

ENCYKLOPEDIA BEZPIECZEŃSTWA

TOM 7

ENCYKLOPEDIA BEZPIECZEŃSTWA

TOM 7

REDAKCJA NAUKOWA
OLGA WASIUTA, SERGIUSZ WASIUTA

ENCYKLOPEDIA BEZPIECZEŃSTWA

TOM 7

REDAKCJA NAUKOWA
OLGA WASIUTA, SERGIUSZ WASIUTA

© Copyright by Authors

Kraków 2024

ISBN 978-83-67209-82-3

Recenzenci:

Prof. dr hab. Wojciech Jakubowski (Uniwersytet Warszawski)

Prof. dr hab. Bogusław Pacek (Uniwersytet Jagielloński)

Redakcja:

Diana Halida, Sylwia Mosińska, Matylda Zatorska

Korekta:

Libron

Projekt okładki:

LIBRON

Skład:

Dariusz Piskulak

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

SPIS TREŚCI

7

WYKAZ HASEŁ

39

HASŁA

WYKAZ HASEŁ

TOM 1*

active shooter

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

agencja prasowa

Agencja Wywiadu

agent wpływu / agent zagraniczny

agresja

agresja w prawie międzynarodowym

AI Foundation

Al-Dżazira

alternacja władzy

Amerykańskie Centrum Badań nad Wojną Nowej Generacji

anarchizm w Polsce

anarchizm w praktyce

anarchizm w teorii

aneksja

antydośćopowe zdolności

antyrakietowe systemy

antyterrorystyczna operacja

armia hybrydowa

* Tomy 1–6 stanowią osobne publikacje. Zob. *Encyklopedia bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), t. 1–6, Wydawnictwo Libron, Kraków 2021–2023.

armia zawodowa
artyleria
asymilacja
atak informacyjny
atak simultaniczny
attaché obrony
audyt bezpieczeństwa informacji
autorytaryzm i neoautorytaryzm
bańka informacyjna i zjawisko *echo chamber*
bariery i zagrożenia w dostępie do informacji
baza lądowa
baza wojskowa
bezpieczeństwo
bezpieczeństwo danych osobowych
bezpieczeństwo defensywne
bezpieczeństwo demograficzne
bezpieczeństwo dziecka
bezpieczeństwo ekologiczne
bezpieczeństwo ekonomiczne
bezpieczeństwo energetyczne
bezpieczeństwo euroatlantyckie
bezpieczeństwo europejskie
bezpieczeństwo finansowe
bezpieczeństwo ideologiczne
bezpieczeństwo informacji niejawnych
bezpieczeństwo informacji wojskowej
bezpieczeństwo informacyjne
bezpieczeństwo interpersonalne
bezpieczeństwo klimatyczne
bezpieczeństwo kulturowe
bezpieczeństwo lokalne
bezpieczeństwo ludzkie
bezpieczeństwo medialne
bezpieczeństwo międzynarodowe
bezpieczeństwo militarne

bezpieczeństwo morskie
bezpieczeństwo narodowe
bezpieczeństwo planetarne
bezpieczeństwo polityczne
bezpieczeństwo powszechne i ochrona ludności
bezpieczeństwo pracy
bezpieczeństwo prawne
bezpieczeństwo przesyłu i dystrybucji energii
bezpieczeństwo publiczne
bezpieczeństwo regionalne
bezpieczeństwo rodziny
bezpieczeństwo społeczne
bezpieczeństwo szkolne (bezpieczeństwo w szkole)
bezpieczeństwo teleinformatyczne
bezpieczeństwo ustrojowe
bezpieczeństwo w kampaniach wyborczych
bezpieczeństwo w sieci
bezpieczeństwo w tradycyjnych i nowych mediach
bezpieczeństwo wewnętrzne państwa
bezpieczeństwo zdrowotne
Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej
biały wywiad
big data
bioterroryzm
bitwa
bitwa powietrzno-morska
bitwa wieloobszarowa
Biuro Bezpieczeństwa Narodowego RP
Biuro Informacji i Prasy NATO
blokada morska
blokada zbrojna
botnet
broń biologiczna
broń chemiczna
broń ekologiczna / broń biosferyczna

broń entomologiczna
broń genetyczna
broń geofizyczna
broń hipersoniczna
broń klimatyczna / broń meteorologiczna
broń masowego rażenia
broń nieśmiertelności
broń nuklearna
broń radiologiczna
broń strzelecka
Bundeswehra
Business Process Management
Cambridge Analytica
casus belli
CENTO (Central Treaty Organization)
Centralne Biuro Antykorupcyjne
Centralne Biuro Śledcze Policji
Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji
Centrum Doskonalenia Obrony przed Cyberatakami
Centrum eksperckie NATO ds. Komunikacji Strategicznej
centrum powiadamiania ratunkowego
cenzura
choroby informacyjne
cichociemni
crime mapping
Crime Prevention Through Environmental Design
cyberataki
cyberbezpieczeństwo
cyberbroń (broń cybernetyczna)
cybercenzura
cybergrupy
cyberkonflikt
cyberprzemoc
cyberprzestępczość
cyberprzestrzeń

cyberszpiegostwo
cyberterroryzm
cyberwojna
cyberzagrożenia
cyfrowa konwencja genewska
cyfrowe patologie
cyfrowy żołnierz
czyn zabroniony
czynności operacyjno-rozpoznawcze

TOM 2

darknet
dark web
DEBUNK
deepfake
deep web
degradacja wojskowa
demilitaryzacja
demobilizacja
demonopolizacja bezpieczeństwa
deportacja
detektywistyka
dezercja
dezercja w armiach europejskich
dezercje w Wojsku Polskim w XX wieku
dezinformacja
dezinformacja wojskowa
dobra kultury – ochrona w warunkach konfliktu zbrojnego
Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej
doktryna militarna
Doktryna ONZ „odpowiedzialność za ochronę”
doktryny (konceptcje) operacyjne
doktryny obronne RP
dokument z Montreux

doubleswitch

Dowództwo Europejskie Stanów Zjednoczonych

Dowództwo Przestrzeni Cybernetycznej i Informacyjnej Niemiec

doxing

drony albo bezzałogowe statki powietrzne (UAV)

drony rozpoznawcze

dyktatura

dyktatura wojskowa

dyplomacja obronna

dyplomacja prewencyjna

dyplomacja wojskowa

dyscyplina wojskowa

dysfunkcyjne państwo

dywersja

dywersja polityczna

dziecko żołnierz

dżihad

dżihad medialny

e-Bezpieczeństwo

edukacja dla bezpieczeństwa

edukacja dla bezpieczeństwa informacyjnego

edukacja dla bezpieczeństwa w sieci

edukacja i kultura jako środki wojny informacyjnej FR

edukacja obywatelska

e-Dżihad

efekty oddziaływania mediów

ekocyd

ekologia informacji

ekoterroryzm

ekspansjonizm geopolityczny

ekstremizm

elfy przeciwko rosyjskim trollom internetowym

etyka walki

etyka zawodowa funkcjonariusza Policji

etyka zawodowa funkcjonariuszy publicznych

Europejskie Centrum Doskonalenia ds. Przeciwdziałania Zagrożeniom
Hybrydowym
Europol
FakeApp
fake news
farmakologizacja wojny
faszyzm
formacje obrony cywilnej
formacje uzbrojone
fundamentalizm religijny
funkcjonariusz publiczny
geopolityka
geostrategia
globalizacja informacyjna
Globalna Komisja ds. Stabilności Cyberprzestrzeni
głębokie państwo
Głos Ameryki
gotowość przemysłu obronnego
grabież dóbr kultury
Grupa Bilderberg
Grupa Wyszehradzka
Grupy Bojowe Unii Europejskiej
haker
haktywizm
hard power
healthizm
hejting
Holokaust
Hołodomor
ideologizacja przekazu
ILS
impreza masowa
indywidualne środki ochrony ludności
informacja
informacje niejawne

informacyjna rewolucja w sprawach wojskowych
infosfera
infosfera a infosfera bezpieczeństwa
infotoksyzacja
infrastruktura informacyjna
infrastruktura krytyczna
infrastruktura wojskowa
Inspekcja Transportu Drogowego
Integrity Initiative
interesy narodowe
internowanie
Interpol
interwencja humanitarna
inwazja
inżynieria społeczna
inżynieria wojskowa
irredentyzm
ISACA
islamizm
iWar
Izraelska Krajowa Dyrekcja Cybernetyczna
Kaspersky Lab
katastrofy naturalne
katastrofy techniczne
komunikacja strategiczna
komunizm
koncepcja bezpieczeństwa publicznego FR „Martwa woda”
koncepcja działań sieciocentrycznych
konflikt międzynarodowy
konflikt niemiędzynarodowy
konflikt zamrożony
kontrrewolucja w sprawach wojskowych
kontrwywiad
korupcja
kradzież tożsamości

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa
 Krajowy Ośrodek Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym
 krajowy system cyberbezpieczeństwa
 kryminalistyka
 kryminalistyka mediów cyfrowych
 kryminologia
 kryzys
 kryzys humanitarny
 kryzys międzynarodowy
 kultura bezpieczeństwa
 kultura bezpieczeństwa informacyjnego
 kultura bezpieczeństwa narodowego
 kultura informacji i kultura informacyjna
 kultura strategiczna

TOM 3

ludność cywilna
 ludobójstwo
 mafia
 manipulacja historią
 manipulacja informacją
 manipulacja medialna
 marynarka wojenna
 Mechanizm Monitorowania i Sprawozdawczości w Sprawie Dzieci i Konfliktu Zbrojnego
 media mainstreamowe i alternatywne
 media społecznościowe
 media tradycyjne i konwergentne (stare i nowe)
 medialna wojna Rosji
 medialne relacje wojenne
 medykalizacja
 memorandum budapeszteńskie
 Międzynarodowa Wojskowa Rada ds. Klimatu i Bezpieczeństwa
 Międzynarodowe Centrum Badań nad Brutalnym Ekstremizmem

międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych
międzynarodowe stosunki wojskowe
Międzynarodowy Trybunał Karny
Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
militarne działania nieregularne
militarne i niemilitarne metody prowadzenia wojny hybrydowej
militaryzacja przestrzeni kosmicznej
misja pokojowa
mobilizacja
morale
nacjonalizm
NATO
nauki o bezpieczeństwie
nawalizm
nawoływanie do popełnienia przestępstwa
negocjacje międzynarodowe
neokonserwatyzm
neonazizm
neutralność międzynarodowa
Niebieska Karta
obrona cywilna
obrona narodowa
obrona totalna
ochrona ludności
ochrona własności intelektualnej w sieci
ochrona zdrowia (system opieki zdrowotnej, system ochrony zdrowia)
oddziały cybernetyczne w Wojsku Polskim
odstraszanie
Okno Overtona
okręt wojenny
operacje dezinformacji wojskowej
operacje propagandowe
operacje psychologiczne
opinia publiczna
Organizacja ds. Współpracy w Zakresie Uzbrojenia

organizacje proobronne
organy właściwe ds. cyberbezpieczeństwa
osłona strategiczna
oszustwo wojskowe
panowanie w powietrzu
Państwo Islamskie
Państwowa Straż Pożarna
patogeny informacyjne
patologie społeczne
patrol obywatelski
phishing
pięta kolumna
pierwsza pomoc
pięć pierścieni / kręgów Wardena
piractwo morskie
plan ONZ mający na celu zakończenie rekrutacji i wykorzystywania dzieci
 dla potrzeb konfliktu zbrojnego
podmorskie sieci telekomunikacyjne
podśluch
podziemne magazyny gazu
polemologia
Policja
polityka bezpieczeństwa Unii Europejskiej
polityka bezpieczeństwa zdrowotnego
polityka informacyjna
polityka kryminalna
polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju społeczno-
 -gospodarczego
poprawność polityczna
postprawda
potop informacyjny i związane z nim zagrożenia
powszechna samoobrona ludności
powszechny dostęp do broni
pozamilitarne przygotowania obronne państwa
prawa człowieka

prawna ochrona dziennikarskich źródeł informacji
prawne aspekty zwalczania cyberprzestępczości w Polsce
prawne podstawy bezpieczeństwa
prawne podstawy funkcjonowania mediów w Polsce i w UE
procesy informacyjne
profilaktyka bezpieczeństwa
programy i projekty edukacyjne ukierunkowane na poprawę bezpieczeń-
stwa szkolnego
programy masowej inwigilacji
programy profilaktyczne i prewencyjne
prokuratura
propaganda
prywatne przedsiębiorstwo wojskowe
przeciążenie informacyjne
przeciwdziałanie dezinformacji i propagandzie
przemoc
przemoc medialna / przemoc mediów
przestępczość
przestępczość komputerowa
przestępczość zorganizowana
przestępstwa przeciwko ochronie informacji
przestępstwa przeciwko systemom informatycznym
przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów
przestrzeń informacyjna
pucz wojskowy
racja stanu
Rada Bezpieczeństwa Narodowego
Rada Bezpieczeństwa ONZ
Radio Wolna Europa / Radio Swoboda
radikalizm
ransomware
ratownictwo wodne
ratownik KPP (kwalifikowanej pierwszej pomocy) a ratownik medyczny
repatriacja
rewolucja w sprawach cywilno-wojskowych

rewolucja w sprawach wojskowych
 reżim
 reżimy hybrydalne
 robotyzacja pola walki
 rola informacji massmedialnej w wojnach hybrydowych
 rosyjska fabryka trolli w Petersburgu
 rosyjska massmedialna manipulacja informacją w wojnie hybrydowej
 przeciwko Ukrainie
 rosyjskie służby wywiadowcze
 rosyjskie wojska do operacji informacyjnych
 rozpoznanie geoprzestrzenne
 rozpoznanie satelitarne
 rozpoznanie wojskowe
 rozproszenie odpowiedzialności
 RT (Russia Today)
 rubież
 RUSI (Royal United Services Institute)
russkij mir jako technologia penetracji państwa
 ryzyko bezpieczeństwa
 ryzyko informacyjne
 Rządowe Centrum Bezpieczeństwa

TOM 4

sabotaż komputerowy
 sankcje międzynarodowe
 secesja
 seksting
 separatyzm
 sieci społecznościowe jako nowe narzędzia prowadzenia wojen informa-
 cyjnych we współczesnym świecie
 sieciocentryczne bezpieczeństwo
 sieciocentryczne systemy zarządzania walką C4ISR
 siły pokojowe ONZ
 Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej

Służba Celno-Skarbowa
Służba Kontrwywiadu Wojskowego
Służba Ochrony Państwa
Służba Wywiadu Wojskowego
służby specjalne
Smart City
Social Media Intelligence
soft power
specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne
społeczeństwo informacyjne
społeczeństwo nadzorowane
społeczeństwo obywatelskie
społeczeństwo ryzyka
społeczeństwo sieci
społeczne bezpieczeństwo informacyjne
stalinizm
standardy kompetencji informacyjnych
stany nadzwyczajne
stealth techniki
steganografia
stereotyp wroga
stopień wojskowy
strategia
strategia bezpieczeństwa narodowego
strategia cyberbezpieczeństwa USA
Strategiczny Przegląd Bezpieczeństwa Narodowego
Straż Miejska/Gminna
straż sąsiedzka
strefa zakazu lotów
suwerenność państwa
swatting
syndrom sztokholmski
system bezpieczeństwa narodowego
system HACCP
System Informacyjny Schengen

system obrony terytorialnej
System Państwowe Ratownictwo Medyczne
system powiadamiania ratunkowego
system zarządzania kryzysowego
System Zaufania Społecznego
sytuacja kryzysowa
szansa bezpieczeństwa
sztuczna inteligencja
sztuka wojenna
środki przymusu bezpośredniego i broń palna
środowisko bezpieczeństwa
środowisko cyberbezpieczeństwa
środowisko informacyjne
świadomość informacyjna
Światowa Komisja ds. Stabilności Cyberprzestrzeni
Światowa Organizacja Zdrowia
taktyczno-bojowa opieka nad poszkodowanym
technika wojskowa
technologie informacyjno-komunikacyjne
technowojna
teoria spiskowa
terroryzm
terroryzm a media
terroryzm islamski
Three Block War
totalitaryzm
triaż
trolle z Petersburga
trolling
Trybunał Sprawiedliwości UE
typologia zagrożeń
UNESCO
Unijny Mechanizm Ochrony Ludności
Urząd Ochrony Państwa
walka elektroniczna

walka informacyjna
walka powietrzna
walka radioelektroniczna
Way of Warfare
wirus Stuxnet
wojna
wojna asymetryczna
wojna buntownicza
wojna domowa
wojna hybrydowa
wojna informacyjna
wojna kosmiczna
wojna narodowowyzwoleńcza
wojna niekonwencjonalna
wojna nieliniowa
wojna nieregularna
wojna postheroiczna
wojna psychologiczna
wojna rozproszona
wojna sieciocentryczna
wojna sprawiedliwa
wojna świadomościowa
wojna wirtualna
wojna zastępcza
wojny czwartej generacji
wojny piątej generacji
wojny szóstej generacji
wojny w szarej strefie
wojska kosmiczne
wojska lądowe
wojska specjalne
wojskowa informacja geograficzna
Wojskowe Służby Informacyjne
Wspólnota Wywiadowcza USA
wykorzystanie historii FR w wojnie informacyjnej

Wysoki Komitet Planowania Cywilnego na Sytuacje Nadzwyczajnych
Zagrożeń
Wyszehradzka Grupa Bojowa / V4 EU Battlegroup
wywiad
wywiad geoprzestrzenny
wyzwania bezpieczeństwa
wzięcie zakładnika
zabezpieczenie geograficzne w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej
zagłada Romów
zagrożenia
zagrożenia bezpieczeństwa
zagrożenia globalne
zagrożenia hybrydowe
zagrożenia internetowe
zagrożenia militarne
zagrożenia społeczne
zagrożenia technologiczne
zagrożenia w środowisku szkolnym
zagrożenia wojenne
zaplecze analityczne służb pełniących funkcje informacyjne
zarządzanie kryzysowe
zarządzanie kryzysowe w NATO
zarządzanie kryzysowe w UE
zarządzanie partycypacyjne bezpieczeństwem
zarządzanie ryzykiem informacyjnym
zbiorowe środki ochrony ludności
zbrodnie przeciwko ludzkości
zbrodnie wojenne
zdrowie publiczne
zielone ludziki
zimna wojna
zintegrowany system bezpieczeństwa narodowego
złośliwe oprogramowanie
zrównoważony rozwój
żołnierz

TOM 5

Agencja Obrony Przeciwrakietowej
Agencja Zaawansowanych Badań i Rozwoju Departamentu Obrony USA
Al-Kaida
analiza strategiczna
antyterroryzm
ataшат obrony (wojskowy)
azyl
Bellingcat
biometria
broń antysatelitarna
broń demograficzna
broń orbitalna
Bukaresztańska Dziewiątka (B9)
C4ISR
Centrum Bezpieczeństwa Nowej Ameryki
Centrum Przyszłości Wojny
chmura obliczeniowa
Cloud Act
COVID-19 (aspekt medyczny)
COVID-19 (aspekt społeczny)
cyberoperacje
cyberpolityka
cyberstalking
cyfrowa demencja
cyfrowy narcyzm
dekarbonizacja
destabilizacja bezpieczeństwa społecznego
destrukcja
Dowództwo Sił Specjalnych
drony w Siłach Zbrojnych RP
dyskryminacja
ekstradycja
emisje metanu
Europejska Agencja Obrony

Europejska Unia Bezpieczeństwa
Europejskie Centrum Studiów nad Bezpieczeństwem George'a C. Marshalla
ewakuacja
gender i ideologia gender
globalizacja
globalne konsekwencje wojny rosyjsko-ukraińskiej
globalne ocieplenie klimatyczne
gra decyzyjna
Grupa Siedmiu (G7)
Hezbollah
identyfikacja biometryczna w Unii Europejskiej
ideologia
Instytut Pamięci Narodowej
junta
kibice piłki nożnej w Polsce
klerykalizm
klęska żywiołowa
koalicja
Komisja ds. Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE)
Komisja Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych
kompleks rozpoznawczo-uderzeniowy
komunikacja społeczna
konflikt etniczny
konflikt zbrojny
kontratak
kontrola zbrojeń w zakresie rozprzestrzeniania broni jądrowej
koordynacja działań w bezpieczeństwie
korporacja RAND
lawfare
Legia Akademicka
liberalizm
logistyka bezpieczeństwa
logistyka obronna
łączność satelitarna
marynarka wojenna Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej

metody zarządzania konfliktem etnicznym
militarne wykorzystanie bezzałogowych statków powietrznych
mocarstwo
Monachijska Konferencja Bezpieczeństwa
monitoring zagrożeń bezpieczeństwa
multilateralizm
Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych (Naczelny Wódz)
nawigacja satelitarna
Nord Stream 2
nowa strategia zwalczania przestępczości zorganizowanej w UE
obronność
ochotnicze straże pożarne (OSP)
ochrona infrastruktury krytycznej
odbudowa państwa
Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE)
Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa
pacyfizm
pandemia
państwa zbójckie
państwo upadłe
państwo wirtualne
patriotyzm
pocisk balistyczny
pocisk manewrujący
poczucie bezpieczeństwa informacyjnego
podejmowanie decyzji w sytuacji kryzysowej
polskie drony wojskowe
południowokoreański autonomiczny robot bojowy Samsung SGR-1
przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych
rasyzm
ratownictwo
ratownictwo chemiczno-ekologiczne
ratownictwo górnicze
ratownictwo górskie
ratownictwo lotnicze

ratownictwo morskie
ratownictwo poszukiwawcze
ratownictwo techniczne
ratownictwo wysokościowe
relacje współdziałania w bezpieczeństwie
rewolucja w sprawach ludzkich
rozpoznanie satelitarne
rój dronów
scenariusze strategiczne
seksizm w polityce
sieciocentryzm
sieć 5G a system cyberbezpieczeństwa państwa
służba w obronie cywilnej
specjalistyczne grupy ratownictwa wodno-nurkowego
Specjalna Misja Monitorująca (SMM) Organizacji Bezpieczeństwa
i Współpracy w Europie (OBWE) w Ukrainie
spór graniczny
stan wojenny
stan wojny
Stowarzyszenie Demagog
strategia
Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020
strategiczna odporność kraju
strategiczne zarządzanie bezpieczeństwem
suwerenność (niezależność) cyfrowa
symbole neonazistowskie
szpica NATO
sztuka operacyjna
Światowy Program Żywnościowy
taktyka
talibowie
telemedycyna
teoria sekurytyzacji
teoria zbrodniarza z urodzenia
terminale LNG

terroryzm kobiecy
think tank
uchodźcy
ugrupowanie bojowe
Uniwersytet dla Pokoju
warstwowe odstraszanie w cyberprzestrzeni
wioski potiomkinowskie
wojna na odległość / zdalne działania wojenne
wojna z terroryzmem
Wojska Obrony Terytorialnej
wojska operacyjne
wojskowe egzozskielety
wschodnia flanka NATO
wsparcie ogniowe
współdzielenie władzy
współpraca cywilno-wojskowa
wywiad strategiczny
zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego
zagrożenia bezpieczeństwa makroekonomicznego
zagrożenia cywilizacyjne
zagrożenia egzystencjalne
zamach stanu

TOM 6

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów
Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa
agroterroryzm
alkoholizm
ambasada danych
architektura zero trust
atak DDoS
audyt bezpieczeństwa obiektu
Barguzin
Bayraktar

bezpieczeństwo całościowe
bezpieczeństwo i higiena pracy (BHP)
bezpieczeństwo sanitarno-epidemiologiczne
bezpieczeństwo w eksporcie zabytków
bezpieczeństwo w zakresie efektywności energetycznej
bezpieczeństwo w zakresie wydobycia surowców energetycznych
bezpieczeństwo żywności
BRICS
Brytyjska Królewska Marynarka Wojenna
Buriewiestnik 9M730
Centrum Komunikacji Strategicznej i Bezpieczeństwa Informacji
Centrum Kosmiczne NATO
Chiński Wielki Podwodny Mur
cyberdyplomacja
cyber power (potęga cybernetyczna)
cyberwojska
cyborg
cyfrowe prawa człowieka
cyrkon
czynności dochodzeniowo-śledcze
dekontaminacja
demoralizacja
Dong-Feng 21
doomscrolling
dydaktyka edukacji dla bezpieczeństwa
dyrektywa NIS
epidemie i pandemie chorób zakaźnych
Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej
Europejska strategia bezpieczeństwa
Europejski Trybunał Praw Człowieka
eutyfronika
fazy działania systemu antyterrorystycznego
firmanctwo
generatywna sztuczna inteligencja
geoinżynieria klimatu

GIS

Globalna Inicjatywa przeciwko Międzynarodowej Przestępczości
Zorganizowanej

Grot MSBS

honorowe krwiodawstwo

Hyunmoo

infobrokering

infrastruktura bezpieczeństwa państwa

instrukcja antyterrorystyczna

Instytut Badań nad Wojną

Instytut Narodów Zjednoczonych ds. Badań nad Rozbrojeniem

Iskander

Javelin

jednostka specjalna do ścigania rosyjskich zbrodniarzy wojennych

jeniec wojenny

językobójstwo / lingwocyd

Kalibr

karabin wyborowy BOR (Alex)

Kindżał

klub atomowy

kolaborant

kombinacja operacyjna

komisarz ds. policji i przestępczości

koncepcja policji środowiskowej

Koncepcja Strategiczna NATO 2022

konflikt falklandzki

konwencjonalne źródła energii

kryzys wodny

kultura algorytmów

kwalifikowany pracownik ochrony

legenda

lend-lease dla Ukrainy

longtermizm

mapy zagrożenia powodziowego oraz mapy ryzyka powodziowego

Marynarka Wojenna Stanów Zjednoczonych

metaverse (metawersum)
MI5
Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka
Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej
Międzynarodowa Grupa Doradcza ds. Poszukiwań i Ratownictwa
migracja
mikroterroryzm
mitygacja i adaptacja do zmian klimatu
mocarstwo jądrowe
narkomania
nielegal
niszczyciele bunkrów
Nowy START
obca flaga
odnawialne źródła energii
odwrócona rewolucja w sprawach wojskowych
okupacja wojskowa
Organizacja Państw Amerykańskich
Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym
państwo mafijne
państwo terrorystyczne
partyzant
phreaking
„plan Marshalla” dla Ukrainy
plan ochrony obiektu podlegającego obowiązkowej ochronie
planowanie cywilne
podmorska kablowa infrastruktura internetowa
Połączone Centrum Działań Wojennych
poziomy systemu antyterrorystycznego RP
prawne podstawy systemu antyterrorystycznego w Polsce
przestępczość nieletnich
psychologia bezpieczeństwa
putinizm
Rada Europy
Ramstein dla Ukrainy

rezyliencja
rootkit
rosyjska batalionowa grupa taktyczna
rozszerzenie NATO o Finlandię i Szwecję
Runet
ryzyko
ryzyko i kryzys klimatyczny
sankcje przeciwko Federacji Rosyjskiej
schron
Siły Kosmiczne Stanów Zjednoczonych
Special Air Service
społeczeństwo cyfrowe
spoofing
stan wyjątkowy
Starlink
Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Węgier z 2020 r.
strzelec wyborowy
studia nad przyszłością
suwerenność energetyczna
system ratownictwa radiacyjnego
szahid
szara strefa
szkolny strzelec
szowinizm
tarcza antykryzysowa
teoria szaleńca
terror kryminalny
terroryzm chemiczny
terroryzm gospodarczo-energetyczny
terroryzm nuklearny
terroryzm samobójczy
terroryzm samotnych wilków (terroryzm indywidualny)
Trójkąt Lubelski
układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej
Unia Afrykańska

unijna grupa zadaniowa ATLAS
 urbicyd
 uzależnienia behawioralne (czynnościowe)
 uzależnienia od substancji psychoaktywnych
 Virtual Private Network
 wewnętrzna służba ochrony
 wojna przewencyjna / uderzenie przewencyjne
 Wojska Obrony Cyberprzestrzeni
 zarządzanie ryzykiem
 zbrojni aktorzy niepaństwowi
 zjawiska kryminogenne
 Żandarmeria Wojskowa
 żołnierz zawodowy

TOM 7

Absolutyzm	39
Administracja wojskowa	45
Adware	51
Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej – FRA	56
Agencja Unii Europejskiej ds. Azylu – EUAA	63
Agencja Unii Europejskiej ds. Szkolenia w Dziedzinie Ścigania – CEPOL	69
Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych – EUROJUST	76
Akademia Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) w Biszkeku	84
Aman – Dyrekcja Wywiadu Wojskowego Izraela	88
Amerykańskie systemy antybalistyczne	94
Apolityczność służb specjalnych	100
Armia duchów (ang. Army of Ghosts)	106
Bezpieczeństwo granic	113
Bezpieczeństwo pieszych	119
Bezpieczeństwo w Ruchu Drogowym	128
Bezpieczeństwo socjotechniczne	137

Bezpieczeństwo wodne	143
Brutalne podmioty niepaństwowe (VNSA)	152
Bunt	158
Centralna Agencja Wywiadowcza (CIA) USA	165
Centralny Ośrodek Analizy Skazań (COAS)	171
Centrum Bezpiecznego Wolnego Społeczeństwa (SFS – Center for a Secure Free Society)	176
Centrum dla Ofiar Konfliktu	181
Centrum Studiów Strategicznych i Międzynarodowych (CSIS – Center for Strategic and International Studies)	188
Centrum Wewnętrznego Dowodzenia Bundeswehry (Zentrum Innere Führung)	193
Chiński międzykontynentalny pocisk balistyczny DF-31	198
Cyberobrona	203
Cybersuwerenność	209
Cyfrowy Lewiatan	215
Czarny Szerszeń Nano (Black Hornet Nano lub Prox Dynamics PD-100)	220
Czaszka i kości (Skull and Bones)	226
Deinfluencing	233
Denializm klimatyczny	239
Deportacje narodów państw bałtyckich	244
Dobrowolna zasadnicza służba wojskowa	252
Ekonomika obronności	257
Ekspansja	267
Europejskie Centrum ds. Przestępczości Finansowej i Gospodarczej – EFECC	272
Europejskie Centrum ds. Walki z Cyberprzestępczością	280
Europejski Instytut Uniwersytecki we Florencji	286
Europejski Korpus (ang. The European Corps); Eurokorpus (ang. Eurocorps)	292
Federalne Biuro Śledcze (FBI) USA	299
Feminizm	307
Fonoholizm	313
Globalne problemy współczesności	319

Granica	326
Grupa G20	331
Grupa Wagnera	339
Grupa Zadaniowa ds. dochodzenia w sprawie odpowiedzialności za zbrodnie popełnione w Ukrainie	351
Grupa Zadaniowa ds. Współpracy Marynarki Wojennej Morza Czarnego	356
Gwardia Narodowa Stanów Zjednoczonych	361
Hakerzy w kolorowych kapeluchach	367
Hamas	379
Idiokracja	387
Iluminaci	393
Impeachment	398
Indoktrynacja	404
Instytut Nanotechnologii Żołnierza USA (Institute for Soldier Nanotechnologies – ISN)	410
Izraelska Agencja Bezpieczeństwa	416
Japońska strategia bezpieczeństwa narodowego	425
Kadyrowcy	433
Kleptokracja	438
Klub Wolności (Freedom Caucus)	444
Kompleks militarno-przemysłowy	452
Koncepcja Wewnętrznego Dowodzenia Bundeswehry (Konzeption der Inneren Führung)	460
Kontrola graniczna	470
Kontrola osobista	476
Kontrterroryzm	484
Królewskie Siły Powietrzne (Royal Air Force – RAF)	490
Malware	497
Międzynarodowe Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie (ang. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine – ICPA)	503
Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza	508
Mossad – Instytut do spraw Wywiadu i Zadań Specjalnych – izraelska agencja wywiadowcza	513

Mundur wojskowy	519
Nanobroń	525
Nanotechnologia molekularna	533
Nanotechnologia w działaniach wojennych	547
Narkoterroryzm	556
Narodowa Inicjatywa Nanotechnologiczna USA (United States National Nanotechnology Initiative – NNI)	561
Naruszenie zasad bezpieczeństwa danych osobowych	566
Nielegalny handel i jego wpływ na globalne bezpieczeństwo ekonomiczne	571
Obrona cywilna Estonii	579
Ochłokracja	583
Odporność	587
OPEC	593
Opozycja	602
Opozycja rosyjska	609
Orky	620
Ostrzeganie i alarmowanie ludności	624
Państwo nieuznawane	637
Państwowość ISIS	643
Pentagon	648
Pharming	654
Plutokracja	660
Policyjne Pododdziały Kontrterrorystyczne	668
Polityka wojskowa NATO ws.komunikacji strategicznej	676
Polski Czerwony Krzyż (PCK)	681
Pornografia	686
Programy szpiegujące	693
Przemysł zbrojeniowy Europy Zachodniej	702
Przeszukanie	709
Przyczyny oraz konsekwencje rosyjskich niepowodzeń w Ukrainie	717
Przysięga wojskowa	724
Rada Bezpieczeństwa Narodowego (USA)	731
Rada ds. Stosunków Zagranicznych (CFR – Council on Foreign Relations)	736

Regionalny System Ostrzegania (RSO)	741
Rezolucja ONZ w sprawie sztucznej inteligencji	746
Rosyjski autonomiczny pojazd podwodny o napędzie atomowym Posejdon	750
Rosyjski hipersoniczny pojazd szybujący Awangard	753
Rosyjski pocisk manewrujący powietrze – ziemia	756
Sabotaż	759
Siły Powietrzne Armii Stanów Zjednoczonych (United States Army Air Forces – USAAF)	766
Siły zbrojne Państwa Izrael	772
Służba Bezpieczeństwa Ukrainy SBU	778
Służba więzienna	785
Smishing	791
Spyware	796
Strategiczne Siły Wsparcia Chińskiej Armii Ludowo- Wyzwoleńczej	802
Straż Ochrony Kolei	805
Survival	810
System zbiorowego zaopatrzenia w wodę	820
Sytuacja operacyjna	826
Sworzeń (oś) geopolityczny (geopolitical pivot)	833
Szalikowcy	839
Szczyty klimatyczne ONZ	848
6 Brygada Powietrznodesantowa	854
Sztokholmskie Centrum Studiów nad Europą Wschodnią (SCEEUS)	859
Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań Pokojowych (SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute) ...	861
Szwedzka Agencja Badań Obronnych (Swedish Defense Research Agency)	866
Śpiewająca rewolucja	873
Taksonomia środowiskowa	881
Terroryzm państwowy	887
TikTok	892
Triada strategiczna	899

Trumpizm	903
Trybunał do spraw zbrodni agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie	908
Uniwersytet Narodów Zjednoczonych	917
Ustawa UE o sztucznej inteligencji (AI Act)	922
Uznanie Rosji za państwo terrorystyczne	930
Wielka szachownica	939
Wojska Rakietowe Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej	952
Wolontariat	957
Wpływ cyberbezpieczeństwa na stabilność rynków finansowych ..	962
Wpływ korupcji na bezpieczeństwo ekonomiczne państw	972
Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa UE – WPZiB	980
Wspólny Europejski System Azyłowy – CEAS	985
Współpraca cywilno-wojskowa (Civil-Military Co-Operation – CIMIC)	996
Zabezpieczenia ekonomiczne w czasach kryzysów globalnych	999
Zagrożenia biologiczne	1008
Zakazane środki i metody walki	1015
Zespół Reagowania na Incydenty Bezpieczeństwa Komputerowego	1020
Zespół stresu pourazowego (PTSD)	1026
Żołnierz zawodowy	1037

ABSOLUTYZM – (od łac. *absolutus* – bezwarunkowy, nieograniczony) – to ustrój państwowy i forma rządów, w której najwyższą władzę w pełni sprawuje monarcha, nieograniczony przez inne instytucje, takie jak organy ustawodawcze, kościół czy elity społeczne, w przeciwieństwie do jej ograniczania w państwach konstytucyjnych. Jako forma rządów rozpowszechnił się w Europie w XVI w., zastępując monarchię stanową, a szczyt jego rozwoju przypadł na XVII i XVIII w. Absolutna władza monarchiczna miała położyć kres wewnętrznym konfliktom politycznym i przyczynić się do wzmocnienia pozycji państwa na arenie międzynarodowej. Podstawą ideologiczną była teoria teologów o boskim pochodzeniu władzy monarchicznej; prawną legitymizacją absolutyzmu było nawiązanie do rządów prawa rzymskiego, zgodnie z którym wola cesarza była utożsamiana z prawem. Cechy charakterystyczne: wzmocnienie władzy monarchy (państwo osiąga najwyższy stopień centralizacji); pojawienie się profesjonalnej biurokracji kontrolowanej przez panującego; kodyfikacja praw państwowych; ograniczenie wpływów kościoła (w niektórych przypadkach wprowadzenie jednej religii jako państwowej) i szlachty; utworzenie stałej armii; pojawienie się ideologii uzasadniających monarchię absolutystyczną. Ta forma państwa osiągnęła swój szczyt za czasów

króla Francji Ludwika XIV (1643–1715), który systematycznie realizował swoją zasadę *L'Etat c'est moi* (państwo to ja).

Termin absolutyzm został po raz pierwszy użyty przez badaczy w XIX w. (w języku francuskim około 1796 r., w angielskim i niemieckim około 1830 r.) do opisania wczesno nowożytnych monarchii jako arbitralnych i despotycznych.

W dyskursie politycznym wczesnonowożytnej Europy termin absolutyzm oznaczał wolny od „obcych elementów” lub „czysty”. Myśliciele tamtych czasów odwoływali się do Arystotelesa, który opisał formy rządów, które nie były „mieszane”. Jednym z ideologów koncepcji monarchii absolutnej był francuski prawnik Jean Bodin (1530–1596), który w swoim dziele „Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej” (1576) uzasadnił prawo suwerena do wszechwładztwa (władzy z łaski Boga), jednocześnie domagając się poszanowania praw naturalnych, boskich przykazań oraz ochrony rodziny i własności. Angielski filozof, myśliciel społeczny i teoretyk państwa Thomas Hobbes (1588–1679) rozwinął koncepcję absolutyzmu w swoim dziele „Lewiatan” z 1651 r.

Francuski król Franciszek I (1515–1547) był pierwszym monarchą, który regularnie używał terminu „władza absolutna” w swoich dekrétach. Za jego panowania instytucja przedstawicielska, Stany Generalne, nigdy się nie zebrała; kościół został podporządkowany władzy królewskiej, a jego dochody stały się dochodami szlachty i króla. Wszystkie królewskie dekrety kończyły się stwierdzeniem: „Bo taka jest nasza wola”. Armand-Jean du Plessis de Richelieu, pierwszy premier Francji (1624–1642) za Ludwika XIII (1610–1643), podjął działania mające na celu wzmocnienie władzy monarchy. Francja Ludwika XIV jest uważana za model klasycznego absolutyzmu. Jego głównym apologetą był biskup i nadworny kaznodzieja, wpływowy myśliciel polityczny Jacques-Benigne Bossuet (1627–1704), który podkreślał boski mandat królów i zdecydowanie bronił idei monarchii absolutnej.

Absolutyzm w Hiszpanii był najsilniejszy za rządów Filipa II Habsburga (1556–1598). W tym czasie cały półwysep był zjednoczony pod rządami korony hiszpańskiej (Portugalia została przyłączona w 1580 r.), chociaż scentralizowany aparat państwowy miał pewien stopień niezależności. Ze względu na aktywną politykę zagraniczną mającą na celu hegemonię

Habsburgów w Europie Zachodniej i Środkowej oraz rozszerzenie imperium kolonialnego w Ameryce, monarchia hiszpańska zależała bardziej od urzędników, kościoła i wsparcia wyższej szlachty niż od instytucji typowych dla absolutyzmu.

Absolutyzm w Anglii kojarzony jest z panowaniem dynastii Tudorów [1485–1603, w szczególności Henryka VIII (1509–1547), który ogłosił władzę monarszą „nadaną przez Boga”, a siebie „namiestnikiem Chrystusa na ziemi”] oraz pierwszych Stuartów: Jakuba I (1603–1625) i Karola I (1625–1649). Angielski absolutyzm określa się jako „niepełny”, ponieważ zachowano instytucje polityczne właściwe monarchii przedstawicielskiej: parlament nadal istniał, podobnie jak samorząd lokalny. Ideologiem absolutyzmu w Anglii był myśliciel Robert Filmer (1588–1653), który w dziele „Patriarcha, lub przyrodzona władza monarsza” (około 1630) promował teorię nieograniczonej suwerenności państwa i monarchii absolutnej. Opierając się na Biblii, argumentował, że monarcha jest historycznym potomkiem i spadkobiercą Adama, a zatem prawo do rządzenia zostało mu przyznane przez Boga. Paternalizm w doktrynie można dostrzec w tezie, że wszelka władza monarchy nad poddanymi ma charakter ojcowski, podobnie jak władza ojca nad dziećmi.

Ustanowienie absolutystycznych form rządów na ziemiach niemieckich, które były częścią Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, było specyficzne. Na poziomie samego Imperium nie było absolutyzmu. Państwo niemieckie składało się z oddzielnych ziem: elektoratów, księstw, margrabstw, hrabstw, które były rządzone przez świeckich książąt; wiele ziem należało do kościoła i władali nimi książęta będący duchownymi. Specyfiką Niemiec była podwójna pozycja polityczna książąt: w stosunku do cesarza działali jako poddani, a w stosunku do organów przedstawicielskich we własnych posiadłościach działali jako monarchowie. Pod koniec XV i na początku XVI wieku powstały landtagi, organy reprezentujące politycznie i ekonomicznie aktywne segmenty ziem lub terytoriów (landtagi Saksonii i Moguncji). Wybory magistratów odbywały się corocznie: wybierano burmistrza, urzędników i sędziów. W ten sposób centralnej władzy królewskiej przeciwstawiali się potężni lokalni władcy. Dlatego też w niektórych krajach powstał „absolutyzm małopanstwowy” lub „regionalny”, który rozkwitł w drugiej połowie XVII

wieku, przyczyniając się do politycznej separacji poszczególnych państw niemieckich. Zależność każdego z religijno-politycznych obozów niemieckich – katolickiego i protestanckiego – od sił zewnętrznych stopniowo przekształciła Niemcy w strefę ścierania się interesów innych państw europejskich, co doprowadziło do ogólnoeuropejskiej Wojny Trzydziestoletniej w latach 1618–1648. Pokój westfalski z 1648 r. sformalizował rozdrobnienie Niemiec, które utrzymywało się przez następne dwa stulecia.

W części Imperium, która stanowiła domenę austriackich Habsburgów (oprócz Austrii, Styrii i Tyrolu obejmowała Czechy, Morawy, Słowację, Chorwację i północno-zachodnie Węgry), absolutystyczny system polityczny istniał w wielonarodowym państwie, w którym ludy słowiańskie i Węgrzy doświadczali nie tylko ucisku społecznego, ale także dyskryminacji ze względu na narodowość.

Regionalny typ absolutyzmu rozwinął się w XVI wieku we Włoszech, gdzie zastąpił regionalne monarchie i miasta-republiki. Południowa część półwyspu, wraz z Sycylią, należała do Królestwa Neapolu, które później stało się własnością hiszpańskich Habsburgów (1500–1707). W centrum półwyspu znajdowało się Państwo Kościelne (do 1870 r.) z centrum w Rzymie. Ziemie północnych Włoch, z wyjątkiem Wenecji, formalnie należały do Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Struktury Księstwa Sabaudzkiego (1416–1860) były bliskie francuskiemu typowi monarchii absolutnej, a struktury Królestwa Neapolu i Państwa Kościelnego przypominały typ hiszpański. Włoska wersja absolutyzmu istniała w Wielkim Księstwie Toskanii (1569–1860).

W drugiej połowie XVIII wieku absolutyzm przeżywał kryzys. W Anglii otrzymał druzgocący cios w wyniku rewolucji z lat 1640–1660, a po wydarzeniach Chwalebnej Rewolucji 1688 r. pod rządami Wilhelma Orańskiego (1689–1702) król nie władał już z „łaski Boga”, ale z „łaski parlamentu” (1689). Anglia ustanowiła system konstytucyjny oparty na współpracy parlamentu i monarchy. Był to wyjątek w ówczesnej Europie. Po śmierci Ludwika XIV czasy świetności francuskiego absolutyzmu dobiegły końca. Idee Oświecenia w coraz większym stopniu przenikały do społeczeństwa francuskiego, wraz z blokowaniem reform przez szlachtę i pragnieniem burżuazji zdobycia władzy, a także trudnościami finansowymi kraju, które doprowadziły do rewolucji w latach 1789–1799. Europejskie

elity nie mogły dłużej tolerować systemu politycznego, w którym wola jednej osoby decydowała o prawie.

W większości krajów europejskich, w których możliwości absolutyzmu nie zostały jeszcze wyczerpane, opracowano specjalną politykę mającą na celu wzmocnienie dominacji szlachty w kontekście pojawienia się kapitalizmu. W drugiej połowie XVIII wieku została ona wdrożona w Austrii, Prusach, Danii, Szwecji, Hiszpanii, Włoszech i Portugalii. W zależności od metod rządzenia absolutyzm dzieli się na despotyczny i oświecony.

W 1847 r. niemiecki ekonomista Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817–1894), analizując etapy rozwoju absolutyzmu (konfesyjny, dworski, oświecony), po raz pierwszy użył terminu „oświecony” absolutyzm. Polityka „oświeconego” absolutyzmu była realizowana przez europejskich monarchów XVIII i początku XIX wieku, pozostających pod wpływem idei Oświecenia i wspierających je, aby wzmocnić swoją władzę, twierdząc, że rządzą dla dobra swoich poddanych („konserwatywni reformatorzy”). W Prusach Fryderyk II Wielki (1740–1786) podporządkował wszystkie środki jednemu celowi – konsolidacji władzy państwowej i wzrostowi jej potęgi, wierząc, że król jest „pierwszym sługą państwa”. W Cesarstwie Austriackim reformy w duchu „absolutyzmu oświeconego” przeprowadzili Maria Teresa (1740–1780) i jej syn Józef II (1780–1790). W Hiszpanii polityka ta kojarzona jest z dwoma braćmi: Ferdynandem VI (1746–1759) i Karolem III (1759–1788), których rządy były najbardziej zgodne z zasadami „absolutyzmu oświeconego”; w Szwecji łączy się ją z Gustawem III (1771–1792). Wśród reform przeprowadzonych w duchu „absolutyzmu oświeconego” można wymienić zniesienie szeregu przywilejów stanowych, reformy w sektorze rolnym (najbardziej radykalne pod rządami Józefa II, który zniósł poddaństwo osobiste chłopów), przekazanie władzy kościelnej państwu, ustanowienie zasady tolerancji religijnej, wprowadzenie świeckiego szkolnictwa, usprawnienie wymiaru sprawiedliwości (zniesienie średniowiecznych tortur) itp.

Reformy „oświeconych” monarchów, eliminujące najbardziej surowe i przestarzałe ograniczenia oraz nieco zwiększające możliwości postępu społecznego, jednocześnie podważały fundamenty systemu, w który władcy próbowali tchnąć nowe życie.

Badacze zjawiska absolutyzmu są w dużej mierze zgodni co do tego, że absolutystyczne reżimy Europy nigdy nie zdołały całkowicie uwolnić się od ograniczeń tradycyjnych praktyk rządzenia. Tak zwani „absolutni” władcy byli ograniczeni na wiele sposobów. Mieli nieograniczone prawo do tworzenia prawa publicznego, ale nie mieli legitymacji do dotykania prawa prywatnego lub „zwyczaju”. Przywilej („prawo prywatne”) chronił praktycznie każdego potężnego członka każdego europejskiego społeczeństwa. Szlachta wszędzie miała specjalne prawa, sądy i szeroki zakres nienaruszalnych praw lub przywilejów. Obywatele miast mieli wiele takich samych przywilejów, a duchowieństwo (zwłaszcza w regionach katolickich) posiadało własne prawa i sądy. Prowincjonalne zwyczaje prawie wszędzie w Europie, z wyjątkiem Anglii, regulowały przekazywanie własności, na przykład dziedziczenie. „Absolutni” władcy, tacy jak Ludwik XIV we Francji i Józef II w Austrii, nie mieli prawnego upoważnienia do zmiany takich zwyczajów.

Jednocześnie od końca XX wieku termin „epoka absolutyzmu” na oznaczenie okresu od pokoju westfalskiego w 1648 r. do początku rewolucji francuskiej w 1789 r. jest kwestionowany przez naukowców, ponieważ oprócz państw absolutystycznych istniały republiki (Republika Zjednoczonych Prowincji) i monarchie konstytucyjne (Wielka Brytania). „Wiek Oświecenia” został przeciwstawiony „wiekowi absolutyzmu”. W badaniach historycznych koncepcja absolutyzmu zyskuje na popularności. Na przykład w serii książek historycznych Oldenbourg Grundriss der Geschichte (Monachium, Berlin), tom 11 w 1–3 wydaniach został opublikowany pod tytułem „Wiek Absolutyzmu”, ale począwszy od czwartego (1999) został nazwany „Barok i Oświecenie”. Uważa się, że termin barok lepiej oddaje charakter epoki, ponieważ oprócz sporów politycznych występowały wówczas zjawiska religijne, filozoficzne i etyczne.

Wśród monarchii absolutnych naszych czasów są państwa azjatyckie: Królestwo Arabii Saudyjskiej, Sułtanat Omanu, w których nie ma (w zachodnim rozumieniu tych pojęć) parlamentu i konstytucji ani partii politycznych, obowiązuje prawo muzułmańskie. Królestwo Brunei Darussalam (Azja Południowo-Wschodnia) jest również monarchią absolutną (najważniejszą osobą w państwie jest sułtan, będący jednocześnie głową państwa i szefem rządu, który składa się głównie z jego bliskich krewnych),

ale z pewnymi zewnętrznymi cechami monarchii konstytucyjnej (obowiązuje konstytucja 1959 roku znowelizowana w latach 1984, 2004 i 2011). Doradzają mu: Rada Religijna, Tajna Rada ds. Konstytucji, Rada Sukcesji oraz 36-osobowa Rada Legislacyjna, która obraduje raz w roku przez dwa tygodnie. Jedną z trzech legalnych partii jest Zjednoczona Partia Narodowa Brunei. Księstwo (emirat) Katar (państwo w zachodniej części Półwyspu Arabskiego), pomimo konstytucji przyjętej w 2003 r., jest również państwem absolutystycznym pod względem formy rządów: głową państwa jest emir, który mianuje premiera, członków Rady Ministrów i Rady Doradczej. Nie ma parlamentu ani partii politycznych. Prawo katarskie nie zezwala na tworzenie organów politycznych ani związków zawodowych.

Zoya Baran

W. Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France: State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*. Cambridge University Press; Cambridge 1985; J. Bodin, *The Six Books of a Commonwealth (1576)*. Harvard University Press, Cambridge, 1962; M. Bloch, *Królowie cudotwórcy: studium na temat nadprzyrodzonego charakteru przypisywanego władzy królewskiej zwłaszcza we Francji i Anglii*, przeł. [z fr.] J.M. Kłoczowski. „Volumen”; „Bellona”, Warszawa 1998; R. Filmer, *Patriarcha and other political works (1647–52)*. Routledge, New York 1949; J. Miller (ed.), *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*. Palgrave Macmillan, New York 1990; P.H. Wilson, *Absolutism in Central Europe*. Routledge, New York 2000; H. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe – 1300–1800*. Routledge, New York 2001.

ADMINISTRACJA WOJSKOWA – termin używany w odniesieniu do działalności sił zbrojnych danego kraju. Obejmuje ona wszelkie sprawy związane z siłami zbrojnymi, z wyłączeniem kwestii dowodzenia i realizacji szkoleń. Głównym celem administracji wojskowej jest zapewnienie siłom zbrojnym wszelkich elementów potrzebnych im do właściwego i efektywnego działania oraz zapewnienie składowych niezbędnych do realizacji zadań strategicznych i obronnych interesów państwa. Administracja wojskowa funkcjonuje zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie występowania zagrożeń bezpieczeństwa państwa takich jak np. konflikty zbrojne. Stanowi ona zespół struktur organizacyjnych, których działania prowadzą do zwiększenia efektywności działań sił zbrojnych, co powoduje

podniesienie ich gotowości operacyjnej oraz wzrostu poziomu bezpieczeństwa państwa.

Wszelkie działania realizowane przez administrację wojskową podejmowane są w ścisłej współpracy z rządem, dowództwem wojskowym, sojusznikami krajami, organizacjami międzynarodowymi, przedsiębiorstwami przemysłu zbrojeniowego oraz społecznością akademicką.

Głównym celem współpracy administracji wojskowej z rządem jest zapewnianie ciągłości bezpieczeństwa państwa w aspekcie wszelkich zagrożeń bezpieczeństwa kraju. Współpraca ta realizowana jest zarówno w czasie pokoju, jak i wystąpienia zagrożenia. Wspólne działania w czasie pokoju kształtują system związany z podejmowaniem decyzji dotyczących poszczególnych elementów sił zbrojnych kraju. Administracja wojskowa odgrywa ważną rolę i ułatwia szybką i skuteczną komunikację pomiędzy rządem a siłami zbrojnymi podczas wystąpienia zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych. Bliska współpraca z rządem stanowi jeden z elementów planowania strategicznego oraz właściwej alokacji zasobów państwa. Rozbudowa oraz modernizacja sił zbrojnych jest konsultowana z rządem. Po podjęciu decyzji realizowana jest poprzez działania administracji wojskowej uzgadniające powiększenie i modernizację zasobów z jednostkami, których dane zmiany dotyczą.

W celu realizacji zadań operacyjnych siły zbrojne współpracują z administracją wojskową na płaszczyźnie zarządzania, planowania działań operacyjnych, określania zasobów potrzebnych do realizacji konkretnych celów należących do zakresu ich obowiązków związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa państwa. Zadaniem administracji wojskowej w aspekcie współpracy z dowództwem sił zbrojnych jest zapewnienie łączności oraz logistyki związanej z dostarczaniem środków i zasobów. Są one niezbędne do realizacji zadań operacyjnych. W Polsce funkcjonuje pięć rodzajów sił zbrojnych: Wojska Lądowe, Siły Powietrzne, Marynarka Wojenna, Wojska Specjalne oraz Wojska Obrony Terytorialnej. Administracja wojskowa ma za zadanie koordynować działania podejmowane przez każdy z tych podmiotów, tak by były one spójne. Akcje sił zbrojnych w sytuacji zagrożenia zależą od działań logistycznych realizowanych przez administrację wojskową i związanych z zaopatrzeniem w amunicję, paliwo czy racje żywnościowe dla żołnierzy.

Administracja wojskowa jest w stałym kontakcie z krajami sojusznymi oraz organizacjami międzynarodowymi w celu planowania wspólnych działań. Największy sojusz militarny na świecie stanowi NATO. Pakt Północnoatlantycki na dzień 12 marca 2024 r. liczy 32 państwa członkowskie, które pozostają ze sobą w ścisłej współpracy dotyczącej reagowania na zagrożenia. Współpraca administracji wojskowych wszystkich państw członkowskich skupia się na planowaniu schematu prowadzenia wspólnych operacji wojskowych oraz wymianie informacji i technologii pomiędzy członkami. Oprócz sojuszy militarnych państwa skupione są w organizacjach międzynarodowych takich jak Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) czy Unia Europejska (UE). Organizacje te przy pomocy administracji wojskowej ustalają zakres działań konkretnych jednostek, które będą brały udział w przeprowadzanych misjach pokojowych czy też szeregach działań zmierzających do niesienia pomocy humanitarnej.

Dostęp do sprzętu wojskowego stanowi kluczowy element obrony kraju. Aby móc podejmować działania obronne, siły zbrojne muszą mieć zapewniony dostęp do najnowszych rodzajów broni oraz posiadać wystarczającą ilość amunicji potrzebnej do odparcia ataku ze strony wroga. Administracja wojskowa współpracując z przedsiębiorstwami przemysłu zbrojeniowego, kontroluje eksport uzbrojenia tak, by był on zgodny z przepisami dotyczącymi tego rodzaju zakupów oraz transportu. Do zadań administracji wojskowej należy także określanie zapotrzebowania oraz wymagań technicznych, do których muszą dostosować się przedsiębiorstwa zbrojeniowe. Obok materialnego wyposażenia sił zbrojnych, jak uzbrojenie czy pojazdy, należy zaliczyć również systemy komunikacyjne, które są szczególnie potrzebne do realizacji operacji międzynarodowych. Oprócz zakupu nowego sprzętu administracja wojskowa podejmuje we współpracy z różnymi przedsiębiorcami szereg inicjatyw zmierzających do modernizacji już posiadanego przez siły zbrojne sprzętu, tak by odpowiadał on obecnym standardom potrzebnym do sprośowania wyzwaniom na polu walki.

Administracja wojskowa współpracuje z różnymi jednostkami naukowymi, m.in. z uniwersytetami czy jednostkami badawczymi. Głównym celem współdziałania na tej płaszczyźnie jest podniesienie poziomu wiedzy i świadomości związanej z zapewnianiem bezpieczeństwa państwa.

Działania te zmierzają także do wdrażania nowoczesnych technologii odpowiadającym współczesnym wyzwaniom środowiska bezpieczeństwa. Współpraca ta zapewnia administracji wojskowej dostęp do wykwalifikowanej kadry posiadającej wiedzę z konkretnych obszarów związanych z budową bezpieczeństwa. Kadra akademicka swoją wiedzę może przekazywać jednostkom wojskowym, podnosząc ich kompetencje i tym samym zwiększając możliwości obronne państwa. Ośrodki naukowe tworzące analizy oraz ekspertyzy dostarczają administracji wojskowej cennych informacji potrzebnych do określenia kierunków zmian łączących się z jeszcze lepszym zapewnieniem bezpieczeństwa.

Zadania administracji wojskowej skupiają się na realizacji działań związanych z zarządzaniem oraz organizowaniem spójnej pracy sił zbrojnych danego kraju. Działania te dążą do podniesienia efektywności pracy sił zbrojnych w aspekcie komunikacji, zabezpieczenia logistycznego oraz podnoszenia kompetencji czynnych żołnierzy. Administracja wojskowa funkcjonuje na wielu płaszczyznach, które połączone w całość powodują wzrost efektywności działań sił zbrojnych zarówno w czasie pokoju, jak i zagrożenia, działań wewnętrznych danego państwa oraz działań podejmowanych we współpracy z innymi państwami. Do zadań administracji wojskowej należą następujące czynności:

- ▶ zarządzanie personelem – Pierwszym z elementów realizacji tego działania jest prowadzenie procesów rekrutacyjnych personelu wojskowego. Polega ono na opracowaniu wymagań i kryteriów, które muszą spełniać osoby rekrutujące się na dane stanowiska, przeprowadzeniu procesu rekrutacyjnego, weryfikacji prawdziwości danych podawanych przez kandydatów, wyłonieniu osób spełniających kryteria i zatrudnieniu ich na odpowiednich stanowiskach. Zadaniem administracji wojskowej jest ustalanie kwestii budżetowych dotyczących określania wysokości wynagrodzeń na konkretnych stanowiskach. Osoby pracujące na stanowiskach wojskowych dzięki działaniom administracji wojskowej mają zapewnioną opiekę zdrowotną oraz znają konkretne kryteria dotyczące awansów;
- ▶ szkolenie personelu wojskowego – administracja wojskowa odpowiada za zapewnienie możliwości rozwijania kompetencji

zawodowych personelowi wojskowemu. Działania te często prowadzone są równolegle ze współpracą z uniwersytetami wyższymi i jednostkami badawczymi zajmującymi się specyfiką naukową związaną z bezpieczeństwem. Szkolenie kadry wojskowej oraz podnoszenie jej kompetencji twardych i miękkich stanowi niezbędny element pozwalający na podejmowanie działań, które będą przynosiły pozytywne efekty. Są również istotne z uwagi na konieczność sprostania wymaganiom międzynarodowym wynikającym z uczestniczenia państw w paktach międzynarodowych takich jak NATO, w których funkcjonuje standaryzacja i ujednolicenie technik i form podejmowania konkretnych działań. Podnoszenie kompetencji personelu wojskowego zwiększa poziom zapewniania bezpieczeństwa państwa oraz prowadzi do standaryzacji i większej schematyzacji podejmowania działań, które są niezbędne w przypadku działań grupowych podejmowanych w sytuacji wystąpienia zagrożenia;

- ▶ zaopatrzenie i logistyka – zapewnienie logistyki oraz zaopatrzenia stanowi kluczowy element właściwego i systematycznego działania sił zbrojnych. Szczególnie istotne jest podczas wystąpienia konkretnego zagrożenia, ponieważ jedynie dobry system logistyczny gwarantujący amunicję, paliwo, żywność oraz inne kluczowe zasoby dostarczane w odpowiedniej ilości oraz w odpowiednim czasie pozwala na zapewnienie właściwej obrony państwa.
- ▶ komunikacja i łączność – skuteczna komunikacja oraz łączność są niezbędne do tego, by w pełni móc wykorzystać potencjał jednostek działających w państwie na rzecz jego ochrony i obrony. Działania te skupiają się przede wszystkim na wprowadzaniu zaawansowanych systemów łączności, poprzez które jednostki mogą komunikować się ze sobą, co w znacznym stopniu usprawnia ich szybkie wspólne działanie;
- ▶ zarządzanie budżetem wojskowym – zadania administracji wojskowej w tym aspekcie skupiają się na prowadzeniu szerokiej analizy dotyczących wydatków państwa związanych z obronnością. Zalicza się do nich kontrola wydatków związanych z obronnością oraz prowadzenie sprawozdań dotyczących wydatków budżetowych

związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa państwa. Działania te nie ograniczają się jedynie do przygotowywania sprawozdań dotyczących wydatków, ale skupiają się również na decydowaniu o tym, na co środki powinny zostać przeznaczone i gdzie powinny zostać ulokowane, by przyniosło to pozytywne skutki dla zwiększenia bezpieczeństwa państwa;

- ▶ zarządzanie technologią – w aspekcie szybkiego rozwoju technologicznego występującego we współczesnym świecie działania administracji wojskowej skupiają się na dostosowaniu technologicznych środków do wyzwań, jakie stawia przed jednostkami wojskowymi dzisiejsze pole walki, które nie stanowi już wyłącznie płaszczyzny związanej z tradycyjnymi sposobami rywalizacji, ale również zagrożeniami łączącymi się z prowadzeniem działań wojennych w cyberprzestrzeni. Modernizacja sprzętu wojskowego oraz wprowadzanie innowacyjnych technologii do dziedziny obronności stanowi ogromne wyzwanie, któremu należy sprostać, aby móc adekwatnie odpowiedzieć na wyzwania współczesnego świata;
- ▶ zarządzanie informacją – administracja wojskowa jest w posiadaniu wielu danych wrażliwych, zatem głównym zadaniem w aspekcie zarządzania informacją jest ochrona tych danych. Poufne dane związane z obronnością znajdują się w systemach informatycznych, dlatego do działań administracji wojskowej należy zapewnianie bezpieczeństwa informacyjnego w cyberprzestrzeni.
- ▶ administracja infrastrukturą – administracja wojskowa odpowiada za zarządzanie infrastrukturą wojskową, do której należą m.in.: bazy wojskowe, bazy lotnicze oraz obiekty wojskowe rozmieszczone na terenie całego państwa.
- ▶ współpraca międzynarodowa – działania administracji wojskowej w tym zakresie zmierzają do rozwijania i utrzymania wspólnych inicjatyw z innymi państwami w dziedzinie obronności. Utrzymywanie współpracy oraz partnerstw z innymi podmiotami zwiększa możliwości obronne państwa oraz prowadzi do rozwoju państwowych jednostek dzięki międzynarodowej standaryzacji działań bojowych oraz wymiany doświadczeń.

Podsumowując, działania administracji wojskowej stanowią kluczowy element zapewnienia bezpieczeństwa całego państwa. Działania podejmowane przez administrację wojskową zapewniają gotowość bojową danemu państwu oraz pozwalają na efektywne zarządzanie zasobami ludzkimi i materialnymi. Działania te są niezbędne, by móc zapewnić bezpieczeństwo całego państwa zarówno w czasie pokoju, jak i w sytuacji zagrożenia.

Agnieszka Homoncik

R.M. Gates, *Duty: Memoirs of a Secretary at War*. Vintage Books, New York 2015; M. Jurgiewicz, M. Pomykała, M. Delong, D. Komuda, *Zarys nauki o prawie i wiedzy o bezpieczeństwie*. Politechnika Rzeszowska, Rzeszów 2020; K. Załęski, *Siły zbrojne. Teoria i praktyka*. Difin, Warszawa 2018; I. Topa, *Międzynarodowa administracja terytorialna. Prawo – praktyka – dylematy*. Uniwersytet Śląski, Katowice 2023; B. Terebiński, *Organizacja wojskowego systemu łączności, Podstawy teoretyczne*. Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2021; M. Walancik, P. Polko, *Praktyczne aspekty współdziałania terenowych organów administracji wojskowej i administracji publicznej w sytuacjach kryzysowych*. Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej 2015.

ADWARE (ang. *advertising-supported software*) to rodzaj oprogramowania komputerowego, które wyświetla reklamy na ekranie użytkownika. Może być ono dołączane do innych programów lub pobierane jako dodatkowa aplikacja podczas instalacji oprogramowania głównego. Głównym celem adware jest generowanie przychodów poprzez wyświetlanie reklam, często w postaci banerów, pop-upów lub linków sponsorowanych. Pomimo że niektóre formy tego software mogą być legalne i stosowane w zamierzonym przez użytkownika celu, wiele działa w sposób niepożądany i natrętny, tak jak programy szpiegujące, zbierając dane użytkowników bez ich zgody i stanowi wówczas oprogramowanie złośliwe.

Historia adware sięga początków komercjalizacji Internetu w latach 90. Programy miały wówczas za zadanie wyświetlać reklamy w formie banerów lub wyskakujących okienek podczas przeglądania stron internetowych. Oprogramowanie może generować dwa rodzaje przychodów: jeden z tytułu wyświetlania reklamy, drugi na zasadzie „płatność za klik”, jeśli użytkownik wejdzie na reklamowany produkt bądź usługę. Oprogramowanie reklamowe jest zwykle postrzegane przez programistę jako sposób

na odzyskanie kosztów rozwoju, utrzymania oraz promocji. W niektórych przypadkach twórca może udostępnić użytkownikowi oprogramowanie bezpłatnie lub po obniżonej cenie. Stanowi zatem model biznesowy dla rozpowszechnienia oprogramowania typu open source, gdyż dochód uzyskany z wyświetlania reklam użytkownikowi może zmotywować programistę do dalszego rozwijania, utrzymywania i aktualizowania oprogramowania. W innych przypadkach jest postrzegane jako odrębna usługa świadczona na rzecz zainteresowanych podmiotów, która przynosi znaczne efekty i zyski. W miarę rozwoju Internetu adware zaczęło przyjmować formy bardziej inwazyjne i niebezpieczne. W niektórych przypadkach było używane do śledzenia działań użytkowników w celach marketingowych, na które nie wyrażali oni zgody, lub prowadziło do instalacji szkodliwego oprogramowania, takiego jak spyware czy malware. Szczególnie cenne stały się informacje dotyczące nawyków przeglądania Internetu i dane osobowe. Coraz więcej programów adware zaczęło pakować wraz z innym oprogramowaniem, zwłaszcza z tym udostępnianym za darmo. Użytkownicy często nieświadomie instalowali adware, akceptując warunki umowy licencyjnej bez uprzedniego przeczytania. Istnieje kilka rodzajów oprogramowania typu adware:

- ▶ pop-up adware: wyświetla wyskakujące okna reklamowe, które pojawiają się na ekranie użytkownika w czasie przeglądania Internetu lub korzystania z aplikacji;
- ▶ browser hijackers: przejmuje kontrolę nad przeglądarką internetową, zmieniając jej ustawienia takie jak strona startowa czy domyślna wyszukiwarka lub dodając paski narzędziowe w celu wyświetlania większej liczby reklam lub przekierowywania użytkownika na strony z reklamami;
- ▶ adware toolbars: instaluje dodatkowe paski narzędziowe w przeglądarce, które często zawierają funkcje wyszukiwania oraz przyciski do szybkiego dostępu do usług online, a jednocześnie wyświetlają reklamy;
- ▶ spyware with adware functionality: oprogramowanie szpiegujące, zbierające dane o użytkowniku bez jego zgody, może również mieć funkcje adware, wykorzystując pozyskane informacje do wyświetlania spersonalizowanych reklam;

- ▶ **adware bundled with freeware:** adware, które jest dystrybuowane (często w sposób niewidoczny dla użytkownika) razem z darmowym oprogramowaniem jako dodatkowy komponent instalacyjny;
- ▶ **mobile adware:** wariant adware przeznaczony dla urządzeń mobilnych, które mogą wyświetlać reklamy na smartfonach i tabletach oraz zbierać dane użytkowników;
- ▶ **native adware:** rodzaj adware dostosowujący się do wyglądu i funkcji systemu operacyjnego lub aplikacji, w której jest zainstalowany, aby wyświetlać reklamy w sposób, który może być mniej oczywisty lub trudniejszy do usunięcia.

Co istotne, wraz z rozwojem technologii zabezpieczeń oraz świadomością użytkowników, próby ograniczenia i zwalczania adware stały się coraz bardziej nasilone. Przeglądarki internetowe wprowadziły funkcje blokowania reklam a narzędzia anty-malware zostały ulepszone w celu wykrywania i usuwania adware z systemów użytkowników. Wprowadzono także bardziej restrykcyjne zasady dotyczące reklam i plików cookie. Jednym z nowych wyzwań jest oprogramowanie reklamowe wykorzystujące skradzione certyfikaty, które wyłączają ochronę przed złośliwym oprogramowaniem i wirusami, wykorzystując dostępne środki techniczne. Co więcej, adware może być także używane do śledzenia zachowań użytkowników w celu lepszego dopasowania reklam do ich zainteresowań, co często budzi kontrowersje związane z prywatnością. Do znanych przykładów adware zalicza się:

- ▶ **Superfish** – aplikacja dostarczana razem z niektórymi laptopami Lenovo, która instalowała reklamy i linki do stron internetowych bez zgody użytkownika, nawet na zabezpieczonych stronach.
- ▶ **Ask Toolbar, Conduit Search, Adware.SweetIM, Genieo, MyWebSearch** – popularne wtyczki przeglądarki internetowej, które instalowały się jako część innego oprogramowania i zmieniały ustawienia przeglądarki, wyświetlając reklamy i zmieniając stronę startową, śledzą aktywność użytkownika w celu wyświetlania spersonalizowanych ofert, często szczególnie trudne do usunięcia.
- ▶ **Vonteera** – adware instalowany w tle wraz z innym oprogramowaniem, często bez zgody użytkownika, który wyświetla reklamy,

zbiera dane o użytkowniku i może prowadzić do spowolnienia działania systemu.

Warto zauważyć, że wielu znanych deweloperów oprogramowania na konkretnych systemach bądź dostawców sprzętów z preinstalowanym adware było oskarżanych o stosowanie agresywnych praktyk reklamowych i zbieranie danych użytkowników bez ich zgody. Duże firmy często mają wdrożone polityki bezpieczeństwa IT, które określają wytyczne dotyczące korzystania z systemów informatycznych i oprogramowania, aby nie dystrybuować adware. Te polityki mogą zawierać zasady dotyczące instalacji oprogramowania, blokowania podejrzanych witryn internetowych i aplikacji. Ponadto zakłady inwestują w edukowanie pracowników na temat zagrożeń związanych z adware i innych form szkodliwego oprogramowania. Świadomość ryzyka może pomóc pracownikom w unikaniu potencjalnie niebezpiecznych zachowań.

W celu ochrony przed adware ważne jest, aby instalować oprogramowanie tylko ze sprawdzonych źródeł, unikać klikania w podejrzane reklamy i korzystać z programów antywirusowych (a także aktualizować ich wersje) oraz stosować antyadware, które mogą pomóc w wykrywaniu i usuwaniu potencjalnie niebezpiecznego oprogramowania z komputera. Dodatkowo regularne aktualizacje systemu i oprogramowania mogą także pomóc w zabezpieczeniu się przed potencjalnymi zagrożeniami. Istnieje kilka popularnych narzędzi, które specjalizują się w zapobieganiu instalacji adware. Z pewnością zaliczają się do nich programy oferujące skanowanie i usuwanie złośliwych plików w czasie rzeczywistym (są to m. in.: Malwarebytes AdwCleaner, Bitdefender Adware Removal Tool, SUPERAntiSpyware, Adaware Antivirus Free, HitmanPro, Spybot – Search & Destroy, Zemana AntiMalware). Z pewnością korzystne będzie również nieotwieranie nieznanych linków, korzystanie z zapory sieciowej oraz unikanie stron z nielegalnymi plikami.

Obecnie wprowadza się oparte na uczeniu maszynowym systemy do wykrywania złośliwego oprogramowania reklamowego na urządzeniach poprzez analizę funkcji przepływu ruchu sieciowego. Należy zauważyć, że do zalet adware zalicza się umożliwienie twórcom udostępnianie swojego oprogramowania lub usług za darmo, ponieważ dochody z reklam pomagają w pokryciu kosztów rozwoju i utrzymania aplikacji. Ponadto

dla niektórych użytkowników reklamy mogą być pomocne, jeśli są dobrze ukierunkowane i dostosowane do ich zainteresowań lub potrzeb. Adware może zbierać dane o użytkownikach, co pozwala na wyświetlanie bardziej spersonalizowanych reklam, na które część społeczeństwa się godzi, a nawet efektywnie wykorzystuje w życiu codziennym. Co więcej, niektóre aplikacje oferują wersje premium bez reklam, a korzystanie z wersji z adware może być sposobem na wypróbowanie oprogramowania przed zakupem pełnej wersji. Równocześnie adware może być uciążliwe dla użytkowników ze względu na natrętną promocję, która może zakłócać korzystanie z komputera lub urządzenia. Ponadto niektóre rodzaje adware mogą spowalniać działanie systemu, ponieważ wyświetlanie reklam i zbieranie danych może zużywać zasoby komputera lub urządzenia. Adware może też przekierowywać użytkowników na strony zawierające złośliwe oprogramowanie lub oszustwa internetowe, co zwiększa ryzyko infekcji lub utraty poufnych informacji, a także może być trudne do usunięcia, zwłaszcza jeśli jest on zainstalowany jako dodatkowy komponent wraz z innym oprogramowaniem. Wyzwanie stanowi również zbieranie danych o użytkownikach, co może być naruszeniem prywatności, szczególnie jeśli dane są później wykorzystywane bez ich zgody. Zdarzają się przypadki, gdy kod oprogramowania typu adware jest osadzony głęboko w plikach przechowywanych w systemie i na partycjach rozruchowych, a jego usunięcie wiąże się z rozległymi i skomplikowanymi modyfikacjami oprogramowania sprzętowego.

Co istotne, adware jest zdecydowanie mniej niebezpieczne niż inne rodzaje szkodliwego oprogramowania, jednak jego potencjalne niebezpieczeństwo tkwi w możliwości połączenia się z innymi rodzajami malware, co może stworzyć znacznie większe zagrożenie. Posiadanie adware zawsze wiąże się z jakimś skutkiem. W przypadku kliknięcia w reklamę jest nim wygenerowanie tzw. ruchu, za co firma otrzymuje zapłatę, natomiast w niektórych sytuacjach w przeglądarce pojawiają się także treści erotyczne, hazardowe i wskazujące na przemoc, które niełatwo usunąć i zasadniczo są one niepożądane oraz szkodliwe dla użytkownika. Granica między niedogodnością a niebezpieczeństwem jest słabo zauważalna, zwłaszcza ze względu na fakt, że adware jest zaliczane do legalnego oprogramowania, ale może być również narzędziem cyberataku bądź przestępstwa.

Z kolei inwestowanie w adware może skutkować naruszeniem prywatności użytkowników, ryzykiem utraty reputacji, możliwością pociągnięcia do odpowiedzialności prawnej oraz może stanowić krótkoterminowy zysk kosztem długoterminowych strat.

Aktualnie adware nadal pozostaje problemem w świecie technologii, a jego ewolucja wciąż trwa. Pomimo prób jego zwalczania niektóre firmy nadal wykorzystują je jako strategię w celu promocji swoich produktów lub usług. Jednakże dzięki większej świadomości użytkowników oraz środkom ostrożności podejmowanym przez platformy i systemy operacyjne, skuteczność promocji poprzez adware znacznie się zmniejszyła.

Karolina Baron

D. Szczepkowski, P. Szczepkowski, *Adware as one form of disinformation*, "Studia Administracji i Bezpieczeństwa", 2021, No 6, Vol.10 (10); W. Quiñones, *Adware in: Rogue Money and the Underground Economy: An Encyclopedia of Alternative and Cryptocurrencies*, 2020; T. Bradley, H. Carvry, *Essential computer security everyone's guide to e-mail, internet, and wireless security*, Syngress Publishing, Rockland, MA 2006; M.Alani Mohammed, Awad Ali Ismail, *AdStop: Efficient flow-based mobile adware detection using machine learning*, "Computers & security", Amsterdam: Elsevier Ltd, 2022, Vol.117; S.Suresh, F.Di Troia, K.Potika, M.Stamp, *An analysis of Android adware*, "Journal of Computer Virology and Hacking Techniques", Springer Paris, 2019, No 9, Vol.15 (3); S.Deshmukh, P.Yadav, S.Sheetal, *Smart Adware and Product Recommendation using Object Detection*, The Institute of Electrical and Electronics Engineers, Inc. (IEEE) Conference Proceedings, 2022; X.de Carné de Carnavalet, M.Mannan, *Privacy and Security Risks of "Not-a-Virus" Bundled Adware: The Wajam Case*, arXiv.org, 2019; T. Seals, *Adware Spreads via Fake TikTok App, Laptop Offers, Threatpost* [Blog], Newstex, Woburn 2021.

AGENCJA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ (ang. *European Union Agency for Fundamental Rights*, FRA). 13 grudnia 2003 r. odbyło się posiedzenie Rady Europejskiej, w trakcie którego przedstawiciele państw członkowskich Unii Europejskiej zaproponowali, aby w miejsce Europejskiego Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii (ang. *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*, EUMC), ustanowionego na mocy rozporządzenia (WE) nr 1035/97, utworzyć agencję praw człowieka. Zakładano, że będzie ona kontynuować dotychczasowe

działania EUMC związane z monitorowaniem zjawisk rasizmu, ksenofobii oraz antysemityzmu, niemniej jej mandat zostanie rozszerzony. Wykorzystując dotychczasowe doświadczenie Centrum, agencja miała się również skupić na ochronie praw mniejszości oraz promocji równouprawnienia płci. 25 października 2004 r. Komisja Europejska opublikowała komunikat dotyczący agencji praw podstawowych, co stanowiło podstawę do przeprowadzenia rozległych konsultacji społecznych. Proces ten obejmował szerokie spektrum interesariuszy i społeczności, umożliwiając uwzględnienie różnorodnych perspektyw oraz zapewnienie transparentności i partycypacji społecznej w kształtowaniu struktury i funkcji powstającej agencji.

Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej ustanowiono 15 lutego 2007 r. na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 168/2007. W trakcie wykonywania swoich funkcji FRA odwołuje się do praw podstawowych określonych w art. 6 ust. 2 Traktatu o Unii Europejskiej stanowiącego, że „Unia przystępuje do europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. [...]”. Agencja wykonuje swoje zadania, aby osiągnąć cel wyznaczony w art. 2 w ramach kompetencji Wspólnoty określonych w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską tj. „[...] popieranie w całej Wspólnocie harmonijnego, zrównoważonego i stałego rozwoju działalności gospodarczej, wysokiego poziomu zatrudnienia i ochrony socjalnej, równości mężczyzn i kobiet, stałego i nieinflacyjnego wzrostu, wysokiego stopnia konkurencyjności i konwergencji dokonań gospodarczych, wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego, podwyższania poziomu i jakości życia, spójności gospodarczej i społecznej oraz solidarności między Państwami Członkowskimi”.

Celem FRA jest dostarczanie specjalistycznej pomocy i wiedzy z obszaru praw podstawowych instytucjom, organom, biuram oraz agencjom Wspólnoty, jak również państwom członkowskim, w procesie implementacji prawa wspólnotowego, podczas podejmowania środków lub ustalania kierunków działań w obszarach objętych ich kompetencjami. Aby ten cel osiągnąć, FRA zbiera i analizuje informacje oraz dane, w tym wyniki badań i monitorowania, przekazywane przez organy, instytucje i państwa członkowskie UE, organizacje pozarządowe, kraje trzecie i organizacje międzynarodowe; prowadzi badania i sondaże, świadczy niezależne,

oparte na dowodach opinie i porady dotyczące praw podstawowych; wspiera tworzenie i wdrażanie prawa. Agencja wzmacniania współpracy i więzi między podmiotami zajmującymi się prawami podstawowymi. W tym celu tworzy, koordynuje lub wykorzystuje istniejące już sieci informacyjne, powołuje grupy robocze oraz zespoły eksperckie. W swojej działalności uwzględnia informacje i działania instytucji, organów, biur i agencji Wspólnoty, Unii Europejskiej oraz z państw członkowskich, Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz innych organizacji międzynarodowych.

W skład struktury organizacyjnej FRA wchodzi:

- ▶ Zarząd odpowiedzialny za planowanie i monitorowanie prac Agencji, budżet, mianowanie i odwoływanie dyrektora oraz członków Komitetu Naukowego.
- ▶ Rada Wykonawcza wspierająca Zarząd.
- ▶ Komitet Naukowy zapewniający wartość merytoryczną prac FRA.
- ▶ Dyrektor odpowiedzialny za wykonywanie zadań FRA służących osiągnięciu jej celów statutowych, przygotowanie i wykonanie rocznego programu prac Agencji, bieżącą administrację, wdrożenie skutecznych procedur monitorowania i oceny wyników działalności FRA, współpracę z podmiotami spoza Agencji, w tym z urzędnikami i społeczeństwem obywatelskim. Kadencja członków struktury organizacyjnej wynosi 5 lat.

Działania FRA podlegają nadzorowi Rzecznika Praw Obywatelskich UE. Organem właściwym do orzekania w sprawach, w których stroną jest Agencja, zgodnie z klauzulą arbitrażową zawartą w umowie, jest Trybunał Sprawiedliwości UE.

FRA korzysta z następujących metod gromadzenia danych na temat stanu praw podstawowych w Unii Europejskiej: badanie danych zastanych, jakościowe badania społeczno-prawne, opinie prawne, badanie jakościowe na szeroką skalę. W opracowywaniu wyników wykorzystuje analizę porównawczą oraz interaktywne narzędzia i bazy danych online. W ramach Agencji funkcjonują dwie jednostki badawcze: (1) Sprawiedliwość, Cyfryzacja i Migracja, (2) Równość, Romowie i Prawa Społeczne. Badania FRA obejmują szerokie spektrum przedmiotowe: prawa podstawowe, nierówności w życiu społecznym, ochrona danych, sztuczna

inteligencja. Rezultaty badań wykorzystywane są przez instytucje oraz organy organizacji międzynarodowych i regionalnych, środowiska akademickie i społeczeństwo obywatelskie.

FRA dysponuje Jednostką ds. Współpracy Instytucjonalnej i Sieci, której misją jest umożliwianie współpracy zespołowej w celu ochrony i promowania praw podstawowych. Następuje to poprzez analizowanie rozwoju polityki oraz identyfikowanie możliwości wprowadzenia istotnych zmian; angażowanie się, łączenie partnerów i tworzenie sieci współpracy; odpowiadanie na konkretne potrzeby partnerów i sieci; dostarczanie porad i specjalistycznej wiedzy decydentom w Unii Europejskiej i jej państwach członkowskich. Jednostka pełni kluczową rolę w koordynacji działań zewnętrznych FRA, umożliwiając efektywne reagowanie na zmieniające się wyzwania oraz wspieranie skutecznych rozwiązań politycznych zgodnych z prawami człowieka w obszarze Unii Europejskiej. Jej funkcje wpisują się w szerszy kontekst współpracy międzynarodowej i ochrony praw podstawowych.

W latach 2007–2022 obszary tematyczne działalności FRA zostały sprecyzowane w ramach trzech kolejnych pięcioletnich planów strategicznych, znanych jako ramy wieloletnie. Każda z tych ram określała priorytety, cele i obszary tematyczne, na których Agencja skupiała swoje wysiłki w zakresie ochrony i promocji praw człowieka. Dzięki tym planom mogła skutecznie kierować swoimi działaniami, reagując na zmieniające się wyzwania oraz dostosowując się do aktualnych potrzeb i priorytetów w dziedzinie praw podstawowych. 28 lutego 2008 r. Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych UE przyjęła wieloletnie ramy dla FRA obejmujące lata 2007–2012.

W ramach decyzji Rady wyznaczono obszary, na których Agencja koncentrowała swoje działania, tj.:

- ▶ rasizm, ksenofobia i związana z nimi nietolerancja;
- ▶ dyskryminacja ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub przekonania, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, a także wobec osób należących do mniejszości oraz dowolna kombinacja tych przyczyn (dyskryminacja wielokrotna);
- ▶ odszkodowanie dla ofiar;
- ▶ prawa dziecka, w tym ochrona dzieci;

- ▶ azyl, imigracja i integracja migrantów;
- ▶ kontrola wizowa i graniczna;
- ▶ udział obywateli UE w demokratycznym funkcjonowaniu Unii;
- ▶ społeczeństwo informacyjne, ze szczególnym uwzględnieniem poszanowania życia prywatnego i ochrony danych osobowych;
- ▶ dostęp do skutecznego i niezawisłego wymiaru sprawiedliwości.

Wieloletnie ramy na lata 2007–2012 wygasły 31 grudnia 2012 r. i zostały zastąpione kolejnymi obejmującymi lata 2013–2017. Ta zmiana strategiczna odzwierciedlała dynamiczną naturę wyzwań związanych z prawami człowieka w Unii Europejskiej oraz dostosowywanie się Agencji do ewoluującej sytuacji. 11 marca 2013 r. Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych UE przyjęła kolejne ramy wieloletnie dla FRA obejmujące lata 2013–2017. W decyzji Rady zdefiniowano obszary priorytetowe działań Agencji, tj.:

- ▶ dostęp do wymiaru sprawiedliwości;
- ▶ ofiary przestępstw, w tym zagadnienia odszkodowań dla poszkodowanych;
- ▶ społeczeństwo informacyjne, ze szczególnym uwzględnieniem poszanowania życia prywatnego i ochrony danych osobowych;
- ▶ integracja Romów;
- ▶ współpraca sądowa, z wyłączeniem spraw karnych;
- ▶ prawa dziecka;
- ▶ dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną;
- ▶ imigracja i integracja migrantów, kontrola wizowa i graniczna oraz azyl;
- ▶ rasizm, ksenofobia i związana z nimi nietolerancja.

Ramy wygasły 31 grudnia 2017 r. Kolejna zmiana strategiczna pozwoliła Agencji dostosować jej priorytety do bieżących wyzwań i zmieniającego się kontekstu w zakresie praw człowieka w Unii Europejskiej. Wieloletnie ramy działania FRA na lata 2018–2022 określono w trakcie posiedzenia Rady UE, które odbyło się w dniach 7–8 grudnia 2021 r. Obowiązywały

one od 1 stycznia 2018 r. i obejmowały obszary tematyczne uwzględnione w ramach 2013–2017. Z dniem 27 kwietnia 2022 r., wraz z wejściem w życie zmienionego rozporządzenia dotyczącego FRA, wieloletnie ramy prawne na lata 2018–2022 przestały obowiązywać, co skutkowało koniecznością dostosowania działań Agencji do nowych regulacji.

Od 27 kwietnia 2022 r. obszary działalności Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej nie są już kształtowane w oparciu o ramy wieloletnie. Zamiast nich priorytety i zakres działań Agencji określa dokument programowy. Ta zmiana wprowadza elastyczność i umożliwia bardziej dynamiczne reagowanie na zmieniające się wyzwania oraz aktualne potrzeby związane z ochroną i promocją praw człowieka w Unii Europejskiej. Dokument programowy jest kluczowym narzędziem kierowania strategicznymi inicjatywami Agencji w kontekście ewoluującego krajobrazu praw podstawowych, wykorzystującym założenia FRA z lat 2018–2022. Działania Agencji w programie na lata 2022–2024 wyznaczają następujące priorytety strategiczne:

- ▶ gromadzenie i analizowanie porównywalnych danych i dowodów;
- ▶ przyczynianie się do lepszego stanowienia i implementacji prawa;
- ▶ wspieranie zgodnych z prawem reakcji politycznych, zapewnienie pomocy i wiedzy specjalistycznej w czasie rzeczywistym;
- ▶ skuteczne promowanie praw, wartości i wolności;
- ▶ wzmocnienie współpracy z krajowymi i lokalnymi podmiotami zajmującymi się prawami podstawowymi.

Dokument programowy uwzględnia następujące programy strategiczne: (1) społeczeństwa sprawiedliwe i oparte na równości; (2) sprawiedliwość, społeczeństwa cyfrowe i bezpieczne; (3) migracja i azyl; (4) wspieranie systemów praw człowieka; (5) informowanie o prawach. W latach 2023–2025 działania FRA stanowią kontynuację powyższych priorytetów strategicznych. Programy strategiczne wraz z ich komponentami obejmują: (1) równość, Romowie i prawa społeczne (antyrasizm, niedyskryminacja, prawa społeczne, włączenie Romów); (2) sprawiedliwość, cyfryzacja i imigracja (sprawiedliwość i bezpieczeństwo, dane cyfrowe i technologia cyfrowa, migracja i azyl); (3) współpraca instytucjonalna i współpraca w ramach sieci (struktury i mechanizmy praw człowieka, analiza polityki i współpraca z interesariuszami); (4) komunikacja

i wydarzenia (komunikowanie praw, mediów i wydarzeń, sieć, publikacja i promocja).

Długoletnia strategia FRA na lata 2023–2028 składa się z 3 priorytetów strategicznych:

- ▶ wspieranie utrzymania standardów praw podstawowych przy opracowywaniu nowych ustaw i polityk Unii Europejskiej;
- ▶ przyczynianie się do zapewnienia poszanowania, ochrony i realizacji praw podstawowych w obszarach objętych istniejącymi prawami i politykami Unii Europejskiej;
- ▶ działania o charakterze przekrojowym mające na celu wsparcie realizacji celów i wizji Unii Europejskiej dotyczących praw podstawowych.

Aktualnie (stan na 2024 r.) FRA realizuje następujące projekty tematyczne:

- ▶ Badania nt. Romów 2024,
- ▶ Wpływ systemu wjazdu/wyjazdu (ang. *Entry/Exit System*, EES) na prawa podstawowe,
- ▶ Ochrona praw podstawowych osób niepełnosprawnych w instytucjach,
- ▶ Zapewnienie prawa do ochrony środowiska,
- ▶ Przemoc i związane z nią naruszenia praw człowieka wobec kobiet uciekających przed wojną w Ukrainie,
- ▶ Zdalna identyfikacja biometryczna do celów egzekwowania prawa: kwestie praw podstawowych,
- ▶ Ocena sztucznej inteligencji wysokiego ryzyka,
- ▶ Badanie UE nt. temat osób LGBTIQ III,
- ▶ Przemoc wobec kobiet II: wypełnianie luki w danych,
- ▶ Lokalne wysiłki na rzecz integracji przesiedleńców uciekających przed rosyjską inwazją na Ukrainę: wyzwania i obiecujące praktyki,
- ▶ Trzecie badanie FRA dotyczące dyskryminacji i przestępstw z nienawiści wobec Żydów,
- ▶ Wspieranie krajowych instytucji praw człowieka w monitorowaniu praw podstawowych i aspektów praw podstawowych związanych z praworządnością,

- Biznes i prawa człowieka: ochrona konsumentów i środowiska,
- RODO – doświadczenia organów ochrony danych,
- Zabezpieczenia proceduralne w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania,
- Wzmocnienie opieki nad dziećmi bez opieki,
- Podręcznik prawa europejskiego w zakresie cyberprzestępczości i praw podstawowych.

Klaudia Cenda-Miedzińska

Council Regulation (EC) No 168/2007 of 15 February 2007 establishing a European Union Agency for Fundamental Rights, *OJ L* 53, 22.2.2007, s. 1–14; Council Decision of 28 February 2008 implementing Regulation (EC) No 168/2007 as regards the adoption of a Multi-annual Framework for the EU Agency for Fundamental Rights for 2007–2012, *OJ L* 63, 7.3.2008, s. 14–15; Council Decision No 252/2013/EU of 11 March 2013 establishing a Multiannual Framework for 2013–2017 for the European Union Agency for Fundamental Rights, *OJ L* 79, 21.3.2013, s. 1–3; Council Decision (EU) 2017/2269 of 7 December 2017 establishing a Multiannual Framework for the European Union Agency for Fundamental Rights for 2018–2022, *OJ L* 326, 9.12.2017, s. 1–4; Regulations Council Regulation (EU) No. 2022/555 of 5 April 2022 amending Regulation (EC) No 168/2007 establishing a European Union Agency for Fundamental Rights, *OJ L* 108, 7.4.2022, s. 1–12; FRA, *FRA Single Programming Document 2022–2024*, FRA 2022; FRA, *FRA Single Programming Document 2023–2025*, FRA 2023; FRA, *FRA Single Programming Document 2024–2026*, FRA 2024.

AGENCJA UNII EUROPEJSKIEJ DS. AZYLU (ang. *European Union Agency for Asylum*, EUAA). W komunikacie z dnia 6 kwietnia 2016 r. zatytułowanym „W kierunku reformy wspólnego europejskiego systemu azylowego i zwiększenia liczby legalnych sposobów migracji do Europy” Komisja Europejska szczegółowo określiła obszary priorytetowe mające na celu strukturalne ulepszenie Wspólnego Europejskiego Systemu Azylowego (ang. *Common European Asylum System*, CEAS). Kluczowymi aspektami tego planu były: ustanowienie zrównoważonego i sprawiedliwego systemu określania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za osoby starające się o azyl, wzmacnianie systemu Eurodac (ogólnoeuropejskiej bazy danych daktyloskopijnych osób ubiegających się o azyl),

osiągnięcie większej spójności w ramach unijnego systemu azylowego, przeciwdziałanie wtórnemu przemieszczaniu się w Unii oraz stworzenie nowego mandatu dla Europejskiego Urzędu Wsparcia w dziedzinie Azylu (ang. *European Asylum Support Office*, EASO). EASO, utworzony na mocy rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 439/2010, rozpoczął swoją działalność 1 lutego 2011 r. Jego celem było umocnienie praktycznej współpracy państw członkowskich w obszarze azylu, zwłaszcza w sytuacjach, gdy ich systemy azylowe i systemy przyjmowania były narażone na szczególną presję. Urząd wspierał państwa członkowskie w wykonywaniu ich obowiązków związanych z funkcjonowaniem CEAS. W kontekście strukturalnych niedociągnięć systemu widocznych w związku z niekontrolowanym napływem migrantów oraz osób ubiegających się o azyl w Unii Europejskiej oraz mając na uwadze konieczność utrzymania wysokiego i jednolitego poziomu skutecznego stosowania prawa UE w obszarze azylu, narodziła się potrzeba udoskonalenia realizacji i funkcjonowania CEAS. Dlatego też podjęto decyzję o przekształceniu EASO w agencję pełniącą rolę narzędzia i centralnego ośrodka wiedzy w dziedzinie azylu usprawniającego funkcjonowanie CEAS.

Na mocy rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/2023 z dnia 15 grudnia 2021 r. ustanowiono Agencję Unii Europejskiej ds. Azylu – EUAA (ang. *European Union Agency for Asylum*), która zastąpiła EASO, przejmując jego funkcje. Agencja jest ukierunkowana na zapewnienie skutecznego i jednolitego stosowania unijnego prawa azylowego w państwach członkowskich, przy jednoczesnym pełnym poszanowaniu praw podstawowych. Jej działania koncentrują się na ułatwianiu i wspieraniu państw członkowskich w realizacji CEAS w ramach zbliżania procedur oceny wniosków o udzielenie ochrony międzynarodowej w całej Unii, poprzez koordynację, zacieśnianie praktycznej współpracy i wymianę informacji. Poprawę efektywności CEAS wzmacnia agencyjny mechanizm monitorowania, wsparcie operacyjne i techniczne, którego EUAA udziela państwom członkowskim zwłaszcza w sytuacjach, gdy ich systemy azylowe oraz systemy przyjmowania są nadmiernie obciążone. W świetle art. 2 rozporządzenia Agencja realizuje szereg kluczowych zadań w zakresie azylu mających na celu skoordynowane i efektywne funkcjonowanie CEAS:

- ▶ ułatwia, koordynuje i zacieśnia praktyczną współpracę oraz wymianę informacji między państwami członkowskimi w kontekście ich systemów azylowych i systemów przyjmowania;
- ▶ gromadzi i analizuje informacje nt. sytuacji azylowej oraz wdrażania CEAS, zarówno o charakterze jakościowym, jak i ilościowym;
- ▶ wspiera państwa członkowskie w realizacji zadań i obowiązków wynikających z postanowień CEAS, w tym w zakresie szkolenia, a w przypadkach uzasadnionych – zapewnia szkolenie ekspertów z państw członkowskich obejmujące wszystkie krajowe instytucje, sądy, trybunały oraz organy odpowiedzialne za sprawy azylowe;
- ▶ opracowuje europejskie programy szkoleń dla pracowników służb azylowych, sprawozdania oraz inne dokumenty zawierające informacje na temat sytuacji w państwach trzecich, w tym państwach pochodzenia, na poziomie Unii;
- ▶ tworzy i koordynuje europejskie sieci informacji o państwach trzecich;
- ▶ organizuje działania oraz koordynuje wysiłki państw członkowskich mające na celu opracowanie wspólnej analizy dotyczącej sytuacji w państwach pochodzenia starających się o azyl oraz wytycznych;
- ▶ dostarcza informacji i analiz dotyczących państw trzecich w kontekście koncepcji bezpiecznego kraju pochodzenia i koncepcji bezpiecznego kraju trzeciego;
- ▶ zapewnia państwom członkowskim wsparcie w wykonywaniu zadań i obowiązków wynikających z rozporządzenia (UE) nr 604/2013;
- ▶ pomaga w procesach relokacji lub transferu osób ubiegających się lub posiadających ochronę międzynarodową na terytorium Unii;
- ▶ powołuje i oddelegowuje zespoły wsparcia ds. azylu, tworzy rezerwę ekspertów ds. azylu, nabywa i udostępnia niezbędny im sprzęt techniczny;
- ▶ opracowuje normy operacyjne, wskaźniki, wytyczne i najlepsze praktyki dotyczące wdrażania prawa Unii w zakresie azylu;
- ▶ oddelegowuje urzędników łącznikowych do państw członkowskich;
- ▶ monitoruje operacyjne i techniczne stosowanie CEAS;

- ▶ wspiera państwa członkowskie w ich współpracy z państwami trzecimi w kwestiach związanych z zewnętrznym wymiarem CEAS;
- ▶ pomaga państwom członkowskim w działaniach związanych z przesiedleniami;
- ▶ uczestniczy, z własnej inicjatywy, w działaniach komunikacyjnych związanych z zakresem jej mandatu, zapewniając rzetelne i wyczerpujące informacje o swojej działalności.

W skład struktury administracyjnej i kierowniczej wchodzi:

- ▶ Zarząd, odpowiedzialny m.in. za: budżet, sprawozdanie roczne, przepisy finansowe, wykonywanie mandatu Agencji, zwalczanie nadużyć finansowych, komunikację, rozpowszechnianie informacji, regulamin i tworzenie struktur wewnętrznych, mianowanie dyrektora wykonawczego i jego zastępcy, urzędnika ds. praw podstawowych, księgowego, tworzenie systemów informatycznych, metodologię dla mechanizmu monitorowania, program monitorowania operacyjnego i technicznego, strategię w obszarze stosunków z państwami trzecimi lub organizacjami międzynarodowymi w kwestiach podlegających kompetencjom Agencji, dokument programowy Agencji. Kadencja członków zarządu wynosi 4 lata;
- ▶ Dyrektor wykonawczy, będący prawnym przedstawicielem EUAA, powoływany na okres 5 lat. Do jego obowiązków należy m.in.: bieżące kierowanie Agencją, wykonywanie decyzji Zarządu, przygotowywanie i wdrażanie dokumentów programowych, wykonanie planów operacyjnych, przygotowanie sprawozdań rocznych, planów działań, strategii, ochrona interesów finansowych Agencji, podejmowanie decyzji dotyczących zarządzania systemami informatycznymi, strukturami wewnętrznymi, powoływanie zespołu ekspertów, ocena i zatwierdzanie wniosków o pomoc operacyjną i techniczną oraz ich koordynowanie, zapewnianie koordynacji działań Agencji w zespołach wspierających zarządzanie migracjami z Komisją i innymi odnośnymi organami, urzędami i agencjami Unii;
- ▶ Zastępcę dyrektora wykonawczego;
- ▶ Urzędnik ds. praw podstawowych, odpowiedzialny za przestrzeganie praw podstawowych i ich propagowanie przez EUAA,

współpracujący z forum doradczym, wydający opinie nt. planów operacyjnych Agencji, odpowiedzialny za rozpatrywanie skarg wpływających do EUAA w celu zapewnienia przestrzegania praw podstawowych, czyniący to zgodnie z prawem do dobrej administracji;

- Forum doradcze, stanowiące mechanizm wymiany informacji i dzielenia się wiedzą, zapewniający dialog między Agencją a odpowiednimi organizacjami i organami, którego członkami są przedstawiciele m.in. Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej (ang. *European Union Agency for Fundamental Rights*, FRA), Europejskiej Agencji Straży Granicznej i Przybrzeżnej (fr. *Frontières extérieures*, Frontex), Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (ang. *United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) i innych właściwych organizacji i organów prowadzących działalność w dziedzinie polityki azylowej na poziomach lokalnym, regionalnym, krajowym, unijnym lub międzynarodowym.

EUAA współpracuje z Wysokim Komisarzem Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, angażując go we wszystkie obszary objęte mandatem Agencji. UNHCR pełni funkcję obserwatora w Zarządzie EUAA, utrzymuje stałe biuro łącznikowe z Agencją, które ma swoją siedzibę na Malcie. Corocznie organizowane są spotkania kadry kierowniczej wyższego szczebla, a także regularne spotkania koordynacyjne, techniczne i tematyczne pomiędzy siedzibą główną EUAA a biurem łącznikowym UNHCR/centralą/biurem w Brukseli. W ramach tej współpracy mają miejsce regularne kontakty pomiędzy odpowiednimi współpracownikami w państwach przyjmujących plany operacyjne (wg stanu na marzec 2024 r. są to: Grecja, Włochy, Malta, Cypr, Hiszpania, Litwa, Belgia, Rumunia, Niderlandy, Czechy, Bułgaria, Słowenia, Austria). Interakcje te mają na celu promowanie współpracy oraz skoordynowanego podejścia do działań związanych z uchodźcami i azylem. Porozumienie robocze między Agencją a UNHCR zostało odnowione w 2021 r. podkreślając trwałe zaangażowanie obu stron w efektywną współpracę na rzecz poprawy warunków życia uchodźców oraz zapewnienia skutecznego zarządzania sytuacjami kryzysowymi związanymi z uchodźcami i azylem. W ramach swojego

mandatu oraz z uwzględnieniem dostępnych zasobów EUAA współpracuje z Międzynarodową Organizacją ds. Migracji (ang. *International Organization for Migration*, IOM), prowadząc konsultacje we wszystkich kwestiach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. Ramy współpracy obejmują udział w spotkaniach, wymianę danych, informacji i dokumentacji nt. trendów w migracji i azylu, w tym dane dotyczące: wysiedlonej ludności w regionach pochodzenia, ludności w tranzycie, przesiedleń, przyjęcia ze względów humanitarnych, relokacji, łączenia rodzin, matrycy śledzenia wysiedleń i powrotów, w tym wspomaganego dobrowolnego powrotu i reintegracji, przyjmowania, monitorowania mediów społecznościowych, prywatnych i opartych na społeczności programów sponsorowania i innych, zarówno w państwach członkowskich UE, jak i zainteresowanych państwach trzecich.

Komplementarność prac w ramach mandatów obu organizacji obejmuje wczesne ostrzeganie, gotowość i sytuacje awaryjne, azyl i przyjmowanie osób ubiegających się o ochronę międzynarodową, powroty, trwałe rozwiązania, w tym przesiedlenia i inne ścieżki prawne, wsparcie dla migrantów znajdujących się w trudnej sytuacji i/lub mających szczególne potrzeby w zakresie ochrony. Przekrojowe obszary współpracy obejmują m.in. inicjatywy szkoleniowe, w tym współpracę w zakresie tworzenia odpowiednich materiałów szkoleniowych, rozwiązań technicznych, dzielenia się wiedzą. W odniesieniu do praw człowieka w kontekście migracji i azylu (np. handel ludźmi, ochrona praw dziecka) EUAA współpracuje z Radą Europy, zgodnie z zasadami ustanowionymi w protokole ustaleń między Radą Europy a Unią Europejską z 23 maja 2007 r. W kwestiach związanych z zarządzaniem azylem i migracją EUAA podejmuje wspólne działania z Międzynarodowym Ośrodkiem Rozwoju Polityki Migracyjnej (ang. *International Centre for Migration Policy Development*, ICMPD) oraz Konferencją Dyrektorów Generalnych Służb Imigracyjnych (ang. *General Directors' of Immigration Services Conference*, GDISC). Uczestniczy także w Międzyrządowych Konsultacjach w sprawie Migracji, Azylu i Uchodźców (ang. *Intergovernmental Consultations on Migration, Asylum and Refugees*, IGC). Przedmiotem współpracy jest wymiana informacji, dobrych praktyk, zmaksymalizowanie synergii, wzmocnienie koordynacji działań ukierunkowanych na zapewnienia skuteczności i komplementarności

podejmowanych wysiłków przy minimalizacji powielania podejmowanych akcji, co pozwala na skuteczną harmonizację wspólnych wyzwań związanych z migracją i azylem na szczeblu europejskim oraz promowanie efektywnego podejścia do wspólnych wyzwań związanych z migracją i azylem na szczeblu europejskim.

Klaudia Cenda-Miedzińska

Regulation (EU) 2021/2303 of the European Parliament and of the Council of 15 December 2021 on the European Union Agency for Asylum and repealing Regulation (EU) No 439/2010, OJ L 468, 30.12.2021, s. 1–54; EUAA, Annual General Report 2021, EUAA 2022; EUAA, Asylum Report 2023, EUAA 2023; EUAA, Asylum and Reception Operational Response Catalogue, EUAA 2022; Working Arrangement between the European Asylum Support Office (EASO) and the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva, 21 July 2021; Working Arrangement between the European Asylum Support Office (EASO) and the International Organization For Migration (IOM), Paris, 22 July 2019; Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union, 23 May 2007; Exchange of Letters between the European Asylum Support Office (EASO) and the International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), 19 November 2020; Exchange of Letters between the European Asylum Support Office (EASO) and the Intergovernmental Consultations on Migration, Asylum and Refugees (IGC) to enhance cooperation on asylum support, 21 July 2021.

AGENCJA UNII EUROPEJSKIEJ DS. SZKOLENIA W DZIEDZINIE ŚCIGANIA (ang. *European Union Agency for Law Enforcement Training*, CEPOL). W trakcie posiedzenia Rady Europejskiej w Tampere, odbywającego się w dniach 15–16 października 1999 r., podjęto decyzję o utworzeniu Europejskiego Kolegium Policyjnego (ang. *European Police College*, CEPOL) mającego na celu szkolenie wyższych funkcjonariuszy sił policyjnych. Początkowo planowano, że CEPOL będzie formowany poprzez integrację istniejących krajowych instytucji szkoleniowych, jednak nie wykluczono również możliwości utworzenia stałej instytucji na etapie późniejszym. Kolegium zostało powołane na mocy decyzji Rady UE nr 2000/820/WSiSW. Optymalizację funkcjonowania uzależniono od przekierowania jego finansowania z budżetu ogólnego Unii Europejskiej oraz zastosowania regulaminu pracowniczego urzędników Wspólnot

Europejskich i warunków zatrudnienia innych pracowników Wspólnot Europejskich wobec dyrektora i personelu sekretariatu CEPOL. Konkluzje Rady Europejskiej z dnia 24 lutego 2005 r. zawierały wezwanie do implementacji wyżej wspomnianych zmian, co skutkowało przyjęciem decyzji Rady UE nr 2005/681/WSiSW z dnia 20 września 2005 r. ustanawiającą Europejskie Kolegium Policyjne (CEPOL) i uchylającą decyzję 2000/820/WSiSW. Na siedzibę wyznaczono Bramshill w Zjednoczonym Królestwie, która zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 543/2014, została przeniesiona do Budapesztu. Z tego powodu Komisja została poproszona o przedstawienie sprawozdania na temat skuteczności decyzji 2005/681/WSiSW po przeprowadzeniu szczegółowej analizy kosztów i zysków oraz oceny skutków. W 2015 r. Parlament Europejski i Rada UE przyjęły rozporządzenie nr 2015/2219 w sprawie Agencji Unii Europejskiej ds. Szkolenia w Dziedzinie Ścigania (CEPOL) oraz zastępujące i uchylające decyzję Rady 2005/681/WSiSW, zmienioną rozporządzeniem (UE) nr 543/2014. Na mocy niniejszego rozporządzenia dotychczasowy CEPOL, ustanowiony decyzją 2005/681/WSiSW, został zastąpiony Agencją CEPOL przejmującą jego dotychczasowe funkcje.

CEPOL pełni rolę wsparcia, opracowuje, realizuje oraz koordynuje szkolenia dla przedstawicieli organów ścigania, kładąc szczególny nacisk na ochronę praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście działań policyjnych. Zakres działania obejmuje szeroki wachlarz obszarów, poczynając od zapobiegania i zwalczania poważnej przestępczości transgranicznej, przestępczości zorganizowanej, poprzez cyberprzestępczość i przestępczość z nią związaną, terroryzm, aż po utrzymanie porządku publicznego, również podczas międzynarodowych operacji policyjnych towarzyszących ważnym wydarzeniom oraz planowanie i zarządzanie misjami Unii Europejskiej. Szkolenia te mogą obejmować także rozwijanie umiejętności przywódczych oraz naukę języków. Swoje cele Agencja realizuje poprzez:

- Wspieranie państw członkowskich w zakresie szkoleń nt.:
 - implementacji i stosowania instrumentów międzynarodowych i unijnych dotyczących współpracy w dziedzinie ścigania;
 - roli oraz funkcjonowania organów Unii Europejskiej, takich jak Europol, Eurojust i Frontex;

- policyjnych i sądowych aspektów współpracy w dziedzinie ścigania oraz praktycznych umiejętności dostępu do wymiany informacji;
 - rozwijania regionalnej i dwustronnej współpracy między państwami członkowskimi, organami Unii i państwami trzecimi;
 - specjalistycznych obszarów tematycznych dotyczących przestępczości lub działalności policyjnej;
 - przygotowania przedstawicieli organów ścigania do udziału w misjach Unii i budowania potencjału w dziedzinie ścigania w państwach trzecich.
- Opracowywanie i aktualizowanie narzędzi oraz metod szkoleniowych, a także ich stosowanie w długofalowej perspektywie uczenia się celem podnoszenia kompetencji przedstawicieli organów ścigania;
 - Przeprowadzenie oceny skuteczności tych działań w kontekście poprawy jakości, spójności i efektywności przyszłych szkoleń na poziomie Unii;
 - Organizowanie szkoleń w formie kursów, seminariów, konferencji oraz przedsięwzięć internetowych, e-learningu;
 - Zacieśnianie współpracy z siecią instytucji państw członkowskich zajmujących się szkoleniem przedstawicieli organów ścigania oraz utrzymywanie kontaktów z jednostkami krajowymi w każdym państwie członkowskim, które dostarczają CEPOL informacji koniecznych do realizacji jego zadań;
 - Prowadzenie działań szkoleniowych we współpracy z siecią instytucji szkoleniowych państw członkowskich, zgodnie z odpowiednimi przepisami finansowymi obowiązującymi CEPOL.
- W skład struktury administracyjnej i kierowniczej CEPOL wchodzi:
- Zarząd, który przyjmuje budżet, wewnętrzną strategię zwalczania nadużyć finansowych, przepisy wewnętrzne, plany komunikacji i rozpowszechniania informacji, wieloletni i roczny program prac CEPOL, wspólne programy szkoleń, moduły szkoleniowe, metody nauczania i instrumenty dydaktyczne, sprawozdania dotyczące działalności CEPOL (które następnie przesyła Parlamentowi Europejskiemu, parlamentom narodowym, Radzie,

Komisji i Trybunałowi Obrachunkowemu), powołuje księgowego, zapewnia realizację działań następczych w kontekście ustaleń i zaleceń wynikających z raportów z przeprowadzonych audytów wewnętrznych i zewnętrznych oraz ocen, a także w wyniku dochodzeń prowadzonych przez Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych (ang. *European Anti-Fraud Office*, OLAF). W skład zarządu wchodzi po jednym przedstawicielu państwa członkowskiego i Komisji. Kadencja członków wynosi 4 lata i może zostać przedłużona;

- Dyrektor wykonawczy, który odpowiada przed Zarządem i zajmuje się bieżącym administrowaniem, przedkładaniem Zarządowi propozycji dot. struktury wewnętrznej CEPOL, opracowywaniem programów prac Agencji i skonsolidowanego sprawozdania z działalności CEPOL, planów działania w następstwie wniosków wewnętrznych i zewnętrznych pochodzących z przeprowadzonej kontroli i oceny sprawozdań oraz dochodzeń OLAF, projektu wewnętrznej strategii zwalczania nadużyć finansowych dla CEPOL, w tym preliminarza wydatków, przepisów finansowych. Kadencja wynosi 4 lata z możliwością jednokrotnego przedłużenia;
- w stosownych przypadkach Komitet Naukowy ds. Szkoleń, będący niezależnym organem doradczym dbającym o poziom naukowy prac CEPOL w obszarze szkoleń, w skład którego wchodzi osoby o kompetencjach akademickich i specjaliści w zakresie ścigania w określonych dziedzinach. Kadencję członków Komitetu określa Zarząd;
- w stosownych przypadkach inne organy doradcze ustanowione przez Zarząd.

W każdym państwie członkowskim tworzy się jednostkę krajową, która pełni funkcję organu łącznikowego z CEPOL w ramach sieci krajowych instytucji szkoleniowych przedstawicieli organów ścigania. Organizacja oraz struktura zatrudnienia tej jednostki są określane przez każde państwo członkowskie zgodnie z ich własnymi przepisami i dostępnymi zasobami krajowymi.

CEPOL odgrywa kluczową rolę w mechanizmie Europejskiej Multidyscyplinarnej Platformy Przeciwko Zagrożeniom Kryminalnym (ang.

European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats, EMPACT), która identyfikuje i zaspokaja potrzeby szkoleniowe w zakresie 10 priorytetów UE w dziedzinie przestępczości tj.: siatki przestępcze wysokiego ryzyka, cyberataki, handel ludźmi, wykorzystywanie seksualne dzieci, przemyt migrantów, handel narkotykami, oszustwa oraz przestępstwa gospodarcze i finansowe, zorganizowana przestępczość przeciwko mieniu, przestępczość przeciwko środowisku, handel bronią palną. CEPOL odpowiada za koordynację wspólnego, horyzontalnego celu strategicznego EMPACT 6 „Budowanie potencjału poprzez szkolenia, tworzenie sieci kontaktów i innowacje”, dostarczając kompleksowy pakiet szkoleń, odpowiadający każdemu z priorytetów UE w zakresie przestępczości.

W latach 2020–2023 CEPOL wraz z partnerem wykonawczym Euro-pol, na zlecenie Dyrekcji Generalnej ds. Polityki Sąsiedztwa i Negocjacji w sprawie Rozszerzenia (ang. *Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations*, DG NEAR), realizował projekt Partnerstwa przeciwko Przestępczości i Terroryzmowi na Bałkanach Zachodnich (ang. *Partnership against Crime and Terrorism project in the Western Balkans*, WB PaCT), mający na celu zwiększenie zdolności władz państw Bałkanów Zachodnich do zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu, w tym brutalnego ekstremizmu, poprzez wzmocnienie współpracy w regionie i z UE. Komponenty programu stanowiły: wzmocnienie sieci regionalnych, ocena potrzeb w zakresie szkolenia operacyjnego i opracowanie programu nauczania, realizacja szkoleń w zakresie pojawiających się potrzeb. Partnerami projektu były Albania, Bośnia i Hercegowina, Kosowo, Czarnogóra, Północna Macedonia, Serbia.

W latach 2020–2024 Agencja realizuje projekty współpracy międzynarodowej, które budują partnerstwo, przyczyniając się do tworzenia bezpieczeństwa w Unii Europejskiej:

- Projekt wymiany informacji o zwalczaniu terroryzmu i reakcji wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych (ang. *Counter-Terrorism Information Exchange and Criminal Justice Responses*, CT INFLOW), którego zleceniodawcą jest Służba ds. Instrumentów Polityki Zagranicznej (ang. *Service for Foreign Policy Instruments*, FPI). Celem CT INFLOW jest przeciwdziałanie sieciom terrorystycznym i rekrutacji do terroryzmu oraz zakłócanie owych działań

łącznie z odcięciem finansowania terrorystów i postawienia ich przed wymiarem sprawiedliwości. Koncentruje się m.in. na transgranicznych dochodzeniach i ściganiu głównie zagranicznych bojowników i osób podejrzanych o planowanie lub dokonanie aktów terrorystycznych. Skierowany jest w szczególności do organów ścigania i odpowiedniego personelu (sędziowie, prokuratorzy, policja, inne agencje bezpieczeństwa i organizacje międzynarodowe) w państwach partnerskich projektu: Algierii, Jordanii, Libanie, Libii, Maroka, Tunezji, oraz organizacji regionalnych takich jak Afripol, Unia Afrykańska, Liga Państw Arabskich. CT INFLOW składa się z 4 komponentów: budowy sieci wymiany i analizy informacji, działalności szkoleniowej, reakcji wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, raporcie o sytuacji i tendencjach w zakresie terroryzmu w regionie oraz zaopatrzeniu technicznym.

- Projekt EUROMED Police ma na celu zwiększenie zdolności południowych krajów partnerskich (Algierii, Egiptu, Izraela, Jordanii, Libanu, Libii, Maroka, Autonomii Palestyńskiej, Tunezji) oraz organizacji regionalnych (Afripol i Ligi Państw Arabskich) do zwalczania poważnej przestępczości zorganizowanej oraz wzmocnienie strategicznej współpracy między ich krajowymi organami ścigania, państwami członkowskimi i agencjami UE. Organem zlecającym projekt jest DG NEAR, a partnerem wykonawczym Europol. Projekt został podzielony na 3 komponenty: wzmocnienie sieci regionalnych, działalność szkoleniowa, wsparcie oceny zagrożeń regionalnych. W ramach projektu realizowana jest współpraca z Platformą Forum Zagrożeń zlokalizowaną w ramach Platformy Ekspertów Europol.
- Projekt partnerstwa szkoleniowo-operacyjnego przeciwko przestępczości zorganizowanej (ang. *Training and Operational Partnership Against Organised Crime*, TOPCOP) został ukierunkowany na poprawę współpracy w regionie partnerstwa wschodniego (Armenii, Azerbejdżanu Gruzji, Mołdawii, Ukrainy) z agencjami UE zajmującymi się zwalczaniem przestępczości zorganizowanej. Główny nacisk kładzie na zdolności funkcjonariuszy organów ścigania, prokuratorów i sędziów do angażowania się we współpracę

międzynarodową, zwłaszcza w przypadku przestępczości transgranicznej. CEPOL wykorzystuje instrument analizy potrzeb szkolenia operacyjnego odnoszący się do potrzeb krajów partnerskich pod względem obszarów tematycznych, ilości i poziomu. Projekt obejmuje 3 komponenty: wzmocnienie sieci regionalnych, działalność szkoleniową, wsparcie regionalnej oceny zagrożeń i pomoc doraźna, w którym jednym z elementów jest utworzenie sieci analityków. TOPCOP jest realizowany na zlecenie DG NEAR. Partnerami są: Europol (partner wykonawczy), Frontex, Eurojust, delegatury Unii Europejskiej, Europejskie Służby Działań Zewnętrznych i służby Komisji Europejskiej.

1 listopada 2023 r., na zlecenie delegatury Unii Europejskiej w Republice Mołdawii, CEPOL rozpoczął realizację projektu EU4Security (EU4SEC), którego zakończenie planowane jest na 31 października 2026 r. Ma on istotne znaczenie w kontekście realizacji programu stowarzyszeniowego Unia Europejska – Republika Mołdawii na lata 2021–2027, w którym współpraca organów ścigania ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa i praworządności. Na projekt składają się 4 komponenty: system szkoleń zawodowych i cyfryzacja, laboratorium cybernetyczne, krajowy punkt kontaktowy do spraw broni palnej, ekspertyza strategiczna.

CEPOL publikuje Europejski Biuletyn Badawczy Egzekwowania Prawa (ang. *The European Law Enforcement Research Bulletin*), stanowiący kontynuację Europejskiego Biuletynu Naukowo-Badawczego Policji (ang. *European Police Science and Research Bulletin*).

Klaudia Cenda-Miedzińska

Council Decision 2000/820 of 22 December 2000 establishing a European Police College (CEPOL), OJ L 336, 30.12.2000, s. 1-3; Council Decision 2005/681/JHA of 20 September 2005 establishing the European Police College (CEPOL) and repealing Decision 2000/820/JHA, OJ L 256, 1.10.2005, s. 63-70; Regulation (EU) No 543/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 amending Council Decision 2005/681/JHA establishing the European Police College (CEPOL), OJ L 163, 29.5.2014, s. 5-6; Regulation (EU) 2015/2219 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on the European Union Agency for Law Enforcement

Training (CEPOL) and replacing and repealing Council Decision 2005/681/JHA, OJ L 319, 4.12.2015, s. 1–20; Council conclusions on the permanent continuation of the EU Policy Cycle for organised and serious international crime: EMPACT 2022 +, No. prev. doc. 5907/21, 26 February 2021; CEPOL, International Cooperation Project, <https://www.cepoleuropa.eu/international-cooperation>, [dostęp 13.03.2024].

AGENCJA UNII EUROPEJSKIEJ DS. WSPÓŁPRACY WYMIARÓW SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH KARNYCH (ang. *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*, Eurojust) Plany stworzenia organu, który poprawiłby współpracę sądową między państwami UE, zwłaszcza w obszarze zwalczania poważnych przestępstw często popełnianych przez organizacje transnarodowe, pojawiły się na posiedzeniu Rady Europejskiej w Tampere odbywającym się w dniach 15–16 października 1999 r. Decyzja ta stanowiła odpowiedź na rosnące wyzwania związane z transgranicznymi działaniami przestępczymi i potrzebę skuteczniejszej koordynacji działań organów ścigania na poziomie europejskim. W marcu 2001 r. w Brukseli utworzono Pro-Eurojust, tj. tymczasową jednostkę współpracy sądowej. Inicjatywa ta miała na celu przyspieszenie procesu tworzenia Europejskiego Urzędu ds. Współpracy Sądowej (Eurojust), który miał być kluczowym narzędziem w zwalczaniu przestępczości transgranicznej na terenie Unii Europejskiej. Działania Pro-Eurojust zapoczątkowały proces tworzenia formalnego organu Eurojust który został ostatecznie ustanowiony na mocy decyzji Rady Unii Europejskiej nr 2002/187/WSiSW z dnia 28 lutego 2002 r. Zgodnie z art 3. decyzji celem Eurojust było:

- ▶ stymulowanie i poprawa koordynacji między właściwymi władzami państw UE w dochodzeniu i ściganiu przestępczości, przy uwzględnieniu wszelkich wniosków i informacji dostarczanych przez te władze oraz organy właściwe na podstawie przepisów traktatów Unii Europejskiej.
- ▶ poprawa współpracy między właściwymi władzami państw UE, w szczególności w ułatwianiu realizacji międzynarodowej wzajemnej pomocy prawnej w sprawach karnych oraz w udzielaniu pomocy w ekstradycji osób podejrzanych lub skazanych;
- ▶ wspieranie właściwych władz państw UE w usprawnianiu ich działań w zakresie dochodzenia i ścigania przestępstw;

- ▶ możliwość wspierania postępowania przygotowawczego i ścigania przestępstw dotyczących tylko jednego państwa członkowskiego UE oraz państwa niebędącego członkiem UE, jeśli istnieje umowa o współpracy na podstawie art. 27 ust. 3 decyzji lub gdy istnieją szczególne powody uzasadniające udzielenie pomocy oraz na wniosek właściwych władz państwa członkowskiego;
- ▶ możliwość świadczenia pomocy w dochodzeniu i ściganiu przestępstw dotyczących tylko danego państwa członkowskiego oraz Wspólnoty Europejskiej, zgodnie z postanowieniami zawartymi w decyzji Rady oraz na wniosek właściwych władz państwa członkowskiego lub Komisji Europejskiej.

Aby zrealizować stawiane cele, Eurojust wypełniał określone zadania poprzez jednego lub więcej odpowiednich przedstawicieli krajowych lub jako Kolegium. Uprawnienia Eurojust obejmowały przestępstwa co do których Europol miał kompetencje do działania na podstawie art. 2 konwencji o Europolu z dnia 26 lipca 1995 r., m.in. zwalczanie terroryzmu, nielegalnego handlu narkotykami, substancjami nuklearnymi i radioaktywnymi, przemytu nielegalnych imigrantów, handlu ludźmi, przestępstw związanych z pojazdami silnikowymi, prania pieniędzy w związku z tymi rodzajami przestępczości bądź ich szczególnymi przejawami, przestępstw powiązanych z tymi rodzajami przestępczości lub mających na celu uzyskanie środków służących do popełnienia czynów leżących w zakresie kompetencji Europolu. Uprawnienia Eurojust obejmowały przestępstwa komputerowe, nadużycia finansowe, korupcję i wszelkie przestępstwa dotyczące interesów finansowych Wspólnoty Europejskiej, pranie brudnych pieniędzy uzyskanych z przestępczości, przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu, udział w organizacjach przestępczych w rozumieniu wspólnego działania Rady 98/733/WSiSW z dnia 21 grudnia 1998 r. w sprawie uznania za przestępstwo karne udziału w organizacji przestępczej w państwach członkowskich Unii Europejskiej, inne przestępstwa popełniane równocześnie z rodzajami ww. przestępstw. W innych przestępstwach Eurojust mógł dodatkowo wspomagać dochodzenie i ściganie na wniosek właściwych władz państwa UE.

W 2009 r. opublikowano Decyzję Rady 2009/426/WSiSW z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie wzmocnienia Eurojust i w sprawie zmiany

decyzji 2002/187/WSiSW ustanawiającej Eurojust w celu zintensyfikowania walki z poważną przestępczością.

W 2018 r., na mocy rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1727 z dnia 14 listopada zastępującego i uchylającego decyzję Rady 2002/187/WSiSW, ustanowiono Agencję Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (Eurojust) będącą następcą prawnym dotychczasowego Eurojust. Zgodnie z załącznikiem I do rozporządzenia katalog form poważnej przestępczości, w odniesieniu do których Eurojust podejmuje działania, został uszczegółowiony i ograniczony do terroryzmu, przestępczości zorganizowanej, handlu narkotykami, działalności związanej z praniem pieniędzy, przestępstw związanych z substancjami jądrowymi i promieniotwórczymi, przemytu imigrantów, handlu ludźmi, przestępstw związanych z pojazdami silnikowymi, zabójstw i spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, nielegalnego obrotu organami i tkankami ludzkimi, uprowadzeń, bezprawnego pozbawienia wolności i wzięcia zakładników, rasizmu i ksenofobii, rozboju i kradzieży rozbójniczej, nielegalnego handlu dobrami kultury, w tym antykami i dziełami sztuki, oszustw i nadużyć finansowych, przestępstw przeciwko interesom finansowym UE, wykorzystywania informacji wewnętrznych i manipulacji na rynku finansowym, wymuszeń rozbójniczych, podrabiania i piractwa produktów, fałszowania dokumentów urzędowych i obrotu takimi dokumentami, fałszowania pieniędzy i środków płatniczych, przestępczości komputerowej, korupcji, nielegalnego handlu bronią, amunicją, materiałami wybuchowymi, nielegalnego obrotu zagrożonymi gatunkami zwierząt i roślin, przestępstw przeciw środowisku, w tym zanieczyszczeń pochodzących ze statków, nielegalnego obrotu hormonami i innymi symulatorami wzrostu, niegodziwego traktowania w celach seksualnych oraz wykorzystywania seksualnego, w tym materiałów przedstawiających niegodziwe traktowanie dzieci oraz ich nagabywanie w celach seksualnych, ludobójstwa, zbrodni przeciw ludzkości oraz zbrodni wojennych. W odniesieniu do innych form przestępczości Eurojust może udzielić pomocy w postępowaniach przygotowawczych oraz wnoszeniu i popieraniu oskarżeń na wniosek właściwego organu danego państwa UE. Zgodnie z art. 3 niniejszego rozporządzenia od daty podjęcia przez Prokuraturę Europejską zadań związanych z prowadzeniem postępowań

przygotowawczych oraz z wnoszeniem i popieraniem oskarżeń zgodnie z art. 120 ust. 2 rozporządzenia (UE) 2017/1939, Eurojust nie wykonuje swojego mandatu w przypadku przestępstw, w których Prokuratura Europejska wykonuje swoją właściwość. Wyjątkiem są sprawy, które dotyczą także państw UE nieuczestniczących we wzmocnionej współpracy w zakresie ustanowienia Prokuratury Europejskiej, a także na wniosek tych państw lub Prokuratury Europejskiej.

Struktura Eurojust obejmuje:

- Przedstawiciele krajowych, po jednym z każdego państwa członkowskiego, którzy mają status prokuratora, sędziego lub przedstawiciela organu sądowego o kompetencjach im równoważnych (kadencja wynosi 5 lat i jest przedłużana jednokrotnie). Posiadają oni dostęp do informacji zawartych w rejestrach: karnym, osób aresztowanych, postępowań przygotowawczych, DNA, i innych – jeśli jest to niezbędne do wykonywania ich zadań. Są uprawnieni do ułatwiania, wspierania, wydawania i wykonywania wniosków o wzajemną pomoc prawną lub uznanie, kontaktowania się i wymiany informacji z dowolnym organem krajowym państwa i jednostką organizacyjną UE, organem międzynarodowym, tworzenia i udziału we wspólnych zespołach dochodzeniowo-śledczych. W porozumieniu z właściwym organem krajowym mogą stosownie do prawa krajowego wydawać i wykonywać wnioski o wzajemną pomoc prawną lub wzajemne uznanie, nakazywać lub wnosić o podjęcie czynności dochodzeniowych przewidzianych w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE;
- Kolegium, w skład którego wchodzią wszyscy przedstawiciele krajowi, jeden przedstawiciel Komisji Europejskiej. Do dnia 30 listopada każdego roku Kolegium przyjmuje dokument programowy Eurojust obejmujący założenia roczne i wieloletnie, na podstawie projektu opracowanego przez dyrektora administracyjnego z uwzględnieniem opinii Komisji, który następnie przekazuje Parlamentowi Europejskiemu, Radzie, Komisji oraz Prokuraturze Europejskiej. Dokument programowy staje się ostateczny po końcowym uchwaleniu budżetu ogólnego UE. W ramach swoich właściwości Kolegium wybiera przewodniczącego i 2 wiceprzewodniczących na

czteroletnią kadencję z możliwością jednokrotnego przedłużenia. Do obowiązków przewodniczącego należy reprezentowanie Eurojust na zewnątrz, zarówno w kontaktach z innymi instytucjami UE jak i w relacjach międzynarodowych, zwoływanie oraz przewodniczenie posiedzeniom Kolegium i Zarządu, informowanie Kolegium o wszystkich istotnych sprawach związanych z działalnością Eurojustu, kierowanie pracą Kolegium, nadzorowanie działalności dyrektora administracyjnego. Wiceprzewodniczący wykonują zadania powierzone przez przewodniczącego.

- Zarząd, odpowiedzialny za decyzje administracyjne, dokonujący przeglądu dokumentu programowego, przyjmujący przepisy finansowe i strategię zwalczania nadużyć finansowych dla Eurojust, przepisy wykonawcze do regulaminu pracowniczego urzędników UE i do warunków zatrudnienia innych pracowników UE ustanowionych w rozporządzeniu Rady (EWG, Euratom, EWWiS) nr 259/68, zgodnie z art. 110 regulaminu pracowniczego urzędników, zapewniający działania następcze w odpowiedzi na ustalenia i wnioski wynikające z wewnętrznych lub zewnętrznych sprawozdań z kontroli, ocen i dochodzeń, w tym przeprowadzonych przez Europejskiego Inspektora Ochrony Danych i Europejski Urząd do Spraw Zwalczania Nadużyć Finansowych, dokonujący przeglądu budżetu i sprawozdania rocznego, powołujący księgowego, inspektora ochrony danych. Kadencja zarządu kończy się z chwilą zakończenia ich kadencji jako przedstawicieli krajowych, przewodniczącego lub wiceprzewodniczącego.
- Dyrektor administracyjny, powoływany przez Kolegium na czteroletnią kadencję z możliwością jednokrotnego przedłużenia, który jest przedstawicielem prawnym Eurojust. Odpowiada za implementację decyzji podjętych przez Kolegium i Zarząd, opracowanie i realizację dokumentu programowego, opracowanie rocznego sprawozdania, planu działania w następstwie zaleceń wynikających z wewnętrznych lub zewnętrznych sprawozdań z kontroli, ocen i dochodzeń, strategię zwalczania nadużyć finansowych, projekt budżetu i przepisy finansowe mających zastosowanie do Eurojust, wszelkie inne zadania administracyjne.

Jako oddzielne jednostki w ramach Eurojust powstały: sekretariat Europejskiej Sieci Sądowej w 2002 r., sekretariat sieci wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych w 2005 r., sekretariat sieci punktów kontaktowych do spraw ścigania ludobójstwa w 2011 r. W 2011 r. działalność rozpoczęła także dyżurna jednostka koordynacyjna Eurojust, a w 2020 r. grupa dyskusyjna do spraw przeciwdziałania przemytowi migrantów.

Instrumenty współpracy sądowej Eurojust obejmują: odzyskiwanie aktywów, konflikty jurysdykcyjne, europejski nakaz aresztowania, europejski nakaz dochodzeniowy, ekstradycje, rejestry karne, wspólne zespoły dochodzeniowo-śledcze, specjalne środki dochodzeniowe (np. pościg i nadzór transgraniczny, przesłuchanie w drodze wideokonferencji, przechwytywanie telekomunikacji, tajne przeszukanie systemu komputerowego, tajne operacje), kontrolowane dostawy, cyfrowy wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych.

Dotychczasowe dokumenty programowe Eurojust obejmowały lata 2017–2019, 2018–2020, 2019–2021, 2020–2022, 2021–2023, 2022–2024. Strategia programowa Eurojust na lata 2022–2024 uwzględnia 5 celów strategicznych podzielonych na obszary działania i powiązanych z kluczowymi wskaźnikami wydajności:

1. Praca przy sprawach, stanowiąca istotną część mandatu Eurojust, która daje możliwość ścigania przestępców i zapewnienia sprawiedliwości ofiarom, co stanowi kluczowy cel działania tej instytucji.
2. Ścisła współpraca zarówno z podmiotami w ramach Unii Europejskiej, jak i spoza jej granic, która wpłynie pozytywnie na zwalczanie przestępczości transgranicznej.
3. Cyfryzacja, aktywnie wspierana przez Eurojust. Agencja wzmacnia wysiłki UE w tej dziedzinie, dążąc do dostosowania transgranicznej współpracy w sprawach karnych do najnowocześniejszych standardów cyfrowych. Ma to na celu zwiększenie efektywności oraz skuteczności działań Eurojust.
4. Praca strategiczna, z uwagi na fakt, że wnioski i osiągnięcia strategiczne Eurojust wzmacniają jego rolę jako głównego centrum unijnej wiedzy specjalistycznej w obszarze transgranicznej współpracy sądowej. Praca strategiczna umożliwia Agencji skuteczne wsparcie

i doradztwo dla państw członkowskich w podejmowaniu decyzji na poziomie unijnym.

5. Możliwości organizacyjne i efektywność, ponieważ Eurojust funkcjonuje jako wysoce profesjonalna organizacja, oparta na zasadach efektywności, solidnego zarządzania oraz kontroli wewnętrznej. Dąży do zmniejszenia wpływu na środowisko, realizując swoje cele w sposób zrównoważony i odpowiedzialny.

W dokumencie programowym lata 2023–2025, Eurojust po raz pierwszy potwierdził stałe zaangażowanie w staranie, aby granice państwowe nie stanowiły przeszkody w ściganiu przestępstw. 7 listopada 2023 r. opublikowano jednolity dokument programowy na lata 2024–2027. Podkreślono, że zwalczanie przestępczości zorganizowanej jest przedsięwzięciem w coraz większym stopniu międzynarodowym, co pociąga za sobą konieczność angażowania partnerów operacyjnych w państwach spoza Unii Europejskiej. Dlatego Eurojust zobowiązał się, w porozumieniu z Komisją Europejską, do opracowania nowej strategii współpracy z krajami trzecimi na lata 2024–2027 oraz do zabiegania o podpisanie większej liczby umów międzynarodowych o współpracy z Agencją.

Eurojust współpracuje z państwami członkowskim UE i parterami w UE, m.in. Agencją UE ds. Szkolenia w Dziedzinie Ścigania, Europejską Siecią Szkolenia Kadr Wymiaru Sprawiedliwości, Prokuraturą Europejską, Komisją Europejską, Parlamentem Europejskim, Europolem, Frontexem, Agencją UE ds. Zarządzania Operacyjnego Wielkoskalowymi Systemami Informatycznymi w Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości, Agencją Praw Podstawowych UE, Europejską Siecią Sądową, Europejską Siecią Sądową do Spraw Cyberprzestępczości, Europejską Agencją Straży Granicznej i Przybrzeżnej, Europejskim Urzędem ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych, Europejskim Inspektorem Ochrony Danych, Europejskim Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Europejskim Instytutem do Spraw Równości Kobiet i Mężczyzn i innymi partnerami według ich właściwości. Agencja zawarła umowy o współpracy z 12 krajami trzecimi: Albanią, Czarnogorą, Macedonią Północną, Serbią, Gruzją, Islandią, Liechtensteinem, Mołdawią, Norwegią, Szwajcarią, Ukrainą i USA, co umożliwia ich władzom krajowym oddelegowanie prokuratorów łącznikowych do siedziby Eurojust. Na pilną potrzebę

współpracy operacyjnej z Algierią, Argentyną, Bośnią i Hercegowiną, Kolumbią, Egiptem, Izraelem, Jordanią, Libanem, Marokiem, Tunezją i Turcją wskazano w strategii współpracy na lata 2020–2023. Komisja Europejska przedłożyła Radzie zalecenie dotyczące decyzji upoważniającej do rozpoczęcia negocjacji w sprawie umów o współpracy z Eurojust między Unią Europejską a Algierią, Armenią, Bośnią i Hercegowiną, Egiptem, Izraelem, Jordanią, Libanem, Marokiem, Tunezją i Turcją. 1 marca 2021 r. Rada podjęła decyzję o rozpoczęciu negocjacji z Argentyną, Brazylią i Kolumbią. Eurojust bierze również pod uwagę współpracę operacyjną z organizacjami międzynarodowymi: Międzynarodowym Trybunałem Karnym, Interpolem, Ameripolem, Iberoamerykańską Siecią Współpracy Sądowej w Sprawach Cywilnych i Karnych, Prokuraturą IIIM w sprawie zbrodni popełnionych w Syrii, Zespołem dochodzeniowym ONZ ds. wspierania odpowiedzialności za przestępstwa popełnione przez Daesh/ISIL. Porozumienia robocze o współpracy zostały podpisane z nigeryjskim organami sądowymi (2023r.) i Panamą (2024r.).

Klaudia Cenda-Miedzińska

Council Decision 2002/187/JHA of 28 February 2002 setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime, OJ L 63, 6.3.2002, s. 1–13; Council Decision 2009/426/JHA of 16 December 2008 on the strengthening of Eurojust and amending Decision 2002/187/JHA setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime, OJ L 138, 4.6.2009, s. 14–32; Regulation (EU) 2018/1727 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust), and replacing and repealing Council Decision 2002/187/JHA, PE/37/2018/REV/1, OJ L 295, 21.11.2018, s. 138–183; Convention based on Article K.3 of the Treaty on European Union, on the establishment of a European Police Office (Europol Convention), OJ C 316, 27.11.1995, s. 2–32; Joint action 98/733/JHA, of 21 December 1998 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on making it a criminal offence to participate in a criminal organisation in the Member States of the European Union, OJ L 351, 29.12.1998, s. 1–3; Eurojust, Eurojust Single Programming Document 2022 – 2024, Eurojust, 14 December 2021; Eurojust, Eurojust Single Programming Document 2023 – 2025, Eurojust, 8 November 2022; Eurojust, Eurojust Single Programming Document 2024 – 2026, Eurojust, 7 November 2023.

AKADEMIA ORGANIZACJI BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY W EUROPIE (OBWE) W BISZKEKU (ang. *OSCE Academy in Bishkek*) – powstała w 2002 r. w Biszkeku jako efekt współpracy między OBWE a rządem Republiki Kirgiskiej. W tym też roku obie strony podpisały *Memorandum of Understanding*, które dało podstawę funkcjonowania tej instytucji. W założeniu miała się ona stać regionalnym centrum szkolenictwa wyższego i dialogu o bezpieczeństwie regionalnym. W 2016 r. Ministerstwo Sprawiedliwości Republiki Kirgiskiej zatwierdziło nowy Statut Akademii OBWE, do którego wprowadzono również poprawki w latach 2021–2022. Samo funkcjonowanie Akademii OBWE zostało również przedłużone w 2016 r. Wówczas przedstawiciele OBWE i rządu Kirgistanu podpisali w tej sprawie kolejne *Memorandum of Understanding*.

Głównym celem Akademii OBWE jest promowanie i wzmacnianie wartości OBWE w Azji Środkowej poprzez świadczenie usług edukacyjnych i naukowych. Prowadzi ona studia wyższe, szkolenia i wymianę intelektualną z zakresu stosunków międzynarodowych, bezpieczeństwa, demokratyzacji, zapobiegania konfliktom, odbudowy pokonfliktowej, rządów prawa, praw człowieka, rozwoju gospodarczego, a także ekonomii, zarządzania i rozwoju, zwłaszcza w ujęciu regionalnym. Ponadto Akademia OBWE wspiera wymianę informacji i współpracę naukową między instytucjami akademickimi zlokalizowanymi na obszarze Azji Środkowej oraz ich międzynarodowymi organizacjami partnerskimi. Wspomaga ona również tworzenie regionalnej sieci profesjonalistów i badaczy.

W 2004 r. Akademia OBWE uruchomiła program studiów magisterskich w dziedzinie nauk politycznych, w którym szczególną uwagę poświęcono problematyce Azji Środkowej. Program ten był w założeniu skierowany do młodych intelektualistów, wywodzących się z państw regionu. Z tego powodu podjęto wysiłki, by zapewnić zrównoważoną reprezentację każdego państwa Azji Środkowej. Ponadto od 2008 r. Akademia OBWE zdecydowała się na kwalifikowanie do udziału w programie studentów z Afganistanu, co miało na celu wspierać przemiany polityczne w tym państwie. Istotą studiów w tym zakresie jest kształcenie profesjonalnej kadry, niezbędnej do rozwoju państw i społeczeństw Azji Środkowej.

W następnych latach swojej działalności Akademia OBWE uruchomiła kolejne programy studiów. Na poziomie studiów licencjackich studenci

mogą kształcić się na kierunku ekonomia, który został otwarty w 2022 r. Każdego roku Akademia OBWE rekrutuje 20–25 osób, które uczestniczą w zajęciach poświęconych zagadnieniom ekonomicznym, zarządzania oraz rozwoju gospodarczego. W ramach studiów magisterskich oprócz programu z zakresu nauk politycznych i bezpieczeństwa, Akademia OBWE oferuje studia na kierunkach takich jak: zarządzanie i rozwój gospodarczy oraz prawa człowieka i zrównoważony rozwój. Te ostatnie zostały otwarte w 2023 r. i są pierwszym programem studiów magisterskich w tej dziedzinie i w tym regionie świata. Akademia OBWE realizuje je we współpracy z Globalnym Kampusem Praw Człowieka w Wenecji. Z kolei wsparcie finansowe na ten cel zostało udzielone przez Unię Europejską.

Co roku na studia magisterskie przyjmuje się 30 osób, które uzyskały najlepsze wyniki w procesie rekrutacji. Są one rekrutowane z takich państw jak: Afganistan, Kazachstan, Kirgistan, Mongolia, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan. Do udziału w programie mogą zostać również zakwalifikowane osoby z innych państw OBWE. Studenci odbywający studia w Akademii OBWE uzyskują: pełne zwolnienie z opłaty za naukę, miesięczne stypendium w wysokości 360 euro, bilety w dwie strony z miejsca zamieszkania do Biszkeku, ubezpieczenie zdrowotne (z wyjątkiem obywateli Kirgistanu). Mają też możliwość odbycia płatnych staży w renomowanych instytucjach takich jak m.in.: Sekretariat OBWE w Wiedniu, Norweski Komitet Helsiński w Oslo, Norweski Instytut Stosunków Międzynarodowych w Oslo, Biuro Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych w Hadze. Poza tym studenci mogą odbywać płatne staże w ministerstwach, narodowych agencjach, organizacjach pozarządowych oraz organizacjach międzynarodowych, a także w instytucjach, które współpracują z Akademią OBWE. Począwszy od 2010 r., Akademia OBWE współpracuje z ministerstwami spraw zagranicznych Kirgistanu, Kazachstanu i Afganistanu. Współpraca ta polega m.in. na organizacji trzymiesięcznych staży dla wybranych absolwentów Akademii w odpowiednich ministerstwach.

Liczba absolwentów Akademii OBWE wynosi obecnie w przybliżeniu 600 osób. Ponad 70% z nich mieszka i pracuje w państwach Azji Środkowej, Afganistanie i Mongolii. Ponad 85% absolwentów jest zatrudnionych w sektorze publicznym i prywatnym, organizacjach międzynarodowych,

organizacjach pozarządowych, instytucjach badawczych i edukacyjnych. Z kolei ponad 35% absolwentów pracuje na wyższych stanowiskach, a 5% z nich kontynuuje edukację.

Oprócz studiów licencjackich i magisterskich Akademia OBWE prowadzi również różnotematyczne szkolenia. Są one adresowane do wysokiej i średniej rangi profesjonalistów zatrudnionych w administracji publicznej, służbie cywilnej, instytucjach akademickich, organizacjach pozarządowych, organizacjach międzynarodowych ze wszystkich pięciu państw Azji Środkowej i Afganistanu. Poprzez udział w szkoleniu są oni zachęceni do tworzenia regionalnych sieci w swoich środowiskach zawodowych. Przykładowo w 2023 r. w Akademii OBWE odbyły się certyfikowane szkolenia z problematyki pokoju i konfliktu, zarządzania projektami, zmian klimatu i bezpieczeństwa w Azji Środkowej.

Istotną rolę w działalności Akademii OBWE odgrywają badania naukowych. Wszystkie badania prowadzone w Akademii są ukierunkowane na praktyczne rozwiązywanie problemów w dziedzinie nauk politycznych, studiów regionalnych, zrównoważonego rozwoju i praw człowieka w regionie Azji Środkowej.

W ramach działalności naukowej Akademia OBWE stworzyła kilka programów badawczych. Jednym z nich jest Stypendium Badawcze dla Współpracowników (ang. *Associate Research Fellowship*), które zostało uruchomione w 2017 r. i ma za zadanie wspierać doktorantów i/lub naukowców po doktoracie w prowadzeniu projektów badawczych. Stanowi również możliwość uzyskania afiliacji naukowej dla badaczy, którzy pozostają bez wsparcia instytucjonalnego. Jednakże należy zaznaczyć, że stypendysta nie otrzymuje wynagrodzenia.

Innym rodzajem programu dla naukowców oferowanym przez Akademię OBWE jest Stypendium Podoktorskie (ang. *Postdoctoral Fellowship*). Ma ono na celu wzmocnić potencjał badawczy tej instytucji. Stypendysta w ramach swojej pracy badawczej podejmuje zagadnienia związane z misją akademicką i edukacyjną Akademii OBWE. Uczestniczy on również aktywny udział w bieżących projektach Akademii.

Jeszcze innym programem naukowym utworzonym w Akademii OBWE jest Stypendium Badawcze (ang. *Research Fellowship*). Jest to płatne, krótkoterminowe stypendium, które umożliwia młodym naukowcom

prorowadzenie badań przez okres do 7 miesięcy w dziedzinach będących przedmiotem zainteresowania Akademii OBWE.

W ramach działalności badawczej Akademia OBWE organizuje również liczne międzynarodowe konferencje naukowe i seminaria. Przykładowo w 2023 r. w Akademii OBWE odbyły się konferencje dotyczące problematyki bezpieczeństwa i zrównoważonego rozwoju, relacji pomiędzy Chinami a państwami Azji Środkowej, polityki zagranicznej państw Azji Środkowej. Naukowcy związani z Akademią OBWE cyklicznie wydają również publikacje naukowe poświęcone m.in. tematyce zmian klimatu w Azji Środkowej, demokratyzacji w państwach Azji Środkowej, transformacji i rozwoju w państwach regionu. Ponadto Akademia OBWE, publikuje własne raporty i analizy, których tematyka wpisuje się w statutowe cele instytucji.

Jednym z istotnych osiągnięć Akademii OBWE było dołączenie do Sieci Think Tanków i Instytucji Akademickich OBWE (ang. *OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions*). Sieć powstała 18 czerwca 2013 r. z inicjatywy Sekretarza OBWE Lamberto Zanniera. Pierwotnie w jej skład wchodziło 16 instytucji badawczych. Obecnie tworzy ją ponad 140 instytucji. Wśród nich znajdują się takie instytucje jak: Carnegie Endowment for International Peace, RAND Corporation, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Tampere Peace Research Institute (TAPRI). Do Sieci należą również 3 instytucje badawcze zlokalizowane w Polsce tj.: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie oraz Katedra Studiów Strategicznych i Bezpieczeństwa Międzynarodowego na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Działalność Sieci koncentruje się na zapewnianiu specjalistycznej wiedzy, a także stymulacji dyskusji i podnoszenia świadomości na temat OBWE. W konsekwencji ma się więc przyczyniać do wzmocnienia dialogu na temat bezpieczeństwa w ramach OBWE. Instytucje naukowe zrzeszone w Sieci współpracują poprzez różnego rodzaju działania. Tym samym organizują warsztaty i seminaria z zakresu problematyki bezpieczeństwa. Przykładowo od marca do września 2023 r. w kilku państwach Europy Wschodniej, a także Bałkanów Zachodnich, Azji Środkowej i Kaukazu Południowego odbyły się warsztaty dotyczące terenowych aktywności

OBWE. W dużej mierze odnosiły się one do zagrożenia bezpieczeństwa państw OBWE po inwazji rosyjskiej na Ukrainę.

Paulina Szeląg

Graduate Programmes, <https://www.osce-academy.net/en/programmes/masters/> [dostęp 06.03.2024]; *Events*, <https://www.osce-academy.net/en/research/confandwork/> [dostęp 06.03.2024]; *Fellowship Programmes*, <https://www.osce-academy.net/en/research/fellowships/> [dostęp 06.03.2024]; *History of the Academy since 2002*, <https://www.osce-academy.net/en/about/history/> [dostęp 06.03.2024]; *OSCE Academy in Bishkek. Fact Sheet*, https://www.osce-academy.net/upload/file/20220926_FactSheetA4_.pdf [dostęp 06.03.2024]; *Our Mission*, <https://www.osce-academy.net/en/about/mission/> [dostęp 06.03.2024]; *Partners. Become our Partner*, <https://www.osce-academy.net/en/international/partners/> [dostęp 06.03.2024]; *Professional Training*, <https://www.osce-academy.net/en/programmes/training/> [dostęp 06.03.2024]; *Publications*, <https://www.osce-academy.net/en/research/publication/> [dostęp 06.03.2024]; *Research & Publications*, <https://www.osce-academy.net/en/research/> [dostęp 06.03.2024]; *The OSCE Academy in Bishkek*, <https://www.osce-academy.net/en/about/> [dostęp 06.03.2024]; *Undergraduate Programme. Bachelor of Arts Programme in Economics*, <https://www.osce-academy.net/en/programmes/Undergrad/> [dostęp 06.03.2024].

AMAN – (hebr. אגף המודיעין; Agaf HaModi'in; dosł. „Sekcja Wywiadu”), często w formie akronimu Aman (hebr. אמן) jest centralnym organem wywiadu wojskowego Sił Obronnych Izraela. Aman jest niezależną służbą, niewchodzącą w skład sił lądowych, marynarki wojennej ani sił powietrznych. Podlega wprawdzie Szefowi Sztabu Generalnego Izraelskich Sił Obronnych (IDF), ale nie jest jego częścią i w działaniach operacyjnych zachowuje dużą samodzielność. Na jego czele stoi oficer w randze co najmniej generała brygady, obecnie (2024 r.) jest nim generał Shlomi Binder. Do podstawowych zadań Amanu należy:

- ▶ ocena wywiadu na potrzeby polityki bezpieczeństwa, planowania wojskowego i polityki bezpieczeństwa oraz rozpowszechnianie informacji wywiadowczych wśród kadry IDF i organów rządowych;
- ▶ ochrona polowa na poziomie Sztabu Generalnego oraz ogólnie szkolenie i funkcjonowanie ochrony polowej (na wszystkich poziomach);

- ▶ działanie cenzury wojskowej;
- ▶ przygotowywanie map; zapewnienie kierunku i nadzoru nad rozpowszechnianiem map;
- ▶ opracowanie „specjalnych środków” do pracy wywiadowczej;
- ▶ rozwój doktryny wywiadowczej w obszarach badań, gromadzenia danych i bezpieczeństwa terenowego;
- ▶ nadzór nad pracą dyplomatów wojskowych za granicą.

Szef Amanu należy do ścisłego kierownictwa IDF, stanowisko to było niekiedy etapem na drodze do objęcia pozycji „pierwszego żołnierza” Sił Obronnych Izraela, czyli stanowiska Szefa Sztabu Generalnego. Tak było m.in. w przypadku generałów Ehuda Baraka czy Herziego Halewiego. Aman ściśle współpracuje z wywiadem cywilnym Izraela (Mosad) oraz Służbą Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Szin Bet), jakkolwiek izraelska generalicja ma ambiwalentny stosunek do militarnego segmentu informacji zdobywanych przez Mosad, można nawet mówić o pewnej wzajemnej niechęci obu tych służb. Wywiad wojskowy powstał wraz z utworzeniem Sił Obronnych Izraela, odgrywał i odgrywa istotną rolę wśród jego służb specjalnych. Oficerowie Amanu mają na swym koncie wiele sukcesów, ale zdarzały się też wpadki. Najpoważniejszą z nich było zbagatelizowanie zagrożenia ze strony Egiptu i Syrii latem 1973 r. w związku z planowaną przez te państwa arabskie ofensywą, mającą zniwelować skutki klęski w wojnie sześciodniowej 1973 r. Ówczesny szef Amanu – generał Eli Zeira (1972–1974) – bagatelizował napływające informacje o przygotowywaniu przez Egipt wielkiej ofensywy, której celem miało być przełamanie izraelskiej rubieży obronnej na wschodnim brzegu Kanału Sueskiego. Swe stanowisko podtrzymał nawet wtedy, gdy król Jordanii Hussein (1952–1999) potajemnie odwiedził Tel-Awiw, uprzedzając izraelską premier Goldę Meir (1969–1974) o planowanym egipsko-syryjskim ataku. Dopiero na paręnaście godzin przed egipskim atakiem generał Zeira zdecydował się uprzedzić szefową rządu o przewidywanym ataku. Powołana po zakończeniu wojny Jom Kippur tzw. Komisja Agranata, której zadaniem było zbadanie przyczyn izraelskich niepowodzeń na początku tej wojny, uznała Zeirę winnym zaniedbania obowiązków, w wyniku czego złożył on rezygnację. Komisja nie poprzestała jednak wyłącznie na wskazaniu odpowiedzialnego personalnie za błędy Amanu. Wytknięto także niewłaściwą

politykę personalną, traktowanie struktur Amanu jako miejsca zsyłki dla niesprawdzających się w służbie liniowej oficerów. Zalecono także szerszą współpracę z ośrodkami akademickimi i instytucjami badawczymi. Ponadto zwrócono uwagę na konieczność większego otwarcia na nowinki techniczne, zwłaszcza w dziedzinie komunikacji.

Strukturę wewnętrzną Amanu tworzy kilka wydziałów i jednostek. Do kluczowych należą:

- ▶ Wydział Operacyjny odpowiada za koncentrację najważniejszych działań wywiadowczych, zwiększanie ich wzajemnej koordynacji, odpowiada również za najważniejsze kierunki działań wywiadu zagranicznego Amanu. Ponadto jest odpowiedzialny za gromadzenie wrażliwych i dokładnych danych wywiadowczych na temat czołowych działaczy organizacji terrorystycznych, których aktywność wymierzona jest w bezpieczeństwo militarne Izraela.
- ▶ Wydział Zadań Specjalnych to komórka zajmująca się planowaniem i wykonywaniem działań specjalnych o charakterze antyterrorystycznym lub dywersyjnym. W strukturze tego wydziału działa jednostka *Sajeret Matkal*, według nomenklatury izraelskiej „patrol Sztabu Generalnego”, oddział sił specjalnych IDF zajmujący się operacjami na zapleczu przeciwnika oraz działaniami antyterrorystycznymi.
- ▶ Wydział Badawczy zajmuje się w pierwszym rzędzie badaniem zdolności militarnych potencjalnych przeciwników Państwa Izrael. Zbiera oraz aktualizuje informacje dotyczące tej problematyki. Oprócz tego zajmuje się analizą spraw politycznych i gospodarczych pod kątem zagrożeń i szans mogących mieć wpływ na bezpieczeństwo Izraela.
- ▶ Wydział Bezpieczeństwa Informacji ma za zadanie zapobieganiu wyciekowi informacji mających istotne znaczenie dla Państwa Izrael. Oprócz działań na rzecz bezpieczeństwa informacji formacja jest również zaangażowana w prowadzenie dochodzeń w zakresie bezpieczeństwa i utrzymywanie przewagi wywiadowczej Izraela w regionie bliskowschodnim.
- ▶ Wydział Informacyjny odpowiada bezpośrednio za prowadzenie działalności wywiadowczej. Zajmuje się szkoleniami agentów,

ocenia ich przydatność do działań w różnych uwarunkowaniach, wspiera działalność wywiadowczą poza granicami kraju.

Działania poszczególnych wydziałów wspierają trzy jednostki specjalne: 8200, 9900 oraz 504. Szczególnie istotną rolę odgrywa Jednostka 8200. Jej podstawowe zadania to zbieranie danych wywiadowczych (ang. *signals intelligence*, SIGINT) i deszyfrowanie kodów, kontrwywiad, wojna cybernetyczna, działania wojskowe wywiadu i nadzoru. Kadra zawodowa tej jednostki jest stosunkowo szczupła na tle przeciętnej IDF. Na jej czele stoi oficer w stopniu podpułkownika, którego tożsamość w czasie dowodzenia Jednostką 8200 nie jest ujawniana. Poza nim – gdy idzie o kadrę zawodową – w 8200 służbę pełni zaledwie kilku oficerów i podoficerów. Podstawową kadrę jednostki tworzą poborowi w wieku 19–20 lat. Ci młodzi ludzie podejmują służbę po starannej selekcji. Kandydatów do Jednostki 8200 szuka się już wśród uczniów młodszych klas szkoły podstawowej. Po starannej selekcji wybrani kandydaci trafiają na specjalistyczne kursy jeszcze podczas nauki szkolnej. Muszą łączyć zamiłowanie do nauk ścisłych i mieć zdolności językowe oraz wiedzę o stosunkach międzynarodowych. Najlepszych, którzy trafiają do Jednostki 8200, czeka niezwykle trudne zadanie. Muszą przejść tożsamość starszych kolegów, którzy działają w darknecie, co jest niezwykle trudne. Godne podziwu jest zaufanie Państwa Izrael do własnych obywateli (nawet jeśli są starannie wyselekcjonowani), wyrażające się w dopuszczaniu ich (poborowych) do istotnych tajemnic państwowych. Równocześnie żołnierze, którzy po służbie w Jednostce 8200 wracają do cywila, mogą liczyć na bardzo lukratywne propozycje w branży IT. Co więcej – niektórzy z nich zakładają firmy, które na rynku odnoszą znaczne sukcesy w dziedzinie cyberbezpieczeństwa. Nie ulega wątpliwości, że Jednostka 8200 należy do ścisłej światowej czołówki (jest wysoce prawdopodobne, że pod tym względem Izrael wyprzedza nawet USA i ChRL) w dziedzinie prowadzenia wojny cybernetycznej. Jej żołnierzom udało się przed paru laty rzecz niebywała. Namierzili w czasie rzeczywistym miejsce, z którego palestyńscy terroryści prowadzili atak przeciw Izraelowi. Obiekt ten został następnie zneutralizowany w wyniku precyzyjnego ataku izraelskiego lotnictwa. Według wielu doniesień medialnych, ale także analiz w fachowych periodykach, twierdzono, że Jednostka 8200 była częściowo lub całkowicie odpowiedzialna za stworzenie

wirusa komputerowego Stuxnet, który w 2010 r. infekował komputery przemysłowe, w tym irańskie obiekty nuklearne, co zapewne cofnęło irański program nuklearny o co najmniej kilka lat. To najprawdopodobniej w Jednostce 8200 stworzono zbiór szkodliwego oprogramowania komputerowego Duqu wykrytego 1 września 2011 r., uznanego przez Kaspersky Lab za powiązanego z wirusem Stuxnet. Żołnierze Jednostki 8200 w trybie 7/24 przeszukują światowy Internet w poszukiwaniu ewentualnych zagrożeń dla bezpieczeństwa Izraela, a oprócz tego gromadzą dane (zwłaszcza wrażliwe) osobistości z międzynarodowego establishmentu politycznego, militarnego oraz naukowego. Przypuszcza się, że izraelski wywiad dzięki benedyktyńskiej pracy żołnierzy 8200 posiada dossier kilkudziesięciu milionów osób, których dane mogą w każdej chwili zostać wykorzystane w działaniach specjalnych Amanu bądź innych służb izraelskich.

Główna baza Jednostki 8200 mieści się przy węźle Gilot przy autostradzie łączącej Tel-Awiv z Hajfą, ale główne centrum nasłuchu elektronicznego znajduje się na pustyni Negev. Oba obiekty pozostają pod ścisłym nadzorem dyrekcji Amanu i są strzeżone przez żołnierzy *Sajeret Matkal*. Po terrorystycznym ataku Hamasu na tereny Izraela graniczące ze strefą Gazy Jednostka 8200 była krytykowana za rzekome zaniedbania w śledzeniu palestyńskich ekstremistów. Zarzuca się, że Jednostka 8200 przestała słuchać przenośnych radiotelefonów Hamasu w 2022 r., uznając to za „stratę czasu”. Monitorowanie tej sieci radiowej mogło pomóc Szin Bet uświadomić sobie na kilka godzin przed atakiem, że niezwykle aktywność, którą odnotowywano na granicy Gazy, nie jest tylko kolejnymi ćwiczeniami wojskowymi Hamasu, co podnosiły izraelskie media. W tychże mediach nie brakuje jednak opinii, że doświadczony analityk z Jednostki 8200 ostrzegł w lipcu 2023 r., że Hamas przygotowuje się do większego transgranicznego ataku i że obawy analityka zostały odrzucone przez wyższe dowództwo wojskowe jako mało prawdopodobne.

Kolejną istotną jednostką jest komórka Amanu określana jako 9900. Jej głównym zadaniem jest przetwarzanie otrzymywanych wiadomości (m.in. od Jednostki 8200) i ich segregacja pod kątem priorytetu i znaczenia. Ponadto zajmuje się ona analizą danych dostarczanych przez satelity, a także aktualizacją map (zwłaszcza rejonu Bliskiego Wschodu, choć nie tylko) na potrzeby Sztabu Generalnego. Poza tym ostatnio jednostka ta

zajmuje się zbieraniem informacji (zwłaszcza na pograniczu z Libanem i w Strefie Gazy) za pomocą dronów. Działalność ta musi być skuteczna, bo w 2020 r. jednostka została wyróżniona specjalną nagrodą Szefa Sztabu Generalnego IDF.

Jednostka 81 w przeciwieństwie do Jednostki 8200 jest w wysokim stopniu skadowana i służą w niej wyłącznie żołnierze zawodowi. Wszystkie jej operacje są ściśle tajne. Jak już wspomniano filarem tej komórki Amanu są żołnierze zawodowi, ale służą w niej także cywile, w tym wysoko wykwalifikowani eksperci z unikalnych dziedzin, takich jak fizyka kwantowa, inżynieria lotnicza i nanotechnologia. Jednostka opracowuje m.in. zaawansowane systemy broni do walki cybernetycznej, narzędzia dla SIGINT i systemy bojowe wykorzystywane przez *Sajeret Matkal*.

Jednostka 504 Amanu zajmuje się pozyskiwaniem osobowych źródeł informacji poza granicami Izraela. Jest również odpowiedzialna za przesłuchiwanie, zarówno jeńców wojennych, jak i terrorystów schwytanych przez IDF. Podlega jej inna komórka zwana Jednostką 1391 lub obozem 1391. Do 2003 r. kolejni rzecznicy prasowi IDF oraz ministerstwa obrony Izraela zaprzeczali jej istnieniu. Ostatecznie IDF przyznał, że jest to obóz internowania dla więźniów wysokiego ryzyka, zatrzymywanych przez IDF w czasie regularnych działań zbrojnych lub operacji specjalnych. Internowani w nim terroryści mieli być poddawani niekonwencjonalnym metodom śledczym. Choć oficjalnie Aman temu zaprzecza, z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że pomimo licznych protestów izraelskich obrońców praw człowieka jednostka ta nadal pozyskuje informacje od schwytanych terrorystów metodami, które mogą uchodzić za bezprawne. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że terroryści islamscy nie przestrzegają żadnych reguł wynikających z konwencji genewskiej, co sprawia, że nie mogą domagać się ochrony przewidzianej jej postanowieniami.

Poza tym istotnymi częściami Amanu są jednostki prowadzące działania na rzecz sił lądowych IDF (z podziałem na dowództwo południowe, północne oraz centralne, jak również związane z frontem wewnętrznym, czyli Zachodnim Brzegiem Jordanu). Osobne sekcje prowadzą działania wywiadowcze na rzecz sił powietrznych oraz korpusu morskiego IDF.

Pomimo wielu głosów krytycznych Aman pozostaje bardzo skuteczną komórką służb specjalnych Państwa Izrael. W przeciwieństwie

do wielu służb wywiadowczych państw zachodnich, które ograniczają działania wywiadu wojskowego do płytkiej penetracji potencjalnego przeciwnika, pozostawiając sprawy operacyjne i strategiczne wywiadowi cywilnemu (co jest nonsensem), Aman jest aktywny nie tylko na poziomie strategicznym, ale zbiera również informacje, które uzupełniają działania Mosadu.

Roman Kochnowski, Katarzyna Pabis-Cisowska

R. Bergman, *Der Schattenkrieg. Israel und die geheimen Tötungskommandos des Mossad*. DVA, München 2018; I. Black, B. Morris, *Mossad, Shin Bet, Aman*. Verlag, Palmyra, 1994; S. M. Katz, *Aman. Wywiad wojskowy Izraela*. Bellona, Warszawa 1999; J. Uri-Bar, *Angel, The Egyptian Spy Who Saved Israel*. Harper Collins Publ., London 2018; *Aman. Military Intelligence – Agaf ha-Modi'in*, <https://www.global-security.org/intell/world/israel/aman.htm> [dostęp 14.01.2024]; *Israeli Intelligence and the Yom Kippur War of 1973*, <https://web.archive.org/web/20080513121838/http://www.jafi.org.il/education/juice/service/week11.html> [dostęp 14.01.2024].

AMERYKAŃSKIE SYSTEMY ANTYBALISTYCZNE – systemy obejmujące broń i technologie taką jak: satelity wczesnego ostrzegania, bezzałogowe statki powietrzne, systemy naprowadzania ognia, systemy dowodzenia, kontroli, komunikacji i zarządzania polem walki, służące do wykrywania, śledzenia oraz przechwytywania pocisków balistycznych. Historia systemów antybalistycznych sięga II wojny światowej, kiedy pojawiła się potrzeba opracowania broni defensywnej, za pomocą której możliwe byłoby strącanie niemieckich rakiet V-2. Okazało się, że będące wówczas na wyposażeniu wojsk alianckich systemy przeciwlotnicze nie były w stanie strącać nadlatujących rakiet.

Prace nad pierwszymi systemami rozpoczęły się w Stanach Zjednoczonych i Związku Radzieckim mniej więcej w tym samym czasie. 14 maja 1945 r. generał William Borden (1920–1985), odpowiedzialny za zastosowanie najnowszych technologii w siłach zbrojnych Stanów Zjednoczonych, powołał specjalną grupę mającą na celu przygotowanie raportu dotyczącego alianckich metod przeciwdziałania rakietom V2. W kolejnym roku Siły Powietrzne rozpoczęły prace nad projektami „Thumper” i „Wizard”. Obejmowały one działania zmierzające do budowy rakiet, których celem

miało być niszczenie pocisków nadlatujących z prędkością do 6500 km/h, na wysokości od 15 do 150 km.

Kolejnym przedsięwzięciem był system przeciwlotniczy „Nike-Zeus”. Prace nad nim rozpoczęły się w lutym 1955 r. w czasie prezydentury Dwighta Eisenhowera (1953–1961). Celem programu było przechwytywanie sowieckich rakiet dalekiego zasięgu przy pomocy pocisków Nike, wyposażonych w ponadczterystonowe głowice nuklearne. Składał się on z radaru wykrywającego dalekiego zasięgu, radaru naprowadzającego i radaru służącego do rozróżniania celów w atmosferze. Radary systemu miały wykrywać cele z dużej odległości, jeszcze poza atmosferą. Następnie w odpowiednim momencie miały być odpalane pociski przechwytyjące, mające niszczyć cele za pomocą eksplozji jądrowych. Program został zawieszony w 1961 r. i powrócił do fazy badawczej, ponieważ nie udało się wynaleźć technologii, która pozwalałaby na natychmiastowe wykrycie, a następnie śledzenie wrogich rakiet.

Pod koniec lat 50. XX wieku rozpoczęto program „Defender” – najbardziej zaawansowany technologicznie z wszystkich przedsięwzięć realizowanych przez Pentagon mających na celu neutralizację ataków militarnych. W jego efekcie stworzono wizualizację technologii, w której rakiety agresora były niszczone w silnikowej fazie lotu za pomocą rakiet odpalanych z platform kosmicznych. Program został zawieszony w 1968 r., ponieważ nie znaleziono rozwiązania chroniącego platformy kosmiczne przed możliwością zniszczenia przez ZSRR.

Kolejnym przedsięwzięciem był program „Sentinel”, przekształcony w 1969 r. w „Safeguard”. Jego celem miała być ochrona wybranych amerykańskich miast i silosów z wyrzutniami rakiet międzykontynentalnych. Według ogłoszonych planów większość miast w USA, z wyjątkiem Nowego Orleanu i Phoenix, było w zasięgu pocisków przechwytyjących Spartan. W ramach „Safeguard” rozpoczęto także budowę dwóch strategicznych baz: Grand Forks w Dakocie Północnej i Malmstrom w Montanie.

W kwietniu 1983 r. zainicjowano prace nad dwoma tajnymi raportami: „Defensive Technologies Study”, którego celem była techniczna ocena możliwości budowy tarczy antyrakietowej oraz „Future Security Strategy Study”, mającym wskazać na polityczne implikacje jej powstania. Pierwszy z nich proponował budowę wielowarstwowego systemu obrony

przeciwrakietowej, drugi z kolei podkreślał, że nawet niedoskonały system przyczyni się do wzmocnienia odstraszania nuklearnego. Na tej podstawie (formalnie – dyrektywa prezydencka nr 119 z 6 stycznia 1984 r.) rozpoczęła się realizacja programu SDI (ang. *Strategic Defense Initiative*) – Strategicznej Inicjatywy Obronnej. Aby usprawnić wdrażanie projektu SDI, w ramach Departamentu Obrony powołano Strategiczną Organizację Inicjatywy Obronnej (ang. *Strategic Defense Initiative Organization*, SDIO). Od tej pory wszystkie programy badawcze podlegały SDIO. Według szacunków tej instytucji nowy system miał być zdolny do obrony około 3500 celów. Opierał się on na działaniu małych satelitów, których zadaniem było wykrycie startu wrogich rakiet, następnie śledzenie trajektorii ich lotu i ostatecznie niszczenie za pomocą pocisku przechwytyjącego. Upadek Związku Radzieckiego i zmiana środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego wpłynęła na zmianę polityki bezpieczeństwa USA. Decyzją George’a Busha program SDI został zawieszony, a na jego miejsce wprowadzono program Globalnej Ochrony przed Ograniczonymi Atakami (ang. *Global Protection Against Limited Strikes*, GPALS). W porównaniu do SDI GPALS miał mieć ograniczone rozmiary. Miało go tworzyć około 1 tys. pocisków przechwytyjących, rozmieszczonych w kosmosie i 750 pocisków zlokalizowanych na lądzie, zdolnych do przechwycenia 200 obcych głowic atomowych. W takiej postaci tarcza miała składać się z trzech podsystemów: Narodowej Obrony Przeciwrakietowej (ang. *National Missile Defense*, NMD) bazowania morskiego i lądowego, Obrony Przeciwrakietowej Teatru Działań (ang. *Theatre Missile Defense*, TMD) i bazowanej w przestrzeni kosmicznej Globalnej Obrony Przeciwrakietowej (ang. *Global Missile Defense*, GMD).

Innowacyjnością GPALS były elementy neutralizowania taktycznych pocisków balistycznych, które miały być mobilnie rozmieszczone na platformach morskich i lądowych. Po przejęciu władzy w Białym Domu przez Partię Demokratyczną z Billem Clintonem (1993–2001) na czele podejście do obrony przeciwrakietowej znacznie się zmieniło. Stany Zjednoczone odeszły od budowy NMD na rzecz TMD. W miejsce SDIO powstała Organizacja Obrony Przeciw Rakietom Balistycznym (ang. *Balistic Missile Defense Organization*, BMDO). Skupienie się na budowaniu zdolności do neutralizowania ataków rakietowych na wybranych

teatrach działań bojowych wpłynęło na decyzję o rozpoczęciu badań nad udoskonaleniem systemu Patriot. W wyniku tego firma Lockheed Martin stworzyła Patriot Advanced Capability-3 (PAC-3). W ramach tego przedsięwzięcia prowadzono równolegle badania nad Obroną Powietrzną Teatru Działań na Dużej Wysokości (ang. *Theatre High Attitude Area Defense*, THAAD).

Po objęciu urzędu prezydenta USA przez George'a Busha Jr. (2001–2009) „tarcza” była realizowana w dwuletnich cyklach (blokach) w ramach MDA. Pierwszy cykl (2004–2005) obejmował budowę eksperymentalnych wersji GMD, Aegis, PAC-3 i elementów C2BMC (ang. *Command & Control Battle Management and Communication*) oraz sfinansowanie ukończenia 20 pocisków GBI, 40 pocisków SM-3, pierwszej baterii pocisków THAAD i radaru UEWR (podobnie jak inne radary wczesnego ostrzegania przeznaczony jest do wykrywania celów w możliwie najdalszej odległości od terytorium państwa), rozmieszczonych w bazie Thule na Grenlandii. Cykl drugi (2006–2007) polegał na kontynuowaniu rozpoczętych badań. Szczególnie istotne prace prowadzone były w ramach konstrukcji laserów lotniczych ABL, systemów śledzenia kosmicznego i nadzoru STSS (ang. *Space Tracking and Surveillance System*) i THAAD. Cykl trzeci (2008–2009) polegał na rozbudowie systemu i osiągnięciu przez niego zasięgu globalnego. Na terytorium Stanów Zjednoczonych zostały rozmieszczone dodatkowe pociski GBI w celu obrony przed atakiem raketowym ze strony Korei Północnej, zaś okręty wojenne wyposażone w system Aegis BMD miały chronić sojuszników i oddziały wojskowe prowadzące operacje poza granicami państwa. Sojuszników w Europie miały z kolei bronić pociski GBI, które planowano umieścić w Polsce. *Ballistic Missile Defence System* składał się z trzech elementów. Pierwszy polegał na śledzeniu wrogiego pocisku balistycznego przez zespół sensorów i czujników. Śledzenie umożliwiały 24 satelity umieszczone na orbicie okołoziemskiej oraz sieć radarów wczesnego ostrzegania *Upgraded Early Warning Radar* i radarów umieszczonych na okrętach podwodnych (system Aegis). Drugi element tworzyły rakiety przechwytyjące, wystrzeliwane z naziemnych silosów. W 2006 r. USA dysponowały 14 *Ground-Based Interceptors* (rakiety dalekiego zasięgu), 427 *Patriot Advanced Capability-3* (rakiety średniego i krótkiego zasięgu) i 14 *Standard Missile-3* (rakiety krótkiego zasięgu).

W 2008 r. ich arsenał zwiększył się do 30 GBI, 646 PAC-3 i 38 SM-3. Trzecim elementem był system zarządzania, dowodzenia i kontroli.

Jak zauważył Łukasz Kamiński, działanie systemu obrony przeciwrakietowej można najprościej opisać jako próbę „zestrzelenia kuli za pomocą kul”. Pocisk balistyczny wystrzelony z terytorium państwa trzeciego zostaje wykryty przez satelity wojskowe, a następnie jest śledzony przez naziemne stacje radarowe wczesnego ostrzegania. Bazy rakietowe zawiadomione o zagrożeniu wyrzucają z wyrzutni naziemnych rakietę przechwytyjącą (ang. *Ground Based Interceptor*, GBI), która z prędkością ponaddźwiękową zbliża się do celu w atmosferze lub pod nią. Przed osiągnięciem wrogiego pocisku oddziela się urządzenie niszczące, które unicestwia rakietę, zderzając się z nią z ogromną prędkością.

17 września 2009 r. Barack Obama (2009–2017) oficjalnie zrezygnował z projektu zaproponowanego przez administrację Busha. Jako powody podano postępujący kryzys gospodarczy, zmianę polityki zagranicznej (ocieplenie relacji z Rosją) oraz zmianę strategii obronnej, która – podobnie jak w czasie prezydentury Billa Clintona – przesuwiała akcent z systemów obrony przed rakietami dalekiego zasięgu na obronę przed pociskami krótkiego i średniego zasięgu. Tarcza w Europie miała składać się z radarów, dowództwa operacyjnego i wyrzutni rakiet przechwytyjących. Cztery etapy realizacji programu miały obejmować: wysłanie na europejskie wody okrętów z systemami Aegis, rozpoczęcie instalowania radarów w bazach lądowych w jednym z państw Europy Południowej, umieszczenie rakiet przechwytyjących w jednym z państw Europy Południowej oraz analogicznie – w państwie Europy Wschodniej (Polska) do 2018 r.

W czasie prezydentury Donalda Trumpa (2017–2021) jednym z najważniejszych wydarzeń odnoszących się do obrony przeciwrakietowej było opublikowanie przez Departament Obrony *Missile Defense Review* (MDR) 17 stycznia 2019 r. Był to najważniejszy dokument, jaki ogłoszono od czasu *Ballistic Missile Defense Review* (BMDR) z 2010 r. Zapisano w nim, że zagrożenia wynikające z posiadania przez przeciwników USA pocisków balistycznych są dużo poważniejsze niż w poprzednich latach. Szczególnie wyraźny postęp w budowie międzykontynentalnych pocisków balistycznych zaobserwowano w Korei Północnej. Iran rozwija rakiety krótkiego

i średniego zasięgu, z kolei Rosja i Chiny skupiły się na ulepszaniu broni hipersonicznej i pocisków manewrujących.

Autorzy dokumentu zaproponowali szereg konkretnych rozwiązań, które ich zdaniem poprawiłyby skuteczność funkcjonowania systemu obrony przeciwrakietowej. Po pierwsze, należy rozmieścić dodatkowe 20 myśliwców przechwytyjących dalekiego zasięgu w Fort Greely na Alasce. Po drugie, trzeba ulepszyć pojazd przechwytyjący, przenoszony przez te myśliwce. Po trzecie, należy rozmieścić dodatkowe radary na Alasce, Hawajach i innych miejscach. Po czwarte, powinno się zmodernizować obecnie używane radary. Po piąte, trzeba sprawdzić skuteczność pocisków SM-3 Block IIA w zakresie zwalczania niektórych międzykontynentalnych pocisków balistycznych. Odradzano natomiast kontynuowanie rozmieszczenia stanowiska pocisków przechwytyjących we wschodniej części USA w celu neutralizacji zagrożeń ze strony państw Bliskiego Wschodu. Uznano, że Iran nie posiadał wówczas pocisków klasy ICBM, a gdyby nawet rozwinął takie możliwości, byłyby one zestrzeliwane przez myśliwce przechwytyjące rozmieszczone na Alasce. W dokumencie pojawiły się także propozycje rozwoju kilku technologii, które mogłyby podnieść skuteczność amerykańskiej tarczy. Jedną z nich są systemy, za pomocą których pociski w fazie wznoszenia byłyby niszczone zanim pocisk oddzieli się od rakiety. MDR zasugerował dwa rozwiązania w tym obszarze, jednym z nich był samolot F-35 uzbrojony w interceptor kinetyczny, drugim bezzałogowy statek powietrzny wyposażony w laser o wysokiej energii. Zwrócono także uwagę na znaczenie systemów rozmieszczanych w przestrzeni kosmicznej. Ich rola polegałaby na śledzeniu rakiet od wystrzelenia aż do zniszczenia. Autorzy mają jednak na uwadze trudności, jakie spotkały program SBIRS, wskazując na jego wysokie koszty. Obok rozmieszczenia czujników w przestrzeni kosmicznej wskazuje się na konieczność rozmieszczenia rakiet przechwytyjących. Zdaniem autorów ich skuteczność może być bardzo wysoka na etapie wznoszenia pocisku balistycznego. Gdyby Stany Zjednoczone zdecydowały się na takie rozwiązanie, reakcja Chin i Rosji byłaby natychmiastowa. Traktują one bowiem systemy przechwytyjące rozmieszczone w kosmosie jako poważne zagrożenie dla ich środków odstraszania.

Tomasz Wójtowicz

D. Jankowski, *Amerykański system obrony przeciwrakietowej*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011; M. Czajkowski, *Obrona przeciwrakietowa w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013; K. Hołdak, *Geneza i koncepcja budowy amerykańskiego systemu obrony przeciwrakietowej*, [w:] *Polska w amerykańskim systemie obrony przeciwrakietowej*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, tom 1; P. Turczyński, *Amerykańskie koncepcje tarczy antyrakietowej w Europie*. Wydawnictwo Poltext sp. z o.o., Warszawa 2012; Ł. Kamiński, *Technologia i wojna przyszłości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009; *Missile Defense Review*, Department of Defense 2019, <https://media.defense.gov/2019/Jan/17/2002080666/-1/-1/1/2019-MISSILE-DEFENSE-REVIEW.PDF> [dostęp 15.02.2024], *Ballistic Missile Defense Review*, Department of Defense 2010, https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defense-Reviews/BMDR/BMDR_as_of_26JAN10_o630_for_web.pdf [dostęp 15.02.2024].

APOLITYCZNOŚĆ SŁUŻB SPECJALNYCH – postulat apolityczności służb specjalnych jest jednym z najczęściej pojawiających się w przestrzeni publicznej. Nadto, jak można przypuszczać, cieszy się powszechną aprobatą. Zasadne jest jednak pytanie, czy jest to postulat w pełni uprawniony? Zgodnie z wykładnią językową termin apolityczność, za „Słownikiem PWN” można utożsamiać z „postawą nieangażowania się w działalność polityczną, wymaganą niekiedy od urzędników państwowych, funkcjonariuszy wojska i policji oraz sędziów”.

W sensie formalnym apolityczność może być rozpatrywana w kontekście zakazu członkostwa funkcjonariuszy publicznych w partiach politycznych. W ustawodawstwie odnoszącym się do polskich służb specjalnych odnaleźć można stosowne zapisy w tym zakresie. Art. 81 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu stwierdza, że funkcjonariusz tych służb nie może być członkiem partii politycznej ani uczestniczyć w działalności tej partii lub na jej rzecz. Jednocześnie w myśl art. 60 ust. 2 też ustawy funkcjonariusza można zwolnić ze służby w przypadku objęcia kierowniczego stanowiska państwowego albo objęcia funkcji z wyboru w organach samorządu terytorialnego. Owa przesłanka zwolnienia ze służby bezpośrednio związana jest z wymogami wspomnianego art. 81 ustawy. Dyskusyjne jest jednak, dlaczego to jedynie przesłanka fakultatywna, a nie obligatoryjna. Analogiczny do art. 81 Ustawy o ABW i AW zapis zawarto w art. 73 ust. 1 Ustawy

z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym. W myśl tego przepisu funkcjonariusz CBA nie może być członkiem partii politycznej ani uczestniczyć w działalności tej partii lub na jej rzecz. Inaczej niż w ustawie o ABW i AW, w ustawie o CBA przyjęto jako obligatoryjną przesłankę zwolnienia ze służby w sytuacji objęcia kierowniczego stanowiska państwowego albo objęcia funkcji z wyboru w organach samorządu terytorialnego. W ustawie z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego brakuje analogicznych zapisów. Niemniej w myśl jej art. 49 żołnierzy zawodowych wyznaczają i zwalniają ze stanowisk służbowych szefowie SKW i SWW na zasadach i w trybie określonym w Ustawie z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. W niej można z kolei odnaleźć art. 341 normujący zagadnienie członkostwa w partiach politycznych. Stwierdza on, że:

„1. W czasie pełnienia zawodowej służby wojskowej żołnierzowi zawodowemu nie wolno:

- a. być członkiem partii politycznej ani stowarzyszenia, organizacji lub ruchu obywatelskiego stawiających sobie cele polityczne;
- b. brać udziału w zgromadzeniach o charakterze politycznym;
- c. prowadzić działalności politycznej.

2. Zastrzeżenie, o którym mowa w ust. 1 pkt 2, nie dotyczy zgromadzeń związanych z wyborami władz państwowych i samorządowych. Żołnierzom zawodowym uczestniczącym w takich zgromadzeniach nie wolno nosić umundurowania oraz odznak i oznak wojskowych.

3. Z dniem rozpoczęcia pełnienia zawodowej służby wojskowej ustaje dotychczasowe członkostwo żołnierza zawodowego w partii politycznej, stowarzyszeniu, organizacji lub ruchu obywatelskim, o których mowa w ust. 1 pkt 1”.

Wracając do ustawy o SKW i SWW, w omawianym zakresie należy nadto zwrócić uwagę na przepisy karne. Art. 53 stanowi, że:

„1. Funkcjonariusz SKW albo SWW oraz żołnierz zawodowy wyznaczony na stanowisko służbowe w SKW albo w SWW, który wbrew przepisom ustawy, wykorzystuje informacje uzyskane podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, do wpływania na działalność organów władzy publicznej, przedsiębiorców lub nadawców w rozumieniu art. 4 pkt 11) Ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji oraz

redaktorów naczelnych, dziennikarzy lub osób prowadzących działalność wydawniczą, o których mowa w Ustawie z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe – podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

2. Jeżeli sprawca czynu, o którym mowa w ust. 1, działa w celu osiągnięcia korzyści osobistej lub majątkowej – podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12”.

Przepis ten w sposób pośredni można odnieść do form prowadzenia działań o charakterze politycznym w związku z pełnioną służbą. Jak się wydaje, ratio legis tego przepisu wynikało z ustaleń poczynionych przez Komisję Weryfikacyjną ds. Wojskowych Służb Informacyjnych w kontekście zjawisk korupcyjnych i konfliktu interesów.

W kontekście przywołanych przepisów zasadne jest jednak przyjrzenie się zagadnieniu apolityczności służb specjalnych nie tylko do strony formalnej, ale także od strony praktyki ich działalności. W tym zakresie należy bowiem stwierdzić, że nigdzie na świecie nie było, nie ma i nie będzie apolitycznych służb specjalnych. Oczywiście specyfiką wszelkich służb specjalnych jest ich podporządkowanie organom władzy, które ze swej natury są ciałami o charakterze politycznym. Przykładowo w Niemczech kontrwywiad cywilny, czyli Federalny Urząd Ochrony Konstytucji (niem. *Bundesamt für Verfassungsschutz*, BfV) podlega federalnemu ministrowi spraw wewnętrznych, a Krajowe Urzędy Ochrony Konstytucji są podległe ministerstwu spraw wewnętrznych poszczególnych krajów związkowych. Wywiad cywilny, czyli Bundesnachrichtendienst (BND), podlega z kolei Federalnemu Urzędowi Kanclerskiemu. Szefowie brytyjskich służb specjalnych, na podstawie ustawodawstwa z 1989 i 1994 r., w ważkich sprawach kontaktują się bezpośrednio z premierem. Jest on bowiem kierowniczym organem w sprawach bezpieczeństwa państwa, wspomaganym przez wyspecjalizowane komórki ministerstwa spraw zagranicznych. We Francji nadzór nad służbami specjalnymi sprawują dwa organy rządowe. W Izraelu całokształtem spraw związanych z bezpieczeństwem państwa, w tym działalnością służb specjalnych, zajmuje się podległa premierowi Rada Bezpieczeństwa Narodowego Izraela. We Włoszech wywiad (wł. *l'Agenzia informazioni e sicurezza esterna*, AISE) i kontrwywiad (wł. *l'Agenzia informazioni e sicurezza interna*, AISI) cywilny podlega premierowi. W Stanach Zjednoczonych działania wszystkich amerykańskich wywiadowczych

służb specjalnych są koordynowane przez Dyrektora Wywiadu Krajowego (ang. *Director of National Intelligence*) mianowanego przez prezydenta kraju, a zatwierdzany przez Senat. Federalne Biuro Śledcze (ang. *Federal Bureau of Investigation*, FBI), pełniące funkcję kontrwywiadu cywilnego, jest kierowane przez dyrektora wyłanianego w tej samej procedurze. Powyższe przykłady można mnożyć.

Zarówno geneza, jak i historyczny rozwój służb specjalnych nierozwalnie wiąże się z podporządkowaniem władzy. Zawsze to władza ustanawiała bądź znosiła dane służby specjalne. Te zaś zawsze pełniły rolę specyficznego, wyspecjalizowanego usługodawcy, czy to w zakresie dostarczanych informacji w ramach pracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej, czy w zakresie wszelkich innych podejmowanych działań. Należy podkreślić, że sama istota cyklu wywiadowczego determinuje jego zespolenie z uwarunkowaniami politycznymi.

Jak zauważa Jan Henryk Larecki, to polityczne gremia decyzyjne określają najważniejsze kierunki i potrzeby działań wywiadowczych. Zdobywanie i przetwarzanie informacji finalnie podporządkowane jest przekazaniu zgromadzonego, przeanalizowanego i ocenionego materiału politycznemu zleceniodawcy. Nawet w przypadku służb wojskowych zwierzchnictwo nad nimi w państwach demokratycznych w ostatecznym rozrachunku przypada bowiem cywilnym politykom. W państwach niedemokratycznych z kolei, gdzie niekiedy brak formalnego cywilnego zwierzchnictwa nad aparatem wojskowym, ten w praktyce, co wynika z istoty ustroju, jest ściśle zespolony z aparatem politycznym. Gdyby praca służb specjalnych nie była ukierunkowana na działalność usługową na rzecz czynników władzy politycznej, samo istnienie służb specjalnych byłoby zbędne. Trudno byłoby racjonalnie uzasadnić funkcjonowanie instytucji, które w zakresie wywiadowczym czy kontrwywiadowczym prowadziłyby jedynie działalność archiwistyczną. Wszelkie inne działania służb specjalnych byłyby prowadzone bez ukierunkowania ich pod kątem zbieżności z celami politycznymi państwa. W tym kontekście w sensie praktycznym służby specjalne nie mogą być oderwane od polityki. Postulat apolityczności działań służb specjalnych nie ma w tym rozumieniu racjonalnego uzasadnienia. Co więcej może on wywołać fałszywe

przeświadczenie, że służby specjalne nie powinny w żadnej mierze podejmować działań mogących narazić je na zarzut działań o charakterze politycznym.

Z punktu widzenia istoty służb specjalnych oraz celów, do jakich są powoływane, postulat apolityczności jest nieporozumieniem. Dla zobrazowania powyższych spostrzeżeń warto sięgnąć do znamienego przykładu z Francji. W połowie lat 90. XX wieku, w czasach prezydentury Jacques'a Chiraca, francuska wywiadowcza służba specjalna Dyrekcja Generalna ds. Bezpieczeństwa Zewnętrznego (fr. *Direction générale de la Sécurité extérieure*, DGSE) zdobyła wiedzę na temat działalności japońskiego banku o nazwie Tokyo Sowa Bank oraz jego prezesa Shoichiego Osady. Z uzyskanych informacji wynikało, że spora część wierzytelności tego podmiotu pochodziła z pożyczek udzielanych japońskiej przestępczości zorganizowanej o charakterze mafijnym, tzw. yakuzie. Prezes banku nie mógł nie wiedzieć o charakterze tych zobowiązań. Najprawdopodobniej sam miał powiązania ze światem przestępczym. Jednocześnie Shoichi Osada był w bliskich relacjach natury osobistej z prezydentem Francji. W tym momencie, gdyby w sensie praktycznym traktować postulat apolityczności służb specjalnych jako uprawniony, należałoby oczekiwać braku zaangażowania DGSE w sprawę bądź ich bierności. Tym samym, paradoksalnie, służba wywiadowcza mogłaby się przecież narazić na zarzut sprzyjania urzędującemu prezydentowi i jego środowisku politycznemu z partii Zgromadzenie na rzecz Republiki, kosztem jego głównego oponenta, premiera Francji od 1997 r., Lionela Jospina z Partii Socjalistycznej. DGSE podjęła jedyną możliwą słuszną decyzję o konieczności dalszej weryfikacji pozyskanych informacji. Dodać należy, że działania służby w tym zakresie realizowano nadal, mimo wyborów prezydenckich we Francji w 2002 r., które wygrał Jacques Chirac (1995–2007). Weryfikacja informacji dotyczyła nie tylko kwestii relacji prezydenta z prezesem Osadą, ale i możliwości posiadania tajnego konta w Tokyo Sowa Bank przez głowę państwa. Chociaż czynności przyniosły wynik negatywny, to wydaje się, że nie można zarzucić DGSE braku realnych działań w tym zakresie. Powyższy przykład dobrze ilustruje pułapkę, w jaką mogą wpaść służby specjalne w sytuacji opaczego pojmowania postulatu apolityczności i rezygnację z dotykania sfer dotyczących władzy państwowej.

Co więcej, to właśnie służby specjalne są jedynymi instytucjami władnymi zajmować się wszelkimi zagadnieniami natury państwowej, a co za tym idzie natury politycznej. Należy wyraźnie zaznaczyć, że nie powinno się mylić nieuprawnionego postulatu apolityczności służb specjalnych w zakresie praktyki ich działań z uprawnionym postulatem nieulegania wpływom politycznym w zakresie rezultatów podejmowanych działań. Jak zauważają Mirosław Minkina i Beata Gałek, przywódcy polityczni preferują pozytywne informacje czy prognozy. Drażnią ich natomiast oceny pesymistyczne, gdyż mogą negatywnie wpłynąć na wizerunek rządzącej klasy politycznej. Rolą służb specjalnych nie jest przypodobywanie się politykom. Jest nią dostarczanie im możliwie jak najbardziej wiarygodnych informacji oraz realizowanie wszelkich innych działań wynikających z ich właściwości, także pomimo oczekiwań klasy politycznej.

Osobnym zagadnieniem jest kontrola nad działalnością służb specjalnych. Powinna być skuteczna, by zapobiegać wynaturzeniom w postaci odchodzenia przez funkcjonariuszy służb od realizacji wyznaczonych im zadań i realizowania przez nich partykularnych interesów sprzecznych z interesami państwa.

Jakub Purchla

Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1136, 1834, 1860); Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 184); Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 81, 1834, 1860); Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 248); Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1 – 10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (M. P. 2007 nr 11 poz. 110); K. Chochowski, *Służby specjalne w Polsce*, Professor Marin Drinov Publishing House of Bulgarian

Academy of Sciences, Sofia 2021; R. Faligot, J. Guisnel, R. Kauffer, *Francuskie służby specjalne*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2019; J.H. Larecki, *Wielki leksykon tajnych służb świata*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2017; M. Minkina, B. Gałek, *Kłamstwo i podstęp we współczesnym świecie*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2015; J. Purchla, *Państwo wobec korupcji*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2023; B. Skowronek, *Charakterystyka stosunku służbowego funkcjonariuszy ABW ze szczególnym uwzględnieniem analizy fakultatywnych i obligatoryjnych przesłanek zwolnienia ze służby na podstawie wybranych orzeczeń sądów administracyjnych*, [w:] *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, P. Burczaniuk (red.), Wydawnictwo DiG, Emów 2021.

ARMIA DUCHÓW (ang. Army of Ghosts) – była taktyczną jednostką oszustwa Armii Stanów Zjednoczonych podczas II wojny światowej, oficjalnie znaną jako 23. Dowództwo Specjalnego Przeznaczenia / Oddziały Specjalne 23. Dywizji. Służba w Armii Duchów była ściśle tajna. Kiedy jej członkowie nie pełnili służby, nosili insygnia innych jednostek. Aby fałszować armia była całkowicie autentyczna, na jej czele stanął generał George S. Patton, a Niemcy myśleli, że znają każdy jego ruch. Od członków Armii Duchów wymagano inteligencji i talentu, aby oszukiwać i dezorientować niemieckich żołnierzy. Z tego powodu rekrutowano członków z różnych „zawodów kreatywnych”, takich jak szkoły artystyczne i agencje reklamowe. Członkowie Armii Duchów to nierzadko artyści, architekci, aktorzy, dekoratorzy, scenografowie i inżynierowie dźwięku, projektanci itp.

Wiosną 1943 r. na tablicach ogłoszeń uczelni artystycznych, teatrów i agencji reklamowych w Nowym Jorku, Bostonie, Filadelfii, Cleveland i innych miastach amerykańskich pojawiły się ogłoszenia, że armia amerykańska poszukuje rekrutów do nowej jednostki, a kandydaci skorzystają ze swoich talentów artystycznych i kreatywności. Licząca 1100 osób jednostka otrzymała wyjątkową misję polegającą na podszywaniu się pod inne dywizje armii amerykańskiej w celu zmylenia przeciwników; oszukaniu sił Hitlera i wprowadzenie ich w błąd co do wielkości i rozmieszczenia sił alianckich, jednocześnie dając rzeczywistym jednostkom czas na manewr w innym miejscu.

Aktywowana 20 stycznia 1944 r. Armia Duchów przybyła do Europy w maju, na krótko przed D-Day i wróciła do Stanów Zjednoczonych pod

koniec wojny, w lipcu 1945. Podczas swojej służby Armia Duchów przeprowadziła ponad 20 kampanii oszukańczych we Francji, Luksemburgu, Belgii i Niemczech, symulując ruchy jednostek w pobliżu linii frontu, organizując „objazdowe przedstawienie” z wykorzystaniem nadmuchiwanych czołgów, wozów nagłaśniających, fałszywych transmisji radiowych. Ich historię trzymano w tajemnicy przez ponad 50 lat po wojnie, aż do odtajnienia w 1996 r. Jednostka była tematem filmu dokumentalnego PBS *The Ghost Army* w 2013 r. W lutym 2022 r. członkowie Armii Duchów zostali odznaczeni Złotym Medalem Kongresu w uznaniu ich wyjątkowej i wybitnej służby. Powodem, dla którego ich istnienie było utrzymywane w tajemnicy przez tak długi czas, był fakt, że tajemnice, kultywowane przez Armię Duchów, zostały wykorzystane do oszukania Związku Radzieckiego podczas zimnej wojny.

Inspiracją do stworzenia jednostki były jej brytyjskie odpowiedniki, które pod koniec 1942 r. udoskonalili swoje techniki oszustwa na potrzeby drugiej bitwy pod El Alamein. Armia Duchów została stworzona przez planistów armii amerykańskiej Ralpha Ingersolla i Billy’ego Harrisa i dowodzona przez pułkownika Harry’ego L. Leedera. Jednostki amerykańskie rozpoczęły szkolenie w Camp Forrest, w stanie Tennessee, a następnie zakończyły je w Pine Camp, w Nowym Jorku przed wyjazdem do Anglii na początku maja 1944 r. Ich baza w Wielkiej Brytanii znajdowała się w pobliżu Stratford, nad rzeką Avon, gdzie żołnierze brali udział w operacji Fortitude, zaprojektowanej i prowadzonej przez Brytyjczyków operacji D-Day przeciwko niemieckim siłom desantowym. Była ona zakrojonym na szeroką skalę działaniem oszukańczym przed inwazją na Normandię, sprawiającym wrażenie, że miejsce lądowania znajdowało się w Pas-de-Calais.

Latem 1944 r. starannie wybrana grupa żołnierzy wylądowała we Francji, aby przeprowadzić misję specjalną. Uzbrojeni w ciężarówki pełne nadmuchiwanych czołgów, ogromną kolekcję nagrań z efektami dźwiękowymi i więcej niż kilka asów w rękawie mieli stworzyć objazdowy pokaz oszustwa na polach bitew Europy, z armią niemiecką jako publicznością. Od Normandii po Ren 1100 żołnierzy oddziałów specjalnych 23. Dowództwa, znanych jako Armia Duchów, tworzyło fałszywe konwoje, widmowe dywizje i fikcyjne dowództwo, aby oszukać wroga co do siły i lokalizacji amerykańskich jednostek.

Operacja Brest (20–27 sierpnia 1944 r.) była pierwszą, w której oddziały specjalne 23. Dowództwa w całości użyły oszustwa wizualnego, radiowego i dźwiękowego. To jeden z rzadkich momentów, kiedy znaleźli się w środku większej bitwy. Kapral Jack Masey z Brooklynu, w Nowym Jorku wspomina Brest jako „największą akcję, jaką kiedykolwiek widziałem podczas II wojny światowej”. Uparcie utrzymywany przez Niemców Brest był oblężony przez aliantów. Wojska niemieckie były zdeterminowane walczyć do końca. Trzy dywizje amerykańskie z VIII Korpusu – 2, 8 i 29 – otoczyły miasto portowe. Amerykanie wyruszyli na Brest, ponieważ potrzebowali portu, który mógłby zaopatrzyć rosnącą liczbę dywizji gromadzących się w Normandii. Zmieniające się okoliczności zmniejszyły jego znaczenie strategiczne, ale generałowie Omar Bradley i George Patton zdecydowali, że nie mogą odpuścić. „Musimy zająć Brest” – Patton zacytował Bradleya w swoim dzienniku – „aby utrzymać iluzję, że armii amerykańskiej nie da się pokonać”.

Żołnierze Armii Duchów używali nadmuchiwanych czołgów, efektów dźwiękowych i iluzji, aby oszukać Niemców. Ich misją w Brześciu było za wyżnieniem pozornej wielkości sił amerykańskich atakujących miasto i pomoc w przekonaniu niemieckiego generała Hermanna-Bernharda Ramckego, dowódcy garnizonu, do poddania się. Chcieli także przeciągnąć siły niemieckie na flanki i oddalić się od centrum, gdzie dowódca amerykańskiego VIII Korpusu Troy Middleton planował przypuścić atak 25 sierpnia. Aby to osiągnąć, mieli udawać dwa bataliony czołgów z 6. Dywizją Pancerną, która w rzeczywistości została wycofana z Brestu dwa tygodnie wcześniej, oraz batalion artylerii polowej. W tej bitwie Armia Duchów skutecznie unieruchomiła siły niemieckie, w pełni wykorzystując fałszywe pozycje, czołgi i artylerię. Dzięki swoim środkom udało im się zmusić niemieckich obrońców Brestu do poddania się, symulując okrążenie miasta wojskiem.

Armia Duchów wykorzystywała kilka rodzajów oszustwa.

Oszustwo wizualne. Mocną stroną Armii Duchów były zestawy stworzone w ramach 603. Pułku Inżynieryjno-Kamuflażowego, który rozpoczął swoją działalność w 1942 r., przed utworzeniem Armii Duchów, i brał udział w kilku oszukańczych operacjach na kontynencie. Jednostka składająca się z 379 ludzi zajmowała się oszustwem wizualnym, używając wielu nadmuchiwanych czołgów, jeepów, ciężarówek, samolotów i fałszywej

artylerii, które żołnierze nadmuchiwali za pomocą sprężarek powietrza, a następnie niedoskonale kamuflowali, aby rozpoznanie powietrzne wroga mogło je zobaczyć. W ciągu kilku godzin mogli stworzyć atrapy lotnisk, bazy wojskowe (wraz z ubraniami wiszącymi na sznurkach do bielizny), baterie artyleryjskie i całe formacje czołgów. Wielu mężczyzn w tej jednostce było artystami rekrutującymi się ze szkół artystycznych w Nowym Jorku i Filadelfii. Ich jednostka stała się inkubatorem dla młodych artystów, którzy szkicowali i malowali swoją drogę przez Europę. Kilku z tych żołnierzy-artystów wywarło duży wpływ na sztukę w powojennych Stanach Zjednoczonych. Bill Blass, Ellsworth Kelly, artysta dzikiej przyrody Arthur Singer i Art Kane byli jednymi z wielu artystów, którzy służyli w 603. Pułku.

Oszustwo dźwiękowe. 3132. Pułk Transmisji Specjalnych pod dowództwem pułkownika Hiltona Raileya wprowadził podsłuchy i zajmował się oszustwami dźwiękowymi, a w jego skład wchodziło 145 żołnierzy. Ich misją było odtwarzanie efektów dźwiękowych z potężnych głośników zamontowanych na pojazdach półgąsienicowych (pojazdach opancerzonych z kołami z przodu i gąsienicami z tyłu), aby symulować odgłosy jednostek poruszających się i działających w nocy. Z pomocą inżynierów zespół udał się do Fort Knox, aby nagrać dźwięki jednostek pancernych i piechoty na serię płyt z efektami dźwiękowymi, które przywieźli do Europy. W przypadku każdego oszustwa dźwięki można było „mieszać”, aby symulować prawdziwą armię. Program ten został nagrany na najnowocześniejszych magnetofonach przewodowych, a następnie odtworzony na potężnych wzmacniaczach i głośnikach, dzięki czemu armię było słychać w odległości 24 km.

Oszustwo radiowe. „Fałszywym radiem”, jak je nazywano, zajmowała się firma Signal. Do grupy wchodziło 296 żołnierzy. Operatorzy tworzyli różne centra radiowe, podszywając się pod prawdziwych operatorów z jednostek. Opanowali sztukę naśladowania metody wysyłania alfabetu Morse’a przez operatora, tak aby wróg nigdy nie zorientował się, że prawdziwa jednostka i jej radiooperator już dawno zniknęli.

Oszukiwanie atmosfery. Aby uzupełnić stosowane techniki oszustwa, jednostka często stosowała efekty i techniki teatralne i symulowała działania, ukrywając prawdziwe kierunki uderzeń. Nazywano to zbiorczo tworzeniem atmosfery i obejmowało symulowanie rzeczywistych

jednostek rozmieszczonych gdzie indziej poprzez zastosowanie ich insygniów dywizyjnych, malowanie odpowiednich insygniów jednostek na pojazdach i rozmieszczanie poszczególnych kompanii tak, jakby były jednostkami pułku. Ciężarówki i transporty jechały po okężnej trajektorii, wyglądając jak długie konwoje, a na tylnych siedzeniach siedziało tylko dwóch żołnierzy, aby symulować transport pełen piechoty w pojazdach przykrytych plandeką. Na skrzyżowaniach rozmieszczono żandarmerię wojskową ubraną w odpowiednie mundury, z określonymi insygniami dywizji, oficerów przebranych za dowódców dywizji i personel sztabowy czasami wysyłano do miast, w których spodziewano się infiltracji wrogich agentów w celu zorganizowania fałszywego spotkania strategicznego. Nie całe wyposażenie było fałszywe: niektóre pojazdy i działa artyleryjskie były prawdziwe, przez co cały arsenał wydawał się prawdziwy.

W miarę jak wojska alianckie posuwały się na wschód, 23. Dywizja także kontynuowała podróż w tym kierunku, zakładając swoją bazę w Luksemburgu, skąd zaczęła symulować pozorowane przeprawy przez rzekę Ruhr, ustawiając się w kierunku linii Maginota i wreszcie głównej przeprawy przez Ren, aby odwrócić uwagę wojsk niemieckich.

W marcu 1945 r. dokonali olśniewającego oszustwa wzdłuż Renu, największej w historii operacji Viersen, która odciągnęła wroga od prawdziwej przeprawy 9. Armii. Udało im się oszukać Niemców co do tego, kiedy 9. Armia USA przekroczy Ren, i przypisuje się im, że ocalili dzięki temu tysiące istnień ludzkich. Przyniosło im to wyróżnienie od dowódcy 9. Armii Williama Simpsona.

Żołnierzy-duchów zachęcano, aby wykorzystywali swoją inteligencję i talenty do oszukiwania i wprowadzania w błąd armii niemieckiej. Wiele osób rekrutowano ze szkół artystycznych, agencji reklamowych lub innych zawodów predysponujących do twórczego i kreatywnego myślenia. Członkowie Armii Duchów otrzymali dużą swobodę w zakresie tworzenia i wdrażania swoich twórczych pomysłów. Zasadniczo to oni decydowali, jakie narzędzia zastosować.

Armia Duchów naśladowała wysokobudżetowe zdjęcia filmowe: ustawiali w szeregu armadę modeli dział artyleryjskich, nadmuchiwanych czołgów i gumowych ciężarówek wypełnionych powietrzem, upewniając się także, że istniały dobrze widoczne tereny. Organizowali także pokazy

ćwiczeń, używali materiałów pirotechnicznych z odgłosami eksplozji i dudniącymi głośnikami. Te próbne ćwiczenia były także transmitowane w radiu.

Jednostka składała się z 406. Pułku Inżynieryjnego, który zajmował się bezpieczeństwem całej dywizji, w skład którego wchodziło 168 żołnierzy bojowych pod dowództwem kapitana George'a Rebha. Zapewniali ochronę Armii Duchów, wykonywali także zadania budowlano-rozbiórkowe, w tym przygotowanie stanowisk czołgów i artylerii; często używali buldożerów do symulacji gąsienic czołgów w ramach wizualnego oszustwa. Drugą jednostką był 603. Pułk Inżynierów Kamuflażu, a trzecią – 3132. Pułk Transmisji Specjalnych, Obsługi Sygnałowej i Łączności.

Choć 23. Dywizja liczyła zaledwie 1100 żołnierzy, używali oni sprzętu opracowanego przez siły brytyjskie, takiego jak atrapy czołgów i artylerii, fałszywe samoloty i potężne głośniki emitujące odgłosy wojny, reprodukcje pojazdów wojskowych i broni, aby Niemcy myśleli, że były to ponad dwie dywizje liczące 30 tys. żołnierzy, i skupili swoją uwagę na fałszywej armii, a nie na prawdziwej. Wyrafinowane podstępny jednostki pomogły odeprzeć armię niemiecką od lokalizacji większych sojusznicznych jednostek bojowych. Podczas wykonywania misji zginęło trzech żołnierzy Armii Duchów, a kilkudziesięciu zostało rannych.

Kapitan Fred Fox w oficjalnej historii tej niezwyklej jednostki napisał, że rola Armii Duchów „była bardziej teatralna niż wojskowa. Przypominała objazdowe przedstawienie, które jeździło po linii frontu, wcielając się w prawdziwe jednostki bojowe”. Arthur Shilstone, słynny amerykański artysta i ilustrator, który był jednym z „duchów” podczas II wojny światowej, opowiadał o swoim spotkaniu z dwoma Francuzami na rowerach w normandzkiej wiosce. Ze zdumieniem obserwowali, jak czterech żołnierzy niosło na ramionach 40-tonowy czołg Sherman – właściwie nadmuchiwany model. „Patrzyli na mnie w milczeniu, szukając odpowiedzi, aż w końcu powiedziałem: «Amerykanie są bardzo silni»”.

Projekt Ghost Army Legacy, pod przewodnictwem Ricka Beyera (producenta i reżysera filmu dokumentalnego *The Ghost Army*, 2013 PBS), przez dłuższy czas (6,5 roku) prowadził kampanię na rzecz uznania Ghost Army w Kongresie. Po jednomyślnym głosowaniu za przyjęciem przez Senacką Komisję ds. Bankowości, Mieszkalnictwa i Spraw Miejskich,

15 grudnia 2021 r. Senat Stanów Zjednoczonych przyjął ustawę S.1404 o Złotym Medalu Kongresu dla Armii Duchów. 19 stycznia 2022 r. Izba Reprezentantów przyjęła również ustawę S.1404, którą 1 lutego 2022 r. podpisał prezydent Joe Biden. Ustawa przewiduje przyznanie Armii Duchów Złotego Medalu Kongresu – jednego z dwóch najwyższych odznaczeń państwowych – w uznaniu ich wyjątkowej i wybitnej służby w prowadzeniu operacji podstępnych w Europie podczas II wojny światowej. Przy życiu pozostało wówczas jedynie dziewięciu żołnierzy oddziału. Specjalna ceremonia wręczenia nagród odbyła się w Kapitolu 21 marca 2024 r.

Olga Wasiuta, Sergiusz Wasiuta

F. Fox, *Official history of the 23rd Headquarters Special Troops*, <https://ghostarmy.org/thearchive/Official-History-of-the-23rd/intro/> [dostęp 10.03.2024]; F. Fox, *23rd Organization*, <https://ghostarmy.org/thearchive/23rd-organization/> [dostęp 9.03.2024]; F. Fox, *23rd Headquarters Special Troops, 23rd Overview*, <https://ghostarmy.org/about/history/23rd-Headquarters-Special-Troops/> [dostęp 10.03.2024]; F. Fox, *23rd Activation*, <https://ghostarmy.org/thearchive/23rd-activation/> [dostęp 10.03.2024]; M. Garber, *Ghost Army: The Inflatable Tanks That Fooled Hitler. The Allies saved thousands of lives by embracing the artistry of war*, 22.05.2013, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2013/05/ghost-army-the-inflatable-tanks-that-fooled-hitler/276137/> [dostęp 10.03.2024]; L. Binkovitz, *When an Army of Artists Fooled Hitler. A new documentary shares the story of the 23rd unit's daring deceptions*, 20.05.2013, <https://www.smithsonianmag.com/history/when-an-army-of-artists-fooled-hitler-71563360/> [dostęp 12.03.2024]; D. Lewis, *The 23rd Headquarters Special Troops: The Phantom Menace*, 30.03.2011, <https://www.mentalfloss.com/article/27372/23rd-headquarters-special-troops-phantom-menace> [dostęp 10.03.2024]; J. Steinhauer, *The Artist-Filled Shadow Army of World War II*, 20.05.2013, <https://hyperallergic.com/71434/the-artist-filled-shadow-army-of-world-war-ii/> [dostęp 11.03.2024]; *Ghost Army*, https://military-history.fandom.com/wiki/Ghost_Army [dostęp 11.03.2024]; *Exhibit and film celebrate World War II's Ghost Army*, 23.02.2012, <https://www.bostonglobe.com/metro/regionals/west/2012/02/23/lexington-exhibit-and-film-celebrate-world-war-ghost-army/VsS2XW8Cp1LdxeOhBa23eL/story.html> [dostęp 10.03.2024].

BEZPIECZEŃSTWO GRANIC – pojęcie z zakresu nauk o bezpieczeństwie, które w klasycznym, tradycyjnym ujęciu odnosi się do systemowej ochrony bezpieczeństwa państwa, traktowanej w kategoriach politycznych, geopolitycznych, terytorialnych, gospodarczych, a także militarnych i niemilitarnych. W tym przypadku granica będzie traktowana jako swoisty gwarant, atrybut państwowej suwerenności, który stanowi nierzadko barierę wobec niekontrolowanego, swobodnego przepływu ludności (migracji) oraz międzynarodowej wymiany handlowej. Ponieważ w stosunkach międzynarodowych wychodzi poza obszar paradygmatu realistycznego, bezpieczeństwo granic może także odnosić się bezpośrednio do procesu zapewniania obrony i ochrony granic systemów pozapaństwowych o lokalnym, regionalnym, kontynentalnym lub globalnym zasięgu. W tym przypadku analiza bezpieczeństwa granic będzie dotyczyła zwłaszcza zewnętrznych granic określonego paktu, sojuszu czy instytucji szczebla międzynarodowego; oraz zewnętrznych zagrożeń dla tego typu bezpieczeństwa. Bez względu na wąski czy szeroki zakres semantyczny bezpieczeństwa granic należy je zawsze traktować w kategorii obrony i/lub ochrony określonego porządku lub podmiotu, którego obręb wyznaczają wspomniane granice. Takim podmiotem bez wątpienia jest Rzeczpospolita Polska, której służby i instytucje państwowe gwarantują, zgodnie z Konstytucją RP, ochronę

niepodległości i nienaruszalności terytorium, zapewniają wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzegą dziedzictwa narodowego, a także zapewniają ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5 Konstytucji RP).

W Polsce kwestię zabezpieczenia granicy państwowej reguluje Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U.2022.295, 2023.1114 i 1489. t.j.) oraz Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U.2023.1080, 1088, 1489, 1723, 1860, 2608, t.j.). W zakresie bezpieczeństwa granic Rzeczypospolitej Polskiej kluczowe znaczenie ma pierwszy z wymienionych aktów prawnych. Zgodnie z przepisami tej ustawy granicą Rzeczypospolitej Polskiej („granicą państwową”) jest „powierzchnia pionowa przechodząca przez linię graniczną, oddzielająca terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozgranicza również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi. Przebieg granicy państwowej na lądzie oraz rozgraniczenia morskich wód wewnętrznych i morza terytorialnego z państwami sąsiednimi są określone w umowach międzynarodowych, zawartych przez Rzeczpospolitą Polską. Granica państwowa na morzu przebiega w odległości 12 mil morskich od linii podstawowej, określonej w odrębnych przepisach lub po zewnętrznej granicy red włączonych do morza terytorialnego” (art. 1-3). Kolejne artykuły wskazują, że przebieg granicy państwowej na lądzie i na morskich wodach wewnętrznych oznacza się znakami granicznymi, a umowy międzynarodowe zawarte przez Rzeczpospolitą Polską z sąsiednimi państwami określają położenie, kształt, wymiary i kolor znaków granicznych oraz zasady ich utrzymywania. Rzeczpospolita Polska sprawuje zwierzchnictwo nad terytorium wyznaczonym przez określone w ustawie granice (terytorium lądowe, wnętrze ziemi, morskie wody wewnętrzne i morze terytorialne, wnętrze ziemi, przestrzeń powietrzna nad terytorium lądowym, morskimi wodami wewnętrznymi i morzem terytorialnym).

Za bezpieczeństwo (ochronę) granic państwowych na lądzie i morzu oraz za kontrolę ruchu granicznego odpowiada minister właściwy do spraw wewnętrznych. Jego zadania (w zakresie ochrony granic państwowych na lądzie i morzu oraz kontroli ruchu granicznego) wykonuje Komendant Główny Straży Granicznej. Straż Graniczna, jako jednolita

umundurowana oraz uzbrojona formacja, jest przeznaczona do ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego oraz zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji. Do zadań Straży Granicznej należy:

- ▶ ochrona granicy państwowej na lądzie i morzu;
- ▶ organizowanie i dokonywanie kontroli ruchu granicznego;
- ▶ zapobieganie i przeciwdziałanie nielegalnej migracji poprzez: kontrolę przestrzegania przepisów dotyczących wjazdu cudzoziemców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i pobytu na tym terytorium; rozpoznawanie i analizowanie zagrożeń migracyjnych; zwalczanie zagrożeń migracyjnych, w tym przestępczości związanej z nielegalną migracją; realizowanie zadań określonych w Ustawie z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U.2023.519, 185 i 547); współdziałanie z organami i podmiotami właściwymi w sprawach udzielania cudzoziemcom zezwoleń na wjazd na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub pobyt na tym terytorium, w tym wykonywanie czynności na wniosek tych organów i podmiotów na zasadach określonych odrębnymi przepisami;
- ▶ wydawanie zezwoleń na przekraczanie granicy państwowej, w tym wiz;
- ▶ rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców w zakresie właściwości Straży Granicznej m.in: przestępstw i wykroczeń dotyczących zgodności przekraczania granicy państwowej z przepisami, związanych z jej oznakowaniem, wykonywaniem pracy przez cudzoziemców, prowadzeniem działalności gospodarczej przez cudzoziemców oraz powierzaniem wykonywania pracy cudzoziemcom, a także przestępstw dotyczących wiarygodności dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej, dokumentów uprawniających do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub dokumentów wymaganych do ich wydania;
- ▶ rozpoznawanie i wykrywanie przestępstw, zapobieganie im oraz ściganie sprawców czynów określonych, w przypadku, gdy czyny te dotyczą funkcjonariuszy i pracowników Policji i Służby Ochrony Państwa lub strażaków Państwowej Straży Pożarnej, popełnionych w związku z wykonywaniem przez nich czynności służbowych;

- ▶ zapewnienie bezpieczeństwa w komunikacji międzynarodowej i porządku publicznego w zasięgu terytorialnym przejścia granicznego, a w zakresie właściwości Straży Granicznej – także w strefie nadgranicznej;
- ▶ przeprowadzanie kontroli bezpieczeństwa: w środkach transportu w komunikacji międzynarodowej; w zasięgu terytorialnym drogowego, kolejowego, morskiego i rzecznoego przejścia granicznego; w portach lotniczych na zasadach określonych w przepisach dotyczących ochrony lotnictwa cywilnego;
- ▶ zapewnienie bezpieczeństwa na pokładzie statków powietrznych wykonujących przewóz lotniczy pasażerów;
- ▶ współdziałanie z innymi organami i służbami w zakresie rozpoznawania zagrożeń terroryzmem i przeciwdziałania tym zagrożeniom;
- ▶ współdziałanie z innymi organami i służbami w zakresie rozpoznawania zagrożeń dla bezpieczeństwa terminala regazyfikacyjnego skroplonego gazu ziemnego w Świnoujściu i przeciwdziałania tym zagrożeniom;
- ▶ przechowywanie granicznej dokumentacji kartograficznej i geodezyjnej, ochrona nienaruszalności znaków i urządzeń służących do ochrony granicy państwowej;
- ▶ przetwarzanie informacji, w tym danych osobowych, z zakresu ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego, zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji oraz udostępnianie ich sądom, prokuratorom, organom administracji publicznej i innym organom państwowym, uprawnionym do ich otrzymania na podstawie odrębnych ustaw w zakresie niezbędnym do realizacji ich zadań;
- ▶ nadzór nad eksploatacją polskich obszarów morskich oraz przestrzeganiem przez statki przepisów obowiązujących na tych obszarach;
- ▶ ochrona granicy państwowej w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej przez prowadzenie obserwacji statków powietrznych i obiektów latających, przelatujących przez granicę państwową na małych wysokościach, oraz informowanie o tych przelotach właściwych jednostek Sił Powietrznych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej;

- ▶ zapobieganie transportowaniu, bez zezwolenia wymaganego w myśl odrębnych przepisów, przez granicę państwową odpadów, szkodliwych substancji chemicznych oraz materiałów jądrowych i promieniotwórczych, a także zanieczyszczaniu wód granicznych;
- ▶ zapobieganie przemieszczaniu przez granicę państwową środków odurzających i substancji psychotropowych oraz broni, amunicji, materiałów wybuchowych i prekursorów materiałów wybuchowych podlegających ograniczeniom;
- ▶ przeprowadzanie kontroli legalności wykonywania pracy przez cudzoziemców, prowadzenia przez nich działalności gospodarczej i powierzania im wykonywania pracy;
- ▶ sprawowanie nadzoru nad podmiotami sprawdzającymi w rozumieniu Ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (Dz.U.2022.1235, 1715, 1846, 2185 i 2642);
- ▶ wykonywanie zadań określonych w innych ustawach.

Za ochronę granicy państwowej w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej odpowiada Minister Obrony Narodowej. Jego zadania w zakresie ochrony granicy państwowej w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej wykonuje Dowódca Operacyjny Rodzajów Sił Zbrojnych przy pomocy Dyżurnego Dowódcy Obrony Powietrznej. Dyżurnym Dowódcą Obrony Powietrznej jest z kolei oficer Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wyznaczony do pełnienia służby w systemie obrony powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej i wykonywania funkcji narodowego przedstawiciela władz państwowych w Zintegrowanym Systemie Obrony Powietrznej Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego. Jak podają Wojciech Sójka i Krzysztof Gąsiorek: „Bez wątpienia najważniejszym podmiotem państwowym odpowiadającym za obronę granicy państwowej jako składnika terytorium państwa, w sytuacji wystąpienia zewnętrznego zagrożenia i w czasie wojny pozostaje Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych. Wymaga on jednak szczegółowego wsparcia poszczególnych służb państwowych, takich jak Komendanci Główni: Straży Granicznej, Policji, Dyrektorzy: Administracji Skarbowej, Urzędu ds. Cudzoziemców, Żeglugi Powietrznej, Urzędów Morskich i innych służb wskazanych przez organa centralne”.

Do katalogu najistotniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa granic Barbara Mróz zalicza: korupcję; nielegalną migrację, handel ludźmi,

zagrożenia o charakterze terrorystycznym; działalność międzynarodowych zorganizowanych grup przestępczych; przemyt towarów, osób i mienia, w tym środków niebezpiecznych; pozyskiwanie nieprawdźwych dokumentów pobytu i podróży lub ich fałszowanie; fałszowanie dokumentów tożsamości, dokumentów dotyczących zatrudnienia i dokumentów uprawniających do prowadzenia pojazdów i dotyczących ich stanu technicznego. W zakresie zarządzania granicami zewnętrznymi Unii Europejskiej wydatną rolę odgrywa Frontex – Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej. Pełni ona ważną funkcję wspierającą dla krajów Unii Europejskiej oraz państw strefy Schengen. Frontex wykonuje też zadania centrum doskonałości w odniesieniu do działań obejmujących kontrole na granicach zewnętrznych Unii Europejskiej, które zajmuje się wymianą informacji wywiadowczych i eksperckich ze wszystkimi unijnymi krajami, a także z sąsiadującymi krajami spoza Unii Europejskiej, które zostały dotknięte nielegalną migracją i przestępczością transgraniczną. Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej jest najszybciej rozwijającą się agencją w strukturze Unii Europejskiej. Systemami informatycznymi, które ułatwiają zarządzanie granicami zewnętrznymi, są: SIS (System Informacyjny Schengen II) i VIS (Wizowy System Informacyjny), odpowiadające za sprawną wymianę informacji pomiędzy służbą graniczną, służbami odpowiedzialnymi za wydawanie wiz oraz innymi organami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo granic i bezpieczeństwo poszczególnych państw.

Paweł Łubiński

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U.1997.78.483); Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U.2022.295, 2023.1114 i 1489. t.j.); Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U.2023.1080, 1088, 1489, 1723, 1860, 2608, t.j.); B. Wiśniewski, R. Jakubczak (red.), *System ochrony granicy państwowej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2016; W.Sójka, K.Gąsiorek, *Ochrona, obrona i bezpieczeństwo granicy państwowej w warunkach zewnętrznego zagrożenia państwa i w czasie wojny*, „Wiedza Obronna” 2011, vol. 277, nr 4; J.Pawłowski, B.Zdrodowski, M. Kuliczkowski (red.), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020; B. Mróz, *System ochrony granicy*

państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa, „Journal of Modern Science” 2016, t. 2/29; M.Czuryk, K.Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2016; *Zarządzanie granicami zewnętrznymi*, <https://www.gov.pl/web/mswia/zarządzanie-granicami-zewnetrznymi> [dostęp 15.03.2024]; *Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej (Frontex)*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/frontex_pl [dostęp 15.03.2024]; *Frontex – who we are*, <https://www.frontex.europa.eu/about-frontex/who-we-are/tasks-mission/> [dostęp 15.03.2024].

BEZPIECZEŃSTWO PIESZYCH stanowi istotny element bezpieczeństwa w ruchu drogowym i w swoim podstawowym zakresie dotyczy bezpieczeństwa osób znajdujących się poza pojazdem na drodze i niewykonujących na niej robót lub czynności przewidzianych odrębnymi przepisami. Obejmuje także osobę prowadzącą, ciągnącą lub pchającą rower, motorower, motocykl, wózek dziecięcy, podręczny lub inwalidzki, osobę poruszającą się w wózku inwalidzkim, a także osobę w wieku do 10 lat kierującą rowerem pod opieką osoby dorosłej.

Każdy z nas praktycznie każdego dnia korzysta z drogi w charakterze pieszego. Pieszy jako niechroniony uczestnik ruchu drogowego jest narażony na szereg niebezpieczeństw, które niejednokrotnie wynikają z nieznaności prawa w zakresie prawidłowego korzystania z infrastruktury komunikacyjnej. Niezwykle istotna jest zatem znajomość zakresu swoich obowiązków jako pełnoprawnych użytkowników dróg. Zagadnienia związane z ruchem pieszych oraz osób poruszających się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch zostały szczegółowo omówione w rozdziale 2 ustawy Prawo o ruchu drogowym. Ustawodawca w tej części aktu normatywnego określił m.in. katalog obowiązków, jakie nałożono na pieszego na mocy obowiązującego prawa. W ramach tychże obowiązków zostały nakreślone istotne kwestie w tym zakresie.

Po pierwsze, pieszy jest zobowiązany korzystać z drogi dla pieszych lub drogi dla pieszych i rowerów, a w razie ich braku – z pobocza. Jeżeli pobocze nie występuje lub czasowo, z różnych przyczyn, nie można go użytkować, pieszy może korzystać z jezdni (poruszając się po jej lewej stronie, jeden za drugim w przypadku więcej niż jednego pieszego), pod

warunkiem zajmowania miejsca jak najbliżej jej krawędzi i ustępowania miejsca nadjeżdżającemu pojazdowi. W warunkach dobrej widoczności dozwolone jest, aby dwóch pieszych poruszało się obok siebie.

Po drugie, korzystanie przez pieszego z drogi dla rowerów jest dopuszczalne tylko w razie braku drogi dla pieszych, drogi dla pieszych i rowerów lub pobocza albo niemożności korzystania z nich. Pieszy, z wyjątkiem osoby niepełnosprawnej, korzystając z tej drogi, jest zobligowany ustąpić miejsca osobie poruszającej się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch, kierującemu rowerem, hulajnogą elektryczną lub urządzeniem transportu osobistego. Wyjątek stanowi tzw. strefa zamieszkania, w której pieszy korzysta z całej szerokości drogi i ma pierwszeństwo przed pojazdem oraz osobą poruszającą się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch. W przypadku nieletnich użytkowników dróg dziecko w wieku do 7 lat może korzystać z drogi tylko pod opieką osoby, która osiągnęła wiek co najmniej 10 lat. Nie dotyczy to strefy zamieszkania, w której dzieci w tym wieku mogą poruszać się samodzielnie.

Po trzecie, pieszy poruszający się po drodze po zmierzchu poza obszarem zabudowanym jest zobligowany do używania elementów odblaskowych w sposób widoczny dla innych uczestników ruchu, chyba że porusza się po drodze przeznaczonej wyłącznie dla pieszych lub po chodniku. Jest to szczególnie istotna kwestia, bowiem kierowca w nocy jest w stanie zauważyć pieszego idącego wzdłuż drogi dopiero z odległości 20-30 m. Natomiast jeśli pieszy jest wyposażony w elementy odblaskowe, kierowca widzi go już z odległości 150 m, a nawet większej.

Po czwarte, pieszy, przechodząc przez jezdnię lub torowisko, jest zobligowany zachować szczególną ostrożność oraz korzystać z wyznaczonego przejścia dla pieszych. Pieszy wchodzący na przejście dla pieszych lub znajdujący się na tym przejściu ma pierwszeństwo przed pojazdem (z wyjątkiem tramwaju). Przechodzenie przez jezdnię poza przejściem dla pieszych jest dozwolone, gdy odległość od przejścia przekracza 100 m. Jeżeli skrzyżowanie znajduje się jednak w odległości mniejszej niż 100 m od wyznaczonego przejścia, przechodzenie jest dozwolone również na tym skrzyżowaniu. Takie przechodzenie przez jezdnię poza przejściem dla pieszych jest dozwolone tylko pod warunkiem, że pieszy nie spowoduje zagrożenia bezpieczeństwa ruchu lub jego utrudnienia. Pieszy musi ustąpić

pierwszeństwa pojazdom i do przeciwległej krawędzi jezdni iść drogą najkrótszą, prostopadle do osi jezdni. Jeżeli na drodze znajduje się tunel lub wiadukt dla pieszych, jest zobowiązany z niego korzystać. Na obszarze zabudowanym, na drodze dwujezdniowej lub takiej, po której kursują tramwaje po torowisku wyodrębnionym z jezdni, pieszy przechodząc przez jezdnię lub torowisko, może korzystać tylko z przejścia dla pieszych. Jeżeli wysepka dla pasażerów na przystanku komunikacji publicznej łączy się z przejściem dla pieszych, przechodzenie do i z przystanku jest dozwolone tylko po tym przejściu. W przypadku gdy przejście dla pieszych jest wyznaczone na drodze dwujezdniowej, przejście na każdej jezdni jest traktowane jako odrębne. Zasadę tę stosuje się też odpowiednio do przejścia dla pieszych w miejscu, w którym ruch pojazdów jest rozdzielony wysepką lub za pomocą innych urządzeń na jezdni (np. tzw. azyli dla pieszych).

Ustawodawca, mając na względzie bezpieczeństwo pieszych w ruchu drogowym, określił również zachowania niedozwolone. Przepisy wspomnianej już ustawy Prawo o ruchu drogowym zabraniają:

1. wchodzenia na jezdnię lub drogę dla rowerów:
 - a. bezpośrednio przed jadący pojazd, w tym również na przejściu dla pieszych;
 - b. spoza pojazdu lub innej przeszkody ograniczającej widoczność drogi;
2. przechodzenia przez jezdnię lub drogę dla rowerów w miejscu o ograniczonej widoczności drogi;
3. zwalniania kroku lub zatrzymywania się bez uzasadnionej potrzeby podczas przechodzenia przez jezdnię, drogę dla rowerów lub torowisko;
4. przebiegania przez jezdnię lub drogę dla rowerów;
5. chodzenia po torowisku;
6. wchodzenia na torowisko, gdy zapory lub półzapory są opuszczone lub rozpoczęto ich opuszczanie;
7. przechodzenia przez jezdnię lub drogę dla rowerów w miejscu, w którym urządzenie zabezpieczające lub przeszkoda oddzielają drogę dla pieszych lub drogę dla pieszych i rowerów od jezdni lub drogi dla rowerów, bez względu na to, po której stronie jezdni one się znajdują;

8. korzystania z telefonu lub innego urządzenia elektronicznego podczas wchodzenia lub przechodzenia przez jezdnię, drogę dla rowerów lub torowisko, w tym również podczas wchodzenia lub przechodzenia przez przejście dla pieszych – w sposób, który prowadzi do ograniczenia możliwości obserwacji sytuacji na jezdni, drodze dla rowerów, torowisku lub przejściu dla pieszych.

Zgodnie z przepisami wspomnianej ustawy pieszy nie powinien wkraczać na wyznaczone przejście nagle, tj. wtedy, gdy np. samochód jest bardzo blisko przejścia. Oznaczałoby to niezachowanie tzw. szczególnej ostrożności. Nie jest zatem dozwolone nadużywanie przez pieszych pierwszeństwa i wchodzenie na jezdnię na pasach w każdej sytuacji. Dlatego też jeśli pieszy wtargnie na pasy, mimo że znajduje się np. blisko nich jadący zgodnie z przepisami samochód, to winny kolizji będzie wyłącznie pieszy, nie zaś kierujący pojazdem. Ponadto pierwszeństwa pieszemu nie trzeba ustępować także wówczas, gdy na przejściu dla pieszych została zainstalowana działająca sygnalizacja świetlna. Pieszy, który wejdzie na pasy po mimo czerwonego światła, łamie przepisy i może być winny potencjalnej kolizji lub potencjalnemu wypadkowi. Co więcej, pieszy przechodzący przez jezdnię nie ma także pierwszeństwa na tzw. przejściach sugerowanych. Musi wtedy ustąpić pierwszeństwa innym pojazdom i dopiero wtedy może przejść przez jezdnię.

Na uwagę zasługują również odniesienia w prawie do kolumny pieszych. Kolumna pieszych, z wyłączeniem pieszych w wieku do 10 lat, może się poruszać tylko prawą stroną jezdni. Piesi w wieku do 10 lat mogą poruszać się w kolumnie tylko dwójkami pod nadzorem co najmniej jednej osoby pełnoletniej. Liczba pieszych idących w kolumnie obok siebie nie może przekraczać 4, a w kolumnie wojskowej 6, pod warunkiem, że kolumna nie zajmuje więcej niż połowy szerokości jezdni. Długość kolumny pieszych nie może przekraczać 50 m, natomiast odległość między kolumnami nie może być mniejsza niż 100 m. W przypadku gdy przemarsz kolumny odbywa się w warunkach niedostatecznej widoczności pierwszy i ostatni z idących z lewej strony muszą nieść latarki. Pierwszy powinien używać latarki ze światłem białym, skierowanym do przodu, ostatni – ze światłem czerwonym, skierowanym do tyłu. W kolumnie o długości przekraczającej 20 m idący po lewej stronie z przodu i z tyłu są obowiązani

używać elementów odblaskowych, a ponadto idący po lewej stronie powinni nieść dodatkowe latarki ze światłem białym, rozmieszczone w taki sposób, aby odległość między nimi nie przekraczała 10 m. Światło latarek powinno być widoczne z odległości co najmniej 150 m.

W kontekście zachowań uczestników kolumny przepisy prawa zabraniają:

1. ruchu po jezdni kolumny pieszych w czasie mgły, z wyłączeniem kolumny wojskowej lub policyjnej;
2. ruchu po jezdni kolumny pieszych w wieku do 10 lat w warunkach niedostatecznej widoczności;
3. prowadzenia po jezdni kolumny pieszych przez osobę w wieku poniżej 18 lat.

Piesi mają bardzo duży wpływ na poziom własnego bezpieczeństwa na drodze, a jednocześnie ponoszą największe konsekwencje zagrożeń w ruchu drogowym. W trakcie zderzenia z poruszającym się pojazdem piesi mają minimalne szanse na to, aby uniknąć obrażeń ciała, innych zagrożeń dla zdrowia, a w większości przypadków śmierci. Dlatego też ważny jest wzrost świadomości zagrożeń bezpieczeństwa na drodze oraz możliwości ich uniknięcia, a tym samym zminimalizowania ryzyka utraty zdrowia lub życia.

Jak wynika ze statystyk prowadzonych przez polską Policję, w dalszym ciągu do znacznej części wypadków z udziałem pieszych dochodzi na wyznaczonych przejściach. W 2022 r. do Policji zgłoszono 21 322 wypadki drogowe mające miejsce na drogach publicznych, w strefach zamieszkania lub strefach ruchu. W porównaniu z rokiem 2020, kiedy miało miejsce 23 540 wypadków, liczba ta spadła o 2 218 (9,4%), natomiast w porównaniu z rokiem 2021, w którym odnotowano 22 816 wypadków, liczba ta spadła o 1 494 wypadki (6,5%). W wyniku wypadków drogowych 1 896 osób zmarło. W porównaniu z rokiem 2020, kiedy zginęło 2 491 osób, nastąpił spadek o 595 osób (23,9%), zaś z rokiem 2021, w którym śmierć poniosło 2 245 osób, nastąpił spadek o 349 osób (15,5%). W wypadkach drogowych ranne zostały 24 743 osoby (w tym ciężko 7 541). W porównaniu z rokiem 2020, kiedy obrażenia odniosły 26 463 osoby, liczba rannych zmniejszyła się o 1 720 (6,5%), zaś w roku 2021, kiedy ranne zostały 26 415 osoby, liczba ta spadła o 1 672 (6,3%).

W 2022 roku piesi spowodowali 1 084 wypadki (5,1% ogółu wypadków), w wyniku których zmarło 201 osób (10,6% ogółu zabitych), a obrażenia ciała odniosły 904 osoby (3,7% ogółu rannych). W porównaniu z 2021 roku piesi spowodowali mniej wypadków o 134 (11,0%), w których zginęło o 40 osób mniej (16,6%), a liczba rannych zmniejszyła się o 103 osób (10,2%).

Do najczęstszych przyczyn wypadków z winy pieszych zaliczono przede wszystkim:

1. wejście na jezdnię bezpośrednio przed jadącym pojazdem – 539 wypadków (49,7% wszystkich wypadków spowodowanych przez pieszych);
2. wejście na jezdnię zza pojazdu lub przeszkody – 138 wypadków (12,7%);
3. przekraczanie jezdni w miejscu niedozwolonym – 110 wypadków (10,1%);
4. wejście na jezdnię przy czerwonym świetle – 96 wypadków (8,9%).

W prowadzonych przez Policję statystykach na szczególną uwagę zasługują wypadki z powodu: leżenia, siedzenia, klęczenia, stania na jezdni, ponieważ ich skutki są najtragiczniejsze, prawie w co drugim z nich zginął człowiek.

Najwięcej wypadków, bo 272 (25,1% wypadków z winy pieszych) oraz najwięcej ofiar śmiertelnych, bo 75 (37,3% zabitych w wypadkach z winy pieszych) spowodowali piesi w przedziale wiekowym 40-59 lat. Można zatem wywnioskować, że większą świadomość w kontekście właściwych zachowań na drodze mają młodzież i dzieci.

Co ciekawe, najwięcej wypadków piesi spowodowali w październiku (114 wypadków, 22 osoby zabite i 92 ranne) i grudniu (110 wypadków, 21 osób zabitych, 89 rannych). Najwięcej osób zginęło w styczniu – (28 osób) i w listopadzie – (27 osób). Jak wynika z przywołanych danych, najwięcej wypadków z udziałem pieszych miało miejsce w okresie jesienno-zimowym, kiedy dzień jest zdecydowanie krótszy od nocy i mamy do czynienia ze słabą widocznością na drodze. Struktura udziału wypadków, które miały miejsce w 2022 r., pozostaje zbliżona do lat ubiegłych, natomiast jest zauważalny wzrost zdarzeń z udziałem pieszych.

Według danych sporządzonych przez Krajową Radę Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego najistotniejszą przyczyną wypadków, w których

poszkodowany był wyłącznie pieszy, a zaistniałych z winy kierujących, było nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu na przejściu dla pieszych (63,9% ogółu wypadków tego rodzaju). W porównaniu do roku 2021 liczba takich wypadków wzrosła o 6,9%. W wypadkach tych zginęło najwięcej pieszych (54,7%, spadek o 1,5%), a także najwięcej zostało rannych (64,3%, wzrost o 6,9%). Kolejną ważną przyczyną było nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu w innych okolicznościach (12,5% wypadków i 9,3% ofiar śmiertelnych). Należy zauważyć, że zwiększeniu uległa liczba wypadków spowodowanych nieprawidłowym omijaniem pieszego przez kierującego pojazdem (+22,3%), liczba ofiar śmiertelnych tych wypadków (+20,0%) oraz rannych (+28,3%). Znacząco zmalała natomiast liczba wypadków, w których obrażenia odnieśli wyłącznie piesi, które zostały spowodowane przez niedostosowanie prędkości do warunków ruchu przez kierującego (28,8%). Wspomniana zmiana wpłynęła również na znaczne ograniczenie liczby ofiar śmiertelnych (-60,5%) i rannych (-18,8%).

W 2022 r. najwięcej zdarzeń z udziałem pieszych (51,7%) miało miejsce na przejściach dla pieszych (podobnie jak w latach poprzednich). W ich wyniku najwięcej osób odniosło obrażenia (31,5% ofiar śmiertelnych i 54,8% rannych). W porównaniu do roku 2021 wzrosła jednak liczba wypadków na przejściach dla pieszych (4,9%) oraz liczba pieszych, którzy zostali w nich ranni (5,1%). Odnotowano natomiast mniejszą liczbę ofiar śmiertelnych (-5,2%).

Chociaż XXI w. oferuje wiele sposobów i form transportu, w zależności od indywidualnych potrzeb uczestników ruchu drogowego, to w dalszym ciągu ruch pieszy stanowi podstawowy sposób przemieszczania się ludzi. Należy mieć na uwadze, że bezpieczeństwo pieszych jest uwarunkowane wieloma czynnikami, w zależności od pojawiających się zagrożeń w ruchu drogowym. Istotnym czynnikiem implikującym bezpieczeństwo pieszych są zwłaszcza zachowania i podejście uczestników ruchu wynikające ze znajomości i przestrzegania obowiązujących przepisów oraz zasad bezpiecznego poruszania się w przestrzeni komunikacyjnej. Mamy tu na myśli zwłaszcza poziom kultury drogowej, umiejętności, ignorowanie (nieprzestrzeganie) obowiązujących przepisów i norm (np. korzystanie z telefonów komórkowych, bycie pod wpływem środków odurzających i/lub alkoholu), a także cechy psychosomatyczne. Nie bez znaczenia dla

bezpieczeństwa w ruchu drogowym pozostają również: stan infrastruktury transportowej (komunikacyjnej) i jej przepustowość, oznakowanie ciągów komunikacyjnych, stosowanie odpowiednich urządzeń technicznych (biernych i czynnych) w celu zapewnienia takich warunków ruchu drogowego, w których zagrożenie bezpieczeństwa wszystkich uczestników ruchu będzie zminimalizowane, lokalizowanie obiektów w pasie ruchu oraz natężenie i struktura ruchu. Nie można też zapomnieć o wpływie stanu technicznego środków transportu, liczby uczestników ruchu i pojazdów przez nich wykorzystywanych, wyposażeniu pojazdu w niezbędne elementy (podzespoły) rzutujące na bezpieczeństwo i ich odpowiedniej sprawności (m.in. układ kierowniczy, hamulce, oświetlenie, ogumienie itp.).

Warto również zauważyć, że nowelizacja ustawy Prawo w ruchu drogowym, poszerzająca od 1 czerwca 2021 r. katalog praw pieszych (pierwszeństwo pieszych na przejściu oraz pierwszeństwo pieszych wchodzących na przejście), nie zmniejszyła liczby zagrożeń i wypadków z udziałem pieszych, a wręcz przeciwnie, „przyczyniła się” do wzrostu statystyk. Oczywiście ustawodawcy przyświecał szczytny cel – poprawa bezpieczeństwa pieszych, jednak ludzka ignorancja i brak wyobraźni spowodowały wiele problemów. Stało się to przede wszystkim dlatego, że piesi, przeświadczeni o swoich prawach, nadużywają ich, a w trakcie korzystania z infrastruktury drogowej bardzo często są zapatrzeni w ekrany swoich urządzeń elektronicznych, nie noszą elementów odbłaskowych, rezygnują z postawy uwzględniającej szczególną ostrożność i nie podejmują obligatoryjnych aktywności zminimalizowania ryzyka, jak chociażby weryfikacja natężenia ruchu tuż przed wkroczeniem na wyznaczone przejście dla pieszych. Nie zawsze zmiana światła z czerwonego na zielone gwarantuje bezpieczne przejście na drugą stronę jezdni. Pieszy, kierując się zasadą ograniczonego zaufania, powinien uwzględnić potencjalne zachowanie innych użytkowników dróg, zwłaszcza kierowców pojazdów mechanicznych. Pamiętajmy, że *ignorantia iuris nocet* (nieznajomość prawa szkodzi), a poszerzenie katalogu praw pieszych użytkowników dróg nie zwalnia ich z obowiązku racjonalnego korzystania z infrastruktury komunikacyjnej.

Niewątpliwie na wzrost świadomości zagrożeń bezpieczeństwa ruchu drogowego może wpływać aktywność edukacyjna adresowana do

wszystkich uczestników tegoż ruchu, nie tylko w ramach nauczania przedszkolnego i szkolnego. Edukacja w tym zakresie winna być ciągłym i kompleksowym działaniem, podejmowanym w interesie społecznym w celu zmniejszenia zagrożenia zdrowia i życia osób korzystających każdego dnia z infrastruktury drogowej. Istotna jest powszechność i dostępność procesu edukacyjnego z udziałem wszystkich grup społecznych, co niewątpliwie wpisuje się w ważne zadania przewidziane dla współczesnych instytucji państwowych, jednostek samorządu terytorialnego, a także organizacji pozarządowych. Działania związane bezpośrednio z koniecznością minimalizowania ryzyka utraty zdrowia i życia użytkowników dróg stanowi również fundamentalny cel instytucji i podmiotów realizujących działania z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego. Zgodnie z założeniami tzw. „wizji zero” oraz „bezpiecznego systemu” długofalowa polityka prewencyjna, a w związku z tym projektowanie konkretnych rozwiązań, winny być podejmowane z uwzględnieniem wszelkich ludzkich ograniczeń i możliwości popełnienia błędu. Niemniej nawet najlepiej skonstruowany system bezpieczeństwa ruchu drogowego okaże się mało efektywny i niewystarczający w obliczu nieprzestrzegania przez użytkowników dróg podstawowych przepisów.

Julia Anna Gawęcka

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483, z późn. zm.; Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym, Dz. U. 1997 nr 98, poz. 602, z późn. zm.; A. Korjat, *Bezpieczeństwo ruchu drogowego. Dylematy i wyzwania przemian kulturowych*, Toruń 2010; D. Frańczak, J. Ziobro, *Jednoślady i inne urządzenia transportu osobistego (UTO) a bezpieczeństwo ludzi. Cz. III – czynniki determinujące wzrost zagrożeń bezpieczeństwa niechronionych uczestników ruchu oraz sposoby przeciwdziałania*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2021, nr 78; P. Łuka, A. Pogorzelski, *Niebezpieczne zachowania uczestników ruchu drogowego*, „Przegląd Policyjny” 2017, nr 4; Biuro Ruchu Drogowego Komendy Głównej Policji, *Wypadki drogowe w Polsce w 2022 roku*, Warszawa 2023, <https://statystyka.policja.pl/download/20/403374/Wypadkidrogowe2022.pdf> [dostęp 07.03.2024]; Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, *Narodowy Program BRD 2021–2030*, <https://www.krbrd.gov.pl/narodowy-program-brd-2021-2030/> [dostęp 07.03.2024]; Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, *Stan bezpieczeństwa ruchu drogowego i działania realizowane w tym zakresie w 2022 r.*, Warszawa

2023, <https://krbrd.gov.pl/baza-wiedzy/raporty-o-stanie-brd/> [dostęp 07.03.2024]; J. Losik, *Pierwszeństwo nie zwalnia z ostrożności. Policyjne dane wskazują grzechy pieszych*, <https://www.money.pl/gospodarka/pierwszenstwo-to-nie-immunitet-policyjne-dane-wskazuja-najciezsze-grzechy-piesznych-6885264400419744a.html> [dostęp 07.03.2024]; *Nowe przepisy dla pieszych w 2023 roku*, <https://cuk.pl/porady/przepisy-dla-piesznych-2023> [dostęp 07.01.2024]; Strona internetowa Komendy Powiatowej Policji w Pruszczu Gdańskim, *Pieszy. Prawa i obowiązki*, <https://pruszczgdanski.policja.gov.pl/m10/ruch-drogowy/90488,Pieszy-obowiazki-i-prawa.html> [dostęp 07.03.2024].

BEZPIECZEŃSTWO W RUCHU DROGOWYM – w Rezolucji ONZ *Global Plan. Decade of action for road safety 2021–2030* wyodrębniono trzy kluczowe elementy systemu bezpieczeństwa ruchu drogowego (BRD). Pierwszym z nich jest człowiek, drugim pojazd, a trzecim infrastruktura drogowa. Najślabsze ogniwo tego systemu stanowi człowiek. To on najczęściej popełnia błąd, który może zdecydować o zdrowiu i życiu innych uczestników ruchu drogowego i to na nim spoczywa odpowiedzialność za ewentualne konsekwencje wypadków i kolizji drogowych. Poszczególne elementy systemu BRD powinny wspierać uczestników ruchu drogowego w minimalizowaniu konsekwencji ewentualnych błędów i współdziałać dla osiągnięcia wspólnego celu, jakim jest poprawa bezpieczeństwa.

Dzięki rozwojowi technologicznemu możliwe staje się wdrażanie coraz skuteczniejszych form i środków poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Są to systemy bezpieczeństwa funkcjonujące w pojazdach, ale także rozwiązania infrastrukturalne. Wśród nich najbardziej rozpowszechnione są systemy zarządzania prędkością (wideorejestratory, monitoring miejski), sygnalizacja świetlna czy rozwiązania pozwalające budować tzw. „drogi wybaczące błędy”.

Szczegółowe cele i zadania związane kształtowaniem bezpieczeństwa w ruchu drogowym zdefiniowano w szeregu dokumentów o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Ich zasadniczym filarem jest obniżenie liczby wypadków drogowych do tzw. poziomu akceptowalnego, który w przyjętej przez ONZ strategii „wizja zero” oznacza zerową liczbę ofiar śmiertelnych i ciężko rannych na drogach do roku 2050, co szczegółowo opisano w dokumencie Ramy polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego UE na lata 2021–2030 – zalecenia dotyczące kolejnych kroków w kierunku

realizacji wizji zero oraz w Narodowym Programie Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2021–2030. Wypadków i kolizji nie da się wyeliminować z ruchu drogowego szybko i skutecznie. Wszelkie uregulowania prawne w tym zakresie są ważne, lecz jeśli nie zmieni się postaw uczestników ruchu drogowego, efekty działań będą wciąż niezadowalające. Tu uwiadacznia się potrzeba procesualnego podejścia do bezpieczeństwa w ruchu drogowym i edukacji w tym zakresie. Przyjmując, że to najważniejsza z dróg w kształtowaniu środowiska bezpieczeństwa, należy jednocześnie skonstatować, że proces kształtowania bezpieczeństwa w ruchu drogowym musi być działaniem długofalowym, którego efekty będą widoczne po kilku lub kilkunastu latach.

Jak wynika ze statystyki policji, liczba wypadków w Polsce na przestrzeni minionych dziesięcioleci odnotowała spadek. Jak oszacowano w Narodowym Programie BRD na lata 2021–2030 w latach 2009–2019, był to spadek liczby ofiar śmiertelnych i ciężko rannych o 36%. Pomimo tego liczba ofiar wypadków drogowych nadal jest zbyt wysoka. Potrzeba zmian nie tylko w przepisach, ale przede wszystkim w postawach uczestników ruchu drogowego. Przywołane powyżej opracowanie wynika z założenia, że istnieje potrzeba podejmowania działań ukierunkowanych na BRD w sposób, który społeczeństwo ocenia jako skuteczny. Partycypacja w kształtowaniu środowiska bezpieczeństwa jest kluczowym sposobem wdrażania zmian oddolnych, skutecznych i trwałych.

Jak podkreśla Kazimierz Jamroz, instytucje zarządzające bezpieczeństwem ruchu drogowego dysponują szeregiem narzędzi oddziaływania, do których zalicza się: programy i plany bezpieczeństwa ruchu drogowego, środki stymulujące oraz narzędzia kontrolne. W planach i programach BRD prezentowane są długoterminowe wizje zmian, związane ze zmniejszeniem liczby ofiar śmiertelnych i ciężko rannych na drogach. Środki stymulujące to rozwiązania finansowe i edukacyjne (np. szkolenia, system komunikowania). Co istotne, specyfika oddziaływań w zakresie poprawy BRD nie może ograniczać się jedynie do działań społecznych. Wymaga ona określonych nakładów finansowych. Decyzje dotyczące działań naprawczych podejmowane są w oparciu o bazy danych, systemy informacji o BRD, bazy wiedzy, systemy eksperckie, systemy zarządzania BRD, dobre praktyki czy badania naukowe. Tu kluczowe staje się precyzyjne wskazanie

przyczyn zdarzeń drogowych, by na tej podstawie prognozować efektywne działania naprawcze.

Wśród planów i programów BRD najbardziej ogólne wytyczne zaprezentowała Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) działająca w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Efektem tych działań było ogłoszenie Drugiej Dekady Działań na Rzecz Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2021–2023. Wśród podstawowych założeń budowy bezpiecznego systemu transportu wskazano wówczas potrzebę:

- ▶ przewidywania i uwzględniania błędów ludzkich;
- ▶ tworzenia projektów dróg i pojazdów ograniczających siły zderzenia po to, aby zapobiegać śmierci lub poważnym obrażeniom;
- ▶ motywowania tych, którzy projektują i konserwują drogi, produkują pojazdy i zarządzają programami bezpieczeństwa, aby czuli się współodpowiedzialni za bezpieczeństwo. W sytuacji wypadku można wówczas szukać środków zaradczych w całym systemie, nie koncentrując się wyłącznie na obarczaniu winą kierującego lub innych użytkowników drogi;
- ▶ zobowiązania krajów do ciągłego ulepszania dróg i pojazdów, tak aby cały system miał szansę stać się bezpieczny;
- ▶ założenia, że system transportu – w myśl zasady *zero deaths* – nie powinien powodować żadnych zgonów ani poważnych obrażeń.

Przyjmując założenie, że w wypadku zawinił człowiek, często rezygnujemy z poszukiwania rozwiązań problemu w pozostałych ogniwach systemu BRD. Człowiek często może popełniać błędy, ponieważ nie jest nieomylny. W tym miejscu znacząca jest rola pozostałych dwóch elementów systemu BRD – nowoczesnych pojazdów i nowoczesnej infrastruktury drogowej. Już teraz w niektórych pojazdach opcjonalnie montowane są systemy noktowizyjne (np. *Night vision*), które – jak podają Krzysztof Stryjek i in. – za pomocą kamery podczerwieni potrafią zlokalizować człowieka lub zwierzę nawet w odległości 300 m od pojazdu.

W „Ramach polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego UE na lata 2021–2030” wskazano na szereg działań, które należy podjąć, by wdrożyć założenia „wizji zero”. Dokument ten jest spójny z Deklaracją Sztokholmską oraz rezolucją ONZ. Wśród działań umożliwiających realizację „wizji zero” w ramach polityki BRD UE wyodrębniono działania systemowe na

rzecz infrastruktury drogowej, bezpieczeństwa pojazdów oraz bezpieczeństwa użytkowników dróg.

W zakresie bezpieczeństwa infrastrukturalnego uzasadniono konieczność: powołania obserwatoriów bezpieczeństwa ruchu drogowego, zwiększenia finansowania działań na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym, wdrożenia map ryzyka umożliwiających gromadzenie informacji o rzeczywistych lub potencjalnych zagrożeniach, które zgłaszają użytkownicy dróg, wdrożenia systematycznych ocen BRD w krajach członkowskich, podejmowania przez państwa członkowskie działań w zakresie budowania dróg „wybaczających błędy”, a także podejmowania prac nad modyfikacją oznakowania pionowego i poziomego (uwzględniających zwiększenie widoczności i odbłaskowości oznaczeń oraz prawidłowe ich rozmieszczenie), organizacji szkoleń dotyczących potrzeb niechronionych użytkowników dróg oraz działań zwiększających jakość infrastruktury drogowej w odniesieniu do niechronionych i niepełnosprawnych użytkowników dróg, poprawy bezpieczeństwa w tunelach i na mostach, stworzenia grupy ekspertów (których zadanie polegałoby na dostosowaniu ograniczeń prędkości do układu dróg), utworzenia platformy na rzecz bezpiecznego transportu (w której promuje się zrównoważony rozwój transportu, aktywne sposoby transportu – pieszce i rowerowe, oraz infrastrukturę potrzebną, by je wdrażać, tj. trasy rowerowe, autostrady rowerowe, śluzy rowerowe oraz wsparcie projektów kolejowo-rowerowych).

W zakresie bezpieczeństwa pojazdów w „Ramach polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego UE” podkreślono konieczność: instalowania w nowych pojazdach na terenie UE aktywnych i pasywnych inteligentnych systemów bezpieczeństwa (w tym asystent kontroli prędkości, asystent utrzymywania pojazdu na pasie ruchu, systemu dostosowania prędkości, system wspomagania hamowania, eCall, asystent skrótu dla samochodów ciężarowych, montaż urządzeń przypominających o zapięciu pasów bezpieczeństwa). Systemy te – jak wskazano w Deklaracji Sztokholmskiej – powinny prezentować najwyższy możliwy standard bezpieczeństwa, by zapobiegać konsekwencjom wypadków głównie w odniesieniu do niechronionych użytkowników dróg. Dodatkowo w ramach bezpieczeństwa pojazdu podkreślono konieczność: dążenia do wprowadzenia dodatkowych

wymogów homologacji pojazdów, tworzenia baz danych dotyczących ograniczeń prędkości, szkolenia inspektorów w zakresie oceniania integralności systemów zainstalowanych w pojazdach, opracowania nowych wzorów manekinów do testów zderzeniowych (z uwzględnieniem wieku, płci, wagi), tworzenia zachęt podatkowych i atrakcyjnych cen ubezpieczeń dla osób kupujących pojazdy o najwyższych standardach bezpieczeństwa, zwiększenia wymogów dotyczących autodiagnostyki pojazdów, wdrożenia działań zapobiegających fałszowaniu przebiegu, wprowadzenia ram regulacyjnych dla pojazdów zautomatyzowanych, wprowadzenia wymogu instalacji w pojazdach urządzeń zmniejszających ryzyko rozproszenia uwagi kierującego, wprowadzenia dodatkowych rozwiązań sprzyjających bezpiecznemu korzystaniu z urządzeń transportu indywidualnego, w tym kampanii edukacyjnych dotyczących bezpiecznego korzystania z mikromobilności.

Trzecim obszarem, wymagającym podjęcia działań naprawczych – zgodnie z założeniami zawartymi w „Ramach polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego w UE” – jest bezpieczne użytkowanie dróg. W tym zakresie wskazano zasadność wprowadzenia:

- ▶ zerowej tolerancji dla nieprzestrzegania przez kierujących dopuszczalnego poziomu alkoholu we krwi;
- ▶ zerowej tolerancji dla obecności we krwi kierujących substancji niedozwolonych;
- ▶ przepisów dotyczących montażu alkomatów blokujących zapłon pojazdu;
- ▶ wytycznych dotyczących oznaczania leków wpływających na zdolność prowadzenia pojazdów;
- ▶ kar i systemów punktowych dla kierowców przekraczających dozwoloną prędkość;
- ▶ dodatkowych zaleceń związanych z ograniczeniem prędkości;
- ▶ ram prawnych dla transgranicznego egzekwowania przepisów ruchu drogowego;
- ▶ zharmonizowanych przepisów dotyczących uzyskiwania uprawnień do prowadzenia pojazdów;
- ▶ standardów edukacji w zakresie BRD oraz matrycy celów dydaktycznych w zakresie wiedzy i umiejętności, aspektów

zwiększających ryzyko (np. jazda w porze nocnej, jazda z pasażerem) oraz samooceny;

- ▶ wskaźników efektywności edukacji w zakresie BRD realizowanej w ramach kształcenia ustawicznego;
- ▶ dodatkowych wymogów w zakresie badań dla kierowców zawodowych;
- ▶ możliwości podejmowania szybkiej reakcji powypadkowej przez służby (w tym w zakresie respektowania prawidłowego wykorzystania pasa awaryjnego dla służb prowadzących akcje ratunkowe czy prowadzenia kampanii edukacyjnych o konieczności przestrzegania przepisów dotyczących wykorzystania pasa awaryjnego dla służb medycznych);
- ▶ narzędzi zwiększenia zakresu respektowania przepisów ruchu drogowego, które zasadniczo uniemożliwia szybką realizację „wizji zero” (w tym poprzez automatyzację systemu naliczania kar finansowych za wykroczenia, ustanowienia rocznych celów w zakresie respektowania przepisów ruchu drogowego przez kierujących, opracowana rocznych zestawień uwzględniających założenia oraz efekty działań następczych);
- ▶ efektywnych działań zniechęcających kierujących do używania telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych podczas jazdy (w tym kar finansowych i instrumentów pozafinansowych);
- ▶ działań edukacyjnych w zakresie poprawy świadomości kierujących, by zrozumieli oni, że korzystanie z urządzeń elektronicznych upośledza umiejętności prowadzenia pojazdów.

Powyższy obszar bezpiecznego użytkowania dróg, zgodnie z zapisami rezolucji ONZ, uwzględnia także potrzebę: wprowadzenia nakazu używania sprzętu ochronnego przez użytkowników dróg, zapewnienia informacji na temat przepisów ruchu drogowego, stopniowanego wydawania prawa jazdy początkującym kierowcom, wyraźnego oznakowania dróg, stosowania rozwiązań uspokajających ruch (np. ronda, progi zwalniające, sygnalizacja świetlna), fizycznego oddzielenia niechronionych użytkowników dróg (strefy dla pieszych, ścieżki rowerowe), wprowadzania rozwiązań technologicznych w pojazdach (np. uniemożliwiających wysyłanie SMS czy inteligentnego wspomagania prędkości).

W podobnym tonie sformułowany jest Narodowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2021–2030. Założono w nim zmniejszenie do roku 2023 liczby zabitych i rannych w wypadkach drogowych o 50% w stosunku do roku 2019. Takie założenie wynika wprost z deklaracji sztokholmskiej, będącej efektem Globalnej Konferencji Ministerialnej w sprawie Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, która odbyła się w dniach 19–20 lutego 2020 r. w Sztokholmie. Jednym z jej założeń było skonstruowanie wewnątrzpaństwowych strategii na rzecz poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym.

Autorzy Narodowego Programu BRD powołując się na zestawienia Europejskiej Rady Bezpieczeństwa Transportu, wskazali, że polskie drogi charakteryzują się wysokim poziomem ryzyka. Dochodzi na nich do wypadków o wysokiej ciężkości. Statystycznie w co dziesiątym wypadku ginie człowiek. Wysoka ciężkość wypadków jest powiązana z niedostosowaniem prędkości do warunków ruchu drogowego. Najwięcej tego typu wypadków wiąże się ze zderzeniem pojazdów, najechaniem na pieszego oraz najechaniem na drzewo. Wskaźnik liczby ofiar śmiertelnych wypadków drogowych w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców postawił Polskę w niechlubnej czołówce krajów, których drogi są najniebezpieczniejsze w Europie. Ryzyko śmierci na drodze sprawia, że Polska znajduje się, obok Bułgarii i Rumunii, „w trójce państw europejskich o najwyższym poziomie zagrożenia w ruchu drogowym”.

Podczas planowania i realizacji działań ukierunkowanych na BRD należy brać pod uwagę zasady, które w Narodowym Programie BRD zostały określone mianem pryncypiów. Uwzględniono w nich konieczność:

- ▶ ograniczenia konsekwencji błędów (zakładając, że nawet najlepszy kierowca może czasami popełnić błąd, a system powinien minimalizować konsekwencje takich błędów tak, by wypadki nie kończyły się śmiercią i ciężkimi obrażeniami);
- ▶ projektowania rozwiązań przyjaznych wszystkim użytkownikom dróg (przy założeniu, że w starzejącym się społeczeństwie wzrasta liczba niechronionych użytkowników dróg, przy czym ich tolerancja na przeciążenia kończy się na 30km/h w przypadku pieszych, a 50km/h i 70km/h przy zderzeniach bocznych lub czołowych w przypadku osób znajdujących się w pojeździe);

- ▶ usprawniania wszystkich elementów systemu bezpieczeństwa transportu drogowego (w trosce o nowoczesną infrastrukturę, bezpieczne i sprawne pojazdy);
- ▶ ponoszenia wspólnej odpowiedzialności za bezpieczeństwo na drogach;
- ▶ promowania działań opartych na najnowszej wiedzy oraz nowoczesnych rozwiązaniach;
- ▶ podejmowania działań wspierających profilaktykę zdrowia oraz zrównoważony rozwój;
- ▶ nadawania bezpieczeństwu najwyższego priorytetu

Problematyka zapewnienia bezpieczeństwa w ruchu drogowym jest także elementem innych dokumentów krajowych, takich jak Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030), Strategia Sprawne Państwo 2020 oraz Strategia Sprawne i Nowoczesne Państwo 2030 czy Strategia Zrównoważonego Rozwoju Transportu do roku 2030. W tym ostatnim dokumencie czytamy, że zapewnienie realizacji filarów Narodowego Programu BRD związane jest z uwzględnieniem działań obejmujących:

- ▶ inżynierię – w tym sieci drogowej (drogi „wybaczaające błędy” czy separacja ruchu) oraz pojazdów, które umożliwiają ochronę kierowców i pozostałych uczestników ruchu, minimalizując ewentualne szkody zdarzenia;
- ▶ nadzór – zmierzający do egzekwowania istniejących przepisów i zapobiegania ich nieprzestrzeganiu;
- ▶ edukację – która wiąże się z podnoszeniem świadomości w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego, obejmującej poznanie i zrozumienie ryzyka. Celem tak rozumianej edukacji powinna być zmiana postaw i zachowań jednostek oraz społeczeństwa.

Istotne aspekty dotyczące BRD wpisano także do Programu Bezpiecznej Infrastruktury Drogowej na lata 2021–2024. Założenie dotyczące budowy dróg „wybaczaających błędy”, poprawy widoczności pieszego i rowerzysty na przejściu dla pieszych i na przejeździe dla rowerów, oświetlania przejść dla pieszych i przejazdów dla rowerów, budowy chodników, rozdzielania ruchu pieszych, rowerów i innych użytkowników dróg, budowy zatok autobusowych, przebudowy skrzyżowań, budowy lewoskrętów,

budowy kładek dla pieszych, montażu znaków drogowych lub sygnalizacji na przejściach dla pieszych, poprawy widoczności na skrzyżowaniach, likwidacji punktów kolizyjnych na jezdniach, ograniczenia prędkości przed skrzyżowaniami, poprawy parametrów użytkowych jezdni.

W kontekście powyższego bezpieczeństwo w ruchu drogowym należy rozumieć jako proces podejmowania działań ukierunkowanych na dostrzeganie zagrożeń w ruchu drogowym oraz przeciwdziałanie im, a także proces rozwijania czynników chroniących uczestników ruchu drogowego przed zagrożeniami – w tym rozwijania umiejętności przewidywania sytuacji na drodze, umiejętności komunikacyjnych i umiejętność radzenia sobie ze stresem oraz kluczowych postaw, jak empatia, odpowiedzialność, tolerancja dla cudzych błędów, wysoka samoocena, więzi z innymi użytkownikami drogi, właściwe standardy zachowań, brak akceptacji dla łamania prawa w ruchu drogowym – które są kluczowe dla ochrony przed zagrożeniami w ruchu drogowym. Tak rozumiane bezpieczeństwo w ruchu drogowym obejmuje komponent zewnętrzny i wewnętrzny. Użytkownicy dróg mogą bowiem oczekiwać – zgodnie z ustawą Prawo o ruchu drogowym – że inni będą przestrzegać przepisów ruchu drogowego. Mają także prawo oczekiwać, że konstrukcja systemu BRD zapewni im bezpieczeństwo. Kluczowe jest jednak kształtowanie przekonania, że każdy użytkownik ruchu drogowego z osobna odpowiada za bezpieczeństwo na drodze. To przekonanie pozwala przypuszczać, że uczestnicy ruchu drogowego będą dbać o bezpieczeństwo własne i innych osób w zbliżonym zakresie.

Ewelina Włodarczyk

Rezolucja ONZ Global Plan. Decade of action for road safety 2021-2030, <https://obserwatoriumbrd.pl/wp-content/uploads/2022/07/global-plan-for-road-safety.pdf> [dostęp 25.03.2024]; Narodowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2021-2030, <https://www.krbrd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/12/Narodowy-Program-Bezpieczenstwa-Ruchu-Drogowego-2021-2030.pdf> [dostęp 30.12.2023]; Ramy polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego UE na lata 2021-2030 – zalecenia dotyczące kolejnych kroków w kierunku realizacji „wizji zero”, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_PL.html [dostęp 25.03.2024]; Statystyka wypadków, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562>, Wypadki

-drogowe-raporty-roczne.html [dostęp 26.03.2024]; K. Jamroz, *Koncepcje kształtowania bezpieczeństwa ruchu drogowego. Część 2. Możliwości zastosowania koncepcji trzech er w Polsce*, „Drogownictwo” 2013, nr ; K. Stryjek, G. Motrycz, B. Świeczko-Żurek, T. Wróbel, *Investigations On The Dynamics Of Motor Vehicle Driving In Nighttime Conditions*, „The Archives of Automotive Engineering – Archiwum Motoryzacji”, 2016, Vol. 73, No 3; *Stockholm Declaration Third Global Ministerial Conference on Road Safety: Achieving Global Goals 2030 Stockholm, 19–20 February 2020*, <https://www.roadsafetysweden.com/contentassets/b37f0951c837443eb-9661668d5be439e/stockholm-declaration-english.pdf> [dostęp 30.12.2023]; *Strategia Zrównoważonego Transportu do roku 2023*, <https://www.gov.pl/web/infrastruktura/projekt-strategii-zrownowazonego-rozwoju-transportu-do-2030-roku2> [dostęp 25.03.2024]; *Program Bezpiecznej Infrastruktury Drogowej na lata 2021-2024*, <https://www.gov.pl/web/infrastruktura/program-beezpiecznej-infrastruktury-drogo-wej-na-lata-2021-2024> [dostęp 25.03.2024]; Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 *Prawo o ruchu drogowym* (Dz. U. 1997 Nr 98 poz. 602).

BEZPIECZEŃSTWO SOCJOTECHNICZNE (ang. *socio-technical security*) – koncepcja obejmująca kwestie ataków o charakterze psychologicznym, uwarunkowana schematami wywierania wpływu na ludzi. Zazwyczaj jest kierowana do osób w celu nakłonienia ich do wykonania niedającego się przewidzieć zachowania. Najczęściej stosowaną metodą w tym ujęciu jest socjotechnika. Zastanawiając się nad terminologią wykorzystywanej metodyki, należy podkreślić, że z jednej strony socjotechnika to określona działalność, a z drugiej jednoznaczna wiedza o charakterze inicjalnym w odniesieniu do inżynierii społecznej. Zdaniem Adama Podgóreckiego socjotechnika lub inżynieria społeczna to zespół dyrektyw obejmujących powodowanie konstruktywnych przemian życia społecznego. Zakres pojęciowy dopełniający funkcję socjotechniki stanowi skonkretyzowanie pojęć takich jak: perswazja, manipulacja, działania facylitacyjne.

Bezpieczeństwo w tym kontekście dotyczy obszarów subdyscyplin socjologii i psychologii. Socjologia w zakresie bezpieczeństwa obejmuje wymiary faktu i systemu społecznego. Fakt społeczny to siła zewnętrznego przymusu, jaki wywiera na jednostki bądź w jakim stopniu oddziałuje na nie. System społeczny ma natomiast bezpośredni związek z koncepcjami pojmowania i rozumienia zjawisk społecznych. Socjologia bezpieczeństwa bada współczesne systemy bezpieczeństwa z uwzględnieniem reguł

społecznych takich jak wzory, normy oraz wartości powiązane z bezpieczeństwem. Będzie również obejmować kwestie związane ze spójnością między konkretnymi strukturami odpowiedzialnymi za zapewnianie bezpieczeństwa. Ten rodzaj podejścia ma przyczynić się do zrozumienia ważności wpływu otoczenia społecznego na system bezpieczeństwa.

W obszarze psychologicznym bezpieczeństwo pozostaje w związku z indywidualnymi cechami charakteru, osobowością i stanem emocjonalnym jednostki. Analiza terminologii identyfikuje obszary: świadomego, odczuwalnego stanu komfortu psychicznego skorelowanego z brakiem poczucia zagrożenia i umiejętnością rozpoznania danego zagrożenia wraz z odpowiednią reakcją ochronną. Kryterium oceny poziomu odczuwania bezpieczeństwa w obszarze psychologicznym jest poczucie bezpieczeństwa. Jego subiektywny charakter wskazuje na dwuznaczność postrzegania czynników jako zagrażających albo bezpiecznych. Ponadto percepcja otaczających zdarzeń zdeterminowana jest czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi dotyczącymi struktur poznawczych.

Socjotechnika należy do pojęć niejednoznacznych. Wyróżnia się bowiem sterowanie automatyczne i autonomiczne. Jeżeli chodzi o socjotechnikę, to sterowanym sprawcą w sposób autonomiczny jest grupa. Z powyższego wynika, że w przypadku sterowania osobą mamy do czynienia z psychotechniką, natomiast sterując grupą z socjotechniką. Jednakże zarówno psychotechnika, jak i socjotechnika należą do identycznej grupy stosowanych środków oddziaływania. Wynika to z narzędzia, jakim jest człowiek i jego osobowość. Należałoby więc przyjąć zakres terminologiczny nawiązujący do oddziaływania na innych, sterowania zachowaniem ludzi, wywieraniem wpływu i manipulacją. Z wymienionymi działaniami mamy na co dzień do czynienia w każdej dziedzinie życia. Przychylne decyzje i zachowania pozyskiwane są również za pomocą fałszywej rzeczywistości, począwszy od prostych chwytów a skończywszy na poważnych kłamstwach i oszustwach. Pułapki socjotechniczne stosowane są we wszystkich obszarach, takich jak codzienność, wychowanie, nauka, praca czy socjoinformatyka.

Ze względu na stosowane narzędzia socjotechnikę określa się jako technikę wykorzystującą sposoby posługiwania się narzędziami sterowania. Z tego względu zapewnienie bezpieczeństwa w tej materii jest

bardzo ograniczone, ponieważ każdy doświadczył manipulacji, perswazji bądź innych socjotechnicznych sztuczek. Dodatkowo obszar stosowania socjotechniki powiększył się wraz z rozwojem telekomunikacyjnym i informatycznym, wykorzystującym z tendencją wzrostową najprzeróżniejsze metody i techniki.

Mediatyzacja socjotechniki stała się wręcz pożądanym obszarem działania, w którym za pośrednictwem środków masowego przekazu jest możliwe odpowiednie oddziaływanie na szerokie kręgi społeczne. Narzędzie to wykorzystywane jest głównie przez polityków do nieetycznego manipulowania zbiorowościami ludzkimi. Zapewnienia wobec społeczeństwa są kolizyjne w stosunku do własnych interesów. Z tej przyczyny polityków odnoszących sukcesy tytułuje się zdolnymi socjotechnikami, co w konsekwencji przekłada się na oszukiwanie obywateli. Odbiorcy sensacyjnych treści mają zafałszowane wyobrażenie polityki. Media kreują bowiem wiadomości w celu zdobycia jak największej liczby obserwujących, a politycy tworzą fake newsy, chcąc zdobyć możliwie liczną publiczność. W rezultacie działalność polityczna przyjmuje cechy osobowości makiawelistycznej, wywierając wpływ na innych poprzez manipulację.

W zakres czynników ułatwiających manipulację wchodzi m.in.: bierność, dążenie do najprostszych rozwiązań, komfort, bojaźliwość, stres, stosunek emocjonalny, asertywność, brak krytycyzmu bądź kompleksy. Wymienione pobudki automanipulacyjne przyczyniają się do świadomych zachowań nakłaniających do nieuczciwych metod postępowania. Zazwyczaj jednostki nie reagują z obawy przed wstydem i dyskredytacją. Kluczowym podłożem manipulacji są reguły socjotechniczne stanowiące narzędzia wpływu wzajemnie uzupełniające się i intensyfikujące określone zachowania. Dowolnie wybraną regułę można porównać z cechami charakteru, sposobem myślenia i postępowania bądź innymi relacjami zachodzącymi w życiu:

- ▶ regułę wzajemności do podziękowania za wyświadczoną przysługę
- ▶ regułę sympatii do rzeczy przyjemnych, dobrych i ogólnie pozytywnych;
- ▶ regułę niedostępności do przedmiotów niedostępnych, zakazanych i tajemniczych;
- ▶ regułę dowodu społecznego do presji wywieranej przez otoczenie;

- ▶ regułę konsekwencji do podążania za impulsem, bodźcem;
- ▶ regułę autorytetu do okazywania wyższości, władzy;
- ▶ regułę wartości do dóbr takich jak godność, cześć i bezpieczeństwo.

Narzędziami wpływu wzmacniającymi reguły socjotechniczne są najczęściej mechanizmy, za pomocą których doprowadzamy inną osobę do popełniania błędów lub niekorzystnego rozporządzania mieniem. Katalog niewłaściwych czynności, zachowań, sztuczek i innych pułapek pozostaje niedookreślony. Jednym z najbardziej popularnych zachowań tego typu jest kłamstwo. To przedmiotowe narzędzie posiada różnorodne formy. Manipulatorzy wykorzystują kłamstwo jawne, medialne, wyidealizowane, w postaci niedopowiedzenia autentycznych wydarzeń, selekcji faktów, mistyfikacji, zasady kontrastu, używania sloganów, prowokacji, niezwyfikowanych sondaży, sterowania emocjami, manipulowania w Internecie i *downsizingu* (celowego pomniejszania produktu, jego wagi, wielkości bądź ilości).

Wpływ na inne osoby i skłanianie ich do określonego zachowania ma istotne znaczenie w kontekście bezpieczeństwa informacji. W tym przypadku manipulatorzy wykorzystują taktykę inżynierii społecznej. Ataki socjotechniczne skierowane są bezpośrednio na odbiorców urządzeń ICT. Różnorodność podejmowanych czynności wskazuje na nieustanną tendencję wzrostową tego typu zachowań oraz pomysłowość w tworzeniu nowych sztuczek. Atak pod pretekstem (ang. *pretexting*) jest czynnością polegającą na podszywaniu się za inną osobę w celu naciągnięcia ofiary. Biały wywiad (ang. *Open Source Intelligence*) to forma zbierania wszelkich informacji dostępnych w publicznych zasobach takich jak wyszukiwarki internetowe, media społecznościowe, gazety i innego rodzaju sprawozdania. *Phishing* jest jednym z najbardziej rozpowszechnionych narzędzi wykorzystywanych do wysyłania fałszywych treści w formie e-maili. Zazwyczaj wiadomości nie są wysyłane do konkretnych odbiorców. Przestępcy wykorzystują ciekawość adresatów, chęć otworzenia pliku i kliknięcia w wysłany link zawierający złośliwe oprogramowania. Wobec konkretnych odbiorców np. firm bądź ich kierownictwa odpowiednio wykorzystywane są ataki typu *spearphishing* (rodzaj phishingu o bardziej ukierunkowanym charakterze, wysłana wiadomość wywołuje u użytkownika wrażenie, że zna adresata np. prywatną osobę bądź instytucję) i *whaling* (rodzaj ataku

typu *spearphishing*, w którym podmioty stanowiące zagrożenie albo bezpośrednio atakują osoby wysokiego szczebla w organizacji, albo podszywają się pod nich, w celu oszukania innych). *Vishing* to z kolei atak, w którym oszuści muszą posiadać zdolności improwizacyjne. Podczas rozmowy telefonicznej sprawca powinien być odpowiednio przygotowany na niezaplanowane trudności i pokierować rozmową tak, aby w konsekwencji nakłonić go do niekorzystnego rozporządzenia posiadanym mieniem. Jednakże pomimo wykorzystywania narzędzi z innej dziedziny stosowanie inżynierii społecznej ściśle łączy się z elementami psychologii w szczególności z rozpoznaniem zachowań ludzkich.

W kontekście powyższego rozpatrując zagadnienia manipulacji i wywierania wpływu, należy je w pierwszej kolejności odpowiednio zinterpretować. Manipulacja to bowiem posługiwanie się kimś lub czymś bez jego wiedzy, jak również wykorzystywanie faktów i danych w sposób nieuczciwy w celu osiągnięcia własnych celów lub zdobycia określonego wpływu. Manipulowanie charakteryzuje się wykorzystywaniem, posługiwaniem się kimś albo oszukiwaniem kogoś. Wpływ natomiast to zarówno oddziaływanie na kogoś lub coś, jak i skutek tego oddziaływania. Cechuje się inicjowaniem, uaktywnianiem, zachęcaniem i perswazją, jednakże z zachowaniem poszanowania osoby. Wywieranie wpływu z wykorzystaniem mediów elektronicznych nie jest równoznaczne z działaniem *face to face*. Zasady i zachowania są podobne, ale nie mamy do czynienia z bezpośrednim odbiorem mimiki twarzy, gestykulacją czy tonem głosu. Brak obserwowania naocznych reakcji przyczynia się więc do świadomego rozszerzania wpływu.

Wpływanie na inne osoby cechuje się również zachowaniem poprzez wykorzystanie innych ludzi. Najskuteczniejsi specjaliści wręcz perfekcyjnie przygotowują się do tego typu sytuacji. Przed podjęciem skutecznego przekonywania odpowiednio aranżują, konstruują i formułują prośbę. Z powyższego wynika, że właściwy sposób perswazji jest uwarunkowany od procesu preswazji, czyli elementów prezentowanych na początku. Pierwotnie przygotowane czynności wpływają na sposób, w jaki odbiorcy będą reagować w stosunku do późniejszego zachowania. Należy podkreślić, że perswazja może być ukierunkowana centralnie lub peryferyjnie. Pierwszy model to rodzaj starannego i przemyślanego przetworzenia

informacji skierowany do konkretnych odbiorców. Zmiana postawy w tym przypadku będzie trwała i trudna do przekształcenia. W przypadku osób niezainteresowanych należy zastosować model peryferyjny. Wówczas atrakcyjność, wiarygodność źródła oraz forma przekazu mają większe znaczenie w stosunku do oferowanych produktów. Doniosłe znaczenie ma również osoba przedstawiająca artykuł, często większe niż argumenty, jakich używa. Rozsądne, logiczne i adekwatne podjęcie decyzji uwarunkowane jest od wielu czynników. Większość obejmuje takie zachowania jak: zmęczenie, pośpiech, obojętność, rozproszenie oraz inne sytuacje stresowe. Dodatkowo życie w dobie Internetu przyczynia się do znacznie zwiększonego odbioru informacji. Złożoność przyczyn dezorganizuje umysł, wyczerpuje siły, a ich zakres rozprasza. Uzupełnieniem są sygnały wysyłane za pośrednictwem urządzeń, które każdy z nas ma niemal przez cały czas przy sobie. Twórca wiadomości przed jej wysłaniem korzysta zatem z mechanizmów perswazji opierających się na automatyzmie reakcji i najprostszych skojarzeń.

Mając na uwadze powyższe, kwestie związane z bezpieczeństwem okazują się dość skomplikowane. Przede wszystkim skala ilości różnorodnych narzędzi, metod i technik jest niezwykle duża, a jeszcze większa jest różnorodność miejsc i sytuacji, w których można skutecznie wywierać wpływ na innych. Niestety wraz z upływem czasu negatywnych działań przybywa. Ochrona obywatela przed wywieranym na niego wpływem i manipulacją narzucałaby konieczność przystosowania przepisów prawnych do nieustannie zmieniających się sposobów postępowania sprawców przestępstw. Należy jednak podkreślić, że istnieją prawne środki zaradcze. W przypadku wykorzystywania przez przestępców socjotechnicznych praktyk m.in. w postaci świadomego poświadczania nieprawdy, wprowadzenia w błąd czy dokonania oszustwa, zachowania te będą kwalifikować się do kategorii przestępstw ściganych w trybie z urzędu.

Dariusz Hybś

B. K. Barnes, *Wywieranie wpływu Praktyczny przewodnik*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne sp. z o.o., Gdańsk 2011; R. Cialdini, *Pre-swazja Jak w pełni wykorzystać techniki wpływu społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne sp. z o.o., Sopot 2017; M. Ciesielski, *Socjologia bezpieczeństwa jako*

subdyscyplina nauk o bezpieczeństwie [w:] *Cybersecurity and Law*, K. Chałubińska-Jentkiewicz (red.), Wydawnictwo Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2019; K. Churska, *Klasyczny paradygmat socjotechniki* [w:] *Dwa oblicza socjotechniki*, P. Pawełczyk (red.), Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM, Poznań 2006; O. Drabik, E. Sobol, *Słownik Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2007; J. Gray, *Socjotechniki w praktyce Podręcznik etycznego hakera*, Wydawnictwo Helion S.A., Gliwice 2022; D. Hybś, *Psychologia bezpieczeństwa* [w:] *Encyklopedia bezpieczeństwa tom 6*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2023; S. Mann, *Psychologia od środka*, Wydawnictwo Olesiejuk Spółka z o.o., Ożarów Mazowiecki 2018; P. Pawełczyk, *Koniec socjotechniki czy nowa socjotechnika?* [w:] *Dwa oblicza socjotechniki*, P. Pawełczyk (red.), Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM, Poznań 2006; A. Podgórecki, *Socjotechnika Praktyczne zastosowania socjologii*. Książka i Wiedza, Warszawa 1968; T. Trejderowski, *Socjotechnika: podstawy manipulacji w praktyce*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2009;

BEZPIECZEŃSTWO WODNE (ang. *water security*) – pojęcie stosowane m.in. w ekologii, ekonomii, naukach o bezpieczeństwie, politologii, naukach rolniczych oraz geografii społeczno-gospodarczej.

Najczęściej bywa ono definiowane „w kategoriach dostępności wody o akceptowalnej jakości i ilości do produkcji, źródeł utrzymania odbiorców, a także zrównoważonego rozwoju, przy uwzględnieniu różnych zagrożeń związanych z wodą” (M. Kumar, P. Gikas, K. Kuroda, M. Vithanage). Artur Pohl zaliczył wodę do surowców strategicznych dla obywateli i przedsiębiorstw: „niezbędnych dla ich przetrwania i rozwoju”. Z punktu widzenia gospodarstw domowych najważniejsze jest zapewnienie wody do picia, usług sanitarnych i utrzymania higieny. Zarówno dla obywateli, jak i gospodarki najistotniejszy jest dostęp do wody słodkiej. W tym znaczeniu bezpieczeństwo wodne ściśle wiąże się z pojęciem →deficyt wodny [t. 6]. Wchodzi on w zakres →zagrożeń globalnych [t. 4]. Wpływa na poziom →bezpieczeństwa planetarnego [t. 1].

Bezpieczeństwo wodne bywa też utożsamiane z bezpieczeństwem nad wodą będącym domeną →ratownictwa wodnego [t. 3] i niektórych →formacji obrony cywilnej [t. 2]. W tym ujęciu obejmuje →bezpieczeństwo [t. 1] na obszarach wodnych na powierzchni, w toni lub na dnie obszaru wodnego, w tym także na obszarach objętych

powodzią i zalodzonych (ratownictwo lodowe). Przykładowo Dariusz Skalski, Piotr Lizakowski, Damian Kowalski i Zuzanna Nietupska definiują bezpieczeństwo wodne jako: „umiejętności praktyczne i kompetencje społeczne w zakresie szeroko rozumianego użytkowania obszarów wodnych z poszanowaniem zasad bezpieczeństwa oraz w zgodzie z obowiązującym prawem, możliwościami technicznymi, uwarunkowaniami cywilizacyjnymi i zasadami rozwoju zrównoważonego. Do głównych celów warunkujących osiągnięcie bezpieczeństwa wodnego zaliczyli oni odpowiedzialne i bezpieczne gospodarowanie „zasobami środowiska wodnego, analizą zagrożeń i szacowaniem ryzyka, zarządzaniem aktywnościami wodnymi, stosowaniem skutecznych procedur ratowniczych, właściwym doбором i optymalnym wykorzystaniem specjalistycznego sprzętu itp.”. Z tego punktu widzenia trafne jest stosowane w literaturze węższe pojęcie bezpieczeństwo wodne dzieci (J. Kutkiewicz, D. Skalski, B. Waade, P. Lizakowski, P. Makar) i wliczanie w zakres bezpieczeństwa wodnego sporów terytorialnych na powierzchni mórz i oceanów (J. Modrzejewska- Leśniewska).

Omawiane pojęcie bywa stosowane zarówno w odniesieniu do sytuacji w skali globalnej, poszczególnych państw, ich części (np. M. Dziczek, Z. Grzymała), jak i skali lokalnej. Stąd stosowane w literaturze pojęcia np. światowego bezpieczeństwa wodnego (ang. *global water security*) czy bezpieczeństwa wodnego państwa.

Skala problemów globalnych związanych z poziomem zapewnienia bezpieczeństwa wodnego sprawia, że przewidywana w przyszłych dziesięcioleciach skala → k r y z y s u w o d n e g o [t. 6] zaliczana jest do → z a g r o ż e ń e g z y s t e n c j a l n y c h [t. 5]. Brak należytej troski o bezpieczeństwo wodne (w postaci złej gospodarki zasobami wodnymi) zaliczana jest przez badaczy do → z a g r o ż e ń c y w i l i z a c y j n y c h [t. 5]. Sytuację w zakresie → d e f i c y t u w o d n e g o [t. 6] pogarsza sezonowość opadów. Około 3,6 mld ludzi żyje na obszarach, gdzie przynajmniej raz w roku brakuje wody. Jak zauważono: „woda odgrywa kluczową rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym, a także w utrzymaniu zdrowego ekosystemu” (M. Kumar, P. Gikas, K. Kuroda, M. Vithanage), stąd wpływ bezpieczeństwa wodnego na bardzo liczne sektory bezpieczeństwa. W państwach, na których terenie okresowo lub stale występuje → k r y z y s w o d n y [t. 6],

poziom niezadowolenia społecznego często jest wysoki. Z tego względu poziom zaspokojenia bezpieczeństwa wodnego obywateli wpływa na →bezpieczeństwo społeczne [t. 1], →bezpieczeństwo wewnętrzne państwa [t. 1] oraz →bezpieczeństwo publiczne [t. 1] niektórych krajów. Omawiane pojęcie częściowo wchodzi w zakres pojęcia →ochrona ludności [t. 3].

W skrajnych wypadkach (np. w Sudanie; wokół jeziora Czad), →kryzys wodny [t. 6] w niektórych państwach dysfunkcyjnych doprowadził do →katastrofy humanitarnej [t. 2]. Jako „bezpieczeństwo na terenach wodnych” jest ono (tj. bezpieczeństwo wodne) uwzględniane na →krajowej mapie zagrożeń bezpieczeństwa [t. 2].

Zważywszy na szerokie znaczenie pojęcia bezpieczeństwo wodne, wchodzi ono w zakres kompetencji najróżniejszych struktur, od administracji rządowej i samorządów, państwowych i międzynarodowych instytucji odpowiadających za gospodarkę wodną, po struktury koncentrujące swą uwagę na turystyce nad obszarami wodnymi i uprawianymi tam sportami.

Według Wiolety Kujko zanieczyszczenia wody można podzielić na zanieczyszczenia fizyczne (np. barwa, zapach, konsystencja, temperatura wody) i chemiczne. Te ostatnie obejmują rozpuszczone substancje organiczne (zanieczyszczenia biogenne powodujące rozwój glonów zanieczyszczających wodę), rozpuszczone substancje mineralne (łatwiejsze do usunięcia dzięki rozkładowi na struktury prostsze przez mikroorganizmy), frakcyjne (nieulegające rozkładowi np. pestycydy, metale ciężkie, środki owadobójcze) oraz biologiczne (bakterie, grzyby, wirusy – ich obecność wynika z transportu, szczególnie drogowego i kolejowego, oraz nadmiernego stosowania środków ochrony roślin). Przykładowo w skali globalnej wody gruntowe są coraz bardziej zanieczyszczone środkami chemicznymi wykorzystywanymi w rolnictwie.

Bezpieczeństwo wodne jest ważne także w skali lokalnej. Przykładem może być stosowane przez Shubhama Mukherjee, Trude Sundberg, Pradipa K. Sikdara i Brigittę Schütt pojęcie bezpieczeństwo wody miejskiej (ang. *urban water security*). Jego znaczenie rośnie wraz z dynamicznym rozwojem dużych miast i aglomeracji. Jest ono powiązane z bezpieczeństwem miejskiego systemu wodnego (ang. *urban water system*).

Nieprzypadkowo mierzenie zużycia wody wchodzi w skład koncepcji zarządzania przestrzenią → smart city [t. 4]. Można analizować bezpieczeństwo wodne m.in. z punktu widzenia: dostępności, różnych rodzajów ryzyka związanych z jakością wody oraz innymi zagrożeniami. Przykładem mogą być sprzeczne interesy między sektorami gospodarki korzystającymi z wody.

Równocześnie zakres pojęcia bezpieczeństwo wodne częściowo pokrywa się z przedmiotem działań polityki klimatycznej. Chodzi tu m.in. o brak bezpieczeństwa dostępu do wody pitnej wywołany przez zmiany klimatyczne (→ bezpieczeństwo klimatyczne [t. 1] i → globalne ocieplenie klimatyczne [t. 5]). Na terenie wielu krajów nasilają one niekontrolowany przez władze odpływ części opadów w ramach powodzi. Zubaża to dany obszar o znaczną część wody, która zostaje zanieczyszczona i bezproduktywnie trafia do mórz i oceanów. Nieprzypadkowo niekiedy omawiane pojęcie jest analizowane łącznie z bezpieczeństwem przeciwpowodziowym (np. M. Dzikzek, Z. Grzymała). Przewiduje się, że do 2050 r. liczba ludzi zagrożonych powodziami wzrośnie do 1,6 mld. Niebezpieczny jest także wzrost parowania zimą i wiosną przy niższych opadach, skutkujący m.in. obniżeniem się poziomu wód gruntowych i szybkością zamulania wód powierzchniowych. Często sytuację pogarszają nieszczelne i przestarzałe instalacje hydrotechniczne.

Bezpieczeństwo wodne jest także powiązane z gospodarką wodną, ekonomiką środowiska oraz systemem gospodarowania wodą. Te trzy pojęcia częściowo się ze sobą pokrywają. Przykładowo systemem gospodarowania wodą obejmuje jej pozyskiwanie, magazynowanie, monitorowanie, oszczędzanie, dystrybucję i odzyskiwanie. Służą do tego m.in. inteligentne systemy zarządzania zasobami wodnymi oraz sztuczne zbiorniki wodne zbierające i magazynujące wodę z opadów. Do tego aspektu bezpieczeństwa wodnego można zaliczyć m.in. transport wody na duże odległości w celach konsumpcyjnych (np. *National Water Carrier of Israel*).

Z omawianym pojęciem ściśle łączy się infrastruktura wodna (np. zapory wodne, systemy zaopatrzenia w wodę w miastach). Jej część wchodzi w zakres → infrastruktury krytycznej [t. 2] oraz → infrastruktury bezpieczeństwa państwa [t. 6]. Jej ochrona stanowi zaś ważną część → ochrony infrastruktury krytycznej [t. 5].

Na poziom bezpieczeństwa wodnego niekorzystnie wpływa obniżanie się poziom wód gruntowych w skali globalnej. Wpływają na to warunki hydrologiczne i geopolityczne. Ważna jest też skala odpływu wody opadowej do mórz i oceanów wynikająca z ukształtowania terenu, skali inwestycji państwa oraz różnic w gęstości zaludnienia (np. Tajwan).

Analizowane pojęcie jest w wieloraki sposób powiązane z bezpieczeństwem ekologicznym [t. 1]. W jego skład wchodzi bowiem m.in. naruszenie stosunków wodnych w ekosystemach. Na bezpieczeństwo wodne wpływają także związane z bezpieczeństwem ekologicznym → kłęski żywiołowe [t. 5] i → katastrofy naturalne [t. 2]. W związku z tym zapewnienie bezpieczeństwa wodnego musi być brane pod uwagę przy modyfikacjach → systemu zarządzania kryzysowego [t. 4] i przy zabezpieczaniu przed → katastrofami technicznymi [t. 2].

Należy tu też uwzględnić ratownictwo środowiska wodnego poprzez wykorzystanie pod wodą możliwości, jakie stwarza ratownictwo techniczne i chemiczne. To ostatnie w naukach o bezpieczeństwie nie dziwi, zważywszy na fakt, że ochrona wody przed środkami chemicznymi wchodzi w zakres bezpieczeństwa chemicznego (ang. *chemical safety*). Niszczenie bezpieczeństwa wodnego w ramach ogólnej celowej degradacji środowiska wchodzi w zakres jednego ze znaczeń terminu → ekocyd [t. 2].

Bezpieczeństwo wodne wpływa na poziom → bezpieczeństwa międzynarodowego [t. 1], a niekiedy także → bezpieczeństwa morskiego [t. 1] w zakresie konfliktów między państwami o dostęp do wody i rzek, wytyczenie linii granicznej na morzach i związanej z wymienionymi sieci transportowych (→ spór graniczny [t. 5]). Jest więc jedną z przyczyn → konfliktów międzynarodowych [t. 2].

Ochrona wód powierzchniowych i podziemnych przed zanieczyszczeniami została uregulowana w ustawodawstwie poszczególnych państw. Obowiązuje też szereg zapisów w umowach międzynarodowych dotyczących bezpieczeństwa wodnego, w tym ochrony wód, korzystania z wody i transportu wodnego. W świetle ustaleń Adama Krzymowskiego starania międzynarodowe w zakresie bezpieczeństwa wodnego są związane z dyplomacją wodną (ang. *water diplomacy*). Równolegle bezpieczeństwo wodne wchodzi w zakres kompetencji niektórych struktur międzynarodowych, m.in. → Organizacji Narodów Zjednoczonych

do spraw Wyżywienia i Rolnictwa [t. 5] oraz → Światowej Organizacji Zdrowia [t. 4]. Ta ostatnia struktura ma duże zasługi we wprowadzeniu międzynarodowych standardów jakości wody.

Według prognoz do 2040 r. zapotrzebowanie na wodę (w większości słodką) będzie rosło w tempie 1% rocznie w skali globu. Ten wzrost nasilają zmiany w konsumpcji (związane m.in. z rosnącą liczebnie klasą średnią) i rolnictwie, wzrost demograficzny i rozwój gospodarczy. Globalnie rolnictwo wykorzystuje 70% wody słodkiej. W wypadku przemysłu bardzo dużo wody zużywają przemysł tekstylny (1/5 zanieczyszczeń wody na świecie) i energetyka, a także przemysł hutniczy, celulozowy oraz chemiczny. Jak podają Magdalena Dzik i Stanisław Grzymała, produkcja jednej tony tkanin syntetycznych powoduje zużycie wody rzędu 5 tys. m³. Rahman Afeefa, Kumar Praveen i Francina Dominguez zwracają uwagę, że „Możliwości zaspokojenia tego zwiększonego zapotrzebowania poprzez transport z odległych obszarów również stają się coraz mniej opłacalne ze względu na zmniejszenie dostępności wody” w regionach, z których jest wysyłana. Poprawa sytuacji jest trudna, zważywszy chociażby na przyzwyczajenia decydentów politycznych i obywateli. Stąd duże znaczenie mogą mieć działania informacyjne propagujące jej oszczędzanie.

Sytuację w zakresie bezpieczeństwa wodnego pogarsza geograficzne zróżnicowanie stopnia zapewnienia bezpieczeństwa wodnego (por. → deficyt wodny [t. 6]). Dotyczy on jednak wszystkich kontynentów. Przykładowo nawet w UE w dyrektywie nr. 2022/2557 z 14 grudnia 2022 r. do systemów wchodzących w skład infrastruktury krytycznej zaliczano dostawców i dystrybutorów specjalizujących się w dostarczaniu „wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi”.

Na świecie stosuje się różne metody mające podnieść poziom bezpieczeństwa wodnego. Przykładami mogą być monitoring mający chronić zasoby wodne przed zanieczyszczeniami, wykorzystanie odsalarni wody morskiej, pozyskiwanie wody z mgły czy mikronawadnianie. Wiele innych działań mających zapewnić bezpieczeństwo wodne wchodzi w zakres → geoinżynierii klimatu [t. 6].

Niedobory wody mają poważny wpływ na bezpieczeństwo żywnościowe oraz pośrednio na → bezpieczeństwo żywności [t. 6] i → bezpieczeństwo zdrowotne [t. 1]. Zły stan sanitarny i brak

lub niewystarczająca wystarczająca liczba urządzeń do uzdatniania wody, w połączeniu z niewłaściwym zarządzaniem, niekorzystnie oddziałuje m.in. na →bezpieczeństwo sanitarno-epidemiologiczne [t. 6]. Nieprzypadkowo troska o bezpieczeństwo wodne wchodzi w zakres zainteresowań →Światowego Programu Żywnościowego [t. 5].

Bezpieczeństwo wodne rzutuje też na →bezpieczeństwo energetyczne [t. 1] oraz →bezpieczeństwo przesyłu i dystrybucji energii [1]. Wpływa bowiem m.in. na poziom niezawodności dostaw energii. Przykładem są wieloletnie spory graniczne między państwami dotyczące mórz, pod których dnem znajdują się obfite złoża surowców energetycznych (np. Morze Kaspijskie, Morze Południowochińskie). Można wskazać dziesiątki państw, gdzie znaczna część energii elektrycznej jest pozyskiwana z elektrowni wodnych (np. Brazylia czy Norwegia). Poważny konflikt między potrzebami rolników i energetyki wystąpił w XXI w. np. na Półwyspie Iberyjskim. W 2022 r. susze spowodowały wstrzymanie działania niektórych elektrowni atomowych we Francji (dostępna woda była za ciepła, by można było jej użyć do chłodzenia reaktorów atomowych). Znaczne ilości wody są zużywane przy szczelinowaniu hydraulicznym (metoda wydobywania gazu ziemnego). Lokalnie na dostępność wody bardzo niekorzystnie wpływa górnictwo odkrywkowe.

Należy wspomnieć o znaczeniu militarnym bezpieczeństwa wodnego. Wpływa ono bowiem poważnie na →bezpieczeństwo całościowe [t. 6] i →rezylencję [t. 6] państwa. Jest jednym z kryteriów oceny branych pod uwagę przy →strategicznej odporności kraju (t. 5). Nieprzypadkowo informacje o zasobach wodnych należą do danych zbieranych przez →wywiad strategiczny [t. 5], a informacje o obiektach i systemach zapewniających bezpieczeństwo wodne są częścią składową →Zabezpieczenia geograficznego w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej [t. 4]. Infrastruktura hydrotechniczna jest wykorzystywana do celów ściśle wojskowych w trakcie działań wojennych (np. obecnie w wojnie rosyjsko-ukraińskiej). Zagrożenie dla bezpieczeństwa wodnego stwarza użycie nie tylko powszechnie znanych rodzajów broni, ale także tych mniej znanych, np. niektórych typów →broni biologicznej [t. 1], →broni geofizycznej [t. 1] →broni klimatycznej/broni meteorologicznej [t. 1], →broni

ekologicznej/broni biosferycznej [t. 1] oraz →bioterroryzmu [t. 1].

Godzenie w bezpieczeństwo wodne na terytorium kontrolowanym przez wojska przeciwnika bywa też wykorzystywane w razie zastosowania →blokady zbrojnej [t. 1], →dywersji [t. 2] czy cyberataków (→wirus Stuxnet [t. 4]). W tej sytuacji nie dziwi, że część działań z obszaru bezpieczeństwa wodnego wchodzi w zakres →pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa [t. 3] oraz →zbiorowych środków ochrony ludności [t. 4].

Bezpieczeństwo wodne oddziałuje też na bezpieczeństwo w wielu innych dziedzinach, na przykład w transporcie. Przewidywane znacznie obniżenie poziomu na rzekach i kanałach poważnie wpływa na bezpieczeństwo dróg wodnych, co jest jedną z głównych przyczyn nikłych inwestycji w żeglugę śródlądową w Polsce w XXI w.

Postęp nauki i techniki prowadzi do poszerzenia znaczenia analizowanego pojęcia. Przykładowo w zakresie systemów zaopatrzenia w wodę pitną danego państwa bezpieczeństwo wodne wchodzi w kompetencje →Krajowego Systemu Cyberbezpieczeństwa [t. 2].

Jak podkreślają badacze, niski poziom bezpieczeństwa wodnego (w najczęstszym rozumieniu tego pojęcia) to wynik krzyżujących się wad, nierówności i wykluczeń występujących w społeczeństwie. W celu podniesienia poziomu bezpieczeństwa wodnego specjaliści proponują m.in. ograniczenie marnowania żywności, zwiększenie skali ponownego wykorzystania ścieków, podniesienie odporności i wydajności rolnictwa (w tym wydajności nawadniania), poprawienie zarządzania zaopatrzeniem w wodę, odpowiednie zmodernizowanie szeroko pojętej infrastruktury wodnej, wpływanie na poprawienie jakości wody (S. Ale, R.D. Harmel, A.P. Nejadhashemi, K.C. DeJonge, S. Irmak, I. Chaubey, K.R. Douglas-Mankin), a także usprawnienie procesu podejmowania decyzji w sprawie zasobów wodnych i formułowania przez władze polityki w omawianym zakresie oraz formułowanie celów strategicznych w zakresie bezpieczeństwa wodnego (ang. *strategic goals for water security*).

Według niektórych szacunków co roku brak wody obniża globalny rozwój ekonomiczny o 260 mld dolarów. Nie dziwi więc, że poziom dostępu do czystej wody jest przez badaczy włączany do bardzo istotnych

wymiarów → bezpieczeństwa ekonomicznego [t. 1] i należy do ważnych kryteriów branych pod uwagę przy zaliczaniu państw do zagrożonych upadkiem (→ państwo upadłe [t. 5]). Na poziomie poszczególnych państw bezpieczeństwo wodne jest uznawane przez specjalistów za jeden z elementów składowych → bezpieczeństwa narodowego [t. 1]. Można spotkać pogląd (m.in. D. Skalski, P. Lizakowski, D. Kowalski, Z. Nietupska), że bezpieczeństwo wodne (w znaczeniu bezpieczeństwo nad wodą) częściowo pokrywa się z pojęciami: sport i turystyka wodna, a nawet (w zakresie pozaformalnej edukacji dla bezpieczeństwa) z → edukacją dla bezpieczeństwa [t. 2]. Na pograniczu analizowanego pojęcia są chociażby działania w kopalniach, np. zagrożenie wdarcie się wody do wyrobisk w kopalniach (→ ratownictwo górnicze [t. 5]).

Tomasz Skrzyński

R. Afeefa, K. Praveen, D. Francina, *Increasing freshwater supply to sustainably address global water security at scale*, "Scientific Reports" 2022, no 12; S. Ale, R. D. Harmel, A. P. Nejadhashemi, K. C. DeJonge, S. Irmak, I. Chaubey, K. R. Douglas-Mankin, *Global Water Security: Current Research and Priorities for Action*, "American Society of Agricultural and Biological Engineers" 2020, vol. 63, no 1; A. Biswas, D. Gangwar, *Studying the water crisis in Delhi due to rapid urbanisation and land use transformation*, „International Journal of Urban Sustainable Development” 2021, vol. 13, no. 2; Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC, eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2557 [dostęp 1.04.2024]; M. Dzikczek, Z. Grzymała, *Bezpieczeństwo wodne państwa na przykładzie województwa mazowieckiego*, [w:] *Czynniki i uwarunkowania obronności i bezpieczeństwa państwa wobec wyzwań przyszłości*, (red.) P. Maśloch, K. Jędruszczak, G. Maśloch, Polski Klaster Rozwoju Energii, Warszawa 2017; R.A. Falconer, *Water Security: Why We Need Global Solutions*, „Engineering” 2022, no 16; D. Hoai Nam, N. Cao Don, C. Van Le, L. Thanh Ha, H. Hai Duong, V. Ngoc Chau, *Water security: global context and lessons learnt for Vietnam*, "Journal Whater for Resources. Science and Technology" 2022, no 12; A. Krzyżanowski, *Water Diplomacy and Its Strategic Significance for Sustainable Development Goals and Global Security Architecture*. "Sustainability", 2021, no 13; W. Kujko, *Identyfikacja zagrożeń ekologicznych jako istotny element zapewnienia bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo sektorowe w XXI wieku. Badania i perspektywy*, WAT, Warszawa 2020; M. Kumar, P. Gikas, K. Kuroda, M. Vithanage, *Tackling*

water security: A global need of cross-cutting approaches, "Journal of Environmental Management" 2022, vol. 306; J. Kutkiewicz, D. Skalski, B. Waade, P. Lizakowski, P. Makar, *Bezpieczeństwo wodne dzieci w opinii rodziców*, [w:] *Bezpieczeństwo, zdrowie i kultura fizyczna. Wybrane zagadnienia*, t. 6, P. Lizakowski, D. Skalski, S. Dębski, R. Gawrych (red.), Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Gdynia-Gdańsk- Starogard Gdański 2017; M. Łącka, D. Skalski, P. Makar, A. Pęczak-Graczyk, B. Waade, P. Lizakowski, *Bezpieczeństwo wodne w kontekście ratownictwa wodnego w opinii mieszkańców gminy Stężyca*, [w:] *Ratownictwo wodne sport pływacki i kultura fizyczna*, W. Moska, S. Przybylski, D. Skalski (red.), t. 4, Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu, Gdańsk 2017; J. Modrzejewska-Leśniewska, *Bezpieczeństwo w dostępie do wody*, [w:] *Podstawy bezpieczeństwa międzynarodowego. Wymiar pozamilitarny*, cz. 2, M. Gębska, H. Świeboda, L. Drab (red.), Difin, Warszawa 2020; S. Mukherjee, T. Sundberg, P. K. Sikdar, B. Schütt, *An Integrated Quantitative Assessment of Urban Water Security of a Megacity in the Global South*, "Front. Water" 2022, no 4; A. Pohl, *Nowoczesne technologie w polityce bezpieczeństwa militarnego i wodnego Izraela i Republiki Chińskiej*, [w:] *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, R. Kamprowski, M. Skarżyński (red.), UAM, Poznań 2020; J. Przybylski, M. Urban, D. Skalski, S. Przybylski, *Bezpieczeństwo wodne w miejscowości turystycznej na przykładzie Skarszew*, [w:] *Ratownictwo wodne, sport pływacki i kultura fizyczna w teorii i praktyce*, W. Moska, S. Przybylski, D. Skalski (red.), t. 2, Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu, Gdańsk 2015; D. Skalski, P. Lizakowski, D. Kowalski, Z. Nietupska, *Współczesne wyzwania bezpieczeństwa wewnętrznego w aspekcie bezpieczeństwa wodnego*. Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Gdańsk-Gdynia – Starogard Gdański 2017.

BRUTALNE PODMIOTY NIEPAŃSTWOWE (*violent non-state actors* – VNSA) – znane również jako niepaństwowe podmioty zbrojne lub niepaństwowe grupy zbrojne (NSAG) – osoby i grupy, które są całkowicie lub częściowo niezależne od rządów i które grożą przemocą lub ją stosują dla osiągnięcia swoich celów; które kwestionują monopol państwa na przemoc (z wyłączeniem władzy publicznej sprawowanej przez suwerenne państwa).

Organizacje VNSA różnią się znacznie pod względem celów, wielkości i metod. Mogą do nich należeć kartele narkotykowe, ludowe ruchy wyzwolenicze, organizacje religijne i ideologiczne, korporacje (np. prywatni kontrahenci wojskowi), bojówki samoobrony i grupy paramilitarne utworzone przez rządy w celu realizacji określonych interesów.

Podczas gdy niektóre VNSA sprzeciwiają się rządowi, inne są z nimi sprzymierzone. Niekiedy VNSA są zorganizowane jako grupy paramilitarne przyjmujące metody i strukturę podobne do państwowych sił zbrojnych, innym razem mogą mieć nieformalną strukturę i stosować przemoc w odmienny sposób, np. poprzez porwanie, użycie improwizowanych urządzeń wybuchowych lub włamanie do systemów komputerowych.

Troy S. Thomas, Stephen D. Kiser i William D. Casebeer w monografii *Konfrontacja z brutalnymi aktorami niepaństwowymi* w 2005 r. stwierdzili, że VNSA odgrywają znaczącą, często destabilizującą rolę w niemal każdym kryzysie humanitarnym i politycznym, przed którym staje społeczność międzynarodowa. Jako nowy typ aktora w stosunkach międzynarodowych VNSA reprezentują odejście od tradycyjnego westfalskiego systemu suwerenności państw na dwa sposoby: zapewniając alternatywę dla zarządzania państwem oraz kwestionując monopol państwa na przemoc.

Phil Williams w artykule przeglądowym stwierdził w 2008 r., że w XXI wieku VNSA stały się wszechobecnym wyzwaniem dla państw narodowych. Argumentował, że powstają na skutek złego zarządzania państwem, ale także przyczyniają się do dalszego osłabiania jego zarządzania. Wyjaśniał, że kiedy słabe państwa nie są w stanie stworzyć lub utrzymać lojalności swoich społeczeństw, jednostki i grupy zazwyczaj powracają do alternatywnych wzorców przynależności lub je rozwijają. Powoduje to, że rodzina, plemię, klan lub inna grupa stają się głównymi punktami odniesienia dla działań politycznych, często w opozycji do państwa. Według Williama globalizacja nie tylko podważyła zdolność poszczególnych państw do zarządzania sprawami gospodarczymi, ale także zapewniła ułatwienia i zwielokrotniła siły dla VNSA. Na przykład ponadnarodowy przepływ broni nie znajduje się już pod wyłącznym nadzorem państw. Globalizacja pomaga VNSA rozwijać ponadnarodowy kapitał społeczny i sojusze, a także możliwości finansowania.

Brutalne podmioty niepaństwowe angażują się w walkę na każdym terenie. **Powszechne i wpływowe typy VNSA obejmują:**

- organizacje przestępcze i kartele narkotykowe mogące dokonywać zabójstw, porwań, kradzieży, wymuszeń i bronić swojego terytorium przed rywalizującymi grupami i siłami bezpieczeństwa,

- ▶ ruchy powstańcze lub narodowowyzwoleńcze, które dla osiągnięcia swoich celów wybrały taktykę partyzancką. Przykładem jest powstanie naksalitów i maoistów w środkowych Indiach,
- ▶ piratów, bandytów, którzy rabują statki lub biorą zakładników w celu uzyskania okupu. Do niedawnych przykładów należy piractwo u wybrzeży Somalii. Niektórzy piraci twierdzą również, że służą jako „straż przybrzeżna” zamiast państwa upadłego,
- ▶ prywatne firmy wojskowe i korporacje, które albo mają własne, albo wynajmują prywatne służby wojskowe. Prywatne firmy wojskowe również aktywnie przeciwdziałają piractwu, stanowiąc w ten sposób przykład brutalnych podmiotów niepaństwowych zwalczających inne brutalne podmioty niepaństwowe,
- ▶ grupy religijne lub ideologiczne, takie jak Boko Haram w Nigerii i jej okolicach, które uważają przemoc zbrojną za moralny lub święty obowiązek,
- ▶ milicję obywatelską, która może zostać utworzona w celu ochrony instytucji czy miejscowości przed atakiem lub groźbą ataku,
- ▶ grupy paramilitarne, które do realizacji swoich celów wykorzystują metody i struktury wojskowe, takie jak obecnie wycofana z służby Irlandzka Armia Republikańska,
- ▶ watażków, czyli przywódców stosujących przemoc zbrojną w celu sprawowania kontroli militarnej, gospodarczej i politycznej nad terytorium suwerennego państwa.

Agresywne podmioty niepaństwowe spotkały się z międzynarodowym potępieniem za to, że w dużym stopniu polegają na dzieciach poniżej 18 roku życia w roli bojowników, harcerzy, tragarzy, szpiegów, informatorów i innych. Przykładowo w 2017 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych zidentyfikowała 14 krajów, w których dzieci były powszechnie wykorzystywane przez grupy zbrojne: Afganistan, Kolumbia, Republika Środkowoafrykańska, Demokratyczna Republika Konga, Irak, Mali, Birma, Nigeria, Gaza – terytorium palestyńskie, Filipiny, Singapur, Sudan Południowy, Sudan, Syria i Jemen.

Nie wszystkie grupy zbrojne wykorzystują dzieci, a około 60 grup, które to robiły, zawarło od 1999 r. porozumienia mające na celu ograniczenie lub zaprzestanie tej praktyki. Na przykład do 2017 r. Islamski Front

Wyzwolenia Moro (MILF) na Filipinach uwolnił ze swoich szeregów prawie 2000 dzieci, a ruch partyzancki FARC-EP w Kolumbii w 2016 r. zgodził się zaprzestać ich werbowania. W innych państwach wzrosło wykorzystywanie dzieci, szczególnie w Afganistanie, Iraku, Nigerii i Syrii, gdzie bojownicy islamistyczni i grupy im przeciwnie zintensyfikowały wysiłki mające na celu werbowanie nieletnich.

Naukowcy z Overseas Development Institute (ODI to niezależny brytyjski *think tank* zajmujący się rozwojem międzynarodowym i sprawami humanitarnymi, założony w 1960 r. w Londynie) sugerują, że współpraca z VNSA, które nazywają uzbrojonymi podmiotami niepaństwowymi, jest niezbędna dla wysiłków humanitarnych podczas konfliktów. Twierdzą, że jest to często konieczne, aby ułatwić dostęp do osób poszkodowanych i zapewnić pomoc humanitarną. Jednak agencje humanitarne często nie współpracują strategicznie z VNSA. Tendencja ta wzmocniła się od zakończenia zimnej wojny, częściowo z powodu silnego zniechęcania do zaangażowania humanitarnego z VNSA w zakresie ustawodawstwa antyterrorystycznego i ograniczeń w finansowaniu przez darczyńców. Ich zdaniem konieczne są dalsze badania w celu określenia sposobów, w jaki agencje humanitarne mogą rozwijać produktywny dialog z VNSA.

Konflikty, np. w Syrii, Libii, Iraku i Afganistanie, w coraz większym stopniu charakteryzują się pluralizacją nieregularnych i sprywatyzowanych form przemocy. Do podmiotów tych należą m.in. watażkowie, najemnicy, terroryści, ponadnarodowe zorganizowane grupy przestępcze, zagraniczni bojownicy oraz prywatne firmy wojskowe i ochroniarskie (PMSC). Niektóre stanowią bezpośrednie wyzwanie dla państwa, inne pozostają z nim w komplementarnej i symbiotycznej relacji. W związku z tym brutalne podmioty niepaństwowe zarówno konkurują, jak i współpracują z państwowymi we współczesnych konfliktach, a ich hybrydowy charakter rodzi pytania dotyczące tego, jak najlepiej zrozumieć tych aktorów, ponieważ często wymykają się oni ściśle określonym kategoriom. We współczesnych konfliktach granice między terrorystami a zorganizowanymi grupami przestępczymi, siłami nieregularnymi i regularnymi, a także ekonomicznymi i politycznymi motywacjami do walki coraz bardziej się zaciera. W rezultacie „nowe” i „stare” typy brutalnych podmiotów niepaństwowych definiują elementy współczesnego konfliktu. Niezwykła

złożoność konfliktów XXI wieku wymaga bardziej zintegrowanego podejścia między podmiotami wojskowymi i cywilnymi, aby skuteczniej reagować na stojące przed nimi wyzwania.

W większości przypadków brutalne podmioty niepaństwowe powstają w obliczu upadku państwa i uciekają się do zorganizowanych ataków jako brutalnie skutecznej metody realizacji różnorodnych celów, w tym politycznych. Działające obecnie w Afganistanie, Libanie, Somalii i Sudanie VNSA mogą przybrać formę ruchów narodowyzwolenńczych stawiających czoła siłom okupacyjnym; powstańcy zaangażowani w przedłużające się walki polityczne i militarne, które podważają władzę i legitymację rządu; terroryści stosujący groźby lub akty przemocy w celu wywołania zmian politycznych; nieregularne, ale rozpoznawalne siły zbrojne działające na obszarze niekontrolowanym lub w upadającym państwie; oraz bojówki najemne, takie jak te używane przez firmę Shell, lub jednostki obciążone armią w Delcie Nigru.

Szeroka gama współczesnych VNSA uniemożliwia wyciągnięcie ogólnego wniosku, że są one albo „dobre”, albo „złe”. Istnieje wśród nich duże zróżnicowanie: niektórymi kieruje ideologia, a innymi nie; niektórzy zabijają bezkrytycznie, a inni wybierają cele selektywnie. Co więcej, VNSA są w istotny sposób definiowane w odniesieniu do państwa. Czasami, gdy kraj zawodzi – na przykład nie jest w stanie zapewnić podstawowych usług – może powstać fragmentarna suwerenność, w której podmioty państwowe i niepaństwowe wchodzi w interakcję, współistnieją, współpracują lub konfliktują w sposób milczący i ukryty.

Biorąc pod uwagę, że VNSA mogą konkurować z państwem w obszarach, w których jest ono teoretycznie suwerenną władzą, np. państwa mają monopol, zgodne z prawem, na użycie siły, a w niektórych przypadkach – takich jak wojny domowe czy rewolucje – po prostu nie ma jasnego sposobu zdecydowania, która władza wysuwa najbardziej uzasadnione roszczenia. Obecnie taką sytuację możemy zobaczyć w Syrii.

Agresywne podmioty niepaństwowe stanowią pilne wyzwanie dla bezpieczeństwa ludzkiego i narodowego w całym krajobrazie geopolitycznym. VNSA działają od siatki Al-Kaidy, przez maoistowskich rebeliantów w Nepalu, po Rewolucyjne Siły Zbrojne Kolumbii FARC. Mroczna dynamika globalizacji umożliwia VNSA prosperowanie w burzliwym

środowisku międzynarodowym naznaczonym pogłębiającymi się korzeniami przemocy, niepowodzeniami w zarządzaniu i rosnącym nielegalnym handlem bronią, narkotykami i ludźmi. Z nielicznymi wyjątkami VNSA odgrywają znaczącą, często destabilizującą rolę w niemal każdym kryzysie humanitarnym i politycznym, przed którym staje społeczność międzynarodowa. Skuteczne przeciwdziałanie im komplikuje wiele czynników, w tym adaptacyjny charakter zagrożenia oraz trudność w opracowaniu i wdrożeniu spójnej strategii, która przełoży się na wymierne zwycięstwa.

Brutalne podmioty niepaństwowe dopiero niedawno zyskały trwałe zainteresowanie kręgów akademickich i politycznych. Nie oznacza to, że VNSA będą w dalszym ciągu głównym zagrożeniem dla bezpieczeństwa krajów zachodnich, tak jak Al-Kaida, ale podmioty te będą prawdopodobnie w coraz większym stopniu zdolne rzucić wyzwanie państwu narodowemu na poziomie strategicznym.

Olga Wasiuta

E. Aydinli, *Violent Non-State Actors: From Anarchists to Jihadists*, Routledge, London 2017; T.S. Thomas, S.D. Kiser, W.D. Casebeer, *Warlords Rising: Confronting Violent Non-state Actors*, Lexington Books, New York–Toronto–Oxford 2005; P. Williams, *Violent non-state actors and national and international security in international relations and security network*, International Relations and Security Network, Zurich 2008; *Violent Non-State Actors in World Politics*, K. Mulaj (red.), Columbia University Press, New York 2010; *Violent Non-State Actors in Modern Conflict (Sandhurst Trends in International Conflict)*, D. Brown, D. Murray, M. Riemann (red.), Howgate Publishing Limited, London 2021; N. Ezrow, *Global Politics and Violent Non-state Actors*, SAGE Publications Ltd. 2017; E.D. Last, *Strategic Culture and Violent Non-State Actors. A Comparative Study of Salafi-Jihadist Groups*, Routledge, London 2020; T.S. Thomas, W.D. Casebeer, *Violent Non-State Actors: Countering Dynamic Systems. „Strategic Insights”* 2004, t. 3, nr 3; G. Ligon, M. Logan, L. Zimmerman, *Violent Non-State Actors and the Kashmir Conflict*, „NSI White Paper” 2019, <https://nsiteam.com/violent-non-state-actors-and-the-kashmir-conflict/> [dostęp 25.03.2024]; H. Pfeifer, A. Geis, M. Clément, *The Politics Of Recognition, Armed Non-State Actors, And Conflict Transformation* [PRIF Report 4/2022] Frankfurt am Main, https://www.prif.org/fileadmin/HSFK/hsfk_publicationen/prif2204.pdf [dostęp 25.03.2024].

BUNT – zjawisko społeczne będące formą sprzeciwu, protestu albo oporu. Sprzeciw nawiązuje do zagrożeń powiązanych z konformizmem. Forma protestacyjna oznacza spontaniczną inicjatywę przeciwko władzy. Opór natomiast to przeciwstawienie się wobec norm, idei i publicznej zgody. Bunt odnosi się również do kategorii porządku społecznego wyrażanego poprzez sprzeciw stosowania się do istniejących reguł, norm, oczekiwań i wartości społecznych. Bunt obejmuje również autentyczną przemianę wartości, w sytuacjach gdy bezpośrednie doświadczenie frustracji przyczynia się do absolutnego wykluczenia wartości uprzednio respektowanych. Każdego rodzaju przeciwstawienie się jest działaniem istotnym z perspektywy postrzegania społeczeństwa. Negowanie różnorodnych kwestii przyczynia się do wszelkich zmian, zwłaszcza gdy jego przedmiotem są prawa człowieka, niezależność bądź suwerenność. W takich przypadkach bunt odnosi się nie tylko do dylematów społeczności, ale również do spraw osobistych.

Postępowanie poprzedzone obserwacją zachowań innych ludzi jest naturalne. Jeżeli jednak przyjmujemy postawy pozytywnego postępowania bądź dobrego autorytetu, to można mówić o rozsądnym funkcjonowaniu. Inaczej dzieje się w przypadku negatywnych wzorców, gdy mamy odmienne zwyczaje i poglądy. Określone zachowanie jest uwarunkowane wpływem innych ludzi i w konsekwencji posłuszeństwem, w wyniku którego dokonujemy przekształcenia własnego podejścia. W przypadku zmiany światopoglądu i podporządkowaniu się obowiązującym normom, zasadom i wartościom mamy do czynienia z konformizmem. Konformizm może jednak być przyczyną przychyłnej postawy w stosunku do określonego środowiska społecznego bez uświadomienia sobie zakresu stosowanych reguł. Należy podkreślić, że istnieją reguły mające moc prawną i zasady póljawne. W zakres pierwszych wchodzi normy, ustawy i kodeksy regulujące prawo. Druga forma nawiązuje do ogólnych oczekiwań ze strony społeczeństwa w postaci odpowiedniego dostosowania się do różnych sytuacji. Z powyższego wynika, że zarówno konformizm, jak i posłuszeństwo to odpowiednie reakcje na wpływ społeczny. Dostosowanie się do określonych warunków podyktowane jest obserwowaniem innych osób, a uzyskane w ten sposób informacje przyczyniają się do podejmowania decyzji. Można założyć, że dana jednostka zareaguje

odpowiednio, ponieważ zachowanie innych jest dla niej wskazówką do określonego postępowania. Wskazane podporządkowanie się cudzym interpretacjom wynika z dwóch rodzajów wpływu społecznego: informacyjnego i normatywnego. Pierwszy powoduje podporządkowanie się normom grupowym i stanowi określony sposób zdobywania informacji. Drugi jest powiązany z akceptacją grupy i uniknięciem wykluczenia z niej. Wymienione źródła wpływu społecznego mogą w różnorodny sposób współdziałać, może dochodzić też do konwersji i ulegania.

Konformiści najczęściej postrzegani są jako osoby chroniące sprawy społeczne. Zazwyczaj nie wypowiadają się dla dobra ogółu. Natomiast buntujące się jednostki odbierane są jako osoby egoistyczne, których celem jest zaspokojenie własnych interesów. Analizując powyższe, można jednak dojść do wniosku, że podmioty sprzeciwiające się działają w imieniu innych grup społecznych. W tym przypadku badacze wskazują, że to konformiści dbają tylko o własne dobro. Należy jednak podkreślić, że mogą oni wykonywać z należytą starannością swoje obowiązki. Wówczas nie ma potrzeby wyrażania sprzeciwu. Właściwa interpretacja wpływu społecznego może jednak wyjaśnić wiele istotnych kwestii, m.in. obejmujących zagadnienia konfliktów, terroryzmu, wojny, a także nieprzestrzegania prawa i wolności słowa. Czynnikiem oddziałującym jest informacja, którą jednostka odbiera na podstawie wypowiedzi i wykonywanych działań przez osoby z autorytetem. Zasadniczą kwestią będzie jednak przyjmowanie argumentów innych, którzy również podążają za resztą. Drugi czynnik nawiązuje do kwestii posiadania dobrej opinii, której utrzymanie również wiąże się z konformistycznym zachowaniem. Z powyższego wynika, że problem społeczny obejmuje kwestie takie jak dezaprobatą publicznego wypowiadania się, a w dalszej kolejności brak zgody na sprzeciw. Przykładem mogą być zmiany legislacyjne, w sądownictwie i urzędach, które niejednokrotnie wskazywały na szczególne zainteresowanie się tematem, a w rzeczywistości nie wiązało się to z rozstrzygnięciem problemu, bo było efektem konformizmu.

Postawą o charakterze oporu wobec konformizmu jest nonkonformizm. Stanowisko to cechuje się samodzielnym myśleniem i sprzeciwem wobec propagandowych poglądów. Jest formą przeciwstawienia się wpływowi społecznemu. Charakteryzuje się samodzielnym myśleniem

i niezależnością od obowiązujących norm. Osoba o usposobieniu non-konformistycznym dysponuje wysokim poczuciem własnej wartości, odpornością na presję społeczną i umiejętnością wyrażania własnego zdania. Potrafi również poradzić sobie w sytuacjach kryzysowych. Wśród non-konformistów wyróżnia się dwie charakterystyczne kategorie. Pierwszy typ określany jest jako konstruktywny. Tą postawą wyróżniają się ludzie, którzy nie mają trudności z dostosowaniem się do panujących warunków. Są zazwyczaj dociekliwi, ciekawi i wyszukują problemów. Ponadto lubią dominować w grupach społecznych, jednakże pomimo preferowania własnych argumentów w konsekwencji dochodzą do porozumienia. Drugi rodzaj to typ pozorny. Jednostka odznacza się poczuciem bycia w centrum uwagi. Najczęściej podporządkowuje sobie innych ludzi i przejmuje nad nimi kontrolę. Na ogół poddaje wszystko krytyce, nie zgadza się z poglądami innych i stawia opór. Jej sposób bycia przyczynia się do powstawania napiętych stosunków i niepotrzebnych sprzeciwów. Wyróżnia się sposobem ubierania i angażowaniem się w działania artystyczne, polityczne i społeczne.

Wyrazem nonkonformizmu wobec społeczeństwa było zrodzenie się młodzieżowych grup subkulturowych. Bunt młodzieńczy w latach 60. ubiegłego wieku został przeformułowany w zróżnicowany wewnętrznie ruch społeczny. Działania ówczesnej zbiorowości ukierunkowane były przeciwko władzy i stosowanych przez nią narzędzi manipulacyjnych. Konflikt pokoleń był przyczyną wprowadzenia wszelkich zmian społecznych związanych z historią krajów kapitalistycznych, zwłaszcza w obszarach ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Organizowane wówczas protesty charakteryzowały się różnorodnymi formami w stosunku do pojawiających się wydarzeń. Ruch młodzieży krytykował codzienność, która nie korelowała z rzeczywistością. Pomimo, że protestujący nie doświadczyli bezpośrednio wojny, to odwoływali się do haseł związanych z kryzysem idei, upadkiem systemu wartości, absurdami nadmiaru w obliczu biedy. Sprzeciw wobec marazmu i codziennego zubożnienia wyrażały liczne ugrupowania. Oprócz ruchu młodzieżowego aktywni byli również dadaści i hipisi. Celem protestów ruchu da-da było uświadomienie ludności, że zarówno życie, jak i sztuka to najprostsze rzeczy, które można posiadać. Założenia były podobne do ruchu młodzieżowego, który zakładał, że

egzystencja i polityka są tak samo dostępne, jak sztuka i rewolucja. Ruch hippisowski był bardziej specyficzny, ponieważ wpływał na odbiorców poprzez konkretne atrybuty stroju i zachowania. Członkowie ruchu demonstrowali kulturę narkotykową i innowacyjne podejście do kontaktów seksualnych. Założenia programowe ugrupowań stały się przedmiotem dyskusji i sporów o nowoczesną kulturę.

Współcześnie elementami codziennej walki w szkołach są kultura dominująca i kultura oporu. Zakres przedmiotowych utarczek obejmuje symbole, normy i znaczenia w wymiarze przestrzennym, administracyjnym i interpersonalnym. Opór wiąże się z kwestiami poglądów, relacji i postaw wobec dominującej struktury szkoły. W wyniku działań oporowych powstaje strefa, która przyciąga nie tylko uczniów, ale również rodziców i nauczycieli. Z reguły reprezentanci oporu należą do określonych grup, które spotykają się w przestrzeniach zarezerwowanych do działań tłamszących. Kulturę oporu zapoczątkowała kultura ulicy, która została przyniesiona przez młodzież szkolną. Charakteryzuje się buntem, niezgodą i sprzeciwem wobec panującego w szkole ładu. Uczniowie wnoszą do oficjalnej kultury panującej w szkole swoje własne doświadczenia, wartości, normy i sposoby postępowania. Na skutek powyższego powstaje drugie oblicze życia szkolnego, pełne potyczek o uznanie i symbole. W sytuacjach krytycznych, w których uczeń doznaje krzywdy bądź upokorzenia, działania w formie oponowania stają się narzędziem zmiany społecznej. Opór jest zjawiskiem wieloaspektowym, wielowymiarowym i złożonym. Cechuje się wyraźną arytmicznością, może być wyrażony przemocą albo subtelnością, wydajnością lub nieskutecznością, prowokacją bądź przeciwdziałaniem. Szkoła z jednej strony kształtuje ucznia, a z drugiej emancypuje go. Z tego względu umiejętność kwestionowania pewnych rzeczy należy formować na wszystkich etapach edukacji. Odpowiednio ukierunkowane działania pedagogiczne mogą bowiem wzmocnić tożsamość uczniów i ich szacunek wobec innych osób. Na różnorodność kultury szkoły wpływa wiele kultur oporu, które tworzą m.in. kontrkultury, kultury alternatywne i subkultury.

Subkultura to zjawisko charakteryzujące się wewnętrznymi mechanizmami. Jej przedstawiciele posługują się symbolami, normami, wartościami i negują jedynie określone aspekty kultury. Bunt młodzieżowych subkultur wiąże się z odpowiednim strojem i makijażem oraz

zainteresowaniem danym stylem muzyki. Ich członkowie zazwyczaj demonstrują sprzeciw wobec norm społecznych. Tym samym współczesną młodzież można przypisać do subkultury, ponieważ młode osoby wyróżniają się własnym stylem życia. W szkole przedstawicielami subkultury mogą być dziewczyny, które stosują make-up nie tylko dla podkreślenia urody, ale również jako sposób wyrażania siebie. Do odmiennej grupy można zaliczyć uczniów notorycznie przeszkadzających nauczycielom w prowadzeniu zajęć. Należy zaakcentować fakt, że obecne subkultury są całkowicie odmienne od funkcjonujących w latach 60. ubiegłego wieku. Współczesne treści są trudne do zidentyfikowania i odróżnienia, co w konsekwencji uniemożliwia rozpoznanie subkultury. Trzeba podkreślić, że kultura szkoły rozprzestrzenia się poza sferą szkolną. Uczniowie wykorzystując narzędzia medialne, przenoszą życie szkolne do sieci. Mowa nienawiści w postaci hejtu, lajków i komentarzy często sprowadza się do wyśmiewania bądź obrażania osób ze środowiska szkolnego. Oprócz przestrzeni wirtualnej bunt uczniowski manifestuje się w formie przekazu oporu na ścianach zewnętrznych i wewnętrznych budynków szkolnych oraz ławkach i innym rodzaju mieniu szkolnym.

Młodzieńczy bunt jest zazwyczaj łączony z agresywnym stosunkiem do rodziców i nauczycieli. Powyższy sposób bycia wskazuje, że opór może faktycznie przyjąć postać arogancji, agresji, wulgarnego słownictwa bądź nieposłuszeństwa. W rzeczywistości jednak jest to odbiór zewnętrznie obserwowalnych skutków. Bunt w okresie nastoletnim należy analizować bardziej dogłębnie. Jest to bowiem etap życia, w którym młodzi ludzie doświadczają wielu sytuacji, wkraczając w dorosłość. W kontekście psychologicznym jest to zjawisko tłumaczące problemy rozwojowe i wychowawcze. Analizując rozwój moralny, dezaprobata dla autorytetów może okazać się przejawem zaburzeń osobowościowych. Oznacza to, że wszelkie odmiany sprzeciwu są przejściowym mechanizmem obronnym kształtującym tożsamość. Rola negocjowania w okresie rozwoju jest doniosła. Zjawisko buntu nie stanowi bowiem formy przeciwstawiania się społeczeństwu. Wręcz przeciwnie, wyciąga jednostki z samotności, umożliwia współpracę i koleżeńskość. Charakteryzuje się aktywnością i energią, wspiera w niepewności i onieśmieleniu, podkreśla tożsamość i uznanie wartości. Obejmuje również przeżycia jednostki i wzbudzanie emocji.

Powstaje w każdej sytuacji, szczególnie w przypadku braku cierpliwości do dalszego przyjmowania stanu rzeczy i ponoszenia jego konsekwencji. Z tych i innych przykładów wynika, że bunt dotyczy ważnych spraw obejmujących kwestie funkcjonowania w społeczeństwie i przyczynia się do wprowadzania ewentualnych zmian w tych obszarach. Młodzi ludzie niejednokrotnie okazują bowiem sprzeciw w formach nieuciążliwych dla zbiorowości. Często mogą one przybrać postać dużego wysiłku, zdobywania doświadczeń bądź wytrwałości w dążeniu do celu.

Dariusz Hybś

E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2006; A. Babicka-Wirkus, *Kultura oporu w szkole Działania – motywacje – przestrzeń*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2019; A. Babicka-Wirkus, *Uczeń (nie) biega i (nie) krzyczy Rytuały oporu jako przejaw autoekspresji młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015; R. E. Bernacka, *Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu – specyfika funkcjonowania i przejawy w zachowaniu*. „Psychologia Rozwojowa”, 2005, Tom 10, nr 2; R. J. Crisp, R. N. Turner, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009; O. Drabik, E. Sobol, *Słownik Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2007; B. Hołyst, *Zagrożenia ładu społecznego [1]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013; A. Jawłowska, *Drogi kontrkultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975; R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982; A. Oleszkowicz, *Bunt młodzieńczy Uwarunkowania. Formy. Skutki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006; S. Pasikowski, *Ambiwalencja i opór Nauczyciele i studenci wobec szkoły*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2014; C. R. Sunstein, *Sprzeciw w życiu społeczeństw*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.

CENTRALNA AGENCJA WYWIADOWCZA (ang. *The Central Intelligence Agency*, CIA) – jest amerykańską agencją rządową z siedzibą w Langley w Wirginii (na północny zachód od Waszyngtonu, w tak zwanym Centrum Wywiadu George’a Busha), która dostarcza obiektywnych informacji wywiadowczych na temat obcych krajów i kwestii globalnych prezydentowi, Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i innym decydentom, aby pomóc im w podejmowaniu decyzji dotyczących bezpieczeństwa narodowego. Centralna Agencja Wywiadowcza gromadzi, ocenia i rozpowszechnia istotne informacje na temat gospodarczych, wojskowych, politycznych, naukowych i innych wydarzeń za granicą w celu ochrony bezpieczeństwa narodowego. Nie tworzy polityki ani zaleceń politycznych. Zamiast tego Agencja służy jako niezależne źródło informacji dla osób, które się tym zajmują. Nie jest organizacją zajmującą się egzekwowaniem prawa, ale współpracuje ze społecznością wywiadowczą, Departamentem Obrony i organami ścigania w wielu złożonych kwestiach, od kontrwywiadu po walkę z terroryzmem. W przeciwieństwie do innych amerykańskich służb wywiadowczych, w szczególności Agencji Bezpieczeństwa Narodowego, CIA koncentruje się na uzyskiwaniu informacji od i za pośrednictwem ludzi, a nie za pośrednictwem technologii.

Do II wojny światowej USA – choć wydaje się to wprost niewiarygodne – nie posiadały wyspecjalizowanej, jednolitej służby wywiadowczej. Różne departamenty władzy wykonawczej, w tym Departament Stanu, Skarbu, Marynarki Wojennej i Wojny, prowadziły działania amerykańskiego wywiadu ad hoc, bez ogólnego kierunku, koordynacji i kontroli. Armia amerykańska i marynarka wojenna Stanów Zjednoczonych miały oddzielne wydziały łamania kodów: Służbę Wywiadu Sygnałowego i OP-20-G. [poprzednia operacja Departamentu Stanu polegająca na łamaniu szyfrów, MI-8, prowadzona przez Herberta Yardleya (1889–1958), została zamknięta w 1929 r. przez sekretarza stanu Henry'ego Stimsona (1922–1933), uznającego ją za niewłaściwą funkcję dla ramienia dyplomatycznego, ponieważ „dżentelmeni nie czytają cudzych listów”]. FBI było odpowiedzialne za bezpieczeństwo wewnętrzne i operacje anty szpiegowskie. Tylko dzięki uprzejmości służb brytyjskich Amerykanie otrzymali informacje uzyskane przez MI 6 od polskiego wywiadu na temat Enigmy. Dzięki temu mogli złamać japońskie kody dyplomatyczne i militarne z najbardziej skomplikowanym kodem purpurowym włącznie.

Dopiero po wybuchu wojny na Pacyfiku w kwietniu 1942 r. powołano do życia Biuro Służb Strategicznych (ang. *Office of Strategic Services*, OSS) było agencją wywiadowczą Stanów Zjednoczonych podczas II wojny światowej. OSS utworzono jako agencję Połączonych Szefów Sztabów (ang. *Joint Chiefs of Staff*, JCS) w celu koordynowania działań szpiegowskich za liniami wroga dla wszystkich rodzajów Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych. Inne funkcje OSS obejmowały wykorzystanie propagandy, działalności wywrotowej i planowania powojennego. OSS okazał się szczególnie przydatny w zapewnianiu ogólnoświatowego przeglądu niemieckiego wysiłku wojennego, jego mocnych i słabych stron. W operacjach bezpośrednich z powodzeniem wspierał operację „Torch” we francuskiej Afryce Północnej w 1942 r., podczas której zidentyfikował potencjalnych zwolenników sojuszników i zlokalizował miejsca lądowania. Działalność OSS w krajach neutralnych, zwłaszcza w Sztokholmie w Szwecji, zapewniła szczegółowe informacje na temat niemieckiej zaawansowanej technologii. Biuro w Madrycie utworzyło we Francji sieć agentów wspierającą inwazję aliantów na południową Francję w 1944 r. Najbardziej znane były operacje w Szwajcarii prowadzone przez Allena Dullesa (1893–1969), które

dostarczyły obszernych informacji na temat niemieckiej siły zbrojnej, obrony powietrznej, produkcji okrętów podwodnych, rakiet V-1 i V-2. Ujawniło niektóre tajne wysiłki Niemiec w zakresie wojny chemicznej i biologicznej. Biuro szwajcarskie wspierało także bojowników ruchu oporu we Francji, Austrii i Włoszech oraz odegrało istotną rolę w rokowaniach na rzecz kapitulacji wojsk niemieckich we Włoszech w 1945 r. Od 1943 do 1945 roku OSS odegrała główną rolę w szkoleniu żołnierzy Kuomintangu w Chinach i Birmie oraz werbowwała rodzime siły nieregularne do sabotażu, a także przewodników sił alianckich w Birmie walczących z armią japońską. Pomagała m.in. uzbrajać, szkolić i zaopatrywać ruchy oporu na obszarach okupowanych przez państwa Osi podczas II wojny światowej, w tym Armię Czerwoną Mao Zedonga w Chinach (w ramach operacji znanej jako Misja Dixie) i Viet Minh w Indochinach Francuskich. Oficer OSS Archimedes Patti (1913–1998) odegrał kluczową rolę w operacjach OSS we francuskich Indochinach i często spotykał się z Ho Chi Minhem (1890–1969) w 1945 r.

Centralna Agencja Wywiadowcza została utworzona 26 lipca 1947 r., kiedy Harry S. Truman (1945–1953) podpisał ustawę o bezpieczeństwie narodowym. Głównym impulsem do jej utworzenia były rosnące napięcie w relacjach z ZSRR po zakończeniu II wojny światowej. O ile OSS był instytucją par excellence wojskową, o tyle CIA budowano od początku (choć uczestniczyli w tym zawodowi wojskowi) jako instytucję o cywilnym charakterze. Wynika to z faktu silnie zakorzenionej w anglosaskiej kulturze politycznej potrzeby cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi. Co ciekawe stało się tak pomimo że to właśnie czynniki wojskowe (zwłaszcza wywiad US Navy) prawidłowo oceniały rozwój sytuacji na Pacyfiku i ostrzegały przed agresywnymi krokami Japonii administrację waszyngtońską. Należy w tym miejscu podkreślić fakt, że od momentu utworzenia CIA wywiad wojskowy USA (podzielony w dodatku na poszczególne rodzaje sił zbrojnych) prowadzi działania na poziomie płytkim, tj. taktycznym, niekiedy (tylko w warunkach działań wojennych) na poziomie operacyjnym. Zaufanie amerykańskich admirałów i generałów co do wiarygodności informacji dostarczonych przez CIA jest ograniczone. Wystarczy przypomnieć „pewne na 100%” informacje CIA o produkcji broni nuklearnej w Iraku. Kolejnym przykładem był spór szefa wywiadu Floty Pacyfiku

US Navy komandora Jamesa Fanella z prezydentem Barackiem Obamą (2009–2017), dotyczący gwałtownego rozwoju marynarki wojennej Chin Ludowych. Ówczesny prezydent USA uznał informacje komandora Fanella za przesadzone i wymusił na nim dymisję. Patrząc z perspektywy 10 lat to właśnie wojskowy, a nie Obama miał rację.

Pierwsza publiczna wzmianka o Centralnej Agencji Wywiadowczej pojawiła się w propozycji restrukturyzacji dowództwa przedstawionej przez Jima Forrestala (1892–1949) i Arthura Radforda (1896–1973) przed Komisją Spraw Wojskowych Senatu USA pod koniec 1945 r. Agent wywiadu wojskowego pułkownik Sidney Mashbir (1891–1973) i komandor Ellis Zacharias (1890–1961) pracowali razem przez cztery miesiące pod kierownictwem admirała floty Josepha Ernesta Kinga (1878–1956) i przygotowali pierwszy projekt oraz dyrektywy wykonawcze dotyczące utworzenia tego, co miało stać się Centralną Agencją Wywiadowczą. Pomimo sprzeciwu ze strony establishmentu wojskowego, Departamentu Stanu Stanów Zjednoczonych i Federalnego Biura Śledczego (FBI) Truman ustanowił Narodowy Urząd Wywiadowczy (ang. *National Intelligence Authority*, NIA) w styczniu 1946 r. Jego operacyjne rozszerzenie było znane jako Centralna Grupa Wywiadowcza (ang. *Central Intelligence Group*, CIG), bezpośrednia poprzedniczka CIA.

Lawrence Houston (1913–1995), główny doradca SSU, CIG, a później CIA, był najważniejszym projektantem ustawy o bezpieczeństwie narodowym z 1947 r., która rozwiązała NIA i CIG oraz ustanowiła zarówno Radę Bezpieczeństwa Narodowego (ang. *National Security Council*, NSC), jak i Centralną Agencję Wywiadowczą. W 1949 r. Houston pomógł opracować ustawę o Centralnej Agencji Wywiadowczej, która upoważniła agencję do stosowania poufnych procedur podatkowych i administracyjnych oraz zwolniła ją z większości ograniczeń dotyczących wykorzystania funduszy federalnych. Zwalniała również CIA z konieczności ujawniania swojej „organizacji, funkcji, urzędników, tytułów, wynagrodzeń lub liczby zatrudnionego personelu”. Stworzyła też program „PL-110” do obsługi dezertów i innych „niezbędnych cudzoziemców”, którzy nie podlegali normalnym procedurom imigracyjnym.

Na początku wojny koreańskiej CIA nadal zatrudniała tylko kilka tysięcy pracowników, z których około tysiąc pracował w dziale analiz.

Informacje wywiadowcze pochodziły głównie z Biura Raportów i Szacunków, które sporządzało swoje raporty na podstawie codziennych telegramów Departamentu Stanu, depešz wojskowych i innych dokumentów publicznych. CIA wciąż brakowało zdolności do gromadzenia danych wywiadowczych. 21 sierpnia 1950 r. Truman ogłosił Waltera Bedella Smitha (1950–1953) nowym dyrektorem CIA. Zmiana przywództwa nastąpiła wkrótce po rozpoczęciu wojny koreańskiej w Korei Południowej, ponieważ brak wyraźnego ostrzeżenia dla prezydenta i Rady Bezpieczeństwa Narodowego o zbliżającej się inwazji Korei Północnej uznano za wyraźne niedopatrzenie i porażkę wywiadu.

Różne organy nadzorujące CIA stawiały przed nią rozmaite wymagania. Truman chciał, aby scentralizowana grupa organizowała informacje, które do niego docierały, Departament Obrony oczekiwał wywiadu wojskowego i tajnych działań, a Departament Stanu chciał stworzyć globalną zmianę polityczną korzystną dla USA. Tak więc dwoma obszarami odpowiedzialności CIA były tajne działania i tajny wywiad. Jednym z głównych celów gromadzenia danych wywiadowczych był Związek Radziecki, który był również priorytetem poprzedników CIA.

Generał Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych Hoyt Vandenberg (1899–1954), drugi dyrektor Centralnej Grupy Wywiadowczej, utworzył Biuro Operacji Specjalnych (ang. *Office of Strategies Services*, OSO), a także Biuro Raportów i Szacunków (ang. *Office of Reports and Estimates*, ORE). Początkowo OSO miało za zadanie szpiegowanie i działalność wywrotową za granicą, a jego budżet wynosił 15 milionów dolarów, dzięki hojności niewielkiej liczby mecenasów w Kongresie. Cele Vandenberg'a były podobne do tych wyznaczonych przez jego poprzednika: dowiedzieć się „wszystkiego o siłach radzieckich w Europie Wschodniej i Środkowej – ich ruchach, możliwościach i zamiarach”.

18 czerwca 1948 r. Rada Bezpieczeństwa Narodowego wydała dyrektywę 10/2 wzywającą do tajnych działań przeciwko ZSRR i przyznającą uprawnienia do przeprowadzania tajnych operacji przeciwko „wrogim obcym państwom lub grupom”, które w razie potrzeby mogłyby zostać odrzucone przez rząd USA. W tym celu w ramach nowej CIA utworzono Biuro Koordynacji Polityki (ang. *Office of Policy Coordination*, OPC). OPC było wyjątkowe; Frank Wisner (1909–1965), jego szef, odpowiadał

nie przed dyrektorem CIA, ale przed sekretarzami obrony, stanu i NSC. Działania OPC były tajemnicą nawet dla szefa CIA. Większość stacji CIA miała dwóch szefów stacji, jednego pracującego dla OSO i jednego pracującego dla OPC.

Wczesne osiągnięcia CIA nie były imponujące – agencja nie potrafiła zapewnić wystarczających informacji wywiadowczych na temat przejścia przez Sowieców Rumunii i Czechosłowacji, sowieckiej blokady Berlina i sowieckiego projektu bomby atomowej. Agencji nie udało się także przewidzieć wejścia Chin do wojny koreańskiej z 300 000 żołnierzy. Słynny podwójny agent Kim Philby (1912–1988) był brytyjskim łącznikiem z amerykańskim wywiadem centralnym. Za jego pośrednictwem CIA koordynowała setki zrzutów wewnątrz żelaznej kurtyny, wszystkie skompromitowane przez Philby'ego. Arlington Hall, centrum kryptoanalizy CIA, zostało natomiast skompromitowane przez Billa Weisbanda (1908–1967), rosyjskiego tłumacza i radzieckiego szpiega.

CIA udało się natomiast wpłynąć na wybory we Włoszech w 1948 r. i zadziałać na korzyść Chrześcijańskich Demokratów. 200 milionów dolarów z Exchange Stabilization Fund, przeznaczonych na odbudowę Europy, wykorzystano do opłacenia bogatych Amerykanów włoskiego pochodzenia. Gotówka została następnie przekazana Akcji Katolickiej – politycznemu ramieniu Watykanu – oraz bezpośrednio włoskim politykom. Ta taktyka użycia dużego funduszu do kupowania wyborów była często powtarzana w kolejnych latach. Poważną porażką CIA było z kolei dojście do władzy komunistów na Kubie, co poskutkowało stworzeniem egzystencjalnego zagrożenia dla USA po instalacji tam sowieckich rakiet z głowicami nuklearnymi. Niewątpliwie największym sukcesem CIA na arenie międzynarodowej było wsparcie ruchów dysydenckich w krajach bloku radzieckiego (głównie w Polsce, na Węgrzech i w Czechosłowacji), co ostatecznie doprowadziło do erozji tzw. realnego socjalizmu.

CIA stanowi część wspólnoty wywiadowczej Stanów Zjednoczonych, posiadających 17 różnych służb wywiadowczych i bezpieczeństwa, i jest największym tego typu stowarzyszeniem na świecie. Dzieli się na pięć departamentów. Na czele wszystkich departamentów stoi szef wydziału w randze zastępcy dyrektora CIA. Szefowie wydziałów stanowią część szczebla kierowniczego CIA.

CIA i FBI są członkami amerykańskiej społeczności wywiadowczej. Pierwsza z nich zajmuje się raczej gromadzeniem i analizowaniem informacji, które mają kluczowe znaczenie dla kształtowania polityki Stanów Zjednoczonych, zwłaszcza w obszarach mających wpływ na bezpieczeństwo kraju. CIA gromadzi informacje dotyczące wyłącznie obcych krajów i ich obywateli. W przeciwieństwie do FBI, nie wolno jej zbierać informacji dotyczących „osób amerykańskich”, co obejmuje obywateli USA, cudzoziemców będących rezydentami, legalnych imigrantów i korporacje amerykańskie, niezależnie od tego, gdzie się znajdują. Narastające napięcia w relacjach USA z ChRL stawiają przed CIA nowe wyzwania, które są współdzielone z innymi agendami federalnymi jak Rada Bezpieczeństwa Narodowego (ang. *National Security Agency*, NSA) czy nowym rodzajem sił zbrojnych USA, wojskami cybernetycznymi. Jakkolwiek liczba czynnych funkcjonariuszy CIA jest tajna, przyjmuje się, że oscyluje ona wokół 22 000 agentów. Do tego dochodzą liczni współpracownicy CIA we wszystkich niemal krajach świata. Jest sprawą oczywistą, że na rzecz agencji działa wielu amerykańskich dyplomatów. Roczny budżet pod koniec drugiej dekady XXI wieku wynosił ok 16 miliardów dolarów. Oczywiście do tej cyfry należy dodać trudne do oszacowania środki finansowe pozyskiwane przez CIA z różnych (i nie zawsze legalnych) tajnych operacji.

Anna Kochnowska

R. Jeffreys-Jones, *A Question of Standing: The History of the CIA*. Oxford University Press, Oxford 2022; R. Kessler, *Inside the CIA*. Pocket Books, London 2012; *The Devil's Chessboard: Allen Dulles, the CIA, and the Rise of America's Secret Government*, D. Talbot (ed.) Harper Perennial, New York 2015; T. Weiner, *Legacy of Ashes: The History of the CIA*. Vintage, New York 2007; *About CIA*, <https://www.cia.gov/about/> [dostęp 12.02.2024]; *Central Intelligence Agency (CIA)*, <https://www.usa.gov/agencies/central-intelligence-agency> [dostęp 12.02.2024]; *Inspektor Generalny w CIA*, <https://www.antykorupcja.gov.pl/ak/czy-wiesz-ze/7249,Inspektor-Generalny-w-CIA.html> [dostęp 12.02.2024].

CENTRALNY OŚRODEK ANALIZY SKAŻEŃ (COAS) – jednostka organizacyjna Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, która powstała 31 marca 1968 r. Głównym celem COAS jest reagowanie na zagrożenia związane

ze skażeniami. Ośrodek zdobywa, gromadzi oraz analizuje informacje o użyciu broni masowego rażenia, a także o wszelkich incydentach związanych z powstawaniem skażeń oraz skutkach działania tych czynników. Instytucja jest kluczowa dla monitorowania i analizy skażeń środowiskowych – wykorzystuje różnorodne dane, ekspertyzy, aby zapewnić efektywną reakcję na potencjalne zagrożenie. Działa na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach i jest ważnym elementem Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania. W 2007 r. COAS został wyróżniony tytułem honorowym Znak Honorowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, co podkreśla jego znaczenie i wkład w obronność kraju.

Początki COAS sięgają lat 60. ubiegłego wieku. W okresie zimnowojennym istniało realne zagrożenie związane z potencjalnym użyciem broni masowego rażenia. Przyczyniło się ono do stworzenia jednostek wojskowych odpowiedzialnych za obronę przed bronią jądrową, biologiczną i chemiczną. Efektem było m.in. powołanie Centralnego Ośrodka Analizy Skażeń. W roku powstania ośrodka (1968) w październiku zostały zorganizowane ćwiczenia pod kryptonimem „KRAJ”, podczas których planowano i prowadzono działania zbrojne w warunkach użycia przez przeciwnika broni jądrowej. Wtedy to opracowano pierwsze dokumenty określające funkcjonowanie Systemu Wykrywania Skażeń Sił Zbrojnych (SWS). W kolejnych latach kontynuowano cykl szkoleń i ćwiczeń prowadzonych przez COAS. Jednym z ważniejszych wydarzeń w historii COAS był udział w latach 80. w ćwiczeniach państw Układu Warszawskiego pod kryptonimem „SOJUZ 83” i utworzenie jednolitego Systemu Wykrywania Skażeń państw Układu Warszawskiego w 1984 r. Żołnierze Ośrodka uczestniczyli w działaniach w czasie awarii elektrowni jądrowej w Czarnobylu, monitorując sytuację radiacyjną kraju oraz wydając dotyczące jej komunikaty. Doświadczenia z tej katastrofy przyczyniły się do uruchomienia Wojskowej Zautomatyzowanej Sieci Pomiarów Skażeń Promieniotwórczych (SAPOS) w roku 1991, która weszła w skład Państwowego Monitoringu Środowiska. Od 1993 r. w COAS funkcjonuje Punkt Kierowania Systemem Wykrywania Skażeń, gdzie prowadzony jest stały 24-godzinny monitoring sytuacji radiacyjnej kraju. W kolejnych latach

działania Ośrodka były dostosowywane do zmieniających się warunków funkcjonowania państwa i łączyły się m.in. z przystąpieniem Polski do struktur NATO. W roku 2002 w COAS opracowano, wprowadzoną w dalszej kolejności w całych Siłach Zbrojnych RP, „Metodykę oceny sytuacji skażeń promieniotwórczych, biologicznych i chemicznych”. Dwa lata po wydarzeniach związanych z atakiem na World Trade Centre 11 września 2001 r. utworzono w COAS Wydział Reagowania, w skład którego weszły Mobilne Laboratoria OPBMR oraz Mobilny Zespół Reagowania OPBMR, zwiększając mobilność wykonywania zadań na terenie kraju i poza jego granicami. Kolejnym elementem rozwoju Ośrodka była konieczność otwarcia się na współpracę z resortami cywilnymi, odpowiedzialnymi za ochronę środowiska i ludności przed skażeniami. Aktualnie COAS współdziała z organami Obrony Cywilnej, Państwową Strażą Pożarną (PSP), Strażą Graniczną oraz współpracuje z Państwową Agencją Atomistyki – instytucją odpowiedzialną za bezpieczeństwo radiacyjne Polski.

Aby zapewnić bezpieczeństwo, ważna jest skuteczna współpraca. Zgodnie z rozporządzeniem z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach utworzono Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania (KSWSiA), a COAS pełni rolę Centrum Dyspozycyjnego dla tego systemu. Rozporządzenie z 2006 r. było pierwszą podstawą prawną do funkcjonowania krajowego systemu, powołanie systemu wynikało z rozproszenia kompetencji oraz różnych procedur działania podmiotów odpowiedzialnych za monitorowanie i zwalczanie skażeń. Dlatego konieczne było utworzenie narodowego systemu bezpieczeństwa łączącego wojskowe i cywilne jednostki dedykowane zagrożeniom jądrowym, biologicznym, chemicznym i radiacyjnym, w celu zwiększenia mobilności i lepszej koordynacji działań w sytuacji kryzysowej, dzięki wymianie doświadczeń, wspólnym ćwiczeniom i jednemu kierownictwu. Aktualnie KSWSiA funkcjonuje w oparciu o rozporządzenie z 2013 r. i w pierwszej kolejności służy ochronie państwa, ludności, zwierząt, środowiska naturalnego i infrastruktury przed zastosowaniem broni masowego rażenia. W ramach Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania możemy wydzielić systemy mające na celu wykrywanie skażeń i alarmowanie o nich oraz jednostki organizacyjne, które dokonują analiz skażeń i oceny sytuacji, a także opracowują,

ogłaszają i wprowadzają działania interwencyjne. W pierwszej grupie działają takie podsystemy jak: system wykrywania skażeń SZ RP, sieci i systemy nadzoru epidemiologicznego i kontroli chorób zakaźnych w kraju oraz krajowe punkty kontaktowe dla międzynarodowych systemów nadzoru nad zagrożeniami zdrowia i życia ludzi (nadzorowane przez Ministerstwo Zdrowia), system stacji wczesnego wykrywania skażeń promieniotwórczych i placówek pomiarowych koordynowanych przez Państwową Agencję Atomistyki, wojewódzkie systemy wykrywania, alarmowania i wczesnego ostrzegania o zagrożeniach oraz systemy nadzoru bezpieczeństwa żywności (m.in. sanitarne, weterynaryjne i fitosanitarne). Do drugiej grupy zaliczamy jednostki organizacyjne prowadzące działania interwencyjne w sytuacji wystąpienia skażeń nadzorowane przez właściwe ministerstwa oraz wojewodów. KSWSiA jest źródłem informacji o skażeniach w ramach systemu zarządzania kryzysowego, natomiast odbiorcą informacji jest Rządowe Centrum Bezpieczeństwa w Warszawie. Aby usprawnić funkcjonowanie systemu, od roku 2011 w SWS, a od 2012 w KSWSiA wdrażany jest system informatyczny „PROMIENŃ”, który umożliwia automatyczne przysyłanie informacji o skażeniach, prognozowanie sytuacji skażeń oraz ostrzeganie i alarmowanie zagrożonych skażeniami elementów.

Zgodnie z rozporządzeniem z 2013 r. „systemy wykrywania skażeń i alarmowania to powiązany organizacyjno-technicznie zespół elementów przeznaczonych do identyfikacji skażeń, wytwarzania, gromadzenia, przetwarzania i wstępnej analizy informacji o uwolnieniu do środowiska toksycznych środków chemicznych, materiałów promieniotwórczych, zakaźnych czynników biologicznych i powstaniu ognisk zakażeń, a także o powstałych w następstwie takich zdarzeń skażeniach oraz potencjalnych źródłach tych skażeń”. Obecnie nadzór nad całym systemem sprawuje Minister Obrony Narodowej właśnie przy wsparciu COAS. Zadania realizowane przez COAS to: koordynowanie działań elementów systemu SWS w układzie narodowym i sojuszniczym, koordynowanie poprzez Centrum Dyspozycyjne funkcjonowania KSWSiA, wsparcie układu pozamilitarnego w sytuacji zagrożeń skażeniami oraz dowodowe pobieranie prób i identyfikacja skażeń na poziomie potwierdzonym.

Struktura COAS składa się z kilku elementów. Są to: Wojskowa Zautomatyzowana Sieć Pomiarów Skażeń Promieniotwórczych (SAPOS),

zajmująca się głównie monitorowaniem środowiska pod kątem zagrożeń jądrowych i radiologicznych; Punkt Kierowania Systemem Wykrywania Skażeń, prowadzący całodobowy monitoring sytuacji skażeń; Wydział Reagowania, w skład którego wchodzi wymieniane wcześniej Mobilne Laboratorium Obrony przed BMR oraz Mobilny Zespół Reagowania. COAS wykorzystuje również jednostki podległe MON, pułk chemiczny i samochodowy oraz oddział zabezpieczenia garnizonu stołecznego w Warszawie.

Ośrodek pełni wiele kluczowych ról m.in. poprzez ciągłe monitorowanie skażeń środowiska, działając w oparciu o szeroką gamę narzędzi i technologii, w tym systemów zdalnego wykrywania, czujników terenowych oraz analiz laboratoryjnych. MON posiada 13 stacji pomiarowych, gdzie wykonywane na bieżąco pomiary dawki promieniowania gamma są rejestrowane automatycznie w COAS. Ośrodek analizuje otrzymane dane pod kątem potencjalnego wpływu skażeń na środowisko oraz ludzkie zdrowie i bezpieczeństwo. COAS prowadzi kompleksową ocenę tego ryzyka, uwzględnia różnorodne czynniki, takie jak rodzaj skażenia, jego ilość, miejsce wystąpienia oraz potencjalne skutki zdrowotne i ekologiczne. Bazując na przeprowadzonych analizach, COAS może wydawać wczesne ostrzeżenia oraz rekomendacje dla organów zarządzających i służb odpowiedzialnych za ochronę środowiska i ludzkości. Ma to kluczowe znaczenie dla możliwości podjęcia natychmiastowych środków zaradczych minimalizujących skutki zagrożenia. Ważna jest tu efektywna współpraca z innymi podmiotami i instytucjami.

Wśród wykorzystywanych przez COAS technologii wyróżnia się Systemy Monitoringu Zdalnego, które pozwalają na szybkie wykrywanie skażeń na dużych obszarach, z wykorzystaniem satelitarnych i lotniczych platform obserwacyjnych. COAS stosuje również techniki analityczne, które umożliwiają identyfikację i ilościową analizę skażeń, w tym chromatografię gazową, spektrometrię masową oraz techniki mikroskopowe. Ponadto Ośrodek wykorzystuje modele matematyczne i symulacyjne do prognozowania rozprzestrzeniania się skażeń i oceny ich skutków dla środowiska i ludzi.

Podsumowując, zarówno KSWSiA, jak i Centralny Ośrodek Analizy Skażeń pełnią kluczową rolę w ochronie państwa przed zagrożeniami

wynikającymi z użycia broni masowego rażenia, a także w sytuacjach, w których dochodzi do skażeń środowiska naturalnego. Celem ich działalności jest zapobieganie katastrofom, a w chwili ich wystąpienia minimalizowanie skutków. Współpraca z innymi podmiotami oraz ciągłe doskonalenie sprawiają, że COAS stanowi niezbędny element zarządzania kryzysowego, ochrony środowiska i zdrowia publicznego.

Żaneta Mrożek

Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl/> [dostęp 24.03.2024]; Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. *Prawo atomowe*, Dz.U. 2001, nr 3, poz. 18; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 maja 2021 r. w sprawie planów postępowania awaryjnego w przypadku zdarzeń radiacyjnych, Dz.U. 2021, poz. 1086; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Dz.U. 2013, poz. 96; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach, Dz. U. z 2006 r. Nr 191, poz. 1415; Decyzja nr 276/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 21 lipca 2010 r. w sprawie organizacji, zadań i funkcjonowania Systemu Wykrywania Skażeń Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.Urz.MON.2010.15.195; A. Skrabacz, M. Domasiewicz, *Numer alarmowy 112. Organizacja i funkcjonowanie systemu powiadamiania ratunkowego w zintegrowanym regionalnie systemie ratowniczym*, ELIPSA, Warszawa 2019; K.Chomiczewski, J.Kocik, M.T. Szkoda, *Bioterroryzm. Zasady postępowania lekarskiego*, PZWL, Warszawa 2002; *Jak reagować na zagrożenia chemiczne, biologiczne i radiacyjne: przewodnik dla profesjonalistów pierwszej linii opieki zdrowotnej*, M. Godycki-Ćwirko (red.), Uniwersytet Medyczny, Łódź 2010; M. Żuber, *Broń masowego rażenia w działalności terrorystycznej*, Difin, Warszawa 2015; Kozieliński T., *System ochrony Polski przed bronią masowego rażenia*, „Polityka i Społeczeństwo” 2023, nr 1(21); S. Kleszcz, *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie obronnym państwa w dobie aktualnych zagrożeń*, „Przegląd Nauk o Obronności” 2017, nr 4; 13 nowych stacji wczesnego wykrywania skażeń promieniotwórczych, <https://www.gov.pl/web/klimat/13-nowych-stacji-wczesnego-wykrywania-skazen-promieniotworczych> [dostęp 25.03.2024].

CENTRUM BEZPIECZNEGO WOLNEGO SPOŁECZEŃSTWA (ang. *Center for a Secure Free Society*, SFS) – think tank z siedzibą w Tysons w stanie Wirginia, tworzony przez zespół doradców ds. bezpieczeństwa

narodowego Stanów Zjednoczonych i podejmujący działania na rzecz zwalczania zagrożeń transregionalnych. SFS stara się przeciwdziałać ekspansji Wenezueli, Rosji, Iranu i Chin na obszarze Ameryki Łacińskiej oraz na Karaibach, a także powstrzymać rosnącą konsolidację międzynarodowego terroryzmu i ponadnarodowej przestępczości zorganizowanej stwarzającej realne zagrożenie w pobliżu południowej granicy Stanów Zjednoczonych. Założycielem SFS jest dr Alex Chafuen, który w następstwie rozwoju organizacji terrorystycznych w Argentynie oraz wzrastającego niepokoju w regionie Ameryki Łacińskiej rozpoczął działania mające na celu rozwijanie wolnego społeczeństwa poprzez programy badawcze i polityczne, których motywem przewodnim były kwestie dotyczące bezpieczeństwa i obrony. Początkowo SFS był projektem zakładającym aktywizację osób zajmujących się ekonomią do podjęcia działań na rzecz poprawy bezpieczeństwa, obrony oraz umożliwienie współpracy pomiędzy naukowcami zajmującymi się bezpieczeństwem narodowym i gospodarką. Rozwiązaniem modelowym, na którym się wówczas wzorowano, był Praski Instytut Studiów nad Bezpieczeństwem (ang. *Prague Security Studies Institute*, PSSI) z siedzibą w Czechach, którego działalność stała się inspiracją dla programu SFS. Jako prezes i dyrektor generalny fundacji Atlas dr Chafuen stworzył program „Think Tanks for a Secure Free Society”. W 2008 r. do fundacji Atlas dołączył Joseph Humire i rozpoczął zarządzanie programem SFS, który wówczas skoncentrowany był przede wszystkim na warsztatach i seminariach prowadzonych w Lizbonie, Pradze, Nowym Jorku, Dallas, Buenos Aires, Bogocie, Santiago i innych dużych miastach całego świata. W roku 2012 SFS oddzieliło się od fundacji Atlas i utworzyło Międzynarodową Fundację Edukacyjną na rzecz Wolności (ang. *International Freedom Educational Foundation*, IFEF), której dyrektorem wykonawczym został Humire. Od tego czasu wyznaczył on nową ścieżkę dla organizacji, kładąc nacisk na powiązanie przestępczości z terroryzmem oraz dogłębną analizę tego, jak zewnętrzne podmioty państwowe – Rosja, Chiny i Iran – kształtują krajobraz geopolityczny Ameryki Łacińskiej. Badania te dowiodły licznych nadużyć, takich jak ujawnienie procedury dostarczania dokumentów przedstawicielom Hezbollahu przez wenezuelską agencję imigracyjną, ingerencję Iranu w sprawy wewnętrzne krajów Ameryki Łacińskiej oraz wykorzystywanie

przez Chiny sieci telekomunikacyjnych do podważania zasad demokracji w Ameryce Południowej. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat SFS tworzy zespół doradców zajmujących się badaniami i edukacją, publikujący raporty naukowe oraz organizujący seminaria i programy w Ameryce Północnej i Południowej. Od roku 2022 SFS jest także odpowiedzialny za tworzenie treści dla innowacyjnych produktów cyfrowych, które prezentują kluczowe badania dotyczące kwestii bezpieczeństwa narodowego.

Najważniejsze badania SFS prowadzi, realizując następujące programy:

- ▶ **Państwowy Program Bezpieczeństwa Narodowego** ma na celu zmianę kultury dyskusji na temat bezpieczeństwa narodowego w Stanach Zjednoczonych poprzez wykorzystanie wiedzy specjalistycznej, która dotyczy zagrożeń transnarodowych i transregionalnych oraz rozpowszechnienie jej w społecznościach lokalnych, stanowych a także pośród przedstawicieli prasy. Działania te mają wyrównać szanse wszystkich stron zainteresowanych udziałem w dyskusji, zapewniając lokalnym społecznościom informacje geopolityczne i globalne dotyczące głównych trendów i wzorców na całym świecie, a przede wszystkim – w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach. Zgodnie ze stanowiskiem SFS obecna formuła rozstrzygania kluczowych debat związanych z bezpieczeństwem narodowym Stanów Zjednoczonych ma miejsce na szczeblu federalnym w Waszyngtonie, przez co lokalni i stanowi urzędnicy nie są wystarczająco informowani o najistotniejszych zagrożeniach i potencjalnych rozwiązaniach. W ramach Państwowego Programu Bezpieczeństwa Narodowego SFS podejmuje działania mające na celu udostępnianie badań i analiz strategicznych poruszających temat zagrożeń na półkuli zachodniej wszystkim zainteresowanym przedstawicielom społeczności lokalnej;
- ▶ **Forum Bezpieczeństwa Półkuli Zachodniej** ma na celu zwiększenie znaczenia regionu w Programie Bezpieczeństwa Narodowego Stanów Zjednoczonych oraz umożliwienie współpracy pomiędzy urzędnikami i naukowcami obu Ameryk. Grupą docelową Forum Bezpieczeństwa Narodowego są członkowie i pracownicy Kongresu, urzędnicy rządowi, naukowcy, specjaliści ds. obrony i wywiadu,

naukowcy z ośrodków doradczych, dziennikarze oraz społeczeństwo krajów Ameryki Łacińskiej, które opowiadają się za silnymi stosunkami ze Stanami Zjednoczonymi. Jest to prywatne forum, którego celem jest zgromadzenie specjalistów w celu wymiany spostrzeżeń, opinii i zaleceń dotyczących działań dążących do zapewnienia skutecznej obrony półkuli zachodniej przed rosnącymi zagrożeniami transnarodowymi i transregionalnymi. Forum ma także za zadanie zaprezentowanie nowych koncepcji społeczności zajmującej się polityką zagraniczną i bezpieczeństwem narodowym obydwu Ameryk. Społeczność ta poszukuje nowych rozwiązań w obliczu zagrożenia suwerenności przez państwa takie jak Wenezuela, Rosja, Iran i Chiny. Podczas FBPZ, które odbyło się 19 stycznia 2023 r. Dyrektor Wykonawczy SFS Joseph Humire opisał strategiczne i geopolityczne wyzwania związane z trwającym kryzysem migracyjnym, zaznaczając, że najniebezpieczniejszym regionem na półkuli zachodniej w tym kontekście jest granica Kolumbii i Wenezueli. Dodał, że władze regionalne w najbliższej przyszłości będą celowo stosować masowe kryzysy migracyjne jako broń w asymetrycznej wojnie, którą następnie wykorzystają Chiny, Iran oraz Rosja. Odnosząc się do Rosji, ostrzegł, że zwiększyła ona dezinformację w języku hiszpańskim i portugalskim, co może mieć istotny wpływ na wyniki wyborów lokalnych. SFS za pośrednictwem Forum Bezpieczeństwa Półkuli Zachodniej oferuje narzędzie dialogu i współpracy przede wszystkim z przedstawicielami państw, których bezpieczeństwo narodowe jest zagrożone ingerencją zewnętrzną;

- **Północnoamerykańska Wizja Strategiczna** uznaje siłę geopolityczną Stanów Zjednoczonych, Kanady i Meksyku zapewniającą pokój, dobrobyt i stabilności na świecie. Pomimo ratyfikowanej w 1994 r. Północnoamerykańskiej Umowy o Wolnym Handlu (ang. *North American Free Trade Agreement*, NAFTA), która zdefiniowała trójstronne stosunki pomiędzy tymi państwami, eksperci SFS zwracają uwagę na szybko postępującą erę informatyzacji, rozwoju Internetu i mediów społecznościowych mających wpływ na zagrożenia ze strony islamskiego ekstremizmu, międzynarodowej przestępczości

zorganizowanej i światowych reżimów. Zagrożenie to jest szczególnie ważne w czasach umacniającej się pozycji państw BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny i Republika Południowej Afryki) w kontekście siły geopolitycznej, legitymizacji Iranu jako hegemon na Bliskim Wschodzie oraz zagrożenia związanego z upadkiem strefy euro. Powyższe aspekty stanowią temat debat, współdziałania SFS w ramach Północnoamerykańskiej Wizji Strategicznej oraz mogącego przyczynić się do ożywienia sojuszu północnoamerykańskiego programu Przyszłość Ameryki Północnej (ang. *Future of North America*, FONA).

Kierownikiem FONA jest Roger Pardo Maurer, były zastępca Sekretarza Obrony Stanów Zjednoczonych ds. Półkuli Zachodniej w latach 2001–2006, którego koncepcja „większej Ameryki Północnej” w opinii SFS na nowo definiuje stosunki USA z Kanadą i Meksykiem. Program ten powinien umożliwić wzmocnienie współpracy z budującymi demokrację państwami w regionie Ameryki Środkowej, Kolumbii oraz na Karaibach. Niezbędnym z punktu widzenia SFS czynnikiem umożliwiającym realizację tej wizji będzie skupienie się na konkurencyjności w skali globalnej, które umożliwią ponowną aktywizację regionu poprzez wykorzystanie kluczowych aspektów w zakresie geografii, demografii, kultury, infrastruktury, kapitału, handlu i energii. Poprawa jakości życia prawie 600 milionów ludzi zamieszkujących tereny od Zatoki Hudsona po Chiapas powinna stanowić – w myśl zamierzeń autorów programu FONA – priorytet. Zgodnie z założeniami SFS wrogiem pokoju i dobrobytu jest izolacja, która za pośrednictwem braku dialogu i komunikacji może doprowadzić do pogorszenia relacji z tymi państwami. Dlatego celem SFS jest opracowanie „wielkiej strategii” dla Ameryki Północnej, która sprawi, że sojusz pomiędzy krajami zaangażowanymi będzie stanowić główną siłę geopolityczną w XXI wieku. Do osiągnięcia tego celu niezbędna jest współpraca umożliwiająca przezwyciężenie różnic w prowadzonej polityce i tym samym doprowadzenie do zwiększenia zysków z handlu oraz wdrażanych innowacji, tworząc tym samym bezpieczne oraz wolne społeczeństwo Ameryki Północnej.

Texas Program ma na celu ostrzeżenie decydentów stanowych, lokalnych oraz społeczność zamieszkującą stan Teksas o zagrożeniach transregionalnych wynikających z wysokiego współczynnika handlowego

z Meksykiem oraz bezpośrednich zagrożeniach dla bezpieczeństwa narodowego USA;

Szkolenia i seminaria dzięki którym SFS tworzy globalną sieć liderów do spraw bezpieczeństwa, w skład której wchodzi: naukowcy, dziennikarze śledczy oraz osoby, które pracowały w jednostkach zajmujących się obroną, polityką zagraniczną, egzekwowaniem prawa oraz wywiadem, zaangażowane poprzez swą działalność w rozwój wolnych społeczeństw i dbające o wolność gospodarczą i polityczną. Ponadto SFS oferuje obecnym i potencjalnym liderom szkolenia w zakresie koncepcji wojny asymetrycznej i gospodarczej, bezpieczeństwa cybernetycznego, operacji informacyjnych oraz innych kluczowych aspektów w zakresie bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku. Organizowane przez SFS tygodniowe warsztaty opierają się na połączeniu doświadczenia z zastosowaniem nowych modeli teoretycznych i koncepcyjnych w celu sprostania wyzwaniom związanym z bezpieczeństwem na całym świecie.

Radę Dyrektorów SFS w 2024 r. tworzą: prezes zarządu – Mark Walker, sekretarz – Daniel Martinez, skarbnik – pułkownik Preston McLaughlin oraz dyrektor wykonawczy – Joseph Humire.

Artur Jach-Chrzęszcz

Center for Strategic & International Studies, <https://www.csis.org> [dostęp 25.03.2024]; M. Green, *Powers, Norms, and Institutions. The Future of the Indo-Pacific from a Southeast Asia Perspective: Results of a CSIS Survey of Strategic Elites*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2020; R. Armitage, J. Nye Jr., *CSIS Commision on smart power*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2007; W. Fallon, H. Gayle, *Report of the CSIS commission on Smart Global Health Policy*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2010; W. Cohen, M. Greenberg, *Smart Power in U.S-China Relations*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2009.

CENTRUM DLA OFIAR KONFLIKTU (dawniej: CIVIC – Campaign for Innocent Victims in Conflict: Kampania na rzecz Niewinnych Ofiar Konfliktów)

Organizacja non profit i firma doradcza z siedzibą w Waszyngtonie, która działa na rzecz ludności cywilnej w strefach konfliktów, ofiar wojny,

inicjując badania i doradzając decydentom, skupiając się na propagowaniu odpowiedzialności stron konfliktu wobec ludności cywilnej przed, w trakcie i po konflikcie zbrojnym.

Kampania na rzecz Niewinnych Ofiar Konfliktów (CIVIC) została założona w 2003 r. przez Marłę Ruzicką – młodą działaczkę humanitarną, która uświadomiła sobie potrzebę istnienia organizacji skupionej na cierpieniu niewinnych cywilów poszkodowanych w wyniku wojny i chciała zorganizować swoją pracę wyłącznie przy pomocy wolontariuszy. Senator Patrick Leahy pomógł M. Ruzickiej stworzyć pierwszy finansowany przez USA program pomocy, którego celem była w szczególności pomoc w odbudowie życia cywilów, którzy nieumyślnie ucierpieli w wyniku amerykańskich operacji bojowych.

Centrum ściśle współpracuje z departamentami i organizacjami wojskowymi, takimi jak NATO. Pomimo że Ruzicka zginęła w zamachu samobójczym w Bagdadzie w kwietniu 2005 r., gdy działała na rzecz cywilnych ofiar wojny, jej współpracownicy, przyjaciele i rodzina wiedzieli, że CIVIC dokonało czegoś wyjątkowego w obronie społeczności, czego nie można pozostawić bez wsparcia. Personel został zatrudniony na początku 2006 r., a w 2007 r. organizacja rozszerzyła swój mandat poza Irak i Afganistan. Do osiągnięć centrum należy przekonanie Kongresu USA do opracowania programów pomocy ofiarom uwikłanym w konflikty na dużą skalę.

Misją Centrum dla Ofiar Konfliktów jest współpraca z uzbrojonymi podmiotami i ludnością cywilną uczestniczącą w konflikcie w celu opracowania i wdrożenia rozwiązań zapobiegających szkodom cywilnym, łagodzących je i reagujących na nie; zwiększających ochronę ludności cywilnej dotkniętej konfliktami na całym świecie. Centrum doradza organizacjom międzynarodowym, rządowi, agencjom wojskowym i uzbrojonym podmiotom niepaństwowym i zachęca do przyjęcia oraz wdrożenia polityk mających na celu zapobieganie szkodom wśród ludności cywilnej. W przypadku szkód wyrządzonych ludności cywilnej centrum stara się zapewnić odszkodowanie i pomoc oraz zwrócić uwagę na problem tych osób, które podejmują decyzje.

Wizją CIVIC jest przyszłość, w której strony zaangażowane w konflikt wykraczają poza swoje zobowiązania prawne, aby zminimalizować szkody dla ludności cywilnej uczestniczącej w konflikcie. Aby to osiągnąć,

centrum ocenia przyczyny szkód wśród ludności cywilnej w poszczególnych konfliktach, opracowuje kreatywne rozwiązania, aby im zaradzić, i współpracuje z ludnością cywilną, rządami, siłami zbrojnymi oraz instytucjami międzynarodowymi i regionalnymi w celu wdrożenia określonych rozwiązań. W dłuższej perspektywie celem CIVIC jest stworzenie nowego globalnego sposobu myślenia wokół solidnej ochrony ludności cywilnej i reagowania na poniesione szkody.

Działalność centrum obejmuje cztery elementy:

- ▶ dokumentowanie skutków konfliktów zbrojnych, jakie ponoszą cywile, poprzez wywiady z samą ludnością cywilną, organizacjami humanitarnymi i walczącymi stronami,
- ▶ wspieranie decydentów w krajach objętych konfliktem, aby zmienić politykę i praktyki w stolicach świata, instytucjach międzynarodowych i regionalnych,
- ▶ bezpośrednie współdziałanie z walczącymi stronami w celu zapewnienia im praktycznych rozwiązań minimalizujących szkody wśród ludności cywilnej,
- ▶ wzmocnienie głosów cywilów w mediach, zwrócenie uwagi zarówno na ich trudną sytuację, jak i propozycje CIVIC dla rozwiązania problemów i zmniejszenia ich cierpienia.

Centrum pracuje na trzech różnych kierunkach.

Po pierwsze, CIVIC wzywa walczące strony do wzięcia odpowiedzialności i udzielenia pomocy poszkodowanej ludności cywilnej. Na przykład pomogła w stworzeniu finansowanego przez cywilów amerykańskich programu pomocy ofiarom wojny w Iraku i Afganistanie, a także współpracowała z NATO w celu utworzenia funduszu kompensacyjnego. Wysiłki te odniosły sukces, jeśli chodzi o godność życia niewinnych ludzi, odbudowę rodzin i zapewnienie odpowiedzialności za wyrządzone szkody.

Po drugie, CIVIC nalega na przyjęcie nowego międzynarodowego standardu nakazującego uznanie ofiar wojny. Żaden traktat, zwyczaj ani norma nie wymaga od narodów pomocy ludziom, których prawa wojenne nie chronią. Prawa człowieka muszą być przestrzegane w takich sytuacjach.

Po trzecie, CIVIC to głos ofiar wojny, który często zagłuszany jest przez bardziej sensacyjne historie. Centrum zapewnia rozpoznawalność

ofiar wojny wśród polityków, w mediach społecznościowych i gromadzi ich historie, aby pokazać rzadko spotykane ludzkie koszty konfliktu.

Centrum dla Ofiar Konfliktu współpracowało z armią amerykańską przy szkoleniu żołnierzy armii amerykańskiej rozmieszczonych w Iraku i Afganistanie w zakresie unikania kontaktu z ludnością cywilną oraz sposobów rekompensowania wyrządzonych szkód. Współpracowało także z Amerykańską Unią Wolności Obywatelskich przy analizie roszczeń z tytułu odszkodowań cywilnych i opracowaniu ustawy o roszczeniach cywilnych. Centrum dla Ofiar Konfliktu z sukcesem zachęciło państwa członkowskie NATO do opracowania, finansowania i wspierania funduszu powierniczego na rzecz ofiar wojny.

CIVIC ma obecnie prawnika wojskowego współpracującego z Harwardem, który dokumentuje wysiłki Stanów Zjednoczonych mające na celu złagodzenie strat poniesionych przez ludność cywilną oraz śledzenie tego, co dzieje się w państwach ogarniętych wojną czy konfliktem, a także koordynowanie pomocy państw NATO i Stanów Zjednoczonych dla ofiar wojny. Ponad jedna trzecia datków na rzecz CIVIC pochodzi od osób prywatnych – jest to hołd dla organizacji w imię sprawy, która cieszy się dużym zainteresowaniem opinii publicznej.

Zapotrzebowanie na organizację zajmującą się pozyskiwaniem zasobów dla ofiar wojny i świadomością ich cierpień na poziomie międzynarodowym spotkało się z wyraźnie pozytywnym odzewem, jaki CIVIC otrzymało od osób walczących o prawa człowieka, sprawiedliwość i międzynarodowe prawo humanitarne.

Centrum dla Ofiar Konfliktu (CIVIC) działa na styku dziedzin praw człowieka, pomocy humanitarnej i bezpieczeństwa, aby obarczyć walczące strony większą odpowiedzialnością za ludność cywilną przed, w trakcie i po konfliktach zbrojnych. Angażuje się w badania terenowe i raportowanie, które stanowią podstawę pragmatycznych zaleceń politycznych, a także pomocy technicznej dla walczących stron i instytucji wielostronnych. Chociaż CIVIC ma na celu zmianę zachowania walczących stron na całym świecie, jego prace skupiają się wokół kilku konkretnych konfliktów w danym momencie i współpracy z podmiotami wojskowymi. Celem długoterminowym jest wzbudzenie wśród walczących stron ogólnoświatowego oczekiwania co do uznania i/lub zapewnienia wymiernej pomocy

cywilom, którym wyrządzają krzywdę, co CIVIC nazywa „zadośćuczynieniem”, w tym i w Ukrainie.

Od 2014 r. ludność cywilna na wschodzie Ukrainy w wyniku konfliktu doświadcza ofiar śmiertelnych, obrażeń i zniszczenia infrastruktury, a wraz z rozpoczęciem wojny na pełną skalę, w lutym 2022 r. ilość poszkodowanych ciągle wzrasta. Według ONZ w Ukrainie od początku wojny (na dzień 21 listopada 2023 r.) zginęło co najmniej 10 tys. cywilów, ponad 560 z nich to dzieci; rannych zostało ponad 18,5 tys. osób, ponad 13,5 mln (w tym 3,5 mln dzieci) zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów, około 6 mln to uchodźcy, 8 mln – przesiedleńcy wewnętrzni, a 11 tys. ukraińskich cywilów uważa się za zaginionych. Wiele osób było torturowanych i wykorzystywanych seksualnie. Domy ludności cywilnej, dzielnice mieszkalne miast, obiekty infrastruktury społecznej zamieniły się w cele dla rosyjskich masowych ataków artyleryjskich, bombowych, dronowych i raketowych. Te dane wskazują, że Rosja dokonuje prawdziwego ludobójstwa narodu ukraińskiego.

CIVIC jest obecne w Ukrainie od 2017 r., prowadząc badania i działania terenowe, pomagając rządowi Ukrainy i Siłom Zbrojnym Ukrainy (SZU) w opracowywaniu i wdrażaniu narzędzi, szkoleń i polityk w zakresie ochrony ludności cywilnej. Przy wsparciu CIVIC Siły Zbrojne Ukrainy utworzyły jedną z niewielu na świecie komórek zespołów zajmujących się śledzeniem i łagodzeniem skutków wojny względem cywilów i jedyną znaną w Europie. CIVIC opowiadało się także za przyjęciem Narodowej Strategii Ochrony Ludności Cywilnej. Po zatwierdzeniu pomogłaby ona w stworzeniu coraz bezpieczniejszego środowiska dla społeczności dotkniętych konfliktem, usprawniła zapobieganie zdarzeniom cywilnym i naruszeniom norm, zapewniła pomoc osobom poszkodowanym w wojnie rosyjsko-ukraińskiej oraz wzmocniła aspiracje Ukrainy do stosowania standardów NATO i UE.

W 2020 r. CIVIC rozpoczęło także prace na rzecz wzmocnienia dialogu i zaufania między ukraińskim wojskiem a ludnością cywilną na wschodzie Ukrainy. Aby promować konstruktywny dialog, który przyniosłby korzyści społecznościom dotkniętym konfliktem, CIVIC zorganizowało kurs na temat ułatwiania dialogu dla liderów społeczności i funkcjonariuszy współpracy cywilno-wojskowej. Wysiłki te pomogły wzmocnić relacje

i zaufanie do poziomu, który umożliwił cywilom omówienie drażliwych kwestii związanych z ochroną z przedstawicielami wojska.

W ciągu ostatnich 10 lat walki wzdłuż linii styczości we wschodniej Ukrainie i wojny na pełną skalę w tym kraju przedstawiciele CIVIC odnotowują znaczne szkody wśród ludności cywilnej dotyczące źródeł utrzymania, infrastruktury i podstawowych usług.

Ludność cywilna stała się głównym celem rosyjskich sił zbrojnych po ich inwazji na Ukrainę – jak wynika ze wstępnych badań i analiz opublikowanych przez Centrum dla Ofiar Konfliktu jesienią 2022 r. W miarę eskalacji wojny mnożą się doniesienia o atakach sił rosyjskich, które są wymierzone właśnie w obszary cywilne. Obecne tendencje wskazują na niewypełnianie odpowiednich zobowiązań określonych przez międzynarodowe prawo humanitarne, a jego postanowienia cały czas są naruszone.

Po rozpoczęciu inwazji Rosji na Ukrainę, 24 lutego Centrum dla Ofiar Konfliktu (CIVIC) monitoruje incydenty związane z obrażeniami ludności cywilnej na podstawie informacji z otwartych źródeł, w tym lokalnych i międzynarodowych, oraz udostępnianych przez lokalne władze i społeczności. Raport podaje przykłady przypadków szkód cywilnych w miastach takich jak Kijów, Mariupol, Humań, Wuhłedar i Charków, zauważając, że znaczne szkody cywilne są wynikiem „walk na gęsto zaludnionych obszarach i użycia broni nieprecyzyjnej”. W raporcie zauważono również, że wzmożone walki i ostrzał na obszarach zaludnionych i miejskich oraz w ich pobliżu sugerują zmianę taktyki wojennej stosowanej przez Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej mającej na celu spowodowanie masowych ofiar cywilnych.

„Nie ma wątpliwości, że wojna w Ukrainie będzie ogromną tragedią dla ludności cywilnej, którą świat będzie pamiętał przez wiele lat” – podkreśliła Beatrice Godefroy, dyrektor ds. Europy w CIVIC. „Sytuacja ludności cywilnej na obszarach będących pod ciągłym ostrzałem lub pod kontrolą Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej jest szczególnie niepokojąca. Ci, którzy chcą uciec, nie mogą tego zrobić, a ci, którzy zostają, są narażeni na śmierć lub asymilację z bojownikami”.

Ponieważ próby utworzenia dróg ewakuacyjnych i humanitarnych nadal kończą się niepowodzeniem, skumulowany wpływ na ludność cywilną uwięzioną w miastach na linii frontu, która ma ograniczony dostęp do

podstawowych usług, informacji ratujących życie i komunikacji, lub nie ma go wcale, będzie się nasilać. Ta kombinacja różnych szkód wyrządzonych ludności cywilnej utrudnia jej samoobronę. Ataki na infrastrukturę cywilną i niebezpieczne obiekty, takie jak szpitale i obiekty jądrowe, stanowią również bezpośrednie i pośrednie zagrożenie dla ludności cywilnej.

Opierając się na tych wstępnych badaniach i analizach, CIVIC przedstawia pilne zalecenia, aby lepiej chronić ludność cywilną w Ukrainie przed niszczycielskimi konsekwencjami wojny. Wśród kilku zaleceń priorytetem jest natychmiastowa „kilkudniowa przerwa w działaniach wojennych” w celu stworzenia warunków sprzyjających bezpiecznej ewakuacji ludności cywilnej przebywającej na obszarach objętych ciągłymi walkami oraz umożliwienia dostarczenia pomocy humanitarnej na te obszary. CIVIC wzywa również rosyjskie siły zbrojne do natychmiastowego zaprzestania masowych i ukierunkowanych ataków na ludność cywilną i infrastrukturę cywilną oraz wzywa społeczność międzynarodową do priorytetowego traktowania ochrony ludności cywilnej we wszystkich wysiłkach w celu wywarcia presji na Rosję.

CIVIC w dalszym ciągu pracuje na rzecz ochrony ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych. Dziś działa w wielu strefach konfliktów i stolicach kluczowych krajów na całym świecie, gdzie organizacja współpracuje z ludnością cywilną, aby przekazać władzom swoje obawy, angażuje uzbrojone strony konfliktu w proces ograniczania szkód, jakie wyrządzają one ludności cywilnej, oraz zapewnia wytyczne dla rządów krajowych i struktur międzynarodowych dotyczące opracowania i przyjmowania zrównoważonych dokumentów polityki publicznej, które przyczynią się do ratowania życia ludzi. Siła CIVIC leży w jego podejściu i doświadczeniu w poprawie wyników ochrony ludności cywilnej poprzez bezpośrednią współpracę ze społecznościami dotkniętymi konfliktami zbrojnymi i uzbrojonymi stronami konfliktu. Działacze CIVIC wierzą, że ludność cywilna nie jest „ofiara uboczną” i że szkody wyrządzone ludności cywilnej nie są nieuniknioną konsekwencją konfliktu – krzywdom wyrządzanym cywilom można i należy zapobiegać.

Olga Wasiuta, Sergiusz Wasiuta

Our History, <https://civiliansinconflict.org/our-history/> [dostęp 18.03.2024]; *Ukraine*, <https://civiliansinconflict.org/our-work/where-we-work/ukraine/> [dostęp 18.03.2024]; *Center for Civilians in Conflict (formerly: CIVIC – Campaign for Innocent Victims in Conflict)*, <https://www.ecoi.net/en/source/11026.html> [dostęp 19.03.2024]; *Emerging Patterns of Civilian Harm in Ukraine*, 9.03.2022, https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2022/03/Emerging-Patterns-of-Civilian-Harm-in-Ukraine_Final.pdf [dostęp 19.03.2024]; *Ukraine–Russia: CIVIC Calls for Ceasefire and Protection of Civilians*, 24.02.2022, <https://civiliansinconflict.org/press-releases/ukraine-russia-statement/> [dostęp 18.03.2024]; *Ukraine: Russia Shift in Warfare Tactics Is Resulting in Mass Civilian Casualties*, <https://civiliansinconflict.org/press-releases/ukraine-russia-shift-in-warfare-tactics-is-resulting-in-mass-civilian-casualties/> [dostęp 18.03.2024]; *Annual Report 2022*, <https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/05/AR-2022-1.pdf> [dostęp 16.03.2024]; «КОЛИ СЛОВА СТАЛИ ЗБРОЄЮ»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні, 10.2023, https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/11/When-Words-Become-Weapons_UKR.pdf [dostęp 19.03.2024]; *У зоні невизначеності: гібридна війна та захист цивільних в Україні*, <https://civiliansinconflict.org/publications/policy/%d1%83-%d0%b7%d0%be%d0%bd%d1%96-> [dostęp 18.03.2024].

CENTRUM STUDIÓW STRATEGICZNYCH I MIĘDZYNARODOWYCH (ang. *Center for Strategic and International Studies*, CSIS) to organizacja non-profit zajmująca się analizami i badaniami, które poruszają kwestie światowej polityki, gospodarki oraz bezpieczeństwa. CSIS w 1962 r. założyli przy Uniwersytecie Georgetown w Waszyngtonie admirał Arleigh Burke (1901–1996) i David Abshire (1926–2014). Think tank od momentu powstania prowadzi działania mające przyczynić się do rozwiązania problemów w sektorze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa narodowego USA. Przykładem może być rok 1966, kiedy badania przeprowadzone przez CSIS doprowadziły do przesłuchań w Izbie Reprezentantów (rozłam chińsko-radziecki), dwanaście lat później Centrum przyczyniło się do organizacji pierwszego publicznego przesłuchania na Kapitolu w sprawie ludobójstwa w Kambodży, w 1985 r. panel CSIS miał bezpośrednie przełożenie na przyjęcie ustawodawstwa Goldwatera-Nicholsa, mającego na celu zreformowanie Departamentu Obrony i Kolegium Połączonych Szefów Sztabów, a w 1998 r. raport komisji emerytalnej CSIS stał się ponadpartyjnym punktem odniesienia w debacie na temat reformy ubezpieczenia

społecznego USA. Do istotnych osiągnięć CSIS w XXI wieku można zaliczyć przedstawienie w 2007 r. zestawu zaleceń dotyczących konieczności globalnego zaangażowania Stanów Zjednoczonych w związku z ich pogarszającą się pozycją na świecie, prace, jakie Komisja CSIS ds. Poprawy Opieki Zdrowotnej Ameryki wykonała w 2018 r., przygotowując koncepcję globalnego bezpieczeństwa zdrowotnego mającego w bardziej przewidywalny i skuteczny sposób przyczynić się do realizacji celów amerykańskiej polityki zagranicznej i zabezpieczyć interesy narodowe, a także zaangażowanie się w 2022 r. zespołu eksperckiego CSIS w opracowanie prognoz dotyczących rosyjskiej inwazji na Ukrainę (analiza zdjęć satelitarnych oraz map uwzględniających trasy przejazdu wojsk).

Wśród kluczowych aspektów działalności CSIS należy uwzględnić badania z zakresu:

- ▶ **amerykańskich innowacji** – Projekt Stymulacji Innowacji Amerykańskich bada, w jaki sposób Stany Zjednoczone mogą sprostać wyzwaniom geopolitycznym i społeczno-gospodarczym XXI wieku;
- ▶ **edukacji obywatelskiej** – Projekt Obrona Instytucji Demokratycznych prowadzi badania dotyczące kwestii obywatelskich jako kluczowych z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego. Określa m.in. sposoby przeciwdziałania atakom na amerykański system wymiaru sprawiedliwości;
- ▶ **zmian klimatycznych** – badania CSIS prowadzone w ramach programu dotyczącego bezpieczeństwa energetycznego i zmian klimatycznych skupiają się na strategiach mających na celu analizę globalnych trendów zmian klimatycznych oraz zarządzanie nimi, umożliwiając ich eliminację lub redukcję;
- ▶ **cyberbezpieczeństwa** – portfolio CSIS w zakresie cyberbezpieczeństwa obejmuje zagadnienia związane z wojną cybernetyczną, szyfrowaniem, wojskowym potencjałem cybernetycznym, hakerstwem oraz terroryzmem finansowym;
- ▶ **obronności i bezpieczeństwa** – badaniami CSIS w zakresie obronności i bezpieczeństwa kieruje Międzynarodowy Program Bezpieczeństwa, w ramach którego realizowane są Projekt Obrony Przeciwrakietowej; Projekt dotyczący Zagadnień Nuklearnych;

Grupa Inicjatyw Obronno-Przemysłowych; Projekt Bezpieczeństwa Lotniczego; Projekt dotyczący Zagrożeń Ponadnarodowych; Projekt dotyczący Niestabilności i Mobilności; Projekt Inteligentnego Zasilania; Projekt Obrony Instytucji Demokratycznych oraz Projekt Analizy Budżetu Obronnego;

- ▶ **budżetu obronnego** – Program Analizy Budżetu Obronnego i Katedra Strategii Arleigha A. Burke’a zajmuje się opracowaniem najważniejszych zagadnień budżetowych w sferze polityki obronnej;
- ▶ **ekonomii** – Program Ekonomiczny CSIS oraz Katedra Biznesu Międzynarodowego Scholl i Program Technologii Strategicznych pozwalają na opracowanie analiz występowania korelacji pomiędzy aspektami ekonomicznymi a bezpieczeństwem narodowym w okresie, kiedy stosunki międzynarodowe definiowane są przez dążenie do uzyskania przewagi gospodarczej i handlowej;
- ▶ **energii i zrównoważonego rozwoju** – Program Bezpieczeństwa Energetycznego i Zmian Klimatycznych umożliwia analizę globalnej oraz krajowej sytuacji energetycznej ze szczególnym uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju, technologii, rynków i zagadnień politycznych;
- ▶ **bezpieczeństwa żywnościowego** – Globalny Program Bezpieczeństwa Żywnościowego i Wodnego ma na celu przedstawienie długoterminowych wytycznych dla decydentów w zakresie gospodarczych, politycznych, społecznych i klimatycznych przyczyn braku bezpieczeństwa żywnościowego na świecie oraz sposobów zapobiegania zagrożeniom;
- ▶ **płci i bezpieczeństwa międzynarodowego** – w ramach Projektu Smart Women CSIS prowadzi badania, w których analizuje się płęć jako czynnik pozwalający lepiej zrozumieć stosunki międzynarodowe i wyzwania związane z bezpieczeństwem narodowym, a także zidentyfikować sposoby, dzięki którym społeczności zajmujące się bezpieczeństwem narodowym, polityką zagraniczną i biznesem będą w stanie uzyskać równość płci w strukturach decyzyjnych;
- ▶ **geopolityki i bezpieczeństwa międzynarodowego** – Program Bezpieczeństwa Międzynarodowego oraz Katedra Strategii im. Arleigha A. Burke’a i Katedra Bezpieczeństwa Globalnego i Geostrategii

im. Zbigniewa Brzezińskiego wraz z programami regionalnymi prowadzą analizę zagrożeń oraz aspektów kształtujących bezpieczeństwo globalne;

- ▶ **globalnych zagadnień zdrowotnych** – Globalne Centrum Polityki Zdrowotnej kieruje badaniami CSIS łączącymi politykę zagraniczną i zdrowie publiczne;
- ▶ **pomocy humanitarnej** – Agenda Humanitarna CSIS analizuje osiągnięcia i wyzwania związane z reagowaniem na kryzys humanitarny. Badania te są częścią partnerstwa pomiędzy CSIS a Biurem Pomocy Zagranicznej w Przypadku Katastrof Zagranicznych (ang. *Office of Foreign Disasters Assistance*, OFDA) i amerykańskiej Agencji Rozwoju Międzynarodowego (ang. *United States Agency for International Development*, USAID);
- ▶ **ochrony przeciwrakietowej** – badania CSIS prowadzone są w ramach Projektu Ochrony Rakietowej, który zarządza także witryną internetową CSIS Missile Threat. Zadaniem programu jest poszukiwanie innowacyjnych sposobów przeciwdziałania szerokiemu zakresowi globalnych zagrożeń rakietowych;
- ▶ **zagadnień nuklearnych** – Program Bezpieczeństwa Międzynarodowego CSIS i Projekt dotyczący Zagadnień Nuklearnych opierają się na analizie zagadnień z zakresu odstraszania, zapobieganiu eskalacji konfliktów i kontroli zbrojeń;
- ▶ **space CSIS** – analizującej kwestie technologiczne, budżetowe i polityczne związane z przestrzenią kosmiczną na podstawie badań prowadzonych przez przedstawicieli Projektu Bezpieczeństwa Lotniczego, Obrony Przeciwrakietowej, Programu Technologii Strategicznych oraz Bezpieczeństwa Międzynarodowego;
- ▶ **technologii** – Program Technologii Strategicznych CSIS, Projekt Stymulacji Innowacji Amerykańskich, Program Bezpieczeństwa Międzynarodowego, Projekt Handlu i Technologii oraz projekty realizowane przez centrum sztucznej inteligencji i zaawansowanych technologii Wadhwani pozwalają określić, w jaki sposób szybko zachodzące zmiany technologiczne wpływają na wszystkie aspekty funkcjonowania społeczeństwa, począwszy od bezpieczeństwa narodowego aż po życie codzienne;

- ▶ **zagrożeń transnarodowych** – Program Bezpieczeństwa Międzynarodowego, Program Obrony Instytucji Demokratycznych oraz Katedra ds. Strategii im. Arleigha A. Burke’a CSIS przyczyniają się do identyfikacji metod działania grup terrorystycznych;
- ▶ **bezpieczeństwa wodnego** – analizowanie zapotrzebowania na wodę słodką występującą w różnych sektorach i regionach działających na terenie tego samego kraju, a także relacji między krajami rywalizującymi o dostęp do wody, na której opierają się niejednokrotnie całe sektory gospodarki – rolnictwo, energia i przemysł.

Wymienione powyżej dziedziny badań CSIS prowadzi z podziałem na poszczególne regiony świata tj. Afryka, Ameryki Północnej, Środkowej oraz Południowej, Arktykę, Azję Australię wraz z Nową Zelandią i Pacyfikiem, Europę, Bliski Wschód, Rosję i Euroazję. CSIS w swojej działalności zwraca istotną uwagę na kształcenie młodego pokolenia, oferując wizyty wprowadzające realizowane poprzez Akademię Liderów Abshire-Inamori (tworzenie globalnych rozwiązań politycznych), a także studia magisterskie na kierunku stosunki międzynarodowe poprzez współpracę CSIS z Maxwell School of Citizenship and Public Affairs przy Uniwersytecie Syracuse. Ponadto dzięki inicjatywie CSIS Journalism Bootcamp początkujący dziennikarze podczas tygodniowego warsztatu organizowanego przez Centrum w Waszyngtonie mają możliwość nawiązania kontaktów z ekspertami z dziedziny polityki, a także uczą się rozumieć problemy i globalne aspekty dotyczące międzynarodowych reportaży w stale zmieniającym się krajobrazie medialnym. Ostatnim programem Centrum mającym na celu rozwój młodych osób jest stypendium polityczne CSIS, które umożliwia wymianę doświadczeń stypendystów i uznanych ekspertów i specjalistów z dziedziny polityki zagranicznej poprzez uczestnictwo w konferencjach. Obecnie CSIS zatrudnia około 200 pracowników, z czego 120 to analitycy pracujący nad dynamiką bezpieczeństwa międzynarodowego na świecie. Centrum posiada trzy grupy członkowskie, które spotykają się regularnie w celu omówienia najważniejszych kwestii polityki zagranicznej mające odzwierciedlić kompleksowe badania i analizy tworzone przez CSIS:

1. Radni Międzynarodowi – grupę tworzą dyrektorzy generalni przedsiębiorstw, którzy spotykają się raz w roku, by omówić

- najbardziej aktualne i budzące obawy sprawy związane z polityką i bezpieczeństwem światowym;
2. Rada Doradcza – składa się z doradców Centrum, czyli decydentów z sektora publicznego i prywatnego, liderów biznesu ze Stanów Zjednoczonych, a także byłych urzędników rządowych wyższego szczebla. Rada spotyka się dwa razy w roku w Waszyngtonie.
 3. Okrągłe Stoły – to serie spotkań stanowiących forum do aktualnych i innowacyjnych dyskusji pomiędzy członkami oraz ekspertami CSIS na temat istotnych kwestii polityki zagranicznej. Spotkania odbywają się dwa do trzech razy w roku.

Od 2000 r. funkcję prezesa i dyrektora generalnego CSIS pełni były zastępca Sekretarza Obrony USA John Hamre, przewodniczącym Rady Nadzorczej CSIS jest natomiast Thomas J. Pritzker.

Artur Jach-Chrzęszcz

Center for Strategic & International Studies, <https://www.csis.org> [dostęp 25.03.2024]; M. Green, *Powers, Norms, and Institutions. The Future of the Indo-Pacific from a Southeast Asia Perspective: Results of a CSIS Survey of Strategic Elites*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2020; R. Armitage, J. Nye Jr., *CSIS Commission on smart power*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2007; W. Fallon, H. Gayle, *Report of the CSIS commission on Smart Global Health Policy*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2010; W. Cohen, M. Greenberg, *Smart Power in U.S-China Relations*, Center for Strategic & International Studies, Washington 2009.

CENTRUM WEWNĘTRZNEGO DOWODZENIA BUNDESWEHRY (niem. *Zentrum Innere Führung*) – główna instytucja zajmująca się szkoleniem i kształceniem cywilnego i wojskowego personelu Bundeswehry w zakresie kultury przywództwa, edukacji politycznej, prawa, porządku wojskowego oraz etycznych podstaw zawodu żołnierza.

Opierające się na wytycznych zawartych w białej księdze z 2016 r. Centrum Wewnętrznego Dowodzenia odgrywa kluczową rolę w zakresie dbałości o normy i wartości stanowiące podstawę koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia (niem. *Innere Führung*), która jest fundamentem kultury organizacyjnej sił zbrojnych RFN. Personel Centrum służy specjalistyczną wiedzą i pełni funkcję doradcą dla kierownictwa politycznego, przede

wszystkim w zakresie identyfikacji i oceny zmian zachodzących w Bundeswehrze oraz społeczeństwie niemieckim. Zadaniem tej instytucji jest formułowanie dalszych zaleceń ukierunkowujących działanie żołnierzy Bundeswehry, jak również wspieranie dowódców wszystkich rodzajów sił zbrojnych w obszarze dowodzenia armią. Ponadto Centrum Wewnętrznego Dowodzenia operacjonalizuje strategiczne wytyczne w imieniu Federalnego Ministerstwa Obrony (niem. *Bundesministerium der Verteidigung*, BMVg), a tym samym tworzy wiążące cele dla grupy odbiorców koncepcji *Innere Führung* i wdraża je podczas podstawowego oraz dalszego, zaawansowanego kształcenia i szkolenia w Bundeswehrze.

Od niemalże 70 lat Centrum Wewnętrznego Dowodzenia jest odpowiedzialne za przekazywanie kadrze dowódczej Bundeswehry zasad koncepcji *Innere Führung*, w tym naczelnej zasady „obywatela w mundurze” (niem. *Staatsbürger in Uniform*). Co istotne, Centrum odpowiada również za dalszy rozwój koncepcji zgodnie ze zmianami zachodzącymi w otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym Niemiec. W ten sposób przyczynia się do integracji Bundeswehry z państwem i społeczeństwem oraz gwarantuje, że zasady *Innere Führung* są nie tylko propagowane i przekazywane w teorii, ale także stosowane w praktyce.

Historia tej instytucji sięga 1 października 1956 r., kiedy swoją działalność rozpoczęła Szkoła Bundeswehry ds. Wewnętrznego Dowodzenia (niem. *Schule der Bundeswehr für Innere Führung*). Na początku mieli się w niej szkolić przede wszystkim dowódcy różnych rodzajów sił zbrojnych oraz dowódcy jednostek, ale także sierżanci kompanii Bundeswehry.

W momencie oddawania szkoły do użytku nie posiadała ona żadnych obiektów dydaktycznych. Mimo to pierwszy dowódca Centrum, pułkownik Artur Weber, zdecydował się zainaugurować proces nauczania żołnierzy. Pierwsze kursy szkoleniowe odbywały się początkowo w różnych lokalizacjach na terenie całych Niemiec, natomiast personel umieszczono w Departamencie VII Federalnego Ministerstwa Obrony w Kolonii. Kiedy 27 listopada 1956 r. kanclerz Konrad Adenauer odwiedził jeden z kursów, ze zdumieniem odkrył, że szkoła nie ma własnej siedziby. Prawdopodobnie dzięki jego wsparciu w lutym 1957 r. szkoła mogła przenieść się do głównego budynku na Pfaffendorfer Höhe w Koblencji, gdzie już 11 marca rozpoczęto dalsze nauczanie.

Początkowo szkoła była podzielona na dwie wojskowe grupy dydaktyczne i cywilny Personel naukowo-badawczy i dydaktyczny w Szkole Bundeswehry ds. Wewnętrznego Dowodzenia (niem. *Wissenschaftlichen Forschungs- und Lehrstab bei der Schule der Bundeswehr für Innere Führung*). Personel ten został przeniesiony w 1968 r. do Naukowego Instytutu Kształcenia Sił Zbrojnych (niem. *Wissenschaftliche Fortbildungsinstitut der Bundeswehr*), a rok później został wydzielony ze szkoły i przeniesiony do Heide koło Siegburga; później instytut ten został przekształcony w Instytut Nauk Społecznych Bundeswehry (niem. *Institut für Sozialwissenschaften der Bundeswehr*). Wykładowców, którzy pozostali w Koblencji, połączono w Grupę Naukową. Składała się ona wówczas z czterech grup dydaktycznych i specjalnego personelu zajmującego się wyposażeniem, szkoleniem oddziałów i regulaminami wojskowymi. W lutym 1973 r. przeprowadzono restrukturyzację, a całą kadrę pedagogiczną i wykładowców połączono w kadrę naukowo-dydaktyczną.

Zgodnie z rozkazem Generalnego Inspektora Bundeswehry, generała Haralda Wusta, szkoła miała być główną instytucją sił zbrojnych zajmującą się wszystkimi kwestiami związanymi z zastosowaniem koncepcji *Innere Führung* w teorii i praktyce. 1 stycznia 1981 r. szkoła została przemianowana na Centrum Wewnętrznego Dowodzenia (niem. *Zentrum Innere Führung*). W tym samym czasie Centrum przyznano wiodącą rolę w nowo utworzonej grupie zadaniowej ds. wewnętrznego dowodzenia.

9 października 1984 r. Centrum Wewnętrznego Dowodzenia otrzymało sztandar hufca, a 8 września 1992 r. zostało uhonorowane wstęgą sztandaru przez ówczesnego premiera Nadrenii-Palatynatu, Rudolfa Scharpinga.

W październiku 1990 r. w Centrum rozpoczęło się szkolenie oficerów byłej Narodowej Armii Ludowej. Ocenia się, że dzięki tym działaniom Centrum wniosło istotny wkład w tworzenie nowych sił zbrojnych zjednoczonych Niemiec, nazywanych Armią Jedności (niem. *Armee der Einheit*). Ponadto od czasu szkolenia dowódców niemieckiej jednostki wsparcia w Somalii (w ramach operacji ONZ UNOSOM II w Somalii) w maju 1993 r. Centrum aktywnie uczestniczy w przygotowaniach niemieckich kontyngentów wojskowych poprzez szkolenie dowództwa i kluczowego personelu wysyłanego na operacje i misje poza granice kraju. Od kwietnia 1994 r. Centrum posiada drugą siedzibę w Strausbergu k. Berlina,

co pozwala na wykorzystywanie możliwości oferowanych przez stolicę Niemiec w zakresie nauczania.

Z dniem 1 kwietnia 2013 r. Centrum przydzielono liczne zadania wykonywane wcześniej przez Ministerstwo Obrony oraz dokonano reorganizacji Wydziału Pełnomocnika Generalnego Inspektora Bundeswehry ds. Edukacji i Szkolenia oraz Wydziału Spraw Wewnętrznych i Społecznych. Od 1 lipca 2014 r. podlegają mu: Centrum Historii Wojskowości i Nauk Społecznych Bundeswehry (niem. *Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr*) w Poczdamie oraz Muzeum Historii Wojskowości (niem. *Militärhistorisches Museum*) w Dreźnie i Berlinie-Gatow.

Od 1 sierpnia 2017 r. Centrum Wewnętrznego Dowodzenia podlega bezpośrednio Federalnemu Ministerstwu Obrony. W zakresie służby wojskowej podlega ono Generalnemu Inspektorowi Bundeswehry, natomiast merytorycznie – Departamentowi Dowodzenia Siłami Zbrojnymi w BMVg. W skład kierownictwa Centrum wchodzi dowódca w stopniu generała dywizji, pełnomocnik Generalnego Inspektora Bundeswehry ds. Edukacji i Szkolenia oraz zastępca dowódcy (w stopniu generała brygady) i szef sztabu (w stopniu pułkownika).

Centrum podzielone jest na cztery departamenty i trzy wydziały:

- ▶ Departament Dowodzenia (*Abteilung Führung*);
- ▶ Departament Prawa (*Abteilung Recht*);
- ▶ Departament Dialogu (*Abteilung Im Dialog*);
- ▶ Departament Rozwoju Wewnętrznego Dowodzenia (*Abteilung Weiterentwicklung Innere Führung*);
- ▶ Wydział Spraw Wewnętrznych i Społecznych (*Bereich Innere und Soziale Lage*);
- ▶ Wydział Edukacji i Szkoleń (*Bereich Aus- und Fortbildung*);
- ▶ Wydział Coachingu (*Bereich Coaching*).

Kierownictwo Centrum obejmuje: stanowisko dowódcy zaszeregowane do stopnia generała dywizji, Przedstawiciela Generalnego Inspektora Bundeswehry ds. Kształcenia i Szkolenia oraz Zastępcę Komendanta (w stopniu generała brygady) i Szefa Sztabu (w stopniu pułkownika).

Od początku istnienia tej instytucji funkcję dowódcy Szkoły, a następnie Centrum pełnili następujący generałowie:

- gen. bryg. Artur Weber (1956–1960)
- gen. bryg. Ulrich de Maizière (1960–1962)
- gen. bryg. Claus Hinkelbein (1962–1966)
- adm. fl. Herwig Collmann (1966–1969)
- gen. bryg. Günter-Matthias Schönnenbeck (1969–1972)
- gen. bryg. Martin Seifert (1972–1978)
- gen. bryg. Werner Lange (1978–1980)
- gen. bryg. Dieter Clauß (1980–1983)
- gen. bryg. Adalbert von der Recke (1983–1987)
- adm. fl. Ulrich Hundt (1987–1994)
- gen. bryg. Hans-Christian Beck (1994–1999)
- gen. bryg. Stephan Kretschmer (1999–2004)
- gen. bryg. Robert Bergmann (2004–2006)
- gen. bryg. Alois Bach (2006–2013)
- gen. dyw. Jürgen Weigt (2013–2016)
- gen. dyw. Reinhardt Zudrop (2016–2020)
- gen. dyw. André Bodemann (2020–2022)
- gen. dyw. Markus Kurczyk (2022–2023)

Na dzień 1 kwietnia 2024 r. funkcję dowódcy Centrum Wewnętrznego Dowodzenia pełni generał brygady Robert Sieger.

Centrum Wewnętrznego Dowodzenia, podobnie jak każda jednostka Bundeswehry, posiada własny herb. Przedstawia on czarnego, jednogłowego orła na białym tle zwróconego (heraldycznie) głową w prawo, stojącego przed Krzyżem Żelaznym i otoczonego półowalnym napisem *Innere Führung*.

Żelazny Krzyż symbolizuje wartości takie jak wolność i równość, a także cnoty takie jak rycerskość, odwaga, zaangażowanie na rzecz społeczności, koleżeństwo, skromność i poczucie obowiązku. Od 1956 r. symbolizuje nowo utworzone siły zbrojne Republiki Federalnej Niemiec – Bundeswehrę. Czarny, jednogłowy orzeł jest symbolem państwowym Republiki Federalnej Niemiec. Umieszczenie go przed Krzyżem Żelaznym w herbie Centrum Wewnętrznego Dowodzenia, symbolizuje prymat polityki nad armią oraz integrację Bundeswehry z państwem i społeczeństwem. Takie samo znaczenie ma również otaczający orła i krzyż obszerne, półowalne napisy.

Zastosowane w herbie zestawienie kolorystyczne czerni i bieli wskazuje na nawiązanie do reform pruskich. Stanowią one początek burzliwego rozwoju w historii Niemiec, który doprowadził do powstania koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia i narodzin nowej, opartej na innych niż dotychczas zasadach armii – Bundeswehry.

Agnieszka Polończyk

A. Polończyk, *Bundeswehra 1955-2030. Kulturowe i strategiczne uwarunkowania użycia sił zbrojnych RFN*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN, Kraków 2019; Die Bundesregierung, *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr*. Bundesministerium der Verteidigung, Berlin 2016; *Geschichte der Inneren Führung. Weiterbildung für Offiziere und erfahrene Unteroffiziere* (materiał Zentrum Innere Führung der Bundeswehr – w posiadaniu autorki); H.-J. Reeb, P. Többicke, *Lexikon Innere Führung*. 4., neu bearbeitete Auflage, Walhalla und Praetoria, Regensburg 2014; Zentrum Innere Führung (Hrsg.), *Festschrift zum 30jährigen Bestehen Schule der Bundeswehr für Innere Führung, Zentrum Innere Führung, 1956–1986*. Mit einem Vorwort von Adalbert von der Recke, Koblenz 1986; G. Meyer, *Zur Inneren Entwicklung der Bundeswehr bis 1960/61*, [w:] *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik. 1945–1956. Band 3: Die NATO-Option*, H. Ehlert, Ch. Greiner, G. Meyer, B. Thoß, Hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, R. Oldenbourg Verlag München, Oldenbourg, München 1993; U. de Maiziére, *Erinnerungen und Erfahrungen als Kommandeur der Schule der Bundeswehr für Innere Führung 1960 bis 1962*, [w:] *Vom Kalten Krieg zur deutschen Einheit. Analysen und Zeitzeugenberichte zur deutschen Militärgeschichte 1945 bis 1995*, Hrsg. B. Thoß, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Oldenbourg 1995.

CHIŃSKI MIĘDZYKONTYNTENTALNY POCISK BALISTYCZNY DF-31 – międzykontynentalny (ang. *Intercontinental Ballistic Missile*, ICBM) mobilny system raketowy bazowania lądowego „Wschodni Wiatr”, określany w nomenklaturze NATO jako CSS-10. DF-31 występuje w dwóch odmian DF-31A oraz DF-31AG. Jest trójstopniową raketą na paliwo stałe przenoszoną w piętnastometrowym kanistrze, która może być wyposażona w pojedynczą głowicę bojową o masie 1 tony. Jego zasięg waha się od 7200 do 8000 km, co stanowiło znaczący postęp w stosunku do DF-4, który był jego starszą wersją. Nie jest jednak w stanie osiągnąć terytorium Stanów Zjednoczonych.

Przypuszcza się, że w czasie wojny może zostać wykorzystany przeciwko celom w Indiach, Rosji oraz amerykańskim bazom wojskowym na zachodnim Pacyfiku, takich jak wyspa Guam. Po raz pierwszy użyto go w 2006 r. Jego celność wynosi 300 m CEP i jest ona nieco mniejsza niż w przypadku pocisków wyrzeliwanych z silosów podziemnych. Przez niektórych ekspertów DF-31 jest określany jako kontynuacja DF-21 (pierwszego chińskiego pocisku balistycznego średniego zasięgu przenoszonego mobilną wyrzutnią kołową), czyli lądowej wersji JL-1 (pierwszego pocisku balistycznego odpalanego z łodzi podwodnej).

Cała rodzina pocisków DF-31 wyrzeliwana jest „na zimno”, tzn. pocisk wyrzucany jest z kanistra przez ładunki wybuchowe, zanim pierwszy stopień rakiety się zapali. Jest to taka sama metoda startu jak w przypadku wyrzutni DF-26 i DF-41. W 2014 r. pojawiła się „morska wersja” DF-31, oznaczona jako JL-2. To pierwsza chińska rakietą odpalana z okrętów podwodnych o zasięgu międzykontynentalnym. Użytkowana wcześniej JL-1 przenoszona przez okręty 092 mogła razić cele na dystansie nie większym niż 2,5 tys. km. Domniemany zasięg JL-2 wynosi natomiast między 7 a 7,5 tys. km, a pojedynczy pocisk może przenosić głowicę jądrową o mocy pomiędzy 250 kt a 1 MT lub 3–4 głowice MIRV o mocy 90 kt. Obecnie jest ona podstawowym uzbrojeniem chińskich okrętów podwodnych typu 094. Pierwsza tego rodzaju jednostka z 12 pociskami JL-2 rozpoczęła dyżur bojowy w 2015 r.

Wkrótce po wprowadzeniu do służby DF-31 została ona zastąpiona przez nowszy model DF-31A. W przeciwieństwie do poprzedniczki ma większy zasięg wynoszący 11–12 tys. km. Daje to możliwość PLA atakowania celów położonych na zachodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych. W momencie konieczności przeprowadzenia odwetowego uderzenia nuklearnego cele położone na wschodnim wybrzeżu miały być atakowane przez wyrzutnie DF-5. Choć DF-31A jest ulepszoną wersją DF-31, wciąż nie zastąpił całkowicie swojego poprzednika. W 2020 r. szacowano, że Chiny posiadają 4 wyrzutnie DF-31. Liczba wyrzutni DF-31A określana była między 48 a 72 sztuki. Pojedyncza kompania wyrzutni DF-31 i DF-31A składa się z dziewięciu pojazdów: jednego pojazdu Dongfeng EQ2050 (osobowego pojazdu opancerzonego będącego kopią amerykańskiego Humvee), trzech ciężarówek wsparcia logistycznego, trzech pojazdów

zapewniających łączność (ang. *cable vans*), jednego pojazdu dowodzenia oraz jednej wyrzutni. Najbardziej charakterystyczną cechą spośród wszystkich pojazdów są samochody zapewniające łączność. Przewożą one ogromne ilości okablowania, niezbędne do wystrzelenia międzykontynentalnej rakiety balistycznej. W przypadku DF-31 są to były autobusy cywilne, w których usunięto siedzenia i zastąpiono je słupkami kablowymi. W przypadku DF-31A używane są już specjalnie do tego przystosowane ciężarówki wojskowe. Pozostałe pojazdy i ich wyposażenie wydają się podobne. Kanister na pociski DF-31 znajduje się na naczepie napędzanej wojskowym ciągnikiem siodłowym Hanyang HY4301. Jest to metoda, w której kabina ciężarówki nie jest na stałe zintegrowana z przyczepą, gdzie znajduje się kanister z pociskiem. Rozwiązanie to określane jest jako *mobile-erector-launcher* (MEL). Odminnym rozwiązaniem są pojazdy, w których kabina ciężarówki zintegrowana jest z wyrzutnią (ang. *transporter-erector-launcher*, TEL).

W 2017 r. w czasie parady wojskowej z okazji powstania Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej zaprezentowano najnowszą wersję wyrzutni DF-31AG. Wyposażono ją w ten sam pocisk jak DF-31A, jednak konstruktorzy wymienili MEL na TEL, znany jako HTF5980B. Kiedy zaczęto przeprowadzać testy, wyrzutnia określana była jako DF-31B. Kiedy system został publicznie zaprezentowany, zmieniono nazwę na DF-31AG. A – oznaczało identyczny pocisk jak w przypadku DF-31A, G – lepszą mobilność. Główną wadą wyrzutni typu MEL była ograniczona możliwość startu rakiety, do którego dochodziło wyłącznie w specjalnie przygotowanych wcześniej miejscach. Zastosowanie wyrzutni typu TEL pozwoliło Siłom Rakietowym na rozmieszczanie i start rakiety z miejsc do tej pory niedostępnych oraz poruszanie się po drogach nieutwardzonych. W wypadku wojny ze Stanami Zjednoczonymi pociski mogłyby zatem uderzyć w o wiele więcej miejsc na wschodnim wybrzeżu niż w przypadku DF-31A. Różnica tkwi także w wewnętrznym wyposażeniu obydwu typów wyrzutni. Ciężarówka MEL nie była w stanie pomieścić dużej liczby urządzeń służących do startu i dowodzenia w swoich kabinach. Na wyposażeniu każdej kompanii musiał zatem znajdować się wóz dowodzenia. Takiej konieczności nie ma w wyrzutniach opierających się na pojeździe typu TEL. Panele startowe znajdują się wewnątrz kabiny, dlatego osobny wóz

dowodzenia staje się zbędny. Należy zauważyć, że załoga nigdy nie odpala pocisku, będąc w środku pojazdu. Wszystkie systemy raketowe PLARF wyposażone są również w przenośne panele startowe, dzięki czemu pocisk może być wystrzelony, kiedy załoga znajduje się w bezpiecznej odległości. Szacuje się, że w 2020 r. Chiny dysponowały 20–30 wyrzutniami DF-31AG, które znajdowały się na wyposażeniu: 632. Brygady Rakietowej, 642. Brygady Rakietowej, 643. Brygady Rakietowej, 656. Brygady Rakietowej i 664. Brygady Rakietowej.

W ciągu najbliższych kilku lat spodziewany jest znaczący wzrost liczby chińskich międzykontynentalnych systemów raketowych, w tym także DF-31. Wiąże się on z budową około 350 nowych silosów umieszczonych na trzech obszarach pustynnych w północnych Chinach. Jednym z nich jest Yumen w prowincji Gansu, gdzie trwa budowa 120 indywidualnych silosów na obszarze 340 mil kwadratowych. Drugim w Hami we wschodnim Xinjiangu gdzie powstaje podobna ilość silosów na obszarze 390 mil kwadratowych. Budowa miała rozpocząć się w marcu 2021 r., rok po tym, jak zaczęły powstać silosy w Yumen. Trzecim największym polem silosów jest Yulin w pobliżu Hanggin Banner (Hanggin Qi) na zachód od Ordos w regionie autonomicznym Mongolia wewnętrzna. W porównaniu do dwóch poprzednich jest najmniejsze i obejmuje powierzchnię 325 mil kwadratowych z 90 miejscami na podziemne silosy. Miejsca te zostały odkryte w lutym 2021 r., kiedy Federacja Amerykańskich Naukowców zwróciła uwagę na obecność charakterystycznie nadmuchiwanymi schronów przykrywających wiele miejsc na poligonie w Jilantai wraz z półokrągłymi konstrukcjami ścian, jakie są stosowane w przypadku budowy silosów. Odkrycie to umożliwiło innym badaczom wykorzystującym zdjęcia satelitarne dotarcie do trzech dużych pól, gdzie trwała rozbudowa lądowego komponentu triady nuklearnej. Weryfikacja każdego z tych miejsc była prosta, ponieważ proces konstrukcji był zawsze taki sam. W pierwszej kolejności oczyszczano miejsce, gdzie miał być zbudowany silos, następnie przed rozpoczęciem prac ziemnych wznoszono duży nadmuchiwany schron, który miał zarówno chronić konstrukcję przed silnymi burzami piaskowymi i zimnymi frontami atmosferycznymi, jak i rozpoznaniem satelitarnym. W ciągu całego procesu budowy stosowano kilka rodzajów rozwiązań schronów, w tym nadmuchiwane z krótkimi prostokątami,

z okrągłymi kopułami oraz solidnymi prostokątnymi konstrukcjami. Wybór zależał od czynników praktycznych – dostępności materiałów, kosztów czy powierzchni konstrukcyjnej. Niezależnie od miejsca silosy zostały rozmieszczone w odległości około trzech kilometrów od siebie, tworząc niemal idealny wzór trójkątnej siatki. Zakłada się, że jeśli każdy nowy silos zostanie wypełniony rakietą z pojedynczą głowicą, liczba głowic w ramach ICBS wzrośnie w ciągu najbliższej dekady do około 500, czyli będzie ich dwukrotnie więcej niż obecnie. Gdyby jednak w silosach znalazły się ракеты DF-41 mogące przenosić do trzech głowic bojowych lub DF-31, które mogą przenosić do czterech głowic, ich liczba zwiększyłaby się do 1200–1500 głowic na wszystkich trzech nowych polach. Nie jest jasne, w jaki sposób rozbudowa lądowej triady nuklearnej zmieni istniejącą strukturę chińskich brygad Sił Rakietowych. Obecnie każda brygada odpowiada za obsługę od 6 do 12 wyrzutni. Jeśli nie zostanie zmieniona, PLA będą musiały utworzyć od 23 do 53 nowych związków taktycznych. Niezależnie od rozwiązania będzie to duże wyzwanie, ponieważ budowane silosy znajdują się z dala od istniejących baz operacyjnych. Zdaniem niektórych obserwatorów nowe wyrzutnie mogą skłonić najwyższych rangą dowódców wojskowych do podjęcia decyzji o powstaniu zupełnie nowych baz Sił Rakietowych. Gdyby do tego doszło, będzie to „rewolucyjne” rozwiązanie, którego nie praktykowano od ponad 50 lat.

Tomasz Wójtowicz

Dong Feng-31 (CSS-10), <https://missiledefenseadvocacy.org/missile-threat-and-proliferation/todays-missile-threat/china/dong-feng-31-css-10/> [dostęp 1.05.2023]; *China's Mobile ICBM Brigades: The DF-31 and DF-41*, <https://www.aboyandhis.blog/post/china-s-mobile-icbm-brigades-the-df-31-and-df-41> [dostęp 2.05.2023]; A. Hładij, *Międzykontynentalne pazury chińskiego smoka*, <https://space24.pl/międzykontynentalne-pazury-chińskiego-smoka-analiza> [dostęp 1.05.2023]; H. Zhang, *China's nuclear weapons strategy and modernization program*, <http://inesglobal.net/wp-content/uploads/2021/10/Section-14-Zhang.pdf> [dostęp 26.04.2023]; *PLARF Missile Force Structure 2020*, https://thebulletin.org/wp-content/uploads/2020/12/Kristensen-Korda_Nov-Dec-China-Table2_final.pdf [dostęp 3.05.2023]; H. M. Kristensen, M. Korda, E. Johns, *Nuclear Notebook: Chinese nuclear weapons*, 2023, <https://thebulletin.org/premium/2023-03/nuclear-notebook-chinese-nuclear-weapons-2023/> [dostęp 20.03.2024].

CYBEROBRONA – działania polegające na zapewnieniu podmiotowi możliwości udaremnienia cyberataków, obejmujące także procesy i praktyki, które mają na celu chronić systemy, sieci i dane przed nieautoryzowanym dostępem lub manipulacją. Jak wskazuje Robert Adam Janczewski, cyberobrona to: „działania zamierzone lub wymuszone, prowadzone w celu udaremnienia lub odparcia cyberdziałań prowadzonych przeciwko bezpieczeństwu człowieka, elementom cyberprzestrzeni, ich zasobom lub infrastrukturze fizycznej, zabezpieczenia lub utrzymania własnej swobody cyberdziałań oraz stworzenia warunków do działań zaczepnych. To właśnie stwarzanie warunków do działań zaczepnych różni cyberobronę od cyberochrony, która nie stwarza warunków do ofensywy”.

Cyberobrona chroni sieci i systemy teleinformatyczne oraz zawarte w nich zasoby. Cyberoperacje obronne mogą być prowadzone jako wewnętrzne działania obronne lub obronne działania w odpowiedzi. Wyróżnia się obronę aktywną i obronę pasywną. Łukasz Olejnik pisze, że poszczególne państwa rozważają strategię aktywnej obrony, co w odniesieniu do cyberbezpieczeństwa może obejmować: „działania ofensywne, w tym angażowanie się w działania przeciwko źródłu cyberataku”. Obrona pasywna oznacza natomiast tradycyjne formy zabezpieczeń komputerowych używane do ochrony sieci komputerowych, takie jak: kontrola dostępu do systemu, administrowanie bezpieczeństwem, czy bezpieczne projektowanie systemów.

Jak wskazuje Tomasz R. Aleksandrowicz: „w zakresie zdolności defensywnych w cyberprzestrzeni obowiązki państwa sprowadzają się w zasadzie do ochrony własnych zasobów informatycznych [...] oraz wprowadzenia takiego systemu rozwiązań prawno-organizacyjnych, który określa zasady bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni obowiązujące również podmioty pozapaństwowe. W warunkach polskich taki system został stworzony przepisami ustawy o Krajowym Systemie Cyberbezpieczeństwa, będącej implementacją dyrektywy NIS”.

W Strategii Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024 w ramach celu szczegółowego, jakim jest zwiększenie potencjału narodowego w zakresie technologii cyberbezpieczeństwa, wskazano konieczność uzyskania zdolności do prowadzenia pełnego spektrum działań

militarnych w cyberprzestrzeni, co ma obejmować m.in.: rozpoznawanie zagrożeń, ochronę i obronę sieci oraz systemów teleinformatycznych oraz zwalczanie źródeł cyberzagrożeń. W strategii duży nacisk kładzie się także na współpracę, a „członkostwo w Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego jest istotnym filarem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, jak i bezpieczeństwa euroatlantyckiego. Nasilające się ataki o charakterze hybrydowym czynią nieodzownym inwestowanie w zdolności odstraszania i obronne, w tym doskonalenie swojej odporności i zdolności do szybkiego i skutecznego reagowania na cyberataki”.

Wsparcie cyberobrony to działania mające na celu pomoc w zakresie zwalczania cyberzagrożeń zaprzyjaźnionym lub sojusznicznym krajom, które są zagrożone atakiem lub zostały faktycznie zaatakowane przez wrogie państwo. Charakter pomocy musi stale ewoluować, ponieważ metody działań oraz narzędzia przeciwników nieustannie się zmieniają. Jak wskazują eksperci think tanku Aspen Institute, doświadczenie wojny w Ukrainie pokazuje, że sukces w cyberobronie może zapewnić jedynie złożona sieć powiązań organizacji rządowych, firm prywatnych, a także organizacji non-profit, które mogą także wspierać inicjatywy ze strony sektora publicznego w sytuacjach konfliktowych. Analiza tego, jak różne podmioty świadczyły pomoc w cyberobronie w czasie pierwszego roku po inwazji Rosji na Ukrainę, a także ich współpracy i partnerstw międzysektorowych, może stanowić punkt odniesienia dla innych państw w zakresie budowania dobrych praktyk w zakresie cyberobrony.

Na poziomie regionalnym rozmowy i prace nad zintensyfikowaniem wysiłków na rzecz unijnej cyberobrony rozpoczęły się po rosyjskiej pełnoskalowej agresji na Ukrainę z dnia 24 lutego 2022 r. Polityka UE w zakresie cyberobrony, zaprezentowana w listopadzie w 2022 r. przez Komisję Europejską i Wysokiego Przedstawiciela ma na celu zwiększenie zdolności UE w zakresie cyberobrony oraz wzmocnienie koordynacji i współpracy między wojskowymi i cywilnymi społecznościami cybernetycznymi (cywilnymi, organami ścigania, dyplomatycznymi i obronnymi). Wcześniej, w strategii UE w zakresie cyberbezpieczeństwa z 2020 r., podkreślono potrzebę przeglądu unijnych ram polityki w zakresie cyberobrony, wobec tego polityka UE realizuje założenia unijnej strategii cyberbezpieczeństwa oraz Kompas Strategicznego.

Polityka UE w zakresie cyberobrony opiera się na czterech filarach obejmujących szeroki zakres inicjatyw, które mają pomóc UE i państwom członkowskim w następujących obszarach:

1. Wspólne działanie na rzecz silniejszej cyberobrony UE – Unia Europejska wzmocni swoje mechanizmy koordynacji między krajowymi i unijnymi podmiotami w dziedzinie cyberobrony w celu zwiększenia wymiany informacji i współpracy między wojskowymi i cywilnymi społecznościami cybernetycznymi oraz dalszego wspierania wojskowych misji i operacji w dziedzinie wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony.
2. Zabezpieczenie ekosystemu obronnego UE – poszczególne elementy oprogramowania mogą być wykorzystywane do przeprowadzania cyberataków na przedsiębiorstwa lub rządy, a także na sektor obrony. Wymaga to dalszych prac nad standaryzacją i certyfikacją cyberbezpieczeństwa w celu zabezpieczenia zarówno domen wojskowych, jak i cywilnych.
3. Inwestowanie w zdolności w zakresie cyberobrony – państwa członkowskie muszą znacznie zwiększyć inwestycje w nowoczesne zdolności wojskowe w zakresie cyberobrony w sposób oparty na współpracy, z wykorzystaniem platform współpracy i mechanizmów finansowania dostępnych na szczeblu UE, takich jak stała współpraca strukturalna (ang. *Permanent Structured Cooperation*, PESCO), Europejski Fundusz Obronny, „Horyzont Europa” oraz program Cyfrowa Europa.
4. Nawiązywanie partnerstw w celu przewyciężenia wspólnych wyzwań. Opierając się na istniejącym dialogu na temat bezpieczeństwa i obrony, a także na dialogu z krajami partnerskimi na temat cyberbezpieczeństwa, UE będzie dążyć do ustanowienia dostosowanych do potrzeb partnerstw w dziedzinie cyberobrony.

18 kwietnia 2023 r. Komisja Europejska zaproponowała unijny akt o solidarności cybernetycznej w celu poprawy reagowania na cyberzagrożenia w Unii Europejskiej. Wniosek dotyczył utworzenia europejskiej tarczy bezpieczeństwa cybernetycznego i wprowadzenia kompleksowego mechanizmu cyberbezpieczeństwa w celu stworzenia lepszej metody cyberobrony. Obecnie na poziomie unijnym za walkę z cyberzagrożeniami

odpowiedzialne są: Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa (ang. *European Union Agency for Cybersecurity*, ENISA), zespół reagowania CERT-EU, centrum zwalczania cyberprzestępczości w Europolu (EC3) i Europejska Agencja Obrony (ang. *European Defence Agency*, EDA). Podmioty podpisały w 2018 r. porozumienie o współpracy, jednak obejmuje ono przede wszystkim płaszczyznę cywilną. W maju 2023 r. Rada zatwierdziła konkluzje o cyberobronie, w których podkreśliła, że UE i jej państwa członkowskie muszą jeszcze bardziej wzmocnić swoją odporność na zagrożenia cyberbezpieczeństwa i zwiększyć wspólne cyberbezpieczeństwo i cyberobronę przed szkodliwymi zachowaniami i aktami agresji w cyberprzestrzeni.

Cyberobrona zajmuje istotną pozycję w zakresie rozważań i prac NATO. Pierwszy raz pojawiła się w agendzie sojuszu na szczycie w Pradze w 2002 r. Cyberataki na Estonię w 2007 r. spowodowały zwrócenie międzynarodowej uwagi na problem cyberzagrożeń i przekonanie o konieczności współpracy zarówno między państwami, jak i sektorami – publicznym i prywatnym. W 2008 r. NATO zatwierdziło pierwszą politykę dotyczącą cyberobrony, która została przyjęta podczas szczytu w Bukareszcie. Po trzech latach została przyjęta druga polityka dotycząca cyberobrony, a rok później cyberobrona została wprowadzona do procesu planowania obrony NATO. W 2014 r., na szczycie NATO w Walii, państwa Sojuszu poparły nową politykę cyberobrony i zatwierdziły plan działania. Uznano, że w cyberprzestrzeni obowiązuje prawo międzynarodowe, a cyberobrona jest częścią podstawowego zadania NATO w zakresie obrony zbiorowej. W 2016 r. podczas szczytu NATO w Warszawie państwa Sojuszu uznały cyberprzestrzeń za domenę operacji – podobnie jak powietrze, ląd i morze. Podczas szczytu przyjęto także deklarację cyberbezpieczeństwa (ang. *Cyber Defence Pledge*). NATO pomaga sojusznikom zwiększyć swoje zdolności cyberobrony poprzez:

- ▶ udostępnianie w czasie rzeczywistym informacji o incydentach oraz dzielenie się najlepszymi praktykami zwalczania zagrożeń w cyberprzestrzeni;
- ▶ utrzymywanie zespołów szybkiego reagowania, które mogą pomagać sojusznikom;
- ▶ opracowanie celów, których realizacja ułatwi wypracowanie wspólnego podejścia do budowania zdolności cyberobronnych sojuszników;

- inwestowanie w edukację, szkolenia i ćwiczenia, takie jak *Cyber Coalition*.

Polska podpisała z NATO bilateralne umowy na rzecz współpracy w zakresie cyberobrony. Pierwsza została podpisana w 2011 r., a jej sygnatariuszami byli Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Organ Zarządzający Cyberobroną NATO. Kolejną podpisano w 2019 r. – ze strony Polski przez wiceministra obrony narodowej Tomasza Zdzikotą, a ze strony NATO przez Antonio Missiroli, asystenta Sekretarza Generalnego NATO ds. Nowych Zagrożeń Bezpieczeństwa. Polska jest też sygnatariuszem porozumień w ramach współpracy bilateralnej, np. w 2021 r. Dyrektor Narodowego Centrum Bezpieczeństwa Cyberprzestrzeni podpisał z Łotwą oraz Estonią porozumienie w zakresie współpracy wojskowych zespołów reagowania na incydenty bezpieczeństwa komputerowego. W opublikowanym w 2020 r. raporcie sekretarza generalnego NATO Jensa Stoltenberga podkreślono, że cyberbezpieczeństwo stanowi część głównego zadania NATO, jakim jest obrona zbiorowa sojuszników.

W Polsce w obszarze obrony narodowej za współpracę Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej z właściwymi organami Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego, Unii Europejskiej i organizacji międzynarodowych odpowiedzialny jest Minister Obrony Narodowej. 8 lutego 2022 r. o godz. 11.00 podczas uroczystości w Klubie Wojskowej Akademii Technicznej (WAT) w Warszawie, z udziałem ministra obrony narodowej Mariusza Błaszczaka, powołano Wojska Obrony Cyberprzestrzeni, które jako specjalistyczny komponent Sił Zbrojnych są właściwe do realizacji pełnego spektrum działań w cyberprzestrzeni, w szczególności w zakresie proaktywnej ochrony oraz aktywnej obrony elementów i zasobów cyberprzestrzeni kluczowych z punktu widzenia Sił Zbrojnych. Formalnie Dowództwo Komponentu Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni funkcjonuje na mocy Ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, która weszła w życie 23 kwietnia 2022 r. Dowództwo Komponentu Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni (DKWOC) powstało na bazie Narodowego Centrum Bezpieczeństwa Cyberprzestrzeni i jednostek bezpośrednio podporządkowanych. Dowódcą został generał brygady Karol Molenda.

Istniejące prawo międzynarodowe, w tym Karta Narodów Zjednoczonych, stosuje się także do cyberprzestrzeni. Tym samym państwa są

zobowiązane do przestrzegania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni. To samo odnosi się do artykułu 5. Traktatu Północnoatlantyckiego, który dotyczy zobowiązania wzajemnej obrony członków sojuszu, jednak eksperci wskazują, że chociaż teoretycznie uruchomienie artykułu 5 jest możliwe, to w praktyce wszystkie dotychczasowe cyberataki traktowano jako tzw. podprogowe. 25 lutego 2022 r., dzień po rosyjskiej inwazji na Ukrainę, sekretarz generalny NATO Jens Stoltenberg potwierdził, że cyberobrona jest nieodłączną częścią obrony kolektywnej. Działania w cyberprzestrzeni cechują się jednak tym, że bardzo trudno określić ich natężenie, a w szczególności wskazać granicę, po przekroczeniu której można by uznać, że sytuacja ta spełnia minimalne kryteria dla uruchomienia art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego.

Podsumowując, konieczne jest, aby polityki cyberobrony poszczególnych państw były nieustannie rozwijane i dostosowywane do zmieniającej się rzeczywistości i sytuacji w cyberprzestrzeni oraz ewoluujących cyberzagrożeń.

Agnieszka Warchol

Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa, (Dz. U. 2018 poz. 1560); Ustawa z dnia 11 marca 2022 roku o obronie Ojczyzny, (Dz. U. 2022 poz. 655); *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019-2024*. Monitor Polski 2019 r. poz. 1037; *The EU Cyber Solidarity Act*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/cyber-solidarity>, [dostęp 02.03.2024]; A. Warchol, *Wojska Obrony Cyberprzestrzeni*, [w:] O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa*, T. 6. Wydawnictwo Libron, Kraków 2023; *Council Conclusions on the EU Policy on Cyber Defence*, <https://www.consilium.europa.eu/media/64526/sto9618-en23.pdf>, [dostęp 02.03.2024]; *Cyberobrona: UE intensyfikuje działania przeciwko zagrożeniom cyberbezpieczeństwa*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/pl/ip_22_6642/IP_22_6642_PL.pdf [dostęp 02.03.2024]; *Ograniczone zdolności UE do cyberobrony*, <https://www.pism.pl/publikacje/ograniczone-zdolnosci-ue-do-cyberobrony> [dostęp 02.03.2024]; M. Fraser, *Rok wojny w Ukrainie. Co wiemy o wsparciu cyberobrony?* <https://cyberdefence24.pl/cyberbezpieczenstwo/rok-wojny-w-ukrainie-co-wiemy-o-wsparciu-cyberobrony> [dostęp 02.03.2024]; Aspen Institute, *The cyber defense assistance imperative. Lessons from Ukraine*, https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/2023/02/Aspen-Digital_The-Cyber-Defense-Assistance-Imperative-Lessons-from-Ukraine.

pdf, [dostęp 02.03.2024]; *Sojusz Północnoatlantycki – Ewolucja w podejściu do cyberobrony*, <https://cyberpolicy.nask.pl/nato-cyberobrona-zagrozenia-hybrydowe/> [dostęp 02.03.2024]; Ł.Olejek, *Niemcy myślą o cyberobronie*, <https://www.gazeta-prawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8203099,niemcy-cyberbezpieczenstwo.html> [dostęp 02.03.2024]; T.R.Aleksandrowicz, *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021; *Współpraca międzynarodowa*, <https://www.wojsko-polskie.pl/woc/wspolpraca-miendzynarodowa/> [dostęp 02.03.2024]; R. Siudak, *Cyberbezpieczeństwo w Polsce. Od dyskursów do polityk publicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022; R.A. Janczewski, *Cyberwalka. Militarne wymiar działań*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023; M. Kulczycki, *Rozwój zdolności NATO wobec zagrożeń cybernetycznych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, vol.14, nr 2; N.Bochyńska, *Art. 5 Traktatu NATO a działania w cyberprzestrzeni. Czy istnieją „granice” dla cyberwojny?* <https://cyberdefence24.pl/cyberbezpieczenstwo/art-5-traktatu-o-nato-a-dzialania-w-cyberprzestrzeni-czy-istnieja-granice-dla-cyberwojny> [dostęp 02.03.2024]; S. Wiedemar, *NATO and Article 5 in Cyberspace*, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-security-studies/pdfs/CSSAnalyse324-EN.pdf> [dostęp 02.03.2024].

CYBERSUWERENNOŚĆ – zdolność państwa do kontrolowania i zarządzania swoimi zasobami, infrastrukturą oraz operacjami w cyberprzestrzeni w sposób niezależny i suwerenny. Istnieją także inne aspekty, takie jak zdolność państwa do zapewnienia obywatelom wolności i bezpieczeństwa w sieci. Główną sferą działań państw w cyberprzestrzeni w zakresie utrzymania cybersuwerenności jest przeciwdziałanie zagrożeniom dla własnych interesów, które byłyby naruszane zarówno w obrębie samej cyberprzestrzeni, jak i w świecie rzeczywistym. Cybersuwerenność definiowana jest również jako wola państw do sprawowania i utrzymywania kontroli nad cyberprzestrzenią w swoich granicach, włączając w to działania polityczne, gospodarcze, kulturalne i technologiczne. Z uwagi na specyfikę cyberprzestrzeni, zastosowanie tej koncepcji w międzynarodowym porządku prawnym jest jednak trudne.

Cyberprzestrzeń, w odróżnieniu od innych sfer funkcjonowania państwa, w całości jest wytworem człowieka, wobec tego nieprzerwalnie ewoluuje. Za Robertem Adamem Janczewskim można wyróżnić następujące warstwy cyberprzestrzeni:

- ▶ fizyczną warstwę sieciową, którą tworzą urządzenia teleinformatyczne oraz infrastruktura w pozostałych domenach (ląd, morze, powietrze, przestrzeń kosmiczna);
- ▶ logiczną warstwę zawierającą elementy logiczne sieci i systemów teleinformatycznych o charakterze technicznym, składającą się z połączeń logicznych istniejących między węzłami sieci;
- ▶ warstwę cyberosobowości, która obejmuje aspekty ludzkie i poznawcze.

Aby zbudować suwerenność w cyberprzestrzeni, konieczne jest ustanowienie kontroli nad jej wszystkimi warstwami. Kontrola nad nimi odbywa się poprzez budowę wirtualnej granicy, która chroni suwerenność. Jak pisze Madhuvanthi Palaniappan, taką kontrolę można sprawować za pomocą kanałów politycznych, gospodarczych, kulturowych i technologicznych.

Z terminu „cybersuwerenność” możemy wyodrębnić dwie części składowe: „cyber” oraz „suwerenność”. Przedrostek „cyber-” nie występuje jako samodzielne słowo, lecz zawsze jest elementem innego pojęcia. Zazwyczaj używa się go do tworzenia wyrazu nazywającego wykorzystanie elektroniki do komunikacji pomiędzy podmiotami lub określenia zjawisk nawiązujących do środowiska komputerowego oraz Internetu. Po raz pierwszy przedrostek został wykorzystany w pojęciu „cybernetyka”. Suwerenność była już natomiast przedmiotem dociekań takich myślicieli jak Thomas Hobbes (1588–1679) i Jean Bodin (1530–1596). Postrzegali ją oni jako podstawę wszystkich stabilnych ustrojów politycznych. Jak pisze Andrew Heywood, suwerenność jest zasadą absolutnej i niepodzielnej władzy. Można wyróżnić suwerenność prawną i polityczną. Suwerenność prawna, jak tłumaczy Heywood, odnosi się do nadrzędnej władzy prawnej, czyli niepodważalnego prawa do wymagania zachowania zgodnego z przepisami. Suwerenność polityczna odnosi się z kolei do nieograniczonej władzy politycznej, a z tym związany jest monopol na użycie siły. Można dokonać też innych rozróżnień suwerenności. Jak czytamy w „Leksykonie politologii” pod redakcją Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta, suwerenność władzy państwowej przejawia się na dwóch poziomach: zewnętrznym, oznaczającym jej niezależność od innych państw, oraz wewnętrznym, wskazującym na jej zwierzchnią, uprzywilejowaną pozycję wobec wszystkich podmiotów politycznych działających w państwie.

W zakresie cybersuwerenności rządy na całym świecie znajdują się w fazie eksploracyjnej, badając granice swojej suwerenności w cyberprzestrzeni. Aby dotrzymać kroku szybkiemu rozwojowi i innowacjom w cyberprzestrzeni, państwa muszą zmienić swoje podejście do tej koncepcji. Nowe podejście wymaga rozumienia koncepcji suwerenności w sposób bardziej kreatywny i elastyczny, z uwzględnieniem wielu czynników takich jak np.: rozwój nowoczesnych technologii, powszechna informatyzacja życia społecznego, rozwój Internetu, pojawienie się nowych zagrożeń o charakterze asymetrycznym i transnarodowym czy rozwój sztucznej inteligencji. Z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo międzynarodowe jedno państwo nie może nakładać ograniczeń na zdolność innego państwa w odniesieniu do jego rozwoju i zdolności cybernetycznych.

Konstrukcja cyberprzestrzeni z punktu widzenia suwerenności jest skomplikowana. Infrastruktura stanowiąca podstawę jej części fizycznej jest zlokalizowana terytorialnie. Jedno z dominujących podejść w definiowaniu cyberprzestrzeni określa ją przez pryzmat jej materialnych składników. Niektórzy autorzy określają cyberprzestrzeń jako sieć współzależności infrastruktury informatycznej, w której skład wchodzi Internet, sieci telekomunikacyjne, systemy komputerowe, wbudowane procesory i sterowniki w środowisku przemysłowym o strategicznym znaczeniu, a także miedziane kable, routery internetowe, światłowody, wieże przekaźnikowe i transpondery satelitarne. To rozumienie cyberprzestrzeni wskazuje, że jest ona bezpośrednio osadzona w przestrzeni fizycznej za pomocą całej infrastruktury teleinformatycznej. Z tego typu definicji korzysta się zazwyczaj do określenia tzw. „państwowych cyberprzestrzeni”. W polskim porządku prawnym cyberprzestrzeń definiowana jest jako „przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 Ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniający przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci telekomunikacyjnego urządzenia końcowego w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne), wraz z powiązaniami pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w „Tallinn Manual 2.0” zasada suwerenności ma zastosowanie także do cyberprzestrzeni, a więc państwo nie może prowadzić cyberoperacji naruszających suwerenność innego państwa. Zgodnie ze stanowiskiem Rzeczypospolitej Polskiej dotyczącym zastosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni z grudnia 2022 r., do cyberprzestrzeni stosuje się zasada suwerenności, która jest podstawową zasadą prawa międzynarodowego. Z racji tego, że państwo sprawuje władzę nad znajdującymi się na swoim terytorium użytkownikami cyberprzestrzeni, infrastrukturą informatyczną oraz nad danymi, to może – z poszanowaniem wiążących je norm prawnomiędzynarodowych – wykonywać czynności władcze wobec tych podmiotów i obiektów. Ma również prawo do ich ochrony – czytamy w ww. dokumencie. W rezultacie naruszenie suwerenności państwa może nastąpić zarówno w sytuacji ataku na infrastrukturę państwową, jak i prywatną. Przykładem naruszenia zasady suwerenności, który znajduje się w Stanowisku Rzeczypospolitej Polskiej dotyczącym zastosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni, może być „zachowanie przypisywane państwu trzeciemu i polegające na zakłócaniu działalności organów państwa np. uniemożliwienie funkcjonowania sieci, usług bądź systemów teleinformatycznych podmiotów państwowych, czy też kradzież, usunięcie bądź upublicznienie danych należących do tych podmiotów”. Wszelkiego rodzaju działania w cyberprzestrzeni naruszające zakaz użycia siły i zasadę dotyczącą obowiązku nieinterwencji w sprawy należące do wewnętrznej jurysdykcji jakiegokolwiek państwa będą również naruszały zasadę suwerenności.

Inne zagrożenia cybersuwerenności to np.:

- ▶ zależność od zagranicznych technologii. Jak wskazuje Nikodem Bończa-Tomaszewski, posiadanie własnych technologii jest fundamentem cybersuwerenności. Zależność technologiczna uniemożliwia zapewnienie państwu realizacji kluczowych interesów, co stanowi istotę racji stanu. Konieczne jest zatem podjęcie działań na wielu płaszczyznach tj. technologicznej, prawnej, politycznej oraz wsparcie rozwoju rodzimych technologii;
- ▶ dezinformacja, która w znacznej mierze godzi w interesy państwa. Dezinformacja i manipulowanie opinią publiczną w cyberprzestrzeni, a konkretnie w jej podstawowym komponencie, jakim jest

Internet, stanowi jedno z głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa, a szczególną rolę w Internecie w tym zakresie odgrywają media społecznościowe, które są nośnikami dezinformacji, propagandy i manipulacji;

- pozostałe zagrożenia wynikające z rozwoju sztucznej inteligencji np. zaawansowane cyberataki (bardziej złożone, zautomatyzowane, masowe).

Cybersuwerenność wymaga stałego inwestowania w rozwój własnych zdolności w zakresie cyberbezpieczeństwa i rozwoju nowoczesnych technologii informatycznych. W tym aspekcie barierami, które ograniczają niezależność cyfrową poszczególnych państw są m.in. przepisy prawne: podatkowe czy określające zasady jednolitego rynku, które uniemożliwiają preferowanie konkretnych firm.

Pomimo tego, że cybersuwerenność w dużej mierze oznacza niezależność państwa w cyberprzestrzeni, bardzo ważne jest prowadzenie współpracy międzynarodowej w celu zwalczania cyberzagrożeń oraz rozwijania i ujednolicania norm i standardów dotyczących bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni. Wobec tego współpraca z sojusznikami nie stoi w sprzeczności z podnoszeniem stopy inwestycji czy zwiększaniem poziomu innowacyjności.

Pojęcie cybersuwerenności jest również wykorzystywane przez reżimy autorytarne, zwłaszcza w zakresie kontroli informacji. Dyktatury cyfrowe takie jak Chiny, Korea Północna czy Federacja Rosyjska jako usprawiedliwienie praktyk powszechnie uznawanych za niedopuszczalne takich jak np. cenzura treści w Internecie czy Wielka Zapora Sieciowa w Chinach podają temat suwerenności w cyberprzestrzeni, aby przykryć niedemokratyczne działania w sieci. Wprowadzenie totalnej koncepcji suwerennego Internetu widoczne jest np. w działaniach Federacji Rosyjskiej zmierzających do stworzenia w pełni narodowego, suwerennego cyfrowo RuNetu (*Russia Network*), którego celem byłoby cyfrowe wsparcie reżimu państwowego.

Agnieszka Warchol

Stanowisko Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące zastosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/stanowisko-rzeczypospolitej-polskiej-dotyczace-zastosowania-prawa-miedzynarodowego-w-cyber->

przestrzeni [dostęp 03.04.2024]; Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. 2005 Nr 64 poz. 565); Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2002 Nr 156 poz. 1301); Ustawa o obronie Ojczyzny (Dz. U. 2022 poz. 655); Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations: Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, 2017; A. Warchoń, *Wpływ cyberprzestrzeni na bezpieczeństwo państwa na początku XXI wieku* (Praca doktorska), Kraków 2017; A. Warchoń, *Pojęcie cyberprzestrzeni w strategiach bezpieczeństwa państw członkowskich Unii Europejskiej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate” 2019, nr 9(4); A. Warchoń, *Suwerenność (niezależność) cyfrowa*, [w:] O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Encyklopedia bezpieczeństwa*, T. 5. Wydawnictwo Libron, Kraków 2022; A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*. Wydawnictwo Atła 2, Wrocław 2004; E. T. Jensen, *Cyber Sovereignty: The Way Ahead*, „BYU Law Digital Commons” 2014, https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1239&context=faculty_scholarship [dostęp 10.03.2024]; M. Palaniappan, *Cyber Sovereignty: In Search of Definitions, Exploring Implications*, <https://www.orfonline.org/public/uploads/posts/pdf/20230817230638.pdf>, [dostęp 10.03.2024]; T. Welanyk, *Istnienie i granice suwerenności w cyberprzestrzeni. Analiza prawna* (Praca doktorska), Warszawa 2019, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3774/2200-DR-PR-379693.pdf?sequence=1> [dostęp 04.03.2024]; Prezes Exatel: *Polska dostrzegła rolę cybersuwerenności*, <https://biznes.gazetaprawna.pl/wideo/8310814,prezes-exatel-polska-dostrzegla-role-cybersuwerennosci.html> [dostęp 04.03.2024]; R. Siudak, *Cyberbezpieczeństwo w Polsce. Od dyskursów do polityk publicznych*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2022; *Raport specjalny „Forbesa”: „Cybersuwerenność”*, <https://www.forbes.pl/technologie/raport-specjalny-forbesa-cybersuwerennosc/4vw8fyt> [dostęp 02.03.2024]; N. Bończa-Tomaszewski, *Posiadanie własnych technologii to fundament cybersuwerenności*, <https://www.wirtualnemedial.pl/artikul/technologie-fundament-cybersuwerennosc-exatel> [dostęp 04.04.2024]; H. Katzan, *Cybersecurity Service Model*, „Journal of Service Science” 2012, Vol. 5, No. 2; M. Lakomy, *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar rywalizacji i współpracy państw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015; J. Sherman, *How Much Cyber Sovereignty is Too Much Cyber Sovereignty?* <https://www.cfr.org/blog/how-much-cyber-sovereignty-too-much-cyber-sovereignty>, [dostęp 10.03.2024]; R.J. Janczewski, *Cyberwalka. Militarny wymiar działań*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023.

CYFROWY LEWIATAN (cyfrowe państwo/społeczeństwo/forma rządów)¹ – metaforyczne ujęcie tworu (państwa) będącego ponad ludźmi i gromadzącego w sobie pełnię władzy dzięki nowym technologiom cyfrowym (szczególnie ich zintegrowanej automatyzacji², będącej jednym z kluczowych rezultatów tak zwanej „gospodarki opartej na danych” – gospodarki Big Data), które stają się dominującą siłą rządzącą życiem społecznym oraz indywidualnym.

Cyfrowa forma rządów charakteryzująca erę technologii skupionych wokół koncepcji trzeciej, a nawet czwartej rewolucji przemysłowej³ – technologii, które w coraz większym zakresie ustanawiają warunki, tworzą ideologie, formułują modele społeczne, wyznaczają założenia i praktyki,

-
- 1 Lewiatan (hebr. leviathan – kręty) – termin pochodzenia biblijnego, tytuł głównego dzieła Thomasa Hobbesa (1588–1679) dotyczącego filozofii politycznej oraz pojęcie symbolicznie oddające jego obraz państwa jako podmiotu władzy absolutnej – rządów prawa stojących ponad wszystkimi innymi ludzkimi siłami, kształtujących społeczeństwo dyscyplinarne.
 - 2 Automatyzacja to działanie, które zastępuje ludzką pracę technologią. Jest wykorzystywana przez firmy w celu zwiększenia wydajności i precyzji przy jednoczesnym obniżeniu kosztów i poziomu stresu. Inteligentną formą automatyzacji jest sztuczna inteligencja (AI), używająca oprogramowania do naśladowania, a nawet przekraczania ludzkiej inteligencji. Wykorzystuje algorytmy i logikę do wyszukiwania wzorców w danych i symulacji kognitywnych procesów człowieka, takich jak rozwiązywanie problemów. Jedną z najpopularniejszych form sztucznej inteligencji jest uczenie maszynowe, które uczy się i ulepsza na podstawie doświadczenia, bez konieczności programowania czy interwencji człowieka.
 - 3 Koncepcja odnosząca się do pojęcia „rewolucji przemysłowej” prowadzącej do przyjęcia modelu wytwarzania zwanego Przemysłem 4.0 wskutek wykorzystania sprzężeń zwrotnych pomiędzy automatyzacją, przetwarzaniem i wymianą danych oraz nowoczesnymi technikami wytwórczymi. Jest zbiorczym terminem dla organizacji, technik i zasad funkcjonowania łańcucha wartości łącznie stosujących lub używających systemów cyberfizycznych, Internetu rzeczy i przetwarzania chmurowego. **Pierwsza rewolucja przemysłowa** trwała w latach 1760–1840. Jej początek wiąże się z wynalezieniem silnika parowego, co spowodowało budowę kolei oraz przyczyniło się do wprowadzenia produkcji mechanicznej. **Druga rewolucja przemysłowa** rozpoczęła się na przełomie XIX i XX wieku wraz z wynalezieniem elektryczności i linii produkcyjnej, dzięki czemu możliwa stała się produkcja na skalę masową. **Trzecia rewolucja przemysłowa** rozpoczęła się w latach 60. XX wieku. Zapoczątkowało ją pojawienie się kolejno: półprzewodników i dużych systemów komputerowych (lata 60.), komputerów osobistych (lata 70. i 80.) oraz Internetu (lata 90.). **Czwarta rewolucja przemysłowa** trwa obecnie, a jej podstawą są poprzednie osiągnięcia.

aktywnie kształtujące współczesną rzeczywistością. Jak zauważa Klaus Schwab – założyciel i prezes Światowego Forum Ekonomicznego, „jesteśmy [...] świadkami ogromnych zmian we wszystkich branżach; wyłaniają się nowe modele biznesowe, pojawiają się przełomowe zakłócenia w istniejącym porządku, które rewolucjonizują systemy produkcji, konsumpcji, transportu i dostaw. Na froncie społecznym zachodzi zmiana paradygmatu określającego, jak pracujemy i komunikujemy się, a także jak się wyrażamy, jak przekazujemy informacje i jakich szukamy rozrywek. Przekształceniom ulegają zarówno rządy i instytucje, jak i systemy edukacji, opieki zdrowotnej, transportu oraz wiele innych [...]”.

Ten tworzący się na naszych oczach proces automatyzacji technologii (wręcz inteligentnej automatyzacji, napędzanej przez rozwiązania takie jak chmura, robotyka i sztuczna inteligencja) stanowiący fundament ery automatyzacji (społeczeństwa automatycznego – *automatic society*) Bernard Stiegler nazywa elektronicznym/technologicznym Lewiatanem, zaś Szymon Wróbel Nowym Cyfrowym Lewiatanem (następcą Hobbesowskiego Lewiatana-państwa), czyli globalną autonomiczną maszyną cyfrową, w której człowiek wydaje się być tylko „użytkownikiem”, „zasobem” lub „elementem przejściowym” w procesie komunikacji między maszynami. Co istotne, te w pełni autonomiczne byty (maszyny nie-ludzie) często wspomagane przez sztuczną inteligencję) mają na celu usunięcie nas ludzi z interakcji i „[...] zamiast stanowić koło zamachowe dla naszej indywiduacji, dokonują zamachu na nasze możliwości”. W tym sensie autonomizacja technologii oznacza przede wszystkim deautonomizację „budowniczych” Cyfrowego Lewiatana.

Należy podkreślić, że myśleniu o technologii i jej dominujących kierunkach rozwoju towarzyszą zagrożenia – stanowiące przejaw szeregu zjawisk z zakresu współczesnej praktyki gospodarczej, przemian stanu społeczeństwa oraz towarzyszącej im ewolucji kultury – często łączone z „gospodarką zmienności” czy też „kapitalizmem kognitywnym” tj. globalizacja, informacjonizm czy komodyfikacja wszystkich aspektów ludzkiego życia (także nauki), a także dematerializacja pracy i zmierzanie w kierunku pełnej automatyzacji czy robotyzacji fabryk i środków produkcji. Co więcej, praca powoli staje się domeną autonomicznych maszyn, które nie potrzebują ludzi do podejmowania decyzji lub przyswajania

nowych umiejętności, zarówno twardych, jak i miękkich. Można rzec, że powoli technologie w wielu aspektach potrafią zastępować człowieka, wirtualizować jego życie, a wręcz przejmować nad nim kontrolę. Trzeba zauważyć, że przed zagrożeniami płynącymi ze strony AI ostrzegał nas już w grudniu 2014 r. Stephen Hawking (1942–2018) w wygłoszonej dla BBC następującej wypowiedź: „[...] rozwój pełnej sztucznej inteligencji może oznaczać koniec rasy ludzkiej – mowa o »silnej« sztucznej inteligencji – inteligencji, która może dorównać lub przewyższyć ludzką. Nie możemy do końca wiedzieć, co się stanie, jeśli maszyna przekroczy naszą własną inteligencję, więc nie możemy wiedzieć, czy otrzymamy nieskończoną pomoc od niej, czy też zostaniemy przez nią zignorowani i zepchnięci na boczny tor, a może nawet przez nią zniszczeni”.

Cyfrowy Lewiatan – jak wskazuje wspomniany już Szymon Wróbel – stanowi polityczne i społeczne zagrożenie, które możemy zrozumieć dopiero poznawszy jego genezę. Z pewnej perspektywy budowa Cyfrowego Lewiatana przypomina budowę kopca termitów, w którego powstawaniu partycypuje całe społeczeństwo. Jedni tworzą jego twardą infrastrukturę (m.in. telekomunikacyjną), inni miękką (programiści lub specjaliści obsługujący to, co tworzą pierwsi), a jeszcze inni (praktycznie wszyscy) tzw. prosumenci – współtworzą i promują produkty Cyfrowego Lewiatana chociażby poprzez rozmaite platformy (społecznościowe, streamingowe, usługowe, służbowe), uczestnicząc w jego budowie w ramach każdej swojej codziennej aktywności. Cała ta narracja ma nas przekonać, że na naszych oczach rodzi się ekonomia polityczna oparta na asymetrii informacji (wiedzy) jako formie kontroli. Z jednej strony jest nowa klasa rządząca – „cyfrowe elity” (architekci Cyfrowego Lewiatana), czyli twórcy i właściciele globalnych aplikacji (Big Tech), czy też specjaliści od baz danych – będąca właścicielem nie ziemi czy fabryk, ale algorytmów, za pomocą których informacje są gromadzone i wykorzystywane do sprawowania kontroli nad masami, a w dalszej konsekwencji do przebudowy społeczeństw. Z drugiej strony jesteśmy my, nieświadomi tego, kto nas obserwuje i po co to robi. Z innego punktu widzenia Cyfrowy Lewiatan jest procesem przypominającym budowę piramid egipskich – miejsc pochówku władców rządzących w starożytnym Egipcie. Cyfrowy Lewiatan – angażujący wielką liczbę żywych ludzi – jawi nam się jako „piramidalnych rozmiarów

przedsięwzięcie tworzenia grobowca dla rozumu, pełniącego przez cały okres panowania myśli Zachodu rolę władcy”. Budowa tego obiektu ma służyć utrwaleniu nie-życia – „zatwardziałej głupoty”, dążeniu do pełnej deindywidualizacji, do utraty zdolności do samodzielnego myślenia i decydowania („niszczeniu podmiotów”).

Budowa Cyfrowego Lewiatana odbywa się poza jakimkolwiek projektem (nie jest w pełni odgórnie zaplanowana ani zsynchronizowana) i nie towarzyszy jej końcowy cel (ekspansywny obszar bez-celowości). Budowa nie-rozumu nie przebiega jednak w sposób absolutnie niekontrolowany. Wręcz przeciwnie, wszystko zmierza w stronę absolutnej kontroli – optymalizacja tej budowy zaczyna obejmować, wg. Wróbla, samych budowniczych. Obserwujemy zatem zjawisko algorytmicznej rządomyślności (cyfrowej tyranii), w której dostrzegamy ów proces autonomizacji technologii. Owa rządomyślność – jak twierdzą Thomas Berns i Antoinette Rouvroy – składa się z trzech (powiązanych ze sobą) etapów:

1. gromadzenia wielkoskalowych danych i przechowywania ich w magazynach-bankach danych;
2. przetwarzania danych za pomocą różnorodnych metod statystycznych, które nazywa się łącznie terminem *data mining* tj. maszynowym wydobywaniem wiedzy wprost z danych;
3. profilowania i prognozowania zachowań oraz optymalizacji efektywności tychże prognoz poprzez wpływanie na środowisko, w którym te zachowania się pojawiają.

Innymi słowy, można powiedzieć, że algorytmiczna rządomyślność to „nieustanny monitoring placu budowy wkomponowany w długą pętlę optymalizacyjną (całkowite dopasowanie działań jednostek do zapotrzebowań »związanych z« i »wynikających z« budowy Cyfrowego Lewiatana)”. To idea rządzenia światem społecznym, który opiera się na algorytmicznym przetwarzaniu dużych zbiorów danych, a nie na polityce, prawie i normach społecznych. Digitalizacja staje się swego rodzaju kwantyfikacją kwestii politycznych, którą osiąga się za pomocą algorytmów. W „tradycyjnej” praktyce statystycznej zawsze istnieją hipotezy dotyczące świata, konwencje kwantyfikacji i wcześniejsze kategoryzacje. W przypadku Big Data chodzi o to, aby na podstawie danych generować hipotezy i kryteria klasyfikacji.

W ten właśnie sposób rozwija się kapitalizm inwigilacji (ang. *surveillance capitalism*). Według Shoshany Zuboff na rynku pojawił się nowy produkt, możliwy dzięki zupełnie nowemu surowcowi. Surowcem stał się ślad, jaki pozostawiamy po sobie w Internecie, zaś produktem – przewidywanie naszych zachowań. Ten produkt jest sprzedawany na rynki, które skupiają wokół siebie globalnych architektów rzeczywistości – rynki przewidywania przyszłych zachowań ludzkich (*behavioral futures markets*), stworzone w głównej mierze po to, by służyć reklamie. Gdzie nie spojrzymy, tam trwa wyścig o zbieranie danych o naszych zachowaniach w celu kreowania produktu jak najbardziej zgodnego z naszym pożądaniami, a idąc dalej w kierunku wcielania w życie programów modyfikacji naszych zachowań. Mówiąc wprost – „rynek usiłuje nas, jako klientów i konsumentów, coraz mocniej popychać w preferowanym przez siebie kierunku, próbuje wpływać na nasze opinie, niekiedy wręcz zaganiać w określone miejsca niczym owce na pastwisku”. W rezultacie można powiedzieć, że ta „nie-ludzka” forma rządów – Cyfrowy Lewiatan – opiera się na (roz) budowie tego, co nie-ludzkie i na optymalizacji (a zatem redukcji) tego, co ludzkie – własnego rozumu i własnej decyzyjności.

Reasumując, technologia powinna służyć człowiekowi, a nie go ubezwłasnowolniać. Musimy zatem wnikliwie przyglądać się powszechnej automatyzacji i robotyzacji procesów wytwórczych. Oczywiście nie chodzi o to, by rezygnować z technologii. Trzeba przy jej wykorzystywaniu pamiętać, że ma ona służyć rozwiązywaniu problemów, a nie ich stwarzaniu. W tym kontekście zdecydowanie warto zacząć przywiązywać znacznie większą wagę do kierunków postępu technologicznego. Jest to szczególnie ważne, jeśli postęp wciąż ma służyć nam, ludziom, a nie temu, byśmy stali się niewolnikami technologii i zakładnikami Cyfrowego Lewiatana

Emilia Musiał

B. Stiegler, *Automatic Society*. Vol. 1: *The Future of Work*. Polity Press, Cambridge 2016; K. Schwab, *Czwarta rewolucja przemysłowa*, tł. A. D. Kamińskiej, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2018; A. Januszewicz, *Skąd się bierze państwo? Thomas Hobbes i dzikie plemiona*, „Teksty Drugie” 2023, nr 4; S. Wróbel, *Czy wszyscy budujemy grobowiec dla rozumu?*, „Pomorski Thinkletter” 2021, nr 4; M. Bednarski, *Pytanie dotyczące budowy Nowego Cyfrowego Lewiatana*,

„Przegląd Filozoficzny” 2022, nr 2(122); A. Szahaj, *Kapitalizm kognitywny jako ideologia*, „Etyka” 2014, nr 48; Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind, BBC, grudzień 2014, <https://www.bbc.com/news/technology-30290540> [dostęp 10.03.2024]; L. Da Xu, E. L. Xu, L. Li, *Industry 4.0: state of the art and future trends*, „International Journal of Production Research” 2018, vol. 56(8); *Technologia dla człowieka czy człowiek dla technologii?*, <https://www.parkiet.com/felietony/art19391291-technologia-dla-czlowieka-czy-czlowiek-dla-technologii> [dostęp 10.03.2024]; A. Belcik, *Jak digitalizując nie zgubić człowieka*, <https://www.pb.pl/jak-digitalizujac-nie-zgubic-czlowieka-1132474> [dostęp 10.03.2024]; T. Berns, A. Rouvroy, *Algorithmic governmentality and prospects of emancipation*, tł. L. Carey-Libbrecht, „Réseaux” 2013, vol. 177; S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs, London 2019.

CZARNY SZERSZEŃ NANO (BLACK HORNET NANO LUB PROX DYNAMICS PD-100) – wojskowy bezzałogowy mikrostatek powietrzny (UAV) przypominający helikopter przeznaczony do przenoszenia przez pieszych żołnierzy. Szczególnie dobrze nadaje się do walki na obszarach miejskich. Zaprojektowany i wyprodukowany przez norweską firmę Prox Dynamics, założoną w 2007 r. i będącą partnerem brytyjskiej Marlborough Communications; została przejęta w 2016 r. przez firmę FLIR Unmanned Aerial Systems AS. Żołnierze mogą używać Black Hornet PRS do identyfikowania i szpiegowania wrogów oraz zagrożeń z powietrza. Black Hornet PRS jest tak mały i praktycznie cichy, że minimalizuje ryzyko wykrycia przez wroga, co czyni go skutecznym narzędziem w walce w zwarciu w miastach i bezpiecznej obronie obszarów miejskich.

Opracowany w Norwegii dron jest światowym liderem na rynku i to obecnie najmniejszy działający bezzałogowy statek powietrzny tego typu. Został pierwotnie opracowany do misji poszukiwawczo-ratowniczych. Sterowanie odbywa się za pomocą pilota lub autonomicznie przy użyciu zaprogramowanych punktów trasy. W tym celu śmigłowiec posiada odbiornik GPS, czujniki odchylenia, przyspieszenia i ciśnienia. Ładunek zawiera obrotowy czujnik elektrooptyczny do wideo i zdjęć. Są one przesyłane za pośrednictwem cyfrowego łącza danych o zasięgu do 1600 m do stacji naziemnej. W przypadku utraty transmisji danych lub gdy baterie są prawie wyczerpane, dron automatycznie powróci na miejsce startu.

Pierwsze wersje ważyły 16 g, a średnica wirnika wynosiła 12 cm. Latały na maksymalny zasięg 1 km zarówno sterowane ręcznie, jak i automatycznie po zaplanowanej trasie. Ich pułap wynosił 10–30 m nad ziemią, a czas lotu oscylował w okolicach 30 minut. Najnowsza wersja „3” nazywana po prostu **FLIR Black Hornet PRS** to ważąca 33 g maszyna o zasięgu 2 km, z kodowanym przesyłem danych i czasem lotu około 25 minut. Pomimo rozmiarów i wagi dron może latać przy złej pogodzie. Wytrzymuje temperatury od -10°C do $+43^{\circ}\text{C}$, a także siłę wiatru dochodzącą do 28 km/h i porywy wiatru do około 37 km/h. Maksymalna prędkość lotu to 21,5 km/h. Black Hornet PRS jest wyposażony w funkcję lokalizacji zagrożeń. Zawiera m.in. funkcję termiczną, która potrafi rozpoznawać cele i kierunek niezależnie od pory dnia. Jeśli bateria się wyczerpie, można ją naładować za pomocą dołączonego małego bezprzewodowego akumulatora.

Stacja naziemna mieści się w obudowie, która zawiera jednocześnie dwa śmigłowce podczas transportu oraz wewnętrzną baterię do ich pracy i ładowania akumulatorów lotu. Do obsługi rozbudowany jest o zewnętrzny wyświetlacz i sterownik. Istnieje kilka wersji z trzema kamerami lub tylko dwiema i czujnikiem podczerwieni. Cały system dronowy składający się z dwóch śmigłowców i stacji naziemnej producent określa mianem *Personal Reconnaissance System*, co prowadzi do nazwy całego systemu PD-100 PRS.

Do 2016 r. ponad 10 krajów zakupiło system. Od września 2016 r. PD-100 Black Hornet jest używany przez 19 krajów NATO i pięciu sojuszników, w tym przez siły zbrojne Norwegii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Irlandii, Australii, Holandii, Polski, Nowej Zelandii, Indii, Turcji, RPA i Algierii. Statki są wystarczająco małe, aby zmieścić się w jednej dłoni i ważyć 18 g z bateriami. Całość systemu, aparat wraz z naziemnym oporządzeniem, niewielkim joystickiem do ręcznego sterowania i monitorem, na którym wyświetlany jest obraz z kamery, waży mniej niż 1 kg. Napędzany jest elektrycznym silnikiem zasilanym baterią.

Prace nad bezzałogowym miniaturowym aparatem latającym rozpoczęły się w kwietniu 2008 r. Prowadziła je norweska firma będąca partnerem brytyjskiej Marlborough Communications. Miniaturowy śmigłowiec o wymiarach $10 \times 2,5$ cm i masie 16 g wyposażony jest w kamerę przekazującą obraz w czasie rzeczywistym lub zdjęcia wysokiej rozdzielczości. Może

lecieć autonomicznie, po wcześniej zaprogramowanej trasie z wykorzystaniem danych GPS, lub być sterowany podczas lotu przez operatora z ziemi.

W tym samym roku Black Hornet Nano, bo takie oznaczenie otrzymał w brytyjskiej armii, znalazł się na wyposażeniu żołnierzy brytyjskiej brygady rozpoznawczej w Camp Bastion, w Afganistanie. Zgodnie ze stanem na 25 października 2013 r. armia brytyjska miała na wyposażeniu 324 Hornet Nanos. Według brytyjskiego ministerstwa obrony kontrakt Black Hornet z 2013 r. na 160 jednostek kosztował 20 mln funtów (około 30 mln dolarów, czyli 190 tys. dolarów za PD-100). Szerszeń zdolny do lotu przez 20 minut na cichych silnikach elektrycznych był używany do wywiadu nad przeszkodami, aby zidentyfikować wszelkie ukryte niebezpieczeństwa i pozycję wroga. Black Hornet jest połączony z operatorem za pomocą cyfrowego łącza danych i GPS. Obrazy są wyświetlane na małym podręcznym terminalu, za pomocą którego operator może sterować UAV. Black Hornet wystrzeliwuje się z małego pudełka, które można przypiąć do paska narzędziowego, w którym przechowywane są również przesyłane dane, ponieważ dron nie przechowuje żadnych danych, co jest zaletą w przypadku przechwycenia. Operatorzy mogą sterować UAV lub wyznaczać punkty orientacyjne, aby mógł latać samodzielnie. Black Hornet używa GPS do lotów w otwartej przestrzeni, a w pomieszczeniach – systemu Vision Base Navigation. Materiały z bezzałogowca przesyłane są szyfrowanym łączem z odległości do 2000 m – to zapewnia żołnierzowi wysoki poziom bezpieczeństwa.

W lipcu 2014 r. Centrum Badań, Rozwoju i Inżynierii Żołnierzy Armii Stanów Zjednoczonych (NSRDEC) wybrało PD-100 Black Hornet po przyjrzeniu się dostępnym na rynku UAV małej skali w ramach programu Cargo Pocket Intelligence, Surveillance and Reconnaissance (CP – program ISR). Black Hornet został przetestowany z żołnierzami amerykańskimi podczas wydarzenia na początku marca 2015 r., a Prox Dynamics dostarczył PD-100 z ulepszonymi funkcjami do testów sił specjalnych w czerwcu 2015 r. W tym samym czasie Black Hornet został rozmieszczony w Korpusie Piechoty Morskiej Stanów Zjednoczonych dla zespołów operacji specjalnych. Chociaż armia poszukuje minidrona do użytku przez poszczególne oddziały w ramach programu Soldier Borne Sensors (SBS), indywidualnie wykonany Black Hornet jest postrzegany jako zbyt drogi, aby można go było wdrożyć na dużą skalę, a jedna

jednostka kosztuje około 190 tys. dolarów. W 2017 r. dyrektor generalny FLIR Systems Andy Teich udzielił wywiadu, w którym wycenił zestaw PD-100 na 50 tys. dolarów.

W październiku 2014 r. firma Prox Dynamics zaprezentowała wersję swojego PD-100 Black Hornet z funkcją widzenia w nocy, z długofalowymi czujnikami podczerwieni i dziennymi czujnikami wideo, które mogą przysyłać wideo lub zdjęcia w wysokiej rozdzielczości za pośrednictwem cyfrowego łącza danych o zasięgu 1,6 km. Od 2014 r. dostarczono ponad 3000 Black Hornetów.

Bundeswehra nabyła system w 2016 r. do tajnego rozpoznania terenu przez wyspecjalizowane siły zbrojne. Kontrakt obejmuje zakup systemów i pięcioletnie wsparcie branżowe, w tym szkolenia i wsparcie systemowe.

W grudniu 2018 r. ogłoszony został przetarg na dostawę miniaturowych (nano)aparatów rozpoznawczych dla Jednostki Wojskowej Komandosów z Lublińca. Przetarg wygrała firma UMO Sp. z o.o., która zaoferowała PD-100 Black Hornet 3. Umowa zakupu podpisana została 13 maja 2019 r. na dostawę 40 kompletnych zestawów do końca listopada 2019 r. Polska armia za nanodrony zapłaci 14 mln złotych. W skład zestawu wchodzi zasobnik z dwoma aparatami, kontroler lotu oraz ekran do odbioru transmitowanego obrazu. Wersja Black Hornet 3 waży 33 g i ma zasięg rzędu 2000 m. Aparat może poruszać się z prędkością do 21,5 km/h. Baterie aparatu umożliwiają mu 25-minutowy lot. Hornet 3 wyposażony jest w wymienne kamery: optoelektroniczną umożliwiającą transmisję obrazu o rozdzielczości 640×480 pikseli i robienie zdjęć o rozdzielczości 1600×1200 pikseli oraz termowizyjną pozwalającą na wykonywanie zdjęć i transmisję obrazu o rozdzielczości 160×120 pikseli. Producent zapewnia, że utrzyma kurs nawet przy wietrze o sile do 10 m/s.

Przeszkolenie operatora w zakresie obsługi Black Horneta zajmuje zaledwie 20 minut. Pojazd powietrzny ma trzy kamery: jedną skierowaną do przodu, drugą – w dół, i trzecią – w dół pod kątem 45 stopni. Obraz można albo przysyłać do operatora, albo zaszyfrować na wewnętrznej karcie pamięci. Black Hornet może wznieść się na wysokość 50 m, odlecieć na odległość 2 km i unosić się w powietrzu przez około 30 minut. Pozwala na szybkie rozpoznanie terenu i siły przeciwnika, a nawet wykrycie pojedynczego żołnierza ukrytego w okopie czy za przeszkodą terenową

kilkadziesiąt lub kilkaset metrów za wzniesieniem albo budynkiem oraz przekazanie informacji w czasie rzeczywistym.

Black Hornet jest elementem systemu rozpoznania osobistego. Pojedynczy żołnierz otrzymuje w ramach systemu:

- ▶ dwa Szerszenie,
- ▶ pojemnik do ich transportu, który operator może przyczepić do kamizelki taktycznej,
- ▶ ładowarkę na akumulator wyjmowany z bezzałogowca (ładowanie trwa 25 minut),
- ▶ ręczny system do sterowania (dron może też wykonywać misje w trybie autonomicznym),
- ▶ niewielki tablet (siedmiocalowy monitor), który służy do sterowania miniaturowym dronem oraz odbioru wideo i zdjęć,
- ▶ baterie zapasowe.

Cały system waży około 1,5 kg i jest bardzo prosty w obsłudze. Przygotowanie drona do lotu nie trwa dłużej niż 2 minuty.

24 sierpnia 2022 r. brytyjska agencja informacyjna Reuters, powołując się na Ministerstwo Obrony Norwegii, podała, że Norwegia i Wielka Brytania dostarczą Ukrainie mikro-BSP Teledyne Flir Black Hornet w ramach pomocy w wojnie z Rosją. Pakiet obejmuje zakup 850 minidronów Black Hornet PRS o wartości około 481 mln koron norweskich i według rządu brytyjskiego ma zapewnić ukraińskim żołnierzom możliwość bezpiecznego szpiegowania i obrony różnych obszarów miejskich w Ukrainie. Pakiet obejmuje jednostki Black Hornet, części zamienne, transport i szkolenie. Te najnowocześniejsze drony zapewnią żołnierzom Ukrainy istotną przewagę na polu bitwy w obronie swojego kraju przed brutalną i niesprowokowaną inwazją Putina. Mikrodrone zostaną zakupione od Teledyne Flir w ramach umowy ramowej zawartej z Norweską Agencją Materiałów Obronnych. Zamawianie, szkolenie i dostawa materiałów odbywają się we współpracy z władzami brytyjskimi i są przez nie koordynowane. To już kolejny system bezzałogowy, którym dysponują Ukraińcy, na froncie używają również tureckie TB2 Bayraktar, amerykańskie Switchblade, polską amunicję krążącą Warmate czy też zwiadowcze drony FlyEye. Szerszeń przydaje się np. podczas walk w terenie zabudowanym lub w trudnym terenie z dużą liczbą przeszkód, które ograniczają pole

widzenia żołnierza. Mikrodron jest dodatkową parą oczu, którą można wysłać tam, gdzie wzrok żołnierza nie sięga – także w pomieszczeniach zamkniętych. Szerszeń wykryje np. miejsce potencjalnej zasadzki, pojazdy lub punkt oporu przeciwnika, sprawdzi trasę planowanego przemarszu oddziału, wskaże pozycje potencjalnego celu ataku czy też oceni efekt uderzenia. Żołnierz zbierze te informacje bez opuszczania bezpiecznego stanowiska.

W 2022 r. Amerykanie zamówili nową partię Prox Dynamics PD-100 dla swoich służb specjalnych o wartości 14 mln dolarów. Wcześniejsza dostawa mikrodronów kosztowała prawie 115 mln dolarów.

W 2023 r. pojawiła się następna generacja minidronów – Czarny Szerszeń 4 (Black Hornet 4) – która zwiększa skuteczność, minimalizując jednocześnie obciążenie poznawcze żołnierzy. Dron jest wyposażony w kamery: termowizyjną o wysokiej rozdzielczości i elektrooptyczną o wyjątkowych możliwościach przy słabym oświetleniu. Operatorzy również korzystają z większego zasięgu i wzmocnionej odporności. Wydajność lotu została zwiększona dzięki nowym możliwościom unikania przeszkód i zaawansowanemu akumulatorowi. Black Hornet 4 na nowo definiuje możliwości rozpoznawcze, zapewniając żołnierzom wiedzę niezbędną do powodzenia misji.

Olga Wasiuta

Unmanned Aerial Systems, <https://www.flir.eu/browse/government-defense/unmanned-aerial-systems/> [dostęp 10.03.2024]; *Airborne Personal Reconnaissance System for Dismounted Soldiers Black Hornet® 4*, <https://www.flir.eu/products/black-hornet-4/?vertical=uas&segment=uis> [dostęp 10.03.2024]; *UK Armed Forces Equipment and Formations 2017*, 6.07.2017, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/625192/UK_Armed_Forces_Equipment_and_Formations_2017.pdf [dostęp 12.03.2024]; *Black Hornet spycam is a 'lifesaver' for British troops*, 13.02.2013, <https://www.bbc.com/news/av/uk-21450456> [dostęp 12.03.2024]; K. Jahner, *Army wants mini-drones for its squads by 2018*, 3.04.2016, <https://www.armytimes.com/news/your-army/2016/04/03/army-wants-mini-drones-for-its-squads-by-2018/> [dostęp 10.03.2024]; C. Nørgaard Mortensen, *Black Hornet PRS kan redde liv på missioner*, 3.01.2023, <https://www.hkkf.dk/nyheder/2022/december/black-hornet-prs-kan-redde-liv-paa-missioner/> [dostęp 10.03.2024]; *Norwegian-developed drone to Ukraine*, 24.08.2022, <https://>

www.regjeringen.no/en/aktuelt/droner/id2924942/?fbclid=IwARo-IEUzOY5c-5gorr6nYo-xBcqyGfgpCzzWQxb55Xgg9OniVOkKThvFumw [dostęp 12.03.2024]; T. Ripley, *British Army retires Black Hornet micro UAV*, 11.07.2017, <https://web.archive.org/web/20180617060511/https://www.janes.com/article/72202/british-army-retires-black-hornet-micro-uav> [dostęp 12.03.2024]; Nowe brytyjskie BSL, „Raport” 2013, nr 3; T. Kwasek, *Lotnictwo wojsk lądowych Francji. Nowe śmigłowce w ustalonej strukturze organizacyjnej*, „Lotnictwo” 2020, nr 2; *Bezzałogowce klasy nano dla JW komandosów*, „Nowa Technika Wojskowa” 2019, nr 6, s. 6; *Drony klasy nano dla JWK*, „Lotnictwo” 2019, nr 6; *Super nano-drony dla polskich komandosów*, 18.07.2019, <https://regiony.tvp.pl/43556675/super-nanodrony-dla-polskich-komandosow> [dostęp 8.03.2024]; *Nano drony Black Hornet dla komandosów z Lublińca*, 31.05.2019, <https://www.swiatdronow.pl/nano-drony-black-hornet-dla-komandosow-z-lublinca> [dostęp 8.03.2024]; R. Panas, *Black Hornet – mniejsze od smartfona drony wytopią żołnierzy Putina*, 30.08.2022, https://www.benchmark.pl/testy_i_recenzje/black-hornet-mniejsze-od-smartfona-drony-wytropia-zolnierzy-putina.html [dostęp 8.03.2024]; Б. Тызов, *Дрони PD-100 Black Hornet 3 допоможуть ЗСУ бачити ворога будь-де*, 8.11.2022, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3610278-droni-pd100-black-hornet-3-dopomozut-zsu-baciti-voroga-budde.html> [dostęp 8.03.2024].

CZASZKA I KOŚCI – symbol ten jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych, a zarazem enigmatycznych symboli w kulturze Zachodu. Zwykle składa się z ludzkiej czaszki i dwóch skrzyżowanych pod nią podłużnych kości, często przedstawianych z różnymi innymi symbolami lub motywami. Dzięki swojej uniwersalności stał się bardzo popularny jako tatuaż. Motyw czaszki i kości był używany w różnych kontekstach na przestrzeni dziejów, a każdy z nich miał swój własny zestaw znaczeń i interpretacji:

Piractwo i kultura morska – czaszka i skrzyżowane kości, często przedstawiane na czarnej fladze, to symbol kojarzony z piractwem i kulturą morską. Piraci wykorzystywali go jako symbol identyfikacji, jak również do zastraszania. Nazwa Jolly Roger (pol. Wesoły Roger) w odniesieniu do pirackiej bandery, została użyta po raz pierwszy w książce Charlesa Johnsona pt. „Historia najsłynniejszych piratów, ich zbrodnicze wyczyny i rabunki” (ang. *A General History of the Robberies and Murders of the most notorious Pyrates*), wydrukowanej w Wielkiej Brytanii w 1724 r. Statki piratów podczas łupieżczych akcji pływały pod fałszywymi banderami różnych narodowości, by tym sposobem zmylić potencjalną ofiarę

i zbliżyć się do niej. Dopiero krótko przed abordażem wznosiły piracką flagę, wykorzystując element zaskoczenia. Bandera była ważną bronią psychologiczną, która, wraz z reputacją piratów, uchodzących za szczególnie bezlitosnych i okrutnych, miała tak przerażać napadniętych, że często oddawali oni swój statek wraz z ładunkiem lub uciekali w popłochu, bez próby podjęcia walki.

Organizacje wojskowe i militaria – symbol czaszki i kości został przyjęty przez różne jednostki wojskowe, organizacje braterskie i inne grupy jako symbol siły, lojalności i koleżeństwa. Oddziały najczęściej posługujące się tym symbolem to husaria, ułani i dragoni. Jako przykłady można podać:

- ▶ mundur pułku dragonów Lusitania armii hiszpańskiej przez część XVIII wieku zawierał trzy czaszki i skrzyżowane kości w mankietach, a w 1902 r. ponownie zezwolono na umieszczenie insygniów czaszki i skrzyżowanych kości w celu zastąpienia numeru pułku po bokach kołnierza;
- ▶ królewscy ułani armii brytyjskiej nadal używają w swoim godle czaszki i skrzyżowanych kości, odziedziczonych po 17. Pułku Ułanów, jednostce utworzonej w 1759 r. po śmierci generała Jamesa Wolfe’a (1727–1759) w Quebecu. Emblemat zawiera wizerunek głowy trupa i napis „Or Glory”, wybrany na pamiątkę Wolfe’a;
- ▶ w 1792 r. Francuskie Zgromadzenie Narodowe utworzyło podczas rewolucji francuskiej pułk Hussards de la Mort (Huzarów Śmierci). Grupa 200 ochotników pochodziła z zamożnych rodzin, a konie dostarczano ze stajni królewskich. Został utworzony, aby bronić kraju przed innymi państwami europejskimi w następstwie rewolucji. Brał udział w bitwie pod Valmy, a jego członkowie uczestniczyli także w bitwie pod Fleurus (1794). Kierowali się następującymi hasłami: *Vaincre ou mourir, La liberté ou la mort i Vivre libre ou mourir* – Zwycięstwo albo śmierć; Wolność lub śmierć; i Żyć wolny lub umrzeć;
- ▶ *Vengeurs de la mort* („mściciele śmierci”), nieregularna jednostka Komuny Paryskiej (1871);
- ▶ dwie polskie jednostki kawalerii używały emblematu głowy śmierci: Dywizjon Jazdy Ochotniczej (znany również jako Huzarzy Śmierci, czyli Husaria Śmierci) i Poznański Ochotniczy Batalion Śmierci;

- ▶ W byłej Jugosławii, a zwłaszcza w Serbii, czaszka i skrzyżowane kości były ważnym symbolem używanym przez serbskie siły paramilitarne rojalistyczne i nacjonalistyczne, znane jako czetnicy;
- ▶ 3 Dywizja Piechoty Armii Republiki Korei użyła symbolu czaszki i skrzyżowanych kości na naszywce z symbolem dywizji;
- ▶ „Totenkopf” (niemieckie słowo oznaczające „głowę zmarłego”) – na początku istnienia partii nazistowskiej Julius Schreck, przywódca Stabswache (oddziału ochroniarzy Adolfa Hitlera), zaczął używać Totenkopf jako insygnia jednostki. Jednostka ta rozrosła się do Schutzstaffel (SS), która przez całą swoją historię nadal używała Totenkopf jako insygniów. Według Heinricha Himmlera Totenkopf miał następujące znaczenie: czaszka przypomina, że zawsze będziesz gotowy postawić siebie na szali dla życia całej społeczności. SS-Totenkopfverbände, w skrócie SS-TV (Oddziały Trupiej Czaszki) były organizacją Schutzstaffel (SS) odpowiedzialną za administrowanie nazistowskimi obozami koncentracyjnymi i obozami zagłady nazistowskich Niemiec. Chociaż Totenkopf był uniwersalną odznaką SS, SS-TV nosiła również te insygnia na prawym kołnierzu, aby odróżnić się od innych formacji SS;
- ▶ w 2018 r. przywódca australijskich sił zbrojnych generał porucznik Angus Campbell w dyrektywie zatytułowanej „Użycie Symboli w Armii” zakazał nawet nieformalnego używania symboli kości i czaszki, a także wizerunków komiksowych postaci jak Punisher czy Ponury Żniwiarz przez członków sił zbrojnych. Swoją decyzję tłumaczył tym, że czaszka i skrzyżowane kości kojarzone są z „morskimi bandytami i mordercami”, postacie z komiksów typu Punisher promują samowolnych strażników prawa, często działających poza jego granicami, a Ponury Żniwiarz jest postacią „przynoszącą śmierć”. Campbell stwierdził, że o ile tego typu symbolika sama w sobie nie jest nacechowana złymi intencjami i stanowi część kultury popularnej, o tyle w sposób dorożumiany zachęca do wpajania aroganckiej pychy i ogólnego lekceważenia najpoważniejszej odpowiedzialności żołnierza. Inicjatywa wywołała burzę i ożywioną dyskusję w środowisku militarnym.

Jako znak ostrzegawczy – Dyrektywa Unii Europejskiej 67/548/EEC w sprawie ujednolicenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do klasyfikacji, pakowania i etykietowania substancji niebezpiecznych ustanowiła czaszkę ze skrzyżowanymi piszczelami na pomarańczowym tle symbolem oznaczającym toksyczne oraz bardzo toksyczne substancje. Symbol okazjonalnie pojawia się również na żółtym tle razem z błyskawicą jako ostrzeżenie przed wysokim napięciem na urządzeniach elektrycznych.

Tajne stowarzyszenia – najbardziej znanym skojarzeniem z symbolem czaszki i kości jest tajne stowarzyszenie o tej samej nazwie, istniejące na Uniwersytecie Yale. Towarzystwo to, założone w 1832 r., skupiało w swoim gronie wiele wybitnych osobistości. Samo stowarzyszenie owiane jest tajemnicą, a rytuały i praktyki znane są tylko jego członkom. Członkowie spotykają się w przypominającej kryptę strukturze z piaskowca zwanej Grobowcem. Wstęp do niej mają tylko członkowie Skull and Bones, jej ściany zdobią upiorne przedmioty, takie jak szkielety i portrety sławnych członków. Stowarzyszenie jest także właścicielem Deer Island na Rzece Świętego Wawrzyńca w Aleksandrii w stanie Nowy Jork. Wykorzystuje ją do spotkań towarzyskich – odwiedza ją każdy nowy członek. Chociaż eleganckie domki na wyspie były kiedyś bardziej zadbane, niewiele pozostało ze starych budynków.

Liczba „322” widnieje na insygniach stowarzyszenia i ma odnosić się do roku 322 p.n.e., kiedy Ateny przegrały wojnę lamiańską i musiały rozwiązać demokrację. Nowy, plutokratyczny rząd pozwolił pozostać obywatelami jedynie zamożnym Ateńczykom.

Do Skull and Bones należeli zarówno prezydent George H.W. Bush (1989–1993) i George W. Bush (2001–2009), jak i sekretarz stanu John Kerry, przeciwnik młodszego Busha w wyborach prezydenckich w 2004 r. Bush junior napisał w swojej autobiografii: „[Na] ostatnim roku studiów dołączyłem do Skull and Bones, tajnego stowarzyszenia; które jest tak tajne, że nie mogę powiedzieć nic więcej”. Reporter zapytał kiedyś Kerry’ego, co oznacza dla dwóch członków stowarzyszenia kandydowanie przeciwko sobie w wyborach prezydenckich. Odpowiedział: „Niewiele, bo to tajemnica”.

Skull and Bones ma niewątpliwie reputację klubu przyszłych liderów, która wyraża się zarówno w klasycznej literaturze, jak i popkulturze. Już

w 1925 r. stowarzyszenie było uosobieniem elitarności Wschodniego Wybrzeża do tego stopnia, że Francis Scott Fitzgerald (1896–1940) umieścił w nim dwóch swoich głównych bohaterów z „Wielkiego Gatsby’ego”. Później, w serialu telewizyjnym „Batman”, dziadek Bruce’a Wayne’a na swoim portrecie nosi sweter z Uniwersytetu Yale, jest również wspomniane, że był jednym z założycieli Skull and Bones.

Kultura i sztuka – motyw czaszki i kości ma długą historię zarówno w sztuce i literaturze. Koncepcja znana jako „memento mori”, przypomina o nieuchronności śmierci i znaczeniu prowadzenia sensownego życia. Czaszka i kości należały do tzw. symboli wanitatywnych jako symbol śmiertelności i przemijającej natury życia. Motyw marności najbardziej widoczny jest w czasach średniowiecza i baroku, chociaż fascynacja śmiercią i wszelkiego rodzaju przemyślenia na tle egzystencjalnym pojawiały się także w innych epokach. Ludzkie szczątki były niekiedy eksponowane jako elementy budowli sakralnych. Za przykład może posłużyć tzw. Kaplica Czaszek w Czeremnej (Kudowa-Zdrój).

Kontrkultura, moda i kultura popularna – W dzisiejszych czasach symbol czaszki i kości został przejęty przez ruchy kontrkulturowe i trendy w modzie. Często jest używany do wyrażenia buntu i nonkonformizmu. Czaszki i kości używano jako symbolu oporu i buntu przeciwko społecznym normom i konwencjom; w latach 60. i 70. były wykorzystywane przez ruchy kontrkulturowe, takie jak hippisi i punki, aby wyrazić niezgodę na istniejący porządek społeczny. W subkulturze rockowej czaszki i kości symbolizują estetykę odwołującą się do dziedzictwa rock’n’rolla, metalu i innych gatunków muzycznych, które są związane z buntowniczym stylem życia. Pojawiają się również w modzie gotyckiej jako element estetyczny, nawiązując do ciemnej romantyki, horroru i tajemniczości. W kulturze popularnej symbol czaszki i kości często wykorzystywany jest jako emblemat komiksowych postaci. Postać komiksowa stworzona przez Marvel Comics, Ghost Rider, znany również jako Johnny Blaze, ma czaszkę w płomieniach jako głowę. Jest to ikoniczny symbol tego bohatera, który odnosi się do jej powiązań z motocyklami, przestępczością i nadprzyrodzonymi mocami. Inna postać z komiksów Marvela, Punisher, nosi na swoim stroju charakterystyczny symbol czaszki. Punisher, czyli Frank Castle, jest antybohaterem, który walczy z przestępczością poprzez

stosowanie drastycznych metod. Czaszka na jego stroju jest symbolem śmierci, zemsty i sprawiedliwości własnej. Motyw czaszki i kości pojawia się również na łamach komiksu „Hellblazer”, którego bohaterem jest John Constantine, angielski mag i egzorzysta.

Ewa Durek

B. Little, *The Golden Age of Piracy: The Truth Behind Pirate Myths*, Skyhorse Publishing 2016; D.Cordingly, *Under the Black Flag: The Romance and the Reality of Life Among the Pirates*, Random House Trade Paperbacks, 2006; Council Directive 67/548/EEC of 27 June 1967 on the approximation of laws, regulations and administrative provisions relating to the classification, packaging and labelling of dangerous substances, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31967L0548> [dostęp 21.03.2024]; L.Landrigan, *Skull and Bones, or 7 Fast Facts About Yale's Secret Society*. "New England Historical Society", July 1, 2023; J.Holscher, *Death's Head, The History of the Military Skull & Crossbones Badge*, 2013. <https://www.stripes.com/migration/australian-army-chief-orders-ban-on-so-called-death-symbols-1.524725> [dostęp 21.03.2024].

DEINFLUENCING – forma nowego zjawiska występującego w social mediach, najczęściej na popularnych serwisach internetowych TikToku, Instagramie, YouTube. Jest to aktywność stanowiąca podtyp, a zarazem przeciwieństwo influencingu, promująca oszczędzanie, ekologię oraz krytykującą niepohamowany konsumpcjonizm. Sposób działania de-influencerów polega przede wszystkim na przeciwstawnej działalności wobec influencerów. Celem antyinfluencerów jest świadome dotarcie do grupy osób kupujących reklamowane produkty i przekonanie ich do zdynamizowania umiejętności krytycznego myślenia.

Dokonywanie zakupów w sieci to coraz popularniejsze zjawisko, jednakże kupując produkty od popularnych korporacji, mamy świadomość, że w przypadku podjęcia omyłkowej bądź nieopatrnej decyzji co do nabycia artykułu posiadamy stosowne instrumenty prawne umożliwiające rozstrzygnięcie sporu na drodze prawnej. Jeśli chodzi o transakcje zawierane pomiędzy influencerem a jego odbiorcą, pojawia się kwestia budowania zaufania pomiędzy kontrahentami. Zagadnienia obejmujące uczciwość i rzetelność są trudne do zweryfikowania. Liczba polubień i pozytywnych komentarzy nie może stanowić adekwatnego kryterium. Każdy bowiem może poprosić znajomych o wstawianie pozytywnych adnotacji albo wykorzystać sposoby nielegalnego zakupu kont w mediach

społecznościowych. W konsekwencji tworzenia w Internecie szerokiej gamy różnorodnych treści powinno się propagować znaczenie krytycznego podejścia do wszystkich informacji.

Influencer to osoba, która w mediach społecznościowych wykorzystuje wszelkiego rodzaju sztuczki socjotechniczne w celu pozyskania jak największej liczby obserwujących. W tym kontekście jest to proces zarówno ekscytujący, jak i budzący antypatię, mający następstwa psychiczne i fizyczne. Powikłania powstają wówczas, gdy zdobywanie oglądających staje się celem samym w sobie, co przekłada się na zmianę postrzegania wartości. Większość użytkowników social mediów cechuje kultura konsumencka, która charakteryzuje się objawami obsesji kupowania przedmiotów niejednokrotnie w ogóle niepotrzebnych. Istotną rolę w tego rodzaju zachowaniach spełniają influencerzy, którzy bez zahamowań manipulują działaniami konsumentów, przedstawiając się jako ludzie wpływowi. Dodatkowo niektóre osoby wykorzystują sławę w celu wzmocnienia zainteresowania danym produktem. Fani influencerów będą nakłaniani i namawiani do nabycia wszystkich rzeczy kojarzących się z gwiazdą, celebrytą bądź inną znaną osobistością. Zachowanie wyuczone w sposób pośredni wskazuje na wyjaśnienie tego zjawiska w teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury (1925–2021). Psycholog stał na stanowisku, że poprzez obserwację innych osób uczymy się określonego działania. W powyższym kontekście należy podkreślić, że media mogą mieć wpływ na kwestie bezpieczeństwa. Wykorzystanie doniosłości brandingu i skuteczności marketingowej może okazać się czynnikiem skłaniającym najmłodszych konsumentów do posiadania modnych rzeczy. Małoletni dopuszczają różnorodnych czynów, nawet przestępczych, aby zdobyć dany produkt. W ten sposób influencerzy wykorzystują przewrażliwienie młodych osób na punkcie kupowania odzieży, kosmetyków i innych celebryckich artykułów. Istota zjawiska nie dotyczy jednakże tych przedmiotów, ale bodźców powodujących takie postępowanie. Influencerzy z mediów społecznościowych nie muszą namawiać do sprzedaży, bowiem zgodnie z teorią społecznego uczenia się kształtują zachowanie potencjalnych odbiorców. Efektem opisanego procesu jest modelowe zachowanie, które polega na powodowaniu określonego postępowania odbiorcy poprzez doniosłość intensyfikujących komunikatów w social mediach. Każdy nowo pojawiający

się materiał, nawet najmniej wartościowy, powoduje zamęt w głowie i dezorientację, w wyniku której obserwujący nieustannie odtwarzają filmiki. Influencerska forma wpływu społecznego spowodowała, że popularność stała się ważniejszą wartością w stosunku do jakości.

Polska definicja influencera nawiązuje do osoby określanej mianem twórcy internetowego. Status zdobywa się niezależnie od liczby obserwujących, jednakże osoby z małą liczbą zainteresowanych otrzymują miano nanoinfluencerów bądź mikroinfluencerów, a też z bardzo dużą liczbą konsumentów megainfluencerów. W oparciu o rodzaj generowanych treści wyróżnia się blogerów, youtuberów, podcasterów i influencerów społecznościowych. Blogerzy zapoczątkowali rozwój wiadomości zawierających konkretne informacje z obszarów prawnych, finansowych, technologicznych, a także zdrowia i rozwoju osobistego. Wysoki poziom przedstawianych przez nich treści ma ogromny wpływ na decyzje obserwujących. Youtuberzy natomiast wykorzystują wideoblogi, na których można prezentować nagrania wideo przedstawiające różnorodne dziedziny, poczynając od branży kosmetycznej a skończywszy na technologicznej. Liczbę publiczności określa się poprzez liczbę wyświetleń i subskrybentów. Podcasterzy są autorami audycji audio lub wideo udostępnianych w Internecie. Zazwyczaj są to różnego rodzaju rozmowy lub wywiady o określonej tematyce. Odbiorcy mogą z nich korzystać nawet w miejscach nieodpowiednich i niewłaściwych, np. w Kościele. Ostatnia grupa charakteryzuje się największą liczebnością. Działalność influencerów społecznościowych polega na wprowadzaniu do sieci zdjęć i filmików o bardzo różnorodnej tematyce (m.in. moda, uroda, styl życia czy fitness). Są bardzo aktywni w serwisach społecznościowych co, wpływa na zdobycie największej grupy odbiorców. Influencer to osoba, która prowadzi niezależne źródło informacji, niejednokrotnie będące formą zainteresowania, a nawet pasją. Zdobycie większe zainteresowanie dzięki wymownemu i efektownemu przekazowi. Komunikacja interpersonalna w social mediach dodatkowo powoduje, że influencer staje się dobrym, zaufanym znajomym.

Powstała lojalność opiera się na mechanizmie informacyjnego wpływu społeczności (ang. *informational social influence*). Zjawisko to polega na decydowaniu się na coś pod wpływem wszelkich informacji pochodzących od innych osób. Ważnym aspektem jest również kwestia poczucia

przynależności do grupy. Media społecznościowe pełnią taką funkcję i za pośrednictwem sieci określone osoby identyfikują się ze swoimi idolami. Przyjmują ich styl bycia, sposób wysławiania się, styl ubioru, jak również poglądy i postawy. Te zachowania składają się z kolei na poczucie bezpieczeństwa. Odbiorca bowiem jest istotnym ogniwem, bez którego nie mogą istnieć influencerzy. Posiada pełną kontrolę w wyniku dokonywanych przez siebie wyborów. Kupuje niektóre rzeczy i przedmioty w celu podkreślenia przynależności do danej społeczności. W konsekwencji powstaje kolejny proces społecznej słuszności. Im więcej influencer ma obserwujących, tym bardziej jest popularny, co przekłada się na liczbę polubień i komentarzy. W tym wypadku nie chodzi o jakość sprzedawanego artykułu, ponieważ automatycznie przeglądane są konta z dużą liczbą oglądających. Należałoby również podkreślić rolę liderów opinii (ang. *key opinion leader*). Są to influencerzy związani z tradycyjnymi mediami, będący jednocześnie autorytetami w różnorodnych dziedzinach. Osoby te komentują bieżące informacje w popularnych audycjach co przyczynia się do większej renomy w serwisach społecznościowych, a w następstwie do większej liczby konsumentów.

Powyższy fenomen został dostrzeżony przez przedstawicieli firm. Wykorzystując rozpoznawalność influencerów, zaczęli podejmować z najpopularniejszymi współpracę. Jednakże dla biznesu reklama i promocja są ważniejsze od prestiżu influencera. Z tego powodu zaczęto wykorzystywać treści przedstawiane w sieci jako miejsce do ulokowania reklamy, wprowadzenia ogłoszenia lub spotu. Influencer natomiast w sposób szybki i atrakcyjny otrzymywał nowe oferty współpracy i okazję do dobrego zarobku. Powyższy trend utrzymywał się do czasu powstania zjawiska deinfluencigu. Obserwujący zaczęli się doskonale orientować, że w reklamowanych artykułach nie chodzi o dobrą markę i lojalność wobec sprzedających. Czuli się wręcz oszukani, a treści zaczęły być coraz częściej krytykowane. Każdy nowo sprzedawany bądź promowany przedmiot wzbudzał podejrzliwość zwłaszcza wówczas, gdy sprzedający osobiście nie korzystał z oferowanych rzeczy. Ponadto niektóre treści były dodatkowo podbijane przez fikcyjną liczbę obserwujących. Osoby posługujące się fałszywymi kontami najczęściej z innych krajów dokonywali zakupów oferowanych produktów. W konsekwencji doprowadziło to do braku zaufania do influencerów

współpracujących komercyjnie z przedstawicielami różnorodnych firm. Zbudowanie zaufania wokół swojego konta wiąże się przede wszystkim z rzetelnością i obiektywizmem przygotowanych treści, podjęciem długofalowej współpracy, sprzedażą produktów używanych i wykorzystywanych przez siebie oraz informowaniem odbiorców o postach zawierających lokowanie produktów poprzez dodanie odpowiednich hashtagów typu #promocja, #reklama.

Symbol hashtagu to elementarny i niezwykle istotny sposób używania grafiki w komunikacji internetowej. Slogany wykorzystywane do reklamowania produktów zazwyczaj posiadają przed hasłem wymienioną formę znacznika. Ów symbol stał się nowym trendem, który porządkuje informacje i ułatwia wyszukiwanie ważnych zwrotów i treści. Aktualnie stosowany jest również w przekazach marketingowych. Postawienie kratki przed nazwą oferowanego produktu ma zwrócić szczególną uwagę odbiorcy. Ten wyjątkowy zapis spełnia perswazyjną funkcję skłaniającą do wzbudzenia ciekawości i zainteresowania danym obiektem. Użycie wyrazów polisemicznych, z których co najmniej jeden nawiązuje do internetowej komunikacji aktywizuje konsumenta i odsyła do ich zawartości. Internet stał się największym nośnikiem reklamowym. Zasięg globalny i wykorzystywana dynamika przyczyniły się do zdobycia czołowej pozycji w marketingu. Korzystanie z social mediów dodatkowo zaktywizowało potencjalnych konsumentów, co przełożyło się na zapotrzebowanie rynku na ten rodzaj reklamy.

Komunikacja interpersonalna spowodowała, że sprzedający musi dotrzeć z reklamą bezpośrednio do pojedynczego odbiorcy. Z tego powodu przedstawiciele firm muszą nawiązywać współpracę z influencerami, którzy będą pełnić rolę łącznika pomiędzy marką i konsumentem. Wykorzystanie blogerów, youtuberów, podcasterów i influencerów społecznościowych jest zatem niezwykle istotne. Influencer marketing polegający na poznaniu potrzeb konsumentów za pośrednictwem osobowości internetowych ułatwia zdobycie jak największej liczby zaufanych followerów. Lojalny odbiorca przy zakupie oferowanych rzeczy niejednokrotnie będzie zawierał osobie sprzedającej, pomijając przy tym rozpoznanie jakości towaru. Dlatego marketing influencerski można kojarzyć z formą ukrytej reklamy. Należy mieć na uwadze fakt, że influencer może również

dobrowolnie wstawiać treści w social mediach w postaci własnej opinii lub innej formy inspiracji. Może zachwalać produkty, których używa, które kupił bądź otrzymał w prezencie bez udziału producenta. Dlatego oznaczanie produktów odpowiednim hasztagiem jest wręcz wymagane przepisami marketingowymi. Prominentny influencer może bowiem stać się autorytetem zwłaszcza w środowisku młodych osób. Kwestie bezpieczeństwa obejmują zakazy reklamowania oferowanych rzeczy w treściach kierowanych do dzieci i młodzieży oraz wykorzystywanie obrazów zawierających niewłaściwe zachowania, elementy przemocy, gróźb i naruszania godności.

Analizując powyższy stan rzeczy, należy podkreślić rolę zapewnienia bezpieczeństwa przez deinfluencerów, których działalność opiera się na zagadnieniach z obszarów psychologii. Zastanawiając się nad zrozumieniem nadmiernej konsumpcji, antyinfluencer powinien dokonać rozpoznania w kwestii zachowań ludzkich. W tym przypadku niezbędne jest zidentyfikowanie czynników bezpośrednio odpowiedzialnych za wyjaśnianie powodów nieusprawiedliwionego kupowania różnorodnych artykułów i usług. Czynniki, które sterują odbiorcami, to bodźce pochodzące z otoczenia oraz procesy zachodzące w ludzkim umyśle. Chcąc doszukać się determinantów wymienionego postępowania, należy odnieść się do mentalności ludzkiej. Pewne zachowania człowieka są podyktowane przekonaniami, które odnoszą się do konkretnych przedmiotów i obiektów. Przyczyny i pobudki danego zachowania są różnorodne i zmieniają się pod wpływem określonego kontekstu. Znaczenie deinfluencera jest niezmiernie ważne z perspektywy sprzeciwiającej się roli. Odbiorcy nie mogą bowiem przez cały czas ulegać nieustannej chęci nabywania dóbr materialnych. Od dziecka uczymy się posłuszeństwa i przestrzegania zasad bezpieczeństwa. Stosując społeczną normę posłuszeństwa, kierujemy się autorytetem, jednakże uległość wobec treści influencera może przyczynić się nawet do tragicznych skutków. Podejmując decyzję o zakupie kolejnego reklamowanego produktu, odbiorca często jest podekscytowany, rozdrażniony, a nawet podenerwowany. Zakładając, że w takiej sytuacji konsument miałby rozstrzygnąć wysokość kwoty przeznaczonej na programy środowiskowe, w jego umyśle zainicjowałby konflikt między logiką a emocjami. Pokusa odczucia przyjemności, która prowadzi do

powtarzającego się cyklu, góruje nad rozsądkiem. Główny sens występującego w social mediach zjawiska nie dotyczy zatem przeżyć odczuwanych podczas dokonywania zakupów, ale sposobów w jaki wpływają one na proces decyzyjny poszczególnych konsumentów.

Dariusz Hybś

E. Aronson, T. D Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2006; K. Burska, B. Cieśla, *Kreatywność językowa w komunikacji internetowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019; R. J. Crisp, R. N. Turner, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009; N. Kardaras, *Cyfrowe szaleństwo Jak media społecznościowe napędzają kryzys zdrowia psychicznego i jak odzyskać równowagę*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2023; P. Levinson, *Nowe Nowe Media*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010; G. Marcus, *Prowizorka w mózgu*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2009; E. Nęcka, *Psychologia Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2023; A. Roguski, *Zrozumieć Social Media*, Wydawnictwo Helion SA, Gliwice 2020; P. Ślęzak, *Prawo mediów*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2020; P. Wallace, *Psychologia Internetu*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005.

DENIALIZM KLIMATYCZNY – postawa, przekonania lub działania, które negują lub minimalizują istnienie lub wpływ zmian klimatycznych spowodowanych przez działalność człowieka. Osoby lub grupy wyznające takie poglądy zaprzeczają lub bagatelizują dowody naukowe na globalne ocieplenie, emisję gazów cieplarnianych oraz odrzucają konieczność podjęcia działań w celu ich złagodzenia. Denializm klimatyczny może być motywowany różnymi czynnikami, w tym interesami finansowymi, politycznymi, ideologicznymi lub brakiem świadomości na temat naukowych ustaleń dotyczących zmian klimatu.

Historia denializmu klimatycznego sięga lat 80. XX wieku, kiedy to naukowcy zaczęli zgłaszać obawy dotyczące wpływu działalności człowieka na zmiany klimatyczne, jednak po wielu badaniach zależności między naturą a istnieniem człowieka i okoliczności jego funkcjonowania na świecie orzeczono, że zmiany są zjawiskiem fizjologicznym Ziemi, lecz oddziaływanie człowieka je przyspieszyło, przez co nadało im również inny bieg. Wraz z publikacją raportów naukowych (m.in. Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu, IPCC), które potwierdzały istnienie globalnego

ocieplenia i jego związek z emisjami gazów cieplarnianych, rozpoczęły się dyskusje na temat konieczności działań mających na celu łagodzenie tego zjawiska. W latach 90. i wczesnych latach 2000. pojawiły się grupy i jednostki, które negowały istnienie zmian klimatycznych spowodowanych przez działalność człowieka. Wielu przeciwników teorii zmian klimatycznych zaczęło podważać wiarygodność naukowców, oskarżając ich o fałszowanie danych lub nadmierne skupianie się na potencjalnym zagrożeniu.

Denialści klimatyczni wykorzystują różne strategie, w tym selektywne cytowanie danych naukowych i finansowanie badań, które podważają wypracowany konsensus naukowy. Powszechne jest również promowanie teorii spiskowych sugerujących, że naukowcy i rządy fałszują dane w celu uzasadnienia kontroli społeczeństwa bądź wdrażania rozwiązań opłacalnych dla pewnych grup społecznych. Aktualnie tematy związane ze skutkami zmian klimatu są podejmowane w debatach publicznych. Ma to szczególne znaczenie w krajach o dużej sile ekonomicznej.

Należy również zastanowić się nad przyczynami denializmu klimatycznego. Ze względu na fakt, że jest to problematyka, które wiąże się z polityką i finansowaniem Unii Europejskiej, ale również postaw różnych partii politycznych i stanowi obiekt krytyki oraz przyjmowania odmiennej optyki w ocenie. W niektórych przypadkach opinie dotyczące zmian klimatu mogą być uwarunkowane przekonaniami politycznymi, a ludzie identyfikujący się z daną opcją nie weryfikują prawdziwości twierdzeń narzucanych przez działaczy. Ponadto niektóre grupy społeczne, których zysk jest uzależniony od wydobycia paliw kopalnych lub innych działań przyczyniających się do emisji gazów cieplarnianych, mogą działać w interesie utrzymania status quo. W związku z tym mogą finansować kampanie mające na celu podważenie naukowych ustaleń dotyczących zmian klimatycznych. Analogiczna sytuacja zachodzi jednak w przypadku chęci podwyższenia dochodu poprzez nowe technologie, które często mają stanowić remedium na negatywne skutki zmian klimatu. Przyglądając się takim inwestycjom, niejednokrotnie można dostrzec, że zawierają mankamenty logiczne, przez co ich proklimatyczność jest podważana, szkodząc innym tego typu rozwiązaniom. Wielu aktywistów w sposób nachalny prezentuje swój punkt widzenia (blokady na drogach

bądź uderzanie w działalność gospodarczą), przez co wiele osób może być do nich negatywnie nastawiona, pomimo faktu, że ich twierdzenia będą prawdziwe. Niewątpliwie wpływa to na odbiór proponowanych metod mitygacji i adaptacji. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w obecnych czasach ludzie mogą być narażeni na dezinformację lub fałszywe narracje dotyczące zmian klimatycznych, które są szerzone w celu osłabienia naukowych ustaleń i utrzymania istniejących interesów lub ideologii. Natomiast jedną z fundamentalnych przyczyn denializmu klimatycznego jest również niewystarczająca wiedza na temat dowodów potwierdzających istnienie zmian klimatycznych i ich związku z działalnością człowieka. Brak edukacji na ten temat może prowadzić do sceptycyzmu lub negowania problemu. Jest to szczególnie ważne, gdyż w programach szkolnych często brakuje informacji na temat zmian klimatu. Do znanych denialistów klimatycznych zaliczają się:

- ▶ Christopher Monckton (brytyjski publicysta i polityk, który stał się jedną z głównych postaci negujących zmiany klimatyczne);
- ▶ Marc Morano (amerykański publicysta i działacz polityczny, który jest redaktorem naczelnym serwisu ClimateDepot.com i często promuje teorie spiskowe dotyczące zmian klimatu);
- ▶ Steve Milloy (wpływowy amerykański bloger, autor i adwokat, znany z krytyki działań na rzecz ochrony środowiska i negowania istnienia zmian klimatycznych);
- ▶ Donald Trump (były prezydent Stanów Zjednoczonych, ubiegający się o reelekcję w 2024 r., który publicznie wyrażał wątpliwości co do istnienia zmian klimatycznych, a jego administracja podejmowała działania mające na celu osłabienie przepisów dotyczących ochrony środowiska i redukcji emisji gazów cieplarnianych);
- ▶ Patrick Michaels (amerykański klimatolog, który był krytykiem konsensusu naukowego dotyczącego zmian klimatycznych, związany z organizacjami, które promują wolnorynkowe podejście do kwestii środowiskowych);
- ▶ Roy Spencer (amerykański meteorolog i były naukowiec NASA, negujący znaczący wpływ człowieka na zmiany klimatyczne, współautor „The Great Global Warming Blunder”, w którym kwestionuje związek pomiędzy emisjami CO₂ a globalnym ociepleniem).

Warto zaznaczyć, że większość naukowców i ekspertów w Polsce podziela globalny konsensus naukowy dotyczący zmian klimatycznych i aktywnie pracuje nad zrozumieniem, adaptacją i ograniczeniem wpływu tych zmian na środowisko naturalne i społeczeństwo. Kwestia zmian klimatycznych nie jest tak powszechnie dyskutowana w Polsce, jak na przykład w Stanach Zjednoczonych czy w niektórych krajach zachodnich, nie ma zatem wielu wyraźnie rozpoznawalnych postaci, które byłyby znane z promowania denializmu klimatycznego, lecz niektóre stacje telewizyjne i portale internetowe, politycy czy naukowcy wypowiadają się sceptycznie co do pewnych elementów polityki Unii Europejskiej w kontekście mitygacji i adaptacji. Podważanie potrzeby działań na rzecz ochrony środowiska jest najczęściej motywowane innymi priorytetami bezpieczeństwa państwa. Jedną z głównych wad denializmu klimatycznego jest ignorowanie obiektywnych, dowodów potwierdzających istnienie i powagę zmian klimatycznych, co utrudnia podejmowanie skutecznych działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego i ludzkiego zdrowia.

Odrzucenie konieczności ograniczenia emisji gazów cieplarnianych i adaptacji do zmian klimatycznych może prowadzić do dalszego degradowania środowiska naturalnego, w tym do wzrostu poziomu morza, ekstremalnych zjawisk pogodowych i utraty różnorodności biologicznej. Ponadto może spowodować poważne konsekwencje ekonomiczne i społeczne, takie jak straty w rolnictwie, zwiększone koszty związane z budowaniem infrastruktury odpornej na zmiany klimatyczne, ale także migracje ludności i nierówności społeczne. Skutkiem kryzysu klimatycznego jest również ograniczenie dostępu do zasobów, w tym wody pitnej, co nigdy nie powinno być bagatelizowane. Co więcej, grupy i regiony najbardziej dotknięte zmianami klimatycznymi, takie jak kraje rozwijające się i społeczności ubogie, często mają mniejsze możliwości dostępu do środków zaradczych i adaptacyjnych, co wpływa na sytuację społeczno-gospodarczą państwa.

Natomiast ignorowanie potrzeby działania na rzecz ograniczenia zmian klimatycznych może hamować rozwój i wdrażanie nowych technologii ekologicznych oraz odnawialnych źródeł energii, które są niezbędne do przystosowania się do zmieniających się warunków klimatycznych. Należy zauważyć, że dla niektórych interesów gospodarczych lub politycznych utrzymanie obecnego stanu rzeczy może być korzystne, gdyż może

służyć istniejącym modelom biznesowym, mogącym generować krótko-terminowe zyski dla niektórych grup. Ponadto przyjęcie faktu, że człowiek ma istotny wpływ na zmiany klimatyczne, wymagałoby podjęcia działań zarówno na poziomie jednostkowym, jak i instytucjonalnym. Negowanie tych zmian może służyć unikaniu odpowiedzialności za konieczność zmian w zachowaniu czy podejściu do produkcji energii. Równocześnie akceptacja zmian klimatycznych i konieczności podjęcia działań w celu ich złagodzenia może wywoływać lęk lub niepokój w społeczeństwie. Dla niektórych osób ignorowanie lub minimalizowanie problemu może służyć redukcji psychicznego obciążenia związanego z tymi wyzwaniami, a dla innych wręcz odwrotnie.

Do zalet denializmu klimatycznego można natomiast zaliczyć podejmowanie dyskusji o następstwach zmian klimatu, co może wpłynąć na opinię publiczną. Długoterminowe konsekwencje akceptacji denializmu w tym zakresie są jednak znacznie bardziej negatywne zarówno dla środowiska, jak i dla społeczeństwa jako całości, gdyż nieodwracalne skutki przybierają na sile. W miarę eskalacji problemu zmian klimatycznych i pogłębiania się kryzysu ekologicznego coraz większa liczba społeczeństw oraz liderów politycznych zaczęła zwracać uwagę na konieczność działań mających na celu ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i przystosowanie się do już zachodzących zmian klimatycznych.

Denializm klimatyczny staje się coraz poważniejszym wyzwaniem zarówno dla nauki, jak i społeczeństwa. W ostatnich latach wzrasta liczba osób i grup, które negują rolę człowieka w przyspieszeniu zmian klimatycznych i idących za tym negatywnych skutków, mimo dostarczanych naukowych dowodów potwierdzających tę kwestię. Analiza przyczyn denializmu klimatycznego udowadnia, że jego przyczyny mogą być różnorodne – od interesów finansowych po przekonania ideologiczne. Wpływ polityczny również odgrywa istotną rolę, co często prowadzi do rozbieżności w podejściach do polityki klimatycznej na poziomie międzynarodowym, ale wpływa także na aspekt ekonomicznej sytuacji Polski. Wyzwaniem jest prowadzenie skutecznej komunikacji naukowej oraz edukacji społeczeństwa w zakresie zmian klimatycznych, aby zwalczyć dezinformację i poprawić świadomość społeczną na ten temat. Celem jest zjednoczenie wszystkich interesariuszy w walce z negatywnymi skutkami zmian klimatu

oraz podjęcie odpowiedzialności za przyszłość naszej planety, zrównoważony rozwój i sprawiedliwość międzypokoleniową.

Karolina Baron

H. Washington, J. Cook, *Climate Change Denial: Heads in the Sand* 1st Edition, Routledge, 2011; M. Mann, *The Hockey Stick and the Climate Wars: Dispatches from the Front Lines*, Columbia University Press, 2013; S.E. Gorman, J. M. Gorman, *Denying to the Grave: Why We Ignore the Facts That Will Save Us*, Oxford University Press, Oxford 2016; J. Cook, S. Lewandowsky, *The Debunking Handbook: Why Facts Backfire*, University of Queensland, 2011; M. Markiewicz, *Geontowładza algorytmów. O produkcji dyskursów w Antropocenie*, University of Silesia in Katowice, "Er(r)go", 2021, nr 9 (42); E. M. Conway, N. Oreskes, *Merchants of Doubt. How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Bloomsbury USA, 2010; T.J. Szczęsny, *Jak oswoić globalne ocieplenie. Cz. 1: Przeszłość klimatu Ziemi*, Jogo, 2022; Ch. Gopalakrishnan, *Designing Water Disaster Management Policies: Theory and Empirics*, Routledge, London, 2017; R. Shaw, A. Sharma, *Climate and disaster resilience in cities*, Emerald Group Publishing, United Kingdom, London 2011; *The Global Risks Report 2023, Word Economic Forum, Insight Report 18th Edition*, In partnership with Marsh & McLennan and Zurich Insurance Group, 2023; S. Coyle, *Sustainable and Resilient Communities: A Comprehensive Action Plan for Towns, Cities, and Regions*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey 2011; J. Purdy, *After Nature: A Politics for the Anthropocene*, Harvard University Press, London 2015; H. Sommer, G. Zakrzewski, *Zapobiegać zdarzeniom destrukcyjnym w środowisku naturalnym czy po zdarzeniu narzekać? Pytania o kształt innowacyjnej edukacji ekologicznej*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy Środkowo-Wschodniej w kontekście zagrożeń ekologicznych*, (red.) A. Szulczewski, Wydawnictwo Fundacja Pro Pomerania, Słupsk 2017; M. Popkiewicz, A. Kardaś, Sz. Malinowski, *Nauka o klimacie*, Wydawnictwo SONIA DARGA Sp. z o.o., Katowice, 2019; W. Lenart, *Zmiany klimatu*, Fundacja na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa 2015.

DEPORTACJE NARODÓW PAŃSTW BAŁTYCKICH (operacja „Przybój”, ros. *Операция „Прибой”*) – kryptonim radzieckiej operacji wysiedlenia części ludności Estonii (est. *Märtsiküditamine* – „marcowe deportacje”), Łotwy (łot. *Marta deportācijas*) i Litwy (lit. *Bangų mūša*), przeprowadzonej przez władze sowieckie w dniach 25–28 marca 1949 r. (choć ostatni pociąg deportacyjny z Estonii odjechał 29 marca, a z Litwy 30 marca).

Łączna liczba osób deportowanych z krajów bałtyckich, określanych mianem „wrogów ludu”, do odległych rejonów ZSRR (przede wszystkim do obwodów irkuckiego i omskiego) wyniosła: z Estonii – ponad 20 tys., Łotwy – ponad 42 tys., Litwy – około 32 tys. Akcja znana jest również jako deportacja marcowa (ros. *Мартовская депортация*). Ponad 70% deportowanych stanowiły kobiety lub dzieci poniżej 16 roku życia, a ich śmiertelność szacuje się na około 15%.

W wyniku zawarcia sowiecko-nazistowskiego traktatu (pakt Ribbentrop-Mołotow) 23 sierpnia 1939 r. i jego tajnego protokołu, kraje bałtyckie zostały aneksowane i przyłączone do Związku Radzieckiego w 1940 r. W czerwcu 1941 r. przeprowadzono pierwszą masową deportację ludności z trzech republik bałtyckich. Rzeczywista liczba wywiezionych jest trudna do ustalenia, więc dane są przybliżone: 17 600 z Litwy, prawie 15 500 z Łotwy i ponad 11 000 z Estonii. Każdego roku 14 czerwca obchodzony jest na Litwie Dzień Żałoby i Nadziei (lit. *Gedulo ir vilties diena*), na Łotwie Dzień Pamięci Ofiar Terroru Komunistycznego (łot. *Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena*), a w Estonii Dzień Pamięci Deportacji (est. 14. *Juuni küüditamise mälestuspäev*).

Po zakończeniu II wojny światowej (1939–1945) deportacje były kontynuowane i, co do reguły, dotyczyły głównie Litwy: na przykład w dniach 22–23 maja 1948 r. (operacja „Wiosna”) deportowano 40 002 osoby (w operacji wzięło udział około 30 000 funkcjonariuszy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Bezpieczeństwa Państwowego, żołnierzy, policjantów, a także około 11 500 przysłanych i lokalnych działaczy komunistycznych i sowieckich). W latach 1941–1953 z trzech republik bałtyckich deportowano ponad 195 tys. osób. Największą deportacją przeprowadzoną przez władze sowieckie była operacja „Przybój”.

29 stycznia 1949 r. Rada Ministrów ZSRR przyjęła tajną uchwałę „O wydaleniu z terytorium Litwy, Łotwy i Estonii kułaków wraz z rodzinami, rodzin nielegalnie żyjących bandytów i nacjonalistów zabitych i skazanych podczas starć zbrojnych, rodzin bandytów kontynuujących opór i ich rodzin, a także rodzin represjonowanych bandytów”. „Bandyci” wymienieni w dokumencie – to przede wszystkim tzw. bracia leśni. To potoczna nazwa partyzanckiego ruchu oporu przeciwko reżimowi komunistycznemu w Estonii, na Łotwie i Litwie w okresie II wojny światowej i po

jej zakończeniu (1939–1953). Ich łączna liczba wynosiła około 170 tysięcy osób. Sowiecka operacja „Przybój” miała na celu całkowite zniszczenie z jednej strony bazy wsparcia dla zbrojnego oporu grup partyzanckich przeciwko nielegalnej sowieckiej okupacji, a z drugiej strony – likwidację oporu ludności przed kolektywizacją.

Kolektywizacja w krajach bałtyckich rozpoczęła się na początku 1947 r., ale postępy były powolne: do końca 1948 r. tylko około 3% gospodarstw rolnych dołączyło do gospodarstw kolektywnych. Podobnie jak podczas kolektywizacji z początku lat 30., zamożne chłopstwo (kułacy) zostało zidentyfikowane jako główna przeszkoda i stało się celem represji.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego (MGB) ZSRR, które były bezpośrednio odpowiedzialne za wykonanie decyzji, rozpoczęły przygotowania do wdrożenia uchwały: przygotowały plan wysiedleń, obliczyły niezbędne zasoby ludzkie do deportacji oraz wagony i pojazdy do transportu ludzi. Listy deportowanych zostały ułożone w każdej republice i zatwierdzone przez Rady Ministrów. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego było odpowiedzialne za ściąganie deportowanych i przewożenie ich na wyznaczone stacje kolejowe; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych odpowiadało za przewożenie ich do przymusowych osiedli, zapewnianie im pracy w miejscu docelowym i dalsze ich monitorowanie.

W wyżej wymienionej uchwale Rady Ministrów ZSRR stwierdzono, że niepełnoletni i niepełnosprawni członkowie rodziny nie podlegali deportacji, ale mogli dobrowolnie towarzyszyć rodzinie. W praktyce wszyscy członkowie rodziny, którzy byli w domu w czasie eksmisji, zostali jednak deportowani. W związku z tym ponad 28% deportowanych stanowiły dzieci poniżej 16 roku życia, a prawie 45% – kobiety. Około 15% deportowanych miało ponad 60 lat.

Operację powierzono Głównemu Zarządowi Wojsk Wewnętrznych MGB ZSRR, na czele którego stał generał porucznik Piotr Burmak (1901–1969). To właśnie on został szefem specjalnie utworzonego sztabu w Rydze.

Ze względu na ogromną skalę operacji Przybój, która objęła trzy republiki radzieckie, potrzebne były znaczne zasoby. Oprócz żołnierzy stacjonujących już na Łotwie i w Estonii, do obu krajów skierowano dodatkowych 8850 żołnierzy z innych części Związku Radzieckiego, aby

wzięli udział w operacji. Wysłano na przykład elitarną jednostkę wojskową z siedzibą w Moskwie i regionie moskiewskim – I Dywizję Strzelców Zmotoryzowanych Czerwonego Sztandaru Dzierżyńskiego MGB ZSRR. Ponadto z Moskwy do krajów bałtyckich dostarczono 4437 wagonów towarowych, które nie były przystosowane do transportowania ludzi; łącznie zorganizowano również 8422 ciężarówki. Zarekwirowano 5010 cywilnych ciężarówek, pozostałe pojazdy były pochodzenia wojskowego – 1202 sprowadzono z Leningradzkiego Okręgu Wojskowego, 210 z Białoruskiego Okręgu Wojskowego i 700 z Wojsk Wewnętrznych. Te dodatkowe pojazdy zgromadzono z wyprzedzeniem tuż za granicą republik bałtyckich, aby nie budzić podejrzeń i wysyłało na początku operacji.

Aby zapewnić wystarczające uzbrojenie agentów, sprowadzono dodatkowych 5025 karabinów maszynowych i 1900 karabinów. Telekomunikacja była istotnym elementem warunkującym sprawny przebieg operacji, dlatego MGB przejęło na jej czas wszystkie cywilne centrale telefoniczne i zatrudniło dodatkowych 2210 pracowników łączności MGB. Planowano przewieźć od 100 do 150 tys. osób.

Przygotowanie operacji odbywało się w ścisłej tajemnicy, a w celu dezinformacji ludności zaproponowano przeprowadzenie wiosennych manewrów wojskowych w Estonii i na Łotwie. Dowódcom zabroniono nawet używać słowa „operacja”, zastępując je słowem „szkolenie”. Żołnierzy i działacze partyjni zostali poinformowani o rozpoczęciu operacji 6 godzin przed jej rozpoczęciem – 25 marca 1949 r. Chociaż operacja została przygotowana w wielkiej tajemnicy, duża liczba potencjalnych eksmitowanych zdołała uciec z powodu wycieku informacji.

Deportacja została przeprowadzona przez 76 212 osób, w tym 8 215 zawodowych funkcjonariuszy NKWD (10,8%), 18 387 żołnierzy batalionów bojowych i 21 206 (27,8%) żołnierzy wojsk wewnętrznych Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR. Na miejscu realnej pomocy udzielali lokalni komuniści i działacze Komsomołu. Ludność była wysiedlana przez grupy operacyjne, z których każda liczyła 9–10 osób: trzech agentów MGB, dwóch żołnierzy tak zwanego republikańskiego batalionu zniszczenia i czterech lub pięciu lokalnych uzbrojonych działaczy partii komunistycznej. W każdym zespole operacyjnym znajdował się co najmniej jeden członek komunistycznej partii ZSRR lub komsomołu, który pełnił funkcję

ideologicznego nadzorcy zespołu. Każda grupa operacyjna eksmitowała średnio cztery rodziny. Rodziny były transportowane do wyznaczonych 118 stacji kolejowych wagonami i ciężarówkami, a z estońskich wysp Saaremaa i Hiiumaa statkami towarowymi. Ciężarówki były skoncentrowane na granicach trzech republik z wyprzedzeniem i przybyły dopiero w dniu rozpoczęcia wywózek.

25 marca w trzech republikach rozpoczęła się specjalna operacja eksmisji. Rodzinom pozwolono spakować niektóre rzeczy osobiste (ubrania, naczynia, narzędzia rolnicze, przybory domowe) i żywność. Oficjalne instrukcje przyznawały do 1 500 kilogramów na rodzinę, ale wiele osób nie było w stanie w pełni skorzystać z tego pozwolenia z powodu braku czasu i dezorientacji. Pozostawiony majątek został przekazany do kolchozów lub sprzedany na wydatki państwowe.

Dane dotyczące liczby deportowanych różnią się, ale łączna liczba osób eksmitowanych z trzech republik wynosi prawie 100 000. Zdecydowaną większość stanowili mieszkańcy wsi. Deportacja nie dotknęła ani jednego komunisty.

Średni czas przewozu deportowanych do odległych obszarów Rosji wynosił około dwóch tygodni, ale mógł trwać nawet miesiąc. Istnieją dowody na udane i nieudane próby ucieczki poszczególnych osób podczas tranzytu do miejsca przeznaczenia.

Deportacje okazały się szokiem dla estońskich i łotewskich społeczeństw. Poziom kolektywizacji wzrósł z 8% do 64% w Estonii i z 11% do ponad 50% na Łotwie w ciągu miesiąca. Deportacja osiągnęła swój cel: do końca 1949 r. 93% gospodarstw chłopskich na Łotwie i 80% w Estonii zostało skolektywizowanych. Na Litwie, gdzie ruch partyzancki był silniejszy i która już doświadczyła masowych deportacji w 1948 r., poziom kolektywizacji wynosił 62%. Dlatego w kwietniu 1949 r. władze sowieckie zorganizowały dwie kolejne akcje deportacyjne z Litwy: pierwszą przeciwko tym, którzy uciekli podczas operacji „Przybój” (około 3 000 osób), a drugą pod koniec 1951 r. (ponad 20 000 osób), znaną jako operacja „Jesień” (ros. *Операция «Осень»*, lit. *Operacija „Ruduo”*).

Stacje rozładunku znajdowały się w obwodach irkuckim, omskim, tomskim, krasnojarskim, nowosybirskim i amurskim. Większość deportowanych – 96,9% osób – kierowano do kolchozów, gdzie musieli pracować.

Informowano ich, że są internowani na zawsze i nie ma możliwości powrotu, muszą regularnie meldować się w komendanturze i mają zakaz opuszczania miejsca osiedlenia. Za próbę ucieczki groziło 20 lat ciężkich robót. Powołano 138 nowych komendantur, które miały monitorować deportowanych, cenzurować ich pocztę i zapobiegać ucieczkom. Deportowani mieszkali w barakach, szopach gospodarczych, lepiankach lub byli lokatorami miejscowych.

Ze względu na wysoką śmiertelność deportowanych w ciągu pierwszych kilku lat syberyjskiego zesłania, spowodowaną niezapewnieniem przez władze radzieckie odpowiednich warunków życia w miejscu docelowym czy to przez zaniedbanie, czy celowo, niektóre źródła uznają te deportacje za akt ludobójstwa.

W okresie destalinizacji i odwilży Chruszczowa władze sowieckie stopniowo zaczęły zezwalać deportowanym mieszkańcom państw bałtyckich na powrót do ojczyzny. Części z nich udało się powrócić, choć wielu ich potomków do dziś mieszka w syberyjskich miastach i wsiach. Ale dopiero 40 lat później, w listopadzie 1989 r., Związek Radziecki uznał praktykę deportacji za nielegalną.

Po odzyskaniu niepodległości na początku lat 90. organy ścigania w Estonii, na Łotwie i Litwie wszczęły sprawy karne przeciwko uczestnikom operacji, uznając je za akty ludobójstwa. W latach 1945–1953 odsetek Łotyszy na Łotwie spadł z 80 do 6%, a Estończyków w Estonii z 94 do 72%. Według spisu ludności przeprowadzonego w republikach bałtyckich w 1970 r. liczba narodu tytularnego wynosiła na Łotwie – 56,7%, w Estonii – 68,2%, a na Litwie 80,1%.

W 1992 r. Litwa przyjęła specjalną ustawę o odpowiedzialności za ludobójstwo mieszkańców Litwy, a w 2003 r. – kodeks karny. Jednocześnie zbrodnia ludobójstwa, wraz z niektórymi innymi przestępstwami przeciwko prawu międzynarodowemu, została dodana do listy tych, które stanowią wyjątek od zasady zakazującej działania prawa karnego z mocą wsteczną. Umożliwiło to podniesienie kwestii odpowiedzialności karnej nielicznych weteranów Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego, którzy uczestniczyli w operacjach eksterminacji litewskich partyzantów i pozostali w niepodległej Litwie. Oczywiście osoby skazane za zbrodnie popełnione w czasach sowieckich nie przyznały się do winy i wykorzystały wszelkie możliwe środki, aby odwołać się od wyroku.

22 sierpnia 1996 r. łotewski Sejm przyjął Deklarację o okupacji Łotwy. W dokumencie tym podkreślono rolę totalitarnych reżimów ZSRR i III Rzeszy w pozbawieniu kraju niepodległości oraz wskazano m.in. na deportacje ludności jako element sowieckiej polityki wymierzonej przeciwko narodowi łotewskiemu. Podkreślono, że w wyniku prowadzonej przez ZSRR polityki ludnościowej odsetek Łotyszów w społeczeństwie spadł z 77 do 52%.

Natomiast Estonia w preambule konstytucji przyjętej dnia 28 czerwca 1992 r. podkreśliła, że „państwo, które utworzono w niewygasłym prawie państwowego samostanowienia narodu Estonii i proklamowano 24 lutego 1918 r.” zostało odbudowane po okresie niemieckiej i sowieckiej okupacji. W Ustawie o osobach represjonowanych przez reżimy okupacyjne z dnia 17 grudnia 2003 r. wskazano, że okres okupacji (art. 1 ust. 1) to czas od 16 czerwca 1940 r. do 20 sierpnia 1991 r. Początkiem okupacji jest moment wkroczenia do Republiki Estońskiej Armii Czerwonej, a końcowym deklaracja o przywróceniu niepodległości podjęta przez Radę Najwyższą Republiki Estońskiej w 1991 r.

W styczniu 2006 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) wydał orzeczenie w sprawie skargi złożonej przez adwokata dwóch osób skazanych przez estoński sąd za zbrodnie przeciwko ludzkości. W 2003 r. August Kolk (1924–2021) i Petr Kislyiy zostali skazani na 8 lat pozbawienia wolności w zawieszeniu za udział w tworzeniu list eksmisyjnych. Ponieważ ETPC orzekł, że decyzja estońskiego sądu była uzasadniona, marcowa deportacja została uznana za zbrodnię przeciwko ludzkości. Obecna Rosja nie uznaje tych deportacji za zbrodnie.

Na Łotwie kilka osób również zostało skazanych za zbrodnie ludobójstwa, w tym Alfons Noviks (1908–1996), generał, łotewski komunista, minister bezpieczeństwa państwowego Łotewskiej SRR w latach 1941 i 1944–1953. W marcu 1994 r. został aresztowany jako odpowiedzialny za organizowanie masowych deportacji, rozstrzelań i torturowania niewinnych obywateli Łotwy. Nie przyznał się do winy. 13 grudnia 1995 r. sąd skazał go na dożywocie, ale trzy miesiące później Noviks zmarł w szpitalu więziennym w Rydze.

Istnieją wystarczające podstawy, aby twierdzić, że deportacja była w świetle prawa międzynarodowego zbrodnią przeciw ludzkości. W związku z tym pociągnięcie do odpowiedzialności karnej osób, wobec których

istnieje podejrzenie o współudział w deportacji z bałtyckich republik ZSRR w marcu 1949 r., jest całkowicie zgodne z prawem, tak samo jak pociągnięcie do odpowiedzialności karnej osób podejrzanych o współudział w podobnych zbrodniach popełnionych na terytorium innych republik byłego ZSRR.

Zgodnie z decyzją łotewskiego parlamentu 25 marca obchodzony jest co roku jako Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa Komunistycznego (łot. *Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena*). Ten dzień pamięci o deportowanych obchodzony jest również na Litwie i w Estonii.

Zoya Baran

A. Anušauskas, *Lietuvės gyventojų tremimai*, <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyventoju-tremimai/> [dostęp 8.03.2024]; C.J. Chivers, *Cousin of former Estonian president charged with genocide*. International Herald Tribune. 22.08.2007, <http://www.ihf.com/articles/2007/08/22/europe/estonia.php>; Kolk and Kislyiy v. Estonia. European Court of Human rights, <https://hudoc.echr.coe.int/en-g?i=001-72404> [dostęp 10.03.2024]; *Name list of persons deported from Estonia 1945–1953*. Compiled by Leo Ōispuu. Repressed Persons Records (RPR). Book 8/3 (R8/3). Tallinn, 2014; *Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs* Indulis Zālīte, Sindija Dimante, *Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranālieze*, <http://lpra.vip.lv/strukturanalize.html>; М. Гнатовський, *Удар по злочинах СРСР: що змінює рішення ЄСПЛ у справі про геноцид у Литві. “Європейська правда”*, 21.03.2019, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/21/7094191/> [dostęp 8.03.2024]; «О выселении с территории Литвы, Латвии и Эстонии кулаков с семьями, семей бандитов и националистов, находящихся на нелегальном положении, убитых при вооруженных столкновениях и осужденных, легализовавшихся бандитов, продолжающих вести враждебную деятельность, и их семей, а также семей репрессированных пособников бандитов» Совет Министров СССР от 29 января 1949 г. Постановление № 390-138сс. Москва, Кремль, https://et.wikisource.org/wiki/NSV_Liidu_Ministrite_N%C3%B5ukogu_m%C3%A4%C3%A4rus_nr_390-138ss [dostęp 10.03.2024]; B.Starzec, *Odpowiedzialność karna za negowanie zbrodni przeciwko ludzkości oraz naruszenie godności narodu w systemach prawnych Litwy, Łotwy i Estonii*, Warszawa 2018, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Starzec-B._Odpowiedzialno%C5%9B%C4%87-karna-za-negowanie-zbrodni-p.-ludzko%C5%9Bci-Litwa-%C5%81otwa-Estonia.pdf [dostęp 10.03.2024]; K. Popławski, *Deportacje z krajów bałtyckich w marcu 1949 roku*, 25.03.2015, <https://>

przegladbaltycki.pl/1112,deportacje-z-krajow-baltyckich-w-marcu-1949-roku.html [dostęp 10.03.2024]; J.Hytrek-Hryciuk, *Operacja „Przybój”*, 19.03.2018, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/operacja-przyboj-152394> [dostęp 10.03.2024].

DOBROWOLNA ZASADNICZA SŁUŻBA WOJSKOWA – podstawą do sprawnego działania w sytuacjach kryzysowych, jak również właściwego przygotowania do nich, jest uporządkowany system prawny. W swojej najnowszej historii Polska nigdy nie była zagrożona otwartym konfliktem zbrojnym na szeroką skalę przy swoich granicach. Obecna sytuacja realnie i bezpośrednio zagraża jej bezpieczeństwu. W związku z tym parlament podjął stanowcze kroki w celu usystematyzowania przepisów prawnych dotyczących obronności państwa. Od 23 kwietnia 2022 r. została wprowadzona ustawa o obronie Ojczyzny – akt prawny porządkujący i systematyzujący zagadnienia związane z obronnością państwa, które do tej pory funkcjonowały w kilkunastu osobnych regulacjach.

Ustawa o obronie Ojczyzny wprowadziła nowy rodzaj służby wojskowej – dobrowolną zasadniczą służbę wojskową. To forma służby wojskowej skierowana do wszystkich tych, którzy nigdy wcześniej nie byli w wojsku. Dzięki niej można odbyć przeszkolenie wojskowe i w przyszłości zasilić rezerwy albo wstąpić do armii zawodowej. Przed wejściem w życie ustawy wszystkie osoby zainteresowane służbą w wojsku mogły np. poza studiami na wojskowej akademii czy kursem oficerskim lub podoficerskim, zgłosić się do służby przygotowawczej. To ostatnie rozwiązanie zlikwidowała jednak ustawa o obronie Ojczyzny. Zamiast służby przygotowawczej pojawiła się nowa propozycja służby czynnej dla ochotników – dobrowolna zasadnicza służba wojskowa. Zgłoszenie się do niej to pierwszy krok na drodze do wstąpienia w szeregi Wojska Polskiego. O powołanie do tego rodzaju służby może ubiegać się osoba, która skończyła 18 lat, ma polskie obywatelstwo, zdolność fizyczną i psychiczną do pełnienia zawodowej służby wojskowej, nieposzlakowaną opinię i nie była karana za przestępstwo umyślne. Pierwszym krokiem ochotnika do służby jest złożenie wniosku o powołanie w wybranym Wojskowym Centrum Rekrutacji (może to nastąpić również za pomocą portalu internetowego). Po złożeniu odpowiednich dokumentów kandydat zostaje skierowany na badania, które mają na celu stwierdzić, czy jest zdolny fizycznie i psychicznie

do pełnienia służby wojskowej. Postępowanie kończy się w momencie wydania orzeczenia o zdolności do służby i karty powołania na szkolenie. Ochotnik w ramach służby dobrowolnej otrzymuje wynagrodzenie w wysokości najniższego uposażenia zasadniczego żołnierza zawodowego. Ponadto każdy, kto ukończy dobrowolną służbę, ma pierwszeństwo w naborze do armii zawodowej, jak również – jeśli nie chce wstąpić do wojska – pierwszeństwo zatrudnienia na stanowiskach w administracji publicznej zgodnie z wymaganymi kwalifikacjami. Zachętą dla ochotników jest także możliwość odbycia szkoleń na koszt armii. Już na etapie składania wniosku o powołanie do dobrowolnej służby ochotnik może wskazać, jakie nowe kwalifikacje i uprawnienia chciałby zdobyć.

Dobrowolna zasadnicza służba wojskowa trwa do 12 miesięcy. W czasie jej pełnienia realizuje się szkolenie podstawowe w wymiarze do 28 dni, zakończone przysięgą wojskową i wydaniem książeczki wojskowej, oraz szkolenie specjalistyczne połączone z wykonywaniem obowiązków na stanowisku służbowym w wymiarze do 11 miesięcy. Szkolenie 28-dniowe stosuje się tylko do osób, które nie złożyły jeszcze przysięgi wojskowej. Czas trwania dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej może być jednocześnie skrócony dla osób będących absolwentami szkół ponadpodstawowych realizujących programy innowacyjne lub eksperymentalne przysposobienia obronnego lub edukacji w dziedzinie obronności państwa, pobierających i kończących naukę w oddziale przygotowania wojskowego bądź realizujących programy edukacyjne związane z obronnością państwa, nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej.

W trakcie odbywania dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej można dokonać zmiany wyboru rodzaju czynnej służby wojskowej, przy czym wniosek w tym zakresie jest rozpatrywany z uwzględnieniem potrzeb Sił Zbrojnych (wniosek w sprawie zmiany wyboru rodzaju czynnej służby wojskowej składa się do szefa wojskowego centrum rekrutacji za pośrednictwem dowódcy jednostki wojskowej, w której jest odbywana dobrowolna zasadnicza służba wojskowa). Dowódca jednostki wojskowej, w której żołnierz pełnił dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, w przypadku gdy przebieg tej służby wskazywał na szczególne zaangażowanie tego żołnierza, powołuje go na stanowisko etatowe do zawodowej służby wojskowej, uwzględniając jego wniosek i potrzeby Sił Zbrojnych.

Dobrowolna zasadnicza służba wojskowa może zostać w każdym czasie przerwana na wniosek osoby odbywającej służbę lub z uwagi na specyficzne potrzeby Sił Zbrojnych. Osobę, która ukończyła wyłącznie szkolenie podstawowe, przenosi się w takim wypadku, na jej wniosek, do aktywnej rezerwy albo terytorialnej służby wojskowej, a w przypadku braku takiego wniosku przenosi się ją do pasywnej rezerwy. Osobę, która nie ukończyła szkolenia podstawowego, nie złożyła przysięgi wojskowej lub nie zrealizowała wymaganego programu kształcenia albo też nie złożyła stosownego wniosku, zwalnia się z dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej i przenosi do pasywnej rezerwy. Osoba, która ukończyła wyłącznie szkolenie podstawowe i została przeniesiona do aktywnej albo pasywnej rezerwy, ma możliwość w terminie 3 lat od dnia jej przeniesienia do tej rezerwy złożyć wniosek o powołanie do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej w celu jej kontynuowania przez odbycie szkolenia. Wniosek taki uwzględnia się, mając na uwadze potrzeby Sił Zbrojnych. Żołnierz, który odbył dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, zostaje przeniesiony na swój wniosek do zawodowej służby wojskowej, terytorialnej służby wojskowej albo do aktywnej rezerwy, przy czym wniosek w tym zakresie jest rozpatrywany z uwzględnieniem potrzeb Sił Zbrojnych. W przypadku braku takiego wniosku żołnierz zostanie przeniesiony do pasywnej rezerwy.

Żołnierz odbywa dobrowolną zasadniczą służbę wojskową na stanowisku służbowym, na które został wyznaczony, oraz pełni funkcję, która została mu powierzona. Dzień stawienia się osoby powołanej do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej określa dowódca jednostki wojskowej, w której żołnierz będzie pełnić dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, w tzw. rozkazie dziennym. Za pomocą rozkazu dziennego odbywa się również przydział osoby powołanej do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej do pododdziału oraz wyznaczenie jej na stanowisko służbowe, powierzenie jej funkcji i określenie specjalności wojskowej występującej w etacie jednostki wojskowej.

Dowódca jednostki wojskowej, w której żołnierz pełni służbę, w okresie szkolenia specjalistycznego, działając z urzędu lub na wniosek żołnierza, może zwolnić żołnierza z zajmowanego stanowiska i wyznaczyć go na inne stanowisko służbowe stosownie do posiadanych lub uzyskanych podczas służby kwalifikacji oraz stosownie do potrzeb etatowych jednostki

wojskowej, jeżeli względy służbowe na to pozwalają. Żołnierza wyznacza się z urzędu na inne stanowisko służbowe w przypadku:

1. pogorszenia stanu zdrowia stwierdzonego orzeczeniem wojskowej komisji lekarskiej, uniemożliwiającego pełnienie służby na zajmowanym stanowisku służbowym;
2. utraty kwalifikacji wymaganych na zajmowanym stanowisku;
3. likwidacji lub zmiany zajmowanego stanowiska;
4. potrzeb etatowych jednostki wojskowej.

Zajęcia w czasie szkolenia podstawowego oraz specjalistycznego w ramach dobrowolnej służby wojskowej są realizowane zgodnie z programem szkolenia przewidzianym dla tej służby i specjalności wojskowej. Program szkolenia może przewidywać obowiązek zaliczenia jego wybranych elementów. W przypadku odbywania dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej w trakcie kształcenia w uczelni wojskowej szkolenie podstawowe odbywa się przed rozpoczęciem roku akademickiego. Natomiast w przypadku odbywania dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej w trakcie kształcenia na kursie oficerskim, w szkole podoficerskiej, centrum szkolenia lub w ośrodku szkolenia szkolenie podstawowe może być realizowane w ramach programu nauczania.

Dowódca jednostki wojskowej, w której żołnierz pełni służbę, może skierować go również w krajową i zagraniczną podróż służbową, z tym, że podróż służbową poza granicami państwa żołnierz odbywa w obecności i pod nadzorem wyznaczonego żołnierza zawodowego. Dowódca jednostki wojskowej, w której żołnierz pełni służbę, może czasowo delegować żołnierza na okres do 3 miesięcy do wykonywania zadań w innej jednostce wojskowej. Żołnierz pełniący dobrowolną służbę wojskową ma również możliwość przeniesienia do innej jednostki wojskowej z urzędu lub na swój wniosek, jeżeli względy służbowe na to pozwalają. Przeniesienie takie następuje na podstawie porozumienia zainteresowanych dowódców jednostek.

Za równoznaczne z odbyciem dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej uznaje się również:

1. ukończenie pierwszego roku studiów wojskowych przez osobę, która przed rozpoczęciem kształcenia złożyła wniosek o powołanie do zawodowej służby wojskowej;

2. ukończenie kursu oficerskiego przez absolwenta uczelni wyższej innej niż uczelnia wojskowa, który ukończył kierunek studiów zapewniający nabycie kwalifikacji szczególnie przydatnych w Siłach Zbrojnych oraz złożył wniosek o powołanie do zawodowej służby wojskowej.

Natomiast w przypadku studentów:

1. uczelni wyższej, którzy kontynuują kształcenie na uczelni wojskowej oraz złożyli wniosek o powołanie do zawodowej służby wojskowej, albo
2. którzy w trakcie kształcenia na uczelni wojskowej złożyli wniosek o powołanie do zawodowej służby wojskowej za równoznaczne z odbyciem dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej uznaje się ukończenie roku studiów wojskowych, pod warunkiem odbycia stosownego szkolenia.

Z uwagi na to, że celem ustawodawcy jest zwiększenie liczebności polskich sił zbrojnych skoncentrował się on na pozyskiwaniu żołnierzy na zasadzie dobrowolności, uatrakcyjnił warunki pełnienia służby oraz zaproponował różnego rodzaju świadczenia, które miałyby zachęcić przyszłych kandydatów na żołnierzy Wojska Polskiego do wstąpienia do armii. Wprowadzone zmiany są logiczną konsekwencją zamiaru zwiększenia liczebności armii. Przeniesienie akcentu z zarządzania zasobami ludzkimi na aktywne poszukiwanie rekrutów wydaje się dobrym rozwiązaniem, zwiększającym efektywność działań. Niektórzy autorzy podnoszą, że kwestią dyskusyjną jest potrzeba tworzenia nowych instytucji w ramach jednostek administracji wojskowej. Wydaje się, że tożsamy cel można byłoby osiągnąć przy zachowaniu dotychczasowej struktury organizacyjnej, zmianie ulec powinny jedynie kompetencje oraz priorytety jednostek.

Ewa Durek

Strona Wojska Polskiego, <https://www.wojsko-polskie.pl/zostanzolnierzem/dobrowolna-zasadnicza-sluzba-wojskowa/> [dostęp 14.03.2024]; J. Bulira, A. Jągnieża, E. Krempeć, H. Królikowski, F. Seredyński, *Obrona Ojczyzny. Komentarz*. Wolters Kluwer, Warszawa 2023; K. Bieńkowski, *Ustawa o obronie Ojczyzny – zmiany w prawie wprowadzone po rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”, 2022, nr 2 (18).

EKONOMIKA OBRONNOŚCI (RÓWNIEŻ EKONOMIKA OBRONY, DAWNIEJ EKONOMIKA WOJENNA, EKONOMIKA WOJSKOWA) – szczegółowa dyscyplina naukowa badająca relacje między systemem bezpieczeństwa narodowego a gospodarką; złożona i wielowymiarowa dziedzina zajmująca się analizą tego, jak zasoby są alokowane na cele obronne i jakie są tego konsekwencje dla ogólnego stanu gospodarki. W jej ramach analizuje się nie tylko bezpośrednie wydatki na siły zbrojne, ale również szersze ich konsekwencje dla gospodarki, innowacyjności technologicznej oraz społecznego dobrobytu.

Ekonomika obronności jest dziedziną ekonomii charakteryzującą się szerokim i interdyscyplinarnym podejściem. Oprócz względów ekonomicznych analizy uwzględniają także strategię wojskową, nauki polityczne, historię, geografię i naukę o technologii. Wiedza zdobyta w dziedzinie ekonomii wojskowości jest rzadziej przekazywana publicznie niż postępy w bardziej tradycyjnej ekonomii.

Dla lepszego zrozumienia można dokonać rozróżnienia pomiędzy perspektywą makro- i mikroekonomiczną. Głównymi przedmiotami badań na poziomie mikroekonomicznym są mechanizmy cenowe towarów i usług wojskowych, ekonomika przemysłu, regulacja kontraktów i dostaw broni, a także ekonomiczna analiza strukturalna przemysłu obronnego,

czyli możliwości substytucji różnych metod lub technologii na potrzeby sił zbrojnych. Ważne zagadnienia na poziomie makroekonomicznym są ściśle powiązane z handlem międzynarodowym, pomocą rozwojową i jej ekonomiką, teorią wzrostu oraz – co bardzo istotne – instytucjonalizmem. W interakcjach strategicznych centralne miejsce zajmują rozważania teorii gier, np. w systematycznych badaniach nad wyścigami zbrojeń i ich kontrolą, odstraszaniem wojskowym (nuklearnym), a nawet zapobieganiem, wywołaniem lub zakończeniem wojny; tworzenie sojuszy wojskowych i ich finansowania lub struktur zamówień publicznych specyficznych dla obronności.

Korzenie tej nauki sięgają lat 20. XX w., kiedy pierwotnie opublikowano *Ekonomię polityczną wojny* (*The Political Economy of War*) Arthura Cecila Pigou. Wielki wkład w tę dziedzinę wniósł brytyjski ekonomista Gavin Kennedy w 1975 r., po opublikowaniu książki *Ekonomika obrony* (*The Economics of Defense*), jednakże jej znaczenie wzrosło szczególnie pod koniec lat 80. i na początku 90. XX w. w związku z niestabilnością polityczną spowodowaną rozpadem Związku Radzieckiego i utworzeniem nowych państw. Doprowadziło to do opublikowania w 1995 r. kompleksowego przeglądu obecnego stanu tej dziedziny autorstwa Todda Sandlera i Keitha Hartleya zatytułowanego *Podręcznik ekonomii obronności* (*The Handbook of Defense Economics*).

Chociaż nauka ta zaczęła się rozwijać w XX w., wiele jej elementów można znaleźć znacznie wcześniej. Przykładowo pierwszy spisany zbiór praw zwany Kodeksem Hammurabiego z XVIII w. p.n.e. można uznać za jedno z najwcześniejszych dzieł poruszających problemy i zagadnienia ekonomiki obronności. Podobnie ekonomiczne aspekty wojny i operacji wojskowych zostały szczegółowo omówione w *Sztuce wojny* Sun Tzu z V w. p.n.e. W średniowieczu powstały instytucje polityczne, a wielki krok naprzód nastąpił w wojsku wraz z wynalezieniem urządzeń wykorzystujących proch strzelniczy.

Rola ekonomiki obronności ewoluowała wraz z przemianami geopolitycznymi i technologicznymi – od czasów zimnej wojny, kiedy to wyścig zbrojeń pomiędzy supermocarstwami kształtował globalne wydatki na obronność, a głównymi tematami były wyścigi zbrojeń, tworzenie silnych i trwałych sojuszy oraz badania nad bronią nuklearną. Następnie uwaga

skupiła się na możliwościach konwersji, rozbrojeniu i dostępności dywident pokojowych.

Z kolei na początku nowego tysiąclecia uwaga badaczy skupiła się na konfliktach regionalnych i etnicznych (Afryka, Bośnia, Kosowo, Afganistan, Irak), międzynarodowych zagrożeniach terrorystycznych (ataki terrorystyczne w USA) oraz broni masowej zagłady. Poza tym wiele pracy poświęcono NATO, Unii Europejskiej i innym sojuszom, które przyjęły nowych członków i kontynuowały opracowywanie nowych misji, zasad i organizacji międzynarodowych, czego przykładem jest Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony UE.

Ekonomika obronności odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu polityki bezpieczeństwa narodowego. W tym kontekście analiza historyczna pokazuje, jak zmieniające się priorytety bezpieczeństwa wpływają na alokację zasobów i strategię ekonomiczne państw.

Zrozumienie, jak ekonomika obronności wpływa na gospodarkę narodową, jest niezbędne dla tworzenia zrównoważonych polityk publicznych, albowiem wydatki na obronność mogą stymulować wzrost gospodarczy poprzez inwestycje w badania i rozwój, tworzenie miejsc pracy w sektorze obronnym oraz efekt mnożnikowy, który rozprzestrzenia się na inne sektory gospodarki. Jednakże nadmierne wydatki mogą również obciążać budżet państwa, ograniczając inwestycje w inne ważne obszary, takie jak edukacja czy opieka zdrowotna, dlatego analiza ekonomiki obronności wymaga zrównoważenia między zapewnieniem bezpieczeństwa a promowaniem ogólnego dobrobytu gospodarczego.

W kontekście globalnym i narodowym ekonomika obronności jest nie tylko kwestią alokacji zasobów, ale również elementem strategii politycznej i narzędziem dyplomacji. Zrozumienie jej złożoności i wpływu na gospodarkę narodową pozwala na lepsze projektowanie polityk obronnych, które są nie tylko efektywne, ale również zrównoważone i odpowiedzialne społecznie.

Ekonomika obronności jest ściśle połączona z polityką bezpieczeństwa narodowego, która dyktuje priorytety wydatków obronnych, tworząc niezwykle skomplikowany system połączeń, ale to ekonomika obronności dostarcza narzędzi do oceny, czy i jak te wydatki przekładają się na realne zwiększenie bezpieczeństwa. W tym kontekście ekonomika obronności

pełni rolę mostu między teoretycznymi założeniami polityki a realiami gospodarczymi.

Klasycznym tematem badań jest rozmieszczenie, zaopatrzenie i utrzymanie armii w sposób optymalny ekonomicznie – zarówno w czasie pokoju, jak i podczas wojny. Celem jest m.in. zapewnienie, aby wykorzystywane w tym celu zasoby były zarówno efektywne ekonomicznie (np. świadczenie usług po możliwie najniższych kosztach), jak i pod względem bezpieczeństwa (np. zastosowanie odpowiednich technologii).

Inne tematy były zorientowane na konkretne i specyficzne przypadki użycia, np. centralne bezpieczeństwo dostaw i odporność kraju na wypadek konfliktów lub wojen, ochrona infrastruktury krytycznej, ale także analiza ekonomiczna konfliktów niepaństwowych (terroryzm, zagrożenia cybernetyczne, handel narkotykami, ucieczki i przesiedlenia ludzi itp.), konsekwencje wydatków na obronność czy strategiczne implikacje modyfikacji struktur bezpieczeństwa (żeglowność przejścia północno-wschodniego; wrażliwość Kanału Sueskiego).

Modele ekonomiczne i ekonometryczne stosowane do analizy wydatków na obronność są niezwykle różnorodne i ewoluują wraz z pojawianiem się nowych zagrożeń oraz technologii. Od tradycyjnego modelu Keynesa, który sugeruje, że wydatki rządowe na obronność stymulują wzrost gospodarczy poprzez efekt mnożnikowy, po bardziej złożone modele ekonometryczne, które próbują uwzględnić wiele zmiennych, takich jak stabilność polityczną, percepcję zagrożeń czy nawet globalne napięcia. Te modele muszą balansować między konceptami ekonomicznymi a bardzo konkretnymi realiami geopolitycznymi, co nie jest zadaniem łatwym. Interesującym aspektem jest to, jak te modele radzą sobie z przewidywaniem długoterminowych skutków wydatków obronnych. Czy inwestycje w nowe technologie wojskowe prowadzą do innowacji, które mogą znaleźć zastosowanie w cywilnych sektorach gospodarki? Jak zmienia się równanie, gdy uwzględnimy koszty alternatywne – co by się stało, gdyby te same zasoby zostały zainwestowane w system edukacji lub zdrowia? Ekonomia obronności oferuje wgląd w to, jak decyzje dotyczące wydatków obronnych wpływają na szeroki wachlarz ekonomicznych i społecznych aspektów życia krajów. Zrozumienie tych zależności wymaga nie tylko głębokiej wiedzy ekonomicznej, ale także otwartości

na interdyscyplinarne podejścia łączące ekonomię z politologią, historią, a nawet psychologią.

Budżet obronny to kluczowy element finansowania bezpieczeństwa narodowego, jest wielowymiarowym pojęciem, gdzie każda warstwa reprezentuje różne kategorie wydatków: operacyjne, inwestycyjne czy badawczo-rozwojowe, a każdy dolar, euro czy złotówka ma swoje precyzyjnie określone miejsce i cel.

Wydatki operacyjne pokrywają koszty utrzymania, szkolenia personelu oraz operacji bieżących. To one zapewniają, że żołnierze mają co jeść, gdzie spać i czym się bronić. W tym kontekście wydatki operacyjne są jak chleb powszedni wojska każdego kraju – niezbędne do funkcjonowania, ale niebudujące przyszłości. Przechodząc do wydatków inwestycyjnych, wkraczamy na teren zakupów sprzętu, modernizacji infrastruktury i innych długoterminowych inwestycji. Tutaj decyzje mają charakter strategiczny i często są przedmiotem debat politycznych oraz publicznych. Wydatki inwestycyjne są fundamentem – bez nich cała struktura jest zagrożona. Najbardziej intrygujące są wydatki badawczo-rozwojowe, gdzie innowacje i nowe technologie stają się kluczowymi aspektami. To tutaj kształtują się odpowiedzi na wyzwania przyszłości, od cyberbezpieczeństwa po zaawansowane systemy uzbrojenia.

Finansowanie wymienionych potrzeb jest zadaniem skomplikowanym, a budżet państwa stanowi podstawowe, ale nie jedyne źródło. Fundusze zewnętrzne, takie jak pomoc międzynarodowa czy dochody z eksportu uzbrojenia, odgrywają coraz większą rolę, zwłaszcza w kontekście globalnej współpracy obronnej. Nie można też zapominać o partnerstwie publiczno-prywatnym, które otwiera drzwi dla innowacji i efektywności, łącząc zasoby i kompetencje sektora publicznego i prywatnego. Analizując budżet obronny i jego strukturę, stajemy przed obrazem pełnym kontrastów – od codziennej rutyny po skomplikowane strategie inwestycyjne i innowacyjne projekty badawcze – to dynamiczny system, gdzie różnorodność źródeł finansowania i celów wydatków tworzy nieustannie ewoluujący krajobraz wymagający od decydentów nie tylko wiedzy ekonomicznej, ale również strategicznego myślenia i wizji przyszłości.

Wpływ wydatków obronnych na gospodarkę narodową jest tematem o niezwyklej głębi i złożoności. Z jednej strony, efekt mnożnikowy

wydatków obronnych na PKB, z drugiej zaś – ich wpływ na zatrudnienie i rozwój sektora prywatnego jest równie zróżnicowany. Dodatkowo analiza krzywej Laffera (zależność między stawką opodatkowania dochodów a dochodami budżetowymi konkretnego państwa z tytułu podatków) w kontekście finansowania obronności dodaje kolejną warstwę złożoności.

Efekt mnożnikowy wydatków obronnych na PKB jest fascynującym zjawiskiem – inwestycje w obronność w okresie średnio- i długoterminowym doprowadzają do wzrostu gospodarczego, stymulując popyt na dobra i usługi, co w efekcie przekłada się na wzrost produkcji, zatrudnienia i ostatecznie – PKB. Jednakże, jak w każdej gospodarce, istnieje punkt nasycenia, po którym kolejne inwestycje nie przyczyniają się już do dalszego wzrostu gospodarczego, a nawet mogą zacząć go ograniczać.

Wpływ na zatrudnienie i rozwój sektora prywatnego jest również wielowymiarowy, albowiem wydatki obronne mogą tworzyć nowe miejsca pracy, zarówno bezpośrednio w sektorze obronnym, jak i pośrednio w sektorach z nim współpracujących. To, co zaczyna się od kontraktów na produkcję sprzętu wojskowego, może rozprzestrzeniać się na całą gamę usług i innowacji, od technologii informacyjnych po zaawansowane materiały. Jednakże istnieje druga strona medalu – zbyt duże skupienie zasobów na obronności może ograniczać rozwój innych sektorów gospodarki, tworząc dysproporcje i potencjalne słabości gospodarcze.

Analiza krzywej Laffera w kontekście finansowania obronności to próba zrozumienia, w jaki sposób opodatkowanie, będące głównym źródłem dochodów budżetu państwa, a więc i finansowania wydatków obronnych, wpływa na całą gospodarkę – zbyt wysokie podatki mogą hamować inwestycje i konsumpcję, co paradoksalnie może prowadzić do spadku dochodów budżetowych, a tym samym ograniczać możliwości finansowania obronności, zatem konieczne staje się utrzymanie odpowiedniej równowagi, gdyż wszystkie elementy są ze sobą powiązane, a zmiany w jednym miejscu mogą prowadzić do nieoczekiwanych konsekwencji w innym. W tej delikatnej równowadze kluczowe jest znalezienie optymalnego poziomu wydatków obronnych, który wspiera rozwój gospodarczy, nie ograniczając przy tym potencjału innych sektorów.

Przemysł obronny, często postrzegany przez pryzmat jego podstawowej funkcji – produkcji środków do obrony narodowej, w rzeczywistości

pełni znacznie szerszą rolę w gospodarce. Jest on nie tylko fundamentem bezpieczeństwa państwa, ale również siłą napędową innowacji i rozwoju technologicznego wpływającą na dynamikę współpracy międzynarodowej oraz bilans handlowy.

Przemysł obronny jest jak laboratorium przyszłości, w którym rodzą się przełomowe technologie: od GPS po materiały kompozytowe i technologie informatyczne – wiele rozwiązań, które dzisiaj stały się standardem w codziennym życiu, ma swoje korzenie właśnie tutaj. Inwestycje w badania i rozwój (B + R) w sektorze obronnym często przekraczają możliwości finansowe innych branż, co skutkuje szybkim tempem innowacji. To, co zaczyna się jako projekt o charakterze wojskowym, może z czasem znaleźć szerokie zastosowanie w życiu codziennym, stając się katalizatorem wzrostu gospodarczego.

Przemysł obronny jest również areną intensywnej współpracy międzynarodowej – eksport uzbrojenia, będący ważnym elementem strategii ekonomicznej wielu państw, może znacząco wpłynąć na bilans handlowy kraju. Współpraca międzynarodowa w zakresie produkcji i rozwoju technologii obronnych otwiera drzwi do wymiany wiedzy, dostępu do nowych rynków i zasobów, co przyczynia się do wzrostu gospodarczego, jednakże ta współpraca niesie ze sobą również wyzwania dyplomatyczne i etyczne, zwłaszcza w kontekście globalnych konfliktów wojskowych.

Stany Zjednoczone, Izrael, Chiny, Francja czy Wielka Brytania to przykłady państw, w których przemysł obronny odgrywa ważną rolę w gospodarce. Stany Zjednoczone są największym na świecie eksporterem uzbrojenia, przemysł obronny jest nie tylko źródłem innowacji technologicznych, ale również znaczącym pracodawcą i napędem gospodarczym. Podobnie w Rosji i Chinach, rozwój przemysłu obronnego jest ściśle powiązany z polityką państwa i jego aspiracjami na arenie międzynarodowej. Francja i Wielka Brytania, posiadając zaawansowany przemysł obronny, są przykładami krajów, które skutecznie łączą rozwój technologiczny z sukcesem eksportowym, co przekłada się na ich pozycję gospodarczą i polityczną na świecie.

Aspekty społeczne i etyczne ekonomii obronności rzucają światło na złożone dylematy, przed którymi stają współczesne społeczeństwa. Decyzje dotyczące alokacji środków na obronność, choć kluczowe dla

bezpieczeństwa narodowego, często budzą kontrowersje, zwłaszcza gdy finansowanie sektora obronnego wydaje się odbywać kosztem innych, równie ważnych obszarów, takich jak edukacja czy zdrowie.

Rozdzielanie ograniczonych zasobów państwa między obronność a inne sektory społeczne jest jak chodzenie po linie nad przepaścią, gdzie każdy krok musi być dokładnie przemyślany. Z jednej strony, nie można zaprzeczyć, że bezpieczeństwo jest fundamentem, na którym buduje się dobrobyt społeczeństwa, jednak z drugiej – czy można usprawiedliwić redukcję wydatków na edukację lub opiekę zdrowotną, które są inwestycją w przyszłość i dobrostan obywateli, w zamian za inwestycje w sektor militarny? To pytanie, na które odpowiedź nie jest nigdy czarno-biała, a każda decyzja niesie ze sobą daleko idące konsekwencje.

Polityka obronna państwa ma bezpośredni wpływ na percepcję bezpieczeństwa wśród jego obywateli. W erze globalnych zagrożeń, takich jak terroryzm, cyberataki czy konflikty zbrojne, poczucie bezpieczeństwa stało się cenniejsze niż kiedykolwiek. Jednakże sposób, w jaki państwo decyduje się to bezpieczeństwo zapewniać, może budzić różne kontrowersje. Zwiększone wydatki na obronność, choć mogą być postrzegane jako krok ku większemu bezpieczeństwu, równie dobrze mogą stanowić źródło niepokoju, jeśli społeczeństwo odczuwa, że odbywa się to kosztem jego podstawowych potrzeb.

Dodatkowo rosnąca militaryzacja, percepcja zagrożeń czy nawet uczestnictwo w międzynarodowych misjach wojskowych mogą wpływać na społeczną psychologię, kształtując postawy wobec innych narodów, imigracji, a nawet samego rządu. To, jak społeczeństwo postrzega swoje bezpieczeństwo i jakie wartości stawia na pierwszym miejscu, jest bezpośrednio powiązane z polityką obronną państwa.

Społeczne i etyczne aspekty ekonomii obronności otwierają pole do głębokiej refleksji nad tym, jakie są prawdziwe koszty bezpieczeństwa. Dylematy etyczne związane z finansowaniem obronności kosztem innych obszarów życia społecznego oraz wpływ polityki obronnej na społeczeństwo i jego percepcję bezpieczeństwa zmieniają się w zależności od perspektywy. W tej wielowymiarowej układance, gdzie na szali leżą ludzkie życia, dobrostan i przyszłość, kluczowe staje się znalezienie równowagi, która pozwoli na budowanie bezpiecznego, ale i sprawiedliwego społeczeństwa.

W dobie, w której innowacje technologiczne oraz dynamicznie ewoluujące zagrożenia definiują światowe bezpieczeństwo, gospodarka obronna napotyka na wiele wyzwań. Stwarzają one nowe możliwości oraz perspektywy. Rozwój nowych technologii, takich jak drony czy sztuczna inteligencja (AI), rewolucjonizuje współczesne pole bitwy, wprowadzając zarówno obiecujące możliwości, jak i niebywałe wyzwania. Cyberbezpieczeństwo stało się kluczowym elementem obronności państw, wymagającym znacznych inwestycji w ochronę infrastruktury krytycznej przed coraz bardziej zaawansowanymi atakami. Drony, oferując nowe możliwości w zakresie rozpoznania i ataków, zmuszają do przemyślenia strategii wojskowych i alokacji budżetu. Sztuczna inteligencja z kolei otwiera drzwi do automatyzacji i lepszego przetwarzania danych, ale również rodzi pytania o etykę i kontrolę nad autonomicznymi systemami zbrojnymi. Te technologie nie tylko zwiększają skuteczność obronną, ale również koszty obronności, wymuszając trudne decyzje w sprawie alokacji zasobów finansowych.

Współczesny świat charakteryzuje się nie tylko tradycyjnymi konfliktami międzypaństwowymi, ale również terroryzmem czy wojnami hybrydowymi, co wymaga od państw elastyczności w kształtowaniu polityki obronnej. Terroryzm, z jego nieprzewidywalnością i zdolnością do uderzenia w serce społeczeństw cywilnych, wymaga od państw inwestycji w służby wywiadowcze, działania prewencyjne. Wojny hybrydowe, łączące metody konwencjonalne z cyberatakami, dezinformacją i innymi niestandardowymi taktykami, zmuszają do przemyślenia tradycyjnych podejść do obronności i bezpieczeństwa. Te zmieniające się zagrożenia wymagają nie tylko zwiększenia wydatków, ale również innowacji w myśleniu strategicznym.

W obliczu globalnych wyzwań bezpieczeństwa współpraca międzynarodowa na poziomie NATO czy Unii Europejskiej nabiera nowego znaczenia. Wzmacnianie sojuszy, dzielenie się wiedzą i zasobami, a także koordynacja działań obronnych na szczeblu międzynarodowym mogą nie tylko zwiększyć efektywność obronną poszczególnych państw, ale również zoptymalizować koszty. Perspektywy rozwoju takiej współpracy są obiecujące, oferując szansę na budowanie bardziej zintegrowanej i odporniejszej architektury bezpieczeństwa globalnego.

Ekonomika obronności stoi przed szeregiem złożonych wyzwań wymagających zarówno innowacyjnych rozwiązań technologicznych, jak i elastyczności w adaptacji do zmieniających się zagrożeń. Jednocześnie rozwijająca się współpraca międzynarodowa oferuje nowe możliwości dla zwiększenia globalnego bezpieczeństwa przy jednoczesnej optymalizacji kosztów. W tym dynamicznym środowisku zdolność do przewidywania przyszłych tendencji i adaptacji do nich będzie kluczowa dla zapewnienia trwałego bezpieczeństwa państw.

Ekonomika obronności, z jej wielowymiarowym wpływem na gospodarkę narodową, stanowi pole analizy, które rzuca światło na złożone interakcje między wydatkami na obronność a szeroko pojętym dobrobytem społecznym i rozwojem gospodarczym. Ekonomika obronności, choć niezbędna dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, niesie ze sobą wiele wyzwań i możliwości, które wymagają starannego zrównoważenia.

Po pierwsze, wydatki obronne mogą stymulować wzrost gospodarczy poprzez efekt mnożnikowy, generując popyt na dobra i usługi, co z kolei prowadzi do tworzenia nowych miejsc pracy i zwiększenia produkcji. Jednakże istotne jest, aby te wydatki były efektywnie alokowane, tak aby maksymalizować ich pozytywny wpływ na gospodarkę.

Po drugie, inwestycje w badania i rozwój w sektorze obronnym przyczyniają się do innowacji technologicznych, które znajdują zastosowanie nie tylko w sektorze obronności, ale również w cywilnych, napędzając dalszy rozwój gospodarczy. Mimo to nadmierne skoncentrowanie zasobów na obronności może ograniczać inwestycje w inne kluczowe obszary, takie jak edukacja czy zdrowie, co w dłuższej perspektywie może hamować rozwój społeczno-gospodarczy.

Po trzecie, globalne i regionalne sojusze obronne, takie jak NATO czy współpraca w ramach Unii Europejskiej, oferują możliwości optymalizacji wydatków obronnych poprzez dzielenie się zasobami i koordynację działań, co może przynieść korzyści ekonomiczne dla wszystkich zaangażowanych stron.

Wreszcie, należy podkreślić, że równowaga między wydatkami na obronność a innymi priorytetami budżetowymi jest kluczowa dla zrównoważonego rozwoju gospodarczego i społecznego. Decydenci stoją przed wyzwaniem znalezienia optymalnego poziomu wydatków obronnych,

który zapewni bezpieczeństwo narodowe, jednocześnie promując dobrobyt i zrównoważony rozwój gospodarczy.

Aleksander Wasiuta

A.C. Pigou, *The Political Economy of War*, Macmillan and Co., Londyn 1921; G. Kennedy, *The Economics of Defence*, Rowman i Littlefield, New Jersey 1975; *Handbook of defense economics*, K. Hartley, T. Sandler (red.), Elsevier, Amsterdam 1995–2007; C. Karakaya, T. Sahinoglu, *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, „Business and Economics Research Journal” 2020, nr 11 (2); R.R. Kurnia, G. Saputro, S. Murtiana, *Management of human resources in national defense depend on defense economics point of view*, „International Journal of Social, Policy and Law” 2023, nr 13 (1); T. Lazorenko, L. Pashchuk, Y. Yezhelyi, *Problems of comprehensive assessment of the impact of global business structures on the development of the national economy*, „Economic and Financial Policy” 2023, nr 7 (2); M. McGuire, *Concepts of defense economics for the 21st century*, „Defense and Peace Economics” 2000, nr 11 (1); A.A. Dalimunthe, C.M. Danga, N. Khotimah, M. Mujiyanto, C.S.P. Pasaribu, *Defense economics in global power competition era*, Widina Media Utama, Penerbit 2023; G. Saputro, H. Tarigan, D.D. Ahmad Rajab, *The Role of Defense Economic in Economic Growth*, „Journal Pertahanan” 2021, nr 7 (2); A. Stavitsky, G. Kharlamova, V. Shpyrko, *Financing Ukraine's Defense Expenditures: A New Geopolitical Paradigm or Preservation of Sustainable Trends?*, „Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics” 2023, nr 222 (1); Y. Sytnyk, *Developed Military Economy as a Component of Ukraine's National Economic Strategy*, „Socio-economic Challenges” 2023, nr 7 (1).

EKSPANSJA (od łac. *expansio* – proces rozszerzania się) – rozszerzenie sfery dominacji, wpływów, rozprzestrzenianie się czegoś poza pierwotne granice. Wyróżnia się ekspansję terytorialną, gospodarczą i polityczną. Pragnienie państwa przejęcia nowych terytoriów, kolonii, rynków zbytu w innych krajach. Od samego słowa wywodzi się określenie ekspansywny i oznacza zjawisko lub podmiot, który dąży do ekspansji. Ekspansywny, a więc dynamiczny, rozwijający się, rozprzestrzeniający się szybko i w dużym stopniu. Istnieje bardzo duża gama podziałów ekspansji, można wyróżnić chociażby ekspansję zagraniczną, ekonomiczną, terytorialną, religijną etc. Scharakteryzujemy tylko kilka rodzajów ekspansji:

- ekspansja terytorialna – to proces, w którym państwo rozszerza swoje terytorium poprzez aneksję nowych obszarów lub podboje;

- ▶ ekspansja biologiczna – polega na poszerzaniu siedlisk określonych gatunków biologicznych (najczęściej poprzez wypieranie z tego środowiska gatunków autochtonicznych);
- ▶ ekspansja gospodarczo-ekonomiczna oraz ekologiczna – cykl działań, w których przedsiębiorstwa, branże lub kraje poszerzają swoją działalność o zasięg lub wpływy na rynkach krajowych lub międzynarodowych. Ekspansja ekonomiczna jest ściśle związana z ekologiczną ekspansją poprzez przemieszczanie produktów szkodliwych ekologicznie z krajów uprzemysłowionych do krajów słabiej rozwiniętych, a także rozmieszczanie tam magazynów niebezpiecznych odpadów chemicznych i jądrowych. Ekspansja ekologiczna rozprzestrzeniła od połowy lat 80. XX wieku, powodując znaczące szkodę środowisku i pogarszając sytuację ekologiczną na świecie;
- ▶ ekspansja technologiczna – odnosi się do procesu dynamicznego rozwoju i powszechnego wykorzystywania technologii w różnych aspektach życia społecznego, gospodarczego i kulturowego. Jest to zjawisko, które obejmuje wprowadzanie, adaptację i propagację nowych technologii, zmieniając w ten sposób funkcjonowanie społeczeństw i gospodarek;
- ▶ ekspansja kulturowa – to proces, w trakcie którego elementy kultury jednej społeczności lub narodu rozprzestrzeniają się na inne społeczności lub narody, wywierając wpływ na ich wartości, tradycje, obyczaje, język, sztukę, muzykę i wiele innych aspektów życia kulturalnego. Jest to zjawisko, które może występować zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej. Może być wynikiem różnych czynników, m.in. takich jak migracje, handel, kolonializm, media, technologia czy turystyka;
- ▶ ekspansja polityczna – działania w wyniku których państwo lub organizacja polityczna poszerza swoje obszary wpływu lub kontrolę na inne terytoria lub narody. Może to objawiać się na różne sposoby. Tymi sposobami są m.in. podboje terytorialne, kolonializm, aneksje, zawieranie sojuszy politycznych, prowadzenie dyplomacji oraz negocjacje międzynarodowe. Motywacje do ekspansji politycznej mogą być zróżnicowane, obejmując dążenie do zwiększenia

wpływów, gromadzenia bogactw, zapewnienia bezpieczeństwa, zdobycia prestiżu lub propagowania konkretnej ideologii. Są to często działania budzące kontrowersje, które mogą prowadzić do konfliktów, destabilizacji w regionie oraz przesunięć w układzie sił na arenie międzynarodowej.

Ekspansja może mieć również własne konsekwencje oraz trudności, z którymi musi się zmierzyć. Choć może przynieść wiele korzyści, takich jak wzrost gospodarczy, rozprzestrzenianie wiedzy i technologii czy wymiana kulturowa, wiąże się też z wyzwaniem. Może prowadzić do konfliktów, eksploatacji zasobów naturalnych, erozji różnorodności kulturowej i społecznej, a także pogłębiania nierówności. Zrównoważona ekspansja wymaga uwzględnienia aspektów etycznych, ekologicznych i społecznych, aby maksymalizować korzyści przy minimalizacji negatywnych skutków.

Współczesny świat doświadcza intensywnej ekspansji w różnych dziedzinach. W gospodarce obserwujemy globalizację, która sprawia, że firmy operują na światowym rynku, a innowacje technologiczne szybko się rozprzestrzeniają. W kulturze widzimy globalną wymianę filmów, muzyki i mody, która zmienia preferencje i zwyczaje ludzi na całym świecie. W polityce dostrzegamy dążenie niektórych państw do poszerzania swojej sfery wpływów i dominacji geopolitycznej. Ekspansja jest nieodłącznym elementem rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego. Jej złożoność wymaga holistycznego podejścia, uwzględniającego różnorodne aspekty i konsekwencje. Przy właściwym zarządzaniu ekspansja może przyczynić się do postępu i dobrobytu społeczeństwa, lecz jednocześnie niesie ze sobą wyzwania, którym należy sprostać. Można dodać, że wyzwania z nią związane wymagają współpracy na skalę globalną oraz odpowiednich strategii politycznych, społecznych i gospodarczych.

Ekspansja jest fundamentalnym zjawiskiem, które od wieków kształtuje świat. Zarówno w sferze politycznej, gospodarczej, jak i kulturowej ma ona istotny wpływ na życie ludzi i narodów. Zrozumienie jej różnych aspektów jest kluczowe dla analizy współczesnych procesów społecznych, politycznych i gospodarczych.

Ekspansja jest zjawiskiem wieloczynnikowym, mającym na celu uchwycenie czegoś lub rozszerzenie wpływów ekspansjonisty na wybrany przez niego polu. Żywym tego przykładem może być ekspansja

Europejczyków w obu Amerykach, Australii, Afryce i Oceanii, która zasadniczo zmieniła życie lokalnych grup etnicznych lub całkowicie zlikwidowała te grupy, a na ich miejscu pojawiły się nowe kultury i narody (tzw. owoce ekspansjonizmu). Ekspansja może mieć charakter zarówno pasożytniczy, jak i twórczy, ale tylko taka jej postać, która tworzy nowe siły wytwórcze poprzez wykorzystanie cudzych zasobów, jest użyteczna dla rozwoju cywilizacyjnego. Nie zawsze kończy się konkretnym skutkiem, często proces ten wygasa i zatrzymuje się na jakimś etapie pośrednim, jeśli klasie rządzącej nie uda się znaleźć sposobów na przywrócenie ekspansjonistycznego arsenału zgodnie z wymogami czasu.

Główną cechą rodzącego się ekspansjonizmu jest wzmożona aktywność, której celem jest dominacja, po osiągnięciu której ekspansjonista albo staje się obiektem pasywnym i przestaje istnieć, albo wraz ze wzrostem powodzenia wysiłków zamienia się w lidera w określonym polu działalności.

Warto zauważyć, że cechą charakterystyczną ekspansjonizmu jest tworzenie sztucznych celów i potrzeb, aby pokonać inercję i określić dalszy wektor rozwoju cywilizacyjnego. Żywym tego przykładem może być dobrze znane powiedzenie Johna F. Kennedy'ego: „Dotrzemy na Księżyc nie dlatego, że jest to łatwe, ale dlatego, że jest to trudne”.

Podsumowując, ekspansja to zjawisko wielowymiarowe, obejmujące rozprzestrzenianie się wpływów terytorialnych, gospodarczych, kulturowych i technologicznych. Historia ludzkości jest pełna przykładów ekspansji, która kształtowała granice, ekonomie i kultury narodów na całym świecie. Ekspansja terytorialna była motorem zmian politycznych i społecznych, często prowadząc do konfliktów, ale także do wymiany kulturowej i naukowej. Ekspansja gospodarcza, napędzana przez globalizację, przyczyniła się do wzrostu dobrobytu, ale wywołała także dyskusje na temat zrównoważonego rozwoju i sprawiedliwego podziału bogactwa. Rozprzestrzenianie się kultur i technologii zmieniło sposób, w jaki ludzie komunikują się, pracują i tworzą, otwierając nowe możliwości dla wzajemnego zrozumienia i współpracy międzynarodowej. Ekspansja może przynieść wiele korzyści, takich jak rozwój gospodarczy, wymiana kulturowa i postęp technologiczny, ale niekiedy prowadzi do konfliktów, nierówności i zniszczenia środowiska. Ważne jest zatem, aby procesy ekspansji były

prowadzone w sposób zrównoważony i odpowiedzialny, z uwzględnieniem potrzeb i praw wszystkich zaangażowanych stron. Ekspansja bywa postrzegana jako pozytywny proces wzrostu i rozwoju, ale może również prowadzić do konfliktów, nierówności i destrukcji środowiska naturalnego. Jej skutki są zatem złożone i wielowymiarowe, zależne od kontekstu i sposobu przeprowadzenia.

Żanna Osikowicz

Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/ekspansja;2556225.html> [dostęp 23.03.2024]; A. Białek, *Kolonializm w XIX wieku sprawił, że kilka państw władało ogromną częścią świata. Do czego to doprowadziło?*, <https://www.national-geographic.pl/artukul/kolonializm-w-xix-wieku-jak-wygladala-konkurencja-o-tereny-i-zasoby> [dostęp 24.03.2024]; T. Pakulska, M. Poniatowska-Jaksch, *W poszukiwaniu nowych modeli ekspansji międzynarodowej*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, Warszawa 2016, nr 39(2); M. Niklewicz-Pijaczyńska, *Ekspansywność – nowy wskaźnik oceny regionalnego rozwoju gospodarczego*, „Ekonomia. Acta Universitatis Wratislaviensis” 2010, nr (18); W. Kwaśnicki, *Ekspansywność rozwoju krajów i regionów*, Agencja Wydawnicza „Argi”, Wrocław 2008; J. Skonieczny, *Istota ekspansywności*, [w]: W. Kwaśnicki, (red.), *Ekspansywność rozwoju krajów i regionów, Makroregion innowacyjny. Foresight technologiczny dla województwa dolnośląskiego do 2020 roku*, Agencja Wydawnicza „Argi”, Wrocław 2008; J. Kozielski, *Spółczesność transgresyjna. Szansa i ryzyko*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004; K. Meredyk, *Mechanizm ekspansji gospodarczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021; S. Leśniewski, *Wielcy władcy i ich imperia*, Wydawca: RYTM, Warszawa 2021; R. Białoskórski, R. Kobryński, M. Sułek, *Potęga państw. Międzynarodowy układ sił w procesie zmian*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2017; R. Szul, *Dynamika imperiów-cywilizacji*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021; W. Daszkiewicz, *Źródła ekspansji cywilizacji europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”, Lublin 2020; A. Ejsmont, *Wpływ ekspansji gospodarczej na działalność kreatywną sektora MŚP w Polsce*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10900/1/A_Ejsmont_Wplyw_ekspansji_gospodarczej_na_dzialalnosc_kreatywna_sektora_MSP_w_Polsce.pdf [dostęp 23.03.2024]; K. Barłózewski, *Wpływ ekspansji zagranicznej na efektywność przedsiębiorstw*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017; W. Rutkowski, *Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzysy i spory*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.

EUROPEJSKIE CENTRUM DS. PRZESTĘPCZOŚCI FINANSOWEJ I GOSPODARCZEJ (EUROPEAN FINANCIAL AND ECONOMIC CRIME CENTER – EFECC) – zostało założone w czerwcu 2020 r. i stało odpowiedzialnością Europolu na rosnące zagrożenia dla europejskiej gospodarki i integralności systemów finansowych. Centrum jest jednostką śledczą, która wspiera państwa członkowskie i organy UE w walce z przestępczością finansową i gospodarczą oraz promuje systematyczne przeprowadzanie dochodzeń finansowych. Nowe EFECC utworzono w ramach obecnej struktury organizacyjnej Europolu, który już odgrywa ważną rolę w europejskim reagowaniu na przestępstwa finansowe i gospodarcze.

Utworzenie Europejskiego Centrum ds. Przestępczości Finansowej i Gospodarczej przy Europolu to kluczowy krok w przeciwdziałaniu zagrożeniom stwarzanym przez nielegalne przepływy przez międzynarodowy system finansowy, który wzmacnia zdolność Europolu do wspierania organów ścigania państw członkowskich i krajów partnerskich w walce z przestępcami pragnącymi czerpać korzyści z trudności gospodarczych. Gwałtowny wzrost przestępczości finansowej i gospodarczej oraz zaangażowanie przestępczości zorganizowanej na dużą skalę, w połączeniu z liczbą wniosków o wsparcie operacyjne ze strony państw członkowskich UE, wymagały odpowiedniej i skoordynowanej reakcji na szczeblu europejskim. Walka z brudnymi pieniędzmi ma na celu odcięcie zasobów przestępczości zorganizowanej i terrorystom.

Podmioty przestępcze zaangażowane w przestępstwa gospodarcze i finansowe wykorzystują słabe punkty systemów gospodarczych i społecznych w celu generowania ogromnych nielegalnych zysków. Nie tylko wpływa to na stabilność systemów finansowych, ale także przyczynia się do rozwoju równoległego społeczeństwa podziemnego, w którym jednostki utrzymują się z przestępczości zorganizowanej. Niektóre grupy społeczne znajdujące się w szczególnie trudnej sytuacji, zwłaszcza zniechęcona młodzież, są najbardziej podatne na działanie tego równoległego społeczeństwa, które podważa zaufanie do instytucji społecznych i praworządności. Przestępstwa finansowe i gospodarcze należą do rodzajów działalności przestępczej, które wymagają prowadzenia dochodzeń i zwalczania. Krajobraz jest bardzo rozdrobniony, a różne podmioty przestępcze wchodzą w interakcje

i często działają niezależnie od ustalonych struktur. Pozostają anonimowi, a ich techniki stale ewoluują, szczególnie w sferze cybernetycznej.

Przestępstwa gospodarcze i finansowe są bardzo złożonym i poważnym zagrożeniem, które podważa stabilność sektora bankowego i całego społeczeństwa – każdego roku dotyka miliony obywateli UE i tysiące przedsiębiorstw. Co roku w Unii Europejskiej popełniane są setki przestępstw finansowych, takich jak oszustwa i pranie pieniędzy. Jednakże stopa, według której ofiary mogą odzyskać swój majątek, wynosi 2%. Aby zapobiec temu istotnemu zagrożeniu, Europol powierzył zadanie utworzenia Europejskiego Centrum ds. Przestępczości Finansowej i Gospodarczej w państwach członkowskich UE. Jest również efektem strategii Europolu 2020+.

Według raportów Europolu do 2020 r. 98,9% szacowanych zysków pochodzących z przestępstwa nie było konfiskowane i pozostawało do dyspozycji przestępców. Co więcej, pandemia Covid-19 w Europie dostarczyła wystarczających dowodów na to, że przestępcy szybko dostosowują swoje programy przestępcze do zmieniających się warunków.

Centrum koncentruje się na:

- ▶ zapewnieniu partnerom Europolu i państw członkowskim wsparcia operacyjnego i analitycznego w dochodzeniach dotyczących przestępstw finansowych i gospodarczych, w szczególności związanych z korupcją, przeciwdziałaniu praniu i fałszowaniu pieniędzy, zwalczaniu przestępstw związanych z własnością intelektualną, oszustw podatkowych, defraudacji dotacji państwowych, które to przestępstwa zwykle nasilają się w czasach kryzysu gospodarczego,
- ▶ wspieraniu partnerów Europolu i państw członkowskich w ich wysiłkach na rzecz wykrywania, identyfikowania, zamrażania i zajmowania mienia pochodzącego z działalności przestępczej,
- ▶ wspieraniu wszystkich właściwych organów państw członkowskich w wypełnianiu ich mandatu (np. poprzez przeprowadzanie analiz kryminalnych itp.),
- ▶ zapewnieniu wiedzy specjalistycznej w obszarach przestępczości gospodarczej i finansowej EFECC,
- ▶ zapewnieniu wsparcia strategicznego i nawiązaniu współpracy z głównymi zainteresowanymi stronami publicznymi i prywatnymi.

EFECC promuje konsekwentne stosowanie dochodzeń finansowych i konfiskaty aktywów przy jednoczesnym zawieraniu sojuszy z podmiotami publicznymi i prywatnymi; wspiera organy ścigania (i odpowiednie organy publiczne) w ich międzynarodowych dochodzeniach dotyczących przestępstw finansowych i ma na celu poprawę odzyskiwania mienia pochodzącego z przestępstwa.

Centrum jest wzorowane na takich jednostkach, jak Europejskie Centrum ds. Cyberprzestępczości (EC3), Europejskie Centrum ds. Zwalczania Terroryzmu (ECTC), Europejskie Centrum ds. Przemytu Migrantów (EMSC) oraz Europejskie Centrum Poważnej Przestępczości Zorganizowanej (ESOCC), które działają przy Europolu.

EFECC składa się z dwóch jednostek: Jednostki Operacyjnej oraz Jednostki ds. Wiedzy Specjalistycznej i Zarządzania Interesariuszami.

Jednostka operacyjna obejmuje:

- ▶ Zespół ds. Przestępczości Gospodarczej, który jest odpowiedzialny za oszustwa związane z VAT, akcyzą i innymi,
- ▶ Zespół ds. Przestępczości Finansowej, który jest odpowiedzialny za pranie pieniędzy, korupcję, śledzenie i zamrażanie mienia oraz wsparcie horyzontalne dla innych ośrodków Europolu ds. przestępczości,
- ▶ Zespół ds. Przestępstw Związanych z Podrabianiem, który jest odpowiedzialny za naruszenia praw własności intelektualnej w internecie i poza nim oraz fałszowanie pieniędzy.

Jednostka ds. Wiedzy Specjalistycznej i Zarządzania Interesariuszami posiada Zespół ds. Wiedzy Specjalistycznej i Polityki oraz Zespół ds. Zarządzania Interesariuszami. W ramach świadczonych usług zespoły te dążą do:

- ▶ wspierania działań EFECC ze strategicznego punktu widzenia poprzez utrzymywanie stosunków i rozwijanie wiedzy fachowej z głównymi zainteresowanymi stronami (np. organami celnymi i jednostkami analityki finansowej),
- ▶ zapewnienia koordynacji i bieżącej pracy (jako sekretariat) dla sieci organów ścigania i sądownictwa, takich jak Stowarzyszenie Biegłych Rewidentów Organów Ścigania, Sieć Operacyjna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy oraz Międzyagencyjna Sieć ds. Odzyskiwania Mienia Camden,

- ▶ zapewnienia wkładu politycznego i doradztwa eksperckiego na temat najnowszych wydarzeń związanych z przestępczością finansową i gospodarczą, zarówno w UE, jak i na arenie międzynarodowej,
- ▶ zapewnienia szkolenia.

Strategia

EFECF współpracuje z wieloma odpowiednimi partnerami w swojej dziedzinie. Oprócz organów ścigania do jej głównych partnerów należą:

- ▶ agencje sądowe, takie jak Eurojust i Prokuratura Europejska,
- ▶ organy i instytucje UE, takie jak Komisja Europejska, Parlament Europejski i Rada UE,
- ▶ organizacje międzynarodowe, takie jak Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Światowa Organizacja Celna,
- ▶ grupy robocze, takie jak jednostka analityki finansowej i platforma biura ds. odzyskiwania mienia lub nowo utworzona sieć śledczych zajmujących się analizowaniem finansowania terroryzmu.

EFECF prowadzi projekt Europolu – partnerstwo publiczno-prywatne w zakresie wywiadu finansowego (Financial Intelligence Public Private Partnership – EFIPPP), który był utworzony w 2017 r. i testuje oraz zwiększa możliwości współpracy transgranicznej i wymiany informacji między Europolem, właściwymi organami (w tym jednostkami analityki finansowej i organami ścigania) oraz regulowanymi podmiotami świadczącymi usługi finansowe, takimi jak banki. Jest to pierwszy ponadnarodowy mechanizm wymiany informacji, jaki kiedykolwiek ustanowiono w dziedzinie przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu. Do końca 2021 r. EFIPPP zgromadził 79 instytucji z ponad 18 państw UE i spoza Wspólnoty, co stanowi znaczną zmianę w porównaniu z 28 instytucjami (ośmioma państwami) zarejestrowanymi w momencie uruchomienia inicjatywy w 2017 r.

W ciągu 2022 r. EFECF wspólnie z organami ścigania państw europejskich prowadziła różne operacje zwalczania przestępczości zorganizowanej. I tak w dniach 25 stycznia – 25 kwietnia 2022 r. odbyła się operacja Silver Axe VII, w której wzięły udział organy ścigania z 31 państw (25 krajów członkowskich UE i sześciu państw trzecich). Jest to powtarzająca się operacja Europolu mająca na celu zwalczanie nielegalnej produkcji i handlu pestycydami. Oprócz zwalczania nielegalnych pestycydów

zidentyfikowano również nowe tendencje pojawiające się na czarnym rynku środków ochrony roślin w UE. Działania operacyjne Silver Axe VII koncentrowały się na portach, lotniskach i innych punktach wejścia, w których można było wykryć przywóz i eksport nielegalnych i podrobionych pestycydów. Działania te doprowadziły do dziesięciu aresztowań, konfiskaty 1150 t nielegalnych i podrobionych pestycydów oraz likwidacji fabryki, w której zachodził ten proces.

Najważniejsze informacje operacyjne

W kwietniu 2022 r. EFECC zainicjowało operację Oscar wraz z państwami członkowskimi UE, Eurojustem i Fronteksem. W ramach tej operacji EFECC ułatwia wymianę informacji i danych wywiadowczych oraz zapewnia wsparcie operacyjne w szeregu dochodzeń finansowych wymienionych w aktywa przestępcze należące do osób fizycznych i prawnych objętych sankcjami w związku z rosyjską inwazją na Ukrainę. Operacja Oscar miała również na celu wspieranie dochodzeń karnych prowadzonych przez państwa członkowskie w związku z obchodzeniem sankcji handlowych i gospodarczych nałożonych przez UE. Operacja do dnia dzisiejszego jest w toku i do tej pory zajęto aktywa o wartości ponad 2 mld euro.

We wrześniu 2022 r. w Maladze, w Hiszpanii w ramach jeszcze jednej operacji – Whitewall – aresztowano jedną z najbardziej poszukiwanych w Europie osób zajmujących się praniem brudnych pieniędzy. Dochodzenie zostało wszczęte przez hiszpańską Guardia Civil i szybko przekazane Europolowi ze względu na jego międzynarodowy charakter. EFECC zapewniło następnie wsparcie analityczne i operacyjne. W toku śledztwa wyjawiono, że podejrzany „wyprał” ponad 200 mln euro. Zakres tej działalności przestępczej był ogólnosiątkowy.

W listopadzie 2022 r. Europol wspierał Prokuraturę Europejską (EPPO), we współpracy z organami ścigania w 14 państwach członkowskich UE, w ujawnieniu jednego z największych oszustw związanych z VAT, jakie kiedykolwiek prowadzono w UE. W ramach operacji Admirał znaleziono powiązanie między przedsiębiorstwem w Portugalii, które sprzedawało urządzenia elektroniczne, a blisko 9000 innych podmiotów prawnych i ponad 600 osobami fizycznymi zlokalizowanymi w różnych krajach. W trakcie tej operacji aresztowano 24 podejrzanych i zajęto aktywa przestępcze w wysokości 67 mln euro.

W 2023 r., trzy lata po uruchomieniu Europejskiego Centrum ds. Zwalczania Przestępczości Finansowej i Gospodarczej, został opublikowany pierwszy raport na temat *Druga strona medalu: analiza przestępczości finansowej i gospodarczej w UE*, w którym przedstawiono coraz bardziej wyrafinowane metody stosowane w przestępczości zorganizowanej oraz sukcesy europejskich organów ścigania w jej zwalczaniu. Sprawozdanie opiera się na połączeniu spostrzeżeń operacyjnych i wywiadu strategicznego przekazanych Europolowi przez państwa członkowskie UE i partnerów Europolu, dostarczając cennych informacji na temat przestępczych modeli biznesowych. Analizuje wszystkie przestępstwa finansowe i gospodarcze mające wpływ na UE, takie jak pranie pieniędzy, korupcja, nadużycia finansowe, przestępstwa związane z własnością intelektualną oraz fałszowanie towarów i walut.

Ten kompleksowy raport rzuca światło na skomplikowany świat przestępstw finansowych i gospodarczych na poziomie UE oraz ich ewolucję w wyniku zmian technologicznych i geopolitycznych. Ocena Europolu pokazuje, że przestępcy zorganizowani zasadniczo stworzyli równoległy światowy przestępczy system finansowy i gospodarczy, zbudowany wokół prania pieniędzy, nielegalnych transferów finansowych i korupcji. Te trzy praktyki stanowią podstawę wykorzystywaną przez przestępców do ukrywania, przemieszczania się i czerpania korzyści ze swoich nielegalnych zysków. Możliwość prania nielegalnych dochodów na skalę przemysłową, przesyłania ich przez sieć przestępczych brokerów finansowych i korupcji odpowiednich podmiotów stała się niezbędna dla prowadzenia współczesnej przestępczości zorganizowanej.

W 2022 r. Unia Europejska wszczęła ponad 800 dochodzeń związanych z praniem pieniędzy, korupcją, oszustwami, przestępstwami związanymi z własnością intelektualną oraz fałszowaniem towarów i walut. Głównym wnioskiem płynącym z tego sprawozdania jest fakt, że pranie pieniędzy jest fundamentalne dla niemalże wszystkich form przestępczości zorganizowanej. Dyrektor wykonawcza Europejskiej Agencji Policji Europol Catherine De Bolle stwierdziła, że „prawie 70% sieci przestępczych operujących w UE wykorzystuje pranie pieniędzy do finansowania swojej działalności i ukrywania majątku”. Powszechna korupcja jest problemem w Europie, gdzie ponad 60% sieci przestępczych działających na Starym

Kontynencie wykorzystuje korupcję do ułatwienia swojej działalności. Według danych Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości każdego roku praniu pieniędzy podlega od 2 do 5% światowego PKB, co przekłada się na kwoty od 715 do 1800 mld euro.

W raporcie podkreślono, że poziom wyrafinowania praktyk przestępczych stale rośnie, obejmując obszary od tajnych systemów bankowych po oszustwa inwestycyjne, włączając fałszywe etykietowanie, masowy szantaż oraz nawet *phishing*. Przestępcy korzystają obecnie również z nowych metod płatności, takich jak kryptowaluty czy wirtualne numery IBAN, aby zatrzeć swoje ślady.

Kolejną niepokojącą obserwacją jest to, że pomimo postępu liczba skonfiskowanego mienia pochodzenia przestępczego nadal stanowi jedynie niewielki procent dochodów z sieci przestępczych. Obecnie zamrożone zostaje niecałe 2% mienia pochodzącego z przestępstw, a tylko 1% podlega konfiskacie.

UE podejmuje wysiłki w zwalczaniu tych plag od ponad 30 lat, osiągając pewien sukces i likwidując sieci przestępcze. Liczne badania pozwoliły na zrozumienie mechanizmów działania podziemnego świata, jak przemysł milionów z jednej części globu do drugiej, infiltracja podmiotów komercyjnych w celu ułatwienia działalności oraz wykorzystywanie łapówek w zamian za informacje. Sprawozdanie podkreśla, że dochodzenia muszą stać się standardową praktyką policyjną w przypadku poważnej i zorganizowanej przestępczości. Będzie to wymagało znacznych inwestycji w zasoby i szkolenia. Ponieważ większość przestępców operuje poza granicami UE, Europol pracuje nad dalszym rozszerzeniem swojego obszaru działania w obliczu tego, co obecnie stanowi jedno z najbardziej powszechnych zagrożeń ery nowożytnej.

Kluczowe ustalenia raportu:

- ▶ prawie 70% sieci przestępczych działających w UE wykorzystuje jedną lub drugą formę prania pieniędzy w celu finansowania swojej działalności i ukrywania aktywów,
- ▶ ponad 60% sieci przestępczych działających w UE stosuje metody korupcyjne, aby osiągnąć swoje nielegalne cele,
- ▶ 80% sieci przestępczych działających w UE wykorzystuje legalne struktury biznesowe do działalności przestępczej,

- krajobraz przestępczy na tym obszarze jest rozdrobniony, a kluczowi gracze często znajdują się poza UE,
- techniki i narzędzia wykorzystywane przez przestępców szybko się rozwijają, wykorzystując rozwój technologiczny i geopolityczny.

Świat staje się coraz mniejszy, ponieważ handel, komunikacja i infrastruktura w skali globalnej zbliżają nas do siebie. Istnieje jednak druga, ciemniejsza strona medalu: nasz połączony ze sobą świat jest wykorzystywany przez przestępców, którzy utworzyli szarą strefę w celu prowadzenia nielegalnej działalności.

Sergiusz Wasiuta

The other side of the coin. An Analysis of Financial and Economic Crime, European financial and economic crime threat assessment 2023, [https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/The%20Other%20Side%20of%20the%20Coin%20-%20Analysis%20of%20Financial%20and%20Economic%20Crime%20\(EN\).pdf](https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/The%20Other%20Side%20of%20the%20Coin%20-%20Analysis%20of%20Financial%20and%20Economic%20Crime%20(EN).pdf) [dostęp 17.03.2024]; *Europol launches the European Financial and Economic Crime Centre*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europol-launches-european-financial-and-economic-crime-centre> [dostęp 17.03.2024]; *Enterprising criminals Europe's fight against the global networks of financial and economic crime*, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/efecc_-_enterprising_criminals_-_europes_fight_against_the_global_networks_of_financial_and_economic_crime_.pdf [dostęp 17.03.2024]; *European Financial and Economic Crime Center (EFECC)*, <https://sanctionsscanner.com/knowledge-base/european-financial-and-economic-crime-center-efecc-243> [dostęp 17.03.2024]; *European Financial and Economic Crime Centre – EFECC*, 2.05.2023, <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-financial-and-economic-crime-centre-efecc> [dostęp 17.03.2024]; *UE zwraca uwagę na zagrożenia związane z przestępczością finansową*, <https://localmarket.no/pl/blog/ue-zwraca-uwage-na-zagrozenia-zwiazane-z-przestepczoscia-finansowa> [dostęp 17.03.2024]; N. Gibson Miralis, D. Miralis, *Europol's European Financial and Economic Crime Threat Assessment*, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=eifedec6-49a2-4147-8396-d9afa20c08df> [dostęp 17.03.2024]; *The Other Side of the Coin: An Analysis of Financial and Economic Crime. European Financial and Economic Crime Threat Assessment 2023*, 27.09.2023, <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/other-side-of-coin-analysis-of-financial-and-economic-crime> [dostęp 17.03.2024]; *New Europol report shines light on multi-billion euro underground criminal economy Europol's inaugural threat assessment on financial and economic crimes leverages operational insights and*

strategic intelligence contributed by EU Member States and Europol's partners, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/new-europol-report-shines-light-multi-billion-euro-underground-criminal-economy> [dostęp 17.03.2024]; *INSIGHT: Europe's massive money laundering and corruption problem; crime gangs exploit fintech, vIBANs and DeFi, Europol warns in report*, 11.09.2023, <https://www.amlintelligence.com/2023/09/breaking-europes-massive-money-laundering-and-corruption-problem-crime-gangs-exploit-fintech-vibans-and-defi-europol-warns-in-report/> [dostęp 17.03.2024].

EUROPEJSKIE CENTRUM DS. WALKI Z CYBERPRZESTĘPCZOŚCIĄ (ang. *European Cybercrime Centre, EC3*) – jednostka Europejskiej Agencji ds. Bezpieczeństwa Sieci i Informacji (ang. *European Union Agency for Cybersecurity, ENISA*), która została powołana do życia w 2013 r. EC3 ma za zadanie wspierać i koordynować działania państw członkowskich Unii Europejskiej w zakresie walki z cyberprzestępczością.

Głównym celem EC3 jest wspomaganie państw członkowskich UE w zapobieganiu, wykrywaniu i ściganiu cyberprzestępczości. Centrum to ma za zadanie działać jako centrum koordynacyjne dla organów ścigania w UE i jako źródło ekspertyz oraz narzędzi służących do walki z cyberprzestępczością. Oferuje wsparcie operacyjne, strategiczne, analityczne i kryminalistyczne na potrzeby dochodzeń prowadzonych przez państwa członkowskie. Na poziomie operacyjnym EC3 koncentruje się na ściganiu hakerów, przestępców cybernetycznych, zorganizowanych oszustw płatniczych (np. wyłudzenia danych bankowych lub do kart płatniczych), cyberprzestępczości seksualnej wobec dzieci. Dla każdego z wymienionych powyżej rodzajów cyberprzestępczości EC3:

- ▶ pełni funkcję centralnego ośrodka informacji kryminalnych i wywiadu;
- ▶ wspiera operacje i dochodzenia prowadzone przez państwa członkowskie, oferując analizę operacyjną, koordynację działań i wiedzę specjalistyczną;
- ▶ zapewnia wysoce wyspecjalizowane możliwości wsparcia technicznego i cyfrowego w zakresie kryminalistyki na potrzeby dochodzeń i operacji;
- ▶ zapewnia wsparcie unijnym strukturom zarządzania kryzysowego w zakresie mandatu Europolu oraz ułatwia współpracę operacyjną,

techniczną i strategiczną między organami ścigania (ang. *Law Enforcement Authority*, LEA) a innymi właściwymi społecznościami cybernetycznymi oraz instytucjami, organami i agencjami UE (np. Eurojustem, ESDZ, ENISA, CERT-UE, Komisją i Radą Europejską itp.);

- ▶ zapewnia organom ścigania całodobowe wsparcie operacyjne i techniczne w celu natychmiastowego reagowania na pilne incydenty cybernetyczne lub cyberkryzysy w ramach dyżuru i protokołu UE dotyczącego reagowania kryzysowego w zakresie egzekwowania prawa (EU LE ERP);
- ▶ wspiera szkolenia i budowanie potencjału odpowiednich organów w państwach członkowskich;
- ▶ przygotowuje różnorodne analizy strategiczne, które umożliwiają podejmowanie świadomych decyzji dotyczących zwalczania i zapobiegania cyberprzestępczości;
- ▶ zapewnia kompleksową funkcję informacyjną, łączącą organy ścigania zajmujące się cyberprzestępczością z sektorem prywatnym, środowiskiem akademickim i innymi partnerami niebędącymi organami ścigania;
- ▶ przyczynia się do przygotowania i realizacji i kampanii i działań zapobiegawczych i uświadamiających w obszarach objętych zakresem obowiązków związanych z cyberprzestępczością.

EC3 składa się z zespołu ekspertów, którzy zajmują się różnymi obszarami cyberprzestępczości, takimi jak ataki hakerskie, oszustwa internetowe, pedofilia online czy terroryzm internetowy. Centrum to współpracuje z organami ścigania, instytucjami państwowymi, sektorem prywatnym oraz innymi podmiotami w celu zapewnienia skutecznej walki z cyberprzestępczością. Przyjmuje ono trójstronne podejście do walki z cyberprzestępczością, na którą składa się zarządzanie wiedzą specjalistyczną i podmiotami, ekspertyza kryminalna i zespoły operacyjne. Zespoły ds. wiedzy specjalistycznej i zarządzania podmiotami mają na celu ustanowienie i ugruntowanie partnerstwa z kluczowymi podmiotami, jak również koordynowanie inicjatyw w zakresie zapobiegania i podnoszenia świadomości na temat cyberprzestępczości, zapewnienie odpowiedniego poziomu szkoleń w tym zakresie, przeprowadzanie analiz

strategicznych i taktycznych, przeprowadzanie ocen perspektywicznych i technologicznych oraz monitorowanie i ocenianie dyskusji, jak również ośrodków politycznych i legislacyjnych, a także doradzanie decydującym. Zespoły ds. kryminalistyki cyfrowej mają za zadanie skoncentrowanie się na zapewnieniu miejscowego wsparcia kryminalistycznego, prowadzenie działalności badawczo-rozwojowej, a także utrzymywanie platformy służącej do efektywnego deszyfrowania haseł oraz szyfrowania i deszyfrowania dużych wolumenów danych. Zespoły operacyjne mają zapewnić wsparcie w dochodzeniach dotyczących cyberprzestępstw popełnianych przez zorganizowane grupy, zwłaszcza te generujące duże zyski z przestępstwa, takie jak oszustwa internetowe; cyberprzestępstw, które wyrządzają poważne szkody swoim ofiarom, takie jak wykorzystywanie seksualne dzieci w Internecie; cyberprzestępstw (w tym cyberataków) mających wpływ na infrastrukturę krytyczną i systemy informatyczne w Unii Europejskiej; przestępczość w *dark web* i na platformach alternatywnych, jak również zbierać i przetwarzać informacje związane z cyberprzestępczością ze źródeł publicznych, prywatnych i otwartych danych oraz identyfikować pojawiające się zagrożenia i dzielić się nimi ze stronami zainteresowanymi za pośrednictwem produktów takich jak OSINT Dashboard.

EC3 prowadzi szereg działań i inicjatyw mających na celu podniesienie świadomości społecznej na temat zagrożeń cyberprzestępczości, wspieranie organów ścigania w dochodzeniach w sprawach cyberprzestępczości oraz udzielanie pomocy ofiarom cyberprzestępczości. Współpracuje z innymi agencjami i organizacjami na całym świecie w zakresie walki z cyberprzestępczością. Współpraca ta obejmuje wymianę informacji, organizację szkoleń i warsztatów oraz prowadzenie wspólnych operacji.

W 2010 r. Europol wraz z Komisją Europejską i państwami członkowskimi UE utworzył Grupę Zadaniową Unii Europejskiej ds. Cyberprzestępczości (ang. *European Union Cybercrime Task Force*, EUCTF), sieć opartą na zaufaniu, której rolą jest identyfikowanie, omawianie i ustalanie priorytetów najważniejszych wyzwań i działań w walce z cyberprzestępczością. Europol jest w związku z tym kluczowym partnerem sieci Międzynarodowej Sieci Zapobiegania Działaniom Cyberprzestępców (ang. *International Cyber Offender Prevention Network*, InterCOP), składającej się z przedstawicieli 26 krajów i finansowanej z Funduszu Bezpieczeństwa

Wewnętrznego (ang. *Internal Security Fund*, ISF) zapewnianego przez Komisję Europejską. Sieć InterCOP ma na celu połączenie międzynarodowych organów ścigania w celu wymiany wiedzy specjalistycznej oraz wspólnego opracowywania, przeprowadzania i oceniania inicjatyw w zakresie zapobiegania cyberprzestępcom w celu uzyskania maksymalnego efektu. Ma na celu zaangażowanie interesariuszy z sektora publicznego i prywatnego, których umiejętności, zasoby i zasięg są potrzebne, a także wysiłki organów ścigania mające na celu stworzenie bezpieczniejszego środowiska cyfrowego i poprowadzenie młodych osób posiadających umiejętności cybernetyczne we właściwym kierunku.

EC3 jest przywódcą grupy zadaniowej ds. przeciwdziałania cyberprzestępczości (ang. *Joint Cybercrime Action Taskforce*, J-CAT), która składa się z urzędników łącznikowych ds. cyberprzestępczości z różnych państw członkowskich UE, partnerów organów ścigania spoza UE oraz EC3. Członkowie grupy zadaniowej proponują, wybierają i wspólnie pracują nad ważnymi sprawami do zbadania. Rada Programowa EC3 wskazuje, jak najlepiej osiągnąć swoje cele i wypełniać oficjalnie przypisane zadania, opierając się na partnerstwie, wspólnej odpowiedzialności i współpracy ze wszystkimi członkami Zarządu.

Odpowiednie grupy doradcze utworzono również w celu wspierania bliższej współpracy pomiędzy EC3 a wiodącymi partnerami niebędącymi organami ścigania w kluczowych dziedzinach, takich jak bezpieczeństwo w Internecie, telekomunikacja i usługi finansowe. EC3 pracuje nad tym, aby każdy globalny partner mógł odegrać rolę we wspólnej walce z cyberprzestępczością. W związku z tym ustanowiła bezpieczną platformę dla akredytowanych ekspertów ds. cyberprzestępczości (SPACE), na której eksperci mogą promować dobre praktyki i dalej poszerzać globalną bazę wiedzy na temat cyberprzestępczości.

EC3 i J-CAT odniosły ważne sukcesy na polu walki z oprogramowaniem ransomware przeprowadzając operacje aresztowań i niszczenia niebezpiecznej infrastruktury:

- Operacja TALPA 28 września 2021 r. skoordynowana współpraca francuskiej żandarmerii narodowej (fr. *Gendarmerie Nationale*), ukraińskiej policji krajowej (ukr. *Національна поліція України*) i Federalnego Biura Śledczego Stanów Zjednoczonych (FBI), przy

- koordynacji Europolu i INTERPOLU, doprowadził do aresztowanie w Ukrainie dwóch groźnych operatorów oprogramowania ransomware znanych z wygórowanych żądań okupu (od 5 do 70 mln euro). W wyniku akcji dokonano dwóch aresztowań, siedmiu przeszukań mienia, zajęto kwotę 375 000 USD w gotówce oraz dwa luksusowe pojazdy o wartości 217 000 euro. Zamrożono aktywa o wartości 1,3 miliona dolarów w kryptowalutach. Podejrzewa się, że ta zorganizowana grupa przestępcza przeprowadziła od kwietnia 2020 r. serię ukierunkowanych ataków na bardzo duże grupy przemysłowe w Europie i Ameryce Północnej. Przestępcy wdrażali złośliwe oprogramowanie i kradli poufne dane tych firm przed zaszyfrowaniem ich plików. Następnie oferowali klucz do odszyfrowania w zamian za zapłatę okupu w wysokości kilku milionów euro, grożąc wyciekiem skradzionych danych do darknetu jeśli ich żądania nie zostaną spełnione. Ścisła współpraca między zaangażowanymi organami ścigania, wspierana przez wspólną grupę zadaniową ds. przeciwdziałania cyberprzestępczości (J-CAT) Europolu, doprowadziła do zidentyfikowania tych dwóch osób.
- Operacja „Piąty element” w Ukrainie i Szwajcarii – w wyniku akcji zabezpieczono ponad 52 000 dolarów w gotówce oraz 5 luksusowych pojazdów. Szereg urządzeń elektronicznych poddano badaniom kryminalistycznym w celu zabezpieczenia dowodów i zidentyfikowania nowych tropów dochodzeniowych. W efekcie działań organów ścigania i sądów obejmujących osiem krajów celem stało się łącznie 12 osób siejących spustoszenie na całym świecie atakami oprogramowania ransomware na infrastrukturę krytyczną. Ich ataki dotknęły ponad 1800 ofiar w 71 krajach. Cyberprzestępcy byli znani z tego, że atakowali duże korporacje, skutecznie wstrzymując ich działalność. Ich metodą działania była tykająca bomba zegarowa zawierająca niewykryte złośliwe oprogramowanie. Skutki ataków oprogramowania ransomware były druzgocące, ponieważ przestępcy mieli czas na niezauważone eksplorowanie sieci informatycznych. Następnie ofierze przedstawiono list z żądaniem okupu, w którym domagano się od niej zapłacenia atakującym w bitcoinach w zamian za klucze deszyfrujące.

- Operacja GOLD DUST/QUICK SAND, w którą zaangażowało się 17 krajów, Europol, Eurojust i INTERPOL. Wszystkie aresztowania były następstwem wspólnych wysiłków międzynarodowych organów ścigania polegających na identyfikacji, podsłuchiowaniu i przejściu części infrastruktury wykorzystywanej przez oprogramowania ransomware Sodinokibi/REvil, postrzeganej jako następczyni GandCraba. Aresztowano łącznie siedmiu podejrzanych powiązanych z dwiema rodzinami oprogramowania ransomware. Podejrzewa się, że zaatakowali łącznie około 7 000 ofiar. Od 2019 r. kilka dużych międzynarodowych korporacji stało się ofiarami poważnych cyberataków, w wyniku których zainstalowano oprogramowanie ransomware Sodinokibi/REvil. Francja, Niemcy, Rumunia, Europol i Eurojust wzmocniły działania przeciwko temu oprogramowaniu ransomware, powołując w maju 2021 r. Wspólny Zespół Śledczy. Bitdefender we współpracy z organami ścigania udostępnił na stronie internetowej No More Ransom narzędzie, które pomaga ofiarom Sodinokibi/REvil przywrócić zaatakowane pliki. Wsparcie ze strony sektora cyberbezpieczeństwa okazało się kluczowe dla zminimalizowania szkód spowodowanych atakami ransomware, które nadal stanowią największe zagrożenie ze strony cyberprzestępców. Obecnie No More Ransom posiada narzędzia deszyfrujące dla GandCrab (wersje V1, V4 i V5 do V5.2) oraz Sodinokibi/REvil. Narzędzia deszyfrujące Sodinokibi/REvil pomogły ponad 1400 firmom odszyfrować swoje sieci, oszczędzając im prawie 475 milionów euro potencjalnych strat. Narzędzia udostępnione dla obu rodzin oprogramowania ransomware umożliwiły ponad 50 000 odszyfrowań, za co cyberprzestępcy zażądali okupu o wartości około 520 milionów euro.

EC3 zajmuje się także analizą trendów i zjawisk w zakresie cyberprzestępczości oraz przygotowywaniem raportów i publikacji na temat aktualnych zagrożeń i tendencji w tej dziedzinie.

Ewa Durek

G. Christou, *Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy*. Palgrave Macmillan London 2016; A. Barrinha, H. Carrapico,

The EU as a Coherent (Cyber) Security Actor? "Journal of Common Market Studies", JCMS 2017; R. S. Dewar, *Cyber security in the European Union: an historical institutional analysis of a 21st century security concern*. University of Glasgow 2016; Ibp Inc, *EU Cyber Security Strategy and Programs Handbook*. Vol. 1 *Strategic Information and Regulations*. Intl Business Pubn, 2018; L. Brun, *The role of the European Union Agency for Network and Information Security (ENISA) in the governance strategies of European cybersecurity*. Prom. Bellanova, Rocco 2018; *The Enterprise of Things Security Report: Insights into IoT Security. Analyzing IoT Security Risks Across Industries*. Research Report, https://www.forescout.com/the-enterprise-of-things-security-report-state-of-iot-security/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=ppc_iot_emea&cq_con=118501935077&cq_term=internet%20of%20things%20cyber%20security&cq_med=&cq_plac=&cq_net=g&gad_source=1&gclid=CjwKCAjw5ImwBhBtEiwAFHDZxxaWUGonUnZ9X_uDcAw2_rzl8HAD-d-qki9UEvvIgd_HhjI4B6AVaaBoCS4sQAvD_BwE [dostęp 20.03.2024]; *European Cybercrime Centre – EC3. Combating crime in a digital age*. 19 Dec 2023, <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3> [dostęp 20.03.2024]; J. Kosiński, *Paradygmaty cyberprzestępczości*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015; I. Oleksiewicz, *Ochrona cyberprzestrzeni Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021; *Europejskie Centrum ds. Walki z Cyberprzestępczością przy Europolu*, 18.06.2014, <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/european-cybercrime-centre-at-europol.html> [dostęp 20.03.2024]; M. Wrzosek, *Europejskie Centrum do Zwalczania Cyberprzestępczości (EC3)*. 1.04.2019, <https://cyberpolicy.nask.pl/ec3/> [dostęp 20.03.2024].

EUROPEJSKI INSTYTUT UNIWERSYTECKI WE FLORENCJI (ang. *European University Institute, EUI*) – został założony na podstawie konwencji powołującej Europejski Instytut Uniwersytecki, podpisanej we Florencji 19 kwietnia 1972 r. Celem EUI jest przyczynianie się do rozwoju dziedzictwa kulturowego i naukowego Europy poprzez działalność w dziedzinie szkolnictwa wyższego oraz badań naukowych, z uwzględnieniem pluralizmu kulturowego i językowego oraz stosunków z kulturami spoza Europy. Ponadto do głównych celów Instytutu należy rozwijanie programów badań interdyscyplinarnych z zakresu najważniejszych problemów przed którymi stają społeczeństwa europejskie, w tym tych dotyczących budowy Europy. Na forum EUI jest także prowadzona wymiana informacji i dyskusja z zakresu dziedzin naukowych i badawczych, które wspiera i promuje Instytut. Strony, które podpisały konwencję, tj. Belgia, Dania,

Niemcy, Grecja, Hiszpania, Francja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Niderlandy, Portugalia, Wielka Brytania zdecydowały się również propagować Instytut w świecie nauki i środowisku uniwersyteckim. W tym celu z założenia miały one dołożyć starań, by skutecznie odpowiednią współpracę z uniwersytetami i ośrodkami zajmującymi się działalnością oświatową, kulturalną i badawczą zlokalizowanymi zarówno w Europie, jak i poza jej terytorium.

Europejski Instytut Uniwersytecki prowadzi obecnie studia magisterskie, studia podyplomowe, doktoranckie, szkolenia, staże naukowe oraz szkoły letnie. W ramach studiów magisterskich EUI oferuje trzy programy tj.: magister badań w dziedzinie ekonomii (ang. *Master of Research in Economics*), magister zarządzania transnarodowego (ang. *Master in Transnational Governance*) oraz EUI Global Executive Master.

Pierwszy z wymienionych programów, magister badań w dziedzinie ekonomii, jest rocznym programem edukacyjnym, który koncentruje się głównie na badaniach i zdobywaniu praktycznych umiejętności badawczych. Mogą brać w nim udział osoby, które ukończyły studia licencjackie oraz posługują się językiem angielskim na poziomie minimum C1. Z opłaty za studia są zwolnieni tylko obywatele tych państw Unii Europejskiej (UE), które przystąpiły do konwencji założycielskiej EUI: Austrii, Belgii, Bułgarii, Cypru, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Niemiec, Grecji, Irlandii, Włoch, Łotwy, Luksemburga, Malty, Niderlandów, Polski, Rumunii, Słowacji, Słowenii, Hiszpanii i Szwecji. Obywatele państw należących do UE, a także obywatele państw stowarzyszonych z EUI, czyli Norwegii i Szwajcarii, oraz obywatele państw, które do UE nie należą, muszą uiścić opłatę w wysokości 15 000 euro. Z opłat są ponadto zwolnieni studenci otrzymujący stypendia z Ministerstwa Spraw Zagranicznych Włoch, a którzy pochodzą z Albanii, Bośni i Hercegowiny, Chin, Czarnogóry, Macedonii Północnej, Kosowa, Rosji, Serbii, Turcji, Ukrainy i Stanów Zjednoczonych. Ta sama zasada dotyczy osób, które otrzymują dofinansowanie z funduszy EUI, pochodzących z takich państw jak np.: Malta, Portugalia, Albania, Bośnia i Hercegowina, Kosowo, Czarnogóra, Macedonia Północna, Serbia, Mołdawia i Ukraina.

Drugi z programów magisterskich, tj. magister zarządzania transnarodowego, to dwuletni program, który umożliwia jego uczestnikom nabycie

umiejętności projektowania i wdrażania innowacyjnych, skutecznych i zrównoważonych rozwiązań w zakresie polityki publicznej w zglobalizowanym świecie. Studenci realizują m.in. takie kursy jak: polityka i instytucje ponadnarodowe, prawo zarządzania ponadnarodowego, ekonomia dla polityki, wiedza w badaniu i kształtowaniu polityki, pisanie tekstów politycznych, negocjowanie polityki ponadnarodowej. W trakcie studiów studenci są również zobowiązani do odbycia praktyki. EUI zapewnia im możliwość jej realizacji w wybranej instytucji, z którą podpisała w tej kwestii umowę. Obecnie należą do nich m.in.: Parlament Europejski, Europejska Służba Działań Zewnętrznych, Komisja Europejska, Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Europejski Bank Inwestycyjny, Parlament Mercosur, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organisation for Economic Cooperation and Development*, OECD). Osoby chcące zostać zakwalifikowane do programu muszą mieć ukończone studia licencjackie, znać język angielski na poziomie B2 oraz zdecydować się na pokrycie kosztów studiów w wysokości 14 000 euro rocznie. Opłata dotyczy zarówno obywateli państw UE, jak i państw, które nie należą do UE.

Trzeci z programów studiów magisterskich, the EUI Global Executive Master, trwa dwa lata i są realizowane w niepełnym wymiarze czasu. Studenci realizują go zdalnie z dowolnego miejsca na świecie. Jest on adresowany zwłaszcza do osób pracujących, które swoje życie zawodowe związały z polityką. Wymogiem jest, by osoby zakwalifikowane do udziału w programie spędziły łącznie dwadzieścia pięć dni we Florencji. Oprócz tego są one zobowiązane do odbycia trzech wizyt studyjnych w trakcie trwania studiów. Program studiów przewiduje realizację takich kursów jak: stosowane nauki polityczne, ekonomia dla decydentów politycznych, biznes i administracja. Osoby ubiegające się o przyjęcie na studia muszą mieć ukończone studia licencjackie, posiadać minimum siedmioletnie doświadczenie zawodowe oraz być gotowe na uiszczenie opłaty za dwa lata nauki w wysokości 28 000 euro. Ponadto muszą one znać język angielski, w którym odbywa się nauka, na poziomie zaawansowanym.

Oprócz studiów magisterskich EUI w swojej ofercie edukacyjnej posiada również studia podyplomowe. To np. program LLM (ang. *Master of Laws*) w zakresie prawa porównawczego, europejskiego i międzynarodowego, który trwa rok. Jest skierowany do absolwentów studiów

prawniczych, znających język angielski na poziomie C1, którzy chcieliby nabyć praktyczne umiejętności badawcze, pogłębić wiedzę prawniczą, a także rozwijać zdolności sporządzania analiz naukowych w międzynarodowym i interdyscyplinarnym środowisku. Z opłaty za studia w wysokości 15 000 euro są zwolnieni jedynie obywatele państw UE, które podpisały i ratyfikowały konwencję założycielską EUI. Obywatele wszystkich pozostałych państw muszą być gotowi na uiszczenie opłaty. Osoby zainteresowane tymi studiami mogą się jednak starać zarówno o stypendia zewnętrzne, jak i o wsparcie finansowe z EUI.

EUI dysponuje również ofertą studiów doktoranckich. Są one prowadzone przez cztery wydziały tj. Wydział Ekonomii, Wydział Historii, Wydział Prawa i Wydział Nauk Politycznych i Społecznych.

Studia doktoranckie w Instytucie trwają cztery lata. Każdego roku blisko sto pięćdziesiąt osób uzyskuje pełne stypendia ze środków EUI. Do tej pory wśród absolwentów studiów doktoranckich znalazło się w przybliżeniu dziewięćset osób z osiemdziesięciu państw świata. Studia doktoranckie prowadzone przez wysokiej klasy profesjonalistów, silnie zinternacjonalizowane, a zarazem charakteryzujące się wysoką interdyscyplinarnością, powodują, że ich absolwenci znajdują zatrudnienie w instytucjach badawczych i szkolnictwa wyższego (60%), organizacjach międzynarodowych (6%), instytucjach publicznych konkretnych państw (7%), instytucjach UE (5%), prywatnym sektorze (4%), firmach prawniczych (7%) i bankach (1%). Z kolei osoby, które już ukończyły studia doktoranckie, mogą ubiegać się w EUI o udział w jednym z kilku programów stażowych.

Jednym z bardziej prestiżowych programów adresowanych do tej grupy osób jest program Maxa Webera (ang. *The Max Weber Programme*, MWP) w zakresie nauk historycznych i społecznych w Europie. Jest on skierowany do młodych badaczy, którzy obronili rozprawę doktorską w ostatnich pięciu latach. W procedurze aplikacyjnej nie odgrywa żadnej roli ani państwo, w którym obrona się odbyła, ani narodowość kandydata. Udział w programie jest oparty na procedurze konkursowej. Co roku zostaje przyznanych między pięćdziesiąt pięć a sześćdziesiąt stypendiów w dziedzinach takich jak: nauki polityczne i społeczne, ekonomia, prawo i historia. Współczynnik sukcesu wynosi mniej niż 5%, a największe szanse na przyjęcie mają te osoby, które dopiero ukończyły studia doktoranckie,

obroniły pracę i jeszcze nie odbyły żadnego stażu po obronie doktoratu (tzw. *post-doc*). W zależności od wydziału program trwa rok lub dwa i w wyjątkowych przypadkach może zostać przedłużony o kolejny rok. Stypendyści otrzymują wynagrodzenie w wysokości 2 500 euro miesięcznie i w konkretnych i udokumentowanych przypadkach dodatek rodzinny. Oprócz tego otrzymują oni wsparcie finansowe na pokrycie kosztów związanych z prowadzonymi badaniami naukowymi, udziałem w konferencjach naukowych czy opłatami związanymi z procedurami wydawniczymi.

Innym znanym programem stypendialnym oferowanym przez EUI jest stypendium dla seniorów im. Fernanda Braudela, które jest skierowane do uznanych naukowców posiadających już doświadczenie międzynarodowe, którzy są zainteresowani prowadzeniem badań naukowych w EUI. Stypendia trwają do dziesięciu miesięcy i odbywają się w jednym z czterech wydziałów. Stypendyści są zaangażowani w życie akademickie instytucji goszczącej poprzez udział w seminariach, warsztatach, konferencjach itd. Mogą także zajmować się nauczaniem studentów oraz koordynowaniem prac badawczych.

Naukowcy, którzy od ponad pięciu lat posiadają stopień doktora mogą się ubiegać o roczne stypendium Jeana Monneta. Zostało ono uruchomione przez Centrum Studiów Zaawansowanych im. Roberta Schumana (ang. *The Robert Schuman Centre for Advanced Studies*). Co roku oferuje dwadzieścia stypendiów. Kryterium przyjęcia jest ocena projektu badawczego oraz CV osoby zainteresowanej. Sam projekt badawczy powinien wpisywać się w misję Centrum oraz tematykę jego dotychczasowych programów i projektów. Osoby, którym przyznano stypendium, biorą udział w aktywnościach naukowych Centrum i EUI, współpracując z innymi naukowcami, stypendystami i uczestnikami studiów doktoranckich.

Działalność EUI opiera się również na organizowaniu szkoleń dla kadry kierowniczej oraz szkół letnich. W ostatnich latach osoby posiadające wykształcenie wyższe oraz odpowiednie doświadczenie zawodowym, które pełnią funkcje kierownicze mogły m.in. brać udział w szkoleniach dotyczących takiej problematyki jak: „Fundusze inwestycyjne: modele biznesowe, zagrożenia dla stabilności finansowej i regulacje”, „Skuteczność

sankcji: Polityczne, prawne i ekonomiczne wyzwania związane z unijnymi środkami ograniczającymi”, „Ewolucja rynków energii elektrycznej w Europie”. Kryteria rekrutacji, opłaty oraz ewentualne dofinansowanie były ściśle uzależnione od tematyki szkolenia.

Szkoły letnie EUI są adresowane zarówno do osób posiadających już konkretne doświadczenie zawodowe, jak też do tych dopiero rozpoczynających swoją drogę zawodową. Są one organizowane w miesiącach wakacyjnych. Mogą w nich także uczestniczyć studenci i doktoranci. W 2024 r. jednostki organizacyjne EUI zorganizowały m.in.: „Letnią szkołę prawa i logiki”, „Letnią szkołę sztucznej inteligencji i prawa” oraz „Letnią szkołę regulacji transportowych”.

Europejski Instytut Uniwersytecki we Florencji oprócz działalności edukacyjnej zajmuje się również działalnością naukową. Badania naukowe są prowadzone zarówno przez studentów studiów magisterskich, jak i doktorantów oraz stypendystów Instytutu oraz osoby zatrudnione na stałe w EUI. Mają one międzynarodowy i interdyscyplinarny wymiar i cechuje je wysoki stopień innowacyjności. Badania naukowe są prowadzone w obrębie każdego z wymienionych wydziałów EUI. Na Wydziale Historii badania dotyczą m.in.: historii Europy, historii kolonializmu, historii kapitalizmu. Wydział Ekonomii prowadzi badania z zakresu: makroekonomii, mikroekonomii, ekonometrii. Na Wydziale Prawa naukowcy zajmują się problematyką badawczą oscylującą wokół prawa UE, praw człowieka, tematyki migracji, obywatelstwa, prawa publicznego międzynarodowego, europejskiego prawa prywatnego itp. Z kolei na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych dominują problemy badawcze koncentrujące się wokół: etniczności i konfliktów etnicznych, praw socjalnych, przestępczości, korupcji, populizmu, protestów politycznych itp.

Naukowcy pracujący w EUI zadają fundamentalne pytania dotyczące ludzkiego życia, społeczeństwa i rzeczywistości społecznej. Poprzez wspólne projekty, warsztaty, seminaria, konferencje i wydarzenia informacyjne rozwijają potencjał badawczy EUI.

Paulina Szeląg

About the EUI, <https://www.eui.eu/en/public/about> [dostęp 13.03.2024]; *Doctoral Programme in Economic*, <https://www.eui.eu/apply?id=doctoral-programme>

in-economics, [dostęp 13.03.2024]; *Doctoral Programme in History and Civilization*, <https://www.eui.eu/apply?id=doctoral-programme-in-history-and-civilization>, [dostęp 13.03.2024]; *Doctoral Programme in Law*, <https://www.eui.eu/apply?id=doctoral-programme-in-law>, [dostęp 13.03.2024]; *Doctoral Programme in Political and Social Sciences*, <https://www.eui.eu/apply?id=doctoral-programme-in-political-and-social-sciences>, [dostęp 13.03.2024]; *EUI Educational Programmes*, https://www.eui.eu/apply?cms_programmes%5BrefinementList%5D%5Bitem.type%5D%5Bo%5D=Doctoral%20Programme, [dostęp 13.03.2024]; *Fernand Braudel Senior Fellowships*, <https://www.eui.eu/apply?id=max-weber-fellowships> [dostęp 13.03.2024]; *Jean Monnet Fellowships*, <https://www.eui.eu/apply?id=jean-monnet-fellowships> [dostęp 13.03.2024]; *Konwencja powołująca Europejski Instytut Uniwersytecki, sporządzona we Florencji dnia 19 kwietnia 1972 r.*, Dz.U. 2019 poz. 2051, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190002051>, [dostęp 13.03.2024]; *LLM in Comparative, European and International Law*, <https://www.eui.eu/apply?id=llm-programme-in-comparative-european-and-international-laws> [dostęp 13.03.2024]; *Master in Transnational Governance*, <https://www.eui.eu/en/academic-units/school-of-transnational-governance/master> [dostęp 13.03.2024]; *Master of Research in Economics*, <https://www.eui.eu/apply?id=master-of-research-in-economics>, [dostęp 13.03.2024]; *Max Weber Fellowship*, <https://www.eui.eu/apply?id=max-weber-fellowships> [dostęp 13.03.2024]; *Research at the EUI*, <https://www.eui.eu/en/public/research> [dostęp 13.03.2024]; *Research at the Department of Economics*, <https://www.eui.eu/en/academic-units/department-of-economics/research> [dostęp 13.03.2024]; *Research at the Department of History*, <https://www.eui.eu/en/academic-units/department-of-history/research-teaching/research> [dostęp 13.03.2024]; *Research at the Department of Law*, <https://www.eui.eu/en/academic-units/department-of-law/research-and-teaching-at-the-department-of-law/research-themes-at-the-department-of-law> [dostęp 13.03.2024]; *Research at the Department of Political and Social Sciences*, <https://www.eui.eu/en/academic-units/political-and-social-sciences/research-interests> [dostęp 13.03.2024]; *The EUI Global Executive Master*, <https://gem.eui.eu/home> [dostęp 13.03.2024].

EUROPEJSKI KORPUS (ang. The European Corps); Eurokorpus (ang. Eurocorps) – wielonarodowy korpus wojskowy szybkiego reagowania, wymuszania i utrzymania pokoju – zarówno na potrzeby Unii Europejskiej, jak i NATO. Utworzony przez Niemcy i Francję w 1992 r., zlokalizowany we francuskim mieście Strasburg (Bas-Rhin). Obecnie składa się z członków z sześciu krajów ramowych (Francja, Niemcy, Belgia, Hiszpania,

Luksemburg i Polska) i pięciu krajów partnerskich (Austria, Grecja, Włochy, Rumunia i Turcja). Jest to wyjątkowa struktura międzynarodowa, w której zadania i obowiązki są zrównoważone pomiędzy państwami ramowymi i, w ograniczonym zakresie, stowarzyszonymi. Składa się ze sztabu z oddziałami wsparcia z około 1100 żołnierzy i może liczyć do 60 tys. żołnierzy. Eurokorpus planuje i prowadzi operacje wojskowe w całym spektrum działań i intensywności. Zapewnia siły na potrzeby misji UE i NATO, w tym dla sił szybkiego reagowania NATO, które przyznało mu certyfikat w 2002 r. jako jedno z dowództw sił lądowych wysokiej gotowości.

Precedensy dla Eurokorpusu, utworzonego przez Francję i Niemcy w 1992 r., sięgają 1989 r., kiedy to kanclerz Niemiec Helmut Kohl i prezydent Francji François Mitterrand zainicjowali współpracę wojskową, tworząc francusko-niemiecką radę obrony i bezpieczeństwa oraz ustanawiając wspólną brygadę, która rozpoczęła działalność w 1991 r. Podczas francusko-niemieckiego szczytu w La Rochelle 22 maja 1992 r. prezydent Francji F. Mitterrand i kanclerz Niemiec H. Kohl podjęli decyzję o rozpoczęciu projektu i utworzeniu siedziby Eurokorpusu. W tym samym roku do jednostki dołączyli pierwsi oficerowie niemieccy i francuscy.

Choć początkowo było to stowarzyszenie francusko-niemieckie, wkrótce Eurokorpus został otwarty dla wszystkich państw członkowskich Unii Zachodnioeuropejskiej.

W dniu 19 czerwca 1992 r. Unia Europejska wydała deklarację petersberską określającą misje, które można powierzyć UZE i których Eurokorpus miałby się również podejmować: zapewnianie wspólnej obrony krajów sojuszników, prowadzenie operacji pokojowych, operacji pokojowych na rzecz Organizacji Narodów Zjednoczonych lub Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, a także innych misji o charakterze humanitarnym.

1 lipca 1992 r. we francuskim Strasburgu powołano tymczasowy sztab generalny, aby stworzyć podwaliny pod centralę Eurokorpusu.

W dniu 21 stycznia 1993 r. podpisano porozumienie z SACEUR, oddając Eurokorpus do dyspozycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego. 1 października tego samego roku, na bazie uruchomionego kilka miesięcy wcześniej sztabu generalnego, ostatecznie utworzono w Strasburgu

kwaterę główną Eurokorpusu. W ciągu tych pierwszych lat do inicjatywy francusko-niemieckiej przystąpiło kilka krajów: w dniu 12 października 1993 r. – Belgia z dywizją zmechanizowaną; 1 lipca 1994 r. – Hiszpania z dywizją zmechanizowaną; 7 maja 1996 r. – Luksemburg.

W listopadzie 1995 r. Eurokorpus osiągnął warunki niezbędne do oficjalnego uznania go za operacyjny. W tym czasie na stałe przynależały do niego następujące jednostki: 1. Francuska Dywizja Pancerna; 10. Niemiecka Dywizja Pancerna; 1. Belgijska Dywizja Zmechanizowana, w skład której wchodziła luksemburska kompania rozpoznawcza; Dywizja Zmechanizowana „Brunete” i Francusko-Niemiecka Brygada; łącznie 50 tys. żołnierzy, 645 czołgów, 1400 pojazdów opancerzonych i 360 dział artylerii.

Sytuacja ta trwała do 1999 r., kiedy szefowie państw i rządów pięciu krajów tworzących strukturę Eurokorpusu ogłosili na Radzie Europejskiej w Kolonii (3–4 czerwca) zgodę na „dostosowanie Europejskiego Korpusu Armii, a w szczególności jego Kwatery Głównej, do nowego scenariusza strategicznego w celu przekształcenia go w Europejski Korpus Szybkiego Reagowania, będący odpowiedzią na dążenie Unii Europejskiej do posiadania sił przystosowanych do operacji zarządzania kryzysowego”. To oświadczenie polityczne zostało następnie rozwinięte w raporcie z Luksemburga z listopada 1999 r., w którym określono ogólne wytyczne wspomnianej transformacji, ponownie z poszanowaniem podwójnej orientacji transatlantyckiej i europejskiej poprzez pozostawienie Eurokorpusu do dyspozycji NATO i UE w celu zarządzania operacjami w sytuacjach kryzysowych.

We wrześniu 2002 r. Eurokorpus został przekształcony w tzw. „korpus szybkiego reagowania”, dostępny nie tylko dla UE, ale także NATO. Korpus jest sklasyfikowany w strukturze dowodzenia NATO jako Kwatery Główna Korpusu Szybkiego Rozmieszczenia, podlegająca Naczelnemu Dowództwu Sił Sojuszniczych w Europie (SHAPE) i udziela wsparcia siłom NATO. Od tego czasu w sztabie korpusu znajdują się oficerowie kilku sojuszników z NATO: Grecji (2002), Turcji (2002), Polski (2003), Kanady (2007), Włoch (2009). Wysłano tam także oficerów łącznikowych z Wielkiej Brytanii, Włoch i Holandii.

25 lutego 2003 r. Austria i Finlandia podpisały traktat, który pozwolił im wysłać personel do dowództwa korpusu. Finlandia pozostawała

krajem stowarzyszonym w korpusie do 2005 r., Austria – do 2011 r. Rumunia została krajem stowarzyszonym w kwietniu 2016 r., Austria ponownie dołączyła jako państwo stowarzyszone w 2021 r. Ponadto Holandia i Wielka Brytania oddelegowały oficerów łącznikowych do dowództwa korpusu.

Eurokorpus podlega obecnie „traktatowi o Eurokorpusie i statusie jego siedziby”, znanemu również jako „traktat strasburski”, porozumieniu podpisanemu w Brukseli 22 listopada 2004 r. przez ówczesnych ministrów obrony pięciu krajów członkowskich: Niemiec, Francji, Belgii, Hiszpanii i Luksemburga, i ratyfikowanemu przez parlamenty krajowe. Ostatecznie traktat wszedł w życie w 2009 r. – jego celem, jak szczegółowo opisano w art. 1, jest „określenie podstawowych zasad odnoszących się do misji, organizacji i funkcjonowania Eurokorpusu”. Artykuł 2 definiuje Eurokorpus jako „wielonarodowy korpus armii składający się z dowództwa i jednostek, nad którymi Umawiające się Strony przekazały dowództwo generałowi dowodzącemu Eurokorpusem”.

Jeśli chodzi o misje Eurokorpusu, artykuł 3 „traktatu strasburskiego” stanowi, że można je mu powierzyć w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Zachodnioeuropejskiej i Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego. Obejmuje to misje ewakuacyjne, humanitarne, utrzymywanie pokoju lub zarządzanie kryzysowe.

Na mocy traktatu strasburskiego z dnia 26 lutego 2009 r. Eurokorpus otrzymał własną osobowość prawną.

Polska od 2002 r. była państwem stowarzyszonym w Eurokorpusie. W styczniu 2008 r. wyraziła intencję zmiany statusu na państwo ramowe. Pełne członkostwo miało zostać osiągnięte najwcześniej w 2010. W listopadzie 2011 zaproszono Polskę do negocjacji o przystąpieniu do Eurokorpusu w charakterze „państwa ramowego”, którego datę wyznaczono na 1 stycznia 2016 r., następnie odroczoną do stycznia 2017 r. Jednak zmiana rządu wraz z wyborami w Polsce w 2015 r. doprowadziła do złożenia wniosku 28 marca 2017 r. o pełną rezygnację z członkostwa na rzecz pozostania członkiem stowarzyszonym. Uzasadniano to przewidywanym większym zaangażowaniem Eurokorpusu w działania na rzecz UE niż NATO. Ostatecznie jednak w 2019 r. Polska wstrzymała redukcję swojego udziału w Eurokorpusie. W listopadzie 2021 r. ponownie wyraziła zainteresowanie przystąpieniem jako pełnoprawny członek, a w 2022 r. została

jego szóstym państwem ramowym. W mapie drogowej redukcji polskiego zaangażowania w Eurokorpusie określono, że utrzymane zostaną ograniczone narodowe zdolności zapewniające Eurokorpusowi realizację zadań związanych z dyżurem w ramach Sił Odpowiedzi NATO (NRF) do końca 2020 r. Obejmuje to kilkudziesięciu oficerów sztabowych oraz personel zabezpieczenia wraz z ciężkim sprzętem transportowym. W różnych okresach uczestniczyli także żołnierze z Kanady (2003–2007), Wielkiej Brytanii (1999–2002), Holandii (1999–2002) i Finlandii (2002–2005).

Eurokorpus przyjął filozofię modułową i przynależność dużych jednostek nie jest już trwała. Dziś opiera się ona na rzeczywistych misjach, w których Eurokorpus musi interweniować, a jego jedynymi stałymi jednostkami są dowództwo i wielonarodowa brygada wsparcia.

Traktat pozwala każdemu państwu UE zostać członkiem Eurokorpusu pod warunkiem uzyskania zgody już obecnych. W Eurokorpusie są pracownicy zarówno z krajów ramowych, jak i partnerskich. Te pierwsze mają prawo zatwierdzać wszystkie operacje wojskowe Eurokorpusu jednomyślną decyzją komitetu generalnego, organu składającego się z szefów sztabów i dyrektorów politycznych ministerstw spraw zagranicznych państw ramowych. Wszystkie operacje Eurokorpusu muszą być prowadzone zgodnie z mandatem ONZ.

Biorąc pod uwagę wkład Eurokorpusu w NATO, stanowi on dziś jedno z dziewięciu dowództw sił lądowych wysokiej gotowości NATO po uzyskaniu certyfikatu w 2003 r. i jest w pełni zintegrowany z systemem rotacji sił NATO. Kwatery główna Eurokorpusu jest także oferowana UE na potrzeby operacji zarządzania kryzysowego jako dowództwo komponentu lądowego lub grup bojowych Unii Europejskiej.

Eurokorpus łączy siły sześciu krajów ramowych i nie został podporządkowany żadnej innej ponadnarodowej organizacji obronnej. Najwyższym organem decyzyjnym Eurokorpusu jest Wspólny Komitet (ang. Common Committee), w którego skład wchodzi szefowie sztabów sił zbrojnych i dyrektorzy polityczni ministerstw spraw zagranicznych sześciu krajów ramowych. Jego misją jest zapewnienie kierunku polityczno-wojskowego, koordynacji i warunków rozwoju. Jest jednocześnie organem kolegialnym odpowiedzialnym za utrzymywanie stosunków z zachodnimi sojuszami obronnymi (UE i NATO) oraz innymi organizacjami międzynarodowymi.

Wspólny Komitet jest zatem odpowiedzialny za rozpatrzenie ewentualnych wniosków o wsparcie ze strony organizacji ponadnarodowych (ONZ, UE, NATO) lub jednego z krajów ramowych.

Dowództwo Eurokorpusu zlokalizowane jest w Strasburgu, położonej w pobliżu granicy francusko-niemieckiej siedzibie wielu europejskich instytucji, i składa się z grupy dowództwa, sztabu generalnego, wielonarodowej brygady wsparcia i oddziałów wsparcia narodowego. Dowództwo wraz ze sztabem, dowództwem wielonarodowej brygady wsparcia oraz kompanią łączności rozmieszczone są w bazie Aubert de Vincelles. Eurokorpus utrzymuje siły i środki zapewniające rozwijanie i utrzymanie oraz przemieszczanie stanowiska dowodzenia, które tworzą wielonarodowy batalion wsparcia i zabezpieczenia. W pełni rozwinięty batalion (ok. 550 żołnierzy) wraz pięcioma narodowymi elementami wsparcia rozmieszczone są wspólnie w bazie Quartier Lize, wspierając działania dowództwa Eurokorpusu.

Grupa dowodzenia składa się z generała porucznika Eurokorpusu (3 gwiazdki); zastępcy dowódcy – generała dywizji (2 gwiazdki); szefa sztabu w stopniu generała dywizji lub generała brygady i trzech szefów różnych oddziałów sztabu generalnego (każdy jednogwiazdkowy generał): ds. operacji, wsparcia i szkoleń/zasobów. Bezpośrednio wspierają dowódcę generalnego radcy prawni, Biuro Informacji Publicznej, przedstawicielstwo lotnicze, przedstawicielstwo marynarki wojennej oraz w operacjach doradca polityczny. Służba personelu wynosi od trzech do czterech lat, generałowie zmieniają się co dwa lata.

Sztab generalny ma charakter międzynarodowy i został zaprojektowany tak, aby można go było stosować z dużą elastycznością oraz aby był realizowany w sposób progresywny i zrównoważony z udziałem personelu z różnych krajów uczestniczących. Językiem roboczym jest angielski.

Wielonarodowa brygada wsparcia dowództwa składa się z personelu wojskowego z różnych krajów członkowskich; służy wsparciu kadrowemu (np. wsparciu dowodzenia – łączność i wojna elektroniczna), inżynierom, żandarmerii i obronie Oddziałów Wsparcia Narodowego (NBC). Jest on w pełni aktywowany tylko w razie potrzeby i można go formować w różny sposób w zależności od rodzaju zastosowania. W czasie pokoju brygada liczy tylko 80 żołnierzy.

Oddziały Wsparcia Narodowego odpowiadają za sprawy narodowe różnych państw ramowych i są zlokalizowani w bazie Quartier Lize.

Eurokorpus nie jest dużą, stale obecną jednostką, oddziały są mu podporządkowane tylko wtedy, gdy jest to konieczne: np. Eurokorpus z powołaniem współpracował już z niemiecko-francuską brygadą podczas operacji na Bałkanach i w Afganistanie, a także w ramach Sił Odpowiedzi NATO w latach 2006 i 2010. Różnorodność narodowości widoczna jest w każdej komórce, sekcji, plutonie, kompanii czy oddziale. Wszyscy mężczyźni i kobiety w Eurokorpusie noszą ten sam beret; tylko szefowie oddziałów są „oflagowani” – co oznacza, że te stanowiska są przypisane do konkretnego kraju. Członkowie oddziału pochodzą ze wszystkich państw ramowych i stowarzyszonych. Dwuletni plan rotacji umożliwia także każdemu krajowi ramowemu zajmowanie kluczowych stanowisk w grupie dowództwa.

Europejski Korpus nie jest obecnie powołany na szczeblu UE (tzw. Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony, WPBiO); nie jest to np. projekt stałej współpracy strukturalnej (PESCO) WPBiO. Korpus i jego aktywa mogą jednak przyczynić się do realizacji WPBiO, jeżeli zostaną udostępnione jako siły wielonarodowe zgodnie z art. 42 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE).

Sergiusz Wasiuta

A force for the EU & NATO, <https://www.eurocorps.org/about-us/a-force-for-the-eu-nato/> [dostęp 29.03.2024]; *Organigram*, <https://www.eurocorps.org/about-us/organigram/> [dostęp 29.03.2024]; *Poland becomes the 6th Framework Nation of EUROCORPS*, 25.01.2022, <https://www.gov.pl/web/national-defence/poland-becomes-the-6th-framework-nation-of-eurocorps> [dostęp 29.03.2024]; *Eurocorps. A military tool for Europe and NATO*, https://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Eurocorps_A_military_tool_for_EU_and_NATO.pdf [dostęp 29.03.2024]; *The NATO force structure*, 13.02.2015, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69718.htm [dostęp 29.03.2024]; *A unique statuts in the heart of Europe*, <https://www.eurocorps.org/about-us/contributing-nations/> [dostęp 29.03.2024]; *Poland to withdraw troops from Eurocorps force: official*, 29.03.2017, <https://www.yahoo.com/news/poland-withdraw-eurocorps-force-official-162211892.html> [dostęp 29.03.2024]; *The Commanding General and the Flag Officers*, 12.02.2006, <http://www.eurocorps.net/organisation/headquarters/> [dostęp 29.03.2024].

FEDERALNE BIURO ŚLEDTCZE (ang. *The Federal Bureau Of Investigation*, FBI) – agencja rządowa będąca śledczym ramieniem Departamentu Sprawiedliwości. Zajmuje się egzekwowaniem prawa federalnego i prowadzi dochodzenia w sprawie różnych rodzajów działalności przestępczej, w tym terroryzmu, szpiegostwa, cyberprzestępczości, przestępstw białych kołnierzyków, korupcji publicznej, naruszeń praw obywatelskich i innych poważnych przestępstw. Mottem FBI jest „Wierność, Odwaga, Uczciwość”. Siedziba Biura mieści się w Waszyngtonie. Federalne Biuro Śledcze dysponuje kadrą i środkami, aby prowadzić każde, nawet najbardziej złożone śledztwo i stosować działania pod przykryciem, z wykorzystaniem najnowocześniejszych technik operacyjnych.

Biuro posiada 56 placówek zamiejscowych usytuowanych w największych amerykańskich miastach oraz ponad 400 tzw. placówek agencyjnych na terenie całego kraju. Poza granicami Stanów Zjednoczonych działa ponad 60 biur międzynarodowych zlokalizowanych przy ambasadach USA.

Początki FBI sięgają 1908 r., kiedy to w ramach Departamentu Sprawiedliwości powstało Biuro Śledcze, w 1932 r. przemianowane na Biuro Śledcze Stanów Zjednoczonych. Swoją obecną nazwę oraz ugruntowane w ustawie kompetencje otrzymało 22 marca 1935 r. Ustawodawca przyznał

Biuru uprawnienia w zakresie szerszym niż przysługujące innym amerykańskim agencjom rządowym.

W 1924 r. Biuro zostało zreorganizowane, a na jego dyrektora powołano J. Edgara Hoovera (1924–1972), który był przede wszystkim odpowiedzialny za rozwój i profesjonalizację w latach 20. i 30. W 1932 r., na polecenie Hoovera, Biuro zaczęło wydawać ogólnokrajowy biuletyn „Fugitives Wanted by Police” („Zbiegowie poszukiwani przez policję”), aby nagłośnić swoją pracę; biuletyn stał się listą „Ten Most Wanted Fugitives” (Dziesięciu najbardziej poszukiwanych zbiegów) w 1950 r. Również w 1932 r. otwarto laboratorium techniczne, obecnie z siedzibą w Quantico w Wirginii, w celu przeprowadzania analiz kryminalistycznych pisma ręcznego, odcisków palców, broni palnej i innych źródeł informacji istotnych dla dochodzeń kryminalnych. Zintegrowany zautomatyzowany system identyfikacji odcisków palców, utworzony w 1999 r., umożliwia organom ścigania przechowywanie i wymianę zapisów odcisków palców w formie cyfrowej.

W 1935 r. Hoover założył krajową akademię szkolącą agentów specjalnych w metodach policyjnych. Pomimo imponujących postępów FBI pod jego kierownictwem, Hoover był czasami krytykowany za nadgorliwość oraz prowadzenie dochodzeń i prześladowanie osób, które postrzegał jako radykalne lub wywrotowe.

Podczas II wojny światowej FBI było odpowiedzialne za śledzenie szpiegów, dezertersów wojskowych i osób uchylających się od poboru oraz zbieranie danych wywiadowczych. Po wojnie skoncentrowało się na badaniu rzeczywistej i domniemanej działalności komunistycznej w Stanach Zjednoczonych. W latach 50. i 60. ubiegłego stulecia Biuro wykorzystywało tajne środki do zakłócania działalności grup, które uważało za wywrotowe i dyskredytowania ich przywódców; operacje te, znane jako COINTELPRO (ang. *Counter Intelligence Program*, program kontrwywiadowczy), zostały oficjalnie zakończone w 1971 r.

W 1964 r. jurysdykcja śledcza FBI została znacznie rozszerzona dzięki przyjęciu ustawy o prawach obywatelskich, która zakazała dyskryminacji rasowej i innych form dyskryminacji w zatrudnieniu, edukacji, głosowaniu, korzystaniu z obiektów użyteczności publicznej i innych obszarach. W tym samym okresie rosnąca świadomość społeczna dotycząca istnienia dużych syndykatów przestępczych stymulowała federalne ustawodawstwo karne

przeciwko haraczom (wymuszeniom rozbójniczym) i hazardowi. Przepisy te zwiększyły również obowiązki dochodzeniowe biura. Krajowe Centrum Informacji o Przestępczości, które służy do koordynowania i pomocy lokalnym, stanowym i federalnym funkcjonariuszom organów ścigania, zostało utworzone przez FBI w 1967 r.

W latach 70. FBI zmodernizowało swoje programy selekcji i szkolenia agentów specjalnych i innych funkcjonariuszy. Ustanowiono również wytyczne mające na celu zapewnienie, że prowadzone dochodzenia nie będą naruszać konstytucyjnych praw obywateli USA. W latach 80. biuro skupiło większość swojej uwagi na międzynarodowym handlu narkotykami i przestępczości białych kołnierzyków. Począwszy od lat 90., przyjęło programy zwalczania cyberprzestępczości, która dramatycznie rosła wraz z rozwojem Internetu i ekspansją handlu elektronicznego. Terroryzm również stał się istotnym problemem, szczególnie po atakach na World Trade Center (1993) i na obiekty USA za granicą. Warto wspomnieć, że lokalni funkcjonariusze FBI składali meldunki co do podejrzanych szkoleń pilotażu przyszłych zamachowców, ale zostały one zlekceważone.

W odpowiedzi na ataki z 11 września 2001 r. Biuro zmieniło swoją politykę i strukturę oraz przeznaczyło dodatkowe zasoby na walkę z terroryzmem. Jego uprawnienia do inwigilacji obywateli USA i zagranicznych rezydentów zostały znacznie rozszerzone przez USA PATRIOT Act (formalnie *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act* z 2001 r.).

W 2003 r. FBI utworzyło Biuro Wywiadu, aby zarządzać swoimi działaniami wywiadowczymi i koordynować swoje wysiłki z Centralną Agencją Wywiadowczą (CIA).

American Civil Liberties Union ujawniła w 2006 r., że FBI szpiegowało liczne grupy aktywistów politycznych w USA, czemu zaprzeczyło, ale co zostało potwierdzone przez Biuro Inspektora Generalnego Departamentu Sprawiedliwości w 2010 r. Pięć lat później ustawa USA PATRIOT Act została zastąpiona ustawą USA FREEDOM Act, która ograniczyła część zakresu wcześniejszej ustawy, ale zachowała wiele uprawnień FBI do inwigilacji, które wynikały z ataków z 11 września.

FBI odegrało ważną rolę w wyborach prezydenckich w USA w 2016 r. Dyrektor James B. Comey (2013–2017) nadzorował dochodzenie w sprawie

korzystania przez Hillary Clinton z prywatnego serwera poczty elektronicznej podczas jej kadencji na stanowisku sekretarza stanu. W lipcu 2016 r. została ona oczyszczona z zarzutów popełnienia przestępstwa, ale Comey skutecznie wznowił sprawę na mniej niż dwa tygodnie przed wyborami 8 listopada, wysyłając do Kongresu list ujawniający przegląd niedawno odkrytych e-maili Clinton, w którym podkreślił, że nie zaobserwowano tam żadnych działań przestępczych. Clinton przegrała wybory, a wielu jej zwolenników i obserwatorów wyborczych uznało, że do porażki przyczynił się list Comeya do Kongresu.

Obecne priorytety FBI to ochrona Stanów Zjednoczonych przed atakami terrorystycznymi, zagranicznym wywiadem, szpiegostwem i atakami cybernetycznymi, przestępstwami związanymi z zaawansowanymi technologiami. Jest to także zwalczanie znaczącej aktywności cyberprzestępczej, korupcji publicznej na wszystkich poziomach, ochrona praw obywatelskich, zwalczanie międzynarodowych przedsiębiorstw przestępczych, znaczącej przestępczości białych kołnierzyków i poważnych przestępstw z użyciem przemocy.

FBI prowadzi profesjonalne dochodzenia i autoryzowane gromadzenie danych wywiadowczych w celu identyfikacji i przeciwdziałania zagrożeniu stwarzanemu przez krajowych i międzynarodowych terrorystów i ich zwolenników na terenie Stanów Zjednoczonych, prowadzi także eksterytorialne dochodzenia karne w celu postawienia sprawców aktów terrorystycznych przed wymiarem sprawiedliwości. W ramach realizacji tej funkcji opracowuje, rozwija i wdraża inicjatywy antyterrorystyczne, które zwiększają zdolność FBI do minimalizowania zagrożenia terrorystycznego.

Biuro koordynuje i prowadzi działania kontrwywiadowcze innych agencji w społeczności wywiadowczej w Stanach Zjednoczonych. Koordynuje wysiłki agencji i departamentów rządu USA w zakresie ochrony infrastruktury krytycznej kraju poprzez identyfikację i badanie włamań grup przestępczych i terrorystycznych poprzez ataki fizyczne i cybernetyczne. Prowadzi też dochodzenia w sprawie naruszeń prawa Stanów Zjednoczonych i zbiera dowody w sprawach, w których Stany Zjednoczone są lub mogą być stroną zainteresowaną, z wyjątkiem przypadków, w których taka odpowiedzialność jest ustawowo lub w inny sposób

wyraźnie przypisana innej agencji dochodzeniowej. Lokalizuje i zatrzymuje zbiegów za naruszenia określonych praw federalnych oraz, na żądanie, zbiegów stanowych i lokalnych zgodnie z federalnymi uprawnieniami ustawowymi.

FBI prowadzi profesjonalne dochodzenia w celu zidentyfikowania, rozbicia i likwidacji istniejących i powstających przedsiębiorstw przestępczych, których działalność ma wpływ na Stany Zjednoczone. Zajmuje się międzynarodowymi organizacjami przestępczymi i grupami terrorystycznymi, które zagrażają Amerykanom i ich własności, poprzez rozszerzone kontakty międzynarodowe i prowadzi dochodzenia eksterytorialne zgodnie z przepisami i zarządzeniami wykonawczymi. Gromadzi, analizuje i ocenia informacje i dane wywiadowcze dotyczące planowanych lub popełnionych czynów przestępczych. Ustanawia i wdraża wysokiej jakości programy informacyjne, które zapewnią partnerstwo i wymianę wiedzy między FBI i społecznością. Prowadzi dochodzenia personalne niezbędne do pracy Departamentu Sprawiedliwości i działa zawsze wówczas, gdy jest to wymagane przez ustawę lub w inny sposób.

Ustanawia i prowadzi programy szkoleniowe dla organów ścigania oraz prowadzi badania w celu zapewnienia pomocy stanowym i lokalnym organom ścigania. FBI uczestniczy w międzyagencyjnych inicjatywach w zakresie egzekwowania prawa, które dotyczą problemów przestępczości wspólnych dla agencji federalnych/stanowych/lokalnych. Opracowuje nowe podejścia, techniki, systemy, sprzęt i urządzenia w celu poprawy i wzmocnienia egzekwowania prawa oraz pomaga w prowadzeniu stanowych, lokalnych i międzynarodowych programów szkoleniowych dla organów ścigania. Dostarcza też aktualnych i istotnych informacji dotyczących wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oraz usług identyfikacyjnych dotyczących osób fizycznych, skradzionego mienia, organizacji przestępczych i działalności przestępczej, statystyk przestępczości i innych danych związanych z egzekwowaniem prawa, nie tylko FBI, ale także wykwalifikowanym organom ścigania i wymiarowi sprawiedliwości w sprawach karnych, cywilnych, akademickich, dotyczących zatrudnienia, licencji i organizacji sprzedaży broni palnej.

Laboratorium Federalnego Biura Śledczego istnieje również w celu zapewnienia, bez ponoszenia kosztów, pomocy technicznej i naukowej,

w tym zeznań biegłych w sądach federalnych lub lokalnych, dla wszystkich należycie ustanowionych organów ścigania, innych jednostek organizacyjnych Departamentu Sprawiedliwości oraz innych agencji federalnych, a także w celu zapewnienia pomocy identyfikacyjnej w przypadku masowych katastrof i do innych celów humanitarnych. Dokonuje przeglądu i oceny operacji i wyników pracy w celu zapewnienia zgodności z przepisami prawa, zasadami i regulacjami oraz w celu zapewnienia wydajności, skuteczności i oszczędności operacji. Skutecznie i odpowiednio przekazuje i ujawnia informacje na temat misji, osiągnięć, operacji i wartości FBI Kongresowi, mediom i opinii publicznej.

FBI jest organizacją dbającą o bezpieczeństwo narodowe, w którym zawiera się egzekucja istniejącego prawa karnego, a także przeciwdziałanie zamachom terrorystycznym. Biuro prowadzi sprawy zarówno o zasięgu krajowym, stanowym, jak i lokalnym oraz współpracuje z zagranicznymi podmiotami ochrony prawa.

W obszarze zainteresowania FBI leżą: walka z terroryzmem, wywiad, kontrwywiad, przestępczość komputerowa, prawa człowieka, przestępczość zorganizowana, korporacyjna i gospodarcza.

FBI zajmuje się także korupcją w sektorze publicznym, w tym m.in.: łapownictwem, sprzeniewierzeniami, praniem pieniędzy, oszustwami podatkowymi, korupcją wyborczą i łamaniem ustawy o zagranicznych praktykach korupcyjnych. Wydarzenia historii najnowszej zmusiły agencję do skupienia się na takich problemach jak: korupcja graniczna, defraudacja środków przeznaczonych na usuwanie skutków klęsk żywiołowych czy spekulacje finansowe z wykorzystaniem kryzysowych pakietów pomocowych.

Biuro prowadzi śledztwa w sprawach pogwałcenia prawa federalnego, jednak nie ma możliwości wnoszenia aktu oskarżenia. Dokonują tego prokuratorzy zatrudnieni w Departamencie Sprawiedliwości lub poszczególne Biura Prokuratora Stanów Zjednoczonych (na terytorium USA jest ich 93). Agenci FBI mogą dokonywać zatrzymań na terenie Stanów Zjednoczonych i terytoriach zależnych. Kongres przyznał Biuru legitymację do zatrzymań w krajach trzecich, oczywiście za zgodą danego państwa. Inne organy ochrony prawa na poziomie stanowym i lokalnym nie podlegają jurysdykcji FBI, które nie prowadzi nadzoru ani nie przejmuje śledztw

przez siebie nieprowadzonych. Zdarza się jednak, że dla rozwiązania danej sprawy łączone są wysiłki agencji federalnej i służb lokalnych.

Działalność Federalnego Biura Śledczego podlega ocenie kilku podmiotów. Po pierwsze, Kongres, poprzez komisje w Izbie Reprezentantów i Senacie, sprawuje nadzór nad budżetem, programami, a także wybranymi śledztwami. Po drugie, działające w ramach Departamentu Sprawiedliwości FBI podlega prokuratorowi generalnemu, a wyniki poszczególnych śledztw przedkłada właściwemu prokuratorowi federalnemu, który jest przypisany do danego okręgu sądowego. Po trzecie, działalność wywiadowcza Biura podlega nadzorowi dyrektora wywiadu (ang. *Director of National Intelligence*, DNI).

Pracami FBI kieruje dyrektor powoływany przez prezydenta Stanów Zjednoczonych za zgodą Senatu. Jego kadencja może trwać maksymalnie 10 lat. Dyrektor FBI wykonuje swoje funkcje za pomocą szefa Gabinetu, zastępcy oraz wyznaczonych agentów specjalnych (ang. *Special Agent in Charge*, SAC1).

W strukturach Biura istnieją departamenty i wydziały, które ogólnie można podzielić na operacyjne odpowiadające kompetencjom agencji oraz wydziały pomocnicze i techniczne, a także biura: Spraw Publicznych, Spraw Kongresu, Głównego Radcy Prawnego, Odpowiedzialności Zawodowej, Rzecznika, Zgodności Proceduralnej i Etyki.

W ramach FBI funkcjonuje także specjalna jednostka do walki z korupcją – Krajowa Grupa Specjalna do Zwalczania Korupcji Granicznej (ang. *National Border Corruption Task Force*, NBCTF), w której skład wchodzi agenci FBI, Departamentu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ang. *Department of Homeland Security*), Biura Inspektora Generalnego, a także funkcjonariusze służb imigracyjnych, celnych i granicznych oraz lokalnych organów ochrony prawa. U podstaw działalności tego wydziału leżały próby wykrycia korupcji wśród agentów federalnych, funkcjonariuszy policji, służby więziennej, wojska, a także pracowników rządu, odpowiedzialnych za wydawanie paszportów, wiz i kart stałego pobytu. Powołanie wyspecjalizowanej jednostki do zwalczania tego rodzaju przestępczości ma tym większe znaczenie, że rząd federalny jest odpowiedzialny za ochronę ponad 11 tysięcy kilometrów granicy z Meksykiem i Kanadą, ponad 150 tysięcy kilometrów wybrzeża, ponad 300 przejść granicznych, z których

każde jest potencjalnym celem działań grup przestępczych gotowych do skorumpowania zatrudnionych tam osób. NBCTF koordynuje działalność wszystkich operacji prowadzonych przez regionalne grupy do zwalczania korupcji rozmieszczone w miastach wzdłuż stanów granicznych, w tym 13 na Południowym Zachodzie oraz Detroit, Miami, San Juan, Buffalo, Newark i Seattle. Misją każdego z oddziałów *National Border Corruption Task Force* jest zwalczanie korupcji już u podstaw.

W pracy NBCTF FBI pełni funkcję koordynującą, zwłaszcza w zakresie prowadzenia śledztw, szkoleń i współpracy między poszczególnymi agencjami lub innymi wydziałami FBI (np. Wywiadu, Kontrwywiadu, Walki z Terroryzmem). Wspomaga je, wykorzystując najnowsze techniki operacyjne. Zapewnia ogólne wytyczne i nadzoruje realizację programów antykorupcyjnych. Dokonuje analizy trendów, prowadzi działalność wywiadowczą, gromadzi i dystrybuuje informacje, a także organizuje szkolenia. Aktywność NBCTF ma służyć blokowaniu wjazdu na terytorium kraju terrorystom, przekraczającym granice od strony Kanady i Meksyku. Poprzez wspólne prowadzenie śledztw razem z innymi służbami, Krajowa Grupa Specjalna do Zwalczania Korupcji Granicznej w bardzo szybkim czasie od chwili powołania wykryła przypadki korupcji wśród agentów federalnych, lokalnej policji, personelu wojskowego czy pracowników rządowych odpowiedzialnych za wydawanie paszportów i wiz. W NBCTF zatrudnionych jest około 700 agentów FBI, z których 120 pracuje wzdłuż południowo-zachodniej granicy Stanów Zjednoczonych.

Anna Kochnowska

D.M. Charles, J. Edgar, *Hoover and the Anti-interventionists: FBI Political Surveillance and the Rise of the Domestic Security State, 1939–1945*. Ohio State University Press, Columbus, Ohio 2007; R.Kessler, *The Secrets of the FBI*. Forum Books, London 2012; W. Sullivan, *The Bureau: My Thirty Years in Hoover's FBI*. Norton 1979; T. Weiner, *Enemies: A History of the FBI*. Random House Trade Paperbacks, New York 2013; *Federal Bureau of Investigation*, <https://www.britannica.com/topic/Federal-Bureau-of-Investigation> [dostęp 2.02.2024]; Department of Justice/ Federal Bureau of Investigation, <https://www.justice.gov/doj/federal-bureau-of-investigation> [dostęp 2.02.2024]; Federal Bureau of Investigation, <https://www.usa.gov/agencies/federal-bureau-of-investigation> [dostęp 2.02.2024].

FEMINIZM (od łac. *femina* – kobieta) – nazwa określająca bardzo szeroki ruch lub różne ruchy polityczno-społeczno-kulturowo-intelektualne, a także prąd, doktrynę, których różne kierunki, badania, szkoły, teorie podzielają przekonanie, że kobiety na przestrzeni dziejów były oraz nadal są przedmiotem dyskryminacji. Feminizm posiada wiele odmian, które różnią się między sobą w kluczowych kwestiach. Podstawową definicją, wspólną dla różnych jego nurtów jest dążenie do równouprawnienia płci i emancypacji kobiet pod każdym względem – formalnym i faktycznym. Ta wielość znaczeń, odmian, obszarów, którymi feminizm się zajmuje, jednoznacznie wskazuje, że jest on terminem problematycznym ze względu na niejednoznaczne definicje, wymaga zatem redefiniowania w zależności od kontekstu. Ponadto jest to termin, który z powodu tych wieloznaczności bywa nierozumiany oraz niezrozumiały i wzbudza emocje, zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn na różnych obszarach i w różnych kręgach kulturowych. To skomplikowanie i niejednoznaczność dobrze oddają słowa Zbyszka Melosika: „istnieje wiele feminizmów, z których każdy pragnie uzyskać status metanarracji – być tym jednym, jedynym, prawdziwym feminizmem; dostarczyć Prawdę o kobiecie i możliwościach jej wyzwolenia”.

Jak wynika z badań językoznawczych prowadzonych w Polsce w pierwszym dziesięcioleciu XXI w., pojęcie feminizmu często jest dla posługujących się nim niejednoznaczne, wymaga zatem reinterpretowania, natomiast używanie terminów związanych z feminizmem (w badaniach były to słowa: *feminizm*, *feministka* i *feminista*) i ich rozumienie oraz przedstawianie wiąże się z osobistymi doświadczeniami, przynależnością do danego środowiska, przekonaniami, poglądami i światopoglądem.

Termin „feminizm” ukonstytuował się dopiero w latach 60. XX w., ale koncepcje i idee określane później jako „feministyczne” pojawiały się dużo wcześniej, przynajmniej od XVIII w. Przed XX w. określano je jako „kwestię kobiecą”. Już w starożytności mówiono o równości płci (Hipparchia, inni cynicy, później Platon) także w średniowieczu i nowożytności, w tym szczególnie w okresie renesansu i Oświeceniu, w trakcie rewolucji francuskiej i amerykańskiej (wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych). Za pierwszy tekst zawierający teorię feminizmu uważa się „Windykację praw kobiet” Mary Wollstonecraft (1759–1797). Mimo zwiastujących zmiany wydarzeń związanych z rewolucjami w Stanach Zjednoczonych

w 1776 r., w Deklaracji Niepodległości nie uznano kobiet za pełnoprawnych obywateli, obok rdzennych mieszkańców (Native Americans, Pierwsi Amerykanie – w USA albo First Nations, Pierwsze Narody – w Kanadzie; na ich określenie używa się też słowa *indigenous*) i ludności czarnej. Ruchy feministyczne kształtowały się w różnych momentach historii w różnych miejscach świata, wpływały na nie różne wydarzenia, wszystkie jednak związane były z emancypacją. Pierwszym milowym krokiem w historii feminizmu był ruch sufrażystek, działających także w Stanach Zjednoczonych, tyle że w drugiej poł. XIX w. Najważniejsze postulaty przez nie podnoszone dotyczyły nie tylko dyskryminacji ze względu na płeć, ale też praw wyborczych, edukacji dziewcząt, prawa do podjęcia pracy zawodowej, która traktowana była jako droga, a raczej prawo do samodzielności. Co było w ówczesnej rzeczywistości bulwersujące, sufrażystki kwestionowały także twierdzenie, że jedynym przeznaczeniem kobiety jest małżeństwo i podkreślały silną wspólnotowość kobiet. Przed wojną secesyjną podejmowały temat zapewnienia praw obywatelskich amerykańskim kobietom i Afro-Amerykanom, czyli zrównania tych dwóch grup w prawach z białymi mężczyznami. W tym zakresie zaczęły współpracować z abolicjonistami, jednak w związku ze zniesieniem niewolnictwa, a potem z Poprawką Czternastą do Konstytucji amerykańskiej (przyznanie praw wyborczych czarnym mężczyznom), zaczęły działać niezależnie. Dopiero w latach 50. XIX w. amerykańskie kobiety uniezależniły się od męskich opiekunów (reforma prawa małżeńskiego), a w latach 60. i 70. tego wieku dziewczynki mogły zacząć podejmować naukę i zdobywać wykształcenie w szkołach. 8 marca 1909 r. Amerykanki ogłosiły dniem walki o równe prawa kobiet i mężczyzn, organizując protesty na ulicach Nowego Jorku. Te i inne działania doprowadziły do wprowadzenia Dziewiętnastej Poprawki do Konstytucji, czyli do przyznania amerykańskim kobietom prawa wyborczego. Omawiany okres w dziejach feminizmu amerykańskiego, określany jako feminizm pierwszej fali, nie spełniał oczekiwań kobiet w kolejnych dziesięcioleciach. Tzw. druga fala feminizmu, której początek datujemy na lata 60. XX w., chciała zmian w statusie kobiet, równości praw pracowniczych, bowiem wcześniejsze zmiany nie wniosły rzeczywistego równouprawnienia między płciami (współcześnie różnicujemy terminy: feminizm, równouprawnienie, równość płci). Kobietom zależało też na

„wyzwoleniu”, które miało objawić się prawem do antykoncepcji, aborcji i równością praw obywatelskich. Chodziło przede wszystkim o zmianę obyczajów i walkę ze stereotypami dotyczącymi płci. Zaczęły się wówczas pojawiać różne odmiany feminizmu, np. feminizm równości, feminizm różnicy itd. Najbardziej widocznym przejawem odrodzenia feminizmu w tamtym okresie było jednak powstanie w wielu krajach Ruchu Wyzwolenia Kobiet, w którym chodziło o prawdziwą równość społeczną obu płci. W Stanach Zjednoczonych na kobiecie postulaty zwrócił uwagę John F. Kennedy (1961–1963), który jako prezydent doprowadził do powstania raportu o sytuacji kobiet na rynku pracy. Wyniki raportu pokazywały, że w 1960 r. kobiety pracujące w pełnym wymiarze godzin otrzymywały 60% wynagrodzenia mężczyzn zatrudnionych w tej samej formie, a kobiety czarne tylko 42% tego wynagrodzenia. W 1966 r. w USA powstała kluczowa dla amerykańskiego feminizmu organizacja National Organization for Women, która w imieniu kobiet walczyła o zaprzestanie dyskryminacji płciowej we wszystkich sferach życia: społecznej, politycznej, ekonomicznej i prywatnej. Amerykański feminizm lat 70. XX w. przejawiał się także pojawieniem się nowych terminów używanych i opisywanych przez feministyczne działaczki (np. wewnętrzne skolonizowanie kobiet – *interior colonization*; porównywanie instytucji małżeństwa do systemu niewolnictwa). Lata 90. XX w. przyniosły tzw. trzecią falę feminizmu, która to fala przyczyniła się finalnie do walki o prawa kobiet wielu kultur, tożsamości, stając się feminizmem zajmującym się problemami wszystkich kobiet. Wyrazem tej fali feminizmu jest przytaczana przez wielu teoretyków wizja feminizmu jako walki przeciwko wszelkim formom ucisku i dominacji, w której to walce biorą udział kobiety i mężczyźni, opisywana przez bell hooks (właściwie Gloria Jean Watkins, 1952–2021) w książce „Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum”. To ona również postulowała, aby jako „siostrzeństwo” rozumieć tworzenie wspólnego ruchu przez kobiety o różnych doświadczeniach i interesach.

Współczesny polski feminizm czerpie z feminizmu amerykańskiego i zachodnioeuropejskiego, ale ze względu na wydarzenia historyczne – zwłaszcza lata 90. XX w. i kolejne przemiany w kraju – jego opisywanie i definiowanie jest co najmniej trudne. Różne, często sprzeczne, szkoły mówią o różnych jego falach, a także o tym, że feminizm nigdy się nie

wydarzył. Polskie sufrażystki walczyły przede wszystkim o wolną, niepodległą Polskę, a druga fala feminizmu zachodniego jako takiego nie miała miejsca w Polsce, choć jak dowodzi Magdalena Grabowska, powojenne ruchy i działania na rzecz równości kobiet są tym brakującym elementem w polskiej historii ruchu kobiecego (był on w powojennej Polsce widoczny i bardzo aktywny w różnych obszarach życia: politycznym i społecznym, a wprowadzane po wojnie zmiany miały swoje podstawy we wcześniejszych osiągnięciach: prawie wyborczym kobiet 1918 r., ustawodawstwie chroniącym kobiety w ciąży 1924 r., liście zawodów zakazanych i prawie do legalnej aborcji w przypadku zagrożenia życia, gwałtu i kazirodztwa z 1932 r.). Oprócz tego w latach po II wojnie światowej do zmian ustrojowych aktywnie uczestniczyły w międzynarodowym ruchu kobiecym (np. działaczki Ligi Kobiet). Grabowska przypomina jednak o różnicach w dokonaniach ruchu kobiecego między Wschodem a Zachodem, wynikających ze specyfiki kultury i tradycji obu tych obszarów oraz odmiennej sytuacji politycznej tamtego okresu. Nie można jednak mówić o współczesnym ruchu/ruchach feministycznych w Polsce w zupełnym oderwaniu od światowego feminizmu. Można przywołać sformułowaną przez Samuela Nowaka koncepcję potrójnego nałożenia, opisującą taki stan, kiedy: „społeczeństwo nie przyswoiło sobie jeszcze zdobyczy drugiej fali feminizmu, chociaż funkcjonują w nim już idee typowe dla postfeminizmu (postfeminizm początkowo, w latach 80. XX w. rozumiany był jako sprzeciw wobec feminizmu drugiej fali, teraz rozumiany jest szerzej i na kilka sposobów – m.in. jako koniec feminizmu, kiedy ruch ten nie ma już społecznego i politycznego znaczenia, czy jako kolejny z etapów feminizmu – przyp. KPC), zarówno na poziomie teorii akademickiej, jak i codziennych praktyk społecznych oraz tekstów kultury (książek, seriali, filmów, itd.)”. Najpoważniejszym problemem dotyczącym dzisiejszego feminizmu wydaje się być jego trywializowanie (np. feminizm typu *girl power*, *popfeminizm*, brak poruszania poważnych tematów, np. dotyczących edukacji, prawa). Jak twierdzi Agnieszka Graff, zachodni feminizm charakteryzuje się współcześnie innymi możliwościami, w Polsce naukowe i społeczne dyskusje często dotyczą jednak nadal tego, co „wolno kobietom w naszym społeczeństwie”. Współczesny feminizm pokazuje nierówności w tych miejscach, w których kiedyś widzieliśmy naturalną różnicę płci.

Ważnym i często niezauważanym rodzajem feminizmu w Polsce jest ten reprezentowany przez chrześcijańskie feministki, w którym wyodrębnia się trzy typy: teorie, które sprzeciwiają się teologicznej wizji kobiety, takie, które odrzucają prawo kościelne niedopuszczające kobiet do powierzania im urzędów kościelnych oraz teorie, które ceniąc instytucję Kościoła, przyjmują za cel podniesienie w niej statusu kobiety. Zuzanna Radzik, uważana za główną rodzimą przedstawicielkę chrześcijańskiego feminizmu, pisze: „Feminizm to budowanie lepszego świata dla kobiet, mężczyzn i ich dzieci, a nie rewanż za doznawane przez wieki krzywdy. Czy idea budowania lepszego świata nie jest bliska chrześcijaństwu?”.

Nie można próbować definiować i opisywać współczesnego feminizmu bez wspomnienia o feminizmie islamskim oraz feminizmie muzułmańskim. Problematyczność tego pierwszego wynika – już dla zajmujących się nim badaczek – z umiejscowienia feminizmu w postkolonialnej rzeczywistości społeczności muzułmańskich i rodzącego się z tego skomplikowania: wpływów zachodnich, typu relacji z Zachodem („konflikt cywilizacji”, „wojna z terroryzmem”), ale także definiowania przez islam tożsamości i relacji zarówno społecznych, jak i politycznych. To rozdarcie prowadzi do niemożności korzystania z dokonań feminizmu zachodniego. Według Margot Badran już od końca XIX w. w krajach muzułmańskich mieliśmy do czynienia z ruchami kobiecymi, określanymi jako „feminizmy muzułmańskie”, które miały swój początek w lokalnej działalności organizacji kobiecych, walczących o poprawę losu kobiet w kluczowych obszarach: edukacji, ochrony zdrowia, praw wyborczych, funkcjonowania w sferze publicznej i dostępu do „męskich” w owym czasie zawodów. Te działania związane były z antykolonialnymi ruchami nacjonalistycznymi i miały raczej niereligijny charakter, choć nie odrzucały religii jako takiej, uważając ją za jeden z ważnych elementów życia. Feminizm islamski stał się kontynuacją muzułmańskiego po wyczerpaniu jego potencjału. W feminizmie islamskim religia jest medium upodmiotowienia kobiet i jednocześnie uprawomocnia demokratyczną i prokobietą zmianę w społecznościach muzułmańskich, podstawą tego feminizmu jest zatem wywodzenie tych elementów ideologii z islamu jako religii. Jednocześnie islamskie feministki nie kwestionują męskiej dominacji nad kobietami oraz przemocy, natomiast podkreślają, że te

wszystkie przejawy dyskryminacji kobiet są zaprzeczeniem rzeczywistego przekazu Koranu, a ich obecność wynika z historii społeczeństw muzułmańskich. Kluczem do odzyskania właściwej jakości religijnych tekstów jest więc ich reinterpretacja, a potem reforma społeczeństw według nowych treści odczytanych ze świętych tekstów. Według samych islamskich feministek działania te mogą spotkać się z niechęcią, nie tylko z powodów religijnych (islam feministyczny, islam patriarchalny), ale też z powodów politycznych, używania religii jako narzędzia w uprawianiu polityki. Na koniec dodać trzeba, że kraje muzułmańskie na świecie nie tworzą jednej identycznej jakości, różniąc się między sobą na bardzo wielu poziomach, choćby politycznym i prawnym, niemożliwe jest zatem zarejestrowanie i ukazanie wszystkich problematycznych kwestii wśród tak różnorodnych grup społecznych (np. kobiet z Bliskiego Wschodu, Maghrebu, Afryki Subsaharyjskiej, Indonezji, muzułmanek z tych państw, ale żyjących poza nimi, oraz konwertytek na islam).

Katarzyna Pabis-Cisowska

Hasło „feminizm”, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/feminizm;3900322.html> [dostęp 30.03.2024]; Hasło „feminizm”, [w:] *Wielki słownik języka polskiego PAN*, (red.) P. Żmigrodzki, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/37959/feminizm> [dostęp 30.03.2024]; A. Graff, *Trzecia fala feminizmu*, www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53581,2715339.html [dostęp 30.03.2024]; A. Niepytalska-Osiec-ka, *Feminizm, feministka i feminista w dyskursie pragmatycznym i etycznym na przykładzie wybranych tekstów feministycznych i portali konserwatywnych*, „Język Polski” 2019, nr 99 (2); G. Strnad, *Feminizm amerykański trzeciej fali – zmiana i kontynuacja*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 2; M. Bobako, *Feminizm islamski. Niechciane dziecko islamu politycznego*, „Praktyka Teoretyczna” nr 2(8)/2013, http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr8_2013_Teologie_emancypacyjne/10.Bobako.pdf [dostęp 30.03.2024]; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce (1945–1956)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” nr 2(7) 2019, Wydawnictwo Humanica, Białystok 2019; O. Kłusek, *Prawda o kobiecie – feminizm i trywializacja w kobiecej prasie segmentu luksusowego w Polsce*, „Media. Biznes. Kultura” 2016, nr 1 (1); O. Synowiec, *Dlaczego przestałam używać słowa „Indianie”*, <https://przekroj.org/sztuka-opowiesci/dlaczego-przestalam-uzywac-slowa-indianie/> [dostęp 30.03.2024].

FONOHOLIZM – wiąże się z nadmiernym korzystaniem z telefonu komórkowego (nadużywaniem) i stanowi coraz bardziej powszechny problem społeczny. Należy do grupy uzależnień behawioralnych, których podstawową cechą jest „brak możliwości oparcia się impulsom lub pożądaniu, popędowi lub pokusie wykonywania czynów, które są szkodliwe dla samych uzależnionych lub osób z ich otoczenia”. Pomimo że zjawisko uzależnienia od telefonu komórkowego staje się coraz częstszym problemem nie tylko w krajach europejskich i USA, ale i w wielu innych państwach na świecie, to sformułowanie dokładnej definicji tego pojęcia okazuje się problematyczne z uwagi na to, że fonoholizm nie został dotąd sklasyfikowany i uznany za uzależnienie ani przez Międzynarodową Klasyfikację Chorób, Urazów i Przyczyn Zgonów, ani przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, ani przez Światową Organizację Zdrowia. Oficjalnie mamy więc do czynienia ze zjawiskiem, a nie chorobą i w związku z tym nie ma ono zdefiniowanych kryteriów diagnostycznych.

Dostępność, użyteczność i atrakcyjność telefonów komórkowych zachęcają do częstego i niestety też nadmiernego i nieracjonalnego posługiwania się nimi. Obecnie telefony komórkowe służą nie tylko do prowadzenia rozmów czy wysyłania wiadomości tekstowych, wykonywania zdjęć i nagrywania filmów, ale dzięki dostępowi do Internetu pełnią także funkcję przenośnego komputera z nieograniczonymi wręcz możliwościami. Są pomocne w wyszukiwaniu interesujących informacji, mogą być wykorzystywane do nawigacji, zastępują tradycyjne notatki czy kalendarz. Urządzenia te dostarczają również mnóstwa rozrywki, oferując m.in. odtwarzanie muzyki, filmów, radia oraz gry. To wszystko sprawia, że telefony komórkowe coraz częściej stają się nieodłącznym narzędziem codziennego funkcjonowania człowieka. Nałogowe korzystanie z telefonu komórkowego może przybierać różne formy, m.in. uzależnienia od SMS-ów, rozmów, nowych modeli i wyglądu telefonów czy gier.

Fonoholizm należy zaliczyć do szerokiego spektrum zachowań ryzykownych, które są definiowane przez badaczy zajmujących się tą problematyką jako działania podejmowane z własnej woli, których skutki są niepewne, z możliwością wystąpienia dającego się określić negatywnego wpływu na stan zdrowia. Fonoholizm rozpoczyna się całkiem niewinnie. Początkowo następuje etap euforii i zaciekawienia, który daje dużą radość

i możliwość oderwania się od trudności codziennego dnia. Kolejna faza objawia się wydłużeniem częstotliwości korzystania z urządzenia i koncentracją myśli wokół niego, co prowadzi do ograniczenia dotychczasowych zainteresowań i pasji. W następnej fazie procesu uzależniania się dochodzi już do zaniedbywania obowiązków i bliskich oraz pojawia się znaczny dyskomfort związany z brakiem dostępu do środka uzależniającego. Zaobserwować można zaobserwować całą gamę negatywnych zmian w sferze behawioralnej. Należy podkreślić, że o uzależnieniu można mówić dopiero w sytuacji, w której korzystanie z danego medium zaczyna zakłócać codzienne funkcjonowanie oraz dominuje nad rzeczywistym życiem, stając się jego substytutem i powodując szereg negatywnych konsekwencji. W przypadku fonoholizmu występują kompulsywne, przewlekłe, i powtarzające się zachowania, które sprawiają, że osoba dystansuje się od codziennych aktywności typowych dla prawidłowego życia społecznego. Ten specyficzny rodzaj uzależnienia objawia się nieustannym odczuwaniem potrzeby posiadania przy sobie telefonu oraz okazywaniem złości i zdenerwowania w sytuacjach, gdy nie jest on w zasięgu ręki. Z fonoholizmem mamy do czynienia wtedy, gdy osoba uzależniona przejawia znaczną częstotliwość korzystania z urządzenia i ma dużą trudność z jego wyłączeniem nawet w okolicznościach i miejscach tego wymagających. Brak możliwości skorzystania z telefonu sprawia, że u osoby uzależnionej mogą wystąpić zły nastrój, rozkojarzenie, niepokój, a nawet ataki paniki. Taki brak kontaktu ze źródłem uzależnienia, czyli telefonem komórkowym, może prowadzić do wystąpienia tzw. „syndromu odstawienia” zwanego też „syndromem abstynencji”, który z reguły charakteryzuje się: gwałtownymi wahaniami nastroju, stanami depresyjnymi, dyskomfortem psychosomatycznym, zaburzeniami trawiennymi, zmęczeniem oraz wyczerpaniem i osłabieniem organizmu. Pojawiają się wtedy bóle i zawroty głowy, bóle mięśni i stawów, nudności, a nawet zaburzenia widzenia. Fonoholicy dosyć często cierpią też na fobię społeczną i samotność, starają się ukryć swoje lęki z tym związane lub też zaprzeczają ich istnieniu. Należy podkreślić, że w przypadku osoby uzależnionej korzystanie z telefonu komórkowego nie jest podyktowane koniecznością, lecz czynnikami natury emocjonalnej i społecznej.

Skutki nałogowego korzystania z telefonu komórkowego są bardzo poważne i dotyczą różnych sfer funkcjonowania człowieka, w tym

fizjologicznej, psychologicznej i społecznej. Do pierwszej grupy można zaliczyć problemy ze wzrokiem, słuchem, zaburzenia równowagi, bóle głowy, klatki piersiowej, ramion, przedramion, dłoni i nadgarstka, a także zmiany w obrębie kręgosłupa. Nieustanne korzystanie z małych ekranów telefonów komórkowych może stać się też przyczyną niedokrwienia kciuka. Siedzący tryb życia, wymuszony ciągłym korzystaniem z telefonów komórkowych, sprzyja wadom postawy, nadwadze i otyłości, spadkowi sprawności fizycznej i pogorszeniu ogólnej kondycji ciała. Ponadto obserwowane są problemy żołądkowe, zawroty głowy, tiki nerwowe czy też zespół przewlekłego zmęczenia. Mogą się również pojawić zaburzenia rytmu dobowego w postaci bezsenności w nocy oraz senności w ciągu dnia. Ten niehigieniczny tryb życia niejednokrotnie może prowadzić do załamania się systemu odpornościowego człowieka. Warto też zaznaczyć, że nadmierne używanie telefonu komórkowego fizycznie zmienia kształt i rozmiar ludzkiego mózgu. W badaniach neuroobrazowania mózgu (MRI) u osób uzależnionych wykryto ubytek w istocie szarej mózgu oraz obniżoną aktywność w innych rejonach mózgu. Wśród następstw związanych ze sferą psychiczną wymienia się najczęściej niską samoocenę, brak asertywności i poczucie braku wpływu na otaczającą rzeczywistość, poczucie zagrożenia i stany lękowe, niepokój oraz depresję. Skutki takiego uzależnienia dotyczą przede wszystkim trudności w radzeniu sobie z emocjami i manifestują się obniżeniem nastroju, wzrostem agresywności, rozdrażnieniem, irytacją, impulsywnością, przygnębieniem, złym nastrojem oraz brakiem energii. Za skutki społeczne można z kolei uznać: zaniedbywanie obowiązków i bliskich, poczucie samotności i wyobcowania, ograniczenie kontaktów międzyludzkich i zaniechanie nawiązywania nowych relacji społecznych, jak również nieumiejętność kreatywnego spędzania wolnego czasu. Pogorszeniu ulegają zdolności interpersonalne, co powoduje wzrost problemów w relacjach z innymi, a w efekcie tendencję do zamykania się w sobie, izolowanie od otoczenia i uciekanie w świat wirtualny. Konsekwencją fonoholizmu w kontekście społecznym mogą też być także koszty ekonomiczne związane z koniecznością płacenia rachunków za zwiększony pobór energii elektrycznej i Internet czy też wydatki związane z późniejszą terapią.

Istnieje wiele czynników, które mogą sprzyjać występowaniu fonoholizmu. Są to czynniki natury sytuacyjnej, społecznej, środowiskowej,

rodzinnej, psychologicznej czy biologicznej. Zazwyczaj nakładają się one na siebie. W pierwszym przypadku chodzi o charakter sytuacji, która stanowi źródło silnego dyskomfortu psychicznego i wiąże się z odczuwaniem stresu. W obliczu takich okoliczności człowiek chce zrekompensować sobie niedogodności wykonując określone działania dające szybką ulgę i poprawę samopoczucia. Szczególnie istotną rolę w kontekście pojawienia się ryzyka uzależnienia odgrywają czynniki społeczne i środowiskowe. Niestety dużą odpowiedzialność za wzrost fonoholizmu ponoszą rodzice i opiekunowie, którzy popełniają szereg błędów w sferze używania mediów elektronicznych w domu (brak ustalonych zasad korzystania, nielimitowany czas dostępu, brak edukacji medialnej). Nie bez znaczenia jest też tzw. presja grupy i zależność polegająca na tym, że osoba nieobecna on-line narażona jest na stygmatyzację i odrzucenie przez rówieśników. Wśród czynników rodzinnych wymienia się np. osłabienie i niską jakość więzi między członkami rodziny, fizyczną izolację, zapracowanie rodziców i brak czasu na kontakt z dziećmi, nadmierne wymagania i wysokie oczekiwania rodziców. Badacze omawianej problematyki wskazują również na czynniki osobowościowe i psychiczne mogące powodować większą skłonność do uzależnienia. Są to m.in. następujące predyspozycje: niższy poziom ekstrawersji, wyższy poziom neurotyczności, wysoka wrażliwość emocjonalna, tendencje do stanów depresyjnych, wysoki poziom stresu, niska samokontrola, zaniżone poczucie własnej wartości i niska samoocena. Te uwarunkowania mogą sprzyjać problemom natury społecznej, wyobcowaniu, izolacji i poczuciu samotności. W tym przypadku korzystanie z telefonów komórkowych stanowi formę niwelowania deficytów w sferze funkcjonowania społecznego, staje się substytutem relacji z innymi ludźmi, a niekiedy jedynym sposobem wzbudzenia zainteresowania własną osobą.

Aby przeciwdziałać fonoholizmowi, konieczne jest zarówno prowadzenie odpowiednich działań wychowawczych i edukacyjnych wśród dzieci i młodzieży, jak również uświadamianie i uwrażliwianie rodziców oraz nauczycieli w zakresie problematyki dotyczącej zagrożeń wynikających z korzystania z telefonu komórkowego. Podstawowym czynnikiem chroniącym jest dobra jakość relacji rodziców z dziećmi. Powinny się one cechować bliskością, poczuciem akceptacji i bezpieczeństwa oraz wzajemnym zaufaniem. Duże znaczenie profilaktyczne mają właściwe

praktyki wychowawcze obejmujące m.in. stawianie wyraźnych granic oraz wymagań, okazywanie wsparcia, uwagi i zainteresowania czy też wspólne spędzanie wolnego czasu. Ważnym aspektem jest także edukacja medialna rodziców i dzieci, dzięki której możliwe będzie nabycie odpowiednich kompetencji. Dużą rolę odgrywa również zachowywanie tzw. higieny ekranowej oraz wprowadzenie zasad korzystania z telefonów komórkowych (np. czas offline). Zapobieganie rozwojowi fonoholizmu polega też na kształtowaniu umiejętności interpersonalnych oraz budowaniu odporności psychicznej i umiejętności radzenia sobie z emocjami, stresem i problemami.

Warto zaznaczyć, że nadmierne korzystanie z telefonów komórkowych i uzależnienie od Internetu nakładają się na siebie i przez to ich cechy są podobne.

Magdalena Szumiec

A. Klimkiewicz, M. Wojnar, *Uzależnienia behawioralne w perspektywie medycznej*, [w:] A. Jasińska, A. Klimkiewicz, K. Sękowski, M. Wojnar (red.), *Uzależnienia behawioralne w praktyce lekarskiej*, Stowarzyszenie Młody Lekarz, Warszawa 2013; E. Łuczak, W. Łuczak, *Zagrożenia młodzieży uzależnieniem od telefonów komórkowych*, [w:] M. Jędrzejko, M. Bożejewicz (red.), *Człowiek w sieci zniewolonych dróg. Materiały konferencyjne*, Akademia Humanistyczna im. A. Gieyszтора, Pułtusk 2007; M. Barabas, *Fonoholizm zagrożeniem dla rozwoju dzieci i młodzieży*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, 2018, nr 2/24; D. Sarzała, *Cyberprzestrzeń a problem uzależnień*, [w:] E. Łuczak (red.), *Nowe oblicza uzależnień*, UWM, Olsztyn 2009; J. Majchrzyk-Mikuła, M. Matusiak, *Analiza teoretyczna i empiryczna zjawiska fonoholizmu wśród studentów kierunku pedagogika*, „Journal of Modern Science”, 2015, nr 4 (27); J. Pawłowicz, *Fonoholizm – problem moralny*, „Collectanea Theologica”, 2010, nr 4; A. Jakubik, *Zespół uzależnienia od Internetu (ZUI) – Internet Addiction Syndrome (IAS)*, <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=52> [dostęp 16.03.2024]; A. Augustynek, *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpowszechnienie, terapia*, Difin, Warszawa 2010; M.J. Barłóg, *Uzależnienie od Internetu i jego osobowościowe determinanty*, „Hygeia Public Health”, 2015, nr 50(1); Raport z realizacji projektu *Cechy osobowości, przyszłościowa perspektywa czasowa, odrzucanie gratyfikacji i skłonność do ryzyka a uzależnienie od Internetu i Facebooka w kontekście zdrowia fizycznego i psychicznego*, <https://tiny.pl/r6p62> [dostęp 17.03.2024]; Ł. Buksa, *Fonoholizm i profilaktyka uzależnienia od smartfona u dzieci i młodzieży*, „Zeszyty prasoznawcze” Kraków 2023, t. 66, nr 1 (253).

GLOBALNE PROBLEMY WSPÓŁCZESNOŚCI – termin ten jest niezwykle obszernym zagadnieniem, które z roku na rok nabiera szerszego znaczenia ze względu na powstawianie nowych zagrożeń o skali międzynarodowej. Dotykają one bardzo duże liczby osób żyjących na świecie. Wyzwania te dotyczą jednostek żyjących w określonych społecznościach, których funkcjonowanie jest zakłócanie przez konkretne problemy. Dotykają one także środowiska naturalnego oraz światowych gospodarek, mających znaczny wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa ponadnarodowego. Globalne problemy współczesności stanowią bardzo duże wyzwanie dla rządzących państwami, których zadaniem jest podejmowanie działań zmierzających do zlikwidowania lub zminimalizowania skutków występowania zagrożeń globalnych.

Globalne problemy współczesności są wynikiem szybkiego rozwoju świata na płaszczyźnie technologicznej, cybernetycznej, informacyjnej oraz ekonomicznej i ekologicznej. Są to wyzwania o zasięgu globalnym dotyczące milionów osób żyjących na całym świecie. Problemy te, ze względu na ogromną skalę i zasięg, są zazwyczaj bardzo złożone i często połączone ze sobą. Olbrzymi rozmiar występowania globalnych problemów powoduje, że nie da się ich całkowicie usunąć, a inicjatywy mające na celu ich zminimalizowanie muszą być podejmowane przez bardzo dużo

osób oraz przez rządy państw. Jest to możliwe poprzez wprowadzanie regulacji prawnych, które zmierzają do osłabienia negatywnych zjawisk. Rolą organizacji międzynarodowych jest zapewnienie spójności działań, natomiast zadaniem przedsiębiorstw jest respektowanie wprowadzanych przez rządy państwowe i organizacje międzynarodowych zasad. To również obowiązek każdego z członków danej społeczności, ponieważ tylko jeśli spora liczba osób będzie postępować zgodnie z określonymi wskazaniami, da to możliwość wprowadzenia realnych zmian na dużą skalę.

Rozwiązywanie globalnych problemów stanowi długotrwały proces, w który powinno być zaangażowanych wiele podmiotów. Wymaga on patrzenia w przyszłość i podejmowania działań będących w stanie zatrzymać rozprzestrzenianie się różnorodnych zagrożeń na kolejne płaszczyzny życia obywateli całego świata. Wymusza to stworzenie długoterminowej strategii oraz trwałej współpracy pomiędzy różnymi podmiotami. Ważne jest także, aby podczas powstawania strategii tworzyć ją w oparciu o innowacyjne podejście do rozwiązywania globalnych problemów oraz starać się podejmować działania z odpowiednim wyprzedzeniem, zanim problem stanie się zagrożeniem mającym nieodwracalne skutki.

Do globalnych wyzwań współczesności można zaliczyć zagrożenia, które zostaną opisane w poniższych akapitach. Problemy te na przestrzeni ostatnich lat stały się wyzwaniem i zagrożeniem, których zasięg ponadnarodowy oraz których skutki będą dotyczyć bardzo dużych obszarów.

Zmiany klimatyczne – od wielu lat można zaobserwować znaczne zmiany na płaszczyźnie związanej z klimatem. Stanowią one jedno z najpoważniejszych zagrożeń, które wymaga podjęcia jak najszybszych działań w celu minimalizacji ich powstawania i pogłębiania się. Zmiany klimatyczne powodują radykalne zmiany pogodowe, które w następstwie wywołują ekstremalne zjawiska pogodowe. Do negatywnych zjawisk występujących na ogromną skalę można zaliczyć skrajne temperatury powietrza coraz częściej niezwiązanych ze zmianami pór roku. Ekstremalne temperatury, zarówno te skrajnie niskie, jak i skrajnie wysokie powodują szereg konsekwencji globalnych. Wpływają negatywnie na ludzi, zwierzęta oraz rzeczy materialne takie jak budynki czy drogi. Do ekstremalnych zjawisk pogodowych należą również: susze, huragany, burze, ulewę, których występowanie i intensywność z roku na rok staje się coraz większa. Zmiany

klimatyczne i coraz częstsze ekstremalne warunki pogodowe przyczyniają się do występowania katastrof naturalnych, które mogą powodować duże straty materialne i liczne ofiary. Czynnikiem wywołującymi te zjawiska są m.in.: emisja gazów cieplarnianych, zmiany w użytkowaniu ziemi, zanieczyszczenia powietrza. Działania zmierzające do zatrzymania tak radykalnych zmian klimatycznych to np. nowe rozwiązania w aspekcie energetyki, działania proekologiczne prowadzone przez przedsiębiorstwa i jednostki, edukacja i zwiększanie świadomości, ochrona lasów i wód oraz prężnie rozwijający się sektor odnawialnych źródeł energii.

Zagrożenia ekologiczne albo środowiskowe – kwestie związane z wpływem człowieka na środowisko życia, siedliska, użytkowanie gruntów i zasoby naturalne. Poniżej wymieniono niektóre z głównych znanych problemów środowiskowych:

- ▶ degradacja środowiska;
- ▶ degradacja ziemi;
- ▶ jakość powietrza (zanieczyszczenie powietrza);
- ▶ ochrona różnorodności biologicznej;
- ▶ zmiana klimatu (obejmuje „globalne ocieplenie”, efekt cieplarniany, utratę lodowców, uchodźców klimatycznych, sprawiedliwość klimatyczną, sprawiedliwość itp.);
- ▶ globalne problemy środowiskowe, które mają charakter transgraniczny;
- ▶ globalne ocieplenie;
- ▶ organizmy genetycznie zmodyfikowane i inne formy inżynierii lub modyfikacji genetycznej;
- ▶ ochrona przyrody i zwierząt;
- ▶ konsumpcjonizm (powiązanie stanu konsumentów w gospodarce z degradacją środowiska i złym samopoczuciem społecznym);
- ▶ wylesianie (nielegalne pozyskiwanie drewna, skutki pożarów, szybkie tempo zniszczeń itp.);
- ▶ pustynnienie;
- ▶ gatunki zagrożone (utrata i wymieranie gatunków, wpływ stosowania środków chemicznych na gatunki, gatunki inwazyjne itp.);
- ▶ energia (wykorzystanie, ochrona, wydobywanie zasobów w celu wytworzenia energii, energia odnawialna itp.);

- ▶ zła jakość środowiska powodująca zły stan zdrowia ludzi;
- ▶ ocena oddziaływania na środowisko (jedna z głównych obecnych form oceny wpływu człowieka na środowisko);
- ▶ bezpieczeństwo żywności (w tym sprawiedliwość żywnościowa, wpływ dodatków chemicznych itp.);
- ▶ utrata siedlisk (zniszczenie, fragmentacja, zmiana sposobu użytkowania);
- ▶ równość międzypokoleniowa (uznanie, że przyszłe pokolenia zasługują na zdrowe środowisko);
- ▶ rolnictwo intensywne i biointensywne;
- ▶ zagospodarowanie terenu/planowanie zagospodarowania przestrzennego, w tym niekontrolowany rozwój miast;
- ▶ klęski żywiołowe (związane ze zmianą klimatu, pustoszczeniem, wylesianiem, utratą zasobów naturalnych, takich jak tereny podmokłe itp.);
- ▶ zanieczyszczenie hałasem;
- ▶ energia jądrowa, odpady i zanieczyszczenia;
- ▶ zakwaszenie oceanów (w tym zakwit glonów, utrata raf koralowych itp.);
- ▶ nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych (zasobów roślinnych i zwierzęcych, zasobów mineralnych (górnictwo) itp.);
- ▶ wyczerpywanie się zasobów ryb oceanicznych;
- ▶ zubożenie warstwy ozonowej;
- ▶ zanieczyszczenia (powietrze, woda, gleba, toksyny, światło, źródła punktowe i niepunktowe, zużycie węgla/gazu/itp., kwestie związane z gruntami zrehabilitowanymi);
- ▶ wzrost liczby ludności i powiązane z nim kwestie, takie jak przeludnienie, dostęp do kontroli reprodukcji (zdrowie reprodukcyjne) itp.;
- ▶ ochrona gleby (obejmuje erozję, zanieczyszczenie i zasolenie gleby, szczególnie żyznej; patrz także pustoszczenie i wylesianie);
- ▶ zrównoważony rozwój (znalezienie sposobów na bardziej zrównoważone życie na planecie, zmniejszenie śladu ludzkiego);
- ▶ toksyczne chemikalia (trwałe zanieczyszczenia organiczne, pestycydy, substancje zaburzające funkcjonowanie układu hormonalnego itp.);

- ▶ odpady (spalanie, różnego rodzaju odpady powstałe w wyniku działalności człowieka itp.);
- ▶ zanieczyszczenie wody (zanieczyszczenie słodkiej wody i oceanów, rzek i jezior, problemy nadbrzeżne);
- ▶ niedobór wody.

Zagrożenia zdrowotne – przykładem światowego problemu związanego z zagrożeniem życia i zdrowia niemalże wszystkich osób żyjących na świecie są pandemie chorób zakaźnych. Choroby te rozprzestrzeniają się bardzo szybko w efekcie rozwoju cywilizacyjnego. Przykładem tego rodzaju globalnego problemu była pandemia Covid-19, która rozpoczęła się w 2020 r. Pojawienie się wirusa Covid-19 pokazało, jak szybko choroby zakaźne są w stanie rozprzestrzenić się na cały świat. Brak podjęcia natychmiastowych i konkretnych działań spowodowało, że wirus stał się zagrożeniem globalnym. Naukowcy z całego świata dopiero po kilku miesiącach znaleźli doraźne rozwiązanie tego problemu – szczepionki minimalizujące występowanie zakażenia konkretnym wirusem w organizmie. Do zagrożeń zdrowotnych należy również zaliczyć choroby cywilizacyjne, które ściśle wiążą się ze stylem życia oraz z czynnikami środowiska, które są charakterystyczne dla społeczeństw rozwiniętych. Do tej grupy można zaliczyć następujące zjawiska i schorzenia: nowotwory, cukrzyca, otyłość, choroby układu krwionośnego, oddechowego i pokarmowego. Obok zagrożeń zdrowia fizycznego należy zwrócić uwagę również na zdrowie psychiczne. Choroby cywilizacyjne o podłożu psychicznym, które stają się globalnymi problemami to depresja, lęki czy zaburzenia odżywiania. Mogą one powodować wzrost liczby samobójstw, które będą jednym z czynników negatywnie wpływających na demografię światową. W przypadku zagrożeń zdrowotnych istnieje potrzeba podejmowania przez rządy skutecznych i ujednoliconych schematów działań prowadzących do zatrzymania występowania pandemii lub chorób cywilizacyjnych.

Zagrożenia cybernetyczne – postęp technologiczny stale przyspiesza, tworzone są nowe technologie oraz rozwiązania. Może to skutkować nasileniem się ataków cybernetycznych lub hakerskich czy też kradzieżami danych wrażliwych. Szczególnie zagrożone tym zjawiskiem są strony rządowe, na których przechowuje się wrażliwe dane obywateli oraz tajne dokumenty z zakresu tematyki związanej z bezpieczeństwem lub gospodarką

państwa. Kradzież danych może spowodować dezinformację oraz stan niepokoju. Działania dezinformujące stanowią szczególne zagrożenie w aspekcie występujących konfliktów, ponieważ w obecnych czasach wojna nie przyjmuje już tylko tradycyjnej formy walki zbrojnej prowadzonej przez żołnierzy na polu bitwy, ale toczy się także w cyberprzestrzeni.

Zagrożenia demograficzne – są różnorodne w zależności od miejsca na ziemi. Stanowią jednak wyzwanie globalne ze względu na występowanie ogromnych różnic demograficznych w zależności od danego państwa i kontynentu. Międzynarodowa społeczność jest społeczeństwem starzejącym się. Współczynnik śmiertelności we wszystkich państwach europejskich jest znacznie wyższy niż współczynnik urodzeń. Zależność ta warunkuje znaczne zmniejszanie się populacji oraz powoduje problemy związane z różnorodnością genetyczną. Starzejące się społeczeństwo jest źródłem światowych problemów związanych z systemem emerytalnym, opieką zdrowotną, a także zmniejszeniem siły roboczej.

Konflikty zbrojne – we współczesnym świecie zauważalny jest znaczny wzrost napięć międzynarodowych, które niejednokrotnie prowadzą do wybuchu konfliktów zbrojnych oraz wojen. Wojna rosyjsko-ukraińska, tocząca się tuż przy granicach kilku państw europejskich, pokazuje eskalację konfliktów międzynarodowych, które przeobrażają się w wojnę. Wojna stanowi zagrożenie nie tylko dla państw, które w niej uczestniczą, ale także dla tych sąsiadujących z krajami będącymi w stanie wojny. Wojny destabilizują bezpieczeństwo państw oraz warunkują konieczność podejmowania przez rządy działań zapobiegających ich występowaniu. Europa w odpowiedzi na konflikt rosyjsko-ukraiński zwiększyła swoją obronność, umocniła współpracę międzynarodową zmierzającą do budowy wspólnego międzynarodowego środowiska bezpieczeństwa. Przykładem takiego działania jest umocnienie Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), do którego na dzień 10 marca 2024 r. należą aż 32 państwa. Deklarują one chęć dbania o wspólne bezpieczeństwo oraz – w sytuacji zagrożenia – podjęcie solidarnych działań zmierzających do obrony i ochrony państwa należącego do paktu, które zostałyby zaatakowane. Zagrożenia geopolityczne prowadzą do zachwiania poczucia bezpieczeństwa, destabilizacji funkcjonowania państwa oraz bezpośrednio wpływają na zmiany światowego środowiska bezpieczeństwa.

Kryzys migracyjny – wojny oraz konflikty, a także zmiany klimatyczne nasilają występowanie migracji, co destabilizuje bezpieczeństwo wewnętrzne państw. Niekontrolowane przemieszczanie się ludzi powoduje globalne konsekwencje m.in. na tle politycznym, społecznym, ekologicznym czy ekonomicznym. Migracje stanowią bardzo duże wyzwanie dla krajów przyjmujących migrantów, wymagających opieki socjalnej oraz zapewnienia miejsc do życia i pracy. Kryzys migracyjny obniża poziom bezpieczeństwa obywateli. Spore wyzwanie stwarzają także problemy związane z integracją migrantów z państwem przyjmującym. Istnieje ryzyko, że różnice wyznaniowe i kulturowe mogą prowadzić do powstawania konfliktów wewnętrznych lub częstszego występowania ataków terrorystycznych na terenie państw europejskich.

Kryzys żywieniowy – globalny problem stanowią coraz większe braki żywności w wielu miejscach świata. Powoduje to wzrost śmiertelności oraz spadek poziomu życia. Kryzys żywieniowy ściśle łączy się z rolnictwem, które jest zagrożone z powodu występowania zmian klimatycznych i ich skutków takich jak susze w wyniku, których powstają pożary niszczące plony czy nadmierne opady powodujące mnożenie się szkodliwych bakterii uniemożliwiających spożycie konkretnych produktów. Kryzys żywieniowy powoduje, że głód dotyczy coraz większej liczby osób, wywołując niekorzystne zmiany demograficzne.

Nierówności społeczne – dysproporcje pomiędzy obywatelami świata są spowodowane różnicami wynikającymi z dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej czy też możliwościami legalnego zatrudnienia. Różnice te powodują podział na dwie skrajne grupy społeczne – bogatych oraz biednych. Takie dysproporcje są przyczyną braku występowania klasy średniej, która powinna stanowić trzon obywateli świata.

Skala występowania globalnych problemów współczesności na przestrzeni lat wzrasta. Pojawia się również wiele nowych wyzwań, z którymi muszą zmierzyć się instytucje działające na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa konkretnego państwa. Wielu globalnych problemów nie da się już całkowicie usunąć, ponieważ ich skutki są długotrwałe i nieodwracalne. Mimo to bardzo ważne jest podejmowanie różnorodnych działań zmierzających do zminimalizowania występowania skutków globalnych wyzwań. Rozwiązanie globalnych problemów współczesności wymaga

od państw dobrze zorganizowanej i systematycznej współpracy. Jedynie dzięki masowym inicjatywom likwidacja i zmniejszenie skali występowania problemów globalnych będą możliwe. Skutkiem takich działań będzie zwiększenie międzynarodowego bezpieczeństwa na wszelkich płaszczyznach jego funkcjonowania.

Agnieszka Homoncik

E. Duflo, Abhijit V. Banerjee, *Good Economics. Nowe rozwiązania globalnych problemów*. Agora, Warszawa 2022; M. Duczmal, *Wymiary globalizacji. Aspekty społeczno-ekonomiczne*, Instytut Śląski, Katowice 2002; P. Siwacki, *Globalne oświecenie*. Poligraf, Brzeźnia Łąka k/Wrocławia 2016; J. Kardaś, F. Kowalska, M. Poźdej, E. A. Stępa, *Wyzwania dla świata XXI w. wybrane kryzysy globalne i lokalne*. Wydawnictwo UAM, Poznań 2019; J. Bednarek, A. Andrzejewska, *Zagrożenia cyberprzestrzeni i wirtualnego świata*. Difin, Warszawa 2014; B. Jóźwik, *Globalizacja i integracja europejska*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2007; H. Chałupczak, M. Leśnińska, E. Pogorzała, T. Browarek, *Polityka migracyjna w obliczu współczesnych wyzwań. Teoria i praktyka*. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018

GRANICA – pojęcie wieloznaczne, występujące w różnych kontekstach w doświadczeniu potocznym i na płaszczyźnie wielu dyscyplin naukowych. W pierwszym rozumieniu odnosi się do kategorii przestrzeni, która ze swej istoty jest otwarta i dostępna z różnych stron. Istnienie granic państwowych wynika przede wszystkim z przypisania państwom terytorium a także z właściwego wspólnotom ludzkim instynktu terytorialności, dążenia do zapewnienia sobie wyłączności kontrolowania zdarzeń i procesów zachodzących na zamieszkiwanym przez nie obszarze.

Granica państwa, wyznaczająca położenie geograficzne jego terytorium, określa nie tylko obszar państwa, ale spełnia również określone funkcje, które w podstawowym wymiarze mają charakter wewnętrzny i zewnętrzny. Wewnętrzny wymiar granicy państwa wyznaczony jest przez przestrzenny zasięg zwierzchności terytorialnej władzy i w tym względzie dotyczy regulacji i swobody działań podejmowanych przez różne grupy wewnątrz, migracji, a także transferów finansowych i rzeczowych oraz przepływu informacji poza terytorium. Granica w tym kontekście wyznacza zatem przestrzeń, w obrębie której państwo realizuje funkcje wynikające z posiadanej władzy.

Zewnętrzny wymiar granicy dotyczy z kolei ograniczenia dostępu do terytorium państwa ze strony wszystkich podmiotów funkcjonujących poza jego obszarem. Należy jednak zauważyć, że istoty granicy nie można odnosić wyłącznie do pojęcia granicy państwowej.

Badania nad istotą pojęcia granicy są prowadzone w wielu dziedzinach nauki i mają charakter interdyscyplinarny. Można również dostrzec wieloaspektowy wymiar przestrzenny granicy, ukazujący jej oddziaływanie w ujęciu globalnym, regionalnym, lokalnym i międzynarodowym. Dotyczy on także transgranicznych powiązań o ekonomicznym lub społeczno-kulturowym charakterze. Można zatem stwierdzić, że pojęcie „granica” posiada wiele różnych znaczeń, przy czym tylko część z nich ma charakter stricte geograficzny, a więc odnoszący się do funkcjonowania w przestrzeni. W znaczeniu etymologicznym (słownikowym) granica posiada bardziej ogólną definicję, odnoszącą się do linii zamykającej lub oddzielającej pewien określony obszar (kontur, zarys) lub dotyczącą pewnego ograniczonego zasięgu, miary, kresu czegoś dozwolonego. Stąd też w ujęciach słownikowych czy też leksykalnych pojęcie granicy jest często równoznaczne z takimi terminami jak brzeg, koniec, kres, linia podziału, limit, zakres czy zasięg.

W języku polskim pojęcie granicy jest używane w różnych kontekstach. Może być wykorzystywane zarówno w odniesieniu do linii rozdzielającej państwa, jak i w odmiennych znaczeniach, dotyczących nie tylko innych podziałów terytorialnych w przestrzeni politycznej czy też prawnej, ale również zjawisk zachodzących w przestrzeni kulturowej lub społecznej. Z punktu widzenia rozważań prowadzonych w niniejszym tekście wśród przedstawionych wielu określeń dotyczących granicy najbardziej właściwy wydaje się być termin *border*, ponieważ niewątpliwie najważniejsze znaczenie posiada granica państwowa. To ona wyznacza obszar zwierzchności terytorialnej państwa i zakres przestrzennego władztwa. Nadając państwu atrybut terytorialności i suwerenności, odgrywa istotną rolę w postrzeganiu państwa jako najważniejszego uczestnika stosunków międzynarodowych. Konieczne jest jednak zwrócenie uwagi na fakt, że percepcja granicy państwowej jako szczególnej kategorii nie może pomijać funkcjonowania granic w innych aspektach dotyczących przestrzeni.

W ujęciu przestrzennym granicę definiuje się przede wszystkim jako linię podziału pomiędzy obszarem o odmiennej przynależności politycznej, prawnej, administracyjnej, kulturowej, społecznej, instytucjonalnej, kompetencyjnej czy środowiskowej. Granice w ujęciu geograficznym można analizować jako granice w przestrzeniach naturalnych, granice w przestrzeni kulturowej, granice w przestrzeni politycznej, granice obszarów planistycznych czy granice w przestrzeni społecznej.

W przestrzeni geopolitycznej najważniejsze znaczenie posiada granica państwowa. Współczesna analiza jej istoty pozwala stwierdzić, że kategoria ta stanowi rezultat dłuższego procesu rozwojowego. W starożytności, w okresie tworzenia się pierwszych struktur państwowych, granica była wyznaczona przez pas graniczny, którego szerokość określały naturalne formy terenu, np. grzbiety górskie czy też rzeki. Ten pas pełnił wówczas dwie podstawowe funkcje: rozdzielał grupy ludzkie oraz pełnił rolę linii obronnej. Wraz z rozwojem społeczeństw i ich naturalnym przemieszczaniem się ten pas graniczny jako linia obronna zaczął przybierać kształt granicy politycznej linearnej. Rozwój państw powodował z kolei zacieśnienie pasów granicznych i ich ewolucję w stronę linii granicznych. Konsekwencją tych zmian było pojawienie się granic sztucznych. Proces ten widoczny był przede wszystkim tam, gdzie naturalne formy terenu nie sprzyjały ochronie terytorium państwa. Z kolei konsekwencją powstania granic sztucznych była ewolucja tej kategorii w kierunku tzw. linii. Granica jako linia najwcześniej pojawiła się na obszarach najbardziej rozwiniętych gospodarczo, a także gęściej zaludnionych.

Wraz z rozwojem komunikacji, a także kontaktów międzypaństwowych, nastąpiło zawężenie stref przygranicznych i zamiana ich w tzw. linie przygraniczne. To z kolei oznaczało przeniesienie granicy wyznaczonej na mapie (delimitacja) na rzeczywisty układ przestrzenny, a więc dokładne wyznaczenie przebiegu granicy w terenie (demarkacja). Należy w tym miejscu podkreślić, że podstawą ustalenia granicy państwowej oddzielającej dwa państwa od siebie jest umowa międzynarodowa, która oznacza zgodę obu państw na wyznaczenie i przebieg granicy w terenie. W umowie ustala się również tzw. strefę graniczną (2–6 km) lub szerszą strefę przygraniczną, w której najczęściej obowiązują rygory i ograniczenia swobody przemieszczania się mieszkańców oraz kontrole ze strony służb

państwowych. W celu ochrony granic ustanawia się pas drogi granicznej (15 m) oraz strefę nadgraniczną (co najmniej 15 km od granicy).

Granica państwowa, pomimo ewolucji w zakresie swoich funkcji, pozostaje istotną determinantą tożsamości narodowej. Taka konstatacja oparta jest na doświadczeniu, że bardzo wiele zjawisk dotyczących codziennego życia społeczeństw we współczesnym świecie dotyczy zdarzeń w strefach pogranicza. Wynika to przede wszystkim z funkcji, jakie pełnią granice w relacjach między państwami, a także z faktu, że w przeszłości, obecnie i w przyszłości odgrywały, odgrywają i odegrają znaczącą rolę w powstawaniu i rozwoju państw. Choć funkcje granicy podlegają ewolucji, wiele cech przypisywanych granicom jest istotnych dla funkcjonowania narodów czy państw, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współcześnie. Granice mają bowiem swoje atrybuty, które odróżniają je od innych obszarów w państwie. To powoduje, że ludzie żyjący w strefie pogranicza funkcjonują w nieco innych warunkach społecznych, ekonomicznych i politycznych niż pozostali mieszkańcy danego kraju.

Granica może być postrzegana na dwa sposoby: statyczny (bierny element systemu państwowego) i dynamiczny (aktywny element systemu państwowego). Według pierwszego z nich granice są ustanawiane na podstawie decyzji politycznych, narzuconych lub ustalonych w drodze negocjacji i regulowane przez przepisy prawne. Taki sposób rozumienia jest najczęściej spotykany w prawie międzynarodowym. Przyjmując klasyfikację granic według Konwencji Wykonawczej Schengen, charakter poszczególnych odcinków wschodniej granicy Polski jest różny. Do momentu akcesji do Unii Europejskiej nie istniała konieczność definiowania wschodniej granicy Polski według tych zasad, chociaż miały miejsce procesy dostosowujące ją do pełnienia funkcji demarkacyjnej Unii Europejskiej. Charakter granicy ulegał zmianie w zależności od zmian strategii Unii Europejskiej wobec akcesji Litwy. Ostatecznie po akcesji Litwy do Unii Europejskiej cechą granicy wschodniej Polski jest jej niejednorodność ze względu na pełnienie funkcji granicy zewnętrznej Unii Europejskiej.

Od 1 maja 2004 r. wschodnią granicę Polski można scharakteryzować jako zewnętrzną granicę Unii Europejskiej z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, Republiką Białorusi i Republiką Ukrainy, natomiast jako wewnętrzną – z Republiką Litewską. Od momentu przystąpienia

Polski do Unii Europejskiej odcinki granicy z innymi państwami członkowskimi są wykazywane w statystykach Straży Granicznej jako odcinki granicy wewnętrznej, a pozostałe odcinki granicy jako odcinki granicy zewnętrznej Unii Europejskiej.

W rzeczywistości do pełnego przystąpienia Polski do układu z Schengen nie posiadały cech granic wewnętrznych oraz zewnętrznych strefy. Procesy integracyjne, których szczególnym przykładem jest Unia Europejska, sprawiają, że zasadne wydaje się przekonanie, że państwo narodowe będzie tracić swój polityczny i ekonomiczny wymiar suwerenności na rzecz struktur i instytucji ponadnarodowych. Proces zaniku granic wewnętrznych w Unii Europejskiej powoduje, że słuszne mogą wydawać się poglądy, w myśl których państwo narodowe ulega co prawda przekształcaniu, jednak dyskusyjna pozostaje kwestia, czy prowadzi to nieuchronnie do zaniku instytucji państwa. Można zatem stwierdzić, że w warunkach postępującej integracji państw państwa narodowe przechodzą pewien cykl życiowy, który z jednej strony powoduje obumieranie pewnych funkcji związanych z tradycyjnym postrzeganiem suwerenności, z drugiej jednak sprawia, że państwo podlega pewnej rekonfiguracji i dostosowuje się do zmian w środowisku międzynarodowym. To państwo poprzez akt narodowej woli uczestniczy w procesie integracji, którego następstwem jest zrzeczenie się określonego zakresu suwerenności terytorialnej, na rzecz podmiotu ponadnarodowego, realizującego interesy całej wspólnoty.

Państwo narodowe i jego granice wymagają zatem szczególnej percepcji w ramach postępującej globalizacji i procesów integracyjnych. W tych warunkach granice narodowe nie mogą już dłużej pełnić funkcji bariery, a więc skutecznie chronić terytorium państwa. Władzę państwową można zawsze postrzegać w obrębie terytorium państwa, jednak punktem, z którego można zauważać zarówno wewnętrzny, jak i zewnętrzny wymiar państwa, są granice państwowe. W ramach otwartości granic coraz większa liczba ludzi kontaktuje się ze sobą ponad granicami międzypaństwowymi. Jako turyści, handlowcy, studenci, żołnierze pogranicznicy, ale także jako uchodźcy, migranci oraz przemytnicy, ludzie stworzyli nowy wymiar wspólnoty – innej niż narodowa – wspólnoty transnarodowej. W warunkach jej istnienia granice narodowe stały się strefami przygranicznymi,

które rozszerzają się w wymiarze granicy-strefy, co może z kolei powodować w ich ramach zmiany w poczuciu tożsamości.

Lukasz Czekaj

G. Balawajder, *Granice państw w obszarze Unii Europejskiej*, [w:] Grochalski S.M. (red.), *Obywatel w Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006; K.Heffner, *Granica – rozwój instytucji (definicje, etymologia, typologia)*, [w:] Grochalski S.M., (red.), *Ewolucja instytucji granicy we współczesnej Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010; S. Stępień, *Pojęcia Wschód i Zachód a proces zmian w Europie po 1989 r.*, [w:] E.Kuźlewska, K.Stefanowicz (red.), *Wybrane problemy globalnej i regionalnej polityki międzynarodowej*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; *Słownik Języka Polskiego*, M.Szymczak, (red.) Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991; Grochalski, S.M., *Granice. Prawno-międzynarodowe regulacje*, [w:] W.Muszyński, E.Sikora (red.), *Pod wielkim dachem nieba. Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; Z.Rykiel, *Podstawy geografii politycznej*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.

GRUPA G20 (GRUPA DWUDZIESTU) – została po raz pierwszy zwołana w 2008 r. jako szczyt światowych przywódców z najważniejszych pod względem gospodarczym państw na świecie. Szczyt ten został zwołany w odpowiedzi na globalny kryzys finansowy z 2008 r. i był kontynuacją poprzedniej grupy, czyli G8 (Grupa Ośmiu) lub G7 (Grupa Siedmiu oraz Rosja). G20 to nieformalne ugrupowanie, do którego mogą należeć państwa o najbardziej znaczących gospodarkach na świecie, a tematyka rozmów ich przywódców skupia się wokół kwestii politycznych związanych z gospodarką i finansami. Od samego początku istnienia G20 jej krytycy wskazują na wątpliwą legitymację, słaby autorytet oraz niejasną formę wyboru członków, ponieważ opiera się ona na samodzielnym wybieraniu bogatych państw, a to wyklucza z ich grona mniej rozwinięte kraje. W konsekwencji aktorzy międzynarodowi spoza tego gremium są coraz bardziej odsuwani od globalnych decyzji. Ponadto niejednokrotnie wskazuje się również na niejasną decyzyjność tej grupy. Pomimo tego, że G20 w dużym stopniu pomogła skoordynować działania wobec globalnego kryzysu z 2008 r., to wraz ze zniwelowaniem skutków globalnego kryzysu jej ranga zaczęła spadać. Nie bez znaczenia jest również fakt, że

państwa wchodzące w jej skład z roku na rok tracą ekonomiczną przewagę wobec nowych aktorów, którzy cechują się dużą dynamiką wzrostu gospodarczego, rosnącym eksportem towarów i rozwojem technologicznym. W zależności od czynników ekonomiczno-politycznych coroczne spotkania grupy w dużej mierze różnią się od siebie, różne są też efekty ich prac. Niemniej spotkania te stanowią niezwykle rzadką okazję dla najbardziej wpływowych głów państw i decydentów do omówienia problemów i skoordynowania reakcji na globalne wyzwania, których nie można rozwiązać na innych forach międzynarodowych. Pomimo braku sformalizowania należy stwierdzić, że spotkania te odgrywają potencjalnie ważną rolę w globalnym zarządzaniu.

Utworzeniu G20 towarzyszyły szeroko zakrojone debaty dotyczące tego, czy grupa ta jest znaczącą formą globalnego zarządzania i czy jej istnienie jest uzasadnione. Pojawia się pytanie, czy G20 stanowi postęp w stosunku do wcześniejszego forum G8, czy jest w stanie wzmocnić współpracę i koordynację różnych rozwiniętych i wschodzących gospodarek, które wchodzi w jej skład, oraz czy jest w stanie zapobiec przyszłym kryzysom gospodarczym. Istotna staje się również kwestia, czy ta forma globalnego zarządzania jest uznawana za uzasadnioną przez państwa wykluczone z członkostwa w G20 lub przez organizacje pozarządowe (NGO) i grupy społeczeństwa obywatelskiego, które są sceptyczne wobec korzyści płynących z globalizacji. W bezpośrednim następstwie kryzysu z 2008 r. panowało powszechne przekonanie, że działania G20 były skuteczne, co wyrażało się w odpowiednich reakcjach politycznych, i chociaż zaufanie do roli grupy wahało się od tego czasu, to wraz z powolnym globalnym ożywieniem refleksji nad zasadnością istnienia G20, były kontynuowane. Chociaż G20 była pospieszenie przygotowanym, ale kluczowym elementem systemu, który zadziałał, nadal istnieją ważne pytania polityczne dotyczące jej władzy i legitymacji.

Te kwestie są przedmiotem debaty z czterech głównych powodów. Po pierwsze, grupa jest kontrowersyjna, ponieważ obejmuje złożone formy włączenia i wykluczenia. Pomimo tego, że składa się z różnorodnych państw z tak zwanej Północy i Południa, członkostwo to wyklucza mniejsze, słabiej rozwinięte kraje. Co więcej, to selektywne i wybrane przez siebie członkostwo znaczących gospodarczo państw działa poza

multilateralizmem Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) i systemu z Bretton Woods. Po drugie, jej władza i legitymacja są przedmiotem dyskusji ze względu na zmieniający się kontekst polityki światowej, z gospodarkami wschodzącymi i podmiotami w ponadnarodowym społeczeństwie obywatelskim wpływającymi na to, jakie formy globalnego zarządzania, takie jak G20, powinny zrobić, aby ustabilizować globalizację i jakie standardy powinny być przestrzegane. Po trzecie, choć panuje powszechna zgoda co do tego, że G20 ma potencjał, by zająć się globalnymi kryzysami finansowymi i zapobiegać innym problemom o skali ogólnoświatowej, istnieją poważne wewnętrzne wyzwania stojące przed jej skutecznym działaniem, a także rozbieżne opinie na temat tego, co musi zrobić, by być skuteczna. Po czwarte, u podstaw tych pytań leży głębokie przekonanie, że G20 jest szczególną formą zarządzania o niejasnej pozycji w polityce światowej, ponieważ nie jest formalną organizacją międzynarodową i nie tworzy formalnych przepisów międzynarodowych. G20 jest nieformalnym układem globalnego zarządzania, stworzonym przez wspólne oczekiwania – a nie sformalizowane porozumienie, które nie nadaje formalnego członkostwa, nie posiada formalnego mandatu i nie zawiera formalnych porozumień.

W związku z tym siła i wpływ G20 są potencjalnie znaczące, ale trudne do zaobserwowania; niełatwe byłoby też ewentualne pociągnięcie grupy do odpowiedzialności. Podczas gdy praktyka tworzenia przez dominujące państwa nieformalnych i selektywnych szczytów nie jest bezprecedensowa, G20 jest czymś więcej niż tylko doraźnym koncertem dyplomatycznym lub klubem państw i rozwija się jako szczytowe forum polityczne. Działalność G20 pozwala na różne formy nieformalnego i w dużej mierze dobrowolnego wpływu, próby ustalenia agendy i kultywowania zrozumienia i pomysłów politycznych, aby wpłynąć na państwa członkowskie i inne w celu rozwiązania globalnych problemów. Chociaż wysiłki te nie zawsze przynoszą rezultaty, fakt, że państwa członkowskie nadal eksperymentują i rozwijają wewnętrzne procesy G20, wskazuje na to, że dostrzegają potencjał w tych zebraniach.

G20 to nieformalne forum przywódców, które obejmuje 19 krajów i Unię Europejską (UE), a także szefów wykonawczych szeregu znaczących organizacji międzynarodowych, takich jak Bank Światowy,

Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) i Światowa Organizacja Handlu (WTO), a także znaczące regionalne organizacje międzynarodowe. Spotkania Grupy Dwudziestu na corocznych szczytach obejmują przywódców wykonawczych państw członkowskich, wspieranych przez dyplomatów zwanych „Szerpami”. G20 jest najnowszym tworem w szeregu forów, które rozpoczęły się od G6 w 1975 r. i rozszerzyły się do G7 w następnym roku wraz z włączeniem Kanady. System G, począwszy od G6, został początkowo stworzony w celu omówienia rosnącego wpływu współzależności gospodarczej w latach 70., zwłaszcza makroekonomicznego wpływu kryzysów naftowych. Poszerzenie G8 w 1997 r. pokazało chęć włączenia i zaangażowania Rosji w niektóre aspekty agendy gospodarczej G7 po zimnej wojnie. Rozwój spotkań ministrów finansów i prezesów banków centralnych G20 (G20 FM/CBG) w 1999 r. był reakcją na azjatycki kryzys finansowy. Ostateczne przekształcenie G20 w forum przywódców państw członkowskich G20 FM/CBG w 2008 r. było spóźnionym wyrazem uznania znaczenia włączenia gospodarek wschodzących w wysiłki na rzecz rozwiązania globalnego kryzysu finansowego z 2008 r.

Różne iteracje szczytów przywódców wykonawczych są czasami określane jako „GX” lub „system G”. Termin ten jest używany, aby zasugerować, że rozmaite iteracje G6, G7/8 i G20 są różnej wielkości formami nieformalnych szczytów opartych na historycznie rozwijających się formach praktyki angażujących przywódców najbardziej wpływowych państw w odpowiedzi na wyzwania na arenie międzynarodowej. Co warto podkreślić, to różne iteracje systemu G umożliwiły różnorodne nieformalne formy dialogu między światowymi przywódcami a urzędnikami z państw członkowskich w celu wypracowania i uzgodnienia priorytetów politycznych, które zostały wyrażone we wspólnym komunikacie, a następnie mają zostać wprowadzone w życie przez rządy państw członkowskich. Rozwój ten został określony jako „wzrost nieformalności”, w ramach którego formalna dyplomacja i istniejące regulacje są uzupełniane przez nieformalne rozmowy światowych przywódców. Głównym zadaniem G20 jest ułatwienie nieformalnej i elastycznej współpracy międzyrządowej i koordynacji polityki między państwami o dużym znaczeniu gospodarczym, które mogą reagować na kryzysy gospodarcze i stabilizować globalną gospodarkę. W związku z tym G20 jest rozwijana poza zwykłymi protokołami prawa

międzynarodowego, nie ma konstytucji ani traktatu i nie tworzy międzynarodowych umów prawnych. G20 i jej prekursorzy nie mają również stałego sekretariatu ani dedykowanego budżetu, a rotacyjny gospodarz zapewnia lokalizację i infrastrukturę spotkań. Te elementy oznaczają, że grupa nie ma możliwości działania niezależnie od państw członkowskich. Znaczenie G20 i innych form systemu G odnosi się do zdolności przywódców potężnych państw do spotykania się w nieformalnym kontekście w celu dzielenia się podejściami do światowych problemów. To prowadzi do działań politycznych przez konkretne organizacje międzynarodowe lub poprzez rozwój polityki krajowej.

Grupa G20 i późniejsze forum przywódców zostały stworzone przez członków G7 jako „nowy mechanizm nieformalnego dialogu w ramach systemu instytucjonalnego Bretton Woods (jest to międzynarodowy system walutowy z 1944 r., oparty na stałych kursach wymiany walut do dolara amerykańskiego, który był powiązany z ceną złota. Został zniesiony w 1971 r. po zakończeniu wymienialności dolara na złoto), w celu poszerzenia dialogu na temat kluczowych kwestii polityki gospodarczej i finansowej między gospodarkami o znaczeniu systemowym oraz promowania współpracy w celu osiągnięcia stabilnego i zrównoważonego wzrostu na świecie, który przynosi korzyści wszystkim”. Elementem wartym podkreślenia jest fakt, że grupa G20 została zaprojektowana tak, aby móc wpływać na formalne instytucje Bretton Woods i koordynować ich działania, będąc jednocześnie całkowicie poza tymi instytucjami. Podczas gdy niektórzy aktorzy międzynarodowi w odpowiedzi na globalny kryzys finansowy z 2008 r. wzywali do stworzenia swego rodzaju „nowego Bretton Woods”, przywódcy państw G7 zdecydowali się rozszerzyć nieformalny charakter grupy i włączyć więcej państw do nieformalnego szczytu, a nie do wzmocnionej formalnej organizacji międzynarodowej, która mogłaby interweniować w wewnętrzne sprawy polityczne państw członkowskich. G20 nie oznacza, że państwa członkowskie chciały niejako wzmocnić prawo międzynarodowe i przestrzegać go, ale zamierzały raczej uniknąć komplikacji związanych z multilateralizmem poprzez dalszy rozwój nieformalnych form globalnego zarządzania. Nieformalny charakter G20 i wynikająca z niego trudność w osiągnięciu konsekwentnych decyzji, doprowadził niektórych badaczy do twierdzenia, że obecny porządek

świata najlepiej charakteryzuje sytuacja tak zwanego „G zero”, w której brak zbiorowego porozumienia lub zbiorowej władzy. Niemniej wydaje się, że G20 reprezentuje świadomą, kolektywną decyzję o powołaniu ograniczonego i nieformalnego forum, które unika tworzenia formalnych ram, a tym samym tworzy szybką i elastyczną nieformalną reakcję na kryzysy, która ma na celu zwiększenie skuteczności działania istniejących organizacji międzynarodowych. Zarówno siła G20, jak i ograniczenia jej skuteczności wynikają z tego porozumienia, aby celowo zaprojektować nieformalną i w dużej mierze dobrowolną formę globalnego zarządzania.

Jednym z kluczowych elementów G20 jest sposób, w jaki łączy ona bycie nieformalnym koncertem państw z podstawową siecią działań politycznych. G20 jest najbardziej zauważalna podczas corocznych szczytów światowych przywódców, ale należy podkreślić, że jest to tylko część widoczna dla społeczeństwa międzynarodowego, podczas gdy zdecydowana większość uzgodnień i współpracy odbywa się przez cały rok i aktywność ta nie jest widoczna dla podmiotów spoza grupy. G20 może być postrzegana jako rodzaj globalnego szczytu, który obejmuje szerszą architekturę, instytucje i, co najważniejsze, ma realny wpływ na zachowania polityczne podmiotów zaangażowanych. Konceptualizacja ta ma na celu zidentyfikowanie zakulisowych działań politycznych, które ułatwiają spotkania przywódców. W związku z tym aby stwierdzić, że G20 jest czymś więcej niż tylko nieformalnym spotkaniem przywódców i jest mu bliżej do współczesnego koncertu mocarstw.

Ponadpaństwowość odnosi się do ministerialnych i biurokratycznych interakcji między różnymi szczeblami rządów i organizacji międzynarodowych. Taka działalność była znaczącą częścią globalnej architektury finansowej, obejmującej różne instytucje techniczne, które zostały opracowane w celu ustabilizowania globalnych systemów finansowych w ostatnich dziesięcioleciach. Ponadnarodowe sieci polityczne odnoszą się do szerszej działalności ekspertów i rzeczników z biznesu i grup społeczeństwa obywatelskiego, którzy są wciągani w procesy kształtowania polityki przez liderów lub gdy te interesy społeczne narzucają się w procesie kształtowania polityki. Takie sieci wspierają twierdzenie, że zarządzanie sieciowe jest kluczową cechą porządku światowego XXI wieku i że G20 jest centrum tej działalności.

To szersze rozumienie globalnych szczytów jest szczególnie istotne dla G20. Od końca lat 90. XX wieku ponadnarodowe grupy polityczne podejmują wysiłki, aby wpłynąć na system G20, w celu wymuszenia instytucjonalizacji panujących struktur. Jest to szczególnie widoczne w rozwoju spotkań ministerialnych i grup roboczych, które są międzyrządowymi sieciami politycznymi obejmującymi regulatorów i ekspertów z państw członkowskich, zaangażowanych w rozważanie odpowiedzi na konkretne kwestie polityczne. Ponadto ponadnarodowe sieci polityczne są widoczne w tworzeniu grup zewnętrznych w postaci Think 20, Labour 20, Business 20, Civil 20, Youth 20, Women 20 i Science 20. Grupy te obejmują przedstawicieli odpowiednich sektorów wybranych przez kraj organizujący G20, którzy są proszeni o przedstawienie praktycznych propozycji politycznych do agendy spotkania. Takowy proces sugerowania propozycji agendy obrad wyznaczone podmioty państwa – organizatora rozpoczął się w 2013 r. Wprowadzenie opisanego powyżej jawnego systemu spowodowało, że G20 stała się bardziej rozbudowanym i zinstytucjonalizowaną grupą globalnego szczytu, odbiegającym od kojarzonych z tą grupą tajnych i nieformalnych dyskusji przywódców. Rozwój ten oferuje dalsze możliwości zaangażowania społeczeństwa w globalne zarządzanie i wskazuje, że większa przejrzystość i odpowiedzialność są bardziej możliwe niż w przeszłości.

Idea globalnych szczytów może unaocnić, czym jest G20 i jak funkcjonuje, ale nadal istnieje szereg pytań politycznych dotyczących działania grupy. Najważniejsze z nich brzmi: czy szczyty te są znaczące i skuteczne? Czy są one dla światowych przywódców po prostu okazją do zrobienia sobie zdjęcia? Chociaż zdarzały się sytuacje, w których G20 wywarła wyraźny polityczny wpływ na globalną politykę, takie jak skoordynowana reakcja na globalny kryzys finansowy z 2008 r., skuteczność i znaczenie działalności grupy znacznie się różniła. Jako forum przywódców wykazała się pewną zdolnością do bycia skutecznym, ale reaktywnym „komitetem kryzysowym”. Istnieją jednak wątpliwości, czy G20 powinna być „komitetem sterującym”, który może działać w celu zapobiegania problemom gospodarczym, a niektóre rozważania polityczne przynoszą niewielkie lub żadne rozwiązania. Pomimo zmiennego i warunkowego znaczenia G20 nadal stanowi istotne forum dla poprawy relacji między przywódcami oraz utrzymywania otwartego dialogu politycznego między

różnymi urzędnikami i decydentami politycznymi, co zapewnia możliwość przyszłej koordynacji polityki, nawet jeśli nie przyniosło to znaczących rezultatów na każdym szczycie G20. Aby G20 była skuteczna, zwłaszcza jako prewencyjny komitet sterujący, musi być zdecydowanie bardziej sformalizowana, a przede wszystkim uznana przez całą społeczność międzynarodową.

Legitymizacja w globalnym zarządzaniu jest niepewna. Istnieją instytucje międzynarodowe, które mają słabą legitymację, których roszczenia do władzy są nierozwinięte, testowane lub naruszane z niewielką karą lub bez kary – co oznacza, że niektóre aspekty globalnego zarządzania są czasami nieskuteczne. Wiele form zarządzania wymaga dobrowolnego podporządkowania się, ponieważ nie ma faktycznej możliwości zmuszenia do tego państw lub innych podmiotów. W związku z tym ich legitymizacja ma kluczowe znaczenie dla generowania zgodności z ich programem i celem oraz dla uniknięcia kryzysu, który zagraża istnieniu i funkcjonowaniu tych organizacji. G20 nie jest wyjątkiem. Biorąc pod uwagę, że G20 to nieformalna forma zarządzania bez umocowania prawnego, szczególnie ważne jest, aby była postrzegana jako legalna, jej działanie było sankcjonowane, a pomysły polityczne były szeroko rozpowszechniane i zapewniały właściwe reakcje na globalne problemy.

Jarosław Indyk

A. Alexandroff, *Challenges in Global Governance: Opportunities for G-x Leadership*, Policy Analysis Brief, the Stanley Foundation, Muscatine 2010; A. F. Cooper, *The G20 is dead as a crisis or steering committee: Long live the G20 as hybrid focal point*, 13.01.2020, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10220461.2019.1699855> [dostęp 18.03.2024]; D. Stone, *The Group of 20 Transnational Policy Community: Governance Networks*, Policy Analysis and Think Tanks. "International Review of Administrative Sciences", 2015, No 81(4); S. Wasiuta, *Grupa siedmiu (G7)*, [w:] *Encyklopedia Bezpieczeństwa*, (red.) O. Wasiuta, S. Wasiuta. Tom 5, Wydawnictwo Libron. Kraków 2022; D. Wnukowski, P. Kugiel, *G20 po szczycie w Nowym Delhi – sukces Indii i państw rozwijających się*, 15.09.2023, PISM, <https://www.pism.pl/publikacje/g20-po-szczycie-w-nowym-delhi-sukces-indii-i-panstw-rozwijajacych-sie> [dostęp 18.03.2024]; J. Scholte, *Building Global Democracy? Civil Society and Accountable Global Governance*. Cambridge University Press, Cambridge 2012; M. Beeson, S. Bell, *The G-20 and International Economic Governance: Hegemony*,

Collectivism, or Both? "Global Governance", 2009, Vol. 15, No. 1; N. Woods, *The G20 Leaders and Global Governance*, "GEG Working Paper", 2010/59, Global Economic Governance Programme, University College, Oxford 2010.

GRUPA WAGNERA (ЧБК „Вагнер”, *PMC Wagner Center*) – półpaństwo-wa formacja zbrojna utworzona w 2014 r. na terenie Federacji Rosyjskiej, potocznie nazywana „armią cieni Putina”. Powstała z inicjatywy państwa i służyła realizowaniu jego polityki zagranicznej za pomocą środków militarnych i bez oficjalnego udziału rosyjskiego rządu, ale przy wsparciu rosyjskich służb specjalnych GRU. Złożona głównie z rosyjskich najemników, miała zapewnić Rosji możliwość zdobywania terenu, rozszerzenia strefy wpływów i prowadzenia wojen w interesie Federacji, jednak bez oficjalnego udziału armii tego państwa. Strategiczne cele korzystania z jej usług koncentrowały się wokół szeroko rozumianej ekspansji rosyjskich wpływów politycznych, wojskowych i gospodarczych w Europie Wschodniej, Afryce, Ameryce Łacińskiej i na Bliskim Wschodzie. Początkowo działała w szarej strefie, bez oficjalnego poparcia rosyjskiego rządu, realizując swoje zadania w sposób nieformalny i półjawny. Często wręcz zaprzeczano jej istnieniu. Wynikało to z faktu, że działalność najemników na terenie Rosji oficjalnie uznawana była za nielegalną, groziła za nią kara do ośmiu lat pozbawienia wolności. Rosyjska inwazja na Ukrainę, dokonana 24 lutego 2022 r., w dużym stopniu zmieniła tę konwencję. Nastąpiła wówczas otwarta promocja działań wagnerowców w rosyjskich mediach zwieńczona powołaniem, w listopadzie 2022 r., Centrum Techniki Wojskowej Grupy Wagnera w Sankt Petersburgu. Od grudnia 2022 r. Grupa została oficjalnie zarejestrowana jako podmiot prawny pod nazwą *PMC Wagner Center*. W czerwcu 2023 r. jej powiązania ze strukturami Federacji ostatecznie potwierdził prezydent Władimir Putin, ujawniając, że jest ona finansowana przez państwo rosyjskie.

Grupa Wagnera powstała w Rosji w wyniku reorganizacji Korpusu Słowiańskiego (ang. *Slavonic Corps*), będącego częścią prywatnej firmy wojskowej i ochroniarskiej *Moran Security Group*. Firma początkowo specjalizowała się w operacjach antypirackich na morzach, z czasem zaczęła poszerzać obszary swojej działalności w zakresie ochrony i transportu. W 2012 r. utworzyła wspomniany Korpus Słowiański, który rok później

został wysłany do Syrii w celu zapewnienia wsparcia reżimowi Baszara al-Asada. Celem ekspedycji była ochrona zlokalizowanej tam infrastruktury energetycznej, w tym pól naftowych i rurociągów. Misja zakończyła się niepowodzeniem i Korpus został wkrótce rozwiązany. Z części jego członków uformowała się nowa grupa najemnicza, tzw. Grupa Wagnera, wspierana przez rosyjski wywiad wojskowy GRU. Na czele grupy stanął Dmitrij „Wagner” Utkin (1970–2023) – emerytowany podpułkownik armii rosyjskiej, zawodowy pilot, weteran wojen czeczeńskich oraz były dowódca jednego z oddziałów Specnazu. Po odejściu ze służby w 2013 r. dołączył do Moranu, następnie wraz z Korpusem Słowiańskim wziął udział w syryjskiej ekspedycji. Początkiem 2014 r. związał się z nowo powstającą strukturą i zaczął gromadzić wokół siebie innych weteranów sił specjalnych. Tak powstała grupa szybkiej interwencji do przeprowadzania ukierunkowanych operacji wspierająca działania Rosji w separatystycznym regionie Donbasu w Ukrainie, będącym w stanie wojny z proeuropejskimi władzami w Kijowie. Grupa ta przybrała nazwę od pseudonimu jej przywódcy – „Wagner” – używanym przez niego w łączności radiowej. Istotnym szczegółem osobowości Utkina był fakt, że oficjalnie przyznawał się do fascynacji Trzecią Rzeszą oraz osobą Adolfa Hitlera. Jego pseudonim „Wagner” nawiązywał pierwotnie do Richarda Wagnera, ulubionego kompozytora Führera, potem także do generała Wermachtu Eduarda Wagnera – dowódcy oddziałów wspomagających operacje paramilitarnych szwadronów śmierci Einsatzgruppen. Grupa Wagnera po raz pierwszy ujawniła się podczas działań w regionie ługańskim w Ukrainie, której formalnie Dmitrij Utkin był obywatelem, ale działał przeciwko niej na polecenie Kremla. Pozwalało to uzasadnić obecność jego ludzi w trakcie inwazji na Ukrainę w 2014 r. – Kreml próbował wówczas przeforować tezę, że aktywność najemników jest zrywem obywatelskim niezadowolonych Ukraińców, a nie ingerencją Rosji w wewnętrzne sprawy tego kraju.

Drugą kluczową postacią w szeregach Grupy był Jewgienij Prigożyn (1961–2023) – rosyjski przedsiębiorca i oligarcha, znajdujący się blisko prezydenta Władimira Putina, który tak jak on potrafił wykorzystać chaos panujący po rozpadzie ZSRR i czerpać z niego profity. Prigożyn to człowiek z burzliwą przeszłością, który większość lat 80. spędził w więzieniu pod zarzutem włamania i napadu z bronią w rękę. Po wyjściu na wolność stworzył

kilka udanych biznesów w branży restauracyjnej, które pozwoliły mu zbudować imperium i stać się finansistą. Zakładał kasyna, supermarkety w stylu zachodnim oraz sieć budek z hot dogami – pierwszy postsowiecki fast food. Jednocześnie inwestował w luksusowe restauracje odwiedzane przez elitę biznesową i polityczną Sankt Petersburga, w tym również przez Władimira Putina – wówczas najbliższego doradcę burmistrza – Anatolija Sobczaka. Nawiązane wówczas więzi z Putinem umacniały się wraz ze wzrostem jego znaczenia w strukturach politycznych państwa. Z czasem Jewgienij Prigożyn zyskał przydomek „kucharza Putina”, a dostęp do rządowych kontraktów cateringowych na obsługę oficjalnych uroczystości, zaopatrzenie w żywność rosyjskich sił zbrojnych oraz stołówek szkolnych uczynił go człowiekiem bogatym i znaczącym w kręgach władzy. W zamian za to oligarcha wspomagał Kreml w innych obszarach, niezwiązanych z działalnością gastronomiczną. W 2013 r. powołał Agencję Badań Internetowych (ang. *Internet Research Agency*), tzw. „farmę trolli”, która wyspecjalizowała się w produkowaniu *fake newsów* oraz promowaniu teorii spiskowych i proputinowskiej propagandy w mediach społecznościowych. Jej najbardziej znaczącymi operacjami były kampanie, które miały na celu wpłynięcie na wynik wyborów w krajach zachodnich, m.in.: na referendum w sprawie Brexitu w Wielkiej Brytanii oraz wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. Od 2014 r. Prigożyn zaczął dyskretnie inwestować w utworzenie Grupy Wagnera, pozostając jednak w cieniu.

Chociaż założenie Grupy przypisuje się Utkinowi i Prigożynowi, w ocenie części ekspertów międzynarodowych pełnili oni jedynie rolę figurantów, a utworzenie organizacji od samego początku było inicjatywą rosyjskich struktur państwowych. Niewątpliwie jednak zajmowali oni w strukturze organizacji najwyższe pozycje. Obok nich w Grupie Wagnera pojawiły się także nazwiska innych rosyjskich weteranów tj.: Andriej „Sedoj” Troszew – były spadochroniarz i pułkownik milicji, bohater wojen w Afganistanie i Czeczenii, uczestnik misji stabilizacyjnej ONZ na Bałkanach; Aleksandr Siergiejewicz „Ratibor” Kuzniecowa – weteran rosyjskich sił zbrojnych, były członek oddziałów specjalnych; Konstantin „Mazaj” Pikałow – dowódca firmy najemniczej Konwój, nieformalny doradca prezydenta Republiki Środkowoafrykańskiej do spraw militarnych; Iwan „Miron” Masłow – dowódca oddziału wagnerowców w Afryce.

Powołanie zakazanej prawem organizacji najemniczej o charakterze wojskowym bazowało na wykorzystaniu nieścisłości i luk prawnych w prawie międzynarodowym. Organizacja nie do końca wpisywała się bowiem w definicję prywatnej firmy wojskowej (ang. *Private Military Company*, PMC), nie była także klasyczną formacją najemniczą. Grupa Wagnera sytuowała się pomiędzy tymi dwoma kategoriami, będąc niezwykle elastycznym narzędziem działań geopolitycznych, niezwykle przydatnym z perspektywy władz Rosji. Zalety korzystania z usług Grupy Wagnera dla Federacji Rosyjskiej to m.in.:

- ▶ posiadanie do dyspozycji dobrze wyszkolonych i uzbrojonych żołnierzy z możliwością ich rozmieszczenia w dowolnym miejscu na świecie w celu realizacji strategicznych interesów Federacji w sposób niejawni i nierzadko niezgodny z prawem, bez powiązania z oficjalnymi strukturami politycznymi i wojskowymi;
- ▶ posiadanie do dyspozycji tzw. „mięsa armatniego” w postaci skazanców zrekrutowanych w zakładach karnych, wysyłanych do walki tylko w zamian za obietnicę wolności;
- ▶ stosunkowo niskie koszty utrzymania prywatnej organizacji paramilitarnej w porównaniu z finansowaniem żołnierzy regularnej armii (żołd, emerytury etc.) – w dłuższej perspektywie przekłada się to na oszczędności finansowe;
- ▶ możliwość ukrycia przed społeczeństwem i środowiskiem międzynarodowym statystyk strat ludzkich poniesionych w walce – zgonów najemników nie podaje się do wiadomości publicznej, są rejestrowane poza oficjalnymi statystykami prowadzonymi przez Ministerstwo Obrony;
- ▶ sposób na uniknięcie odpowiedzialności władz rosyjskich za zbrodnie popełnione przez najemników lub nieudane operacje wojskowe – w razie porażki Rosja jako podmiot państwowy nie może być pociągnięta do odpowiedzialności prawnej za działania podejmowane przez niezidentyfikowanych „zagranicznych ochotników”;
- ▶ możliwość swobodnego powoływania i rozwiązywania grup w dowolnym momencie, bez możliwości postawienia ich członków przed sądem;

- ▶ posiadanie do dyspozycji prywatnej firmy wojskowej realizującej interesy Federacji na wybranym terenie zapewnia zyski ze sprzedaży występujących tam surowców naturalnych (np. złoto, diamenty, drewno), zawieranie korzystnych kontraktów umożliwiających ich eksploatację firmom powiązanym z Moskwą, a także sprzyja zawieraniu kontraktów zbrojeniowych i budowie infrastruktury wojskowej;
- ▶ dzięki pomocy sojuszników z Afryki możliwość obchodzenia sankcji nałożonych na Rosję przez podmioty zachodnie;
- ▶ możliwość pomnażania majątków powiązanych z władzą oligarchów (Jewgienij Prigożyn).

Na przestrzeni lat zmieniał się nie tylko zakres zadań Grupy Wagnera, ale również poziom jej wpływu na kształtowanie polityki zagranicznej Rosji. Początkowo formacja była przede wszystkim narzędziem destabilizowania wschodniej Ukrainy. Następnie wykorzystywano ją do ochrony sojuszniczych reżimów w zamian za korzyści z eksploatacji surowców naturalnych. Od czasu inwazji Rosji na Ukrainę Grupa stała się wyspecjalizowaną armią biorącą udział w operacjach bojowych, posiadającą własne czołgi, ciężką artylerię, obronę powietrzną i systemy rakietowe. Stanowiła także alternatywny kanał mobilizacji i uzupełniania strat w rosyjskim personelu wojskowym, m.in. rekrutując i szkoląc osoby z przeszłością kryminalną. Z realizujących zadania specjalne elitarnych oddziałów najemnych stała się zatem punktem werbunkowym dla kryminalistów, masowo wysyłanych na front w Ukrainie.

Usługi wojskowe świadczone przez Grupę Wagnera obejmowały szeroki zakres działań, od walk na froncie po ochronę interesów politycznych oraz ekonomicznych zleceniodawcy. Były to m.in.:

- ▶ prowadzenie działań bojowych;
- ▶ wywiad i rozpoznanie;
- ▶ doradztwo i szkolenie lokalnych sił bezpieczeństwa, organizacja struktur militarnych (m.in. Libia, Mali, Mozambik, Republika Środkowoafrykańska, Sudan, Syria);
- ▶ ochrona osobista elit politycznych (m.in. prezydenta Wenezueli);
- ▶ ochrona budynków i infrastruktury wykorzystywanej do wydobywania surowców naturalnych w Syrii i Afryce (np. rurociągów, rafinerii);

- ▶ organizacja i konwojowanie dostaw broni;
- ▶ wsparcie informacyjno-propagandowe;
- ▶ działania inżynieryjno-saperskie;
- ▶ operacje informacyjno-psychologiczne.

Baza Grupy mieściła się w Mołkinie w Kraju Krasnodarskim na terenie obiektów szkoleniowych rosyjskiego wywiadu wojskowego, a dokładnie 10. Brygady Specnazu GRU. Był to szczególnie punkt na mapie Rosji z uwagi na strategiczne położenie geograficzne, biorąc pod uwagę niewielką odległość od Morza Czarnego, krymskiego portu w mieście Kercz oraz Kaukazu. Organizacja posiadała własny obiekt szkoleniowy, dysponując rozległym terenem do ćwiczeń taktycznych (ok. 2,5 h), z którego przeprowadzano przerzuty najemników w różne rejony działań. Członkowie oddziałów przechodzili tam kompleksowe szkolenia przygotowawcze w zakresie: obsługi dział i wyrzutni rakietowych, prowadzenia walki elektronicznej, koordynacji operacji lądowych i powietrznych, działań dywersyjnych, dezinformacji wojskowej, sabotażu oraz rekrutacji zagranicznych agentów.

Szeregi Grupy Wagnera zasilali w zdecydowanej większości byli żołnierze zawodowi rosyjskich sił specjalnych lub innych doświadczonych jednostek wojskowych, ewentualnie recydywiści z wojskową przeszłością. Średnia wieku najemników wynosiła trzydzieści lat; pochodzili z około piętnastu krajów, głównie z byłych republik radzieckich, ale 75% zaciągu stanowili Rosjanie. Wśród najemników zagranicznych większość pochodziła z krajów byłego Związku Radzieckiego, np. Kazachstanu i Uzbekistanu, kilkunastu z nich służyło wcześniej we francuskiej Legii Cudzoziemskiej. Najemnicy byli zatrudniani na podstawie umów najmu do świadczenia usług wojskowych. Oficjalnie umowa obejmowała prowadzenie badań geologicznych i ochronę pól naftowych z zastrzeżeniem, że praca będzie się odbywać w strefie wojennej z wymaganą gotowością do użycia broni, szczególnie jeśli misja zakładała pobyt w Afryce lub Azji. W przypadku Ukrainy sytuacja była mniej jednoznaczna, ale i tam najemnicy byli zatrudniani do zadań związanych z nadzorem i ochroną infrastruktury wydobywczej. Wszyscy kandydaci przechodzili badanie wariografem, po którym następowała rozmowa z psychologiem. Profile rekrutów bardzo różniły się od siebie. Na misje do Afryki lub na Bliski Wschód rekrutowano kandydatów w przedziale wiekowym od 24 do

45 lat, posiadających doświadczenie służby w siłach porządkowych, wojsku, oddziałach specjalnych lub podróży służbowych do ciepłych krajów. Wymagana była także bardzo dobra kondycja zdrowotna i fizyczna. W przypadku kandydatów do działań w Ukrainie wymagania nie były aż tak restrykcyjne – preferowany przedział wiekowy to 24–50 lat, kandydat nie musiał też posiadać doświadczenia wojskowego. Wymagano natomiast, aby rekrut nie miał krewnych mieszkających w Ukrainie ani poza granicami Wspólnoty Niepodległych Państw. Przyjętym najemnikom wyjaśniano misję Grupy, czyli obronę i promocję interesów Rosji poprzez udział w konfliktach zbrojnych. Wstępując w szeregi organizacji, należało oddać dokumenty tożsamości, po czym każdy z najemników otrzymywał własny nieśmiertelnik. Najemnicy przerzucani byli nieformalnie na teren zdestabilizowanych regionów świata, bezpośrednio samolotami lub okrętami regularnej armii. Stąd mogli pojawiać się w strefie działań niezauważeni i bez dokumentów, co uniemożliwiało identyfikację w razie śmierci w walce.

Pomimo wysokiego ryzyka utraty zdrowia i życia zainteresowanie pracą najemniczą było stosunkowo duże. Dla wielu weteranów pozbawionych celu w życiu po odejściu z wojska, a będących w dobrej kondycji fizycznej, była to wymarzona oferta pracy. Nie bez znaczenia były także stosunkowo wysokie jak na standardy rosyjskie zarobki. Miesięczne uposażenie w zależności od stopnia wojskowego, miejsca stacjonowania, pełnionych funkcji i wykonywanych zadań wynosiło, wg różnych źródeł, w granicach od 1–1,5 tys. do 4 tys. dolarów. Większość tych płatności dokonywana była w gotówce i nie podlegała żadnej kontroli finansowej. Najemnicy otrzymywali ponadto nieformalne ubezpieczenie na wypadek śmierci podczas zadań operacyjnych. Z tych środków wypłacano rodzinie wysokie, jak na warunki rosyjskie, odszkodowania w granicach 30–40 tys. dolarów. Od czasu wojny w Ukrainie w 2022 r. do organizacji zaczęli trafiać więźniowie, dla których jedyną zapłatą było darowanie kary i odzyskanie wolności. Pierwsi z nich pojawili się na polu walki w lipcu 2022 r. w obwodzie donieckim i w znaczący sposób zasilili szeregi formacji. Zasoby ludzkie Grupy Wagnera na przestrzeni lat były płynne i ze względu na nieformalność oraz częste działania na granicy prawa, trudne do precyzyjnego ustalenia. Zakłada się, że w chwili powstania organizacji liczyła

ona 1 tys. osób. W 2017 r. jej stan wynosił już ok. 6 tys. żołnierzy, a końcem 2022 r. szacowano, że w Ukrainie w szeregach organizacji walczyło ok. 50 tys. osób, w tym 10 tys. najemników i 40 tys. więźniów.

Grupa Wagnera operowała w wielu częściach świata. Z jej usług korzystały najczęściej kraje, w których sytuacja polityczna była niestabilna – głównie w krajach Afryki, Bliskiego Wschodu i Ameryki Południowej. Wagnerowcy prowadzili tam działania w obszarach, w które armia rosyjska ze względów prawnych nie mogłaby się zaangażować, a które znajdowały się w zakresie zainteresowania rządu Federacji.

Początek aktywności wojskowej Grupy Wagnera miał miejsce w Ukrainie w 2014 r. W lutym prorosyjski prezydent tego kraju, Wiktor Janukowycz (2010–2014), zbiegł do Rosji po tym, jak fala protestów społecznych odsunęła go od władzy. Rosja odpowiedziała na utratę wpływów w Kijowie inwazją na ukraińską autonomiczną republikę Krymu. Wojska Federacji obaliły regionalny rząd i zainstalowały wspierany przez Moskwę reżim. W marcu 2014 r. prezydent Putin podpisał traktat włączający Krym do Federacji Rosyjskiej. W czasie gdy Rosja umacniała swoją pozycję na Krymie, małe grupy uzbrojonych mężczyzn w mundurach bez insygniów – w rzeczywistości oddziały najemników – przejmowały budynki administracyjne we wschodnich regionach Ukrainy: Doniecku, Ługańsku i Charkowie. Były to pierwsze znane operacje Grupy Wagnera, która w tym czasie zaczęła się konsolidować. Dokument założycielski formacji, datowany na 1 maja 2014 r., ustanowił Dmitrija Utkina dowódcą odpowiedzialnym za szkolenie, rekrutację i dyscyplinę, a Jewgienija Prigożyna mianował dyrektorem odpowiedzialnym za zabezpieczenie broni i funduszy, a także ochronę personelu przed rosyjskimi przepisami zabraniającymi działalności najemniczej.

Sukces Wagnera w Ukrainie w dużym stopniu wpłynął na decyzję Kremla o wysłaniu grupy do Syrii w 2015 r., aby tam chroniła instalacje naftowe w rejonie najbardziej zagrożonym przez islamistów. Syryjski dyktator był pierwszym przywódcą, który skorzystał z usług Grupy. Ekspedycja odbyła się na mocy umowy firmy Evro Polis, specjalizującej się w wydobyciu ropy naftowej i kontrolowanej przez Jewgienija Prigożyna, z rządem Baszara al-Asada. Umowa opiewała na 25% zysków z wydobycia ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Najemnicy byli odpowiedzialni za odzyskanie

kontroli nad terenami roponośnymi i gazonośnymi, które dostały się w ręce Państwa Islamskiego oraz zapewnienie ochrony szybów naftowych. To właśnie w Syrii doszło do wypracowania zasady stosowanej potem w innych państwach – bezpieczeństwo w zamian za surowce. O rosnącym znaczeniu wagnerowców jako sił zastępczych dla armii rosyjskiej świadczy fakt, że w 2014 r. działali w zaledwie czterech państwach – w 2021 r. w dwudziestu siedmiu. Z upływem czasu organizacja swoją aktywność poszerzyła o tereny Ameryki Południowej (Wenezuela), Bliskiego Wschodu i Afryki (Syria, Mali, Libia, Sudan, Madagaskar, Mozambik i Republika Środkowoafrykańska), obszary dotychczas zdominowane przez interesy brytyjskie, francuskie, amerykańskie i chińskie. Rosja wykorzystywała tam wagnerowców do destabilizowania państw, prowadzenia tajnych operacji bojowych, rekrutacji najemników, szkolenia lokalnych sił bezpieczeństwa oraz do ochrony infrastruktury energetycznej, wydobywczej i wojskowej. W Wenezueli najemnicy ochraniali reżim dyktatora Nicolása Maduro, w Libii wspierały dowódcę wojskowego generała Khalifę Haftara i pomogły Kremlowi zwiększyć jego wpływy w kraju. Sudan, Mali, Republika Środkowoafrykańska i inne kraje afrykańskie również zatrudniały personel Wagnera w charakterze „instruktorów wojskowych”, w zamian za surowce, m.in. złoto i diamenty. Strategia Grupy w Afryce opierała się głównie na usługach w zakresie bezpieczeństwa i ochrony rządów, negocjowaniu wynagrodzenia w postaci dostępu do zasobów naturalnych na uprzywilejowanych warunkach oraz doradztwa politycznego, kampanii medialnych i dezinformacji, towarzyszące sprzedaży broni przez Rosję. W efekcie tych działań Federacja stała się największym dostawcą broni na kontynencie afrykańskim, dzięki czemu uzależniła od siebie wiele krajów.

Inwazja Rosji na Ukrainę dokonana 24 lutego 2022 r. spowodowała częściowy powrót najemników do Europy i unaoczniała skalę wykorzystania wagnerowców w walkach frontowych. W celu uzupełnienia i zwiększenia zasobów ludzkich formacji Prigożyn rozpoczął rekrutację w rosyjskich więzieniach. Powstała wówczas swoista armia skazańców, nazywana też „mięsem armatnim Prigożyna”. Organizacja stała się wtedy jedną z najbardziej aktywnych podczas wojny. Brała udział w bitwie o Popasną, była główną siłą, która zdobywała Sołedar, uczestniczyła w bitwie o Bachmut. Zwycięstwo w Bachmucie stało się przełomem i swoistym

przewartościowaniem roli Grupy. Pomimo ogromnych strat po stronie rosyjskiej był to pierwszy sukces tego kraju na polu bitwy od długiego czasu. Spowodowało to, że akcje Prigożyna i jego formacji znacząco wzrosły w oczach władzy. Zdobycie ratusza w Bachmucie 3 kwietnia 2023 r. przyjmuje się za moment symbolicznego uznania Grupy Wagnera przez władze rosyjskie.

Sukces w Bachmucie obnażył jednocześnie narastający konflikt między przedstawicielami rosyjskiego ministerstwa obrony, w tym z głównodowodzącym rosyjskimi siłami w Ukrainie generałem Walerijem Gierasimowem oraz szefem resortu obrony Siergiejem Szojgu a szefem wagnerowców Jewgienijem Prigożynem. Liderzy konkurencyjnych grup byli o siebie zazdrośni od dłuższego czasu, od lat rywalizowali o kontrakty Ministerstwa Obrony, także dowodzone przez nich armie konkurowały między sobą. Jesienią 2022 r. kryzys nasilił się, bowiem Prigożyn zaatakował rosyjski sztab generalny, próbując udowodnić niekompetencję Szojgu, a jednocześnie pokazać skuteczność Wagnera w wojnie. Zaostrzenie konfliktu nastąpiło, gdy minister Szojgu ogłosił, że od 1 lipca 2023 r. wszyscy członkowie grup paramilitarnych będą musieli podpisać kontrakt z regularną armią. Oznaczałoby to koniec niezależności Grupy Wagnera. Napięcie eskalowało 23 czerwca 2023 r., kiedy Prigożyn skrytykował w mediach społecznościowych interwencję wojskową Rosji w Ukrainie, stwierdzając, że wojna powinna być już dawno zakończona. Ponadto oskarżył rosyjskie siły zbrojne o atak na żołnierzy Wagnera na tyłach ukraińskiego frontu i ogłosił rozpoczęcie „marszu sprawiedliwości”, nazwanego potem Buntem Prigożyna. Przedostał się z terenu Ukrainy z powrotem do Rosji na czele kolumny pancernej złożonej z około 25 tys. najemników. 24 czerwca siły wagnerowców zestrzeliły ponad pół tuzina rosyjskich samolotów i zajęły kwatery główną Południowego Okręgu Wojskowego w Rostowie nad Donem. Ich lider ogłosił, że oczekuje na przybycie Siergieja Szojgu i Walerija Gierasimowa, po czym zagroził zaatakowaniem Moskwy, gdyby odmówili. Podczas gdy Prigożyn pozostał w Rostowie, kolumna dowodzona przez Utkina skierowała się na północ, nie napotykając znaczącego oporu, zanim ostatecznie zatrzymała się zaledwie 200 km na południe od Moskwy. Prezydent Rosji działania Prigożyna potraktował jako zdradę, ale służby bezpieczeństwa nie podjęły żadnych natychmiastowych działań w celu

jego zatrzymania. Zakończenie marszu nastąpiło wieczorem 24 czerwca, o czym poinformował sam Jewgienij Prigożyn. Nieco wcześniej kancelaria prezydenta Białorusi Alaksandra Łukaszenki wydała oświadczenie, w którym poinformowała o rozmowach między Łukaszenką a Prigożynem, w wyniku którego doszło do zatrzymania kolumny wojskowej podążającej w stronę Moskwy. Ustalono, że w zamian za wstrzymanie buntu najemnicy zostaną objęci amnestią i otrzymają kontrakty wojskowe, a Prigożyn pozostanie tymczasowo na Białorusi. W lipcu 2023 r. tysiące najemników Wagnera założyło koszały na terenie byłej białoruskiej bazy raketowej w Tsel. Wyzwaniem dla Kremla w tej sytuacji było ukaranie Wagnera, zachowując jednocześnie wpływy, jakie wypracował w Afryce.

23 sierpnia 2023 r. w obwodzie twerskim w Rosji doszło do katastrofy samolotu Embraer lecącego z lotniska Szeremietiewo do Sankt Petersburga, w wyniku której zginęło dziesięć osób, w tym najprawdopodobniej Jewgienij Prigożyn oraz Dmitrij Utkin. Nie jest znana bezpośrednia przyczyna katastrofy. Pojawiły się spekulacje o wybuchu na pokładzie lub zestrzeleniu maszyny przez obronę przeciwlotniczą, w tym przez jednostki rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa (ros. *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, FSB). Eliminacja dwóch kluczowych postaci Grupy wydaje się być w interesie przedstawicieli rosyjskiej armii i samego prezydenta. W ocenie zachodnich i ukraińskich analityków prawdopodobne jest, że katastrofa była zemstą Władimira Putina za bunt Prigożyna. Przeprowadzeniem puczu Wagner obnażył bowiem słabość systemu putinowskiego, osłabił pozycję prezydenta i jego wizerunek jako przywódcy potrafiącego zarządzać sporami wewnątrz struktury państwowej. Zainteresowani usunięciem Prigożyna byli też minister Szojgu i generał Gierasimow, którzy byli przez niego mocno krytykowani za brak postępów na ukraińskim froncie. Dalsze losy Grupy Wagnera nie są zbyt dobrze znane. Z nieoficjalnych informacji wynika, że syn Jewgienija Prigożyna – Paweł, odziedziczył majątek ojca i kontrolę nad formacją najemników.

Działania Grupy Wagnera, wykraczające daleko poza region poradziecki, zaczęły zagrażać interesom państw zachodnich, zarówno europejskich, jak i USA. Wydaje się, że Zachód nie przewidział, jak bardzo wzrośnie znaczenie organizacji. Przebudzenie nadeszło wraz z wojną

w Ukrainie, kiedy zaczęto sobie uświadamiać prawdziwe zamiary Kremla. Wieloletni brak podmiotowości prawnej Grupy Wagnera utrudniał społeczności międzynarodowej podjęcie działań przeciwko jej aktywności, a zakres wykonywanych przez nią zadań i charakter ich powiązań ze strukturami państwowymi uniemożliwiał klasyfikowanie tego podmiotu jako prywatnej firmy wojskowej i pociąganie do odpowiedzialności za działania niezgodne z prawem. Od 2016 r. na szefów i zidentyfikowanych członków Grupy nałożono sankcje za udzielenie wsparcia rosyjskiemu rządowi podczas pierwszej wojny w Ukrainie (2014 r.). W styczniu 2023 r. Wagner został uznany przez Stany Zjednoczone za międzynarodową grupę przestępczą. Wpływ na tę decyzję miały przypadki naruszenia praw człowieka przez wagnerowców w Ukrainie oraz wykorzystywanie przez nich broni pochodzącej z Korei Północnej, a także rekrutowanie więźniów w zamian za ich zwolnienie z odbywania kary. Francuscy parlamentarzyści 9 maja 2023 r. przyjęli rezolucję wzywającą Paryż i Brukselę do umieszczenia Grupy Wagnera na liście organizacji terrorystycznych. Rezolucja ta wzmacniała międzynarodowe apele o zastosowanie bardziej zdecydowanych środków oraz potępienie przestępczych działań Grupy. Była ona bowiem wielokrotnie oskarżana o łamanie praw człowieka, głoszenie neonazistowskich poglądów oraz stosowanie brutalnych metod w działaniach wojennych. Praktycznie wszędzie, gdzie działał Wagner, ONZ i organizacje praw człowieka odkrywały dowody masowych zabójstw, tortur, gwałtów i zbrodni wojennych oraz bezprecedensowej i nieuzasadnionej przemocy wobec ludności cywilnej.

Sabina Olszyk

A. Górski, *Grupa Wagnera i inne prywatne armie świata*. Filia, Poznań 2023; D. Zuferey, L. Osborn, *Grupa Wagnera. Tajemnice armii Prigożyna*, Wydawnictwo W. A. B., Warszawa 2023; F. Bryjka, *Grupa Wagnera – paramilitarne narzędzie rosyjskich operacji hybrydowych*. „Sprawy Międzynarodowe”, 2022, t. 75, nr 2; J. Olchowski, *Konsekwencje śmierci Jewgienija Prigożyna*. „Komentarze IES”. 2023, nr 946, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2023/09/ies-komentarze-946-194-2023.pdf> [dostęp 29.01.2024]; M. Gabidullin, *Wagnerowiec. Spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina*. Znak Koncept, Kraków 2022; M. Ray, *Wagner Group. Russian mercenary group*, <https://www.britannica.com/topic/Wagner-Group> [dostęp

29.01.2024]; P. Mazur, *Wagnerowcy w Syrii – wykorzystanie PMC przez Rosję w konflikcie syryjskim*. „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”. 2018, vol. 8.

GRUPA ZADANIOWA DS. DOCHODZENIA W SPRAWIE ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA ZBRODNIĘ POPEŁNIONE W UKRAINIE – międzynarodowa grupa prawników powołana 29 marca 2022 r. w celu wspierania ukraińskich prokuratorów w koordynowaniu spraw sądowych dotyczących zbrodni wojennych i innych przestępstw związanych z rosyjską inwazją na Ukrainę w 2022 r.

Pod koniec marca 2022 r. prokurator generalna Ukrainy Iryna Wenediktowa ogłosiła utworzenie międzynarodowego zespołu prawnego mającego wspierać ukraińskich prokuratorów w koordynowaniu spraw sądowych przed wieloma sądami w wielu jurysdykcjach w sprawie zbrodni wojennych związanych z inwazją Rosji przeciwko Ukrainie. Wenediktowa oświadczyła, że ukraińska prokuratura zebrała 2500 „możliwych przypadków zbrodni wojennych”, w tym ataku powietrznego na teatr w Mariupolu, i ma „kilkuset podejrzanych”.

Utworzenie grupy zadaniowej nastąpiło tydzień po tym, jak ukraińskie Ministerstwo Sprawiedliwości wyznaczyło kancelarię Quinn Emanuel Urquhart & Sullivan na doradcę w europejskim postępowaniu dotyczącym praw człowieka wszczętym przeciwko Rosji w związku z jej „niczym niesprowokowanymi, nieuzasadnionymi i bezprawnymi aktami agresji” w Ukrainie.

W skład grupy zadaniowej wchodzi jedni z czołowych międzynarodowych prawników zajmujących się prawami człowieka: adwokat z kancelarii Doughty Street Chambers Amal Clooney i baronowa Helena Kennedy QC; Richard Hermer i Tim Otty z QC; Philippa Webb i David Neuberger – były prezes Sądu Najwyższego Wielkiej Brytanii. Prokurator generalny Wielkiej Brytanii mianował sir Howarda Morrisona, byłego sędziego Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) w Hadze, niezależnym doradcą. Amal Clooney stanie na czele prawnej grupy zadaniowej ds. odpowiedzialności za zbrodnie popełnione w Ukrainie.

Amal Clooney powiedziała: „Jestem zaszczycona, że zostałam poproszona przez rząd Ukrainy o bycie członkiem ich prawnej grupy zadaniowej ds. odpowiedzialności. Ukraińcy zasługują na to, by sprawcy

zostali pociągnięci do odpowiedzialności i otrzymali odszkodowanie za przerażające nadużycia, których doświadczają. Jestem zaszczyczona, że mogę współpracować z tak znakomitą grupą prawników i ekspertów w tym przedsięwzięciu, aby zapewnić, że nikt nie jest ponad prawem, a ci, którzy przeżyli, będą mieli swój dzień w sądzie”.

Do grupy roboczej dołączyli także eksperci prawni z amerykańskiej firmy Covington & Burling LLP kierowanej przez Nikhila Goré'a, francuskiej firmy Sygna Partners kierowanej przez Luke'a Vidala, a także firmy Withers kierowanej przez Emmę Lindsay, która ma siedzibę w Nowym Jorku, podczas gdy zespół Covingtona jest prowadzony przez partnera N. Goré'a, który mieszka w Waszyngtonie. Każda z tych firm reprezentuje już Ukrainę, w tym przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości, w celu ścigania zarzutów o zbrodnie wojenne i zabezpieczenia reparacji w następstwie inwazji Rosji na Ukrainę.

Emma Lindsay powiedziała: „Jesteśmy zaszczyceni, że możemy pomóc Ukrainie w wysiłkach na rzecz zapewnienia sprawiedliwości ukraińskim cywilom, którzy są ofiarami rosyjskiej agresji i związanych z nią naruszeń prawa międzynarodowego. Z niecierpliwością czekamy na współpracę z innymi członkami grupy zadaniowej, aby wesprzeć Ukrainę i naród ukraiński w dążeniu do pociągnięcia do odpowiedzialności za zbrodnie popełnione podczas tego strasznego konfliktu”. Dodała, że grupa zadaniowa jest „bez wątpienia najważniejszym projektem, w sprawie którego doradzaliśmy rządowi do tej pory”.

Grupa zadaniowa będzie wspierana również przez czołowych naukowców w dziedzinie międzynarodowego prawa humanitarnego, w tym prof. Marko Milanovica (Uniwersytet w Nottingham) i prof. Andrew Claphama (Graduate Institute, Genewa), a także Centrum Zarządzania Międzynarodowego i Rozwiązywania Sporów w King's College London, Fundację Clooneya na rzecz Sprawiedliwości oraz Instytut Praw Człowieka Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawników. Członkowie grupy zadaniowej i związany z nimi personel pełnią służbę bez wynagrodzenia.

Celem grupy zadaniowej jest przygotowanie zaleceń dotyczących pozwów w jurysdykcjach krajowych kilku państw, kierowanie współpracą z dochodzeniami Międzynarodowego Trybunału Karnego w Ukrainie, a także poszukiwanie zagranicznych aktywów osób odpowiedzialnych za

okrucieństwa, które zostaną przeznaczone na bezpośrednie odszkodowania dla ofiar lub pomoc w odbudowie państwa ukraińskiego.

Grupa zadaniowa ma szerokie kompetencje, które obejmują doradztwo w sprawie wniosków dotyczących rozliczalności, w tym za pośrednictwem Organizacji Narodów Zjednoczonych i organizacji regionalnych; doradztwo i ewentualną reprezentację w sprawach cywilnych i karnych (w tym na podstawie przepisów o jurysdykcji uniwersalnej) w celu zapewnienia odpowiedzialności i zadośćuczynienia w jurysdykcjach krajowych; oraz strategiczne wytyczne dotyczące współpracy Ukrainy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym.

Grupa ekspertów ma za zadanie również pomoc operacyjną i przeprowadzenie niezbędnych szkoleń w takich obszarach, jak badanie miejsca zbrodni, badania kryminalistyczne, sporządzanie aktów oskarżenia, gromadzenie i przechowywanie dowodów, dochodzenie w sprawach przemocy seksualnej związanej z konfliktami, współpraca z międzynarodowymi i krajowymi instytucjami ścigania.

Firma Microsoft Corporation będzie partnerem technologicznym grupy zadaniowej i zapewni bezpłatną pomoc technologiczną w celu zabezpieczenia, przeanalizowania i udostępnienia dowodów zbrodni międzynarodowych odpowiednim władzom.

W praktyce wsparcie grupy składa się z dwóch głównych elementów. Grupa doradcza dla Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy, w skład której wchodzi doświadczeni prokuratorzy, śledczy i inni specjaliści zajmujący się zbrodniami wojennymi wysokiego szczebla, którzy są stale obecni w regionie i zapewniają niezbędny potencjał ekspercki, prowadzą działalność szkoleniową oraz zapewniają dla Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy wsparcie doradcze i operacyjne. Grupę doradczą wspierają Biuro ds. Globalnego Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych Departamentu Stanu USA oraz Biuro ds. Międzynarodowych Narkotyków i Przestrzegania Prawa. Partnerami pozarządowymi grupy są College of Law Uniwersytetu w Arizonie oraz międzynarodowa grupa praw człowieka Global Rights Compliance. Udział UE jest koordynowany przez Europejską Służbę Działań Zewnętrznych za pośrednictwem przedstawicielstwa UE w Ukrainie we współpracy z Komisją Europejską, unijnym projektem Sprawiedliwość II i Misją Doradcą UE w Ukrainie.

Mobilne zespoły dochodzeniowo-śledcze, w skład których wchodzi zarówno specjaliści zagraniczni, jak i ukraińscy, tworzone i rozmieszczane na wniosek Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy w celu podniesienia poziomu zdolności jednostki ds. zbrodni wojennych, prokuratorów okręgowych w prowadzeniu czynności dochodzeniowych oraz wspomagania ukraińskich śledczych w prowadzeniu czynności dochodzeniowo-śledczych na miejscach zbrodni.

„Jesteśmy wdzięczni tej szacownej grupie za udzielenie wsparcia Ukrainie. Jej pomoc i rekomendacje będą nieocenionym wkładem w proces zapewnienia sprawiedliwości ukraińskim ofiarom i odbudowy naszego państwa” – powiedziała prokurator generalna Iryna Wenediktowa. Podkreśliła również, że atak na Ukrainę pokazał, że prawo międzynarodowe musi zostać zrewidowane, a świat popełnił błąd, nie podejmując bardziej zdecydowanych działań przeciwko Putinowi po jego kampaniach wojсковych i inwazjach w Czeczenii, Gruzji i Donbasie. „Prawo międzynarodowe jest łamane lub nie działa. Obecne prawo międzynarodowe nie jest w stanie ochronić narodu ukraińskiego. Każdego dnia widzimy zgony. Codziennie widzimy nową broń. To bardzo dziwne w XXI w., że my, którzy jesteśmy tak silni w prawie, nie możemy chronić cywilów w centrum Europy”.

Biorąc pod uwagę obecną sytuację bezpieczeństwa w Ukrainie, eksperci grupy zadaniowej ds. dochodzenia w sprawie odpowiedzialności za zbrodnie popełnione w Ukrainie są zlokalizowani głównie w południowo-wschodniej Polsce, ale operacyjnie pracują w Ukrainie, realizując krótkoterminowe misje i współpracując na miejscu z personelem Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy i innymi ekspertami międzynarodowymi. Oczekuje się, że eksperci wraz z personelem pomocniczym zostaną w całości przeniesieni na Ukrainę, gdy tylko pozwoli na to sytuacja w zakresie bezpieczeństwa.

MTK ogłosił już, że przeprowadzi dochodzenie w sprawie podejrzeń o okrucieństwa na wniosek bezprecedensowej liczby państw członkowskich. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu również wezwał Rosję do zaprzestania ataków na ludność cywilną i zapewnienia dostępu do pomocy humanitarnej. Najwyższy sąd ONZ, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, również nakazał Rosji zawieszenie operacji wojskowych

w Ukrainie. Polska, Niemcy, Litwa, Łotwa, Estonia, Francja, Słowacja, Szwecja, Norwegia i Szwajcaria wszczęły niezależne śledztwa w sprawie zbrodni Rosji w Ukrainie w ciągu pierwszego miesiąca konfliktu.

Zniszczenia w miastach takich jak zrujnowany południowy port Mariupol można zaklasyfikować jako zbrodnie przeciwko ludzkości ze względu na systematyczny charakter zniszczeń. Zbrodnie wojenne, w sprawie których toczy się śledztwo, obejmują ataki na ludność cywilną, takie jak bombardowanie teatru dramatycznego w Mariupolu, który był używany przez mieszkańców jako schronienie. Przypadki obejmują również użycie zakazanej broni. Prokurator Ukrainy powiedziała: „Jeśli robili to systematycznie, bombardując szpitale, przedszkola, szkoły, to nie tylko zbrodnie wojenne, to zbrodnie przeciwko ludzkości. To zupełnie inny poziom poważnych przestępstw”.

UE zdecydowanie dąży do tego, by zbrodnie wojenne popełnione w Ukrainie nie pozostały bezkarne. Zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, ludobójstwo i zbrodnie agresji są uznawane za najpoważniejsze naruszenia prawa międzynarodowego, zwane również zbrodniami międzynarodowymi. Ukraina prowadzi dochodzenia w sprawie ponad 69 tys. przypadków domniemanych zbrodni międzynarodowych, a faktyczna liczba takich aktów okrucieństwa jest jeszcze wyższa.

Olga Wasiuta

Government of Ukraine Announces the Creation of a Legal Task Force on Accountability for Crimes Committed in Ukraine, 29.03.2022, <https://www.doughtystreet.co.uk/news/government-ukraine-announces-creation-legal-task-force-accountability-crimes-committed-ukraine> [dostęp 30.03.2024]; *Сформовано міжнародну правову Робочу групу з питань відповідальності за злочини, скоєні в Україні*, 29.03.2022, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/sformovano-miznarodnu-pravovu-robocu-grupu-z-pitan-vidpovidalnosti-za-zlocini-skojeni-v-ukrayini> [dostęp 30.03.2024]; B. Farmer, T. Kozyreva, S. Townsley, *I'm building 2,500 war crimes cases against Vladimir Putin's invasion, says Ukraine's chief prosecutor*, 30.03.2022, <https://www.telegraph.co.uk/global-health/terror-and-security/putin-21st-century-war-criminal-ukraines-chief-prosecutor-investigate/> [dostęp 30.03.2024]; M. Anderson, Covington, Withers and French independent Sygna Partners join Ukraine government war crimes task force, 1.04.2022, <https://www.globallegalpost.com/news/covington-withers-and-french-independent-sygna-partners-jo>

in-ukraine-government-war-crimes-task-force-353558441 [dostęp 30.03.2024]; *Дорадча група з розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності (ДГВЗ, дорадча група) для України*, 26.05.2022, https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/questions-and-answers-atrocity-crimes-advisory-group-aca-ukraine_en?page_lang=uk&s=232 [dostęp 30.03.2024]; Т. Кушнерик, *ЄС, США та Британія створили групу для розслідування воєнних злочинів рашистів*, 26.09.2022, <https://glavcom.ua/world/observe/jes-ssha-ta-britaniya-stvorili-grupu-dlya-rozsliduvannya-vojennih-zlochiv-rashistiv-848316.html> [dostęp 30.03.2024]; *Відповідальність РФ за вчинені злочини*, <https://uii.org.ua/uk/novyny/vidpovidalnist-rf-za-vchyneni-zlochyny> [dostęp 30.03.2024]; *ЄС, США та Британія створили групу для розслідування воєнних злочинів РФ*, 25.12.2022, <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/jes-ssha-ta-britaniya-stvorili-hrupu-dlja-rozsliduvannja-vojennikh-zlochiv-rf.html> [dostęp 30.03.2024].

GRUPA ZADANIOWA DS. WSPÓŁPRACY MARYNARKI WOJENNEJ MORZA CZARNEGO (znana również jako BLACKSEAFOR) – wielonarodowa organizacja morska z udziałem państw nadbrzeżnych, której celem jest utrzymanie pokoju i stabilności na Morzu Czarnym, intensyfikacja działań w zakresie współpracy regionalnej oraz rozwój dobrosąsiedzkich stosunków.

W celu wzmocnienia pokoju i stabilności na obszarze Morza Czarnego, poprzez zwiększenie współpracy regionalnej i poprawę dobrych stosunków, pojawił się pomysł utworzenia wielonarodowej Grupy Zadaniowej ds. Współpracy Marynarki Wojennej Morza Czarnego – projekt BLACKSEAFOR, który został zainicjowany przez Turcję podczas drugiego spotkania dowódców sił morskich Morza Czarnego, które odbyło się w Warnie, w Bułgarii w 1998 r. Od tego dnia kontynuowane są wysiłki na rzecz powołania Grupy Zadaniowej ds. Współpracy Marynarki Wojennej Morza Czarnego (BLACKSEAFOR) w formie posiedzeń grupy ekspertów odbywających się pod przewodnictwem tureckiego admirała z udziałem dyplomatów, oficerów marynarki i upoważnionych ekspertów. W wyniku spotkań 28 czerwca 2000 r. ambasadorowie państw nadbrzeżnych Morza Czarnego w Ankarze podpisali list intencyjny. Porozumienie o utworzeniu zostało podpisane 2 kwietnia 2001 r. w pałacu Çırağan, w Stambule przez ministrów spraw zagranicznych państw nadbrzeżnych Morza Czarnego i ich upoważnionych przedstawicieli wysokiego szczebla. W ceremonii

podpisania umowy uczestniczyli także dowódcy Morskich Sił Morza Czarnego. Członkami organizacji jest także sześć państw graniczących z Morzem Czarnym: Turcja, Bułgaria, Rumunia, Ukraina, Rosja i Gruzja.

Umowa założycielska jest najważniejszym dokumentem, który kieruje BLACKSEAFOR i obejmuje ogólne zasady, obowiązki, strukturę sił, proces polityczny i wojskowy, kwestie dowodzenia i kontroli oraz inne niezbędne do zarządzania siłami. Po raz pierwszy w historii kraje nadbrzeżne regionu zgodziły się na utworzenie międzynarodowej floty pod jednym dowództwem.

Pierwsza jednostka BLACKSEAFOR została rozmieszczona w Gölcük (27 września – 16 października 2001 r.) pod dowództwem sił tureckich. Druga – w Sewastopolu w sierpniu 2002 r. pod dowództwem sił ukraińskich. Trzecia (3–31 sierpnia 2003 r.) – pod dowództwem sił bułgarskich. Wysłana flota składa się z fregaty Smeli (Bułgaria), łodzi raketowej Tbilisi (Gruzja), korwety Tetel-I (Rumunia), fregaty Pytlivy (Rosja), fregaty Fatih (Turcja) i korwety Winnica (Ukraina). Bułgaria i Turcja również rozmieściły po dwa okręty podwodne, przepływając 1500 mil przez wody Morza Czarnego, od jednej granicy do drugiej.

Czwarta instancja została podzielona na dwie części, od 5 do 27 sierpnia 2004 r., a następnie od 4 do 27 kwietnia 2005 r., pod kierownictwem sił gruzińskich. Wysłana flota składała się z fregaty Smeli (Bułgaria), statku desantowego Azov (Rosja), rumuńskiej korwety, fregaty Orucreis (Turcja) i dużego statku desantowego Konstantin Olshansky (Ukraina).

Pierwotnym celem BLACKSEAFOR było „wspólne promowanie bezpieczeństwa i stabilności na obszarze Morza Czarnego i poza nim, wzmocnienie przyjaźni i dobrosąsiedzkich stosunków między państwami regionu oraz zwiększenie interoperacyjności między siłami morskimi tych państw”.

Inne cele BLACKSEAFOR obejmują:

- ▶ akcje poszukiwawczo-ratownicze na potrzeby humanitarne,
- ▶ usuwanie min morskich,
- ▶ wspólne działania na rzecz ochrony środowiska Morza Czarnego,
- ▶ organizowanie wizyt dobrej woli wśród krajów Morza Czarnego.

Decyzje polityczne dotyczące BLACKSEAFOR podejmowane są w drodze spotkań organizowanych przez ministrów spraw zagranicznych/obrony lub ich upoważnionych przedstawicieli.

Na zaproszenie Turcji w dniu 19 stycznia 2004 r. w Ankarze odbyły się „pierwsze konsultacje polityczne” – spotkanie BLACKSEAFOR na szczęblu przedstawicieli ministrów spraw zagranicznych z udziałem wszystkich krajów wybrzeża Morza Czarnego. Podczas tego spotkania przedstawiciele krajów przybrzeżnych podkreślili strategicznie ważne położenie Morza Czarnego. Przedstawiciele potwierdzili także wspólne zrozumienie, że bezpieczeństwo na Morzu Czarnym ma pierwszorzędne znaczenie dla państw przybrzeżnych i w związku z tym powinni ponieść główną odpowiedzialność za utrzymanie pokoju i stabilności na tym obszarze poprzez zaangażowanie wspólnych aktywów i możliwości. Podkreślili ponadto fakt, że BLACKSEAFOR jest już dostępnym instrumentem, który można wykorzystać do osiągnięcia tego celu za pomocą różnych środków zgodnych z ogólnymi celami umowy. W tym kontekście przedstawiciele podzielili ocenę, że obszar Morza Czarnego powinien być chroniony przed zagrożeniami i wyzwaniem, takimi jak terroryzm, przestępczość zorganizowana, nielegalny handel i proliferacja broni masowego rażenia. Spotkanie to podkreśliło znaczenie i konieczność dalszej współpracy regionalnej między wybrzeżami dla zapewnienia pokoju, bezpieczeństwa i stabilności na Morzu Czarnym.

Współpraca gospodarcza Morza Czarnego opiera się na zasadach określonych w akcie końcowym z Helsinek, dokumentach będących kontynuacją Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE), a w szczególności na Paryskiej Karcie Nowej Europy oraz wspólnych wartościach, takich jak demokracja, prawa człowieka i podstawowe wolności, dobrobyt dzięki wolności gospodarczej i sprawiedliwości społecznej oraz równe bezpieczeństwo dla wszystkich uczestniczących państw. Cele i zasady zawarte w deklaracji szczytu Organizacji Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego są w pełni zgodne z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych.

Cały program BLACKSEAFOR był postrzegany jako ćwiczenie mające na celu odbudowę zaufania między Rosją a Turcją.

W dniu 7 lipca 2004 r. specjálni przedstawiciele ministrów spraw zagranicznych na poziomie wiceministrów lub ich odpowiedników państw uczestniczących w porozumieniu BLACKSEAFOR spotkali się w Moskwie w celu konsultacji politycznych. Przy tej okazji specjálni przedstawiciele

potwierdzili swoje przekonanie, że należy pilnie podjąć wspólne działania na Morzu Czarnym, mające na celu zapobieganie i eliminowanie zagrożenia terroryzmem, w tym nielegalnego handlu bronią masowego rażenia. Zgodnie z tym zadaniem grupa ekspertów wysokiego szczebla *ad hoc* zebrała się po raz pierwszy w Ankarze w dniach 29–30 listopada 2004 r. Drugie spotkanie odbyło się w Stambule w dniach 2–4 lutego 2005 r. Dokumenty zweryfikowane przez grupę ekspertów zostały przedstawione specjalnym przedstawicielom, którzy zebraли się w Kijowie 31 marca 2005 r. Na spotkaniu potwierdzili oni swoje przekonanie, że państwa nadbrzeżne powinny wywiązać się ze swojej odpowiedzialności za utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa na Morzu Czarnym poprzez efektywne wykorzystanie już dostępnych instrumentów współpracy regionalnej, a mianowicie – BLACKSEAFOR i dokumentu w sprawie środków budowy zaufania i bezpieczeństwa na Morzu Czarnym. Przedstawiciele z zadowoleniem przyjęli także zaproszenie wystosowane przez Turcję do państw przybrzeżnych dotyczące przyłączenia się do operacji „Harmonia Czarnomorska”. Na spotkaniu w Kijowie specjaliści przedstawiciele BLACKSEAFOR zatwierdzili raport w sprawie zasad i sposobów zatrudniania personelu w celu zapobiegania zagrożeniu terroryzmem i nielegalnemu handlowi bronią masowego rażenia, środkami jej przenoszenia i materiałami pokrewnymi wraz z załącznikiem A – *Ocena ryzyka morskiego na Morzu Czarnym*. Specjaliści przedstawiciele poprosili doraźną grupę ekspertów wysokiego szczebla o sfinalizowanie prac nad pozostałymi załącznikami.

W lipcu 2004 r. na spotkaniu ministrów obrony uczestniczących krajów ustanowiono stan wyjątkowy w zakresie zwalczania terroryzmu w regionie Morza Czarnego. Pragnienie to zostało powtórzone w marcu 2005 r. i wszystkie państwa na wybrzeżu Morza Czarnego zostały zaproszone do przyłączenia się do operacji „Harmonia Czarnomorska”. Rosja dołączyła w grudniu 2006 r., Ukraina – w kwietniu 2007 r.

Od momentu powstania BLACKSEAFOR przeprowadził kilka wspólnych ćwiczeń morskich, jednak były one kilkakrotnie zawieszane. Ćwiczenia skupiały się zasadniczo na poszukiwaniach i ratownictwie, pomocy humanitarnej, przeciwdziałaniu minom, obronie chemicznej/biologicznej/radiologicznej/jądrowej oraz operacjach wspierania pokoju. BLACKSEAFOR odegrał ważną rolę w zacieśnieniu interakcji między flotami

państw nadbrzeżnych Morza Czarnego. Jednak jego operacje i ćwiczenia były generalnie ograniczone do dość podstawowego poziomu, zarówno z powodu zadań określonych w porozumieniu politycznym w sprawie sił zbrojnych oraz ze względu na zły stan sił morskich większości państw członkowskich.

Wojna rosyjsko-gruzińska w 2008 r. doprowadziła Gruzję do zawieszenia udziału w ćwiczeniach BLACKSEAFOR, a Rosję – do odmowy wzięcia udziału w ćwiczeniach z udziałem Gruzji, ale w 2011 r. Gruzja ponownie wysłała statek na ćwiczenia.

W analizie BLACKSEAFOR z 2012 r. analityk wojskowy W. Alex Sanchez zauważył, że podstawowym napięciem w programie było pragnienie dwóch tradycyjnych wiodących potęg czarnomorskich, Rosji i Turcji, wykorzystania go do utrzymania kontroli na morzu kosztem mocarstw zewnętrznych, czyli Stanów Zjednoczonych. Innymi słowy, mniejsze państwa, takie jak Rumunia, Bułgaria, a nawet Gruzja, postrzegały USA jako kluczowego nieregionalnego sojusznika, który miał zrównoważyć ambicje zarówno Ankary (kolejnego sojusznika z NATO, Bukaresztu i Sofii), jak i Moskwy.

Partnerstwo zostało skutecznie zawieszone w 2014 r. w związku z aneksją Krymu przez Rosję i wojną w Donbasie; praktycznie przestało istnieć. Ukraina wycofała się w 2015 r. W listopadzie tego roku Rosja ogłosiła wycofanie się z BLACKSEAFOR po ataku sił tureckich na rosyjski Suchoj Su-24, co było początkiem kryzysu rosyjsko-tureckiego.

Sergiusz Wasiuta

O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze, *The Black Sea Region: Cooperation and Security Building: Cooperation and Security Building*, Routledge, London 2016; P.M.E. Volten, B. Tashev, *Establishing security and stability in the wider Black Sea area: international politics and the new and emerging democracies*, IOS Press in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, Amsterdam 2007; *Ukraine's attempts to exclude Russia from BlackSeaFor fail – military source*, 18.07.2014, <https://tass.com/russia/741296> [dostęp 27.03.2024]; BLACKSEAFOR, <https://cesran.org/blackseafor> [dostęp 27.03.2024]; *Black Sea Naval Cooperation Task Group*, 27.03.2001, <http://www.photius.com/blackseafor/> [dostęp 27.03.2024]; J. Kucera, *Black Sea Naval Cooperation Another Casualty Of Ukraine War*, 23.07.2014, <https://>

eurasianet.org/black-sea-naval-cooperation-another-casualty-of-ukraine-war [dostęp 27.03.2024]; BLACKSEAFOR, <https://www.mfa.gov.tr/blackseafort.en.mfa> [dostęp 27.03.2024].

GWARDIA NARODOWA STANÓW ZJEDNOCZONYCH (ang. *United States National Guard*) – formacja o charakterze milicyjnym, będąca jednym z rezerwowych elementów Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych. Za datę jej utworzenia przyjmuje się 13 grudnia 1636 r., kiedy to w Massachusetts decyzją miejscowej legislatury lokalne jednostki milicyjne, by lepiej bronić bezpieczeństwa kolonii, przekształcono w trzy stałe pułki. Obecnie Gwardia Narodowa działa w każdym z pięćdziesięciu amerykańskich stanów, w Dystrykcie Kolumbia oraz w trzech terytoriach: Puerto Rico, Guam i na Wyspach Dziewiczych. Formacja wspiera armię amerykańską i jeśli wymaga tego sytuacja, może zostać włączona do działań zarówno przez władze stanowe, jak i przez prezydenta Stanów Zjednoczonych.

Korzeni Gwardii Narodowej należy upatrywać w przeniesionej do Ameryki angielskiej koncepcji milicji obywatelskich, zgodnie z którą wszyscy mężczyźni między 16 a 60 rokiem życia powinni umieć posługiwać się bronią, by w razie konieczności walczyć o swoją rodzinę i wspólnotę lokalną. Tę ideę odzwierciedla współczesny charakter formacji złożonej z ochotników – cywilów, którzy żołnierzami stają się dopiero w momencie zagrożenia. Proces instytucjonalizacji jednostek działających początkowo w oparciu o wzajemne uzgodnienia, na poziomie kolonii rozpoczął się w latach 30. XVII w., natomiast pierwsze regulacje federalne powstały dopiero w 1792 r.

Kompleksową ustawę o milicji regulującą kwestie szkolenia, struktury i finansowania milicji stanowych Kongres uchwalił w 1903 r. Na jej mocy istniejące oddziały podzielono na dwie części: pozostającą w gestii stanów Milicję Rezerwową (ang. *Reserve Militia*), która z czasem została przekształcona w Stanowe Siły Obrony (ang. *State Defence Force*) oraz korzystającą z funduszy federalnych Gwardię Narodową. Ta ostatnia otrzymała środki na modernizację uzbrojenia oraz organizację ćwiczeń i obozów szkoleniowych. Miały się one odbywać w ramach ścisłej współpracy z przedstawicielami wojska w oparciu o wyznaczone standardy. Uzgodniono też, że oficerowie Gwardii Narodowej będą na koszt państwa

kształceni w szkołach wojskowych. Te ustalenia miały zagwarantować, że nowo powołane jednostki w ciągu pięciu lat dostosują się do struktury regularnej armii.

Współcześnie Gwardia Narodowa liczy ponad 450 tys. członków działających w ramach dwóch gałęzi: sił powietrznych (ang. *Air National Guard*) oraz sił lądowych (ang. *Army National Guard*). Najczęściej są oni mobilizowani przez gubernatorów stanowych i terytorialnych do zwalczania skutków katastrof naturalnych lub do ochrony porządku publicznego. Bywa jednak, że oddziały Gwardii Narodowej działają z ramienia rządu federalnego i zapewniają realizację ustaw federalnych bądź są wysyłane na misje zagraniczne (Afganistan, Irak). Działania wewnętrzne zajmują zazwyczaj kilka tygodni, natomiast te o charakterze zagranicznym trwają kilkanaście miesięcy.

Mottem Gwardii Narodowej jest zawołanie „Zawsze gotowi, zawsze na miejscu” (ang. *Always Ready, Always There*). Jej misja polega przede wszystkim na zapewnieniu profesjonalnego i kompleksowego wsparcia dla amerykańskich sił zbrojnych zarówno na terytorium Stanów Zjednoczonych, jak i poza jego granicami. Ponadto gwardziści są zobowiązani do ochrony mieszkańców swoich stanów oraz do udzielania im niezbędnej pomocy w sytuacjach zagrożenia. Każdy z nich stając się członkiem formacji, ślubuje bronić konstytucji państwowej oraz konstytucji stanowej przed wewnętrznym i zewnętrznym wrogiem oraz zobowiązuje się do posłuszeństwa rozkazom prezydenta USA, gubernatora stanu i swoich przełożonych.

Na poziomie stanowym i terytorialnym dowództwo nad jednostkami Gwardii Narodowej z ramienia gubernatorów sprawują powoływani przez nich generałowie adiutanci (ang. *The Adjutant General*). Wyjątek na tym tle stanowią jedynie Vermont, gdzie urząd obsadza legislatura stanowa oraz Dystrykt Kolumbia, w którym nominacji dokonuje prezydent. Generałowie adiutanci oprócz zarządzania podległymi im oddziałami są również odpowiedzialni za właściwe wykorzystanie środków federalnych przekazywanym stanom na kwestie związane z obronnością. Z kolei na poziomie federalnym nad działaniami Gwardii Narodowej czuwa funkcjonujące w strukturze Departamentu Obrony Biuro Gwardii Narodowej (ang. *National Guard Bureau*), będące jednostką wspólną armii

i sił powietrznych. Sprawuje ono ogólne dowództwo nad gwardzistami realizującymi misje o charakterze federalnym, wyznacza standardy prowadzonych szkoleń oraz przekazuje środki na zakup sprzętu czy pokrycie kosztów związanych z podejmowanymi przedsięwzięciami.

Do służby w Gwardii Narodowej mogą zgłaszać się osoby między 17 a 35 rokiem życia, przy czym górna granica wieku nie jest przestrzegana, jeśli kandydat odznacza się wyjątkowymi umiejętnościami, np. doskonałą znajomością języka obcego czy przeszkolenie medyczne. Ochotnicy muszą również mieć obywatelstwo amerykańskie lub prawo stałego pobytu na terytorium USA. Aspirujący do służby powinni posiadać co najmniej dyplom ukończenia szkoły średniej, jakkolwiek w przypadku najmłodszych chętnych przyjmowani są również uczniowie tych placówek. Wymagania dotyczące sprawności fizycznej oraz postawy moralnej są analogiczne do tych obowiązujących rekrutów do wojska. Ponadto każdy z nich jest zobowiązany do przejścia testu zdolności zawodowych do sił zbrojnych (ang. *Armed Services Vocational Aptitude Battery*, tzw. ASVAB test) i osiągnięcia w nim oznaczonego minimum punktowego.

Służbę rozpoczyna trwające dziesięć tygodni podstawowe szkolenie bojowe. Jego celem jest fizyczne, psychiczne i organizacyjne przygotowanie rekrutów do funkcjonowania w strukturach sił zbrojnych. Składają się na nie intensywne ćwiczenia fizyczne, zajęcia terenowe i wykłady, które mają wyposażyć kandydatów w umiejętności niezbędne do działania w stanach zagrożenia. W trakcie szkolenia, rekruci są uczeni m.in. podstaw nawigacji, posługiwania się bronią, walki wręcz i obsługi sprzętu wojskowego. Szkolenie kończy test sprawności bojowej (ang. *Army Combat Fitness Test*), w którym należy uzyskać określone minima w sześciu aktywnościach: podnoszeniu ciężarów, rzucie piłką lekarską, uginaniu i prostowaniu ramion w podporze przodem, ćwiczeniu bieg/przeciąganie/noszenie, planku oraz biegu na dystansie dwóch mil. Następnie rekruci przechodzą zaawansowany kurs przeszkalający, którego profil zależy od rodzaju jednostki, w jakiej będą służyć.

W kolejnych miesiącach gwardziści poświęcają na szkolenie jeden weekend w miesiącu oraz dwa tygodnie w ciągu roku, co pozwala im utrzymać stałą gotowość do działania. Pracują głównie w sektorze cywilnym i pełnią służbę jedynie wówczas, gdy w obliczu stanu zagrożenia

zostaną do tego wezwani przez władze stanowe lub federalne. Aktywne członkostwo w Gwardii Narodowej co do zasady trwa osiem lat. Już po trzech latach gwardziści mogą jednak starać się o zakwalifikowanie do rezerwy indywidualnej (ang. *Individual Ready Reserve*), co zwalnia z obowiązku odbywania wspomnianych szkoleń. Nadal mogą zostać powołani do uczestnictwa w działaniach prowadzonych przez Gwardię Narodową. Najczęściej gwardziści pozostają członkami formacji przez co najmniej sześć lat, ponieważ to minimalny wymiar służby uprawniający do korzystania z preferencyjnych świadczeń społecznych. Te ostatnie mają stanowić swoistą zachętę do podjęcia służby w Gwardii Narodowej. Obejmują m.in. nisko kosztowe ubezpieczenie zdrowotne dla gwardzisty i jego rodziny, preferencyjne polisy na życie czy częściowe lub całościowe pokrycie kosztów nauki.

Członkowie Gwardii Narodowej są zwykle postrzegani jako patriotci pracujący na rzecz dobra wspólnego. Ten pozytywny obraz powstał głównie za sprawą ich zaangażowania w walkę ze skutkami narodowych katastrof i tragedii. Dziesiątki tysięcy z nich zmobilizowano po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 r. Ich działania polegały przede wszystkim na zabezpieczaniu kluczowej infrastruktury, w tym węzłów kolejowych oraz budynków rządowych w celu zapobiegnięcia kolejnym atakom; na wspomaganiu działań poszukiwawczo-ratowniczych na terenie World Trade Centre, Pentagonu oraz miejsca katastrofy lotniczej w Pensylwanii, udzielaniu wsparcia ocalałym oraz na pracach porządkowych polegających na usuwaniu gruzu i odnawianiu zniszczonych obiektów.

Ponad pięćdziesiąt tysięcy członków Gwardii Narodowej z różnych stanów brało również udział w zwalczaniu skutków huraganu Katrina, który w sierpniu 2005 r. uderzył w wybrzeże Luizjany, niszcząc doszczętnie jej stolicę – Nowy Orlean. Uczestniczyli w ewakuacji ludności, prowadzili akcje ratunkowe i poszukiwawcze oraz udzielali pierwszej pomocy medycznej. W kolejnych dniach byli odpowiedzialni za aprowizację, utrzymanie zasad porządku publicznego oraz proces przywracania łączności między poszczególnymi służbami. Szczególnie użyteczne w tych działaniach były jednostki związane z siłami powietrznymi. Gwardziści uczestniczyli także w procesie oczyszczania miasta oraz zabezpieczania i przywracania do stanu użyteczności kluczowych elementów infrastruktury.

Podobne działania, choć o znacznie mniejszej skali, prowadzono po tym jak huragan Sandy w październiku 2012 r. uderzył w północno-wschodnie wybrzeże Stanów Zjednoczonych. Jednostki Gwardii Narodowej odegrały również istotną rolę w zwalczaniu skutków huraganów Harvey i Maria w 2017 r. oraz Michael rok później. Gwardziści angażują się też w walkę z ogniem rokrocznie trawiącym znaczne obszary Kalifornii i sąsiednich stanów. Oprócz naziemnego i powietrznego wsparcia udzielanego strażakom odpowiadają za sprawną ewakuację ludności oraz ratowanie zagrożonych pożarem zwierząt.

W 2019 r. omawiana formacja została powołana do działań związanych z przeciwdziałaniem rozprzestrzeniania się epidemii koronawirusa. Jej członkowie prowadzili testy na obecność COVID-19 oraz śledzili kontakty zakażonych. Pomagali także w dystrybucji szczepionek, opiekowali się ludźmi z grup szczególnie narażonych na zachorowanie oraz organizowali regularne dostawy do banków żywności. W niektórych przypadkach zapewniali ochronę miejsc świadczenia opieki medycznej przed wtargnięciem osób nieuprawnionych, a także egzekwowali podstawowe zasady porządku publicznego podczas protestów i zamieszek. Bez wsparcia gwardzystów służby medyczne nie byłyby w stanie na czas udzielić pomocy chorym, co bez wątpienia przełożyłoby się na znacznie większą liczbę ofiar wirusa.

Jakkolwiek znaczna większość zadań wyznaczanych Gwardii Narodowej jest realizowana na terytorium Stanów Zjednoczonych, należy pamiętać, że gwardziści uczestniczą także w misjach o charakterze międzynarodowym. W trakcie wojny w Afganistanie (2001–2021) członkowie formacji przeprowadzali szkolenia, aby pomóc afgańskim siłom bezpieczeństwa w rozwijaniu ich zdolności w obszarach takich jak taktyka wojskowa, przywództwo i logistyka. Wspierali lokalne wspólnoty, ucząc je wydajniejszych i bardziej efektywnych metod uprawy roli czy hodowli zwierząt. Gwardziści brali udział w misjach mających na celu ochronę baz, konwojów, instalacji i personelu, a także pomagali w dystrybucji zaopatrzenia oraz środków medycznych. Analogiczne działania Gwardia Narodowa podejmowała w czasie wojny w Iraku (2003–2011).

Należy podkreślić, że w obu konfliktach członkowie Gwardii Narodowej udzielali wsparcia bojowego amerykańskim siłom zbrojnym,

walcząc u boku zawodowych żołnierzy na równych zasadach. Uczestniczyli zarówno w misjach defensywnych, jak i ofensywnych. Jako członkowie patroli pozyskujących informacje i sprawdzających wyznaczony teren byli bezpośrednio narażeni na wrogie ataki. Jakkolwiek w obu przypadkach umiejętności i zaangażowanie gwardzistów były oceniane niezwykle wysoko, a ich wkład w walkę niemal każdorazowo uznawano za nieodzowny, wielu z nich zostało poważnie rannych lub zabitych. Największych strat formacja doznała na skutek operacji „Iracka wolność” (*Iraqi Freedom*) oraz „Trwała wolność” (*Enduring Freedom*), w których zginęło 482 gwardzistów.

Elżbieta Sadowska-Wieczek

C. Berna, E. Thomsen, *American National Guard*, Books of Demand, Norderstedt 2023; M.D.Doubler, *The National Guard: An Illustrated History of America's Citizen Soldiers*, Potomac Books Inc., Dulles 2007; S. Duncan, *Citizen Warriors: America's National Guard and Reserve Forces & the Politics of National Security*, Presidio Press, Novato 1996; S. Gagliardi, *US National Guard*, North Star Editions, Waters Drive 2022; B. M. Stentiford, *The American Home Guard: The State Militia in the Twentieth Century*, Texas A&M University Press, College Station 2002.

HAKERZY W KOLOROWYCH KAPELUSZACH – w ciągu ostatnich 20 lat technologia szybko ewoluowała, wprowadzając nowe innowacje i narzędzia, które pomagają nam poruszać się po świecie. Choć znaczna część tej ewolucji technologicznej zaowocowała narzędziami, które pomagają nam pracować, żyć i poruszać się z większą łatwością, otworzyła także coraz szersze okno luk w zabezpieczeniach, które cyberprzestępcy uwielbiają wykorzystywać.

Hakerzy – i złośliwe oprogramowanie, którego używają w swoich przestępstwach – również ewoluowali, a metody, których używają do przeprowadzania ataków, stają się coraz bardziej wyrafinowane. Dzisiejsi hakerzy to po prostu wykwalifikowani profesjonaliści, których można podzielić na kilka różnych kategorii w zależności od motywów i sposobu przeprowadzania ataków. W rzeczywistości nie wszyscy oni są przestępcami – niektórzy wręcz działają, aby udaremnić łamanie prawa.

Prawie wszyscy hakerzy wykorzystują jakąś formę cyberpodstępu, aby uzyskać dostęp do urządzeń lub sieci, ale sposoby ich działania znacznie się różnią. Kiedy po raz pierwszy opracowano kapelusze hakerskie, istniały tylko dwa kolory – czarny i biały. W miarę ewolucji zachowań hakerów pojawiło się więcej kolorów, co wskazuje na różne ich kategorie w dzisiejszym cyberbezpieczeństwie. Zazwyczaj występują w jednej

z trzech głównych form: złowrogie czarne kapelusze (ang. *black hats*), etyczne białe kapelusze (ang. *white hats*) oraz trudne do zdefiniowania szare kapelusze (ang. *grey hats*). Odniesienie do kolorowych kapeluszy pochodzi z hollywoodzkiego ich występowania w starych czarno-białych westernach, aby pomóc widzom odróżnić dobrych (białe kapelusze) od złych (czarne kapelusze).

Istnieje jeszcze kilka rodzajów hakerów, a kolor kapelusza jest powiązany z obszarem ich działalności: **zielony, niebieski, czerwony i żółty** odnoszą się do mediów społecznościowych; **pomarańczowy** – do prawnych tajemnic sprzedaży Amazona, zaś **fioletowy** oznacza testowanie hackerstwa na własnych komputerach. Dziś paleta tych barw się poszerza – niektórzy wydzielają nawet 15 ich typów.

Dwie główne rzeczy, które różnicują te grupy, to ich intencje i to, czy otrzymali pozwolenie na wykonanie określonych zadań. Kolory kapeluszy zaczęły funkcjonować, gdy próbowano odróżnić dobrych hakerów od złych. O kolorze kapelusza hakera decyduje jego relacja z prawem, czyli motywacja, i ewentualnie zezwolenie na działanie poza ogólnie przyjętymi regułami.

Być może fizycznie nie noszą kapeluszy, ale są klasyfikowani według ich kolorów. Hakerzy w białych kapeluszach są bohaterami świata cyberbezpieczeństwa, a w czarnych – przestępcami. Ci w szarych znajdują się pomiędzy białymi i czarnymi.

Haker w białym kapeluszu lub etyczny haker to specjalista ds. cyberbezpieczeństwa, który znajduje luki w sieciach i oprogramowaniu, wykorzystuje swoją wiedzę i umiejętności, aby odeprzeć potencjalne ataki i naprawić systemy, do których ma dostęp. Jego głównym celem jest znalezienie i naprawienie wszelkich luk w zabezpieczeniach, zanim hakerzy w czarnych kapeluszach się do nich dostaną. Innym obowiązkiem jest ujawnianie luk w zabezpieczeniach dostawcom oprogramowania, aby mogli chronić swoje systemy. Haker w białym kapeluszu może być zatrudniony jako tester penetracyjny lub freelancer.

Hakerzy w białych kapeluszach zdobywają wartościowe certyfikaty, wśród nich m.in. Certified Ethical Hacker (CEH), Offensive Security Certified Professional (OSCP) lub Global Information Assurance Certifications. Czerpią oni satysfakcję z testowania swoich zdolności, dzielenia się

wiedzą, odkrywania ukrytych „backdoorów” i uczestniczenia w procesie usuwania błędów.

Hakerzy w białych kapeluszach zwykle mają profesjonalną wiedzę, aby znaleźć luki w systemie, są upoważnieni lub certyfikowani do hakowania sieci organizacyjnych i systemów komputerowych, aby można było ujawnić ich słabe punkty, i są w stanie znaleźć sposób na zabezpieczenie ich przed zewnętrznymi atakami i naruszeniami danych.

Przedsiębiorstwa prześcigają się w uruchamianiu konkursów typu *bug bounty*, czyli polowania na błędy, swoistego crowdsourcingu, w których każdy zapalony miłośnik zabezpieczeń może wziąć udział i zgłosić dostrzeżone problemy. Bug Bounty Program, stworzony przez Facebooka, uważany jest za największe tego typu przedsięwzięcie we współczesnym świecie.

Jednym z głównych celów Strategii Cyberbezpieczeństwa RP na lata 2019–2024 jest właśnie podniesienie poziomu odporności systemów informacyjnych administracji publicznej i sektora prywatnego oraz osiągnięcie zdolności do skutecznego zapobiegania i reagowania na incydenty. Ministerstwo Cyfryzacji podaje, że w ramach strategii propagowane będzie testowanie zabezpieczeń w modelu *bug bounty*.

White hat dzieli się swoją wiedzą, wykorzystuje ją, by podnieść poziom cyberbezpieczeństwa danego systemu, a nie by ten system zablokować, zniszczyć dane czy uzyskać nieuprawniony dostęp np. do rachunków bankowych. Czerpie satysfakcję nie tylko z wykrywania błędów i „tylnych wejść” do systemów teleinformatycznych, ale również z uczestnictwa w procesie ich usuwania. W tym celu informacje o wykrytych problemach przekazuje bezpośrednio do administratorów systemów, producentów oprogramowania, a także właściwych zespołów reagowania na incydenty bezpieczeństwa.

Hakerzy w białych kapeluszach są zatrudniani wszędzie tam, gdzie istnieje potrzeba zabezpieczenia danych i systemów – począwszy od niewielkich firm, a skończywszy na instytucjach rządowych. Dana jednostka (np. firma) upoważnia etycznego hakera do próby włamania się do jej systemów. Biały kapelusz wykorzystuje swoje umiejętności i wiedzę z zakresu systemów bezpieczeństwa, aby złamać zabezpieczenia, tak jak zrobiłby to haker w czarnym kapeluszu. Jednak zamiast wykorzystywać swój dostęp

do kradzieży poufnych danych, szantażu, niszczenia cyfrowego mienia lub „wandalizmu”, haker w białym kapeluszu informuje o tym, w jaki sposób uzyskał dostęp, co pozwala danej jednostce poprawić zabezpieczenia. Jest to „test penetracyjny” i stanowi jeden z przykładów czynności wykonywanych przez hakerów w białych kapeluszach. Różne organizacje przyznają nagrody za ujawnienie takich słabości.

Osoby zainteresowane karierą w etycznym hakowaniu mają możliwość podjęcia pracy jako specjaliści ds. cyberbezpieczeństwa i otrzymują dość wysokie wynagrodzenie. Według salary.com średnia pensja etycznego hakera w Stanach Zjednoczonych wynosi 103 583 dolarów, przy typowym przedziale od 93 400 do 118 169 dolarów. Wynagrodzenie zależy od wielu czynników, w tym lokalizacji, wykształcenia, certyfikatów, doświadczenia w branży i innych.

Techniki hakerów w białych kapeluszach:

1. Inżynieria społeczna – polega na oszukiwaniu i manipulowaniu ofiarami, aby robiły coś, czego nie powinny, np. wykonywały przelew, udostępniały dane do logowania itd.
2. Testy penetracyjne mają na celu wykrycie słabych punktów w zabezpieczeniach, aby można je było naprawić.
3. Rozpoznanie i badania, co wiąże się z przeprowadzeniem analiz w celu znalezienia luk w infrastrukturze fizycznej i informatycznej, a także uzyskania wystarczającej ilości informacji, aby zidentyfikować sposoby legalnego obejścia kontroli i mechanizmów bezpieczeństwa bez łamania lub niszczenia czegokolwiek.
4. Programowanie. Hakerzy tworzą honeypoty jako wabiki, które przyciągają cyberprzestępców, aby odwrócić ich uwagę i zdobyć na ich temat cenne informacje.
5. Korzystanie z różnych narzędzi cyfrowych i fizycznych. Mogą instalować boty i inne złośliwe oprogramowania oraz uzyskiwać dostęp do sieci lub serwerów.

Etyczne hakowanie jest akceptowane przez społeczeństwo, a hakerzy za nim stojący postrzegani są jako „obrońcy bezpieczeństwa informacji”, „strażnicy” świata internetu.

Haker w czarnym kapeluszu to osoba, która nielegalnie włamuje się do sieci komputerowych w celu kradzieży danych do logowania, danych

osobowych i bankowych, modyfikowania lub usuwania skradzionych danych, sprzedaży danych lub popełniania innych złośliwych cyberprzestępstw. Hacker w czarnym kapeluszu najczęściej działa dla korzyści osobistych lub finansowych, może być też zatrudniony przez państwa totalitarne. Jest w stanie włamywać się do systemów, kraść informacje, manipulować danymi i naruszać bezpieczeństwo, a jego ataki mogą obejmować zarówno proste rozprzestrzenianie się złośliwego oprogramowania, jak i złożone wykorzystywanie luk w zabezpieczeniach i kradzież danych.

Hakerzy w czarnych kapeluszach dążą do włamania się do dowolnego systemu dla własnego zysku lub ze złej woli. Mogą rozpowszechniać złośliwe oprogramowanie, które kradnie dane (zwłaszcza do logowania), informacje finansowe lub dane osobowe (takie jak hasła lub numery kart kredytowych). Informacje te są następnie często sprzedawane. Złośliwe oprogramowanie może być również wykorzystywane do przetrzymywania komputerów jako zakładników lub niszczenia plików. Niektórzy hakerzy oprócz kradzieży modyfikują lub niszczą dane. Chociaż hakowanie stało się ważnym narzędziem rządów do zbierania danych wywiadowczych, czarne kapelusze nadal mają tendencję do pracy w pojedynkę lub ze zorganizowanymi grupami przestępczymi, aby zarobić łatwe pieniądze.

Jak wszyscy hakerzy, ci w czarnych kapeluszach zwykle mają rozległą wiedzę na temat włamań do sieci komputerowych i obchodzenia protokołów bezpieczeństwa. Oni też tworzą złośliwe oprogramowania, programy umożliwiające im uzyskanie dostępu do sieci komputerowych, szpiegowanie działań ofiar online lub blokowanie ich urządzeń. Hakerzy w czarnych kapeluszach są zazwyczaj nastawieni na zysk, ale mogą być również zaangażowani w cyberszpiegostwo lub protesty. Niektórzy mogą być uzależnieni od emocji związanych z cyberprzestępczością.

Hakerzy w czarnych kapeluszach mogą być nowicjuszami lub doświadczonymi przestępcami. Zwykle mają wiedzę na temat infiltracji sieci komputerowych i obchodzenia protokołów bezpieczeństwa. Nierzadko stoją za naruszeniami dużych baz danych, które każdego roku trafiają na pierwsze strony gazet. Jednym z przykładów ich aktywności było oprogramowanie ransomware WannaCry w maju 2017 r. Około

400 tys. komputerów w 150 krajach zostało nim zainfekowanych w ciągu pierwszych dwóch tygodni od jego udostępnienia. Narzędzia deszyfrujące zostały udostępnione przez ekspertów ds. bezpieczeństwa w ciągu kilku dni od pojawienia się WannaCry, co ograniczyło wymuszone płatności do około 120 tys. dolarów, czyli nieco ponad 1% potencjalnego łupu.

Naruszenia dużych baz danych, które trafiają na pierwsze strony gazet, są dziełem hakerów w czarnych kapeluszach: mogą oni ukraść informacje finansowe, osobiste lub cyfrowe klientów, pacjentów i wyborców, a następnie wykorzystać je do oczerniania firmy lub agencji rządowej, sprzedaży w ciemnej sieci lub wyłudzenia pieniędzy od firm, agencji rządowych czy osób fizycznych. Tak, według raportu opublikowanego przez Identity Theft Resource Center w 2021 r. w USA, doszło do rekordowej liczby 1862 naruszeń bezpieczeństwa danych. Liczba ta pobiła poprzedni rekord wynoszący 1506 z 2017 r. i stanowiła wzrost o 68% w porównaniu z 1108 naruszeniami w 2020 r. Najczęściej atakowane są sektory takie jak opieka zdrowotna, finanse, biznes i handel detaliczny.

Znani hakerzy w czarnych kapeluszach

Kevin Mitnick jest jednym z najbardziej znanych czarnych kapeluszy. W pewnym momencie był najbardziej poszukiwanym cyberprzestępcą na świecie. Włamał się do ponad 40 największych korporacji, w tym Motorola i IBM, a nawet do systemu ostrzegania Obrony Narodowej Stanów Zjednoczonych. Został aresztowany i osadzony w więzieniu w 1995 r. Po zwolnieniu, w 2001 r. został konsultantem ds. cyberbezpieczeństwa – zamienił czarny kapelusz na biały.

Julan Assage: założyciel WikiLeaks, strony internetowej, na której można anonimowo publikować przecieki wiadomości i tajne dokumenty. Włamał się także do NASA, Uniwersytetu Stanforda i Pentagonu. Został aresztowany w 2010 r. na mocy ustawy o szpiegostwie z 1917 r.

Gary McKinnon: szkocki haker, znany również jako Solo, rzekomo mózg największego włamania do komputerów wojskowych wszechczasów. McKinnon zhakował 97 amerykańskich systemów wojskowych i NASA w latach 2001–2002. Włamania kosztowały rząd USA około 700 tys. dolarów odszkodowania.

Techniki hakerów w czarnych kapeluszach nieustannie ewoluują, ale główne metody ataku nie zmieniają się zbyttnio. Włamują się oni do sieci

komputerowych, kradną poufne dane, szantażują ofiary i niszczą pliki. Te przestępstwa są popełniane na co dzień. Poniżej niektóre z najczęstszych rodzajów ataków w ekosystemie hakerskim *black hat*.

1. Ataki phishingowe – rodzaj ataku, podczas którego złośliwi aktorzy wysyłają wiadomości, podszywając się pod zaufaną osobę lub podmiot.
2. Ataki DDoS – próba zawieszenia usługi online poprzez zalanie jej ruchem generowanym syntetycznie.
3. Wirus trojański – rodzaj złośliwego oprogramowania, które ukrywa swoją prawdziwą zawartość, podszywając się pod darmowe oprogramowanie, filmy lub muzykę albo pojawia się jako legalne reklamy, aby zmylić użytkownika, by pomyślał, że jest to nieszkodliwy plik.
4. Niektóre z innych popularnych technik obejmują:
 - bomby logiczne,
 - rejestrowanie klawiszy,
 - cyberszpiegostwo,
 - ransomware,
 - fałszywe WAP,
 - brutalna siła,
 - zamiana ataków,
 - kradzież ciasteczek,
 - atak przynęty.

Chociaż hakerzy *white hat* i *black hat* mają na celu atakowanie systemów i znajdowanie słabych punktów w układzie bezpieczeństwa, techniki i metody są różne.

Hakerzy w szarych kapeluszach plasują się gdzieś pomiędzy hakerami w czarnych i białych kapeluszach. Chociaż nie będą wykorzystywać swojej wiedzy do wyłudzenia, kradzieży lub grożenia użytkownikom online, często hakują systemy i sieci bez zgody, aby wskazać luki w zabezpieczeniach. Bezpieczeństwo komputera jest jednak ważne dla większości szarych kapeluszy. W niektórych przypadkach oferują naprawienie błędów w zamian za opłatę. O ile ten rodzaj hakowania może poprawić poziom bezpieczeństwa, jest nadal nielegalny, głównie dlatego, że „testy” są przeprowadzane bez uprzedniej zgody.

Wyrażenie szary kapelusz zostało po raz pierwszy użyte publicznie w kontekście bezpieczeństwa komputerowego, kiedy DEF CON (to konwencja hakerów odbywająca się co roku w Las Vegas, w stanie Nevada) ogłosiło pierwsze zaplanowane odprawy *black hat* w 1996 r. Na tej konferencji wygłoszono prezentację, w której Mudge, kluczowy członek grupy hakerskiej Lopht, omówił ich zamiary jako hakerów w szarych kapeluszach, aby zapewnić firmie Microsoft wykrywanie luk w zabezpieczeniach w celu ochrony ogromnej liczby użytkowników swojego systemu operacyjnego. Na koniec Mike Nash, dyrektor grupy serwerów firmy Microsoft, stwierdził, że hakerzy w szarych kapeluszach są bardzo podobni do techników w niezależnej branży oprogramowania, ponieważ „są cenni, przekazując nam informacje zwrotne, aby ulepszyć nasze produkty”.

Wyrażenie to zostało użyte do opisania hakerów, którzy wspierają etyczne zgłaszanie luk w zabezpieczeniach bezpośrednio do dostawcy oprogramowania, w przeciwieństwie do praktyk pełnego ujawniania, które były powszechne w społeczności białych kapeluszy, zgodnie z którymi luki w zabezpieczeniach nie są ujawniane poza ich grupą. Jednak w 2002 r. społeczność Anti-Sec opublikowała użycie tego terminu w odniesieniu do osób, które za dnia pracują w branży bezpieczeństwa, ale nocą działają jako hakerzy w czarnych kapeluszach. Ironią losu było to, że w przypadku czarnych kapeluszy interpretacja ta była postrzegana jako obraźliwe określenie; podczas gdy wśród białych kapeluszy był to termin, który dawał poczucie powszechnej sławy.

Szary kapelusz to haker, który zazwyczaj nie ma złych zamiarów, ale często narusza prawo lub powszechne standardy etyczne. Luka nie zostanie nielegalnie wykorzystana przez szare kapelusze, jednak mogą oni wymieniać te informacje dla osobistych korzyści. Specjalną grupą szarych kapeluszy są hakywiści, którzy hakują w celu promowania zmian społecznych.

Haker w szarym kapeluszu, gdy odkryje lukę w zabezpieczeniach, zamiast powiedzieć sprzedawcy, jak działa exploit, może zaoferować naprawę za niewielką opłatą. Kiedy ktoś uzyskuje nielegalny dostęp do systemu lub sieci, może zasugerować administratorowi systemu, aby zatrudnił jednego z jego przyjaciół do rozwiązania problemu; jednak ta praktyka zanika ze względu na rosnącą gotowość przedsiębiorstw do ścigania. Inna

definicja szarego kapelusza utrzymuje, że hakerzy ci prawdopodobnie naruszają prawo tylko w celu zbadania i poprawy bezpieczeństwa: legalność jest ustalana zgodnie z konkretnymi konsekwencjami wszelkich włamań, w których uczestniczą.

W społeczności zajmującej się optymalizacją wyszukiwarek szare kapelusze manipulują rankingami witryn w wyszukiwarkach przy użyciu niewłaściwych lub nieetycznych środków, które nie są uważane za spam.

W 2008 r. Electronic Frontier Foundation – założona w lipcu 1990 r. w Stanach Zjednoczonych organizacja pozarządowa mająca na celu walkę o wolności obywatelskie w elektronicznym świecie – zdefiniowała szare kapelusze jako etycznych badaczy bezpieczeństwa, którzy nieumyślnie lub prawdopodobnie naruszają prawo w celu zbadania i poprawy bezpieczeństwa. Opowiadają się za prawami dotyczącymi przestępstw komputerowych, które są jaśniejsze i bardziej zawężone.

Ich intencje mogą nie być czysto złośliwe, działają bez oficjalnego upoważnienia do wykorzystywania luk. Szare kapelusze mogą odkryć słabe punkty w systemach i powiadomić właścicieli lub organizacje (w celu uzyskania nagrody / zysku osobistego), ale robią to bez wyraźnej zgody. Ta **etyczna dwuznaczność** powoduje, że ich działalność budzi kontrowersje, gdyż działają w szarej strefie prawnej.

Hakerzy w szarych kapeluszach różnią się między sobą. Nie starają się bezpośrednio wykorzystać luki w zabezpieczeniach, ale jeśli ją odkryją, będą próbowali zarobić na niej, sprzedając ją rządowi, wojsku lub służbom wywiadowczym. Nie ma altruizmu, ale i zamiaru zaszkodzenia firmom.

W dniu dzisiejszym termin szary kapelusz zaczął nabierać najróżniejszych znaczeń. Ściganie w USA Dmitrija Sklyarova za działania, które były legalne w jego kraju, zmieniło nastawienie wielu badaczy bezpieczeństwa.

Główną motywacją hakerów w szarych kapeluszach jest dobra zabawa, czerpanie przyjemności z wyzwań związanych z hakowaniem i zaspokojenie ciekawości, czy mogą się włamać do określonego systemu. Hakerzy *grey hat* zwykle nie robią nic szkodliwego dla firmy.

Jednym z najbardziej znanych przykładów hakerów w szarych kapeluszach jest Aaron Swartz, amerykański programista, który zyskał uznanie za stworzenie RSS, języka formatowania Markdown. Ponadto Swartz był jednym z twórców Reddita, współtworzył licencję Creative

Commons oraz czynnie działał na rzecz wolnego dostępu do wiedzy. 25 września 2010 r. włamał się do sieci Instytutu Technologii Massachusetts (Massachusetts Institute of Technology, MIT), a dokonał tego poprzez podłączenie swojego laptopa do przełącznika sieciowego znajdującego się w węźle dystrybucji oprogramowania (ang. *wiring closet*), który akurat tamtego dnia był niestrzeżony. Podłączony w ten sposób Swartz pobrał setki artykułów naukowych z cyfrowej biblioteki JSTOR, za dostęp do których trzeba byłoby zapłacić. Działanie Swartza, z jednej strony, było nieetyczne, bowiem uzyskał on nieautoryzowany dostęp do zasobów biblioteki JSTOR i bez zgody uczelni pobrał materiały, które chronione są prawem, z drugiej zaś – główną linią obrony w jego procesie był zamiar szerzenia wolnego i nieograniczonego dostępu do wiedzy, który miał odzwierciedlenie w jego dotychczasowej działalności.

Innym przykładem szarego kapelusza jest Adrian Lamo, któremu sławę przyniosły nie tylko liczne włamania do systemów komputerowych takich instytucji i firm jak Yahoo!, AOL Time Warner, MCI WorldCom, Microsoft, National Security Agency czy The New York Times. Lamo, choć potencjalnie mógł zarobić tysiące dolarów na szantażu lub pełnoetatowej pracy jako etyczny haker, zabezpieczenia łamał bez zezwolenia, lecz informacje o lukach w nich bezpłatnie przekazywał instytucjom, do których się włamywał. Jeżeli jego zgłoszenie było ignorowane, Lamo nagłaśniał sprawę w mediach.

Przykładem grupy hakerów w szarych kapeluszach jest Italian Hacking Team, która sprzedaje swoje narzędzia szpiegowskie do Azerbejdżanu, Kazachstanu, Uzbekistanu czy Arabii Saudyjskiej.

Inne rodzaje hakerów

Chociaż prawie wszyscy hakerzy należą do jednej z trzech kategorii (czarny kapelusz, biały kapelusz lub szary kapelusz), istnieją inne ich typy i podtypy.

Typ hakera	Poziom zagrożenia	Opis
Hakerzy w niebieskich kapeluszach	Niski	Eksperti zatrudniani przez firmy w celu testowania i doskonalenia ich cyberbezpieczeństwa.
Hakerzy w fioletowych kapeluszach	Niski	Samotnicy, którzy hakują własne systemy, aby uczyć się w kontrolowanym środowisku.

Typ hakera	Poziom zagrożenia	Opis
Hakerzy w czerwonych kapeluszach	Niski	Hakerzy-samorządowcy, którzy stosują agresywne taktyki, aby atakować społeczności czarnych kapeluszy.
Hakerzy w zielonych kapeluszach	Średni	Niedoświadczeni hackerzy, którym brakuje umiejętności technicznych, a mimo to mogą wyrządzić krzywdę.
Haktywiści	Średni	Hakerzy zorientowani na cel, wykorzystujący „etyczne” hakowanie w celu wsparcia sprawy politycznej lub społecznej.
Skryptowe dzieciaki	Średni	Nowicjusze, którzy korzystają z gotowych skryptów i programów do hakowania.
Sygnaliści	Średni	Pracownicy lub osoby mające dostęp do poufnych informacji, które ujawniają nielegalne lub nieetyczne działania w organizacjach.
Hakerzy botnetu	Wysoki	Ci, którzy wykorzystują sieci do kontrolowania rojów zainfekowanych urządzeń na potrzeby zakrojonych na szeroką skalę kampanii złośliwego oprogramowania lub ataków DDoS.
Kryptohakerzy	Wysoki	Hakerzy, którzy wykorzystują narzędzia do phishingu i oprogramowania do kradzieży monet i manipulowania giełdami kryptowalut.
Cryptojackerzy	Wysoki	Osoby, które infekują lub wykorzystują urządzenia do wydobywania kryptowaluty bez ponoszenia kosztów ogólnych.
Cyberterroryści	Wysoki	Cyfrowi terroryści, którzy zakłócają infrastrukturę i szerzą strach lub propagandę w celu propagowania ideologii.
Elitarni hackerzy	Wysoki	Wysoko wykwalifikowani specjaliści, którzy wprowadzają innowacje i tworzą nowe zagrożenia dla cyberbezpieczeństwa.
Hakerzy do gier	Wysoki	Trolle lub hackerzy atakujący graczy online w celu uzyskania danych do logowania, zasobów w grze lub szczegółów konta.
Złośliwi insiderzy	Wysoki	Pracownicy działający w organizacjach z osobistymi motywacjami do ujawniania danych lub atakowania sieci.
Hakerzy sponsorowani przez państwo	Wysoki	Hakerzy wynajmowani przez rząd w celu włamania się do określonych systemów docelowych. To zazwyczaj wysoko wyszkoleni i doświadczeni specjaliści ds. cyberbezpieczeństwa, którzy hakują cele o dużej wartości, takie jak instytucje rządowe.

Podsumowując, trzeba podkreślić, że działania hakerów są często sprzeczne z obowiązującymi przepisami i regulacjami, ponieważ próbują oni infiltrować systemy różnych osób i organizacji w celu przeprowadzenia złośliwych działań i uszkodzenia systemu oraz informacji właścicieli witryn. Wielu hakerów testuje również witryny w celu zwiększenia bezpieczeństwa systemów różnych osób i organizacji, po czym zgłaszają, czy istnieją w nich luki.

Olga Wasiuta

What is a Black-Hat hacker?, 9.02.2022, <https://www.kaspersky.com/resource-center/threats/black-hat-hacker> [dostęp 22.03.2024]; *What is the difference between black, white and gray hat hackers?*, <https://us.norton.com/blog/emerging-threats/black-white-and-gray-hat-hackers#> [dostęp 22.03.2024]; B. Jovanović, *Who Are Black Hat Hackers?*, 19.01.2023, <https://dataprot.net/articles/black-hat-hackers/> [dostęp 22.03.2024]; *The 7 Hats of Hacking*, 30.11.2022, <https://www.softwaresecured.com/the-7-hats-of-hacking/> [dostęp 22.03.2024]; M. Rouse, *Gray Hat Hacker*, 26.06.2023, <https://www.techopedia.com/definition/15450/gray-hat-hacker> [dostęp 22.03.2024]; E. Nesbo, *What Is a Gray Hat Hacker?*, 22.07.2022, <https://www.makeuseof.com/gray-hat-hacker-explained/> [dostęp 21.03.2024]; *What is a Green Hat Hacker? A short definition of Green Hat Hacker*, <https://www.techslang.com/definition/what-is-a-green-hat-hacker/> [dostęp 21.03.2024]; C. Stouffer, *15 types of hackers + hacking protection tips for 2024*, 28.06.2023, <https://us.norton.com/blog/emerging-threats/types-of-hackers> [dostęp 21.03.2024]; *Green hat hacker (also hacker-in-training)*, <https://nordvpn.com/pl/cybersecurity/glossary/green-hat-hacker/> [dostęp 21.03.2024]; *Green Hat Hacker*, 14.01.2023, <https://www.privacysense.net/terms/green-hat-hacker/> [dostęp 21.03.2024]; H. Huffner, *Who Is The Green Hat Hacker?*, 22.05.2022, <https://ded9.com/who-is-the-green-hat-hacker/n> [dostęp 21.03.2024]; *Who are green hat hackers? What are the characteristics of green hat hackers?*, <https://www.dotnek.com/Blog/Security/who-are-green-hat-hackers-what-are-the-charac> [dostęp 21.03.2024]; *The 7 Hats of Hacking*, 30.11.2022, <https://www.softwaresecured.com/the-7-hats-of-hacking/> [dostęp 21.03.2024]; *How many types of hackers are there?*, <https://www.megainteresting.com/techno/article/how-many-types-of-hackers-are-there-221570718386> [dostęp 21.03.2024]; O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Deepfake jako skomplikowana i głęboko fałszywa rzeczywistość*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate” 2019, nr 3; O. Wasiuta, S. Wasiuta, *DeepFake*, [w:] *Encyklopedia bezpieczeństwa*, t. 2: D–K, O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), Wydawnictwo Libron, Kraków 2021;

Wyjaśnienie kolorów kapeluszy hakerów: czarne, białe i szare kapelusze, 10.07.2017, <https://www.thefastcode.com/pl-pln/article/hacker-hat-colors-explained-black-hats-white-hats-and-gray-hats> [dostęp 22.03.2024]; K. Chin, *Biggest Data Breaches in US History (Updated 2024)*, 20.02.2024, <https://www.upguard.com/blog/biggest-data-breaches-us> [dostęp 22.03.2024].

HAMAS – Islamski Ruch Oporu (arab. *Harakat al-Mukawama al-Islamiyya*), w języku arabskim dosłownie „zapal” – islamistyczne polityczno-militarne ugrupowanie palestyńskie, postrzegane głównie jako organizacja terrorystyczna. Ideologicznie wywodzi się z założonej w Egipcie formacji salafickiej Bracia Muzułmanie/Bractwo Muzułmańskie (arab. *Al-Ichwan al-Muslimun*). Jest to szkoła powstała w ramach islamu sunnickiego w szkole (arab. *madhhab*) hanbalickiej. Sednem tego ruchu jest stosowanie egzegezy literalnej, odrzucenie wnioskowania filozoficznego i prymat tradycji (arab. *sunna*) nad Koranem. Z tego nurtu wywodzą się takie formacje jak Al-Kaida czy Państwo Islamskie (ang. *Islamic State of Iraq and Syria*, ISIS), choć obecnie odzęgują się od niego.

Hamas powstał w 1987 r. Był pewną alternatywą dla nacjonalistycznego, ale ugodowego Al-Fatah pod przywództwem Jasira Arafata (1929–2004) i neomarksistowskich formacji na czele z Ludowym Frontem Wyzwolenia Palestyny (arab. *Al-Dżabha asz-Szaabijja li-Tahrir Filastin*) George’a Habasza (1926–2008). Wykorzystał bunt Palestyńczyków nazwany Intifadą, a sukces zawdzięczał charyzmie przywódcy szejka Ahmeda Jasina (1936–2004), członka Bractwa Muzułmańskiego, i ideologii odwołującej się do islamu. Formacja ta neguje koncepcję dwóch państw, nie uznaje Organizacji Wyzwolenia Palestyny za rzeczywistego reprezentanta Palestyńczyków, deklaruje chęć zniszczenia Izraela i odzyskania całej Palestyny. *De facto* sprawuje władzę nad Strefą Gazy, w przeciwieństwie do Zachodniego Brzegu.

Za datę powstania Hamasu można uznać 9 grudnia 1987 r., gdy doszło do spotkania liderów społeczności palestyńskiej Strefy Gazy w domu szejka Jasina. Obecni byli: dr Abd al-Azis ar-Rantisi (1947–2004), Ibrahim al-Jazuri (1941–2021), szejk Salah Szahada (1953–2002), Issa an-Nadżdżar, Muhammad Szam (1937–2011) i Abd al-Fatah Duhan (1936–2023). 14 grudnia zaczęto kolportować ulotki, w których po raz pierwszy użyto

nazwy Hamas. Formacja zaczęła szybko zdobywać poparcie, również na Zachodnim Brzegu, było to możliwe dzięki poparciu imama meczetu Al-Aksa (najważniejszego w Jerozolimie i jednego z najważniejszych w świecie islamu) i autorytetowi szejka Jasina. Ten ostatni urodził się w 1936 r., po powstaniu państwa Izrael (1948) emigrował z rodzinnego Aszkelonu (arab. *Asqalān*) do Strefy Gazy. W młodości uległ wypadkowi, w wyniku którego stracił władzę w nogach, z czasem utracił też wzrok. W 1973 r. założył na okupowanych przez Izrael obszarach Centrum Islamskie (arab. *Al-Mudżamma al-Islamija*), organizację głównie charytatywną, działającą zgodnie z zasadami *da'wa* (misyjności), wypracowanymi przez Bractwo Muzułmańskie. W 1979 r. Izrael uznał ją za legalną, co pozwoliło m.in. na utworzenie Uniwersytetu Islamskiego w Gazie. Jednocześnie zaczęto gromadzić potencjał militarny, tak powstało zbrojne skrzydło Centrum Islamskiego zwane Chwała Wiernych Wojowników (arab. *Madżd al-Mudżahidin*). W 1982 r. powstała grupa o nazwie Palestyńscy Bojownicy Świętej Wojny (arab. *Al-Mudżahidun al-Filastinijun*). Dwa lata później szejka i jego zwolennicy zostali aresztowani za nielegalne posiadanie broni. Zwolniono go rok później w ramach tzw. Porozumienia Dżibril (arab. *Jibril*), zawartego pomiędzy Izraelem a Ludowym Frontem Wyzwolenia Palestyny – Dowództwo Generalne. Izrael uwolnił wówczas 1150 więźniów w zamian za trzech Izraelczyków schwytanych podczas pierwszej wojny libańskiej.

Założenia Hamasu zostały przedstawione 18 sierpnia 1988 r. w dokumencie nazwanym Kartą Islamskiego Ruchu Oporu lub Zobowiązaniem Hamasu (ang. *Hamas Charter* lub *Hamas Covenant*), który tworzyło 13 punktów. W artykule 8. zawarty jest slogan organizacji umieszczający dżihad, postrzegany jako religijnie usankcjonowany opór wobec wrogów islamu, w centralnym punkcie ich ideologii, ponieważ: „Allah jest jego celem, Prorok jest jego wzorem, Koran to jego konstytucja: Dżihad jest jego drogą i śmiercią na cześć Allaha jest najwznioślejszym z jego życzeń”. Ten sam dokument świadczy o tym, że jego programem „jest islam. Z niego czerpie swoje idee, sposoby myślenia i rozumienia wszechświata, życia i człowieka. Odwołuje się do niego, aby osądzić całe swoje postępowanie i czerpie z niego inspirację, aby kierować swoimi krokami”. Organizacja jasno deklaruje swoje powiązania z Bractwem Muzułmańskim, nieużywanie

tej nazwy prawdopodobnie było spowodowane porażkami formacji, zdelegalizowanej po krwawo stłumionych buntach w Egipcie i Syrii. Celem nadrzędnym jest wyzwolenie Palestyny i utworzenie islamskiego emiratu, zatem Hamas „stara się wznieść sztandar Allaha nad każdym centymetrem Palestyny, gdyż pod skrzydłami islamu wyznawcy wszystkich religii mogą bezpiecznie współistnieć...”.

Aby to osiągnąć, Hamas stosuje trójstronną strategię. Po pierwsze, prowadzi działalność społeczną budującą oddolne poparcie dla organizacji. Po drugie, poprzez działalność polityczną konkuruje ze świecką Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP) i Autonomią Palestyńską (AP). Po trzecie, organizuje ataki partyzanckie i terrorystyczne wymierzone w izraelskich żołnierzy i ludność cywilną.

Hamas stara się także przeciwstawić zjawiskom, które postrzega jako sekularyzację i westernizację społeczeństwa arabskiego i zyskać uznanie na arenie międzynarodowej jako jedyny przedstawiciel narodu palestyńskiego, w miejsce OWP uznanej przez Ligę Państw Arabskich w Rabacie w Maroku w 1974 r.

Relacje między Hamasem a OWP, a zwłaszcza Fatah, zaczęły nabierać szczególnej dynamiki w wyniku porozumień pokojowych zwanych Porozumieniami z Oslo. Hamas negował możliwość porozumienia z Izraelem, a Jasira Arafata, lidera OWP, traktował jako zdrajcę i realizatora interesów USA na Bliskim Wschodzie. Pomysłem na sparaliżowanie procesu pokojowego była intensyfikacja ataków na Izrael. Przełomowym wydarzeniem był pierwszy zamach samobójczy przeprowadzony 16 kwietnia 1993 r. Napięcia miały też charakter polityczny – Hamas postanowił nie dołączyć do Palestyńskiej Władzy Narodowej, nie wziął udziału w wyborach parlamentarnych z 1996. Po tych wyborach Jasir Arafat zdecydował o zaostreniu kursu wobec formacji, co skutkowało wzajemnymi atakami i śmiercią Jahja Ajjasza (Yahyi Ayasha) (1966–1996), pseudonim „Inżynier”, głównego konstruktora bomb Hamasu.

Kolejnymi wydarzeniami mającymi wpływ na wzrost znaczenia Hamasu wśród Palestyńczyków była prowokacyjna polityka Izraela, w tym wtargnięcie 20 września 2000 r. na Wzgórze Świątynne i profanacja meczetu Al-Aksa przez szefa partii Likud Ariela Szarona (1928–2014). Czynniki zewnętrznymi była zmiana polityczna w USA, gdy w miejsce

współpracujących zwłaszcza z Arafatem demokratów władzę przejęli republikanie, mający zdecydowanie inne spojrzenie na kwestię Bliskiego Wschodu. Jest to wreszcie czas znacznego wpływu islamizmu wśród muzułmanów – jego wielkim sukcesem były zamachy w USA z 11 września 2001 r. Prowokacja Ariela Szarona poskutkowała drugim powstaniem palestyńskim, zwanym Intifadą Al-Aksa. Hamas przejął rolę lidera w utworzonych Narodowych i Islamskich Siłach Zbrojnych (NISZ). W 2002 r. doszło nawet do spotkania między liderami Fatahu i Hamasu, pierwszego od 1995 r. 22 marca 2004 r. wojsko izraelskie zabiło przywódcę Hamasu, szejka Jasina, 17 kwietnia w podobnych okolicznościach (atak ze śmigłowców) zginął jego następca Abd al-Aziz ar-Rantisi (1947–2004). Te doświadczenia skutkowały późniejszym nieafiszowaniem się ze składem osobowym struktur przywódczych; wydaje się, że spowodowały też osłabienie potencjału kadrowego, co mogło rzutować na złagodzenie linii politycznej. Być może w jakimś stopniu wpływ na to miała też śmierć Arafata w 2004 r.

Przełomowym momentem dla organizacji okazały się wybory przeprowadzone w 2006 r. Hamas zdobył 74 lub 76 mandatów ze 132, co było sporym zaskoczeniem dla wielu obserwatorów. Ten sukces nie został zaakceptowany przez Fatah i OWP, doszło do ponownego zaostrzenia relacji, ostatecznie w lutym 2007 r. po podjętych przez Arabię Saudyjską negocjacjach zawarto tzw. Porozumienie z Mekki, ustanawiające rząd jedności, podpisane przez Mahmouda Abbasa w imieniu Fatahu i Chalida Miszala (Khaled Mishal) w imieniu Hamasu. Lina polityczna Hamasu zaczęła ulegać pewnym modyfikacjom – zaczęto przyjmować za możliwą koncepcję dwóch państw, pragmatycznie wyciszano postulat odzyskania całej Palestyny. W 2006 r. pojawił się nawet pomysł długoterminowego rozejmu (arab. *hudna*) – nie jest to jednoznaczne z pokojem, chodzi raczej o porozumienie, które można zawrzeć z tzw. ludami Księgi (chrześcijanie, żydzi). Nie jest to jednak odejście od postulatu konieczności uczynienia z islamu jedynej religii, a tylko odłożenie tego w czasie. Kiedy 19 grudnia 2008 r. oficjalnie wygasł sześciomiesięczny rozejm, Hamas wystrzelił w kierunku Izraela kilkadziesiąt rakiet i pocisków moździerzowych. Agresja ta była prawdopodobnie wymuszona konkurencją z innymi formacjami w tym Islamskim Palestyńskim Dżihadem, zarzucającymi Hamasowi zdradę. Była też reakcją na uderzenia ze strony Izraela, niszczące instalacje

militarne Hamasu, w wyniku których zginęli przywódcy tej formacji. W nocy z 27 na 28 grudnia Izrael rozpoczął operację „Płynny ołów”, a jej część lądowa zaczęła się wieczorem 3 stycznia 2009 r. Zakończono ją 15 dni później jednostronnym zawieszeniem broni. W konflikcie zginęło od 1166 do 1417 Palestyńczyków i 13 Izraelczyków. W Gazie zniszczono ponad 46 000 domów, pozbawiając dachu nad głową co najmniej 100 000 osób.

W 2011 r., po wybuchu wojny domowej w Syrii, Hamas zdystansował się od reżimu syryjskiego, a jego członkowie zaczęli opuszczać kraj. Trzy lata później wybuchła kolejna wojna, zwana operacją „Protective Edge”. Rozpoczął ją Izrael 8 lipca 2014 r. Po porwaniu i zamordowaniu trzech izraelskich nastolatków na Zachodnim Brzegu przez palestyńskich bojowników powiązanych z Hamasem Izraelskie Siły Obronne (IDF) rozpoczęły operację „Brother’s Keeper”. W odwecie Hamas przeprowadził serię ataków raketowych. W wyniku działań militarnych zginęło ponad dwa tysiące osób, z których zdecydowaną większość stanowili Palestyńczycy z Gazy.

7 października 2023 r. doszło do zsynchronizowanego ataku na Izrael z powietrza, morza i lądu, przeprowadzonego ze Strefy Gazy. W jego wyniku zginęło 827 cywilów oraz 401 żołnierzy i 72 policjantów. Na plenerowym festiwalu muzyki elektronicznej zginęło ok. 360 osób. Ponadto porwano około 250 osób, z których uczyniono zakładników. Atak po skutkował natychmiastowym odwetem, na początku odbiciem chwilowo zajętego terytorium oraz licznymi atakami artyleryjskimi i z powietrza. 27 października IDF rozpoczęły operację lądową mającą na celu zniszczenie struktur Hamasu, w dużej mierze polegającą na systematycznym niszczeniu zwartej zabudowy Strefy Gazy.

Hamas składa się z trzech powiązanych ze sobą skrzydeł. Opieka społeczna i skrzydła polityczne to działania jawne, prowadzone w zakresie administracji, pomocy społecznej czy propagandy. Trzecim jest skrzydło militarne, nadzorujące tajne działania, takie jak egzekucje podejrzanych współpracowników, inwigilacja potencjalnych celów, zdobywanie broni i przeprowadzanie działań partyzanckich i terrorystycznych. Działalność Hamasu została rozdzielona na oddziały funkcjonalne, których operacje zostały dodatkowo podzielone według regionów. Należą do nich:

- oddział pomocy społecznej i administracji (arab. *da’wa*), odpowiedzialny za rekrutację, finansowanie i usługi społeczne;

- ▶ *Al-Mudżahidun al-Filastiniyyun*, podmiot zajmujący się zakupami broni i działaniami wojskowymi, w skład którego wchodzi podgrupa odpowiedzialna za nadzorowanie oraz koordynowanie demonstracji i innych form ruchu oporu;
- ▶ oddział bezpieczeństwa (arab. *Jehaz Aman*) odpowiedzialny za zbieranie informacji na podejrzanych współpracownikach, a następnie zatrzymywanie, przesłuchiwanie i zabijanie ich;
- ▶ oddział wydawniczy lub medialny (arab. *A'alam*) zajmujący się produkcją medialną oraz rozprowadzaniem ulotek, zatrudnianiem biur prasowych i propagandą.

Madżd al-Mudżahidini i *Al-Mudżahidun al-Filastiniyyun* w 1991 r. połączyły się w jedną formację zbrojną o nazwie Brygady Męczennika Izz ad-Din al-Kassama (arab. *Kataib asz-Szahid Izz ad-Din al-Kassam*).

Całą działalność Hamasu nadzoruje *Madżlis asz-Szura* (Rada Szury), która jest nadrzędnym organem politycznym i decyzyjnym grupy. Rada Szury reprezentuje cztery grupy: Strefę Gazy, Zachodni Brzeg, więźniów politycznych i tzw. krąg (przywództwo) zewnętrzny, czyli emigrację palestyńską. Tak zwane zewnętrzne przywództwo Hamasu tradycyjnie odgrywało bardziej dominującą rolę w procesie decyzyjnym niż wewnętrzni lub lokalni liderzy grupy. Taka sytuacja miała miejsce od samego początku, gdy pierwszym szefem biura politycznego Hamasu został Mousa Abu Marzook, który kierował organizacją ze swojego domu w Stanach Zjednoczonych w latach 1992–1996. Następnie ośrodki decyzyjne Hamasu funkcjonowały w Ammanie (Jordania), a do 2011 w Damaszku (Syria). Ważnym miejscem był też Liban – częściowo przyczynił się do tego Izrael, deportując część działaczy Hamasu do tego państwa. Przywództwo zewnętrzne dzieli się na dwie główne grupy – jedna składa się z Gazańczyków pod wodzą Marzooka, drugą tworzą głównie członkowie Hamasu z Zachodniego Brzegu, którzy studiowali lub pracowali w Kuwejcie. Na czele tak zwanej Kuwejdii, czyli grupy kuwejckiej, stoi Chalid Miszal. W 2017 zrezygnował z pełnionych funkcji; doszło wtedy do pokoleniowej zmiany w Hamasie, większość stanowisk objęli ludzie mieszkający w Strefie Gazy.

W maju 2017 r. Hamas ujawnił nowy status – „Dokument zawierający ogólne zasady i politykę”. Karta akceptuje państwo palestyńskie w granicach z 1967 r., nie uznając Izraela. Wyjaśnia, że walka Hamasu nie jest

skierowana przeciwko narodowi żydowskiemu, ale przeciwko syjonistom. Syjonizm opisuje jako część globalnego spisku, wroga wszystkich muzułmanów i zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego, obwinia syjonistów za połączenie antysyjonizmu i antysemityzmu. Twórcy karty stwierdzają, że zbrojny opór wobec okupacji wynika z prawa międzynarodowego; podkreślają także, że wspierają demokrację. Hamas opisał te zmiany jako adaptację w określonym kontekście, a nie porzucenie swoich zasad.

Prawdopodobne dowództwo Hamasu w roku 2023 stanowili: Przewodniczący Biura Politycznego – Ismail Haniyeh (Isma'il Abd as-Salam Ahmad Hanijja), zastępca przewodniczącego (być może też dowódca skrzydła militarnego na Zachodnim Brzegu) Saleh al-Arouri (zabity w Libanie na początku 2024), lider w Strefie Gazy Yahya Sinwar, (zabity w październiku 2024), dowódca Brygad al-Kassam – Mohammed Deif (Mohammed al-Masr).

Przemysław Mazur

IDIOKRACJA/IDIOTOKRACJA – zjawisko globalnej epidemii (prawdziwej inwazji) głupoty/zidiocenia, rządy głupoty, swego rodzaju choroba cywilizacyjna stanowiąca zagrożenie dla człowieczeństwa w świecie ponowoczesnym, w którym – jak trafnie zauważył Jan Szmyd – „za wiodące tendencje ponowoczesności uznaje się na ogół globalizację, przyspieszone tempo zmian, wszystkich i wszystkiego, nadmierne wywyższenie wartości materialnych, przedmiotowych i użytkowych (kosztem wartości duchowych, wewnętrznych), zbytnią ekonomizację oraz pragmatyzację życia, powszechną jego komercjalizację, szaleńczy pęd za zyskiem i wygodą, kult pieniądza i ciała, wybujały konsumpcjonizm”.

Termin ten kojarzy się powszechnie z filmem o takim samym tytule w reżyserii Mike’a Judge’a, który emitowano w kinach w roku 2006. „Idiokracja” to komedia science fiction, która w ostro przerysowanych barwach ukazuje wizję społeczeństwa przyszłości, w którym rządzą idioci, pozując na mądrali i powtarzając z całą powagą zasłyszane od innych bzdury. Jak zauważa Janusz Szewczak, przetłumaczenie angielskiego tytułu *Idiocracy* na „Idiokracja” jest błędne, ponieważ przedrostek „idio” to „pierwszy człon wyrazów złożonych mający znaczenie: własny, swoisty, odmienny, utworzony samodzielnie, powstający wewnątrz” (SJP). W połączeniu z drugim członem wyrazu – „-kracja” (ostatni człon wyrazów złożonych

oznaczający formę rządów) – nie powstaje zatem pożądane przez nas znaczenie „rządy idiotów”. Stąd adekwatnym pojęciem będzie – wg Szewczaka – „idiotokracja”.

Niestety ta futurologiczna wizja społeczeństwa o niskim poziomie intelektualnym i moralnym zaczęła się urzeczywistniać w społeczeństwach krajów cywilizacyjnie rozwiniętych już około 2015 r., w głównej mierze na skutek procesu przemian człowieka w kontekście cywilizacji naukowo-technicznej¹ – powszechnego procesu „zmian wszystkich i wszystkiego”. Przemiany, która – jak zauważa Szmyd – swój niepokojący wyraz znajduje m.in. w coraz wyraźniej zaznaczających się zawiązkach wstecznego procesu rozwojowego – zwanego mianem regresji antropologicznej (lub „regresu człowieczeństwa” wg Konrada Lorenza, „homodestrukcji” wg Zygmunta Baumana, „rozpadu koherencji człowieka” wg Henryka Skolimowskiego czy też „upadku istoty człowieczej” wg ks. Józefa Tischnera).

Człowiek jako istota gatunkowa, ewolucyjnie ukształtowany rodzaj ludzki, ciągle podlega ewolucji. Te różnorakie zmiany² mają z punktu widzenia ogólnie pojętego dobra i interesu człowieka pozytywny (dobroczynny) i negatywny (złotwórczy) charakter, układają się bowiem zarówno w progresywną (proludzką) tendencję rozwojową, jak i tendencję regresywną (przeciwludzką). Kierunek regresywny polega ogólnie na „cofnięciu» progresywnego trendu rozwojowego niektórych istotnych składników struktury psychicznej i osobowej człowieka, na »zwijaniu«,

1 Warto zauważyć, że zasadniczym przejawem tego, co swego czasu Jacques Ellul określił mianem „cywilizacji technicznej”, jest technokracja, u podstaw której znajduje się idea osadzenia techniki w rdzeniu społeczeństwa, co ludzkiej aktywności miałoby odebrać aksjologiczną ambiwalencję.

2 Mowa o zmianach zarówno zależnych od poszczególnych osób czy grup społecznych będących chociażby wynikiem świadomego nadużywania wynalazków technicznych, np. telefonu komórkowego, telewizji, komputera i innych podobnych urządzeń, albo środków chemiczno-farmakologicznych i psychotropowych lub odpowiednich zabiegów sztuki medycznej i biotechnologicznej, jak również tych, które są wynikiem niezależnego od naszej woli i świadomości wpływu, nacisku, presji określonych czynników cywilizacyjnych oraz czynników dominującego w niej systemu społeczno-ekonomicznego (globalnego kapitalizmu); takich zwłaszcza czynników, jak nowoczesne technologie, nadmierna konsumpcja, „nowoczesny” typ pracy, praktykowanie zasady „zysku i wyczyszczenia”, niektóre działania wpływowych mass mediów itp.

»zweżaniu«, ujednolinnieniu pewnych cech osobowości, mentalności, uczuciowości, predyspozycji poznawczych (zwłaszcza intuicyjnych, tzw. zdolności »wglądu bezpośredniego« itp.), czy na obniżaniu wrażliwości moralnej, pro ludzkiej, humanistycznej, a także sprawności i umiejętności »uczenia się« środowiska życia i przystosowania się do niego, adaptacji». Ogólnie rzecz biorąc, polega to na tym, że zmiany będące wynikiem ewolucji kulturowej i społecznej zdecydowanie wyprzedzają zmiany powodowane ewolucją naturalną (biologiczną). W konsekwencji kształtuje się i pogłębia swoista dysharmonia ewolucyjna człowieka np. między rozwojem cech osobowych, emocjonalnych, mentalnych, adaptacyjnych i zdrowotnych z jednej strony a rozwojem zdolności ściśle kognitywnych, technicznych, wynalazczych i matematyczno-cyfrowych z drugiej. Ponadto człowiek ulega on dysharmonii między sprawnościami informacyjno-komunikacyjnymi i „sieciowymi”, uzdolnieniami praktyczno-funkcjonalnymi, użytkowo-operacyjnymi a rozumiejącym, poznawczo-wnikliwym, teoretyczno-intuicyjnym kontaktem z coraz bardziej skomplikowanym światem zewnętrznym, zwłaszcza światem technologicznym. Kierunek quasi-progresywny charakteryzuje się przede wszystkim tym, że priorytet rozwojowy uzyskują zdolności i umiejętności ilościowego, algorytmicznego ujmowania rzeczywistości i technologiczno-praktycznego jej przekształcania oraz modelowania, natomiast zdolności i umiejętności jakościowego, rozumiejącego i poznawczego jej „przyswajania” są oddalane i spychane na dalsze tory procesu poznawczego.

Doświadczamy zatem pozytywnych i negatywnych skutków zmian człowieka cywilizowanego naszych czasów, choć negatywne zdają się przeważać. Dość często chodzi w nich o zwyczajne „wytrącanie człowieka z równowagi”, „rozkojarzenie”, „rozstrojenie” jego psychiki, „wprowadzenie” w stan dyskomfortu życiowego, irytacji, niekiedy też agresji. Istotne jest też „wprawianie” go w stan większego lub mniejszego zamętu umysłowego i dezorientacji, w mniej lub bardziej dotkliwą nerwicę, w „popadanie” w takie czy inne choroby cywilizacyjno-somatyczne i psychiczne itp. W konsekwencji tego złożonego i generalnie destrukcyjnego procesu może dochodzić do przemiany radykalnej, a mianowicie do zasadniczej zmiany lub zniszczenia całej mentalności i tożsamości indywidualnej – do „rozwoju w dół” („ewolucji regresywnej”).

Ten dominujący trend procesu ewolucyjnego – stan oznaczający głęboką deformację całościowo i harmonijnie pojętej istoty ludzkiej – nie jest już tylko hipotetycznym założeniem we współczesnych teoriach ewolucji. Na szczególną uwagę zasługują badania naukowe (m.in. norweskie, angielskie, amerykańskie³) pokazujące ciekawą tendencję, w pewien sposób potwierdzającą wyłaniający się obraz przyszłego społeczeństwa o niskim poziomie intelektualnym i moralnym zarysowany w filmie „Idiokracja”. Po tym jak w XX wieku IQ ludzi stopniowo rosło⁴, teraz spada nawet o 7 punktów na pokolenie, czyli co 30 lat⁵. To oczywiście tylko hipoteza, ale zdają się ją wspierać nowsze analizy, które sugerują, że kluczem może być zmieniający się sposób życia, sposób (jakość) nauczania dzieci lub ich wychowania, oddziaływania mediów na ich odbiorców, być może pogorszenie odżywiania lub stanu zdrowia czy też skutki społeczne zwiększonej imigracji. Istnieje także założenie, że testy IQ nie odpowiadają obecnej charakterystyce ludzkiej inteligencji i nie potrafią jej naprawdę określić.

Głupcy zawsze istnieli i nadal na świecie ich nie brakuje – jak zauważył Albert Einstein: „Tylko dwie rzeczy są nieskończone: wszechświat i ludzka głupota. Co do tej pierwszej, są jednak pewne wątpliwości”. Dziś

3 Analiza dotyczyła 730 tys. testów IQ przeprowadzonych na norweskich mężczyznach w wieku 18–19 lat przez naukowców z Centrum Badań Ekonomicznych Ragnara Frischa w Norwegii. Podobne badanie przeprowadzili naukowcy z Northwestern University, którzy na łamach pisma „Intelligence” omówili wyniki najnowszego badania z udziałem niemal 400 tys. Amerykanów, które wykazało, że od 2006 r. w społeczeństwie tym obserwuje się odwrócenie tzw. efektu Flynna.

4 W połowie lat 70. ubiegłego wieku efekt Flynna osiągnął swój szczyt.

5 Tendencja zwykła (przyrost ilorazu inteligencji) nazywana jest „Efektem Flynna”, od nazwiska Jamesa Flynna (1934–2020). Efekt ten polega na wzroście ilorazu inteligencji obserwowanym od początku XX wieku w państwach zachodnich, o mniej więcej 0,3–0,5 punktu rocznie, czyli ok. 3–5 punktów w ciągu dekady. Warto dodać, że termin ten zaproponowali Richard J. Herrnstein (1930–1994) i Charles Murray, autorzy książki *The Bell Curve* (Krzywa w kształcie dzwonu), a nie Flynn, który – jak sam twierdził – nigdy nie prowadził badań testowych dotyczących zmian ilorazu inteligencji z upływem czasu. Read D. Tuddenham (1915–2009) jako pierwszy spośród badaczy, którzy mierzyli przyrost ilorazu inteligencji, przedstawił dane empiryczne otrzymane w badaniu przeprowadzonym na próbach ogólnokrajowych (porównał wyniki uzyskane w teście zdolności umysłowych przez amerykańskich żołnierzy podczas I i II wojny światowej i stwierdził wyraźny wzrost).

triumfuje właśnie głupota, a nie mądrość i roztropność. Głupota, którą można rozpatrywać z punktu widzenia religijnego, naukowego, filozoficznego, literackiego, socjologicznego, a nawet biologicznego i medycznego, a która przejawia się m.in. fundamentalnym brakiem wiedzy, rozumu, inteligencji i roztropności, rozpycha się łokciami na dziejowej scenie. Warto zauważyć, że jest ona zjawiskiem, którego nie można ograniczyć do tego, co się wie czy czego się nie wie albo braku inteligencji, umysłowej niesprawności – słowem zwykłego niedostatku wiedzy, wady, którą usunie wykształcenie. Co więcej, głupoty nie mogą wyprzeć nauka ani technika, postęp i nowoczesność, wręcz przeciwnie, wraz z postępem rozwija się i ona, prowadząc – według wybitnego francuskiego pisarza Gustave’a Flauberta – do terroru nowoczesnej głupoty⁶.

Szewczak konstatuje, że w ostatnich dziesięcioleciach z głupoty uczyniono cnotę. Popularność głupców zaczęła uchodzić za fachowość, a oni sami za autorytety, a to wszystko za sprawą nowych mediów, głównie Internetu nowej generacji (2.0). Jak pisze: „Swe »uczone« poglądy wypowiadają medialni celebryci, którzy nie grzeszą rozumem czy wiedzą, a którzy mimo to – a może właśnie dlatego! – stają się wzorcami do naśladowania zwłaszcza dla ludzi młodych. Są znani głównie z tego, że są znani. Z kompletnych durniów, złotoustych oszustów, nieuków lansowanych na potęgę przez media, Internet, popkulturę, z prawdziwych ignorantów uczyniono ekspertów, znawców każdego tematu”. Jesteśmy zatem coraz dalej nie tylko od tej ludzkiej mądrości, ale nawet od zwykłego zdrowego rozsądku. Nowoczesna i postępową głupota niszczy dziś bowiem przy pomocy tzw. mediów społecznościowych i wszechobecnego Internetu prawdziwą oraz wielką kulturę, racjonalną debatę publiczną, intelektualną aktywność i krytycyzm, w zamian przynosząc nam coraz więcej kiczu, tandety, obsceniczności czy wręcz ohydy.

Zdobycze techniki i świat nowoczesnych mediów (w tym Internetu), bez których dziś trudno wyobrazić sobie życie, „wprowadzając” – zwłaszcza dzieci i młodzież – w stan większego lub mniejszego zamętu umysłowego i dezorientacji przyczyniają się – na co zwraca uwagę Manfred Spitzer – do

6 Zjawisko to zostało zauważone jeszcze przed epoką Internetu jako efekt uboczny doby Oświecenia – nazywanej epoką rozumu.

zaniku ich samodzielnego myślenia, to zaś prowadzi do zakłócenia uwagi i orientacji przestrzennej oraz pogarszania się wyników w nauce. Na płaszczyźnie emocjonalnej ceną za zbyt częste przebywanie w cyfrowym świecie jest samotność, wycofanie się z realnego życia, problemy ze snem i koncentracją – włącznie z depresją i prawdziwym uzależnieniem od mediów elektronicznych. Te swego rodzaju symptomy chorobowe, będące skutkiem niekontrolowanego korzystania z mediów cyfrowych, zostały określone mianem demencji cyfrowej.

Do dobrego życia potrzebujemy mądrości, a nie głupoty. Mądrości, przez którą odróżniamy dobro zła, poznajemy prawdę i cenimy wolność oraz sprawiedliwość, ale także mądrej edukacji, która przygotowuje współczesnego ucznia m.in. do krytycznego rozumienia mediów w dobie big data, AI i algorytmizacji. Idiokracja (czy też idiotokracja) będąca efektem zapaści humanistycznej, dehumanizacji, regresji antropologicznej, konsumpcjonizmu, tryumfu nieuctwa i techniki nad kulturą, analfabetyzmu moralnego czy też internetowej głupoty to bowiem nie tylko problem społeczny, ale także wyzwanie dla edukacji. Lekiem na nią powinny być zatem działania szkoły ukierunkowane na „kształcenie kompetencji medialnych, w tym krytycznego rozumienia mediów oraz kontekstów, w jakich one funkcjonują i są wykorzystywane”. Przeformułowania wymaga także myślenie o nauczaniu jako przekazywaniu wiedzy na rzecz rozwoju samodzielności uczniów i kształtowania ich umiejętności informacyjnych, informatycznych i twórczych, w tym krytycznej analizy, tworzenia syntez i szukania uzasadnień tez na podstawie wartościowych źródeł wiedzy, umiejętności rozpoznawania fałszywych i niepewnych informacji i przekazów medialnych. Jak mawiał amerykański astronom Carl Sagan: „Opłaca się posiadać otwarty umysł, ale nie na tyle otwarty, aby wypadł z niego mózg, bo to już prosta droga do głupoty”.

Emilia Musiał

J. Szmyd, *Zagrożone człowieczeństwo. Regresja antropologiczna w świecie ponowoczesnym*, Wydawca Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, Katowice 2015; J. Szewczak, *Idiotokracja czyli zmowa głupców*, Wydaw. Biały Kruk, Kraków 2020; K. Lorenz, *Regres człowieczeństwa*, PIW, Warszawa 1986; R. Górski, *Psucie człowieka – rozwój w dół. Gdzie szukać ratunku?*, „Tygodnik Spraw Obywatelskich”

2022, nr 146 (42); J. Ellul, *Technological Society*. trans. from french J. Wilkinson, Vintage Books, New York 1964; J. Morbitzer, *Idiokracja jako współczesny problem społeczny i wyzwanie dla edukacji*, [w:] D. Siemieniecka, K. Majewska (red.), *Teoretyczne i praktyczne aspekty pedagogiki medialnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Toruń 2021; J. R. Flynn, *O inteligencji inaczej. Czy jesteśmy mądrzejsi od naszych przodków*. Tł. A. Nowak, Wydaw. Smak Słowa, Kraków 2012; E. M. Dworak et. al, *Looking for Flynn effects in a recent online U.S. adult sample. Examining shifts within the SAPA Project*, „Intelligence” 2023, vol. 98; B. Bratsberg, O. Rogeberg, *Flynn effect and its reversal are both environmentally caused*, „Proceedings of the National Academy of Sciences” 2018, 115 (26); M. Spitzer, *Demencja cyfrowa. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci*, Wydaw. Dobra Literatura, Gdańsk 2013; D. Siemieniecka, *Technologie w edukacji 4.0*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2021, nr 34; G. Ptaszek, *Edukacja medialna 3.0. Krytyczne rozumienie mediów cyfrowych w dobie Big Data i algorytmizacji*, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.

ILUMINACI / ZAKON ILUMINATÓW (z łac. *illuminatus* – „oświecony”) – w różnym czasie nazwa różnych stowarzyszeń (zakonów, bractw, sekt, stowarzyszeń) o charakterze okultystycznym, filozoficznym i mistycznym z natury, w różnym stopniu dozwolonych lub tajnych, często w opozycji do władz politycznych i religijnych (klerykalnych).

Iluminaci to nomenklatura nadana wielu grupom, z których część przyznała się do niej. Sama nazwa „iluminaci” często nawiązuje do iluminizmu, ruchu religijno-filozoficznego opartego na wierze w wewnętrzne oświecenie inspirowane bezpośrednio przez Boga.

Najczęściej iluminatów charakteryzowano jako heretyków i przeciwników Kościoła katolickiego. Popularna tradycja anglosaska (głównie protestancka) rzadko wspomina lub kojarzy grupy hiszpańskie i francuskie z koncepcją „iluminatów”, utożsamiając historycznych członków tych grup wyłącznie z zakonem bawarskim. Być może wynika to z faktu, że współczesna historia religii łączy pochodzenie protestantyzmu z Niemcami, zaś wspomniane stowarzyszenia iluminatów pokazują, że chronologicznie korzenie tego typu idei protestacyjnych powstały najpierw w Hiszpanii, potem we Francji, a dopiero później dotarły do Niemiec.

Historycznie odnosi się do bawarskiej organizacji iluminatów, krótkotrwałego tajnego stowarzyszenia z czasów oświecenia, założonego

1 maja 1776 r., chociaż Międzynarodowy Dzień Iluminatów jest obchodzony 12 sierpnia. Wyrażał on swój sprzeciw wobec wpływów religijnych i nadużyć władzy państwowej. Rząd Bawarii zdelegalizował organizację iluminatów (wraz z innymi tajnymi stowarzyszeniami) i została ona rozwiązana w 1785 r. Towarzystwo lub zakon iluminatów bawarskich (niem. *der Illuminatenorden*) to osiemnastowieczne niemieckie tajne stowarzyszenie założone 1 maja 1776 r. w Ingolstadt przez filozofa i teologa Adama Weishaupta (1748–1830), który zamierzał wykorzystać swoją organizację do szerzenia i popularyzacji tej doktryny, a także liberalnych idei europejskiego oświecenia. Sam nazwał swoje stowarzyszenie zakonem perfektorów.

Na symbol przymierza wybrał sowę Minerwy, rzymskiej bogini mądrości. Tłem był klimat intelektualny na uniwersytecie, niemal całkowicie zdominowany przez dawnych jezuitów, których zakon został zlikwidowany w 1773 r. Weishaupt, który miał zaledwie 28 lat, był jedynym profesorem w Ingolstadt bez jezuickiego pochodzenia i dlatego był izolowany wśród kadry nauczycielskiej, co wynikało także z jego entuzjazmu dla idei oświeceniowych i czasami konfliktowej postawy. Za pośrednictwem tej fundacji Weishaupt chciał zapewnić swoim uczniom ochronę przed intrygami jezuitów, ale przede wszystkim dostęp do współczesnej literatury krytycznej wobec Kościoła. Według brytyjskiej historyczki Peggy Stubley założenie Weishaupta w tym momencie przypominało „bardziej pozaszkolną grupę uczących się [...] niż komórkę dysydencką na kursie konspiracyjnym”.

W 1777 r. Weishaupt zaproponował nową nazwę organizacji – zakon pszczół, mając na uwadze, że członkowie powinni zbierać nektar mądrości pod przewodnictwem królowej pszczół, ale zdecydowali się na ligę iluminatów i ostatecznie zakon iluminatów. W 1780 r. liczył on około 60 członków. W 1782 r. dolnosaksoński szlachcic Adolph Freiherr Knigge nadał organizacji strukturę zbliżoną do łóż masonskich: wysokie trzy stopnie masonerii, które adepci mogą osiągnąć po przejściu przez tradycyjną drogę. Zaczął rekrutować już nie studentów, których należało kształcić i kształtować, ale raczej doświadczonych ludzi, którzy zrobili już karierę w państwie i społeczeństwie. Odnosił w tym wielki sukces.

Ogółem gałęzie zakonu, tzw. kościoły Minervalu, czy też aktywnych indywidualnych członków można zidentyfikować w 90 miejscach,

zarówno na terenie Świętego Cesarstwa Rzymskiego, jak i poza nim: w Holandii, na Węgrzech i w Siedmiogrodzie. Zakon był szczególnie aktywny w Monachium, gdzie miał dwie filie, oraz w Wiedniu, gdzie istniały cztery filie. Gwałtownie rosnąca liczba członków oznaczała także początek końca zakonu iluminatów, gdyż wewnątrz organizacji wybuchły konflikty: Weishaupt skrytykował fakt, że zbyt szybko przyjmowano wielu członków, bez sprawdzenia, czy się nadają. Spór między Weishauptem a Knigge stał się tak poważny, że zakonowi groził rozpad.

Ponieważ iluminaci w dalszym ciągu zbierali datki i organizowali spotkania loży, 2 marca 1785 r. wydano edykt, który określił iluminatów i masonów jako zdrażliwych i antyreligijnych. Podczas przeszukań domów skonfiskowano różne dokumenty należące do zakonu, co stanowiło kolejny dowód ich radykalnych celów. Według papieża Piusa przynależność do zakonu była niezgodna z wiarą katolicką.

Prześladowania członków zakonu po zakazach z lat 1784–1785 zostały ograniczone. Doszło do przeszukań domów i konfiskat; część urzędników straciła pracę, inni zostali wydaleny z kraju, nikt jednak nie został uwięziony. Opinia publiczna początkowo postrzegała prześladowania jako dzieło jezuitów.

W kwietniu 1785 r. zakon został czasowo zawieszony w południowych Niemczech i Austrii. 16 sierpnia 1787 r. wydano jeszcze jeden, bardziej rygorystyczny edykt zakazujący werbowania masonów i iluminatów, z czego można wnioskować, że władze wierzyły w dalsze ich funkcjonowanie. Złapani członkowie zakonu w bawarskiej służbie cywilnej musieli złożyć pełne zeznania i zrezygnować z członkostwa, jeśli nie chcieli zostać zwolnieni.

Druga, znacznie bardziej gwałtowna fala prześladowań iluminatów rozpoczęła się po rewolucji francuskiej, kiedy strach przed jakobinami połączył się ze strachem przed iluminatami, tworząc jedną fantazję lęku. W 1790 r. cały bawarski personel wojskowy musiał złożyć tak zwaną przysięgę iluminatów, że nie będzie należeć do żadnego tajnego stowarzyszenia ani teraz, ani w przyszłości. Obowiązek ten trwał aż do rewolucji listopadowej 1918 r. W gorącej atmosferze wojen napoleońskich bawarski minister Maximilian von Montgelas – choć sam był dawniej iluminatem – zaraz po objęciu urzędu w 1799 r. i ponownie w 1804 r. zakazał działalności wszystkich tajnych stowarzyszeń.

Zakon iluminatów był całkowicie oddany światopoglądowi oświeceniowemu. Ich oficjalnym celem było przeciwstawienie się przesądom, obskurantyzmowi, wpływom religijnym na życie publiczne i nadużyciom władzy państwowej oraz ulepszanie i doskonalenie świata oraz jego członków (stąd stara nazwa perfekcjonistów). W ten sposób iluminaci chcieli zyskać wolność, którą rozumieli jako całkowicie polityczną. Ich idee uważane są za pierwszy krok w upolitycznianiu oświecenia.

Iluminaci byli dosyć liczny stowarzyszeniem okresu oświecenia i odnieśli pewien sukces: w sumie można zidentyfikować 1394 członków zakonu, z których około jedna trzecia była także masonami. Historyk Hermann Schüttler zbadał strukturę społeczną członków zakonu i doszedł do następującego wniosku: 35% stanowiła szlachta, 16% – duchowni, przeważnie przedstawiciele niższego duchowieństwa lub duchowieństwa zakonnego, 45% – uczeni, czyli pracownicy akademicki lub intelektualiści w najszerszym tego słowa znaczeniu; 9% – wojskowi, w zdecydowanej większości oficerowie; co piąty prowadził działalność gospodarczą; 9% – studenci lub stażyści, a prawie połowa – urzędnicy służby cywilnej. Sam Weishaupt z dumą stwierdził w 1787 r., że zakonowi udało się zwerbować ponad jedną dziesiątą starszych urzędników Bawarii. Zakon został zdelegalizowany przez władze w 1785 r. Weishaupt stracił stanowisko i zmarł na wygnaniu w Turynii. Iluminaci byli jednym z najśłynniejszych tajnych stowarzyszeń politycznych czasów nowożytnych.

Z bawarskimi iluminatami i tajnymi stowarzyszeniami wiąże się wiele teorii spiskowych. Najczęściej motywacją tajnych stowarzyszeń jest pragnienie dominacji nad światem, całkowitej kontroli nad zasobami ludzkimi, naukowymi i finansowymi.

Teoretycy spiskowi, tacy jak Mark Dice, utrzymują, że iluminaci przetrwali do dnia dzisiejszego i potajemnie kontrolują proces historyczny – to szczególnie potężne tajne stowarzyszenie stojące za dużą liczbą zjawisk postrzeganych jako negatywne. Wiele teorii spiskowych sugeruje, że wydarzenia na świecie są kontrolowane i manipulowane przez tajne stowarzyszenie, którego członkowie nazywają się iluminatami. Teoretycy spiskowi wyznający takie idee twierdzą, że wiele znanych osobistości było lub jest iluminatami. Inni utrzymują, że iluminaci zaaranżowali serię wydarzeń historycznych, od rewolucji francuskiej, bitwy pod Waterloo

i zabójstwa prezydenta Stanów Zjednoczonych Johna F. Kennedy'ego, po rzekomy komunistyczny spisek mający na celu przyspieszenie wdrożenia nowego porządku świata poprzez infiltrację hollywoodzkiego przemysłu filmowego.

Pod koniec XIX w. iluminatów oskarżono o nastroje antysemityczne. W latach 20. angielska faszystka Nesta Webster skonstruowała szeroko rozpowszechnioną teorię, że za rzekomymi spiskami iluminatów stali Żydzi. W ten sposób próbowała wyjaśnić rewolucję październikową w Rosji, radykalizację ruchu robotniczego w krajach zachodnich i pojawienie się organizacji ponadnarodowych, takich jak Liga Narodów. Webster i jej następcy powoływali się na antysemityczne protokoły mędrców Syjonu, w których masoni byli przedstawiani jako organizacja przykrywkowa dla światowego spisku żydowskiego. Prawicowe grupy i jednostki ekstremistyczne rozpowszechniają również dziś teorie spiskowe na temat iluminatów.

Mit o dalszym istnieniu zakonu był kultywowany w XX w. m.in. przez niektóre grupy okultystyczne i teozoficzne, które próbowały stylizować się na iluminatów. Na przykład w 1896 r. okultysta Leopold Engel założył Światową Federację Iluminatów, która rościła sobie prawo do objęcia roli następcy zakonu Weishaupta. W 1929 r. zostało ono wykreślone z rejestru stowarzyszeń berlińskich. Iluminaci Thanateros, założeni w 1978 r., również próbują umiejscowić się w tej samej linii tradycji co bawarscy, ale nie mają nic wspólnego z oświeceniowo-racjonalistycznym porządkiem Weishaupta.

Słynny amerykański historyk James Billington w swojej książce *Ogień w umysłach ludzi* sugeruje, że działalność bawarskich iluminatów miała pośredni wpływ na kształtowanie się i rozwój nastrojów rewolucyjnych w Europie w XIX w.

Istnieje również wersja, niepotwierdzona żadnymi dokumentami historycznymi, jakoby wielu ojców założycieli Stanów Zjednoczonych, będących masonami, było także iluminatami. Na odwrotnej stronie amerykańskiej pieczęci państwowej znajduje się obraz niedokończzonej piramidy, a nad nią wszytkowidzące oko, symbol iluminatów. Piramidę otaczają napisy łacińskie: *Annuìt Coeptis* („Promował nasze początki”, czyli „Czas początku”) i *Novus ordo seclorum* („Nowy porządek wieków”).

Data znajdująca się u podstaw piramidy jest zapisana cyframi rzymskimi MDCCLXXVI – 1776, co odpowiada rokowi Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych. Podobny obrazek znajduje się na banknocie jednodolarowym. Według zwolenników teorii spiskowych w obu przypadkach to data założenia zakonu iluminatów bawarskich (1 maja 1776 r.) została tam uwieczniona.

Sergiusz Wasiuta

The Secret School of Wisdom: The Authentic Ritual and Doctrines of the Illuminati, J. Wäges, R. Markner (red.), Lewis Masonic, London 2015; R. Le Forestier, *The Bavarian Illuminati: The Rise and Fall of the World's Most Secret Society Hardcover*, Inner Traditions – Bear & Company, Rochester 2022; M. Dice, *The Illuminati: Facts & Fiction*, The Resistance, San Diego 2009; D. Chilton, *James H. Billington's "Fire in the minds of men"* (cz. 1), https://www.garynorth.com/freebooks/docs/a_pdfs/newslet/preface/11pref.pdf [dostęp 25.03.2024]; C. Goeringer, *The Enlightenment, Freemasonry, and The Illuminati*, http://atheists.org/The_Enlightenment%2C_Freemasonry%2C_and_The_Illuminati [dostęp 25.03.2024]; V.L. Stauffer, *The European Illuminati*, <https://freemasonry.bcy.ca/anti-masonry/stauffer.html> [dostęp 25.03.2024]; R. Howard, *United States Presidents and The Illuminati / Masonic Power Structure*, 28.09.2001, <http://www.theForbiddenKnowledge.com/hardtruth/uspresidentasmasons.htm> [dostęp 25.03.2024]; *The Barack Obama Illuminati Connection*, 1.08.2009, <http://www.rushlimbaughsites.com/opinion/the-barack-obama-illuminati-connection-754/> [dostęp 25.03.2024].

IMPEACHMENT – parlamentarna procedura pozwalająca na postawienie w stan oskarżenia najwyższych urzędników państwowych, uchylenie ich immunitetów oraz rozpoczęcie procesu karnego. Dotyczy osób, które zostały powołane na stanowisko publiczne w wyniku demokratycznych procedur. Impeachment stanowi zatem ważne narzędzie hamowania i równowagi w systemie trójpodziału władzy. Nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *imperdicare* (zapobiegać, utrudniać), ale w praktyce parlamentarnej oznacza „oskarżenie” lub „zarzut”. Procedura impeachmentu wywodzi się z anglosaskiej tradycji parlamentarnej i służy realizacji odpowiedzialności konstytucyjnej najwyższych urzędników państwowych tj. prezydent, wiceprezydent i funkcjonariusze cywilni pełniący funkcje publiczne.

Zakończony sukcesem impeachment to taki, w wyniku którego udało się oskarżyć urzędnika, uchylić jego immunitet oraz skierować sprawę do właściwego sądu/trybunału. Odpowiedzialny za wdrożenie procedury jest parlament lub inne ciało legislacyjne. Zazwyczaj proces ten polega na powołaniu specjalnej komisji, której zadaniem jest przesłuchanie świadków oraz zbadanie materiałów źródłowych. Po ogłoszeniu wyników parlament określa, czy oskarżony powinien stracić urząd i immunitet, a to z kolei pozwala na postawienie go przed sądem. W krajach o ustroju parlamentarno-gabinetowym instytucja impeachmentu dała początek zasadzie odpowiedzialności politycznej (parlamentarnej) rządu i jego członków, w Polsce jest realizowana dzięki istnieniu Trybunału Stanu. Procedura usunięcia funkcjonariusza publicznego z urzędu, mająca swoje źródło w brytyjskiej tradycji prawnej, najbardziej znana jest z zastosowania w Stanach Zjednoczonych. Przyjęła się również w innych krajach takich jak: Australia, Brazylia, Irlandia, Filipiny, Korea Południowa, Litwa, Rumunia i Indonezja.

Instytucja impeachmentu sięga praktyki prawno-ustrojowej średniowiecznej Anglii (XIV w.) jako wyraz dążenia obu izb parlamentu (Izby Gmin i Izby Lordów) do zapobieżenia nadużyciom funkcjonariuszy królewskich, którzy ze względu na swoją wysoką pozycję stali poza jurysdykcją zwykłych sądów. Jedynym narzędziem zmuszającym ich do odpowiedzialności była instytucja impeachmentu. Z oskarżeniem występowała specjalna komisja wybierana przez niższą izbę parlamentu (Izbę Gmin), która formułowała zarzuty i tworzyła „artykuł oskarżenia”. Rolę sądu pełniła izba wyższa, czyli Izba Lordów. Rozprawa przypominała zwykły proces: obie strony mogły powoływać świadków i przedstawiać dowody. Na koniec przesłuchania lordowie głosowali nad werdyktem, który był wydawany zwykłą większością głosów, po jednym oskarżeniu na raz. Po przeprowadzeniu głosowania nad wszystkimi artykułami i uznania oskarżonego winnym przez Izbę Lordów, Izba Gmin mogła wystąpić o orzeczenie winy. Lordowie mogli zdecydować, jaką karę w ramach prawa uznają za adekwatną. Ułaskawienie królewskie nie zwalniało oskarżonego z procesu, ale mogło ułaskawić już skazanego oskarżonego. Ułaskawienie nie mogło jednakże uchylić decyzji o usunięciu z zajmowanego stanowiska publicznego.

Najstarsze zapisy dotyczące stosowania procedury impeachmentu w Wielkiej Brytanii pochodzą z 1376 r. Prowadził ją przewodniczący Izby Gmin – Peter de la Mare (zm. 1387) – przeciwko baronowi Wiliamowi Latimerowi (1330–1381). Wówczas był to rzadko stosowany mechanizm, dzięki któremu parlament był w stanie kontrolować ministrów Korony. Z czasem, wraz ze wzrostem siły parlamentu, impeachment służył jako środek do sprawowania rzeczywistej kontroli nad władzą króla. W czasach panowania dynastii Tudorów (1485–1603) instytucja impeachmentu została zablokowana, ponieważ zbyt często zaczęto podawać w wątpliwość decyzje króla. Została odnowiona w I poł. XVII w., kiedy Jakub I Stuart (1603–1625) chcąc ustanowić monarchię absolutną w 1621 r., przywrócił ją wobec Edwarda Coke’a (1552–1634) – przywódcy opozycji parlamentarnej. Z biegiem czasu instytucja impeachmentu stała się jednak narzędziem walki politycznej między parlamentem a Koroną. Często nie chodziło jedynie o ukrócenie samowoli ministrów króla, lecz o zabezpieczenie sobie ich poparcia dla działań zgodnych z linią polityczną parlamentu. Procedura impeachmentu była ponadto czasochłonna i potrafiła angażować członków obu izb na długie okresy. W tym czasie nie zajmowano się sprawami państwa, nierzadko wymagającymi szybkich decyzji i działań. Instytucja impeachmentu przyczyniła się jednakże do rozwoju późniejszej parlamentarnej formy rządów, ustanowienia zasady odpowiedzialności ministrów wobec prawa oraz rozciągnięcia tej odpowiedzialności również na innych decydentów publicznych.

Wraz ze stopniowym spadkiem pozycji Korony w angielskim systemie politycznym, instytucja impeachmentu utraciła rację bytu, pozostając dzisiaj pustą procedurą. Po raz ostatni została wykorzystana w 1805 r. przeciwko Pierwszemu Lordowi Admiralicji – Henry’emu Dundasowi (1742–1811) pierwszemu wicehrabiemu Melville, którego oskarżono o sprzeniewierzenie pieniędzy powierzonych jego opiece z uwagi na pełnioną funkcję i wykorzystywanie ich w sposób inny niż przewidziany przepisami prawa. W 1806 r. lord Melville zrezygnował z zajmowanego urzędu. Do rezygnacji z impeachmentu przyczyniły się również, początkiem XVIII w., narodził się nowożytny koncepcji odpowiedzialności parlamentarnej. Obecnie członkowie gabinetu odpowiadają politycznie przed parlamentem, a także karnie przed sądami powszechnymi.

Nieco inaczej rozwijała się instytucja impeachmentu na gruncie amerykańskim, gdzie do czasów współczesnych jest ona stosowana w praktyce. Procedurę wprowadzono do konstytucji z 1787 r. zamieszczając zapis o tym, że Kongres może pozbawić stanowiska zarówno prezydenta, jak i wiceprezydenta albo ministra mimo tego, że nadal trwa jego kadencja. Umieszczono ją w Ustawie Zasadniczej przede wszystkim z myślą o prezydencie, jako gwarancję przed nadużywaniem przez niego władzy (system prezydencki). Poszerzenie jej na innych funkcjonariuszy publicznych miało zatem charakter wtórny. W efekcie w Stanach Zjednoczonych na poziomie federalnym procedurze impeachmentu mogą zostać poddani najwyżsi urzędnicy państwowi, którzy posiadają specjalny status – są zatwierdzani przez Kongres, komisję kongresową, Senat, bądź komisję senacką – co czyni ich osobami wybranymi przez osoby wyłonione w wyborach. Tym samym w świetle prawa urzędnicy federalni są traktowani jak osoby wybrane w demokratycznych wyborach. Do grupy urzędników publicznych zalicza się: sędziów federalnych, sekretarzy (odpowiednicy polskich ministrów), ambasadorów i wszystkich innych cywilnych urzędników, pracujących bezpośrednio dla rządu Stanów Zjednoczonych oraz sprawujących władzę w imieniu państwa. Co ciekawe procedurze impeachmentu można być poddany urzędnik państwowy za przestępstwa, które popełnił przed rozpoczęciem sprawowania urzędu lub w jego trakcie. Konstytucja USA wyraźnie precyzuje, jakie przestępstwa mogą być podstawą impeachmentu – są to najcięższe czyny tj. morderstwo, zdrada czy podżeganie do buntu, ale również zachowania, które negatywnie wpływają na pełnione stanowisko, takie jak nadużycie uprawnień urzędu, korupcja czy wykorzystywanie władzy w celu osiągnięcia personalnych korzyści.

Zgodnie z Konstytucją Stanów Zjednoczonych wszczęcie procedury impeachmentu zarezerwowane jest dla izby niższej (Izby Reprezentantów) parlamentu (Kongresu). To właśnie ona inicjuje procedurę oraz ją przeprowadza. Reguły procedowania impeachmentu oparte są na zasadach i precedensach zebranych w „House Practice: A Guide to the Rules, Precedents, and Procedures of the House”. Dochodzenie rozpoczyna zazwyczaj Komisja Sądownictwa Izby Reprezentantów, ale nie jest to regułą. Następnie zostają sformułowane artykuły oskarżenia, które po przedstawieniu całemu Kongresowi, odczytaniu i obowiązkowej

debacie, poddawane są pod głosowanie. Izba Reprezentantów musi uchwalić zwykłą większością głosów obecnych i głosujących artykuły impeachmentu, które stanowią formalne zarzuty. W dalszej kolejności Izba Reprezentantów formalnie przekazuje akt oskarżenia izbie wyższej (Senatowi), który rozpoczyna proces. Nie ma on jednak charakteru karnego, ale korekcyjny. W ramach procesu prowadzonego przez Senat przedstawiane są dowody w sprawie, powołuje się świadków oraz prowadzi przesłuchania. Proces nie jest ograniczony czasowo, jednak ma najwyższy priorytet, co z racji na ogromu pracy bardzo spowalnia inne działania izby. Zadaniem Senatu jest ustalenie czy urzędnik państwowy jest winny. Aby skazać oskarżonego urzędnika w Senacie, wymagana jest tak zwana superwiększość (ang. *super majority*), czyli głosy dwóch trzecich wszystkich obecnych na głosowaniu. Wymóg poparcia 67 ze 100 senatorów do skazania powoduje, że niezbędne jest poparcie sprawy przez obydwie partie. W przypadku pozytywnego orzeczenia kolejnym krokiem jest tylko usunięcie oskarżonego ze stanowiska, a nie skazywanie na jakiejkolwiek kary. Od orzeczenia Senatu wydanego w wyniku procedury impeachmentu nie przysługuje odwołanie do żadnej innej instancji – wyrok jest ostateczny. Warunkiem usunięcia ze stanowiska jest decyzja członków Kongresu we wspólnym głosowaniu obu izb zwykłą większością głosów. Po skazaniu i usunięciu urzędnika ze stanowiska i ewentualnym odebraniu mu możliwości piastowania federalnego urzędu w przyszłości, organy ścigania mogą wszcząć proces karny, który toczy się w sądzie powszechnym w normalnym trybie.

Prezydenci USA wobec których wszczęto procedurę impeachmentu to:

- ▶ Andrew Johnson
- ▶ Richard Nixon
- ▶ Bill Clinton
- ▶ Donald Trump (dwukrotnie)

Pierwszym prezydentem USA, który został postawiony w stan oskarżenia był Andrew Johnson (1865–1869). W 1868 r. zarzucono mu próbę usunięcia, wbrew ustawie, sekretarza wojny Edwina M. Stanton (1814–1869), który miał sprzyjać Partii Republikańskiej. Oskarżenia obejmowały również nakłanianie generała armii do naruszenia ustawy oraz obrażę Kongresu. Prezydent Johnson usłyszał zarzut zdrady stanu, został jednak

uniewinniony przewagą jednego głosu. W 1974 r. Komisja Sądownictwa Izby Reprezentantów wszczęła procedurę impeachmentu wobec Richarda Nixona (1969–1974) po ujawnieniu afery Watergate. Prezydent zrezygnował jednak z urzędu, zanim procedura została uruchomiona. Kolejnym prezydentem, wobec którego zastosowano procedurę impeachmentu był Bill Clinton (1993–2001). W 1998 r. Izba Reprezentantów wysunęła oskarżenie o krzywoprzysięstwo oraz utrudnianie działania wymiaru sprawiedliwości w dochodzeniach dotyczących jego relacji ze stażystką w Białym Domu, Monicą Lewinsky. W procesie Senat zagłosował za odrzuceniem oskarżeń, co skutkowało uniewinnieniem Clintona w obu sprawach. Dwukrotnie procedurze impeachmentu poddany został prezydent Donald Trump (2017–2021). W 2019 r. Izba Reprezentantów oskarżyła go o nadużycie władzy i utrudnianie pracy Kongresu. Dochodzenie wykazało, że zabiegał o ingerencję zagraniczną w wybory prezydenckie w USA w 2020 r., walcząc o reelekcję, a następnie utrudniał samo dochodzenie. Wykazano również, że prezydent Trump próbował wpłynąć na prezydenta Ukrainy – Wołodymyra Zełeńskiego – aby ogłosił śledztwo w sprawie politycznego przeciwnika prezydenta – Joego Bidena, w zamian za pomoc zagraniczną. Donald Trump został uniewinniony zarówno w sprawie zarzutu utrudniania działalności Kongresu, jak i nadużycia władzy. W 2021 r. ponownie postawiono go w stan oskarżenia pod zarzutem podżegania do powstania po tym, jak brutalny tłum jego zwolenników szturmował Kapitol, przerywając wspólną sesję Kongresu, podczas której liczono głosy elektorskie z wyborów prezydenckich w 2020 r., które Trump przegrał. Był to swoisty precedens w historii systemu politycznego Stanów Zjednoczonych, kiedy urzędujący prezydent dwukrotnie w czasie jednej kadencji został postawiony w stan oskarżenia w ramach procedury impeachmentu.

W Stanach Zjednoczonych impeachment bywa rzadko stosowany, głównie z uwagi na jego uciążliwość i czasochłonność. Może zajmować Kongres przez długi czas, wypełniać tysiące stron zeznań i wiązać się ze sprzecznymi i kłopotliwymi naciskami politycznymi. W całej historii kraju procedura impeachmentu rozpoczęła się dwadzieścia pięć razy, z czego dwadzieścia dwa razy wyszła poza Komisję Sądownictwa Izby Reprezentantów. Dotyczyła jednego senatora, czterech prezydentów i szesnastu

sędziów. Jedyną osobą w historii USA, która przechodziła ją dwa razy, był Donald Trump.

Sabina Olszyk

A. Makowski, L. Pastusiak, *Impeachment. O usuwaniu polityków z urzędu*, Kon-salnet SA, Warszawa 1999; I. Kraśnicka, *Dwukrotny impeachment prezydenta Donalda Trumpa jako precedens w historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*. „Prze-gląd Sejmowy”, 2022, nr 2, s. 85–108, <https://doi.org/10.31268/PS.2022.100> [do-stęp: 10.02.2024]; B. Duignan, *Impeachment*, <https://www.britannica.com/topic/impeachment> [dostęp: 10-02-2024]; *Impeachment*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/impeachment-w-usa-co-to-jest-jak-wyglada-procedura-impeachmentu/v55vmk7> [dostęp: 10.02.2024]; *Impeachment. Co to jest i jak działa?*, <https://www.money.pl/gospodarka/impeachment-co-to-jest-i-jak-dziala-6530218874812033a.html> [dostęp: 10-02-2024]; J. Tarociński, *Impeachment w USA – droga do procesu*, <https://mowiacwprost.pl/2021/02/09/impeachment-w-usa-droga-do-procesu/> [dostęp: 10.02.2024]; Frank O. Bowman III, *British Impeachments (1376-1787) and the Preservation of the American Constitutional Order*, Summer 2019, <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1766&context=facpubs> [dostęp: 10.02.2024]; Jack Simson Caird, *Impeachment*, “Briefing Paper”, 6 June 2016, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7612/CBP-7612.pdf> [dostęp: 10.02.2024].

INDOKTRYNACJA (ang. *indoctrination* od łac. *in* – wewnątrz, i *doctri-nem* – teoria, doktryna) – forma manipulacji jednostką i masami poprzez systematyczne i jednostronne nauczanie wątpliwych przekonań lub po-glądów, która nie pozwala na żadną sprzeczność ani dyskusję z zamiarem ich bezkrytycznego przyjęcia. Odbywa się to poprzez ukierunkowaną manipulację ludźmi za sprawą kontrolowanej selekcji informacji w celu narzucenia zamierzeń ideologicznych lub wyeliminowania krytyki. In-doktrynacja polega na regularnym stosowaniu różnych środków nacisku psychicznego, takich jak strach, nadzieja, poczucie winy, a nawet po-wtarzanie tych samych afirmacji, trening społeczno-emocjonalny itp., w celu osłabienia umiejętności krytycznego myślenia i zaszczepienia pewnych wartości czy sposobów myślenia. W niektórych przypadkach może to prowadzić do prania mózgu, gdy ideologia jest wykorzystywana

jako doktryna, a środowisko strukturalne dominującej grupy kulturowej wzmacnia warunki indoktrynacji.

W systemie zarządzania bezpieczeństwem indoktrynacja jest definiowana jako podstawowa instrukcja wydawana pracownikowi przed udostępnieniem informacji niejawnych.

Samo słowo pojawiło się pierwszy raz w latach 20. XVII w. jako endoktrynat, oznaczając nauczanie lub instruowanie, i było wzorowane na języku francuskim lub łacinie. Zyskało znaczenie polegające na nasycaniu idei lub opinii dopiero w latach 30. XIX w. Termin ten jest ściśle powiązany z socjalizacją, jednakże w potocznym dyskursie indoktrynacja jest często kojarzona z negatywnymi konotacjami, podczas gdy socjalizacja funkcjonuje jako ogólny deskryptor nieprzekazujący żadnej konkretnej wartości ani konotacji, niektórzy wolą postrzegać socjalizację jako z natury pozytywny i niezbędny wkład w porządek społeczny, inni traktują ją przede wszystkim jako narzędzie ucisku społecznego.

Kwestie indoktrynacji były kontrowersyjne i powodowały podziały w społeczeństwie ludzkim już od starożytności. Wciąż aktualne pozostaje określenie przypisywane Tytusowi Lukrecjuszowi Carusowi w I w. p.n.e. – „Co dla jednego jest pożywieniem, dla innych jest gorzką trucizną” (*Quod ali cibus est aliis fuat acre venenum*).

Kluczową cechą lub główną metodą indoktrynacji jest propaganda. Forma przekazywania informacji jest jednostronnie zniekształcana, cenzurowana, ukrywane są informacje sprzeczne z ideologią, a ich wyrażanie grozi dyskryminacjami lub konkretnymi karami. Możliwości osiągnięcia odpowiedniego monopolu informacyjnego w kontekście całych zbiorowości obecne są w dyktaturach. Jednak niekontrolowana monopolizacja środków masowego przekazu i autorytarne, motywowane religijnie lub politycznie formy edukacji mogą również sprzyjać indoktrynacji. Wyolbrzymia się pozytywne aspekty systemu, a krytyczne i niepopularne zostają ukryte.

W technologiach manipulacyjnych indoktrynację definiuje się jako nauczanie jakiejś doktryny bez udziału krytycznej percepcji, czyli systematycznego badania kontrowersyjnych idei, subiektywnego spojrzenia na coś beznamietnie i obiektywnie. Skrajne formy indoktrynacji występują

np. w reżimach totalitarnych. O praktykowanie indoktrynacji oskarża się także niektóre religie i sekty.

Istnieje kilka rodzajów indoktrynacji.

Indoktrynacja społeczeństwa polega na wypełnieniu świadomości szerokich mas ludności treścią masową w wymiarze społecznym, ideologicznym, politycznym i psychologicznym, w postaci systemu wierzeń, wyobrażeń, postaw i stereotypów, korzystnych dla warstwy rządzącej. Jest odpowiedzią absolutyzmu na humanizację społeczeństwa, które stanowczo zaprzecza wszelkim formom otwartej przemocy i przymusu i zastępuje zbankrutowaną propagandę, która oprócz otwartego przymusu (Korea Północna, ZSRR) nie może nic innego zaproponować społeczeństwu.

Historycznie rzecz biorąc, dominujące elity społeczne promowały indoktrynację jako środek kontroli społecznej, który nie jest ani wyraźny, ani przymusowy, ale wpływowy. W reżimach totalitarnych indoktrynacją nazywa się każdy model myślenia przeciwnika politycznego. I tak w hitlerowskich Niemczech indoktrynacja młodzieży była prowadzona na dużą skalę, a pod koniec II wojny światowej młodzi fanatycy zostali wysłani na front i zaskoczyli aliantów swoją śmiałością. W Rosji W. Putina ma miejsce nacjonalistyczna i militarystyczna indoktrynacja młodzieży – w skrajnych przypadkach mogą jej towarzyszyć nawet techniki prania mózgu.

Indoktrynacja polityczna odnosi się do włączania wartości faworyzujących określony reżim, przez co można ją analizować jako narzędzie walki klasowej, w ramach której instytucje państwa są identyfikowane jako „spiskujące” w celu utrzymania *status quo*. W szczególności często przytaczanymi metodami pacyfikacji społeczeństwa jest publiczny system edukacji, policja i placówki zdrowia psychicznego. W skrajnym przypadku w grę może wchodzić całe państwo. Jest to szczególnie powszechne w rządach totalitarnych i dyktatorskich. Książka George’a Orwella *Rok 1984* podkreśla wyraźne usankcjonowane przez państwo inicjatywy propagandowe reżimów totalitarnych. Oprócz ukrytej możliwości politycznej indoktrynacji, publiczny system edukacji nieuchronnie zostaje podporządkowany interesom państwa, które go utrzymuje. W najgorszym przypadku w sposób bezpośredni i jednoznaczny, ale nawet na kształt programów nauczania mogą mieć wpływ interesy określonej władzy państwowej.

Istnieją różne opinie co do tego, czy inne formy rządów są mniej doktrynerskie, czy po prostu osiągają te same cele mniej oczywistymi metodami.

Indoktrynacja wojskowa – proces, w wyniku którego cywile przekształcają się w członków służby wojskowej. Celem jest przygotowanie fizyczne i psychiczne każdego z kadetów oraz zaszczepienie w nich zrozumienia i chęci życia zgodnie z wartościami każdej służby. Indoktrynacja wojskowa ma trzy konkretne cele:

1. Usunięcie cech szkodliwych dla życia wojskowego, czyli podporządkowanie własnego interesu wykonywaniu rozkazów.
2. W samoobronie wyeliminowanie wroga, jeśli własne życie jest zagrożone.
3. Pozwolenie rekrutom postrzegać się w kategoriach zbiorowych.

Nie należy tego mylić z indoktrynacją przez sektę lub organizację; celem rekruta jest obrona własnych wartości, honoru i uczciwości. Indywidualnie każdy musi wypełniać różnorodne obowiązki i wykazywać się umiejętnością podejmowania złożonych decyzji.

Ścisła indoktrynacja wojskowa to proces konstruktywny i adaptacyjny. Na początku rekrut zostaje oddzielony od swojej indywidualności, aby stać się częścią grupy, która ma określone wartości i postawy. Każdy człowiek jest narażony na różne źródła stresu, takie jak intensywna aktywność fizyczna i brak odpoczynku, pierwszy etap nazywany jest depluralizacją. Drugi to konformizm, w którym osoba stopniowo przyjmuje nowe postawy i demonstruje je w grupie, aby postępować zgodnie z ruchami lub poleceniami narzuconymi w celu spełnienia wymagań stawianych przez grupę, starając się w pewnym sensie uniknąć kary lub represji. Trzeci etap to internalizacja, gdzie jednostka zaczyna akceptować przekonania i ideologię grupy, z ciekawości, pod presją społeczną lub dla usprawiedliwienia wcześniejszego podporządkowania się, a ostatnim etapem jest konsolidacja – nabycie lojalności wobec grupy.

Indoktrynacja religijna wykorzystywana jest zazwyczaj poprzez okultyzm i sekty pseudoreligijne, gdzie zmysłowość jest drogą ludzkiemu sercu, a wolność człowieka – przedstawiana jako fikcja opóźnionych w rozwoju duchowym, choć wraz z rozprzestrzenianiem się kryzysu wiary indoktrynacja przenika także do kościołów. Jako pejoratywne określenie indoktrynacja oznacza przymusowe zmuszanie ludzi do działania i myślenia

w oparciu o określoną ideologię. Nauki religijne dotyczą przekazywania mądrości, wiedzy, szacunku i wolnej woli. Indoktrynację nauk religijnych wyróżniają i kontrastują trzy cechy: metoda, treść i intencja. Indoktrynację definiuje się jako środki stosowane w celu zapewnienia akceptacji przekonań i/lub zdolności do ich obrony. Ostatni z tych trzech punktów definiuje indoktrynację, czyli intencję ze strony systemu, która pozostawia niewiele lub nic w przestrzeni do swobodnej dyskusji, zadawania pytań i krytyki, utrudniając jednostkom zdolność samodzielnego myślenia.

Uważa się, że wszystkie religie indoktrynują swoich wyznawców już od najmłodszych lat, a zarzut ten stawiany jest w przypadku ekstremizmu religijnego. Sekty takie jak scjentologia wykorzystują testy osobowości i presję rówieśników, aby indoktrynować nowych członków. Niektóre religie mają rytuały zaangażowania dla dzieci poniżej 13 roku życia, w tym buddyzm.

Jednakże indoktrynacja może mieć miejsce – i często ma – w kontekstach niereligijnych lub antyreligijnych. Na przykład w XX w. Albańska Socjalistyczna Republika Ludowa i ZSRR wprowadziły programy sponsorowane przez rząd indoktrynacji ateistycznej w celu promowania wśród swoich obywateli ateizmu państwowego, w szczególności marksistowsko-leninowskiego. W książce *Katolicyzm i polityka w społeczeństwach komunistycznych* (*Catholicism and Politics in Communist Societies*) autorzy podkreślają, że w takich państwach „od przedszkola dzieci [były] indoktrynowane agresywną formą ateizmu” i „potępiani rodzice, którzy przestrzegali praktyk religijnych w domu”. Jednak po śmierci przywódcy Albanii Envera Hodży, w 1985 r. jego następca Ramiz Alia przyjął stosunkowo tolerancyjne stanowisko wobec praktyk religijnych, nazywając je „sprawą osobistą i rodzinną”. W 1988 r. duchowni emigranci otrzymali pozwolenie na ponowny wjazd do kraju i odprawianie nabożeństw. Matka Teresa, Albanka, odwiedziła Tiranę w 1989 r., gdzie została przyjęta przez ministra spraw zagranicznych i wdowę po Hodży. W grudniu 1990 r. oficjalnie zniesiono zakaz praktyk religijnych, aby umożliwić tysiącom chrześcijan udział w nabożeństwach bożonarodzeniowych.

Podobnie w Związku Radzieckim, edukacja przedmiotów ścisłych w sowieckich szkołach była wykorzystywana jako narzędzie ateistycznej indoktrynacji, a nauczycielom polecono przygotowywać kursy, aby

przez cały czas prowadzić edukację antyreligijną w celu dostosowania się do usankcjonowanych przez państwo wartości marksistowsko-leninowskich. Jednakże w 1997 r., kilka lat po upadku Związku Radzieckiego, rząd rosyjski przyjął ustawę uznającą religię za ważną część historycznego dziedzictwa Rosji.

Rozróżnienie pomiędzy indoktrynacją a edukacją jest historycznym wytworem czasów nowożytnych. Aż do średniowiecza, kiedy edukacja odbywała się przede wszystkim w kontekście religijnym, pojęcia te były używane niemal synonimicznie. Od czasów oświecenia panowało przynajmniej ukryte przekonanie, że indoktrynacja i edukacja wzajemnie się wykluczają. Sam termin „indoktrynacja” został włączony do języka niemieckiego dopiero w latach 60. XX w., gdzie – z jednej strony – był używany jako obraźliwe określenie pracy szkoleniowej aliantów, ale z drugiej – miał także opisywać edukację w czasach narodowego socjalizmu. Termin ten odegrał później niewielką rolę w literaturze edukacyjnej, ale używany był także przede wszystkim w celu odróżnienia go od edukacji. Indoktrynację postrzegano przede wszystkim jako celową lub strukturalną część edukacji szkolnej w sensie tajnego programu nauczania. Po upadku Związku Radzieckiego w dyskusjach edukacyjnych używano indoktrynacji przede wszystkim do opisu zamkniętych totalitarnych społeczeństw.

Edukacja może zachęcać do indoktrynacji od strony ideologicznej, wspierać lub dyskredytować partię polityczną, wymyślać dane w celu promowania określonej ideologii lub promować mowę nienawiści, taką jak machizm, rasizm, ksenofobia, homofobia, transfobia itp. Ważne, aby zrozumieć, że na indoktrynację składają się intencja, jej treść, autorytarne metody i cel działania. Te cztery wymiary dają początek praktykom indoktrynacyjnym.

Termin indoktrynacja często pojawia się w pismach różnych teoretyków społecznych i analityków politycznych, wśród których możemy wymienić Noama Chomsky'ego czy Alberta Einsteina. Chomsky argumentował, podając szeroki zbiór przykładów, istnienie systematycznych uprzedzeń w mediach na korzyść określonych interesów dominujących elit, podkreślając: „Dla tych, którzy uparcie dążą do wolności na całym świecie, nie może być pilniejszego zadania niż zrozumienie mechanizmów i praktyk indoktrynacji. Łatwo je dostrzec w społeczeństwach totalitarnych, a tym

bardziej w systemie propagandy, któremu jesteśmy poddawani i w którym zbyt często służymy jako mimowolne lub nieświadome narzędzia”.

Sergiusz Wasiuta

N. Chomsky, *Propaganda and Indoctrination*, 10.12.2000, <https://chomsky.info/20001210/> [dostęp 15.02.2024]; Noam Chomsky on Freedom, Power, Democracy, Justice, and More, <https://bigother.com/2020/12/07/noam-chomsky-on-freedom-power-democracy-justice-and-more/> Albert Einstein [dostęp 15.02.2024]; *Why Socialism?*, 1.05.2009, <https://monthlyreview.org/2009/05/01/why-socialism/> [dostęp 8.03.2024]; J. Wilson, *Education and indoctrination*, [w:] *Aims in Education: the philosophic approach*, T.H.B. Hollins (red.), Manchester University Press, Oxford Road, Manchester 1964; R. Dawkins, *The God Delusion*, Bantam Books, New York 2006; *Catholicism and Politics in Communist Societies*, S.P. Ramet (red.), Duke University Press, North Carolina 1990; B.R. Myers, *Najczystsza rasa. Propaganda Korei Północnej*, B. Hlebowicz (tłum.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011; M.E. Lopez, *The Nature of Indoctrination and its Role in a Proper Education*, University of California, Los Angeles 2013, https://escholarship.org/content/qt5w43z8cw/qt5w43z8cw_noSplash_of8ed805b826fab30cae6967cf75f986.pdf [dostęp 15.02.2024]; E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Trans Humana, Białystok 2003; M. Żak, *Indoktrynacja polityczna funkcjonariuszy milicji obywatelskiej w latach 1945–1948 na przykładzie ziemi legnickiej*, „Przegląd Policyjny” 2016, nr 1 (121); *Indoktrynacja uczniów w rosyjskich szkołach. Uruchomiono specjalne pogadanki i apele dla Władimira Putina*, 21.04.2022, <https://polskieradio24.pl/arttykul/2943134.indoktrynacja-uczniow-w-rosyjskich-szkolach-uruchomiono-specjalne-pogadanki-i-apele-dla-wladimira-putina> [dostęp 15.02.2024].

INSTITUT NANOTECHNOLOGII ŻOŁNIERZA (Institute for Soldier Nanotechnologies – ISN) – centrum badawcze *Massachusetts Institute of Technology* – MIT (Cambridge, w stanie Massachusetts), sponsorowane przez armię amerykańską, w którym personel współpracuje z armią i innymi agencjami Departamentu Obrony i rządu USA oraz przemysłem w zakresie innowacyjnej nauki, inżynierii oraz szybkiego i skutecznego przekazywania obiecujących wyników dla sił zbrojnych USA. Jest to produkt wizji armii zakładającej zbadanie potencjalnej mocy nanotechnologii, która umożliwi bezprecedensowy postęp w zakresie ochrony żołnierzy, przeżywalności i możliwości misji.

12 marca 2002 r. armia USA ogłosiła, że wybrała propozycję MIT spośród wielu nadesłanych przez najlepsze szkoły wyższe i uniwersytety w kraju, a ISN został oficjalnie założony dwa dni później, 14 marca 2002 r. Na utworzenie Instytutu Nanotechnologii Żołnierza MIT otrzymał pięcioletni kontrakt o wartości 50 mln dolarów od armii amerykańskiej i 40 mln dolarów w postaci dotacji i sprzętu od przemysłu. Kontrakt ISN jest administrowany i nadzorowany przez Biuro Badań Armii (Army Research Office – ARO), będące częścią Laboratorium Badawczego Armii Dowództwa Rozwoju Zdolności Bojowych (DEVCOM Army Research Laboratory) pod auspicjami Dowództwa Przyszłości Armii Stanów Zjednoczonych. W imieniu MIT nadzór nad ISN sprawuje Biuro Wiceprezydenta ds. Badań Naukowych, które ponosi odpowiedzialność za administrację badaniami i politykę w MIT.

Ceremonia otwarcia dedykowanej placówki ISN odbyła się 22 maja 2003 r. Wziął w niej udział prof. Charles Vest, ówczesny prezydent MIT, a także ówczesny zastępca sekretarza armii ds. zakupów, logistyki i technologii Claude Bolton oraz ówczesny zastępca sekretarza armii ds. badań i technologii, główny naukowiec armii Michael Andrews. Badania zaprezentowane podczas ceremonii otwarcia obejmowały nową technikę łączenia powłok w skali nano w celu zapewnienia zarówno wodoodporności, jak i zdolności zabijania drobnoustrojów, które żołnierze mogą nosić; badanie płynów, które sztywnieją pod wpływem magnesu, do wykorzystania jako dynamiczny system pancerza; oraz syntezę i przetwarzanie polimerów, które otwierają się i zamykają jak akordeony pod wpływem pola elektrycznego, do stosowania jako sztuczne mięśnie lub automatyczne opaski uciskowe.

Przez pierwsze cztery lata pierwotnego kontraktu ISN był kierowany przez dyrektora założyciela prof. Edwina L. Thomasa. Po objęciu stanowiska kierownika Wydziału Nauki i Inżynierii Materiałowej MIT w 2006 r. prof. Thomas ustąpił ze stanowiska kierowniczego w ISN, a na jego następcę na stanowisku dyrektora wyznaczono prof. Johna D. Joannopoulusa, który nadal pełni funkcję dyrektora ISN. ISN zatrudnia około 150 osób, w tym 35 profesorów z dziewięciu wydziałów MIT.

Członkowie zespołu ISN współpracują przy badaniach podstawowych w celu stworzenia nowych materiałów, urządzeń, procesów i systemów, a także przekształcenia obiecujących wyników w praktyczne produkty

przydatne dla żołnierza. Członkowie zespołu ISN udzielają również wskázówek na temat potrzeb żołnierzy w zakresie ochrony i przeżywalności, a także trafności badań proponowanych w celu ich zaspokojenia.

Partnerzy z armii i przemysłu dzielą się swoją wiedzą na temat przekształcania obiecujących wyników badań podstawowych w praktyczne produkty, które działają w harmonii z innymi technologiami żołnierza i które można wyprodukować w przystępnej cenie w potrzebnych ilościach. Współpraca pomaga zidentyfikować podwójne zastosowanie technologii pochodzących z ISN dla strażaków, funkcjonariuszy policji, innych osób udzielających pierwszej pomocy, a także całej społeczności cywilnej.

Misją ISN jest pomaganie armii amerykańskiej, innym amerykańskim służbom wojskowym oraz departamentom i agencjom rządu USA w radykalnej poprawie ochrony i przeżywalności żołnierzy oraz platform i systemów wspierających.

Obejmuje to zmniejszenie ciężaru noszonego przez żołnierzy, poprawę ochrony przeciwybuchowej i balistycznej, stworzenie nowych metod wykrywania i detoksykacji produktów chemicznych i biologicznych, zapewnienie monitorowania fizjologicznego i zautomatyzowanej interwencji medycznej oraz zwiększenie świadomości sytuacyjnej. Osiąga się to poprzez badania podstawowe oparte na nanotechnologii oraz wykorzystanie obiecujących wyników tych badań we współpracy z armią, innymi służbami wojskowymi USA i firmami. Cechą charakterystyczną badań ISN jest interdyscyplinarne, zespołowe podejście do eksploracji naukowej.

Misja ISN jest złożona i trudna – nie da się jej rozwiązać wyłącznie dzięki najnowocześniejszej nauce i inżynierii. MIT opiera się na kluczowych partnerach, których łączy nie tylko pasja do misji ISN, ale także odpowiedzialność za jej realizację. Partnerzy naukowcy są niezbędni dla wykonania misji ISN – współpracują przy badaniach podstawowych i stosowanych, zapewniają wskazówki dotyczące przydatności projektów ISN dla żołnierza i uczestniczą w przekazywaniu wyników badań ISN.

Armia USA to więcej niż tylko sponsor, ważny partner w rozwiązywaniu problemów żołnierza. Choć nanotechnologiczne podejście ISN jest nowe, naukowcy z armii od dziesięcioleci pracują nad rozwiązaniem problemów żołnierzy – takich jak niewystarczająca ochrona balistyczna. ISN

utrzymuje istotne interakcje z wieloma laboratoriami i ośrodkami naukowo-technologicznymi armii, w tym Centrum Uzbrojenia DEVCOM; Centrum Systemów Pojazdów Naziemnych DEVCOM; Centrum Żołnierza DEVCOM; Wojskowym Instytutem Badawczym Waltera Reeda (WRAIR) itp.

Partnerzy branżowi odgrywają kluczową rolę w misji ISN, pomagając przekształcić innowacyjne wyniki badań podstawowych w rzeczywiste produkty i skalować je w celu umożliwienia niedrogiej produkcji w ilościach przemysłowych. Członkostwo w konsorcjum przemysłowym ISN jest otwarte dla firm, które zapewniają kluczowe kompetencje podstawowe w zakresie badań ISN i odpowiedni poziom podziału kosztów. Obecne i najnowsze firmy partnerskie ISN to CIMIT, Nano-C, Raytheon Technologies, TotalEnergys USA, Veloxint oraz Xtalic.

Głównym celem ISN jest zwiększenie możliwości ochrony i przeżycia żołnierza dzięki wielofunkcyjnej lekkiej odzieży i wyposażeniu o większym komforcie i zmniejszonym zapotrzebowaniu na energię. W tym celu ISN prowadzi badania nad poprawą ochrony przeciwybuchowej i balistycznej, wykrywaniem i detoksykacją substancji chemicznych i biologicznych, przenośnym zasilaniem elektrycznym, monitorowaniem fizjologicznym i opieką medyczną na misji i w odległych lokalizacjach, a także zapewnieniem żołnierzowi niezawodnej łączności i narzędzia świadomości sytuacyjnej.

Zadaniem ISN jest uczynienie żołnierzy mniej podatnymi na zagrożenia ze strony wroga i środowiska. Ostatecznym celem jest stworzenie kombinezonu bojowego na miarę XXI w., który łączy w sobie zaawansowane technologie z lekkością i wygodą. ISN bada technologie, dzięki którym żołnierze otrzymają kuloodporne egzoszkielety, kamuflaż, w rezultacie czego będą prawie niewidzialni, oraz systemy medyczne, które pomogą im walczyć po kontuzji. Egzoszkielet dla żołnierza składa się z nanocząstek, płynów elektoreologicznych i polimerowych siłowników, który będzie mógł nie tylko zapewnić ochronę balistyczną, ale także na żądanie przekształcić się w opatrunek medyczny. Badania skupiają się na sześciu możliwościach: wykrywaniu zagrożeń, neutralizacji zagrożeń (takich jak odzież kuloodporna), poprawie wydajności człowieka, ukrywaniu, zautomatyzowanym leczeniu i zmniejszeniu obciążenia, jakie musi nieść żołnierz. Siedem zespołów badawczych spełni te potrzeby, opracowując

materiały pochłaniające energię, pozwalające na wykrywanie zagrożeń i zarządzanie sygnaturami, biomateriały i nanourządzenia dla zdrowia, procesy produkcyjne, modelowanie i integrację systemów. Obecnie trwają badania w trzech kluczowych obszarach: ochrona, poprawa wydajności oraz zapobieganie i leczenie urazów.

Każdego roku w badaniach ISN uczestniczy ponad 20 pracowników MIT z kilkunastu wydziałów. Ponadto wizytujący badacze z laboratoriów wojskowych i przemysłowych biorą udział w badaniach ISN, wnosząc wiedzę i praktyczne perspektywy, które znacznie wzbogacają środowisko edukacyjne. Partnerzy wojskowi współpracują z ISN w zakresie badań podstawowych i stosowanych, udzielają wskazówek na temat przydatności badań ISN dla żołnierzy i uczestniczą w transferze technologii. Partnerzy branżowi zapewniają wiedzę specjalistyczną w zakresie rozwoju produktów, integracji systemów i niedrogiej produkcji w ilościach potrzebnych klientom, pomagając w przybliżeniu innowacji ISN na skalę laboratoryjną do zastosowań w świecie rzeczywistym. Ponadto wizytujący badacze z laboratoriów wojskowych i przemysłowych biorą udział w badaniach ISN, wnosząc wiedzę i praktyczne umiejętności, które znacznie wzbogacają środowisko edukacyjne.

Zespół inżynierii mechanicznej i materiałoznawcy z Instytutu Nanotechnologii Żołnierza MIT stworzyli specjalne nanomateriały, które były w stanie zatrzymać pociski w laboratorium. Podczas wykonywania badań balistycznych materiału w ISN te warstwy o grubości 20 nanometrów były w stanie zatrzymać pocisk kalibru 9 milimetrów i uszczelnić znajdujące się za nim wejście. Skuteczne testowanie nowych, obiecujących materiałów w laboratorium jest jednym z wyzwań związanych z produkcją cieńszego i lżejszego sprzętu ochronnego. Zdaniem naukowców postępy te mogą przyspieszyć postęp w pracach nad powłokami ochronnymi dla satelitów, a nawet silników odrzutowych.

Żołnierze i inni członkowie sił zbrojnych USA muszą stawić czoła wielu wyzwaniom podczas wykonywania różnorodnych misji. ISN ma im pomóc poprzez ukierunkowane zastosowanie najnowocześniejszych badań i inżynierii oraz skuteczne przekazywanie obiecujących wyników tej pracy. Zagrożenia militarne obejmują uderzenia wybuchowe i balistyczne, broń chemiczną i biologiczną, materiały radiologiczne i inne

niebezpieczne, broń energetyczną ukierunkowaną, urządzenia nuklearne oraz wojnę elektroniczną i cybernetyczną.

Oprócz tych zagrożeń żołnierze muszą funkcjonować w zróżnicowanym klimacie i warunkach pogodowych, a także w środowiskach: od odległych dzicz po gęsto zaludnione miasta. Te warunki i miejsca stwarzają ryzyko obrażeń ciała i chorób, znacznie zaostrzając i tak już złożone wyzwania wojskowe. Odzież, sprzęt i platformy muszą zapewniać wysoką funkcjonalność, minimalizując jednocześnie rozmiar, wagę, zapotrzebowanie na moc i koszt.

Dużym zainteresowaniem cieszą się także wynalazki podwójnego zastosowania, z których mogą korzystać klienci komercyjni. Podejście ISN polega na odkrywaniu i wstępnym opracowywaniu innowacyjnych technologii poprzez badania na terenie kampusu, w tym wstępne prototypowanie, a następnie udostępnianie obiecujących wyników tych badań partnerom ISN.

Oprócz armii sponsorami badań ISN są Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych, Marynarka Wojenna Stanów Zjednoczonych, Departament Energii, Agencja Redukcji Zagrożeń Obronnych oraz różne duże i małe przedsiębiorstwa. Dla firm ISN ma specjalny program partnerski.

ISN utrzymuje wiele podstawowych kompetencji w zakresie badań, inżynierii, nauki, technologii i zdolności administracyjnych. W odpowiedzi na potrzeby sponsorów ISN może rozszerzyć te kompetencje, angażując ekspertów z całego uniwersytetu MIT i Laboratorium Lincolna, finansowanego ze środków federalnych centrum badawczo-rozwojowego będącego częścią MIT.

Chociaż pierwszym klientem ISN pozostaje żołnierz, wiele projektów badawczych cieszy się dużym zainteresowaniem nie tylko Departamentu Obrony, ale także innych agencji rządowych. ISN nawiązał istotne interakcje i współpracę z wieloma służbami armii i innymi jednostkami rządowymi USA, w tym Kalifornijską Gwardią Narodową, Agencją Redukcji Zagrożeń Obronnych, Dowództwem Systemów Morskich Marynarki Wojennej, Biurem Badań Marynarki Wojennej, Dowództwem Operacji Specjalnych USA itp.

Olga Wasiuta

What is the ISN?, <https://isn.mit.edu/what-isn-o> [dostęp 11.03.2024]; *Institute for Soldier Nanotechnologies Opens*, https://www.photonics.com/Articles/Institute_for_Soldier_Nanotechnologies_Opens/a16075 [dostęp 11.03.2024]; L. Collins, *Funding for Institute of Soldier Nanotechnologies*, 4.02.2002, <https://www.eetimes.com/funding-for-institute-of-soldier-nanotechnologies/> [dostęp 11.03.2024]; *Institute for Soldier Nanotechnologies*, https://emerging-technologies.fandom.com/wiki/Institute_for_Soldier_Nanotechnologies [dostęp 11.03.2024]; *ISN Mission*, <https://isn.mit.edu/isn-mission> [dostęp 11.03.2024]; *Other DOD and US Government*, <https://isn.mit.edu/other-dod-and-us-government> [dostęp 11.03.2024]; *Funding Research*, <https://isn.mit.edu/funding-research> [dostęp 8.03.2024]; *Challenges*, <https://isn.mit.edu/challenges> [dostęp 8.03.2024]; *History*, <https://isn.mit.edu/history> [dostęp 8.03.2024]; *Institute for Soldier Nanotechnologies*, <https://catalog.mit.edu/mit/research/institute-soldier-nanotechnologies/> [dostęp 10.03.2024]; *People*, <https://isn.mit.edu/people> [dostęp 10.03.2024]; *US Army*, <https://isn.mit.edu/us-army> [dostęp 10.03.2024]; *Industry*, <https://isn.mit.edu/industry> [dostęp 10.03.2024]; *Post-Doctoral and Student Research Opportunities*, <https://isn.mit.edu/post-doctoral-and-student-research-opportunities> [dostęp 11.03.2024]; *What's happening at the Institute for Soldier Nanotechnologies?*, <https://mitadmissions.org/help/faq/institute-for-soldier-nanotechnologies/> [dostęp 11.03.2024]; *Paper-thin material that can stop flying bullets created*, 15.11.2012, <https://www.thefreelibrary.com/Paper-thin+material+that+can+stop+flying+bullets+created-a0308513218> [dostęp 11.03.2024]; *Raytheon Partner In Institute For Soldier Nanotechnologies*, 22.05.2003, <https://www.defense-aerospace.com/soldier-nanotechnology-institute-opens/> [dostęp 11.03.2024].

IZRAELSKA AGENCJA BEZPIECZEŃSTWA (Szin Bet, Szabak, hebr. *Szerut ha-Bitachon ha-Klali*, שירות הביטחון הכללי – dosłownie Służba Bezpieczeństwa Ogólnego (ang. *Israeli Security Agency*, ISA) – została stworzona razem z ustanowieniem Państwa Izrael jako Jednostka 184 w ramach Sił Obronnych Izraela (ang. *Israel Defence Forces*, IDF). Jej pierwszym dyrektorem był Isser Harel (1949–1952), ówczesny szef Mosadu. Trzon pierwotnego personelu Szin Bet stanowili oficerowie IDF oraz żołnierze. W 1950 r. odpowiedzialność za działania ISA została przeniesiona do Ministerstwa Obrony Izraela, a krótko potem ponownie do biura Pierwszego Ministra.

Jeśli chodzi o strukturę Szin Bet, składa się ona z sekcji (wcześniej były to jednostki):

- **Sekcja Pierwsza** – stworzona jako jednostka przeciwdziałająca działalności wywrotowej ze strony izraelskiej skrajnej prawicy. W rzeczywistości działania tej sekcji skupiały się na szpiegostwie politycznym i zbieraniu informacji o przeciwnikach ówczesnej partii stojącej u władzy (Mapai).

29 stycznia 1953 r. ujęto dwóch agentów ISA, którzy instalowali podsłuch w biurze przywódcy Zjednoczonej Partii Robotniczej (Mapam), Meira Ya'ariego (1897–1987), która to partia mimo wspierania ideałów syjonistyczno-socjalistycznych, gloryfikowała ZSRR i Józefa Stalina. Z czasem, w związku z polityką Państwa Izrael, znaczenie Sekcji Pierwszej zaczęło maleć, a trzeci dyrektor Szabak, Amos Manor (1953–1963), doprowadził do zniszczenia archiwum politycznego sekcji i zakończenia działań szpiegowskich wobec przedstawicieli partii politycznych. ISA przekształciła się wówczas z organizacji zbliżonej do partii rządzącej w organ państwowy bez przynależności politycznej.

- **Sekcja Druga** – powstała latem 1950 r., kiedy rozwiązano Departament Polityczny MSZ, a jego funkcje rozdysponowano między inne agencje wywiadowcze. Zadaniem tej sekcji był kontrwywiad (utrudnianie szpiegostwa). W jej skład wchodziły wydziały: do spraw utrudniania szpiegostwa sowieckiego, komunistycznego (przez inne państwa bloku wschodniego), utrudniania szpiegostwa przez innych cudzoziemców (głównie z państw zachodnich), wydział rejestracyjny, którego funkcjonariusze dokonywali filtracji bezpieczeństwa i badania kandydatów na stanowiska w państwie.
- **Oddział ds. zapobiegania dywersjom i utrudnianiu szpiegostwa** – powstał pod koniec lat 60. XX w., kiedy sekcje pierwszą i drugą połączono, znany jako „oddział niearabski” lub po prostu „oddział żydowski”. Składał się on z trzech wydziałów: przeciwdziałania szpiegostwu (dawna domena Sekcji Drugiej), utrudniania dywersji politycznej w sektorze żydowskim, rejestracji i filtrowania bezpieczeństwa, archiwum oraz wydziału komunikacji z zagranicznymi służbami bezpieczeństwa.
- **Sekcja Trzecia** – jej działania skupiały się wokół spraw arabskich. Było to głównie monitorowanie i śledzenie nastrojów politycznych

ludności arabskiej w Izraelu. Działający w ramach Sekcji Trzeciej wydział ds. utrudniania szpiegostwa przez państwa arabskie do wojny sześciodniowej w 1967 r. był głównym trzonem tej sekcji. Istniał także wydział ds. zapobiegania wrogiej działalności sabotażowej. Z Sekcji Trzeciej wywodzi się wydział znany dziś jako Oddział ds. Arabskich. Od wojny sześciodniowej przeciwdziałała działaniom wywrotowym walczy z palestyńskimi organizacjami terrorystycznymi.

- „A L” – była jednostką, która w początkowym okresie istnienia państwa Izrael zajmowała się sprawami napływających do *Medinat Israel* nowych imigrantów, z Jemenu i Europy Wschodniej, później z Maroka i Iraku. Historia działalności tej jednostki była krótka, rozwiązano ją, gdy dyrektorem ISA był Amos Manor. Nie oznacza to jednak, że kontrolowanie napływu nowych imigrantów ustało. ISA najbardziej interesowali imigranci z Europy Wschodniej, ze względu na potrzebę pozyskiwania informacji na temat ZSRR i innych państw komunistycznych. Zajmowała się tym jednostka pozbawiona nazwy lub wyodrębniona z pozostałych sekcji i jednostek. Zgromadzone informacje umożliwiły nawiązanie współpracy wywiadowczej ze Stanami Zjednoczonymi, które zabiegały o takie informacje, a z powodu zimnej wojny były od nich odizolowane.
- **Sekcja Piąta** – odpowiadała za bezpieczeństwo systemu obronnego oraz za Biuro Łącznikowe do Spraw Naukowych (hebr. *Liszka LeKiszrei Mada*, LAKAM) znane także jako Biuro Zadań Specjalnych; utajnione jednostki, na których temat trudno odnaleźć szczegółowe informacje. Z sekcji piątej rozwinął się oddział Bezpieczeństwa Ochronnego i MALMAB, jednostka dyrektora (ang. *Director of Security of the Defense Establishment*, DSDE) nieznanej z nazwy, a jedynie akronimu, jednostki w izraelskim Ministerstwie Obrony. Skrót MALMAB to hebrajski akronim, co do pochodzenia którego nie ma pewności, podobnie jak do daty utworzenia – istnieją przypuszczenia, że powstała w 1974 r., ale według niektórych dokumentów, udostępnionych przez Ministerstwo Obrony Izraela, MALMAB powołano w latach 60. XX w., jako część LAKAM. MALMAB prawdopodobnie odpowiada

za fizyczne bezpieczeństwo Ministerstwa i jego obiektów badawczych (np. reaktora jądrowego w Dimonie), jego działania mają zapobiegać wyciekom z różnych izraelskich organizacji bezpieczeństwa, w tym Mosadu i Szin Bet właśnie. LAKAM utworzyło biura w Stanach Zjednoczonych (Boston, Los Angeles, Nowy Jork, Waszyngton), będące pod obserwacją FBI. Po aferze z Jonathanem Pollardem, oferującym szpiegostwo na rzecz Izraela, które nie zostało przyjęte przez Mosad, ale przez LAKAM, LAKAM zostało rozwiązane w 1986 r.

- ▶ **Jednostka Operacyjna** – najbardziej tajna ze wszystkich jednostek, z której powstał Oddział Operacyjny ISA. Jej bezpośrednim zwierzchnikiem jest zastępca dyrektora ISA. Jednostka Operacyjna odpowiadała także za Jednostkę Usług Technicznych, zajmującą się dostarczaniem sprzętu do podsłuchu, mikrokamer, urządzeń nagrywających, niewidzialnego atramentu itd. W latach 70. XX w. została przekształcona w Oddział Technologiczny.
- ▶ **Wydział Przesłuchań** – odpowiedzialny za przesłuchania prowadzone przez Szabak. W latach 60. XX w. przekształcony w Oddział Przesłuchań.
- ▶ **Sekcja Ósma** – jej zadaniem było obsadzanie stanowisk funkcjonariuszy bezpieczeństwa w ministerstwach i sprawdzanie osób publicznych. Z czasem Sekcja Ósma została przekształcona w Departament Ochrony (ang. *Protective Security Branch*). Do jego obowiązków należy zabezpieczanie ważnej infrastruktury i budynków rządowych na terenie Izraela i izraelskich ambasad, ochrona linii lotniczych El Al, Arkia i Israil. W skład Departamentu Ochrony wchodziła także jednostka, której zadaniem była ochrona życia izraelskich osobistości publicznych, ministrów i prezydenta. Po zabójstwie premiera Icchaka Rabina w 1995 r. otrzymała status dywizji.

Izraelska Agencja Bezpieczeństwa odpowiada za bezpieczeństwo Izraela, a jej działania wymierzone są wobec tych, którzy chcą zagrozić krajowi poprzez działalność terrorystyczną. Dostarcza także IDF informacji wywiadowczych potrzebnych do wspierania działań antyterrorystycznych na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy oraz do kontrwywiadu.

Największe osiągnięcia Izraelskiej Agencji Bezpieczeństwa:

- ▶ Schwytanie w 1961 r. doktora Izraela Beera (Bara), sowieckiego szpiega, który został osądzony i skazany na dożywocie. Zmarł w więzieniu w 1966 r. W tym samym roku ujęto Kurta Sitte (1910–1993), czeskiego szpiega, sudeckiego Niemca z pochodzenia, któremu udało się zostać profesorem w Technion, Izraelskim Instytucie Technicznym.
- ▶ Doprowadzenie do śmierci głównego konstruktora bomb Hamasu, Yahyi Ayasha (1966–1996) pod koniec kierownictwa Karmiego Gillona (1995–1996). Akcja Szin Bet polegała na podłożeniu ładunku wybuchowego w telefonie komórkowym Ayasha. Gillona na stanowisku dyrektora zastąpił Ami Ayalon (1996–2000), kandydat spoza szeregów agencji. Jego działalność doprowadziła do rehabilitacji Szin Bet po zabójstwie Icchaka Rabina. Lata świetności Szin Bet trwały także za Awrahama (Avi) Dichtera (2002–2005), a ISA zacieśniła wówczas współpracę z IDF oraz policją izraelską, szczególnie z elitarną jednostką policji Yamam (hebr. *Yehidat Mi-shtara Meyuhedet*).
- ▶ Demaskowanie wielu grup terrorystycznych wśród izraelskiej populacji arabskiej (kierowanych przez irańsko-libański Hezbollah i palestyńskie frakcje terrorystyczne, np. Brygady Męczenników Al-Aksa i Palestyński Islamski Dżihad).

Jeśli za kryterium przyjmiemy jakość i ilość zbieranych informacji wywiadowczych, Szabak jest uważana za jedną z najlepszych służb wywiadowczych na świecie. Podstawą jej funkcjonowania jest wywiad osobowy (ang. *Human Intelligence*, HUMINT), pozyskiwanym od lokalnej ludności. W ten sposób gromadzone są informacje np. o planowanych atakach terrorystycznych lub o lokalizacji przywódców. Sukcesy Izraelskiej Agencji Bezpieczeństwa w ukierunkowanych zabójstwach odniosła dzięki informatorom (np. zabójstwo szejka Ahmada Jasina 22 marca 2004 r. i Abd al-Aziza Rantissiego 17 kwietnia 2004 r.). Głęboka infiltracja kończy się jednak czasem dla szpiegów linczem lub śmiercią na ulicy bez procesu. Jedną z metod zdobywania, czy raczej wydobywania informacji przez ISA są też przesłuchiwanie podejrzanych.

Największe porażki Izraelskiej Agencji Bezpieczeństwa:

- 1984–1986 – afera Bus 300, a w jej wyniku kryzys: funkcjonariusze ISA rozstrzelali bez procesu dwóch terrorystów, którzy odpowiadali za porwanie autobusu z zakładnikami, relacjonującymi to wydarzenie i składającymi fałszywe zeznania. Po tych wydarzeniach ówczesny dyrektor Awraham Szalom (1981–1986) został zmuszony do rezygnacji. Kryzys po aferze Bus 300 spowodował utworzenie Komisji Landau (1987), która ze stojącym na jej czele sędzią Sądu Najwyższego Izraela, regulowała metody przesłuchań Szabak.
- 1995 r. – zabójstwo premiera Rabina (1992–1995) przez Jigala Amira. Kontrola po tej tragedii wykazała poważne wady w jednostce należącej do Sekcji Ósmej, zajmującej się bezpieczeństwem osobistym izraelskich osobistości. Podano również do wiadomości działania Avishaya Raviva, agenta-prowokatora z Departamentu Żydowskiego ISA, podżegające do zabójstwa Rabina. Raviv był odpowiedzialny za fotomontaż zdjęć Rabina w nazistowskim mundurze SS, zaprezentowany na prawicowym wiecu, co miało sprowokować i rozwścieczyć publiczność. Po tych wydarzeniach kolejny dyrektor Szabak, którym był wówczas Karmi Gillon (1995–1996), musiał zrezygnować z funkcji. Raviv został postawiony przed sąd za to, że nie zapobiegł morderstwu Rabina.

Po zakończeniu wojny sześciodniowej Szabak miało obserwować ewentualne działania terrorystyczne na terytoriach okupowanych. Niestety wówczas organizacja nie była gotowa na prowadzenie tego typu działań. Liczyła wówczas 600 agentów i była uważana, także przez swojego ówczesnego dyrektora, Josefa Harmelina (1964–1974) za skromną i skuteczną organizację, której zadaniem było zapobieganie szpiegostwu. Ale dopiero za kolejnego dyrektora, Awrahama Achituwa (1974–1981), zyskała zdolności do nowych misji, stając się organizacją bojową.

Po wzajemnym uznaniu Izraela i Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP) – porozumienia z Oslo w 1993 r. – konieczne stało się zrewolucjonizowanie technologiczne agencji oraz zmiana metod pracy (gromadzenie danych wywiadowczych na terytoriach, nad którymi IDF nie sprawowała już kontroli na mocy porozumień) i nawiązanie współpracy z Autonomią Palestyńską.

Z kolei podczas Intifady Al-Aksa, palestyńskiego powstania z jesieni 2000 r., które wybuchło wówczas, kiedy szczyt w Camp David nie przyniósł oczekiwanych rezultatów, ISA zareagowała natychmiast, stając się ważnym ogniwem w wojnie z palestyńskim terroryzmem. Do zadań ISA należy np. zbieranie danych, umożliwiających IDF zatrzymanie części zamachowców-samobójców, zanim dotrą do celu (aresztowania zapobiegawcze, blokady drogowe w przypadku poważnego alarmu); współpraca z Izraelskimi Siłami Powietrznymi (LAF) w celu identyfikowania i zabijania terrorystów za pomocą precyzyjnych ataków wykonywanych przez helikoptery bojowe (tzw. „ukierunkowane zabójstwa”, kiedy cel nie jest otoczony przez cywilów, a tymi celami są dowódcy polowi i wyżsi przywódcy palestyńskich frakcji bojowników, uważani przez Izrael za terrorystów, głównie członkowie Hamasu oraz Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu, Brygad Męczenników Al-Aksa i Al-Fatah; Iyad Al-Bik, związany według Izraela z Al-Kaidą); zbieranie i dostarczanie informacji o narażonych na ataki celach; reagowanie na informacje zwrotne z dronów LAF (upewnianie się, że osoby na miejscu to rzeczywiście poszukiwani terroryści (identyfikacja i oskarżenie).

Jeśli chodzi o sposoby „wydobycia” informacji, działania Szin Bet do lat 80. XX w. były kontrowersyjne (np. bicie). W 1987 r., po skargach na nadmierną przemoc w trakcie przesłuchań więźniów palestyńskich, wspomniana Komisja Landaua wydała dokument, w którym ustalono kryteria legalnych metod przesłuchań (dopuszczano umiarkowany nacisk fizyczny jedynie w przypadku konieczności szybkiego reagowania, np. przy ataku terrorystycznym, tzw. „bombie zegarowej”). W 1999 r. izraelski Sąd Najwyższy orzekł, że należy całkowicie zakazać wywierania nacisku fizycznego w trakcie przesłuchań. Dlatego dzisiaj Szin Bet opiera swoje przesłuchania na presji psychologicznej, co nie oznacza, że zakończyły się skargi na stosowanie presji fizycznej w trakcie przesłuchań ISA. W 2002 r. Kneset przyjął ustawę Izraelskiej Agencji Bezpieczeństwa, która reguluje działalność ISA. Za tę działalność ponosi odpowiedzialność ministerialną premier, nie podano jednak do wiadomości publicznej przepisów dotyczących sposobów prowadzenia przesłuchań przez Szin Bet.

Według izraelskiego ustawodawstwa dyrektor ISA pełni swoją funkcję nie dłużej niż pięć lat (oprócz stanu nadzwyczajnego). Kolejnymi dyrektorami Szabak byli:

- ▶ Isser Harel (1948–1952)
- ▶ Isi Dorot (1952–1953)
- ▶ Amos Manor (1953–1963)
- ▶ Josef Harmelin (1964–1974 i 1986–1988)
- ▶ Awraham Achituw (1974–1981, na stronie Agencji: 1974–1980)
- ▶ Awraham Szalom – Ben-Dor (1981–1986, na stronie Agencji: 1980–1986)
- ▶ Jacob Peri (1988–1994, na stronie Agencji: 1988–1995)
- ▶ Karmi Gillon (1995–1996)
- ▶ Ammichaj (Ami) Ajjalon (1996–2000)
- ▶ Awi Dichter (2000–2005)
- ▶ Juval Diskin (2005–2011)
- ▶ Joram Cohen (2011–2016)
- ▶ Nadav Argaman (2016–2021)
- ▶ Ronen Bar (2021 – aktualnie, stan na marzec 2024 r.)

Roman Kochnowski, Katarzyna Pabis-Cisowska

E. Kahana, *Historical Dictionary of Israeli Intelligence*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, Toronto, Oxford 2006; P. Pokrzywiński, *Izraelskie służby specjalne – Mosad, Szabak, Aman*. „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych. Miejsce służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa w XX i XXI wieku” 2015, nr 11; P. Pokrzywiński, *Izraelskie ustawodawstwo antyterrorystyczne wobec zagrożeń XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2021, nr 24 (13); *History Israeli Security Agency*, <https://www.shabak.gov.il/en/moreshet/> [dostęp 11.03.2024]; *Shabak*, <https://www.shabak.gov.il/en> [dostęp 11.03.2024]; *Shin Bet*, https://www.globalsecurity.org/intell/world/israel/shin_bet.htm [dostęp 11.03.2024].

JAPOŃSKA STRATEGIA BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO – polityka bezpieczeństwa Cesarstwa Japonii w okresie po II wojnie światowej jest nieprzerwanie obiektem żywego zainteresowania, zarówno praktyków, jak i badaczy stosunków międzynarodowych. Wynika to z dwóch zasadniczych przesłanek. Pierwszą stanowi tradycyjnie istotna pozycja tego państwa w międzynarodowym układzie sił regionu Azji (którego znaczenie dla ładu globalnego stale rośnie). Druga wynika z faktu przyjęcia u zarania zimnej wojny przez japońskich przywódców oryginalnej strategii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, opartej na wyrzeczeniu się instrumentów siłowych i ograniczeniu potencjału obronnego do niezbędnego minimum. Taka polityka mocno kontrastowała z poczynaniami innych znaczących aktorów ówczesnego ładu międzynarodowego. Była również trudna do wytłumaczenia z punktu widzenia tradycyjnej perspektywy wyjaśniania stosunków międzynarodowych (opartej na realizmie politycznym), w myśl której wzrost potencjału gospodarczego państwa powinien prowadzić do mocarstwowych aspiracji i wzmożonych zbrojeń. Niezwykle intrygujący pozostaje fakt, iż zasadnicza transformacja ładu międzynarodowego (tak w wymiarze globalnym, jak i regionalnym), którą przyniósł koniec zimnej wojny, zapoczątkowała proces ewolucji japońskiej polityki bezpieczeństwa w przeciwnym od dotychczasowego kierunku. Bardziej niepewne

środowisko bezpieczeństwa, uwarunkowania sojuszu z USA oraz istotne zmiany w systemie politycznym państwa doprowadziły do stopniowego odejścia od formuły drastycznie ograniczonego potencjału obronnego na rzecz rozbudowy sił zbrojnych i wypełniania przez nie coraz szerszego wachlarza misji. Odpowiedź na pytanie o treść i zakres tych zmian, ich przyczyny oraz konsekwencje ma istotne znaczenie dla analizy obecnego i przyszłego kształtu środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego w Azji.

Ministerstwo Obrony Japonii w lipcu 2020 r. opublikowało białą księgę obrony, w której zawarte są cele i zagrożenia oraz opis sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej na jakich skupia się japoński rząd. Jest ona podzielona na trzy części i składa się z kilku rozdziałów. Całość raportu zamyka się w 24 stronach. Jego celem jest przedstawienie Japończykom założeń polityki bezpieczeństwa i kroków, jakie rząd zamierza podjąć, by je zrealizować.

Część pierwsza raportu nosi tytuł „Środowisko bezpieczeństwa, otoczenie Japonii” i zawiera krótki przegląd aktualnych wyzwań w strefie bezpieczeństwa. Wśród nich wymieniono: narastającą niepewność co do aktualnego porządku międzynarodowego, konkurencję międzypaństwową, postęp technologiczny oraz skutki pandemii COVID-19. Jeśli chodzi o zagrożenia związane z bezpośrednim otoczeniem Japonii, wyróżniono następujące: obecność potęg wojskowych skoncentrowanych w okolicach Japonii, brak zinstytucjonalizowanej współpracy w regionie Indo-Pacyfiku, wciąż nierozwiązane kwestie dotyczące sporów terytorialnych oraz stałą tendencję do powiększania się „szarej strefy”. W rozdziale znajduje się opis aktualnego środowiska międzynarodowego, w jakim obecnie znajdują się Kraj Kwitnącej Wiśni. Ministerstwo przygotowało krótkie zestawienie największych i najważniejszych aktorów działających w pobliżu Japonii.

Część druga, czyli „Japońska polityka bezpieczeństwa i obrony”, zawiera opis polityki bezpieczeństwa i działań, jakie Japonia podejmie w zakresie obronności. Zamierza ona wzmocnić swój potencjał w następujących dziedzinach: przestrzeni kosmicznej, cyberprzestrzeni, technologii elektromagnetycznych, a także przestrzeni morskiej i powietrznej. Siły Samoobrony Japonii (ang. *Self-Defense Force*, SDF, jap. 自衛隊, *Jeitai*) zwiększają swój potencjał obrony przeciw wszelkim możliwym inwazjom.

Proces ten zakłada zbudowanie zdolności obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej. Istotne jest także utrzymanie podstawowych jednostek, które będzie można szybko rozmieścić i wyposażać w zaawansowane możliwości wywiadowcze, obserwacji i rozpoznania. Średniookresowy program obrony (ang. *Medium Term Development Plan*, MTDP) zakłada pięcioletni plan, w którym SDF przeprowadzi potrzebną reorganizację swoich jednostek oraz podejmie działania prowadzące do wzmocnienia zdolności operacyjnych. W tym celu, wymagane jest dalsze zwiększanie nakładów na obronność.

W części trzeciej, „Trzy filary obrony Japonii”, można zapoznać się z zadaniami japońskich Sił Samoobrony. Należą do nich m.in. gromadzenie informacji, patrole granic morskich i powietrznych, jak również obrona terytorium kraju. SDF działa także we współpracy z samorządami lokalnymi, angażując się w różnego rodzaju inicjatywy, takie jak pomoc w przypadku katastrof naturalnych czy zwalczanie epidemii. Do zadań powietrznych Sił Samoobrony (ang. *Air Self-Defense Force*, ASDF) należy np. wykrywanie i identyfikacja statków powietrznych przekraczających granice kraju, natomiast do zadań japońskich morskich Sił Samoobrony (ang. *Japan Maritime Self-Defense Force*, MSDF) należy walka z piractwem i ochrona statków związanych z Japonią na Bliskim Wschodzie. W celu obrony cyberprzestrzeni zwiększono liczebność Grupy Cyberobrony. Sojusz japońsko-amerykański odgrywa znaczącą rolę dla pokoju, stabilności i dobrobytu nie tylko Japonii, ale również regionu Indo-Pacyfiku i społeczności międzynarodowej. Dlatego też ważny jest rozwój dwustronnej współpracy, wyrażany m.in. poprzez spotkania przedstawicieli wysokiego szczebla, ćwiczenia wojskowe i dalsze rozwijanie wspólnych działań w zakresie pomocy humanitarnej, wymiany technologicznej czy współpracy morskiej. Podsumowując ten rozdział, do trzech filarów obrony można zakwalifikować: sojusz z USA, tworzenie multilateralnych powiązań w regionie Indo-Pacyfiku i Pacyfiku oraz rozwijanie własnych możliwości obrony i bezpieczeństwa.

Czwarta i ostatnia część raportu pt. „Podstawowe elementy składające się na zdolności obronne, itp.” opisuje działania mające usprawnić system bezpieczeństwa w Japonii. Zaliczono do nich umiejętne zarządzanie zasobami ludzkimi, zwiększanie ich efektywności oraz poprawę warunków

do życia i pracy. Aby zapewnić Japonii przewagę technologiczną sprzętu i technologii o strategicznym znaczeniu, w tym technologii związanych z nowymi domenami i innymi technologiami, trwa przegląd średniookresowych i długoterminowych prognoz dotyczących technologii obronnych. Aby stworzyć skuteczny system bezpieczeństwa, potrzebny jest efektywny wywiad i selekcja informacji pochodzących z – i dotyczących – krajów sąsiadujących z Japonią. Warty podkreślenia jest fakt, że jednostki SDF przechodzą regularne szkolenia mające podnieść ich kwalifikacje i umiejętności.

W celu wzmocnienia japońskiej bazy przemysłowej, Ministerstwo Obrony określiło cztery kierunki działań: pierwszy to zreformowanie istniejącego systemu kontraktów dla stworzenia konkurencyjnego środowiska wśród firm zbrojeniowych; drugi zakłada wzmocnienie zarządzania ryzykiem w łańcuchu dostaw wyposażenia obronnego; trzeci kierunek to dalszy udział przemysłu obronnego Japonii w utrzymaniu i konserwacji importowanego sprzętu itp.; ostatni zakłada promowanie odpowiedniego przenoszenia wyposażenia obronnego za granicę, zgodnie z trzema zasadami dotyczącymi transferu wyposażenia i technologii obronnych.

W grudniu 2022 r. rząd Kishidy Fumio przyjął trzy dokumenty dostosowujące politykę bezpieczeństwa Japonii do pogarszającej się sytuacji międzynarodowej. Strategie bezpieczeństwa i obrony narodowej wskazują na wyzwania ze strony Chin, Rosji i KRLD oraz na rosnące znaczenie zagrożeń pozamilitarnych. Trzeci dokument ustala zaś rekordowy wzrost wydatków na obronność. Gotowość Japonii do pogłębiania współpracy z USA i państwami europejskimi oraz krytyczna ocena agresji Rosji na Ukrainę tworzą warunki do rozwoju kooperacji z NATO i dialogu polsko-japońskiego na temat bezpieczeństwa.

Dokumenty przyjęte 16 grudnia 2022 r. zarysowują kształt polityki bezpieczeństwa i obrony Japonii na kolejne lata. Kluczowe znaczenie ma strategia bezpieczeństwa narodowego (ang. *National Security Strategy*, NSS), która zawiera główne wytyczne dla państwa w sprawie działań służących zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego. Przyjęty dokument jest rewizją pierwszej w historii Japonii NSS z grudnia 2013r. Strategia obrony narodowej (ang. *National Defense Strategy*, NDS, wcześniej pod nazwą „Wytyczne polityki obronnej”) rozwija założenia NSS w odniesieniu do

polityki bezpieczeństwa i zadań Sił Samoobrony Japonii (*de facto* jej sił zbrojnych). Program rozbudowy obrony (ang. *Defence Buildup Program*, DBP, wcześniej „Średnioterminowy program obronny”) ustala z kolei poziom wydatków na obronność na kolejne pięć lat.

NDS wymienia siedem obszarów, w których planuje zwiększyć zdolności działania Japońskich Sił Samoobrony. Najważniejszą zmianą jest zapowiedź wzmocnienia sił rakietowych, zdolnych do przeprowadzenia kontruderzeń na cele znajdujące się na terytorium państwa-agresora (w domyśle ChRL lub KRLD). W tym celu Japonia zamierza zwiększyć zasięg rodzimych rakiet typu 12 (do 1,5 tys. km), opracować własne pociski dalszego zasięgu (do 3 tys. km) i zakupić od USA kilkaset pocisków manewrujących Tomahawk. Japońskie władze zastrzegają, że kontruderzenia nastąpiłyby tylko w reakcji na już dokonany atak, by zapobiec kolejnym, a użycie siły byłoby ograniczone do minimum. NDS sygnalizuje ponadto konieczność rozwoju zintegrowanego systemu obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej, rozbudowy zdolności do walki w cyberprzestrzeni i kosmosie, zwiększenia liczby dronów oraz rozwoju zaplecza Sił Samoobrony, w tym zapasów amunicji, paliwa i wyposażenia.

Powyższe zadania mają być zrealizowane dzięki zwiększeniu wydatków na obronność, które według DBP wyniosą ok. 320 mld dol. w latach 2023–2027 – nominalnie więcej o 56% w porównaniu z wydatkami w latach 2019–2023. W efekcie w 2027 r. Japonia ma przeznaczać na obronność 2% PKB (wzorem celu stawianego państwom NATO), odchodząc od zwyczajowego limitu 1%.

Rozbudowa zdolności militarnych nie zmienia obronnego charakteru polityki bezpieczeństwa Japonii i jest zgodna z konstytucją (której art. 9 mówi o wyrzeczeniu się wojny jako suwerennego prawa narodu) i z prawem międzynarodowym. Wewnętrzna dyskusja o polityce bezpieczeństwa dotyczy dostosowania jej do sytuacji międzynarodowej, a nie kwestii prawnych. Choć większość społeczeństwa (ok. 70%) popiera wzmocnienie potencjału obronnego kraju, wyzwaniem – z powodu niechęci Japończyków do zwiększenia obciążeń podatkowych oraz ryzyka wzrostu długu publicznego – może okazać się sfinansowanie wydatków militarnych.

Diagnoza sytuacji międzynarodowej i obrany kierunek polityki bezpieczeństwa czynią z Japonii coraz bardziej obiecującego partnera państw

NATO. Widać to m.in. w kooperacji przemysłów obronnych, czego przykładem jest ogłoszony w grudniu ub.r. japońsko-brytyjsko-włoski projekt opracowania do 2035 r. myśliwca nowej generacji. Zmiany w polityce bezpieczeństwa tworzą też podstawy do pogłębienia współpracy Japonii z Polską, która w NDS została wymieniona jako wartościowy partner w zakresie zwalczania dezinformacji, działań hybrydowych i zagrożeń w cyberprzestrzeni.

Kolejne rządowe plany zakładają opracowanie do roku 2024 ustawodawstwa ułatwiającego Siłom Samoobrony korzystanie z cywilnych lotnisk i portów. W myśl obowiązującego prawa Jieitai nie może korzystać z obiektów cywilnych w czasie pokoju, a w trakcie wojny potrzebuje zgody władz lokalnych. Jak łatwo się domyślić, dla niektórych samorządów wpuszczenie wojska do obiektów cywilnych może stanowić naruszenie konstytucji.

Tokio zamierza rozwiązać wszelkie wątpliwości. Zgoda władz lokalnych ma być wymagana jedynie w trakcie pokoju, w przypadku wojny Siły Samoobrony mają mieć swobodny dostęp do wszelkich lotnisk i portów. Dalsze działania ustawodawcze mają objąć również kwestię udostępnienia japońskiej infrastruktury cywilnej amerykańskim sojusznikom. Zmianom tym towarzyszą nawoływania do nowelizacji konstytucji, a w szczególności osłabionego art. 9, który formalnie zakazuje Japonii posiadania sil zbrojnych. W warunkach narastającego napięcia na linii Pekin-Waszyngton, a także zaostrzenia się konfrontacji na Półwyspie Koreańskim, Japonia rozbudowująca swe „siły samoobrony” staje się istotnym czynnikiem równowagi w rejonie Dalekiego Wschodu.

Anna Kochnowska

M. Dahl, J. Marszałek Kawa, *Japan Self-Defence Forces – Origin And Development of the Institution*. “European Journal of Transformation Studies”, 2019, Vol.7, No 2; R.P.Dore, *Japan, Internationalism and the UN*. Nissan Institute/Routledge Japanese Studies. New York 2002; R. D. Eldridge, P. Midford (eds.), *The Japanese Ground Self-Defense Force. Search for Legitimacy*. Palgrave Macmillan, New York 2017; N. Kapur, *Japan at the Crossroads: Conflict and Compromise after Anpo*. Harvard University Press, Cambridge (MA) 2018; *Biała Księga Obronności Japonii*, <https://ine.org.pl/biala-ksiega-obronnosci-japonii-2020/> [dostęp 25.02.2024]; Ewolucja

a nie rewolucja – zmiany w polityce bezpieczeństwa Japonii, <https://www.pism.pl/publikacje/ewolucja-a-nie-rewolucja-zmiany-w-polityce-bezpieczenstwa-japonii> [dostęp 25.02.2024]; P. Behrendt, Ewolucyjna rewolucja w japońskich siłach samoobrony, <https://www.konflikty.pl/technika-wojskowa/w-powietrzu/ewolucyjna-rewolucja-sily-samoobrony/> [dostęp 25.02.2024]; P. Miedziński, Japonia ogłasza nową strategię samoobrony, <https://defence24.pl/polityka-obronna/japonia-oglasza-nowa-strategie-bezpieczenstwa-i-radykalnie-zwieksza-wydatki-na-armie-komentarz> [dostęp 25.02.2024].

KADYROWCY (ang. *Kadyrovities*, ros. *Кадыровцы*) – część rosyjskiej Gwardii Narodowej będąca w rzeczywistości prywatną milicją Ramzana Kadyrowa, obecnego Szefa Republiki Czeczeńskiej. Mianem „kadyrowców” określani są członkowie konkretnych czeczeńskich formacji militarnych i paramilitarnych, takich jak:

- ▶ 141 Specjalny Pułk Zmotoryzowany im. Achmata Kadyrowa wchodzący w skład 46. Samodzielnej Brygady Operacyjnego Przeznaczenia Okręgu Północnokaukaskiego Wojsk Gwardii Narodowej;
- ▶ 249 Samodzielny Batalion Zmotoryzowany wchodzący w skład 46. Samodzielnej Brygady Operacyjnego Przeznaczenia Okręgu Północnokaukaskiego Wojsk Gwardii Narodowej;
- ▶ 78 Pułk Strzelców Zmotoryzowanych im. Achmata Kadyrowa, wchodzący w skład rosyjskiej 42. Dywizji Strzelców Zmotoryzowanych 58. Armii Sił Połączonych Południowego Dowództwa Strategicznego. Pułk utworzono w 2022 r., w czasie trwającej już wojny rosyjsko-ukraińskiej;
- ▶ OMON „Achmat-Grozny” – wyspecjalizowana paramilitarna formacja policyjna przeznaczona do pacyfikowania zamieszek i buntów społecznych;

- SORB „Achmat” – formacja sił specjalnych określana jako „elitarna”, wcześniej nosząca nazwę „Terek”.

Ich początki sięgają lat 90. XX wieku i wiążą się z postacią Achmata Kadyrowa (1951–2004), głównego muftiego republiki. Wojna z Rosją skłoniła ówczesny rząd Czeczenii do zezwolenia na zakładania lokalnych bojówek przez przywódców plemiennych i autorytety religijne, aby wzmocnić wojsko regularne. Pomimo podziałów wewnętrznych szybko powstało wiele oddziałów, w tym grupa wierna Kadyrowowi. Kadyrowcy pojawili się w 1994 r. jako nieregularna milicja dowodzona przez Achmata Kadyrowa, późniejszego prezydenta Republiki Czeczenii i ojca Ramzana Kadyrowa, i początkowo walczyła po stronie Czeczeńskiej Republiki Islamskiej. Sam Achmat Kadyrow początkowo należał do najbliższych współpracowników Asłana Maschadowa (1951–2005) i przeciwników Federacji Rosyjskiej. Z czasem jednak, w wyniku rosnących wpływów wahabitów na Kaukazie północnym, oddalał się od „sprawy” niepodległości Czeczenii na rzecz porozumienia z Rosją. Terminu „kadyrowcy” używano podczas wojny w Czeczenii w 1999 r., kiedy milicja walczyła po stronie Federacji Rosyjskiej przeciwko separatystom.

W czerwcu 2000 r. Kadyrow został mianowany przez Kreml przywódcą Czeczenii, a wierne mu oddziały przyłączyły się do walki z separatystami. Kadyrowcy byli wykorzystywani przez Rosjan jako wywiadowcy oraz formacje pomocnicze. Dostarczali informacji o przygotowywanych przez bojowników zasadzkach, ich obozach, itp. Zнали język czeczeński, specyfikę mentalności narodowej oraz kultury, dzięki czemu byli bardziej skuteczni w infiltracji przeciwników niż Rosjanie. Potrafiliby odróżnić rodziny separatystów od cywilów, przez co agresja wymierzona była wyłącznie w osoby zaangażowane w powstanie, a nie postronne. W 2001 r. Rosja oficjalnie przyjęła politykę „czeczenizacji” Czeczenii, zobowiązując się do wycofania wojska i uczynienia z lojalnych współpracowników osób odpowiedzialnych za zarządzanie republiką. Nie doprowadziła ona jednak do głębszej integracji regionu z Rosją. Przeciwnie – pod rządami Kadyrowa utworzyła się kulturowa i cywilizacyjna enklawa pozostająca pod formalną kontrolą Kremla, jednak rządząca się własnymi prawami i zwyczajami. Umocnił się czeczeński nacjonalizm i tożsamość oparta na islamie.

Na tym etapie również formacje kadyrowców nie wchodziły oficjalnie w skład rosyjskich wojsk podległych MON czy MSW. Pozwoliło to ukrywać Rosji informacje na temat strat ponoszonych na Kaukazie. Przekształceniu uległ także konflikt – z wojny domowej stał się operacją o charakterze policyjnym i antyterrorystycznym. Z czasem kadyrowcom udało się spacyfikować większość oddziałów separatystów, zniechęcając równocześnie ludność cywilną do ich wspierania. Kiedy rozwiązano świecki rząd czeczeński na uchodźstwie, rebelia została zdominowana przez dżihadystów pochodzących w większości spoza Kaukazu, co jeszcze bardziej osłabiło „sprawę” niepodległości Czeczenii wśród mieszkańców. W 2006 r. milicja została podporządkowana Ministerstwu Spraw Wewnętrznych jako 141. Zmotoryzowany Pułk Specjalny, po utworzeniu Gwardii Narodowej zmieniono tę nazwę. Po zakończeniu wojny czeczeńskiej w 2009 r. doniesienia medialne oskarżały kadyrowców o łamanie praw człowieka, morderstwa i tortury. Kadyrowcy nie czuli się związani jakimikolwiek normami prawnymi, gdyż w czasie wojny działali autonomicznie i nie podlegali rosyjskiemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. W tym samym roku ogłoszono zakończenie konfliktu i prowadzenie większych operacji wojskowych, chociaż niektóre frakcje dżihadu prowadziły walkę do 2017 r.

Po zabójstwie Achmata Kadyrowa przez czeczeńskich dżihadystów w 2004 r. przywództwo w republice objął jego syn Ramzan, który przekształcił podległe sobie oddziały w formację przypominającą „osobistą gwardię”. Rekrutacja do niej miała od zawsze charakter klanowy, co jest cechą charakterystyczną mentalności czeczeńskiej. Oznacza to, że kadyrowcy czują się lojalni nie tylko wobec państwa i jego przywódcy, ale przede wszystkim wobec rodziny i klanu, z którego pochodzą. W ciągu ostatnich kilkunastu lat wspierali rosyjskie siły zbrojne w prowadzeniu operacji wojskowych w Gruzji i Syrii. Moskwa wykorzystywała także kadyrowców do zabezpieczenia zimowych igrzysk olimpijskich w 2014 r. oraz w Azji w ramach współpracy z Chińską Republiką Ludową. W czasie trwającej wojny domowej w Syrii Kadyrow miał przekonywać Putina do wysłania podległych mu oddziałów do Aleppo jako wsparcia dla walczących tam sił prezydenta Baszara al-Asada.

Oddziały kadyrowców wzięły aktywny udział w rosyjskiej inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Były gromadzone na terytorium Białorusi

podobnie jak elementy 35, 36, 29 i 5 Armii ze wschodniego dowództwa operacyjnego. Ich liczebność jest trudna do precyzyjnego ustalenia. Z jednej strony Ramzan Kadyrow podkreślał, że posiada do dyspozycji 70 tys. żołnierzy gotowych do walki w Ukrainie. Z drugiej strony liczba ta wydaje się zawyżona. Powszechnie dostępne źródła wskazują, że oddziały kadyrowców liczyły ok 12 tys. żołnierzy, z czego ponad tysiąc zostało wysłanych na Ukrainę. Ich liczba była zatem marginalna, biorąc pod uwagę ponad 200 tys. rosyjskich żołnierzy zaangażowanych w pierwszych tygodniach wojny. Obecność kadyrowców należy odbierać zatem w kategoriach propagandowych, a nie wojskowych. Ramzan Kadyrow na portalach społecznościowych ostrzegał naród ukraiński przed konsekwencjami stawiania oporu i sugerował obalenie rządu, co miało zapobiec rozlewowi krwi. Jego żołnierze, podobnie jak członkowie Grupy Wagnera mieli otrzymywać listy wysokich rangą urzędników ukraińskich przewidzianych do fizycznej likwidacji, w tym prezydenta Wołodymyra Zełeńskiego oraz jego rodziny. Dzień po rozpoczęciu inwazji w Internecie pojawiły się zdjęcia przedstawiające batalion kadyrowców opuszczający Grozny, a następnie wjeżdżający do Ukrainy na pojazdach oznaczonych literą „V”. Kolumna Czeczenów została następnie skierowana w kierunku portu lotniczego Hostomel, gdzie walki toczyły się od pierwszych godzin inwazji. Rosyjskie wojska powietrzno-desantowe zostały wyparte z płyty lotniska, dlatego konieczne było jego ponowne zajęcie przez wojska zmechanizowane i towarzyszącą im Rosgwardię. Zbliżając się do portu lotniczego, kadyrowcy zostali zaatakowani za pomocą dronów przez jednostkę specjalną Alfa Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. Wśród 70 zabitych znalazł się generał Magomed Tuszajew – dowódca 141 Specjalnego Pułku Zmotoryzowanego im. Achmata Kadyrowa. Ten i wiele innych przykładów pokazały, że wizerunek kadyrowców jako bezwzględnych, zdyscyplinowanych, doskonale wyszkolonych bojowników jest wyłącznie dziełem kampanii propagandowej. W rzeczywistości nie radzili sobie z przeciwnikiem dysponującym siłami specjalnymi, dronami, artylerią oraz wojskami zmechanizowanymi. Dużą niewiadomą było przygotowanie do udziału w „specjalnej operacji wojskowej”. Oficjalnie niewiele jest informacji przedstawiających metody szkolenia oraz udział zewnętrznych instruktorów wojskowych (Specnaz). Najprawdopodobniej odbywają się one w oparciu o własne kadry,

są słabe i niewystarczające w obliczu starcia z przeciwnikiem szkolonym przez instruktorów zachodnich. Obserwatorzy zwrócili również uwagę na niepraktyczne umundurowanie i wyposażenie kadyrowców. Z reguły nosili czarne mundury, które nie stanowiły skutecznego kamuflażu w ukraińskich lasach.

Nieskuteczność oddziałów kadyrowców wynikała także z faktu, że nie byli oni przygotowani do prowadzenia operacji ofensywnych, lecz do działań przeciwpartyzanckich oraz ochrony VIP. Nie posiadali ciężkiego sprzętu w postaci czołgów ani systemów obrony przeciwlotniczej. W kolejnych miesiącach wojny byli wykorzystywani głównie jako formacje porządkowe, mające na celu zapewnienie dyscypliny w wojsku rosyjskim. Pojawiły się informacje, że mieli strzelać do żołnierzy zmobilizowanych w Donieckiej Republice Ludowej i Ługańskiej Republice Ludowej wycofujących się z frontu w wyniku niepowodzeń starć z Ukraińcami. Biorąc pod uwagę kolejne mobilizacje i wysyłanie na front poborowych o obniżonej wartości bojowej ze wschodnich terytoriów Rosji, wszystko wskazuje na to, że kadyrowcy w obecnej i przyszłych wojnach nie będą już wysyłani do bezpośredniej walki, lecz stosowania represji wobec własnych oddziałów. Przyszłość formacji zależy bezpośrednio od politycznego losu Ramzana Kadyrowa i Władimira Putina. Z jednej strony w sytuacji umacniania się pozycji Putina i konieczności wypełniania luki po Grupie Wagnera znaczenie kadyrowców może wzrastać. Z drugiej strony liczba przeciwników przywódcy Czeczenii w Rosji jest bardzo duża. Należą do niej m.in. szefowie służb specjalnych i wojska uważający Ramzana Kadyrowa za „ukrytego” separatystę. Rosyjskich siłowników irytuje fakt, że podlega on wyłącznie prezydentowi Putinowi, z pominięciem urzędów federalnych, które ostantacyjnie ignoruje. Nie do zaakceptowania jest także sytuacja, w której czeczeńskie grupy przestępcze pozostają poza kontrolą rosyjskich służb specjalnych, a kadyrowcy prowadzą tajne operacje poza Czeczenią na obszarze Federacji Rosyjskiej (zabójstwa polityczne). W obliczu kolejnych porażek Kadyrowa w Ukrainie lub innych regionach, należy spodziewać się nacisków na otoczenia prezydenta Putina, mających na celu odsunięcie go od władzy lub ograniczenie samodzielności.

Rosjanie spędzili lata na włączaniu kadyrowców w swoje wysiłki militarne mające na celu podporządkowanie sobie przeciwników politycznych,

stłumienie niezadowolenia muzułmanów w kraju oraz przywrócenie własnej atrakcyjności i statusu światowej superpotęgi. Zamiast tego wojna w Ukrainie ujawniła słabość militarną bojowników i braki administracyjne, a także zarozumiałość Kadyrowa wynikającą z jego zaabsorbowania swoim wizerunkiem w mediach społecznościowych, co zainspirowało go do cięższej pracy nad tworzeniem brutalnego obrazu Czeczenów dla celów propagandowych, a nie nad rozwojem możliwości sił wojskowych. Kadyrowcy wyobrażali sobie, że są potężną jednostką sił specjalnych, jednak brak odpowiednich procedur doboru rekrutów, szkolenia i planowania doprowadził ich do poważnych błędów taktycznych, które spowodowały obniżenie zaufania Putina.

Tomasz Wójtowicz

Following SSU's investigation, Ramzan Kadyrov and his two closest accomplices declared suspects, <https://ssu.gov.ua/en/novyny/za-materialamy-sbu-pidozru-otry-mav-ramzan-kadyrov-i-dva-yoho-naiblyzhchi-poplichnyky> [dostęp 5.03.2024]; *Kadyrov reports formation of motorized rifle regiment for sending to Ukraine*, <https://eng.kavkaz-uzel.eu/articles/61216> [dostęp 11.03.2024]; *The Kadyrovtsy: Putin's Force Multiplier or Propaganda Tool?* <https://newlinesinstitute.org/state-resilience-fragility/authoritarianism/the-kadyrovtsy-putins-force-multiplier-or-propaganda-tool/> [dostęp 6.03.2024]; *Russia's War in Ukraine: Military and Intelligence Aspects*, Congressional Research Service, <https://sgp.fas.org/crs/row/R47068.pdf> [dostęp 25.08.2022]; A. Motyl, *As Russia weakens, whoever has soldiers and guns will survive*, <https://thehill.com/opinion/international/3811547-as-russia-weakens-whoever-has-soldiers-and-guns-will-survive/> [dostęp 6.03.2024]; W. A. Jones, *The Chechen Kadyrovtsy's Coercive Violence in Ukraine*, <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3245&context=parameters> [dostęp 11.03.2024]; M. Falkowski, *Czeczeński problem Rosji*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_54_pl_ramzanistan_net_o.pdf [dostęp 11.03.2024].

KLEPTOKRACJA (gr. *kléptēs* – „złodziej”, lub *kléptō* – „kradnę”, i *kratía* – „władza, rządy”) – rząd, którego skorumpowani przywódcy (kleptokraci) wykorzystują władzę polityczną do wywłaszczania bogactwa ludzi i ziemi, którą zarządzają, zazwyczaj poprzez defraudację lub sprzeniewierzenie funduszy rządowych kosztem szerszej populacji; to również instytucjonalizacja korupcji i jej pochodnych, takich jak nepotyzm, klientelizm

polityczny, aby te przestępcze działania pozostały bezkarne, ponieważ wszystkie sektory władzy, poczynając od wymiaru sprawiedliwości, przez funkcjonariuszy organów ścigania, a skończywszy na całym systemie politycznym i gospodarczym, są skorumpowane.

Kleptokracja to termin określający system polityczny, w którym jedna lub więcej osób na czele kraju praktykuje korupcję na bardzo dużą skalę, często w gronie bliskich przyjaciół i członków rodziny. Ogólnie rzecz biorąc, osoby te dokonują prania pieniędzy w celu ukrycia pochodzenia i wielkości swojego majątku za pośrednictwem rachunków bankowych zlokalizowanych w rajach podatkowych i/lub spółek i firm fasadowych mających siedzibę w rajach podatkowych (firmy *offshore*). Słowo to często ma wydźwięk pejoratywny.

Termin używany jest również w odniesieniu do rządu rosyjskiego w późnym okresie komunizmu (okres prywatyzacji) i epoce Jelcyna. Zaważalna jest jednak zmiana w użyciu tego pojęcia – określa uogólnioną korupcję rządów, rzeczywistą lub rzekomą. W swoim esej *O nierównościach wśród społeczeństw* naukowiec Jared Diamond nadaje kleptokracji inne znaczenie; przedstawia ten system polityczny jako konfiskatę władzy przez elitę ze szkodą dla ludu. Kleptokracja niekoniecznie prowadzi do korupcji, chociaż może. Termin ten jest często używany również w odniesieniu do dochodów uzyskiwanych z eksploatacji surowców, zwłaszcza ropy naftowej, gazu ziemnego czy diamentów w Afryce lub w krajach byłego ZSRR.

Susan Rose-Ackerman, profesor prawa i nauk politycznych na Uniwersytecie Yale, klasyfikuje kleptokrację jako jedną z czterech form skorumpowanego państwa, w którym łapówki otrzymują osoby na najwyższych szczeblach władzy, a dawców jest wielu. Rozróżnia jednak przyczyny takiego stanu rzeczy: pierwotną rolę państwa w wymuszaniu łapówek lub słabość instytucji państwowych. Według tej klasyfikacji kleptokracja różni się od państwa mafijnego, które wiąże się z korupcją na niższych szczeblach i dopuszczeniem przestępczości zorganizowanej do kontrolowania dochodowych sektorów gospodarki oraz dwustronnym monopolem charakteryzującym się dużą rolą państwa w gospodarce, sztucznie ograniczającym liczbę przedsiębiorstw otrzymujących kontrakty rządowe i pomoc finansową.

Jedną z cech kleptokracji społeczno-ekonomicznej o podłożu politycznym jest to, że często nie ma publicznego wyjaśnienia lub przeproszenia za sprzeniewierzenie, ani żadnych zarzutów prawnych i kar nakładanych na sprawców.

Kleptokracja jest na ogół kojarzona z dyktaturami, oligarchiami, juntami wojskowymi lub innymi formami rządów autokratycznych i nepotystycznych, w których nadzór zewnętrzny jest niemożliwy lub w ogóle nie istnieje. Można je również spotkać w demokracjach liberalnych z kapitalizmem kumoterskim. Ten brak nadzoru może być spowodowany lub zastrzyżony przez zdolność kleptokratycznych urzędników do kontrolowania zarówno podaży funduszy publicznych, jak i sposobów ich wydatkowania. Kleptokracja różni się od plutokracji i oligarchii – tutaj skorumpowani politycy wzbogacają się poprzez łapówki i specjalne usługi od lobbystów i korporacji, lub po prostu przywłaszczają fundusze państwowe dla siebie i swoich współpracowników. Ponadto kleptokraci często eksportują większość swoich zysków do obcych krajów w oczekiwaniu na utratę władzy.

W kleptokracji mechanizmy rządu państwowego są prawie całkowicie poświęcone opodatkowaniu zasobów i ludności kraju poprzez podatki – których nie płacą – przekierowanie funduszy itp. Liderzy systemu gromadzą duże osobiste majątki, zwłaszcza prezydent lub osoba piastująca najwyższe stanowisko głowy państwa, a także ministrowie, gubernatorzy, burmistrzowie i osobiści doradcy. Pieniądze są prane lub kierowane na tajne konta bankowe, zwykle w rajach podatkowych, w celu ukrycia defraudacji lub kradzieży.

Gospodarki reżimów kleptokratycznych mają tendencję do ciągłego upadku, ponieważ systematyczna korupcja wywołana przez rząd oznacza, że gospodarka jest podporządkowana interesom kleptokratów.

Historycznie rzecz biorąc, środowisko społeczno-polityczne związane z systemem kolonialnym – dominacja krajów skolonizowanych, których gospodarki są bardzo wrażliwe ze względu na uzależnienie od niewielkiej ilości surowców – było szczególnie podatne na powstanie najnowszych kleptokracji: afrykańskiej i łacińskiej.

Niektórzy analitycy używają terminu „kleptokracja”, aby zdyskredytować procesy polityczne, które pozwalają dużym korporacjom wywierać wpływ na politykę. Ralph Nader, amerykański polityk i aktywista

społeczny pochodzenia libańskiego, podczas kampanii prezydenckiej w 2000 r. nazwał Stany Zjednoczone kleptokracją.

Ukryty charakter korupcji utrudnia jej zwalczanie, ponieważ często istnieje bardzo mało informacji na temat tożsamości skorumpowanego. Co więcej, w wielu krajach rozwijających się instytucje monitorujące korupcję same są skorumpowane, a media – nieskuteczne w ujawnianiu takich czynów.

Kleptokracja XXI w. to globalny system finansowy oparty na „praniu pieniędzy”, który jest zależny od usług największych banków świata i doświadczonych specjalistów finansowych. Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) i Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości (UNODC) szacują, że skala globalnego prania pieniędzy stanowiła od 2% do 5% światowego produktu krajowego brutto – od 1,5 do 3,7 bln dolarów w 2015 r. Kleptokraci angażują się w pranie pieniędzy, aby ukryć korupcyjne pochodzenie swojego bogactwa i chronić je przed zagrożeniami wewnętrznymi, takimi jak niestabilność gospodarcza i kleptokratyczni rywale. W ten sposób mogą zabezpieczyć to bogactwo aktywów i inwestycji w bardziej stabilnych jurysdykcjach, gdzie można je przechowywać do użytku osobistego, zwrócić do kraju pochodzenia w celu wsparcia krajowej działalności kleptokraty lub wykorzystać gdzie indziej w celu ochrony i projektowania interesów kleptokraty za granicą.

Kleptokraci nadużywają wolności krajów zachodnich, przekazując fundusze do zachodnich jurysdykcji w celu prania pieniędzy i zabezpieczania aktywów. Od 2011 r. ponad 1 bln dolarów rocznie wypływa z krajów rozwijających się w postaci nielegalnych wpływów finansowych. Zachodni dostawcy usług bankowych są wykorzystywani przez rosyjskich i chińskich kleptokratów, którzy znajdują luki prawne i finansowe w celu ułatwienia międzynarodowego prania pieniędzy. Kleptokratyczny system finansowy składa się zazwyczaj z czterech etapów:

1. Kleptokraci lub osoby działające w ich imieniu tworzą anonimowe firmy-przykrywkę, aby ukryć pochodzenie i własność funduszy. Można utworzyć wiele powiązanych sieci anonimowych firm fałdowych i wyznaczyć dyrektorów nominowanych, aby jeszcze bardziej zaciemnić kleptokratę jako ostatecznego właściciela rzeczywistego funduszy.

2. Fundusze kleptokratów są transferowane do zachodniego systemu finansowego poprzez konta, na których procedury przeciwdziałania praniu pieniędzy są słabe lub nieskuteczne.
3. Transakcje finansowe przeprowadzane przez kleptokratę w kraju zachodnim dopełniają integrację funduszy. Gdy kleptokrata nabędzie aktywa, można je odsprzedać, zapewniając legalne źródło środków. Nazywa się to praniem pieniędzy i jest nielegalne w całym świecie zachodnim. Szczególnie popularną metodą jest zakup luksusowych nieruchomości, zwłaszcza przez chińskich i rosyjskich kleptokratów.
4. Kleptokracy mogą wykorzystywać swoje nielegalnie wyprane fundusze do zmiany reputacji, zatrudniając firmy *public relations* do kreowania pozytywnego wizerunku publicznego oraz prawników do tłumienia dziennikarskich dochodzeń w sprawie ich powiązań politycznych i pochodzenia majątku.

Bank Światowy uważa, że główną ofiarą nielegalnego tworzenia podmiotów zaangażowanych w programy prania pieniędzy były Stany Zjednoczone. Departament Skarbu szacuje, że z naruszeniem amerykańskiego prawa prane jest tam 300 mld dolarów rocznie – w USA od 2016 r. wydawanych jest zaledwie około 1200 wyroków skazujących za to przestępstwo rocznie, a ryzyko skazania osób zajmujących się tym wynosi mniej niż 5%, zaś w 99,9% przypadków organom ścigania nie udaje się wykryć prania pieniędzy przez kleptokratów i innych przestępców finansowych.

Inne zachodnie jurysdykcje preferowane przez kleptokratów to Republika Południowej Afryki, Wielka Brytania i jej terytoria zależne, zwłaszcza Brytyjskie Wyspy Dziewicze, Kajmany, Guernsey i Jersey. Do jurysdykcji Unii Europejskiej szczególnie preferowanych przez kleptokratów należą Cypr, Holandia i zależne od niej Antyle Holenderskie.

Kleptokratyczni władcy często traktują skarb państwa jako źródło osobistego majątku, wydając środki na dobra luksusowe i ekstrawagancje według własnego uznania; potajemnie przekazują fundusze publiczne na ukryte osobiste konta bankowe w obcych krajach, aby zapewnić sobie utrzymanie w przypadku odsunięcia od władzy.

Kleptokracja występuje najczęściej w krajach rozwijających się i upadających, których gospodarki opierają się na handlu zasobami naturalnymi.

Zależność krajów rozwijających się od dochodów z eksportu stanowi formę renty ekonomicznej, którą łatwiej jest wyprowadzić bez powodowania spadku dochodów. Prowadzi to do akumulacji bogactwa dla elit, a korupcja może służyć korzystnemu celowi, generując więcej bogactwa dla państwa.

W upadającym kraju poleganie na imporcie z zagranicy staje się prawdopodobne w miarę wyczerpywania się wewnętrznych zasobów kraju, przez co państwo zobowiązuje się umownie wobec partnerów handlowych. Prowadzi to do kleptokracji, gdyż elity zawierają układy z zagranicznymi przeciwnikami, aby jak najdłużej utrzymać *status quo*.

Przykładami kleptokracji są rządy Anastasio Somozy w Nikaragui, Mobutu Sese Seko w Zairze, reżim Marcosa na Filipinach i pięcioletnie rządy Sani Abachy; reżimy tunezyjskie pod przewodnictwem Zine el-Abidine Ben Aliego i klanu Trabelsi; reżimy Demokratycznej Republiki Konga (pod rządami Mobutu Sese Seko); reżim libijski pod rządami Muammara Kadafigo; rządy Erdoğan w Turcji itp. System polityczny w Rosji to – zdaniem wielu autorów – również kleptokracja, czyli po prostu rządy złodziei. Kiedy w lipcu 2010 r. ukończono pierwszą nitkę gazociągu Nord Stream, zostało ujawnione, że koszty budowy wyniosły 2,1 mln euro za kilometr po niemieckiej stronie i 5,8 mln euro – trzy razy więcej – po rosyjskiej, a budowano z tych samych materiałów i obowiązywały jednakowe standardy budowlane. Kleptokracja napędzana jest pieniędzmi oligarchów, którzy – zarówno w Rosji, jak i byłych republikach radzieckich – często nieformalnie decydują o losach całego państwa. Według różnych źródeł majątek prezydenta Rosji Władimira Putina szacuje się na około 200 mld dolarów, co czyniłoby go przywódcą i najbogatszym człowiekiem świata.

Polityczne, gospodarcze i obywatelskie skutki takich reżimów kleptokratycznych są katastrofalne dla państwa. Ich gospodarki mają tendencję do ciągłego czerpania zysków, ponieważ systematyczna korupcja inicjowana przez rząd powoduje, że są one podporządkowane interesom kleptokratów. Co więcej, gospodarki oparte na cenach towarów (np. minerałów i ropy naftowej) mogą być szczególnie podatne na kleptokrację, która często podważa perspektywy na przyciągnięcie inwestycji zagranicznych oraz poważnie osłabia rynki krajowe i handel międzynarodowy. Podczas gdy kleptokraci wykorzystują pieniądze swoich obywateli na potrzeby

osobiste, piorą pieniądze i marnują fundusze publiczne na luksus, jakość życia każdego obywatela żyjącego w kleptokracji stale spada. Ponadto pieniądze, które kleptokraci kradną, często są pobierane ze środków, które były przeznaczone na dobra publiczne, takie jak budowa szpitali, szkół, dróg, parków itp., co jeszcze bardziej obniża jakość życia osób żyjących w warunkach kleptokracji. Quasi-oligarchie podważają także demokrację (czy jakikolwiek inny format polityczny państwa, w którym się ona znajduje).

Olga Wasiuta

K. Darwish, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, Simon & Schuster, New York 2014; L.K. Samuels, *Killing History: The False Left-Right Political Spectrum*, Freeland Press Tiverton, Devon 2019; A. Cooley, J.C. Sharman, *Transnational Corruption and the Globalized Individual*, „Perspectives on Politics” 2017, nr 15 (3); J.C. Sharman, *The Despot's Guide to Wealth Management: On the International Campaign against Grand Corruption*, Cornell University Press. Ithaca, New York 2017; P. Greenberg, *Invasion: Here Come the Debtors*, „Congressional Record: Extensions of Remarks” 1989, nr 12; L.K. Samuels, *Killing History: The False Left-Right Political Spectrum*, Freeland Press, Tiverton, Devon 2019; Ch. Walker, M. Aten, *The Rise of Kleptocracy. A Challenge for Democracy*, „Journal of Democracy” 2018, t. 29 (1); A. Cooley, J. Heathershaw, J.C. Sharman, *The Rise of Kleptocracy: Laundering Cash, White Washing Reputations*, „Journal of Democracy” 2018, t. 29 (1); *Offshore finance: more than \$12tn siphoned out of emerging countries*, <https://www.theguardian.com/business/2016/may/08/offshore-finance-emerging-countries-russia-david-cameron-summit> [dostęp 25.03.2024]; L. Harding, *WikiLeaks cables condemn Russia as 'mafia state'*, 1.12.2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/01/wikileaks-cables-russia-mafia-kleptocracy> [dostęp 25.03.2024]; T. Borejza, *Ustrój Rosji to kleptokracja – rządy złodziei*, 8.03.2022, <https://smoglab.pl/ustroj-rosji-to-kleptokracja-rzady-zlodziei/> [dostęp 25.03.2024].

KLUB WOLNOŚCI (*House Freedom Caucus*) – znany również jako Klub Wolności Izby Reprezentantów USA to klub kongresowy składający się z republikańskich członków Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych. Powszechnie uważa się, że jest to najbardziej konserwatywny i prawicowy blok w Konferencji Republikańców w Izbie Reprezentantów. Klub Wolności to nieoficjalny klub zrzeszający podobnie myślących ludzi nieposiadających formalnego członkostwa, którzy są zgodni co do jednego – należy

znacząco zmniejszyć wielkość aparatu państwowego i, co najważniejsze, jego wydatki budżetowe. Z ideologicznego punktu widzenia należą oni do najbardziej konserwatywnych republikanów w Izbie Reprezentantów, chociaż nie wszyscy znajdują się po skrajnej prawej stronie politycznego spektrum.

Klub powstał podczas rekolekcji republikanów w Kongresie w połowie stycznia 2015 r. w Hershey, w Pensylwanii, po skargach na byłego spikera parlamentu Johna Boehnera, który próbował przeforsować jedną z ustaw mających na celu ominięcie przepisów Izby Reprezentantów (izba uznała wówczas tę ustawę za niewystarczająco konserwatywną). Nowo utworzona grupa zadeklarowała, że kryterium dla nowych członków będzie sprzeciw wobec Johna Boehnera jako spikera Izby Reprezentantów oraz chęć głosowania przeciwko niemu lub udaremniania go w sprawie ustawodawstwa, któremu grupa się sprzeciwia.

Według założyciela Micka Mulvaneya „to był pierwszy raz, kiedy się spotkaliśmy i zdecydowaliśmy, że jesteśmy grupą, a nie tylko bandą wkurzonych facetów”. Dziewięciu konserwatywnych republikańskich członków Izby Reprezentantów rozpoczęło planowanie nowego klubu kongresowego odrębnego od Komitetu ds. Studiów Republikańskich i Konferencji Republikanów w Izbie Reprezentantów. Członkami założycielami, którzy stanowili pierwszy zarząd nowego klubu, byli przedstawiciele republikanów: Scott Garrett z New Jersey, Jim Jordan z Ohio, John Fleming z Luizjany, Matt Salmon z Arizony, Justin Amash z Michigan, Raúl Labrador z Idaho, Mick Mulvaney z Karoliny Południowej, Ron DeSantis z Florydy i Mark Meadows z Karoliny Północnej.

Klub połączył grupę konserwatystów oraz członków ruchu Tea Party i liczył wówczas co najmniej 36 republikańskich kongresmenów. Od tego czasu liczba ta wzrosła do 50 skrajnie prawicowych republikanów w amerykańskiej Izbie Reprezentantów (spośród 222 republikanów). Frakcja odziedziczyła wiele swoich postulatów po Tea Party, kolejnym ruchu libertarianiskim, który powstał w 2009 r. i nawoływał do obniżenia podatków, zmniejszenia długu publicznego i deficytu budżetowego. Nazwa ruchu nawiązywała do ważnego wydarzenia w historii Ameryki, które zapoczątkowało walkę amerykańskich kolonii o niepodległość – odmowę przez kolonistów płacenia podatków koronie brytyjskiej bez reprezentacji

w parlamencie. Kiedy w 2015 r. utworzyli blok wyborczy, rozważali nazwanie siebie Klubem Rozsądnych Wariatów (Reasonable Nut Job Caucus). Jego pierwszym przewodniczącym był Jim Jordan, który opisał klub jako „mniejszą, bardziej spójną, sprawniejszą i bardziej aktywną” grupę przedstawicieli konserwatystów.

Podczas kryzysu związanego z finansowaniem Departamentu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, na początku 2015 r. klub zaproponował cztery plany rozwiązania problemu, ale wszystkie zostały odrzucone przez przywódców republikanów. Jeden z przywódców klubu Raúl Labrador powiedział, że klub zaoferuje alternatywę, którą mogliby poprzeć najbardziej konserwatywni członkowie Partii Republikańskiej.

Członków Freedom Caucus wyróżnia radykalizm stosowanych metod w dążeniu do określonych celów. W 2017 r. frakcja udaremniła np. przyjęcie zainicjowanego przez republikanów projektu ustawy o zmianie ustawy Affordable Care Act, będącej wizytówką byłego prezydenta B. Obamy, gdyż członkowie klubu chcieli całkowicie zburzyć jego reformy. Zostali ostro skrytykowani przez ówczesnego prezydenta Donalda Trumpa za niechęć do ustępstw.

Obecnie grupa skrajnie prawicowych republikanów ma większy wpływ w amerykańskim Kongresie niż kiedykolwiek wcześniej. Jednocześnie nikt nie jest w stanie dokładnie powiedzieć, kto wchodzi w skład Klubu Wolności i jak jego członkowie mogą głosować. Do tej zamkniętej organizacji można dołączyć jedynie na zaproszenie, a członkostwo bywa niekiedy starannie ukrywane. Ugrupowanie początkowo za cel postawiło sobie walkę o prawa zwykłych członków Partii Republikańskiej i przewodziło opozycji wobec projektu *Obamacare*. Wśród idei promowanych przez Klub Wolności znajduje się zrównoważony budżet i zmniejszenie wielkości rządu.

Spotkania Klubu Wolności odbywają się za zamkniętymi drzwiami. Jego członkowie czasami odmawiają wzięcia udziału w głosowaniu, zanim skonsultują się z kolegami. „The New York Times” napisał w październiku 2015 r., że klub zwykle spotyka się „w piwnicy lokalnego pubu, a nie na Kapitolu”.

W spektrum politycznym klub plasuje się od prawicy do skrajnej prawicy, a niektórzy członkowie wyznają prawicowe przekonania

populistyczne, takie jak sprzeciw wobec nielegalnej imigracji. Grupa zajmuje twarde, konserwatywne stanowisko i opowiada się za konserwatyzmem społecznym i dużo mniejszym rządem, cięciami budżetowymi i decentralizacją władzy w Izbie Reprezentantów. Następnie Klub Wolności przeniósł swój nacisk na lojalność wobec Donalda Trumpa i stał się bardziej populistyczny i nacjonalistyczny, ale mniej związany zasadami polityki. W skład klubu wchodzi kilku członków, którzy są libertarianami. Klub ma również oficjalne organizacje stowarzyszone w ciałach ustawodawczych stanowych za pośrednictwem Sieci Klubów Wolności Państwowej.

Grupa spotkała się z ostrym sprzeciwem ze strony establishmentu Partii Republikańskiej podczas cyklu wyborczego w 2016 r. W wywiadzie dla prasy 30 października 2017 r. John Andrew Boehner (amerykański polityk, działacz Partii Republikańskiej, a w latach 2011–2015 jej przewodniczący) powiedział o Klubie Wolności: „Nie mogą powiedzieć, po co są. Mogą powiedzieć wszystko, przeciwko czemu są. Są anarchistami. Oni chcą totalnego chaosu. Zburz to wszystko i zacznij od nowa. Taki jest ich sposób myślenia”.

W maju 2019 r. Klub Wolności oficjalnie potępił jednego ze swoich członków założycieli Justina Amasha po tym, jak wezwał do impeachmentu prezydenta Trumpa w związku ze skandalem Trump–Ukraina. Amash, zdeklarowany libertarianin, ogłosił w czerwcu 2019 r., że opuścił klub; później w tym samym roku opuścił Partię Republikańską i dołączył do Partii Libertariańskiej.

Podczas śledztwa w sprawie impeachmentu przeciwko Trumpowi klub występował jako główny jego obrońca. W grudniu 2020 r. stanął po stronie Trumpa, zaś po tym, jak przegrał on starania o reelekcję w listopadzie 2020 r., wielu członków Klubu Wolności poparło próbę zakwestionowania wyników wyborów. Na początku grudnia 2020 r. w obliczu nacisków ze strony Trumpa na republikanów w Kongresie, aby pomogli mu podważyć wynik wyborów, 20 republikanów w Izbie Reprezentantów, w tym wielu członków Freedom Caucus, wysłało list do Trumpa, prosząc go, aby nakazał swojemu prokuratorowi generalnemu Williamowi P. Barrowi powołać specjalnego doradcę Departamentu Sprawiedliwości w celu zbadania rzekomych „nieprawidłowości” wyborczych, mimo że Barr wcześniej przyznał, że nie ma dowodów uzasadniających takie

działanie. Kilku członków Freedom Caucus spotkało się z urzędnikami w Białym Domu w grudniu 2020 r., omawiając sposoby unieważnienia wyników wyborów podczas liczenia głosów w Kolegium Elektorów Stanów Zjednoczonych w 2021 r. Większość członków Freedom Caucus sprzeciwiała się liczeniu głosów wyborczych, które formalizowało porażkę Trumpa. Podczas drugiego impeachmentu Donalda Trumpa za podżeganie do powstania przywódcy i członkowie Freedom Caucus zażądali, aby przedstawicielka Liz Cheney, jedna z 10 republikanów, która głosowała za impeachmentem, zrezygnowała z funkcji przewodniczącej Konferencji Republikanów w Izbie Reprezentantów.

W kwietniu 2021 r. frakcja w Klubie Wolności kierowana przez Paula Gosara i Marjorie Taylor Greene wraz z Mattem Gaetzem podjęła próbę utworzenia nowej odłamowej grupy zwanej America First Caucus, ale część członków klubu zareagowała „wściekłością” na tę propozycję i ją publicznie potępiła. W rezultacie ten klub został rozwiązany.

Później wyłoniła się frakcja lojalistów Trumpa w Klubie Wolności, znana jako Oddział MAGA (MAGA Squad, Make America Great Again – „uczynimy Amerykę znów wielką”), w skład której weszli nowo wybrani członkowie Kongresu USA, nie tylko cieszący się poparciem Trumpa, ale także mający znaczący wpływ w mediach społecznościowych i agresywnie atakujący Partię Demokratyczną oraz przeciwników we własnych (republikańskich) szeregach. Poza Taylor Greene, Gaetzem i Gosarem, do nich zaliczali się Madison Cawthorn, Lauren Boebert, Scott Perry, Andy Biggs i Mo Brooks. Nie był to formalny klub, ale został opisany jako bardziej radykalny niż główny nurt Klubu Wolności. Grupa wspierała główne wyzwania stawiane urzędującym republikanom podczas wyborów do Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych w 2022 r.

Członkowie MAGA Squad we wszystkich formach sprzeciwiają się udzielaniu wsparcia Ukrainie; Biggs, Gaetz, Gosar i Cawthorn byli w grupie 11 republikanów, którzy już w lutym 2022 r. próbowali zablokować pomoc temu krajowi. Gaetz i Green byli też w grupie czterech republikanów przeciwnych przekazywaniu rosyjskich majątków Ukrainie. Swoje stanowisko uzasadniali priorytetowym podejściem do spraw krajowych, nawet jeśli mieli porozumieć się z wrogimi USA mocarstwami, w tym uznać Ukrainę za rosyjską strefę wpływów. Choć ośmioosobowa frakcja

MAGA Squad stanowiła około 4% z 213 republikanów zasiadających w Izbie Reprezentantów (tj. blisko 2% całej izby), udało się jej zdobyć nieproporcjonalnie duże wpływy.

W grudniu 2021 r. Klub Wolności oficjalnie rozszerzył się na poziom stanowy, ustanawiając Sieć Klubów Wolności w legislaturach stanowych, aby zapewnić ustawodawcom dodatkowe zasoby. Grupy powstały w 10 stanach: Arizonie, Idaho, Georgii, Karolinie Południowej, Missisipi, Dakocie Południowej, Montanie, Wyoming, Pensylwanii i Illinois. Oprócz klubów zrzeszonych w State Freedom Caucus Network kilka istnieje w innych stanowych ciałach ustawodawczych, w tym w Teksasie, New Hampshire, Karolinie Północnej, Waszyngtonie i Michigan.

Klub działa jak blok, a decyzje popierane przez 80% członków stają się wiążące, co wzmocniło jego wpływy wśród republikanów w Izbie Reprezentantów. Według stanu na styczeń 2024 r. klub liczy co najmniej 44 członków.

W partiach ustawodawczych zawsze istniały frakcje, a republikanie w kilku stanach utworzyli kluby Tea Party około 10 lat temu. Na początku prezydentury Trumpa zaledwie kilka stanów doświadczyło powstania klubów wolnościowych, jednak od 2021 r. powstało ich kilkanaście, a napędzane są przez sieć Państwowego Klubu Wolności i Instytutu Partnerstwa Konserwatywnego, który pod koniec 2023 r. zorganizował dużą galę w ramach rekrutacji nowych członków. Obie grupy są powiązane z Markiem Meadowsem, byłym przewodniczącym Klubu Wolności w Izbie Reprezentantów USA i byłym szefem sztabu Białego Domu Donalda Trumpa. „To ludzie, którzy postrzegają siebie jako twórców partii lub budowniczych partii”, podkreśla Matthew Green, politolog z Katolickiego Uniwersytetu Ameryki i współautor badania na temat klubów zajmujących się wolnością państwa.

Przynależność do sieci krajowej nie tylko zapewnia klubom na szczeblu stanowym odpowiednie przedstawicielstwo, ale także wsparcie personelu. To zawsze zaleta dla ustawodawców, z których większość nie ma własnego personelu lub zatrudnia niewielką liczbę pracowników. „To konkretny przykład nacjonalizacji polityki – podkreśla M. Green – można ich oskarżyć o powtarzanie krajowych tematów rozmów i nieodzwierciedlanie potrzeb swoich wyborców”.

Wpływ każdego klubu różni się w zależności od stanu, np. Illinois, mogą „hałasować”, ale pozostają dość „bezzębni”; w Arizonie, gdzie republikańskie mają niewielką większość w obu izbach, klub stanowi kluczowy blok wyborczy. Co najbardziej dramatyczne, blokuje niektóre kluczowe nominacje dokonane przez demokratyczną gubernator Katie Hobbs.

W każdym stanie, w którym się pojawiają kluby wolnościowe, stwarzają problemy establishmentu. W 2023 r. spiker Izby Reprezentantów Wyoming Albert Sommers upublicznił swoje frustracje, publikując artykuł, w którym oskarżał Klub Wolności o wzbudzanie strachu i podsycanie gniewu: „Historia pokazała, że kiedy filozofia polityczna zostaje podniesiona do rangi dogmatu, rezultatem może być faszyzm, teokracja i komunizm. Różnorodność poglądów i prawo do swobodnego wyrażania tych opinii jest fundamentem tego narodu. Republikanie powinni unikać podporządkowania się jakemukolwiek wąskiemu dogmatowi. „Aby skutecznie rządzić Wyoming, my, republikanie, musimy pamiętać, że nasze wzajemne interakcje muszą być rozmową, a nie monologiem”. W odpowiedzi na działalność Klubu Wolności inni republikanie utworzyli tak zwany Klub Wyoming, twierdząc, że on najlepiej reprezentuje interesy obywateli stanu.

Podobnie jak wielu republikańców, Robin Vos robił wszystko, co w jego mocy, aby uwzględnić skargi, że wybory w 2020 r. zostały sfałszowane lub wręcz „skradzione” Donaldowi Trumpowi. Vos zatrudnił Michaela Gablemana, byłego sędziego Sądu Najwyższego w stanie, do wszczęcia śledztwa w sprawie głosowania. Gableman nie znalazł żadnych dowodów oszustwa, ale i tak wezwał do wycofania państwowego zaświadczenia o wyborach. Vos go zwolnił, nazywając „przynoszącym wstyd”.

We wrześniu 2023 r. konserwatyści Izby Reprezentantów z Klubu Wolności przedstawili listę żądań, które chcieli uwzględnić w tymczasowym planie wydatków, aby utrzymać funkcjonowanie rządu federalnego do końca roku. Członkowie Klubu Wolności rzadko popierali krótkoterminowe ustawy wydatkowe mające na celu utrzymanie działania rządu, ale republikanie posiadający zaledwie pięcioosobową większość w izbie mieli znaczący wpływ na podjęcie decyzji.

Wśród żądań Klubu Wolności Izby Reprezentantów wymieniono:

- utrzymywanie poziomu wydatków poniżej przychodów, które Kevin Owen McCarthy, amerykański polityk, działacz Partii

Republikańskiej (od 2007 r. członek Izby Reprezentantów, spiker izby od stycznia do października 2023 r., członek kierownictwa Partii Republikańskiej w izbie Kongresu), uzgodnił z prezydentem Joe Bidenem w ramach projektu ustawy zwiększającej pułap zadłużenia kraju,

- ▶ włączenie projektu ustawy mającej na celu budowę większego muru na południowej granicy i ograniczenie azylu dla osób pragnących pozostać w USA z obawy przed prześladowaniami lub krzywdą,
- ▶ zajęcie się tym, co nazywają „bezprecedensowym uzbrojeniem Departamentu Sprawiedliwości i FBI” w celu prowadzenia politycznych „polowań na czarownice”,
- ▶ sprzeciwianie się wszelkim „czekom *in blanco* dla Ukrainy”. Biały Dom zwrócił się do Kongresu o zapewnienie ponad 13 mld dolarów w postaci nadzwyczajnej pomocy obronnej i dodatkowych 8 mld dolarów na wsparcie humanitarne w czasie, gdy Ukraina broni się przed inwazją Rosji.

Klub Wolności Izby Reprezentantów określił swoje przesłanie jako „żadnego bezpieczeństwa, żadnego finansowania”. Niektórzy członkowie grupy przyjęli pomysł wstrzymania prac rządu w celu wymuszenia niższych wydatków na cele inne niż obronność, choć wielu republikanów nie zgadza się z takim podejściem.

W 2024 r. skrajnie prawicowi senatorowie w dalszym ciągu utrudniają działalność liderom izb pod sztandarem Klubu Wolności.

Sergiusz Wasiuta

D.M. Herszenhorn, Hard-Line Republicans Want to Change More Than House Speaker, 7.10.2015, <https://www.nytimes.com/2015/10/08/us/politics/hard-line-republicans-flex-muscle-as-election-of-house-speaker-looms.html> [dostęp 22.03.2024]; *What is the House Freedom Caucus?*, 22.05.2023, <https://www.economist.com/the-economist-explains/2023/01/09/what-is-the-house-freedom-caucus> [dostęp 22.03.2024]; A. Greenblatt, *Freedom Caucuses Aren't Just for Congress Anymore. Last year was one of the Missouri Legislature's least productive sessions in decades. Meanwhile, the Assembly speaker in Wisconsin faces a recall attempt*, 25.01.2024, <https://www.governing.com/politics/freedom-caucuses-arent-just-for-congress-anymore> [dostęp 22.03.2024]; A. Sommers, *Why Does Freedom Caucus Tell Its*

Members How To Vote?, <https://cowboystatedaily.com/2023/05/19/albert-sommer-s-why-does-freedom-caucus-tell-its-members-how-to-vote/> [dostęp 22.03.2024]; K. Freking, *Group of House conservatives unveils demands to support spending bill and avoid shutdown*, 21.08.2023, <https://apnews.com/article/congress-budget-shutdown-freedom-caucus-mccarthy-8d2d2296cb1680dc1bf945d726da178f> [dostęp 22.03.2024]; D. Sesilver, *What is the House Freedom Caucus, and who's in it?*, 20.10.2015, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2015/10/20/house-freedom-caucus-what-is-it-and-whos-in-it/> [dostęp 22.03.2024]; T. Pugacewicz, *Amerykańscy „sojusznicy” Putina: przeciwnicy wspierania Ukrainy w Kongresie USA po wyborach z listopada 2022 r.*, 19.12.2022, <https://ine.org.pl/amerykanscy-sojusznicy-putina-przeciwnicy-wspierania-ukrainy-w-kongresie-usa-po-wyborach-z-listopada-2022-r/> [dostęp 22.03.2024]; M. Ball, *How the ‘MAGA Squad’ Is Building Power to Control the Next Congress*, 14.06.2022, <https://time.com/6186037/matt-gaetz-marjorie-taylor-greene-maga-house-republicans/> [dostęp 22.03.2024]; *Letter: Missouri’s ‘Freedom Caucus’ brings MAGA zealotry home*, 10.01.2024, https://www.stltoday.com/opinion/letters/letter-missouris-freedom-caucus-brings-maga-zealotry-home/article_6f414104-aea2-11ee-af65-c3c78de3doba.html [dostęp 22.03.2024]; J. Singer, *The Freedom Caucus wants to take over elections in Arizona’s biggest county*, 28.02.2024, <https://www.dailykos.com/stories/2024/2/28/2226426/-The-Freedom-Caucus-wants-to-take-over-elections-in-Arizona-s-biggest-county> [dostęp 22.03.2024].

KOMPLEKS MILITARNO-PRZEMYSŁOWY (ang. *military-industrial complex*) – pojęcie stosowane w naukach o bezpieczeństwie, ekonomii, politologii i historii.

Niewątpliwie kompleks militarno-przemysłowy (KMP) jest bardzo istotny z punktu widzenia → bezpieczeństwa militarnego [t. 1] i → bezpieczeństwa narodowego [t. 1]. Najczęściej w jego skład wchodzi przemysł zbrojeniowy na terenie danego państwa, siły zbrojne, decydentów we władzach państwowych oraz złożone relacje między wymienionymi elementami.

Steven Rosen do zasadniczego składu KMP zalicza siły zbrojne, kierownictwo i (jeśli w danym państwie są prywatne) właścicieli przedsiębiorstw zbrojeniowych oraz wysokiej rangi decydentów politycznych (urzędników rządowych i przedstawicieli władz ustawodawczych). Ci ostatni czerpią korzyści polityczne i prywatne (→ korupcja [t. 2]) z utrzymania wysokiego poziomu wydatków wojskowych.

Zdaniem Jerome'a Slatera oraz Terry'ego Nardina wymienione powyżej grupy, wchodzące w skład KMP, są wspierane przez różne organizacje przemysłowe oraz zrzeszające wojskowych. Według tej interpretacji KMP jest przedstawiany jako trójkąt. Na jego rogach znajdują się przedstawiciele władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz firmy wytwarzające uzbrojenie. Inni interesariusze w danym państwie (których wpływ na utrzymanie struktury przemysłu obronnego może być bardzo różny) są w tym modelu KMP rozmieszczeni między wierzchołkami trójkąta.

Usunięcie powiązań przemysłu zbrojeniowego z decydentami politycznymi jest trudne ze względu na skalę upolitycznienia relacji przemysł obronny–władza polityczna. Rola KMP rośnie w związku z sytuacją geopolityczną na świecie po lutym 2022 r. Nieprzypadkowo rozwój wszystkich KMP na świecie jest ściśle powiązany z programem rozwoju sił zbrojnych oraz programowaniem obronnym. Źródła finansowania kompleksu wchodzi w skład wydatków obronnych danego państwa oraz wydatków wojskowych (ang. *military expenditures*). Stan i funkcjonowanie KMP wpływa bowiem na potencjał obronny państwa. Nieprzypadkowo niekiedy uchodzi za jego część.

KMP bywa niekiedy uznawany za nieoficjalne zrzeszenie wpływowych grup i/lub decydentów. Według części badaczy mają one zbieżne interesy, szczególnie gospodarcze, instytucjonalne oraz polityczne i preferują wykorzystanie militarnych metod w polityce zagranicznej. Istnieje jednak też interpretacja odmienna. Jej zwolennicy, np. J. Paul Dunne i Elisabeth Sköns, wskazują na sprzeczności interesów wewnątrz KMP. Bardzo ważne znaczenie ma tu różnica punktu widzenia między siłami zbrojnymi a cywilnymi politykami w zakresie wielkości udziału wydatków w budżecie państwa na utrzymanie odpowiedniej → g o t o w o ś c i p r z e m y s ł u o b r o n n e g o [t. 1] oraz rozwój jego bazy materiałowo-technicznej. Powinna ona uwzględniać docelową jakość i wielkość produkcji oraz dywersyfikację dostaw podzespołów i surowców. Jak pokazuje przykład Rosji po 2014 r., taka dywersyfikacja negatywnie odbija się na jakości produkcji KMP.

Opisane powyżej relacje wewnątrz KMP sprzyjają korupcji i niegospodarności w charakteryzowanym kompleksie. Był to jeden z ważnych czynników wpływających na fakt, że nawet według oficjalnych wypowiedzi

decydentów rosyjskich w 2020 r. aż 25% przedsiębiorstw należących do KMP tego państwa groziło bankructwo, a jedynie 36% było w dobrej sytuacji finansowej.

W USA KMP bywa oskarżany o działania korupcyjne, zbyt duży wpływ na władze i politykę zagraniczną tego państwa, wzmacnianie poczucia zagrożenia wśród obywateli i mediów czy budzenie nastrojów prowojennych. Takie podejście jest szczególnie popularne wśród zwolenników → teorii spiskowej [t. 4].

Przywołana definicja omawianego pojęcia nie jest możliwa do zastosowania wobec szeregu istniejących w XXI w. KMP. Badacze wskazują bowiem na istnienie kompleksów w państwach o różnych ustrojach będących największymi globalnymi eksporterami broni (USA, Francji, Rosji, Chin, Wielkiej Brytanii czy Niemiec) oraz w niektórych innych państwach ważnych w polityce międzynarodowej np. w Ukrainie czy Iranie.

W państwach, w których panuje → autorytaryzm i neoautorytaryzm [t. 1] oraz totalitaryzm władza ustawodawcza ma w praktyce niewielkie znaczenie polityczne. Wobec tych państw adekwatniejsza byłaby inna definicja, równolegle funkcjonująca w literaturze przedmiotu, redukująca omawiane pojęcie do autonomicznego składnika systemu bezpieczeństwa narodowego. W tym ujęciu KMP obejmuje przemysł obronny i związany z nim system organów rządowych. Jego celem jest produkcja oraz techniczne i technologiczne wsparcie obronności i bezpieczeństwa danego państwa.

W tych realiach nie dziwi inny pogląd – uznający KMP po prostu za część gospodarki. Niektórzy badacze utożsamiają pojęcie Kompleksu z przemysłem obronnym czy przemysłem wojskowym. Przykładowo Dmitrij A. Azarow uznaje omawiane pojęcie za charakteryzujący się specyficznymi cechami kompleks przemysłowy, którego głównym celem jest zapewnienie zdolności obronnej państwa. Ten kompleks jest zawsze dużych rozmiarów. Przykładowo w Rosji największą część KMP stanowi korporacja państwowa Rostech i pięć agencji państwowych. Zdaniem Jarosława Nawrotka tylko pierwszy element z wymienionych w 2020 r. (a więc jeszcze przed jawną agresją Rosji na Ukrainę) składał się z ponad 700 przedsiębiorstw. Mimo kryzysu gospodarczego związanego z pandemią pracowało w nich wówczas niemal 500 tys. pracowników.

Niektórzy definiują omawiane pojęcie jako relacje między wojskiem danego kraju a przemysłem obronnym, wpływające na politykę władz państwa. Z kolei Bruce Brunton sprowadza analizowane pojęcie do systemu pięciu instytucji.

Produkcja broni i sprzętu wojskowego wymaga kosztownych badań i prac wdrożeniowych. Nie dziwi więc definiowanie KMP jako systemu gospodarczego obejmującego nie tylko część przemysłu, ale także struktury zajmujące się badaniami ułatwiającymi rozwój produkcji broni i sprzętu wojskowego oraz → *l o g i s t y k ą o b r o n n ą* [t. 5]. Taka definicja także ma istotne zalety. Funkcjonowanie kompleksu jest bowiem ściśle powiązane z wydatkami zbrojeniowymi (ang. *armament expenditure*). W ich skład wchodzi zarówno nabywanie uzbrojenia oraz sprzętu wojskowego, budownictwo wojskowe, jak i szeroko pojęte badania nad nowym uzbrojeniem.

Należy jednak podkreślić, że obecnie znaczna część wydatków zbrojeniowych Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii jest przeznaczana na zakup uzbrojenia w USA. Na mniejszą skalę dotyczy też innych państw, w których funkcjonują KMP. Przykładem mogą być niedawne zakupy uzbrojenia dokonywane przez Rosję w Iranie.

Zważywszy na wielkość i rolę KMP w gospodarce, nie dziwi pogląd, że omawiane pojęcie to system alokacji, redystrybucji i krajowej konsumpcji zasobów ekonomicznych podporządkowany obronności państwa. Stąd pogląd, że kluczowe dla kompleksu są stosunki gospodarcze dotyczące obronności państwa między decydentami reprezentującymi państwo, przedsiębiorstwa przemysłu obronnego oraz dostawcami, pośrednikami, odbiorcami, konkurentami krajowymi. Takie bardziej sieciowe podejście uwzględnia skalę powiązań KMP z resztą gospodarki krajowej i zagranicą.

Przy tak dużym zróżnicowaniu definicji nie dziwi rozbieżne datowanie początków KMP. W zależności od przyjętego wariantu definicji badacze przesuwają je na XVII w., XIX w., przełom XIX i XX w. lub XX w. Problemy ze stosowaniem omawianego pojęcia w literaturze przedmiotu są związane m.in. z odmiennymi relacjami kompleksu z decydentami w państwach demokratycznych oraz autorytarnych i totalitarnych.

Kolejną przyczyną wielości definicji analizowanego pojęcia jest niedocenienie zróżnicowania KMP wynikającego z ich najbliższego otoczenia politycznego i geopolitycznego. Zbyt często jest on postrzegany

wyłącznie przez pryzmat najpotężniejszego z omawianych kompleksów, który funkcjonuje w USA.

Utrzymanie zdolności mobilizacyjnych powoduje tylko częściowe wykorzystanie mocy produkcyjnych w przedsiębiorstwach kompleksu. W krótkim czasie pełna realizacja możliwości KMP i dynamiczny wzrost produkcji wchodzących w jego skład przedsiębiorstw zbrojeniowych pozytywnie wpływa na PKB i sprzyja rozwojowi pokrewnych gałęzi przemysłu (np. metalurgicznego). W dłuższej perspektywie powoduje natomiast zły stan budżetu państwa, bardzo negatywnie wpływa na sektor cywilny, grozi militaryzacją gospodarki i wpływa na →zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego [t. 4]. Losy KMP w Niemczech czy Wielkiej Brytanii w latach 1991–2014 obalają tezę (np. Dunne i Sköns, 2010), że związane z nimi wydatki wojskowe są niezbędnym czynnikiem dla akumulacji kapitału. Niewątpliwie jednak wpływają na →strategiczną odporność kraju [t. 5].

Bardzo duży wpływ na funkcjonowanie KMP mają polityczne cele władz państwowych, zmienność sytuacji w sferze →geopolityki [t. 2] i gospodarki państwa oraz skala i kierunki współpracy wojskowej danego państwa z sojusznikami. Losy KMP zależą więc od realizowanej przez państwo →strategii bezpieczeństwa narodowego [t. 3] i modelu działań w zakresie →suwerenności państwa [t. 3]. Funkcjonowanie KMP ułatwia m.in. stabilizację przemysłu zbrojeniowego pod względem skali zamówień rządowych i ułatwień eksportowych oraz stwarza możliwości wpływu wymienionej gałęzi przemysłu m.in. na władze, media oraz opinię publiczną.

Koszty funkcjonowania KMP są dodatkowo podnoszone przez sterowane przez władze państwa przejście od racjonalnego zarządzania produkcją do „podejścia sytuacyjnego w procesie zarządzania produkcją wojskową [...] adaptacyjności do ciągłych zmian w środowisku zewnętrznym” (A.M. Batkovsky, M.A. Batkovsky). Obecnie częściowo dotyczy to m.in. KMP państw wchodzących w skład NATO. Decydujące znaczenie miały tu →globalne konsekwencje wojny rosyjsko-ukraińskiej [t. 5]. W obliczu zagrożenia →bezpieczeństwa europejskiego [t. 1] oraz →bezpieczeństwa euroatlantyckiego [t. 1] w grudniu 2023 r. Przewodniczący Komitetu Wojskowego NATO Rob Bauer

stwierdził publicznie: „przedefiniowanie kompleksu militarno-przemysłowego [...] Potrzebujemy, aby podmioty publiczne i prywatne zmieniły swoje nastawienie z epoki, w której wszystko można było zaplanować, przewidzieć, kontrolować i skupić się na wydajności, do epoki, w której wszystko może się zdarzyć w dowolnym momencie. Era, w której musimy spodziewać się nieoczekiwanego”. Stąd nacisk na modernizację, rozbudowę zdolności produkcyjnych na cele wojskowe oraz dywersyfikację łańcuchów dostaw. Na szczycie NATO w Wilnie podkreślono konieczność radykalnego zmniejszenia przeszkód w zakresie handlu i inwestycji między sojuszniczymi przemysłami obronnymi.

Na negatywny odbiór analizowanego pojęcia przez część opinii publicznej wpływa jego stosunek do broni, poziom → zagrożenia bezpieczeństwa [t. 4] i rozumiała ze względu na specyfikę produkcji skala → ochrony informacji wojskowej [t. 3]. Ta ostatnia jest bardzo istotna, ponieważ badanie KMP pozwala przeciwnikom geopolitycznym danego państwa na analizę celów i zadań stojących przed jego władzami politycznymi i wojskowymi oraz ustalenie przyszłych scenariuszy rozwoju. Nie dziwi więc, że znaczna część nieruchomości tworzących KMP wchodzi w skład → infrastruktury bezpieczeństwa państwa [t. 6] → infrastruktury krytycznej [t. 2].

Po → zimnej wojnie [t. 4] w wielu krajach dążono do osiągnięcia korzyści skali KMP przez współpracę międzynarodową z sojusznikami i restrukturyzację przedsiębiorstw zbrojeniowych. W efekcie do 2005 r. doprowadziło to w ramach UE do szeregu fuzji firm w tym sektorze gospodarki. Zmiany te pociągnęły za sobą transgraniczne powiązania zarówno własnościowe, jak i kooperacyjne. Tym ostatnim sprzyjała działalność → Zachodnioeuropejskiej Grupy Zbrojeniowej/ Zachodnioeuropejskiej Organizacji Zbrojeniowej [t. 7]. Zwiększyła się także zależność KMP od łańcuchów dostaw z krajów niekoniecznie sojuszniczych.

Niektórzy badacze zwracają uwagę, że po zakończeniu → zimnej wojny [t. 4] dominacja czynników politycznych w funkcjonowaniu KMP ustąpiła aspektom ekonomicznym. Pogląd ten podziela tylko część badaczy. Przykładem prowadzona przez władze USA przez lata polityka „zachowania przewagi technologicznej USA nad armiami potencjalnych

przeciwników” (P. Fleischer) czy postulaty z 2011 r. dotyczące zwiększenia nakładów na inwestycje w kompleksie militarno-przemysłowym w USA pośrednio dotkniętym spowolnieniem gospodarczym i deficytem budżetowym tego państwa (C.J. Dunlap). Nawet jeśli przyjąć długotrwałą dominację aspektów ekonomicznych po 1991 r., to wydaje się, że sytuację bardzo poważnie zmieniła skala otwartego ataku Rosji na Ukrainę w 2022 r. Obecnie na terenie UE „Możliwość wyprodukowania wystarczająco zaawansowanych systemów uzbrojenia jest w dużym stopniu ograniczona czynnikami technicznymi, politycznymi i administracyjnymi” (M. Freyrie). Stąd opisany wyżej nacisk na zwiększenie efektywności KMP na terenie państw NATO.

W sytuacji niepewności zamówień wieloletnich (uwarunkowanych m.in. priorytetami politycznymi władz państwa, sytuacją geopolityczną oraz ekonomiczną) najlepszym rozwiązaniem dla przedsiębiorstw wchodzących w skład Kompleksu jest dywersyfikacja odbiorców. Pozwala to na wytwarzanie w jednym czasie produktów podwójnego zastosowania (równocześnie cywilnego i wojskowego) oraz uzbrojenia innego rodzaju niż planowany do produkcji w trakcie realnego zagrożenia konfliktem zbrojnym lub w trakcie prowadzonej na pełną skalę wojny [t. 4]. W razie konieczności znacznego zwiększenia wytwarzania sprzętu wojskowego linie produkcyjne nie wymagają wówczas długiego czasu na dekonserwację. Równocześnie doświadczenie pracowników zdobyte przy wytwarzaniu podobnych technologicznie produktów obniża koszty pracy oraz czas cyklu produkcyjnego. Szczegółowe omówienie tych zagadnień wchodzi w zakres gotowości przemysłu obronnego [t. 2].

Dla stabilności produkcji istotna jest też dywersyfikacja dostawców, wsparcie państwa dla eksportu znacznej części wyprodukowanego uzbrojenia oraz takie rozmieszczenie komplementarnych obiektów KMP, aby zwiększyć bezpieczeństwo i szybkość i efektywność dostaw w wypadku konfliktu zbrojnego.

Przedstawienie Kompleksu na tak zdywersyfikowaną produkcję często wymaga jednak wprowadzenia przez władze państwa ułatwień prawnych i finansowych m.in. w zakresie inwestycji. Pole manewru w zakresie eksportu ogranicza zrozumiąta niechęć do dzielenia się technologią wojskową z podmiotami prawa międzynarodowego, które w razie zmiany sytuacji

geopolitycznej mogą przekazać ją państwom lub innym strukturom, z którymi potencjalnie ten eksporter uzbrojenia będzie mógł w przyszłości prowadzić → konflikt zbrojny [t. 5].

Efektywność dostarczania przez KMP uzbrojenia i broni na potrzeby sił zbrojnych zależy od stanu → infrastruktury wojskowej [t. 2] oraz struktur logistycznych.

Funkcjonowanie KMP jest ściśle powiązane z → pozamilitarnymi przygotowaniami obronnymi państwa [t. 3]. Strona ekonomiczna jego funkcjonowania wchodzi w zakres militarny → bezpieczeństwa ekonomicznego [t. 1], a jednocześnie rozwój KMP stanowi jeden z elementów → odstraszania [t. 3] prowadzonego przez dane państwo.

Wszystkie analizowane wyżej definicje KMP uwzględniają fakt, że organy rządu pełnią nie tylko rolę regulatora działalności przemysłu obronnego, ale także jednego z głównych odbiorców broni i sprzętu wojskowego. Jest to bardzo istotne, zważywszy na długoterminowy i kapitałochłonny charakter większości projektów inwestycyjnych przemysłu obronnego oraz strategiczne znaczenie KMP dla państwa. Sprawia to, że dostawy są inicjowane i wspierane zarówno przez przedstawicieli przedsiębiorstw zbrojeniowych, jak i rządu, co zapewnia ich dużą współzależność.

Do najważniejszych wyzwań stojących przed KMP po lutym 2022 r. należą skutki restrukturyzacji → przemysłu zbrojeniowego Europy Zachodniej [t. 7] po zakończeniu → zimnej wojny [t. 4]; rosnące koszty produkcji powiązane z dążeniem do zapewnienia odpowiedniej efektywności dostarczanej broni i sprzętu wojskowego w porównaniu z typami broni i sprzętu produkowanymi przez potencjalnych przeciwników; przemiany na skomercjalizowanym globalnym rynku broni, automatyzacja produkcji, informatyzacja zarządzania przedsiębiorstwami KMP, skala zagrożenia → cyberatakami [t. 1].

Tomasz Skrzyński

G. Bahgat, A. Ehteshami, *Iran's Military-Industrial Complex*, [w:] *Defending Iran: From Revolutionary Guards to Ballistic Missiles*, Cambridge University Press, New York 2021; *Chair of the NATO Military Committee calls for more 'Kriegstüchtigkeit' and resilience at the Berlin Security Conference*, www.nato.int/cps/en/natohq/

news_220962.htm?selectedLocale=en [dostęp 26.03.2024]; D.A. Azarow, *Identification of the specificity of functionality of the military-industrial complex*, „Theoretical and applied economics” 2020, No. 3; C.J. Dunlap, *The Military-Industrial Complex*, „Daedalus” 2011, Vol. 140, No. 3; J.P. Dunne, E. Sköns, *The Changing Military Industrial Complex*, 2011, ideas.repec.org/p/uwe/wpaper/1104.html [dostęp 26.03.2024]; P.Fleischer, *Programy wsparcia bezpieczeństwa a polityka Stanów Zjednoczonych*, „Bellona” 2011, nr 4; M. Freyrie, *Industrial Production in Support of European and Transatlantic Defence*, 16.12.2023, <https://www.jstor.org/stable/resrep51815m> [dostęp 26.03.2024]; Л.Є. Купінець, Т.С.Обнявко, *Стимулювання процесів охорони довкілля у військово-промисловому комплексі України*, „Economic Innovations” 2020, T. 22, nr 4 (77); C. Meyskens, *Experiencing the Cold War at Shanghai's secret military industrial complex*, „Cold War History”, 2021, T. 21, nr 4; E.F.Byrne, *Military Industrial Complex (MIC)*, <https://core.ac.uk/reader/131214880> [dostęp 26.03.2024]; K. Cartiglia, *The Military-Industrial Complex and its Impact on Politics*, 2021, <https://digitallibrary.tulane.edu/islandora/object/tulane%3A122353/datastream/PDF/view> [dostęp 26.03.2024]; J. Nawrotek, *Kompleks wojskowo- przemysłowy Federacji Rosyjskiej*, „Problemy Techniki Uzbrojenia” 2020, nr 153; S. Nzreibe, M.I. Imam, *Military Industrial Complex: A catalyst for conflicts and wars*, „Journal of Social Development” 2018, no 7.

KONCEPCJA WEWNĘTRZNEGO DOWODZENIA BUNDESWEHRY (niem. *Konzeption der Inneren Führung der Bundeswehr*) – koncepcja stanowiąca fundament kultury organizacyjnej sił zbrojnych RFN, określana jako nowa niemiecka filozofia dowodzenia i kierowania armią.

Koncepcja *Innere Führung* wykształciła się w latach 50. XX wieku. Wyrosła na gruncie trudnych doświadczeń narodu niemieckiego związanych z dwiema wojnami światowymi. W tym okresie w społeczeństwie niemieckim zaczęły panować nastroje pacyfistyczne i ogólne negatywne nastawienie do idei powstania nowej armii. Było to wynikiem dezaprobaty wobec całej niechlubnej historii wojskowej Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy. Dla decydentów stworzenie nowych sił zbrojnych Niemiec Zachodnich – Bundeswehry – wiązało się więc nie tylko z ustaleniem struktury i organizacji wojska, ale również uzyskaniem legitymizacji nowych sił zbrojnych. Odpowiedzią na pojawiające się pytania i wątpliwości miało być demokratyczne, podlegające ścisłej kontroli parlamentarnej wojsko oparte na innych niż dotychczas, nowatorskich zasadach.

Najważniejszym założeniem wszelkich prac w dziedzinie *Innere Führung* stało się stworzenie i stałe doskonalenie nowoczesnego żołnierza, który jest równocześnie:

- ▶ wolnym człowiekiem, tzn. takim, który nie posiada ograniczonych indywidualnych swobód i praw i odczuwa poszanowanie swojej godności;
- ▶ świadomym swojej roli obywatelem, tzn. takim, który kieruje się rozsądkiem i poczuciem odpowiedzialności za sprawy swojego kraju i społeczeństwa;
- ▶ pełnowartościowym żołnierzem, tzn. żołnierzem gotowym do działania, który służbę wojskową pojmuje jako wkład w pomyślny rozwój państwa niemieckiego oraz jego demokratycznego ustroju i który gotów jest wystąpić w obronie tych wartości nawet z narażeniem własnego życia.

Tak ukształtowanego żołnierza określono mianem „obywatela w mundurze” (niem. *Staatsbürger in Uniform*). Oznaczało to, iż każdy z żołnierzy Bundeswehry włączany jest w publiczne – polityczne, społeczne i gospodarcze – życie Niemiec, a także ma za zadanie utrzymywać ściśle, służbowe bądź osobiste kontakty z wszelkimi organizacjami i organami administracji publicznej na każdym szczeblu. Ma to przyczyniać się do wzbudzenia zaufania w stosunku do żołnierzy będących częścią społeczeństwa niemieckiego, a w dłuższej perspektywie – do uzyskania akceptacji nowych sił zbrojnych przez obywateli.

Od samego początku idea *Innere Führung* miała spełniać cztery zasadnicze cele:

- ▶ legitymizować służbę wojskową – sprawiać, by żołnierze byli świadomi celu i sensu pobytu w armii;
- ▶ motywować żołnierzy do sumiennego wykonywania swoich obowiązków, przy jednoczesnym umacnianiu dyscypliny i zwartości wojska;
- ▶ kształtować wewnętrzny tok służby w taki sposób, aby zachować subordynację oraz posłuszeństwo i rygor wojskowy, a zarazem chronić prywatność i osobowość jednostki;
- ▶ integrować armię z państwem i społeczeństwem.

Celem koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia stało się połączenie wymogów związanych z rolą sił zbrojnych z moralną i duchową dojrzałością

ich członków. Podkreślano w niej jednak nie tylko szczególną rolę każdego żołnierza wchodzącego w skład Bundeswehry, ale przede wszystkim – przełożonych, którzy mieli stanowić przykład właściwej postawy, należytego wykonywania obowiązków oraz zgodnego z poszanowaniem praw i wolności kierowania swoim zespołem.

Zgodnie z podstawowymi założeniami, koncepcja Wewnętrznego Dowodzenia ma stanowić punkt odniesienia dla wszystkich żołnierzy Bundeswehry poprzez propagowanie i dbanie o następujące wartości: godność ludzką, wolność, pokój, sprawiedliwość, równość, solidarność i demokrację. Stanowią one zawsze integralną część szkolenia i dalszej edukacji żołnierzy, gdyż w skrajnych przypadkach ryzykują oni dla nich swoje życie.

Zadaniem koncepcji jest również ukierunkowywanie żołnierzy w sytuacjach, w których pojawiają się napięcia pomiędzy prawami i osobistymi wolnościami a żołnierskimi zasadami obowiązku i posłuszeństwa. Koncepcja zakłada, że żołnierzom Bundeswehry przysługują takie same podstawowe prawa jak wszystkim innym obywatelom. Mimo że prawa te są ograniczone przez prawo wojskowe, każdy żołnierz zobowiązany jest do samodzielnego myślenia, a nie tylko do ślepego podążania za rozkazami i bezwarunkowego posłuszeństwa wobec przełożonych. Z wartości stanowiących filary *Innere Führung* żołnierz powinien czerpać pewność siebie i odwagę do podejmowania odpowiedzialnych i przemyślanych pod względem etycznym decyzji. Ostatecznym organem decyzyjnym pozostaje sumienie każdej jednostki – żołnierza Bundeswehry. *Innere Führung* jest zatem nieodzowną podstawą działań indywidualnych i zbiorowych w Bundeswehrze, gdyż uznaje sumienie każdego człowieka za najwyższy autorytet moralny.

Założenia koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia zostały zapisane we wszystkich dotychczas opublikowanych dokumentach strategicznych RFN – tzw. białych księgach (niem. *Weißbücher der Bundeswehr*). Do momentu zjednoczenia Niemiec w 1990 r. na terenie Niemiec Zachodnich wydano osiem białych ksiąg (lata 1969, 1970, 1971/1972, 1973/1974, 1975/1976, 1979, 1983 i 1985). Później wydano trzy dokumenty strategiczne w latach: 1994, 2006 oraz 2016. Co istotne, po 1990 Koncepcją Wewnętrznego Dowodzenia objęto całe, zjednoczone już, niemieckie siły zbrojne,

składające się z zachodnioniemieckiej Bundeswehry i inkorporowanej do niej wschodnioniemieckiej Narodowej Armii Ludowej.

W białych księgach wydawanych w okresie obejmującym lata 1969–1989 znaleźć można następujące zapisy odnoszące się do koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia:

- ▶ po raz pierwszy w historii Niemiec żołnierz ma nie tylko obowiązki, ale i prawa. Do najistotniejszych spośród nich należą m.in.: nieograniczone prawo do zachowania godności człowieka (rozkaz wojskowy, który narusza to prawo, nie jest wiążący), prawo do rozwoju własnej osobowości, wyrażania własnych poglądów (o ile nie narusza to podstawowych obowiązków wojskowych), wolności zgromadzeń itp.;
- ▶ prawa żołnierzy regulowane są przez odpowiednie prawodawstwo – w tym nie tylko Regulamin dyscypliny wojskowej, Regulamin wojskowy dotyczący służby wewnętrznej, Główne zasady wychowania żołnierzy oraz Rozporządzenie o politycznej działalności żołnierzy, ale także stawę o wyborze i kadencji przedstawiciela ds. współpracy między przełożonymi i podwładnymi oraz Ustawę o pełnomocniku ds. wojskowych w Bundestagu, która daje żołnierzom Bundeswehry możliwość odwołania się do tej instancji, jeśli według nich naruszone zostały prawa podstawowe lub normy i zasady Wewnętrznego Dowodzenia. W przypadku naruszenia praw żołnierz ma możliwość obrony przez wysyłanie pisemnych raportów, doniesień i petycji do przełożonych oraz zażaleń i skarg, jak również petycji (np. do Bundestagu oraz pełnomocnika ds. wojskowych) i skarg do organów sądowych. Zadaniem powołanego pełnomocnika, który służy jako organ pomocniczy Bundestagu, jest nie tylko pomoc i ochrona praw żołnierzy, ale także integracja sił zbrojnych z państwem i społeczeństwem. Pełnomocnik służy żołnierzom jako ich rzecznik przed parlamentem oraz opinią publiczną. Ponadto powołana zostaje Rada ds. Wewnętrznego Dowodzenia jako organ pomocniczy ministra obrony narodowej;
- ▶ nowy żołnierz szkolony jest do używania broni o dużej sile niszczącej, ale jego celem jest zapobieganie jej użyciu; głównym zadaniem żołnierzy jest uniemożliwianie użycia siły militarnej przeciwko

- RFN i pomoc w utrzymywaniu pokoju (niem. *Friedensdienst* – służba pokojowi), a w przypadku ataku agresora – wykazanie umiejętności i gotowości do walki zgodnie z wolą decydenta politycznego;
- ▶ zgodnie z wytycznymi *Innere Führung* służba wojskowa oznacza: odpowiedzialność, świadomość istnienia ograniczenia własnej wolności, gotowość do użycia siły w codziennej służbie, wewnętrzną motywację niezwiązaną z pobudkami ideologicznymi, jak również świadomość obciążenia oraz ryzyka utraty zdrowia i życia. Żołnierz musi zrozumieć i pojąć dokładny sens służby w celu ochrony pokoju, wolności i praworządności. Jest on częścią społeczeństwa (wspomniany model *Staatsbürger in Uniform* – jako wzór łączący państwo, społeczeństwo i siły zbrojne);
 - ▶ odnotowuje się coraz bardziej pozytywny obraz żołnierzy Bundeswehry w oczach społeczeństwa; biorą oni aktywny udział w akcjach pomocy w kraju i za granicą (powodzie, katastrofy naturalne itp.), udział w organizacji dużych imprez (np. Igrzysk Olimpijskich w Monachium i Kilonii w 1972 r.) czy udział w wydarzeniach przybliżających społeczeństwu rolę i zadania armii (takich jak np. dni „otwartych drzwi”, wystawy, wykłady w szkołach zawodowych, grupach i związkach młodzieżowych, w jednostkach). Jest to sposób na walkę z negatywnym obrazem żołnierza-fanatyka (prototyp żołnierza Wehrmachtu). Żołnierze posiadają takie same prawa obywatelskie jak każdy inny obywatel, m.in. czynne i bierne prawo wyborcze (wybrani zasiadają jako deputowani do Bundestagu, Landtagów oraz Rad Powiatu); muszą zachowywać neutralność polityczną, mogą działać w związkach zawodowych, być zatrudnieni w transporcie i ruchu drogowym – jednak zawsze w granicach dopuszczonych przez narzucone im obowiązki służby wojskowej;
 - ▶ istotnym elementem służby, poza szkoleniem, jest kształcenie żołnierzy. System kształcenia żołnierzy Bundeswehry stanowi część ogólnego systemu edukacji w RFN. Postuluje się specjalizację w poszczególnych obszarach kształcenia; ponadto powołuje się specjalne instytucje oraz szkoły oficerskie, uniwersytety i akademie (Akademię Dowodzenia Bundeswehry, Szkołę Bundeswehry ds. Wewnętrznego Dowodzenia – od 1981 r. Centrum Wewnętrznego

Dowodzenia Bundeswehry, Naukowy Instytut Wychowania i Kształcenia w Siłach Zbrojnych, uniwersytety w Monachium i Hamburgu i in.). Powołuje się również studium szkolenia Bundeswehry, oferujące atrakcyjne programy z zakresu nauk technicznych, zarządzania, ekonomii oraz pedagogiki społecznej;

- Wewnętrzne Dowodzenie oznacza rozwijanie i wykorzystywanie metod związanych z nowoczesnym dowodzeniem/kierowaniem personelem wojskowym i cywilnym Bundeswehry. Przedmiotem dyskusji w armii może być wszystko poza brakiem posłuszeństwa wobec Ustawy Zasadniczej, ustawodawstwa oraz wszelkich rozkazów, których podstawą są najważniejsze dokumenty państwowe. Styl dowodzenia Bundeswehry charakteryzują: kooperacja, partnerstwo oraz współpraca, ale nie odchodzi się od tradycyjnych elementów konstytuujących każdą armię, tj. dyscypliny, rozkazu oraz posłuszeństwa. Podstawowe zasady dotyczące kierowania ludźmi są następujące: przełożony wyjaśnia podwładnym znaczenie ich służby i działania, szuka dialogu i porozumienia ze swoimi żołnierzami, wyzwała w nich inicjatywę do działania, darzy ich zaufaniem, dzieli z nimi ich troski i problemy, czuwa nad wypełnianiem rozkazów przez stosowanie odpowiednich środków, deleguje zadania, poczuwa się do odpowiedzialności za podwładnych i utrzymuje autorytet poprzez świecenie przykładem oraz wypełnianie obowiązków. Zadaniem przełożonego jest również dbałość o liberalno-demokratyczny porządek w armii w świetle zapisów Ustawy Zasadniczej. Tak rozumiane przywództwo oznacza pielęgnowanie etyczno-duchowej więzi z podwładnymi, czego rezultatem staje się wykształcenie odpowiedniej postawy żołnierza i sposobu rozumienia służby wojskowej. Co istotne, koncepcja Wewnętrznego Dowodzenia musi być urzeczywistniana każdego dnia służby wojskowej (zapisane normy, wartości, idee oraz cele mają być stosowane w praktyce), a jej nośnikami mają być przede wszystkim przełożeni. *Innere Führung* ma niepodważalne, niezmiennie zasady, takie jak szacunek dla godności żołnierza oraz ochrona praworządności, ale jednocześnie zakłada możliwość zmian w obszarze form kierowania i dowodzenia żołnierzami, ich

kształcenia i wychowania, stylu dowodzenia itp. Sposób kierowania personelem jest cały czas sprawdzany i dopasowywany do nowych warunków, tak aby był wolny od formalizmu, rutyny i skostnienia.

W toku zmian zasadniczego podejścia do czynnika militarnego w latach 90. XX wieku oraz przekształcenia się Bundeswehry w armię „na misji” (niem. *Armee im Einsatz*), koncepcja Wewnętrznego Dowodzenia podlegała aktualizacji i dopasowaniu do nowych wyzwań stojących przed siłami zbrojnymi RFN. W białych księgach wydawanych w okresie obejmującym lata od 1990 r. do czasów obecnych znaleźć można dodatkowo następujące zapisy odnoszące się do koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia:

- ▶ żołnierzom sił zbrojnych RFN przypisuje się istotny wkład w zwieńczenie procesu przywracania jedności Niemiec (1990 rok), zwłaszcza przyczynienie się do zjednoczenia narodu po trwającym kilkadziesiąt lat podziale. Ponadto, dzięki licznym kontaktom z siłami zbrojnymi partnerów i przyjaciół na Zachodzie i Wschodzie, żołnierze Bundeswehry mieli wkład w pokojową współpracę i szerzenie przyjaźni, nawiązując ją także z żołnierzami z niegdyś wrogich armii. Należy dostrzec również pomocniczą rolę koncepcji Wewnętrznego Dowodzenia na wszelkich etapach transformacji Bundeswehry;
- ▶ rola żołnierzy i ich zadania zmieniają się wraz ze zmianami ładu międzynarodowego; żołnierz Bundeswehry pozostaje obrońcą wolności i pokoju, choć równocześnie stoi przed nowymi wyzwaniami służenia poza granicami kraju w operacjach i na misjach. Musi umieć walczyć i ryzykować swoim życiem za ochronę Niemiec, wypełniając zobowiązania narodowe i międzynarodowe. Żołnierz Bundeswehry niesie pomoc humanitarną oraz pomoc w odbudowie zniszczonych struktur państwowych. Stanowi to dopełnienie obrony własnego kraju i obrony sojuszników Niemiec. Przysięga wojskowa i ślubowanie żołnierza oznaczają moralne zanurzenie w systemie wartości Ustawy Zasadniczej;
- ▶ pozytywny obraz Bundeswehry jest kształtowany poprzez aktywne uczestnictwo żołnierzy w życiu społecznym i politycznym. Każdy obywatel ma możliwość odwiedzenia jednostki wojskowej, urzędów wojskowych oraz administracji wojskowej i zasięgnięcia

- informacji dotyczącej sił zbrojnych. Odzwierciedla to slogan *Wir sind da* (Jesteśmy dla ciebie). Żołnierze Bundeswehry aktywnie uczestniczą w programach ochrony środowiska naturalnego, biorą również udział w akcjach spowodowanych klęskami żywiołowymi w kraju i za granicą (powodzie, lawiny śnieżne, susze, pożary lasów i in.). Ważnym elementem pozostaje nie tylko szkolenie, ale i kształcenie żołnierzy; na znaczeniu zyskuje współpraca z sektorem gospodarczym oraz instytucjami państwowymi czy prywatnymi organizacjami, umożliwiającą wymianę doświadczeń, pomagająca w kształceniu żołnierzy i rozwoju ich zawodowych perspektyw w życiu cywilnym w przyszłości;
- koncepcja *Innere Führung* pomaga zrozumieć i wyjaśnić żołnierzom zadania Bundeswehry działającej w sojuszniczych ramach, przyczyniając się do zwiększania jej efektywności i profesjonalizmu. Koncepcja ta swój szczególny wymiar znajduje podczas działania sił zbrojnych w ramach operacji/misji; jej zasady pomagają w sytuacjach trudnej konfrontacji żołnierzy z zagrożeniem zdrowia i życia, ranami odnoszonymi podczas konfliktu czy śmiercią. Ponadto żołnierze zjednoczonej po 1990 r. Bundeswehry są już nie tylko osobami walczącymi, lecz także tymi, którzy pomagają, chronią i negocjują. Ten profil oczekiwań wymaga od nich umiejętności skutecznej analizy i sprawnego działania, daleko wykraczających poza jedynie militarne aspekty. Wsparcie etyczno-moralne oraz duchowe wzmacnia odpowiedzialność żołnierzy, ucząc ich zachowywania się w trudnych, krytycznych sytuacjach. Na znaczeniu zyskuje rozwijanie kompetencji międzykulturowych, pozwalających zrozumieć żołnierzom różnorodność i specyfikę kultur oraz religii rejonów, w które zostają wysłani. Kształcenie międzykulturowe jest istotne również podczas przygotowywania żołnierzy do służby w ramach komponentów wielonarodowych. Koncepcja Wewnętrznego Dowodzenia i konstytuująca ją wartości odgrywają również ważną rolę po powrocie żołnierzy z operacji i misji do kraju, pomagając im, ich przełożonym oraz rodzinom w uporaniu się z traumą oraz trudnymi przeżyciami, których doświadczyli podczas pobytu za granicą;

- w kształceniu żołnierzy istotne jest nie tylko nauczanie umiejętności technicznych, ale również przywiązania wagi do wyznawanych wartości. Tylko w ten sposób ludzie o różnym pochodzeniu i różnych motywacjach będą mogli działać jako wspólnota w kluczowych momentach, bez zmuszania się do rezygnacji ze swojej osobowości. Wewnętrzne Dowodzenie stanowi rdzeń wizerunku sił zbrojnych, wokół którego skupia się Bundeswehra, musi jednak być stale wzmacniane i aktualizowane w dobie współczesnych wyzwań i zmian zachodzących w otoczeniu zewnętrznym Niemiec. Koncepcję można wykorzystać jako podstawę do wzmacniania współpracy dwustronnej i wielonarodowej, a tym samym dążyć do ustanawiania krok po kroku nowego rozumienia przywództwa i dowodzenia na szerszym, europejskim poziomie.

Już od niemalże 70 lat Wewnętrzne Dowodzenie stanowi fundament tożsamości Bundeswehry. Główne założenia koncepcji przetrwały w praktycznie niezmiennym kształcie do dziś, stając się znakiem rozpoznawczym sił zbrojnych RFN. Dzięki zbieraniu różnorodnych doświadczeń, wypracowano katalog podstawowych zasad i reguł odnoszących się do całej służby wojskowej. Wyciąga się z nich wnioski i wprowadza aktualizacje w tych obszarach, które wymagają modyfikacji ze względu na zmienne warunki otoczenia wpływające na użycie czynnika militarnego. Pozostałe, niezmiennie normy i wartości pozwalają wojskowemu personelowi Bundeswehry znaleźć orientację i zachować harmonię pomiędzy życiem z jednej strony jako wolne jednostki i świadomi praw obywatele, a z drugiej – jako żołnierze mający obowiązki wynikające z ustaw, kodeksów i regulaminów wojskowych.

Główną instytucją zajmującą się kształceniem personelu cywilnego i wojskowego w zakresie Wewnętrznego Dowodzenia jest Centrum Wewnętrznego Dowodzenia Bundeswehry (niem. *Zentrum Innere Führung*) z siedzibą w Koblencji. Centrum oferuje ponad 50 rodzajów różnych kursów; rocznie przeprowadzanych jest ich ponad 220, a tematyka obejmuje kwestie przywództwa, prawa, kompetencji międzykulturowych, etyki, wsparcia i opieki społecznej żołnierzy oraz współpracy międzynarodowej z żołnierzami sił zbrojnych innych państw.

Agnieszka Polończyk

A. Polończyk, *Bundeswehra 1955-2030. Kulturowe i strategiczne uwarunkowania użycia sił zbrojnych RFN*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN, Kraków 2019; A. Polończyk, *Bundeswehra – w poszukiwaniu swojej tożsamości*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki” 2012, nr 3(165); Bundesministerium der Verteidigung: *Weißbuch 1969 zur Verteidigungspolitik der Bundesregierung*, Bonn 1969; *Weißbuch 1970 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage der Bundeswehr*, Bonn 1970; *Weißbuch 1971/1972 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr*, Bonn 1971; *Weißbuch 1973/1974 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr*, Bonn 1974; *Weißbuch 1975/1976 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr*, Bonn 1976; *Weißbuch 1979 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr*, Bonn 1979; *Weißbuch 1983 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn 1983; *Weißbuch 1985 zur Lage und Entwicklung der Bundeswehr*, Bonn 1985; *Weißbuch 1994. Weißbuch zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr*, Bonn 1994; *Weißbuch zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin 2006; Die Bundesregierung, *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin 2016; Bundesministerium der Verteidigung, *Wir. Dienen. Deutschland. Das Selbstverständnis der Bundeswehr*, Berlin 2011; A. Bach, *Innere Führung – das europäische Potential einer nationalen Führungsphilosophie* (materiał Centrum Innere Führung der Bundeswehr – w posiadaniu autorki); *Geschichte der Inneren Führung. Weiterbildung für Offiziere und erfahrene Unteroffiziere* (materiał Centrum Innere Führung der Bundeswehr – w posiadaniu autorki); A. Dörfler-Dierken, *Führung in der Bundeswehr: Soldatisches Selbstverständnis und Führungskultur nach der ZDv 10/1 Innere Führung*, Miles-Verlag, Berlin 2013; H.-J. Reeb, P. Többicke, *Lexikon Innere Führung. 4., neu bearbeitete Auflage*, Walhalla und Praetoria, Regensburg 2014; H.-Ch. Beck, Ch. Singer (Hrsg.), *Entscheiden, Führen, Verantworten. Soldatsein im 21. Jahrhundert*, Miles-Verlag, Berlin 2011; U. Hartmann, *Innere Führung. Erfolge und Defizite der Führungsphilosophie für die Bundeswehr*, Miles-Verlag, Berlin 2007; U. Hartmann, C. von Rosen, Ch. Walther (Hrsg.), *Jahrbuch Innere Führung 2011. Ethik als geistige Rüstung für Soldaten*, Miles-Verlag, Berlin 2011; U. Hartmann, C. von Rosen, (Hrsg.), *Jahrbuch Innere Führung 2018. Innere Führung zwischen Aufbruch, Abbau und Abschaffung: Neues denken, Mitgestaltung fördern, Alternativen wagen*, Miles-Verlag, Berlin 2019; U. Hartmann, C. von Rosen, Ch. Walther (Hrsg.), *Jahrbuch Innere Führung 2022/23. Zeitwende und Kriegsbilder*, Miles-Verlag, Berlin 2023.

KONTROLA GRANICZNA – działania podejmowane na granicy w odpowiedzi na zamiar przekroczenia tej granicy lub na akt jej przekroczenia, składające się z odprawy granicznej oraz ochrony granicy. Jednolity obszar bez kontroli na granicach wewnętrznych strefy Schengen wymaga również wspólnej polityki zarządzania granicami zewnętrznymi.

W art. 3 ust. 2 Traktatu o Unii Europejskiej wezwano do zastosowania właściwych środków w odniesieniu do kontroli granic zewnętrznych. UE dąży zatem do ustanowienia wspólnych standardów kontroli na swoich granicach zewnętrznych oraz do stopniowego wprowadzenia zintegrowanego systemu zarządzania tymi granicami. Kodeks graniczny Schengen stanowi główny filar zarządzania granicami zewnętrznymi. Zawiera on przepisy dotyczące przejść granicznych na granicach zewnętrznych i warunków tymczasowego przywrócenia kontroli na granicach wewnętrznych. Kodeks zobowiązuje państwa członkowskie do regularnego sprawdzania w odpowiednich bazach danych wszystkich osób przekraczających granice zewnętrzne, także tych, które zgodnie z prawem unijnym mogą się swobodnie przemieszczać (czyli obywateli UE i członków ich rodzin niebędących obywatelami UE). W tym celu używa się baz danych takich jak System Informacyjny Schengen (ang. *Schengen Information System*, SIS) czy baza danych Interpolu o skradzionych lub utraconych dokumentach podróży. Kontrole te obowiązują na wszystkich granicach zewnętrznych (powietrznych, morskich i lądowych) zarówno przy wjeździe, jak i wyjeździe.

Mechanizm oceny Schengen ustanowiony rozporządzeniem Rady (UE) nr 1053/2013[4] wszedł w życie w listopadzie 2014 r., kiedy rozpoczął się wieloletni program oceny trwający pięć lat, do 31 grudnia 2019 r. Mechanizm ten stworzono z myślą o analizie wszystkich elementów dobrobytu Schengen, m.in. poprzez przegląd i ocenę sposobu, w jaki państwa członkowskie przeprowadzają kontrole na granicach zewnętrznych, a także wszystkich stosownych przepisów i operacji. Szczególną uwagę w tym mechanizmie poświęcono przestrzeganiu praw podstawowych. Oceny mogą również obejmować powiązane środki dotyczące granic zewnętrznych, polityki wizowej, współpracy policyjnej i sądowej (w sprawach karnych), SIS i ochrony danych. SIS to system wymiany informacji i baza danych służąca zapewnieniu bezpieczeństwa międzynarodowego

w strefie Schengen, w której nie ma kontroli na granicach wewnętrznych. Jest to najpowszechniej stosowany i najsukcesowniejszy unijny system informatyczny w przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości. Potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa w kraju to podstawowe zadanie państwa oraz jedna z najważniejszych potrzeb człowieka.

Ochrona granic oraz zapewnienie warunków sprzyjających bezpieczeństwu obywateli to podstawa zapewnienia stabilności w państwie. Wraz ze zmieniającymi się priorytetami bezpieczeństwa, którego zręby zostały podważone w Polsce pod koniec lat 90. XX w., ulega również zmianom koncepcja systemu bezpieczeństwa kraju i ochrony granic. Wśród jednostek, które zajmują się ochroną państwa, jest Straż Graniczna. Jako wyspecjalizowana jednostka spełnia wiele funkcji, dzięki którym możliwe jest efektywne utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa w Polsce.

W roku 1924 wschodnia granica II Rzeczypospolitej była zagrożona działaniami sowieckich grup dywersyjnych, dokonujących napadów i rabunków. W dniach 21–21 sierpnia w trakcie obradującego pod przewodnictwem prezydenta Stanisława Wojciechowskiego (1922–1926) komitetu politycznego Rady Ministrów podjęto decyzję o powołaniu specjalnej formacji wojskowej do ochrony wschodniej granicy. 12 września 1924 roku generał dywizji Władysław Sikorski (1881–1943) wydał rozkaz o utworzeniu Korpusu Ochrony Pogranicza – specjalnej formacji wojskowej do ochrony pogranicza polsko- sowieckiego. Pierwsze jednostki KOP stanęły na wschodniej granicy Rzeczypospolitej już w listopadzie 1924 r. Na dzień 1 grudnia 1927 r. Korpus dowodzony przez generała dywizji Henryka Minkiewicza (1880–1940) składał się z: dowództwa, 6 dowództw brygad, 2 dowództw półbrygad, 29 batalionów granicznych, 20 szwadronów kawalerii i dywizjonu żandarmerii. Stan osobowy wynosił około 25 000 ludzi.

Załogi strażnic KOP pomagały mieszkańcom w walce z żywiołami i ich skutkami (pożary, powodzie). Kuchnie wojskowe w oddziałach odwodowych i na strażnicach często dożywiały wiejskie dzieci, lekarze udzielali niezbędnej pomocy i opieki chorym, a weterynarze KOP udzielali darmowej pomocy zwierzętom gospodarskim. Strażnice i pododdziały KOP organizowały obchody świąt państwowych i kościelnych, a także imprezy sportowe, oświatowe i kulturalne (występy teatrów amatorskich, seanse kina objazdowego, wspólne słuchanie audycji radiowych)

W związku z potrzebami kadrowymi formacji w 1926 r. utworzono Szkołę Podoficerów Zawodowych Piechoty KOP w Ostrogu oraz Szkoła Podoficerów Zawodowych Kawalerii KOP w Niewirkowie. Na potrzeby służby wewnętrznej w 1925 r. w ramach KOP powstał Dywizjon Żandarmerii. Od lutego 1925 r. w ramach formacji funkcjonowała służba wywiadowcza, której zadaniem było prowadzenie wywiadu i kontrwywiadu oraz zwalczanie przejawów antypaństwowej działalności politycznej na wschodniej granicy. Struktura wywiadu KOP składała się z Samodzielnego Referatu Wywiadowczego w Dowództwie KOP oraz stanowisk oficerów wywiadowczych przy brygadach i batalionach KOP. Po kilku latach funkcjonowania formacji w 1929 r. przeprowadzono gruntowną reorganizację, którą poprzedziła wymiana kadry dowódczej. Ze stanowiska dowódcy został odwołany generał dywizji Henryk Minkiewicz, a jego miejsce zajął generał brygady Stanisław Zosik-Tessaro (1891–1933). W 1930 r. dotychczasowy Batalion Szkolny KOP przekształcono w Centralną Szkołę Podoficerów KOP „Osowiec”. W październiku 1930 r. stanowisko dowódcy KOP objął pułkownik Jan Kazimierz Kruszewski (1888–1977). Nowy dowódca doprowadził do kolejnej reorganizacji w strukturach batalionów KOP – utworzone zostały kompanie karabinów maszynowych oraz kompanie odwodowe. Po raz kolejny zreorganizowano także strukturę CSP KOP „Osowiec”.

30 kwietnia 1938 r., w związku ze wzrostem zagrożenia wojną, wszedł w życie plan mobilizacyjny „W”. Zakładał on wzmocnienie oddziałów KOP z równoczesnym wydzieleniem z nich kadry oficerów, podoficerów i szeregowców dla zawiązków dywizji rezerwowych. Jednostki KOP w procesie mobilizacji miały się częściowo odtworzyć i nadal pełnić służbę na granicy. W ramach mobilizacji powszechnej ze składu KOP wydzielono dowództwa i sztaby dwóch grup operacyjnych, trzy dowództwa i sztaby dywizji rezerwowych piechoty, dowództwo brygady górskiej i sztaby kolejnych brygad górskich, dwanaście dowództw pułków, pułk kawalerii, 39 batalionów piechoty, batalion forteczny, batalion saperów, siedem szwadronów kawalerii dla kawalerii dywizyjnej, dwa dywizjony artylerii lekkiej. Stan oddziałów KOP stacjonujących na granicy uległ osłabieniu. Odtworzone jednostki posiadały niewielki odsetek przygotowanych do służby granicznej żołnierzy. Zostały też pozbawione znacznej części

posiadanego uzbrojenia i wyposażenia. We wrześniu 1939 r. dowództwo KOP przejął generał brygady Wilhelm Orlik-Rückemann (1894–1986), a odwołany ze stanowiska generał brygady Jan Kazimierz Kruszewski objął dowództwo Grupy Operacyjnej. Po zakończeniu II wojny światowej sformowano Departament Wojsk Ochrony Pogranicza. Departament WOP organizował ochronę granic państwa i kierował służbami specjalistycznymi, związanymi z ochroną granic. W tym zakresie podlegały mu wydziały służby pogranicznej okręgów wojskowych, a poprzez nie oddziały ochrony pogranicza. Łączność między wydziałami służby pogranicznej OW a oddziałami ochrony pogranicza zabezpieczały samodzielne kampanie łączności sformowane w okręgach wojskowych. Następne zmiany w funkcjonowaniu bezpieczeństwa granic nastąpiły po 1989 r. oraz po wstąpieniu Polski do struktur Unii Europejskiej.

Ochrona granic państwowych polega na uniemożliwieniu nielegalnego przekraczania granicy osobom, środkom transportu i towarom. Realizowane jest to poprzez działania na odcinkach granicy między przejściami granicznymi i obszarami przygranicznymi. Działania te obejmują m.in. patrol czy obserwację. Przekraczanie granicy odbywa się na wyznaczonych do tego celu przejściach. W ramach nadzoru nad ruchem granicznym Straż Graniczna zobowiązana jest do kontroli i ustalenia legalności przekraczania granic. Istotną funkcją Straży Granicznej jest również obserwacja statków powietrznych przelatujących na stosunkowo małych wysokościach oraz współpraca z jednostkami Sił Powietrznych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w tym zakresie. Jako organizacja, której głównym zadaniem jest ochrona granicy Polski i UE, musi bezpośrednio zmierzyć się z różnymi negatywnymi zjawiskami. Należą do nich nielegalna imigracja zdominowana przez czynniki ekonomiczne lub przestępstwa związane z przemytem pojazdów czy towarów bez akcyzy.

Lista zadań powierzonych Straży Granicznej jest bardzo obszerna i różnorodna. Dlatego niezwykle ważne jest profesjonalne i wszechstronne przygotowanie i wyszkolenie funkcjonariuszy do służby. Tylko po spełnieniu powyższych warunków możliwe jest prawidłowe wykonywanie obowiązków służbowych. Od 2000 r. Straż Graniczna przeszła wiele transformacji. Wprowadzanie zmian było podyktowane kilkoma czynnikami. W pierwszej kolejności było to przystąpienie Polski do Unii Europejskiej.

W każdym państwie funkcjonuje organizacja wyznaczona do ochrony granic. Jest to kluczowy krok do zachowania bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. W Polsce w celu usprawnienia ochrony granicy państwowej ustanowiono pas drogi granicznej oraz strefę nadgraniczną. Ta ostatnia to obszar gmin, które przylegają bezpośrednio do granicy państwa. Sąsiednie gminy są do niego włączane wówczas, gdy szerokość strefy nadgranicznej nie osiąga 15 km. Pas drogi granicznej jest natomiast szeroki na 15 m w głąb kraju, licząc od linii granic. Województwa terytorialne są zobowiązane do utrzymania przejść granicznych w stanie, który w pełni umożliwia przeprowadzenie kontroli granicznej.

Zmiany w ustroju, które nadeszły po roku 1989, otworzyły Polskę na świat i Europę – spowodowało to wzmożony ruch osobowy i towarowy. Niebezpieczeństwa, jakie niosą za sobą, to przede wszystkim przemyt i nielegalna migracja. Za zapobieganie tej drugiej odpowiada Straż Graniczna, natomiast za walkę z przemytem – administracja celna. Straż Graniczna jest wspierana przez Policję w monitorowaniu zagrożeń granicy. Współpraca ta polega bardziej na wymianie informacji niż na bezpośredniej fizycznej ochronie granicy. Granice stają się równocześnie otwarte i zamknięte. Wiąże się to z gruntowną przebudową strategii kontroli granicznych, które są dziś nie tyle aktem, ile permanentnym procesem, zachodzącym w zdecydowanym stopniu poza fizycznie wyznaczoną linią graniczną czy punktem odprawy granicznej. Kontrole wykonywane są wszędzie, w rzeczywistości fizycznej i wirtualnej, różnicując ludzi według szeregu kategorii, a nie tylko z uwagi na ich przynależność państwową.

Redefinicja strategii kontroli granicznej nieuchronnie prowadzi do pewnego rodzaju zamazywania wyrazistości granicy, która dotychczas skumulowana była właśnie na ustalonej, precyzyjnie wytyczonej w terenie, dającej się wizualizować linii granicznej. Deterytorializacja kontroli granicznych bez względu na rzeczywiste efekty tych procesów dla przepływu osób, w tym przeciwdziałania nieuregulowanej imigracji czy walki z terroryzmem, skutkuje redefiniowaniem granic, zmianą w myśleniu o tym, czym one są. Przestają być bowiem liniami na mapie, nie są też liniami wyznaczającymi zakres suwerennej władzy danego podmiotu, stają się raczej procesami ustanawiania bądź znoszenia kontroli granic.

Utrzymanie bezpieczeństwa na odpowiednim poziomie to jedna z najważniejszych wartości, do której dążą władze każdego państwa. Bezpieczeństwo uznawane jest za zjawisko dynamiczne, co oznacza, że ewoluuje wraz z sytuacją wewnętrzną i międzynarodową. Istnieje wiele czynników, które mają negatywny wpływ na bezpieczeństwo, m.in. wszelkiego rodzaju zagrożenia ekonomiczne, ekologiczne, przestępstwa czy terroryzm. Ze względu na to, że zapewnienie stabilności jest kluczowe dla instytucji państwa, każde państwo ma swoje wyspecjalizowane jednostki do wykrywania i prewencji zagrożeń. W przypadku granic Rzeczypospolitej Polskiej jest to Straż Graniczna, która je monitoruje i im przeciwdziała. Polska nie zalicza się do państw o podwyższonym ryzyku ataków terrorystycznych. Nie oznacza to jednak, że szanse na takie ataki są zerowe. Straż Graniczna również tu ma swój wkład. Rola funkcjonariuszy polega na zbieraniu informacji, identyfikacji zjawisk o potencjalnym podłożu terrorystycznym.

Poprzez takie działania jak kontrola ruchu granicznego, przeciwdziałanie nielegalnej migracji, rozpoznawanie i zapobieganie przestępstwom itd., rola Straży Granicznej ma szczególne znaczenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego Polski. Jednostka jest także w pewnym stopniu odpowiedzialna za szeroko rozumianą komunikację międzynarodową. Możliwe jest to przede wszystkim dzięki ścisłej współpracy z organizacjami państw członkowskich i nie tylko. Efektem czynności podejmowanych przez Straż Graniczną jest wykrywanie osób potencjalnie niebezpiecznych, kontrola nad towarami, które są przewożone przez granicę (dotyczy to również nielegalnego transportu broni i amunicji, materiałów wybuchowych, środków chemicznych i biologicznych).

Straż Graniczna nie jest jednostką bezpośrednio odpowiedzialną za zapobieganie atakom terrorystycznym. Ma jednak znaczący wpływ na przepływ ważnych dla bezpieczeństwa wewnętrznego informacji, a co za tym idzie, utrzymanie odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa w państwie. Ze względu na to, że organizacje terrorystyczne wciąż się rozwijają, Straż Graniczna poprzez przeprowadzanie obserwacji, rozpoznawanie, kontrole i dostarcza istotnych i strategicznych informacji, mogących wpłynąć na poziom bezpieczeństwa państwa i jego obywateli. Ponadto dzięki skutecznemu wykonywaniu zadań i obowiązków, coraz lepiej realizuje trudne zadanie, jakim jest ochrona granic państwa. Należy dodać, że

wschodnia granica RP stanowi też granicę Unii Europejskiej. To powoduje, że działania polskiej Straży Granicznej wpływają także na poziom bezpieczeństwa Unii Europejskiej.

Lukasz Czekaj

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen); A.Banaszkiewicz, W.Bochenek, *Przeszłość i teraźniejszość Straży Granicznej*. Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań, 2011; M.Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa, Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009; R.Jakubczak, A.Skrabacz, K.Gąsiorek, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa Polski w XXI wieku*. Bellona, Warszawa 2008; J.Piwowarski, *Nauki o bezpieczeństwie*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020; K.Krok, *Współczesne spojrzenie na obszary przygraniczne w Europie*, [w:] K. Gorzelak, G. Krok (red.), *Nowe granice Unii Europejskiej – współpraca czy wykluczenie?* Scholar, Warszawa 2006; J.Kurczewska, *Granica niejedno ma imię. Trzy podejścia teoretyczne*, [w:] J. Kurczewska, H. Bojar (red.), *Granice na pograniczach. Z badań społeczności lokalnych wschodniego pogranicza Polski*. Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2005; B.Wiśniewski, S.Zalewski, D.Podleś, K.Kozłowska, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2004.

KONTROLA OSOBISTA – stanowi jedną z czynności wykonywanych często przez funkcjonariuszy Policji w trakcie ich służby. Z racji tego, że wiąże się ze zgodną z prawem ingerencją w jedną z najbardziej wrażliwych sfer, do których należy ludzkie ciało, ale także odzież, prawa i obowiązki policjanta w tym zakresie zostały jednoznacznie uregulowane w prawie polskim.

Kontrola osobista wykonywana przez funkcjonariusza Policji została szczegółowo opisana przez ustawodawcę w rozdziale 3 (Zakres uprawnień Policji) art. 15 d i 15 e ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 1990 nr 30, poz. 179, z późn. zm.). Policjanci wykonując czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe, mają zapewnione prawo dokonywania kontroli osobistej w razie istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub w celu znalezienia (art. 15 ust. 1 pkt 5):

- ▶ broni lub innych niebezpiecznych przedmiotów mogących służyć do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub;
- ▶ przedmiotów, których posiadanie jest zabronione lub mogących stanowić dowód w postępowaniu prowadzonym w związku z realizacją zadań, o których mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1, 2, 3a, 4, 4a, 6 i 7, oraz przepisów innych ustaw określających zadania Policji lub;
- ▶ przedmiotów podlegających przepadkowi w przypadku uzasadnionego przypuszczenia posiadania przez osobę broni lub takich przedmiotów lub uzasadnionego przypuszczenia ich użycia do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary.

Funkcjonariusze Policji, realizujący swoje ustawowe zadania, dokonują m.in. zatrzymania sprawców przestępstw i wykroczeń. Wspomniane osoby mogą posiadać przy sobie przedmioty częstokroć stanowiące dowód w sprawie, broń lub inne niebezpieczne narzędzia, a także przedmioty, których posiadanie jest prawnie zabronione. W takiej sytuacji policjanci muszą się zastanowić i wybrać, jaką czynność w danej chwili podejmą. Do wyboru mają trzy alternatywy: sprawdzenie osoby; kontrolę osobistą oraz przeszukanie. Odpowiedni wybór czynności daje funkcjonariuszowi gwarancję, że nie przekroczy swoich uprawnień i nie narazi go to na pociągnięcie do odpowiedzialności.

Kontrola osobista przebiega na zasadach ściśle określonych w art. 15d i e. W myśl przepisów tegoż artykułu kontrola osobista polega na weryfikacji:

- ▶ zawartości odzieży i obuwia osoby poddawanej kontroli osobistej (osoby kontrolowanej) i przedmiotów, które znajdują się na jej ciele, bez odsłaniania przykrytej odzieżą powierzchni ciała;
- ▶ zawartości podręcznego bagażu oraz innych przedmiotów, które posiada przy sobie osoba kontrolowana;
- ▶ zawartości odzieży i obuwia osoby kontrolowanej i przedmiotów, które znajdują się na jej ciele, z odsłonięciem przykrytych odzieżą powierzchni ciała w celu oraz w zakresie niezbędnym do odebrania broni lub przedmiotów, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5, w przypadku gdy ujawniono ich posiadanie przez osobę kontrolowaną podczas sprawdzenia, o którym mowa w pkt 1 lub 2 i gdy do ich odebrania nie jest wystarczające zastosowanie czynności określonych w pkt 1 i 2;

- ▶ jamy ustnej, nosa, uszu oraz włosów osoby kontrolowanej;
- ▶ miejsc intymnych osoby kontrolowanej, w szczególnie uzasadnionych przypadkach.

Funkcjonariusz dokonuje kontroli osobistej w sposób możliwie najmniej naruszający dobra osobiste osoby kontrolowanej oraz w zakresie niezbędnym do zrealizowania celu dokonywanej kontroli w danych okolicznościach. Podczas sprawdzenia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i 5, osoba kontrolowana powinna być częściowo ubrana. Policjant najpierw sprawdza część odzieży, a przed sprawdzeniem kolejnej części umożliwia osobie kontrolowanej włożenie odzieży już sprawdzonej.

Sprawdzenia, o którym mowa w ust. 1 pkt 1–3, można dokonać wzrokowo, manualnie lub z wykorzystaniem psa służbowego lub środków technicznych niezbędnych do wykrywania materiałów i urządzeń, których posiadanie jest zabronione, w szczególności broni, materiałów wybuchowych, środków odurzających, substancji psychotropowych, a sprawdzenia, o którym mowa w ust. 1 pkt 4 i 5 – wzrokowo lub manualnie.

Policjant, który dokonuje kontroli osobistej:

- ▶ przystępując do czynności związanych z kontrolą osobistą, podaje swój stopień, imię i nazwisko w sposób umożliwiający odnotowanie tych danych, a policjant nieumundurowany, na żądanie osoby kontrolowanej, okazuje również legitymację służbową w taki sposób, aby osoba kontrolowana miała możliwość odczytać i zanotować numer i organ, który wydał legitymację oraz nazwisko policjanta;
- ▶ podaje podstawę prawną i przyczynę podjęcia kontroli osobistej;
- ▶ legitymuje osobę kontrolowaną oraz inne osoby, jeżeli uczestniczą w czynności;
- ▶ może wezwać osobę kontrolowaną do dobrowolnego wydania przez nią broni lub innych niebezpiecznych przedmiotów mogących służyć do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub przedmiotów mogących stanowić dowód w postępowaniu prowadzonym w związku z realizacją zadań, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5, lub podlegających przepadkowi; może też żądać opróżnienia przez osobę kontrolowaną kieszeni, innych części odzieży, a także przedmiotów znajdujących się na ciele osoby

kontrolowanej lub przez nią posiadanych, może również żądać przyjęcia przez osobę kontrolowaną odpowiedniej pozycji ciała w sposób umożliwiający sprawdzenie miejsc intymnych;

- ▶ odbiera osobie kontrolowanej broń lub inne niebezpieczne przedmioty mogące służyć do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary albo przedmioty, których posiadanie jest zabronione lub przedmioty mogące stanowić dowód w postępowaniu prowadzonym w związku z realizacją zadań, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5 lub podlegające przepadkowi;
- ▶ sprawdza, czy informacje o osobie kontrolowanej, przedmiotach lub dokumentach posiadanych przez tę osobę są przetwarzane w zbiorach danych prowadzonych przez Policję lub w dostępnych Policji krajowych i międzynarodowych systemach informacyjnych, w których przetwarza się informacje, w tym dane osobowe, o osobach podejrzanych o popełnienie przestępstw, osobach zaginionych lub poszukiwanych w związku z ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego lub w których przetwarza się informacje o skradzionych lub utraconych dokumentach lub przedmiotach, w celu ich odnalezienia;
- ▶ pobiera niezbędne dane osobowe osoby kontrolowanej lub innych osób, jeżeli uczestniczą w czynności, oraz dane dotyczące posiadanych przez osobę kontrolowaną dokumentów i podlegających sprawdzeniu przedmiotów, w tym dane związane z tymi przedmiotami lub utrwalone na tych dokumentach;
- ▶ może odstąpić od wykonywania czynności, o których mowa w pkt 1 i 3, w przypadku gdy czynności te zostały wykonane przez policjanta bezpośrednio przed przystąpieniem do dokonania kontroli osobistej w ramach realizacji innych uprawnień określonych w art. 15, w szczególności w związku z legitymowaniem osoby.

Niezwyczajnie istotne jest, aby kontrolę osobistą wykonywał policjant tej samej płci co osoba kontrolowana oraz by odbywała się ona w miejscu niedostępnym dla osób postronnych w czasie wykonywania kontroli. W wyjątkowych sytuacjach, jeśli kontrola osobista musi być dokonana niezwłocznie, zwłaszcza ze względu na okoliczności mogące stanowić zagrożenie życia, zdrowia ludzkiego lub mienia, może jej dokonać policjant

płci odmiennej niż osoba kontrolowana, także w miejscu niespełniającym odpowiednich warunków, w sposób możliwie najmniej naruszający dobra osobiste osoby kontrolowanej.

W trakcie kontroli osobistej może być obecna osoba wskazana przez dokonującego czynności, a w przypadku gdy nie uniemożliwi to przeprowadzenia kontroli osobistej albo nie utrudni jej przeprowadzenia w istotny sposób podczas kontroli osobistej może być obecna także osoba wskazana przez osobę kontrolowaną.

Osoba kontrolowana jest zobowiązana umożliwić policjantom dokonanie obligatoryjnych czynności. Przysługuje jej prawo złożenia zażalenia. Po zakończeniu kontroli osobistej policjant poucza osobę kontrolowaną o prawie do złożenia zażalenia, o którym mowa w ust. 11, oraz o prawie do żądania sporządzenia protokołu z kontroli osobistej. Protokół sporządza się w przypadku, gdy osoba kontrolowana zgłosiła takie żądanie bezpośrednio po jej dokonaniu oraz w przypadku, gdy w toku kontroli znaleziono broń lub przedmioty, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5 ustawy o Policji. Wspomniany protokół powinien zawierać m.in.:

- ▶ oznaczenie czynności, podstawy prawnej i przyczyny jej podjęcia, jej miejsca oraz danych osoby kontrolowanej i osób uczestniczących w kontroli osobistej, obejmujących w szczególności imię, nazwisko, numer PESEL lub datę urodzenia oraz rodzaj i cechy identyfikacyjne dokumentu, na podstawie którego ustalono tożsamość osoby;
- ▶ datę i godzinę rozpoczęcia i zakończenia czynności;
- ▶ dane policjanta dokonującego czynności, obejmujące stopień, imię, nazwisko oraz nazwę jednostki organizacyjnej Policji, w której pełni służbę;
- ▶ nazwę jednostki organizacyjnej Policji właściwej ze względu na miejsce dokonania kontroli osobistej;
- ▶ przebieg czynności, oświadczenia i wnioski jej uczestników;
- ▶ spis znalezionych i odebranych przedmiotów oraz w razie potrzeby ich opis;
- ▶ pouczenie osoby kontrolowanej o jej prawach;
- ▶ w razie potrzeby stwierdzenie innych okoliczności dotyczących przebiegu czynności.

Osobie kontrolowanej przysługuje zażalenie do sądu rejonowego właściwego ze względu na miejsce dokonania kontroli osobistej, w terminie 7 dni od dnia jej dokonania, w celu zbadania zasadności, legalności oraz prawidłowości jej dokonania. Do zażalenia stosuje się odpowiednio przepisy rozdziału 50 (Zażalenie i sprzeciw) Kodeksu postępowania karnego.

W przypadku stwierdzenia bezzasadności, nielegalności lub nieprawidłowości dokonania kontroli osobistej sąd zawiadamia o tym prokuratora i kierownika jednostki organizacyjnej Policji nadrzędnej nad jednostką organizacyjną Policji, w której pełni służbę policjant, który dokonał kontroli osobistej.

W przypadku gdy w toku kontroli osobistej nie znaleziono broni lub przedmiotów, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5 ustawy o Policji, lub w przypadku gdy osoba kontrolowana nie zgłosiła żądania sporządzenia protokołu z kontroli, kontrolę osobistą dokumentuje się w dokumentacji służbowej, określając datę, czas, miejsce i przyczynę jej dokonania, dane osób w niej uczestniczących oraz rodzaj i wynik czynności, a także informację o pouczeniu osoby kontrolowanej, o którym mowa w ust. 9.

W przypadku gdy przedmioty ujawnione w wyniku czynności, o których mowa w ust. 1, stwarzają niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia lub mienia, policjant, w granicach dostępnych mu środków, niezwłocznie podejmuje czynności ochronne, przede wszystkim zabezpiecza zagrożone miejsce przed dostępem osób postronnych oraz powiadamia dyżurnego właściwej miejscowo jednostki organizacyjnej Policji o konieczności zarządzenia działań usuwających to niebezpieczeństwo.

Zażalenie składa się za pośrednictwem jednostki organizacyjnej Policji właściwej według miejsca dokonania kontroli osobistej. Jednostka organizacyjna Policji niezwłocznie przekazuje zażalenie do sądu rejonowego.

Przeglądanie zawartości bagaży lub sprawdzenia ładunku znajdującego się w portach, na dworcach oraz w środkach transportu lądowego, wodnego i powietrznego dokonuje się w obecności posiadacza bagażu, ładunku albo przedstawiciela przewoźnika, spedytora lub agenta morskiego. W przypadku uzyskania informacji, że zwłoka może stworzyć zagrożenie dla życia i zdrowia ludzkiego, mienia lub istnieje obawa zniszczenia bądź utracenia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie albo podlegających

zajęciu w postępowaniu karnym, a nie ma możliwości zapewnienia natychmiastowej obecności posiadacza bagażu, ładunku albo przedstawiciela przewoźnika, spedytora lub agenta morskiego, policjant może przejrzeć zawartość bagaży lub sprawdzić ładunek bez ich obecności.

Taktyka wykonywania kontroli osobistej, przeglądania zawartości bagaży lub ładunku będzie uzależniona od miejsca, w którym czynność będzie przeprowadzana. Należy w maksymalny sposób wykorzystać infrastrukturę znajdującą się w miejscu jej realizacji. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2005 r. w sprawie sposobu postępowania przy wykonywaniu niektórych uprawnień policjantów (akt uchylony) narzucało określoną procedurę postępowania przy realizacji czynności kontroli osobistej. Wyszczególniono czynności, które policjant zobowiązany był wykonać, a także ich kolejność. Kontrola osobista polegała na palpacyjnym sprawdzeniu odzieży osoby kontrolowanej i przedmiotów, które znajdują się na jej ciele, nie odsłaniając przykrytej odzieżą powierzchni ciała. Realizując tę czynność, należało sprawdzać osobę, przechodząc od jednej strony do drugiej bądź z góry na dół. W tych czynnościach nie mogło być chaosu, nie można sprawdzać raz z jednej strony, raz z drugiej z uwagi na możliwość pominięcia pewnej partii ubrania. Po sprawdzeniu odzieży wierzchniej należało sprawdzić zawartość podręcznego bagażu oraz innych przedmiotów, które posiada przy sobie osoba kontrolowana. W przypadku ujawnienia broni, innego niebezpiecznego przedmiotu lub przedmiotów służących do popełnienia przestępstwa lub wykroczenia albo przedmiotów mogących stanowić dowód w postępowaniu lub podlegających przepadkowi, należało je odebrać. Następnie policjant legitymował osobę. Analizując § 16 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2005 r. w sprawie sposobu postępowania przy wykonywaniu niektórych uprawnień policjantów, należy zauważyć, że ustawodawca położył nacisk na bezpieczeństwo przy wykonywaniu niektórych uprawnień policjantów. Funkcjonariusz w pierwszej kolejności ma sprawdzić osobę, odebrać przedmioty, a następnie – gdy zapewnione są warunki bezpieczeństwa – wylegitymować osobę. Istotne jest, aby to funkcjonariusz sprawdził zawartość odzieży osoby kontrolowanej i przedmioty, które przy sobie posiada. Przepisy nie nakazują, aby policjant wezwał do dobrowolnego wydania przedmiotów. Pozwala to na bezpieczne wykonanie czynności.

Funkcjonariusz sam decyduje o tym, co i kiedy zostanie wyciągnięte z ubrania czy bagażu.

Realizując czynność kontroli osobistej, należy kierować się zdrowym rozsądkiem, doświadczeniem, a przede wszystkim troską o bezpieczeństwo własne i policjanta, z którym pełni się służbę. Trzeba sobie uzmysłowić, że brak rozważy może kosztować życie lub zdrowie. Wskazane jest, aby czynność kontroli osobistej wykonywać w rękawiczkach z uwagi na to, że osoba, która jest kontrolowana może być nosicielem chorób zakaźnych, może dojść do kontaktu z jej wydzielinami lub wydaliniami. Należy również spodziewać się, że osoba kontrolowana może mieć przy sobie przedmioty, którymi potencjalnie może zranić funkcjonariusza (igła, nóż, żyłетка, scyzoryk, itp.), a także narazić go na utratę zdrowia (zarażenie chorobą). Ważnym elementem procedury przeprowadzenia kontroli osobistej jest realizacja tej czynności bez odsłaniania przykrytej odzieżą powierzchni ciała. Od tego warunku nie ma żadnych wyjątków. W praktyce przepis ten powoduje pewne trudności w realizacji czynności służbowych.

Chociaż kontrola osobista jest czynnością administracyjno-porządkową, realizowaną poza procesem karnym, możemy wskazać niewiele różnic pomiędzy kontrolą osobistą a środkiem przymusu procesowego. Zezwala ona uprawnionym podmiotom na wyznaczanie granic praw osobistych człowieka, do niedawna jeszcze bez możliwości skontrolowania tych decyzji przez niezawisły sąd. Należy mieć na uwadze, że od momentu wprowadzenia do systemu prawnego w 1983 r. kontroli osobistej, wzbudza ona ogromne emocje i budzi szereg wątpliwości, nie tylko ze strony przedstawicieli świata nauki i osób, które stają się podmiotem tych działań, ale także samych uprawnionych, którzy również mogą stać się ofiarami niewłaściwej legislacji.

Zgodnie z wyrokiem TK z dnia 14 grudnia 2017 r., art. 15 ust. 1 pkt 5 ustawy o Policji uznany został za niezgodny z art. 41 ust. 1 i art. 47 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji a art. 15 ust. 7 ustawy sprzeczny z art. 45 ust. 1 i art. 77 ust. 2 Konstytucji. Dlatego też ustawodawca w przepisach ustawy z dnia 14 grudnia 2018 r. o zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw, wprowadził zmiany w art. 15 ust. 1 pkt 5, określając dodatkowe przesłanki zastosowania kontroli osobistej oraz dodał art. 15d, w którym sprecyzował, na czym czynność ta polega. W artykule tym znalazła się

także klauzula minimalizowania zakresu ingerencji w dobra osoby kontrolowanej, informacje o sposobie przeprowadzenia tej czynności, prawa i obowiązki kontrolującego i kontrolowanego, zasady i tryb jej dokonywania, a także prawo do sądowej kontroli legalności, zasadności oraz prawidłowości przeprowadzonej czynności kontroli osobistej. Co więcej, określono także sposób postępowania z ujawnionymi przedmiotami stwarzającymi niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia lub mienia.

Niekonstytucyjne i sporne wydają się być przepisy art. 15d ustawy o Policji, które określając zakres czynności faktycznych, obejmujących kontrolę osobistą, wyjątkowo głęboko ingerują w konstytucyjne prawa jednostki, zwłaszcza w kwestii sprawdzania odzieży i obuwia oraz przedmiotów, które znajdują się na ciele osoby kontrolowanej, bez odsłaniania przykrytej odzieżą powierzchni ciała, jamy ustnej, nosa, uszu, włosów oraz w szczególnych przypadkach miejsc intymnych.

Pomimo niewłaściwej konstrukcji i braku przejrzystych przepisów prawo do dokonywania kontroli osobistej przez Policję stanowi istotny instrument do walki ze sprawcami czynów zabronionych i nie powinno być nadużywane przez funkcjonariuszy.

Julia Anna Gawęcka

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. 1990 nr 30, poz. 179, z późn. zm.); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2005 r. w sprawie sposobu postępowania przy wykonywaniu niektórych uprawnień policjantów, Dz.U. 2005 nr 141 poz. 1186 (akt uchylony); D. Cyma-Końska, R. Wójcik, *Kontrola osobista a przeszukanie*, Centrum Szkolenia Policji, Legionowo 2015; A. Kamińska-Nawrot, *Przeszukanie osoby i kontrola osobista – po zmianach wynikających z wykonania wyroku TK*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 44; Wyrok TK z dnia 14 grudnia 2017 r. sygn. akt K 17/14, Dz. U. z 2017 r., poz. 2405.

KONTRTERRORYZM – działania wobec sprawców, osób przygotowujących przestępstwo lub pomagających w dokonaniu przestępstwa o charakterze terrorystycznym, prowadzone w celu wyeliminowania bezpośredniego zagrożenia życia, zdrowia i wolności ludzi lub ich mienia przy wykorzystaniu specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działania Przez kontrterroryzm rozumie się całokształt działań

o charakterze ochronnym, mających na celu zmniejszenie prawdopodobieństwa zaistnienia zamachu terrorystycznego oraz minimalizację jego skutków. Obejmuje on ochronę osób i obiektów, przygotowanie planów działania w sytuacjach kryzysowych, zarządzania siłami i środkami reagowania kryzysowego oraz działania analityczne w celu określania, oceny i prognozowania możliwych zagrożeń. Chodzi zatem nie tylko o fizyczne zwalczanie terrorystów i ściganie sprawców popełnionych przestępstw, ale też o całokształt szeroko rozumianych działań prewencyjnych, jak przeciwdziałanie i zapobieganie zamachom.

Prewencja antyterrorystyczna występuje w niektórych krajach już na etapie projektowania architektonicznego oraz urbanistycznego w przestrzeni miejskiej, co określa się mianem programów z zakresu *Crime Prevention Through Environmental Design* (CPTED). W Izraelu oraz w stanie Nowy Jork w procesie projektowania nowych obiektów wymagana jest pozytywna opinia/ekspertyza z zakresu bezpieczeństwa antyterrorystycznego. Wprowadzane są nowe materiały: pancerne szkło, tworzywa, z których konstruuje się kurtyny pochłaniające energię ewentualnej eksplozji. W przestrzeni miejskiej stosuje się cały szereg zabezpieczeń ważnych obiektów w celu obrony przed zamachami bombowymi jak stalowe słupki w jezdni betonowe blokady, kolczaste blokady wysuwane z jezdni. Rozszerza się zakres kontroli pod kątem detekcji materiałów wybuchowych i promieniotwórczych. Prowadzona jest ona w portach lotniczych, w niektórych obiektach użyteczności publicznej oraz w niektórych sytuacjach (np. wizyta głowy państwa, strefy VIP). Wciąż rozwijane są urządzenia techniczne służące do kontroli samochodów, ładunków, bagaży, zwiększające bezpieczeństwo transportu.

W Polsce mianem antyterroryzmu określa się całokształt działań w obszarze zapobiegania i zwalczania terroryzmu, a więc także działania określane w krajach anglosaskich mianem kontrterroryzmu (ang. *counterterrorism*, CT). Rozumie się przezeń przede wszystkim taktykę AT, czyli tzw. czarną taktykę, a więc walkę w terenie zurbanizowanym, w tym zdobywanie obiektów i pojazdów (samochodów, autobusów, pociągów), statków powietrznych, jak również statków morskich i platform wiertniczych. Pojęcie „kontrterroryzm” (przeciwterroryzm – *counterterrorism* albo inaczej zwalczanie terroryzmu – *combating terrorism*) to zbiorcze

określenie całości działań przeciwterrorystycznych o charakterze ofensywnym, mających na celu neutralizację konkretnego zagrożenia, a więc fizyczne/kinezyjne zwalczanie przeciwnika, czyli działania tzw. operatorów AT. Zalicza się do niego operacje uwalniania zakładników, czyli rozwiązywanie kryzysów zakładniczych, w których wyróżnia się: uwalnianie zakładników uwięzionych w obiekcie (tzw. sytuacje zakładnicze stacjonarne, *barricade situations*), operacje odbijania porwanych (ang. *hijacking*) statków powietrznych, statków morskich (ang. *piracy*) albo pojazdów. Innym rodzajem działań są zatrzymania wysokiego ryzyka, a także poszukiwanie i odbijanie porwanych (ang. *kidnaping*) zakładników.

Oprócz tego bardzo ważnym obszarem działania służb policyjnych jest praca funkcjonariuszy zajmujących się pirotechniką. Chodzi tu o ochronę przed zamachami bombowymi, detekcję materiałów wybuchowych, neutralizację urządzeń wybuchowych (ang. *improvised explosive device*, IED) oraz prowadzenie tzw. śledztw pobombowych. Do działań typu CT zalicza się również operacje militarne wymierzone w zaplecze terrorystów.

Kolejnym obszarem przeciwdziałania terroryzmowi jest kwestia zapobiegania zabójstwom politycznym, czyli zamachom na pierwszoplanowe postacie życia politycznego, społecznego i religijnego.

W nowoczesnych państwach utworzono wyspecjalizowane formacje ochrony polityków (np. Secret Service, BOR-SOP), rozwinął się także rynek usług prywatnych w tym zakresie (agencje ochrony). Przeciwdziałanie zabójstwom masowym (jak w Bombaju, Tunisie, Paryżu, Brukseli, Nicei) jest zadaniem niezwykle trudnym, a wręcz niemożliwym do zrealizowania. Jediną możliwą formą udaremniania zamachów jest intensywna praca służb specjalnych i policyjnych polegająca na monitorowaniu oraz infiltracji niebezpiecznych, radykalnych i ekstremistycznych środowisk, z których rekrutują się zamachowcy.

Również rozwój monitoringu miejskiego jest niezwykle przydatnym narzędziem kontroli bezpieczeństwa przestrzeni miejskiej, celem udaremniania oraz wczesnego reagowania na zaistniały zamach terrorystyczny. Służba kontrterrorystyczna została zobowiązana do prowadzenia działań kontrterrorystycznych oraz wspierania działań jednostek organizacyjnych Policji w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających użycia specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działania.

W Polsce służba kontrterrorystyczna składa się z: Centralnego Pododdziału Kontrterrorystycznego Policji „BOA”, który jest jednostką organizacyjną Policji podległą bezpośrednio Komendantowi Głównemu Policji. Obsługę czynności wspomagających BOA w zakresie organizacyjnym, kadrowym, logistycznym i technicznym zapewnia Komenda Główna Policji, która składa się z samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji podlegających bezpośrednio właściwym miejscowo komendantom wojewódzkim lub Komendantowi Stołecznemu Policji; na co dzień mogą one być wykorzystywane do wsparcia działań komend wojewódzkich. Rozwiązania przewidziane w ustawie zakładają usprawnienie procedur i zwiększenie zdolności do realizacji działań kontrterrorystycznych. Mianowicie w przypadku wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym działania kontrterrorystyczne są realizowane priorytetowo. Kluczowym elementem umożliwiającym skuteczność działań kontrterrorystycznych jest bowiem szybkość reagowania i możliwość zapewnienia adekwatnych sił policyjnych.

W celu ujednolicenia systemu funkcjonowania oraz organizacji samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji ustawa przypisała BOA kompetencje w zakresie koordynowania, przygotowania i realizacji działań kontrterrorystycznych w Policji, w tym kierowania do działań samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji. Tym samym BOA prowadzi merytoryczny nadzór nad realizacją działań bojowych i szkoleniowych oraz wykorzystaniem sił i środków samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji.

Zadaniem BOA jest m.in. przeciwdziałanie terroryzmowi i jego fizyczne zwalczanie oraz organizowanie, koordynowanie i nadzorowanie działań Policji w tym zakresie, przede wszystkim: prowadzenie działań bojowych oraz rozpoznawczych, zmierzających do likwidowania zamachów terrorystycznych, a także przeciwdziałanie zdarzeniom o takim charakterze, prowadzenie działań o szczególnym stopniu skomplikowania oraz w środowisku narażonym na działanie czynnika chemicznego, biologicznego, promieniowania jonizującego, nuklearnego i materiału wybuchowego.

BOA prowadzi również działania wymagające użycia specjalistycznych sił i środków lub stosowania specjalnej taktyki. Są to m.in.: prowadzenie negocjacji policyjnych, wykonywanie zadań wspierających działania ochronne podejmowane wobec osób podlegających ochronie,

wspieranie działań jednostek organizacyjnych Policji i komórek organizacyjnych KGP w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających określonych kwalifikacji i umiejętności. Koordynuje przygotowania Policji do prowadzenia działań bojowych, minerskich, pirotechnicznych i negocjacji policyjnych. Analizuje aspekty zwalczania terroryzmu oraz podejmowanie inicjatyw mających wpływ na właściwą realizację zadań Policji w tym zakresie. Współpracuje z krajowymi i zagranicznymi formacjami właściwymi w sprawach przeciwdziałania terroryzmowi i jego zwalczania.

Pododdziały kontrterrorystyczne Policji prowadzą działania bojowe lub wsparcie działań ratowniczych. Działania bojowe są realizowane jako: działania kontrterrorystyczne, działania ratunkowe, działania realizacyjne i działania minersko-pirotechniczne. Działania minersko-pirotechniczne mogą być prowadzone jako element działań kontrterrorystycznych, ratunkowych, realizacyjnych lub wsparcia działań ratowniczych. Działania ratownicze są realizowane na podstawie przepisów o ochronie przeciwpożarowej. Dowodzenie działaniami bojowymi odbywa się na każdym szczeblu zorganizowania tych działań. Działania bojowe mogą być prowadzone w formie związku taktycznego, grupy bojowej lub zespołu bojowego w zależności od wykonywanego zadania. W ramach działań kontrterrorystycznych, podoperacji kontrterrorystycznej lub innych działań bojowych dopuszcza się podział na związki taktyczne ukierunkowane na realizację celu działań kontrterrorystycznych, podoperacji lub działań bojowych oraz grupy bojowe ukierunkowane na realizację celu związku taktycznego, w skład których wchodzi zespoły bojowe ukierunkowane na realizację celów grup bojowych.

Pododdziały kontrterrorystyczne Policji mogą wykorzystywać do działań bojowych lub wsparcia działań ratowniczych bezzałogowe statki powietrzne. W ramach przygotowania lub prowadzenia działań bojowych policjanci pododdziału kontrterrorystycznego mogą prowadzić rekonesans przewencyjny. W przypadku ujawnienia przedmiotu, który może zawierać materiał lub urządzenie wybuchowe, działania prowadzą policjanci właściwej terytorialnie komórki minersko-pirotechnicznej.

W przypadku prowadzenia rekonesansu przewencyjnego sporządza się notatkę służbową z przeprowadzonych czynności. W trakcie działań bojowych pododdziały kontrterrorystyczne Policji mogą wykorzystywać

psy służbowe do działań bojowych lub wyszukiwania zapachów materiałów wybuchowych. Decyzję o wykorzystaniu psa służbowego do działań bojowych oraz wyborze taktyki jego wykorzystania podejmuje dowódca działań bojowych w porozumieniu z dowódcą oraz przewodnikiem psa służbowego. Pies służbowy jako środek przymusu bezpośredniego używany jest w przypadkach i na zasadach określonych w przepisach w sprawie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej. Pododdział kontrterrorystyczny Policji realizuje też wsparcie działań ratowniczych na wniosek kierującego działaniami ratowniczymi.

W trakcie realizacji wsparcia działań ratowniczych pododdziały kontrterrorystyczne Policji mogą wykorzystywać udostępniony sprzęt należący do podmiotów realizujących działania ratownicze. Polska może się stać celem zamachów terrorystycznych bez wyraźnego polecenia liderów grup i organizacji terrorystycznych. Mając na uwadze zmienność i formę zamachów, można stwierdzić, że wybierane są cele samoistne przez indywidualnych sprawców, tzw. samotnych wilków. Uzasadnienie takich zamachów może wynikać z polskich działań sojuszniczych i koalicyjnych prowadzonych w minionej dekadzie głównie w Iraku i Afganistanie oraz przynależności Polski do kręgu państw zachodnioeuropejskich wspierających politykę Stanów Zjednoczonych.

Polska jest w stałym gronie państw zwalczających terroryzm. Dotychczas nie była pierwotnym celem zamachów, natomiast jest krajem tranzytowym w wielu aspektach, również dla terrorystów. Współpraca międzynarodowa dyplomacji i służb specjalnych może jednak doprowadzić do akcji kontrterrorystycznych i hipotetycznie zatrzymania na terytorium RP sprawcy lub siatki terrorystycznej. Wsparcie polskich służb w zakresie udaremnienia zamachów w innych państwach może również determinować akcje odwetowe zarówno na obywatelach RP za granicą, jak i w kraju. Obecność wojsk amerykańskich na terytorium RP również stwarza potencjalne szanse zmaterializowania się tego typu zagrożenia.

Lukasz Czekaj

T.Białek, *Terroryzm. Manipulacja strachem*. Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2005; A. Jasiński, *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013; K. Jałoszyński, *Jednostka*

kontrterrorystyczna – element działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego, WSPol, Szczytno 2011; K.Jałoszyński, *Centralny Pododdział Kontrterrorystyczny Polskiej Policji – BOA KGP* Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2016; K.Jałoszyński, *Centralny Pododdział Kontrterrorystyczny Policji „BOA”*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2021; K.Jałoszyński, W.Zubrzycki, J.Jabłoński, *Kontrterroryzm: siły specjalne, działania, wydarzenia w 2016 roku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2017; K.Jałoszyński, M.Stępiński, M.Olechnowicz, *Policyjne siły kontrterrorystyczne w Polsce. Organizacja, zadania, uzbrojenie i wyposażenie*. Bellona: Melanż, Warszawa 2019; R.Borkowski, *Kontrterroryzm i antyterroryzm (aspekty teoretyczne i praktyczne)*. „Bezpieczeństwo: teoria i praktyka”, 2016, nr 3; *Zagadnienia fizycznej walki z zagrożeniami terrorystycznymi*, (red.) K.Jałoszyński. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2010; E.Szafrańska, *Bezpieczeństwo państwa w kontekście zagrożeń terrorystycznych*, [w:] *Wojna z terroryzmem w XXI wieku*, (red.) B.Holyst, K.Jałoszyński, A.Letkiewicz. WSPol, Szczytno 2009; R.Machnikowski, *Polska jako potencjalny cel ataku terrorystycznego*, [w:] *Katastrofy naturalne i cywilizacyjne – zagrożenia cywilizacyjne początku XXI wieku*, (red.) M.Żuber. Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki, Wrocław 2007; R.A.Kosta, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa cywilizacji zachodniej w XXI wieku*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007; K.Wiak, *Prawnokarne środki przeciwdziałania terrorystom*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2009; Zarządzenie nr 26 Komendanta Głównego Policji z dnia 19 kwietnia 2019 r. w sprawie metod i form działania pododdziałów kontrterrorystycznych Policji (Dz. Urz. KGP poz. 47, z późn. zm.)

KRÓLEWSKIE SIŁY POWIETRZNE (ang. *Royal Air Force*, RAF) – brytyjskie siły powietrzne i kosmiczne. Zostały utworzone pod koniec I wojny światowej 1 kwietnia 1918 r., stając się pierwszymi niezależnymi siłami powietrznymi na świecie poprzez połączenie Królewskiego Korpusu Lotniczego (ang. *Royal Flying Corps*, RFC) i Królewskiej Marynarki Wojennej (ang. *Royal Naval Air Service*, RNAS). Po zwycięstwie aliantów nad mocarstwami centralnymi w 1918 r. RAF stał się największą siłą powietrzną na świecie w tamtym czasie. Ta przewaga była jednak chwilowa, bowiem w latach 20. minionego stulecia w Zjednoczonym Królestwie zdecydowanie ograniczono wydatki na obronność. Dopiero od 1936 r. rząd brytyjski wyasygnował znaczne środki, dzięki czemu możliwe było dobrojenie RAF-u w nowoczesny sprzęt (samoloty myśliwskie Hurricane Spitfire), a także intensywne Królewskich Sił Powietrznych stacjami radarowymi, co

umożliwiło koncentrację sił i środków podczas słynnej „bitwy o Anglię” na przełomie lata i jesieni 1940 r. i powstrzymało zwycięski pochód Luftwaffe. Rozbudowane lotnictwo bombowe pod dowództwem marszałka lotnictwa Arthura Harrisa (1892–1984) odegrało istotną rolę w niszczeniu potencjału przemysłowego i infrastruktury III Rzeszy w latach 1942–1945. Do niedawna RAF stanowił jeden z filarów brytyjskiej strategii odstraszenia nuklearnego (bombowce strategiczne Avro Vulcan). Obecnie funkcję tę pełnią wyłącznie atomowe okręty podwodne z pociskami balistycznymi wyposażonymi w głowice nuklearne.

Misją RAF jest wspieranie celów brytyjskiego Ministerstwa Obrony którymi są „zapewnienie zdolności potrzebnych do zapewnienia bezpieczeństwa i obrony Wielkiej Brytanii i terytoriów zamorskich, w tym przed terroryzmem; wspieranie celów polityki zagranicznej rządu, w szczególności w promowaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”. RAF opisuje swoją misję jako działanie „skutecznych, zdolnych do adaptacji i zdolnych sił powietrznych, które nie mają sobie równych, i które wnoszą decydujący wkład w siłę powietrzną wspierającą misję obronną Wielkiej Brytanii”. Deklaracja misji jest wzmocniana przez definicję siły powietrznej RAF, która kieruje jego strategią. Potęga powietrzna jest zaś definiowana jako „zdolność do projekcji siły z powietrza i przestrzeni w celu wywarcia wpływu na zachowanie ludzi lub przebieg wydarzeń”.

Obecnie Królewskie Siły Powietrzne utrzymują flotę operacyjną składającą się z różnych typów samolotów, określanych przez RAF jako „najnowocześniejsze” pod względem technologicznym. Składa się ona w dużej mierze z samolotów stałopłatowych, w tym pełniących następujące role: uderzeniowe, wczesne ostrzeganie i kontrola powietrzna, wywiad, obserwacja, pozyskiwanie celów i rozpoznanie (ang. *Intelligence, surveillance, target acquisition and reconnaissance*, ISTAR), wywiad sygnałowy (SIGINT), patrol morski, tankowanie w powietrzu (ang. *Air-to-Air Refuelling*, AAR) oraz transport strategiczny i taktyczny. Większość wiróplątów RAF-u stanowi część trójsłużbowego Połączonego Dowództwa Śmigłowców wspierającego siły lądowe. Większość samolotów i personelu RAF-u znajduje się w Wielkiej Brytanii, a wiele innych służy w operacjach globalnych (głównie nad Irakiem i Syrią) lub w ugruntowanych bazach zagranicznych (Wyspa Wniebowstąpienia, Cypr, Gibraltar i Falklandy).

Chociaż RAF jest głównym brytyjskim ramieniem sił powietrznych, *Royal Navy's Fleet Air Arm* i *British Army's Army Air Corps* również obsługują uzbrojone samoloty.

RAF to najstarsze niezależne siły powietrzne na świecie; pierwsze, które uniezależniły się od kontroli armii lub marynarki wojennej. Został założony 1 kwietnia 1918 r. (podczas I wojny światowej) w wyniku połączenia Królewskiego Korpusu Lotniczego (RFC) i Królewskiej Marynarki Wojennej (RNAS), zgodnie z zaleceniami raportu przygotowanego przez Jana Smutsa (1870–1950). W tym czasie były to największe siły powietrzne na świecie. Jego siedziba mieściła się w dawnym Hotelu Cecil w Londynie. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w Brytyjskich Siłach Powietrznych obowiązuje nomenklatura stopni wojskowych odmienna od stosowanej w siłach lądowych czy morskich, co również stanowi ewenement.

Po wojnie RAF został drastycznie zredukowany, mimo zadań wynikających z przynależności Zjednoczonego Królestwa do NATO. RAF był odpowiedzialny za brytyjską aktywność wojskową w Iraku i prowadził ograniczone działania w innych częściach Imperium Brytyjskiego, zakładał m.in. bazy do ochrony Singapuru i Malajów. Oddział lotnictwa morskiego RAF, *Fleet Air Arm*, został założony w 1924 r., ale 24 maja 1939 r. przeszedł pod kontrolę Admiralicji.

Po zakończeniu II wojny światowej Królewskie Siły Powietrzne przeszły reorganizację. RAF wniósł istotny wkład w moście powietrznym podczas radzieckiej blokady Berlina na przełomie 1948 i 1949 r. (dostarczając 394 509 ton zaopatrzenia w 65 857 lotach). W latach 1945–1993 na terytorium Niemiec stacjonowały Królewskie Siły Powietrzne w ramach Royal Air Force Germany. Samoloty RAF brały udział w wojnie koreańskiej, wojnie wietnamskiej, kryzysie sueskim, operacjach przeciwpartyzanckich na Malajach, wojnie falklandzkiej i wojnie w Zatoce Perskiej.

Naczelnym dowódcą Królewskich Sił Powietrznych jest Szef Sztabu Lotnictwa, jego przełożonym jest Szef Sztabu Obrony, zasiadający w Radzie Obrony. Dowództwo RAF znajduje się w High Wycombe. W ramach RAF wyróżnia się 5 grup, odpowiedzialnych m.in. za logistykę, operacje na pierwszej linii frontu, szkolenie pilotów. Częściami grup są skrzydła, jedno skrzydło składa się z około 3 eskadr lub wyspecjalizowanych jednostek, RAF posiada łącznie 37 baz wojskowych na terytoriach

Zjednoczonego Królestwa, Gibraltaru, Cypru, Falklandów i Wyspy Wniebowstąpienia.

Kluczowym dla nowych kierunków rozwoju w Wielkiej Brytanii jest dokument „Defence in a Competitive Age” (obrona w dobie rywalizacji), który w marcu 2021 r. został zaprezentowany brytyjskiemu parlamentowi przez Sekretarza Stanu ds. Obrony Bena Wallace’a. Wspomniana publikacja, licząca kilkadziesiąt stron, zawiera bardzo istotne informacje i nakreśla kierunki rozwoju sił zbrojnych, w tym także Królewskich Sił Powietrznych.

Według autorów dokumentu następuje coraz większe przeniesienie środka ciężkości globalnej konfrontacji między państwami na obszar Azji, Pacyfiku i Oceanu Indyjskiego, gdzie głównym, najgroźniejszym przeciwnikiem demokratycznych państw zachodnich jest Chińska Republika Ludowa (ChRL). Jednocześnie odnotowano także zaostrzającą się rywalizację między państwami demokratycznymi a państwami autorytarnymi – jest to konfrontacja wartości oraz wpływów poszczególnych systemów politycznych. Dochodzi do szybkich zmian technologicznych, które przenoszą konfrontację w nowe obszary, a ponadto sama technologia daje nieznane dotąd narzędzia dominacji.

Współcześnie można zauważyć, że światowe środowisko bezpieczeństwa ulega degradacji. Jednocześnie coraz bardziej zacierają się granice między wojną a pokojem, graczami państwowymi i niepaństwowymi, środowiskiem macierzystym a zamorskim, światem realnym a wirtualnym. Znane od dawna techniki oddziaływania takie jak przemoc ekonomiczna, wroga propaganda, kradzież własności intelektualnej i szpiegostwo zostały obecnie potężnie wzmocnione poprzez powszechną dostępność do informacji oraz transformację technologiczną. Jak piszą autorzy dokumentu, adwersarze starają się podważyć podstawy bezpieczeństwa oraz dobrobytu, szukając sposobów na naruszenie brytyjskiej zdolności decyzyjnej oraz spójności sojuszy, godząc też w międzynarodowe instytucje. Podkreślają, że wciąż spotykają się z wyzwaniem z pogranicza otwartej wojny oraz z użyciem środków niekinetycznych do wpłynięcia na poziom naszego bezpieczeństwa, i taka też będzie charakterystyka przyszłego środowiska operacyjnego.

Oczywiście mowa jest także o Federacji Rosyjskiej, która nadal stanowi największe jądrowe, militarne konwencjonalne oraz okolooprogowe

lub też hybrydowe zagrożenie dla Europy. Modernizacja sił zbrojnych, zdolność do zintegrowania całości aktywności państwa oraz większa skłonność do podejmowania ryzyka czyni z Rosji groźnego i nieprzewidywalnego przeciwnika.

Należy również wspomnieć o zagrożeniu ze strony Chińskiej Republiki Ludowej: jej rosnąca siła jest ponad wszelką wątpliwość najważniejszym geopolitycznym czynnikiem współczesnego świata. Chiny stanowią skomplikowane i systemowe zagrożenie. Jak jasno wynika z tekstu „Zintegrowanego Przeglądu Obronnego”, będącego oficjalnym dokumentem doktrynalnym Ministerstwa Obrony Wielkiej Brytanii – niezbędna jest gotowość, by się temu przeciwstawić dla ochrony zachodnich wartości i globalnych interesów Zjednoczonego Królestwa przy jednoczesnym utrzymaniu zdolności do przeciwdziałania innym niekorzystnym czynnikom, takim jak zmiany klimatyczne, by czerpać korzyści z rodzimych zasobów ekonomicznych. Znaczący wpływ chińskiej modernizacji sił militarnych, która przebiega wyraźnie szybciej niż w innych krajach, a także wzrost chińskiej asertywności w regionie azjatyckim i obszarze Oceanu Indyjskiego, będzie rosnącym wyzwaniem. Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej oraz Islamskiej Republice Iranu poświęcono jedno zdanie. Według obecnie posiadanych danych dalej będą stanowiły zagrożenie w związku z posiadaniem broni jądrowej (KRLD) bądź w związku z jądrowymi aspiracjami (Iran).

Następnie scharakteryzowano zagrożenia terrorystyczne, które też podlegają transformacji. Zauważono, że działalność terrorystów przenosi się z klasycznego pola walki do cyberprzestrzeni, gdzie starają się oni oddziaływać propagandowo na państwa zachodniego kręgu kulturowego, nie bez sukcesów. Wspomniano też o zmianach klimatycznych, szybkim rozwoju technologii oraz dostępie do niej dla wielu nieodpowiedzialnych aktorów na arenie międzynarodowej itd.

Z powyższego dokumentu wyłania się niewesoły obraz sytuacji międzynarodowej, w której środowisko bezpieczeństwa jest coraz bardziej skomplikowane, coraz mniej stabilne i wymagające wzmożonej aktywności wszystkich rodzajów sił zbrojnych Zjednoczonego Królestwa z lotnictwem na czele.

Według Ministerstwa Obrony Wielkiej Brytanii przyszłe pole walki nie będzie ograniczone liniami na mapie czy geograficznie. Należy się

spodziewać złożonych, skomplikowanych i wzajemnie się wspierających wyzwań zarówno poniżej, jak i potencjalnie powyżej progu wojny. Dostrzeżono też, że technologiczna przewaga Wielkiej Brytanii i sojuszników nad potencjalnymi przeciwnikami w ciągu ostatnich dwóch dekad znacznie zmalała. Dzieje się tak nie tylko z powodu wysiłków tych państw, ale także na skutek szybkiego postępu technologicznego, który pozwala na pozyskanie gotowych technologii komercyjnych na rynku cywilnym do efektywnej modernizacji systemów wojskowych.

Do nowych technologii wskazanych przez brytyjskie Ministerstwo Obrony jako stanowiących szczególne wyzwanie zaliczono pociski hipersoniczne, pozwalające na precyzyjny atak konwencjonalnym lub jądrowym ładunkiem bojowym z wykorzystaniem nieprzewidywalnej trajektorii lotu, dające mało czasu na reakcję i z tego powodu bardzo trudne do zneutralizowania. Należy przypuszczać, że RAF (oprócz strategicznych sił nuklearnych) będzie podlegać stałej szybkiej modernizacji w dającej się przewidzieć perspektywie czasowej. Świadczy o tym m.in. sukcesywne wprowadzanie do służby najnowszych samolotów wielozadaniowych V generacji, czyli amerykańskich F-35.

Anna Kochnowska

J. Buckley, P. Beaver, *The Royal Air Force: The First One Hundred Years*. Oxford University Press, Oxford 2018; C. Bowyer, *History of the RAF*. Published by Hamlyn, London 1977; M. Dean, *The Royal Air Force and Two World Wars*. Cassell, London 1979; M. Napier, *The Royal Air Force: A Centenary of Operations*. Osprey Publishing, London 2018; *Royal Air Force*, <https://www.magnum-x.pl/artykul/royal-air-force> [dostęp 19.02.2024]; M. Fischer, J. Fischer, J. Gruszczyński, *Royal Air Force*, <https://zbiam.pl/artykuly/royal-air-force> [dostęp 20.02.2024].

MALWARE (ang. *malicious software*) to ogólna kategoria oprogramowania, które zostało zaprojektowane, aby wtargnąć do systemu komputerowego i pozyskać dane lub uszkodzić system komputerowy bez zgody użytkownika, często utrudniając mu dostęp do zasobów. Malware może przyjmować różne formy, jednak celem jest nielegalne działanie, które służy uzyskaniu korzyści dla podejmującego czynności bądź też spowodowanie szkody dla sprzętu lub użytkownika. Bywa też nazywany programem złośliwym. W tej grupie nie znajdują się jednak programy posiadające wady bądź usterki umieszczone w kodzie w sposób niezamierzony, będące efektem błędów w realizacji, które również mogą mieć negatywne skutki dla użytkownika. Co istotne, obiektem szkodliwego działania mogą być również inne sprzęty posiadające możliwość podłączenia do Internetu w sposób zdalny bądź stacjonarny.

Na przestrzeni ostatnich lat liczba wariantów złośliwego oprogramowania rosła. Jeden z pierwszych malware, który był zdolny do samoreplikacji i przenoszenia się między komputerami, pojawił się już w latach 70. XX wieku na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles; szerzej opisano ten typ oprogramowania w latach 80., kiedy pojawiły się pierwsze wirusy złożone. Już u samych początków swojego istnienia malware zauważono, że należy łączyć je z technologią kryptograficzną.

W pierwszych dekadach swojego istnienia wirusy rozprzestrzeniały się na komputerach osobistych poprzez programy wykonywalne lub też startowe dyskietek, gdyż dostęp do Internetu nie był powszechny. Infekcje były zatem przenoszone poprzez urządzenie zewnętrzne i również za ich pomocą rozpoczynały działanie. Wraz z rozwojem sieci i wzrostem popularności komputerów osobistych w latach 90. malware stał się bardziej powszechny. Różne formy złośliwego oprogramowania zaczęły przenosić się za pośrednictwem e-maili, sieci P2P, makr i innych środków. Należy zauważyć, że pierwsze znane nam dzisiaj formy złośliwego oprogramowania przenoszone przez sieć nie powstały na komputerach osobistych, lecz na wielozadaniowych systemach unix, gdzie wykorzystywały luki w zabezpieczeniach i wywoływały oddzielne procesy służące często nielegalnym celom. Początkowo malware były tworzone jako weryfikacja możliwości technologicznych, jednak z czasem zaczęto je projektować do osiągnięcia zysku. Formy cyberprzestępczości, które są realizowane za pośrednictwem malware to:

- ▶ kradzież danych oraz tożsamości;
- ▶ niszczenie lub uszkodzanie systemów;
- ▶ spowalnianie działania komputera poprzez wykorzystywanie zasobów systemowych lub generowanie dodatkowego ruchu sieciowego;
- ▶ szpiegostwo;
- ▶ wymuszenia konkretnych działań (szantaż);
- ▶ wyłudzenie pieniędzy;
- ▶ infekowanie komputerów i używanie ich do wydobywania kryptowalut;
- ▶ zakłócanie działalności biznesowej lub usług administracyjnych;
- ▶ tworzenie botnetów dla celów związanych z cyberprzestępczością.

Najczęściej działania te są podejmowane w celach zarobkowych, szpiegowskich i politycznych. Warto podkreślić, że istnieją rodzaje malware, które mogą rozprzestrzeniać na inne komputery w sieci, tworząc tzw. efekt kuli śnieżnej i powodując dalsze szkody, jak na przykład ataki DDoS. Wśród najważniejszych podmiotów zagrożonych malware są obiekty infrastruktury krytycznej, której prawidłowe działanie jest niezbędne do stabilnego funkcjonowania państwa. Wśród elementów

oprogramowania zaliczających się do szerokiej kategorii malware wymienić należy:

- ▶ wirus (program komputerowy zdolny do samoreplikacji i infekowania innych programów lub plików, stanowi podstawę teorii malware, potrzebuje programu, do którego się dołączy bądź nadpisze jego zawartość);
- ▶ robak (złośliwe oprogramowanie, które rozprzestrzenia się samoistnie po sieciach komputerowych, wykorzystując luki w zabezpieczeniach, często za pośrednictwem poczty elektronicznej, występuje samodzielnie);
- ▶ backdoor (ukryte wejście do systemu lub oprogramowania, umożliwiające zdalny dostęp bez autoryzacji lub uwierzytelnienia);
- ▶ koń trojański (narzędzie pozorujące niegroźne oprogramowanie, które w rzeczywistości jest złośliwe i umożliwia cyberprzestępcom zdalny dostęp do zainfekowanego systemu, nie powiela się, ale działa w tle);
- ▶ dropper (skrypt używany do instalowania i uruchamiania innego złośliwego oprogramowania na komputerze użytkownika, może być częścią zaawansowanych ataków malware'owych, które wykorzystują je jako pierwszy etap infekcji);
- ▶ ransomware (oprogramowanie, które szyfruje pliki na zainfekowanym komputerze i żąda od użytkownika okupu w zamian za odszyfrowanie plików, zdjęcie blokady);
- ▶ fork-bomba (program komputerowy, który generuje wiele procesów w systemie, zużywając zasoby i prowadząc do jego zawieszenia);
- ▶ exploit (wykorzystanie luki w oprogramowaniu lub systemie operacyjnym w celu uzyskania nieautoryzowanego dostępu lub wykonania złośliwego kodu, często jest powiązany ze złośliwymi reklamami atakującymi przez legalną stronę);
- ▶ złośliwy cryptomining (wykorzystanie zasobów komputera ofiary do wydobywania kryptowalut bez jej zgody lub wiedzy, instalowany zazwyczaj przez konia trojańskiego);
- ▶ dialer (program, który automatycznie łączy się z siecią telefoniczną, zazwyczaj w celu połączenia się z płatnymi numerami lub usługami);

- ▶ keyloggers (program, który rejestruje i monitoruje klawisze naciśnięte na klawiaturze komputera, służący do kradzieży poufnych informacji, takich jak hasła);
- ▶ rootkit (narzędzie lub zestaw programów, które umożliwiają utrzymanie trwałego i ukrytego dostępu do systemu komputerowego, pozwalają cyberprzestępcom na uzyskanie pełnej kontroli nad zainfekowanym systemem);
- ▶ PUP (ang. *Potentially Unwanted Program*) to program komputerowy, który może być legalnie instalowany, ale często jest uważany za niepożądany ze względu na zawarte w nim funkcje szpiegowskie lub reklamowe);
- ▶ adware (złośliwe oprogramowanie, które wyświetla irytujące reklamy lub przekierowuje użytkownika na strony internetowe z reklamami, często w celu generowania zysków dla cyberprzestępców);
- ▶ spyware (programy komputerowe potajemnie monitorujące aktywność użytkownika w celu kradzieży danych osobowych, takich jak hasła czy informacje finansowe);
- ▶ rogue anti-spyware (fałszywe oprogramowanie antyspyware, które podszywa się pod rzeczywisty program antywirusowy, ale w rzeczywistości jest złośliwe);
- ▶ scamware (złośliwe oprogramowanie, które wykorzystuje oszukańcze taktyki w celu przekierowania użytkowników na strony internetowe lub wyświetlenia niechcianych reklam);
- ▶ stealware (oprogramowanie, które kradnie lub wykorzystuje w sposób nielegalny informacje o transakcji handlowej prowadzonej online);
- ▶ hijacker (program, który przejmuje kontrolę nad przeglądarką internetową lub systemem operacyjnym, zmieniając ustawienia i przekierowując użytkownika na złośliwe strony internetowe).

Lista malware niestety nie jest zamknięta. Objawy, które mogą wskazywać na zainfekowanie komputera złośliwym oprogramowaniem, obejmują drastyczne spowolnienie pracy sprzętu, gwałtowne pojawianie się niechcianych okienek, przekierowywanie na podejrzane strony internetowe, znaczący wzrost liczby otrzymywanego spamu, częste braki w reakcji systemu, pojawianie się pasków i rozszerzeń w przeglądarce, a także

blokowanie działania aplikacji ochronnych lub utrata miejsca na dysku. Zdarza się, że malware działa bezobjawowo, dlatego w celu potwierdzenia jego obecności należy skorzystać z narzędzia do skanowania na obecność złośliwego oprogramowania, które najczęściej stanowi integralną część antymalware. Do przykładów znanych ataków malware na świecie zalicza się ILOVEYOU (w 2000 r. ten wirus rozprzestrzenił się poprzez załączniki w poczcie elektronicznej, podszywając się pod list miłosny i spowodował ogromne szkody na całym świecie, usuwając lub kradnąc pliki zainfekowanych użytkowników), Stuxnet (odkryty w 2010 r. atak malware ukierunkowany na systemy kontroli przemysłowej, głównie w irańskich instalacjach jądrowych), SolarWind (w 2020 r. ujawniono, że cyberprzestępcy wykorzystali lukę w oprogramowaniu SolarWinds, popularnym narzędziu do monitorowania sieci, aby dokonać szeroko zakrojonego ataku na wiele agencji rządowych i firm na całym świecie). Natomiast w Polsce znane były ataki banking trojans: takie jak Zeus, SpyEye czy Emotet. Te złośliwe programy, zdolne do kradzieży danych logowania do bankowości internetowej oraz poufnych informacji finansowych, stanowiły poważne zagrożenie dla użytkowników i instytucji finansowych. Innym przykładem był Zlob. To rodzaj trojana, który infekował komputery użytkowników i miał różne funkcje, w tym kradzież danych osobowych, wyświetlanie irytujących reklam oraz otwieranie backdoorów do systemu. Locky to z kolei malware znany z masowych kampanii *phishingowych*, w których ofiary otrzymywały zainfekowane załączniki do e-maili szyfrujące pliki na komputerze ofiary tuż po otwarciu. Liczba i złożoność zagrożeń stale ewoluują, dlatego konieczne jest ciągłe uaktualnianie strategii i środków obronnych w dziedzinie cyberbezpieczeństwa. Istnieje wiele dobrych praktyk, które pomagają chronić się przed złośliwym oprogramowaniem. Należą do nich m.in. regularnie wykonywane aktualizacje systemu i oprogramowania, które zawierają poprawki bezpieczeństwa pomagające zapobiegać lukom i eliminujące słabości kodu. Pomimo powszechnego przekonania, że część systemów nie potrzebuje instalacji oprogramowania antywirusowego i antimalware, wskazane jest ich aktywne użytkowanie. Silne i unikalne hasła do kont internetowych i systemowych to kolejny fundamentalny element funkcjonowania w sieci. Istotne jest, aby przy płatnościach drogą elektroniczną korzystać z szyfrowanej transmisji danych

oraz posiadać włączoną zaporę sieciową. W przypadku używania urządzeń mobilnych należy pobierać aplikacje ze sprawdzonych i rzetelnych źródeł oraz ograniczać ich liczbę do niezbędnego minimum. W celu prewencji dobrze jest unikać otwierania załączników e-mailowych lub klikania w linki pochodzące z podejrzanych lub nieznanych źródeł, gdyż mogą być potencjalnie zainfekowane malwarem. Warto również zgłaszać incydenty do odpowiednich organów czy służb do spraw cyberbezpieczeństwa.

Malware to jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla użytkowników komputerów oraz firm, a różnorodność jego rodzajów wpływa na szeroki wachlarz konsekwencji, jakie niesie za sobą zainfekowanie systemu złośliwym oprogramowaniem. Ogromne znaczenie ma zatem stosowanie odpowiednich środków zapobiegawczych oraz wdrażanie wskazówek dotyczących postępowania w przypadku zdarzenia. Rozwój cyberprzestępczości to proces stale towarzyszący wzrostowi zaawansowania technologii. Należy zatem działać na bieżąco, a nie jedynie na wypadek wystąpienia incydentu. Odpowiednia strategia ochrony pozwoli zmniejszyć ryzyko strat. Edukacja i podnoszenie świadomości użytkowników na temat malware to fundament efektywności wobec zagrożenia również w cyberprzestrzeni.

Karolina Baron

A.Afianian, S.Niksefat, B.Sadeghiyan, D.Baptiste, *Malware Dynamic Analysis Evasion Techniques: A Survey*, "ACM computing surveys, Baltimore: ACM", 2020, No 1, Vol.52 (6); *Malware*, [in:] *Rogue Money and the Underground Economy: An Encyclopedia of Alternative and Cryptocurrencies*, (ed.) J. C. Edmunds. ABC-CLIO, New York 2020; O. Wasiuta, *Złośliwe oprogramowanie (w tym wirusy)*, [w:] *Encyklopedia Bezpieczeństwa*. W 4 tomach, (red.) O.Wasiuta, S.Wasiuta. Wydawnictwo Libron. T.4 – S-Z, Kraków 2021; A. Qamar, A.Karim, V.Chang, *Mobile malware attacks: Review, taxonomy & future directions*, "Future generation computer systems", 2019, No 8, Vol.97; E.Babulak, *Malware: Detection and Defense*, IntechOpen 2023; D.Barker, *Malware Analysis Techniques*, Packt Publishing, Birmingham 2021; M.Borrelli, *Malware and computer security incidents: handling guides*. Nova Publishers, New York 2013; A.Klymenov, A.Thabet, *Mastering malware analysis: the complete malware analyst's guide to combating malicious software, APT, cybercrime, and IoT attacks*, Packt Publishing, Birmingham 2019.

MIĘDZYNARODOWE CENTRUM ŚCIGANIA ZBRODNI AGRESJI PRZECIWKO UKRAINIE (ang. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine – ICPA) – wyjątkowe centrum sądowe działające w ramach Eurojustu, utworzone przy wsparciu UE, USA i Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) w Hadze, którego zadaniem jest wspieranie krajowych dochodzeń w sprawie zbrodni agresji związanej z wojną w Ukrainie. ICPA – pierwsza tego typu platforma w historii sądownictwa – będzie obsługiwać wspólny zespół dochodzeniowo-śledczy składający się dotychczas z zespołów prokuratorskich z Ukrainy, Litwy, Łotwy, Estonii, Polski, Słowacji i Rumunii. Protokół ustaleń ustanawiający ICPA przewiduje także udział Biura Prokuratora MTK. Na drugim etapie ułatwiony zostanie udział innych krajów i organizacji, takich jak misja doradcza UE w Ukrainie. Ponadto państwa posiadające informacje lub dowody istotne dla dochodzenia w sprawie zbrodni agresji przeciwko Ukrainie mogą również wystąpić o udział w badaniu.

W następstwie protokołu ustaleń z członkami zespołu Stany Zjednoczone mianowały specjalnego prokuratora ds. zbrodni agresji, który będzie wspierał działania ICPA. Centrum będzie w rzeczywistości prekursorem specjalnego trybunału ds. agresji, tworzącego akta sprawy, które mogłyby trafić do sądu.

Utworzenie ICPA wynikało z dostrzeżonej potrzeby rozpoczęcia gromadzenia danych, przesłuchiwanie ofiar i tworzenia dokumentacji dowodowej przed zakończeniem wojny, a poziom pomocy, jaką ma otrzymać, wyraźnie pokazuje, że istnieje ogromna wola polityczna, aby zająć się zbrodnią agresji Putina. Niezwykle ważne jest zbadanie, w jaki sposób zebrane dowody mogłyby zostać najlepiej wykorzystane przez sądy krajowe. Społeczność międzynarodowa musi wysłać jasny sygnał, że zbrodnia agresji nie pozostanie bezkarna ze względu na ograniczenia istniejących mechanizmów sądowych. Sprawiedliwość musi zwyciężyć. Ladislav Hamran, prezes Eurojustu, powiedział, że centrum nie będzie przygotowywać aktów oskarżenia, ale gromadzić dowody i udostępniać je sądom krajowym oraz międzynarodowym, aby pomóc w opracowaniu najlepszej drogi do uzyskania sprawiedliwości.

Dzięki ICPA niezależni prokuratorzy z różnych krajów mogą na co dzień współpracować w tym samym miejscu, szybko i skutecznie

wymieniać dowody oraz uzgadniać wspólną strategię dochodzeniową i ścigania. Prace ICPA skutecznie przygotowują i przyczynią się do wszelkich przyszłych ścigań zbrodni agresji, niezależnie od jurysdykcji, przed którą zostaną one wszczęte. Lokalizacja w Hadze ma kilka zalet. ICPA ma nie tylko bezpośredni dostęp do cennej wiedzy specjalistycznej Sekretariatu Sieci ds. Ludobójstwa działającego w Eurojuście, ale także czerpie korzyści z bliskiej współpracy i koordynacji z MTK i innymi międzynarodowymi podmiotami wymiaru sprawiedliwości.

Utworzenie ICPA wynikało ze stale rosnącej liczby dowodów zbrodni popełnionych przez Putina i jego żołnierzy oraz konieczności zajęcia się zbrodnią, od której wszystko się zaczęło – zbrodnią agresji, gdy 24 lutego 2022 r. Putin przeprowadził atak na Ukrainę na pełną skalę. Chociaż wiele zbrodni popełnionych przez Putina i jego żołnierzy jest już przedmiotem dochodzeń i ścigania przez sądy krajowe lub międzynarodowe, zbrodnia agresji wymaga jeszcze kompleksowych reakcji.

Zbrodnia agresji jest zbrodnią popełnioną przez najwyższe kierownictwo polityczne i wojskowe. Biorąc pod uwagę, że Rosja nie jest stroną Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, nie może ścigać rosyjskich przywódców za zbrodnie agresji w kontekście wojny Rosji z Ukrainą. Aby wypełnić tę lukę, w listopadzie 2022 r. Komisja Europejska i Europejska Służba Działań Zewnętrznych przedstawiły dokument analizujący różne możliwości zapewnienia pełnej odpowiedzialności za zbrodnie popełnione w kontekście wojny rosyjskiej przeciwko Ukrainie, w tym zbrodnie agresji. ICPA to pierwszy krok w tym procesie mający na celu zabezpieczenie dowodów i przygotowanie spraw do przyszłych procesów, czy to przed sądami krajowymi, wyznaczonym trybunałem, czy też Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. przestępstw podlegających jego jurysdykcji.

Przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen ogłosiła utworzenie Międzynarodowego Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie podczas 24 szczytu UE–Ukraina w dniu 2 lutego 2023 r., podkreślając, że celem ośrodka jest postawienie przed sądem osób zamieszanych w „niewypowiedziane okropności”, takie jak przemoc na tle seksualnym, porwania dzieci i wysiedlenia ludności cywilnej. Władze ukraińskie analizują ponad 93 tys. raportów dotyczących

zbrodni wojennych i postawiły zarzuty 207 podejrzanym przed sądami krajowymi.

Wojna w Ukrainie jest najlepiej udokumentowaną w historii, a po raz pierwszy aktywne śledztwa w sprawie zbrodni agresji toczą się w czasie trwania konfliktu zbrojnego. Jednocześnie mamy do czynienia z przestępczością międzynarodową, która rzadko jest ścigana i dla której nie ma standardowej praktyki. Szybkie utworzenie ICPA wypełnia lukę między ambicjami a rzeczywistością, gromadząc odpowiednie zainteresowane strony, zabezpieczając kluczowe dowody i dbając o to, aby nie tracić czasu na budowanie podstaw do przyszłego ścigania zbrodni agresji. Czyniąc to, społeczność prawnicza przekazuje jasny sygnał, że osoby odpowiedzialne za zbrodnie agresji przeciwko Ukrainie zostaną pociągnięte do odpowiedzialności.

Międzynarodowe Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie rozpoczęło swoją działalność 3 lipca 2023 r., na wniosek Agencji Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (Eurojust). Nowo utworzone centrum będzie miało kluczowe znaczenie w prowadzeniu dochodzeń w sprawie rosyjskiej zbrodni agresji przeciwko Ukrainie i ułatwi budowanie spraw na potrzeby przyszłych procesów. Zapewni strukturę wspierającą i usprawniającą trwające i przyszłe dochodzenia w sprawie zbrodni agresji oraz przyczyni się do wymiany i analizy dowodów zgromadzonych od początku rosyjskiej agresji.

Podczas wydarzenia inauguracyjnego europejski komisarz ds. sprawiedliwości Didier Reynders stwierdził, że „wraz z utworzeniem ICPA Unia Europejska potwierdza swoje zaangażowanie w zapewnienie pełnej odpowiedzialności za międzynarodowe zbrodnie popełnione podczas wojny Rosji przeciwko Ukrainie, łącznie ze zbrodnią agresji”. Reynders dodał również, że utworzenie ICPA jest wyraźnym sygnałem dla świata, że zakaz użycia siły w dalszym ciągu stanowi fundament międzynarodowego porządku opartego na zasadach, a ci, którzy go naruszają, zostaną pociągnięci do odpowiedzialności.

Centrum, utworzone przy wsparciu Komisji Europejskiej, składa się z wybranych prokuratorów krajowych, którzy już uczestniczą w zespole dochodzeniowo-śledczym, z którym centrum jest powiązane w swoich działaniach. Stany Zjednoczone dostarczą dowody i oddelegują do Hagi

specjalną prokurator Jessicę Kim, która będzie miała nieograniczony dostęp do znacznej wiedzy specjalistycznej i zasobów zgromadzonych w odpowiedzi na bezprawną wojnę agresywną prowadzoną przez Rosję – powiedział zastępca prokuratora generalnego Kenneth Polite, odnosząc się do Departamentu Sprawiedliwości USA: „Wspieramy wszelkie wysiłki... mające na celu zapewnienie odpowiedzialności i sprawiedliwości wobec Rosji za prowadzenie tej wojny agresywnej przeciwko Ukrainie”.

Eksperti biorący udział w badaniu będą mogli codziennie współpracować, szybko wymieniać dowody i uzgadniać wspólną strategię. **Eurojust zapewni wsparcie operacyjne, prawne, finansowe i logistyczne**, w tym w zakresie zabezpieczania, przechowywania i analizowania dowodów. Praca ta jest niezbędna, aby przygotować się na przyszłe procesy, czy to przed sądami krajowymi, czy międzynarodowymi, w tym przed ewentualnym trybunałem ds. zbrodni agresji lub Międzynarodowym Trybunałem Karnym (MTK) ds. przestępstw objętych jego jurysdykcją.

Eurojust ściśle współpracuje z komisją i członkami wspólnego zespołu dochodzeniowo-śledczego, aby centrum mogło zapewnić organom krajowym możliwie najlepsze wsparcie: operacyjne, prawne, finansowe i logistyczne w zakresie prac obejmujących zabezpieczanie, przechowywanie i analizowanie dowodów. Ma to zasadnicze znaczenie dla przygotowania się do przyszłych procesów, czy to przed sądami krajowymi, czy międzynarodowymi, w tym przed ewentualnym trybunałem za zbrodnię agresji lub Międzynarodowym Trybunałem Karnym (MTK) za zbrodnie podlegające jego jurysdykcji.

Przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen powiedziała: „*Inwazja Rosji na Ukrainę każdego dnia przynosi niewypowiedziane okropności. Głęboko niepokojące wiadomości o celowych atakach na ludność cywilną, w tym na dzieci, stały się codziennym okrutnym przypomnieniem rozlewu krwi, który Putin sprowadził z powrotem na nasz kontynent. Gromadzi się dowody niezliczonych międzynarodowych zbrodni popełnionych przez Rosję. Nowe międzynarodowe centrum ścigania będzie odgrywać kluczową rolę w zapewnieniu, że sprawcy zostaną pociągnięci do odpowiedzialności, w tym za zbrodnię agresji. Zrobimy wszystko, co w naszej mocy, aby pociągnąć Putina i jego popleczników do odpowiedzialności*”.

Uczestnicy ICPA korzystają ze wsparcia operacyjnego, technicznego, logistycznego i finansowego Eurojustu. Podstawowa baza danych o dowodach z przestępstw międzynarodowych, zarządzana przez Eurojust, odgrywa kluczową rolę w umożliwieniu pracy ICPA. Dowody przekazane już do podstawowej bazy danych dotyczącej przestępstw międzynarodowych (Core International Crimes Evidence Database – CISED) w kontekście innych zbrodni międzynarodowych (ludobójstwa, zbrodni przeciw ludzkości i wojennych) mogą być równie istotne dla dochodzenia w sprawie zbrodni agresji. Możliwe jest także przechowywanie w CISED krajowego materiału dowodowego przyniesionego przez uczestników ICPA do analizy.

ICPA jest w całości finansowana przez Służbę ds. Instrumentów Polityki Zagranicznej Komisji Europejskiej. Umowa o wkładzie finansowym na początkową kwotę 8,3 mln euro została podpisana przez dyrektora Służby Komisji Europejskiej ds. Instrumentów Polityki Zagranicznej i dyrektora administracyjnego Eurojustu. Natomiast Departament Stanu USA w ramach zaangażowania na rzecz integralności terytorialnej i suwerenności Ukrainy oraz promowania wszechstronnej sprawiedliwości i odpowiedzialności za międzynarodowe zbrodnie przeciwko Ukrainie i jej narodowi przekaze 1 mln dolarów na działalność centrum.

Olga Wasiuta

International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine, <https://www.eurojust.europa.eu/international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine> [dostęp 25.03.2024]; Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations Ukraine, *International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today*, 3.07.2023, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/ukraine-international-centre-prosecution-russias-crime-aggression-against-ukraine-starts-operations-2023-07-03_en [dostęp 25.03.2024]; C. Riehle LL.M., *International Centre for Prosecution of Crime of Aggression against Ukraine Opened*, 25.09.2023, <https://eucrim.eu/news/international-centre-for-prosecution-of-crime-of-aggression-against-ukraine-opened/> [dostęp 25.03.2024]; M. Miller, *U.S. Assistance to International Investigation of the Crime of Aggression Against Ukraine*, 14.11.2023, <https://www.state.gov/u-s-assistance-to-international-investigation-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine/> [dostęp

25.03.2024]; E.U. Ochab, *The International Centre For The Crime Of Aggression Against Ukraine Starts Operations In The Hague*, <https://www.forbes.com/sites/ewelinaochab/2023/07/25/the-international-centre-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine-starts-operations-in-the-hague/?sh=2d8811613336> [dostęp 25.03.2024]; *International Centre for Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine starts operation*, 4.07.2023, <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/international-centre-for-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine-starts-operation/> [dostęp 25.03.2024]; *Ukraine: International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today*, 3.07.2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3606 [dostęp 25.03.2024]; *Ukraine: International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today*, 7.07.2023, https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-international-centre-prosecution-russias-crime-aggression-against-ukraine-starts-operations-today?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwwr6wBhBcEiwAfMEQs_O5s2YHbnoHclYfSc2ntLCRV4B7_DlPsY-qSmLTHP6AeEjEyxidUHBoCwwkQAvD_BwE [dostęp 25.03.2024]; L. O'Carroll, *Centre for prosecuting crimes of aggression opens in The Hague*, 3.07.2023, <https://www.theguardian.com/law/2023/jul/03/centre-for-prosecuting-crimes-of-aggression-opens-in-the-hague> [dostęp 25.03.2024]; M. Jędrusiak, *Putting Russia on trial. Ukrainian efforts to establish a tribunal for crimes of aggression*, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW%20Commentary%20560.pdf> [dostęp 25.03.2024].

MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ PRAWA MORZA (ang. *International Tribunal for the Law of the Sea*, ITLOS) jest międzynarodowym, stałym organem sądowym. Jego powstanie jest ściśle związane z uchwaleniem Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawie morza, co nastąpiło w Montego Bay (Jamajka) 10 grudnia 1982 r. Konwencja weszła w życie w 1994 r. Jej celem było dążenie do uregulowania zagadnień związanych z prawem morza. Zdaniem jej sygnatariuszy regulacje te wnoszą istotny wkład w utrzymanie pokoju, sprawiedliwości i postępu. Dotyczą one bowiem kwestii suwerenności terytorialnej wszystkich państw oraz porządku prawnego dla mórz i oceanów. Te ostatnie mają przyczynić się do ułatwienia międzynarodowej komunikacji i sprzyjać pokojowemu korzystaniu z mórz i oceanów oraz sprawiedliwemu i efektywnemu wykorzystaniu ich zasobów, a także badaniu, ochronie i zachowaniu środowiska morskiego. Według przedstawicieli państw biorących udział w konferencji w Montego Bay osiągnięcie tych celów przyczyni się do ustanowienia słusznego

i sprawiedliwego międzynarodowego ładu gospodarczego, uwzględniającego interesy i potrzeby całej ludzkości, a zwłaszcza interesy i potrzeby państw rozwijających się, bez względu na to czy są to państwa nadbrzeżne, czy też śródlądowe. Na mocy konwencji z Montego Bay został powołany Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza. Jest on organem prawa międzynarodowego i międzynarodowym organem sądowniczym.

Trybunał działa na podstawie konwencji o prawie morza oraz statutu. Jego siedziba znajduje się w Hamburgu w Niemczech. Tam też zwykle toczą się postępowania. Jednakże Trybunał, jeśli tylko uzna za stosowne, może odbywać posiedzenia i wykonywać swoje funkcje w innych miejscach. Oficjalnymi językami Trybunału są: język angielski i język francuski. Trybunał ma charakter uniwersalny. Reprezentuje on podstawowe systemy prawne świata tj.: prawo precedensowe, prawo kontynentalne, prawo stanowione i prawo religijne. Trybunał został ustanowiony z myślą o całej społeczności międzynarodowej. Tym samym stronami w sporze przed Trybunałem nie muszą być jedynie państwa-strony konwencji z Montego Bay.

W skład Trybunału wchodzi 21 niezależnych sędziów powoływanych na 9 lat z możliwością ponownego wyboru. Jego skład jest wybierany w oparciu o tzw. sprawiedliwy podział geograficzny. Sędziowie Trybunału muszą cechować się najwyższym autorytetem, bezstronnością i uczciwością, a ponadto muszą być uznawani za autorytet w dziedzinie prawa morza. Członkowie Trybunału nie mogą pełnić jakiejkolwiek funkcji politycznej lub administracyjnej. Nie mogą być też związani z działalnością operacyjną przedsiębiorstwa zajmującego się badaniem lub eksploatacją zasobów morza lub dna morskiego albo innym handlowym wykorzystaniem morza lub dna morskiego. Nie mogą też występować w charakterze agenta, doradcy lub adwokata w żadnej sprawie przed Trybunałem. Przy wykonywaniu funkcji sędziego członkom Trybunału przysługują przywileje i immunitety dyplomatyczne. W składzie Trybunału nie może być dwóch członków, posiadających obywatelstwo tego samego państwa. Zgłoszenia kandydatur dokonują państwa-strony konwencji. Jednakże, każde z nich może przedstawić kandydatury nie więcej niż dwóch osób. Na tej podstawie tworzone są listy kandydatów. O wyborze członków Trybunału państwa-strony konwencji są powiadamiane przez Sekretarza Trybunału. Informuje je na piśmie, że w ciągu dwóch miesięcy powinny przedstawić kandydatury na członków

Trybunału. Członkowie Trybunału są wybierani przez państwa-strony konwencji z Montego Bay w głosowaniu tajnym. Same wybory odbywają się podczas spotkania państw-stron o prawie morza. Do Trybunału zostają wybrani ci kandydaci, którzy otrzymają w wyniku głosowania największą liczbę głosów i większość dwóch trzecich głosów państw-stron obecnych i głosujących. Członek Trybunału wykonuje swoje obowiązki do chwili obsadzenia jego stanowiska. Co więcej, w sytuacji zastąpienia go na stanowisku, pełni on nadal swoje funkcje w każdym niezakończonym postępowaniu, które zostało wszczęte przed jego zastąpieniem.

Członek Trybunału nie może brać udziału w orzekaniu w sprawie, w której brał już udział jako agent, doradca albo adwokat którejś ze stron sporu. Sytuacja ma miejsce również wtedy, gdy w konkretnej sprawie członek Trybunału brał udział jako członek krajowego lub międzynarodowego sądu albo trybunału arbitrażowego. Ponadto jeśli są przesłanki, w związku z którymi członek Trybunału uznaje, że nie powinien brać udziału w orzekaniu w danej sprawie, to wówczas jest on zobowiązany do zawiadomienia o tym fakcie prezesa Trybunału. Na prezesie Trybunału ciąży obowiązek zawiadomienia członka Trybunału z chwilą, gdy uzna on, że z jakiegokolwiek powodu nie powinien brać udziału w posiedzeniu w konkretnej sprawie. Wątpliwości w takich sytuacjach są ostatecznie rozstrzygane przez decyzję podejmowaną większością członków Trybunału, którzy podejmują ją podczas głosowania. Jeśli którykolwiek z członków Trybunału przestaje spełniać wymogi dla jego stanowiska, to w oparciu o jednomyślną opinię pozostałych członków Trybunału prezes ogłasza wakat stanowiska. Członkowie Trybunału, którzy posiadają obywatelstwo którejkolwiek ze stron sporu, zachowują prawo do zasiadania w składzie Trybunału. W sytuacji, gdy w składzie Trybunału, przed którym toczy się spór znajduje się członek posiadający obywatelstwo jednej ze stron sporu, druga strona sporu ma prawo wybrać osobę, która będzie działać w charakterze członka Trybunału. Co więcej, jeśli w składzie Trybunału, przed którym toczy się sprawa nie zasiada żaden członek posiadający obywatelstwo którejkolwiek ze stron, każda z nich może wybrać osobę występującą w charakterze członka Trybunału. W ten sposób wybrani członkowie powinni uczestniczyć w podejmowaniu decyzji na warunkach całkowitej równości z pozostałymi członkami Trybunału.

Pośród członków Trybunału wybiera się prezesa i wiceprezesa. Funkcję sprawują oni przez okres 3 lat z możliwością ponownego wyboru. Trybunał mianuje również swojego sekretarza i podejmuje decyzję w kwestii powołania innych urzędników, którzy są niezbędni do jego prawidłowego funkcjonowania. Zarówno prezes jak i sekretarz Trybunału mają obowiązek rezydowania w siedzibie Trybunału, czyli w Hamburgu.

Jeżeli Trybunał uzna, że jest to niezbędne dla rozwiązywania konkretnej kategorii spraw, może wówczas powołać specjalną izbę, utworzoną z co najmniej trzech członków. Z tego powodu powstały właśnie takie izby jak Izba Sporów dotyczących Rybołówstwa czy Izba Sporów dotyczących Środowiska Morskiego. Na wniosek stron Trybunał powinien również utworzyć specjalną izbę dla rozwiązania konkretnej sprawy. Jej skład jest określany przez Trybunał i akceptowany przez strony sporu. Dodatkowo co roku Trybunał powinien ustanawiać specjalną izbę składającą się z 5 członków. Jej zadaniem jest szybkie rozpoznawanie spraw w postępowaniu uproszczonym. Na życzenie stron spory są rozpatrywane i rozstrzygane przez specjalne izby Trybunału.

Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Prawa Morza rozciąga się na wszystkie spory oraz wnioski złożone do Trybunału, które dotyczą konwencji o prawie morza, jak również na wszystkie sprawy wynikłe w związku z umowami, w których Trybunał został wskazany jako organ właściwy do rozstrzygania sporów. Strony obowiązującego traktatu lub konwencji mogą też poddać pod rozstrzygnięcie Trybunałowi interpretację lub stosowanie takiego traktatu lub konwencji w zakresie zagadnienia, którego dotyczy konwencja o prawie morza. Spory są wnoszone do Trybunału albo przez zawiadomienie o specjalnym porozumieniu stron, albo też w formie pisemnego wniosku. Są one adresowane do sekretarza Trybunału. We wniosku do Trybunału strona wnosząca sprawę zobowiązana jest do wskazania przedmiotu sporu, jak również jego stron. Sekretarz powiadamia o wniesieniu wniosku wszystkie zainteresowane strony oraz wszystkie strony konwencji z Montego Bay. Rozprawa przed Trybunałem jest jawna, chyba że Trybunał zadecyduje inaczej lub też strony zażądają wyłączenia jawności. Odbywa się ona pod przewodnictwem prezesa lub wiceprezesa. Jeśli nie mogą oni uczestniczyć w rozprawie, przewodnictwo obejmuje najstarszy sędzia spośród obecnych. Trybunał wydaje zarządzenia

odnośnie do sposobu i czasu, w którym każda ze stron ma sformułować swoje argumenty i przedstawić dowody w sprawie. Postępowanie przed Trybunałem jest złożone z dwóch części tj.: ustnej i pisemnej. Podczas części pisemnej strony składają memoriały, kontrmemoriały, odpowiedzi, repliki, a także wszelkie towarzyszące im dokumenty. Z kolei część ustna polega na wysłuchaniu przez Trybunał przedstawicieli stron, doradców, adwokatów, świadków oraz ekspertów. Samo postępowanie powinno odbywać się bez nieuzasadnionej zwłoki i zbędnych kosztów. W sytuacji gdy jedna ze stron sporu nie stawia się przed Trybunałem lub nie broni swojej sprawy, strona przeciwna może zwrócić się o kontynuowanie postępowania i wydanie decyzji bez niej. Jeżeli dane państwo będące stroną konwencji stwierdzi, że posiada interes natury prawnej mający wpływ na podjęcie decyzji przez Trybunał, ma ono prawo do zgłoszenia swojej interwencji. Jeśli Trybunał wyrazi zgodę na taką interwencję, ostateczne rozstrzygnięcie Trybunału pozostanie wiążące dla interweniującej strony w takim zakresie, w jakim odnosi się do interwencji. Orzeczenie w Trybunale zapada większością głosów członków, którzy są obecni. W sytuacji, gdy zaistnieje równy podział głosów, prezes lub członek, który go zastępuje, ma głos decydujący. Orzeczenie musi zawierać uzasadnienie oraz nazwiska członków orzekających. Każdy członek Trybunału biorący udział w danej sprawie może złożyć opinię odrębną. Orzeczenie jest podpisywane przez prezesa i sekretarza Trybunału, a następnie jest ogłaszane na posiedzeniu jawnym, po uprzednim należyтым zawiadomieniu stron sporu. Wyrok Trybunału jest ostateczny i wiążący dla stron sporu w odniesieniu do konkretnej sprawy. Strony muszą wykonać orzeczenie. Jeżeli zaistnieje spór co do znaczenia orzeczenia lub jego zakresu, wówczas Trybunał na wniosek którejkolwiek ze stron postępowania dokonuje jego wykładni.

Większość spraw do tej pory rozpatrywanych przez Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza dotyczyła kwestii niezwłocznego zwolnienia statków i środków tymczasowych. Pierwsze orzeczenie wydano 4 grudnia 1997 r. w sprawie statku „Sajga”. Spór rozegrał się pomiędzy Saint Vincent i Grenadynami a Gwineą. Ta ostatnia zaaresztowała 28 października 1997 r. tankowiec zaopatrujący w olej napędowy statki połowiąjące u wybrzeży zachodniej Afryki. Statki te pływały pod banderami Saint Vincent i Grenadyn. Trybunał w swoim orzeczeniu większością 12 do

9 członków nakazał zwolnienie statków oraz kapitana i załogi. Gwinea wykonała orzeczenie.

Inną głośną sprawą rozpatrywaną przez Trybunał była ta dotycząca zarządzenia środków tymczasowych w odniesieniu do połowu południowego błękitnopłetwego tuńczyka. W spór ten zaangażowana była Nowa Zelandia i Australia, które wystąpiły przeciwko Japonii. Na mocy orzeczenia z dnia 27 sierpnia 1999 r. Trybunał uznał, że strony powinny odbyć negocjacje mające na celu osiągnięcie porozumienia co do środków konserwacji ryby i gospodarki nią oraz ograniczyć połowy do wysokości różnych limitów tj. Australia do 5,265 ton, Japonia do 6.065 ton oraz Nowa Zelandia do 420 ton. Ponadto Trybunał zdecydował, że strony powinny powstrzymać się od prowadzenia eksperymentalnych połowów.

Paulina Szelaąg

R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015; W.Góralczyk, S.Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017; Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza, sporządzona w Montego Bay dnia 10 grudnia 1982 r., Dz. U. 2002 nr 59 poz. 543; B.Stępień, *Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza*, [w:] Kuźniak B. (red.) *Sądy i Trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych. Perspektywa polska*. Wydawca C.H.Beck, Warszawa 2015; J.Symonides, *Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza*, „Prawo Morskie”, 2002, t. XVII.

MOSAD (ang. MOSSAD, hebr. *Mossad Le'Modi'in Ule'Tafkidim Meyuhadim* המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים) – izraelska agencja wywiadowcza utworzona natychmiast po ustanowieniu Państwa Izrael, nadająca kształt i określająca ramy dla organów wywiadowczych, działających już przed stworzeniem Państwa Izrael, choć pod inną nazwą. Aktualnie jedna z trzech struktur, obok wywiadu wojskowego (Aman) oraz służb bezpieczeństwa wewnętrznego (Szin Bet/Szebek), działająca za granicami Izraela. Mosad jest organizacją cywilną, jednak większość z jej pracowników służyła w Siłach Obronnych Izraela (Cahal, także IDF – *Israel Defence Forces*), a wielu służyło w wywiadzie wojskowym.

Różne źródła podają różne daty jako właściwe dla utworzenia Mosadu. Jedną z dat powstania izraelskich tajnych służb jest maj 1948 r., miałoby

się to stać za sprawą weteranów Szai, dawnych agentów Hagany – służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych, istniejących przed powstaniem *Medinat Israel*. Z kolei 13 grudnia 1949 r., kiedy premier Izraela Dawid Ben Gurion (1948–1954, 1955–1963) ogłosił utworzenie Instytutu, bazując na propozycji Reuvena Sziloaha (Reuvena Shiloaha), ówczesnego pracownika Ministerstwa Spraw Zagranicznych, to moment utworzenia centralnej instytucji koordynującej działalność wywiadowczą. Sziloah został pierwszym dyrektorem Mosadu i zajmował to stanowisko do 1952 r. W lutym 1951 r. Ben Gurion, po konsultacjach z Mosze Szaretem (Moshe Sharett), ministrem spraw zagranicznych, i Sziloahem postanowił zreorganizować Mosad, który z praktycznego punktu widzenia, istniejąc w ramach struktur Ministerstwa Spraw Zagranicznych, był Departamentem Politycznym. Departament miał zostać rozwiązany, a jego działalność wywiadowcza i operacyjna za granicą miała zostać powierzona Mosadowi. W marcu 1951 r. Mosad stał się częścią Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i podlegał bezpośrednio premierowi. Reakcją na te działania był tzw. buntu szpiegów, czyli wspólna rezygnacja złożona przez wyższych rangą oficerów operacyjnych Departamentu. Bunt nie trwał długo, za to dzień jego wybuchu – 1 kwietnia 1951 r. – uważa się za oficjalną datę powstania Mosadu. Dla Sziloaha był on nie tylko organizacją chroniącą Izrael, ale „długim ramieniem całego narodu żydowskiego” – miał chronić naród żydowski na całym świecie i zapewniać organizację imigracji Żydów do Izraela.

Początkowo Mosad nie zajmował się zbieraniem danych wywiadowczych za granicami Izraela – za te odpowiedzialny był ówczesny specjalny departament ministerstwa spraw zagranicznych, Da'at. Właśnie 1 kwietnia 1951 r. oddział operacyjny Departamentu Politycznego w Mosadzie został zastąpiony przez Urząd Wywiadu Zagranicznego, centralny organ zajmujący się wywiadem za granicami Izraela, podległego Mosadowi – *Raszut* (Rashut – Władza lub Rashut Green – Zielona Władza). Szpiegostwo operacyjne w krajach arabskich było natomiast domeną wywiadu wojskowego (Amanu).

W 1952 r. na dyrektora Mosadu powołany został Isser Harel, wcześniej szef Szin Bet, który od tego czasu pełnił funkcję dowodzącego obiema organizacjami. Jego kadencja zakończyła się w 1963 r. W trakcie jego przywództwa Mosad rozrósł się licznie – z 80 do ponad 620 pracowników.

Rozszerzył też pole swojej działalności – wykonywał zadania wywiadowcze i operacje specjalne.

W latach 70. XX w. Mosad uzyskał oficjalne logo organizacji. Nieoficjalnym hasłem Mosadu był cytat z Ks. Przysłów 24,6: *Podstępem będziesz prowadzić wojnę* lub *Bo roztropnie poprowadzisz wojnę*. Dopiero przy okazji ustanowienia oficjalnego logo, którym jest siedmioramienny kandelabr – menora – z łuku Tytusa w Rzymie, otoczony cytatem z Ks. Przysłów 11,14 – znalazło się też miejsce na nowe hasło: *Gdzie nie ma mądrego kierunku, ludzie upadają, ale w mnóstwie doradców jest bezpieczeństwo* lub *Z braku rządów naród upada, wybawienie, gdzie wielki doradca*.

Mosad przeprowadził do tej pory wiele spektakularnych akcji wywiadowczych, popełnił także kilka istotnych błędów, do których sam się przyznaje. Wśród akcji zakończonych sukcesem trzeba wymienić te najważniejsze: w 1956 r. zdobycie przemówienia Nikity Chruszczowa (premier ZSRR w latach 1958–1964); w 1960 r. schwytanie Adolfa Eichmanna (1906–1962); w 1972 r. operacja „Gniew Boży” (lub „Gniew Boga”) po zamachu podczas igrzysk olimpijskich w Monachium; w 1981 r. operacja „Opera” (lub operacja „Babilon/operacja „Ofra”), czyli izraelski atak na iracki reaktor jądrowy; w 1986 r. porwanie Mordechaja Vanunu – Izraelczyka, który był pracownikiem ściśle tajnego, izraelskiego ośrodka jądrowego w Dimonie na Pustyni Negew. W 1986 r. przekazał brytyjskiej gazecie „Sunday Times” zdjęcia i informacje na temat sekretów atomowych swojego kraju; odsiedział 18 lat, w tym 12 w izolacji. W latach 80. XX w. Mosad zorganizował ucieczkę Żydów uwięzionych w Iranie oraz odpowiadał za zorganizowanie na szeroką skalę przesiedlenia etiopskich Żydów (Felaszy/Falaszy) do Izraela.

Najbardziej spektakularnymi porażkami Mosadu były: tzw. afera w Lillehammer w 1973 r., czyli zabójstwo Ahmeda Bouchiki (1943–1973), marokańskiego kelnera, którego Mosad błędnie zidentyfikował jako przywódcę organizacji terrorystycznej Czarny Wrzesień, Alego Hassana Salameha (1940–1979); w 1997 r. próba zabójstwa Chalida Maszala (Khaleda Mashala), przywódcy palestyńskiej grupy bojowników Hamas za pomocą zastrzyku trucizny na terenie Jordanii, kiedy agenci Mosadu posługiwali się sfałszowanymi kanadyjskimi paszportami, wywołując skandal i oburzenie Jordanii i Kanady; odkrycie w 1981 r. posługiwania się przez agentów Mosadu

falszywymi paszportami brytyjskimi, co wywołało spór dyplomatyczny między Wielką Brytanią a Izraelem z powodu zaangażowania izraelskiego wywiadu w próbę infiltracji Chin; w lipcu 2004 r. izraelsko-nowozelandzki skandal paszportowy, zakończony sankcjami dyplomatycznymi dla Izraela – próba podjęta przez Uriela Kelmana i Eliego Carę (byłego szefa *Newiot*) w celu nielegalnego uzyskania paszportów nowozelandzkich.

W 2002 r. na szefa Mosadu powołano Meira Dagan (2002–2011), za którego kadencji Mosad przeprowadził strategiczne akcje: eliminację zabójcy z Hezbollahu Imada Mughniji (1962–2008) w Damaszku, zniszczenie syryjskiego reaktora nuklearnego, zlikwidowanie najważniejszych przywódców terrorystycznych na terenie Libanu i Syrii i zakończoną sukcesem akcję przeciwko tajnemu irańskiemu programowi nuklearnemu, prowadzoną przez wiele lat. W trakcie tych działań Mosad miał współpracować z CIA i MI6. Dagan przed przejściem na emeryturę wskazywał natomiast na kilka swoich błędów, w tym przede wszystkim niewykrycie miejsca przetrzymywania przez Hamas izraelskiego żołnierza, Gilada Szalita, który został wymieniony za ponad 1000 więźniów palestyńskich po 5 latach więzienia na ternie Strefy Gazy, w 2011 r. Kolejnymi dyrektorami Mosadu byli:

- ▶ Reuwen Sziloah (1949–1952)
- ▶ Isser Harel (1952–1963)
- ▶ Meir Amit (1963–1968)
- ▶ Zwi Zamir (1968–1974)
- ▶ Icchak (Haka) Hofi (1974–1982)
- ▶ Nahum Admoni (1982–1989)
- ▶ Sabataj Szawit (1989–1996)
- ▶ Dani Jatom (1996–1998)
- ▶ Efraim Halewi (1998–2002)
- ▶ Meir Dagan (2002–2011)
- ▶ Tamir Pardo (2011–2016)
- ▶ Joseph (Jossi) Cohen (2016–2021)
- ▶ Dawid Barnea 2021– do chwili obecnej (stan na marzec 2024).

Struktura Mosadu:

- ▶ *Comet* (Tsonet/Tzomet – z hebr. Połączenie/Skrzyżowanie) – największy oddział, odpowiedzialny za gromadzenie informacji

- wywiadowczych, dzięki pracy swoich funkcjonariuszy prowadzących i oficerów operacyjnych uruchamiających szpiegów i agentów w krajach docelowych;
- ▶ *Newiot* (Nevioth – z hebr. Źródła), znana jako Keszet (Queshet) – jednostka zajmująca się zbieraniem informacji poprzez włamania, inwigilację, podsłuch i inne działania tajne;
 - ▶ Wydział Wywiadowczy – oddział zajmujący się wojną psychologiczną i akcjami dezinformującymi, używając do tego propagandy, mediów i prowokacji. Jednostka ta zajmuje się też lokalizowaniem umiejscowienia jeńców wojennych i zaginionych w trakcie akcji, wykrywa również wrogie akcje sabotażowe, współpracując w tym zakresie ze służbami bezpieczeństwa wewnętrznego;
 - ▶ *Cafririm* (z hebr. Zefiry) – jednostka zajmująca się ochroną Żydów poza granicami Izraela, a także ich transportem do tego państwa. Kluczowymi akcjami przeprowadzonymi przez Zefiry były operacja „Mojesz” (hebr. *Mivtsa Moshe*) i operacja „Salomon” (hebr. *Mivtsa Shlomo*), kiedy to przewieziono do Izraela etiopskich Żydów, Felaszy/Falaszy. Odpowiadali także za tworzenie w latach 50. i 60. XX w. grup obronnych wśród społeczności żydowskich na terenie muzułmańskich krajów północno-zachodniej Afryki (Maghreb);
 - ▶ *Tewel* (Tevel – z hebr. Wszechświat) – w jego orbicie znajdują się sprawy polityczne, rozwój stosunków z państwami sojusznikami, a także krajami, z którymi Izrael nie utrzymuje poprawnych stosunków dyplomatycznych;
 - ▶ *Masada* (Metsada/Mecada, znana także jako *Cezarea* – *Caesarea*) – odpowiedzialna za sabotaż, dywersję i akcje paramilitarne, a także współpracująca z wywiadem wojskowym, przekazuje mu np. informacje dotyczące miejsc przeprowadzanych działań, które mogą wywiad wojskowy interesować. Odpowiada za powstawanie tajnych grup przenikających do państw-celów. W ramach Masady działa jednostka *Kidon* (Bagnet), której jednym z zadań jest likwidacja terrorystów za zgodą Komitetu X, któremu przewodniczy premier (np. Monachium 1972 r.). Jej oficerowie są byłymi komandosami elitarnych jednostek *Sajeret Matkal* (Sayeret Matkal, znana również jako Jednostka 269 lub 262) i *Szajetet 13* (Shayetet

13 – elitarna jednostka komandosów marynarki wojennej). *Sayeret Matkal* to Jednostka Rozpoznania Sztabu Generalnego, jednostka sił specjalnych IDF. Jest połową jednostką zbierającą dane wywiadowcze, prowadzącą dogłębne rozpoznanie za liniami wroga, aby pozyskać informacje strategiczne. Jej zadaniem jest także zwalczanie terroryzmu i ratowanie zakładników poza granicami Izraela. Powstała w 1957 r. i składała się wówczas z weteranów Palmach, weteranów Korpusu Wywiadu, weteranów Jednostki 101 i Brygady Spadochroniarzy oraz młodych mieszkańców kibuców. Większość jej działań uważa się za tajne;

- ▶ Wydział Technik Operacyjnych – odpowiada za rozwój nowych technologii i zwiększanie zdolności działania.

Dyrektor Mosadu razem z dyrektorem MI i dyrektorem Izraelskiej Agencji Bezpieczeństwa tworzą Komitet Dyrektorów Służb Wywiadowczych (hebr. *Va'adat Rashei Hasherutim*, inaczej: VARASH).

Mosad to jedna z wiodących agencji wywiadowczych na świecie w dziedzinie high-tech. Posiada wielką komputerową bazę danych (PRO-MIS), która może przechowywać i odzyskiwać ogromne ilości informacji. Mosad sprzedaje tę technologię wywiadowi innych krajów.

Roman Kochnowski, Katarzyna Pabis-Cisowska

Biblia Tysiąclecia, Ks. Przysłów 11,14 i 24,6, <https://biblia.deon.pl/> [dostęp: 26.02.2024]; E.Kahana, *Historical Dictionary of Israeli Intelligence*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, Toronto, Oxford 2006; M. Bar-Zohar, N. Mishał, *Mossad. Najważniejsze misje izraelskich tajnych służb*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2014; P. Pokrzywiński, *Izraelskie służby specjalne – Mosad, Szabak, Aman*; „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych. Miejsce służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa w XX i XXI wieku” 2015, nr 11; Gilad Shalit, <https://www.britannica.com/biography/Gilad-Shalit> [dostęp 26.02.2024]; IDF: *Israeli Navy commandos take senior Hamas member captive*, <https://www.timesofisrael.com/idf-israeli-navy-commandos-take-senior-hamas-member-captive/> [dostęp 09.02.2024]; *Sayeret Matkal*, <https://www.idf.il/en/mini-sites/our-corps-units/sayeret-matkal/sayeret-matkal/> [dostęp 09.02.2024]; *The CEOs*, <https://www.mossad.gov.il/history> [dostęp 09.02.2024]; *The establishment of the Institute for Intelligence and Special Operations (Mossad)* <https://www.mossad.gov.il/history> [dostęp 09.02.2024].

MUNDUR WOJSKOWY – to standardowy i znormalizowany zbiór ubrań oraz akcesoriów, które wyróżniają konkretne grupy społeczne. Mundur wojskowy jest odzieżą charakterystyczną i ściśle przypisaną do określonych formacji sił zbrojnych. Głównym celem noszenia munduru wojskowego jest stanowienie podstawy do identyfikacji, do której grupy społecznej, zawodowej oraz jednostki należy dany żołnierz. Oprócz wyróżniania na tle innych osób zaletą munduru wojskowego jest jego funkcjonalność. Zapewnia on wygodę, bezpieczeństwo oraz ochronę w zależności od sytuacji i warunków, w których żołnierz będzie się znajdował. Mundur wojskowy oprócz cech służących identyfikacji oraz aspektów związanych z użytecznością ma również znaczenie symboliczne. Mundur ten stanowi symbol jedności i tożsamości w obrębie sił zbrojnych. Mundur wojskowy od tysięcy lat kojarzony jest w opinii społeczeństwa jako wyraz uznania i szacunku wobec żołnierza, który go nosi.

Żołnierz noszący mundur powinien swoim zachowaniem godnie reprezentować jednostkę, do której przynależy i z którą się utożsamia. Godne i reprezentatywne zachowanie osoby noszącej mundur stanowi element kodeksu zawodowego, którego nie można się rzec. Osoba taka powinna wykazywać się następującymi cechami: odpowiedzialność, lojalność, dyscyplina, szacunek, patriotyzm oraz chęć i gotowość do niesienia pomocy innym. Normy zachowań osób noszących mundury mogą różnić się od siebie w zależności od kraju, rodzaju wojska oraz wykonywanej służby.

Mundury wojskowe ze względu na swoje przeznaczenie i funkcjonalność w konkretnej sytuacji różnią się od siebie. Rodzaje mundurów wojskowych można podzielić na kilka głównych kategorii – według kryterium specyfiki wykonywanych zadań. Główne rodzaje mundurów wojskowych stanowią: mundur galowy, mundur polowy, mundur służbowy oraz mundur specjalny.

Mundur galowy w sposób najbardziej charakterystyczny wizualnie pokazuje przynależność do konkretnych jednostek wojskowych. Noszenie tego rodzaju munduru przez żołnierzy ma głęboko kulturowe i historyczne znacznie związane z tradycją i narodowym dziedzictwem. Ten rodzaj munduru jest najbardziej elegancki, często wyróżnia się bogatszą dekoracją oraz ma strojne dodatki, np. złote hafty. Noszony jest podczas wyjątkowych i uroczystych wydarzeń. Do najważniejszych wydarzeń można

zaliczyć: wszelkiego rodzaju ceremonie wojskowe (przysięgi wojskowe, wręczanie odznaczeń i medali, uroczystości historyczne, uroczystości związane z jednostkami wojskowymi), uroczystości państwowe (obchody świąt narodowych, rocznic historycznych, wizyt dyplomatycznych), parady wojskowe (defilady, pokazy bojowe), śluby wojskowe (ceremonie ślubne wojskowych i ich najbliższych rodzin), pogrzeby wojskowe (pogrzeby żołnierzy, rocznice śmierci weteranów). Noszenia przez żołnierza mundury galowego jest podkreśleniem wyjątkowości okazji, w której uczestniczy.

Mundur polowy wykorzystywany jest podczas działań polowych. Działania te realizowane są w warunkach terenowych, dlatego tak istotne jest, by ten rodzaj munduru był wygodny i praktyczny. Z uwagi na zakres działań ten rodzaj munduru powinien być odporny na wszelkie warunki atmosferyczne i powinien chronić przed nimi. Cechami charakterystycznymi munduru polowego jest spełnianie funkcji związanej z kamuflażem, dlatego często przyjmuje on kolorystykę różnego rodzaju odcieni koloru zieleni i brązu. Mundur ten ma za zadanie zapewnienie żołnierzowi wygody oraz komfortowych warunków podczas wykonywania działań bojowych i treningów. Powinien spełniać następujące warunki: być stworzony z wytrzymałego materiału oraz być wytrzymały na warunki atmosferyczne, posiadać liczne miejsca potrzebne do schowania oraz noszenia potrzebnych żołnierzowi na polu walki przedmiotów, tj. apteczka, dodatkowe naboje, narzędzia, urządzenia służące do łączności. Mundur polowy musi posiadać znakowanie identyfikacyjne, które jest niezbędne do rozpoznania jednostki, stopnia wojskowego, funkcji poszczególnych żołnierzy. Znakowanie identyfikacyjne stanowią między innymi: naszywki, opaski czy emblematy. Kluczowy element munduru polowego to obuwie. Powinno być ono dobrze dopasowane, wygodne oraz powinno zapewniać dobrą przyczepność do podłoża. Wynika to z dużej eksploatacji obuwia podczas prowadzenia tego typu działań. Mundur polowy może posiadać dodatkowe akcesoria, które będą dopasowane do okoliczności, podczas których będzie on używany. Mundur polowy specjalistycznie nazywany jest również mundurem bojowym lub mundurem taktycznym.

Mundur służbowy jest to rodzaj munduru, który jest najczęściej używany, ponieważ jest noszony podczas codziennej służby wojskowej

w czasie pokoju. Mundur służbowy ubierany jest w większości sytuacji związanych z wykonywaniem rutynowych czynności służbowych, podczas których nie ma obowiązku ubioru munduru galowego oraz munduru bojowego. Ten rodzaj munduru może znacznie różnić się w zależności od jednostki wojskowej i zakresu działań przez nią wykonywanych. Mundur służbowy charakteryzuje wykonanie w taki sposób, by był wygodny i użyteczny w codziennym korzystaniu. Mundury tego rodzaju najczęściej mają proste kroje, małą liczbę elementów składowych stroju i są w stonowanych kolorach. W celu ułatwienia współpracy i komunikacji na mundurach widnieją naszywki informujące o nazwisku, stopniu wojskowym oraz rodzaju jednostki wojskowej. Często jednym z elementów munduru służbowego jest nakrycie głowy, takie jak beret lub czapka w zależności od jednostki wojskowej. Z uwagi na to, że mundur ten ubierany jest przez żołnierzy codziennie, często zawiera elementy potrzebne do wykonywania rutynowych działań, takie jak sprzęt osobisty czy różnego rodzaju akcesoria. Mundur służbowy ubierany codziennie przez żołnierza do wykonywania działań świadczy o profesjonalizmie oraz szacunku do realizacji działań mających na celu codzienną ochronę państwa.

Mundur specjalny dostosowany jest do wyjątkowych i specyficznych działań wykonywanych przez konkretne jednostki wojskowe lub rodzaje sił zbrojnych. Jednym z rodzajów sił zbrojnych noszących mundury specjalne są żołnierze działający w Wojskach Specjalnych, Marynarce Wojennej oraz w Siłach Powietrznych. W zależności od okoliczności mundur specjalny projektowany jest pod wykonywanie konkretnych zadań. Cechą charakterystyczną mundurów specjalnych jest to, że są one w stanie zapewniać komfort pracy oraz pomagają zwiększyć efektywność wykonywanych zadań przez takie czynniki jak: właściwości maskujące potrzebne do kamuflażu, wbudowane ochraniacze zapewniające dodatkową ochronę klatki piersiowej, łokci lub kolan, minimalistyczny wzór pozwalający na zmniejszenie ryzyka zaczepienia się o przeszkody oraz dające możliwość cichego zapinania i odpinania munduru. Mundury specjalne w zależności od potrzeb zawierają różnego rodzaju przedmioty dodatkowe wmontowane do ich konstrukcji, które używane są podczas specjalnych akcji wojskowych. Dzięki mundurom specjalnym efektywność pracy specjalnych służb mundurowych zwiększa się. Wzrasta również

zapewnienie bezpieczeństwa żołnierza oraz ułatwia mu wykonywanie obowiązków służbowych.

Niezależnie od rodzaju munduru wojskowego każdy z mundurów wojskowych składa się z kilku konkretnych elementów tworzących kompletny ubiór wojskowy. Każdy mundur wojskowy tworzy całość ubioru żołnierza – oznacza to, że żołnierz, gdy założy mundur wojskowy, jest w pełni ubrany, zaczynając od obuwia i kończąc na nakryciu głowy. W zakres munduru wojskowego nie wchodzi elementy ubioru prywatnego żołnierza. Wszelkie elementy munduru wojskowego powinny być zgodne z wymogami danej jednostki, która ma obowiązek zapewnienia wszelkich elementów stroju. Podstawową i najważniejszą cechą butów wojskowych jest wygoda. Buty wojskowe powinny być dopasowane numerem do danej stopy konkretnej osoby oraz powinny być dostosowane do warunków, w których żołnierz będzie wykonywał swoje działania. Buty wojskowe najczęściej są butami wyższymi i sięgającymi za kostkę; ma to na celu polepszenie stabilizacji i wygodę noszenia. Tworzywo, z którego są one wykonane, jest wytrzymałe i dostosowane do wymagających warunków, jak i pełnienia służby codziennej. Z uwagi na fakt, że każdy żołnierz spędza w obuwu wojskowym bardzo dużo czasu, wykonane są one w taki sposób, by były komfortowe oraz by chroniły przed wszelkimi możliwymi urazami wynikającymi z wykonywania przydzielonych zadań. Buty wojskowe posiadają regulowane zapięcia takie jak sznurowadła czy rzepy, tak by użytkownik mógł dopasować je indywidualnie do swojej łydki oraz stopy. Najczęściej występujący kolor butów wojskowych to czarny. Kolejnym elementem każdego munduru wojskowego są spodnie. W zależności od rodzaju munduru mogą mieć one różne kolory i wzory. Spodnie używane do munduru galowego są proste i są modelem z kantem, co dodaje im eleganckiego i profesjonalnego charakteru. Spodnie używane do munduru bojowego, służbowego i specjalnego cechują się tym, że wykonane są z wygodnego materiału, który przepuszcza powietrze. Spodnie tego rodzaju nie są obcisłe, co daje swobodę ruchów użytkownikowi. Spodnie od mundurów wojskowych zapinane są na zamek oraz guzik. Kolor spodni wojskowych oraz kurtki (odzienia wierzchniego, marynarki) jest ten sam. Kurtka lub marynarka stanowi główną część munduru wojskowego i również dostosowana jest do charakteru munduru

oraz do jednostki wojskowej. Materiał, z którego wykonane jest odzienie wierzchnie, musi być dostosowany do zadań, jakie będą realizowane przez żołnierza. Odzienie wierzchnie niezależnie od rodzaju munduru zapinane jest na guziki lub na zamek. Żołnierz, nosząc mundur wojskowy, powinien mieć zapięte odzienie wierzchnie, pod którym może posiadać odzież lżejszą wyłącznie w kolorystyce zbliżonej do kurtki lub marynarki. Kluczowym elementem każdego górnego odzienia wierzchniego munduru wojskowego są widoczne miejsca, np. klapy od kieszeni na piersiach lub barki i ramiona, na których widnieją najważniejsze informacje dotyczące żołnierza, takie jak: pierwsza litera imienia, nazwisko, jednostka wojskowa (często oznaczona symbolem) oraz emblematy państwowe. W okolicach klatki piersiowej znajduje się miejsce na oznaczenia żołnierza. W skład munduru wojskowego wchodzi również pagony, które przyszyte są do munduru wojskowego w okolicy ramion. Pagony za pomocą odpowiednich symboli, np. gwiazdek i belek, informują wszystkich o randze i stopniu wojskowym. Oznaczenia te w zależności od rodzaju munduru mogą znajdować się także na mankietach, na kołnierzu lub na innych widocznych częściach munduru. W skład munduru wojskowego wchodzi również nakrycie głowy. Jest ono dostosowane do jednostki wojskowej oraz odpowiada na wyzwania wynikające z podejmowanych zadań. Nakryciem głowy munduru bojowego jest hełm, mający na celu ochronę żołnierza. Nakrycie głowy, które często jest elementem munduru galowego oraz służbowego, to beret. Beret posiada wyhaftowane symbole jednostki oraz rangi i stopnia żołnierza. Nakrycie głowy od munduru wojskowego często jest w odmiennym kolorze, np. bordowym, innym niż całość munduru wojskowego, który najczęściej jest w kolorystyce zielonej. Mundury specjalne w swoim składzie mają dodatkowe elementy, ułatwiające pracę. Do takich elementów można zaliczyć: kamizelki kuloodporne, pasy i ładownice, środki ochrony osobistej, środki do udzielenia pierwszej pomocy na polu walki. Mundur wojskowy często ma kompatybilne z nim akcesoria, takie jak okulary ochronne czy rękawiczki. Mundury wojskowe różnią się od siebie, jednak posiadają szereg cech pozwalających na szczególne ich określenie.

Nadrzędnym zadaniem munduru wojskowego jest ochrona żołnierza oraz jego łatwa identyfikacja. Noszenie munduru wojskowego ma również

znaczenie symboliczne i historyczne związane z tradycją. Mundur wojskowy przede wszystkim powinien być funkcjonalny i powinien ułatwiać wykonywanie konkretnych zadań wojskowych.

Agnieszka Homoncik

Z. Żygulski, H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988; Z. Sawicki, *Mundury, dystynkcje i odznaczenia wojska polskiego i służb mundurowych*. Wydawnictwo Pantera Books, Łódź 2013; P. Rozdżestwieński, *Umundurowanie wojska polskiego*. Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2024; J. Kijak, *Hełmy wojska polskiego 1917-2000*. Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2013; I. Łuczak, *Ignacy Matuszczak – miłośnik i znawca munduru wojskowego*. Wydawnictwo MNWR, Wrocław 2017.

NANOBROŃ (ang. *nanoweapon*) – Broń w skali mikro (zwykle biologiczna lub masowa) oraz każda technologia wojskowa wykorzystująca nanotechnologię na współczesnym polu bitwy. Nie tylko skuteczność tej broni czyni ją atrakcyjną. Nanobronie powodują kolejny równoległy wyścig zbrojeń, ponownie dzieląc świat na tych, którzy posiadają tę technologię, i tych, którzy są zdani na ich łaskę. Pomimo tajemnicy otaczającej rozwój nanobroni stanowi ona zagrożenie dla ludzkości wymagające większej uwagi.

Rząd federalny USA definiuje nanotechnologię jako naukę, technologię i inżynierię rzeczy tak małych, że można je mierzyć w nanoskali, czyli około 1–100 nanometrów. Pojedynczy nanometr jest około 10 razy mniejszy niż szerokość cząsteczki DNA człowieka.

Nanobroń może potencjalnie występować w pięciu różnych formach:

- ▶ ulepszone odmiany istniejących typów broni,
- ▶ małe maszyny, takie jak roboty, które mogą powodować nowe rodzaje zniszczeń,
- ▶ materiały wybuchowe hiperreaktywne ze względu na wyjątkowo małe rozmiary cząstek i unikalne właściwości fizykochemiczne,
- ▶ patogeny i chemikalia powiązane z nanomateriałami, tworzące nowe typy hybrydowej broni chemicznej i biologicznej z bardziej wydajnymi systemami dostarczania/przenoszenia,

- materiały o doskonałych właściwościach elektromagnetycznych, które mogą powodować zakłócenia w sieci elektrycznej i infrastrukturze komunikacyjnej.

Niektóre z tych rodzajów broni są łączone w celu uzyskania większej siły niszczycielskiej. Najbardziej znane i podstawowe materiały wybuchowe używane w celach wojskowych mogą diametralnie zmienić swoje właściwości dzięki połączeniu się z nanocząsteczkami.

Celem konstruowania nanobroni jest przede wszystkim zwiększenie jej mocy uderzeniowej, przy jednoczesnym zmniejszeniu rozmiaru i wagi. Co więcej, nowe rodzaje środków bojowych mają za zadanie zapobiegać atakom na cele cywilne poprzez wykorzystanie precyzyjnych metod nanotechnologicznych odpowiedzialnych za naprowadzanie pocisków.

Louis A. Del Monte, fizyk oraz były dyrektor IBM i Honeywell, kierownik postępów w dziedzinie mikroelektroniki i czujników, autor kilku książek na temat nanotechnologii molekularnej (MNT), w tym niedawno wydanej zatytułowanej *Nanobroni: rosnące zagrożenie dla ludzkości* (*Nanoweapons: a growing threat to humanity*), przewiduje, że nanobroni zdominuje pole bitwy w przyszłości i pomoże określić supermocarstwa XXI w., a ostatecznie może okazać się bardziej problematyczna niż broń nuklearna. Jego praca stanowi poważną próbę wykorzystania publicznie dostępnych informacji do zajęcia się rozwojem i wykorzystaniem nanotechnologii jako broni.

Największy problem stanowi zapewnienie ochrony nanobroni, biorąc pod uwagę jej zdolność do unikania wykrycia oraz osób używających tej broni do uniknięcia odpowiedzialności. Chociaż znaczne środki przeznaczono na zwalczanie broni nuklearnej, niewiele wiadomo na temat ochrony przed nanobronią. Jest to szczególnie niepokojące, ponieważ niektóre nanobronie mają cechy podobne do patogenów biologicznych.

Del Monte dzieli nanobronie na pięć kategorii: strategiczna ofensywna, strategiczna defensywna, taktyczna ofensywna, taktyczna defensywna i pasywna. Dla każdej kategorii podano przykłady wraz z wyjaśnieniem jej ofensywnego, defensywnego lub pasywnego charakteru. Na przykład nanobroni ofensywna obejmuje sztuczne inteligentne nanoroboty, które mogą celować w określone osoby, hipersoniczne pociski szybujące (których rozwój będzie opierał się na opracowaniu określonych nanomateriałów),

paliwa wzmocnione nano i nieelektryczne systemy naprowadzania. Inteligentne pociski są już testowane od kilku lat i dzięki nanoczuJNIkom optycznym cechują się przede wszystkim możliwością samosterowania. Tego rodzaju bomby mogą zostać zaprogramowane w taki sposób, że będą miały predyspozycje do rozpoznawalności nawet ludzkiego DNA, a także innych charakterystycznych czynników identyfikujących osobę lub obiekt z zamierzonym celem. Główną rolę odgrywają w tym przypadku nanoprocesory i nanosensory odpowiadające za prowadzenie i kierowanie bronią. Wnikliwość nanosystemów pozwala natomiast na dotarcie kuli nawet w najbardziej niewidoczne i niedostępne kryjówki wroga. Snajperzy czerpią duże korzyści z tzw. „inteligentnych bomb”, ponieważ mają zaprogramowane wsparcie i doradztwo celownicze i mogą dokonywać ostrzału z odległości ponad 1600 m. Nanotechnologia wspomaga wojsko także w zakresie rozbudowy arsenału hipersonicznych pocisków międzykontynentalnych, które opracowywane są już w takich państwach jak Stany Zjednoczone, Chiny czy Rosja. Prędkość ładunku jest dziesięciokrotnie wyższa od prędkości dźwięku, co oznacza, że taka broń jest obecnie niemożliwa do wykrycia i zniszczenia

Nanobroń defensywna to wszelkiego rodzaju kamuflaże powstałe w wyniku zastosowania nanomateriałów i systemów w produkcji specjalistycznej odzieży, konstrukcji i powłok. Wozy bojowe i sprzęt wojskowy mogą zostać pokryte „niewidzialnymi nanopowłokami”, które będą miały za zadanie minimalizować prawdopodobieństwo wykrycia przez radar oraz zmieniać kolor w celu zachowania kamuflażu w zróżnicowanym terenie. Pancerze są wzbogacane o nanometale, które charakteryzują się przede wszystkim wytrzymałością na najgroźniejsze pociski i uderzenia, a także na korozję i zniszczenia. Projekty nowych nanostruktur będą musiały uwzględnić takie zagrożenia jak nanoboty, aby móc im skutecznie przeciwdziałać i być wystarczająco odporne na ich działanie. Ważnym elementem defensywy są żołnierze i broń. Na przykład snajperzy mają możliwość stosowania płaszczy, które potrafią dostosowywać się do środowiska i terenu, zmieniając kolor i właściwości. W ten sposób strzelcy stają się niewidzialni.

Nanobroń pasywna to przede wszystkim nanoczuJNIki, radary, czipy bezprzewodowej identyfikacji radiowej, nawigacji GPS, komputery itp.

Nanoelektronika umożliwia ciągłość w przekazywaniu komunikatów i utrzymaniu regularnego nadzoru nad siłami. Nanoprzewody (np. matryce nanoLed) doprowadziły do powstania elastycznych nanowyświetlaczy i innych struktur optoelektronicznych, które mogą być używane w każdych warunkach atmosferycznych i terenowych. Ceramiczne nanopowłoki powstałe na bazie proszku węgla boru mogą być wykorzystywane do indywidualnej ochrony (np. kamizelki kuloodporne) lub do opancerzonych pojazdów bojowych. Dodanie do tego tworzywa nanoaluminium powoduje, że czołgi i inne transportery militarne są lżejsze i mobilniejsze, a tym samym zachowują swoją wytrzymałość i mogą poruszać się w dowolnym terenie. Ważną rolę odgrywają również nanoczuJNIki zaprogramowane w celu regularnego kontrolowania stanu technicznego obiektów wojskowych, zarówno tych ruchomych, jak i nieruchomych.

Nanobron zdefiniowano w glosariuszu zawartym w książce Del Monte następująco: „KaŻda technologia wojskowa wykorzystująca nanotechnologię”. ChociaŻ definicja ta odnosi się do wszystkich nanobroni, będzie obejmować także wiele przedmiotów, które nie są bronią, np. wojskowe biuro finansów korzystające z publicznie dostępnego komputera stacjonarnego z mikroczipem wyprodukowanym nano.

Kraje posiadające nanobron, takie jak Stany Zjednoczone i Chiny, mają zdolność do komercjalizacji nanotechnologii i wzmocnienia swoich sił zbrojnych w dziedzinie nanotechnologii.

W 2008 r., podczas Światowej Konferencji Ryzyka Katastrofalnego na Uniwersytecie Oksfordzkim (Global Disaster Risk Conference at the University of Oxford) uczestnicy otrzymali ankietę dotyczącą ich opinii na temat różnych rodzajów katastrof, które mogą wydarzyć się do 2100 r. Jedna czwarta uczestników odpowiedziała, że nanobronie molekularne będą odpowiedzialne za śmierć co najmniej 1 mln osób, a 10% uczestników uważało, że co najmniej 1 mld ludzi może umrzeć, co umieściło nanobron w rankingu niebezpiecznych osiągnięć XXI w. jako najbardziej prawdopodobny sposób spowodowania wyginięcia ludzkości do końca tego stulecia.

Gdy ludzkość dowie się o egzystencjalnym zagrożeniu, jakie stanowi nanobron, podejmie działania mające na celu ograniczenie jej użycia, a tym samym zapobiegnięcie katastrofie. To, co rozpoznajemy, korzystając z nowego komputera osobistego, to nie nanotechnologia umożliwiająca

jego użycie, ale imponująca wydajność, jaką osiąga. Del Monte stwierdza, że ludzie rozumieją technologię poprzez jej funkcje. Aby zatem zapobiec konieczności wykazania zagrożenia, jakie nanobroń stanowi dla ludzkości, obecne traktaty i konwencje dotyczące broni masowego rażenia powinny również regulować nanobroń strategiczną.

Istniejące zastosowania wojskowe nanotechnologii obejmują przede wszystkim sprzęt obronny, środki zaradcze, zbroje, leki, nowe wysoko-wydajne materiały wybuchowe i ulepszenia istniejących klas broni. Nie wydaje się, aby dzięki nanotechnologii opracowano zasadniczo nowe rodzaje broni. Jednakże biorąc pod uwagę globalne zainteresowanie militarne i wysoki poziom wydatków na obronę, w tym na nanotechnologię, szczególnie w przypadku takich krajów jak Chiny, Rosja, Iran i Stany Zjednoczone, prawdziwa nanobroń z pewnością zostanie opracowana, a być może nawet wykorzystana w pewnym momencie w najbliższej przyszłości.

Niektóre państwa są gotowe wykorzystać nanobroń, podbijając swoich słabszych przeciwników, zwłaszcza w celu zaspokojenia roszczeń terytorialnych.

Obecnie armia Stanów Zjednoczonych spieszy się z opracowaniem własnych małych dronów „zabijających czołgi”, które żołnierze mogą zabierać ze sobą. Broń zostanie zaprojektowana jako amunicja krążąca, ale nie „nanobroń”, a raczej rodzaj drona, który jest szeroko stosowany podczas wojny w Ukrainie. Przewiduje się, że ten mały dron będzie wystarczająco potężny, aby zniszczyć czołg, ale na tyle tani, aby można go było zastosować na masową skalę.

Kilka krajów opracowuje nanobroń, która mogłaby przeprowadzać ataki z wykorzystaniem minibomb nuklearnych i śmiertelnych robotów przypominających owady. Choć dziś może to być jedynie fantastyka naukowa, zdaniem eksperta postęp nanotechnologii w nadchodzących latach sprawi, że stanie się ona większym zagrożeniem dla ludzkości niż konwencjonalna broń nuklearna. Uważa się, że Stany Zjednoczone, Rosja i Chiny inwestują miliardy w badania nad nanobronią. „Nanoboty rzeczywiście budzą obawy, jeśli chodzi o unicestwienie ludzkości, ponieważ mogą stać się bronią masowego rażenia” – podkreślił Louis Del Monte. Jego niepokojąca prognoza głosi, że terroryści mogą zdobyć nanobroń już pod koniec lat 20. XX w. za pośrednictwem czarnego rynku. Według

Del Monte nanobron jest znacznie mniejsza niż kosmyk ludzkiego włosa, a przypominające owady nanoboty można zaprogramować do wykonywania różnych zadań, w tym wstrzykiwania ludziom toksyn lub zanieczyszczania wodociągów w dużym mieście.

Wydatki wojskowe na nanotechnologię molekularną (MNT) zgłosiło wiele krajów, takich jak Chiny, Francja, Indie, Iran, Izrael, Malezja, Holandia, Rosja, Szwecja, Wielka Brytania i USA. Przełomowe odkrycia w MNT doprowadziły już do nowych osiągnięć: w kamuflażu; ukryty samolot; roje dronów; lasery wzmocnione nano; mniejsza amunicja o zwiększonej sile wybuchu; samoreplikujące się inteligentne nanoroboty, które bez udziału człowieka wyszukują i niszczą cele oraz samoreplikują się za pomocą materiałów znalezionych w środowisku; roboty owadobójcze przenoszące wirusy; broń nuklearna w walizce (*mini-nuke*), która waży 10,5 kg i ma średnicę 10,1 cm, by zamienić kilka niszczycielskich nanobroni.

Specjaliści uważają, że małe państwa, zagrożone przez potężnych wrogów, nie będą miały innego wyjścia, jak uciec się do wyposażenia swoich armii w śmiertelne nanobronie do samoobrony, np. poprzez rozmieszczenie nanobroni na pokładzie małych dronów, które będą dostarczały ją niemal w dowolne miejsce na terytorium wroga.

Nanobron może w niedalekiej przyszłości spowodować wyginięcie ludzkości – jest to pogląd przerażający i szokujący, ale potencjalnie prawdziwy. W książce *Nanoweapons* Louis A. Del Monte opisuje najbardziej śmiertelną generację broni wojskowej, jaką świat kiedykolwiek spotkał. Technologia ta, mająca wymiary jednej tysięcznej średnicy pojedynczego pasma ludzkiego włosa, grozi wykorzenieniem ludzkości, zachęcając rządy światowe do rywalizacji w najbardziej śmiertelnym wyścigu zbrojeń w historii. W swoim wnikliwym i przewidującym opisie tej ryzykownej i radykalnej technologii Del Monte przewiduje, że nanobron zdominuje pole bitwy w przyszłości i pomoże określić supermocarstwa XXI w. Śledzi rozwój nanotechnologii, omawia obecny rozwój nanobroni i przedstawia konkretne, oparte na historycznych precedensach zalecenia dotyczące kontrolowania ich rozprzestrzeniania się i unikania zagłady człowieka. Louis Del Monte w futurystyczny sposób wzywa ludzi, aby zaczęli myśleć i rozmawiać o tej powstającej technologii niosącej ze sobą potencjał wyrządzenia wielkiego dobra i wielkich szkód. Społeczność światowa

powinna zorganizować się i wspólnie opracować rygorystyczne zasady i regulacje, prawa i zakazy, aby powstrzymać rozprzestrzenianie się nanobroni wojennej.

Brytyjskie ministerstwo obrony przewiduje, że od 2030 r. zaczną być stosowane takie technologie, jak nanoboty medyczne oraz nanoulepszone urządzenia rozpoznawcze i komunikacyjne (takie jak mikroradar do miniaturowych pojazdów). Przy pomocy nanotechnologii Departament Obrony USA opracował broń, taką jak kompaktowe potężne bomby, które wykorzystują nanometale (np. nanoaluminium) do powodowania bardzo szybkiego spalania oraz chemiczne materiały wybuchowe o sile większej niż konwencjonalne bomby. Przykładem jest nanotermit lub „supertermit”. Inne osiągnięcia w tej dziedzinie to superlasery umożliwiające wywołanie małych eksplozji syntezy termojądrowej.

Nanoboty to roboty w nanoskali. W przeważającej części ich ewolucja ma korzenie w działaniach wojennych. Najmniejsza broń, nanobroń, jest w stanie atakować i niszczyć największą innych narodów, zapożyczając użyteczną taktykę od matki natury: rojenie. Pojedyncza mrówka lub pszczoła jest zazwyczaj nieszkodliwa; gdy weźmie się jednak pod uwagę mrówki wojskowe i pszczoły zabójcze, dochodzi się do wniosku, że ich drapieżne roje, zwykle nazywane „atakami”, powodują, że duże zwierzęta, w tym ludzie, ich unikają.

Prawie wszystkie kraje zaawansowane technologicznie opracowują nanotechnologie, a niektóre – nanobroń. Między Stanami Zjednoczonymi, Rosją i Chinami trwa wyścig zbrojeń w zakresie nanobroni. Można ją wykorzystać do przeprowadzania ataków z wykorzystaniem miniaturowych bomb nuklearnych i śmiertelnych robotów-owadów. Choć dziś są one nadal fantastyką naukową, zdaniem ekspertów postęp nanotechnologii w nadchodzących latach sprawi, że będą one większym zagrożeniem dla ludzkości niż konwencjonalna broń nuklearna. Według doniesień Stany Zjednoczone, Rosja i Chiny inwestują miliardy dolarów w badania nad nanobronią, zaś Del Monte podkreśla: „Nanoroboty są głównym problemem. Mają potencjał, aby stać się bronią masowego rażenia i mogą doprowadzić do zagłady gatunku ludzkiego”.

Roboty mniejsze od włosa można zaprogramować tak, aby wstrzykiwały toksyny do ciał niektórych ludzi, wyzwały wybuchowe mikroładunki

lub zanieczyszczały system wody pitnej w dużym mieście; Agencja Zawansowanych Badań i Rozwoju Departamentu Obrony USA (DARPA) pracuje nad projektem autonomicznych dronów zdolnych wnikać do budynków oraz dronów wielkości owadów; nanotechnologia daje możliwość stosunkowo łatwego wyprodukowania minibomby nuklearnej o wadze zaledwie 2 kg, mieszczącej się w kieszeni lub torebce i o mocy odpowiadającej 100 t trotylu (wystarczającej do zrównania z ziemią budynków). Największe zagrożenie nanotechnologiczne stwarzają jednak śmiertelne autonomiczne nanoroboty, zdolne do samoreprodukcji, które w przypadku utraty kontroli przez inżynierów i naukowców mogłyby atakować miliony przypadkowych ludzi; prawdopodobieństwo, że nanotechnologia spowoduje wyginięcie gatunku ludzkiego w XXI w., wynosi 5%.

Ten nowy wyścig zbrojeń nie zyskał prawie żadnego rozgłosu i podobnie jak sama nanobroń jest niewidoczny dla większości ludzkości. Moglibyśmy słusznie nazwać to „niewidzialnym wyścigiem zbrojeń”, ale on jest prawdziwy i każde zaangażowane państwo inwestuje miliardy dolarów w posiadanie nanobroni.

Olga Wasiuta

Louis A. Del Monte, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, University of Nebraska Press, Potomac Books, Los Angeles 2017; *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity* by Louis A. Del Monte, University of Nebraska Press 2017, <https://doi.org/10.2307/j.cttm3pov7> [dostęp 12.02.2024]; M.P.M. Milott, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, 14.01.2019, <https://www.airuniversity.af.edu/AUPress/Book-Reviews/Display/Article/1731239/nanoweapons-a-growing-threat-to-humanity/> [dostęp 12.02.2024]; G. Nichols, *Nanotechnology & the New Arms Race*, <https://hdiac.org/articles/nanotechnology-the-new-arms-race/> [dostęp 12.02.2024]; *Global Disaster Risk Conference at the University of Oxford*, 07.2008, <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/events/conference-global-catastrophic-risks/> [dostęp 12.02.2024]; N. Davis, *Amazing science: researchers find xenobots can give rise to offspring*, 29.11.2021, <https://www.theguardian.com/science/2021/nov/29/amazing-science-researchers-find-xenobots-can-give-rise-to-offspring> [dostęp 12.02.2024]; *Report to the President and to Congress. The Seventh Assessment of the National Nanotechnology Initiative*, Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology, 08.2023, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/08/PCAST_NNI_Review_August2023.pdf [dostęp

21.03.2024]; *The National Nanotechnology Initiative Supplement to the President's 2023 Budget*, Product of the Subcommittee on Nanoscale Science, Engineering, and Technology Committee on Technology of the National Science and Technology Council, 02.2023, https://www.nano.gov/sites/default/files/pub_resource/NNI-FY23-Budget-Supplement.pdf [dostęp 21.03.2024]; W. Soutter, *Nanotechnology in the Military*, 20.06.2012, <https://www.azonano.com/article.aspx?ArticleID=3028> [dostęp 12.02.2024]; *Mini-nukes and mosquito-like robot weapons being primed for future warfare*, 9.06.2021, <https://strategyvision.org/en/news/28> [dostęp 12.02.24]; *Nanoweapons of macro destruction, what can the future bring?*, 27.03.2019, <https://sociable.co/technology/nanoweapons-macro-destruction-what-can-future-bring/> [dostęp 12.02.2024]; Z.S.A. Demirdjian, *The Looming Dark Side of MNT*, 13.08.2023, <https://keghart.org/demirdjian-dark-side-of-mnt/> [dostęp 12.02.2024].

NANOTECHNOLOGIA MOLEKULARNA (*molecular nanotechnology*) – często znana jako *MNT* – *rodzaj technologii*, która opiera się na możliwości kontrolowania i manipulowania materią na poziomie atomowym i molekularnym. Czasami nazywa się ją zaawansowaną nanotechnologią, inżynierią molekularną lub nanoinżynierią. Jej potencjalne zastosowania są bardzo liczne, dlatego rządy inwestują miliardy dolarów w badania nanotechnologiczne.

Nanotechnologia polega na manipulowaniu materią za pomocą specjalistycznych narzędzi w celu tworzenia nowych struktur i materiałów o co najmniej jednym wymiarze mierzącym od 1 do 100 nanometrów, czyli 10 razy mniejszymi niż szerokość nici ludzkiego DNA. W tej skali materiały mają unikalne właściwości fizykochemiczne i to właśnie ten aspekt nanotechnologii może przynieść ludzkości wspaniałe korzyści lub potencjalną śmiertelność broni wojennej.

Nanotechnologia molekularna to technologia oparta na możliwości budowania struktur według złożonych specyfikacji atomowych za pomocą mechanosyntezy. MNT to multidyscyplinarna dziedzina, która łączy fizykę, chemię, biologię i inżynierię w nanoskali. Naukowcy zajmują się opracowaniem wielu nowych technologii, w tym urządzeń, materiałów i systemów w skali nano. Jednym z obszarów badań MNT jest nanorobotyka, która polega na wykorzystaniu nanorobotów do budowy i obsługi urządzeń oraz systemów w skali nano. Niektóre z pojawiających się trendów w nanotechnologii molekularnej i nanorobotyce obejmują rozwój

systemów samoorganizujących się, wykorzystanie nanotechnologii DNA do dostarczania leków oraz nanorobotów w chirurgii. MNT to rodzaj technologii, który według niektórych analityków może prowadzić do technologicznej osobiwości, w której rozwój staje się niekontrolowany i nieodwracalny do tego stopnia, że powoduje nieprzewidywalne zmiany lub poważne niezamierzone konsekwencje dla cywilizacji.

MNT może produkować żywe roboty zwane ksenobotami, które potrafią się samoreplikować. Ksenobot to rodzaj programowalnego organizmu utworzonego z komórek żaby, który może się replikować poprzez spontaniczne zamiatanie luźnych komórek macierzystych. Ten całkowicie sztuczny organizm jest zdolny do samoreprodukcji, regeneracji i poruszania się podczas przenoszenia ładunku. Ksenobot ma średnicę 650–750 mikronów, mniejszą niż główka szpilki. Według części światowych ekspertów biologia syntetyczna jest jednym z „ryzyka egzystencjalnego”, co oznacza, że technologie te potencjalnie mają moc usunięcia gatunku ludzkiego.

Nanotechnologię można wykorzystać do stworzenia broni nuklearnej nowej generacji. Niedawno pojawiły się obawy dotyczące konwergencji nanotechnologii z innymi pojawiającymi się technologiami, takimi jak biotechnologia i biologia syntetyczna, w celu stworzenia nowego rodzaju broni biologicznej.

Konwergencja nanotechnologii, biologii syntetycznej (tj. edycji genów) i chemii umożliwi stworzenie nowych czynników oraz poprawę odporności i śmiertelności istniejących środków. Możliwe będzie modyfikowanie DNA bakterii w celu stworzenia zupełnie nowych organizmów lub substancji chemicznych. Nanotechnologia może również zwiększyć toksyczność nieorganicznych substancji chemicznych, ponieważ duża powierzchnia nanocząstek czyni je szczególnie toksycznymi. Wreszcie nanotechnologie umożliwią stworzenie nowych systemów i metod leczenia, które pozwolą uniknąć medycznych środków zaradczych. Nanorurki można np. wykorzystać do dostarczania wyłącznie śmiertelnych składników wirusa węgla, bez charakterystycznego białka rozpoznawalnego przez układ odpornościowy. Równie niepokojące jest to, że nanotechnologia usprawni procesy kapsułkowania i aerolizacji śmiertelnych organizmów. Jak podsumowano w jednym z raportów, zastosowania nanochemii i nanobiologii „wykraczają poza wykorzystanie patogenów

lub substancji toksycznych jako broni. Umożliwiają tworzenie nieskutecznych szczepionek [...], wzmacnianie zjadliwości i siły chorobotwórczej drobnoustrojów, zwiększanie podatności makroorganizmów na choroby zakaźne oraz tworzenie przeszkód w diagnostyce”.

Zastosowania nanotechnologii będą wykraczać poza broń chemiczną i biologiczną i obejmować cybernetykę, robotykę oraz produkcję przyrostową. Po pierwsze, nanotechnologia umożliwi szybkie udoskonalenie obliczeń kwantowych i sztucznej inteligencji. Następnie zdolność manipulowania materią na poziomie niemal atomowym umożliwi wysoce precyzyjne i wydajne procesy produkcyjne. Lekki, trwały i niedrogi metal powstały w wyniku nanofabrykacji będzie wykorzystywany do wielu zastosowań wojskowych, w tym kosmicznych. Wreszcie techniki nanofabrykacji udoskonalią druk trójwymiarowy, ułatwiając tworzenie złożonych i skalowalnych architektur. Naukowcy wyprodukowali już prymitywne „silniki molekularne” i inne nanomaszyny.

Nanotechnologia wydaje się kluczowym celem dla wielu narodów w kontekście zmiany krajobrazu polityki i wojen.

Nanomateriały mogą mieć znaczący i różnorodny wpływ na społeczeństwo ludzkie. Lepsze magazynowanie energii, szybsze obliczenia i mniejsze zużycie energii – to tylko kilka innowacji, które mogą prowadzić do znacznych ulepszeń urządzeń i produktów. Nanomateriały mają również potencjalne zastosowania w sektorach wojskowym i bezpieczeństwa. Sugerowane udoskonalenia obejmują odzież zaprojektowaną w celu zwiększenia przeżywalności żołnierzy i kamuflażu chroniącego przed wykryciem termicznym, a także nową broń i technologie nadzoru.

Kilka krajów, w tym Chiny, Francja, Indie, Iran, Izrael, Malezja, Holandia, Rosja, Szwecja, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, zgłosiło wydatki wojskowe na nanotechnologię. Przełomy w tej dziedzinie doprowadziły już do nowych osiągnięć w zakresie kamuflażu, ukrywania się i opancerzenia, a rozwój ten będzie kontynuowany. Jednakże nadal istnieją obawy dotyczące niewłaściwego wykorzystania nanotechnologii. Cywilne i wojskowe badania nad nowymi technologiami nakładają się na siebie, co spowodowało, że niektórzy obawiali się zmniejszenia przejrzystości i tego, że nanotechnologia może zostać niewłaściwie wykorzystana do wytworzenia broni masowego rażenia. Pojawienie się nowej technologii,

nanotechnologii, obiecuje lepszą gospodarkę, ale stwarza także wyzwania dla środowiska bezpieczeństwa, inicjując nowy wyścig zbrojeń na skutek badań naukowych.

Nanotechnologia pozwala ludziom, wykorzystując prawa mechaniki kwantowej, budować materiały z niewyobrażalną precyzją, dosłownie cząsteczka po cząsteczce. Oferuje potencjał rewolucyjnego postępu w różnych dziedzinach, od metalurgii, przez medycynę, aż po energetykę wojskową. Znajdzie zastosowanie dla innych technologii, takich jak edycja genów, produkcja przyrostowa (druk 3D), sztuczna inteligencja, statki kosmiczne i obliczenia kwantowe. Jednak unikalne właściwości i procesy nanotechnologii zasługują na większą uwagę ze strony regulatora.

Nanotechnologia, przełom naukowy XX w., była postrzegana przez niektórych ekspertów jako trzecia rewolucja przemysłowa, która zapoczątkowała wspaniały czas zbierania produktów i usług po niższych cenach ze względu na jej nieodłączną zdolność do wytwarzania mniejszych i tańszych produktów, ale o dłuższej trwałości.

Niewielki rozmiar nanotechnologii daje rządowi dużą swobodę wykorzystania jej w imię bezpieczeństwa narodowego. Nano wyznacza kierunek przyszłego postępu technologicznego, a naukowcy i inżynierowie wojskowi mają obowiązek zbadać te skutki i zastosować zdobytą wiedzę do ochrony swoich ludzi. Jednakże w „małym” świecie nanotechnologii zachodzą zmiany zarówno inspirujące, jak i przerażające.

Jak udowadnia założyciel nanotechnologii Eric Drexler w swojej książce *Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology*, wykorzystując nanotechnologię, „mogliby tanio uspokoić, lobotomizować lub w inny sposób zmodyfikować całe populacje. To po prostu rozszerzyłoby aż nadto znany wzór. Na świecie już istnieją rządy, które szpiegują, torturują i narkotykują; zaawansowana technologia jedynie poszerzy możliwości”.

Stany Zjednoczone objęły wiodącą rolę w badaniach nanotechnologicznych, szczególnie w zastosowaniach obronnych. Jak dotąd większość tych osiągnięć wykorzystywała nanotechnologię do ulepszania istniejących typów broni. Na przykład w 2009 r. złożono patent na zaawansowany pocisk przeciwpancerny, częściowo zbudowany z materiału znanego jako NanoSteel, który składa się z nanocząstek austenitycznej i ferrytycznej stali nierdzewnej. Wojsko amerykańskie odpowiada za 90% światowych

wydatków na badania i rozwój w dziedzinie nanotechnologii wojskowej, co czyni Departament Obrony (DoD) największym na świecie podmiotem wydającym środki wojskowe na badania w dziedzinie nanotechnologii. W 1995 r. były wiceprzewodniczący Kolegium Połączonych Szefów Sztabów admirał David Jeremiah stwierdził, że wojskowe zastosowania produkcji molekularnej mają większy potencjał zmiany równowagi sił niż nawet broń nuklearna.

Do 2012 r. Stany Zjednoczone zainwestowały 3,7 mld dolarów w ramach swojej Narodowej Inicjatywy Nanotechnologicznej, Unia Europejska natomiast – 1,2 mld dolarów, a Japonia – 750 mln dolarów.

W budżecie prezydenta na rok 2023 przewidziano kwotę 1,99 mld dolarów na rzecz Krajowej Inicjatywy Nanotechnologicznej (National Nanotechnology Initiative – NNI), przy ciągłych inwestycjach w badania podstawowe, które dostarczą nowych odkryć, aby udoskonalać technologie przyszłości i stawić czoła światowym wyzwaniom. Inwestycje NNI o łącznej wartości ponad 40,7 mld dolarów od momentu jej powstania w 2001 r. (łącznie z wydatkami za rok 2023) wspierają badania mające na celu zrozumienie materii w nanoskali i przełożenie tej wiedzy na przemiany technologiczne. Dla porównania – budżet prezydenta USA na 2019 r. przewidywał 1,4 mld dolarów na NNI.

Departament Obrony Stanów Zjednoczonych postrzega nanotechnologię jako obszar technologii wspomagających, któremu należy poświęcić najwyższy poziom uwagi i koordynacji ze strony korporacji ze względu na szeroki i interdyscyplinarny charakter nanotechnologii. Od 1999 r. wydał on około 5 mld dolarów na badania w dziedzinie nanotechnologii, a większość funduszy została skierowana do ośmiu organizacji: Laboratorium Badawczego Armii Stanów Zjednoczonych, Biura Badań Naukowych Sił Powietrznych, Biura Badań Marynarki Wojennej, Agencji Zaawansowanych Projektów Badawczych Departamentu Obrony (DARPA), Agencji Redukcji Zagrożeń Obronnych, Centrum Badań i Rozwoju Inżynierów Armii Stanów Zjednoczonych oraz zastępcy sekretarza obrony ds. badań i inżynierii.

Departament Obrony USA utworzył dwa instytuty zajmujące się wyłącznie badaniami nanotechnologicznymi związanymi z obronnością: Instytut Nanonauki powstał w Naval Research Laboratory w 2001 r. w celu prowadzenia multidyscyplinarnych badań w nanoskali, a armia

amerykańska utworzyła w 2002 r. Instytut Nanotechnologii Żołnierza w Massachusetts Institute of Technology (MIT) w celu prowadzenia badań podstawowych i stworzenia nowych materiałów, urządzeń, procesów i systemów oraz przekształceń obiecujących wyników w praktyczne produkty przydatne dla wojownika. W 2016 r. Departament Obrony ogłosił inwestycję o wartości 75 mln dolarów w rewolucyjny Instytut Innowacji, a konkretnie: w produkcję włókien i tekstyliów na MIT, gdzie nanomateriały odgrywają znaczącą rolę.

Światowy rozwój nanotechnologii jest bezprecedensowy w porównaniu z innymi technologiami. Chiny, Rosja i Iran wykazały niezwykle silny wzrost, o czym świadczy zwiększona współpraca w przedsięwzięciach naukowych, edukacyjnych i biznesowych skupionych wokół nanotechnologii. Pod koniec 2016 r. zastępca sekretarza obrony Bob Work skomentował, że Rosja i Chiny są konkurentami, ponieważ rozwijają zaawansowane zdolności, które niepokoją Stany Zjednoczone. W szczególności od ponad 15 lat pomiędzy tymi dwoma mocarstwami narasta nowy rodzaj wyścigu w dziedzinie nanotechnologii, a każde z nich bada wykorzystanie technologii do zastosowań wojskowych.

Chiny są zainteresowane wojskowymi zastosowaniami nanotechnologii niemal tak długo jak Stany Zjednoczone. W 1996 r. generał dywizji Sun Bailin z Chińskiej Akademii Nauk Wojskowych napisał artykuł *Broń nanotechnologiczna na przyszłych polach bitew*, w którym zawarł potencjalne zastosowania nanotechnologii w działaniach wojennych.

W 2002 r. w Pekinie odbyła się duża konferencja na temat nanotechnologii, wspierana przez Oddział Sprzętu Ogólnego Armii Ludowo-Wyzwoleńczej oraz Komitet Nauki i Inżynierii Obrony Narodowej. Chiny prowadzą kilka programów mających na celu rozwój nowych technologii do różnych zastosowań. Do najważniejszych należą Program 863 (Krajowy Program Badań i Rozwoju Wysokich Technologii), który stymuluje rozwój zaawansowanych technologii w szerokim zakresie dziedzin, uznając nanotechnologię za priorytet, oraz Program 973 (Krajowy Program Badań Podstawowych), który dąży do poprawy potencjału innowacyjnego, a także realizuje projekty z zakresu nanotechnologii.

Chiny przyspieszyły swoje działania badawczo-rozwojowe, stając się krajem numer jeden w zakresie wykorzystania nanotechnologii, otwierając

około pięciu rządowych ośrodków badawczych w różnych miastach kraju i przewyższając prymat Stanów Zjednoczonych w tej dziedzinie. Chociaż trudno jest uzyskać dane liczbowe dotyczące wydatków Chin na obronę, Pekijski Instytut Technologiczny prowadzi wiele badań nad nuklearnymi okrętami podwodnymi wyposażonymi w samouczące się czipy, które mogą zaatakować ludzkie ciało, oraz laserowe AK-47.

Rosja skupiła wysiłki na nanotechnologii w dwóch głównych obszarach: za pośrednictwem swojej korporacji Rusnano zamierza skomercjalizować najważniejsze osiągnięcia w dziedzinie nanotechnologii i przekształcić je w rentowne przedsiębiorstwa. Rusnano powstało w 2011 r. w wyniku reorganizacji Rosyjskiej Korporacji Nanotechnologii, która była podmiotem państwowym powstałym w 2007 r. Platforma dla Rusnano wykorzystuje potencjał rosyjskiej nauki i transfer zaawansowanych technologii zagranicznych. W 2012 r. Rosja powołała Rosyjską Fundację na rzecz Zaawansowanych Projektów Badawczych, która na wzór DARPA koncentruje się na badaniach wysokiego ryzyka i ma opracowywać systemy uzbrojenia i obrony, które mogłyby zostać wykorzystane do roku 2025/2030. Jeden z projektów, Zintegrowane Systemy Żołnierza Ochronnego, połączy nanotechnologię z postępem w dziedzinie kamizelek kuloodpornych i technologii egzoskieletów.

Iran aktywnie angażuje się w badania w dziedzinie nanotechnologii od 2002 r., kiedy to utworzono Radę Inicjatywy Nanotechnologicznej. W 2004 r. utworzono centrum badań nanotechnologicznych w Isfahanie będącym centralnym punktem obronnym i badawczym Iranu, gdzie prowadzony jest irański program nuklearny. Stały rozwój nanotechnologii, nawet w obliczu sankcji gospodarczych, przeniósł ten kraj na czołowe miejsce w dziedzinie nanonauki.

Nie całe zainteresowanie nanotechnologią skupia się na rozwoju broni. Spora część badań na całym świecie ma na celu stosowanie jej do działań pozamilitarnych, a także jako środków zaradczych. Jak w przypadku każdej technologii, istnieje ryzyko, że pojedyncze osoby lub grupy będą mogły wykorzystać nanotechnologię do niegodziwych celów.

Większość ekspertów zgadza się, że istniejące traktaty i polityki dotyczące ochrony humanitarnej oraz te, które zakazują opracowywania i stosowania broni chemicznej i biologicznej, w większości wystarczają

do uwzględnienia wykorzystania nanotechnologii w rozwoju broni. Nadal jednak istnieją luki, ponieważ koncepcja nanotechnologii może prawdopodobnie wymykać się niektórym z tych konwencji. Mimo to, dopóki debata prawna/regulacyjna nie zostanie rozstrzygnięta, możliwość pojawienia się nanobroni pozostaje nierozwiązana. Kilka zaleceń Grupy Roboczej ds. Wyzwań Bezpieczeństwa Konsorcjum Partnerstwo dla Pokoju stanowi dobry punkt wyjścia do przygotowania się na wykorzystanie nanotechnologii w produkcji broni:

- ▶ podnoszenie świadomości o wydarzeniach, które mogą zagrozić bezpieczeństwu państwa, społeczeństwa i jednostki,
- ▶ zwiększanie świadomości na temat podwójnej roli pojawiających się technologii i ich niezamierzonych konsekwencji,
- ▶ promowanie partnerstwa z organizacjami pozarządowymi, ośrodkami doradczo-rozwojowymi, środowiskiem akademickim i przemysłem w celu zwiększenia zdolności analitycznych,
- ▶ identyfikacja i rozwiązywanie pojawiających się wyzwań bezpieczeństwa i problemów już teraz, nawet jeśli zagrożenie wydaje się odległe.

Kluczowym sposobem zminimalizowania prawdopodobieństwa niewłaściwego wykorzystania nanotechnologii jest stworzenie kultury odpowiedzialnych badań i innowacji, co stanowi podejście przewidujące potencjalne implikacje i oczekiwania społeczne w odniesieniu do badań i innowacji oraz ma na celu wspieranie projektowania włączających i zrównoważonych badań i innowacji. Odpowiedzialne badania naukowe i innowacje angażują badaczy, obywateli, decydentów i organizacje współpracujące w celu prowadzenia badań naukowych oraz wdrażania innowacji zgodnie z wartościami i oczekiwaniami społecznymi. Tworzenie społeczności praktyków skupionych wokół tego, co oznacza odpowiedzialne wprowadzanie innowacji, gwarantuje, że badacze i innowatorzy zostaną pociągnięci do odpowiedzialności za swoje działania, co pozwoli im kontrolować potrzeby społeczności, którym służą.

Istnieją trzy różne zagrożenia stwarzane przez nanotechnologię.

Po pierwsze, rozpowszechnianie nanotechnologii może zwiększyć prawdopodobieństwo aktów bioterrorystycznych z wykorzystaniem nanotechnologii. Nanotechnologia staje się tańsza i łatwiejsza w zastosowaniu.

Sprzęt nanotechnologiczny typu „zrób to sam” i instrukcje *open source* są łatwo dostępne w internecie. Na przykład jedna ze stron udostępnia instrukcje dotyczące budowy laboratorium nanotechnologii DNA za mniej niż 500 dolarów, a inna oferuje doświadczenia z nanotechnologią dla całej rodziny, już od czwartego roku życia. Ta „demokratyzacja” nanotechnologii zwiększa możliwości złośliwych podmiotów w zakresie projektowania broni (w „zaczysku własnego domu”).

Po drugie, nanotechnologia ułatwi podmiotom państwowym opracowywanie lub stosowanie zaawansowanej broni chemicznej i biologicznej. Nanotechnologia sprawi, że jej produkcja będzie tańsza oraz łatwiejsza do ukrycia i transportu, ułatwiając jej rozprzestrzenianie wśród państw zbójeckich. Ponadto istniejące przepisy krajowe i międzynarodowe, mające na celu zapobieganie rozprzestrzenianiu się niebezpiecznych chemikałów, mogą nie nadążać za szybkimi zmianami powodowanymi przez nanotechnologię.

Po trzecie, potencjalne nowe możliwości nanotechnologii mogą przyspieszyć wyścig zbrojeń i podważyć strategiczną stabilność między Stanami Zjednoczonymi a konkurującymi autorytarnymi wielkimi mocarstwami. Armie na całym świecie wdrażają już drogie – i tajne – programy badawczo-rozwojowe, aby wykorzystać potencjał tej technologii. Grozi to powstaniem spirali ofensywnych i defensywnych, które mogą sprawić, że wojna stanie się bardziej prawdopodobna – i bardziej krwawa, jeśli do niej dojdzie.

Wprowadzenie nanotechnologii do życia codziennego zapewnia potencjalne korzyści, jednak niesie za sobą możliwość nieznanych konsekwencji dla środowiska i bezpieczeństwa. Możliwe pozytywne zmiany obejmują stworzenie nanourządzeń zmniejszających radioaktywność, a także czujników wykrywających zanieczyszczenia i korygujących mieszkanki paliwowo-powietrzne.

W miarę jak tego rodzaju technologia zacznie ponownie rozprzestrzeniać się do sfery cywilnej, ogromnym wyzwaniem będzie uregulowanie wykorzystania nanobotów, miniaturowych systemów komunikacyjnych itp. Powszechna dostępność tych urządzeń nieuchronnie doprowadziłaby do ich wykorzystania do działalności przestępczej i ataków terrorystycznych. Niektóre medyczne zastosowania nanotechnologii, opracowane

w celu poprawy wytrzymałości i wydajności żołnierzy, również wymagałyby dokładnych regulacji w przypadku ogólnych zastosowań medycznych.

MNT jest powiązany z koncepcją rojów dronów (posiadających inteligencję roju, czyli zbiorowe zachowanie zdecentralizowanych, samoorganizujących się systemów, naturalnych lub sztucznych), skoordynowanych robotów w nanoskali pracujących wspólnie, aby pomnożyć nanoroboty w sztucznym środowisku zawierającym specjalne molekularne elementy budulcowe.

Nanotechnologia otwiera możliwość wytwarzania komponentów mininuklearnych – tak małych, że trudno je przesiać i wykryć. Co więcej, broń (zdolna do wywołania eksplozji odpowiadającej około 100 t trotylu) mogłaby być na tyle kompaktowa, aby zmieścić się w kieszeni lub torebce, ważyć około 5 funtów i niszczyć duże budynki lub zostać połączona w celu wyrządzenia większych szkód na danym obszarze.

Nanotechnologia i zaawansowane materiały odgrywają coraz większą rolę we współczesnej medycynie, oferując ekscytujące możliwości leczenia chorób i innych schorzeń. Jednak z tą nową technologią wiąże się wiele implikacji etycznych, którymi należy się zająć. Na pierwszy plan wysuwa się pytanie, czy nanotechnologia i zaawansowane materiały powinny być stosowane w pierwszej kolejności. Niektórzy eksperci twierdzą, że te materiały i technologie powinny być stosowane tylko w skrajnych przypadkach, gdy nie ma innych realnych opcji. Inni twierdzą, że potencjalne korzyści przewyższają ryzyko, więc te materiały i technologie powinny być szeroko stosowane.

Kolejnym pytaniem etycznym jest sposób wykorzystania nanotechnologii i zaawansowanych materiałów. Wiele osób twierdzi, że powinny one być wykorzystywane do ulepszania istniejących metod leczenia, a nie tworzenia całkowicie nowych. To ostatnie może prowadzić do nieprzewidzianych konsekwencji i należy tego unikać.

Trzecią kwestią etyczną jest sposób uregulowania tych materiałów i technologii. Obecnie nie ma międzynarodowego konsensusu w tej sprawie. Niektóre kraje wprowadziły surowe przepisy, a inne nie. Ten brak ujednolicenia może prowadzić do mozaiki przepisów, które mogą być mylące i potencjalnie niebezpieczne.

Wreszcie pozostaje kwestia potencjalnych zagrożeń związanych z nanotechnologią i zaawansowanymi materiałami. Obejmują one możliwość wyrządzenia niezamierzonej szkody, a także nadużycia technologii. Potencjalne korzyści płynące z tych materiałów należy porównać z zagrożeniami, aby zapewnić ich odpowiedzialne użytkowanie.

Podstawową zaletą nanotechnologii i zaawansowanych materiałów jest możliwość obniżenia kosztów i poprawy wydajności. Manipulując materiałami na poziomie atomowym i molekularnym, naukowcy są w stanie tworzyć struktury o unikalnych cechach, takich jak zwiększona wytrzymałość i trwałość. Dzięki temu produkty stają się mocniejsze, lżejsze i bardziej kompaktowe. Ponadto materiały te można zaprojektować tak, aby były bardziej odporne na zużycie, zwiększając trwałość produktów.

Nanotechnologia i zaawansowane materiały są również wykorzystywane do tworzenia bardziej wydajnych źródeł energii, np. ogniw słonecznych, które są bardziej wydajne w przechwytywaniu i przekształcaniu światła słonecznego w energię. Zaawansowane materiały, takie jak grafen i nanorurki węglowe, są wykorzystywane do tworzenia akumulatorów o dużej pojemności, które mogą przechowywać więcej energii i ładować się szybciej niż tradycyjne akumulatory.

Istnieją jednak również potencjalne zagrożenia związane z nanotechnologią i zaawansowanymi materiałami. Na przykład mogą być one trudne do powstrzymania i kontrolowania oraz mogą mieć nieprzewidywalny wpływ na środowisko. Ponadto niektóre z nich staną się toksyczne w przypadku wdychania lub połknięcia, a inne – łatwopalne lub wybuchowe. Ważne jest także rozważenie potencjalnych skutków zdrowotnych długotrwałego narażenia na te materiały.

Niewielki rozmiar nanotechnologii daje rządowi dużą swobodę wykorzystania jej w imię bezpieczeństwa narodowego. Nano wyznacza kierunek przyszłego postępu technologicznego, a naukowcy i inżynierowie wojskowi mają obowiązek zbadać te skutki i zastosować zdobytą wiedzę do ochrony swoich ludzi.

Silne mocarstwa dążą do uzyskania jak największej przewagi militarnej nad innymi państwami z tego względu, że jest to czynnik, który z reguły decyduje o zwycięstwie nad przeciwnikiem i o wygranej wojnie. Wobec tego rządy poszczególnych krajów kładą duży nacisk na rozwój

nanonauki, ponieważ świadomość, że każdy twór nanotechnologiczny w sferach cywilnych może wpłynąć na postęp w przemyśle zbrojeniowym, daje nadzieję na lepsze uzbrojenie, sprzęt i metody walki.

Poniżej lista pięciu najbardziej zaawansowanych krajów w nanotechnologii:

1. Stany Zjednoczone mają długą historię inwestowania i promowania rozwoju nanotechnologii. Kraj ten ma wiele kluczowych atutów w tej dziedzinie, w tym wysoko rozwiniętą infrastrukturę badawczo-rozwojową, duży i innowacyjny sektor prywatny oraz silną tradycję współpracy między środowiskiem akademickim, przemysłem i rządem. Rząd Stanów Zjednoczonych odegrał znaczącą rolę we wspieraniu rozwoju nanotechnologii poprzez inicjatywy takie jak Narodowa Inicjatywa Nanotechnologiczna (NNI), która została utworzona w 2001 r. w celu koordynowania i finansowania badań i rozwoju nanotechnologii w wielu agencjach federalnych. Podobnie jak w wielu innych dziedzinach technologii, Stany Zjednoczone są światowym liderem i będą kluczowym motorem przyszłego rozwoju w dziedzinie nanotechnologii. *Liczba patentów w 2017 r. na nanotechnologię – 359,6.*
2. Japonia. Istnieje wiele japońskich firm, które działają w nanotechnologii, w tym Canon, który ma silną pozycję w tej dziedzinie, koncentrując się na obszarach takich jak nanomateriały, nanoelektronika i nanofotonika. Producent samochodów marki Toyota poczynił również znaczne inwestycje w nanotechnologię, w szczególności w rozwój zaawansowanych materiałów i energooszczędnych technologii. Inne wiodące japońskie firmy w tej branży to Hitachi, Toshiba, NEC i Fujitsu. *Liczba patentów na nanotechnologię w 2017 r. – 231,2.*
3. Korea Południowa ma wiele czołowych uniwersytetów i instytutów badawczych, które są aktywnie zaangażowane w badania nad nanotechnologią, a kraj ten ma duże doświadczenie we współpracy między środowiskiem akademickim, przemysłem i rządem w tej dziedzinie. Rząd Korei Południowej zainwestował również znaczne środki w rozwój nanotechnologii poprzez takie inicjatywy, jak Narodowy Program Badań i Rozwoju Nanotechnologii oraz

Narodowe Centrum Koordynacji Nanotechnologii. Wysiłki te przyczyniły się do ugruntowania jej pozycji jako głównego gracza w globalnej społeczności nanotechnologicznej. *Liczba patentów na nanotechnologię w 2017 r.* – 176,6.

4. Wielka Brytania posiada silną bazę badawczo-rozwojową w dziedzinie nanotechnologii, a wiele uniwersytetów i instytutów badawczych prowadzi wiodące badania w tej dziedzinie. Rząd tego kraju zainwestował również w rozwój nanotechnologii poprzez takie inicjatywy, jak Sieć Transferu Wiedzy o Nanotechnologii (NanoKTN) i Narodowe Centrum Nanotechnologii (NNC). Wielka Brytania posiada wiele kluczowych atutów w dziedzinie nanotechnologii, w tym wiedzę specjalistyczną z zakresu nanomateriałów, nanoelektroniki i nanomedycyny. W kraju tym działa wiele wiodących firm z tego obszaru, a ponadto zawiązał on silną współpracę z przemysłem, środowiskiem akademickim i innymi instytucjami badawczymi. Oprócz działań badawczo-rozwojowych Wielka Brytania ustanowiła również politykę i przepisy związane z nanotechnologią, w tym zasadę ostrożności, której celem jest zapewnienie, aby nowe technologie były wprowadzane w sposób odpowiedzialny i bezpieczny. *Liczba patentów na nanotechnologię w 2017 r.* – 51,7.
5. Francja ustanowiła wiele inicjatyw i programów wspierających rozwój nanotechnologii, w tym Narodowy Plan Nanotechnologii (PNANO) – krajowy program badawczy, którego celem jest koordynacja i promowanie rozwoju w dziedzinie nanotechnologii. Ponadto francuskie Narodowe Centrum Badań Naukowych (CNRS) jest agencją rządową zapewniającą finansowanie projektów badawczo-rozwojowych w dziedzinie nanotechnologii w kraju. *Liczba patentów na nanotechnologię w 2017 r.* – 42,7.

Brakuje danych naukowych na temat nanotechnologii, zwłaszcza toksykologii, wpływu na środowisko, wartości ekonomicznej i wykonalności zastosowań. Ponieważ regulacje skupiają się przede wszystkim na zarządzaniu ryzykiem, wysoki stopień niepewności wokół nanotechnologii utrudnia ustanowienie ram zapewniających ochronę przed potencjalnymi zagrożeniami, unikając jednocześnie tłumienia postępu gospodarczego i naukowego.

Ogólnie rzecz biorąc, nanotechnologia i zaawansowane materiały mają ogromny potencjał, by zrewolucjonizować sposób, w jaki produkujemy, używamy i wchodzimy w interakcje z materiałami. Jednak ważne jest, aby zrozumieć potencjalne korzyści i zagrożenia związane z tymi technologiami, zanim przejdziemy dalej. Poświęcając czas na zrozumienie potencjalnych implikacji tych technologii, możemy zapewnić odpowiedzialne i bezpieczne korzystanie z nich.

Ponieważ zaawansowane materiały i nanotechnologia nadal rewolucjonizują wiele gałęzi przemysłu, odpowiedzialne innowacje mają zasadnicze znaczenie dla zapewnienia bezpiecznego i etycznego korzystania z tych potężnych technologii. Aby zapewnić zgodność rozwoju nanotechnologii i zaawansowanych materiałów z odpowiedzialnymi praktykami, sformułowano wytyczne, które zapewniają kierunek i wskazówki.

Olga Wasiuta, Sergiusz Wasiuta

E. Drexler, *Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology*, Anchor Books, Doubleday 1986; L.A. Del Monte, *A Growing Threat to Humanity*, Potomac Books, Los Angeles 2017; T. Frederick, *15 Most Advanced Countries in Nanotechnology*, 17.12.2022, <https://finance.yahoo.com/news/15-most-advanced-countries-nano-technology-145519961.html> [dostęp 15.03.2024]; M.C. Roco, *National Nanotechnology Initiative at 20 years: enabling new horizons*, [https://www.nsf.gov/crssprgm/nano/reports/NNI-at-20-years_JNR-2023-PREPRINT-\(MC-Roco\)-2.pdf](https://www.nsf.gov/crssprgm/nano/reports/NNI-at-20-years_JNR-2023-PREPRINT-(MC-Roco)-2.pdf) [dostęp 19.03.2024]; *Defense Nanotechnology Research and Development Program*, Department of Defense Research and Engineering Washington Dc. Washington, 26.04.2007, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA469040.pdf> [dostęp 19.03.2024]; P. Lin, F. Allhoff, *Nanoscience and nanoethics: defining the disciplines*, John Wiley & Sons, New York 2007; R. Termanini, *The Nano Age of Digital Immunity Infrastructure Fundamentals and Applications: The Intelligent Cyber Shield for Smart Cities*, CRC Press/Taylor & Francis Group, Boca Raton, Floryda 2017; H. Nasu, T. Faunce, *Nanotechnology and the International Law of Weaponry: Towards International Regulation of Nano Weapons*, „Journal of Law, Information and Science” 2009/2010, t. 20; D. Polla, *Military Applications of Nanotechnology*, „Nano. The Magazine for Small Science” 2009, nr 15; *The National Nanotechnology Initiative Supplement to the President's 2023 Budget*, Product of the Subcommittee on Nanoscale Science, Engineering, and Technology Committee on Technology of the National Science and Technology Council, 02.2023, https://www.nano.gov/sites/default/files/pub_resource/NNI-FY23-Budget-Supplement.pdf [dostęp

21.03.2024]; *Report to the President and to Congress. The Seventh Assessment of the National Nanotechnology Initiative*, Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology, 08.2023, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/08/PCAST_NNI_Review_August2023.pdf [dostęp 21.03.2024]; Świat nanocząstek, A. Świdorska-Środa, W. Łojkowski, M. Lewandowska, K. Kurzydłowski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016; J. Altmann, M. Gubrud, *Anticipating military nanotechnology*, „IEEE Technology and Society Magazine” 2004, t. 23, nr 4; J. Altmann, *Military uses of nanotechnology – Too much complexity for international security?*, „Complexity” 2008, t. 14 (1); J. Altmann, *Military uses of nanotechnology: perspectives and concerns*, „Security Dialogue” 2004, nr 35 (1); M. Jurewicz, *Nanotechnologia jako nowy obszar regulacyjny – aspekty prawa międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2018, nr 116; M. Jankowski, *Nano drony na wyposażeniu żołnierzy USA od 2018 roku*, <https://xmoon.pl/ciekawostki/ciekawostki/Nano-drony-na-wyposazeniu-zolnierzy-USA-od-2018-roku,1,898,1.html> [dostęp 17.03.2024]; T. Frederick, *5 Most Advanced Countries in Nanotechnology*, 17.12.2022, <https://www.insidermonkey.com/blog/5-most-advanced-countries-in-nanotechnology-1098326/?singlepage=1> [dostęp 17.03.2024].

NANOTECHNOLOGIA W DZIAŁANIACH WOJENNYCH – dziedzina nanonauki, w której projektuje się, produkuje i tworzy układy molekularne w skali nano (1–100 nm). Zastosowanie takiej technologii, szczególnie w obszarze działań wojennych i obronności, utorowało drogę dla przyszłych badań w kontekście zbrojenia. Nanotechnologia łączy różnorodne dziedziny nauki, w tym naukę o materiałach, chemię, fizykę, biologię i inżynierię.

Nanotechnologia i jej zastosowanie w działaniach wojennych obiecują wzrost gospodarczy, jednak wiąże się to ze zwiększonym zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego i utrzymania pokoju. Szybkie pojawienie się nowych nanotechnologii wywołało dyskusję na temat wpływu, jaki taki rozwój będzie miał na geopolitykę, etykę i środowisko.

Nanotechnologia to w ostatnich latach dziedzina szybko rozwijająca się, mająca liczne zastosowania, w tym w medycynie, elektronice i materiałoznawstwie. Jednak jedno z najbardziej kontrowersyjnych zastosowań nanotechnologii dotyczy nowoczesnej broni. Jej rozwój może zmienić krajobraz współczesnych działań wojennych, niosąc ze sobą zarówno korzyści, jak i ryzyko.

Postęp w tej dziedzinie doprowadził do skategoryzowanego rozwoju nanobroni, obejmującej różne klasyfikacje: małe roboty, hiperreaktywne materiały wybuchowe i supermateriały elektromagnetyczne. Wraz z rozwojem technologicznym pojawiły się implikacje związane z ryzykiem i konsekwencjami, a także regulacje mające na celu zwalczanie tych skutków. Oddziaływania te rodzą problemy dotyczące bezpieczeństwa globalnego, społeczeństwa i środowiska. Być może konieczne będzie ciągłe monitorowanie prawodawstwa, aby nadążać za dynamicznym wzrostem i rozwojem nanonauki ze względu na potencjalne korzyści lub zagrożenia związane z jej stosowaniem. Przewidywanie takich skutków poprzez regulacje „zapobiegłoby nieodwracalnym szkodom” wynikającym ze stosowania nanotechnologii związanej z obronnością w działaniach wojennych. Podsumowując, nanotechnologia nie tylko przyspieszy rozwój istniejących zagrożeń, ale stworzy nowe, jeszcze bardziej złożone.

Historyczne zastosowanie nanotechnologii w obszarze działań wojennych i obrony było szybkie i ekspansywne. W ciągu ostatnich 20 lat wiele krajów finansowało zastosowanie tej technologii w celach wojskowych, w tym: Chiny, Wielka Brytania, Rosja, a przede wszystkim Stany Zjednoczone. Rząd USA uznawany jest za lidera badań i rozwoju w tej dziedzinie, jednak obecnie pojawiła się międzynarodowa konkurencja, w miarę jak wzrasta uznanie dla przyszłości nanotechnologii. Rozwój tej sfery wpływa znacząco na interesy wojskowe.

Chociaż potencjalne zastosowania są w zasadzie nieograniczone, niektóre wejdą w życie znacznie wcześniej niż inne. Jednym z przykładów są czujniki, które wykorzystują unikalne właściwości nanomateriałów, aby stać się mniejszymi i bardziej czułymi w porównaniu z technologią konwencjonalną. Robotyczne drony są już sterowane zdalnie – postęp nanotechnologii sprawi, że zarówno systemy robotyczne, jak i sterowania staną się mniejsze i bardziej efektywne.

W dłuższej perspektywie wydaje się prawdopodobne, że większość technologii wojskowych będzie uzależniona od nanomateriałów. Niektóre z bardziej spekulacyjnych zastosowań w tym obszarze obejmują:

- ▶ nanomaszyny naśladujące działanie ludzkich mięśni w egzoszkieletach,
- ▶ powłoki Stealt,

- ▶ samonaprawiający się materiał,
- ▶ materiały z inteligentnej skóry,
- ▶ kamuflaż adaptacyjny,
- ▶ konstrukcje adaptacyjne.

Rząd Stanów Zjednoczonych za rządów Clintona i Busha stawiał na rozwój nanotechnologii w zakresie wojskowym, zarówno w krajowym budżecie, jak i w polityce, a Departament Obrony planuje kontynuować ten priorytet przez cały XXI w. W odpowiedzi na zdecydowane publiczne finansowanie nanotechnologii przeznaczonej do celów obronnych przez Amerykę wiele państw również stworzyło podobne programy.

Przy pomocy nanotechnologii Departament Obrony USA opracował broń, taką jak kompaktowe, potężne bomby, które wykorzystują nanometale (nanoaluminium) do powodowania bardzo szybkiego spalania oraz chemiczne materiały wybuchowe o sile większej niż konwencjonalne bomby. Przykładem jest nanotermit lub „supertermit”. Inne osiągnięcia w tej dziedzinie to superlasery umożliwiające wywoływanie małych eksplozji syntezy termojądrowej.

W podkategorii nanomateriałów Chiny zajmują drugie miejsce za Stanami Zjednoczonymi pod względem liczby opublikowanych publikacji naukowych – jedna piąta ich budżetu rządowego jest przeznaczona na badania (337 mln dolarów amerykańskich). W 2018 r. Uniwersytet Tsinghua w Pekinie opublikował swoje odkrycia, w ramach których udoskonalono nanorurki węglowe, aby wytrzymały ciężar ponad 800 t, wymagając zaledwie... materiału. Zespół naukowy zajmujący się nanotechnologią wspominał o zastosowaniach w przemyśle lotniczym i wzmacnianiu pancerza, co wydaje się obiecujące dla nanobroni związanej z obronnością. Wiceprezes Chińskiej Akademii Nauk Chunli Bai stwierdził, że należy skoncentrować się na zlikwidowaniu luki między „badaniami podstawowymi a zastosowaniami”, aby Chiny mogły zwiększyć swoją globalną konkurencyjność w nanotechnologii.

Armia amerykańska prowadzi szeroko zakrojone prace badawczo-rozwojowe, których celem jest opracowanie systemów nanomateriałów do zastosowań wojskowych, charakteryzujących się unikalnymi właściwościami, takimi jak samonaprawa, selektywne usuwanie, odporność na korozję, wykrywanie, zdolność do modyfikowania właściwości fizycznych

powłok, przebarwianie i ostrzeganie personelu logistycznego, gdy czołgi lub broń wymagają bardziej kompleksowych napraw.

Do najważniejszych postępów, jakie umożliwiła nanotechnologia, należy opracowanie aktywnych pakietów czujników klasy wojskowej do wykrywania uszkodzeń (korozja, integralność podłoża itp.) i warunków środowiskowych (tj. promieniowania, substancji chemicznych, temperatury, gazów, naprężeń itp.). Ponadto nanotechnologia będzie miała wpływ na systemy pola walki związane z przetwarzaniem informacji i sygnałów, autonomią i inteligencją.

Nanomateriały antykorozyjne pozwalają również na znaczne oszczędności kosztów. Nakładanie farb konwencjonalnych jest pracochłonne i potencjalnie niebezpieczne dla ludzi. Powłoki te należy poprawiać ręcznie, co może ukryć uszkodzenia metalu; w rezultacie całkowity koszt problemów związanych z korozją Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych wynosi 10 mld dolarów rocznie (2 mld dolarów na operacje malowania i złomowania farb). Nanomateriały umożliwią pojazdom wojskowym, w przypadku skorodowania lub zarysowania, wykrycie i naprawę powierzchni. Obecne procesy odkażania czynników biologicznych są złożone, uciążliwe i kosztowne. Aby obejść ten proces, opracowano systemy powłok nanostrukturalnych o ciągłej zdolności do odkażania powierzchni narażonej na działanie czynników biologicznych, w tym zarodników. Wiele amerykańskich firm otrzymało duże dotacje od wojska USA na opracowanie powłok do sprzętu i środków odkażających.

Podobnie jak w przypadku większości nowych technologii, zastosowania nanotechnologii w celach wojskowych będą prawdopodobnie pierwszymi, które zostaną zrealizowane: priorytetem staną się poprawa opieki medycznej i opieki nad żołnierzami oraz produkcja lekkich, mocnych i wielofunkcyjnych materiałów do stosowania w odzieży, zarówno w celu ochrony, jak i zapewnienia lepszej łączności. Ministerstwo obrony Wielkiej Brytanii przewiduje, że technologie takie jak nanoboty medyczne oraz urządzenia rozpoznawcze i komunikacyjne wzmocnione nanotechnologią (takie jak mikroradar w miniaturowych pojazdach) zaczną być stosowane od 2030 r.

Organizacje wojskowe wykorzystują nanotechnologię do takich koncepcji, jak odzież o większej tolerancji na zmiany temperatury,

powierzchnie odporne na zarysowania, mocniejsze, cieńsze i tańsze szkło, powłoki, które nie ulegają degradacji ani nie wymagają ponownego malowania, szybsza intensywna pomoc medyczna oraz lżejsze i szybsze samoloty zużywające mniej paliwa.

Najnowsze badania nad wojskową bronią nanotechnologiczną obejmują produkcję obronnej aparatury wojskowej, której celem jest udoskonalenie istniejących projektów przy użyciu lekkich, elastycznych i trwałych materiałów. Te innowacyjne projekty są wyposażone w funkcje usprawniające strategię ofensywną poprzez urządzenia wykrywające i manipulację właściwościami elektromechanicznymi.

Instytut Nanotechnologii Żołnierza (Institute for Soldier Nanotechnologies – ISN), powstały w wyniku partnerstwa pomiędzy Armią Stanów Zjednoczonych a Instytutem Technologii Massachusetts (Massachusetts Institute of Technology – MIT), umożliwił skupienie środków finansowych i działań badawczych wyłącznie na opracowywaniu zbroi zwiększającej przeżywalność żołnierzy. Każdy z zespołów opracowuje innowacyjne ulepszenia dotyczące różnych aspektów kombinezonu przyszłego żołnierza amerykańskiego. Te dodatkowe cechy obejmują materiał pochłaniający energię, chroniący przed wybuchami lub wstrząsami amunicyjnymi, zaprojektowane czujniki do wykrywania substancji chemicznych i toksyn, a także wbudowane nanourządzenia do identyfikacji osobistych problemów medycznych, takich jak krwotoki i złamania. Rozwiązanie to byłoby możliwe dzięki zaawansowanym nanomateriałom, takim jak nanorurki węglowe wplecione w włókna, co umożliwiłoby zwiększenie zdolności strukturalnych i elastyczności, jednakże przygotowanie staje się problemem ze względu na brak możliwości zastosowania zautomatyzowanej produkcji.

Armia amerykańska opracowuje wraz z NanoSyntTex Inc. trwałe włókniny, które łączą w sobie mieszanki różnych włóknistych materiałów nadających chłonność lub hydrofobowość, ognioodporność i odporność termiczną, działanie antybakteryjne itp. Te wzmocnione wielowarstwowe włókniny kompozytowe zostały zaprojektowane tak, aby były lżejsze, są znacznie bardziej oddychające i mają lepszą wytrzymałość na rozdarcie i zerwanie.

Udoskonalone kamizelki kuloodporne są głównym przedmiotem badań w zakresie nanotechnologii wojskowej.

Barierzy termiczne. Systemy powłok stanowiących barierę termiczną w skali nano są opracowywane przez armię amerykańską i siły powietrzne do **powierzchni samolotów** (metalowych i z włókna szklanego) narażonych na umiarkowane krótkotrwałe nagrzewanie; twarde środowiska o wysokiej temperaturze w pojazdach wojskowych; oraz w wojskowych silnikach turbinowych w celu zwiększenia trwałości podzespołów i wydajności silnika.

Napęd. Wykazano, że energetyczne nanocząsteczki mają ogromny potencjał zastosowania w napędach. Unikalne właściwości spalania nanocząstek, takie jak bardzo szybki zapłon i krótki czas spalania, czynią je szczególnie cennymi w układach napędowych; można je dodawać do paliw stałych, stałych paliw pędnych, a nawet jako energetyczny środek żelujący w układach ciekłych.

Leczenie ran. Opatrunki powlekane nanomateriałami pozwalają na kontrolę uwalniania leków i białek przez określony czas. Ta ich wyjątkowa właściwość oferuje ekscytującą możliwość kontrolowania uwalniania czynników wzrostu i innych substancji czynnych w celu przyspieszenia gojenia się ran.

Czujniki. Opracowywane są technologie inteligentnych czujników wykorzystujące nanomateriały, aby usprawnić gromadzenie danych wywiadowczych przez żołnierzy w terenie. Nanosensory chemiczne i biologiczne można wykorzystać do wykrywania szkodliwych substancji chemicznych i broni biologicznej. Można je również wykorzystać jako systemy wykrywania uszkodzeń – fizyczne nanosensory mogłyby wykryć pęknięcia w sprzęcie wojskowym.

Kompozyty. Nanokompozyty znalazły już zastosowanie w wojskowych opakowaniach żywności. Badane są także kompozyty z nanorurkami węglowymi i grafenem pod kątem ochrony balistycznej i kamizelek kuloodpornych. Opracowywane są również nanokompozyty do zastosowań wojskowych w stałych smarach, materiałach amortyzujących, rozpraszaniu ładunków elektrostatycznych, ekranowaniu elektromagnetycznym, opóźnianiu palenia i ochronie przed korozją.

Powłoki. Sprzęt i personel wojskowy muszą wytrzymać niektóre z najbardziej wymagających środowisk na Ziemi. Technologia powłok nanostrukturalnych umożliwia np. samolotom wojskowym i pojazdom

oraz sprzętowi napędzanemu turbinami nieprzerwaną pracę przez dłuższy czas, wytrzymując te ekstremalne warunki. W kokpitach samolotów zastosowano powłoki odporne na zarysowania.

Filtracja. Filtry NanoCeram® z tlenku glinu i filtry Seldona są wykorzystywane przez Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych do filtracji wody w przenośnych oczyszczaczach wody oraz w filtrach powietrza w samolotach. Inne zastosowania obejmują filtry broni biologicznej dla wojska, szpitali i innych budynków o znaczeniu krytycznym.

Ulepszone materiały. Tworzenie żelowych powłok ceramicznych chroni metale przed zużyciem, pęknięciem i wilgocią, umożliwiając dostosowanie do wielu kształtów i rozmiarów, a także wspomagając materiały, które nie są w stanie wytrzymać wysokiej temperatury. Obecne badania skupiają się na rozwiązywaniu problemów z trwałością, w przypadku których pęknięcia pomiędzy powłoką a materiałem ograniczają jej zastosowanie i trwałość. Celem tych badań jest znalezienie bardziej wydajnych i opłacalnych zastosowań nanotechnologii w grupach wojskowych sił powietrznych i marynarki wojennej. Włączenie nanomateriałów wzmocnionych włóknami do elementów konstrukcyjnych, takich jak osłony rakiet, może ograniczyć przegrzanie, zwiększyć niezawodność, wytrzymałość i plastyczność materiałów stosowanych w takiej nanotechnologii.

Urządzenia komunikacyjne. Oczekuje się, że nanotechnologia przeznaczona do zaawansowanej komunikacji wyposaży żołnierzy i pojazdy w mikropromienie antenowe do zdalnej identyfikacji, tablice akustyczne, mikroodbiorniki GPS i komunikację bezprzewodową. Nanotechnologia ułatwia komunikację związaną z obronnością ze względu na mniejsze zużycie energii, niewielką wagę, efektywność energetyczną, a także tańszą produkcję. Specyficzne zastosowania wojskowe tej technologii obejmują zastosowania lotnicze, takie jak ogniwa paliwowe ze stałym tlenkiem zapewniające trzykrotnie większą energię, kamery monitorujące z mikroczipami i kamery ważące zaledwie 18 g.

Stany Zjednoczone wraz z krajami takimi jak Rosja i Niemcy wykorzystują wygodę małych nanotechnologii, mocując je w nuklearnych urządzeniach wybuchowych typu „mininuklearnych”. Broń ta ważyłaby 5 funtów i miała siłę 100 t trotylu, co dawałoby jej możliwość unicestwiania i zagrażania ludzkości. Integralność strukturalna pozostałaby taka sama

jak w przypadku bomb nuklearnych, jednakże wyprodukowana z nanomateriałów, aby umożliwić produkcję na mniejszą skalę.

Zarówno inżynierowie, jak i naukowcy zdają sobie sprawę, że niektóre z proponowanych rozwiązań mogą nie być wykonalne w ciągu najbliższych dwóch dekad, ponieważ należy przeprowadzić więcej badań, udoskonalając modele, aby były szybsze i wydajniejsze. Szczególnie nanotechnologia molekularna wymaga dalszego zrozumienia manipulacji i reakcji, aby dostosować ją do zastosowań wojskowych.

Trudność w kategoryzacji nanobroni i jej przeznaczenia (obrona lub ofensywa) zagraża równowadze stabilności i zaufania w środowisku globalnym. Brak przejrzystości w zakresie powstającej technologii nie tylko negatywnie wpływa na postrzeganie społeczne, ale także równowagę sił w istniejącym środowisku bezpieczeństwa. Na pokój i spójność struktury międzynarodowej może ewentualnie negatywnie wpłynąć ciągły rozwój nanotechnologii w działaniach wojennych, ukierunkowany na wojsko. Niejednoznaczność i brak przejrzystości badań zwiększają trudności regulacji w tym obszarze. Podobnie argumenty przedstawiane z naukowego punktu widzenia podkreślają ograniczoną ilość znanych informacji na temat konsekwencji stworzenia tak potężnej technologii w odniesieniu do reakcji samych nanocząstek. Chociaż dokonał się ogromny postęp naukowy i technologiczny, pozostaje wiele pytań dotyczących zachowania materii na poziomie nano, a wiedza naukowa wymaga jeszcze pogłębienia.

Kontrowersje wokół innowacji i zastosowania nanotechnologii w działaniach wojennych uwydatniają niebezpieczeństwa wynikające z nieokreślenia z góry ryzyka lub uwzględnienia możliwego wpływu takiej technologii. „Zagrożenie bronią nuklearną doprowadziło do zimnej wojny. Ten sam trend przewiduje się w przypadku nanotechnologii, która może doprowadzić do tzw. nanowojen, nowej ery zniszczenia” – stwierdził Departament Obrony USA w 2017 r. Podobnie ostrzega raport *Global Catastrophic Risks Survey* opublikowany przez Uniwersytet Oksfordzki przed znaczącym wyginięciem rasy ludzkiej, którego ryzyko wynosi 5% w wyniku rozwoju „bronii nanotechnologicznej molekularnej”.

Nie istnieją międzynarodowe regulacje dotyczące takich problemów związanych z nanotechnologią i jej zastosowaniami wojskowymi. Obecnie

nie ma ram egzekwowania lub wspierania współpracy międzynarodowej w celu ograniczenia produkcji lub monitorowania badań i rozwoju nanotechnologii do zastosowań obronnych. Nawet jeśli zostaną ustanowione ponadnarodowe ramy regulacyjne, nie da się ustalić, czy dany kraj spełnia wymogi, jeśli nie można określić całego zakresu badań, rozwoju lub produkcji.

Chociaż niektóre z tych wynalazków mogą naprawdę pomóc np. przy sparaliżowanych pacjentach, zastosowanie ich do ciał żołnierzy rodzi pytania w zakresie kwestii etycznych.

Olga Wasiuta

L.A. Del Monte, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, University of Nebraska Press, Potomac Books, Los Angeles 2017; *Report to the President and to Congress. The Seventh Assessment of the National Nanotechnology Initiative*, Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology, 08.2023, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/08/PCAST_NNI_Review_August2023.pdf [dostęp 21.03.2024]; *The National Nanotechnology Initiative Supplement to the President's 2023 Budget*, Product of the Subcommittee on Nanoscale Science, Engineering, and Technology Committee on Technology of the National Science and Technology Council, 02.2023, https://www.nano.gov/sites/default/files/pub_resource/NNI-FY23-Budget-Supplement.pdf [dostęp 21.03.2024]; M.P.M. Milott, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, 14.01.2019, <https://www.airuniversity.af.edu/AUPress/Book-Reviews/Display/Article/1731239/nanoweapons-a-growing-threat-to-humanity/> [dostęp 16.02.2024]; G. Nichols, *Nanotechnology & the New Arms Race*, <https://hdiac.org/articles/nanotechnology-the-new-arms-race/> [dostęp 16.02.2024]; *Global Disaster Risk Conference at the University of Oxford*, 07.2008, <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/events/conference-global-catastrophic-risks/> [dostęp 15.02.2024]; N. Davis, *Amazing science: researchers find xenobots can give rise to offspring*, 29.11.2021, <https://www.theguardian.com/science/2021/nov/29/amazing-science-researchers-find-xenobots-can-give-rise-to-offspring> [dostęp 15.02.2024]; *Overview of Nanotechnology in Military and Aerospace Applications*, Hoboken, New York 2017; A. Sandberg, N. Bostrom, *Global Catastrophic Risks Survey*, 2008, <https://www.fhi.ox.ac.uk/reports/2008-1.pdf> [dostęp 16.02.2024]; *Nanotechnology in the Military*, 9.06.2022, <https://strategyvision.org/en/news/31> [dostęp 20.02.2024]; B. Mirzeyev, *Nanoweapons of macro destruction, what can the future bring?*, 9.06.2021, <https://strategyvision.org/en/news/30/-nanoweapons-of-macro-destruction,-what-can->

-the-future-bring-- [dostęp 20.02.2024]; *Mini-nukes and mosquito-like robot weapons being primed for future warfare*, 9.06.2021, <https://strategyvision.org/en/news/28> [dostęp 20.02.2024].

NARKOTERRORYZM – jest pojęciem niejednoznacznym, a przez to trudnym do zdefiniowania. Stąd należy przyjąć, że jest to zjawisko polimorficzne; jego istotę najlepiej oddał w swej definicji G.J. Petrakis. To on zwrócił on uwagę na fakt, że zaangażowanie organizacji terrorystycznych i zorganizowanych grup przestępczych w handel narkotykami charakteryzuje wielopostaciowość i wskazał, iż funkcjonują trzy główne warianty narkoterroryzmu. Pierwszy to terroryści wykonujący narkobiznes do wspierania własnych dążeń politycznych. W drugim przypadku odniósł się do sytuacji, w której to państwa wspierają operacje narkotykowe, celem wywołania destabilizacji politycznej w innych krajach. Trzeci wariant to dilerzy narkotykowi wykorzystujący taktykę działania grup terrorystycznych celem generowania większych zysków. Polski badacz tego zjawiska Robert Bobkier, skłaniając się do tej właśnie definicji, podkreśla, że cechuje ją zupełność, nie pomija żadnego z elementów składowych. Dodatkowo ujmuje ona także zimnowojenne postrzeganie tego zjawiska, w wymiarze odnoszącym się do udziału aktorów państwowych. Zdaniem tego autora każda próba uproszczonego definiowania narkoterroryzmu byłaby skazana na niepowodzenie, gdyż obciążona byłaby nieprecyzyznością przez brak dookreślenia, o jaką część tego złożonego terminu chodzi. Zauważamy to, poddając analizie wcześniejsze definicje narkoterroryzmu, które ujmowały w sposób jednostronny to polimorficzne zjawisko.

Termin narkoterroryzm do publicznego obiegu wprowadził w 1983 r. prezydent Peru Fernando Belaunde Terry, aby opisać relacje między przemysłnikami narkotyków i lewicowymi terrorystami, działającymi na terenie jego kraju. Termin ten został później spopularyzowany przez Ronalda Reagana, który zauważył zwiększenie się komunistycznych wpływów na rządy w państwach Ameryki Łacińskiej i powiązanie ich z działalnością narkotykowych karteli. Dla USA stanowiło to zagrożenie, zarówno natury kryminalnej, jak i politycznej. W doktrynie pierwszą próbę zdefiniowania narkoterroryzmu podjął w 1987 r. Daniel Boyce, przyjmując, że jest to „zaangażowanie organizacji terrorystycznych i grup powstańczych

w handel narkotykami w celu przetrwania finansowego i pokrywania kosztów ataków terrorystycznych”. Autor tym samym nie objął tym terminem zorganizowanych grup przestępczych prowadzących handel narkotykami. Z identycznym podejściem mamy do czynienia w przypadku innego badacza – Rachela Ehrenfelda, który w 1990 r. zdefiniował narkoterroryzm jako „wykorzystanie handlu narkotykami do realizacji celów określonych rządów i organizacji terrorystycznych”. On z kolei zwrócił uwagę na państwa narodowe jako potencjalnego aktora. Bardziej złożone podejście do narkoterroryzmu wykazali w 1991 r. Jay M. Shafritz, Edward F. Gibbons i Gregory E.J. Scott. Zwrócili uwagę, że narkoterroryzm jest próbą połączenia międzynarodowego terroryzmu i międzynarodowego handlu narkotykami, jako równoległych „branż”, współdziałających synergistycznie. Dodatkowo uwzględnili fakt, że narkoterroryzm obejmuje akty terrorystyczne dokonywane przez narkotykowych baronów i dilerów, dla zastraszenia i zneutralizowania prawodawstwa antynarkotykowego oraz rządu i pozarządowych kampanii antynarkotykowych. Z kolei Jeffrey D. Simon w 2001 r. uznał narkoterroryzm za szczególną odmianę terroryzmu, ze względu na metody i formy działania sprawców, wskazując jednak na ich odmienne motywacje i skalę zasobów, jakimi dysponują. Tym samym podkreślił, że zjawisko to nie wykazuje celów politycznych, ideologicznych czy religijnych. Główną motywacją są dla zamachowców zysk i władza, która pozwala na jego osiągnięcie. Podobne spojrzenie na narkoterroryzm prezentował Loretta Napoleoni, który postrzegał go jako „użycie taktyk terrorystycznych przez handlarzy narkotykami i baronów narkotykowych w celu ochrony ich nielegalnej działalności oraz sojusz między baronami narkotykowymi a grupami terrorystycznymi, gdzie obie strony mają wspólny interes w destabilizacji rządów i zburzeniu ustalonego porządku społecznego”. Kolejne lata przynosiły definiowanie tego zjawiska, przy uwzględnieniu jego większej złożoności. W 2008 r. Johanna Hartelius wskazał na potrzebę uznania narkoterroryzmu jako „części nielegalnego kompleksu narkotyków, przemocy i władzy, gdzie nielegalny handel narkotykami i nielegalne sprawowanie władzy zostały zagregowane w taki sposób, że zagrażają demokracji i rządowi prawa”.

Uwzględniając szerokie i złożone pojmowanie narkoterroryzmu za jego manifestację należy uznać działania karteli narkotykowych, które

zmierzały do wywierania przez nie wpływu na politykę państwa, przez permanentne zagrożenie użyciem przemocy lub jej zastosowanie. Na przełomie XX i XXI w. przestępczość narkotykowa w Kolumbii generowała 3500 zabójstw rocznie. W 1984 r. w Bogocie gangsterzy narkotykowi zorganizowali w pobliżu ambasady USA zamach bombowy. Był on ich reakcją na ogłoszenie przez władze planu ekstradycji członków narkotykowych karteli do Stanów Zjednoczonych. Rok później dokonali ataku na siedzibę Sądu Najwyższego i spalili zawartość jego archiwum. Śmierć poniosło wówczas sześciu sędziów. Z pewnością najtragiczniejsze w skutkach było zdetonowanie materiału wybuchowego, który został wniesiony na pokład samolotu linii lotniczych Avianca. Na skutek wybuchu zginęło 107 osób.

Z tak pojmowanym zjawiskiem narkoterroryzmu mieliśmy też do czynienia w Meksyku, gdzie już latach 30. ub. wieku w prowincji Sinaloa rozpoczęła się masowa produkcja opium i marihuany. Powstawała wtedy cała sieć powiązań pomiędzy narkotykowymi klanami. Do końca XX w. można było zaobserwować ich koegzystencję z miejscowymi władzami. Tak było do lat 70. XX w., czyli do czasu, gdy w Stanach Zjednoczonych doszło do gwałtownego wzrostu konsumpcji narkotyków na skutek ich zorganizowanego przemytu, między innymi z Meksyku. Wtedy już skala przestępczości w tym kraju wzrosła dziesięciokrotnie, ale akty agresji miały charakter wewnętrznych porachunków i walki o wpływy pomiędzy rywalizującymi gangami. Ataki nie były jednak kierowane na przedstawicieli organów ścigania. W 2000 r. w Meksyku rozpoczął się proces demokratyzacji, który implikował osłabienie mechanizmów kontroli ze strony organów państwa. To spowodowało, że w tym kraju nastąpił jeszcze większy wzrost aktów agresji ze strony narkotykowych karteli. Ich celem było przejęcie kontroli nad szlakami przemytu narkotyków. To lokalizacja Meksyku sprawiła, że stał się on jedynym szlakiem do południkowego transportu, pomiędzy Ameryką Południową i USA. Wspomniane osłabienie kontroli ze strony państwa, korupcja organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości spowodowały, że kartele narkotykowe przejęły realną kontrolę nad częścią kraju, a jednocześnie poszerzyły swoją przestępczą działalność o handel bronią i ludźmi oraz porwania i wymuszenia. Wybrany w 2006 r. na prezydenta Meksyku Felipe Calderon rozpoczął z narkoterrorystami regularną wojnę, angażując do niej armię. Podczas tych działań śmierć poniosło 83

ooo cywilnych ofiar, ale same kartele wzmocniły jeszcze swoje siły. Przepięczość osiągnęła apogeum w 2019 r., kiedy na ulicach Meksyku zginęło 34 500 osób. To wtedy leżące przy granicy z USA miasto Tijuana uznane zostało za najniebezpieczniejsze na świecie. G.J. Knowles nazwał meksykańskie kartele organizacjami terrorystycznymi, stosującymi w sposób zorganizowany przemoc wobec lokalnej ludności, sił porządkowych oraz władz, celem zniechęcenia ich do przeciwdziałania handlu narkotykami. Z kolei F.C. Pacheco stwierdził, że zdarzenia w Meksyku spowodowały nieznaną wcześniej eskalację przemocy związanej z narkotykami, którą należy zakwalifikować jako narkoterroryzm, zagrażający suwerenności państwa. Podobnie B.J. Phillips wskazał, że zamachy bombowe skierowane przeciwko politykom występują wprawdzie także w wielu innych miejscach świata, ale te sięgające dziesiątków tysięcy ofiar rocznie są tylko w Meksyku. Wcześniej, ale w skali dużo mniejszej, miały miejsce także w Kolumbii. Autor ten zauważył, że częstotliwość zamachów, ich otwartość i powszechność są znacznie większe niż te dokonywane przez „klasyczne” organizacje terrorystyczne.

Ważnym krokiem administracji USA w aspekcie zwalczania narkoterroryzmu było przyjęcie pod rządami George’a W. Busha Narodowej Strategii Bezpieczeństwa (*National Security Strategy*), która walkę z międzynarodowym terroryzmem uznała za priorytetową. W państwach latynoamerykańskich były to wojna z narkotykowymi kartelami oraz udzielanie rządów tych krajów pomocy finansowej i wojskowej. Tak stało się w przypadku Kolumbii, Peru, Boliwii i Meksyku.

Niepokojący jest fakt nawiązania współpracy karteli narkotykowych z islamskimi terrorystami i państwami wspierającymi terroryzm. Hezbollah, uznany przez USA za organizację terrorystyczną, współpracował z kartelami, zarówno meksykańskimi jak i kolumbijskimi, w obszarze prania brudnych pieniędzy. Nawiązał również ścisłą współpracę z kartelem Los Zetas, co skutkowało, tylko w okresie 2005–2007, sprzedażą na terenie USA 85 ton kokainy. Podobną aktywność w relacjach z kartelami odnotowano w przypadku militarnej formacji irańskiej – Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej. Jej bojownik w 2011 r. podjął próbę dokonania w Waszyngtonie zamachu na saudyjską i izraelską ambasadę. Do realizacji tego ataku pozyskał członków narkotykowego kartelu Los Zetas.

W zamian za usługi terrorystyczne proponował im także dostarczenie do Meksyku transportu opium z Bliskiego Wschodu. Ten potencjalnie groźny atak został udaremniony przez amerykańskie służby wywiadowcze. R. Bobkier wyraził przekonanie, że „w przedstawionym znaczeniu narkoterroryzm rozumiany jako stosowanie terrorystycznych metod przez zorganizowane grupy przestępcze zajmujące się produkcją, przemysłem i obrotem środkami odurzającymi, nieodłącznie uległ związaniu z krajami Ameryki Łacińskiej. W żadnym innym regionie świata ofiar zjawiska narkoterroryzmu nie liczy się bowiem w dziesiątkach tysięcy osób rocznie”.

Narkoterroryzm może być także postrzegany według definicji opracowanej przez amerykańską Agencję do Walki z Narkotykami (United States Drug Enforcement Administration, DEA), jako „podtyp terroryzmu, w którym grupy terrorystyczne lub związane z nimi osoby uczestniczą bezpośrednio lub pośrednio w uprawie, produkcji, transporcie lub dystrybucji substancji odurzających i pieniędzy pochodzących z tych działań. Ponadto, narkoterroryzm może charakteryzować się udziałem grup lub powiązanych osób w nakładaniu podatków, zapewnianiu zabezpieczenia lub w inny sposób pomaganiu lub podżeganiu do działań związanych z handlem narkotykami w celu wspierania lub finansowania działalności terrorystycznej”. Jeden z dyrektorów DEA stwierdził, że 14 z 36 zaliczonych przez Departament Stanu USA do kategorii organizacji terrorystycznych czerpie swe zyski z handlu narkotykami. Tak więc aż 39% ugrupowań terrorystycznych wykazuje aktywność w obszarze narkoterroryzmu. W Afganistanie fundusze uzyskane przez Talibów z handlu narkotykami wykorzystywano na wsparcie działań militarnych prowadzonych zarówno z wrogami wewnętrznymi, jak i siłami NATO. Z tego powodu stworzono sieć laboratoriów, rozbudowując jednocześnie zagraniczne rynki zbytu i rozwijając kolejne szlaki przerzutowe. Talibowie, współdziałając z rosyjskimi grupami przestępczymi, zapewnili przerzut narkotyków przez Azję Środkową do Europy.

Ajman Al Zawahiri w 2013 r. ogłosił plan „Bałkany 2020”. Miał on polegać na stworzeniu na obszarach Bośni i Hercegowiny, Kosowa i Albanii infrastruktury terrorystycznej, zbudowaniu ośrodków szkoleniowych oraz pozyskaniu ochotników do tzw. „białego jihu”, czyli osób mających europejski wygląd i jasne włosy. Tak ambitne cele miały

zostać sfinansowane właśnie z handlu narkotykami. Z Raportu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu USA (Senate Committee on Foreign Relations) z roku 2017 wynika, że plan „Bałkany 2020” przynajmniej częściowo został zrealizowany. W toku tych działań dżihadysty nawiązali także współpracę z mafią włoską i bałkańskimi grupami przestępczymi, zwłaszcza z terenu Kosowa i Albanii. Trzeba zauważyć, że to przez Polskę przebiega północna odnoga bałkańskiego szlaku przemytu do Europy Zachodniej heroiny z Afganistanu. Ponadto Polska pozostaje w zainteresowaniu południowoamerykańskich karteli narkotykowych z powodu swego centralnego położenia. Stąd wykorzystywanie naszego kraju do przerzutu narkotyków może się zwiększać, zwłaszcza w sytuacji uszczelniania południowych granic Unii Europejskiej.

Andrzej Czop

R. Bobkier, *Polimorfizm narkoterroryzmu. Terrorystyczna działalność karteli narkotykowych czy finansowanie terroryzmu z handlu narkotykami*, „Kultura Bezpieczeństwa”, 2022, nr 42; R. Bobkier, *Współczesny narkoterroryzm w Ameryce Łacińskiej. Casus Kolumbii i Meksyku*. „Zeszyty Naukowe Collegium Witelona”, 2022, nr 43(2); R. Bobkier, P. Herman, *On the Ambiguity of the Concept of 'Narcoterrorism*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2022, vol. 16, nr 2; A. Czop, *Rola specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych w przeciwdziałaniu zagrożeniom terrorystycznym w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2022; Ł. Czekaj, A. Czop, M. Pietrzyk, *Międzynarodowe, regionalne i lokalne aspekty bezpieczeństwa*. Drukarnia Styl Anna Dura, Kraków 2018.

NARODOWA INICJATYWA NANOTECHNOLOGICZNA USA (United States National Nanotechnology Initiative – NNI) – inicjatywa rządu USA w zakresie badań i rozwoju. Ponad 30 departamentów federalnych, niezależnych agencji i komisji współpracuje na rzecz wspólnej wizji przyszłości, w której zdolność rozumienia i kontrolowania materii w nanoskali prowadzi do ciągłych rewolucji w technologii i przemyśle, z korzyścią dla społeczeństwa. NNI usprawnia koordynację międzyagencyjną badań i rozwoju w dziedzinie nanotechnologii, wspiera wspólną infrastrukturę, umożliwia wykorzystanie zasobów przy jednoczesnym unikaniu powielania oraz ustanawia wspólne cele, priorytety i strategię, które uzupełniają misję i działania specyficzne dla agencji.

Agencje uczestniczące w NNI współpracują w celu wspierania odkryć i innowacji w całym przedsiębiorstwie badawczo-rozwojowym w dziedzinie nanotechnologii. Portfolio NNI obejmuje wysiłki na całej ścieżce rozwoju technologii, od nauk podstawowych na wczesnym etapie po działania oparte na zastosowaniach. Nanonauka i nanotechnologia są powszechne w obszarze badań i rozwoju, a lista ich zastosowań obejmuje nanomedycynę, nanoelektronikę, uzdatnianie wody, rolnictwo precyzyjne, transport oraz wytwarzanie i magazynowanie energii. NNI zrzesza przedstawicieli wielu agencji w celu wykorzystania wiedzy i zasobów oraz, w stosownych przypadkach, współpracy ze środowiskiem akademickim i sektorem prywatnym dla promowania transferu technologii i ułatwiania komercjalizacji.

Oprócz działań badawczo-rozwojowych NNI pomaga w budowaniu przyszłej siły roboczej w dziedzinie nanotechnologii, koncentrując wysiłki na poziomie szkół podstawowych i średnich oraz podyplomowych szkoleń badawczych. Odpowiedzialny rozwój nanotechnologii stanowi integralny filar NNI od samego początku, a inicjatywa aktywnie uwzględnia jednocześnie potencjalne implikacje i zastosowania technologii. Łącznie te działania zapewniają, że Stany Zjednoczone pozostaną nie tylko miejscem dokonywania odkryć w dziedzinie nanonauki, ale także odkrycia te są przekładane i przetwarzane na produkty przynoszące korzyści społeczeństwu.

Sercem Narodowej Inicjatywy Nanotechnologicznej USA są badania i rozwój nanotechnologii: od podstawowych, które napędzają nowe odkrycia, po zaawansowane, ukierunkowane na zastosowania, które prowadzą do nowych produktów na rynku. Podczas gdy poszczególne agencje kierują i wspierają określone programy finansowania w realizacji swoich odpowiednich misji, siła NNI wynika z powiązań i współpracy łączących te wysiłki i budujących cały ekosystem.

NNI koordynuje i zarządza spotkaniami, seminariami internetowymi i innymi wydarzeniami dotyczącymi szerokiego zakresu tematów, od badań podstawowych po analizę potencjalnych zagrożeń związanych z nanotechnologią dla środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa. W wydarzeniach tych biorą udział eksperci z przemysłu, środowiska akademickiego i rządu federalnego, a także ogół społeczeństwa, aby określić stan nauki

w badaniach nanotechnologicznych oraz zidentyfikować luki i pojawiające się trendy w badaniach związanych z nanotechnologią. Każdy może także wziąć udział w Narodowym Dniu Nanotechnologii, corocznym wydarzeniu obejmującym wydarzenia i działania prowadzone przez społeczność, które odbywają się około 9 października (na cześć nanoskali, w dniach 10–9), aby pomóc w podnoszeniu świadomości na temat nanotechnologii.

Roczne suplementy do budżetu NNI stanowią uzupełnienie budżetu prezydenta, a także roczny raport na temat NNI, wymagany w ustawie o badaniach i rozwoju nanotechnologii XXI w. Raporty podsumowują działania programowe NNI za dwa poprzednie lata fiskalne, a także plany adresowe na nadchodzący rok fiskalny.

Plany strategiczne NNI opisują wizję i cele NNI oraz strategie, za pomocą których mają one zostać osiągnięte, w tym szczegółowe cele, zgodnie z wymogami ustawy o badaniach i rozwoju nanotechnologii XXI w. Dokumenty te opisują strategię inwestycyjną NNI oraz kategorie inwestycji, zwane obszarami składowymi programu (PCA), stosowane w przekrojowym rocznym budżecie NNI. Zgodnie z ustawą plan strategiczny jest aktualizowany co cztery lata, zastępując poprzednią wersję.

NNI zajmuje się kwestiami związanymi z konsekwencjami nanotechnologii dla środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa za pośrednictwem grupy roboczej ds. nanotechnologii dla środowiska i zdrowia (NEHI) podkomisji ds. nauki, inżynierii i technologii w nanoskali (NSET) narodowej rady ds. nauki i technologii. Agencje członkowskie NEHI mają szeroki zakres działań i obowiązków federalnych, w tym misje badawcze i regulacyjne. Przedstawiciele agencji członkowskich NEHI spotykają się regularnie, aby omówić działalność badawczą, zidentyfikować obszary możliwej współpracy oraz efektywnie wykorzystać zasoby federalne.

W 2000 r. rząd Stanów Zjednoczonych opracował narodową inicjatywę nanotechnologiczną, aby skoncentrować fundusze na rozwoju nanonauki i jej technologii, ze szczególnym naciskiem na wykorzystanie potencjału nanobroni. Ta pierwotna propozycja amerykańska obecnie rozrosła się w celu koordynowania stosowania nanotechnologii w licznych programach obronnych, a także we wszystkich frakcjach wojskowych, w tym siłach powietrznych, armii i marynarce wojennej. Od roku budżetowego 2001 do 2014 rząd Stanów Zjednoczonych przeznaczył około 19,4

mld dolarów na nanonaukę, a także rozwój i produkcję nanobroni na potrzeby obrony wojskowej. Ustawa o badaniach i rozwoju nanotechnologii XXI w. (2003) przewiduje, że Stany Zjednoczone będą nadal odgrywać wiodącą rolę w dziedzinie nanotechnologii poprzez współpracę krajową, produktywność i konkurencyjność, aby utrzymać tę dominację.

Budżet prezydenta na rok 2023 przewidywał kwotę 1,99 mld dolarów na rzecz NNI: na wspieranie nauki, inżynierii oraz prac badawczo-rozwojowych w skali nano w 11 agencjach przy ciągłych inwestycjach w badania podstawowe, które dostarczą nowych odkryć, oraz badań i rozwoju ukierunkowanych na udoskonalenie technologii przyszłości i stawianie czoła światowym wyzwaniom. Inwestycje NNI o łącznej wartości ponad 40,7 mld dolarów (wliczając wniosek na rok 2023) wspierają badania mające na celu zrozumienie materii w nanoskali i przełożenie tej wiedzy na następną generację przełomów naukowych i postępu technologicznego z korzyścią dla wszystkich ludzi.

Koordinacja NNI odbywa się pod auspicjami Krajowej Rady ds. Nauki i Technologii Białego Domu (*National Science and Technology Council* – NSTC). Podczas gdy poszczególne agencje kierują i wspierają określone działania w ramach realizacji swoich odpowiednich misji, siła NNI wynika z powiązań i współpracy, które łączą te wysiłki i wspierają cały ekosystem badań i rozwoju w dziedzinie nanotechnologii.

Formalna struktura organizacyjna NNI obejmuje podkomitet ds. nauki, inżynierii i technologii nanoskali, grupę roboczą ds. implikacji nanotechnologii dla środowiska i zdrowia oraz Krajowe Biuro Koordynacji Nanotechnologii. Uczestnicy współpracują nad opracowaniem wspólnych celów i priorytetów NNI oraz kompleksowego programu badawczo-rozwojowego w dziedzinie nanotechnologii, który wykorzystuje zasoby i inwestycje poszczególnych agencji. Agencje uczestniczące w grupie roboczej aktywnie współpracują i wykorzystują swoje odpowiednie władze w celu udoskonalenia strategii badań NNI w zakresie środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa.

NNI wykorzystuje także zestaw nieformalnych mechanizmów wspierających dyskusje między agencjami, zaangażowanie interesariuszy i/lub rozwój działań skupiających się na konkretnych tematach nanotechnologii. Razem te formalne i nieformalne mechanizmy zapewniają ramy

do koordynowania i wykorzystania działań rosnącej listy agencji zajmujących się nanotechnologią oraz współpracy z powiązanymi działaniami federalnymi.

Agencje federalne uczestniczące w Narodowej Inicjatywie Nanotechnologicznej oraz Krajowe Biuro Koordynacji Nanotechnologii opracowały różnorodne zasoby umożliwiające informowanie szerszej społeczności i nawiązywanie kontaktu z nią.

Krajowe Biuro Koordynacji Nanotechnologii (NNCO) w imieniu Narodowej Inicjatywy Nanotechnologicznej zorganizowało publiczne spotkanie w dniach 31 maja – 1 czerwca 2023 r. w celu omówienia rewizji dokumentu NNI dotyczącego środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa (EHS) na rok 2011. Strategia badawcza dostarcza informacji zwrotnych na temat postępów w realizacji określonych celów oraz pozostałych luk badawczych, nowych wyzwań i możliwości.

Krajowe Biuro Koordynacji Nanotechnologii (NNCO) prowadzi działania publiczne w imieniu NNI oraz zapewnia wsparcie techniczne i administracyjne podkomitetowi NSET oraz międzyagencyjnej społeczności zajmującej się nanotechnologią. Działania NNCO obejmują wysiłki mające na celu zwołanie społeczności nanotechnologicznej, dzielenie się informacjami na temat dostępnych zasobów i możliwości, nawiązywanie kontaktów ze społeczeństwem, promowanie wśród uczniów nanotechnologii oraz dzielenie się najważniejszymi informacjami dotyczącymi nanotechnologii i NNI. Ponadto NNCO ma oddanego łącznika branżowego i regionalnego, który służy jako punkt kontaktowy dla społeczności biznesowej zajmującej się nanotechnologią oraz aktywnie monitoruje i wspiera.

Odpowiedzialny rozwój nanotechnologii stanowi integralny filar NNI od chwili jego powstania, a inicjatywa aktywnie uwzględnia jednocześnie potencjalne implikacje i zastosowania technologii. Tak jak od początku NNI pogłębiło naukowe zrozumienie nanomateriałów, ewoluowało również zrozumienie odpowiedzialnego rozwoju – jego ramy określono w planie strategicznym NNI na rok 2021, a opierają się one na koncepcjach, które NNI tradycyjnie uwzględnia w odpowiedzialnym rozwoju – takich jak skutki nanotechnologii dla środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa oraz implikacje etyczne, prawne i społeczne nanotechnologii. Obejmuje również nowe idee, w tym włączenie społeczne, różnorodność, równość

i dostęp, odpowiedzialne prowadzenie badań, zarządzanie produktami i gospodarkę o obiegu zamkniętym.

Olga Wasiuta

About the NNI, <https://www.nano.gov/about-nni> [dostęp 11.03.2024]; *National Nanotechnology Initiative*, <https://www.nano.gov/national-nanotechnology-initiative> [dostęp 11.03.2024]; *Events & Initiatives*, <https://www.nano.gov/events-initiatives> [dostęp 10.03.2024]; *NNI Budget Supplements and Strategic Plans*, <https://www.nano.gov/NNIBudgetSupplementsandStrategicPlans> [dostęp 10.03.2024]; *NNI Supplement to the President's 2023 Budget*, 3.02.2023, <https://www.nano.gov/2023BudgetSupplement> [dostęp 11.03.2024]; *Organization and Leadership*, <https://www.nano.gov/nset> [dostęp 11.03.2024]; *National Nanotechnology Coordination Office (NNCO)*, <https://www.nano.gov/about-nni/nnco> [dostęp 8.03.2024]; *Nanotechnology R&D Funding*, <https://www.nano.gov/resources/research-community/nanotechnology-rd-funding> [dostęp 8.03.2024]; *Federal Departments and Agencies Participating in the NNI*, <https://www.nano.gov/nnifederaldepartmentsandagencies> [dostęp 8.03.2024]; *Responsible Development of Nanotechnology*, <https://www.nano.gov/resources/research-community/responsible-development-nanotechnology> [dostęp 10.03.2024].

NARUSZENIE ZASAD BEZPIECZEŃSTWA DANYCH OSOBOWYCH – następuje wtedy, gdy dane, za które jest odpowiedzialna konkretna organizacja, ucierpiały w skutek incydentu zagrażającego bezpieczeństwu, w konsekwencji czego została naruszona poufność, dostępność lub integralność tychże danych. Gdy dojdzie do takiej sytuacji, a prawdopodobnie naruszenie to stwarza ryzyko dla praw i wolności osób fizycznych, wówczas organizacja powinna zgłosić je organowi nadzorczemu bez zbędnej zwłoki, nie później niż w terminie 72 godzin od momentu stwierdzenia naruszenia. Podmiot przetwarzający musi zgłaszać każde naruszenie ochrony danych administratorowi danych. W przypadku, gdy naruszenie może skutkować wysokim ryzykiem dla osób poszkodowanych, muszą one zostać powiadomione, chyba że wdrożono skuteczne środki techniczne i organizacyjne w zakresie ochrony lub inne środki zapewniające, iż ryzyko się już nie powtórzy. Zatem w obliczu potencjalnych zagrożeń związanych z naruszeniem zasad bezpieczeństwa danych osobowych kluczowe dla organizacji jest wdrożenie odpowiednich środków

technicznych i organizacyjnych zapobiegających możliwym naruszeniom ochrony danych.

Rozwój cywilizacji, a co za tym idzie technologii, jaki nastąpił na przełomie XX i XXI w., sprawił, że informacja stała się kluczowym aktywnym, wręcz warunkującym prawidłowe funkcjonowanie współczesnych państw i społeczeństw. Tak rozumiana informacja, w dobie postępującej cyfryzacji i związanymi z nią licznymi zagrożeniami niemal we wszystkich sferach aktywności człowieka, wymaga objęcia szczególną ochroną. Zatem zapewnienie bezpieczeństwa informacji stało się istotnym zadaniem współczesnych państw. Wszelkie obligatoryjne działania podejmowane na rzecz ochrony i zarządzania bezpieczeństwem informacji powinny być przemyślane, a ich dobór adekwatny do posiadanych sił i środków, a także do zmieniającego się środowiska funkcjonowania państwa.

Z racji tego, że istnieje kilka form przechowywania informacji (cyfrowa, materialna i niematerialna), zapewnienie bezpieczeństwa tego rodzaju danych jest rozumiane w sposób dualny – jako wymóg oraz jako obowiązek. Po pierwsze, konieczność zapewnienia bezpieczeństwa informacji warunkuje prawidłowe funkcjonowanie konkretnej organizacji (np. państwa, gminy lub innej instytucji), usprawniając jej organizację, bowiem osoby odpowiedzialne za ochronę informacji powinny stosować opracowane wcześniej zasady przetwarzania informacji. Po drugie, procedura zabezpieczająca wynika z przepisów obowiązującego prawa, zgodnie z którymi naruszenie zasad bezpieczeństwa danych osobowych powoduje poważne konsekwencje karne.

Polska jako pełnoprawny członek Unii Europejskiej i innych organizacji dostosowuje swoje prawo do wymogów międzynarodowych, dlatego też jednym z istotnych aspektów akomodacji prawa krajowego jest przestrzeganie normy PN-EN ISO/IEC 27001:2017 – międzynarodowej normy ujednolicającej wytyczne w zakresie zarządzania bezpieczeństwem informacji. Podstawą opracowania normy był brytyjski standard BS 7799-2, a jej celem dostarczenie wymagań dotyczących ustanowienia, implementacji, utrzymania i ciągłego doskonalenia systemu pozwalającego na zachowanie bezpieczeństwa informacji w każdej organizacji.

Spełnienie wymagań określonych normą ISO 27001 jest procesem skomplikowanym i jest możliwe przez wdrożenie oraz utrzymanie systemu

zarządzania bezpieczeństwem informacji. Wspomniana norma przedstawia model systemu zarządzania bezpieczeństwem informacji oparty na cyklu PDCA (Plan – Do – Check – Act), tj. cyklu Deminga, który jest uniwersalnym sposobem postępowania, zapewniającym organizacji możliwość samodoskonalenia się.

System Zarządzania Bezpieczeństwem Informacji (ISMS – Information Security Management System) zgodny z normą ISO/IEC jako konkretna strategia działania stanowi istotne rozwiązanie zapewniające zachowanie poufności, integralności i dostępności informacji, których ochrona jest współcześnie obligatoryjna z punktu widzenia funkcjonowania instytucji państwowych. Kluczowe dla ochrony danych osobowych wydają się przepisy Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych, RODO) oraz Ustawy z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych.

Zatem, mając na względzie powyższe ustalenia w kontekście naruszenia zasad bezpieczeństwa danych osobowych, a także biorąc pod uwagę kontrolę przestrzegania przepisów o ochronie danych osobowych, ustala się konkretne procedury.

1. Na mocy art. 4 pkt 1 RODO dane osobowe oznaczają wszelkie informacje o zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osobie fizycznej („osobie, której dane dotyczą”); możliwa do zidentyfikowania osoba fizyczna to osoba, którą można bezpośrednio lub pośrednio zidentyfikować, w szczególności na podstawie identyfikatora takiego jak imię i nazwisko, numer identyfikacyjny, dane o lokalizacji, identyfikator internetowy lub jeden bądź kilka szczególnych czynników określających fizyczną, fizjologiczną, genetyczną, psychiczną, ekonomiczną, kulturową lub społeczną tożsamość osoby fizycznej.
2. Zgodnie z art. 4 pkt 12 RODO naruszenie ochrony danych osobowych oznacza naruszenie bezpieczeństwa prowadzące do przypadkowego lub niezgodnego z prawem zniszczenia, utracenia, zmodyfikowania, nieuprawnionego ujawnienia lub nieuprawnionego

dostępu do danych osobowych przesyłanych, przechowywanych lub w inny sposób przetwarzanych.

3. Biorąc pod uwagę stan wiedzy technicznej, koszt wdrażania oraz charakter, zakres, kontekst i cele przetwarzania oraz ryzyko naruszenia praw lub wolności osób fizycznych o różnym prawdopodobieństwie wystąpienia i wadze, administrator i podmiot przetwarzający wdrażają odpowiednie środki techniczne i organizacyjne, aby zapewnić stopień bezpieczeństwa odpowiadający temu ryzyku, w tym m.in. w stosownym przypadku:
 - pseudonimizację i szyfrowanie danych osobowych;
 - zdolność do ciągłego zapewnienia poufności, integralności, dostępności i odporności systemów i usług przetwarzania;
 - zdolność do szybkiego przywrócenia dostępności danych osobowych i dostępu do nich w razie incydentu fizycznego lub technicznego;
 - regularne testowanie, mierzenie i ocenianie skuteczności środków technicznych i organizacyjnych mających zapewnić bezpieczeństwo przetwarzania.
4. Na mocy art. 33 ust. 1 RODO w przypadku naruszenia ochrony danych osobowych administrator bez zbędnej zwłoki – w miarę możliwości, nie później niż w terminie 72 godzin po stwierdzeniu naruszenia – zgłasza je organowi nadzorczemu właściwemu zgodnie z art. 55, chyba że jest mało prawdopodobne, aby naruszenie to skutkowało ryzykiem naruszenia praw lub wolności osób fizycznych. Do zgłoszenia przekazanego organowi nadzorczemu po upływie 72 godzin dołącza się wyjaśnienie przyczyn opóźnienia.
5. Podmiot przetwarzający po stwierdzeniu naruszenia ochrony danych osobowych bez zbędnej zwłoki zgłasza je administratorowi.
6. Zgłoszenie musi co najmniej:
 - opisywać charakter naruszenia ochrony danych osobowych, w tym w miarę możliwości wskazywać kategorie i przybliżoną liczbę osób, których dane dotyczą, oraz kategorie i przybliżoną liczbę wpisów danych osobowych, których dotyczy naruszenie;

- zawierać imię i nazwisko oraz dane kontaktowe inspektora ochrony danych lub oznaczenie innego punktu kontaktowego, od którego można uzyskać więcej informacji;
 - opisywać możliwe konsekwencje naruszenia ochrony danych osobowych;
 - opisywać środki zastosowane lub proponowane przez administratora w celu zaradzenia naruszeniu ochrony danych osobowych, w tym w stosownych przypadkach środki w celu zminimalizowania jego ewentualnych negatywnych skutków.
7. Administrator dokumentuje wszelkie naruszenia ochrony danych osobowych, w tym okoliczności naruszenia ochrony danych osobowych, jego skutki oraz podjęte działania zaradcze. Dokumentacja ta musi pozwolić organowi nadzorczemu weryfikowanie przestrzegania niniejszego artykułu.
8. Jeżeli naruszenie ochrony danych osobowych może powodować wysokie ryzyko naruszenia praw lub wolności osób fizycznych, administrator bez zbędnej zwłoki zawiadamia osobę, której dane dotyczą, o takim naruszeniu.
9. Zawiadomienie jasnym i prostym językiem opisuje charakter naruszenia ochrony danych osobowych oraz zawiera przynajmniej informacje i środki. Zawiadomienie nie jest wymagane w następujących przypadkach:
- administrator wdrożył odpowiednie techniczne i organizacyjne środki ochrony i środki te zostały zastosowane do danych osobowych, których dotyczy naruszenie, w szczególności środki takie jak szyfrowanie, uniemożliwiające odczyt osobom nieuprawnionym do dostępu do tych danych osobowych;
 - administrator zastosował następnie środki eliminujące prawdopodobieństwo wysokiego ryzyka naruszenia praw lub wolności osoby, której dane dotyczą;
 - wymagałoby ono niewspółmiernie dużego wysiłku. W takim przypadku wydany zostaje publiczny komunikat lub zastosowany zostaje podobny środek, za pomocą którego osoby, których dane dotyczą, zostają poinformowane w równie skuteczny sposób.

10. Jeżeli administrator nie zawiadomił jeszcze osoby, której dane dotyczą, o naruszeniu ochrony danych osobowych, organ nadzorczy – biorąc pod uwagę prawdopodobieństwo, że to naruszenie ochrony danych osobowych spowoduje wysokie ryzyko – może od niego tego zażądać lub może stwierdzić, że spełniony został jeden z warunków.

Julia Anna Gawęcka

A. Kasprzak, *System zarządzania bezpieczeństwem informacji*, <https://lexdigital.pl/system-zarzadzania-bezpieczenstwem-informacji> [dostęp 14.03.2024]; Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych, RODO), Dz. Urz. UE 2016 L119/1; J.Rzymkowski, *RODO – GDPR. Ocena ryzyka, ocena skutków naruszenia ochrony danych osobowych*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023; Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz. U 2018 poz. 1000.

NIELEGALNY HANDEL I JEGO WPŁYW NA GLOBALNE BEZPIECZEŃSTWO EKONOMICZNE – złożona, wielowymiarowa aktywność gospodarcza polegająca na wymianie towarów, usług lub zasobów, które są zabronione przez prawo lub odbywają się w sposób omijający obowiązujące regulacje. Charakteryzuje się przede wszystkim działaniem w ukryciu, poza oficjalnymi i legalnymi kanałami dystrybucji i nadzoru, często w celu uniknięcia opodatkowania lub kontroli. Spektrum nielegalnego handlu jest szerokie i obejmuje m.in. handel narkotykami, bronią, ludźmi, chronionymi gatunkami fauny i flory, a także nielegalne oprogramowanie i podrabiane produkty.

Ten rodzaj działalności nie tylko generuje ogromne zyski dla organizacji przestępczych, ale także stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa, stabilności społecznej, gospodarczej i politycznej państw na całym świecie. Nielegalny handel prowadzi do zniekształcenia systemów prawnych i instytucjonalnych, finansuje terroryzm i inne formy przestępczości zorganizowanej, a także wpływa negatywnie na zdrowie i dobrostan społeczności lokalnych. Wymaga on zatem skoordynowanych działań na

poziomie międzynarodowym, narodowym i lokalnym, aby skutecznie przeciwdziałać tym zjawiskom i minimalizować ich negatywne skutki na gospodarkę poszczególnych krajów.

Nielegalny handel, z natury trudny do precyzyjnego zdefiniowania z powodu swojej nieuchwytniej i zmiennokształtnej natury, rozciąga się poza granice państw, kontynentów, przenikając przez szczeliny międzynarodowych przepisów prawnych, tworząc tym samym globalną sieć przestępczą, która zagraża stabilności i bezpieczeństwu na świecie.

Historia nielegalnego handlu jest tak długa jak historia cywilizacji – ewoluowała i dostosowywała się do zmieniających się warunków społecznych, ekonomicznych i politycznych: w starożytności, już w czasach rzymskich i greckich, istniały formy handlu, które można by dzisiaj uznać za nielegalne, włączając w to handel zakazanymi towarami, ograniczony lub zabroniony ze względów religijnych, kulturowych lub politycznych. W średniowieczu, kiedy rozwijały się systemy prawne, nielegalny handel przybierał nowe formy, obejmował przemysł soli i innych cennych towarów, omijając państwowe monopole i cła. Epoka przemysłowa przyniosła ze sobą dalszą ekspansję nielegalnych rynków, wspieranych przez rozwój technologii transportu i komunikacji, co umożliwiło szybszy i bardziej nieuchwytny przepływ towarów. Współczesność charakteryzuje się globalizacją nielegalnego handlu, z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i internetu, co znacznie zwiększa jego zasięg.

Teoretyczne podejścia ekonomii do nielegalnego handlu można podzielić na kilka kluczowych perspektyw. Pierwsza, ekonomia neoklasyczna, traktuje nielegalny handel jako wynik racjonalnych wyborów jednostek poszukujących maksymalizacji zysku w obliczu prawnych i moralnych ograniczeń. Z kolei teoria instytucjonalna skupia się na roli instytucji i regulacji w kształtowaniu rynków nielegalnych, podkreślając, jak słabości systemu prawnego i brak egzekwowania prawa sprzyjają rozwojowi nielegalnego handlu. Z perspektywy socjologicznej można zwrócić uwagę na wpływ czynników społecznych i kulturowych, takich jak ubóstwo, nierówności społeczne i marginalizacja, na skłonność do uczestnictwa w nielegalnym handlu. Interdyscyplinarne podejścia, łączące ekonomię, socjologię, politologię i kryminologię, pozwalają na głębsze zrozumienie złożoności i dynamiki nielegalnego handlu.

Wpływ nielegalnego handlu na globalne bezpieczeństwo jest wielowymiarowy. Po pierwsze, generuje on znaczne zyski dla organizacji przestępczych, finansując działalność, która podważa stabilność państw i regionów: handel narkotykami, bronią czy ludźmi przyczynia się do destabilizacji państw, wzmacniając grupy przestępcze i terrorystyczne, które wykorzystują te zyski do finansowania swojej przestępczej działalności. Po drugie, nielegalny handel podkopuje praworządność, korpumpując urzędników i osłabiając instytucje państwowe. Po trzecie, ma negatywne skutki dla zdrowia i bezpieczeństwa publicznego np. poprzez rozprzestrzenianie się chorób związanych z narkotykami czy wpływ na bezpieczeństwo żywności i leków. Wreszcie, nielegalny handel wpływa na środowisko np. poprzez nielegalne wycinki lasów, kłusownictwo i handel zagrożonymi gatunkami. Wszystkie te aspekty wymagają globalnej współpracy i skoordynowanych działań, aby skutecznie przeciwdziałać nielegalnemu handlowi i minimalizować jego wpływ na bezpieczeństwo globalne.

Nielegalny handel, będący złożonym problemem zagnieżdżonym w strukturze globalnej ekonomii, manifestuje się poprzez szeroki zakres działalności przestępczej. Centralną rolę w tym zjawisku odgrywa handel narkotykami, który charakteryzuje się zróżnicowaną i rozbudowaną strukturą dystrybucji, rozciągającą się od lokalnych punktów sprzedaży aż po transkontynentalne sieci. Mechanizmy te składają się na skomplikowany system, który ułatwia utratę orientacji w jego ramach. Mimo iż obecność narkotyków w przestrzeni publicznej jest zauważalna, stanowią one jedynie fragment większej całości, co podkreśla ukrytą i wielowymiarową naturę nielegalnego handlu.

Handel bronią stanowi kolejny segment nielegalnej działalności, reprezentujący negatywne aspekty sektora obronnego poszczególnych krajów. Każda nieautoryzowana transakcja w tym obszarze generuje poważne konsekwencje dla globalnego bezpieczeństwa. Handel ludźmi przekształca ludzkie życie w towar, poddając ofiary pracy przymusowej, wykorzystywaniu seksualnemu lub niewolnictwu. Dzikie zwierzęta i ich części, takie jak kości słoniowe czy rogi nosorożców, zaspokajają popyt na ekskluzywne, lecz nieetyczne luksusy, zagrażając przy tym ochronie określonych gatunków. Dobra podrabiane, od luksusowych zegarków po

oprogramowania, wprowadzają na rynek element dezinformacji, podważając zaufanie konsumentów i szkodząc legalnie działającym przedsiębiorstwom.

Zasięg geograficzny nielegalnego handlu jest szeroki i obejmuje różnorodne środowiska, od miejskich aglomeracji, przez ogromne pustynie, po odległe zakątki dżungli i rozległe przestrzenie morskie. Główne trasy przemytu narkotyków przebiegają od Ameryki Łacińskiej przez Karaiby do Stanów Zjednoczonych, a także z Azji Południowo-Wschodniej do Europy. Ludzie są przemycani przez granice często w desperackiej próbie ucieczki przed biedą lub konfliktami zbrojnymi, nierzadko z tragicznymi skutkami pogarszającymi ich już i tak trudną sytuację gospodarczą.

W nielegalnym handlu uczestniczą nie tylko zorganizowane syndykaty przestępcze, choć to one najczęściej pojawiają się w nagłówkach gazet. Sieci przestępcze to złożone struktury, z wewnętrznymi hierarchiami i specjalizacjami, działające z precyzją dobrze naoliwionej maszyny. Jednakże równie ważni są pośrednicy, lokalni przemycnicy, a nawet skorumpowani urzędnicy, którzy umożliwiają przepływ nielegalnych towarów. Tworzą oni złożony ekosystem nielegalnego handlu, gdzie każdy element jest ważny dla jego funkcjonowania.

Analizując nielegalny handel, nie można zignorować również jego dynamiczności – jest to świat, który nieustannie się zmienia, adaptując się do nowych regulacji prawnych, technologii i strategii egzekwowania prawa. Z jednej strony, oferuje to nadzieję na skuteczniejsze metody zwalczania tego zjawiska, z drugiej zaś – przypomina o nieustającej walce, jaką społeczeństwo powinno prowadzić, aby zachować bezpieczeństwo i sprawiedliwość w globalnym społeczeństwie.

Nielegalny handel wywiera potężny wpływ na globalną gospodarkę, poruszając się cienką granicą między zyskiem a zbrodnią. Jego mechanizmy finansowe i ekonomiczne są zarówno złożone, jak i przebiegłe, często wymykające się spod tradycyjnych metod detekcji i kontroli. Nielegalny handel opiera się na zasadzie podaży i popytu, podobnie jak legalne rynki, ale jest skażony dodatkowym ryzykiem wynikającym z jego nielegalnego charakteru. To ryzyko paradoksalnie napędza innowacje w mechanizmach finansowania tej działalności – od zaawansowanych metod prania pieniędzy po wykorzystanie kryptowalut i innych form elektronicznego obiegu

finansowego, które utrudniają śledzenie nielegalnych funduszy. Płatności często są zdecentralizowane i maskowane, co pozwala na obieg wielkich sum pieniędzy poza prawem.

Zyski generowane przez nielegalny handel są ogromne, często szacowane na miliardy dolarów rocznie, ale ich dystrybucja jest głęboko nierówna. Na szczycie hierarchii bossowie mafii zasiadają na tronach zbudowanych z nielegalnych zysków, podczas gdy na dole łańcucha znajdują się drobni przemytnicy i pracownicy, którzy są często wykorzystywani i pozostawieni z minimalnym wynagrodzeniem. Ta nierówność podkreśla niesprawiedliwość wewnętrzną nielegalnego handlu, gdzie korzyści są zarezerwowane dla nielicznych, a ryzyko i koszty ponoszą wszyscy.

Wpływ nielegalnego handlu na gospodarki lokalne i globalne jest równie złożony – z jednej strony, może on przyczyniać się do lokalnego rozwoju gospodarczego poprzez stworzenie miejsc „pracy” i obiegu finansowego w regionach, gdzie legalne możliwości gospodarcze są ograniczone. Z drugiej zaś – podkopuje on legalne przedsiębiorstwa, destabilizuje rynki i ogranicza zaufanie do systemów finansowych krajów. Na poziomie globalnym nielegalny handel wpływa na relacje międzynarodowe, prowadząc do sankcji gospodarczych lub wpływając na kursy walut, destabilizując globalną gospodarkę.

Nie można też ignorować wpływu społecznego i etycznego nielegalnego handlu na społeczności lokalne. O ile krótkoterminowe „korzyści” mogą wydawać się kuszące, długoterminowe szkody dla struktury społecznej, zdrowia publicznego i bezpieczeństwa są znaczące. W związku z tym walka z nielegalnym handlem wymaga nie tylko egzekwowania prawa i sankcji, ale również zrozumienia i adresowania głębszych przyczyn, takich jak nierówności społeczno-ekonomiczne, które napędzają popyt na nielegalnych rynkach.

Nielegalny handel ma znaczący wpływ na bezpieczeństwo globalne, oddziałując na różne aspekty życia społecznego i politycznego na całym świecie. Często wiąże się z działalnością zorganizowanych grup przestępczych, które mogą destabilizować państwa i regiony. Przemyt narkotyków, ludzi, broni czy też nielegalny handel dziką fauną i florą przyczyniają się do podważania autorytetu władz, co może prowadzić do niestabilności

politycznej. Przykładowo dochody z nielegalnego handlu mogą finansować grupy rebeliantów lub separatystów, wzmacniając ich pozycję w konfliktach z rządami centralnymi.

Nielegalny handel jest jednym z głównych źródeł finansowania dla organizacji terrorystycznych i uczestników konfliktów zbrojnych – przemysł narkotyków, broni czy obrót nielegalnie zdobytymi zasobami naturalnymi (np. „krwawe diamenty” wydobywane w kopalniach na obszarach, gdzie toczą się działania wojenne, a dochody z ich sprzedaży zasilają bojówki i działania militarnych przywódców w krajach, gdzie władza państwowa jest bardzo słaba) dostarcza środków finansowych na zakup broni i finansowanie operacji. Takie działania utrudniają starania o pokój i zwiększają trwałość konfliktów.

Nielegalny handel podkopuje fundamenty praworządności i instytucji demokratycznych – korupcja, będąca często konsekwencją prób ukrycia nielegalnej działalności handlowej, osłabia zaufanie obywateli do instytucji państwowych i może prowadzić do obniżenia demokratycznych wartości. Ponadto zyski z nielegalnego handlu mogą być wykorzystywane do finansowania kampanii politycznych, co zagraża transparentności i uczciwości procesów wyborczych.

Nielegalny handel narkotykami, fałszywymi lekami czy też niebezpiecznymi substancjami chemicznymi bezpośrednio wpływa na zdrowie publiczne i bezpieczeństwo społeczne. Rozpowszechnianie substancji niezatwierdzonych lub szkodliwych częstokroć prowadzi do epidemii zdrowotnych, zwiększając obciążenie dla systemów opieki zdrowotnej. Ponadto przemysł ludzi łamie podstawowe prawa człowieka.

W obliczu nieustannie rosnącego problemu nielegalnego handlu społeczność międzynarodowa podjęła wiele inicjatyw mających na celu jego zwalczanie. Te różnorodne działania obejmują m.in. zaostrzenie kontroli granicznych, tworzenie międzynarodowych porozumień prawnych oraz współpracę policyjną i wymianę informacji na niespotykaną dotąd skalę. Jednym z kluczowych przykładów jest Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., którą uzupełniają trzy dodatkowe protokoły: o zapobieganiu, zwalczaniu i karaniu handlu ludami, zwłaszcza kobietami i dziećmi; przeciwko

przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną; przeciwko nielegalnemu wytwarzaniu i handlowi bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją, które stanowią międzynarodowy fundament prawny przeciwko handlowi ludźmi, przemytowi migrantów i nielegalnemu handlowi bronią palną.

Skuteczność obecnych strategii zwalczania nielegalnego handlu budzi mieszane uczucia. Z jednej strony, istnieją pewne sukcesy, takie jak rozbicie międzynarodowych grup przestępczych czy przejścia nielegalnych towarów. Z drugiej jednak – wytrwałość i pomysłowość organizacji przestępczych w dostosowywaniu się do zmiennych warunków i metod egzekwowania prawa sprawiają, że walka ta przypomina grę w kotka i myszkę, gdzie każdy sukces jest tymczasowy. Przestępcy nieustannie szukają nowych sposobów na omijanie przepisów, wykorzystując nowoczesne technologie, takie jak darknet czy kryptowaluty, do ukrywania swoich działań.

Wyzwania, przed którymi stoi współpraca międzynarodowa w walce z nielegalnym handlem, są zarówno liczne, jak i złożone. Różnice w systemach prawnych, poziomach rozwoju gospodarczego oraz priorytetach politycznych poszczególnych krajów mogą utrudniać efektywną współpracę. Ponadto problem korupcji i ograniczone zasoby finansowe oraz ludzkie stanowią poważne bariery dla wielu państw.

Jednakże w tych wyzwaniach tkwią również możliwości – rosnąca świadomość globalnych konsekwencji nielegalnego handlu stworzyła podstawę do intensyfikacji międzynarodowych wysiłków. Inicjatywy takie jak globalna inicjatywa przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej czy współpraca w ramach Interpolu świadczą o możliwościach, jakie niesie ze sobą międzynarodowa współpraca. Poprzez dzielenie się wiedzą, zasobami i najlepszymi praktykami kraje wzmacniają swoje zdolności do przeciwdziałania nielegalnemu handlowi.

W przyszłości kluczem do sukcesu będzie nie tylko dalsze zacieśnianie współpracy międzynarodowej, ale również inwestowanie w nowe technologie i metody walki z przestępczością, jak również zwiększanie wysiłków na rzecz eliminowania podstawowych przyczyn, które napędzają popyt na nielegalne towary i usługi. Tylko poprzez holistyczne podejście łączące ściganie z prewencją i edukacją globalna wspólnota może mieć

nadzieję na osiągnięcie trwałego postępu w walce z tym złożonym i destrukcyjnym zjawiskiem.

Aleksander Wasiuta

P. Andreas, *The Politics of Measuring Illicit Flows and Policy Effectiveness*, [w:] *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*, P. Andreas, K. Greenhill (red.), Cornell University Press, New York 2010; *Illegal transactions in international trade: theory and measurement*, J.N. Bhagwati, J.S. Chipman (red.), American Elsevier, Amsterdam, New York 1974; N. Carrier, G. Klantschnig, *Drug policy in Africa: a history of global and regional dynamics*, [w:] *Research handbook on international drug policy*, D.R. Bewley-Taylor, K. Tinasti (red.), Edward Elgar Publishing, Lypiatts 2020; G. Dobler, *Localising smuggling*, [w:] *The Routledge Handbook of Smuggling*, M. Gallien, F. Weigand (red.), Routledge, London 2021; S.W. Duxbury, D.L. Haynie, *Network embeddedness in illegal online markets: Endogenous sources of prices and profit in anonymous criminal drug trade*, „Socio-Economic Review” 2023, nr 21 (1); J. Eligh, *The evolution of illicit drug markets and drug policy in Africa*, 2019, <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/60013192/2019-06-30-continental-report> [dostęp 12.02.2024]; D. Gambetta, *The Sicilian Mafia. The Business of Private Protection*, Harvard University Press, Cambridge 1993; J.H. Tow, W.S. Symes, L.R. Carrasco, *Economic value of illegal wildlife trade entering the USA*, „PLOS ONE” 2021, t. 16 (10); D. Van Uhm, D. Siegel, *The illegal trade in black caviar*, „Trends in Organized Crime” 2016, t. 19; A. Ventsel, *Sanctioned and unsanctioned trade*, [w:] *The Siberian World*, J.P. Ziker, J. Ferguson, V. Davydov (red.), Routledge, London 2023.

OBRONA CYWILNA ESTONII – system ochrony ludności w sytuacjach nadzwyczajnych, reaktywowany w 2015 r., jako odpowiedź na potencjalny kryzys wywołany wydarzeniami z 2007 r., z udziałem mniejszości rosyjskiej. W konsekwencji tych wydarzeń doszło do zamieszek na ulicach Tallina oraz zamierzonych cyberataków na estońskie instytucje publiczne. Władze Estonii, świadome potencjalnego kryzysu, zdecydowały o kompleksowej modernizacji systemu bezpieczeństwa i wypracowaniu zintegrowanego modelu zarządzania bezpieczeństwem całościowym, opartym na obronie narodowej, zarządzaniu kryzysowym, systemie cyberbezpieczeństwa oraz obronie cywilnej, traktowanej jako kluczowy element zapewniający ciągłość funkcjonowania społeczeństwa.

W 2018 r. powołana przez rząd grupa zadaniowa ds. opracowania koncepcji ochrony cywilnej zaprezentowała jej nową wizję, dostosowaną do bieżącej sytuacji geopolitycznej i potencjalnych zagrożeń. Wydano wówczas specjalny poradnik z wytycznymi dla obywateli na wypadek sytuacji nadzwyczajnych. Padły również zapewnienia utworzenia profesjonalnego systemu powiadamiania o zagrożeniach oraz opracowania planów ewakuacji ludności, a także przygotowania służby zdrowia na wypadek udzielenia pomocy dużej liczbie poszkodowanych, np. w trakcie zdarzeń o charakterze masowym.

Estoński system ochrony ludności ma charakter scentralizowany, bowiem władze centralne odpowiadają za bezpieczeństwo wewnętrzne, porządek publiczny, zarządzanie kryzysowe i organizację akcji ratowniczych. Funkcje realizowane dotychczas przez samorządy powiatowe przejęły ministerstwa lub inne organy rządowe (dotyczy to zwłaszcza przeprowadzania analiz ryzyka w celu przygotowania się na sytuacje kryzysowe). Natomiast zakres kompetencji władz lokalnych znacznie ograniczono.

System ochrony ludności w Estonii tworzą przede wszystkim: Estońska Rada Ratunkowa, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz cztery centra ratunkowe (Północna, Południowa, Wschodnia i Zachodnia Regionalna Służba Ratownicza). W 2012 r. Centrum Reagowania Kryzysowego przeformowano w samodzielną agencję rządową w ramach obszaru rządowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz ratownictwa północnego, południowego, wschodniego i zachodniego.

Estońska koncepcja obrony cywilnej, z uwagi na ograniczenia finansowe, bazuje głównie na kapitale ludzkim, dążąc do poprawy komunikacji kryzysowej, uświadamiania społeczeństwa w zakresie reagowania na pojawiające się zagrożenia i kryzysy, wprowadzenia w placówkach oświatowych nieobowiązkowych zajęć z przysposobienia obronnego, udostępnienia opracowanej przez sekcję żeńską Ligi Obrony aplikacji mobilnej na smartfony „Ole valmis!” („Bądź przygotowany!”) ze wskazówkami na wypadek sytuacji nadzwyczajnych. Aplikacja dostarcza informacji o klęskach żywiołowych, zakłóceniach kluczowych usług (w tym z obszaru cyberbezpieczeństwa) oraz innych miejscowych zagrożeniach. Dostęp do aplikacji jest darmowy i można ją pobrać w Google Play i App Store.

Należy pamiętać, że nie wszystkie założenia odbudowy obrony cywilnej zostały wdrożone. Kluczowa, a jednocześnie najbardziej problematyczna okazała się kwestia budownictwa ochronnego, dlatego też wstrzymano budowę nowych schronów i podjęto decyzję o wykorzystaniu dostępnej infrastruktury w postaci budynków administracji publicznej oraz podziemnych garaży i zaadaptowaniu ich na potrzeby schronów, z jednoczesnym scedowaniem obowiązku ich utrzymania na służbę ratowniczą.

Pomimo deficytów finansowych Estonia, kierując się ideą rezyliencji, wykorzystuje inne atuty koncepcji obrony cywilnej, odwołując się wprost do inicjatyw aktywizujących obywateli (armia poborowa, organizacja

licznych kursów obrony narodowej na wzór fiński oraz propagowanie członkostwa w Estońskiej Lidze Obrony, która jest pewnego rodzaju pośrednikiem pomiędzy wojskiem a obywatelami).

Kolejny istotny element estońskiej obrony cywilnej tworzą organizacje paramilitarne, bowiem to one bezpośrednio są odpowiedzialne za przygotowanie obronne społeczeństwa, przez edukację patriotyczną i obywatelską, wychowanie fizyczne i sport oraz przygotowywanie obywateli do działań w ramach zarządzania kryzysowego. W zasadzie organizacja obrony cywilnej jest niskobudżetowa – opiera się na dostępnych siłach i środkach i nie obciąża nadmiernie budżetu państwa.

Ważną rolę w systemie ochrony ludności odgrywa powołana w 1918 i reaktywowana w 1990 r. Estońska Liga Obrony (est. Kaitseliit) – apolityczna organizacja samoobrony, cywilna grupa paramilitarna. Kaitseliit podlega Ministerstwu Obrony i zrzesza skrzydło żeńskie (Ochotnicza Organizacja Obrony Kobiet, Naiskodukaitse) oraz liczne organizacje młodzieżowe (Młode Orły, Noored Kotkad i Córki Ojczyzny, Kodutütred). Na mocy §4 ustawy o Estońskiej Lidze Obrony organizacja ta stanowi część estońskich sił zbrojnych i realizuje konkretne zadania, do których można zaliczyć przede wszystkim:

- ▶ wzmacnianie uczuć patriotycznych;
- ▶ poprawę bezpieczeństwa obywateli;
- ▶ przygotowywanie narodowego potencjału obronnego państwa;
- ▶ organizację szkoleń podnoszących umiejętności obronne oraz szkoleń wojskowych;
- ▶ promocję sportu wśród społeczeństwa.

Liga Obrony, realizując wskazane zadania, współpracuje m.in. z wojskiem, policją oraz strażą graniczną, angażując się w zwalczanie skutków sytuacji kryzysowych oraz podejmując działania na rzecz odbudowy.

Jako odpowiednik polskich Wojsk Obrony Terytorialnej, w swoim składzie ma 15 jednostek regionalnych (Malev), a obszary ich zadań terytorialnie obejmują w zasadzie granice poszczególnych powiatów. Z racji tego, że Liga znajduje się najbliżej ludności cywilnej, musi weryfikować wiedzę obywateli. Bierze również udział w misjach zagranicznych, wspierając estońskie siły specjalne oraz armię. Ponadto Liga kształci kadry wojskowe, które trafiają do wojska i sił specjalnych.

Powiązanie Ligi z siłami zbrojnymi nie wyklucza jednocześnie czynnego udziału ludności cywilnej w jej działaniach. Liga Obrony, jako organizacja apolityczna, zrzesza wszystkich, którzy deklarują chęć zjednoczenia i współdziałania dla dobra ojczyzny oraz ogółu społeczeństwa. Estończycy, świadomi licznych zagrożeń hybrydowych, bez względu na wiek chętnie angażują się w działalność Ligi. W szkoleniach wojskowych, organizowanych w jej ramach, dobrowolnie i licznie biorą udział całe rodziny – kobiety, mężczyźni, dzieci oraz osoby starsze, a ich aktywność jest dostosowana do indywidualnych możliwości. Członkowie Kaitseliit efektywnie dzielą swoje obowiązki zawodowe z aktywnością na rzecz Ligi, udowadniając, że ich działalność paramilitarna nie wynika jedynie ze strachu przed ewentualnym zagrożeniem, ale jest formą wypełniania powinności obywatelskich. Co ciekawe, idee Ligi są propagowane przez wszystkich Estończyków, bez względu na przynależność do niej, co wzmacnia silne poczucie tożsamości narodowej, a ich dobrowolne zaangażowanie w zadania Ligi i innych organizacji paramilitarnych stanowi ewenement na skalę państw bałtyckich.

Pomimo ograniczeń finansowych za sukces estońskiej koncepcji obrony cywilnej należy uznać uruchomienie w styczniu 2023 r. systemu ostrzegania cywilnego EE-ALARM, dzięki któremu w razie nadzwyczajnych zagrożeń obywatele otrzymują krótki komunikat ostrzegawczy o rodzaju zagrożenia oraz instrukcje postępowania. System powstał z inicjatywy Ministerstwa Gospodarki i Łączności, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Państwowej Fundacji Informatyki we współpracy z Centrum Reagowania Kryzysowego oraz Centrum Informatyki i Rozwoju Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Kluczową rolę partnerów odgrywają poszczególni operatorzy telefonii komórkowej, którzy mają na wyłączność prawo przetwarzania danych swoich klientów w celu wysyłania wiadomości do osób znajdujących się w strefie zagrożenia. Centrum Informatyki i Rozwoju Ministerstwa Spraw Wewnętrznych utrzymuje niezbędne platformy, natomiast funkcja potwierdzania oraz komunikacja z mieszkańcami zostały sędowane na Centrum Reagowania Kryzysowego. Dalsze informacje po przesłaniu komunikatu można uzyskać dzięki państwowej infolinii pod numerem 1247.

Estonia, jako jedno z nielicznych państw regionu Morza Bałtyckiego, podjęła zasadnicze kroki w kierunku odbudowy obrony cywilnej,

wykorzystując przede wszystkim zdolności społeczne, zaangażowanie obywateli oraz poczucie tożsamości narodowej. Dążenia Estonii na rzecz budowy efektywnego i stabilnego systemu bezpieczeństwa całościowego z jednoczesną istotną rolą obrony cywilnej udowadniają, że nawet niewielkie państwo może wdrożyć odporny na kryzysy system bezpieczeństwa, określając racjonalne cele i dobierając adekwatne do ich realizacji siły i środki. Niskobudżetowy estoński model obrony cywilnej i zarządzania kryzysowego bazuje na zaangażowaniu społeczeństwa obywatelskiego w kwestie obronności, jego potencjale i gotowości do odbudowy po ewentualnych sytuacjach kryzysowych.

Julia Anna Gawęcka

J. A. Gawęcka, *Estońska wizja obrony cywilnej jako istotny element koncepcji bezpieczeństwa całościowego w odpowiedzi na potencjalny kryzys polityczny*, „Politeja” 2023, Tom 20, nr 5(86); *Estonia – Civil Protection*, European Committee of the Regions, <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Estonia-Civil-protection.aspx> [dostęp 17.03.2024]; *The Mobile App „Ole valmis!”*, <https://www.rescue.ee/en> [dostęp 17.03.2024]; P. Szymański, *Nowe pomysły na obronę totalną. Bezpieczeństwo całościowe w Finlandii i Estonii*, OSW, Warszawa 2020; U. Staśkiewicz, *Organizacja obrony narodowej w wybranych państwach. Analiza porównawcza Estonii, Finlandii i Rosji*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2021, nr 12, cz. 1; *The Estonian Defence League Act*, Riigi Teataja, 28.02.2013, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/521032014005/consolidate> [dostęp 17.03.2024]; *Armia cywilna w obronie Estonii*, Kresy.pl, 18.01.2018, <https://kresy.pl/wydarzenia/armia-cywilna-obronie-estonii/> [dostęp 17.03.2024]; *The State Can Send a Location-based Hazard Alert Message to Residents*, Republic of Estonia. Ministry of the Interior, 18.01.2023, <https://www.siseministeerium.ee/en/news/state-can-send-location-based-hazard-alert-message-residents> [dostęp 17.03.2024]; G. Kozłowski, *Smart not small. Polityka bezpieczeństwa Republiki Estońskiej*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2020.

OCHLOKRACJA (starogr. *οχλοκρατία* (łac. *ochlocratia*) – od *ὄχλος* oznaczającego tłum i *κρατία* – władza) – zdegenerowana forma demokracji oparta na zmiennych zachciankach tłumu, stale poddająca się wpływowi demagogów, gdzie tyrania większości i rządy pasji zwyciężają nad rozsądkiem. Władzę sprawuje tłum według kryteriów związanych wyłącznie

z aktualnymi uczuciami i emocjami. Nie ma znaczenia cenzus majątkowy czy też pochodzenie jednostki. Ochlokracja jest przedstawiana jako najgorszy ze wszystkich systemów politycznych, ostatni stan degeneracji władzy i jest charakterystyczna dla okresów przejściowych, kryzysowych i rewolucji.

Obecnie ochlokracja oznacza:

- władzę ugrupowań społeczno-politycznych, które w realnej polityce kierują się ideologią populizmu, odwołują się do podświadomości społeczeństwa. Ten typ rządów jest zorientowany i opiera się na warstwach marginalnego, lumpenizowanego proletariatu, dynamicznie reaguje na nastroje społeczne, stereotypy i archetypy świadomości masowej w jej prymitywnych, masowych przejawach, ucieka się do prowokacji w celu wzniecenia masowych namiętności i zamieszek,
- w efekcie (jako konsekwencja): sytuacja polityczna buntu, pogromów, zamieszek, w której panem sytuacji jest tłum.

Obecność ochlokratów w strukturach władzy powoduje wzburzenie społeczne, sytuacje beznadziejne, awantury polityczne i skandale. Ochlokracja jest zjawiskiem politycznym charakterystycznym dla społeczeństw, których system polityczny znajduje się na krawędzi narodowej katastrofy.

Ochlokracja wywodzi się już z okresu starożytności, występowała za czasów Platona oraz w okresach późniejszych. Zasadniczo idea, która dominowała w starożytnej teorii państwa od czasów Platona (427–347 p.n.e.), głosiła, że każda forma rządu zorientowana na dobro wspólne ma zdegenerowany odpowiednik, który jest zorientowany wyłącznie na interesy osób sprawujących władzę. Rozróżniali „dobro” i „zło” w zależności od tego, czy forma rządu będzie działać w interesie całej społeczności („dobry”), czy w wyłącznym interesie grupy lub jednostki kosztem sprawiedliwości („zły”).

W teorii starożytnej państwa od czasów Platona pozostał pogląd, że każda z form władzy państwowej (monarchia, arystokracja, demokracja) ma swoje zdegenerowane przeciwieństwo, nastawione jedynie na zaspokojenie interesów góry (tyrania, oligarchia, ochlokracja). W dziełach Platona nie ma rozróżnienia na demokrację i ochlokrację, gdyż uważał on demokrację za zdegradowaną formę rządów.

Arystoteles (384–322 p.n.e.) rozróżniał różne formy demokracji, twierdząc, że te, które lekceważą praworządność, przekształcają się w ochlokrację. W *Politeia* (gr. *πολιτεία*, *politeia* – system polityczny) opisał „demokrację” (gr. *δημος*, *dēmos* – ludzie) jako „złą” formę rządów, w której rządzi lud, ochlokrację, np. Ateny pod rządami Peryklesa i późniejszych władców, gdyż wtedy rządził tłum; osoby pochodzenia szlacheckiego były systematycznie wykluczane z udziału w sprawach rządowych, przy nominacjach decydującą rolę odgrywało losowanie; nieuniknionym skutkiem takiego systemu był despotyzm wobec sojuszników i nieporządek w zarządzaniu. Tymczasem inni filozofowie upatrują w Atenach przykład czystej demokracji (w późniejszym znaczeniu tego słowa).

Pojęcie ochlokracji wywodzi się ze starożytnej greckiej teorii państwa historyka Polibiusza (200–118 p.n.e.) i do dziś nie straciło swojego analitycznego znaczenia. Według niego demokracja dba o dobro ogółu społeczeństwa, zaś ochlokracja to forma upadku, w którym dobro wspólne ustępuje miejsca chciwości i egoizmowi. Dlatego też uważał ochlokrację za degenerację demokratycznej formy ustroju państwa. Polibiusz ostatecznie rozdzielił terminologicznie te dwa zjawiska: zdefiniował „ochlokrację” jako negatywną wersję władzy ludowej, zaś „demokrację” – jako pozytywną. Od wniosku, że główne formy polityczne są niestabilne, Polibiusz doszedł do idei cyklicznego ruchu form państwowych, w którym formy te są ze sobą względnie powiązane.

Polibiusz opisał cykl sześciu faz zamieniający monarchię w tyranie, po której następuje arystokracja degradująca się do oligarchii, a następnie znowu demokracja planuje zaradzić oligarchii, ale jej założyciele już w szóstej fazie stają się ochlokracją – wówczas nie pozostaje nic innego, jak tylko czekać, aż ktoś mądry poprowadzi ich do monarchii. W swoim cyklu konstytucyjnym przedstawił ochlokrację jako formę rozkładu lub „degeneracji” demokratycznych rządów. W procesie tym następuje utrata orientacji na dobro wspólne, a postępowanie obywateli determinują interes własny i chciwość.

Już przy analizie i porównywaniu demokracji i ochlokracji różnica pomiędzy dobrem publicznym (demokracją) a zintegrowanymi interesami poszczególnych obywateli staje się jasna: jeśli każdy dba tylko o siebie i kieruje się jedynie własnym interesem, ostatecznie niszczy dobro ogółu.

Najważniejszym dobrem w ochlokracji jest dobro najniższych klas społecznych, z pominięciem dóbr narodowych i racji stanu. Negowana jest zasada parlamentaryzmu i przedstawicielstwa. Wola ludu ma największe znaczenie, stoi ponad przepisami prawnymi i wyrokami sądów. Ochlokracja to system zdegenerowany, oparty na błędnych zasadach oraz uczuciowym podejściu do rozważanych kwestii. Ochlokrację charakteryzuje pewna tendencja do samowolnego przywłaszczania sobie osiągnięć materialnych i duchowych, które zostały zdobyte przez kogoś innego.

Oznaki ochlokracji można odnaleźć w Cesarstwie Rzymskim, gdzie armia wprowadzała na tron i zrzucała z niego według własnego uznania, choć instytucje rządowe były wówczas monarchiczne.

Według Wiczesława Lipińskiego (1882–1931) ochlokracja to całkowite rządy wojowników z tłumieniem wszelkiej wolności, do których zaliczał despotyzmy azjatyckie, europejskie dyktatury rewolucyjne, nowoczesny faszyzm, bolszewizm i carat moskiewski.

Nie bez powodu strukturę państwową Francji można nazwać ochlokracją w niektórych momentach wielkiej rewolucji i w pierwszych dniach po zrywie z 1848 r., kiedy tłum wybierał wszystkich najważniejszych urzędników. Wielu wskazuje Komunę Paryską z 1871 r. jako ochlokrację.

Generalnie ochlokracja może istnieć jedynie przez bardzo krótki czas, a najczęściej jest formą pośrednią w burzliwych czasach po upadku starego porządku i przed wprowadzeniem nowego, mniej lub bardziej zorganizowanego.

We współczesnym świecie ochlokracja praktycznie nie jest uważana za niezależną formę władzy politycznej, jednak w znaczący sposób uzupełnia reżimy polityczne znajdujące się w kryzysie lub okresie przejściowym.

Olga Wasiuta

R.T. Libby, *American Ochlocracy: Black Lives Matter & Mob Rule*, Twelve Tables Publishe, Miami 2021; J. Hasanović, *Ochlocracy in the Practices of Civil Society: A Threat for Democracy?*, 01.2015, https://www.academia.edu/26803846/Ochlocracy_in_the_Practices_of_Civil_Society_A_Threat_for_Democracy [dostęp 20.02.2024]; *The Histories Of Polybius*, London Macmillan, New York 1889 [reprint Bloomington 1962]; Polybius, *Histories*, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0543,001:6> [dostęp 18.02.2024]; M. Torczyńska, *Kryzys*

wartości i kultury europejskiej w myśli społecznej José Ortegi y Gasseta, [w:] *Postęp cywilizacyjny – stan obecny i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2016; *Słownik kultury antycznej. Grecja – Rzym*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988; A. Wielomski, *Ochłokracja*, [w:] *Encyklopedia Białych Plam*, t. 13, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2004; *Ochłokracja – definicja, opis, przykłady*, <https://wypracowania24.pl/wos/2180/ochlokracja-definicja-opis-przyklady> [dostęp 18.02.2024]; P. Jaroszyński, *Demokracja – politeja czy ochłokracja?*, <https://piotrijaroszynski.pl/felietony-wywiady/725-demokracja-politeja-czy-ochlokracja> [dostęp 20.02.2024]; J. Miklaszewska, *Dwie koncepcje demokracji*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/58794/miklaszewska_dwie_koncepcje_demokracji_2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 20.02.2024].

ODPORNOŚĆ (także „rezyliencja”) – pochodzi od łacińskiego słowa *resilire* – odbić się, „powrócić do poprzedniego kształtu”. To „umiejętność opierania się zmianom i radzenia sobie z nimi, a także odbudowy i dalszego rozwoju”. W obecnym środowisku polikryzysów odporność obejmuje nie tylko odzyskanie i przywrócenie stanu wyjściowego, lecz także wejście na nowy, wyższy poziom, charakteryzujący się silniejszą niż dotychczas odpornością na nowe kryzysy lub zmiany. W zależności od kontekstu odporność (rezyliencja) jest definiowana i rozumiana nieco inaczej. W gospodarce to „zdolność ekosystemu do dostosowania się do zmian i zaburzeń bez przechodzenia w inny stan; zdolność ekosystemu do dobudowy i odnowy. W społeczeństwie to jego zdolność do radzenia sobie ze zmianami i do dalszego rozwoju bez uszczerbku dla dobrobytu lub wolności wyboru i elastyczności w przyszłych okresach. Dotyczy to sytuacji kryzysowych wywołanych przez wszystkie rodzaje zagrożeń: klęski żywiołowe, niepokoje polityczne, kryzysy gospodarcze, klimatyczne, środowiskowe, technologiczne czy wojny. Systemy ekologiczne i społeczne są ze sobą wzajemnie powiązane. W organizacji rezyliencja (odporność) to zdolność przedsiębiorstwa lub organizacji do przetrwania kryzysów i trudności. Jeżeli organizacja potrafi wyciągnąć z nich wnioski i stworzyć innowacje, poprawi swą efektywność, a tym samym będzie zwiększać poziom swej rezyliencji (SWECO). W kontekście militarno-politycznym budowanie odporności uznawane jest za jeden z podstawowych warunków bezpieczeństwa zarówno w wymiarze krajowym, jak i unijnym oraz sojuszniczym”.

W NATO odporność definiowana jest jako „zmniejszenie podatności, czyli słabych stron państw, oraz poprawa odtwarzania własnych zdolności powstałych wskutek wystąpienia zdarzeń związanych z szerokim wachlarzem zagrożeń (od katastrof naturalnych i spowodowanych działaniem człowieka, aż po terroryzm, zagrożenia hybrydowe, a nawet konflikty zbrojne) w taki sposób, żeby można było szybko i sprawnie powrócić do normalnego funkcjonowania”; decyduje o zdolności sojuszników do wspierania zadań wojskowych przy pomocy zasobów cywilnych i cywilnej infrastruktury w czasie pokoju, w kryzysie, jak i w czasie wojny. Zgodnie z brzmieniem art. 3 Traktatu Waszyngtońskiego „Dla skuteczniejszego osiągnięcia celów niniejszego Traktatu Strony, każda z osobna i wszystkie razem, poprzez stałą i skuteczną samopomoc i pomoc wzajemną będą utrzymywały i rozwijały swoją indywidualną i zbiorową zdolność do odparcia zbrojnej napaści”. W czasie „zimnej wojny” w NATO i we wszystkich państwach sojuszniczych istniały struktury cywilne, odpowiedzialne za budowę odporności i gotowości do odparcia ataku. Po upadku porządku zimnowojennego kwestia ta straciła na znaczeniu.

Następnie w 2014 r., jako konsekwencja działań Rosji w Ukrainie, Sojusz rozpoczął działania w kierunku adaptacji do nowych zagrożeń dla bezpieczeństwa i wypracowania mechanizmów reakcji na nie. Warto pamiętać, że to Polska była pierwszym państwem, które zwróciło uwagę Komitetowi Planowania Cywilnego NATO na potrzebę uwzględnienia w sojuszniczych kryteriach odporności. Sugestię tę zgłoszono podczas spotkania dyrektorów ds. planowania cywilnego NATO (<https://infosecurity24.pl/bezpieczenstwo-wewnetrzne/jak-wyglada-polska-odporność>). Na szczycie NATO w Newport w 2014 r. oraz w Warszawie w 2016 r. zdecydowano o wzmocnieniu odstraszenia i mechanizmów obrony kolektywnej i wspieraniu państw w zwiększaniu odporności. Sojusznicy zobowiązali się do wdrożenia działań mających na celu zwiększenie odporności krajowej w siedmiu krytycznych obszarach (*Seven Baseline Resilience Requirements*):

- ▶ gwarantowana ciągłość rządów i podstawowych usług rządowych;
- ▶ odporne dostawy energii;
- ▶ zdolność do skutecznego radzenia sobie z niekontrolowanym przepływem osób;
- ▶ odporne zasoby żywności i wody;

- ▶ zdolność do radzenia sobie z ofiarami na skalę masową;
- ▶ odporne cywilne systemy łączności;
- ▶ odporne systemy transportu cywilnego.

Do realizacji zadań związanych z budową odporności zaangażowano: rząd, różne resorty cywilne, siły zbrojne, sektor prywatny i organizacje pozarządowe.

Na szczycie NATO w Wilnie, 11–12 lipca 2023 r., odporność była kluczową kwestią poruszaną w debacie i została ujęta w 90-punktowym komunikacie. Odporność ma być osiągnięta nie tylko przez realizację zobowiązań w ramach siedmiu obszarów odporności, ale także przez: wzmocnienie infrastruktury krytycznej (lądowej, morskiej, kosmicznej i cybernetycznej), ochronę kluczowych gałęzi przemysłu przed wrogią działalnością gospodarczą, dywersyfikację łańcuchów dostaw. Uznano, że odporność ma kluczowe znaczenie dla wysiłków na rzecz ochrony społeczeństw, ludności i wspólnych wartości. Zdecydowano także, że NATO będzie kontynuować współpracę z Unią Europejską, aby zwiększyć bezpieczeństwo obszaru euroatlantyckiego i szerszego sąsiedztwa (<https://www.gov.pl/web/rcb/wspolpraca-w-ramach-nato>).

Grupa Zadaniowa NATO-UE ds. odporności infrastruktury krytycznej w 2023 r. w opracowanym raporcie zidentyfikowała cztery sektory o przekrojowym znaczeniu. Są nimi: energetyka, transport, infrastruktura cyfrowa i przestrzeń kosmiczna. Ze względu na jej kluczowe znaczenie infrastruktura krytyczna może być celem przez (NASK Cyberpolicy):

- ▶ szpiegostwo i gromadzenie danych wywiadowczych,
- ▶ ataki fizyczne,
- ▶ wrogie rozpoznanie,
- ▶ złośliwe działania hybrydowe i w cyberprzestrzeni,
- ▶ konfiskatę.

W Unii Europejskiej Państwa członkowskie zobowiązane są do wzmocniania odporności fizycznej i cyberodporności. W tym kontekście odporność infrastruktury rozumiana jest jako „zdolności infrastruktury krytycznej do zapobiegania zdarzeniom, które w istotny sposób zakłócają lub mogą w istotny sposób zakłócić świadczenie usług kluczowych na rynku wewnętrznym, tj. usług, które mają kluczowe znaczenie dla utrzymania niezbędnych funkcji społecznych i gospodarczych, bezpieczeństwa

publicznego, zdrowia ludności lub środowiska, a także do zdolności tej infrastruktury do ochrony przed takimi zdarzeniami, reagowania na nie, przeciwstawiania się im, łagodzenia lub amortyzowania ich skutków, przystosowywania się do nich lub przywracania poprzedniego stanu” (Rada UE, Zalecenia 2022/0338(NLE).

W Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawach horyzontalnych wymogów cyberbezpieczeństwa w odniesieniu do produktów z elementami cyfrowymi i zmieniające rozporządzenie UE 2019/1020 wskazano dwa główne cele służące zapewnieniu prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego:

- ▶ stworzenie warunków dla rozwoju bezpiecznych produktów z elementami cyfrowymi przez zapewnienie, aby sprzęt i oprogramowanie były wprowadzane do obrotu z mniejszą liczbą podatności, a także aby producenci poważnie traktowali bezpieczeństwo w całym cyklu życia produktu, oraz
- ▶ stworzenie warunków umożliwiających użytkownikom uwzględnianie cyberbezpieczeństwa przy wyborze produktów z elementami cyfrowymi i korzystaniu z nich.

Transgraniczny charakter cyberbezpieczeństwa i coraz częstsze incydenty, których skutki odczuwalne w innych krajach i sektorach, wymagają współdziałania państw członkowskich, by skutecznie osiągnąć powyższe cele. Ważne jest rozróżnienie pojęć cyberbezpieczeństwa i odporności cyfrowej. Cyberbezpieczeństwo opisuje zdolność firmy do ochrony i unikania rosnącego zagrożenia ze strony cyberzagrożeń. Tymczasem odporność cybernetyczna odnosi się do zdolności firmy do łagodzenia szkód (takich jak uszkodzenia systemów, procesów i reputacji) oraz kontynuowania działalności, gdy systemy lub dane zostaną naruszone. Odporność cybernetyczna dotyczy zarówno zagrożeń zewnętrznych, jak i wewnętrznych (np. błędy ludzkie lub działania sabotażowe). Natomiast odporność cybernetyczna to zdolności firmy, organizacji, państwa do łagodzenia szkód (np. uszkodzenia systemów, procesów i reputacji) oraz kontynuowania działalności, gdy systemy lub dane zostaną naruszone. Odporność cybernetyczna odnosi się do zagrożeń zewnętrznych, jak i wewnętrznych (np. błędy ludzkie lub działania sabotażowe) (<https://www.orange.pl/poradnik-dla-firm/cyberbezpieczenstwo/cyberodpornosc-vs-cyberbezpieczenstwo/>). Według

autorów NIST 800-160, wydanej przez amerykański National Institute of Standard and Technology, system cyberodporności „działa podobnie jak układ immunologiczny człowieka, który absorbuje zagrożenia z otoczenia i dostarcza ciału ludzkiemu odpowiednich mechanizmów obronnych celem zachowania zdrowia”. Natomiast Europejski Banku Centralny (ECB), *cyber resilience* (cyberodporność) definiuje jako to zdolność do ochrony danych i systemów przed atakami tak dobrze, jak do przywracania działalności biznesowej w przypadku udanego ataku. Mechanizmy cyberodporności i procedury ich wdrażania opisane są w przewodnikach, takich jak: CMMI, SEI(CMU), CERT RMM, MITRE CREF i wspomniany już NIST 800-160 (<https://e-s-r.pl/2020/03/12/cyberodpornosc-podstawa-bezpieczenstwa-systemow-i-informacji/>).

UE i NATO zmierzają do budowy odporności cyfrowej w warstwie społecznej w dwóch aspektach: pierwszy to odporność na dezinformację, która towarzyszy cyberatakowi i cyberzagrożeniom, w tym hybrydowym, a drugi – rozwijanie i doskonalenie kompetencji w sferze współużytkowania cyberprzestrzeni (<https://itwiz.pl/cyfrowe-budowanie-odporności-panstw-nato/>).

W Polsce Rządowe Centrum Bezpieczeństwa przygotowało „Koncepcję Kompleksowego Wzmacniania Odporności”, gdzie „kompleksowa” nie oznacza scentralizowanej, zarządzanej jedynie odgórnie, pozbawiającej prerogatyw inne podmioty niż rządowe. „Kompleksowość” należy rozumieć jako dążenie, by wysiłki o wzmocnioną odporność czynione przez administrację publiczną, różne instytucje, służby, samorządy, przedsiębiorstwa, środowiska i grupy społeczne złożyły się na większe bezpieczeństwo państwa oraz jego obywateli i mieszkańców”. W opracowanym dokumencie zaproponowano definicję „odporności” jako „zdolność państwa i społeczeństwa do przeciwstawienia się działaniom destrukcyjnym, zarówno zamierzonym, jak i incydentalnym, a także zdolność do efektywnej odbudowy po ich wystąpieniu. Jest składową posiadanych zdolności cywilnych oraz potencjału militarnego”. Budowa i wzmacnianie odporności głównie koncentruje się na odporności państw i umiejętności zarządzania ich potencjałem i zasobami. Po doświadczeniu pandemii COVID-19 dostrzeżono konieczność budowy także odporności społeczeństwa na zagrożenia różnego typu (militarne i niemilitarne) (Rey).

W Polsce istnieje szereg dokumentów z zakresu zarządzania kryzysowego i bezpieczeństwa narodowego, które de facto obejmują problematykę wzmacniania odporności i powinny być podstawą do stworzenia jednolitego i spójnego systemu. Są to m.in.:

- ▶ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego z maja 2020 r.* – dokument, w którym „odporność” została powiązana zarówno z budową systemu obrony powszechnej, jak i z budową systemu obrony cywilnej i ochrony ludności, ochroną zdrowia, systemem edukacji, ciągłością rządzenia i funkcjonowania państwa, skutecznych dostaw energii, niekontrolowanego przepływu osób i relokacji ludności, gromadzenia, ochrony oraz zagospodarowania zasobów żywności i wody, zdolności do postępowania w przypadku wystąpienia zdarzeń o charakterze masowym, odpornych sieci telekomunikacyjnych i systemów teleinformatycznych, systemów informowania i ostrzegania ludności oraz wydolnego systemu transportowego;
- ▶ *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego (KPZK)* i wszystkie plany zarządzania kryzysowego (PZK) od szczebla centralnego tworzone w ministerstwach i urzędach centralnych przez szczeble wojewódzkie, powiatowy i gminny;
- ▶ *Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego* – który analizuje występowanie potencjalnych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa oraz ocenia ryzyko ich wystąpienia;
- ▶ *Wykaz przedsięwzięć i procedur systemu zarządzania kryzysowego w ramach Systemu Reagowania Kryzysowego NATO (NATO Crisis Response System – NCRS)*;
- ▶ *Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej (NPOIK)*, którego celem jest stworzenie warunków do poprawy bezpieczeństwa IK, a adresowany jest do administracji rządowej oraz operatorów IK;
- ▶ *Plan Reagowania Obronnego Rzeczypospolitej Polskiej (PRO RP)* oraz plany operacyjne funkcjonowania administracji publicznej – przygotowywany w celu przeciwdziałania potencjalnym zagrożeniom bezpieczeństwa narodowego o polityczno-militarnym charakterze;

- ▶ *Rządowy Program Rezerw Strategicznych* – który uwzględnia możliwość wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa i obronności państwa, bezpieczeństwa, porządku i zdrowia publicznego, klęski żywiołowej lub sytuacji kryzysowej, w tym ocenę ryzyka wystąpienia zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego;
- ▶ *Strategia cyberbezpieczeństwa RP na lata 2019–2024.*
- ▶ *Raport Rządowego Centrum Bezpieczeństwa Ocena stanu odporności społeczeństwa i państwa na COVID-19. Analiza z punktu widzenia zarządzania kryzysowego z listopada 2021 r.;*
- ▶ *Wnioski i doświadczenia dla Polski wynikające z analizy odporności państwa ukraińskiego na zagrożenia hybrydowe (podprogowe) i wojnę z lutego 2023 r..*

Danuta Kaźmierczak

Droga do odpornych społeczeństw, 19.04.2023, <https://www.sweco.pl/aktualnosci/urban-insight/droga-do-odpornych-spoleczenstw/> [dostęp 23.03.2024]; G.Matyasik, *Jak wygląda polska odporność?*, 4.04.2023, <https://infosecurity24.pl/bezpieczenstwo-wewnetrzne/jak-wyglada-polska-odpornosc> [dostęp 23.03.2024]; R.Rey, *Spółeczeństwo odporne na zagrożenia*, <https://www.gov.pl/web/rcb/spoleczenstwo-odporne-na-zagrozenia> [dostęp 23.03.2024]; *Współpraca w ramach NATO*, <https://www.gov.pl/web/rcb/wspolpraca-w-ramach-nato> [dostęp 23.03.2024]; *Raport Grupy Zadaniowej NATO-UE ds. odporności infrastruktury krytycznej*, <https://cyberpolicy.nask.pl/raport-grupy-zadaniowej-nato-ue-ds-odpornosci-infrastruktury-krytycznej/> [dostęp 23.03.2024]; *W poszukiwaniu odporności na zmiany w świecie polikryzysów*, <https://www.sweco.pl/wp-content/uploads/sites/17/2023/04/W-poszukiwaniu-odpornosci-na-zmiany-w-swiecie-polikryzysow-Raport-trendow-Urban-Insight-by-Sweco-2023.pdf> [dostęp 23.03.2024].

OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) – międzynarodowa organizacja zrzeszająca państwa eksportujące ropę naftową z siedzibą w Wiedniu, której celem jest ujednolicenie polityki dotyczącej wydobycia tego surowca, co w efekcie kształtuje ogólnoswiatowe ceny ropy naftowej. W skład OPEC wchodzi 12 państw i są to kolejno Algieria, Arabia Saudyjska, Gabon, Gwinea Równikowa, Irak, Iran, Kongo, Kuwejt, Libia, Nigeria, Wenezuela, a także Zjednoczone Emiraty Arabskie.

W 1960 r., w odpowiedzi na światowy spadek cen ropy naftowej, przedstawiciele pięciu państw ją produkujących, czyli Iranu, Iraku, Kuwejtu, Arabii Saudyjskiej i Wenezueli spotkali się w Bagdadzie, aby omówić ich wspólną sytuację. Wynikiem tej konferencji było założenie Organizacji Krajów Eksportujących Ropę Naftową (OPEC). Pomimo tego, że pierwsze lata działalności organizacji były pod znakiem wielu wyzwań, to już w 1971 r. kartel ten stał się główną siłą w przemyśle naftowym. Dziś ta dwunastopodmiotowa organizacja odpowiada za ponad 50% produkcji i posiada ponad 79% światowych rezerw tego surowca. Konferencja założycielska z 1960 r., która miała miejsce w Bagdadzie, została zainicjowana przez Irak w celu zbadania stanu przemysłu naftowego w tym państwie. Aby zrozumieć intencje, jakimi kierowały się na państwa założycielskie, należy na samym początku scharakteryzować ówczesny światowy przemysł naftowy. Cechował się on trzema głównymi determinantami: wysokim skoncentrowaniem, wertykalną integracją koncernów wydobywczych oraz wysokokoncesyjnym rynkiem. W konsekwencji 7 największych światowych koncernów wydobywczych, czyli Exxon, British Petroleum, Shell, Standard California, Mobil, Gulf i Texaco, było w stanie decydować o ilości produkowanej ropy naftowej, a więc kształtować ogólnosiwiatowe ceny tego surowca, przy niekorzystnym finansowo podziale w zyskach z podmiotami państwowymi. Przykładem takiego niekorzystnego rozkładu zysków jest konflikt irańsko-brytyjski, który narastał już od lat 30. XX w., kiedy to w 1933 r. wprowadzono rzekomo korzystniejszą umowę dla Iranu z okresem obowiązywania do 1951 r. W praktyce jednak irańska sytuacja nie uległa poprawie. Niemniej, wraz ze zmieniającym się ogólnosiwiatowym trendem, gdzie podział zysków między państwami surowcowymi a koncernami paliwowymi zaczął przechylać się na korzyść tych pierwszych, Iran zażądał modyfikacji warunków dotychczasowej umowy między tym państwem a AIOC (dzisiejszy BP). Koncern w 1949 r. zgodził się na aneksowanie panującej umowy, lecz warunki ponownego porozumienia stały się przedmiotem ostrej krytyki w samym Iranie, ponieważ wspomniane uzgodnienia dalece odbiegały od rozwiązań panujących w innych krajach. W efekcie porozumienie to stało się swoistym katalizatorem do powstania w Iranie wielonurtowego ruchu nacjonalistycznego, czyli Frontu Narodowego, który w 1951 r. przejął władzę w tym państwie

i doprowadził do nacjonalizacji irańskiego przemysłu naftowego. Można zatem stwierdzić, że OPEC jest niejako efektem skumulowanych nastrojów państw drenowanych przez międzynarodowe konsorcja wydobywcze. Państwa założyciele w pewnym momencie uświadomiły sobie, że marnotrawią potencjalny przychód, i to właśnie ten impuls popchnął je do utworzenia w 1960 r. w Bagdadzie organizacji OPEC. W związku z powyższym należy stwierdzić, że to stowarzyszenie państw powstało po to, aby wyrównać nierówności zaistniałe w wyniku działań prywatnych konsorcjów wydobywczych, a środkiem do tego miała być unifikacja ich polityki wydobywczej ropy naftowej.

Członkostwo w OPEC może być pełne lub stowarzyszone i jest otwarte dla każdego państwa, które spełnia pewne warunki. Warunki wejścia w strukturę OPEC zostały zdefiniowane na Konferencji w Bagdadzie i są one dwa. Pierwszy z nich jest taki, że podmiot pretendujący do wejścia w strukturę OPEC musi mieć znaczny eksport ropy netto. Drugi z nich to zgoda co najmniej trzech czwartych stałych członków OPEC. Ponieważ większość wysokoprzemysłowych państw zużywa znacznie więcej ropy, niż produkuje, pierwszy wymóg członkostwa wydaje się z definicji automatycznie wykluczać te właśnie kraje z ewentualnej przynależności do OPEC. Ponadto, akceptacja przez wszystkich pięciu członków założycieli wydaje się w praktyce gwarantować jednorodność organizacji. W konsekwencji zabezpiecza to podstawowe interesy polityczne, ekonomiczne oraz społeczne państw członkowskich właśnie przez jednorodność tej grupy.

Rezolucje są jedynym efektywnym wyrazem polityki OPEC. Chociaż reprezentują one skutek prawny, podobnie jak procedury, w ramach których są formułowane, wyraźnie ilustrują najbardziej dzielący OPEC element, czyli zasadę suwerenności państw. Ze względu na poszanowanie suwerenności państw kraje członkowskie są zobowiązane jedynie do przestrzegania dekretów organizacji. OPEC nie stosuje żadnych sankcji prawnych wobec błędnych lub sprzecznych praktyk poszczególnych członków. Zamiast zmuszać poszczególne kraje do przestrzegania niepożądanych rezolucji, OPEC przyjmuje rezolucję tylko po jednomyślnym głosowaniu wszystkich delegatów na konferencjach, co ma na celu promowanie wiernego przestrzegania rezolucji na drodze konsensusu, a to w konsekwencji eliminuje niemal wszystkie kontrowersyjne rezolucje. Chociaż są one

przyjmowane w warunkach jednomyślności, nie narzucają członkom automatycznej akceptacji. Ponadto rezolucje mają taki sam charakter prawny jak traktaty. Po przyjęciu rezolucji przez członka OPEC staje się ona automatycznie częścią prawa wewnętrznego danego państwa. Jest to szczególnie istotne w przypadku ewentualnych sporów dotyczących koncesji, gdzie zastosowanie mają przepisy wewnętrzne państwa, z którego pochodzi koncesja.

W związku z powyższym wydaje się, że OPEC, formułując swoje rezolucje w sposób doradczy, a nie asertywny, stara się stworzyć wizerunek jedności. Praktyczny efekt jest jednak taki, że można głosować za rezolucją doradczą, a następnie ją zignorować bez obawy o ewentualne reperkusje ze strony innych członków organizacji. Ten sam praktyczny efekt obserwujemy wtedy, gdy rezolucje są sformułowane jako asertywne mandaty. Chociaż mają znaczenie prawne, zasady suwerenności państwa nieodłącznie związane z procedurą rezolucji wydają się podcinać wszelkie autonomiczne uprawnienia, które mogły zostać przyznane organizacji, pozbawiając OPEC potencjalnie dynamicznej roli lidera eksporterów ropy. Jedną z najsilniejszych cech OPEC jest jego organizacja rządowa. Chociaż organ zarządzający został pierwotnie utworzony na drugiej konferencji w 1961 r., jego obecna forma została ustanowiona przez Statut Organizacji Krajów Eksportujących Ropę Naftową, który opracowano na ósmej konferencji w 1965 r. Statut ten wydaje się w pełni nakreślać trójstronny rząd organizacji, jasno określając uprawnienia i funkcje każdego oddziału – Konferencji, Rady Gubernatorów i Sekretariatu.

Konferencja została wyznaczona jako najwyższy organ organizacji i składa się z delegacji każdego z państw członkowskich. Kworum trzech czwartych delegacji musi być obecne, aby mogła się odbyć. Do celów głosowania Konferencja rozróżnia członków pełnoprawnych i stowarzyszonych. Chociaż oczekuje się, że wszyscy będą brać udział w jej spotkaniach, to jedynie pełnoprawni członkowie mają prawo głosować. Mimo że delegacja może mieć więcej niż jednego przedstawiciela, to każda z nich jest ograniczona do jednego głosu. Podstawowymi funkcjami Konferencji są formułowanie głównych celów polityki OPEC i określanie właściwego jej wdrażania. Inne obowiązki, głównie o charakterze proceduralnym, dają Konferencji kontrolę nad finansami organizacji i innych gałęzi rządu.

Zwykle spotyka się ona dwa razy w roku, jednak może zostać zwołane nadzwyczajne posiedzenie, jak podczas negocjacji w sprawie ropy naftowej w 1971 r.

Organem zarządzającym OPEC jest Rada Gubernatorów. Rada składa się z jednego gubernatora z każdego państwa członkowskiego, z których każdy ma jeden głos. Kworum wymaga obecności dwóch trzecich gubernatorów, a do przegłosowania wniosku niezbędna jest zwykła większość obecnych. W przeciwieństwie do Konferencji, która jest zasadniczo organem ad hoc, Rada jest stała i spotyka się „w odpowiednich odstępach czasu w roku”, zgodnie z ustaleniami Przewodniczącego Rady. Gubernator pełni swoją funkcję przez okres dwóch lat, ale może zostać usunięty z Zarządu większością dwóch trzecich głosów całego Zarządu, jeśli okaże się, że działa wbrew interesom organizacji. W połączeniu z obowiązkiem przestrzegania poleceń Konferencji Zarząd ma dwie główne funkcje: zarządzanie sprawami organizacji przez wdrażanie uchwał Konferencji oraz przygotowywanie zaleceń dotyczących działań Konferencji.

Sekretariat nie był pierwotnie odrębnym podmiotem w ramach OPEC. Zamiast tego jego obowiązki podlegały kontroli Rady Gubernatorów, a przewodniczący Rady miał drugorzędny obowiązek jako Sekretarz Generalny. Wraz z rozwojem OPEC we wczesnych latach 60. XX w. stanowisko Sekretarza Generalnego stało się zbyt uciążliwe, aby pełnić funkcję drugorzędną. W związku z tym w statucie z 1965 r. utworzono Sekretariat jako oddzielny podmiot, który pełnił funkcje wykonawcze organizacji. Pierwotnie Sekretarz Generalny był mianowany przez Konferencję na roczną kadencję. Sekretarz Generalny musiał być obywatelem jednego z państw członkowskich i potrzebował jednomyślnego poparcia Konferencji. Nominacje były dokonywane na zasadzie rotacji – każdy Członek Założyciel miał jednego ze swoich obywateli jako Sekretarza Generalnego, a następnie nominacje były rotowane wśród Pełnych Członków zgodnie ze stażem członkostwa. Konferencja zdecydowała, że po 1970 r. stanowisko Sekretarza Generalnego będzie efektywniejsze, jeśli kadencja będzie dłuższa, a kwalifikacje do mianowania bardziej rygorystyczne. W konsekwencji kadencja została przedłużona do trzech lat i była odnawialna. Zrezygnowano z rotacyjnego systemu nominacji, jednak w przypadku braku kandydatów spełniających wymagane kwalifikacje nominacje miały

być dokonywane rotacyjnie na dwuletnią kadencję. Chociaż nowy proces selekcji wydawał się mieć na celu ograniczenie problemów wynikających z zasad suwerenności państwowej, Konferencja nie była w stanie uzgodnić żadnego kandydata w ramach nowego systemu. Nominacje zostały zatem dokonane na podstawie racjonalnych przesłanek. Do obowiązków Sekretariatu należy przygotowywanie analiz na Konferencję i służenie jako centrum informacyjne zarówno na rzecz Członków, jak i w kontaktach publicznych z osobami niebędącymi Członkami. Chociaż Sekretarz Generalny jest odpowiedzialny za wykonywanie tych obowiązków, może delegować swoje uprawnienia do pięciu działów Sekretariatu. Pracownicy Sekretariatu są uważani za pracowników międzynarodowych, którzy nie są lojalni wobec żadnego z Członków. Ta cecha wydaje się wzmacniać koncepcję OPEC jako organizacji autonomicznej. Podczas gdy uprawnienia Sekretariatu, opisane w Statucie, wydają się czynić ten oddział silnym instrumentem organizacji, nigdy nie otrzymał on wystarczającego wsparcia członków, aby wykorzystać swój potencjał. Niepowodzenie Sekretariatu w staniu się silną siłą w OPEC ponownie wydaje się wskazywać na znaczący wpływ zasad suwerenności państwa na władzę OPEC jako organizacji ponadpaństwowej.

Jak sugeruje opis OPEC autorstwa Amuzegara (Premier Iranu w latach 1977–1978), jedynym sposobem na zrozumienie mechanizacji OPEC jest zobaczenie jej w akcji. Działanie OPEC wyraźnie pokazuje ograniczenia celów. OPEC nie zintegrował gospodarek swoich członków, ale skoordynował ich politykę dotyczącą produkcji ropy naftowej. Podczas Trzeciej Konferencji w 1961 r. starał się opracować jednolitą politykę produkcji, jednak dopiero Dwudziesta Trzecia Konferencja, w 1971 r., ostatecznie postanowiła wstrzymać wspólny program produkcji ropy naftowej. Podczas gdy Komisja Ekonomiczna OPEC niejednokrotnie wskazywała, że brak zjednoczenia różnych polityk naftowych członków stanowi zagrożenie dla istnienia OPEC, Konferencja w dalszym ciągu była przeciwna narzuceniu jakiegokolwiek formalnego planu kontroli produkcji. Taki brak kontroli systemu jednolitej produkcji może prowadzić do potencjalnych kłopotów w przyszłości, ponieważ spadek popytu może skutkować obniżką cen, a to z kolei wpłynie na gospodarkę poszczególnych Członków OPEC.

Chociaż, jak już zostało wcześniej wspomniane, nigdy nie wdrożono żadnej formalnej polityki produkcyjnej, OPEC stworzył nieformalną kontrolę produkcji przez zasadę podaży i popytu. Najbardziej widoczną funkcją OPEC jest ustalanie wytycznych cenowych. Chociaż nie zmusza swoich członków do przestrzegania sugerowanych cen, 5 państw – Wenezuela i czterech głównych producentów z Zatoki Perskiej – które kontrolują 72% całkowitej produkcji OPEC, ściśle przestrzega polityki cenowej OPEC. Pozostałe państwa członkowskie muszą dostosować swoje ceny do cen pięciu głównych producentów, aby pozostać konkurencyjnymi. Wynika z tego, że nadprodukcja jednego państwa może zostać ograniczona, jeśli główni producenci nieznacznie zwiększą swoją produkcję przy jednoczesnym utrzymaniu niższych cen: mniejsze państwo stanęłoby w obliczu ekonomicznie destrukcyjnej nadwyżki. Wydaje się, że dopóki te 5 państw dominuje w produkcji i pozostaje umiarkowane w odniesieniu do przestrzegania wytycznych cenowych OPEC, organizacja ta może w dalszym ciągu prowadzić spójną politykę produkcyjną wobec państw konsumenckich, zapewniając im dostawy ropy po „uczciwej” cenie.

OPEC osiągnął znaczne korzyści zewnętrzne w międzynarodowym przemyśle naftowym. Przemysł ten opiera się na systemie koncesji, który bez wątpienia wpłynął na dzisiejszy wygląd OPEC. W ciągu pierwszych dziesięciu lat działalności tej organizacji osiągnięto znaczące sukcesy w dwóch obszarach. Po pierwsze, w 1963 r. wprowadzono nową metodę opłat licencyjnych, zwaną *expensing royalties*, która zmieniła opłaty licencyjne z kredytu na koszt dla celów podatkowych. Po drugie, w 1971 r. ustanowiono 55-procentową stawkę podatku od dochodu netto z działalności spółek naftowych w państwach członkowskich. Efektem tych zmian był wzrost przychodów dla członków w porównaniu do przychodów pochodzących ze starego systemu opłat licencyjnych i podziału dochodów po połowie.

Wspomniane dwa wzrosty w obszarze zysków wydają się wskazywać na siłę OPEC, gdy działa on jako jednomyślny organ. Owa siła opiera się na zdolności do odwetu lub nagradzania zachowań konsumentów, zarówno rządów, jak i prywatnych firm. Środki odwetowe obejmują embargo, regulację operacji, kontrolowanie zagranicznych inwestycji w ropę naftową, dyskryminujące ustalanie cen i zmianę sojuszy polityczno-wojskowych.

Z drugiej strony nagrody obejmują specjalne koncesje i współpracę w zakresie inwestycji. Taktyki te były z powodzeniem wykorzystywane w przeszłości, choć mają większą moc, gdy są stosowane jedynie jako środek odstraszający lub zachęcający. Oczywiście broń ta jest skuteczna tylko w sytuacji rynkowej, w której popyt przewyższa podaż, i tylko wtedy, gdy członkowie działają jako zjednoczone ciało.

Wspomniana niezwykle efektywna solidarność wydaje się jednak głównym problemem w OPEC. Organizacja była niekonsekwentna we wspieraniu poszczególnych członków w różnych okresach, częściowo z powodu różnic społeczno-politycznych. Różnice te doprowadziły do powstania koalicji w ramach OPEC – Organizacji Arabskich Krajów Eksportujących Ropę Naftową, która była odpowiedzialna za embargo na ropę w latach 1967 i 1973. Ponadto część państw członkowskich OPEC widzi potencjalne zagrożenie dla integralności organizacji w OAPEC (Organizacja Arabskich Krajów Eksportujących Ropę Naftową), które z roku na rok zyskuje coraz to większe znaczenie dla światowego wydobycia ropy naftowej.

Ograniczenia OPEC jako organizacji można zilustrować trzema porażkami. Po pierwsze, OPEC nie był w stanie stworzyć skutecznego programu pomocy dla krajów Trzeciego Świata. Po drugie, OPEC nie był w stanie opracować tzw. Jednolitego Kodeksu Ropy Naftowej ani ustanowić między-OPEC-owego Sądu Najwyższego do rozstrzygania wszelkich sporów i różnic dotyczących kwestii naftowych. Wreszcie, rezolucje przyjęte przez Konferencję zostały zignorowane, gdy nie leżały w interesie jej członków. Wszystkie te niepowodzenia wydają się obracać wokół konfliktu między posiadaniem silnego i niezależnego OPEC jako awangardy dla eksporterów ropy naftowej a ochroną suwerenności każdego państwa członkowskiego. Wydaje się, że podstawą niepowodzeń i problemów OPEC jest to, że członkowie będą działać zgodnie z własnymi interesami i nie będą podporządkowywać tych interesów interesom OPEC jako całości.

Wydaje się jednak, że niepowodzenia OPEC zostały przyćmione przez jego sukces. Sukces ten opierał się na zastąpieniu węgla ropą naftową jako głównym paliwem w krajach uprzemysłowionych. Co więcej, położenie państw członkowskich w strategicznych gospodarczo i militarnie obszarach zniechęciło rządy konsumentów ropy naftowej do krytyki.

Jedynym poważnym zewnętrznym zagrożeniem dla istnienia OPEC wydaje się albo duże odkrycie ropy naftowej w obszarze spoza OPEC, co zakończyłoby dominację tej organizacji na rynku paliwowym, albo zmniejszenie znaczenia ropy naftowej na światowym rynku energii na rzecz elektryfikacji gospodarek. Wewnętrzne zagrożenia cenowe są jednak mało prawdopodobne, dopóki kontrola nad znaczną częścią produkcji jest skoncentrowana w państwach członkowskich, których zdolność absorpcji dochodów jest stosunkowo niewielka, takich jak Arabia Saudyjska. Wygląda na to, że OPEC będzie istniał tak długo, jak długo jego korzyści ekonomiczne będą miały priorytet wśród indywidualnych interesów członków nad jakimikolwiek podziałami związanymi z suwerennością państw.

Początkowo OPEC powstał jako wyzwanie dla nadużyć międzynarodowego przemysłu naftowego i nierównego podziału zysków stworzonego przez korporacje naftowe, lecz ostatecznie okazał się skuteczną siłą w światowej gospodarce. Pomimo tego, że system prawny OPEC w założeniu miał na celu ustanowienie tej organizacji jako silnego lidera interesów eksportujących ropę naftową, niechęć do podporządkowania interesów poszczególnych państw interesom OPEC jako całości sprawiła, że w praktyce stał się jedynie forum dla własnych interesów jego członków. W dalszym ciągu większość państw stowarzyszonych wydaje się polegać na wierze w ciągłe duże znaczenie ropy naftowej jako światowego źródła energii, ale obecny popyt na ropę naftową może w przyszłości ulec zmniejszeniu. Znaczenie OPEC jako silnego, zjednoczonego, autonomicznego lidera eksporterów ropy naftowej wydaje się odwrotnie proporcjonalne do popytu na ropę. Jeśli członkowie OPEC mają być chronieni przed tego samego rodzaju kłótniami, które doprowadziły do powstania OPEC, lub przed silną reakcją ze strony państw wysoko uprzemysłowionych, OPEC będzie musiał zostać wzmocniony jako organizacja. Ponadto będzie musiał zostać zrestrukturyzowany a dzielące elementy suwerenności państwowej muszą zostać usunięte, zanim zagwarantuje swoim członkom ochronę ich aktywów naftowych.

Jarosław Indyk

D. Rustow, J. Mungo, *OPEC: Succes and Prospects* 94, New Your University Press, New York 1976; J. E. Akins, *The Oil Crisis: This Time the Wolf is Here*. "Foreign Affairs", 1973, vol 51, no 3; M. Fatalski, „Utrzymać Iran po stronie Zachodu”. *Ewolucja*

polityki Stanów Zjednoczonych wobec kryzysu irańskiego (1951-1953). „Dzieje Najnowsze”, Rocznik LV – 2023; *Monthly Oil Market Report*, Organization of The Petroleum Exporting Countries, 13.12.2023, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/press_room/OPEC_MOMR_Dec_2023.pdf [dostęp 27.02.2024]; J. Amuzegar, *OPEC in the Context of the Global Power Equation*. “Denver Journal of International Law & Policy”, 1974, vol. 4 no 2 Fall, <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2216&context=djilp> [dostęp 06.03.2024]; *OPEC Monthly Oil Market Report*, Organization of the Petroleum Exporting Countries, 12.03.2024, <https://momr.opec.org/pdf-download/> [dostęp 14.03.2024]; J. S. Lowe, *Defining the Royal Obligation*, “Southern Methodist University”, 1996, Vol. 42, Iss. 2.

OPOZYCJA (łac. *oppositio* – przeciwieństwo) – przeciwstawienie jednego poglądu lub działania w polityce innemu, partii lub grupie, która sprzeciwia się opinii większości lub opinii dominującej i proponuje alternatywną politykę, inny sposób rozwiązywanie problemów. W naukach społeczno-politycznych termin „opozycja” oznacza „przeciwstawienie się komuś lub czemuś, sprzeciw wobec jakichś działań, najczęściej politycznych”; oznacza też „grupę ludzi wewnątrz parlamentu lub poza nim, mającą odmienne niż rząd poglądy i broniącą ich wszelkimi dostępnymi środkami” – opozycja parlamentarna. Opozycja to również „przeciwieństwo dwóch pojęć, idei, wartości”. W kategoriach politologicznych opozycja polityczna kojarzona jest z „mechanizmem rywalizacji, który umożliwia wyrażanie i reprezentację różnorodnych interesów politycznych”.

Opozycja ogólnie oznacza siły polityczne i zorganizowane grupy ludzi w nowoczesnych, zachodnich systemach państwowych, które działają przeciwko osobom sprawującym władzę polityczną. Celem zachowań opozycyjnych może być chęć (większego) uwzględnienia własnych interesów lub (w skrajnych przypadkach) przejęcie władzy politycznej. W tym drugim przypadku postawa polityczna opozycji może być skierowana przeciwko systemowi politycznemu jako całości przez nieuznanie go (opozycja fundamentalna). Czasem natomiast opozycja jawi się jako opozycja systemowa i prawna, występując w parlamencie jako przeciwnik rządu (opozycja parlamentarna). W tym przypadku zarówno opozycja, jak i rząd wyznają te same zasady konstytucyjne. Sprzeciw odnosi się do konstytucyjnie uznanej współpracy pomiędzy członkami parlamentu

zgrupowanymi w grupy parlamentarne. Opozycja nie jest częścią rządu i nie przejmuje funkcji wspierania jego prac.

Opozycja jest powszechnym zjawiskiem w życiu społecznym, politycznym i kulturowym, odgrywając istotną rolę w procesach demokratycznych i społecznych. To dynamiczne zjawisko, które wyłania się w kontekście różnorodnych społeczności i kultur, przynosząc ze sobą zarówno wyzwania, jak i możliwości rozwoju. Opozycja stanowi istotny element pluralizmu społecznego, umożliwiając wyrażanie alternatywnych poglądów i wartości, co przyczynia się do bogactwa społecznego dialogu i różnorodności perspektyw.

Opozycja odnosi się do partii, grup, organizacji lub jednostek, które nie zgadzają się z obecnymi rządzącymi lub dominującymi strukturami władzy i aktywnie dążą do przedstawienia alternatywnej perspektywy lub zmiany w kierunku polityki, społeczeństwa lub ekonomii. Termin ten jest powszechnie używany w kontekście politycznym, ale może odnosić się również do różnych dziedzin życia, w których istnieją konflikty między różnymi punktami widzenia lub interesami. Opozycja jest fundamentalnym elementem systemów demokratycznych, zapewniającym dynamikę polityczną, społeczną i ekonomiczną.

Opozycja pełni szereg istotnych funkcji w społeczeństwie, m.in. kontrolę władzy, reprezentację różnorodności, stymulowanie zmian społecznych, ochronę praw mniejszości oraz promowanie równowagi i pluralizmu. Kontrola nad władzą to jeden z kluczowych aspektów działania opozycji. Poprzez monitorowanie działań rządzących przyczynia się ona do zwiększenia transparentności i odpowiedzialności politycznej, co sprzyja lepszemu funkcjonowaniu demokratycznego systemu. Ponadto reprezentacja różnorodności społecznej pozwala opozycji wyrażać głosy mniejszości, które często nie są reprezentowane przez dominującą siłę. Dzięki temu opozycja może bronić praw osób wykluczonych lub marginalizowanych, co sprzyja równości społecznej i promuje sprawiedliwość społeczną.

Opozycję można podzielić na dwie główne kategorie: parlamentarną i pozaparlamentarną.

1. Opozycja parlamentarna obejmuje partie lub ugrupowania polityczne, które deklarują się jako przeciwnicy polityki rządu, posiadają przedstawicieli w parlamencie i dążą do realizacji własnych

programów na forum parlamentarnym. Opozycja parlamentarna może wykorzystywać procedury parlamentarne, debaty i głosowania w celu wyrażenia swoich poglądów, krytyki rządu oraz propagowania swoich rozwiązań i propozycji.

2. Opozycja pozaparlamentarna składa się z sił politycznych, które nie mają swojej reprezentacji w parlamencie. Manifestują swój sprzeciw wobec polityki rządu za pomocą środków masowego przekazu, organizując demonstracje oraz inne formy protestu, mające na celu realizację własnych celów politycznych. Opozycja pozaparlamentarna może wywierać presję na rząd przez opinie publiczną, mobilizację społeczną oraz działania społeczno-polityczne na zewnątrz struktur parlamentarnych. Obie formy opozycji pełnią istotną funkcję w demokratycznym systemie politycznym, zapewniając pluralizm poglądów oraz kontrolę nad władzą. Opozycja parlamentarna działa w ramach instytucji parlamentu, natomiast opozycja pozaparlamentarna działa spoza tych struktur, wykorzystując różnorodne formy nacisku i oddziaływania na opinię publiczną.

Opozycja składa się z dwóch elementów: opozycja własnej polityki wobec polityki innych sił politycznych; wypowiedanie się wbrew opinii większości w strukturach legislacyjnych, partyjnych i innych.

Rozróżnia się także opozycję konkurencyjną i kooperacyjną, chociaż w praktyce politycznej występują głównie formy mieszane. Konkurencyjna opozycja stara się przede wszystkim zdystansować od rządu i wytykać mu błędy, aby pozycjonować się przed kolejnymi wyborami i zaprezentować się jako lepsza alternatywa. Opozycja spółdzielcza stara się włączać swoje pomysły do bieżących propozycji legislacyjnych rządu, jednak w tym celu musi powstrzymać się od zbyt ostrej krytyki rządu.

W państwach bez demokratycznie wybranego parlamentu i bez swobodnie zorganizowanych partii opozycja często wyraża się w przestrzeni artystycznej (pisarze, teatr), kościelnej czy np. w organizacjach zajmujących się ochroną środowiska.

Działalność opozycyjna ma na celu nie tylko kontrolowanie rządzących, lecz także promowanie alternatywnych rozwiązań i perspektyw, które odzwierciedlają różnorodne interesy i wartości społeczne. Możemy

wyróżnić różne aspekty opozycji, różnego rodzaju pojęcia na temat zagadnienia.

1. **Opozycja polityczna:** w systemach demokratycznych opozycja odgrywa kluczową rolę w kontrolowaniu i równoważeniu władzy rządzącej, przez krytykę jej działań, proponowanie alternatywnych rozwiązań i reprezentowanie interesów mniejszości. Opozycja polityczna może być zorganizowana w formie partii politycznych, koalicji lub niezależnych posłów. Opozycja polityczna jest niezbędnym elementem systemu politycznego, który przyczynia się do jego efektywnego funkcjonowania. Głównym celem opozycji jest przede wszystkim kontrola nad działaniami obecnej władzy.

Takim przykładem była opozycja, która funkcjonowała w latach 1945–1989 w PRL (również: opozycja demokratyczna, opozycja antykomunistyczna) – partie polityczne, organizacje, grupy i środowiska społeczne dążące do obalenia lub zreformowania niedemokratycznego systemu władzy w latach 1945–1989. Ruchy te formułowały programy zasadniczych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych.

2. **Społeczna:** grupy opozycyjne mogą także formować się w reakcji na określone społeczne lub ekonomiczne polityki, dążąc do promowania zmian społecznych, obrony praw człowieka, ochrony środowiska itp. Takie grupy mogą działać zarówno w ramach formalnych organizacji, jak i w ruchach oddolnych.

Rozróżnia się opozycję umiarkowaną, radykalną, lojalną, konstruktywną, destrukcyjną (destrukcyjną). Ważnym mechanizmem zapewniającym alternatywne, wielowymiarowe podejmowanie decyzji przez władzę jest instytucja opozycji politycznej, której istnienie uznaje się za zjawisko organiczne i niezbędną cechę demokratycznego ustroju politycznego. Powstanie i funkcjonowanie tej instytucji jest jednak możliwe jedynie pod warunkiem zapewnienia obywatelom prawa do protestu, którego jedną z form jest opozycja. Na tej podstawie wyróżnia się też odmienne podejścia do klasyfikacji opozycji. Tym samym sprzeciw jako formę protestu społecznego można podzielić na sferę życia polityczną, gospodarczą, społeczną, duchową, kulturową itp. Do opozycji społecznej możemy również zaliczyć podgrupy:

- ▶ edukacyjna: przez organizowanie kampanii społecznych, debat i konferencji opozycja edukuje społeczeństwo na temat istotnych kwestii i zachęca obywateli do aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym;
- ▶ integracyjna: reprezentująca różnorodne grupy społeczne i mniejszości opozycja może przyczyniać się do integracji społecznej, promując tolerancję, różnorodność i dialog międzykulturowy;
- ▶ ochrona praw i wolności: opozycja często walczy o prawa człowieka, wolność słowa i inne podstawowe wolności, stając w obronie tych, których prawa są zagrożone lub naruszane.
- ▶ Te podpunkty to cele opozycji społecznej, którymi przede wszystkim się zajmuje. Ostatnim aspektem opozycji jest strona ekonomiczna. Jej definicja brzmi następująco: w ekonomii opozycja może przyjąć formę konkurencji między firmami, ale także protestów przeciwko pewnym politykom gospodarczym, które są postrzegane jako szkodliwe dla określonych grup społecznych lub całej gospodarki. Natomiast jej cele to monitorowanie polityki gospodarczej: opozycja analizuje i krytykuje rządową politykę gospodarczą, dążąc do promowania zrównoważonego rozwoju, sprawiedliwości społecznej i efektywnego wykorzystania zasobów; promowanie innowacji: w niektórych przypadkach opozycja może proponować innowacyjne rozwiązania gospodarcze, które stymulują wzrost, konkurencyjność i przedsiębiorczość.

Można również podzielić opozycję ze względu na:

- ▶ **stosunek do systemu władzy** – rozróżnia się opozycję systemową (która podziela główne wartości, zasady i cele istniejącego ustroju politycznego, ale zaprzecza sposobom realizacji polityki) i niesystemową (która nie zgadza się nie tylko z działaniami strukturami władzy, lecz także z samymi podstawami porządku społeczno-politycznego w państwie);
- ▶ **charakter żądań** opozycja radykalna stosuje zarówno parlamentarne, jak i pozaparlamentarne metody nacisku i z reguły odrzuca wszelkie kompromisy z obecną władzą; umiarkowana stosuje głównie metody nacisku parlamentarnego, ucieka się do negocjacji politycznych w kwestiach zasadniczych; i lojalną opozycję, gotową

poprzec rząd, mogącą dojść do porozumienia z nim, a nawet pójść na ustępstwa;

- ▶ **charakter działań** wyróżnia się opozycję konstruktywną (działania opozycji mają na celu poprawę jakości zarządzania politycznego, pobudzanie władzy do reform) i destruktywną (jej działania mają na celu tworzenie przeszkód w działaniu struktur władzy);
- ▶ **miejsce w spektrum władzy politycznej** opozycja charakteryzuje się jako lewicowa, prawicowa, centrowa itp.

Funkcjami opozycji są przede wszystkim:

- ▶ kontrola władzy: poprzez krytykę i nadzór nad działaniami rządzących, opozycja pomaga zapobiegać nadużyciom władzy i zachować transparentność rządu;
- ▶ reprezentacja interesów: opozycja dąży do reprezentowania różnorodnych interesów społecznych, które mogą być pomijane lub marginalizowane przez aktualnie rządzących;
- ▶ promowanie debaty publicznej: opozycja stymuluje debatę publiczną na temat kluczowych kwestii społecznych, politycznych i ekonomicznych, co jest istotne dla zdrowego funkcjonowania demokracji.
- ▶ inicjowanie zmian: przez proponowanie alternatywnych polityk i strategii.

Opozycja może napotykać również różne przeszkody bądź wyzwania, w tym ograniczenia w dostępie do mediów, represje polityczne, trudności w mobilizacji społecznej czy prawne ograniczenia swojej działalności. W niektórych reżimach autorytarnych działalność opozycji jest silnie ograniczana, co prowadzi do ryzyka prześladowań, aresztowań lub nawet przemocy wobec jej członków. Takimi wyzwaniami są m.in.: ograniczenia w dostępie do mediów, represje polityczne oraz polaryzacja społeczna.

Podsumowując, można zauważyć, że opozycja odgrywa kluczową rolę w zdrowym funkcjonowaniu demokracji, zapewniając niezbędny nadzór nad działaniami rządu, oferując alternatywne rozwiązania i perspektywy oraz reprezentując różnorodne interesy społeczne. Przeanalizowanie różnych rodzajów opozycji, od parlamentarnej, przez pozaparlamentarną, po społeczną i kulturalną, pokazuje, jak mogą one działać w różnych sferach życia publicznego i wyrażać sprzeciw wobec obecnych polityk lub praktyk

społecznych. Każda z tych form ma swoje unikatowe metody i strategie, ale wszystkie łączy wspólny cel, czyli dążenie do bardziej sprawiedliwego, otwartego i reprezentatywnego społeczeństwa. Funkcje opozycji, takie jak kontrola nad władzą wykonawczą, tworzenie alternatywnej oferty politycznej czy mobilizacja obywateli do aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym, są nieodzowne dla utrzymania dynamiki i pluralizmu w polityce. Metody działania opozycji, od aktywności parlamentarnej, przez protesty i demonstracje, po działalność edukacyjną i wykorzystanie mediów społecznościowych, wskazują na jej zdolność do adaptacji i wykorzystania różnorodnych kanałów komunikacji i wpływu. Współczesne wyzwania, takie jak ograniczenia wolności słowa, represje polityczne czy manipulacja informacyjna, wymagają od opozycji nie tylko determinacji, lecz także kreatywności i zdolności do budowania sojuszy zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Sukces opozycji zależy od jej wewnętrznej spójności i strategii, ale również od wsparcia społecznego oraz międzynarodowej solidarności.

Żanna Osikowicz

K. Pałeczki, *Wprowadzenie do dyskusji nad koncepcją opozycji politycznej*, „Polityka i Społeczeństwo” Rzeszów 2020, nr 1 (14); P. Marczewski, D. Sześciło, *Co wolno opozycji i dlaczego jest potrzebna? Uprawnienia opozycji parlamentarnej*, Fundacja Batorego, Warszawa 2017, [https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Masz%20Glos/Co%20wolno%20opozycji%20i%20dlaczego%20jest%20potrzebna%20Uprawnienia%20opozycji%20parlamentarnej\(1\).pdf](https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Masz%20Glos/Co%20wolno%20opozycji%20i%20dlaczego%20jest%20potrzebna%20Uprawnienia%20opozycji%20parlamentarnej(1).pdf) [dostęp 18.03.2024]; M. Michalewska-Pawlak, *Obywatelskość demokratyczna jako idea normatywna w koncepcjach polityczno-programowych polskiej opozycji w latach 1980–1989*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2010; *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/37180/opozycja/4065029/przeciwnstwo> [dostęp 18.03.2024]; *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/opozycja.html> [dostęp 18.03.2024]; *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/opozycja-polityczna;3951405.html> [dostęp 18.03.2024]; J. Szymanek, *O potrzebie instytucjonalizacji opozycji parlamentarnej w przepisach regulaminu Sejmu RP*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, Tom XL; S. Bożyk, *Opozycja parlamentarna jako forma opozycji politycznej*, „Przegląd Sejmowy”, Dwumiesięcznik, 2014, nr 5(64); P. Marczewski, D. Sześciło, *Co wolno opozycji i dlaczego jest potrzebna? Uprawnienia opozycji parlamentarnej*, http://bit.ly/Batory_UprawnieniaOpozycji

[dostęp 19.03.2024]; K.Pałęcki, *Wprowadzenie do dyskusji nad Koncepcją Opozycji Politycznej*, „Polityka i Społeczeństwo” Kraków 2016, nr 1(14); S.Bożyk, *Opozycja parlamentarna jako forma opozycji politycznej*, „Przegląd Sejmowy”, Warszawa 2004, nr 275(64); B. Kotarba, *Opozycja w samorządzie terytorialnym*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, Toruń 2014, vol.43; J.Depo, *Teoretyczne i prawne aspekty przeciwdziałania i zwalczania destrukcyjnej działalności obcych służb specjalnych*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” Kraków 2013, nr 14; Ł.Ścisłowicz, *Zdławić opozycję. System partyjny w Polsce 1945–1947*, <https://histmag.org/Zdlawic-opozycje.-System-partyjny-w-Polsce-1945-1947-14220> [dostęp 19.03.2024].

OPOZYCJA ROSYJSKA – rozdrobniona, chaotyczna i znajdująca się prawie całkowicie poza granicami Federacji Rosyjskiej, chociaż od 24 lutego 2022 r. przedstawiciele tzw. rosyjskiej opozycji spotykali się wielokrotnie, by wypracować jednolite stanowisko i strategię. Nie istnieje jako zorganizowane zjawisko, jest „rzeczą samą w sobie”. Są tylko jej przedstawiciele, z których większość przeniosła się na Zachód po rozpoczęciu inwazji Rosji na Ukrainę. To, co Rosjanie nazywają opozycją, nie ma z tym pojęciem (w ujęciu europejskim) nic wspólnego – powinna być ona przynajmniej reprezentowana w organach władzy, a obecnie w Rosji jest to niemożliwe. Nie ma żadnej siły politycznej zdolnej do walki o władzę, ponieważ wewnątrz kraju nie ma żadnej polityki, istnieje dyktatura zbudowana przez Putina.

Opozycja ogólnie oznacza siły polityczne i zorganizowane grupy ludzi w nowoczesnych, zachodnich systemach państwowych, które działają przeciwko osobom sprawującym władzę polityczną. Celem zachowań opozycyjnych może być chęć (większego) uwzględnienia własnych interesów lub (w skrajnych przypadkach) przejęcie władzy politycznej. W tym drugim kontekście postawa polityczna aktorów opozycji może być skierowana przeciwko systemowi politycznemu jako całości poprzez nieuznanie go (opozycja fundamentalna). Opozycja nierzadko jawi się również jako systemowa i prawna, występując w parlamencie jako przeciwnik rządu (opozycja parlamentarna). W tym przypadku zarówno opozycja, jak i rząd wyznają te same zasady konstytucyjne; sprzeciw odnosi się do konstytucyjnie uznanej współpracy pomiędzy członkami parlamentu zgrupowanymi we frakcje.

Sprzeciw wobec rządu prezydenta Władimira Putina w Rosji można podzielić pomiędzy parlamentarne partie opozycji w Dumie Państwowej oraz różne niesystemowe organizacje opozycyjne. O ile ci pierwsi są w większości uważani za mniej lub bardziej lojalnych wobec rządu i Putina, o tyle drudzy są przeciwni i w większości niereprezentowani w organach rządowych. „Opozycja systemowa” składa się głównie z Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej, Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji, Sprawiedliwej Rosji, „Nowych Ludzi” i innych mniejszych partii; te grupy polityczne, choć teoretycznie udają, że są opozycyjne, generalnie popierają politykę rządu.

Do głównych partii politycznych zaliczanych do opozycji niesystemowej zalicza się Jabłoko i Ludowa Partia Wolności (PARNAS) oraz niezarejestrowana partia Rosja Przyszłości i Libertariańska Partia Rosji, a także różne organizacje pozarządowe. Ich zwolennicy różnią się ideologią polityczną, to liberałowie i socjaliści, a także nacjonaści. Łączy ich przede wszystkim sprzeciw wobec władzy Putina i korupcji w rządzie. Jednak brak jedności w opozycji utrudnia jej działalność.

Tymczasem Ukraińcy uważają, że rosyjska opozycja w niewystarczającym stopniu potępia zabijanie Ukraińców i okupację ich ziem, a zamiast tego sprzeciwia się wojnie z rosyjskiej perspektywy, koncentrując się głównie na stratach rosyjskich żołnierzy i wpływie konfliktu na samych Rosjan.

Rosyjscy liberałowie twierdzą, że nie mają już narzędzi do walki. Ich przywódcy opozycji nie żyją lub są uwięzieni; za protesty przeciwko wojnie aresztowano nawet nastolatków, dlatego przed inwazją na pełną skalę skupili się na walce z korupcją w swoim kraju. Jednakże po 24 lutego nie przesunęli uwagi na pomoc Ukrainie ani na walkę z reżimem Putina, aby powstrzymać tę wojnę. Tym samym rosyjska opozycja, nie mając jasnego planu i wezwania do konkretnych działań, faktycznie prowadzi „na rzeź” tych Rosjan, którzy naprawdę mogliby coś zrobić w swoim kraju.

Nie ma rosyjskiej opozycji infrastrukturalnej, która byłaby gotowa zbudować coś, co miałoby wystarczająco alternatywny wydźwięk w stosunku do obecnej władzy Putina w Rosji. Istnieje ruch dysydencki, są dobrzy ludzie, którzy podtrzymują tę czy inną antywojenną, antyputinowską opozycję. Reżim Putina kontroluje aparat władzy, siły zbrojne, większość mediów w kraju, a także przepływ pieniędzy, opozycja nie ma nic; korzysta

wyłącznie z portali społecznościowych. Gdyby jej członkowie myśleli racjonalnie, wspieraliby Siły Zbrojne Ukrainy i jednostki rosyjskie walczące po stronie tego kraju, bo to jedyni ludzie walczący z reżimem Putina nie na Facebooku i innych portalach społecznościowych. W ogóle można dojść do wniosku, że rosyjska opozycja nie przygotowuje się do przejęcia władzy siłą (a tylko w ten sposób można usunąć Putina), zamiast tego wspiera reżim słabymi apelami do jego zwolenników, zaś wszystkie ich reakcje to wpisy w mediach społecznościowych i często bardzo wątpliwe działania.

Żeby zrozumieć, dlaczego tak zwana opozycja rosyjska zachowuje się w ten sposób, trzeba krótko przedstawić genezę jej powstania i działania. Okres pierestrojki zapoczątkowanej w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) w 1985 r. zainicjował reformy zakładające m.in. zwiększenie swobód obywatelskich. Zakończył się w 1991 r. rozpadem ZSRR i odbudową struktur demokratycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie nastąpił również rozwój społeczeństwa obywatelskiego, w tym organizacji pozarządowych, związków zawodowych, organizacji religijnych. O ile od 1991 r. w byłych republikach radzieckich i państwach satelickich ZSRR doszło do powstania sił opozycyjnych, to jednak w Rosji rok ten zapoczątkował proces likwidacji rosyjskiej opozycji i niszczenia jej potencjału.

Przełomowym momentem w historii współczesnej rosyjskiej opozycji było dojście do władzy Władimira Putina. W 2000 r. objął on funkcję prezydenta Rosji i zasadniczo od tego czasu zmieniło się podejście władzy do elit. Zarówno członkowie parlamentu, jak i partii politycznych, a także społeczność biznesowa, środki masowego przekazu oraz liderzy regionalni zostali zmuszeni do dokonania wyboru. Mogli okazać posłuszeństwo wobec grupy rządzącej lub utracić status elity. Tym samym w Rosji została ustanowiona całkowita dominacja sił rządzących – w mniejszości pozostawała rozdrobniona elita. Ci, którzy na początku 2000 r. wykazywali powiązania służb z rodzimymi organizacjami przestępczości zorganizowanej, jak Aleksandr Litwinienko czy Siergiej Magnitski, ginęli w niewyjaśnionych okolicznościach: czy to odpowiednio będąc ofiarą otrucia na uchodźctwie, czy też umierając w więzieniu, w oczekiwaniu na proces sądowy. Niezależni dziennikarze, jak np. Anna Politkowska, która znana była ze swoich nieocenzurowanych reportaży na temat łamania

praw człowieka przez rosyjskich żołnierzy w trakcie wojny w Czeczenii, umierali od ran postrzałowych. Z kolei niepokorni biznesmeni jak np. Michaił Chodorkowski, którzy głosili konieczność odbudowy struktur demokratycznych w Rosji, trafiali do więzienia, gdzie odbywali wyroki wieloletniego pozbawienia wolności. W rezultacie w pierwszej dekadzie XXI w. rosyjska opozycja praktycznie nie istniała. Liberalne partie centroprawicowe, które były zorientowane na integrację ze strukturami zachodnimi i preferowały ich wartości, po prostu zniknęły z systemu parlamentarnego, tracąc w ten sposób wpływy i lądując na marginesie życia politycznego. Tym samym rosyjska opozycja demokratyczna zmierzała w kierunku niesystemowości, zaś rządząca elita zapewniła sobie pełną i bezwarunkową dominację.

Jednakże na początku drugiej dekady XXI w. w społeczeństwie rosyjskim doszło do istotnych przemian: nastąpiła przede wszystkim istotna zmiana pokoleniowa. Na rosyjskiej scenie politycznej zaczęły pojawiać się nowe osoby urodzone na przełomie lat 70. i 80. XX w., jak np. Aleksiej Nawalny, Lubow Sobol, Dmitrij Gudkow, Władimir Kara-Murza. Zdobywszy wykształcenie oraz pozycję zawodową, zaczęli oni dostrzegać problemy ustrojowe w Rosji. Również Dmitrij Miedwiediew, który w latach 2008–2012 pełnił funkcję prezydenta Rosji, zapowiedział modernizację państwa. Ta oczekiwana zmiana w konsekwencji doprowadziła w dużej mierze do odrodzenia rosyjskiej opozycji w Rosji w drugiej dekadzie XXI w.

Istotnym wydarzeniem wskazującym na zmianę w postrzeganiu Rosji jako państwa o zaburzonych standardach demokratycznych był protest antyrządowy, który miał miejsce 10 grudnia 2011 r. Wówczas w centrum Moskwy zgromadziło się 50 tys. osób. Było to spowodowane wynikiem wyborów parlamentarnych; ugrupowanie Putina – Jedna Rosja – uzyskało wówczas prawie 50% głosów. W opinii protestujących wybory zostały sfałszowane. W protestach uczestniczył Aleksiej Nawalny, który znany już był z działalności opozycyjnej; w 2011 r. założył on Fundację Antykorupcyjną, która miała na celu ukazywać przykłady korupcji w Rosji, wskazując na powiązanie z tym zjawiskiem środowisk politycznych, w tym samego premiera Putina. Protesty, które miały miejsce w Moskwie, były największymi od czasu upadku ZSRR. Od tego czasu w rosyjskiej przestrzeni publicznej zaczęły funkcjonować kolejne osoby, które zaliczono do przedstawicieli

niesystemowej opozycji; należeli do nich Ilja Jaszyn (polityk, były członek partii Jabloko i PARNAS), Michaił Kasjanow (pełniący wcześniej funkcję ministra finansów Federacji Rosyjskiej i premiera), Andriej Piwowarow (aktywista polityczny), Władimir Ryzków (były członek rosyjskiej Dumy), a także Boris Niemcow. Ten ostatni, pomimo że w latach 1997–1998 pełnił funkcję wicepremiera Federacji Rosyjskiej, z biegiem czasu stał się jednym z najbardziej wyrazistych krytyków polityki Putina. Został zastrzelony w 2015 r. niedaleko Kremla.

Przedstawiciele rosyjskiej opozycji antysystemowej, pomimo że przyświecał im wspólny cel, którym było odsunięcie od władzy Putina i wprowadzenie w Rosji systemu demokratycznego, mieli jednak różne poglądy chociażby dotyczące aneksji Krymu. Podczas gdy Michaił Chodorkowski czy Ilja Ponomariow potępił siłowe przejęcie tego terytorium przez wojska rosyjskie, to Aleksiej Nawalny nie wypowiedział się na ten temat w sposób jednoznaczny. W październiku 2014 r. udzielił on wywiadu radiowego, w którym stwierdził, że Krym pozostanie już na zawsze częścią Rosji. Wywiad ten wywołał konsternację w szeregach opozycjonistów; już wówczas Nawalny był postrzegany m.in. przez Chodorkowskiego jako osoba, która stroni on przedstawicieli innych środowisk opozycyjnych i nie potrafi znaleźć z nimi wspólnego języka. Odmienne zdania wśród opozycjonistów na temat aneksji Krymu i wojny w Donbasie nie miały jednak wpływu na decyzję o rozpoczęciu protestów antywojennych. W marcu 2014 r. w marszu antywojennym, który miał miejsce w Moskwie, uczestniczyło około 30 tys. osób. Z kolei w 2017 r. ogólnonarodowe protesty odbyły się równocześnie w ponad 100 rosyjskich miastach.

Rok 2014 zapoczątkował również wzrost represji wobec opozycji niesystemowej w Rosji. Opozycja była osłabiona i nie mogła zaprezentować alternatywnych rozwiązań problemów, z którymi borykało się rosyjskie społeczeństwo. Tym samym od 2014 r. jej działalność została zredukowana wyłącznie do protestów antywojennych i antykorupcyjnych. W 2018 r. zorganizowano również marsze protestacyjne w wielu rosyjskich miastach, które miały na celu ukazać sprzeciw rosyjskiej opozycji względem inauguracji kolejnej kadencji Putina. W tym samym roku doszło do protestów mających na celu zbojkotowanie planów podniesienia wieku emerytalnego Rosjan.

W kolejnych latach radykalizacja postaw względem przedstawicieli rosyjskich opozycjonistów wzrosła. Odpowiednio w latach 2015 i 2017 próbowano otruć Władimira Kara-Murzę, z kolei w 2020 r. śmierci z powodu podania trucizny z grupy nowiczków uniknął Aleksiej Nawalny. Obydwaj opozycjoniści po przebytej rekonwalescencji powrócili do Rosji. Aleksiej Nawalny został aresztowany 18 stycznia 2021 r., tj. dzień po zatrzymaniu w trakcie kontroli paszportowej na lotnisku w Moskwie. O jego natychmiastowe zwolnienie apelowali zarówno sekretarz stanu ustępującego Donalda Trumpa Mike Pompeo, jak i desygnowany na doradcę ds. bezpieczeństwa państwa w gabinecie Joe Bidena Jake Sullivan. Również przedstawiciele Unii Europejskiej, na czele z przewodniczącym Rady Unii Europejskiej Charlesem Michelelem, zwrócili się do władz rosyjskich o uwolnienie opozycjonisty. Wezwania te spotkały się ze stanowczą odmową Kremla, a w Rosji zostały zorganizowane demonstracje antyrządowe, w trakcie których zatrzymano ponad 3700 osób. Ostatecznie w 2023 r. Nawalny został skazany na karę 30 lat pozbawienia wolności za defraudacje oraz działalność terrorystyczną. Karę odbywał w kolonii karnej o zaostrzonym rygorze, zlokalizowanej w miejscowości Charp. Tam też zmarł 16 lutego 2024 r.

Aleksiej Nawalny nie był jedynym rosyjskim opozycjonistą, który w ostatnich latach został aresztowany, a następnie skazany na karę pozbawienia wolności. Wspomniany już Władimir Kara-Murza w 2023 r. za „zradę” i potępienie ofensywy w Ukrainie został skazany na karę 25 lat pozbawienia wolności; odbywa ją w kolonii karnej o zaostrzonym rygorze zlokalizowanej na Syberii. W 2022 r. również na karę ośmiu i pół roku więzienia został skazany Ilja Jaszyn; sprawę karną przeciwko niemu wszczęto z powodu wypowiedzi, które umieszczał w internecie, a które dotyczyły zabójstw cywilów przez rosyjskich żołnierzy w podkijowskiej Buczy. W związku z tym Jaszyn został skazany za „rozpowszechnianie fałszywych informacji”, które zdaniem prokuratury były przez niego w świadomy sposób fałszowane i powielane z pobudek nienawiści politycznej. Od czasu aresztowania Nawalnego zwiększeniu uległa liczba tzw. ofiar politycznych. Znani opozycjoniści, tacy jak np. Lubow Sobol czy Dmitrij Gudkow, otrzymali możliwość opuszczenia Rosji lub podzielenia losu Nawalnego, czyli aresztowania i sfabrykowania dowodów

procesowych. Z tego względu liczni rosyjscy opozycjoniści niesystemowi wyjechali z Rosji i zamieszkali w Stanach Zjednoczonych lub państwach Unii Europejskiej.

Tym samym w momencie rozpoczęcia wojny w Ukrainie, tj. w dniu 24 lutego 2022 r., rosyjska opozycja składała się głównie z organizacji niesystemowych skupionych wokół konkretnych ugrupowań. Jednym z nich jest Forum Wolnej Rosji (ang. Free Russia Forum), które zostało ustanowione w 2016 r. w Wilnie przez Garriego Kasparowa i Iwana Tyutrina. Od 2016 r. w ramach Forum odbyło się 12 spotkań rosyjskiej opozycji, w trakcie których dyskutowano o wojnie w Ukrainie i przyszłości Rosji. Drugim ośrodkiem rosyjskiej opozycji jest Rosyjski Komitet Antywojenny (ang. Russian Anti-War Committee), który został utworzony przez byłych członków Forum Wolnej Rosji i który obradował pięciokrotnie od czasu wybuchu wojny w Ukrainie. Do jego twórców należą Kasparow czy Chodorkowski. Trzecią grupą są współpracownicy Aleksieja Nawalnego zrzeszeni w tzw. Grupę Nawalnego (ang. Team Navalny). W miarę upływu czasu z Forum Wolnej Rosji wyodrębnił się jeszcze Zjazd Deputowanych Ludowych, któremu przewodniczył Ilja Ponomariow. Został on odsunięty od działalności w Forum Wolnej Rosji w związku z tym, iż propagował siłowe odsunięcie Putina od władzy i nawoływał do oporu zbrojnego Rosjan, czym naraził się części rosyjskich opozycjonistów antysystemowych.

Od czasu rozpoczęcia pełnowymiarowej wojny w Ukrainie rosyjska opozycja spotyka się na organizowanych przez siebie spotkaniach oraz licznych konferencjach (np. Monachijska Konferencja Bezpieczeństwa), w trakcie których wypowiada się na temat odbudowy systemu politycznego Rosji po upadku reżimu Putina. W trakcie tych spotkań przyjmuje ona również rezolucje, a także tworzy pierwsze szkice nowej rosyjskiej konstytucji.

W ciągu wojny rosyjsko-ukraińskiej w latach 2022–2024 miało miejsce wiele wydarzeń, które wymagały działań ze strony społeczeństwa rosyjskiego, a zwłaszcza tych, którzy nazywają siebie „rosyjską opozycją”. Na ich działalność szczególnie liczone na Zachodzie, gdzie przez dziesięciolecia były tworzone warunki, żeby nie dopuścić do katastrof społecznych i politycznych z udziałem Rosji. Jednak rosyjska opozycja nie spełniła oczekiwań, ale była widoczna w znaczących próbach „wybielenia” istniejącego

reżimu lub poszczególnych rosyjskich polityków i biznesmenów. Jakie dokładnie błędy rosyjskiej opozycji doprowadziły do braku jakichkolwiek wpływów wewnątrz Rosji i uczyniły z niej raczej asystentów obecnego reżimu niż jego krytyków? Spróbujemy udzielić na to pytanie odpowiedzi.

1. **Brak jakiegokolwiek związku ze społeczeństwem.** Wielu zaskoczył fakt, że ci, którzy nazywają się rosyjską opozycją, nie mają wpływu na sytuację w Rosji. Prawdopodobnie zwłaszcza na Zachodzie było to zaskoczeniem. Rosyjska opozycja nie poświęcała jednak energii i środków na budowanie horyzontalnych więzi i sieci. W 140-milionowym kraju nie było organizacji ani inicjatywy, która miałaby rozbudowaną sieć w regionach, aktywistów czy po prostu ludzi zjednoczonych jedną ideą. Podkreślanie, że jakakolwiek działalność opozycyjna w Rosji jest karana, nie jest prawdą. Aby rozwijać inicjatywy horyzontalne i oddolne, nie trzeba podkreślać własnego sprzeciwu ani od razu walczyć z władzą. Zwykle struktury poziome potrzebują więcej czasu na swój wzrost, ale w Rosji wybrano inne instrumenty działania.
2. **Obsesja na punkcie platform medialnych.** Zamiast skupiać się na budowaniu więzi sieciowych i zwiększaniu wpływów na poziomie oddolnym, rosyjskie siły opozycyjne przeznaczały własne siły i środki na tworzenie zasobów medialnych. Pomijając aspekty ideologiczne i wysoką infiltrację narracji kremlowskich w działania tych mediów (choć jest to bardzo ważne), można powiedzieć, że nacisk na oddziaływanie poprzez media, zamiast budowania struktur i sieci, był z góry skazany na niepowodzenie. Miliardy, które państwo rosyjskie wydaje na propagandę za pośrednictwem mediów i swoich zasobów władzy, dają wiele okazji do promowania własnego programu. Dodajmy do tego brak zasad w rosyjskich *quasi*-opozycyjnych mediach, a sytuacja, w której państwo warunkowo kontroluje całe pole medialne, wydaje się oczywista. Oznacza to, że same media, na których opierała się głównie rosyjska opozycja, nie stały się narzędziem znaczącego wpływu. Wygląda na to, że rosyjska opozycja jest przyzwyczajona do „warunków cieplarnianych”.
3. **Brak planów zmiany ustroju.** Ci, którzy nazywają siebie rosyjską opozycją, nie planowali zmiany reżimu w Rosji przed 24 lutego

- 2022 r. ani po inwazji na pełną skalę. Wydaje się, że nie zrozumieli dramatycznych zmian, jakie zaszły na świecie po 24 lutego i nadal robią to co wcześniej. Taki brak strategii bardziej przypomina świadomy wybór – „niech ktoś inny wykona całą pracę, by obalić Putina, a my poczekamy i potem zdecydujemy, co robić”. Dlatego ciągle panuje poczucie, że rosyjska opozycja jest raczej oderwana od rzeczywistości. Unikanie jakiejkolwiek odpowiedzialności za losy swojego kraju, nawet na poziomie planowania, jest obecnie cechą charakterystyczną tych, którzy nazywają siebie rosyjską opozycją.
4. **Walka o zasoby, a nie o zmianę czy pomysły.** Wydaje się, że różne grupy Rosjan przebywających obecnie za granicą nastawione są na otrzymywanie większych środków od społeczności międzynarodowej niż na realne zmiany w Rosji. Niekończące się imprezy publiczne, dystrybucja efemerycznych stanowisk, liczne wywiady medialne i prywatne spotkania rosyjskiej opozycji przemawiają do niektórych grup na Zachodzie, ale nie mają wpływu na obecną sytuację, a co najgorsze, nie próbują na nią wpływać. Takie podejście może być skuteczne w realizacji osobistych ambicji, ale nie spowoduje zmian w Rosji. Częściowo jest to вина tych, którzy finansują takie ruchy i inicjatywy, ale przede wszystkim wygląda na to, że rosyjska opozycja nie szuka zmian. Wygodne życie na Zachodzie jest ważniejsze niż transformacja w Rosji.
 5. **Brak interakcji między różnymi grupami rosyjskiej opozycji.** Wydaje się, że opozycjoniści są całkowicie niezdolni do minimalnej koordynacji lub interakcji – nie ma także zachęty do wspólnych działań i nikt z wewnątrz nie stara się ich stworzyć. To także pewna strefa komfortu, kiedy „każdy robi swoje” i nie wymaga samodzielnego zwiększania wpływów. Brak interakcji w ramach rosyjskiej opozycji nie pozwala na zwiększenie skuteczności przeciwstawiania się reżimowi w Rosji.
 6. **Brak walki o władzę.** Wszelkie ruchy polityczne i społeczno-polityczne nie podkreślają, kto i w jaki sposób powinien zdobyć władzę, przynajmniej na pewnym poziomie reprezentacji. Żadna wyodrębniona grupa rosyjskiej opozycji nie ma kandydatów na

najwyższe stanowiska w państwie, nic nie mówi się o ludziach, którzy powinni zdobyć władzę, co oznacza, że zupełnie nie wiadomo, kogo rosyjscy opozycjoniści widzą na tym czy innym stanowisku i jak się do tego przygotowują.

7. **Wiele rzeczy dano im tak po prostu.** Wydaje się, że rosyjska opozycja jest przyzwyczajona do „warunków cieplarnianych”, jakie od dziesięcioleci są dla niej tworzone poza granicami Rosji. Wiele możliwości stworzono dla niej tylko ze względu na jej sprzeciw, a nie walory osobiste, organizacyjne i zawodowe. Teraz sytuacja się zmienia i wielu spośród rosyjskiej opozycji stwierdza, że walka o środki jest coraz trudniejsza, a sam temat opozycji coraz mniej interesuje opinię publiczną.
8. **Stałe uzasadnianie porozumień z władzami.** Przez dziesięciolecia można było obserwować, jak ci, którzy nazywają siebie rosyjską opozycją, rzekomo nie dostrzegają otaczającej ich rzeczywistości. Wojny w Czeczenii, Gruzji, Syrii i Ukrainie były przez nich postrzegane jako coś przypadkowego, co można uzasadnić lub wyjaśnić. Za każdym razem tzw. opozycja rosyjska (z pewnymi wyjątkami) działała raczej jako narzędzie wybielania rosyjskich władz; zamiast współpracować ze społeczeństwem i tłumaczyć absurdalność działań wojennych na terytorium innych krajów, próbowała wynegocjować dla siebie dodatkowe profity lub brak sankcji. Działo to przez wiele lat – organizacje i media, które nazywały się opozycją, uzyskiwały większy dostęp do urzędów i coraz bardziej integrowały się z systemem stosunków władzy w Rosji.
9. **Niezrozumienie własnego kraju.** W ostatnich latach stwarzano wrażenie, że rosyjska opozycja działa całkowicie w ramach oferowanego jej przez władze układu; nie zaproponowała żadnych proaktywnych działań ani projektów. Urbanistyka, przeciwdziałanie korupcji, nowa konstytucja czy inne tematy, nad którymi w ostatnich dziesięcioleciach pracowali rosyjscy opozycjoniści, w ogóle nie wyjaśniały ani nie analizowały samej Rosji. Oczywiście dla tych, którzy przebywali za granicą przez długi czas z powodu prześladowań, możliwości badań były ograniczone, jednak dzisiejszy świat ma wiele narzędzi internetowych do pozyskiwania

informacji i to właśnie ich analiza jest istotna. Niewiele było jednak prób zrozumienia i przeanalizowania, czym jest teraz Rosja.

Obecnie rosyjska opozycja jest chaotyczna, niezinstytucjonalizowana, nie ma żadnego wpływu, a co najważniejsze, nie wie, co i jak dokładnie ma robić, przynajmniej na razie. Ona nadal jest „rzeczą samą w sobie”, czasami wzbrania się przed zadawaniem zwolennikom konkretnych pytań (o przyszłość Rosji, a nie o własną) i udzielaniem na nie konkretnych odpowiedzi. Specyfiką Rosji jest jej ustrój polityczny, który historycznie nie jest w stanie wytrzymać konkurencji politycznej, więc Federacja Rosyjska nie ma prawdziwej opozycji, która by dążyła do zmiany reżimu. A wszyscy opozycjoniści są albo za granicą, albo w więzieniu.

Paulina Szeląg, Olga Wasiuta

M. Bennetts, *Dokopać Kremłowi. Walka nowych rosyjskich dysydentów o odsunięcie Putina od władzy*, Wydawnictwo MUZA, Warszawa 2014; J. Benedyczak, *Prank „rosyjskiej opozycji” w Warszawie*, 9.11.2022, <https://ine.org.pl/prank-rosyjskiej-opozycji-w-warszawie/> [dostęp 11.03.2024]; L. Bierries, *Uciekli do Polski. Rosja uzna Zjazd Delegatów Ludowych w Warszawie za ekstremistyczny*, 20.07.2023, <https://belsat.eu/pl/news/20-07-2023-uciekli-do-polski-rosja-uzna-zjazd-delegatow-ludowych-w-warszawie-za-ekstremistyczny> [dostęp 11.03.2024]; I. Bol'shakov, *The nonsystemic opposition*, „Russiam Politics & Law” 2012, nr 50 (3); J. Brooke, *Anti-Putin opposition robust after Holidays*, 9.01.2012, <https://www.voanews.com/a/putin-opposition-robust-after-holidays-137014453/150526.html> [dostęp 11.03.2024]; M. Bushuev, *Russian oppositions leader Boris Nemtsov was killed not far from the Kremlin in February 2015. Five years later, the motive for his murder remains a mystery*, 27.02.2020, <https://www.dw.com/en/boris-nemtsov-the-man-who-dared-to-criticize-vladimir-putin/a-52561085> [dostęp 11.03.2024]; E. Burrows, *Most of Russia's opposition is either dead, in exile abroad or in prison at home. What happens now?*, 19.02.2024, <https://www.britannica.com/news/1027155/8554f74e229c451f96956939b05d2a99> [dostęp 11.03.2024]; A. Chernova, Ch. Edwards, D. Shortell, *Jailed Russian opposition figure Alexey Navalny dies, prison service says*, 16.02.2024, <https://edition.cnn.com/2024/02/16/europe/alexey-navalny-dead-russia-prison-intl/index.html> [dostęp 11.03.2024]; V. Gelman, *Political transformation in Russia: A troubled transformation*, „Europe-Asia Studies” 2015, nr 67 (2); V. Gelman, *Political opposition in Russia: A dying species?*, „Post-Soviet Affairs” 2005, nr 21 (2); M. Hallman, *Russian opposition politician in exile Dmitry Gudkov has told DW he hopes that Alexei Navalny's death will spur opponents of Vladimir Putin*,

not intimidate them or lead them to despair, 21.02.2024, <https://www.dw.com/en/dont-lose-hope-be-more-angry-after-navalny-death-gudkov/a-68313564> [dostęp 11.03.2024]; M. Khodorkovsky, *The future of Russia – and its opposition*, 5.06.2023, <https://www.politico.eu/article/future-of-russia-and-its-opposition-conference-brussels/> [dostęp 11.03.2024]; M. Mironov, *Time for Ukraine to work with the Russian opposition*, 19.12.2023, <https://www.politico.eu/article/time-ukraine-work-with-russia-opposition/> [dostęp 11.03.2024]; O. Nadszakula-Kaczmarczyk, *Kapitał polityczny opozycji antysystemowej w Rosji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019; S. Rosenberg, K. Armstrong, *Vladimir Kara-Murza: Russian opposition figure jailed for 25 years*, 17.04.2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-65297003> [dostęp 11.03.2024]; A. Roth, *Russian opposition figure Ilya Yashin jailed for denouncing Ukraine war*, „The Guardian” 9.12.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/dec/09/russian-opposition-figure-ilya-yashin-jailed-for-denouncing-ukraine-war> [dostęp 11.03.2024]; S. Magnitsky, B. Browder, *Head, global Magnitsky justice campaign*, 25.02.2024, <https://www.billbrowder.com/sergei-magnitsky/> [dostęp 11.03.2024]; R. Turovsky, *The systemic opposition in authoritarian regimes: A case study of Russia's regions*, [w:] *The systemic and non-systemic opposition in the Russian Federation: National and regional dimensions*, C. Ross (red.), Routledge, London 2015; Є. Попов, *Чому російська опозиція така безпомічна? 9 помилок, які перетворили її на інструмент*, 30.12.2022, <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-rosiji-chomu-rosiyska-opoziciya-taka-bezpomichna-ostanni-novini-50294405.html> [dostęp 25.02.2024].

ORKY – wywodzi się z języka staroangielskiego, a jego wczesną formę (*orcneas*) znaleźć można w poemacie *Beowulf* i oznacza złego ducha lub potwora, jedzącego ludzkie mięso, podobnego do wywodzącego się z folkloru francuskiego ogra. Orków, jako rasę fantastycznych istot, spopularyzował angielski pisarz John R. R. Tolkien. Opisał ich po raz pierwszy w swojej najsłynniejszej powieści *Władca pierścieni*, a potem dokładniej przedstawił ich historię w *Silmarillionie*. Peter Jackson w swoich ekranizacjach sagi Tolkiena przedstawiał ich jako szkaradnych wojowników o zdeformowanych twarzach z krzywymi zębami i odstającymi, szpiczastymi uszami. Inna interpretacja mówi, że słowo *orcneas* oznacza „martwego wojownika” lub „obcego”. Takiego określenia używali mieszkańcy Anglii względem Normanów najeżdżających w VIII i IX w. Wyspy Brytyjskie. W świecie wykreowanym przez Tolkiena orkowie są wyjątkowo okrutni, prymitywni i bezwzględni, sięgają zniszczenia wszędzie, gdzie się pojawiają.

Stworzeni w wyniku cierpienia i tortur lub wyhodowani tylko po to, by zginąć, orkowic są „mięsem armatnim” i licznymi sługami Saurona, wcielenia zła nadciągającego nad Śródziemie ze wschodu.

Słowo „ork” często pojawia się w relacjach cywilów z napadniętej przez rosyjskie wojska Ukrainy. W trakcie trwającej od 2014 r. wojny rosyjsko-ukraińskiej, termin *Orky* (ros. *Opku*) pojawił się jako potoczne określenie rosyjskich żołnierzy lub ochotników walczących na wschodniej Ukrainie po stronie prorosyjskich separatystów lub rosyjskich sił regularnych. Termin ten wywołał kontrowersje i stanowił element propagandy, zarówno w Rosji, jak i w Ukrainie.

Po inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 r., kiedy każdy Ukrainiec obudził się od eksplozji rakiet i kiedy kolumny czołgów szybko zbliżały się do Kijowa, niszcząc wszystko po drodze, dziesiątki wulgaryzmów na oznaczenie wroga wypełniły ukraiński leksykon. Był to wyraz nienawiści do okupantów. Wymyślając przezwiska dla Rosjan, werbalnie kształtowano wizerunek wroga. Wszystkie przezwiska wskazują na pewne negatywne cechy: brudni jak świnie, straszni, brzydcy i głupi jak orky. Zacieranie się ludzkich rysów u wrogów pomaga zaakceptować rzeczywistość, uświadomić potrzebę prowadzenia wojny obronnej, potrzebę wzięcia broni do rąk i niszczenia najeźdźców. Dlatego mowa ukraińskich żołnierzy jest przesiąknięta żargonem dotyczącym wroga, a proces słowotwórstwa nie kończy się. W ten sposób Ukraińcy podkreślają brutalność i bezmyślność rosyjskich oddziałów atakujących Ukrainę. Tak samo piszą o nich ukraińskie media: „Orkowic weszli do mojego domu” – słyszymy w relacjach ocalałych z takich miast jak Bucza. To określenie pojawia się też w niezwykle popularnej w Ukrainie piosence *Bayraktar*, mówiącej o niezwykłej skuteczności drona Bayraktar-TB2, posiadanego przez ukraińską armię. „Raz chcieli nas podbić, lecz zaczęliśmy się na orków. Bayraktar sprawił, że ruscy bandyci stali się duchami” – słyszymy w tekście. Konflikt na Wschodniej Ukrainie przynosi ogromne cierpienie dla ludności cywilnej, niezależnie od narodowości czy przekonań politycznych. Ofiary konfliktu są ludźmi, którzy doświadczają prawdziwego cierpienia i traumy.

Porównywanie rosyjskich żołnierzy do bezmyślnych i bezlitosnych potworów, a samej Rosji do Mordoru, to nie tylko metaforyczny zabieg, lecz także potężna narracja mająca na celu ukazanie okrucieństwa,

beźmyślności i braku współczucia, które charakteryzują żołnierzy armii rosyjskiej. Ta analogia sugeruje, że to właśnie oni są źródłem zła, które należy powstrzymać, zanim zniszczą wszystko, co znajdą na swojej drodze. Przedstawienie Rosji jako Mordoru, siedliska ciemności i zła, z którego wyłaniają się orkowice, dodatkowo podkreśla, że wojna w Ukrainie nie jest jedynie kwestią dwóch równorzędnych stron, lecz walką dobra ze złem. Ta taktyka narracyjna może mieć na celu także podburzanie morale przez demonizowanie przeciwnika. Przekonanie, że Ukraińcy walczą z niehumanitarnymi i niehumanitarnymi istotami, może prowadzić do większej niechęci do walki oraz wzmocnienia determinacji w obronie wartości i idei. Dodatkowo, prezentowanie Rosji jako Mordoru pozwala na ukazanie prawdziwej tożsamości stron konfliktu świata. Nie tylko obnaża brutalność i okrucieństwo działań rosyjskich żołnierzy, lecz także rzuca światło na polityczne, moralne i etyczne aspekty konfliktu, pomagając społeczności międzynarodowej w zrozumieniu rzeczywistości sytuacji w Ukrainie oraz mobilizując do większego zaangażowania w rozwiązanie tego konfliktu.

Kiedy w okresie wiosennym w 2022 r. zostały ujawnione zbrodnie wojenne, których dopuszczali się żołnierze z Rosji, przez aktywistów z Estonii została stworzona wirtualna mapa o tytule „Skąd pochodzą orkowice?”. Zawiera ona wszystkie miejsca w Rosji, z których wywodzą się żołnierze ponoszący winę za ludobójstwo w Buczy. Można tam znaleźć „orków” z Czukotki, Magadanu, Archangielska, a nawet Kaliningradu. Można także zaobserwować treści wojskowych komunikatów po odbiciu okupowanych miejscowości. Zdarza się, że brzmią one: „teren jest już wolny od orków”. Ponadto w ukraińskich miastach (np. w Melitopolu) podczas pokojowych demonstracji antyrosyjskich podnoszą się okrzyki „precz z orkami!”. Cywile, którzy przetrwali miesiąc w okupowanych miejscowościach (Irpień, Borodzianka, Bucza), politycy, osoby publiczne (np. szef administracji Ługańska, Serhij Hajdaj), również określają w ten sposób putinowskich żołnierzy. Użycie potocznych terminów jak Orky w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej może mieć długoterminowe konsekwencje dla relacji międzynarodowych, wzajemnego zaufania oraz dialogu społecznego. Kreowanie wrogiego obrazu drugiej strony może utrudniać procesy pojednania oraz negocjacje pokojowe, a także przyczyniać się do eskalacji konfliktu i pogłębiania podziałów. Do zjawiska

odniosła się organizacja UAnimals – ogólnoukraiński ruch humanistyczny walczący na rzecz ochrony zwierząt – oraz aktor Sala Baker – nowozelandzki kaskader – wskazując, że tolkienowscy orkowie nigdy nie zachowywali się w tak okrutny sposób jak Rosjanie.

Wykorzystanie takich analogii może służyć jako sposób na wyrażenie oburzenia i dezaprobaty wobec działań rosyjskich sił zbrojnych oraz jako narzędzie do zilustrowania skali ludzkiego cierpienia i zniszczenia spowodowanego przez wojnę. Porównanie działań rosyjskich żołnierzy do zachowań orków może też być próbą zwrócenia uwagi na złowrogi charakter ich działań i bezwzględność wobec cywilów oraz ich obojętność na ludzkie życie i cierpienie. Rosyjscy żołnierze wykazują zupełną obojętność wobec nich, atakując bez względu na wiek czy stan zdrowia. Bez wahania strzelają do każdej osoby, łącznie z dziećmi, starszymi i niepełnosprawnymi, oraz celują w instytucje zapewniające opiekę medyczną i schronienie dla najbardziej bezbronnych. Przykładowo, kierują swoje rakietę w kierunku placówek takich jak szpital dziecięcy w Kijowie, gdzie leczone są dzieci chore na raka, czy Teatr Dramatyczny w Mariupolu, który pełnił funkcję schronienia dla kobiet z dziećmi. Dodatkowo nie cofają się przed atakami na osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich.

Rozszerzając temat używania pejoratywnych terminów w konfliktach, warto zwrócić uwagę na kilka kluczowych aspektów, które pokazują, jak głęboko język może wpływać na percepcję wojny i stosunki międzyludzkie: konstrukcja wroga, mechanizmy obronne psychiki, narracja i tożsamość narodowa, wpływ na postawy społeczności, edukacja i świadomość kulturowa oraz wykorzystywanie w propagandzie.

Dehumanizacja przeciwnika jest również rozumiana jako mechanizm obronny psychiki, umożliwiający łatwiejsze radzenie sobie z traumą wojenną i moralnymi dylematami związanymi z koniecznością stosowania przemocy. Psychologicznie łatwiej jest walczyć z „monstrum” niż z drugim człowiekiem, który ma rodzinę, marzenia i swoją historię. Język pejoratywny jest często wykorzystywany w propagandzie wojennej, mającej na celu dehumanizację przeciwnika i przedstawienie go w negatywnym świetle. Propaganda ta może być rozpowszechniana przez oficjalne kanały rządowe, media oraz w mediach społecznościowych, wpływając na percepcję konfliktu przez społeczeństwo międzynarodowe.

Użycie terminu *orky* w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej jest przykładem, jak terminy pejoratywne mogą wpływać na dynamikę konfliktu, postrzeganie przeciwnika oraz morale społeczeństwa. Jednakże ważne jest, aby podchodzić do takiej terminologii z rozważą, mając na uwadze długoterminowe konsekwencje dla pojednania i budowania pokojowej przyszłości.

Żanna Osikowicz

E. Collection, S. Gallup, *Dlaczego Ukraińcy nazywają rosyjskich żołnierzy „orkami”? Podwójne znaczenie*, <https://noizz.pl/spoleczenstwo/inwazja-rosji-na-ukraine-dlaczego-rosyjskich-zolnierzy-nazywa-sie-orkami/3wktell> [dostęp 11.04.2023]; „Orki”, „chochoły”, „stonki”. *Wojna w Ukrainie zyskała już swój własny żargon*, <https://sukces.rp.pl/spoleczenstwo/art36061291-orki-chochoły-stonki-wojna-w-ukrainie-zyskala-juz-swoj-wlasny-zargon> [dostęp 14.04.2023]; D. Kasprzycki, *Konflikt zbrojny na Ukrainie w kontekście rosyjskiej koncepcji wojny nowej generacji*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2022, vol. 16, nr 1; *Słownik czasu wojny. Rosyjskie i ukraińskie słowa, pojęcia, wyrażenia wykreowane przez konflikt*, <https://belsat.eu/pl/news/05-11-2022-sownik-czasu-wojny-rosyjskie-i-ukrainskie-slowa-pojecia-wyrazenia-wykreowane-przez-konflikt> [dostęp 05.11.2023]; *Dobry słownik*, <https://dobrysownik.pl/slowo/ork/102332/> [dostęp 23.03.2024]; *Rosja „krainą orków”. To określenie coraz bardziej popularne wśród internautów*, <https://polskieradio24.pl/artykul/2938204-Rosja-kraina-orkow-To-okreslenie-coraz-bardziej-popularne-wsrod-internautow> [dostęp 12.04.2023]; R. Bernatowicz, *Rosjanie w ukraińskich mediach nazywani... Orkami! Jak u Tolkiena*, https://geekweek.interia.pl/styl-zycia/ciekawostki/news-rosjanie-w-ukrainskich-mediach-nazywani-orkami-jak-u-tolkien,nId,5894339#google_vignette [dostęp 15.03.2023]; Z. Szmyt, *Syberyjskie mniejszości na wojnie w Ukrainie: od reprezentacji społecznych po wernakularne formy ideologizacji*. „LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 10 listopada 2023, T. 107; *War in Ukraine: Russian Orcs’ and Other Memes*, BBC News, 2014; D. Dziwisz, *Wojna na media społecznościowe. (Selektywna) polityka informacyjna Facebooka a wojna w Ukrainie*, „Komentarz KBN”, Kraków 2022, nr 14 (103).

OSTRZEGANIE I ALARMOWANIE LUDNOŚCI wpisuje się w katalog działań organów zarządzania kryzysowego dla ochrony zdrowia, życia i mienia w obliczu licznych zagrożeń naturalnych i cywilizacyjnych. Głównym celem ostrzegania i alarmowania ludności w niebezpieczeństwie jest

unikanie strat w ludziach i środkach materialnych w przypadku zagrożenia lub zdarzenia mającego charakter katastrofy.

Analizując ostrzeganie i alarmowanie ludności, nie sposób pominąć niezwykle ważnego aspektu, jakim jest szeroko pojęta ochrona ludności. Definicji tego pojęcia próżno szukać w obowiązujących regulacjach krajowych. Warto również nadmienić, że po uchyleniu Ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej Ludowej nie wprowadzono żadnych konkretnych przepisów określających problematykę ochrony ludności i obrony cywilnej. Niestety w Ustawie z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny nie znalazły się odniesienia do tych jakże istotnych w XXI w. kwestii. Co więcej, akty prawne kluczowe dla bezpieczeństwa i ochrony ludności oraz obrony cywilnej zostały z dniem 23 kwietnia 2022 r. uchylone.

Jednym z istotnych elementów współczesnych systemów zarządzania kryzysowego jest system ostrzeganie i alarmowania ludności o pojawiających się zagrożeniach. Do 2022 r. istotną podstawę prawną wspomnianego systemu stanowiło Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, które określało organizację i warunki przygotowania oraz sposób funkcjonowania systemów obserwacji, pomiarów, analiz, prognozowania i powiadamiania o skażeniach na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz właściwość organów w tych sprawach. Jednakże zostało ono uchylone i nie jest zastąpione żadnym innym aktem prawnym, który w sposób wyczerpujący regulowałby te kwestie (stan na marzec 2024 r.). Jednym z nielicznych odniesień do problematyki ostrzeganie i alarmowania ludności w obowiązującym prawie polskim jest art. 20 ust. 1 pkt 3 ustawy o zarządzaniu kryzysowym, zgodnie z którym nadzór nad funkcjonowaniem systemu wykrywania i alarmowania oraz systemu wczesnego ostrzeganie ludności sprawują wójt, burmistrz i prezydent miasta. Bardziej szczegółowe informacje na temat systemu ostrzeganie i alarmowania ludności o zagrożeniach możemy odnaleźć w Wytycznych Szefa OCK z 17 grudnia 2010 r. w sprawie ogólnych zasad przygotowania i zapewnienia działania systemu wykrywania i alarmowania (SWA) oraz systemu wczesnego ostrzeganie o zagrożeniach (SWO) w województwach, powiatach i gminach.

Wspomniane wytyczne określają ogólne zasady tworzenia wojewódzkich SWA i SWO, ich współdziałanie z elementami składowymi funkcjonującymi w powiatach i gminach oraz koordynację w realizacji zadań z zakresu alarmowania i ostrzegania ludności o zagrożeniach z Krajowym Systemem Wykrywania Skażeń i Alarmowania oraz systemem powszechnego ostrzegania wojsk i ludności cywilnej o zagrożeniu uderzeniami z powietrza. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania powstał na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach. Z uwagi na uchylenie przepisów tego rozporządzenia problematyczne wydaje się funkcjonowanie tego systemu. Ponadto, biorąc pod uwagę fakt, że w Polsce nadal trwają prace nad projektem ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej, wytyczne szefa OCK w sprawie funkcjonowania SWO i SWA wydają się również dyskusyjne. Zatem chcąc zgłębić wiedzę na temat realnego funkcjonowania SWA i SWO, należy raczej odwołać się do aktualnie obowiązujących w poszczególnych jednostkach terytorialnych zarządzeń wójtów, burmistrzów, starostów i wojewodów.

Istotą alarmowania i ostrzegania jest unikanie strat w ludziach i środkach materialnych w sytuacjach wystąpienia zagrożenia lub zdarzenia mającego charakter katastrofy. Cel ten zostanie osiągnięty przez działania zapobiegawcze, działania prewencyjne, monitorowanie stanu środowisk, w których powstają zagrożenia.

Powszechne ostrzeganie i alarmowanie ludności o zagrożeniach obejmuje przede wszystkim:

- ▶ funkcjonujący w czasie pokoju system wczesnego ostrzegania o zagrożeniach (SWO);
- ▶ system wykrywania i alarmowania (SWA);
- ▶ pozostałe systemy wykrywania skażeń i alarmowania wchodzące w skład Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania;
- ▶ system powszechnego ostrzegania wojsk i ludności cywilnej o zagrożeniu uderzeniami z powietrza.

Wskazane systemy funkcjonują lub są uruchamiane i rozwijane w celu zapobiegania skutkom katastrofy naturalnej, awarii technicznej lub działań terrorystycznych, w przypadku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego,

w szczególności stanu klęski żywiołowej, a także w razie przeprowadzania ćwiczeń i treningów.

Do głównych zadań systemu ostrzegania i alarmowania ludności należą przede wszystkim:

- ▶ monitorowanie zagrożeń przy współpracy z podmiotami realizującymi monitoring środowiska oraz prowadzącymi akcje ratownicze;
- ▶ ocena, analiza i prognozowanie zagrożeń występujących na konkretnym terenie;
- ▶ ostrzeganie i alarmowanie ludności o zagrożeniach oraz informowanie o zasadach zachowania się przed ich wystąpieniem i w jego trakcie;
- ▶ zapewnienie przepływu informacji w zakresie występowania zagrożeń;
- ▶ zapewnienie współdziałania z centrami zarządzania kryzysowego organów administracji publicznej;
- ▶ zapewnienie przepływu informacji na potrzeby podwyższania gotowości obronnej państwa.

Natomiast do zakresu obowiązków podmiotów realizujących zadania w ramach SOA możemy zaliczyć:

- ▶ Centrum Zarządzania Kryzysowego – prowadzi nadzór nad funkcjonowaniem SOA, monitoruje i analizuje zagrożenia; utrzymuje stałą łączność z Wojewódzkim Centrum Zarządzania Kryzysowego i centrami zarządzania kryzysowego sąsiednich powiatów;
- ▶ Komendy Policji, Straży Pożarnej i Straży Miejskiej – monitorują zagrożenia, przyjmują informacje od ludności, przekazują komunikaty ostrzegawcze oraz powiadamiają CZK o aktualnej sytuacji;
- ▶ Inspektorat Weterynarii – dokonuje analiz i ocen sytuacji epizootycznej na konkretnym obszarze i w przypadku wystąpienia zagrożenia, na bieżąco przekazuje informacje do CZK;
- ▶ Inspektorat Nadzoru Budowlanego – przekazuje do CZK informacje o zagrożeniach katastrofą budowlaną;
- ▶ Stację Sanitarno-Epidemiologiczną – przekazuje do CZK informacje o powstałych zagrożeniach epidemiologicznych;
- ▶ zakłady pracy posiadające niebezpieczne substancje chemiczne – przekazują informacje do CZK o zagrożeniach spowodowanych

uwolnieniem niebezpiecznych substancji, które mogą zagrażać okolicznej ludności.

Zadania SOA realizuje się za pomocą technicznych systemów ostrzegania i alarmowania, tj. dźwiękowy system ostrzegania i alarmowania (syreny mechaniczne i elektroniczne) oraz system informacyjny SMS. Do sterowania i zarządzania syrenami alarmowymi wykorzystuje się najnowszą technologię IP oraz transmisję radiową. Systemy te najczęściej są zintegrowane z systemem Wydziałów Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego poszczególnych Urzędów Wojewódzkich.

System informacyjny SMS odpowiada za przesyłanie wiadomości tekstowych o zagrożeniach na telefony komórkowe obywateli. System stanowi nowoczesne i skuteczne narzędzie, oparte na możliwościach transferu informacji, jakie daje telefonia komórkowa. Umożliwia on tworzenie dwóch rodzajów grup odbiorców SMS, tzw. grup zamkniętych wykorzystujących telefony służbowe (np. członkowie Zespołu Zarządzania Kryzysowego, dyrektorzy wydziałów urzędów miast, przedstawiciele mediów) i grup otwartych tworzonych przez społeczeństwo. Bardzo często niektóre miasta oferują możliwość dopisania do grupy otwartej przez wysłanie na wskazany nr SMS z kodem osiedla. Grupy otwarte najczęściej zostają utworzone zgodnie z nazwami osiedli, co umożliwia precyzyjniejsze informowanie o zagrożeniu (wysłanie SMS tylko do grupy osób zgodnej z miejscem wystąpienia zagrożenia). Otwartość grup polega na dobrowolnym przystąpieniu do grupy i możliwości rezygnacji z grupy w dowolnym czasie. Komunikat SMS w systemie SerwerSMS.pl może być wysłany przez osobę uprawnioną z dowolnego komputera mającego dostęp do internetu lub z uprawnionych do tego telefonów komórkowych, co zwiększa jego funkcjonalność. Główną zaletą tego systemu jest możliwość dotarcia z wiadomością w bardzo krótkim czasie do tysięcy abonentów.

Realizacja ostrzegania i alarmowania ludności o zagrożeniach prowadzona jest za pomocą następujących środków:

- ▶ dźwiękowe sygnały alarmowe;
- ▶ komunikaty ostrzegawcze i alarmowe nadawane za pośrednictwem lokalnych środków masowego przekazu, ze szczególnym uwzględnieniem rozgłośni radiowych i telewizyjnych oraz portali internetowych;

- ▶ komunikaty przekazywane za pośrednictwem stałych urządzeń nagłaśniających, zwłaszcza w zakładach pracy oraz obiektach użyteczności publicznej;
- ▶ komunikaty przekazywane za pośrednictwem ruchomych urządzeń nagłaśniających, ze szczególnym uwzględnieniem pojazdów służb, inspekcji i straży;
- ▶ komunikaty przekazywane z wykorzystaniem nowoczesnych systemów teleinformatycznych:
 - a) w radiofonii;
 - b) w telewizji;
 - c) za pośrednictwem telefonii cyfrowej (komórkowej i stacjonarnej).

Komunikaty dzieli się na:

- ▶ informacyjne – zawierają informacje o sposobach zapobiegania zagrożeniom, sposobach postępowania na wypadek powstania zagrożenia oraz po jego ustaniu, w tym o możliwości uzyskania pomocy, np. sposobach usunięcia skutków zdarzenia, dezynfekcji, miejscach rozdziału pomocy itp.;
- ▶ ostrzegawcze – zawierają informacje wyprzedzające nadchodzące zagrożenie (komunikat ten powinien zawierać możliwie najwięcej wskazówek profilaktycznych);
- ▶ alarmowe – zawierają informacje o aktualnym zagrożeniu występującym na określonym terenie, podawane są wskazówki i polecenia co do sposobów postępowania ludności, np. kierunków i środków ewakuacji miejsc zbiórki dla ewakuowanych, sposobów ochrony dróg oddechowych itp.

Podstawowymi elementami składowymi komunikatu są następujące informacje:

- ▶ data i godzina przekazania komunikatu;
- ▶ numer komunikatu (który to jest komunikat z kolei dotyczący danego zagrożenia), podmiot przekazujący komunikat (osoba odpowiedzialna za treść komunikatu);
- ▶ osoba (lub osoby) wyznaczona do kontaktu ze strony podmiotu przekazującego komunikat oraz numer jej telefonu;
- ▶ przyczyna podawania komunikatu (krótka charakterystyka zagrożenia);

- ▶ obecny stan zagrożenia i obszar jego występowania oraz prognozowany rozwój zagrożenia;
- ▶ określenie grupy osób, do której skierowany jest komunikat, zalecenia dla ludności związane z zagrożeniem;
- ▶ ewentualnie – stan przygotowania służb i organów administracji publicznej na nadchodzące zagrożenie (każdorazowo należy rozważyć zasadność umieszczenia takiej informacji).

Podczas wyboru rodzaju środków masowego przekazu, do których w pierwszej kolejności należy wysłać komunikat, należy brać pod uwagę m.in. rodzaj i wielkość zdarzenia, porę dnia, czas pozostający do nadejścia zagrożenia oraz liczbę odbiorców. Im bliżej niebezpieczeństwa, tym częstotliwość nadawania komunikatu powinna być proporcjonalnie większa. Zalecane jest powtórzenie komunikatu przez stacje radiowe lub telewizyjne raz po razie, aby mieć pewność, że jego treści dotrą do adresatów. Materiały, na bazie których sporządzono komunikaty, oraz opracowane komunikaty przekazywane do mediów należy zbierać i archiwizować.

W celu zapewnienia skutecznego uzyskiwania i wymiany informacji o zagrożeniach ludzi i środowiska, ostrzegania i alarmowania ludności w przypadku ich wystąpienia w czasie pokoju oraz podczas osiągnięcia wyższych stanów gotowości obronnej państwa lub wprowadzenia stanu nadzwyczajnego funkcjonuje System Wczesnego Ostrzegania o Zagrożeniach (SWO) oraz System Wykrywania i Alarmowania (SWA). Systemy te współpracują ze służbami, inspekcjami, strażami i podmiotami, których statutowa działalność związana jest ze zjawiskami mogącymi stanowić zagrożenie dla ludzi, oraz koordynują ich działania w okresie wystąpienia tego zagrożenia. Współdziałanie to polega na wzajemnej wymianie informacji związanych z wystąpieniem zagrożeń, ich wykrywania oraz alarmowania i ostrzegania ludności.

Szefowie obrony cywilnej województw opracowują wytyczne w sprawie ogólnych zasad przygotowania i zapewnienia działania SWA oraz SWO w województwach i przesyłają je do powiatów. Szefowie obrony cywilnej powiatów opracowują wytyczne w sprawie ogólnych zasad przygotowania i zapewnienia działania SWA oraz SWO w powiatach i kierują je do gmin, uwzględniając występowanie charakterystycznych zagrożeń dla terenu, odpowiednio województwa, powiatu i gminy.

Wykrywanie zagrożeń polega w głównej mierze na uzyskaniu informacji o zbliżaniu się lub stwierdzeniu faktu zaistnienia na określonym terenie, niebezpieczeństwa dla zdrowia i życia ludzi lub istotnego zagrożenia dla środowiska związanego ze skażeniami (toksycznymi środkami chemicznymi, materiałami promieniotwórczymi i zakaźnymi czynnikami biologicznymi), powstaniem ognisk zakażeń, wystąpieniem klęsk żywiołowych, awarii obiektów technicznych, katastrof w transporcie, powodzi, osuwisk i pożarów, zagrożenia terrorystycznego, zagrożenia uderzeniami z powietrza lub innych podobnych zdarzeń stwarzających niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia ludności lub zagrożenia dla środowiska oraz określaniu stref niebezpiecznych, rodzaju, rejonu, czasu, skali i skutków zaistniałych zagrożeń.

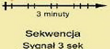
Natomiast alarmowanie to działania mające na celu natychmiastowe przekazanie sygnału do właściwych organów administracji publicznej, służb i ludności na danym terenie, informującego o zagrożeniu skażeniem, skażeniu lub innym zagrożeniu wymagającym natychmiastowego działania.

SWA działa w stanie kryzysu i stanie wojny. SWA w województwie organizują następujące podmioty:

- ▶ wojewoda – szef obrony cywilnej województwa – na potrzeby realizacji zadań związanych z wykrywaniem zagrożeń oraz powszechnym ostrzeganiem i alarmowaniem ludności województwa, w sytuacji zagrożenia występującego na obszarze wykraczającym poza granice jednego powiatu;
- ▶ starosta – szef obrony cywilnej powiatu – na potrzeby realizacji zadań związanych z wykrywaniem zagrożeń oraz powszechnym ostrzeganiem i alarmowaniem ludności powiatu, w sytuacji zagrożenia występującego na obszarze wykraczającym poza granice jednej gminy;
- ▶ prezydent miasta na prawach powiatu, prezydent miasta, burmistrz i wójt – szef obrony cywilnej miasta/gminy – na potrzeby realizacji zadań związanych z informowaniem, ostrzeganiem oraz alarmowaniem ludności, w sytuacji zagrożenia występującego na obszarze miasta/gminy.

W celu usprawnienia systemu ostrzegania i alarmowania o zagrożeniach ustalono dla całego kraju jednolitą treść komunikatów ostrzegawczych i sygnałów alarmowych, które powinni znać wszyscy obywatele.

Tabela 1. Sygnały alarmowe i komunikaty ostrzegawcze

SYGNAŁY ALARMOWE				
RODZAJ ALARMU	SPOSÓB OGŁASZANIA ALARMÓW			
	AKUSTYCZNY SYSTEM ALARMOWY	ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU		
		Urządzenia nagłaśniające	Media elektroniczne	Operatorzy telekomunikacyjni
OGŁOSZENIE ALARMU Wizualny sygnał alarmowy Znak żółty w kształcie trójkąta	SYRENY	Stałe	Programy telewizyjne	Wiadomości SMS
	 3 minuty Dźwięk modulowany			
	INNE ŹRÓDŁA DŹWIKÓW 3 minuty Sekwencja Sygnał 3 sek Przerwa 1 sek	Ruchome 	Programy radiowe 	Wiadomości e-mail
ODWOŁANIE ALARMU 3 minuty Dźwięk ciągły	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: UWAGA! UWAGA! UWAGA! Ogłaszam alarm ... dla ...			
	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: UWAGA! UWAGA! UWAGA! Odwołuję alarm ... dla ...			

KOMUNIKATY OSTRZEGAWCZE		
RODZAJ KOMUNIKATU	SPOSÓB OGŁASZANIA KOMUNIKATU	
	ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU	
UPRZEDZENIE O ZAGROŻENIU SKAŻENIAMI	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: UWAGA! UWAGA! Osoby znajdujące się na terenie około godz ... min ... może nastąpić skażenie ... W kierunku ...	
UPRZEDZENIE O ZAGROŻENIU ZAKAŻENIAMI	Formę i treść komunikatu uprzedzenia o zagrożeniu zakażeniami ustalają organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej	
UPRZEDZENIE O KŁĘSKACH ŻYWIŁOWYCH I ZAGROŻENIU ŚRODOWISKA	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: Informacja o zagrożeniu i sposobie postępowania mieszkańców ... (podać rodzaj zagrożenia, spodziewany czas wystąpienia i wytyczne dla mieszkańców)	

Źródło: Strona internetowa MSWiA, <https://www.gov.pl/web/mswia/alarmowanie-i-ostrezenie> [dostęp 14.03.2024].

Po usłyszeniu sygnału alarmu powietrznego:

- Osoby znajdujące się w domu powinny:
 - ubrać się;
 - wyłączyć wszystkie urządzenia elektryczne i gazowe oraz wygasić ogień w piecu;
 - zamknąć okna i zabezpieczyć mieszkanie;

- zabrać dokumenty osobiste, zapas żywności, indywidualne środki ochrony przed skażeniami, środki opatrunkowe oraz w miarę możliwości: latarkę
 - elektryczną, koc, odbiornik radiowy itp;
 - zawiadomić o alarmie sąsiadów (mogli nie usłyszeć sygnału alarmowego);
 - pośpiesznie udać się do najbliższego schronu lub ukrycia.
2. Osoby znajdujące się w zakładzie pracy, szkole lub miejscu publicznym są zobligowane:
- przerwać pracę (wylączyć maszyny i urządzenia), naukę, udział w imprezie, podróz;
 - udać się do najbliższego schronu lub ukrycia;
 - pomagać słabszym, chorym, ułomnym;
 - podporządkować się ściśle poleceniom służb porządkowych (obrony cywilnej).
3. Prowadzący pojazdy powinni je zatrzymać i ustawić tak, aby nie blokowały ciągów komunikacyjnych, następnie wejść do ukryć. Obsługa pojazdów i pasażerowie udają się do najbliższego schronu lub ukrycia.

Po usłyszeniu sygnału alarmowego o skażeniach należy:

- ▶ nałożyć indywidualne środki ochrony;
- ▶ udać się do najbliższego schronu lub ukrycia i przebywać w nim do chwili odwołania alarmu.

Po usłyszeniu uprzedzenia o zagrożeniu skażeniami lub zakażeniami należy:

- ▶ sprawdzić posiadane indywidualne środki ochrony;
- ▶ sprawdzić zabezpieczenie posiadanych zapasów żywności i wody;
- ▶ sprawdzić szczelność przygotowanych pomieszczeń dla ludzi i zwierząt;
- ▶ jeśli nie ma innych zaleceń – udać się do pomieszczeń ochronnych;
- ▶ przestrzegać ogłaszanych komunikatów oraz wykonywać polecenia organów obrony cywilnej.

Po usłyszeniu sygnałów odwołania alarmu należy opuścić schron lub ukrycie.

W ramach SWA funkcjonują Wojewódzkie Ośrodki Analizy Danych i Alarmowania (WOADA) oraz Powiatowe Ośrodki Analizy Danych i Alarmowania (POADA). POADA stanowią jednostki organizacyjne systemu wykrywania i alarmowania i są tworzone jako formacje obrony cywilnej o wyższym stopniu gotowości do działania, podlegając bezpośrednio Szefowi Obrony Cywilnej właściwym terenowo. Do istotnych zadań należą:

- ▶ zbieranie i opracowanie danych o zagrożeniach;
- ▶ utrzymywanie sprawnej łączności z Wojewódzkim Ośrodkiem Analizy Danych i Alarmowania;
- ▶ określenie czasu, miejsca, skali, i skutków zdarzeń powodujących zagrożenie;
- ▶ alarmowanie zagrożonej ludności;
- ▶ prowadzenie rozpoznania zagrożeń.

Natomiast ostrzeganie to inaczej działania mające na celu przekazanie komunikatów i informacji uprzedzających o prawdopodobnych zagrożeniach, zalecających podjęcie działań zabezpieczających i ochronnych oraz instruujące o sposobach wykonania takich działań. SWO, w przeciwieństwie do SWA, działa w czasie pokoju.

SWO w gminach funkcjonują w oparciu o gminne centra reagowania (GCR) w godzinach pracy poszczególnych urzędów oraz całodobowo w sytuacji zagrożenia po rozwinięciu Gminnego Zespołu Zarządzania Kryzysowego (GZZK).

Gminny SWO współpracuje z powiatowymi służbami, inspekcjami i strażami, których statutowa działalność przewiduje zadania związane z monitorowaniem i wykrywaniem zagrożeń, przekazywaniem informacji o ich wystąpieniu, opracowaniem danych oraz ostrzeganiem i alarmowaniem.

SWO stanowią jednostki organizacyjne, służby, inspekcje posiadające całodobową służbę dyżurną lub osoby dyżurne wyposażone w środki łączności. Ponadto służby dyżurne lub osoby dyżurne w zakładach, obiektach oraz na terenie instalacji stanowiących potencjalne zagrożenie dla ludności i środowiska w przypadku ich uszkodzenia lub awarii. Podmioty te działają w sposób zapewniający jednolitość funkcjonowania, zdolności do efektywnej współpracy we wszystkich rodzajach zagrożeń oraz są zobowiązane, na podstawie powszechnie obowiązującego prawa lub aktów

prawa miejscowego stanowiącego przez właściwy organ administracji publicznej lub samorządowej, do wzajemnej wymiany informacji uzyskanych w czasie własnej działalności statutowej.

Do głównych celów SWO zaliczamy:

- ▶ ostrzeganie i alarmowanie ludności o zbliżającym się niebezpieczeństwie na tyle wcześnie, aby umożliwić podjęcie aktywności ograniczającej potencjalne straty;
- ▶ informowanie o zalecanych zasadach postępowania (zachowania się) obywateli w sytuacji określonego zagrożenia.

Jeszcze jednym ważnym elementem systemu ostrzegania i alarmowania ludności jest System Monitoringu i Oslony Kraju (SMOK), utworzony przez Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, a funkcjonujący od 2005 r. Asumptem do jego utworzenia była tragiczna powódź w 1997 r. SMOK ma za zadanie zbieranie informacji o zagrożeniach pogodowych i składa się z następujących narzędzi:

- ▶ ośmiu radarów atmosferycznych POLRAD monitorujących intensywność oraz rozmieszczenie chmur i opadów;
- ▶ systemu burzowego PERUN – dziewięciu czujników wykrywających i mierzących siłę wyładowań atmosferycznych docierających do ziemi oraz wewnątrz chmur;
- ▶ systemu blisko 1000 posterunków pomiarowych zbierających dane o: temperaturze powietrza, opadach, sile i kierunku wiatru oraz poziomie wody i przekazujących te dane do 30 stacji meteorologiczno-hydrologicznych, a następnie do sieci komputerowej IMGW.

SMOK jest uzupełniany i wspierany przez zorganizowany w 2011 r. Informatyczny System Oslony Kraju (ISOK), którego głównym zadaniem jest opracowanie map zagrożenia powodziowego i atmosferycznego na terenie Polski. Dzięki zastosowaniu mapowania satelitarnego system ten jest w stanie bardzo dokładnie odzwierciedlić wszelkie zagrożenia pogodowe. Uzyskane w ten sposób dane mogą być różnie wykorzystane przez wyspecjalizowane instytucje państwowe (np. Główny Urząd Geodezji i Kartografii), podmioty administracji publicznej wydające np. pozwolenia budowlane, a nawet zwykłych obywateli.

Julia Anna Gawęcka

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78, poz. 483, z późn. zm.; L.Lewandowski, *Obrona cywilna w odwrocie?*, „Przegląd Obrony Cywilnej” 2014, nr 9; B.Michailiuk, *Rescue and civilprotectinsubsystem*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, nr 4; Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz. U. 2022 poz. 655, z późn. zm.; Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. 2007 nr 89, poz. 590, z późn. zm.; H.Wyrębek, P.Szmitkowski, *Koncepcja interaktywnego systemu ostrzegania i alarmowania ludności o zagrożeniach*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2018, vol. 50; Wytyczne Szefa OCK z 17 grudnia 2010 r. w sprawie ogólnych zasad przygotowania i zapewnienia działania systemu wykrywania i alarmowania (SWA) oraz systemu wczesnego ostrzegania o zagrożeniach (SWO) w województwach, powiatach i gminach, https://www.lodzkie.eu/data/other/wytyczne_swa_i_swo.pdf [dostęp 14.03.2024]; Strona internetowa MSWiA, <https://www.gov.pl/web/mswia/alarmowanie-i-ostrezeganie> [dostęp 14.03.2024].

PAŃSTWO NIEUZNANE lub państwo nieuznane to terytorium, którego suwerenność nie jest uznawana na arenie międzynarodowej, mimo że jest częściowo lub w pełni administrowane przez jakiś, przynajmniej potencjalnie, autonomiczny organ. Terytoria te są państwami w zakresie, w jakim spełniają trzy warunki wymagane przez prawo międzynarodowe: terytorium, ludność i autonomiczny rząd. Uznanie przez społeczność międzynarodową ma skutek czysto polityczny i deklaracyjny, jednak istnienie państwa w teorii zależy jedynie od woli ludności danego regionu, aby ukonstytuować się jako niezależne społeczeństwo. W konsekwencji koncepcja „państwa nieuznanego” *sensu stricto* nie zaprzecza jego istnieniu; stwierdza się jedynie, że jego niezależność i suwerenność na ogół nie są uznawane, być może ze względów politycznych lub prawnych.

Koncepcja państwa nieuznanego wiąże się z samą definicją państwa. Zgodnie z art. 1 Konwencji z Montevideo o prawach i obowiązkach państw z 1933 r. państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno posiadać następujące elementy: stałą ludność, suwerenną władzę, określone terytorium, a także zdolność do wchodzenia w stosunki międzynarodowe. Z tym ostatnim jest bezpośrednio związana problematyka uznania państwa w stosunkach międzynarodowych. Uznanie to jest bowiem gwarantem zdolności do wchodzenia państwa w stosunki

międzynarodowe z innymi podmiotami państwowymi. Samo uznanie jest definiowane jako stwierdzenie przez podmiot, który uznanie udziela, istnienia pewnych faktów i gotowości respektowania związanych z tym skutków prawnych. Oznacza ono w praktyce, że dany twór państwowy spełnia warunki państwowości wymagane przez prawo międzynarodowe, tj. terytorium, ludność i władzę zwierzchnią nad ludnością i terytorium. Przedmiotem uznania nie musi być tylko państwo. Może ono również obejmować rząd, który doszedł do władzy w sposób niekonstytucyjny, naród prowadzący działania narodowyzwoleńcze, powstańców, a także stronę wojującą. Uznanie państwa przez inne państwa jest również ściśle związane z aspektami politycznymi. Stanowi ono jednostronną deklarację woli. Pozostaje w gestii każdego państwa, które podejmuje indywidualną decyzję, czy dane państwa uznać czy też nie. Uznanie jest zatem kwestią intencji i postrzegane jest jako decyzja państwa podejmowana z pobudek politycznych oraz interesu narodowego. Przykładem na to może być brak uznania dla Tajwanu przez Stany Zjednoczone, które nie utrzymują formalnych relacji z Tajwanem, ale uchodzą za jego sprzymierzeńca i zobowiązały się do pomocy w dostawach uzbrojenia.

Jeśli jednak istnieją wszelkie przesłanki uznania państwa lub rządu, odmawianie takiego uznania może zostać odczytane jako akt nieprzyjazny, będący w sprzeczności z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych (KNZ), czyli statutu Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Do tych bowiem należą rozwijanie przyjaznych stosunków między państwami oraz współpraca międzynarodowa w rozwiązywaniu problemów międzynarodowych. Celów tych nie można zatem osiągnąć w praktyce bez dokonania aktu uznania.

W prawie międzynarodowym istnieją dwie odmienne koncepcje w zakresie charakteru uznania. Tym samym występuje uznanie deklaratywne oraz uznanie konstytutywne. W przypadku uznania deklaratywnego przyjmuje się, że uznanie nie tworzy nowej sytuacji prawnej czy też nowego podmiotu prawa międzynarodowego. Analogicznie uznanie konstytutywne tworzy nową sytuację prawną lub nowy podmiot prawa. Przyjmuje się zatem, że bez uznania podmiot prawa międzynarodowego nie istniałby.

Można rozróżnić uznanie wyraźne oraz dorozumiane, które bywa również określane milczącym. Uznanie wyraźne polega na oświadczeniu

przez dane państwo, że uznaje nowe państwo. Natomiast uznanie dorozumianie (milczące) polega na takim postępowaniu państwa uznającego, z którego wynika domniemanie, że państwo uznało inne państwo.

Sposób, w jaki uznanie zostanie wyrażone, nie ma znaczenia. Istotne jest, aby wskazywało ono na zamiar albo traktowania nowego państwa jako państwowego podmiotu stosunków międzynarodowych, albo zaakceptowania nowego rządu państwa i utrzymywania z nim relacji, albo uznania powstańców za stronę, której przysługują prawa wojownicze.

Inny podział uznania obejmuje uznanie *de iure* i *de facto*. Uznanie *de iure* oznacza uznanie pełne i ostateczne i jest udzielane wówczas, gdy państwo czy też rząd spełniają wszelkie warunki niezbędne do uznania. Z kolei uznanie *de facto* jest uznawane za niepełne, prowizoryczne i mogące być w każdej chwili cofnięte. Przykładem tego są Wyspy Salomona, które w 2019 r. cofnęły uznanie Tajwanu. W minionych latach z kolei państwa takie jak np.: Somalia, Burkina Faso, Gabon cofnęły uznanie dla Kosowa. Zdarza się jednak, że państwa korzystają z uznania *de facto*, gdy konkretne państwo lub rząd nie spełniają warunków, by uzyskać uznanie *de iure*, natomiast istnieje interes polityczny w nawiązaniu stosunków między określonymi podmiotami państwowymi.

Teoretycy prawa międzynarodowego rozróżniają również tzw. uznanie przedwczesne. Występuje ono wówczas, gdy zostało udzielone państwu, którego stabilność i trwałość budzi poważne wątpliwości. Najczęściej dochodzi do przedwczesnego uznania podczas trwania walk lub w sytuacji przejścia władzy przez niestabilne podmioty. Przedwczesne uznanie pociąga za sobą naruszenie prawa międzynarodowego z uwagi na to, że zostało ono udzielone bezpodstawnie, oraz ze względu na fakt, że najczęściej wiąże się ono z ingerencją w sprawy wewnętrzne konkretnego państwa. Jako przykład przedwczesnego uznania podaje się często przypadek Stanów Zjednoczonych, które w 1903 r. w przeciągu trzech dni od separatywnej rewolty uznały Panamę.

Samo uznanie państwa jest istotne z kilku względów. Przede wszystkim jest ono niezbędnym krokiem do bycia włączonym w poczet społeczności międzynarodowej. Z uznania wynikają zarówno konsekwencje polityczne, jak i prawne. Możemy do nich zatem zaliczyć: prawo do zawierania umów międzynarodowych, prawo do wysyłania i przyjmowania

przedstawicieli dyplomatycznych (prawo czynnej i biernej legacji). Ponadto, państwo, które uzyska uznanie, zwykle nie podlega kwestionowaniu jego podmiotowości lub kompetencji, a jego organy i przedstawiciele otrzymują stosowne przywileje i immunitety. Tym samym brak uznania państwa skutkuje najczęściej: brakiem akceptacji nowego państwa na arenie międzynarodowej, niemożnością nawiązywania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami, nieuznawaniem organów i przedstawicieli państwa, a także brakiem przyznania danemu państwu immunitetów i przywilejów. Co więcej, państwa nieuznawane nie mogą występować w sytuacji braku uznania przed sądami oraz korzystać z immunitetu sądowego.

Brak uznania doprowadza także do sytuacji, w której akty wewnętrzne danego państwa również nie są uznawane. Wskazuje się także, że państwa nieuznawane są najczęściej wykluczone z członkostwa w rządowych organizacjach międzynarodowych, podlegają sankcjom ekonomicznym oraz są narażone na socjo-kulturową izolację. Zwiększa się też zagrożenie bezpieczeństwa państwa nieuznawanego. Jest ono bowiem narażone na niebezpieczeństwa zewnętrzne, gdyż nie może być stroną paktów wojskowych. Państwo nieuznawane zatem staje się wykluczone ze społeczności międzynarodowej i nie ma wpływu na proces decyzyjny w środowisku międzynarodowym. W praktyce społeczność międzynarodowa nie akceptuje jednostronnych deklaracji niepodległości, co wynika ze zwyczaju międzynarodowego. Państwo, które ogłasza secesję, tym samym najczęściej nie uzyskuje uznania na forum międzynarodowym i nie uzyskuje również członkostwa w takich organizacjach jak np. Organizacja Narodów Zjednoczonych czy Unia Europejska. Wyjątek od tej reguły stanowią jednak przykłady Bangladeszu, który w 1971 r. odłączył się od Pakistanu i przystąpił jako pełnoprawny członek do ONZ, oraz Sudanu Południowego, który odłączył się od Sudanu i w 2011 r. przystąpił do ONZ. Istotnym przypadkiem z punktu widzenia integracji europejskiej była z kolei kwestia Tureckiej Republiki Cypru Północnego (Cypr Północny). Państwo to powstało w 1974 r. w wyniku aneksji północnej części Cypru przez armię turecką. Cypr Północny został uznany tylko przez Turcję. Unia Europejska odmawia jego uznania. W 2004 r. do UE przystąpiła jedynie grecka część Wyspy, tj. Republika Cypryjska.

Oprócz problemów politycznych i prawnych państwo nieuznawane boryka się również z problemami natury ekonomicznej. Ma ono ograniczony dostęp do wymiany handlowej i walutowej. Nie może być stroną umów handlowych. Państwa nieuznawane nie cieszą się także zainteresowaniem ze strony inwestorów zagranicznych. Otrzymują ono również ograniczoną pomoc rozwojową. To wszystko przekłada się na gospodarkę państwa nieuznawanego, która z kolei ma wpływ na inne wymiary bezpieczeństwa jak np. bezpieczeństwo zdrowotne, bezpieczeństwo socjalne, bezpieczeństwo edukacyjne itd.

W literaturze przedmiotu można spotkać się z terminami: państwo nieuznawane, państwo *de facto*, *quasi*-państwo, pseudopaństwo.

Przyjmuje się, że państwo *de facto* oznacza takie państwo, które ogłosiło niepodległość, ale nie jest członkiem ONZ. Termin państwo *de facto* bardzo często jest stosowany jako synonim państwa nieuznawanego, czyli podmiotu, który osiągnął faktyczną niepodległość, ale nie został uznany zewnętrznie.

Z kolei nazwa *quasi*-państwo odnosi się do regionu odłączającego się od innego państwa, uzyskującego *de facto* kontrolę nad terytorium, do którego rości sobie prawo. Nie uzyskuje ono jednak uznania międzynarodowego.

Również termin pseudopaństwo dotyczy takiego państwa, które nie zostało uznane. Pseudopaństwa dzieli się jednak na dwie kategorie. Do pierwszej należą tzw. zinstytucjonalizowane pseudopaństwa. Kontrolują one w pełni swoje terytoria, lecz równocześnie nie są one nieuznawane i mają na to niewielkie szanse. Z kolei do drugiej kategorii należą tzw. niezinstytucjonalizowane pseudopaństwa. Te najczęściej znajdują się pod władzą lokalnych przywódców, którzy nie kontrolują w sposób stały i ciągły danego terytorium.

Przytoczone definicje odnoszą się do terytoriów, które uzyskały faktyczną niepodległość, ale nie są uznawane na arenie międzynarodowej. Z tego też względu bardzo często są one stosowane zamiennie i używane w odniesieniu do państw, które zostały uznane przez mniej niż dziesięć członków ONZ, jak np.: Abchazja, Górski Karabach, Naddniestrze, Turecka Republika Cypru Północnego, a także takie państwa, które zostały uznane przez więcej niż dziesięć członków ONZ, jak np.: Tajwan,

Palestyna i Kosowo. Powyższe rozróżnienie zostało jednak opisane przez Buzarda, Grahama i Horne'a.

Biorąc pod uwagę udane secesje, podzielili oni państwa na następujące kategorie: państwa nieuznawane (uznane przez mniej niż dziesięciu członków ONZ), państwa częściowo uznane (uznane przez więcej niż dziesięciu członków ONZ, ale nie przez państwo macierzyste), państwa przyłączone do państwa macierzystego po klęsce militarnej secesjonistów oraz państwa ponownie przyłączone do państwa macierzystego w ramach wynegocjowanej ugody i równocześnie uznane przez państwo macierzyste.

Wskazana systematyka pozwala zauważyć, że państwa częściowo uznawane cechuje zróżnicowana pozycja międzynarodowa. Inaczej bowiem wygląda obecnie sytuacja prawnomiędzynarodowa Kosowa, które uznaje blisko sto państw świata, w tym najbardziej wpływowe państwa Ameryki i Europy, a inaczej prezentuje się sytuacja międzynarodowa Turcji, Abchazji czy Osetii Południowej, które są uznawane przez mniej niż dziesięć państw ONZ.

Paulina Szeląg

E. Berg, K. Vits, *Quest for Survival and Recognition: Insights into the Foreign Policy Endeavours of the Post-Soviet de facto States*, „Ethnopolitics”, 2018, 17(4); R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 1997; K. Buzard, B.A.T. Graham, B. Horne, *Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence*, „The Journal of Law, Economics, and Organization”, 2017, 33(3); N. Caspersen, *Democracy Nationalism and (Lack of) Sovereignty: The Complex Dynamics of Democratization in Unrecognized States*, „Nations and Nationalism”, 2011, Vol. 17, Iss. 2; N. Caspersen, G. Stansfield, *Unrecognized States in the International System*, Oxfordshire, Routledge, London 2011; B.L. Coggins, *Secession, Recognition & the International Politics of Statehood*, Ohio State University, Columbus 2006; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Wolters Kluwer, Warszawa 2006; J. Ker-Lindsay, *The Stigmatisation of De Facto States: Disapproval and 'Engagement without Recognition'*, „Ethnopolitics”, 2018, 17(4); V. Kolosov, J. O'Loughlin, *New Borders for New World Orders: Territorialities at the Fin-de-Siecle*, „GeoJournal”, 1998, 44(3); H. Lauterpacht, *Recognition of States in International Law*, „The Yale Law Journal”, 1944, 53(3); M. Riegl, *Prospects and Limits of Economic Development*

of Unrecognized States: Between Organized Hypocrisy and Private Interests, „European Scientific Journal”, 2014, Vol. 10, No. 4; P.Szeląg, *Social Security of States with Limited Recognition. A Case Study of the Republic of Kosovo*, [w:] *Securitization and Democracy in Eurasia. Transformation and Development in the OSCE Region*, (red.) A. Mihr, P. Sorbello, B. Weiffen, Springer Cham 2023; P.Szeląg, *Wpływ braku uznania państwa na arenie międzynarodowej na bezpieczeństwo społeczne jego obywateli. Przypadek Kosowa*, [w:] *Zagrożenia bezpieczeństwa we współczesnym świecie*, (red.) I. Oleksiewicz, M. Lorek, J. Puacz-Olszewska, W. Lewicki. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2020; J.Carbonnier, *The Decision Behind Diplomatic Recognition. A Quantitative Study of Taiwan and Kosovo*, Lund University, Department of Political Science, <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1758309&fileId=1763421> [dostęp: 28.02.2024].

PAŃSTWOWOŚĆ ISIS. Słownik Języka Polskiego za państwo uznaje „ogół współdziałających ze sobą instytucji, służących zapewnieniu bezpieczeństwa i harmonijnego współżycia ludzi zamieszkujących na wyznaczonym granicami terytorium; podmiot prawa międzynarodowego mający: stałą ludność, określone terytorium, rząd i zdolność do wchodzenia w stosunki z innymi państwami”. W tym postrzeganiu państwa eksponowany jest jego charakter jako podmiotu prawa międzynarodowego. Wskazuje się także jego instytucjonalny charakter oraz konieczność posiadania określonego terytorium. Za główny cel, jaki powinno spełniać państwo, przyjmuje się zapewnianie bezpieczeństwa jego mieszkańcom.

Z kolei August Comte, francuski filozof i pozytywista, pisał, że państwo jest najwyższym stadium rozwoju biologicznego człowieka. Jako twórca socjologii uznawał, że poszczególne grupy społeczne wewnątrz państwa odgrywają podobne role jak części ciała człowieka.

Kolejny myśliciel, który stworzył zręby współczesnej definicji państwa, to Georg Jellinek, prezentujący trójelementową definicję państwa, wyodrębniającą trzy elementy:

- ▶ ludność,
- ▶ terytorium,
- ▶ samorodną władzę.

Pojęcie samorodna rozumiał jako suwerenna. Według Kurkowskiego była to jednak definicja niepełna, gdyż nie określała wyraźnie celu istnienia

państwa. Na przełomie XIX i XX w. Max Weber przedstawił własną definicję państwa: państwo jest taką wspólnotą ludzką, która w obrębie określonego terytorium – owo terytorium stanowi jej wyróżnik – rości sobie (z powodzeniem) prawo monopolu na wywieranie prawomocnej przemocy fizycznej. Albowiem jest rzeczą swoistą dla teraźniejszości, że wszystkim innym związkom czy pojedynczym osobom tylko o tyle przyznaje się prawo do przemocy fizycznej, o ile zezwala na nią ze swej strony państwo: ono uchodzi za jedyne źródło prawa do przemocy. Zwrócił tym samym uwagę na trzy elementy składowe państwa:

- ▶ określone terytorium,
- ▶ wspólnotę ludzi,
- ▶ prawo do użycia przemocy fizycznej.

Według Webera to właśnie możliwość legalnego użycia przemocy fizycznej konstituuje państwo, stanowi rację jego bytu i wyróżnik na tle pozostałych organizacji. Tylko państwo ma prawo stosowania przemocy lub może przyzwalać na jej użycie. Tym samym państwo jako jedyne ma prawo dysponować armią oraz służbami bezpieczeństwa, których głównym celem jest utrzymanie porządku i zapewnianie bezpieczeństwa. W tym celu mogą one w sposób całkowicie legalny i uprawniony posługiwać się dostępnymi środkami przymusu. Według Webera „Państwo, podobnie jak poprzedzające je historyczne związki polityczne, to oparty na środkach prawomocnej przemocy stosunek panowania ludzi nad ludźmi”. Aby mogło istnieć, ludzie poddani panowaniu muszą więc podporządkować się autorytetowi, jaki przypisują sobie ci, którzy w danym wypadku panują. Zatem warunkiem bytu państwa jest uznanie przez rządzonych autorytetu władzy. Weber wskazuje trzy powody, dla których ludzie uznają ten autorytet:

- ▶ przypisywanie pewnym osobom zdolności nadprzyrodzonych,
- ▶ gdy za autorytetem władzy stoi tradycja,
- ▶ jeśli gwarantuje im to zapewnienie porządku w życiu społecznym.

Jean Dabin, współczesny belgijski myśliciel, uznaje, że państwo jest: „grupą która pewnej zbiorowości nadaje charakter społeczności zorganizowanej i zhierarchizowanej, mającej na celu dobro publiczne”. Tym samym postrzega on państwo w kategoriach solidaryzmu społecznego. Warto zwrócić uwagę, że w jego definicji brakuje odniesienia do terytorium. J.

Kurkowski definiuje państwo jako „wielką grupę społeczną odznaczającą się wysokim stopniem zorganizowania, która pojawia się na wyższym stopniu rozwoju świadomości politycznej społeczeństwa”. Grupa ta posiada elementy wyróżniające ją na tle innych grup. Według niego człowiek jako istota społeczna, dążąc do realizacji swoich potrzeb, łączy się z innymi ludźmi, tworząc grupy. To, co wyróżnia państwo na tle innych tworzonych przez ludzi grup, to wysoki stopień sformalizowania.

Kolejna współczesna definicja państwa została sformułowana przez Mariusza Gulczyńskiego w pracy zatytułowanej *Nauka o polityce* i określa ona państwo jako „„przymusową organizację, wyposażoną w atrybuty władzy zwierzchniej po to, by ochraniać przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi ład, zapewniający zasiedlającej jego terytorium społeczności, składającej się ze współzależnych grup o zróżnicowanych interesach, warunki egzystencji korzystne odpowiednio do siły ich ekonomicznej pozycji i politycznych wpływów”. Ta definicja ma charakter politologiczny, jednak nie daje ona pełnego obrazu funkcji państwa. Aby znaleźć pełną odpowiedź, czym w istocie jest państwo, należy poznać jego cechy, czyli atrybuty.

Przy użyciu tych atrybutów państwo jako organizacja jest definiowane przez prawo międzynarodowe. Prawna definicja państwa, która reguluje kontakty międzynarodowe, została ustanowiona przez Międzypaństwową Konferencję o Prawach i Obowiązках Państw w Montevideo w 1933 r. Zgodnie z tą definicją państwo jako osoba prawa międzynarodowego powinno mieć następujące atrybuty:

- ▶ stałą ludność,
- ▶ określone terytorium,
- ▶ rząd,
- ▶ zdolność do utrzymywania stosunków z innymi państwami.

W doktrynie prawa międzynarodowego najważniejszą cechą wyróżniającą państwo na arenie międzynarodowej jest suwerenność jego władzy.

Z tak postrzeganym państwem ściśle wiąże się pojęcie obywatelstwa rozumianego jako „normatywnie ustanowiona właściwość jednostki będącej członkiem zbiorowości zorganizowanej w państwo, tworząca przesłankę określonych praw i obowiązków. Przyjęcie w poczet obywateli danego państwa nadaje osobom zamieszkującym na jego terytorium prawa

i obowiązki względem zbiorowości, która tworzy to państwo”. Podobne brzmienie ma definicja obywatelstwa sformułowana przez Europejską Konwencję o Obywatelstwie z 6 listopada 1997 r. Zgodnie z jej zapisem „obywatelstwo oznacza prawną więź pomiędzy osobą a państwem i nie wskazuje na pochodzenie etniczne tej osoby”. Definicja ta eksponuje fakt, że obywatel nie musi być częścią składową narodu, jednak jest członkiem grupy tworzącej określone państwo.

Kolejnym atrybutem państwa jest terytorium. Według Konwencji z Montevideo „państwo ma charakter organizacji terytorialnej. Każde państwo w sposób konieczny związane jest z określonym obszarem – terytorium [...]. Cecha terytorialności rozumiana jest również w taki sposób, że państwo stanowi organizację ludności osiadłej na określonym terytorium oraz że do zasadniczych kryteriów przynależności do państwa należy fakt znajdowania się na danym terytorium, a nie inne więzy np. krwi. Stąd obywatelem państwa jest osoba zamieszkująca na jego obszarze, a samo państwo nie może istnieć bez terytorium. W rozumieniu prawa międzynarodowego terytorium „stanowi przestrzeń, na którą rozciąga się władza suwerenna (zwierzchnictwo terytorialne) określonego państwa”. W skład terytorium państwa wchodzi:

- ▶ powierzchnia ziemi;
- ▶ wnętrze ziemi, aż po jej jądro;
- ▶ wody wewnętrzne oraz wody morskie liczone do 12 mil morskich od linii podstawowej,
- ▶ przestrzeń powietrzna nad terytorium morskim i lądowym do 100 km nad powierzchnią Ziemi, co stanowi granicę przestrzeni kosmicznej.

Kolejny atrybut, czyli suwerenność państwa, nie jest cechą mu nadaną, ale przysługuje państwu od chwili jego powstania. Jest to suwerenność wewnętrzna oraz zewnętrzna.

Suwerenność wewnętrzną oznacza, że wszystkie podmioty działające na terytorium państwa muszą się podporządkować jego władzy. Władze te w ramach posiadanych kompetencji decydują o ustroju politycznym, gospodarczym i społecznym. Jest to kompetencja własna państwa. Z suwerenności władzy wynika zasada jurysdykcji terytorialnej, która określana jest jako kompetencja pełna i wyłączna. Pełna kompetencja jurysdykcji

terytorialnej oznacza, że państwo samodzielnie decyduje o wszelkich aspektach życia na jego terytorium. Dotyczy to jego obywateli, rzeczy znajdujących się na jego terytorium oraz możliwych zdarzeń. Zasada ta jest ograniczona jedynie przez prawa człowieka oraz zwyczaje dyplomatyczne. Wyłączność kompetencji terytorialnej polega na tym, że żadne państwo nie ma prawa władczo regulować zdarzeń w innym państwie. Kolejny atrybut państwa to jego uznanie definiowane jako „stwierdzenie przez podmiot udzielający uznania istnienia pewnych faktów i gotowość respektowania związanych z tym skutków prawnych”. Tak więc społeczność międzynarodowa, uznając istnienie danego państwa, stwierdza fakt i deklaruje, że taki nowy organizm ma prawo do korzystania z wszystkich przysługującym innym państwom praw. W ten sposób następuje uznanie osobowości prawnomiędzynarodowej nowo powstałej organizacji terytorialnej, z którego jednakże nie wynika jeszcze obowiązek nawiązania z nią stosunków dyplomatycznych.

Z problematyką uznania państwa nierozzerwalnie wiąże się zasada: *ex iniuria ius non oritur*, co oznacza, że prawa nie mogą wynikać z nielegalnych sytuacji. Tym samym nie mogą zostać uznane w prawie międzynarodowym żadne stany faktyczne, w tym fakt powstania państwa, o ile było to wynikiem nielegalnych działań. Nie mogą być także uznane nabytki terytorialne, jeśli doszło do nich przy zastosowaniu groźby czy użycia siły.

Przeprowadzona analiza pozwala na udzielenie jednoznacznej odpowiedzi co do charakteru organizacji, jaką jest ISIS, która deklaruje, że jest państwem religijnym, ze wszystkimi przynależnymi mu atrybutami. Jak wykazano w doktrynie, przyjmuje się, że państwo posiada wyodrębnione terytorium i zamieszkującą je ludność zarządzaną przez władzę, która zapewnia mu suwerenność wewnętrzną. Państwo musi jednak posiadać zdolność do nawiązywania i utrzymywania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami, a więc występowania w obrocie międzynarodowym. O ile cztery pierwsze elementy zostały przez ISIS spełnione, o tyle ostatni wskazujący na międzynarodowe uznanie z pewnością nie występuje. Ponadto tzw. Państwo Islamskie powstało na skutek nielegalnych, zbrodniczych działań, a uzyskane przez nie terytoria zostały przejęte przy użyciu bezprawnej przemocy i agresji. To zaś nie pozwala na określenie ISIS mianem państwa zarówno w rozumieniu politologicznym, jak i prawa

międzynarodowego. Tak więc działania prowadzone lub inspirowane przez ISIS nie mogą być traktowane jako terroryzm państwowy. Państwo islamskie pomimo swej nazwy pozostaje w dalszym ciągu jedynie terrorystyczną, choć szczególnie groźną organizacją.

Andrzej Czop

M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie. Wybór pism*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1998; Słownik Współczesnego Języka Polskiego, t.2, red. Bogusław Dunaj, Reader's Digest Przegląd, Warszawa 1998; M. Gulczyński, *Nauka o polityce*. Wydawca: AlmaMer Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2007; O.Wasiuta, 2017, *System ekonomiczny "Państwa Islamskiego"*. Kwartalnik „Przegląd Geopolityczny”, (Geopolitical Review), 2017, Tom 22; W. Góralczyk, S.Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Wolters Kluwer, Warszawa 2020; J. Kurkowski, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*. Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004; J. Kuciński, *Podstawy wiedzy o państwie*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2003; M. Wasiński, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Oficyna e-BookPro, Łódź 2014; O. Wasiuta, S. Wasiuta, P. Mazur, *Państwo Islamskie ISIS*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2018; Ł. Czekaj, A. Czop, M. Pietrzyk, *Międzynarodowe, regionalne i lokalne aspekty bezpieczeństwa*. Drukarnia Styl Anna Dura, Kraków 2018.

PENTAGON jest siedzibą Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych. Termin „Pentagon” jest również używany jako synonim Departamentu Obrony USA. Budynek jest położony w miejscowości Arlington w stanie Wirginia nad rzeką Potomac niedaleko Waszyngtonu. Do niedawna największy budynek biurowy na świecie pod względem powierzchni, wynoszącej 620 tys. m². Od 2023 r., w momencie oddania do użytkowania Surat Diamond Bourse – centrum handlu diamentami w Indiach, drugi największy budynek biurowy na świecie. Budowa Pentagonu sięga okresu II wojny światowej i wynikała z dwóch przyczyn. Po pierwsze była to pilna potrzeba przeniesienia szybko rozwijającego się Departamentu Wojny z dotychczas zajmowanej kwatery w Waszyngtonie. Po drugie wpływ na nią miała agresywna polityka Niemiec w Europie oraz Japonii na Pacyfiku. Doprowadziły one do sytuacji, w której Stany Zjednoczone przeprowadziły częściową mobilizację rezerwistów i przemysłu na potrzeby ewentualnej wojny.

W lipcu 1941 r. ówczesny szef sztabu generalnego gen. George Marshall uzyskał zgodę na wybudowanie wolnostojącego budynku, aby pomieścić w jednym miejscu rosnącą liczbę pracowników Departamentu Wojny, pracujących na co dzień w 17 różnych miejscach rozsianych po całym Waszyngtonie. Pytaniem otwartym dla osób decyzyjnych było pytanie o miejsce, w którym miał powstać nowy budynek. Decyzję ostatecznie podjął prezydent Franklin Delano Roosevelt, wskazując w sierpniu 1941 r. obszar nad rzeką Potomac w hrabstwie Arlington w Wirginii, znajdujący się naprzeciwko Waszyngtonu. Budowa trwała 16 miesięcy i zakończona została 15 stycznia 1943 r. Szybkie tempo budowy wynikało z liczby zaangażowanych pracowników budowlanych i środków finansowych. Zaangażowanych było łącznie 15 tys. robotników pracujących na miejscu przez całą dobę. Budżet początkowo wynosił 35 mln USD, jednak ostatecznie zamknął się kwotą 63 mln USD, czyli ponad 900 mln USD według obecnego kursu. Dokoła Pentagonu wybudowane zostały parkingi i lotnisko dla helikopterów. Łącznie parking północny i południowy może pomieścić ok 10 tys. pojazdów. Intencją architektów było zaprojektowanie budynku funkcjonalnego, takiego, w którym przemieszczanie się jest szybkie, a dostawy mogą przebiegać w sposób sprawny i ciągły. Dlatego zdecydowano się na kształt pięciokąta o rzucie poziomym, a nie pionowym, ograniczając liczbę pięter do czterech (w 1942 r. zmieniono plany i dodano piąte piętro). Ostatecznie wysokość budynku wyniosła 71 stóp i składa się on z pięciu pierścieni oznaczonych od A do E, od najbardziej wewnętrznego. Każda z pięciu zewnętrznych ścian ma długość 300 m, a każda z pięciu wewnętrznych ścian zwróconych w kierunku dziedzińca centralnego długość 362 stóp. Ściany na zewnętrznych pierścieniach zostały obłożone wapieniem i podparte niezbrojoną cegłą o grubości 9 cali. Ściany na wewnętrznych pierścieniach natomiast wykonane zostały z grubego betonu architektonicznego. Cały budynek oparty został na 41 tys. betonowych pali o wysokości od 27 do 45 stóp, które podtrzymują taką samą liczbę słupów sięgających dachu. Krytycy niniejszego rozwiązania podkreślali, że wygląd jest nieodpowiedni i przypomina fortecę. Z drugiej strony umożliwia jednak dotarcie pieszo w ciągu siedmiu lub ośmiu minut do dowolnego miejsca w budynku. Schody ruchome, windy oraz windy towarowe dostępne są we wszystkich częściach Pentagonu. Dziesięć

ponumerowanych korytarzy rozchodzi się promieniście od wierzchołków pierścienia A wewnątrz budynku do pierścienia E na zewnątrz. Ich łączna długość wynosi 275 mil. W trakcie budowy, biorąc pod uwagę czas wojny oraz liczne ograniczenia finansowe, zaangażowane w budowę strony zgodziły się, że nie będą inwestowały w dodatki marmurowe, dekoracje ani innego rodzaju ozdoby.

W budynku stosuje się pięciocyfrową numerację pokoi, np. 2E460, oznacza, że pokój znajduje się na drugim piętrze w pierścieniu E, w pobliżu korytarza nr 4. Sam budynek oznaczony jest natomiast numerem „000”. Liczba osób pracujących w Pentagonie zmieniała się w czasie. Podczas II wojny światowej było to ponad 30 tys. żołnierzy i cywilów. W czasie wojny koreańskiej liczba ta zmniejszyła się do mniej niż 22 tys. osób, z czego połowę stanowili cywile. W 1998 r. z kolei liczba pracujących spadała jeszcze bardziej, do około 18 tys., i utrzymywała się do 2001 r.

W 1947 r. Pentagon stał się oficjalnie siedzibą Departamentu Obrony USA. Mieściły się w nim Biuro Sekretarza Obrony oraz „trójka wojskowa” – Departament Wojsk Lądowych (Army), Departament Marynarki Wojennej (Navy) oraz Departament Sił Powietrznych (Air Force). Dowództwo Piechoty Morskiej USA „dołączyło” do pozostałych rodzajów sił zbrojnych w budynku dopiero w 1996 r. Pod koniec zimnej wojny coraz częściej pojawiały się głosy o konieczności generalnego remontu Pentagonu. W ciągu ponad 50 lat użytkowania systemu budowlane, w tym klimatyzacji, ogrzewania, wentylacji, hydrauliki, elektryczności, nigdy nie zostały wymienione lub ulepszone. Wymiany wymagały okna, drzwi, odnowienia klatki schodowej oraz elewacja budynku, na której pojawiły się pęknięcia i odpryski. Usunięty musiał zostać również azbest. W Pentagonie nie stosowano nowoczesnych rozwiązań przeciwpożarowych, a budynek, w którym znajdował się zakład ciepłowniczo-chłodniczy, stał się przestarzały.

W 1990 r. Kongres zatwierdził generalny remont budynku, akceptując koszt 1,218 mld USD. Pracami miało kierować powołane specjalnie na tę okazję Biuro Programu Renowacji Pentagonu (PENREN). Wkrótce okazało się, że pierwotny plan zakończenia prac w ciągu 10 lat jest zbyt optymistyczny i niemożliwy do osiągnięcia. Założono, że zakończy się w 2014 r., ostatecznie jednak udało się oddać budynek do użytkowania

w 2011 r. Prace rozpoczęto od modernizacji ciepłowni i chłodni, następnie remonty prowadzone były w poszczególnych obszarach Pentagonu podzielonych na części (Wedge) od 1-5. W każdym z nich pracowało po kilka tysięcy osób, dlatego na czas remontu przeniesione zostały one do innych skrzydeł lub budynków Departamentu Obrony. Funkcjonujący dotychczas dok dla dostaw samochodów ciężarowych zastąpiony został nowym obiektem o powierzchni 250 tys. m², wybudowanym w okolicach parkingu północnego kilkaset metrów od Pentagonu. Obiekt nazwany został „Cooke”, od nazwiska wieloletniego administratora budynku „000” Davida Cooke’a. Ze względów bezpieczeństwa połączony został tunelem podziemnym z głównym budynkiem, przez który dostawy odbywają się w sposób automatyczny na elektrycznych wózkach.

Najtragiczniejszym momentem w historii Pentagonu był atak terrorystyczny 11 września 2001 r. Lot 77 realizowany przez samolot Boeing 757 American Airlines, który uderzył w budynek, wystartował z międzynarodowego lotniska w Dulles w Północnej Wirginii i skierował się do Los Angeles. Na pokładzie znajdowały się 64 osoby, w tym sześćoosobowa załoga i 58 pasażerów. Wśród nich pięciu zamachowców samobójców, obywateli Arabii Saudyjskiej, prawdopodobnie wyposażonych w małe noże i inne ostre narzędzia kuchenne. Rekonstrukcje przeprowadzone po zamachu wskazują na to, że porywacze przejęli kontrolę nad maszyną między 8:51, a 8:54. Stało się to w momencie, kiedy stewardessa zapukała do kabiny pilotów, lub wtargnięto tam w wyniku szantażu zabicia jednego z pasażerów. Pilotowanie samolotem przejął jeden z zamachowców – Hani Hanjour, który wcześniej otrzymał certyfikat pilota. Pozostali zgromadzili pasażerów w tylnej części maszyny i grozili, że zabiją każdego, kto spróbuje się przemieszczać. Śledzenie lotu 77 nie było łatwe, ponieważ pilot wyłączył nadajniki umożliwiające identyfikację kursu, prędkości i wysokości. Odmawiał także odpowiedzi na jakiekolwiek pytanie ze strony wież kontroli lotu. Kiedy samolot skręcił w kierunku Waszyngtonu o godz. 9:30, z bazy Sił Powietrznych USA w Langley wstartowały trzy F-16, jednak w momencie uderzenia w Pentagon wciąż znajdowały się ok. 250 mil od stolicy państwa. Świadcami zdarzenia były osoby znajdujące się w okolicach budynku oraz piloci samolotu wojskowego C-130 przelatujący niedaleko Boeinga 757. Zeznawali oni, że samolot leciał na

tak niskiej wysokości, że staranował kilka przeszkód drogowych, w tym słupy oświetleniowe. Uderzenie w zachodnią ścianę Pentagonu nastąpiło o godzinie 9:37. Kadłub wbił się w drugie piętro nieco poniżej płyty budynku. W momencie uderzenia maszyna ważyła ponad 90 ton, z czego 25% stanowiło paliwo. Jego duża ilość wynikała z faktu, że lot trwał bardzo krótko od momentu startu. Przednia słaba część kadłuba rozpadła się w chwili uderzenia, jednak środkowa i tylna wbiły się głębiej, niszcząc kolejne segmenty Pentagonu.

11 września 2001 r. w Pentagonie przebywało ponad 20 tys. osób. Niektórzy pracownicy obserwujący od godzin porannych wydarzenia w Nowym Jorku zastanawiali się, czy podobny scenariusz jest możliwy w siedzibie Departamentu Obrony. Większość jednak nie była tego świadoma. Atak nastąpił dokładnie 34 minuty po tym, jak samolot lotu 175 uderzył w południową wieżę WTC. Skala ofiar nie była tak duża, jak zakładano, z kilku powodów. Po pierwsze w Pentagon uderzył Boeing 757, a nie większy i zasobniejszy w paliwo Boeing 767. Po drugie zbiegiem przypadku było przemieszczenie do nowo wyremontowanego skrzydła Wedge 1 3800 pracowników, a nie 5000, jak zakładano wcześniej. Ponadto skrzydło Wedge 2 zostało w dużej mierze opróżnione z personelu, ponieważ rozpoczął się w nim generalny remont. Łącznie 11 września zginęła cała załoga i pasażerowie samolotu (64 osoby) oraz 125 osób przebywających w Pentagonie. 92 pracowników zginęło na pierwszym piętrze, 31 na drugim i dwoje na trzecim piętrze. Wśród zabitych było 70 cywilów oraz 55 wojskowych. Największe straty ze wszystkich rodzajów sił zbrojnych poniosły Wojska Lądowe. Zginęło 75 mężczyzn i kobiet, a kolejnych 106 zostało rannych i przewiezionych do okolicznych szpitali. Ewakuacja i akcja ratunkowa były trudne po przeprowadzeniu. Na każdym z pięter znajdowały się liczne biura i setki pojedynczych boksów, co utrudniało poruszanie się. Najszybszą drogą ratunku dla pracowników znajdujących się w miejscu uderzenia były korytarze nr 4 i 5 biegnące od pierścienia E w kierunku A, czyli placu centralnego. Według relacji pierwsze minuty po uderzeniu przebiegały dramatycznie. Ewakuacja w pobliżu Wedge 1 i 2 odbywała się w ciemności, toksycznym dymie oraz w obliczu pożarów. W pozostałych częściach budynku niewiele osób zdawało sobie sprawę, co było przyczyną eksplozji i spowodowało zaistniały chaos. Rozpoczęły

one ewakuację w momencie, kiedy uruchomiony został alarm przeciwpożarowy. Niektórzy zdążyli zobaczyć w stacjach telewizyjnych informacje wskazującą na Pentagon jako kolejny cel ataków terrorystycznych. W przeciwieństwie do wysokich budynków World Trade Center opuszczanie budynku Departamentu Obrony przebiegało jednak sprawnie. Na pierwszym piętrze, pierścienia E, gdzie zginęło najwięcej osób, znajdowały się biura logistyczne i administracyjne Armii (Wojsk Lądowych), m.in. Army's Resource Services, Wydział Budżetowy, Wydział Rachunkowy, Centrum Wsparcia Zarządzania Informacją i część Biura Sekretarza Armii. Niektóre z tych jednostek organizacyjnych straciły w dniu zamachu nawet 75% swoich pracowników. Poza biurami Armii w skrzydle Wedge 1 znajdowało się centrum dowodzenia Marynarki Wojennej USA (Navy). Śledziło ono ruch okrętów wojennych oraz monitorowało ważne wydarzenia międzynarodowe, dostarczając Sekretarzowi Marynarki niezbędnych informacji. Pracowało w nim zwykle od 50 do 70 osób, z czego część została ranna lub zginęła w dniu ataku. Zniszczenia budynku spowodowało nie tylko samo uderzenie samolotu, lecz także pożar, który mu towarzyszył na wszystkich piętrach między korytarzami 3–6. O godzinie 10:15 doszło także do załamania się zewnętrznego pierścienia E, co spowodowało zniszczenie pięter 2–5.

Po zakończeniu akcji ratunkowej przystąpiono do odbudowy zniszczonej części budynku. W tym celu powołano do życia projekt Phoenix, który realizowany był przez amerykańskie i brytyjskie koncerny budowlane. Łącznie rozebrano powierzchnię o wielkości 400 tys. stóp kwadratowych, usunięto 56 tys. stóp kwadratowych skażonego gruzu, zainstalowano 2,5 mln funtów wapienia, a robotnicy przepracowali w tym miejscu 3 mln godzin.

Tomasz Wójtowicz

A. Goldberg, S. Papadopoulos, D. Putney, N. Berlage, R. Welch, *Historical Office of the Secretary of Defense*, "Pentagon 9/11", Washington D.C. 2007, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/pentagon/Pentagon9-11.pdf> [dostęp 4.03.2024]; *The Pentagon*, <https://web.archive.org/web/20220818143519/https://www.buildingsone.com/wp-content/uploads/2015/10/Feature-Property-The-Pentagon-October-2015.pdf> [dostęp 4.03.2024]; T. R. Witcher, *Building for the American Age: The Pentagon*,

<https://www.asce.org/publications-and-news/civil-engineering-source/civil-engineering-magazine/issues/magazine-issue/article/2021/09/building-for-the-american-age-the-pentagon> [dostęp 4.03.2024]; A. Goldberg, *The Pentagon. The First Fifty Years, Historical Office of the Secretary of Defense*, Washington D.C. 1992; C.Roulo, *10 Things You Probably Didn't Know About the Pentagon*, <https://www.defense.gov/News/Feature-Stories/story/article/1650913/10-things-you-probably-didnt-know-about-the-pentagon/> [dostęp 4.03.2024].

PHARMING (termin pochodzący z połączenia dwóch pojęć: phishing i farming) – rodzaj cyberataku polegający na przekierowaniu użytkownika komputera – bez jego udziału i wiedzy – na nielegalny klon strony internetowej godnej zaufania firmy lub instytucji (np. banku, sklepu internetowego, serwisu aukcyjnego), który jest prawie niemożliwy do odróżnienia, a przez to postrzegany jako prawdziwy. W praktyce oznacza to, że haker wyszukuje ofiary i „farmuje”¹ ich dane, aby wykraść lub przechwycić przesłane przez nie informacje.

Pharming – potocznie rzecz ujmując – stanowi bardziej wyrafinowaną i zaawansowaną technologicznie formę phishingu (tzw. „phishing bez przynęty”), która wykorzystuje luki w zabezpieczeniach przeglądarek, systemów operacyjnych i serwerów DNS² (serwerów nazw domen) w celu pozyskania poufnych danych, tj. loginu, hasła, numeru karty kredytowej czy PIN-u – a wszystko po to, żeby cyberprzestępca mógł uzyskać dostęp do konta bankowego, ukraść tożsamość lub popełnić oszustwo, używając nazwiska ofiary. Charakterystyczne dla tego typu oszustwa jest to, że nawet po wpisaniu prawidłowego adresu strony WWW ofiara zostanie przekierowana na fałszywą (mogącą wyglądać tak samo) witrynę internetową.

-
- 1 Farmić – potocznie w grach komputerowych typu MMORPG (rodzaj gier komputerowych rozgrywanych w Internecie, w których ludzie z całego świata mogą jednocześnie grać, wcielając się w stworzoną przez siebie postać i podróżować po wirtualnym świecie) znaczy to tyle, co pozyskiwać zasoby.
 - 2 DNS (Domain Name System) – system tłumaczenia nazw na adresy IP domen umożliwiający łatwiejszą komunikację z serwerami oraz usługami online i odnalezienie ich (np. nazwa pl.wikipedia.org jest tłumaczona na odpowiadający jej adres IP, czyli 91.198.174.192). Bez DNS dostęp do Internetu byłby niemożliwy.

Przekierowywanie ruchu internetowego na fałszywe witryny internetowe może zostać przeprowadzone na różne sposoby, w tym przez manipulację DNS, ataki na serwery proxy³ czy wykorzystanie złośliwego oprogramowania, takiego jak wirusy i konie trojańskie⁴. Jedną z najczęściej stosowanych metod jest atak DNS *cache poisoning* (tzw. DNS *spoofing*⁵ – zatrutowanie pamięci podręcznej DNS, w której komputer zapisuje kopię odpowiedzi DNS dla odwiedzonych wcześniej witryn w celu przyspieszenia wymiany danych). W tym przypadku osoba lub podmiot popełniający oszustwo (tzw. „farmer”) modyfikuje adresy IP serwera DNS na komputerze ofiary, co prowadzi do przekierowania użytkowników na podstawione strony internetowe. Jak wiadomo, w sieci każda strona jest tłumaczona z adresu IP (np. 212.77.98.9) na postać zrozumiałą dla ludzi (np. wp.pl). Jest to wygodne, a adresy łatwiej zapamiętać. Tłumaczeniem tym zajmują się właśnie serwery DNS. Celem ataku jest zamiana tych „dobrych” DNS-ów na „złe”, należące do oszusta. Dzięki temu nie musi on już przekonywać użytkownika do klikania odsyłacza (tzw. „przynęty”, z którą mamy do czynienia w przypadku ataku phishingowego), gdyż jeżeli ten wpisze adres w pasku URL przeglądarki, DNS przetłumaczy go

-
- 3 Proxy – serwer pełniący funkcję pośrednika pomiędzy komputerem łączącym się z siecią a docelowym hostem, na którym znajduje się strona internetowa. Polecenie (wybór adresu witryny) generowane przez użytkownika za pośrednictwem przeglądarki internetowej jest odbierane przez serwer proxy, który następnie żąda otwarcia strony. Proces ten przebiega bez ujawniania numeru IP użytkownika oraz innych danych dotyczących sieci lokalnej.
 - 4 Wśród wielu rodzajów złośliwego oprogramowania znajduje się keylogger, który często jest częścią innego rodzaju malware (trojanów lub rootkitów). Oprogramowanie tego typu monitoruje aktywność użytkownika, przede wszystkim przez rejestrowanie naciśnięć klawiszy na klawiaturze. Następnie przekazuje uzyskane dane osobom trzecim.
 - 5 Spoofing – proces podszywania się pod inne urządzenie lub innego użytkownika sieci, który może mieć bardzo różne cele. Najczęściej hakerzy próbują w ten sposób wykraść dane, zainstalować złośliwe oprogramowanie lub ominąć mechanizmy kontroli dostępu. Tego rodzaju atak może przyjąć formę wiadomości e-mail, w której nadawca podszywa się pod daną osobę (np. współpracownika lub przełożonego, przedstawiciela instytucji w rodzaju banku czy ubezpieczyciela), zabiegu podszywania się pod twórcę danego dzieła i udostępniania fałszywych kopii jego prac w sieciach wymiany plików, połączenia telefonicznego, w ramach którego nadawca udaje reprezentanta instytucji lub kogoś zaufanego dla odbiorcy.

na IP, które wskaże z kolei serwer atakującego, gdzie umieszczona będzie identyczna, sfałszowana witryna, np. banku. To zatrucie może wystąpić w wyniku błędnej konfiguracji, luk w zabezpieczeniach sieci lub złośliwego oprogramowania zainstalowanego na komputerze użytkownika (np. koni trojańskich, które rozsyłane są w załącznikach wiadomości e-mail, w portalach społecznościowych, forach internetowych, bywają też zagnieżdżone w pobranych bezpłatnie materiałach, takich jak wygaszacze ekranu, gry czy programy pornograficzne).

Celem drugiej popularnej odmiany ataku typu pharming są serwery DNS⁶ należące do firmy lub usługodawcy internetowego. Są to serwery odpowiedzialne za kierowanie połączeniami w Internecie. Zakłócając pracę tych serwerów lub dokonując przejęcia/kradzieży witryny internetowej firmy, haker może w sposób dyskretny przekierowywać połączenia wszystkich użytkowników z danej firmy bez potrzeby włamywania się do ich komputerów.

Atakiem w pierwszej postaci może być zagrożony każdy, jednak w celu jego przeprowadzenia haker musi najpierw zainfekować komputer ofiary (użyć złośliwego oprogramowania tzw. malware) lub włamać się do niego, aby móc zmodyfikować pliki odpowiedzialne za rozpoznawanie nazw DNS (zmodyfikować plik hosts, który pozwala lokalnie przekierować domenę na dowolny określony adres IP). Realizując atak w drugiej postaci, oszust musi faktycznie włamać się do serwera DNS, z którego korzystają komputery użytkowników. W tym przypadku użytkownik nie może nic zrobić, bowiem zapewnienie właściwej ochrony serwera należy do pracowników działu informatycznego firmy lub usługodawcy internetowego.

Jeszcze inną, groźniejszą formą pharmingu jest atak typu *drive-by pharming*⁷ (połączenie ataku typu „pharming” oraz działań socjotechnicznych znanych z phisingu), który polega na zainfekowaniu

6 Ataki na serwery DNS są znacznie trudniejsze i kosztowniejsze w przeprowadzeniu, bo z reguły serwery takie znajdują się w wewnętrznych, chronionych sieciach firm.

7 Termin *drive-by pharming* pojawił się pierwszy raz w 2007 r. w dokumencie (*white paper*) przygotowanym przez Symantec i Indiana University School of Informatics. Ostrzegano wtedy, że ataki tego rodzaju (wykorzystujące oprogramowanie JavaScript) mogą w przyszłości zagrożić bezpieczeństwu 50% domowych użytkowników korzystających z usług szerokopasmowych routerów dostępowych.

szerokopasmowego routera (zmianie ustawień DNS na routerze użytkownika lub w punkcie dostępu bezprzewodowego) przez wykorzystanie luki w zabezpieczeniach. Zmiana dokonywana jest przy pomocy szkodliwego kodu (skryptu) napisanego w JavaScript osadzonego w destrukcyjnej witrynie i jest możliwa w sytuacji, gdy router szerokopasmowy nie jest chroniony hasłem lub gdy atakujący jest w stanie je odgadnąć – na przykład korzystając ze znanego hasła domyślnego, które nie zostało zmienione przez użytkownika. Dzięki zmianie DNS przestępca komputerowy uzyskuje pełną kontrolę nad tym, które witryny użytkownik odwiedza w Internecie. W 2008 r. firma Symantec zgłosiła pierwszy przypadek ataku typu *drive-by* na meksykański bank. Atakujący wykorzystali lukę w routerze banku, aby przekierować użytkowników na fałszywą stronę internetową i wykraść ich dane osobowe.

Wśród innych godnych uwagi przykładów pharmingu można wymienić poniższe

1. Złośliwe oprogramowanie DNSChanger – zainfekowanie milionów komputerów na całym świecie i przekierowanie ruchu sieciowego użytkowników na fałszywe strony internetowe, co pozwoliło oszustom na przechwycenie poufnych informacji i przeprowadzenie różnych oszukańczych działań.
2. Wenezuelski atak ochotników – atak w 2014 r. na wenezuelską organizację wolontariacką, który doprowadził do przekierowywania użytkowników na fałszywą stronę internetową łudząco podobną do legalnej witryny organizacji i kradzieży ich danych osobowych.
3. Operację Ghost Click – zakrojony na szeroką skalę atak w 2011 r. oparty na DNSChanger, który zainfekował ponad 4 mln komputerów na całym świecie, przekierowując użytkowników na fałszywe strony internetowe i reklamy. Atakujący czerpali zyski z przychodów reklamowych generowanych przez oszukańcze działania.
4. Atak w 2007 r. wymierzony w ponad 50 instytucji finansowych, wykorzystujący kombinację złośliwego oprogramowania i zatrucia serwera DNS, aby przekierować użytkowników na fałszywe strony internetowe i ukraść ich dane logowania.

Istnieje kilka elementów, które mogą wskazywać na to, że użytkownik jest lub stanie się ofiarą ataku pharmingowego. Oto kilka z nich.

1. **Adres URL** – jeśli URL witryny, którą odwiedzamy, różni się (nawet nieznacznie) od oryginalnego (np. zamiast mybank.com jest mybnk.com), może to oznaczać, że jesteśmy na fałszywej stronie WWW. Należy zwrócić uwagę na nazwę domeny i inne szczegóły (m.in. prawidłową pisownię, błędy ortograficzne).
2. **Niepokojące komunikaty** – fałszywe witryny często wyświetlają komunikaty, które wywołują niepokój, np. „Twoje konto jest zablokowane” lub „Musisz podać swoje dane, aby odblokować konto”. Taki komunikat powinien wzbudzić naszą czujność.
3. **Brak certyfikatu SSL** – bezpieczne witryny internetowe powinny posiadać certyfikat SSL, który zapewnia szyfrowanie danych i potwierdza, że jesteśmy na prawdziwej witrynie (https). Jeśli widzimy komunikat o braku certyfikatu SSL, lepiej witrynę tę opuścić.
4. **Nieznane pliki do pobrania** – jeśli witryna, którą odwiedzamy, wymaga pobrania nieznanego pliku, należy być ostrożnym, ponieważ plik może być zainfekowany złośliwym oprogramowaniem.

Najskuteczniejszymi metodami zabezpieczającymi przed pharmin-
giem i pozwalającymi zachować bezpieczeństwo naszych danych poufnych
i informacji finansowych są te wymienione poniżej.

1. **Aktualizowanie oprogramowania i systemu operacyjnego.** Regularne aktualizacje pomagają zabezpieczać przed lukami bezpieczeństwa.
2. **Używanie silnego hasła i autoryzacji dwuskładnikowej.** Silne hasło i autoryzacja dwuskładnikowa zwiększają bezpieczeństwo kont i pomagają chronić przed nieautoryzowanym dostępem. Nie zapominajmy o silnych hasłach do routera.
3. **Korzystanie z oprogramowania antywirusowego.** Oprogramowanie tego typu może wykryć i usunąć wirusy oraz oprogramowanie typu malware.
4. **Zwracanie uwagi na podejrzan e-maile.** Jeśli otrzymamy podejrzan e-mail od nieznanego nadawcy lub z nieznanego domeny, nie klikajmy w żadne linki ani nie otwierajmy załączników.
5. **Korzystanie z witryn szyfrowanych (https).** Odwiedzanie stron mających odpowiednie certyfikaty SSL zapewnia dodatkowe zabezpieczenie i zmniejsza ryzyko przekierowania na fałszywe strony WWW.

6. **Bycie ostrożnym podczas logowania do swoich kont online.** Warto się upewnić, że logujemy się na autentyczną witrynę, korzystając z oficjalnego adresu URL, a także sprawdzić certyfikat odwiedzanej strony, który musi zawierać prawidłową nazwę firmy, rzeczywiście odwiedzany przez użytkownika adres oraz być wystawiony przez zaufany urząd.
7. **Blokowanie reklam i skryptów.** Wiele złośliwych reklam posiada skrypty, które potrafią zainstalować wirusy i malware na komputerze.

W przypadku ataku pharmingowego należy natychmiast wykonać niżej opisane kroki.

1. Należy zmienić hasła do wszystkich kont, z jakich korzysta się w sieci. Jeśli atak miał na celu kradzież danych i informacji o charakterze finansowym, trzeba niezwłocznie skontaktować się z bankiem lub innymi instytucjami, aby zablokować dostęp do kont w celu uniemożliwienia dalszego ich użycia.
2. Warto zainstalować oprogramowanie antywirusowe i zeskanować swój komputer, aby upewnić się, że nie został zainfekowany żadnym złośliwym oprogramowaniem – można zastanowić się nad komercyjnymi rozwiązaniami programów antywirusowych.
3. Zachować uważność i zadbać o edukację. Trzeba być czujnym i sprawdzać adresy URL, które odwiedzamy, zanim wprowadzimy na nich jakiegokolwiek swoje dane, a nauka o różnych rodzajach przestępstw cyfrowych z pewnością zapewni lepszą ochronę przed nimi w przyszłości.

Ataki pharmingowe są coraz bardziej wyszukane i trudne do wykrycia⁸ – choć zdecydowanie pozostają w mniejszości w stosunku do ataków phishingowych – dlatego ważne jest, aby być czujnym i nieustannie chronić swoje dane osobowe i finansowe. Na każdym kroku należy weryfikować autentyczność stron internetowych i nie wprowadzać swoich danych na

⁸ Raport FBI o przestępczości internetowej z 2021 r. umieszcza pharming, wraz z phishingiem, vishingiem i smishingiem, na pierwszym miejscu pod względem liczby ofiar – z ponad 80 000 ofiar więcej niż w poprzednim roku (323 972 ofiar w 2021 r. w porównaniu z 241 342 w 2020 r.) i stratą 44 213 707 USD zgłoszoną w 2021 r.

witrynach o wątpliwej jakości. Zasada ograniczonego zaufania w kontekście walki z oszustami działającymi w sieci sprawdza się najlepiej.

Emilia Musiał

L. Kharb, M. Yadav, *What is Pharming?*, „International Journal of Advance Engineering and Research Development” 2017, Vol. 4, Issue 10; R. G. Brody, E. Mulig, V. Kimbal, *Phishing, pharming and identity theft*, „Academy of Accounting and Financial Studies Journal” 2007, Vol. 11, No 3; Z. Suski, *Wybrane aspekty bezpieczeństwa DNS*, „Biuletyn WAT” 2011, Vol. LX, Nr 4; S. Stamm, Z. Ramzan, M. Jakobsson, *Drive-By Pharming*, [w:] S. Qing, H. Imai, G. Wang (eds), *Information and Communications Security. ICICS 2007. Lecture Notes in Computer Science*, vol 4861, Springer, Berlin, Heidelberg, https://doi.org/10.1007/978-3-540-77048-0_38 [dostęp 20.03.2024]; W. Pawłowicz, *Pharming, czyli phishing bez przynęty*, <https://www.computerworld.pl/news/Pharming-czyli-phishing-bez-przynety,422955.html> [dostęp 20.03.2024]; R. Gupta, Kirti, P. Maan, *Phishing and Pharming Attacks*, „International Journal of Research in Manufacturing Technology & Management” 2014, Vol. 2, Issue 1; G. Ollmann, *The Pharming Guide. Understanding & Preventing DNS-related Attacks by Phishers*, <https://research.nccgroup.com/2017/07/17/the-pharming-guide-understanding-and-preventing-dns-related-attacks-by-phishers/> [dostęp 20.03.2024]; J. Patel, S. D. Panchal, *A survey on Pharming attack Detection and prevention methodology*, „IOSR Journal of Computer Engineering” 2013, Vol. 9, Issue 1; FBI, *Internet Crime Report*, 2021, <https://www.fbi.gov/contact-us/field-offices/springfield/news/internet-crime-complaint-center-releases-2022-statistic> [dostęp 20.03.2024].

PLUTOKRACJA (gr. *plutos* – „bogactwo”, i *kratos* – „władza”) – również plutarchia – społeczeństwo rządzone lub kontrolowane przez mniejszość złożoną z najbogatszych członków; to jedna z form rządów, w których bogactwo jest decydującym warunkiem udziału w rządzeniu państwem, a także społeczna warstwa ludzi najbogatszych, niezależnie od ich pochodzenia; można ją także zdefiniować jako władzę podmiotów finansowych nad wszelkimi przejawami ludzkiej aktywności w dziedzinie gospodarczej, społecznej, politycznej, a nawet światopoglądowej; rzadko używanym terminem bliskoznacznym do plutokracji jest „chryzokracja” (gr. *chrysos* – „złoto”).

Pierwsze znane użycie tego terminu pochodzi od Ksenofonta. U Platona cechy zbliżone do plutokracji wykazywał też ustrój nazwany przez

niego timokracją lub timarchią (gr. *time* – „oszacowanie”), powstający z degeneracji arystokracji, z którą łączy go fakt sprawowania władzy przez szlachetnie urodzonych obywateli, różni natomiast to, że zostali owładnięci przez kłótniwość i chciwość pieniądza; jako ustrój „pomieszany ze złego i z dobrego” timokracja degeneruje się w oligarchię, w której traci znaczenie dzielność, a zyskuje – bogactwo. W przeciwieństwie do innych systemów, takich jak demokracja, kapitalizm, socjalizm czy anarchizm, plutokracja nie opiera się na żadnej teorii filozofii politycznej.

Plutokracja jest obecna od czasów starożytnych: w klasycznym ujęciu była zwykle uważana za rodzaj oligarchii; sprzyjają temu doświadczenia niektórych starożytnych miast-państw Grecji czy republiki rzymskiej, gdzie prawa polityczne (udział w zgromadzeniach ludowych itp.) były powiązane z określonym dochodem lub minimalnymi wymogami majątkowymi. Konsekwencją podziału obywateli na różne klasy spisowe było to, że przez długi czas najwyższe urzędy państwowe mogli sprawować jedynie najbogatsi atenczy, natomiast najbiedniejsi brali udział w życiu politycznym jedynie pod rządami Temistoklesa.

Cesarstwo Rzymskie uważano za formę plutokracji, w której senat składający się z bogatej arystokracji miał władzę wybierania urzędników administracji lokalnej i proponowania nowej polityki. Na najważniejszym zgromadzeniu ludowym Rzymu, *comitia centuriata*, wszyscy obywatele zostali podzieleni na klasy spisowe w sposób gwarantujący, że zamożna część społeczeństwa (w tym szlachta) zawsze miała większość głosów. W ten sposób spis ludności zapewnił im strukturalną większość nad liczebnie znacznie większymi „zwykłymi” ludźmi (plebsem).

Nawet współczesne demokracje, począwszy od rewolucji francuskiej, początkowo nie miały powszechnego ani nawet równego prawa wyborczego, ale wiązały to z wynikami majątkowymi lub dochodami/podatkami. Preferencyjne traktowanie zamożnych obywateli poprzez prawo do głosowania było czymś powszechnym aż do XIX w. i początków XX stulecia.

Jest rzeczą znaną, że jeszcze nigdy w historii żaden ustrój czy system rządzenia sam nie określił się (ani nie chciał być postrzegany) jako plutokratyczny, co dowodzi, że jest to termin z gruntu pejoratywny. Z teoretycznego punktu widzenia należy jednak odróżnić plutokrację jawną, kiedy np. cenzus majątkowy decyduje o przynależności do ciała

politycznego, będąc niejako zasadą „konstytucyjną” od plutokracji ukrytej, występującej np. w demokracji, gdzie obowiązuje formalna równość wszystkich; tylko w tym drugim wypadku zachodzi zjawisko korupcji politycznej, jako że w jawnej plutokracji rządzący nie mają potrzeby korumpowania samych siebie.

Termin plutokracja jest powszechnie używany w znaczeniu pejoratywnym, aby opisać niepożądany stan lub ostrzec przed nim. Na przestrzeni dziejów myśliciele polityczni i filozofowie potępiali plutokratów za ignorowanie obowiązków społecznych, używanie władzy do służenia własnym celom, zwiększając w ten sposób biedę i podsycając konflikt klasowy oraz korumpując społeczeństwa chciwością i hedonizmem.

W systemie plutokratycznym często występuje wysoki poziom nierówności społecznych: urzędy są zwykle dostępne tylko dla tych, którzy mają pieniądze. Historycznymi przykładami prawa wyborczego spisowego, w którym waga głosu zależy od indywidualnych dochodów podatkowych, są pruskie prawo wyborcze trójklasowe czy austriackie, w którym od 1873 do 1882 r. prawo wyborcze było uzależnione od zapłacenia podatku w wysokości co najmniej 10 guldenów. Z kolei brytyjskie prawo wyborcze było pierwotnie powiązane z własnością ziemi: aż do reformy z 1832 r. zapewniało prawo głosu wyłącznie właścicielom ziemskim posiadającym grunty o wartości przekraczającej 40 szylingów, co oznaczało, że mniej niż 10% dorosłych mężczyzn było uprawnionych do głosowania. Oficjalnie parlamentarzyści nie otrzymywali żadnego wynagrodzenia, dlatego w Izbie Gmin reprezentowani byli wyłącznie ludzie zamożni. Wbrew wysiłkom rządu brytyjskiego reforma zwiększyła liczbę uprawnionych do głosowania; a po licznych dalszych reformach, do 1885 r. obejmowała ponad połowę dorosłych mężczyzn. Władzę pieniądza ograniczył także oficjalny zakaz kupowania wyborców z 1883 r.

Historyczne przykłady plutokracji obejmują Cesarstwo Rzymskie, niektóre państwa-miasta w starożytnej Grecji, cywilizacje Kartaginy, włoskie miasta-państwa kupieckie: Wenecję, Florencję i Genuę, Republikę Siedmiu Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich oraz przedwojenne Cesarstwo Wielkiej Japonii.

W propagandzie faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec i Międzynarodówki Komunistycznej zachodnie państwa demokratyczne

nazywano plutokracjami, co oznaczało, że niewielka liczba niezwykle bogatych osób je kontrolowała. Plutokracja zastąpiła demokrację i kapitalizm jako główne faszystowskie określenie Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej. W nazistowskich Niemczech było ono często używane jako określenie narodu żydowskiego w antysemickiej propagandzie, zwłaszcza przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego i Propagandy Rzeszy pod rządami Josepha Goebbelsa, który uznał to określenie za szczególnie korzystne w walce ideologicznej. W swojej propagandzie Goebbels w zasadzie utożsamiał demokrację z plutokracją lub przedstawiał ją jako jej podformę. W związku z antysemityzmem (w tym rzekomymi bolszewickimi planami dominacji nad światem) twierdził, że pomiędzy plutokracjami istnieje pakt przeciwko Niemcom, co doprowadziłoby do poddania się Europy Związkowi Radzieckiemu.

Na przestrzeni dziejów myśliciele polityczni, tacy jak Winston Churchill, Alexis de Tocqueville, Juan Donoso Cortés czy Noam Chomsky, potępiali plutokrację za skupianie się wyłącznie na interesach władzy ekonomicznej, ignorując cele społeczeństwa i państwa.

Niektórzy współcześni historycy, politycy i ekonomiści argumentują, że Stany Zjednoczone były faktycznie plutokratyczne, przynajmniej w erze postępu, od zakończenia wojny domowej do początku wielkiego kryzysu. Ekonomista Paul Krugman w swojej książce *The Politics of Plutocracy* twierdzi, że plutokracja zapanowała z powodu trzech czynników: w tamtym czasie najbiedniejsza część amerykańskich mieszkańców (Afroamerykanie i nienaturalizowani imigranci) nie kwalifikowała się do głosowania, bogaci finansowali kampanie preferowanych przez siebie polityków, a kupowanie głosów było „wykonalne, łatwe i powszechne”, podobnie jak inne formy oszustw wyborczych, takie jak wypełnianie urn wyborczych i zastraszanie wyborców drugiej partii.

W dzisiejszych czasach termin ten jest czasami używany w ujęciu pejoratywnym w odniesieniu do społeczeństw zakorzenionych w kapitalizmie państwowo-korporacyjnym lub przedkładających gromadzenie bogactwa nad inne interesy. Według Kevina Phillipsa, autora i stratega politycznego Richarda Nixona, Stany Zjednoczone to plutokracja, w której istnieje „połączenie pieniędzy i rządu”. Według Noama Chomsky’ego, amerykańskiego językoznawcy, filozofa, działacza politycznego,

i Jimmy'ego Cartera, amerykańskiego polityka, działacza Partii Demokratycznej, 39 prezydenta USA w latach 1977–1981, a także międzynarodowego działacza humanitarnego i na rzecz praw człowieka, laureata Pokojowej Nagrody Nobla w 2002 r., współczesne Stany Zjednoczone przypominają plutokrację, choć z demokratycznymi formami. Paul Volcker, amerykański ekonomista, były przewodniczący Rady Gubernatorów Systemu Rezerwy Federalnej za czasów prezydentury Jimmy'ego Cartera i Ronalda Reagana, również uważał, że Stany Zjednoczone przekształcają się w plutokrację.

Powody rozwoju plutokracji są złożone; w kraju, który doświadcza szybkiego wzrostu gospodarczego, nierówności w dochodach będą się zwiększać wraz ze wzrostem stopy zwrotu z innowacji. W innych scenariuszach plutokracja może rozwinąć się, gdy kraj upada z powodu wyczerpywania się zasobów, kiedy elity próbują gromadzić malejące bogactwo lub zwiększać długi, aby utrzymać stabilność, co będzie powodować wzbogacanie się wierzycieli i finansistów. Ekonomiści sugerują również, że gospodarki wolnorynkowe mają tendencję do dryfowania w kierunku monopolu i oligopolu ze względu na większą efektywność dużych przedsiębiorstw.

W wyborach powszechnych wymagana jest minimalna składka na rzecz finansów publicznych (spis ludności), aby móc głosować, ale systemy te nie są *a priori* plutokratyczne, ponieważ składki niekoniecznie służą jedynie promowaniu interesów klas plutokratycznych. Tak było np. w Wielkiej Brytanii przed 1828 r. – prawo wyborcze zostało ograniczone jedynie do obywateli o minimalnym dochodzie rocznym, prawo do głosowania otrzymywali tylko członkowie klasy wyższej i średniej, posiadający wystarczający majątek, lecz wybory doprowadziły do systemu przedstawicielskiego skupionego wokół partii, których celem politycznym niekoniecznie było zaspokojenie interesów najbogatszych obywateli.

Plutokracja zwykle kształtuje się w reżimach reprezentatywnych posiadających następujące ogólne cechy:

- reprezentacja służy tylko tym, którzy ją wspierali, nie trzymając się mandatu woli powszechnej. Zwolennikami są elity gospodarcze, czyli plutokraci. Istnieje możliwość, że prezydent zostanie w każdej chwili odwołany, zgodnie z wolą plutokratów,

- ▶ prezydent ponosi odpowiedzialność wobec tych, którzy go wspierali, z obowiązkiem rozliczania się ze swego zarządzania,
- ▶ ograniczony i jednoznaczny charakter uprawnień przysługujących prezydentowi będzie podlegał wiążącym instrukcjom plutokratów.

Jest to zatem rodzaj mandatu imperatywnego i wiążącego, ustanawiającego bezpośrednią więź między plutokratami a prezydentem. Struktura ta zwykle pojawia się w tych systemach rządów, w których osoby sprawujące władzę polityczną i ustawodawczą są kierowane przez władzę ekonomiczną.

We współczesnym świecie plutokracja zwykle nie objawia się bezpośrednio, jak miało to miejsce w klasycznej starożytności, gdzie władzę sprawowali bezpośrednio plutokraci. Jednak istnienie tendencji plutokratycznych we współczesnych demokracjach liberalnych jest tematem powszechnie dyskutowanym i zwykle objawia się sugestią, że określone grupy nacisku, np. biznesowe, wywierają nadmierny wpływ na proces polityczny. Motywacją powszechnej dziś formy plutokracji może być nieregularne finansowanie partii, co nierzadko powoduje utworzenie się przedsiębiorstwa lub *de facto* holdingu wokół władzy państwowej w partytokracji lub demokracji, która po sfinansowaniu partii i mediów tworzy klientelę polityczną. Pieniądze są największym wyznacznikiem wpływów i sukcesu politycznego.

Dziś terminem tym określa się nadużycia systemów reprezentatywnych, w których grupy nacisku (często powiązane z międzynarodowymi przedsiębiorstwami) wywierają silny wpływ na przyjęcie dokumentów i aktów prawnych. Powszechnie wiadomo, że firmy szczególnie zainteresowane określonymi kwestiami legislacyjnymi przekazują na kampanię wyborczą duże sumy pieniędzy.

Po wyborze Donalda Trumpa na prezydenta Stanów Zjednoczonych w 2016 r. wiele mediów, takich jak „Le Monde”, i analityków politycznych, takich jak Robert O. Paxton, określiło amerykański rząd jako „plutokratyczny”. Sumę majątku osobistego członków administracji Trumpa szacowano na ponad 10 mld dolarów. Noam Chomsky uważa jednak, że Stany Zjednoczone stały się plutokracją wraz z pojawieniem się demokracji, jeszcze przed wyborem Trumpa.

Od czasu wyboru Emmanuela Macrona na prezydenta Francji w 2017 r. media takie jak „Médiapart” i ekonomiści tacy jak Julia Cagé

określają francuski rząd jako „plutokratyczny”, twierdząc, że obecne zasady finansowania partii politycznych faworyzują preferencje polityczne najbogatszych.

Podsumowując, plutokracja nie musi być celową, jawną formą rządu. Zamiast tego można ją stworzyć poprzez zapewnienie dostępu do niektórych programów i zasobów edukacyjnych jedynie bogatym, dzięki czemu to oni będą mieli większą władzę. Obawa związana z nieumyślnym utworzeniem plutokracji polega na tym, że nacisk regulacyjny będzie wąski i skoncentrowany na celach bogatych, co spowoduje jeszcze większe nierówności w dochodach i majątku.

W plutokracji dostęp do władzy politycznej jest ograniczony i wymaga posiadania bogactwa lub wsparcia bogatych poprzez chęć służenia ich interesom. Może to wynikać z oficjalnych zasad i ograniczeń, które wyraźnie wymagają, aby dana osoba posiadała określony poziom zamożności ekonomicznej do sprawowania władzy politycznej, np. głosowania lub sprawowania urzędu publicznego. Jednak plutokracja częściej pojawia się nieformalnie i jest pośrednio ucieleśniona w środkach konstytucyjnych, prawnych lub regulacyjnych, które tworzą bariery w uczestnictwie w polityce i życiu politycznym, a które można pokonać jedynie poprzez posiadanie lub wydawanie znacznego majątku.

Plutokracja ma tendencję do samonapędzania się: bogactwo jest warunkiem wstępnym dostępu do władzy politycznej, a polityka promowana przez plutokratów zapewnia im kontrolę nad bogactwem i władzą.

Polityka uchwalana i egzekwowana w plutokracji zwykle przynosi korzyści bogatym, bezpośrednio lub pośrednio. Specyficzna treść polityki rządu może się znacznie różnić w zależności od lokalnych i historycznych warunków gospodarczych, politycznych i społecznych. Ponownie nie przybierają one zwykle formy wyraźnej polityki, która otwarcie faworyzuje bogatych, ale mimo to uruchamia procesy gospodarcze i praktyczne konsekwencje, które sprzyjają interesom bogatych.

Na przykład większość współczesnych krajów to nominalnie demokracje, które w praktyce wymagają wsparcia zamożnych darczyńców, aby skutecznie prowadzić kampanię na rzecz polityki urzędniczej lub wpływowej. Wydatki zamożnych osób i korporacji na działania takie jak kampanie polityczne, lobbing prawniczy, aktywizm „społecznie świadomy”

i czasami bezpośrednio przekupstwo determinują większość lub całość porządku publicznego. W rezultacie stosunkowo niewielka część populacji, mająca dostęp do większości bogactwa i sprawująca kontrolę nad wyznamami ekonomii i finansów, jest w stanie kształtować zarówno opinię, jak i politykę publiczną we własnym interesie.

Tego rodzaju polityki prawie nigdy nie są promowane jako wyraźnie faworyzujące interesy bogatych, ale zwykle maskuje się je jakimś innym pozornie uzasadnionym celem polityki publicznej, który przypadkowo skutkuje wspieraniem lub zabezpieczaniem interesów bogatych. Te pozorne uzasadnienia mogą obejmować całą gamę działań, od ochrony środowiska, przez obronę narodową, po promowanie zdrowia publicznego. Coraz częściej można je nawet przeprowadzać w imię takich wartości, jak sprawiedliwość, równość i naprawianie historycznych zaszłości.

Polityka publiczna faworyzująca bogatych w plutokracji często nie czyni tego poprzez bezpośrednie wspieranie ich spraw, ale szkodenie interesom klasy średniej i małych przedsiębiorstw, tak aby bogaci mieli zazwyczaj bezpieczniejszą pozycję konkurencyjną w codziennym biznesie, działalności inwestycyjnej i na rynkach finansowych.

Olga Wasiuta, Sergiusz Wasiuta

S.R. Bowman, *The modern corporation and American political thought: law, power, and ideology*, Pennsylvania State University Press 1996; T.K. Kuhner, *American plutocracy*. „King's Law Journal” 2015, t. 26 (1); K. Mahbubani, *Democracy or Plutocracy?*, „Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development” 2020, t. 17; A. DiMaggio, *Rebellion in America: Citizen Uprisings, the News Media, and the Politics of Plutocracy*, Routledge, New York 2020; R.P. Formisano, *Plutocracy in America: How Increasing Inequality Destroys the Middle Class and Exploits the Poor*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2015; P.R. Krugman, *The conscience of a liberal*, W.W. Norton & Company, New York 2009; P. Krugman, *The Conscience of a Liberal cover*, W.W. Norton & Company, New York 2007; *The Long, Dark Shadows of Plutocracy*, 28.11.2014, <https://billmoyers.com/episode/long-dark-shadows-plutocracy/> [dostęp 22.03.2024]; J.D. Sachs, *Plutokracja kontra reszta świata*, 16.11.2017, <https://krytykapolityczna.pl/swiat/usa-plutokracja-sachs/> [dostęp 22.03.2024]; *The politics of plutocracy. America's rich should pay more, but there is no need to raise their income-tax rates*, 21.01.2012, <https://www.economist.com/leaders/2012/01/21/the-politics-of-plutocracy> [dostęp

22.03.2024]; J. Bradford Delong, *Is Plutocracy Really the Problem?*, 9.07.2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/krugman-plutocracy-economic-policy-by-j-bradford-delong-2019-07> [dostęp 22.03.2024]; J.E. Green, *Liberalism and the Problem of Plutocracy*, 2015, <https://www.polisci.upenn.edu/sites/default/files/Green-2015-Constellations.pdf> [dostęp 22.03.2024]; T. Kuhner, *Plutocracy and Partyocracy: Oligarchies Born of Constitutional Interpretation*, <https://www.constitutionalstudies.ca/wp-content/uploads/2019/08/21-1-Kuhner.pdf> [dostęp 22.03.2024].

POLICYJNE PODODDZIAŁY KONTRTERRORYSTYCZNE – są formacjami sił specjalnych w Policji mającymi własną strukturę organizacyjną, a także środki walki i specjalistyczne wyposażenie wraz z zapleczem logistycznym oraz ogniwami szkoleniowymi umożliwiającymi przygotowanie i przeprowadzenie operacji ratunkowych odbicia zakładników i reagowania w stosunku do szczególnie groźnych form przestępczości, zwłaszcza o charakterze zorganizowanym. Autor tej definicji Jakub Jałoszyński podkreśla, że określenie sił jako specjalne wynika z faktu ich elitarności, gotowości do prowadzenia operacji niekonwencjonalnych, posiadania specjalistycznego uzbrojenia i wyposażenia, a przede wszystkim optymalnego wyszkolenia pełniących w nich służbę funkcjonariuszy.

W Europie najbardziej znaną jednostką do walki z terroryzmem jest niemiecka formacja Grenzschutzgruppe-9, zwana w skrócie GSG-9 lub G-9. Powstała ona jako odpowiedź na tragiczne wydarzenia, jakie nastąpiły podczas Igrzysk Olimpijskich w Monachium w 1972 r. Doszło wówczas do nieudolnej akcji lokalnej Policji, chcącej uwolnić wziętych przez palestyńskich terrorystów zakładników, którymi było 11 sportowców z Izraela. Podczas tej interwencji, która zyskała miano „narodowej hańby”, zginęli wszyscy zakładnicy, pięciu zamachowców i jeden policjant. Po tej tragedii minister Genscher wydał dekret nakazujący powołanie specjalnej jednostki do walki z terroryzmem, a zadanie to zostało powierzone ppłk. U. Wegenerowi, uznanemu ekspertowi w dziedzinie terroryzmu. Tworząc nową jednostkę, Wegener oparł się na organizacji i szkoleniu takich formacji, jak brytyjski SAS, komórki antyterrorystyczne FBI oraz głównej jednostki specjalnej izraelskiej armii – Sayeret Matkal. Sam zapoznał się dokładnie z podręcznikiem terrorystów autorstwa Carlosa Manghella zatytułowanym *Mini manual do Guerrilheiro urbano*, tak by wiedzieć,

jakie są sposoby, metody i taktyka działania zamachowców. 17. kwietnia 1973 roku dowodzona przez niego jednostka uzyskała wstępną gotowość operacyjną. Do praktycznego i niezwykle spektakularnego sprawdziana podkomendnych Wegenera doszło już w nocy 217 na 18 października 1977 roku w Somalii, na lotnisku w Mogadiszu. Wylądował tam uprowadzony przez palestyńskich terrorystów samolot Boeing 737 Landshut, Lot 181. Porywacze żądali uwolnienia więźniów (tzw. pierwszej generacji Frakcji Czerwonej Armii), którzy odsiadali w więzieniach w RFN długoletnie wyroki za działalność terrorystyczną. Komandos opanowali maszynę, zabijając trzech porywaczy i uwalniając wszystkich 86 pasażerów. Sam Wegener zastrzelił dwóch terrorystów, a kierowana przez niego akcja „Magiczny ogień”, za którą otrzymał Order Zasługi RFN, wykazała, że takie specjalne pododdziały Policji są niezbędną formacją w dobie globalnego zagrożenia terroryzmem.

Za pierwszą polską jednostkę antyterrorystyczną uznaje się funkcjonujący jeszcze w strukturach Milicji Obywatelskiej Wydział Zabezpieczenia Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych, powołany do życia 22 lutego 1976 roku, na wzór fińskiej jednostki Karhu-Ryhma. Pod koniec lat 70. XX w. w strukturach Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej (ZOMO) w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie i we Wrocławiu rozpoczął się proces tworzenia plutonów specjalnych, które w 1988 roku zostały zwiększone kadrowo, do poziomu kompanii. Rozpoczęta w 1989 roku transformacja ustrojowo-ekonomiczna poza pozytywnymi zmianami skutkowała także eskalacją zagrożenia nowymi rodzajami przestępczości, do których zwalczania nie były przygotowane milicyjne struktury organizacyjne. Stąd w 1990 roku w miejsce MO utworzono Policję, która przejęła etatowe jednostki o charakterze antyterrorystycznym, Wydział Zabezpieczenia w Warszawie oraz siedem kompanii specjalnych stacjonujących w Szczecinie, Gdańsku, Białymstoku, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu, Katowicach, Krakowie i Rzeszowie.

Wydział Zabezpieczenia został przemianowany na Wydział Antyterrorystyczny Komendy Stołecznej Policji, a plutony specjalne na Kompanie Antyterrorystyczne (KAT), wchodzące organizacyjnie w skład Oddziałów Prewencji Policji. Ten stan rzeczy utrzymał się do 2000 roku. Wtedy pododdziały antyterrorystyczne wydzielono ze struktur oddziałów prewencji

i podporządkowano bezpośrednio komendantom wojewódzkim policji jako Samodzielne Pododdziały Antyterrorystyczne Policji (SPAP). Do ich zadań należało fizyczne zwalczanie terroryzmu i terroru kryminalnego, przez prowadzenie działań rozpoznawczych, bojowych, a także działań minersko-pirotechnicznych.

W następstwie tragedii w Magdalence, w której podczas akcji bojowej zginęło dwóch funkcjonariusze Policji, zostały wprowadzone dalsze zmiany. Utworzono Biuro Operacji Antyterrorystycznych (BOA), podlegające bezpośrednio Komendantowi Głównemu Policji, oraz sześć Sekcji Antyterrorystycznych (SAT) w tych komendach wojewódzkich, które nie posiadały własnego SPAP-u. Powstały one w komendach takich miast, jak: Opole, Radom, Bydgoszcz, Gorzów Wielkopolski, Kielce, Olsztyn i Lublin. Formacje te nie były jednak samodzielne, a utworzono je na bazie wcześniej działających nieetatowych grup specjalnych. Ich głównym zadaniem było wspieranie innych pionów Policji oraz służb pozapolicyjnych w sytuacjach, które wymagały użycia szczególnych sił i metod działania.

W 2016 roku na poziomie prawno-organizacyjnym przeprowadzone zostały istotne zmiany dotyczące obszaru bezpieczeństwa związanego z przeciwdziałaniem i reagowaniem na zdarzenia o charakterze terrorystycznym. Zmiany były implikacją uchwalonej 10 czerwca 2016 roku ustawy o działaniach antyterrorystycznych. W ustawie dokonano dychoomicznego podziału działań na antyterrorystyczne i kontrterrorystyczne. Za te drugie uznano działania wobec sprawców, osób przygotowujących dokonanie przestępstwa o charakterze terrorystycznym lub lub pomagających w nim, prowadzone w celu wyeliminowania bezpośredniego zagrożenia życia, zdrowia lub wolności osób lub mienia przy wykorzystaniu specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działania. Policję jako formację podległą MSWiA wskazano jako odpowiedzialną za realizację działań kontrterrorystycznych, w tym kierowanie działaniami antyterrorystycznymi na miejscu zdarzenia o charakterze terrorystycznym. Jedynie w sytuacji zaistnienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym na obszarach lub w obiektach należących do komórek i jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej takimi działaniami kieruje żołnierz Żandarmerii Wojskowej.

Ustawodawca w art. 23 ust. 4 ustawy o działaniach antyterrorystycznych wprowadził niezwykle potrzebną w operacjach wymierzonych w terrorystów możliwość specjalnego użycia broni, definiowanego również jako tzw. strzał ratunkowy. To możliwość oddania strzału z założeniem jego śmiertelnego skutku, a także oddanie strzału na rozkaz. Art. 23 ust. 1 cyt. ustawy stanowi, że „w ramach działań kontrterrorystycznych, jeżeli jest to niezbędne do przeciwdziałania bezpośredniemu, bezprawnemu, gwałtownemu zamachowi na życie lub zdrowie człowieka lub do uwolnienia zakładnika, a użycie broni palnej w sposób wyrządzający możliwie najmniejszą szkodę jest niewystarczające i przeciwdziałanie takiemu zamachowi lub uwolnienie zakładnika w inny sposób nie jest możliwe, dopuszcza się, z uwzględnieniem wszelkich okoliczności zdarzenia o charakterze terrorystycznym oraz możliwości działań kontrterrorystycznych, użycie broni palnej przeciwko osobie dokonującej zamachu albo biorącej lub przetrzymującej zakładnika, którego skutkiem może być śmierć lub bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia tej osoby, zwane dalej «specjalnym użyciem broni»”. Decyzję o dopuszczalności takiego działania podejmuje oraz cofa kierujący akcją. To on niezwłocznie przekazuje taką decyzję dowódcy grupy kontrterrorystycznej oraz informuje o niej organ wyznaczający kierującego działaniami. Dopiero po otrzymaniu decyzji o dopuszczalności specjalnego użycia broni dowódca grupy kontrterrorystycznej może wydać taki rozkaz, określając cel i sposób użycia broni. Cytowana ustawa reguluje także sprawdzenie zabezpieczeń obiektów przez Policję, stopnie alarmowe i określa procedurę ich wprowadzania. Natomiast katalog incydentów o charakterze terrorystycznym wskazujący informacje, które powinny być przekazywane przez służby, jest określany w formie Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie katalogu incydentów o charakterze terrorystycznym.

Służba kontrterrorystyczna została zobowiązana do prowadzenia działań kontrterrorystycznych oraz wspierania działań jednostek organizacyjnych Policji w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających użycia specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działania. W skład służby kontrterrorystycznej wchodzi:

- Centralny Pododdział Kontrterrorystyczny Policji „BOA”, będący jednostką organizacyjną Policji podległą bezpośrednio

Komendantowi Głównemu Policji, podczas gdy obsługę czynności wspomagających BOA w zakresie organizacyjnym, kadrowym, logistycznym i technicznym zapewnia Komenda Główna Policji;

- Samodzielne Pododdziały Kontrterrorystyczne Policji, podlegające bezpośrednio właściwym miejscowo komendantom wojewódzkim lub Komendantowi Stołecznemu Policji. Na co dzień mogą one być wykorzystywane do wspierania działań prowadzonych przez komendy wojewódzkie Policji.

W sytuacji wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym działania kontrterrorystyczne są realizowane priorytetowo. Warunkiem skuteczności działań kontrterrorystycznych jest szybkość reagowania i możliwość zapewnienia adekwatnych sił policyjnych. Aby zapewnić ujednolicenie systemu działania i organizacji samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji, BOA otrzymało kompetencje w obszarze koordynowania, przygotowania i realizacji działań kontrterrorystycznych w Policji, w tym kierowania do działań samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji. To właśnie BOA sprawuje merytoryczny nadzór nad realizacją działań bojowych i szkoleniowych oraz wykorzystaniem sił i środków, samodzielnych pododdziałów kontrterrorystycznych Policji. Do zadań BOA należą: przeciwdziałanie terroryzmowi i jego fizyczne zwalczanie oraz organizowanie, koordynowanie i nadzorowanie działań Policji w tym zakresie, a zwłaszcza:

- prowadzenie działań bojowych oraz rozpoznawczych, zmierzających do likwidowania zamachów terrorystycznych, a także przeciwdziałanie zdarzeniom o takim charakterze, w tym działań o szczególnym stopniu skomplikowania oraz w środowisku narażonym na działanie czynnika chemicznego, biologicznego, promieniowania jonizującego, nuklearnego i materiału wybuchowego;
- prowadzenie działań wymagających użycia specjalistycznych sił i środków lub stosowania specjalnej taktyki działania;
- prowadzenie negocjacji policyjnych;
- wykonywanie zadań wspierających działania ochronne podejmowane wobec osób podlegających ochronie;

- ▶ wspieranie działań jednostek organizacyjnych Policji i komórek organizacyjnych KGP w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających określonych kwalifikacji i umiejętności;
- ▶ koordynowanie przygotowań Policji do prowadzenia działań bojowych, minersko-pirotechnicznych i negocjacji policyjnych;
- ▶ analizowanie różnych aspektów zwalczania terroryzmu oraz podejmowanie inicjatyw mających wpływ na właściwą realizację zadań Policji w tym zakresie;
- ▶ współpraca z krajowymi i zagranicznymi formacjami właściwymi w sprawach przeciwdziałania terroryzmowi i jego zwalczania.

Funkcjonowanie pododdziałów kontrterrorystycznych Policji określa Zarządzenie nr 26 Komendanta Głównego Policji z dnia 19 kwietnia 2019 r., w którym uregulowano: tryb i sposób kierowania ich do działań, metody i formy działania, dowodzenie działaniami bojowymi oraz sposób prowadzenia działań bojowych i wsparcia działań ratowniczych. Zarządzenie wskazuje, że to dowódca BOA podejmuje decyzję o skierowaniu BOA do działań. Niezwłocznie po podjęciu takiej decyzji ma on obowiązek powiadomić o tym Komendanta Głównego Policji. Natomiast do kompetencji Komendanta Wojewódzkiego Policji / Komendanta Stołecznego Policji należy podjęcie decyzji o skierowaniu do działań podległego mu samodzielnego pododdziału kontrterrorystycznego Policji. Z kolei dowódca samodzielnego pododdziału kontrterrorystycznego Policji w przypadku skierowania formacji do działań poza obszarem właściwości miejscowej powiadamia dowódcę BOA oraz dowódcę właściwego miejscowo samodzielnego pododdziału kontrterrorystycznego Policji. Do Komendanta Głównego Policji należy podjęcie decyzji o uruchomieniu Centralnego Odvodu Kontrterrorystycznego KGP (COK KGP), gdy realizacja zadań wymaga użycia sił i środków więcej niż jednego pododdziału kontrterrorystycznego Policji realizowanych w ramach działań określonych w przepisach w sprawie metod i form przygotowania realizacji działań Policji w związku ze zdarzeniami kryzysowymi lub w przypadku ogłoszenia stopnia alarmowego, określonego w art. 15 Ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych. Komendant wojewódzki Policji / Komendant Stołeczny Policji i Dowódca BOA mogą wystąpić z wnioskiem do Komendanta Głównego Policji o uruchomienie COK KGP.

Pododdziały kontrterrorystyczne Policji prowadzą działania bojowe lub wsparcie działań ratowniczych. Te pierwsze realizowane są jako: działania kontrterrorystyczne, działania ratunkowe, działania realizacyjne i działania minersko-pirotechniczne. Działania minersko-pirotechniczne mogą być prowadzone jako element działań kontrterrorystycznych, ratunkowych, realizacyjnych lub wsparcia działań ratowniczych. Działania ratownicze są realizowane na podstawie przepisów o ochronie przeciwpożarowej.

Proces szkolenia funkcjonariuszy pododdziałów kontrterrorystycznych Policji został ujednolicony, co sprawia, że wszyscy funkcjonariusze, bez względu na formację, mają tak samo wysoki poziom umiejętności. Szkolenie to obejmuje szkolenie podstawowe i poligonowe, a także specjalistyczne, oparte na zatwierdzanym przez Komendanta Wojewódzkiego Policji rocznym planie zajęć doskonalenia zawodowego dla funkcjonariuszy SPKP z danego województwa. Zawiera on programy lokalnego doskonalenia zawodowego na dany rok, opisujące poszczególne bloki szkoleniowe. W związku ze standaryzacją szkolenia jednostek kontrterrorystycznych w Polsce plan ten powstaje na podstawie „Programu doskonalenia zawodowego dla policjantów służby kontrterrorystycznej” opracowanego centralnie, przez Wydział Szkoleniowo-Bojowy BOA.

Szkolenie podstawowe i poligonowe obejmuje takie elementy, jak m.in.: taktyka czarna (CQB), zielona i czerwona (TCCC), szkolenie strzeleckie oraz szkolenia z zakresu technik wysokościowych. Po ukończeniu kursu podstawowego funkcjonariusze trafiają do poszczególnych sekcji, gdzie realizują przewidziane dla nich działania bojowe oraz przechodzą kolejne szkolenia specjalistyczne. Należą do nich następujące szkolenia: breacherskie, nurkowe, z negocjacji, KPSK, spadochronowe, pirotechniczne, prowadzenia działań taktyczno-bojowych, z zakresu alpinistyki górskiej, z zakresu ratownictwa medycznego i morskiego, snajperskie oraz walki wręcz, obejmujące najskuteczniejsze techniki z różnych stylów walki. Wskazane szkolenia odbywają się przy współpracy innych podmiotów, takich jak: jednostki Wojsk Specjalnych, pododdziały specjalne Straży Granicznej, Wydział V antyterrorystyczny ABW, Państwowa Straż Pożarna, GOPR i Pogotowie Ratunkowe. Kursy odbywają się na terenie całego kraju i realizowane są przez poszczególne jednostki lub wspólnie przez kilka

jednostek będących samodzielnymi pododdziałami kontrterrorystycznymi Policji. W programie szkoleń organizowanych przez BOA wykorzystywany jest również śmigłowiec Black Hawk. Przykładem takich właśnie zajęć były ćwiczenia o kryptonimie „Bieszczady”. Intensywny trening obejmował m.in. ćwiczenia na polanie w pobliżu skoczni narciarskiej, działania desantowe i ewakuacyjne grupy bojowej w opuszczonym budynku oraz strzelania taktyczne na terenie strzelnicy w górskim terenie, ćwiczenia na zaporze w Solinie i na wysepce usytuowanej na Sanie. Nie zabrakło też treningu z psami bojowymi. Przećwiczone z nimi różnorodne warianty działań operacyjnych czy ratowniczych z wykorzystaniem technik wysokościowych oraz statku powietrznego, by w ten sposób przygotować je do jak największej liczby różnych sytuacji. Przyjęte na potrzeby warsztatów scenariusze z udziałem Black Hawka były okazją do przećwiczenia poprawnej komunikacji między załogą śmigłowca a kontrterrorystami. Prawidłowe wykonanie trudnych elementów treningu zależało od doskonałego zgrania lotników z zespołem bojowym i ratownikami biorącymi udział w ćwiczeniach, zwłaszcza gdy ćwiczono np. na obiektach infrastruktury krytycznej.

Cykl opisanych szkoleń o charakterze praktycznym jest uzupełniany kursami teoretycznymi obejmującymi zagadnienia prawne i podstawy psychologii. Funkcjonariusze na bieżąco zapoznają się z nowymi rodzajami uzbrojenia i wyposażenia. Istotną kwestią jest wprowadzanie w tym zakresie standaryzacja, co sprawia, że zarówno broń, jak i specjalistyczne wyposażenie polskich jednostek kontrterrorystycznych są systematycznie ujednolicane.

Aby dobór kadrowy był właściwy, kandydaci zainteresowani służbą w SPAP muszą przejść 13 prób sprawnościowych, przeprowadzanych w ciągu jednego dnia. Są to: pływanie na dystansie 200 m, pływanie pod wodą na dystansie 25 m, skok z wieży basenowej do wody, pokonanie toru przeszkód, wspinanie się po linie, bieg w czasie 12 minut, wyciskanie sztangi w leżeniu na ławeczce, uginanie ramion w zwisie na drążku (podciąganie na drążku), uginanie ramion w podporze na poręczach, siady z leżenia w czasie 2 minut, wejścia na podest z obciążeniem w czasie 2 minut, ocena predyspozycji psychofizycznych podczas wykonywania ćwiczeń ogólnorozwojowych, a następnie prowadzenia walki w pozycji stojącej oraz w parterze i próba wysokościowa.

Wysokie wymagania stawiane kandydatom do służby, ciągły proces intensywnych szkoleń, specjalistyczne wyposażenie w najnowsze uzbrojenie i sprzęt sprawiają, że policyjne pododdziały kontrterrorystyczne uznawane są za jedno z najlepszych tego rodzaju formacji na świecie.

Andrzej Czop

K. Jałoszyński, M. Stępiński, M. Olechnowicz, *Policyjne Siły Kontrterrorystyczne w Polsce, organizacja, zadania, uzbrojenie i wyposażenie*, Bellona: Melanż, Warszawa 2019; K. Jałoszyński, *Jednostka kontrterrorystyczna – element działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2011; A. Czop, *Rola Specjalistycznych Uzbrojonych Formacji Ochronnych w przeciwdziałaniu zagrożeniom terrorystycznym w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego m. KEN w Krakowie, Kraków 2021; Kryptonim „Bieszczady” – Bieszczadzkie ćwiczenia w dzień i w nocy, 02.03.2024, <https://policja.pl/pol/boa/aktualnosci/242402,Kryptonim-quotBieszczady-quot-Bieszczadzkie-cwiczenia-w-dzien-i-w-nocy.html> [dostęp 12.03.2024]; K. Matecki, T. Łukaszewski, *Policyjni kontrterroryści, Magazyn Ludzi Akcji Special Ops*, 30.11.2023, <https://www.special-ops.pl/artukul/jednostki-specjalne/113765,policyjni-kontrterrorysci> [dostęp 12.03.2024]; M. Mazurek, *Policja w systemie antyterrorystycznym RP, Wybrane zagadnienia problematyki terroryzmu*. Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2021; Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych, Dz.U. 2016 poz. 904.

POLITYKA WOJSKOWA NATO WS. KOMUNIKACJI STRATEGICZNEJ – to kompleksowy proces planowania, kierowania i kontrolowania przekazu informacyjnego w sposób skoordynowany, aby osiągnąć określone cele i efekty. W kontekście różnych dziedzin, takich jak wojsko, polityka, biznes czy public relations, pojęcie to może przybierać różne formy. Pochylenie się nad tą perspektywą jest zawsze kluczowe i może bezpośrednio wpłynąć na pomyślność działań i polityki Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego. NATO powstało w 1949 roku na mocy podpisanego w Waszyngtonie przez 12 państw Traktatu Północnoatlantyckiego. Szczególną funkcję w funkcjonowaniu NATO pełni, zapisana w art. 5 Traktatu, klauzula wzajemnej obrony. Przewiduje ona, że atak na jednego lub więcej sojuszników będzie oznaczał atak na wszystkich członków Sojuszu. Obecnie w skład NATO wchodzi 31 państw. W związku

z tym sojusz powinien korzystać z różnorodnych środków komunikacji, obejmujących tradycyjne media, platformy internetowe oraz zaangażowanie społeczne, aby kształtować świadomość, zrozumienie i poparcie dla podejmowanych decyzji i operacji. To wymaga zharmonizowanego podejścia instytucjonalnego, koordynacji działań z państwami członkowskimi NATO i między wszystkimi właściwymi podmiotami, a także zgodności z ustalonymi strategiami, procedurami i zasadami działania Sojuszu. Skuteczna strategia komunikacji strategicznej NATO wymaga uwzględnienia następujących elementów:

- ▶ wyraźnych definicji;
- ▶ kluczowych celów komunikacji strategicznej;
- ▶ fundamentalnych zasad, które kierują procesem komunikacji strategicznej;
- ▶ spójnych powiązań między różnymi dziedzinami informacyjnymi w ramach NATO, takimi jak dyplomacja publiczna, cywilna i wojskowa działalność informacyjna, operacje informacyjne i operacje psychologiczne;
- ▶ określenia ról, autorytetów i aktorów w NATO z odpowiedzialnościami w zakresie komunikacji.

Celem komunikacji strategicznej NATO jest, w zależności od okoliczności i obszarów działań, pozytywny i bezpośredni wpływ na:

- ▶ skuteczne przeprowadzanie operacji, misji i działań NATO poprzez włączenie strategicznego planowania komunikacji do wszystkich planów operacyjnych i politycznych;
- ▶ budowanie trwałej koordynacji z państwami NATO w celu uzyskania społecznego poparcia dla konkretnych polityk, operacji i innych działań;
- ▶ kreowanie ogólnej świadomości i zrozumienia NATO w ramach szerokich i trwałych działań dyplomacji publicznej.

Korzystanie z mediów społecznościowych jest dozwolone dla wszystkich pracowników wojskowych i cywilnych NATO, jednak z zachowaniem pewnych ograniczeń. Personel nie powinien używać mediów społecznościowych w sposób, który stanowiłby zagrożenie dla bezpieczeństwa operacyjnego lub organizacyjnego NATO, ujawniania poufnych informacji czy komentowania negatywnie polityki Sojuszu i poszczególnych członków

NATO w kwestiach bezpieczeństwa. Wszelkie naruszenia przepisów krajowych kraju pochodzenia pracownika powinny być również eliminowane. W dziedzinie wojskowej komunikacja strategiczna obejmuje różnorodne inicjatywy, takie jak operacje psychologiczne, wojskową działalność informacyjną, zaangażowanie kluczowych liderów, strategie dezinformacyjne, działania w obszarze walki elektronicznej, CIMIC, zakłócanie oraz zabezpieczanie sieci komputerowych. Te różnorodne przedsięwzięcia kwalifikują się jako operacje informacyjne, reprezentujące jedną z najrozleglejszych dziedzin w ramach komunikacji strategicznej na szczeblu wojskowym.

Komunikacja strategiczna NATO obejmuje szeroki zakres działań mających na celu skuteczne przekazywanie swoich intencji, działań i polityk zarówno wewnątrz organizacji, jak i na zewnątrz, do państw członkowskich, partnerów, a także potencjalnych przeciwników. Jest to proces kompleksowy, który wymaga ciągłej koordynacji i adaptacji do zmieniających się warunków międzynarodowych, zagrożeń bezpieczeństwa oraz ewoluującej technologii i mediów.

Ważną datą związaną z komunikacją strategiczną NATO jest rok 2009. To właśnie w tym okresie Sojusz zaczął opracowywać koncepcję komunikacji strategicznej dostosowanej do współczesnych wyzwań. Działania te wynikały z tego, że NATO miało trudności, żeby zdobyć oraz utrzymać poparcie wśród ludzi zamieszkujących Afganistan. W ramach tej koncepcji ludzie mający zostać adresatami komunikacji strategicznej NATO powinni otrzymywać możliwie spójne oraz wiarygodne informacje, których otrzymanie w odpowiedni sposób będzie budować zaufanie do sojuszu. Odbiorcy nie powinni w takim przypadku być do dyspozycji tylko strony przeciwnej i jej działań informacyjnych lub dezinformacyjnych. W 2017 roku powstała zatwierdzona przez Komitet Wojskowy NATO „Polityka wojskowa NATO ws. komunikacji strategicznej”, a w grudniu 2018 roku na szczeblu Sojuszu rozpoczęły się prace nad doktryną komunikacji strategicznej NATO (*Allied Joint Doctrine for Strategic Communications*). Ten sojusz ma zdecydowane chronić wolność i bezpieczeństwa sojuszników, a jego kluczowym celem jest zapewnienie zbiorowej obrony przed wszystkimi zagrożeniami, ze wszystkich kierunków. Zapowiedziano wzmocnienie Sojuszu w oparciu o niepodzielne bezpieczeństwo, solidarność i zobowiązanie do wzajemnej obrony. Głównym niebezpieczeństwem są

Rosja oraz Chiny, zagrożenia w cyberprzestrzeni, terroryzm oraz płynące zagrożenie z Bliskiego Wschodu i są one uważane za najważniejsze problemy Sojuszu.

Na współczesnym etapie ery informacyjnej niezrównana szybkość oraz wszechobecność mylnych przekazów i dezinformacji dzielą, dezorientują i tworzą kulturę braku politycznego i obywatelskiego zaangażowania. Jest to problem globalny. Doświadczamy tego w Stanach Zjednoczonych i w całym Sojuszu NATO tak samo dotkliwie, jak w każdej innej części świata. W zamierzeniu ma to wprowadzić chaos w globalnych mediach. Dziś ważniejsze niż kiedykolwiek jest szerzenie krytycznie ważnego przesłania NATO, jakim jest wspieranie wolności jednostki, demokracji i praw człowieka zarówno w jego granicach, jak i na całym świecie. Gdy rozpoczęły się działania wojenne Rosji w Ukrainie, na progu Sojuszu, fundamentalne wartości integralności terytorialnej i naszego porządku międzynarodowego opartego na zasadach są kwestionowane, a nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa narastają. Jednak Sojusz ma historię po swojej stronie. To właśnie zdolność NATO do zachowania jedności w obliczu tych zagrożeń gwarantuje naszą wolność i bezpieczeństwo. Wspólna historia i zasady wyznawane przez członków Sojuszu od dziesięcioleci sprawiły, że zdolność do wzajemnej obrony jest niepodważalna. Jedność w obrębie Sojuszu i we współpracy z partnerami na całym świecie jest imperatywem. Dzisiejsze środowisko informacyjne, charakteryzujące się ciągłym cyklem informacyjnym, dostępem do portali społecznościowych, połączeniem odbiorców na terytoriach państw NATO oraz na świecie, ma bezpośredni wpływ na to, jak działania Sojuszu są postrzegane przez kluczowych odbiorców. W perspektywie przyszłości NATO będzie musiało również dostosować się do zmieniającej się roli mediów społecznościowych i nowych technologii komunikacyjnych, aby efektywnie przeciwdziałać dezinformacji i propagandzie w cyberprzestrzeni.

Wykorzystywanie nowoczesnych technologii w polityce wojskowej NATO jest bardzo ważne ze względu na rozwijającą się cyfryzację itp. W dobie cyfryzacji i globalnego zasięgu mediów społecznościowych NATO coraz bardziej polega na nowoczesnych technologiach do prowadzenia swojej komunikacji strategicznej. Wykorzystanie mediów społecznościowych, aplikacji mobilnych czy platform cyfrowych pozwala

na szybkie i skuteczne dotarcie do szerokiej publiczności. Jednocześnie sojusz musi zmagać się z wyzwaniami takimi jak cyberataki, dezinformacja i manipulacja informacjami, które wymagają stałego monitorowania, analizy i odpowiedzi.

Polityka wojskowa NATO w obszarze komunikacji strategicznej skupia się na skutecznej wymianie informacji, budowaniu zaufania i koordynacji działań między sojusznikami w obliczu współczesnych zagrożeń, takich jak agresja hybrydowa, cyberatak czy dezinformacja. NATO podejmuje szereg działań, takich jak edukacja społeczeństwa, współpraca z partnerami społecznymi i sektorem prywatnym, monitorowanie trendów w mediach społecznościowych oraz promowanie wartości demokratycznych, aby przeciwdziałać dezinformacji i propagandzie wrogo nastawionej wobec Sojuszu. Centrum Eksperckie NATO ds. Komunikacji Strategicznej jest kluczową instytucją w tym procesie, działającą niezależnie jako placówka niebędąca częścią struktur wojskowych NATO, mającą na celu wzmocnienie odporności społecznej na dezinformację i zapewnienie skutecznej komunikacji w obrębie Sojuszu.

Żanna Osikowicz

Nowa koncepcja strategiczna NATO, The Warsaw Institute Review, <https://war-sawinstitute.review/pl/aktualnosci/nowa-koncepcja-strategiczna-nato/> [dostęp 29.09.2022]; L.Simon, *Madrycka Koncepcja strategiczna a przyszłość NATO*, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2022/06/02/madrycka-koncepcja-strategiczna-a-przyszlosc-nato/index.html> [dostęp 02.06.2022]; *Komunikacja strategiczna*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/19949/Komunikacja_Strategiczna_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 18.03.2024]; G. Nowacki, *Komunikacja strategiczna w erze społeczeństwa informacyjnego*, Wojskowa Akademia Techniczna <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/fa28b7a2-e74b-4cdf-ac23-c852247595b4/content> [dostęp 09.03.2024]; T.Kacała, *Komunikacja strategiczna*, „Przegląd morski”, 2012/03, <https://archiwum-cdisz.wp.mil.pl/plik/file/Publikacje/kacala.pdf> [dostęp: 04.03.2024]; *Koncepcja tłumaczenia NATO*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/koncepcja_strategiczna_nato_tlumaczenie.pdf [dostęp 08.03.2024]; T. Kacała, *Komunikacja strategiczna. Centrum Doktryn i Szkolenia Sił Zbrojnych*, „Przegląd Morski”, 2012, <http://cdisz.wp.mil.pl/plik/file/Publikacje/kacala.pdf> [dostęp 23.03.2024]; *Wojna, dezinformacja i „fejkoodporni”*, <https://polska-zbrojna.pl/>

home/articleshow/36791?t=Wojna-dezinformacja-i-fejkoodporni- [dostęp 19.03.2022]; E.Trudeau, *Kompleksowe i skoordynowane podejście do strategicznej komunikacji*, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2023/03/16/kompleksowe-i-skoordynowane-podejscie-do-strategicznej-komunikacji/index.html> [dostęp 16.03.2023]; *Akademickie Centrum Komunikacji Strategicznej*, https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/u/af/14/afi43adc-70e6-463a-8448-faafodf61e9a/biuletyn_nr_3.pdf [dostęp 26.03.2024]; Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji, *Komunikacja strategiczna w Polsce*, <https://capd.pl/pl/analizy/216-komunikacja-strategiczna-w-polsce> [dostęp 28.10.2019]; H.Batorowska, R. Klepka, O. Wasiuta, *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2019; J. Nowicka, W. Załoga, Z.Ciekanowski, *Komunikacja strategiczna w naukach o zarządzaniu i jakości oraz w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach” 2018, nr 1 (14).

POLSKI CZERWONY KRZYŻ (PCK) jest najstarszą polską organizacją humanitarną i jedną z najbardziej znaczących organizacji charytatywnych w Polsce. Działa na rzecz pomocy osobom potrzebującym, zarówno w czasie kryzysów i katastrof, jak i na co dzień. Polski Czerwony Krzyż jest częścią Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy i w swoich działaniach kieruje się siedmioma zasadami, które są stałe i nie podlegają wpływom aktualnych ideologii. Są nimi: humanitaryzm, bezstronność, neutralność, niezależność, dobrowolność, jedność i powszechność. Polski Czerwony Krzyż działa na podstawie Ustawy z dnia 16 listopada 1964 r. o Polskim Czerwonym Krzyżu oraz w oparciu o Statut zatwierdzony Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 20 września 2011 r. W rozumieniu Konwencji Genewskich o ochronie ofiar wojny z dnia 12 sierpnia 1949 roku i Protokołów dodatkowych z dnia 8 czerwca 1977 roku PCK jest stowarzyszeniem krajowym Czerwonego Krzyża Rzeczypospolitej Polskiej.

Misją Polskiego Czerwonego Krzyża są dążenie do zapobiegania cierpieniom ludzkim, minimalizowanie ich skutków, a także ochrona ludzkiej godności, niezależnie od narodowości, rasy, płci, przekonań religijnych lub politycznych. PCK realizuje szereg działań. Są nimi:

- upowszechnianie międzynarodowego prawa humanitarnego – prowadzenie szkoleń i wykładów w zakresie międzynarodowego prawa

- humanitarnego, których celem jest m.in. przybliżenie tematyki regulacji obejmujących osoby cywilne i żołnierzy podczas konfliktu zbrojnego;
- ▶ prowadzenie Krajowego Biura Informacji i Poszukiwań – podejmowanie działań mających na celu odnalezienie zaginionych podczas wojen oraz łączenie rodzin;
 - ▶ promocja honorowego krwiodawstwa – realizacja kampanii i innych przedsięwzięć ukierunkowanych na rozwój krwiodawstwa i krwiolecznictwa w kraju, w tym pozyskiwanie honorowych dawców krwi;
 - ▶ pomoc ofiarom klęsk żywiołowych i katastrof w Polsce i na świecie – oferowanie pomocy ludziom w sytuacjach kryzysowych i podejmowanie działań przygotowujących społeczeństwo do właściwego reagowania na wypadek tego typu zdarzeń;
 - ▶ pomoc humanitarna – angażowanie się w ratowanie życia i zdrowia osób poszkodowanych w wyniku wypadków czy konfliktów zbrojnych przez działania obejmujące zarówno udzielanie pierwszej pomocy, jak i organizację pomocy długofalowej dla poszkodowanych;
 - ▶ opieka zdrowotna i promocja właściwych zachowań zdrowotnych i ekologicznych – realizacja programów związanych z promocją zdrowia, profilaktyką chorób i uzależnień oraz udzielaniem pomocy medycznej potrzebującym, a ponadto wspieranie szpitali, przychodni oraz placówek opieki zdrowotnej na terenie całego kraju;
 - ▶ pomoc socjalna – podejmowanie działań na rzecz osób najbardziej potrzebujących, starszych, chorych, niepełnosprawnych, bezdomnych oraz innych grup znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej polegających m.in. na aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, dostarczaniu posiłków, odzieży, leków oraz zapewnianiu schronienia;
 - ▶ szkolenia z zakresu udzielania pierwszej pomocy – prowadzenie zajęć edukacyjnych dotyczących udzielania pierwszej pomocy oraz działań w sytuacjach kryzysowych, mających na celu zwiększenie świadomości społecznej i przygotowanie do działań ratunkowych;
 - ▶ działalność edukacyjna na rzecz dzieci i młodzieży, wolontariat – prowadzenie kampanii i projektów edukacyjnych, których

adresatami są najmłodsi, np. „Superwiewiórka – przyjaciółka Oli i Kuby”, „Ratowniczek – pomaga ci pomagać”, „Dbam o swoje zdrowie”, „Nie bądź obojętny – naucz się pierwszej pomocy”, „Dziel się uśmiechem”, „Drogowe ABC”, „Bezpieczny patrol” oraz „#AkcjaDonacja”; organizacja kolonii letnich, prowadzenie placówek edukacyjno-oświatowych, opiekuńczych i socjalnych oraz szkoleń dla wolontariuszy, umożliwiających im nabycie odpowiednich kompetencji niezbędnych do wykonywania swoich zadań.

Dzięki zaangażowaniu pracowników, wolontariuszy oraz wsparciu społecznemu Polski Czerwony Krzyż odgrywa istotną rolę w budowaniu lepszego społeczeństwa w Polsce, świadcząc pomoc humanitarną, socjalną, ratowniczą i medyczną w różnych sytuacjach życiowych.

Znakiem rozpoznawczym PCK jest czerwony krzyż na białym tle, mający dwa znaczenia: ochronne i informacyjne. W pierwszym znaczeniu znak ten jest używany w razie konfliktu zbrojnego i ma za zadanie chronić, w rozumieniu Konwencji Genewskich i Protokołów Dodatkowych, oznaczone nim osoby, jednostki medyczne oraz środki transportu przed atakiem. By znak spełniał funkcję ochronną, powinien być widoczny i mieć odpowiednio duże rozmiary. Znak czerwonego krzyża w ujęciu informacyjnym ma z kolei niewielkie wymiary i wskazuje, że dane osoby lub obiekty nim oznaczone są związane z Międzynarodowym Ruchem Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca. Stosowanie znaku czerwonego krzyża przez stowarzyszenia krajowe w czasie pokoju powinno występować razem z jego nazwą lub inicjałami.

Struktura organizacyjna Polskiego Czerwonego Krzyża obejmuje cztery poziomy: krajowy, okręgowy, rejonowy i jednostki podstawowe. W ramach poziomu krajowego funkcjonuje Zarząd Główny Polskiego Czerwonego Krzyża, na terenie województw – 16 Oddziałów Okręgowych, zaś na szczeblu powiatowym istnieje ponad 200 Oddziałów Rejonowych. Najniższy poziom w hierarchii stanowią jednostki podstawowe, takie jak: Szkolne Koła PCK, Grupy Społecznych Instruktorów Młodzieżowych (SIM), Kluby Honorowych Dawców Krwi, Grupy Ratownictwa i Grupy Pomocy Humanitarnej. Naczelną władzę nad pracami Stowarzyszenia sprawują Krajowy Zjazd i Zarząd Główny. Krajowy Zjazd jest organem,

który w ramach swoich kompetencji reguluje wewnętrzne zasady funkcjonowania Stowarzyszenia oraz stanowi o strategii jego działań. W jego skład wchodzi delegaci terenowi – przedstawiciele okręgów. Zarząd Główny PCK z kolei jest organem wykonawczym kierującym pracami Stowarzyszenia. Jego członków wybiera na czteroletnią kadencję. Obecnie (2024 rok) w skład Zarządu wchodzi: Jerzy Bisek jako Prezes Polskiego Czerwonego Krzyża, Zbigniew Klawczyński i Jerzy Zaborowski, pełniący funkcję Wiceprezesów Polskiego Czerwonego Krzyża, oraz Jolanta Chełmińska, Waldemar Gołaś, Andrzej Kinasiewicz, Mariusz Malewicz, Michał Mikołajczyk, Antoni Olak, Janusz Sibiński, Zbigniew Zawadzki – Członkowie Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża. Na poziomie krajowym działają również: Główna Komisja Rewizyjna, Sąd Organizacyjny oraz Kapituła Odznaki Honorowej PCK.

Inspiracją dla powstania Polskiego Czerwonego Krzyża były doświadczenia związane z I wojną światową oraz pragnienie wsparcia i chęć niesienia pomocy ofiarom różnych tragedii i nieszczęść. Historia PCK sięga roku 1919, kiedy to po odzyskaniu przez Polskę niepodległości z inicjatywy Stowarzyszenia Samarytanin Polski zwołano naradę istniejących na ziemiach polskich organizacji, które w swoich działaniach kierowały się zasadami Czerwonego Krzyża. W toku wspólnych ustaleń 18 stycznia 1919 roku utworzono, pod patronatem Heleny Paderewskiej, Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża (PTCK). Po zatwierdzeniu statutu PTCK przez rząd zorganizowano zebranie konstytucyjne 27 kwietnia 1919 roku, podczas którego dokonano wyboru Zarządu Głównego z Pawłem Sapiehą na czele. Jego kandydatura na prezesa była jak najbardziej zasadna, gdyż posiadał on w tym zakresie spore doświadczenie, które zdobył, kierując w trakcie wojny pracami Czerwonego Krzyża w Galicji. Po kilku miesiącach sprawowania urzędu Paweł Sapieha jednak zrezygnował, a jego miejsce zajęła Helena Paderewska.

14 lipca 1919 roku Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża zostało zarejestrowane przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, który uznał je za jedyną organizację czerwonokrzyżską działającą na całym terytorium Polski. 16 września 1919 roku PTCK został formalnie przyjęty do Ligi Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża. Do pierwszych zadań stojących przed PTCK należało niesienie pomocy rannym w powstaniu

wielkopolskim oraz ofiarom walk o granice niepodległej ojczyzny. Początek działalności tej organizacji wiązał się głównie z walką z epidemiami chorób zakaźnych, organizacją pomocy sanitarnej dla wojska oraz opieką nad repatriantami. Dosyć szybko organizacja zaczęła rozrastać się i poszerzać swoją aktywność. W większych miastach organizowano szkolenia dla pielęgniarek i pielęgniarzy, otwierano zakłady medyczne. Dużą uwagę poświęcano sprawom higieny i poprawie warunków sanitarnych w miejscach użyteczności publicznej.

Bardzo korzystny okres dla rozwoju tej organizacji jest związany z osobą Michaliny Mościckiej – pierwszej damy, która z ogromnym oddaniem zaangażowała się w jej sprawy. Niewątpliwie zasługą Mościckiej było wydanie przez prezydenta specjalnego rozporządzenia 1 września 1927 roku, w którym Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża zmieniło nazwę na obowiązującą do dziś – Polski Czerwony Krzyż. Określono wówczas status prawny organizacji, a patronat nad nią objęła sama Mościcka. W dokumencie zapisano m.in., że „Głównym zadaniem stowarzyszenia Polski Czerwony Krzyż jest współdziałanie z instytucjami sanitarno-wojskowymi w czasie wojny i przygotowywanie się do tego współdziałania w czasie pokoju”. Na stanowisko nowego prezesa powołano Henryka Potockiego, pod którego kierownictwem organizacja przygotowywała się do wojny.

W okresie II wojny światowej Polski Czerwony Krzyż był jedyną polską organizacją tolerowaną przez Niemców, zatem jej działalność była nieoceniona. Przygotowywano w konspiracji szkolenia, starano się organizować pomoc dla więźniów obozów koncentracyjnych. Podczas Powstania Warszawskiego członkowie Czerwonego Krzyża tworzyli patrole medyczne i świadczyli pomoc w zaimprovizowanych szpitalach polowych. Po zakończeniu działań wojennych najważniejszą formą aktywności Polskiego Czerwonego Krzyża było poszukiwanie członków rodzin rozdzielonych podczas wojny i na tej płaszczyźnie odnotowano wiele sukcesów. Przez pierwsze lata powojenne władze nie ingerowały w działania organizacji, natomiast później nastąpiła nacjonalizacja jej majątku (szpitale, przychodnie, sanatoriów, stacji pogotowia), co spowodowało znaczne ograniczenie możliwości oddziaływania. Zaistniała sytuacja wymusiła jednak konieczność, by instytucja stała się samowystarczalna

i funkcjonowała niezależnie od państwa. W takiej formule istnieje do dziś, stale rozszerzając zakres swojej działalności.

Magdalena Szumiec

Ustawa z dnia 16 listopada 1964 r. o *Polskim Czerwonym Krzyżu* (Dz.U. z 2019 r. poz. 179); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 września 2011 r. w sprawie zatwierdzenia statutu *Polskiego Czerwonego Krzyża* (Dz.U. z 2011 r. nr 217, poz. 1284); Konwencje Genewskie o ochronie ofiar wojny z dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. z 1956 r. nr 38, poz. 171); Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczące ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. nr 41, poz. 175); *Polski Czerwony Krzyż*, <https://pck.pl/> [dostęp 18.03.2024]; R. Gałąj-Dempniak, B.H.Toszek, *Polski Czerwony Krzyż w służbie prawa i bezpieczeństwa humanitarnego, sanitarnego i zdrowotnego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020; J. Szymoniczek, *W cieniu wojny, Polski Czerwony Krzyż w latach 1945-1972*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2016; *100 lat temu powstało Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża*, <https://dzieje.pl/artykuly-histeryczne/100-lat-temu-powstalo-polskie-towarzystwo-czerwonego-krzyza>, [dostęp 18.03.2024]; Z. Abramek, *Powstanie i działalność Polskiego Czerwonego Krzyża*, Polski Czerwony Krzyż. Zarząd Okręgowy, Warszawa 2001.

PORNOGRAFIA stanowi zjawisko towarzyszące ludzkości od zarania dziejów, a mimo to definiowanie tego pojęcia wydaje się problematyczne. Badacze zajmujący się tą tematyką często nie precyzują omawianego terminu bądź opisują go na bardzo ogólnym poziomie. Najczęściej pornografię określa się jako materiały o jawnie seksualnym charakterze, których nadrzędnym celem jest wywołanie podniecenia seksualnego. Ich odbiorcami mają być osoby dorosłe, jednak rozwój technologii w ostatnich dekadach, ze szczególnym uwzględnieniem internetu, sprawił, że założenie to przestało być realistyczne. Możliwości dotyczące dystrybucji cyberpornografii są praktycznie nieograniczone, podobnie jak dostęp do niej, co generuje konieczność podejmowania debat w tym zakresie, obejmujących kwestie społeczne, moralne, prawne, a nawet medyczne.

Według badań korzystanie z pornografii jest powszechne w Europie, Ameryce Północnej i Australii (dotyczy około 70–94% dorosłych).

Generuje aż 30% ruchu w Internecie i dotyczy jej co czwarte pytanie zadane w sieci. Ze statystyk na stronie Pornhub Insights, które wskazują na pewne tendencje, można dowiedzieć się, że w 2021 roku w tym zestawieniu przodowały zdecydowanie Stany Zjednoczone, a następnie Zjednoczone Królestwo, Japonia, Francja, Włochy, Kanada, Niemcy, Filipiny, Brazylia, Hiszpania, Australia, Polska (13. pozycja), za którą usytuowały się Ukraina, Holandia, Argentyna, Kolumbia, Rosja, Szwecja i Chile. Najwięcej czasu jednorazowo spędzali na takich stronach Filipińczycy, Japończycy i Francuzi (średnia wyniosła 9 minut i 55 sekund). Wśród użytkowników przeważali znacznie mężczyźni (przykładowo proporcje w naszym kraju wyniosły 68% i 32%), poza Filipinami, gdzie nieznacznie przeważały kobiety, a także Kolumbią, Argentyną, Meksykiem, Ukrainą, gdzie różnice wyniosły tylko od kilku do kilkunastu procent na korzyść płci męskiej. Omawiany serwis ze stronami dla dorosłych odwiedzali użytkownicy deklarujący najczęściej przedział wiekowy 25–34 oraz 18–24 lata (po ¼ odbiorców tych treści), nieco ponad 1/5 w wieku 35–44 lata, trochę więcej niż 1/10 – 45–54 lata, blisko co dziesiąty – 55–64 lata oraz 7% powyżej 65 lat.

W rozważaniach nad pornografią najmniej wątpliwości budzą chyba aspekty prawne. Samo korzystanie z niej jest zazwyczaj legalne, poza konkretnymi przypadkami, które wyraźnie określono w polskim Kodeksie Karnym, głównie w Art. 191, 200 i 202. Jeśli chodzi o materiały przedstawiające osoby pełnoletnie, obostrzeń jest zdecydowanie mniej. Karze grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat dwóch podlega publiczne prezentowanie takich treści w sposób mogący narzucić ich odbiór osobie, która tego sobie nie życzy. Jeszcze poważniejsze konsekwencje (utrata wolności od trzech miesięcy do pięciu lat) przewidziano dla odbiorcy zdjęć czy filmów utrwalających wizerunek osoby nagiej lub będącej w trakcie czynności seksualnej, które uzyskano przemocą, groźbą lub podstępem i rozpowszechniono je bez jej zgody.

Więcej przypadków czynów nielegalnych dotyczy przepisów związanych z dziećmi i młodzieżą poniżej lat 15. Ponieważ kontakt z treściami pornograficznymi jest dla tej grupy wiekowej najbardziej szkodliwy, zabronione jest nie tylko prezentowanie jej takich materiałów, ale nawet rozpowszechnianie ich w sposób umożliwiający małoletnim zapoznanie się z nimi, w tym ich reklamowanie lub promowanie. Karze podlega

również udostępnianie im przedmiotów o charakterze pornograficznym bądź prezentowanie im wykonania czynności seksualnej (pozbawienie wolności do lat trzech).

Najsurowiej karana jest pornografia dziecięca – jej produkowanie, utrwalanie, sprowadzanie, przechowywanie, posiadanie, rozpowszechnianie, prezentowanie, uzyskiwanie dostępu do takich treści. Te czyny podlegają różnym karom od grzywny (najniższa możliwa kara w odniesieniu do przypadków, w których wytworzona się lub przetwarza wizerunku małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej), poprzez karę ograniczenia wolności aż do pozbawienia jej aż do lat 12 (przy szeroko pojętym udostępnianiu takich treści z faktycznym udziałem małoletniego).

Już z samych zagadnień podejmowanych przez prawo wynika, że największe problemy w omawianym zakresie to pornografia dziecięca oraz negatywny wpływ mocnych treści o charakterze seksualnym na dzieci i młodzież. Pierwszy z nich to poważne przestępstwo, popełniane przez kryminalistów i rozpowszechniane wśród dewiantów. Drugi – to powszechnie występujący fakt, któremu powinni zapobiegać nie tylko specjaliści z różnych dziedzin, lecz także społeczeństwo, zwłaszcza osoby zajmujące się wychowaniem, zarówno profesjonalnie, jak i naturalnie.

Trudno ocenić skalę pornografii dziecięcej, jednak można przypuszczać, że dotyczy ona setek tysięcy nieletnich. Skutki wciągnięcia ich w ten proceder są tak bolesne, jak w przypadku wykorzystywania seksualnego. Dzieci często mają poczucie winy i czują się odpowiedzialne za zaistniałą sytuację. Mogą przejawiać pseudodorosłe zachowania przez zatarcie granic ról pokoleniowych. Towarzyszy im tłumiony gniew i wrogość, mogące przeradzać się w gwałtowne wybuchy złości. Odczuwają bezradność i brak kontroli nad własnym życiem, a także mają poczucie utraty niewinności czy „zbrukania”.

Z kolei udział osób nieletnich jako odbiorców pornografii w Polsce jest znaczny, aczkolwiek wyniki różnią się od siebie (od 19% we wspólnych badaniach Fundacji Orange i Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę w 2016 roku do 77,5% w badaniach Zbigniewa Izdebskiego w 2012 roku), czego powodem może być uwzględnianie różnych grup wiekowych respondentów (im starsi, tym większy odsetek takich doświadczeń), innych przedziałów czasowych w pytaniach czy kwestii definicyjnych. Według raportu

NASK „Nastolatki wobec pornografii cyfrowej” spora część badanych (w wieku 12, 14 i 16 lat) po raz pierwszy ujrzała omawiane treści na telefonie/smartfonie z dostępem do Internetu i dla większości z nich nadal jest to główne narzędzie używane w tym celu.

Nie sposób nie zauważyć, że cyberpornografia jest nie tylko łatwo dostępna dla osób szukających, lecz także dla tych, którzy wcale po nią nie zamierzali sięgać, chociażby przez spam czy przypadkowe natrafienie na takie materiały podczas surfowania w sieci. Co więcej, uważają tak nie tylko eksperci, ale również większość nastolatków (badania Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej)*. We wspomnianych wcześniej badaniach Fundacji Orange i FDDS aż 89% dzieci, które przyznały, że widziały treści dla dorosłych, trafiło na nie przypadkowo. To dość mocny przekaz, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że blisko ¼ rodziców w ogóle nie rozmawiała ze swoimi dziećmi o bezpieczeństwie w sieci, a blisko połowa nie ustalała z nimi zasad korzystania z Internetu.

Trzeba też stwierdzić, że tzw. dzisiejsza pornografia różni się od tej wcześniejszej nie tylko ilością materiałów i ich kategorii, dostępnością, która wcześniej była wyraźnie ograniczana, czy realizmem obrazów przekazywanych za pośrednictwem zaawansowanych technologii, lecz także samym kontentem. Przedstawiane w niej treści są znacznie bardziej ostre i demoralizujące niż dawniej, obrazoburcze, przesiąknięte przemocą i zachowaniami dewiacyjnymi. Dlatego należy chronić dzieci, zapobiegając ich kontaktowi z takimi materiałami, tym bardziej, że im wcześniej i im częściej on następuje, tym poważniejsze są konsekwencje dla sfery psychicznej, społecznej i seksualnej. Obcowanie z pornografią nie tylko negatywnie wpływa na nauki w nauce, lecz także zwiększa odczuwanie kompleksów związanych z wyidealizowanym wizerunkiem ciała czy mitów o wydolności seksualnej, co przyczynia się do braku samoakceptacji, nadmiernego korygowania swojego wyglądu, zaburzeń odżywiania, zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych, przeżywania negatywnych emocji (a nawet stanów depresyjnych). Wspomniane materiały przekazują zafałszowaną wiedzę o seksualności (np. o sposobach stymulacji czy przebiegu stosunku seksualnego), narażając odbiorców na niebezpieczeństwo w przypadku odwzorowywania tych zachowań. Dodatkowo sprzyjają seksualizacji, w tym wcześniejszej inicjacji seksualnej oraz posiadaniu większej liczby

partnerów seksualnych, również przypadkowych; mogą zaburzać relacje w związku choćby przez zbytnią dominację funkcji erotycznej czy naśladowanie wzorców uprzedmiotowienia osób przedstawianych na zdjęciach lub filmach jako obiekty służące wyłącznie do cudzego zaspokojenia; przyczyniają się do relatywizmu kwestii moralnych związanych np. z seksem bez uczucia czy prostytutce, mogą też mieć związek z uzależnieniem od treści pornograficznych, ze stosowaniem agresji seksualnej, potrzebą odczuwania mocniejszych, niekiedy dewiacyjnych doznań. Jak wiele aktywności patologicznych, także i ten proceder wzmacnia skłonność do podejmowania innych zachowań ryzykownych, takich jak używanie substancji psychoaktywnych czy próby samobójcze. Te i wiele innych względów sprawia, że sięganie po takie materiały pornograficzne jest niebezpieczne i szkodliwe, szczególnie dla dzieci i młodzieży, których tożsamość seksualna i system wartości dopiero się kształtują.

Omawiając problematykę pornografii, nie można pominąć zjawiska sekstingu, polegającego na przysyłaniu lub otrzymywaniu treści (wiadomości, zdjęć, filmików) o charakterze erotycznym, najczęściej za pośrednictwem sieci lub telefonu komórkowego. To kolejne ryzykowne zachowanie, które bardzo zyskało na popularności, zwłaszcza wśród młodych ludzi, nie zawsze świadomych możliwych konsekwencji prawnych, społecznych czy psychologicznych, niejednokrotnie bardzo poważnych i nieodwracalnych (więcej → *seks t i n g*). Ze wspomnianego raportu NASK 2022 wynika, że co siódmy respondent uważa powyższą aktywność za częstą / bardzo częstą w swojej grupie rówieśników, a co piąty nie dostrzega w niej niczego złego.

Na koniec warto wspomnieć o uzależnieniu od pornografii. Co prawda, taka jednostka chorobowa wciąż nie została uwzględniona ani w klasyfikacji chorób Światowej Organizacji Zdrowia ICD-10, ani w klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM-IV (więcej → *uzależnienie behawioralne (czynnościowe)*), jednakże prowadzi się coraz więcej badań nad nałogowym korzystaniem z pornografii. Część użytkowników materiałów o charakterze seksualnym mieści się w diagnozie PPU (*problematic pornography use*), co można zdefiniować jako niekontrolowane i powtarzające się, uporczywe korzystanie z pornografii, któremu towarzyszą klinicznie znaczący

niepokój i upośledzenie funkcjonalne. W szeroko zakrojonych, międzynarodowych badaniach nad PPU, przeprowadzonych w 42 krajach pośród 82 243 uczestników, wzięło udział 57% kobiet i 39,6% mężczyzn (oraz 3,4% osób określonych jako zróżnicowane pod względem płci). Średnia wieku badanych przy pierwszym kontakcie z pornografią to 14 lat (medianę uzyskano z przedziału 3–88 lat). Średnia częstotliwości korzystania z takich treści to raz w miesiącu i około 15 minut jednorazowo, w odniesieniu do tych wyników określono również brak deklaracji o uzależnieniu od pornografii i nieuznawanie korzystania z takich materiałów za niemoralne. Jednakże ok. 1–38% uczestników zgłaszało PPU w tych badaniach, od 3 do 38% wśród mężczyzn i od 1 do 23% wśród kobiet. Uśredniając, w zależności od testu, od 3,2 do 16,6% wszystkich badanych uzyskało wynik powyżej poziomu ustalonych wartości granicznych (w Polsce od 1,1 do 9,1%), przez co znaleźli się oni w grupie przejawiającej ewidentnie problematyczne korzystanie z pornografii, z istotnymi różnicami w zależności od kraju i płci (najwyższy poziom PPU u mężczyzn). Tylko 4–10% osób w grupie podwyższonego ryzyka kiedykolwiek szukało pomocy w leczeniu PPU, podczas gdy dodatkowo aż 21–37% chciało to zrobić, ale nie zdecydowało się np. ze względów finansowych.

Powyższy problem dostrzega się także pośród osób nieletnich (a seksuolodzy i psycholodzy alarmują o coraz młodszych przypadkach dzieci uzależnionych od twardej pornografii). W raporcie NASK z 2022 r. pt. „Nastolatki wobec pornografii cyfrowej” co piąty respondent z drugiej klasy szkoły ponadpodstawowej wskazał, że jego kolega lub koleżanka ogląda pornografię w internecie kilka razy dziennie, natomiast co ósmy uczeń z młodszej grupy (6. i 8. klasa szkoły podstawowej) przyznał, że z treściami o charakterze seksualnym ma do czynienia kilka razy dziennie. Blisko $\frac{1}{4}$ nastolatków oraz nieco więcej niż $\frac{1}{5}$ młodszych dzieci regularnie, codziennie ogląda filmy lub zdjęcia pornograficzne. Średnia wieku, w którym badani widzieli takie treści po raz pierwszy, wynosi niespełna 11 lat w młodszej grupie i 12 lat w starszej, a prawie co piąty ankietowany miał mniej niż 10 lat podczas tego kontaktu. Znamienne są dane, według których w większości przypadków (blisko $\frac{3}{5}$) rodzice nie tylko nie kontrolowali, czy ich dzieci nie oglądają materiałów pornograficznych w Internecie, lecz także nigdy nie przeprowadzili żadnej rozmowy na temat

takiego postępowania i jego ewentualnych konsekwencji. Jest to wyraźny sygnał, świadczący o konieczności zwiększenia świadomości dorosłych opiekunów w tym zakresie. To jeden z najpilniejszych postulatów towarzyszący niekwestionowanej szerszej potrzebie edukowania społecznego na temat szkodliwych aspektów pornografii.

Małgorzata Bereźnicka

B. Bøthe et al., *Problematic pornography use across countries, genders, and sexual orientations: Insights from the International Sex Survey and comparison of different assessment tools*, 2024, https://www.researchgate.net/publication/378528092_Problematic_pornography_use_across_countries_genders_and_sexual_orientations_Insights_from_the_International_Sex_Survey_and_comparison_of_different_assessment_tools [dostęp 20.03.2024]; E. Quayle, *Pornografia dziecięca w Internecie. Działania prewencyjne i terapeutyczne wobec sprawców*, 2005, <https://www.dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/viewFile/233/168> [dostęp 25.03.2024]; *Internetowy System Aktów Prawnych Kancelarii Sejmu*, Kodeks Karny, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001444/U/D20201444Lj.pdf> [dostęp 17.03.2024]; G. Krawiec, *Pornografia jako cyberzagrożenie w zakresie relacji międzyludzkich i propozycja profilaktyki*, [w:] *Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*, (red.) M. Górka, Difin SA, Warszawa 2017; K. Makaruk, J. Włodarczyk, P. Michalski, *Kontakt dzieci i młodzieży z materiałami pornograficznymi i seksualizującymi. Analiza zjawiska na podstawie wyników ogólnopolskiego badania uczniów*, 2017, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/637/496> [dostęp 18.03.2024]; K. Pilarczyk, *Analiza zjawiska kontaktu dzieci i młodzieży z pornografią w świetle teorii oraz dotychczasowych wyników badań*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2017, vol. 16, nr 3; I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; Raport NASK „Nastolatki wobec pornografii cyfrowej”, 2022, <https://www.nask.pl/pl/raporty/raporty/5077,Raport-Nastolatki-wobec-pornografii-cyfrowej.html>, [dostęp 23.03.2024]; Raport z badania przygotowany przez TNS Polska S.A., *Rodzice i dzieci wobec zagrożeń dzieci w Internecie*, 2016, https://fundacja.orange.pl/files/user_files/user_upload/badania/Rodzice_i_dzieci_wobec_zagrozen_dzieci_w_Internecie_23.09_AKv.pdf [dostęp 21.03.2024].

PROGRAMY SZPIEGUJĄCE (z ang. *spyware*) – to rodzaj złośliwego oprogramowania, który gromadzi dane użytkownika (z jego komputera lub urządzenia mobilnego) lub o nim bez jego wiedzy i może przekazywać je twórcy programu albo innej osobie czy organizacji, np. reklamodawcom. Niektóre programy szpiegujące mogą także zdalnie sterować komputerem lub urządzeniem mobilnym, nagrywać rozmowy telefoniczne lub śledzić lokalizację użytkownika. Często program szpiegujący występuje jako ukryty składnik większego programu, odporny na usuwanie i ingerencję użytkownika. Do najbardziej znanych form programów szpiegujących należą: keyloggery, trojany, *adware*, mobile spyware, *FlexiSpy*, *FinSpy* (*FinFisher*).

W swojej najmniej szkodliwej formie program szpiegujący to aplikacja, która uruchamia się natychmiast po włączeniu urządzenia i działa w tle. Może generować pojawiające się reklamy i znacznie spowalniać działanie sprzętu użytkownika. W bardziej szkodliwej formie oprogramowanie szpiegujące śledzi historię przeglądania Internetu, hasła i inne prywatne informacje, takie jak adresy e-mail, numery kart kredytowych, osobiste numery identyfikacyjne lub dane bankowe. Wszystkie te informacje mogą zostać zebrane i wykorzystane do kradzieży tożsamości lub sprzedane osobom trzecim. Informacje można zbierać za pomocą wspomnianych wyżej keyloggerów czy zrzutów ekranu.

Pierwsze działania zmierzające ku pozyskaniu informacji o użytkownikach Internetu bazowały na śledzeniu danych zapisywanych w niewielkich plikach tekstowych, tzw. ciasteczkach (ang. *cookies*). „Ciasteczka” mieszczą w sobie różne rodzaje informacji o użytkowniku danej strony WWW, w szczególności o jego preferencjach. Wykorzystywane są np. do rozpoznawania użytkownika przez serwer, co umożliwia wygenerowanie przeznaczonej dla niego, spersonalizowanej strony oraz reklam. „Ciasteczka” pozwalają właścicielom i wydawcom stron internetowych na ocenę realnego zainteresowania ich serwisami, a także na udoskonalenie serwisów tak, by były atrakcyjne dla dużego grona użytkowników. *Cookies* identyfikują dane przeglądarki i komputera używane do przeglądania witryn internetowych.

Programy szpiegujące wykorzystywane są zarówno przez podmioty państwowe, np. państwowe służby specjalne, jak i podmioty pozapaństwowe, o charakterze transnarodowym, np. hakywistów oraz podmioty

indywidualne działające na szkodę w cyberprzestrzeni, np. cyberprzestępców. Programy szpiegujące zaliczają się do tzw. oprogramowania przestępczego (*crimeware*), co oznacza, że mogą być użyte w celu popełnienia przestępstwa kryminalnego (np. kradzież tożsamości). Gaute Wangen przybliży różnice pomiędzy cyberprzestępczością a cyberszpiegostwem. Jego rozważania przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Główne różnice pomiędzy cyberprzestępczością a cyberszpiegostwem

	Cyberszpiegostwo	Cyberprzestępczość
Motyw główny	Pozyskanie informacji	Pozyskanie środków finansowych, wandalizm
Cele	Niewiele	Wiele
Złośliwe oprogramowanie	Dopasowane o odbiorcy	Ogólne
Wymagana wiedza	Przemysł, bezpieczeństwo, kultura i języki	Bezpieczeństwo IT
Wymagane zasoby	Wiele	Niewiele
Techniczna złożoność	Wysoka	Niska

Źródło: G. Wangen, *The Role of Malware in Reported Cyber Espionage: A Review of the Impact and Mechanism*, „Information” 2015, no. 6, s. 186.

Programy szpiegujące wykorzystywane są także w kampaniach cyberszpiegowskich. Jedną z najpopularniejszych jest Titan Rain, trwająca w latach 2003–2005. Chińscy hakerzy zlokalizowani w prowincji Guangdong włamywali się do serwerów rządowych agencji Stanów Zjednoczonych, przedsiębiorstw z sektora obronnego, wojskowych instalacji, laboratoriów broni jądrowych oraz wielu innych strategicznych ośrodków. Wykradli m.in.: plany systemów obrony antyrakietowej, samolotu V generacji F-35 oraz dane mające związek z amerykańską sondą kosmiczną wysłaną na Marsa. Ekspertcy wskazywali, że operacja prowadzona była za wiedzą i pozwoleniem chińskiego rządu, jednak nie zostało to udowodnione. Władze Chin stanowczo temu zaprzeczają, podkreślając, że kampania była przeprowadzona przez hakerów wykorzystujących chińskie sieci do ukrycia faktycznego źródła ataku.

Chiny są oskarżane o przeprowadzenie wielu innych operacji cyberszpiegowskich, np. Shady Rat. Jej początki sięgają 2006 r. Celem operacji

było kilkadziesiąt organizacji z całego świata, w tym międzynarodowe korporacje, amerykańskie firmy zbrojeniowe, Organizacja Narodów Zjednoczonych i Międzynarodowy Komitet Olimpijski. W wyniku cyberszpiegostwa pozyskane zostały strategiczne informacje. Ponadto, operacja wykazała słabość zabezpieczeń komputerowych. Cyberszpiegdy wykorzystywali system skanowania, polegający na przeszukiwaniu w ciągu sekundy kilku tysięcy komputerów.

Chińczycy stoją także za utworzeniem globalnej siatki szpiegowskiej, nazwanej przez zachodnich badaczy GhostNet. Jej celem jest kradzież kluczowych informacji politycznych i gospodarczych w cyberprzestrzeni. Została ona wykryta przez kanadyjskich naukowców z zespołu Information Warfare Monitor w 2009 r., w wyniku badań przeprowadzonych na zlecenie Centralnego Rządu Tybetańskiego. Efektem prac ekspertów jest raport wskazujący, że GhostNet zainfekowała blisko 1300 komputerów w 103 krajach, z czego 30% to sprzęt zawierający ważne informacje z punktu widzenia polityki poszczególnych państw, należący do ministerstw spraw zagranicznych, ambasad, organizacji międzynarodowych, mediów i organizacji pozarządowych.

GhostNet działała dwuetapowo. W pierwszym etapie ataku na skrzynkę e-mailową ofiary wysyłano odpowiednio przygotowaną wiadomość e-mail, która powodowała zainstalowanie złośliwego oprogramowania. W drugim etapie złośliwe oprogramowanie nawiązywało połączenie z serwerem zarządzającym, a następnie pobierało i instalowało konia trojańskiego, powszechnie znanego jako Ghost Rat, którego zadaniem było szpiegowanie działań użytkownika prowadzonych na zainfekowanym komputerze, a co za tym idzie – przejęcie całkowitej kontroli nad sprzętem. Do pozyskiwania ważnych informacji szpiegom służyły także zainstalowane na zainfekowanych komputerach kamery internetowe oraz mikrofony.

Inną znaną kampanią cyberszpiegowską jest Red October (w skrócie Rocra). Jej celem było zebranie niejawnych informacji i danych wywiadowczych o charakterze geopolitycznym. Ataki zaczęły się pojawiać już w 2007 r. i były skoncentrowane na rządowych i dyplomatycznych agencjach, instytucjach badawczych, grupach z sektora nuklearnego i energetycznego, a także celach obejmujących przestrzeń powietrzno-kosmiczną. Osoby, które stoją za omawianą operacją, stworzyły własne szkodliwe

oprogramowanie, posiadające unikatową architekturę modułową, składającą się ze szkodliwych rozszerzeń, trojanów, backdoorów oraz modułów odpowiedzialnych za kradzież informacji.

Ekspertcy wskazują, że ofiarą cyberszpiegostwa padła tu głównie Europa Wschodnia. Ponadto informacje skradziono krajom z Ameryki Północnej, a także Europie Zachodniej. Według informacji, które w raporcie dotyczącym Red October podaje Kaspersky Lab, operacja nie wydaje się przypisana do konkretnego miejsca na świecie, jednak można wyróżnić dwa ważne czynniki w lokalizacji agresorów. Po pierwsze, exploity prawdopodobnie były tworzone przez chińskich hakerów. Po drugie – moduły Rocra zostały stworzone przez rosyjskojęzycznych operatorów. Nie wiadomo, w jaki sposób zostały wykorzystane informacje skradzione ofiarom cyberszpiegowskiej operacji. Możliwe, że są one sprzedawane na czarnym rynku lub wykorzystywane do szantażu. Wiadomo natomiast, że w 2013 r. kampania nadal była aktywnie prowadzona.

Chiny bez wątpienia należą do liderów w dziedzinie światowego cyberszpiegostwa. Według FBI Chińczycy posiadają rozwiniętą cyberarmię, zawierającą co najmniej 30 tys. szpiegów wojskowych. Oprócz tego posiadają cyberszpiegów w sektorze prywatnym. Amerykańskie służby szacują ich liczbę na 150 tys. osób. Państwa szpiegują w cyberprzestrzeni m.in. po to, by uzyskać cenne informacje o potencjale innych krajów, zarówno sojuszników, jak i przeciwników. Ponadto uzyskane informacje przyczyniają się do wzrostu ich własnego potencjału, nie tylko informacyjnego, lecz także technologicznego, gdyż mogą do własnych wynalazków i patentów dodać te, które znajdują się zdobytych planach i strategiach innych. Oprócz tego zdobyte dane zwiększają często szansę na przewagę w negocjacjach, które są prowadzone z innym podmiotem.

Nie można jednak marginalizować roli innych krajów w tej materii. W marcu 2011 r. o próbach penetracji przez hakerów systemów ministerstwa obrony Korei Południowej poinformowały tamtejsze władze. Hakerzy poszukiwali informacji o bezzałogowym samolocie Global Hawk produkcji amerykańskiej. Prawdopodobnie atakującym był podmiot wewnętrzny.

Innym przykładem szpiegostwa w cyberprzestrzeni jest złośliwe oprogramowanie Duqu, które zostało odkryte w 2011 r. Ekspertcy wskazują, że zostało ono stworzone dla celów cyberszpiegowskich. Metodą infekcji

jest zazwyczaj pobranie załącznika z poczty e-mailowej, a więc atakujący stosuje przeważnie *spear-phishing*. Po udanej infekcji Duqu pobierał dodatkowe pliki, w tym keyloggera, za pomocą którego gromadził informacje np. w postaci haseł. Żywotność Duqu to 30 dni, z tym że prawdopodobnie można było ten okres przedłużyć. Szkodnik został wykryty w kilku krajach rozproszonych geograficznie, głównie w Europie i na Bliskim Wschodzie. Kto bądź co było celem Duqu? Wydaje się, że w tym przypadku *malware* jest przykładem szpiegostwa przemysłowego. Ataki były zorientowane głównie na zdobycie informacji związanych z systemami zarządzania produkcją w różnych sektorach przemysłu.

Obok Duqu nie sposób pominąć złośliwego oprogramowania typu *spyware*, które znane jest pod nazwami: Flame, SKyWIper oraz Flamer. Powstało ono w celu pozyskania informacji z zainfekowanych maszyn. Po kradzieży dane są wysyłane do sieci serwerów kontrolowanych przez atakującego, zlokalizowanych w wielu odległych od siebie regionach świata. Dane obejmują: dokumenty, zrzuty ekranu, nagrania audio, a także przechwytywanie ruchu sieciowego. Flame rozprzestrzenia się za pośrednictwem sieci lokalnej, np. przy wykorzystaniu luk w zabezpieczeniach sterowników drukarek czy też infekcji urządzeń USB. Został wykryty w 2012 r., nie wiadomo, od kiedy był wykorzystywany. Niektóre źródła wskazują, że za utworzeniem Flame'a, podobnie jak Stuxneta, stały Stany Zjednoczone i Izrael. Miał on służyć do zbierania informacji w ramach przygotowań do sabotażu w irańskim ośrodku nuklearnym i monitorowania sieci komputerowych Iranu. Inni eksperci odcinają się od tego typu hipotez, wskazując, że Flame z pewnością został zaprojektowany przy aprobie podmiotu państwowego, a badania nad nim były przez niego finansowane. Świadczy o tym rozmiar robaka oraz cele – głównie kraje Bliskiego Wschodu. Wśród ofiar wymieniana się: Iran, Izrael, Palestynę, Sudan i Syrię.

Do akcji cyberszpiegowskich posłużył również Mahdi, znany także pod nazwą Madi. Złośliwe oprogramowanie zostało zidentyfikowane w 2012 r. Celem były państwa Bliskiego Wschodu, głównie Izrael. Jako agresorów wskazuje się irańskie grupy, które prowadziły infiltracje systemów operatorów infrastruktury krytycznej, finansowych i rządowych. Na koniec tych rozważań wspomnę jeszcze o ataku na Saudi Aramco,

czyli saudyjski koncern paliwowo-chemiczny. Operacja nastąpiła przy wykorzystaniu *malware* nazywanego Shamoon. Złośliwe oprogramowanie zainfekowało 30 tys. komputerów naftowego giganta i oprócz kradzieży informacji dokonało ogromnych zniszczeń. Do ataku przyznała się grupa Cutting Sword of Justice, motywując go niezgodą na opresyjne działania na Bliskim Wschodzie.

Wszystkie z wymienionych wyżej operacji szpiegowskich były atakami typu APT, z ang. *Advanced Persistent Threats*. Są to długotrwałe i wielostopniowe operacje. Cyberszpieg dzięki nim może miesiącami, a nawet latami gromadzić określone informacje. Warto pamiętać, że czas przygotowania do takiego ataku również jest długi, a wszystko po to, by był skuteczny i trudny do wykrycia. Można wyróżnić sześć faz ataku typu APT. Przedstawia je poniższa tabela.

Tabela 2: Fazy ataku APT

Rozpoznanie	Atakujący gromadzi informacje o ofierze, o jej systemie i zabezpieczeniach, by spersonalizować atak.
Przygotowanie	Agresor korzysta z posiadanych informacji o ofierze, w tym o jego kręgu kulturowym, języku. Na ich podstawie planuje elementy socjotechniki, które wykorzysta do ataku. Zwraca uwagę na czas ataku. Wykazuje zdolności psychologiczne.
Atak	Następuje próba infekcji. Gdy się powiedzie, atakujący może skanować sieć w celu zwiększenia dostępu do systemu.
Zbieranie informacji	Atakujący gromadzi dane w postaci: dokumentów, plików graficznych, zrzutów ekranu itd. Do wykorzystania podsłuchu konieczna jest znajomość lokalnego języka. Atakujący doskonale wie, czego szukać.
Szyfrowanie i przekazywanie danych	Skradzione informacje są pakowane w archiwach, szyfrowane na zainfekowanym systemie. Następnie są przekazywane za pomocą wielu serwerów <i>proxy</i> , by ukryć tożsamość atakującego lub wysyłane do zainfekowanych serwerów internetowych.
Sprzątanie	Zacieranie śladów, kontrola nad zainfekowanymi systemami. Monitorowanie informacji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Wangen, *The Role of Malware in Reported Cyber Espionage: A Review of the Impact and Mechanism*, „Information” 2015, no. 6, s. 206–207.

Programy szpiegujące wykorzystywane są także przez państwowe służby specjalne. Przykładem są PRISM i Pegasus. Pierwszy z wymienionych to program szpiegujący administrowany od 2007 r. przez National

Security Agency (NSA), gwarantujący wywiadowi USA dostęp do informacji zgromadzonych na serwerach największych koncernów internetowych, takich jak: Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, PalTalk, AOL, Skype, YouTube, Apple. Jego funkcjonowanie ujawnił w 2013 r. na łamach „The Washington Post” i „The Guardian” Edward Snowden, były pracownik Central Intelligence Agency (CIA).

Drugi z wymienionych, Pegasus, to rodzaj oprogramowania szpiegującego możliwego do zainstalowania na urządzeniach elektronicznych i korzystających z systemów operacyjnych iOS i Android. Pegasusa wyprodukowała izraelska firma NSO Group Technologies Ltd. z siedzibą w Herclijji. Zainstalowanie oprogramowania Pegasus na urządzeniu odbywa się zdalnie, bez świadomości użytkownika, i otwiera podmiotowi inwigilującemu nieograniczony dostęp do urządzenia. Umożliwia mu m.in.: dostęp do wiadomości e-mail oraz SMS i komunikatorów internetowych, śledzenie lokalizacji urządzenia (GPS), dostęp do ustawień urządzenia, zgromadzonych plików, do historii przeglądanych stron internetowych, zapisanych kontaktów, sieci społecznościowych, dokonywanie przeglądania wpisów w kalendarzu, dostęp do aparatu i galerii urządzenia, połączeń telefonicznych oraz aplikacji zapisanych na urządzeniu. Jednocześnie oprogramowanie umożliwia: instalowanie w urządzeniu własnych plików, modyfikację plików istniejących, modyfikowanie ustawień technicznych urządzenia (w tym dostępu do sieci), wykonywanie połączeń telefonicznych, wysyłanie wiadomości, wykonywanie zdjęć, filmów i zrzutów ekranu, nagrywanie dźwięku, jak również pozyskiwanie plików z urządzenia (w tym też usuniętych).

W 2023 r. komisja śledcza Parlamentu Europejskiego do zbadania wykorzystania Pegasusa i podobnych programów szpiegujących (PEGA) przyjęła raport końcowy z prac nad analizą wykorzystania programu. W raporcie końcowym czytamy, że „oprogramowanie szpiegowskie było wykorzystywane do monitorowania, zastraszania i dyskredytowania przeciwników, dziennikarzy i społeczeństwa obywatelskiego”. Raporty światowych organizacji takich jak Amnesty International oraz niezależne śledztwa dziennikarskie wskazują, że Pegasus był wykorzystywany do inwigilacji dziennikarzy, polityków opozycyjnych (doniesienia o inwigilacji dotyczą także polskich działaczy i polityków, m.in.: Romana Giertycha,

Krzysztofa Brejzy) i aktywistów w wielu krajach na świecie, stając się narzędziem politycznym. W Polsce w 2023 r. ukazał się raport końcowy z prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw wyjaśnienia przypadków nielegalnej inwigilacji, ich wpływu na proces wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej oraz reformy służb specjalnych, a 17 stycznia 2024 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął uchwałę w sprawie powołania komisji śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości czynności operacyjno-rozpoznawczych podejmowanych m.in. z wykorzystaniem oprogramowania Pegasus przez członków Rady Ministrów, służby specjalne, Policję, organy kontroli skarbowej oraz celno-skarbowej, organy powołane do ścigania przestępstw i prokuraturę w okresie od 16 listopada 2015 r. do 20 listopada 2023 r. W skład komisji wchodzi 11 posłów.

Oprogramowanie szpiegowskie może być trudne do wykrycia. Często pierwszą oznaką, że urządzenie komputerowe zostało zainfekowane oprogramowaniem szpiegującym, jest zauważalne zmniejszenie szybkości procesora lub połączenia sieciowego, a także – w przypadku urządzeń mobilnych – zużycia danych i żywotności baterii. Narzędzia antyszpiegowskie mogą służyć do zapobiegania zainstalowaniu lub usuwania programów szpiegujących. Mogą zapewniać ochronę w czasie rzeczywistym przez skanowanie danych sieciowych i blokowanie złośliwych danych lub wykonywać skanowanie w celu wykrycia i usunięcia oprogramowania szpiegującego znajdującego się już w systemie. Bardzo ważne jest, aby chronić swoje urządzenia przed złośliwym oprogramowaniem przez regularne skanowanie systemu programem antywirusowym, unikanie podejrzanych stron internetowych i niepewnych załączników e-mailowych oraz regularne aktualizowanie oprogramowania systemowego. Dodatkowo, należy pobierać oprogramowanie wyłącznie z zaufanych źródeł, unikać interakcji z wyskakującymi reklamami, być na bieżąco z aktualizacjami przeglądarki, systemu operacyjnego i poszczególnych aplikacji, nie otwierać załączników do wiadomości e-mail i linków od nieznanymi nadawców, korzystać wyłącznie z zaufanego oprogramowania antywirusowego i renomowanych narzędzi, włączać uwierzytelnianie dwuskładnikowe, gdy tylko jest to możliwe.

Programy szpiegujące mają negatywny wpływ na środowisko bezpieczeństwa danego podmiotu. Powodują utratę zaufania społeczeństwa

do technologii, straty finansowe, zakłócenia działalności gospodarczej podmiotów oraz inne konsekwencje dla bezpieczeństwa i prywatności.

Agnieszka Warchoł

A. Warchoł, *Wpływ cyberprzestrzeni na bezpieczeństwo państwa na początku XXI wieku* (Praca doktorska), Kraków 2017; A. Warchoł, *Ochrona praw i wolności człowieka w dobie Internetu*, [w:] W. Fehler (red.), *Cyberprzestrzeń jako pole zmagania o bezpieczeństwo informacyjne*. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2022; T. Trejderowski, *Kradzież tożsamości. Terroryzm informatyczny. Cyberprzestępstwa, Internet, telefon, Facebook*. Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2013; G. Wangen, *The Role of Malware in Reported Cyber Espionage: A Review of the Impact and Mechanism*, „Information” 2015, No 6; A. Kozłowski, *Nowa zimna wojna? Amerykańsko-chińskie relacje w cyberprzestrzeni*, [w:] M. Górka (red.), *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014; A. S. Gillis, *Spyware*, <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/spyware>, [dostęp 12.02.2024]; *Kampania „Red October” – zaawansowana operacja cyberszpiegowska obejmująca instytucje dyplomatyczne i agencje rządowe*, http://securelist.pl/analysis/7104,kampania_red_october_zaawansowana_operacja_cyberszpiegowska_obejmujaca_instytucje_dyplomatyczne_i_agencje_rzadowe.html, [dostęp 10.02.2024]; J. Pagliery, *The inside story of the biggest hack in history*, <http://money.cnn.com/2015/08/05/technology/aramco-hack/> [dostęp 11.01.2024]; *Cyberataki typu APT nowym frontem wojny*, <http://www.chip.pl/news/bezpieczenstwo/luki-bezpieczenstwa/2013/03/cyberataki-typu-apt-nowym-frontem-wojny> [dostęp 10.01.2024]; H. Pawlak, R. Nierebiński, *Wybrane aspekty szkodliwego oprogramowania*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2013, nr 33; *Poselski projekt uchwały w sprawie powołania Komisji Śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości czynności operacyjno-rozpoznawczych podejmowanych m.in. z wykorzystaniem oprogramowania Pegasus przez członków Rady Ministrów, służby specjalne, Policję, organy kontroli skarbowej oraz celno-skarbowej w okresie od dnia 16 listopada 2015 r. do dnia 20 listopada 2023 r.*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm10.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=57> [dostęp 02.02.2024]; *Sprawozdanie w sprawie dochodzenia w sprawie zarzutów naruszenia prawa Unii i niewłaściwego administrowania w jego stosowaniu w odniesieniu do oprogramowania Pegasus i równoważnego oprogramowania szpiegowskiego*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0189_PL.html [dostęp 02.02.2024]; *Raport końcowy z prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw wyjaśnienia przypadków nielegalnej inwigilacji, ich wpływu na proces wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej oraz reformy służb specjalnych*, 2023.

PRZEMYSŁ ZBROJENIOWY EUROPY ZACHODNIEJ (ang. *armaments industry west european*) – pojęcie powiązane z naukami o bezpieczeństwie, politologią, geografą społeczno-gospodarczą i ekonomią.

Omawiana część gospodarki jest przeznaczona do wytwarzania środków walki. Stanowi element systemu gospodarki obronnej. Wchodzi w zakres pojęcia obronność. Jest uwzględniana w ramach pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa. Przemysł zbrojeniowy wpływa też na bezpieczeństwo militarne państw omawianego regionu i, pośrednio, na ochronę interesów narodowych i suwerenności omawianych państw.

Stosowane w literaturze naukowej pojęcie Europa Zachodnia jest bardzo różnie definiowane pod względem zasięgu geograficznego. Przyjęto wariant proponowany przez specjalistów ONZ. Zaliczają oni do Europy Zachodniej państwa, które jako pierwsze rozpoczęły procesy integracyjne skutkujące powstaniem UE (Francja, Niemcy, Belgia, Holandia, Luksemburg), jak i trzy inne kraje (Austria, neutralna Szwajcaria i Liechtenstein), które od dziesięcioleci gospodarczo (m.in. na płaszczyźnie produkcji i handlu uzbrojeniem) są związane z wymienionymi wyżej swymi północnymi i zachodnimi sąsiadami. Z wyjątkiem zakładów zlokalizowanych w Szwajcarii znajdujący się na omawianym terenie przemysł zbrojeniowy stanowi istotną część przemysłu zbrojeniowego UE (ang. *europe's arms industry*).

W latach 2018–2022 spośród 25 najważniejszych eksporterów broni na świecie aż 14 stanowiły państwa w całości lub w części leżące na terenie Europy. Na tej liście znalazły się wszystkie istotne kraje zaliczane przez ONZ do Europy Zachodniej, czyli Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Holandia i Szwajcaria. Ich przemysły zbrojeniowe zatrudniały w 2023 r. łącznie ponad 500 tys. pracowników.

Spółród ośmiu największych eksporterów broni na świecie w latach 2019–2023 aż sześć to państwa europejskie. W omawianej części tego kontynentu były to Francja (miejsce 2. na świecie) i Niemcy (miejsce 5.). Oba państwa były od lat w czołówce światowej pod względem liczby mających siedziby na ich terenie najważniejszych koncernów zbrojeniowych.

Przemysł zbrojeniowy Europy Zachodniej jest uwzględniany w planowaniu na poziomie strategicznym poszczególnych państw wchodzących w skład Europy Zachodniej, jak też (jako przemysły zbrojeniowe części

państw członkowskich) w skali UE i NATO. Ze względu na jego znaczną łączną produkcję przemysł zbrojeniowy Europy Zachodniej musi być uwzględniany przy budowie strategii bezpieczeństwa państw leżących na omawianym obszarze, ich strategii obronnych, strategii wojskowo-politycznych oraz określaniu przez NATO wielkości strategicznych rezerw gromadzonych na wypadek wojny.

Z uwagi na znaczenie przemysłu zbrojeniowego dla bezpieczeństwa militarnego państwa jego los w omawianych krajach jest ściśle powiązany z polityką władz państwowych. Jest finansowany: z budżetu państw, w ramach programów wieloletnich, specjalnych krajowych funduszy na cele obronne (największy z nich powstał w Niemczech w efekcie agresji rosyjskiej w 2022 r.), eksportu oraz programów uruchamianych na poziomie ponadnarodowym.

Komisja Europejska od lat sprzyja bowiem integracji, rozwojowi i konkurencyjności przemysłu zbrojeniowego na omawianym terenie (oczywiście z wyjątkiem Szwajcarii i Lichtensteinu). Korzysta do tego celu ze swych kompetencji z zakresu polityki przemysłowej. Przydatne są tu m.in. Europejski Fundusz Obronny (ang. European Defence Fund); fundusz Europejskiej Agencji Obrony; europejskie projekty wspólnego zainteresowania; europejski mechanizm sprzedaży produktów obronnych; struktura na rzecz europejskiego programu zbrojeniowego oraz fundusz na rzecz przyspieszenia transformacji łańcucha dostaw. Z możliwości stwarzanych przez NATO trzeba wymienić NATO Security Investment Programme.

Zgodnie z założeniami bezpieczeństwa ekonomicznego w aspekcie militarnym przemysł zbrojeniowy na terenie Europy Zachodniej miał zachować zdolność do przeciwdziałania zagrożeniom wojennym i, szerzej, zagrożeniom militarnym. Po rozpadzie ZSRR niektóre z tych zagrożeń władze poszczególnych państw uznały za nieprawdopodobne w przewidywalnej przyszłości. Pociągnęło to za sobą redukcję przemysłu zbrojeniowego Europy Zachodniej. Mimo to nawet prywatne firmy w tym sektorze nadal zachowały pośrednie silne powiązania z władzami państwowymi. Profil produkcji uzbrojenia był bowiem ściśle powiązany ze strategiami w zakresie obronności przyjętymi przez kraje omawianego regionu po 1991 r. (por. bezpieczeństwo defensywne) oraz przyjęte doktryny militarne.

Po 1991 r. produkcja przemysłu zbrojeniowego w Europie Zachodniej stawiała się bardziej ponadnarodowa i była realizowana przez większe przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwa w większym stopniu skupiły się na jakości, kosztem masowości produkcji. Rósł udział przedsiębiorstw prywatnych.

Ze względu na obniżające się nakłady na obronność oraz rosnące koszty utrzymania mocy produkcyjnych po 1991 r. przemysły zbrojeniowe w omawianej części Europy współpracowały w realizacji różnych programów między sobą oraz z innymi liczącymi się w skali globalnej eksporterami broni (w Europie np. z Wielką Brytanią, Włochami, Hiszpanią czy Norwegią). Są też koncerny przez lata działające równocześnie w kilku krajach. Przykładem są CNH Industrial (Holandia i Włochy) i Aribus Group.

W tych realiach nie dziwi aktywny udział większości z omawianych państw w nieistniejącej dziś Zachodnioeuropejskiej Grupie Zbrojeniowej / Zachodnioeuropejskiej Organizacji Zbrojeniowej (ang. Western European Armaments Group). Węższe grono państw skupiła, będąca pierwotnie inicjatywą francusko-niemiecką, Organizacja ds. Współpracy w Zakresie Uzbrojenia. Do obu wymienionych organizacji należały jednak też państwa spoza Europy Zachodniej.

Obecnie współpraca, łączenie zasobów i umiejętności między przemysłami zbrojeniowymi państw członkowskich NATO w Europie m.in. pozwala na rozwiązanie problemu wysokich kosztów inwestycji, ułatwia zwiększanie produkcji oraz pozwala na sprostanie wyzwaniom konkurencji na rynku broni. Od lat sprzyja temu zaufanie w zdolności i uczciwość partnerów w UE.

Trwały prace nad kolejnymi międzypaństwowymi projektami. Do najważniejszych należy porozumienie w 2023 r. dotyczące wspólnej budowy myśliwca (Francja, Hiszpania i Niemcy). Nadal postępowała konsolidacja przemysłu zbrojeniowego. W 2023 r. niemiecki Rheinmetall przejął hiszpański Expal (produkujący amunicję).

Na omawianym terenie przemysł zbrojeniowy był jednak (na tle konkurencji z USA i Chin) dość rozdrobniony. Równocześnie poziom współpracy zbrojeniowej od dekad pozostaje poniżej planów UE i części państw omawianego regionu. W 2021 r. tylko 18% broni nabyto w UE w ramach wspólnych zakupów.

Władze poszczególnych państw Europy Zachodniej dbały bowiem o strategiczną autonomię swoich przemysłów zbrojeniowych. Przykładowo preferowały własny przemysł przy realizacji zamówień finansowanych z budżetów poszczególnych państw, niekiedy blokowały ponadpaństwowe inicjatywy scaleniowe w przemyśle zbrojeniowym oraz wspierały eksport – ataszat obrony (wojskowy).

Skalę eksportu uzbrojenia ograniczał także konflikt między priorytetami: politycznymi, gospodarczymi oraz technologicznymi. Zakładał on współpracę z importerami w zakresie obronności. Działania protekcyjne w połączeniu z członkostwem w NATO (lub statusem neutralności) warunkowały zdolność omawianych państw do zaspokojenia we własnym zakresie podstawowych potrzeb militarnych przed zagrożeniami bezpieczeństwa ekonomicznego w sferze militarnej i ułatwiały utrzymanie gotowości przemysłu obronnego. Równocześnie jednak utrzymywały one znacznie niższy niż w USA czy Chinach poziom wydatków państwa na cele wojskowe.

Obniżenie poziomu bezpieczeństwa europejskiego spowodowało, że od 2014 r. państwa omawianego regionu z roku na rok zwiększają zamówienia w przemyśle zbrojeniowym. Równocześnie nieprzypadkowo eksport uzbrojenia z Europy Zachodniej w ostatnich 10 latach ma tendencję wyraźnie rosnącą. Przykładowo w latach 2019–2023 Francja sprzedała uzbrojenie do 41 państw. Realizacja w latach 2014–2021 zamówień związanych z oczekiwaniami NATO i władz poszczególnych państw nie zawsze jednak szła zgodnie z planami inspiratorów (np. w Niemczech).

Trwałe znaczne zwiększenie zakupów w przemyśle zbrojeniowym na terenie UE gwarantuje ekonomiczne bezpieczeństwo wieloletnich inwestycji w tej części gospodarki i zwiększa jej rolę w odstraszeniu agresorów. W 2022 r. prywatni producenci na terenie Europy Zachodniej nie byli jednak przekonani o wieloletniej stabilności zamówień pozwalającej na zwiększenie potencjału obronnego w tej części Europy. To przyczyniło się do utrzymania przez tamtejszy przemysł zbrojeniowy wysokiego poziomu eksportu i ostrożne inwestowanie w zdolności produkcyjne, co na przełomie 2023 i 2024 r. uniemożliwiło realizację obietnic złożonych przez UE władzom Ukrainy co do skali dostaw amunicji.

Otwarta agresja rosyjska na Ukrainę zintensyfikowała starania na szczeblu UE w celu dynamicznego wzrostu zamówień i rozbudowy

przemysłu zbrojeniowego. Przykładem jest zatwierdzony w 2023 r. przez Radę UE akt o wspieraniu produkcji amunicji (ang. Act in Support of Ammunition Production) oraz Akt na rzecz wzmocnienia europejskiego przemysłu obronnego przez wspólne zamówienia (ang. The European Defence Industry Reinforcement through common Procurement Act). 5 marca 2024 r. upubliczniono projekty europejskiej strategii przemysłowej w zakresie obronności oraz rozporządzenia poświęconego programowi inwestycji w UE w dziedzinie obronności. Łukasz Maślanka uznał jednak za nierealne zawarte w nich ambitne cele Komisji Europejskiej odnośnie do integracji i koordynacji działań w zakresie przemysłów zbrojeniowych.

Planom na poziomie UE towarzyszy wzrost presji na przedsiębiorstwa omawianego sektora na poziomie państw. Przykładowo w 2022 r. prezydent Francji zapowiadał wejście tego sektora w gospodarkę wojenną. Podkreślał wówczas, że jednym z głównych celów jest budowanie autonomiczności i niezależności od zagranicznych dostawców. Mimo to w ciągu ostatnich dwóch lat Francja utraciła część kontraktów eksportowych z powodu braku dostaw od części zagranicznych dostawców (i zbyt wolnego tempa własnych dostaw). W marcu 2024 r. Minister Sił Zbrojnych Francji oficjalnie groził skorzystaniem z prawa do wymuszania priorytetowego traktowania zamówień wojskowych od firm, a jeśli to nie wystarczy – przejęciem fabryk, jeśli przemysł zbrojeniowy nie będzie produkował wystarczająco szybko.

W obliczu rosnących potrzeb wyzwaniem jest pogodzenie realizacji umów na dostawy broni dla komercyjnych odbiorców z szeregu konty-nentów z rosnącymi potrzebami własnymi i broniącej się Ukrainy.

Należy podkreślić, że większa niż na zaspokojenie potrzeb Ukrainy jest skala zamówień w firmach przemysłu zbrojeniowego omawianego regionu na rzecz państw UE. Przykładowo w lipcu 2023 r. największy niemiecki producent broni, Rheinmetall, uzyskał kontrakty od RFN na amunicję (4 mld euro), wyprodukowanie dla wojsk powietrznodesantowych Niemiec i Holandii ponad 3000 pojazdów (1,9 mld euro). W 2022 r. i 2023 r. cały import broni przez Indie był większy niż dostawy broni z Zachodu na Ukrainę.

Komisja Europejska pragnie powiększyć dostęp do funduszy małym i średnim przedsiębiorstwom przemysłu zbrojeniowego. Chodzi jej

o liberalizację rynku broni, konieczność zwiększenia mocy produkcyjnych także kooperantów i dostawców dużych przedsiębiorstw zbrojeniowych; dywersyfikację miejsc produkcji oraz zmniejszenie skutków przerw w łańcuchach dostaw.

Ze względu m.in. na długofalowość konfrontacji Zachodu z Rosją oraz koszty i dysproporcję zamówień do możliwości produkcyjnych podejmowane są działania w celu przeniesienia części produkcji i zakupów poza UE (w tym poza Europę Zachodnią). Za zachętą władz UE szczególnie bierze się pod uwagę Ukrainę. Media poinformowano o planach odnośnie do produkcji na terenie tego państwa, m.in. systemów obrony przeciwlotniczej, amunicji i czołgów.

Budowa takiej infrastruktury poza NATO jest ważnym gestem politycznym wobec Ukrainy udowadniającym zaufanie i długofalowość wsparcia dla Ukrainy ze strony czołowych państw Europy Zachodniej (np. Niemiec). Pozwala równocześnie wykorzystać kadry i zasoby technologiczne przemysłu zbrojeniowego Ukrainy (zaliczanej w XXI w. do 20 najważniejszych państw eksportujących uzbrojenie na świecie).

Do dostaw na Ukrainę wykorzystano refundację kosztów przekazanego Ukrainie przez państwa członkowskie UE uzbrojenia i sprzętu wojskowego w ramach **Europejskiego Instrumentu na rzecz Pokoju** (ang. European Peace Facility). Była to okazja do uzyskania środków finansowych na dodatkowe zamówienia w przemyśle zbrojeniowym własnym lub USA. **18 marca 2024 r. Rada Unii Europejskiej zdecydowała o podniesieniu refinansowania dostaw uzbrojenia i sprzętu wojskowego realizowanych przez państwa UE dla Ukrainy o 5 mld euro w ramach Europejskiego Instrumentu na rzecz Pokoju.** Władze Francji postulowały, by były one skierowane wprost na refundację uzbrojenia zamówionego w przemyśle zbrojeniowym UE.

Wiosną 2024 r. kolejne poważne deklaracje zwiększenia pomocy militarnej, częściowo dzięki własnej bieżącej produkcji zbrojeniowej, złożyły m.in. Francja i Niemcy.

Władze państw Europy Zachodniej musiały też zadbać o różnego rodzaju osłonę przejścia przemysłu zbrojeniowego do coraz większej produkcji, nie wykluczając w przyszłości przejścia w pełni na stopę wojenną (osłona strategiczna). Przy obecnym poziomie bezpieczeństwa

międzynarodowego i w obliczu wzrostu roli elektroniki wojskowej bardzo ważna jest ochrona informacyjna przemysłu zbrojeniowego Europy Zachodniej (bezpieczeństwo informacji niejawnych, cyberataki). Tym bardziej, że jego produkcja jest bardzo ważnym celem działań dla wywiadu Rosji.

Do barier rozwoju przemysłu zbrojeniowego Europy Zachodniej należą: małe moce produkcyjne w stosunku do pogarszającej się sytuacji międzynarodowej i wysoka cena produkcji; czas potrzebny w państwie demokratycznym na rozbudowę infrastruktury w tej gałęzi gospodarki; opory państw omawianej części Europy przed trwałym znacznym zwiększeniem zakupów w przemyśle zbrojeniowym; niemożność wykorzystania efektu skali w obliczu ograniczenia przez szereg państw UE zakupów głównie do własnego przemysłu zbrojeniowego i USA; koszt dobrze wykwalfikowanych pracowników (wyższy niż u głównych konkurentów na globalnym rynku broni); ceny podzespołów; bariery biurokratyczne (np. w Niemczech); wzrost znaczenia w walkach rosyjsko-ukraińskich innych rodzajów broni niż dotąd preferowana przez zamawiających w przemyśle zbrojeniowym Europy Zachodniej (np. drony, artyleria) oraz, według Przemysława Furgacza, skala korupcji.

Analizowane pojęcie niekiedy utożsamiane jest z przemysłem wojennym państw leżących na omawianym obszarze. Równocześnie stanowi część przemysłu obronnego Europy Zachodniej i militarnego sektora gospodarki państw Europy Zachodniej. Jest jednym z podmiotów dla prowadzonych na terenie omawianych państw polityk gospodarczo-obronnych. Na poziomie poszczególnych państw wchodzi w skład gospodarek obronnych. Na poziomie poszczególnych państw wchodzi w skład obrony narodowej i, w wypadku Niemiec i Francji, stanowi część składową kompleksu militarno-przemysłowego. Ważniejsze spośród związanych z nim nieruchomości wchodzi w skład infrastruktury krytycznej poszczególnych państw. Z infrastrukturą krytyczną częściowo łączy go zakres pojęcia europejska baza przemysłowo-technologiczna sektora obronnego (ang. European Defence Technological and Industrial Base).

Tomasz Skrzyński

P. Furgacz, *Europejski przemysł Zbrojeniowy w XXI wieku*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy Kontekst gospodarczy*, (red.) T. Z. Leszczyński, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2015; *Niemcy wobec wojny. Rok zmian*, (red.) A. Eberhardt, A. Kwiatkowska i W. Konończuk. OSW, Warszawa 2023; Ł. Maślanka, *Imperatyw współpracy: strategia Komisji Europejskiej na rzecz przemysłu zbrojeniowego*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-03-18/imperatyw-wspolpracy-strategia-komisji-europejskiej-na-rzecz> [dostęp 6.04.2024]; Ł. Maślanka, *Wojenny fundusz UE: sukces i niepewna przyszłość Europejskiego Instrumentu na rzecz Pokoju*, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-07-10/wojenny-fundusz-ue-sukces-i-niepewna-przyszlosc-europejskiego [dostęp 6.04.2024]; G. Maśloch, *Wydatki publiczne na obronę narodową*, [w:] *Czynniki i uwarunkowania obronności i bezpieczeństwa państwa wobec wyzwań przyszłości*, P. Maśloch, K. Jędruszczak, G. Maśloch (red.), Polski Klaster Rozwoju Energii, Warszawa 2017; M. Menkiszak, *Wygrać wojnę z Rosją. O kontrstrategii Zachodu wobec Moskwy* www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_89_Wygrac-wojne-z-Rosja_net_o.pdf [dostęp 6.04.2024]; S. Steiger, *Krieg im Cyberspace? Die militärische Nutzung des Netzes* [w:] *Cybersicherheit in Innen- und Außenpolitik. Deutsche und britische Policies im Vergleich*, Verlag 2022, <https://www.jstor.org/stable/j.ctv371cgqw.12> [dostęp 6.04.2024]; S. Schulze-Marmeling, P. Wilke, H. Wulf, *Przemysł obronny w Europie* www.syndex.eu/sites/default/files/files/pdf/2022-11/Defence%20Industry%20report_%20PL.pdf [dostęp 6.04.2024]; A. THIEM, *Conditions of intergovernmental armaments cooperation in Western Europe, 1996–2006*, „European Political Science Review” 2011, vol. 3, no. 1; D. Vukasovic, *Evropska pomorska vojna industrija: od fragmentisanosti ka evropeizaciji?* „Medjunarodni Problemi” 2019, vol. 71, nr 3.

PRZESZUKANIE – czynność polegająca na podjęciu działań ukierunkowanych na znalezienie osoby lub rzeczy, w tym danych elektronicznych, objętych zainteresowaniem uprawnionych organów państwowych. Zgodnie z definicją znajdującą się w Słowniku Języka Polskiego PWN czasownik przeszukać – przeszukiwać oznacza: „szukając, przejrzeć coś dokładnie, poszukać kolejno w wielu miejscach; też: szukając, sprawdzić, co ktoś ma przy sobie”. W praktyce sposób i zakres przeszukania zależny jest od jego celu.

Przeszukiwanie realizowane przez polskie organy państwowe może mieć charakter:

- oficjalny, tj. sformalizowany w przepisach kodeksu postępowania karnego;

- nieoficjalny, tj. niesformalizowany w przepisach kodeksu postępowania karnego realizowany w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych jako tzw. przeszukanie tajne.

Niniejsze hasło odnosi się do przeszukania w myśl obowiązujących polskich przepisów kodeksu postępowania karnego, tj. przeszukania o charakterze oficjalnym. Warto zauważyć, że w rzeczonym kodeksie nie odnajdziemy jednak materialnoprawnej definicji przeszukania.

Przeszukanie jest jedną z czynności wykrywczych oraz dowodowych realizowanych w toku postępowania przygotowawczego (śledztwa lub dochodzenia). Współcześnie wyróżnia się zwłaszcza przeszukanie osoby, rzeczy, pomieszczenia czy terenu. W doktrynie można odnaleźć stwierdzenie chociażby Tomasza Grzegorzcyka, który stwierdza, że przeszukanie jest także środkiem przymusu, który pozwala na legalne wkroczenie w sferę konstytucyjnie gwarantowanych praw i wolności osobistych w postaci nietykalności osobistej i nienaruszalności mieszkania.

Termin „przeszukanie” do polskiego porządku prawnego wprowadzono w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W Kodeksie postępowania karnego z 1969 r. zastąpił on termin „rewizja” przewidziany unormowaniami Kodeksu postępowania karnego z 1928 r. Rewizja realizowana była względem osoby podejrzanej (rewizja osobista) lub też dotyczyła miejsca zamieszkania osoby podejrzanej (rewizja domowa). Możliwe również było jej przeprowadzenie w odniesieniu do innych osób lub innych miejsc. Warunkiem było zaistnienie przesłanki w postaci uzasadnionego przypuszczenia, że znajdować się tam mogły osoba podejrzana o przestępstwo albo przedmioty stanowiące dowód przestępstwa, uzyskane przez przestępstwo lub ulegające konfiskacie. Rewizja w pomieszczeniu urzędu państwowego lub samorządowego realizowana być mogła po zaawizowaniu przełożonego lub jego zastępcy. Ujawnione podczas rewizji przedmioty należało spisać i na żądanie osoby, od której je odebrano, wydać jej pokwitowanie.

Współcześnie w prawie polskim przeszukanie zostało unormowane w Rozdziale 25 Kodeksu postępowania karnego. Może ono być dokonane w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej. Drugą możliwością, a zarazem celem jego przeprowadzenia, jest znalezienie rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie

lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym. W myśl regulacji szczegółowych Regulaminu wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury będą to rzeczy, które:

- ▶ służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, np. nóż, pistolet, naboje, sztosy, łom, drabina, kominiarka, komputer, telefon, pamięć zewnętrzną, sfałszowany dokument;
- ▶ zachowały na sobie ślady przestępstwa, np. ubranie sprawcy, bandaże, sznury;
- ▶ pochodzą bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa, np. rzeczy skradzione lub pieniądze uzyskane z ich sprzedaży;
- ▶ mogą służyć jako środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu lub ustalenia przyczyn okoliczności przestępstwa (np. notatki, zapiski, plany, korespondencja, dane elektroniczne) albo których posiadanie bez zezwolenia jest zabronione (np. broń i amunicja bez zezwolenia, narkotyki).

Warunkiem realizacji przeszukania jest istnienie uzasadnionych podstaw przypuszczenia, że osoba podejrzana lub przedmiotowe rzeczy znajdują się w danej lokalizacji. Niekiedy celem przeszukania jest także tymczasowe zajęcie mienia ruchomego osoby podejrzanej, jeżeli zachodzi obawa usunięcia tego mienia, bądź zatrzymanie paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy. Przeprowadzenie przeszukania, jeśli to możliwe, winno być poprzedzone skrupulatną analizą dotychczas zebranego materiału dowodowego oraz możliwie jak najlepszym rozpoznaniem osób i miejsca. Jest bowiem czynnością wymagającą dobrego przygotowania merytorycznego jak i logistycznego. Optymalna jest realizacja przeszukania przynajmniej przez grupę trzyosobową. W praktyce wykluczone jest realizowanie przeszukania jednoosobowo.

Obowiązujące zapisy kodeksowe przewidują możliwość przeszukań pomieszczeń i innych miejsc. Dopuszczalne jest również przeszukiwanie osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów. Czynność przeszukiwania zawsze jest udokumentowana protokołem. Określa się w nim datę i miejsce czynności. Wskazuje się także imię i nazwisko prowadzącego czynność oraz nazwę jego jednostki. Przeszukiwania może dokonać prokurator albo na polecenie sądu lub prokuratora Policja, a w wypadkach wskazanych w ustawie – także inny organ, taki jak Agencja Bezpieczeństwa

Wewnętrzne, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Krajowa Administracja Skarbowa, Państwowa Straż Łowiecka, Straż Graniczna, Straż Leśna, Straż Parku, Żandarmeria Wojskowa. W praktyce najczęściej przeszukania przeprowadza Policja. Prokuratorzy uczestniczą w czynnościach przeszukania jedynie ekstraordynaryjnie. W protokole przeszukania wskazuje się również osoby uczestniczące w czynności. Najczęściej są nimi inni funkcjonariusze przybili na miejsce wraz z prowadzącym czynność. Przebieg czynności może być utrwalany za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk, o czym jednak należy uprzedzić uczestników. Wówczas w protokole należy także określić rodzaj i cechy identyfikacyjne urządzenia, nośnika. Niezbędne jest wskazanie technicznych warunków rejestracji. Wymaga się także zaznaczenia, kto jest osobą obsługującą rejestrację. Protokół przeszukania zawiera również dalszy opis przebiegu czynności.

Zdarza się, że prowadzący czynność przeszukania po przybyciu na miejsce może nie zastać na miejscu osoby, u której ma nastąpić przeszukiwanie. Wówczas przeszukiwanie realizowane jest mimo braku tej osoby po przywołaniu do udziału w czynności dorosłego domownika lub sąsiada. W przypadku przybycia na miejsce osoby, u której ma nastąpić przeszukiwanie już po rozpoczęciu czynności, fakt ten odnotowuje się w protokole.

Przeszukania zamieszkałych pomieszczeń można dokonać w porze nocnej tylko w wypadkach niecierpiących zwłoki. Ustawodawca za porę nocną uważa czas od godziny 22 do godziny 6. Jednakże przeszukiwanie rozpoczęte za dnia można prowadzić nadal mimo nastania pory nocnej. W porze nocnej można także przeszukać lokale dostępne w tym czasie dla nieokreślonej liczby osób albo służące do przechowywania przedmiotów. Nie jest jasne, co ustawodawca rozumie jako „lokal”. Wydaje się, że lokalem będzie także pomieszczenie zamieszkałe. Jako przykład lokali, które można przeszukać także w porze nocnej, wskazuje się dworce komunikacyjne, przechowalnie bagaży, hurtownie, magazyny, całodobowe restauracje, dyskoteki, domy publiczne, meliny przestępcze. W praktyce przeszukań w mieszkaniach i domach prywatnych utarła się słuszna praktyka rozpoczynania czynności o godzinie 6 rano. Jest to bowiem najdogodniejsza pora, by zastać domowników, zanim udadzą się do pracy czy innych zajęć poza domem.

W sytuacji konieczności przeszukania pomieszczenia lub miejsca zamkniętego należącego do instytucji państwowej lub samorządowej należy

o zamierzonym przeszukaniu zawiadomić kierownika tej instytucji lub jego zastępcę albo organ nadrzędny i dopuścić ich do udziału w czynności. Kolejnym obostrzeniem jest to, by przeszukanie pomieszczenia zajętego przez wojsko następowało jedynie w obecności dowódcy lub osoby przez niego wyznaczonej. W praktyce, by uczynić zadość tym wymogom kodeksowym, a jednocześnie nie ujawnić zbyt wcześnie zamiaru przeszukania danego miejsca, zawiadomienia kierownika instytucji państwowej lub samorządowej czy dowódcy dokonuje się tuż po wejściu do budynku w dniu przeszukania. Jednocześnie poucza się te osoby o konieczności zachowania dyskrecji. Następnie niezwłocznie przystępuje się do przeszukania właściwego pomieszczenia lub miejsca zamkniętego. Należy podkreślić, że dla skuteczności wykrywczej i dowodowej każdej czynności przeszukania niezbędne jest wyzyskanie elementu zaskoczenia u osoby, u której ma ono nastąpić.

Po przybyciu na miejsce przeszukania prowadzący jest zobowiązany okazać postanowienie prokuratora lub sądu. W przypadkach niecierpiących zwłoki, jeżeli postanowienie prokuratora lub sądu nie mogło być wydane, okazywana jest zamiast niego legitymacja służbowa (tzw. „przeszukanie na legitymację”) lub nakaz przeszukania wydany przez kierownika jednostki Policji lub innego uprawnionego organu. W praktyce nakazy przeszukania wydawane są niezmiernie rzadko, gdyż przełożeni co do zasady wolą cedować czynności na podwładnych. W sytuacji realizacji przeszukania bez uprzednio wydanego postanowienia prokuratora lub sądu prowadzący czynność zwraca się niezwłocznie do sądu lub prokuratora o zatwierdzenie przeszukania. Postanowienie sądu lub prokuratora w przedmiocie zatwierdzenia należy doręczyć osobie, u której dokonano przeszukania, w terminie siedmiu dni od daty czynności na zgłoszone do protokołu żądanie tej osoby. O prawie zgłoszenia takiego żądania należy ją pouczyć.

Osobę, u której ma nastąpić przeszukanie, należy przed rozpoczęciem czynności zawiadomić o jej celu i wezwać do dobrowolnego wydania poszukiwanych przedmiotów lub do wskazania miejsca znajdowania się poszukiwanej osoby podejrzanej. By ustalić tożsamość, niezbędne jest wylegitymowanie zastanej osoby czy osób.

Jednocześnie należy zastaną osobę pouczyć o prawie wskazania osoby obecnej przy przeszukaniu. Przepis ten pozwala osobie, u której dokonuje

się przeszukania, by towarzyszył jej członek rodziny, znajomy, adwokat czy jakakolwiek inna osoba trzecia. Ma to być gwarantem ochrony jednostki podczas przeszukania, które zawsze jest ingerencją w sferę jej osobistych praw. Jednocześnie zapewnia „drugą parę oczu” obecną przy czynności. Warunkiem realizacji tego uprawnienia jest to, by nie uniemożliwiało to realizacji przeszukania albo nie utrudniało go w istotny sposób. Nie czeka się również z rozpoczęciem czynności na przybycie wskazanej osoby. Jej ewentualne przybycie odnotowuje się stosowną wzmianką w protokole.

Osoba, u której ma nastąpić przeszukanie, winna dobrowolnie wydać żądane rzeczy czy też wskazać miejsce znajdowania się poszukiwanej osoby podejrzanej. W przypadku odmowy lub wydania tylko części żądanych rzeczy, bądź też w przypadku nie wskazania miejsca znajdowania się poszukiwanej osoby, przystępuje się do przeszukania. Odbывается ono przy naocznym udziale wszystkich obecnych.

W przypadku przeszukania pomieszczeń istnieją różne metody ich realizacji. Jak wskazuje Tadeusz Hanausek, pierwsza metoda przeszukania przewiduje rozpoczęcie tej czynności od wewnętrznej, lewej krawędzi pomieszczenia i prowadzenie jej zgodnie z ruchem wskazówek zegara spiralnie aż do punktu środkowego przeszukiwanego pomieszczenia. Druga metoda przeszukania opiera się na dokonaniu podziału rodzajowego zawartości pomieszczenia (np. osobno przeszukuje się szafy i inne meble, osobno rzeczy wolno stojące). Trzecia metoda polega na intuicyjnym podziale przeszukiwanego pomieszczenia na segmenty i etapowym realizowaniu czynności. Niezależnie od obranej metody najważniejsze jest, by nie pominąć żadnego fragmentu pomieszczenia, gdzie mogą się znajdować szukane rzeczy. W przypadku przeszukania pojazdu najpowszechniej stosowaną metodą jest najpierw przeszukanie jego wnętrza, a następnie bagażnika. Przy przeszukaniu osoby zwykle najpierw przeszukuje się ją dołu do góry lub z góry na dół. Istnieje też jednak metoda przeszukania najpierw jednej strony człowieka, a później drugiej.

Niekiedy podczas przeszukania może wystąpić konieczność przymusowego odebrania rzeczy. Wówczas można zastosować odpowiednie do sytuacji środki przymusu bezpośredniego.

W przypadku wydania lub znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub dowód innego przestępstwa albo wykroczenia,

podlegających zajęciu bądź przypadkowi lub których posiadanie jest zabronione, odnotowuje się ten fakt w protokole. Ponadto rzeczy opisuje się, najczęściej co do tożsamości, w pokwitowaniu nazwanym „spis i opis rzeczy”. Osobno wpisuje się w nim rzeczy wydane dobrowolnie, a osobno ujawnione w toku przeszukania. W przypadku znalezienia poszukiwanych rzeczy w miejscu wskazującym na celowe ich ukrycie należy opisać szczegółowo to miejsce. Wskazane jest także wówczas wykonać dokumentację fotograficzną w tym zakresie i załączyć ją jako załącznik do protokołu czy też załączyć ją w osobnej notatce urzędowej z przeprowadzonych czynności. Spis i opis rzeczy zawsze sporządzany jest w dwóch egzemplarzach. Jeden egzemplarz doręcza się osobie zainteresowanej, która podpisem potwierdza fakt jego otrzymania w protokole. Drugi egzemplarz spisu i opisu rzeczy załącza się jako załącznik do protokołu przeszukania.

W przypadku wskazania miejsca znajdowania się osoby podejrzanej lub jej znalezienia sporządza się osobny protokół zatrzymania osoby.

Polski Kodeks postępowania karnego stanowi, że przeszukanie powinno być dokonane zgodnie z celem tej czynności. Wymogiem jest również zachowanie umiaru oraz granic niezbędnych dla osiągnięcia celu czynności przy zachowaniu należytej staranności, w poszanowaniu prywatności i godności osób, których ta czynność dotyczy. Kodeks wskazuje także na konieczność niewyrządzania niepotrzebnych szkód i dolegliwości. Niekiedy jednak, z uwagi na różnorakie okoliczności, zdarza się, że niezbędne jest siłowe wejście celem realizacji przeszukania. Dzieje się tak w przypadku oporu przy otwarciu drzwi, mimo słownych wezwań ze strony funkcjonariuszy. Wówczas w praktyce często korzysta się bądź z pomocy Straży Pożarnej, dysponującej odpowiednimi rozpięrami hydraulicznymi, bądź grup realizacyjnych dysponujących taranem czy innymi środkami. Te ostatnie mogą być wykorzystywane w sytuacji jednoczesnego zatrzymania osoby, u której ma się odbyć przeszukanie. W przypadku podejrzeń, że może dojść do oporu przed wpuszczeniem do pomieszczenia, należy uprzednio zabezpieczyć udział straży pożarnej bądź grupy realizacyjnej. Podczas przeszukania niekiedy również niezbędne jest przełamanie różnego rodzaju zabezpieczeń. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku odmowy podania szyfru otwierającego sejf. Wówczas niezbędne jest wezwanie specjalistów celem dokonania jego otwarcia. Wszelkie tego rodzaju

utrudnienia znacznie wydłużają czynność przeszukania. Winny być one odnotowane w protokole.

Polski Kodeks postępowania karnego szczegółowo reguluje kwestie pism i innych dokumentów zawierających informacje niejawne, tajemnice zawodowe lub inne prawnie chronione albo też pism i innych dokumentów o charakterze osobistym wydanych dobrowolnie bądź znalezionych w toku przeszukania. Ma to istotne znaczenie dla prawidłowej ochrony tych informacji. W przypadku zaistnienia oświadczenia o tym, że pismo lub inny dokument zawiera informacje niejawne lub wiadomości objęte tajemnicą zawodową lub inną tajemnicą prawnie chronioną albo ma charakter osobisty, organ przeprowadzający czynność przekazuje niezwłocznie pismo lub inny dokument bez jego odczytania prokuratorowi lub sądowi w opieczętowanym opakowaniu. Zaznaczyć jednak należy, że tryb ten nie obowiązuje w stosunku do pism lub innych dokumentów, które zawierają informacje niejawne o klauzuli „zastrzeżone” lub „poufne” albo dotyczą tajemnicy zawodowej lub innej tajemnicy prawnie chronionej, jeżeli ich posiadaczem jest osoba podejrzana o popełnienie przestępstwa, ani w stosunku do pism lub innych dokumentów o charakterze osobistym, których jest ona posiadaczem, autorem lub adresatem.

Jeżeli obrońca lub inna osoba, od której żąda się wydania rzeczy lub u której dokonuje się przeszukania, oświadczy, że wydane lub znalezione w toku przeszukania pisma lub inne dokumenty obejmują okoliczności związane z wykonywaniem funkcji obrońcy, organ dokonujący czynności pozostawia te dokumenty wymienionej osobie bez zapoznawania się z ich treścią lub wyglądem. Nie ma bowiem prawnej możliwości ingerencji w tajemnicę obrończą. Jeżeli jednak oświadczenie osoby niebędącej obrońcą budzi wątpliwości, organ dokonujący czynności przekazuje te dokumenty sądowi. Przekazanie odbywa się niezwłocznie, bez odczytywania, w opieczętowanym opakowaniu. Sąd po zapoznaniu się z dokumentami zwraca je w całości lub w części osobie, od której je zabrano, albo wydaje postanowienie o ich zatrzymaniu dla celów postępowania.

Jeśli chodzi o wydaną, odebraną lub znaną w toku przeszukania dokumentację psychiatryczną, organ przeprowadzający czynność przekazuje ją bez ich odczytania w opieczętowanym opakowaniu sądowi lub prokuratorowi. W postępowaniu przygotowawczym o wykorzystaniu,

jako dowodów, dokumentów zawierających tajemnicę lekarską decyduje prokurator.

Osoby obecne przy przeszukaniu, których prawa zostały naruszone, mają prawo do złożenia zażalenia do właściwego sądu rejonowego w terminie siedmiu dni od daty dokonania czynności.

Przed zakończeniem czynności w protokole odnotowuje się w szczególności ewentualne zastrzeżenia co do sposobu przeszukania oraz oświadczenie co do pochodzenia rzeczy ujętych w spisie i opisie rzeczy.

Jakub Purchla

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1928 nr 33 poz. 313); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2016 poz. 508); Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1969 nr 13 poz. 96); Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. 2024 poz. 37); Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 maja 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2023 poz. 1115); D. Chodziński, *Przeszukanie osób pomieszczeń i rzeczy*, Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2020; T. Grzegorzczak, *Kodeks Postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008; T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Zakamycze, Kraków 2005; A. Kamińska-Nawrot, *Przeszukanie – środek przymusu procesowego ograniczający konstytucyjnie chronione prawa*, „Studia nad bezpieczeństwem”, 2016, nr 1; A. Kaznowski, *Problematyka przeszukania mieszkania*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 4; M. Lech, *Przeszukanie w wypadkach niecierpiących zwłoki*, [w:] *Blaski i cienie przeszukania. Węzłowe problemy procesowo-kryminalistyczne*, A. Opalska-Kasprzak, I.A. Jaroszevska, M. Powirska (red.) Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2018.

PRZYCZYNY ORAZ KONSEKWENCJE ROSYJSKICH NIEPOWODZEŃ W UKRAINIE. Do najważniejszych przyczyn rosyjskich niepowodzeń w wojnie z Ukrainą zalicza się:

- niewielką liczbę zgromadzonych wojsk, które wykorzystane zostały w czasie inwazji;

- ▶ logistkę wojskową, nieprzygotowaną do prowadzenia głębokich operacji w Ukrainie oraz korupcję;
- ▶ uzależnienie zwycięstwa w pierwszym etapie od powodzenia operacji powietrzno-desantowych;
- ▶ brak uzyskania dominacji w powietrzu;
- ▶ niedocenienie przeciwnika; wyście z założenia, że woła oporu ze strony Ukraińców będzie niewielka i rząd rozpadnie się po pierwszych dniach inwazji;
- ▶ niedocenienie determinacji Stanów Zjednoczonych i innych krajów zachodnich w pomocy udzielanej Ukrainie.

Jedną z zasadniczych przyczyn rosyjskich niepowodzeń w Ukrainie w pierwszych tygodniach inwazji była niewystarczająca ilość zgromadzonych sił. Według różnych szacunków Rosja wysłała na wojnę 120 batalionowych grup taktycznych liczących łącznie między 150 a 190 tys. żołnierzy. Były to zbyt niewielkie siły, aby opanować dużej wielkości państwo, w tym jego stolicę liczącą ponad 3 mln mieszkańców. Rosyjskie oddziały nie zostały wysłane nad granicę w ramach szybkiego manewru prosto z garnizonów, lecz gromadzone były przez niemal 10 miesięcy, a wcześniej uczestniczyły w wyczerpujących ćwiczeniach, dlatego znaczna część z nich rozpoczęła walkę bez wypoczynku. Z drugiej strony Siły Zbrojne Ukrainy od 2013 r. zwiększy liczebność z 130 tys. aktywnych żołnierzy do 240 tys. W momencie wybuchu wojny przeprowadzono mobilizację, w ramach której do Wojsk Obrony Terytorialnej zgłosiło się w ciągu 10 dni ponad 100 tys. ochotników.

Kolejną przyczyną rosyjskich porażek w 2022 r. była logistyka wojskowa, a dokładnie brak przygotowania jej do prowadzenia głębokich operacji na terenie dużego państwa, jakim jest Ukraina. Plan podboju Ukrainy opracowany został na Kremlu w oparciu o tradycyjny rosyjski sposób prowadzenia wojny. Kluczowym elementem miały być przeprowadzone z kilku kierunków rajdy pancerno-zmotoryzowane, połączone z operacjami powietrzno-desantowymi i masowym ostrzałem rakietowym. Rosja potrzebowała zatem „logistyki ekspedycyjnej”, za pomocą której mogłaby uzupełniać w sposób ciągły pojawiające się braki w zakresie paliwa, amunicji, żywności, wody czy części zamiennych. Do momentu wybuchu wojny rozwijany był jednak zupełnie inny rodzaj logistyki, polegający na

wspieraniu koncepcji „aktywnej obrony”. Oddziały logistyczne ćwiczyły utrzymywanie wojsk operacyjnych walczących w stałych strefach obrony przed atakiem ze strony NATO. Nie zakładano w niej udziału w operacji ofensywnych oddalonych kilkadziesiąt kilometrów od granicy państwa. Transport wojska opierał się głównie na „nieruchomych liniach wsparcia”, takich jak kolej i rurociągi paliwowe. W związku z tym rosyjskie jednostki logistyczne posiadały znacznie mniej ciężarówek niż brygady państw zachodnich. W sytuacji, kiedy wojska uczestniczące w „specjalnej operacji” znalazły się daleko od linii kolejowych, bieżące, szybkie uzupełnianie braków okazało się niemożliwe. Działo się tak w latach 2014–2015, kiedy działania wojenne prowadzone były na wschodzie Ukrainy, w regionie Doniecka, blisko granicy państwa, gdzie sieć kolejowa była bardzo dobrze rozwinięta. W 2022 r. pojawiła się jednak dychotomia polegająca na rozbieżności między ofensywną strategią wojskową a logistyką, która nie mogła podtrzymać wysokiego tempa operacji. Rosyjska logistyka miała również charakter „push” – określany tak w amerykańskiej terminologii wojskowej – tzn. obecność formacji logistycznych w określonych miejscach linii frontu nie wynikała z zapotrzebowania jednostek biorących bezpośredni udział w walce, ale decyzji podejmowanych na najwyższych szczeblach dowodzenia. Była to zatem logistyka „odziedziczona” po Związku Radzieckim – scentralizowana i pozbawiona inicjatywy na niższych szczeblach dowodzenia.

Rosyjską porażką okazały się także operacje powietrzno-desantowe, które przeprowadzone zostały w okolicach: portu lotniczego Hostomel w na północny-zachód od Kijowa, Wasylkowem – na południe od Kijowa, miejscu stacjonowania ukraińskiej 40. Brygady Lotnictwa Taktycznego oraz Mikołajowie na północ od Chersonia. Celem działań rosyjskiego wojska było opanowanie strategicznych miejsc, takich jak porty lotnicze, a następnie wykorzystanie ich w decydującej bitwie o Kijów. Port lotniczy Hostomel miał zostać zajęty już pierwszego dnia inwazji przez żołnierzy kawalerii powietrznej wchodzących w skład 11. Samodzielnej Gwardyjskiej Brygady Desantowo-Szturmowej oraz 31. Samodzielnej Gwardyjskiej Brygady Desantowo-Szturmowej, wspieranych prawdopodobnie przez Specnaz. Po opanowaniu portu lotniczego Rosjanie zmuszeni zostali do wycofania się w obliczu ukraińskiego ostrzału artyleryjskiego i lotniczego,

a następnie kontrataku przeprowadzonego przez 72. Brygadę Zmechanizowaną. Desant w Mikołajewie przeprowadzony został drugiego dnia wojny. Jego cel nie jest dokładnie znany, prawdopodobnie intencją Rosjan było opanowanie stoczni morskiej oraz wywołanie paniki na zapleczu przeciwnika, w momencie kiedy opanowywany był most na Dnieprze pod Chersoniem. Wysłane zostały w tym kierunku co najmniej trzy śmigłowce z żołnierzami, były to jednak zbyt małe siły do opanowania kluczowych miejsc w mieście i atak został odparty. W podobny sposób zakończyła się próba opanowania lotniska pod Wasylkowem. Miejscowość ta była z punktu widzenia Rosjan niezwykle istotna, ponieważ w jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdowała się jedyna linia kolejowa, za pomocą której mogła być dostarczana pomoc wojskowa do Kijowa. Ponadto zdobycie Wasylkowa wydawało się konieczne, ponieważ Rosjanie ponieśli już klęskę pod Hostomelem. O przebiegu bitwy zdecydował tym razem brak panowania w powietrzu. W trakcie walk przez samolot Su-27 zestrzelony został Il-76 z żołnierzami na pokładzie. Do podobnego zestrzelenia miało dojść w pobliżu Białej Cerkwi 70 km od Kijowa. Poza maszynami transportowymi Ukraińcy informowali o zestrzeleniu dwóch samolotów Su-25 oraz jednego śmigłowca.

Nie mniej istotną przyczyną rosyjskiej porażki w pierwszym etapie wojny był wspomniany brak dominacji w powietrzu. W dniu wybuchu konfliktu Siły Powietrzno-Kosmiczne posiadały ponad 1200 taktycznych samolotów bojowych, jednak zdecydowały się wykorzystać tylko 350 z nich. Być może wynikało to z faktu, że ponad połowę stanowiły maszyny stare, mające więcej niż 30 lat. Ponadto w przeciwieństwie do zachodniego sposobu prowadzenia wojny Rosja nie przywiązuje dużej uwagi do sił powietrznych i supremacji w powietrzu. Od momentu ukształtowania się sowieckiej doktryny wojennej główną siłą, za pomocą której Kreml zamierzał przeprowadzać operacje ofensywne i wygrywać wojny, były wojska lądowe. Spodziewając się szybkiego zwycięstwa, nie zdecydowano się również na „masowy” ostrzał ukraińskich lotnisk i baz wojskowych. W pierwszym dniu wojny zaatakowanych zostało 15 wojskowych portów lotniczych. Nie celowano jednak w pasy startowe, ale środki łączności, środki nawigacji, składy paliw czy centra kierowania ruchem lotniczym. Straty ukraińskiego lotnictwa okazały się niewielkie.

Znaczna część samolotów opuściła miejsca stacjonowania, udając się do bezpieczniejszych lotnisk na terytorium Ukrainy i za granicą. Większość ataków, jakie przeprowadziła Rosja, miała formę ataków raketowych z wykorzystaniem rakiet balistycznych 9M723, rakiet manewrujących 9M728 Iskander oraz rakiet manewrujących 3M14 Kalibr. Lotnictwo wykorzystywało głównie pociski Ch-31P do zwalczania stacji radarowych oraz rakiet manewrujących Ch-555 i Ch-101. Na początku marca rosyjskie Siły Powietrzno-Kosmiczne straciły zdolność do swobodnego działania w kontrolowanej przez Ukrainę przestrzeni kosmicznej, z wyjątkiem prowadzenia operacji na bardzo niskiej wysokości. Siły Zbrojne Ukrainy rozproszyły baterie systemów obrony przeciwlotniczej, utrudniając ich lokalizację i zniszczenie, a ich potencjał wzmocniony został wkrótce przez zachodnie wyrzutnie typu MANPADS (Piorun, Mistral, RBS 70) i SAM (Patriot, Aster, Aspide, Nasams, IRIS-T).

Kolejną przyczyną rosyjskich niepowodzeń w Ukrainie było niedocenienie przeciwnika, jak również niedocenienie determinacji Stanów Zjednoczonych i szeroko pojętego Zachodu. Łatwe zwycięstwo w 2014 i 2015 r. na Krymie i Donbasie oraz wycofanie się Stanów Zjednoczonych z Afganistanu niewątpliwie odegrało kluczową rolę w podejmowaniu decyzji na Kremlu o pełnoskalowej inwazji. Przeświadczenie o szybkim upadku Ukrainy panowało również w zachodnich gremiach politycznych. Jeszcze pod koniec listopada 2021 roku analitycy wojskowi szacowali, że Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej mogą zająć Kijów w ciągu kilku dni, a dalszy opór będzie opierał się na działaniach nieregularnych prowadzonych przez oddziały, które nie pogodzą się z upadkiem państwa. Okazało się jednak, że wola walki jest jednym z najważniejszych czynników decydujących o powodzeniu operacji wojskowej. Ukraińcy wielokrotnie stawiali zacięty opór, zatrzymując Rosjan pod Hostomelem, Irpieniem i Browarami. Walczyli w okrażeniu w Czernichowie, a obrona Mariupola stała się nowym „mitem” współczesnej Ukrainy. W tym samym czasie trwały regularne dostawy sprzętu wojskowego organizowane głównie przez Stany Zjednoczone oraz inne państwa NATO. Ukraina stała się w pewnym momencie największym odbiorcą amerykańskiej pomocy zagranicznej od czasu prezydenta Trumana, kiedy zorganizowany został plan pomocy dla Europy, określany „planem Marshalla”. Według niemieckiego

instytutu badawczego Kiel Institute for the World Economy administracja Joe Bidena i Kongres USA przeznaczyły dla Ukrainy pomoc o wartości 75 mld USD, która obejmowała wsparcie humanitarne, finansowe i wojskowe. W skład pomocy wojskowej wchodziło m.in.: 186 bojowych wozów piechoty Bradley, 500 pojazdów typu MRAP, 2000 samochodów Humvees, ponad 200 haubic kalibru 155mm, 31 czołgów Abrams czy 10 tys. wyrzutni Javelin. Pomoc udzielona Ukrainie była tym samym większa od pomocy udzielonej przez Stany Zjednoczone Izraelowi w 1979 r., sojusznikom w Ameryce Łacińskiej w 1964 r., Pakistanowi w 1962 r. i Tajwanowi w 1960 r. Poza USA największą pomoc Kijowowi udzieliły: instytucje Unii Europejskiej, Niemcy, Wielka Brytania, Dania, Norwegia, Japonia, Holandia, Kanada, Polska, Szwecja, Szwajcaria, Belgia, Finlandia, Francja i Republika Czeska.

Do najpoważniejszych konsekwencji rosyjskich niepowodzeń w wojnie z Ukrainą zalicza się:

- ▶ konsolidację społeczeństwa ukraińskiego wokół władzy i wolę stawiania dalszego oporu;
- ▶ konsolidację Zachodu wokół Stanów Zjednoczonych i zorganizowanie ciągłej pomocy wojskowej dla Ukrainy;
- ▶ osłabienie pozycji Rosji w Azji Centralnej;
- ▶ przeprowadzenie w Rosji kilku mobilizacji oraz „przestawienie” funkcjonowania gospodarki na tryb wojenny.

Rosyjskie oczekiwania, że inwazja doprowadzi do ucieczki bądź upadku rządu w Ukrainie, okazały się bezpodstawne. Od samego początku wojny społeczeństwo wspierało swoje wojsko i prezydenta. Według badań opinii publicznej przeprowadzonych pod koniec 2023 r. prawie każdy Ukrainiec rozumie wygranie wojny jako odzyskanie utraconych ziem, łącznie z Krymem oraz obwodem donieckim i ługańskim. Większość Ukraińców popiera również kontynuowanie walki, aż do ostatecznego zwycięstwa, chociaż wielkość ta zmalała w porównaniu z 2022 rokiem z 70% do 60%. Spadek wynikał z nieudanych ofensyw przeprowadzonych w obwodzie zaporoskim oraz ogólnego zmęczenia społeczeństwa wojną. Pomimo tego obywatele nadal ufają swojemu wojsku (95%) oraz prezydentowi (81%).

Geopolityczną konsekwencją wojny rosyjsko-ukraińskiej było umocnienie pozycji Stanów Zjednoczonych jako przywódcy Zachodu oraz

osłabienie pozycji Rosji w Azji Centralnej. Podważona została wiarygodność Kremla jako strony zainteresowanej zakonserwowaniem porządku politycznego. Co więcej, Władimir Putin stał się symbolem destabilizacji tej części świata. W wyniku sankcji spadła atrakcyjność Rosji jako partnera gospodarczego, państwa Azji Centralnej zaczęły obawiać się z kolei sytuacji, w której interwencje zagraniczne Moskwy staną się precedensem. W samej Rosji w konsekwencji porażek na froncie konieczne było przeprowadzenie częściowej mobilizacji i „przestawienie” gospodarki na tryb wojenny. W grudniu 2022 r. minister obrony narodowej Siergiej Szojgu postawił sobie za cel zwiększenie liczebności wojska o $\frac{1}{3}$, do 1,5 mln. Pobór nie miał jednak charakteru przymusowego. Pod koniec czerwca 2023 r. poinformowano, że zrekrutowano 166 tys. personelu wojskowego. W połowie września 2023 r. miało to już być 300 tys. osób, co jednak wydaje się mało prawdopodobne. Rezultatem było utworzenie 280 nowych jednostek w wielkości pułku lub mniejszych.

Tomasz Wójtowicz

T. Wójtowicz, *Bitwa o Port Lotniczy Hostomel. Kluczowy moment wojny rosyjsko – ukraińskiej*, „Wiedza Obronna” 2023, Vol. 282 No. 1, <http://wiedzaobronna.edu.pl/index.php/wo/article/view/216/208> [dostęp 13.03.2024]; O.Wasiuta, *Wybrane konsekwencje polityczno-militarne wojny rosyjsko- ukraińskiej*. „Wiedza obronna”, 2022, vol.279, nr 2; K.Wojczal, *Wojna na Ukrainie – pierwsze wnioski dla Polski [Armia Ukraińskiego Wzoru]*, <https://www.krzysztofwojczal.pl/geopolityka/wojna-na-ukrainie-pierwsze-wnioski-dla-polski-armia-ukrainskiego-wzoru/> [dostęp 13.03.2024]; R. Ti, Ch. Kinsey, *Lessons from the Russo – Ukrainian conflict: the primacy of logistics over strategy*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14702436.2023.2238613> [dostęp 13.03.2024]; P. Gurgurewicz, *Wasilkow, klucz do Kijowa?* <https://milmag.pl/wasilkow-klucz-do-kijowa/> [dostęp 13.03.2024]; J. Bronk, N. Reynolds, J. Watling, *The Russian Air War and Ukrainian Requirements for Air Defence*, <https://static.rusi.org/SR-Russian-Air-War-Ukraine-web-final.pdf> [dostęp 13.03.2024]; B. M. Jenkins, *The Will to Fight, Lessons from Ukraine*, <https://www.rand.org/pubs/commentary/2022/03/the-will-to-fight-lessons-from-ukraine.html> [dostęp 14.03.2024]; J. Master, W. Mellow, *How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts*, <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts> [dostęp 14.03.2024]; G. Levin. *New Poll Reveals How Ukrainians Feel About War, Future*, <https://www.voanews.com/a/new-poll-reveals-how-ukrainians-feel-about-war-future/7303180.html> [dostęp

14.03.2024]; M. Szymański, K. Stachota, *Erozja postsowieckiego systemu w Azji Centralnej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-09-30/erozja-postsowieckiego-systemu-w-azji-centralnej> [dostęp 14.03.2024]; A. Golts, *Will Putin Start Compulsory Mass Mobilisation?* <https://sceus.se/en/publications/will-putin-start-compulsory-mass-mobilisation/> [dostęp 14.03.2024].

PRZYSIĘGA WOJSKOWA – uroczysty akt ślubowania składanego według określonej prawem roty po ukończeniu przez żołnierzy szkolenia podstawowego (unitarnego); najwyższe zobowiązanie żołnierza wierności i szacunku wobec państwa i narodu. Przysięga jest składana przez poborowego lub ochotnika po zaciągnięciu się do sił zbrojnych. W różnych państwach obowiązują różne sformułowania przysięgi, których wspólnym elementem jest wierność państwu i posłuszeństwo przełożonym. W starożytności był to bardzo uroczysty zabieg. W dzisiejszych czasach, gdy istnieje wiele formalnych praw i przepisów mających na celu utrzymanie dyscypliny w armii, jest to nadal uroczyste, ale raczej formalne wydarzenie.

Przysięga żołnierza i przysięga wojskowa odnoszą się do uroczystych i/lub wiążących przypomnień o obowiązkach żołnierza, które można spotkać w siłach zbrojnych wielu krajów. Składanie przysięgi wojskowej to tradycja zachowana od czasów starożytnych w siłach zbrojnych większości krajów świata. Stanowiły one początkowo przysięgę wierności monarchii przed Bogiem. Późniejsze warianty obejmują lojalność wobec ojczyzny, konstytucji, państwa demokratycznego itp., przy czym element religijny jest często stonowany lub usuwany. Współczesne znaczenie i rytuały odzwierciedlają ostateczny cel i interes Sił Zbrojnych państwa, charakter tradycji historycznych i narodowych ludu i armii. Złożenie przysięgi wojskowej jest ważnym wydarzeniem prawnym i polityczno-edukacyjnym.

Generalnie jest to wymagane przez prawo; akt ten stanowi dla żołnierzy wszystkich sił zbrojnych najważniejszy moment ich życia wojskowego. Jest to oświadczenie żołnierzy o lojalności, przez którą żołnierz zobowiązuje się działać z oddaniem i szacunkiem dla instytucji. Obchodzi je uroczyste dowódca przydzielonych mu żołnierzy, posiadający kwalifikacje dowódcy korpusu, z udziałem przedstawicieli kadr wydziału oraz, w zbiorowych uroczystościach zaprzysiężenia, władz i gości.

Przysięga wojskowa jest wyrazem lojalności żołnierzy wobec ojczyzny, narodu, rządu i obowiązków wojskowych. Każdy żołnierz wstępujący do wojska samodzielnie składa przysięgę wojskową i potwierdza ją własnoręcznie. Składając przysięgę ojczyźnie, obywatele podejmują najwyższe i najbardziej honorowe zobowiązanie. Przysięga wojskowa jest dokumentem o ogromnym znaczeniu państwowym, jej tekst zatwierdzany jest przez prezydenta i ma moc prawną. Określa ona główne obowiązki Sił Zbrojnych i istotne przymioty żołnierza. Złamanie przysięgi, zdrada Ojczyzny, przejście na stronę wroga, podważenie potęgi militarnej państwa, szpiegostwo uważane są za akty okrucieństwa i karane najsurowiej. Dowódcy wojskowi mają obowiązek wzmocniać i rozwijać świadomość swoich żołnierzy w zakresie honoru i nienaruszalności przysięgi wojskowej.

Pierwsze bezpośrednie wzmianki o składaniu przysięgi w sprawach państwowych i wojskowych Polski znajdują się w *Kronice polskiej* Galla Anonima spisanej za czasów panowania Bolesława Krzywoustego w pierwszej połowie XII w. Treść kroniki wskazuje, że przysięgi składano dość często, a zobowiązywano się w nich do solidarnej obrony państwa, walki zbrojnej, wierności wobec panującego itd. Przypadki złamania przysięgi traktowane były jako zdrada i karane pozbawieniem urzędów, majątków, wygnaniem z kraju czy śmiercią. W epoce rycerskiej sprawa honoru w Polsce była tak wysoko ceniona, że nie wymagano przysięgi żołnierskiej od szlachty: sama służba wojskowa była dla szlachcica sprawą honoru. Dynamiczny rozwój przysięgi nastąpił od czasów Sejmu Wielkiego (1788–1792): 4 maja 1791 r., chcąc zapewnić lojalność wojska wobec nowej Konstytucji i władz, Komisja Wojskowa Sejmu Rzeczypospolitej wydała Ordonans ogólny dla wojska obojga narodów z rozkazem przysięgi na Konstytucję.

Szczególny wymiar miała przysięga Tadeusza Kościuszki, złożona w Krakowie 24 marca 1794 r., jako składana nie przed władzami cywilnymi, ale żołnierzami i ludem. Kościuszkowski wprowadził do tekstu przysięgi idee obrony ojczyzny i wierności narodowi, które potem powtarzały się w większości przysięg polskich żołnierzy. W okresie zaborów i powstań narodowych szczególną rolę odgrywały moralne walory przysięgi.

W okresie II Rzeczypospolitej występowały trzy różne wersje rot przysięgi, w zależności od wyznania (chrześcijaństwo, niechrześcijaństwo)

oprócz mahometan, mahometanie). Przysięgano być wiernym Ojczyźnie, nie odstępować chorągwi wojskowych, stać na straży konstytucji i honoru żołnierza polskiego, być posłusznym prawu i Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, wykonywać rozkazy dowódców i przełożonych, strzec tajemnic wojskowych, za sprawę Ojczyzny walczyć do ostatniego tchu w piersiach, żyć i umierać jak prawy żołnierz polski. Ceremonię poprzedzało nabożeństwo w świątyniach różnych wyznań. Żołnierze przysięgali na sztandar wojskowy, choć formacje artyleryjskie na działo. Rotę przysięgi odczytywali duchowni różnych wyznań. Uroczystość kończyła defilada.

Rota z okresu międzywojennego obowiązywała również żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Odmienny tekst miała przysięga żołnierzy Armii Krajowej.

W tekstach przysięg z okresu 1945–1989 pojawiły się mocne akcenty ideologiczne, nawiązujące do sytuacji społeczno-politycznej w kraju, w tym słowa o „braterskim przymierzu z Armią Czerwoną i innymi sojusznicznymi armiami”.

Obecną rotę przysięgi wojskowej wprowadzono Ustawą z dnia 3 października 1992 r. o przysiędze wojskowej. Brzmi ona: „Ja, żołnierz Wojska Polskiego, przysięgam służyć wiernie Rzeczypospolitej Polskiej, bronić jej niepodległości i granic. Stać na straży Konstytucji, strzec honoru żołnierza polskiego, sztandaru wojskowego bronić. Za sprawę mojej Ojczyzny w potrzebie krwi własnej ani życia nie szczędzić. Tak mi dopomóż Bóg”. Żołnierz składający przysięgę wojskową może – według uznania – odstąpić od wypowiedzenia ostatniego zdania rot. Tekst ten potwierdzono w Ustawie z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. Złożenie przysięgi wojskowej następuje w formie uroczystej, ustalonej w ceremoniale wojskowym.

Zgodnie z Ceremonialem wojskowym Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej złożenie przysięgi wojskowej następuje podczas uroczystego apelu lub uroczystej zbiórki w miejscu i terminie ustalonym przez dowódcę jednostki wojskowej, rektora-komendanta uczelni wojskowej lub komendanta ośrodka szkolnictwa wojskowego. Przysięgę wojskową, która odbywa się na terenie jednostki wojskowej, uczelni wojskowej lub ośrodka szkolnictwa wojskowego, przeprowadza się na placu apelowym lub w sali tradycji (w tym ostatnim miejscu zazwyczaj wtedy, gdy liczba przysięgających

jest niewielka). W porozumieniu z władzami państwowymi lub samorządowymi regionu uroczystość złożenia przysięgi wojskowej można zorganizować w innym miejscu, np. na rynku miejskim lub w miejscu chwały oręża polskiego. Ceremoniał wojskowy zaleca, by w uroczystości uczestniczył cały stan osobowy jednostki wojskowej, uczelni wojskowej lub ośrodka szkolnictwa wojskowego. Do udziału w ceremonii zaprasza się przełożonego, przedstawicieli władz państwowych i samorządowych regionu, duszpasterstw wojskowych, organizacji pozarządowych, kombatanów oraz młodzież. W uroczystości mogą także uczestniczyć sztandary jednostek (instytucji) wojskowych, organizacji pozarządowych, środowisk kombatanckich, uczelni, szkół i innych partnerów społecznych oraz rodziny i bliscy żołnierzy składających przysięgę. Wojskową asystę honorową podczas przysięgi wojskowej organizowanej na otwartej przestrzeni stanowi kompania honorowa i orkiestra wojskowa, a podczas ceremonii organizowanej w pomieszczeniu poczet sztandarowy i trębacz.

Przysięga wojskowa może być dwojakiego rodzaju:

- ▶ **przysięga indywidualna:** składana tylko raz w ciągu całej kariery zawodowej przez oficerów, podoficerów, dla personelu o rolach inspektorów/marszałków, nadinspektorów/sierżantów. W przypadku przejścia na inną rolę ślubowanie nie jest wymagane ponownie;
- ▶ **przysięga zbiorowa:** składana przez członków szeregowej kategorii wojskowej; na plac apelowy udaje się cały korpus lub oddział, podzielony na plutony oddzielone kompaniami.

Różne siły zbrojne mają specyficzną treść, tradycje i rytuały przyjęcia przysięgi, zależne od historycznie utrwalonych tradycji i zwyczajów danego narodu (narodów), jego sił zbrojnych oraz istoty struktury danego państwa. Poniżej kilka przykładów.

1. **Azerbejdżan:** pierwsza przysięga wojskowa Sił Zbrojnych Azerbejdżanu została przyjęta 8 grudnia 1991 r. Tekst Przysięgi Wojskowej Sił Zbrojnych Azerbejdżanu został przygotowany w październiku 1991 r. przez Wiceministra Obrony ds. Publicznych i Politycznych Pułkownika Mehmana Salimowa i został zatwierdzony przez ówczesną Radę Najwyższą 9 października.
2. **Białoruś:** tekst pierwszej przysięgi wojskowej niepodległej Republiki Białorusi został zatwierdzony 10 listopada 1992 r. W czerwcu

- 2003 r. została uchwalona nowa ustawa Republiki Białorusi O służbie wojskowej i służbie wojskowej, która ustaliła nowy tekst przysięgi wojskowej.
3. **Izrael:** tekst przysięgi wojskowej żołnierza Sił Zbrojnych Izraela został zatwierdzony w 1948 r. Po złożeniu przysięgi żołnierz otrzymuje egzemplarz wybranej przez siebie świętej księgi (Tory, Nowego Testamentu lub Koranu).
 4. **Kazachstan:** tekst przysięgi wojskowej został zatwierdzony dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu Nursułtana Nazarbajewa 25 sierpnia 1995 r., w którym są główne obowiązki wojskowe i odzwierciedlony jest obowiązek ochrony ojczyzny.
 5. **Niemcy:** w Bundeswehrze obowiązuje – w zależności od statusu żołnierza – przysięga lub ślubowanie. Z kolei przyrzeczenie Bundeswehry w stosunku do poborowych nie jest przysięgą, przysięgę składają jedynie żołnierze zawodowi i tymczasowi.
 6. **Federacja Rosyjska:** współczesny tekst przysięgi wojskowej FR został zatwierdzony 28 marca 1998 r. artykułem 40. ustawy federalnej FR O służbie wojskowej i służbie wojskowej.
 7. **Słowenia:** tekst aktualnej przysięgi wojskowej Sił Zbrojnych Słowenii został sporządzony zgodnie z ustawą O obronie z 1994 r.
 8. **Szwajcaria:** przystępując do czynnej służby, tj. mobilizując całość lub część armii szwajcarskiej do obrony lub służby wewnętrznej, żołnierze składają przysięgę lub oświadczenie przypominające im o ich obowiązkach.
 9. **Ukraina:** wraz z uzyskaniem przez Ukrainę niepodległości uchwałą Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 6 grudnia 1991 r. zatwierdzono tekst przysięgi wojskowej, w którym sformułowano najważniejsze wówczas wymagania wobec żołnierza, jakie musiał on konsekwentnie spełniać w interesie bezpieczeństwa narodowego Ukrainy. 24 marca 1999 r., zgodnie z ustawą Ukrainy O Statucie Służby Wewnętrznej Sił Zbrojnych Ukrainy (z późniejszymi zmianami), tekst przysięgi wojskowej został uzupełniony i zmieniony.
 10. **Watykan:** do złożenia przysięgi zobowiązani są rekruci Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej, którzy składają przysięgę na flagę Gwardii Szwajcarskiej co roku 6 maja.

11. **Wielka Brytania:** wszyscy podejmujący zatrudnienie w armii brytyjskiej i siłach powietrznych oraz wszyscy podoficerowie i żołnierze podejmujący zatrudnienie w brytyjskim korpusie piechoty morskiej muszą złożyć przysięgę wierności (lub deklarację wierności). Od osób podejmujących pracę w brytyjskiej marynarce wojennej nie jest wymagana żadna przysięga na wierność, ponieważ nie istnieje ona na mocy ustawodawstwa, ale stanowi przywilej królewski. Od osób mianowanych na oficerów piechoty morskiej nie jest wymagana przysięga wierności, ponieważ nie są zatrudnione przed mianowaniem na oficerów.
12. **Włochy:** tekst przysięgi został przyjęty dekretem prezydenta z dnia 15 marca 2010 r. i jest wyjątkowy dla wszystkich obywateli Włoch posiadających status wojskowy.

Przemysław Wywiał

*Ceremoniał wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Obrony Narodowej – Departament Komunikacji Społecznej. Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2015; Ustawa z dnia 3 października 1992 roku o przysiędze wojskowej. Dz.U. 1992 nr 77 poz. 386; Ustawa z dnia 11 marca 2022 roku o obronie Ojczyzny. Dziennik Ustaw Dz.U.2024.248; G. Ciechanowski, *Z dziejów polskiej przysięgi wojskowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2023; L. Ratajczyk, Z. Zmyślony, *Geneza polskiej przysięgi wojskowej i tradycje jej składania*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, (red.) L. Ratajczyk, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1981; P. Wywiał, *Garnizon Wojska Polskiego w Krakowie w latach 1918-1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019.*

RADA BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO STANÓW ZJEDNOCZONYCH (*United States National Security Council*) – organ administracji federalnej odpowiedzialny za doradztwo prezydentowi USA w kwestiach związanych z bezpieczeństwem narodowym. Stanowi forum służące uzgadnianiu w kontekście bezpieczeństwa priorytetów polityki wewnętrznej i zagranicznej przez przedstawicieli różnych departamentów, sił zbrojnych oraz agencji rządowych. Funkcjonuje w strukturze Urzędu Wykonawczego Prezydenta Stanów Zjednoczonych. Struktura, organizacja pracy i znaczenie rady ulegały zmianie, dostosowując się do oczekiwań i wymagań urzędujących prezydentów. Nie zmienia to jednak faktu, że od momentu swego powstania organ stanowi trwały element amerykańskiego systemu bezpieczeństwa.

Rada Bezpieczeństwa Narodowego została utworzona na mocy Ustawy o bezpieczeństwie narodowym (*National Security Act*) podpisanej przez prezydenta Harry'ego Trumana 26 lipca 1947 r. Głównym celem nowo powołanej instytucji, oprócz przygotowywania rekomendacji prezydentowi, było także ustalanie celów państwa na płaszczyźnie bezpieczeństwa i szacowanie ryzyka związanego z podejmowaniem ewentualnych zobowiązań militarnych w odniesieniu do rzeczywistych zasobów wojskowych Stanów Zjednoczonych. Ponadto rada miała przygotowywać

i koordynować politykę rządu będącą odpowiedzią na wrogie wpływy polityczne z zagranicy. Współcześnie wskazuje się, że to instytucja pozwalająca na rzeczową, przejrzystą i szczerą dyskusję, która z kolei umożliwia przeprowadzenie syntezy różnorodnych poglądów i opinii, ułatwiając prezydentowi zajęcie stanowiska w kwestiach związanych z bezpieczeństwem.

Na mocy wspomnianej ustawy członkami Rady Bezpieczeństwa Narodowego w Stanach Zjednoczonych są: prezydent (jako przewodniczący), wiceprezydent, Sekretarz Stanu (Secretary of State), Sekretarz Obrony (Secretary of Defence), Sekretarz Skarbu (Secretary of the Treasury) i Sekretarz Energii (Secretary of Energy). W spotkaniach na zaproszenie prezydenta zwykle uczestniczą także m.in. Doradca ds. Bezpieczeństwa Narodowego (National Security Advisor), Sekretarz Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Secretary of Homeland Security) oraz Szef Personelu Białego Domu (White House Chief of Staff). Ponadto jako doradcy obecni są również: Przewodniczący Kolegium Połączonych Szefów Sztabów (Chairman of the Joint Chiefs of Staff) oraz dyrektor wywiadu narodowego (Director of National Intelligence). Natomiast Prokurator Generalny (Attorney General) czy Dyrektor Centralnej Agencji Wywiadowczej (Director of the Central Intelligence Agency) są zapraszani, jeśli omawiane sprawy mają bezpośredni związek z ich działalnością. Ponadto prezydent, jeśli uzna to za stosowne, ma prawo zaprosić na posiedzenie rady wybranych przez siebie doradców lub ekspertów.

Działania podejmowane przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego koordynuje mianowany przez prezydenta Doradca ds. Bezpieczeństwa Narodowego. Wspiera go personel złożony ze stałych pracowników Biura Wykonawczego Prezydenta oraz osób czasowo oddelegowanych z innych agencji rządowych. Pracują oni w ramach biur koncentrujących się na długofalowych celach strategicznych oraz doraźnych grup powoływanych do rozwiązania bieżących kwestii. Wielkość personelu zmieniała się w zależności od woli urzędującej administracji. Obecnie widoczna jest tendencja do ograniczania jego liczebności.

Rutynowe konsultacje w kwestiach bezpieczeństwa odbywają się w ramach działających w radzie komitetów. Pomimo że tworzenie i organizacja tych ciał leży w gestii kolejnych prezydentów, ich struktura wykazuje pewną stałość. Najważniejszym jest obejmujący szefów departamentów

lub agencji zaangażowanych w daną kwestię Komitet Główny (Principals Committee). Obraduje on pod przewodnictwem Doradcy ds. Bezpieczeństwa Narodowego. Kolejnym jest zwoływany przez jego zastępcę Komitet Zastępców (Deputies Committee) obejmujący zazwyczaj zastępców szefów departamentów, których działalność bezpośrednio wiąże się z omawianym na danym spotkaniu tematem. Ostatnią płaszczyzną współpracy są Komitety Koordynacji Polityki (Policy Coordination Committees). Ustanawiane przez Doradcę ds. Bezpieczeństwa narodowego w porozumieniu z Komitetem Zastępców, służą zarządzaniu sprawami bezpieczeństwa narodowego w danym regionie lub w kontekście określonego zagadnienia na poziomie sekretarzy asystentów z odpowiednich departamentów i agencji. Ich obradom przewodniczą wykwalifikowani członkowie personelu rady.

Poszczególni prezydenci mogą w stosunkowo swobodny sposób kreować nowe stanowiska w Radzie Bezpieczeństwa Narodowego. Ta elastyczność ma na celu zapewnienie prezydentowi – naczelnemu dowódcy sił zbrojnych – jak najlepszych warunków pracy. Warto nadmienić, że poza akceptacją rocznego budżetu Kongres ma ograniczony wpływ na funkcjonowanie rady, ponieważ w przeciwieństwie do wysokich rangą urzędników federalnych zatrudnionych w departamentach i agencjach większość nominacji na stanowiska związane z bezpieczeństwem narodowym w Biurze Wykonawczym Prezydenta nie podlega doradztwu i zgodzie Senatu. Z jednej strony takie rozwiązanie wydaje się być zasadne, jeśli pod uwagę, że kwestia dotyczy najbliższych i najbardziej zaufanych doradców głowy państwa. Z drugiej jednak rosnące znaczenie Rady Bezpieczeństwa Narodowego i jej coraz większy udział w kreowaniu polityki wewnętrznej i zagranicznej mogą uzasadniać postulaty o poddanie omawianego organu większej kontroli parlamentarnej.

Zbigniew Brzeziński, Doradca ds. Bezpieczeństwa Narodowego w administracji prezydenta Jimmy'ego Cartera, wyróżnił dwa modele przywództwa prezydenckiego w relacjach z Radą Bezpieczeństwa Narodowego – system prezydencki oraz system sekretarski. W pierwszym prezydent angażuje się w ustalanie priorytetów polityki bezpieczeństwa, szczegółowo rozważając i dyskutując poszczególne problemy. Nie pozwala na odegranie większej roli swoim doradcom, sam bierze odpowiedzialność za wyznaczanie i realizację określonych celów. W drugim z kolei głowa

państwa podejmuje ostateczne decyzje w najistotniejszych kwestiach, ale świadomie rezygnuje ze ścisłego nadzorowania procesu tworzenia polityki bezpieczeństwa. Niejednokrotnie pozwala sekretarzowi stanu czy obrony na prezentację założeń polityki bezpieczeństwa. Według Brzezińskiego bliżsi systemowi prezydenckiemu byli John F. Kennedy, Richard Nixon i Jimmy Carter, natomiast cechy systemu sekretarskiego przejawiały prezydentury Harry'ego Trumana, Dwighta Eisenhowera, Lyndona B. Johnsona i Geralda Forda. Co istotne, żadnej z form relacji prezydenta z Radą Bezpieczeństwa Narodowego nie uważa za wiodącą, jednoznacznie konstatując, że o ich sukcesie czy porażce przesądzi trafność podjętych działań, a nie sposób ich uzgadniania.

Należy też nadmienić, że Radzie Bezpieczeństwa Narodowego podlega utworzona wraz z nią Centralna Agencja Wywiadowcza (Central Intelligence Agency), a jej dyrektor stosunkowo często uczestniczy w spotkaniach rady. Współpraca między tymi instytucjami pozostaje jednym z kluczowych elementów amerykańskiego systemu bezpieczeństwa. CIA dostarcza informacje i analizy dotyczące zagrożeń bezpieczeństwa narodowego, takich jak terroryzm, proliferacja broni masowego rażenia czy sytuacje kryzysowe w różnych regionach świata, dzięki czemu doradcy prezydenta bardziej świadomie podejmują decyzje dotyczące polityki wewnętrznej i zagranicznej. Co więcej, obie instytucje wspólnie opracowują plany działań w ramach operacji wywiadowczych, antyterrorystycznych oraz innych aktywności mających na celu ochronę interesów i bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych. Ta współpraca jest kluczowa dla skutecznego wykrywania i neutralizowania zagrożeń. Ponadto Rada Bezpieczeństwa Narodowego ma dostęp do informacji poufnych dostarczanych przez Centralną Agencję Wywiadowczą.

Od momentu swojego utworzenia Rada stanowiła znaczący element systemu bezpieczeństwa. Po zakończeniu II wojny światowej jej członkowie opracowali Strategię bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych wobec nowych wyzwań związanych z zimną wojną i rozpadem kolonialnych imperiów. W 1962 r. podczas kryzysu kubańskiego omawiana instytucja odegrała kluczową rolę w doradzaniu prezydentowi i przygotowaniu planu działań w odpowiedzi na umieszczenie radzieckich rakiet na Kubie. Wskazuje się, że wypracowane rozwiązania pozwoliły uniknąć

konfrontacji nuklearnej. Rada Bezpieczeństwa Narodowego była konsultowana w związku z wojną koreańską i wojną w Wietnamie. Koordynowała działania militarne i polityczne po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 r. oraz uczestniczyła w planowaniu wojny w Iraku i Afganistanie.

W ostatnich latach Rada Bezpieczeństwa Narodowego uczestniczyła w kreowaniu polityki względem różnych zagrożeń. Jednym z nich była pandemia koronawirusa. Decyzje dotyczące wprowadzenia ograniczeń podróży, wsparcia medycznego i ekonomicznego oraz zarządzania kryzysem były przedmiotem dyskusji i działań jej członków. Przypuszcza się, że częstym przedmiotem analizy są także relacje chińsko-amerykańskie, obejmujące m.in. regulacje handlowe i przepływ technologii. Bez wątpienia rada była konsultowana w sprawie wycofania się z porozumienia nuklearnego z Iranem oraz w kwestiach związanych z polityką migracyjną, która koncentruje się m.in. na zabezpieczeniu granicy, uruchomieniu programów wizowych i azylowych oraz współpracy z innymi państwami w obszarze migracji. Można przypuszczać, że w ostatnich miesiącach spotkania członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego zostały zdominowane przez toczące się konflikty zbrojne: wojnę Rosji z Ukrainą oraz kolejny etap konfliktu izraelsko-palestyńskiego na Bliskim Wschodzie.

Współcześnie coraz częściej pojawiają się głosy nawołujące do reformy amerykańskiej Rady Bezpieczeństwa Narodowego. Dynamicznie i wielowymiarowo zmieniająca się sytuacja polityczna na świecie coraz częściej stwarza zagrożenia dla bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych. Tym samym zwiększa się płaszczyzna działań prezydenta i skupionych wokół niego doradców. Dlatego też część opinii publicznej postuluje, aby decyzje i działania podejmowane przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego były w większym stopniu jawne i zrozumiałe dla obywateli. Temu pogładowi towarzyszą wspomniane już dezyderaty zwiększenia kontroli parlamentarnej nad członkami Rady oraz zaangażowania ich w proces kształtowania priorytetów polityki bezpieczeństwa. W istocie w przesłuchaniach prowadzonych przez komisje parlamentarne co do zasady biorą udział pracownicy departamentu stanu, departamentu obrony lub innych agencji rządowych.

Wskazuje się także, że Rada Bezpieczeństwa Narodowego powinna stać się mniej hermetyczna. Oznacza to nie tylko szersze wykorzystywanie

ekspertyz o charakterze zewnętrznym, dostarczanych przez akademików bądź ekspertów do spraw bezpieczeństwa, lecz także dążenie do większej reprezentacji różnych agencji rządowych, co zagwarantowałoby kompleksowe podejście do polityki zagranicznej i polityki bezpieczeństwa. Jednocześnie wskazuje się, że omawiana reforma powinna dążyć do unikania polaryzacji politycznej. Decyzje podejmowane przez radę winny być oparte na analizie racji stanu i faktycznych zagrożeń, a nie na partyjnych interesach. Podkreśla się także, że rada powinna dostosować swoją strukturę i działania do nowych wyzwań, takich jak cyberbezpieczeństwo, zmiany klimatu i pandemie, aby lepiej reagować na zmieniające się realia globalne.

Elżbieta Sadowska-Wieciech

C.M. Brown, *The National Security Council: A legal history of the President's most powerful advisers*, Center for the Study of the Presidency, Washington 2008; J. Gans, *White House Warriors: How the National Security Council Transformed the American Way of War*, Liveright, New York 2019; K. F. Inderfurth, J.K. Loch (eds.), *Fateful Decisions: Inside the National Security Council*, Oxford University Press, Oxford 2004; M.J. Meese, et al., *American National Security*, 7th edition, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2018; J.A. Williams, S.J. Cimbala, S.C. Sarkeisian, *US National Security: Policymakers, Processes, and Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2022.

RADA DS. STOSUNKÓW ZAGRANICZNYCH (CFR – *Council on Foreign Relations*) to niezależna organizacja non-profit założona w 1921 r. z siedzibą główną w Nowym Jorku. Think tank powstał w odpowiedzi na potrzebę kontynuacji konferencji na temat kwestii międzynarodowych, które wpływały na sytuację polityczną, gospodarczą i obronną Stanów Zjednoczonych. Początkowo celem organizacji było gromadzenie ekspertów w dziedzinie dyplomacji, finansów, przemysłu, edukacji i nauki, by prowadzić ciągłe debaty poruszające kwestie zachodzących zmian w systemie polityki światowej i zapewnić otwarty proces decyzyjny w zakresie tworzenia przepisów. Zasadniczym celem CFR jest dostarczanie kluczowych informacji umożliwiających zrozumienie trendów i zmian w zakresie polityki zagranicznej USA swoim członkom, urzędnikom państwowym, kadrze

kierowniczej przedsiębiorstw, dziennikarzom, nauczycielom, studentom, przywódcom religijnym oraz pozostałym zainteresowanym obywatelom. Obecnie CFR pełni istotną funkcję w kształtowaniu polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, realizując swoją misję przez:

- ▶ zapewnianie zróżnicowanego członkostwa CFR;
- ▶ wdrażanie oraz realizację programów mających na celu promowanie i rozwijanie specjalistycznej wiedzy wśród kolejnych pokoleń liderów z zakresu polityki zagranicznej;
- ▶ regularne zwoływanie spotkań w nowojorskiej siedzibie głównej, Waszyngtonie oraz innych miastach, podczas których urzędnicy państwowi, członkowie amerykańskiego Kongresu, światowi przywódcy oraz naukowcy spotykają się z członkami RSZ celem omówienia kluczowych zagadnień międzynarodowych;
- ▶ regularne udzielanie wsparcia dla programów studiów promujących niezależne badania, które umożliwiają naukowcom opracowywanie artykułów, raportów, książek czy organizację debat, podczas których omawiane są kwestie polityki zagranicznej przy jednoczesnym formułowaniu konkretnych zaleceń politycznych;
- ▶ promowanie najważniejszych zagadnień międzynarodowych i polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych przez czasopismo „Foreign Affairs”;
- ▶ finansowanie kosztów umożliwiających podjęcie działalności badawczej grupom zadaniowym, których głównym celem jest sporządzenie raportów zawierających ustalenia oraz zalecenia dotyczące najważniejszych aspektów polityki zagranicznej;
- ▶ udostępnianie aktualnych informacji oraz analiz dotyczących wydarzeń na świecie oraz amerykańskiej polityki zagranicznej za pośrednictwem strony internetowej CFR.

Rada ds. Stosunków Zagranicznych jest organizacją zrzeszającą ok. 5000 członków indywidualnych (członkostwo „dożywotnie” przysługuje osobom doświadczonym, z kolei „terminowe” adresowane jest młodym naukowcom oraz liderom specjalizującym się w problematyce poświęconej sprawom międzynarodowym), a także 120 członków korporacyjnych będących przedstawicielami większości sektorów gospodarczych, którzy dzięki programowi wymiany spostrzeżeń między liderami sektora prywatnego

z przedstawicielami administracji państwowej, mediów, NGO i środowisk akademickich omawiają bieżące problemy uwzględniające biznes oraz politykę zagraniczną. CFR udziela wsparcia społeczności działającej w zakresie polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, dbając o zróżnicowaną kadrę członkowską, inicjując działania informacyjne skierowane do instytucji akademickich i religijnych oraz nawiązując współpracę z organizacjami, które realizują podobne do CFR cele statutowe. Ideę wsparcia różnorodności, równości i brak wykluczenia społecznego CFR realizuje przez zróżnicowany profil członków i personelu, opracowując oraz udostępniając analizy dotyczące szerokiego zakresu zagadnień poruszających politykę zagraniczną oraz opracowując programy, które służą rozszerzeniu możliwości korzystania z wiedzy dotyczącej polityki zagranicznej przez przedstawicieli niedostatecznie reprezentowanych społeczności.

Każdego roku CFR organizuje liczne wydarzenia w formie stacjonarnej oraz zdalnej, podczas których wyżsi urzędnicy administracji Stanów Zjednoczonych, światowi liderzy, dyrektorzy przedsiębiorstw oraz wybitni myśliciele omawiają kluczowe kwestie związane z polityką międzynarodową. CFR opracowuje programy mające na celu poszerzenie dostępu do polityki zagranicznej uczniów szkół średnich, studentów i absolwentów z niedostatecznie reprezentowanych środowisk, aby umożliwić im bliższy kontakt z zagadnieniami z dziedziny stosunków międzynarodowych i zwiększyć zainteresowanie nimi. Od ponad 20 lat Rada współpracuje z organizacją Global Kids, która kształci młodych liderów ze szkół średnich w społecznościach o niedostatecznym wsparciu przez edukację i rozwój przywództwa. Jest ona także współorganizatorem corocznego letniego forum oraz wydarzeń z udziałem stypendystów i personelu CFR. W roku 2012 CFR uruchomiła Inicjatywę na rzecz Różnorodności w Polityce Zagranicznej, aby zachęcić członków niedostatecznie reprezentowanych grup do udziału w debacie na temat polityki zagranicznej i rozważenia powiązanej z nią ścieżki kariery. Od roku 2013 Rada pomaga w organizacji corocznej konferencji na temat różnorodności w kwestiach międzynarodowych (CDIA) we współpracy z Global Access Pipeline (GAP) i Międzynarodowym Programem na rzecz Rozwoju Kariery (ICAP). Konferencja jest okazją do spotkania studentów i specjalistów z różnych środowisk powiązanych ze stosunkami międzynarodowymi. W ciągu pierwszych 10 lat

w organizowanych wydarzeniach wzięło udział ponad 5 tys. uczestników. Rada zapewnia również doradztwo zawodowe, ułatwia relacje mentorskie, zapraszając wybitnych prelegentów będących przedstawicielami rządu USA, sektora prywatnego i non-profit. Kolejnym programem studiów będącym jednocześnie organem doradczym CFR jest inicjatywa Davida Rockefellera, dzięki której stypendyści mają możliwość poszerzania swojej wiedzy w środowisku, w jakim będą mogli prowadzić niezależne badania. Stypendyści są powiązani z ośrodkami i programami CFR, tj. Women and Foreign Policy oraz inicjatywą Renewing America. Zwołują fora, organizują warsztaty i sympozja, a także analizują istotne tematy, takie jak prawa osób LGBTQ+ i dysproporcje w opiece zdrowotnej, uwzględniając społeczności zmarginalizowane. Program studiów uwzględnia serię konferencji poświęconych różnorodności, równości i braku wykluczenia przy uwzględnieniu polityki zagranicznej. Pracownicy naukowcy współpracują z innymi działami RSZ celem promowania prac stypendystów wśród nowych odbiorców i udostępniania ich badań za pośrednictwem podcastów, mediów społecznościowych, interaktywnych raportów i bezpośrednich kontaktów z nauczycielami, urzędnikami rządowymi, liderami biznesu oraz serwisami informacyjnymi. Spośród najważniejszych inicjatyw i programów realizowanych przez CFR można wymienić poniższe.

1. **Program Kongresu i Departamentu Polityki Zagranicznej Stanów Zjednoczonych** będący bezstronnym forum zapewniającym członkom Izby Reprezentantów i Senatowi oraz ich pracownikom dostęp do informacji i analiz dotyczących szerokiego spektrum zagadnień międzynarodowych i gospodarczych. Stanowi ono miejsce spotkań, podczas których decydenci, stypendyści CFR i czołowi eksperci mogą wymieniać swoje spostrzeżenia w danych dziedzinach. W ramach programu eksperci CFR przybywają do Hill celem prezentacji informacji, angażowania się w dyskusje, a także prowadzenia polemiki z członkami Kongresu.
2. **Program Korporacyjny** pozwalający na współpracę z wiodącymi firmami z sektora prywatnego, których kadra kierownicza wnosi swoje przemyślenia i opinie do dyskusji na tematy z pogranicza biznesu i polityki zagranicznej, w tym – wdrażania środków DEI w firmach globalnych.

3. **Inicjatywa Dziennikarze Lokalni** wspiera dziennikarzy lokalnych będących przedstawicielami prasy i mediów w Stanach Zjednoczonych, zestawiając relacjonowane przez nich wydarzenia z trendami krajowymi i międzynarodowymi. Inicjatywa Dziennikarze Lokalni pomaga dziennikarzom pracującym dla mediów regionalnych w Stanach Zjednoczonych przeniesienie poruszanych przez nich kwestii lokalnych na grunt krajowy i internetowy. Dzięki serii seminariów internetowych, corocznych warsztatów dostosowanych do potrzeb lokalnych dziennikarzy oraz bogatej bazie wiedzy uczestnicy uzyskują dostęp do zasobów CFR.
4. **CFR Academic** jest skierowany do pracowników administracyjnych szkolnictwa wyższego, studentów oraz profesorów publicznych i prywatnych uniwersytetów, a także instytucji świadczących usługi na rzecz mniejszości społecznych. Promowanie edukacji o tematyce globalnej jest elementem misji CFR, co umożliwia nauczycielom i uczniom w każdym wieku uzyskanie dostępu do wielokrotnie nagradzanych publikacji, innowacyjnych edukacyjnych produktów cyfrowych i uznanych wydarzeń z udziałem ekspertów z dziedziny polityki zagranicznej oraz szeroko pojętej edukacji.
5. **Program Religia i Polityka Zagraniczna** skupiający przywódców kongregacji, badaczy religii i społeczności wyznaniowych. Inicjatywa ta, poruszająca kwestie religii i polityki zagranicznej, służy jako źródło informacji dla przywódców wyznaniowych i decydentów, a także tworzy forum dla przywódców kongregacji, kierowników seminariów, badaczy religii i przedstawicieli organizacji wyznaniowych, którzy zyskują możliwość omówienia problemów globalnych w środowisku międzywyznaniowym. CFR udostępnia szeroką gamę zasobów zapewniających bezstronną i autorytatywną analizę, która pozwala na poszerzenie horyzontów oraz promuje dialog między uczestnikami.
6. **Inicjatywa na rzecz Urzędników Stanowych i Lokalnych** zapewnia wybranym urzędnikom oraz ich pracownikom ze wszystkich stanów USA dostęp do szczegółowych analiz oraz bezstronnych informacji. Inicjatywa ta udostępnia bezstronne, niezależne źródło omawiające kluczowe zagadnienia międzynarodowe, które

mogą mieć wpływ na priorytety oraz programy władz stanowych i lokalnych. Wśród najważniejszych aspektów należy wymienić: gospodarkę, handel, konkurencyjność, bezpieczeństwo wewnętrzne, zdrowie publiczne, dostawy energii i politykę klimatyczną.

7. **Program ds. Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony**, który ma na celu wzmacnianie pokoju oraz dobrobytu Stanów Zjednoczonych i jego sojuszników przy szczególnej sytuacji geopolitycznej pomiędzy USA–Rosja oraz USA–Chiny. W ramach tego programu eksperci do spraw bezpieczeństwa narodowego opracowują polityki, strategię i taktyki mające na celu minimalizowanie podatności na zagrożenia w środowisku globalnym, które obejmują badania nad nowoczesnymi technologiami, jak systemy bezzałogowe, sztuczna inteligencja, precyzyjne pociski kierowane, cyberbroń.

W 2024 r. kadre kierowniczą Council on Foreign Relations tworzyli: Prezes Michael Froman, Przewodniczący Rady ds. Stosunków Zagranicznych, David M. Rubenstein, współzałożyciel i współprzewodniczący The Carlyle Group – Blair W. Effron, współzałożyciel Centerview Partners i wiceprezes Jami Miscik.

Artur Jach-Chrzęszcz

Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org> [dostęp 25.03.2024]; G. Gavrilis, *The Council on Foreign Relations: A Short History*. Council on Foreign Relations, New York 2021; A. Segal, *How Should U.S. Cybersecurity Policy Develop?*, <https://www.cfr.org/blog/how-should-us-cybersecurity-policy-develop> [dostęp 25.03.2024]; Harvard University, *CFR Academic*, <https://repository.gheli.harvard.edu/repository/11607/> [dostęp 25.03.2024]; Council on Foreign Relations, *Remarks and Q&A by National Security Advisor Jake Sullivan on the Future of U.S.-China Relations*, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2024/01/30/remarks-and-qa-by-national-security-advisor-jake-sullivan-on-the-future-of-u-s-china-relations/> [dostęp 25.03.2024]; Britannica, *Council on Foreign Relations*, <https://www.britannica.com/topic/Council-on-Foreign-Relations> [dostęp 25.03.2024].

REGIONALNY SYSTEM OSTRZEGANIA (RSO) to darmowa, powszechna usługa oferowana przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA), umożliwiającą powiadamianie ludności cywilnej

o zagrożeniach lokalnych. Swoim zasięgiem RSO obejmuje terytorium całego kraju. RSO tworzą przede wszystkim: Aplikacja Mobilna RSO, programy naziemnego multipleksu cyfrowego MUX-3 oraz strony internetowe urzędów wojewódzkich. Za treść komunikatów odpowiadają wojewodowie (wojewódzkie centra zarządzania kryzysowego) oraz MSWiA w przypadku komunikatów ogólnopolskich.

System działa na zasadzie wielotorowości, a informowanie obywateli odbywa się za pomocą stron internetowych poszczególnych urzędów wojewódzkich. Ponadto, na podstawie umowy podpisanej 14 października 2013 r. między Telewizją Polską S.A. a Ministerstwem Administracji i Cyfryzacji, możliwe jest wyświetlenie informacji o zagrożeniu w postaci tzw. paska w naziemnej telewizji cyfrowej, w naziemnym multipleksie cyfrowym MUX-3 (w programach regionalnych): w standardzie HbbTV, w telegazecie, z wykorzystaniem napisów DVB. Usługa jest także dostępna w postaci aplikacji na smartfon lub tablet. Od 1 lipca 2015 r. ostrzeżenia przed najważniejszymi zagrożeniami otrzymujemy również za pośrednictwem SMS. Dzięki RSO są rozpowszechniane także poradniki postępowania w sytuacjach kryzysowych. Wszystkie komunikaty przygotowywane są przez wojewodów (właściwe terytorialnie wojewódzkie centra zarządzania kryzysowego), a w przypadku komunikatów ogólnopolskich – MSWiA.

W RSO są umieszczane stosowne do pojawiających się zagrożeń komunikaty, również te zawierające ostrzeżenia meteorologiczne oraz hydrologiczne, a także mapka obrazująca stan wód na najistotniejszych wodowskazach polskich rzek. W ramach systemu generowane są też inne ostrzeżenia dotyczące najczęściej miejscowych zagrożeń, np. wypadków drogowych itp.

Funkcjonowanie RSO nie jest skomplikowane i opiera się na zasadzie terytorialności. Mianowicie, w zależności od zasięgu komunikatu, jest on generowany odpowiednio przez Wojewódzkie Centra Zarządzania Kryzysowego (komunikat wojewódzki) lub przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (komunikat ogólnopolski). Następnie konkretne ostrzeżenie jest udostępniane w Aplikacji Mobilnej (systemy operacyjne Android, iOS, Windows Phone), na stronach internetowych danego urzędu wojewódzkiego, w programach ogólnopolskich TVP (TVP1 HD, TVP2 HD, TVP Info, TVP Kultura, TVP Historia, TVP

Polonia, TVP Rozrywka – telegazeta od strony 190, napisy DVB) w TVP Regionalnej (telegazeta od strony 430, napisy DVB) oraz na platformie hybrydowej. W razie pojawienia się znacznych i poważnych w skutkach zagrożeń komunikaty ukazują się na ekranie telewizora w formie napisów. W zwięzły i zrozumiały dla odbiorcy sposób informują o sytuacji bieżącej, z jednoczesnym wskazaniem istotnych szczegółów, np. umieszczonych na konkretnej stronie telegazety. W odbiornikach dostosowanych do potrzeb telewizji hybrydowej (tj. łączącej telewizję z Internetem) istnieje możliwość skorzystania ze strony zawierającej graficzną lub filmową informację na temat potencjalnego zagrożenia.

Za pomocą Regionalnego Systemu Ostrzegawczego Wojewódzkie Centra Zarządzania Kryzysowego, podległe wojewodom, przekazują użytkownikom aplikacji mobilnej komunikaty (ogólne, meteorologiczne, hydrologiczne, drogowe, dotyczące stanu wód o różnych rodzajach zagrożeń). W zależności od ich znaczenia i ważności wśród komunikatów pojawiają się najczęściej powiadomienia, ostrzeżenia oraz ostrzeżenia alarmowe. Powiadomienia są komunikatami typowo informacyjnymi. Ostrzeżenia pojawiają się w przypadku ewentualnych zagrożeń, istotnych problemów o zasięgu lokalnym oraz dotyczą ostrzeżeń generowanych przez Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej. Ostrzeżenia są umieszczane na paskach odbiorników telewizyjnych odbierających sygnał DVB w telewizji regionalnej TVP. Natomiast ostrzeżenia alarmowe, jak sama nazwa wskazuje, są udostępniane w przypadku konkretnych zagrożeń, zatem informacja musi dotrzeć do szerszego grona odbiorców. W związku z tym na poziomie regionalnym Wojewódzkie Centrum Zarządzania Kryzysowego rozpowszechnia informację o zagrożeniu wykorzystując kanał PUSH i paski telewizorów odbierających sygnał DVB w kanałach Telewizji Polskiej. Dzięki opcji PUSH powiadomienia z ostrzeżeniami pojawiają na telefonach bez konieczności każdorazowego uruchamiania aplikacji, jeśli takowa została wcześniej zainstalowana w urządzeniu mobilnym.

Aplikacja Regionalnego Systemu Ostrzegania podlega ciągłej ewolucji i zgodnie z aktualną polityką informacyjną wśród udostępnianych komunikatów w przyszłości mogą pojawić się nowe kategorie. Ponadto, aplikacja daje użytkownikowi możliwość wyboru typu komunikatu oraz z jakiego regionu chce go otrzymywać. Zatem informacja może dotyczyć

jednego, kilku województw lub całego kraju. Aplikacja została również wyposażona w opcję geolokalizacji, do aktywowania i ustawienia przez użytkownika. Dzięki geolokalizacji jest możliwe przekazywanie ostrzeżeń alarmowych i komunikatów właściwych dla położenia użytkownika.

Kolejnym udogodnieniem dla użytkowników aplikacji, który niewątpliwie wpisuje się w założenia edukacji dla bezpieczeństwa, jest dostęp do poradników postępowania w sytuacjach kryzysowych lub w przypadku konkretnego zagrożenia. W poradnikach można znaleźć m.in. informacje, jak udzielić pierwszej pomocy lub w jaki sposób zachować się podczas burzy, powodzi czy ataku terrorystycznego. Zalecenia i wskazówki są sformułowane w możliwie prosty i łatwy do zrozumienia sposób, stale aktualizowane i udostępniane użytkownikom bez potrzeby aktualizacji aplikacji mobilnej. Ważne jest również, że użytkownicy starszych wersji aplikacji mają zapewniony swobodny dostęp na dotychczasowych zasadach.

Bezpłatna aplikacja mobilna RSO jest dostępna dla poszczególnych systemów operacyjnych (Android, iOS, Windows Phone). Od marca 2018 r. funkcjonuje nowa wersja aplikacji, wyposażona w funkcję geolokalizacji oraz udogodnienia dla osób niedowidzących. Dzięki wprowadzeniu geolokalizacji pracownicy Wojewódzkich Centrów Zarządzania Kryzysowego mogą zawęzić krąg odbiorców ostrzeżeń do osób przebywających na wybranym terenie. Oznacza to, że w razie wypadku drogowego, do którego doszło na lokalnej drodze, jest możliwe przekazanie ostrzeżeń dla kierowców znajdujących się w określonej odległości (promieniu) od zaistniałego zdarzenia. Takie rozwiązanie zdecydowanie usprawnia ruch w miejscu zagrożenia, nie powodując zbędnego chaosu wśród pozostałych mieszkańców regionu.

Regionalny System Ostrzegania jest stale rozwijany i pod kątem udostępnianych informacji stanowi poniekąd platformę interdyscyplinarną, bowiem kluczowe wiadomości są uzyskiwane m.in. ze: służb podległych lub nadzorowanych przez MSWiA (np. Policji), Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowego Instytutu Badawczego (ostrzeżenia meteorologiczne i hydrologiczne, stany wód), Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad (ostrzeżenia drogowe) oraz Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej – Państwowego Instytutu Badawczego (ostrzeżenia dotyczące zagrożeń w cyberprzestrzeni).

Dodatkowo, na poziomie regionalnym, przedstawiciele czterech urzędów wojewódzkich (dolnośląskiego, opolskiego, śląskiego i małopolskiego) porozumieli się ze spółką Tauron Dystrybucja w sprawie zasilania systemu w informacje o przerwach w dostawach prądu w sytuacji poważnych i rozległych awarii energetycznych.

Jak już wspomniano, system RSO stale ewoluuje, czego dowodem jest rozległa sieć współpracy resortu spraw wewnętrznych z różnymi podmiotami: Prezydentem m.st. Warszawy (włączenie m.st. Warszawy do RSO), Ministerstwem Obrony Narodowej (włączenie Sił Zbrojnych RP do RSO, Ministerstwem Cyfryzacji oraz Naukową i Akademicką Siecią Komputerową – Państwowym Instytutem Badawczym (włączenie NASK do RSO), Głównym Geodetą Kraju (udostępnienie usługi API Geoportal na potrzeby RSO).

Regionalny System Ostrzegania nadal pozostaje jednym z najpopularniejszych narzędzi wykorzystywanych przez wojewodów i MSWiA w celu informowania społeczeństwa o różnego rodzaju zagrożeniach. Zgodnie ze statystykami w 2019 r. system wygenerował łącznie 9509 komunikatów i 2 250 298 informacji o stanach wód na wszystkich wodowskazach. W pierwszej połowie 2020 r. w systemie udostępniono 4510 komunikatów i 1 146 994 informacje o stanach wód na wszystkich wodowskazach. Aplikacja mobilna RSO do końca czerwca 2020 r. została pobrana 944 997 razy.

Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, obserwując sukces aplikacji RSO, w 2018 r. uruchomiło system ostrzegania za pomocą SMS-ów. Tzw. Alert RCB wysyła SMS do osób przebywających na zagrożonym terenie. SMS-y z ostrzeżeniami są wysyłane w szczególnych przypadkach zagrożenia życia i zdrowia obywateli i dotyczą przeważnie groźnych zjawisk atmosferycznych. Warto zaznaczyć, że Alert RCB nie jest elementem aplikacji RSO. Ponadto zasadniczą różnicą pomiędzy RSO a Alertem RCB jest po pierwsze fakt braku konieczności instalowania aplikacji, bowiem alert RCB generuje powiadomienie SMS poza jakimkolwiek programem. Po drugie, SMS-y w ramach Alertu RCB są wysyłane wyłącznie w przypadku nadzwyczajnego zagrożenia, a najmniejszym obszarem, na który może być wysyłany Alert RCB, jest powiat. Co więcej, wiadomości są wysyłane przez operatorów sieci komórkowych, a zadaniem administracji publicznej w tym przypadku jest jedynie poinformowanie będących

w niebezpieczeństwie osób o istniejącym zagrożeniu. Podobnie jak aplikacja RSO SMS-y otrzymywane w ramach Alertu RCB są bezpłatne.

Współcześnie nieprzewidywalność i czasami wręcz nieodwracalne w skutkach konsekwencje zdarzeń nadzwyczajnych permanentnie skłaniają społeczeństwa do podjęcia konkretnych inicjatyw ukierunkowanych na poszerzenie kręgu odbiorców, aby w odpowiednim czasie rozpocząć adekwatne do pojawiających się zagrożeń działania na rzecz ochrony życia i zdrowia oraz minimalizacji negatywnych ich następstw. Dlatego też wszelka aktywność usprawniająca proces ostrzegania ludności z wykorzystaniem urządzeń mobilnych spotyka się z coraz większym zainteresowaniem zarówno ze strony organów władzy publicznej, jak i obywateli.

Julia Anna Gawęcka

Strona internetowa gov.pl, *Regionalny System Ostrzegania*, <https://www.gov.pl/web/mswia/regionalny-system-ostrzegania> [dostęp 13.03.2024]; Strona internetowa App Store Preview, <https://apps.apple.com/pl/app/regionalny-system-ostrzegania/id1326612339> [dostęp 13.03.2024]; H. Wyrębek, P. Szmikowski, *Koncepcja interaktywnego systemu ostrzegania i alarmowania ludności o zagrożeniach*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2018, vol. 50.

REZOLUCJA ONZ W SPRAWIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI – w dniu 21 marca 2024 r. ONZ zatwierdziła pierwszą rezolucję w sprawie sztucznej inteligencji, udzielając globalnego wsparcia międzynarodowym wysiłkom na rzecz zapewnienia, że potężna nowa technologia przyniesie korzyści wszystkim narodom, uszanuje prawa człowieka i będzie bezpieczna, pewna i godna zaufania, oraz że wszystkie kraje, zwłaszcza te rozwijające się, otrzymają do niej równy dostęp. W przeciwieństwie do rezolucji Rady Bezpieczeństwa, rezolucje Zgromadzenia Ogólnego nie są prawnie wiążące, ale stanowią ważny barometr opinii światowej. Zgromadzenie Ogólne uznało również potencjał systemów sztucznej inteligencji w zakresie przyspieszania i umożliwiania postępu w kierunku pełnej realizacji agendy osiągnięcia 17 celów zrównoważonego rozwoju do 2030.

Stany Zjednoczone stoją na czele pierwszej rezolucji Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie sztucznej inteligencji (AI) i rozpoczęły negocjacje ze 193 państwami członkowskimi ONZ pod koniec 2023

r., spędziły setki godzin na bezpośrednich rozmowach z poszczególnymi krajami, 42 godziny – na negocjacjach, i przyjęły poprawki od 120 krajów, w tym Rosji, Chin i Kuby.

Rezolucja, sponsorowana przez 123 kraje, przeszła przez kilka projektów i została przyjęta w drodze konsensusu z uderzeniem młotką i bez głosowania, co oznacza, że ma poparcie wszystkich 193 państw członkowskich ONZ. Doradca ds. bezpieczeństwa narodowego USA Jake Sullivan powiedział, że Stany Zjednoczone zwróciły się do Zgromadzenia Ogólnego, „aby przeprowadzić prawdziwie globalną dyskusję na temat tego, jak zarządzać implikacjami szybko rozwijającej się technologii sztucznej inteligencji”, a przyjęcie takiej rezolucji będzie „historycznym krokiem naprzód” w promowaniu bezpiecznego z niej korzystania.

W przemówieniu poprzedzającym przyjęcie projektu rezolucji Linda Thomas-Greenfield, ambasador USA i stały przedstawiciel przy ONZ, wyraziła nadzieję, że „inkluzywny i konstruktywny dialog, który doprowadził do przyjęcia tej rezolucji, posłuży jako model dla przyszłych rozmów na temat wyzwań związanych ze sztuczną inteligencją na innych obszarach, np. w odniesieniu do pokoju i bezpieczeństwa oraz odpowiedzialnego wykorzystania autonomii sztucznej inteligencji w celach wojskowych”. Zwróciła również uwagę na wiele wyzwań egzystencjalnych, jakie niesie ze sobą sztuczna inteligencja. Społeczność międzynarodowa musi „raczej zarządzać tą technologią, niż pozwolić, aby ona rządziła nami” – stwierdziła. W roku, w którym ponad połowa światowej populacji wybierze swoich przywódców, treści generowane przez sztuczną inteligencję mogą potencjalnie podważyć uczciwość debat politycznych. Jednakże AI stwarza również ogromne możliwości w zakresie przyspieszenia pracy, położenia kresu ubóstwu, ratowania życia, ochrony planety i stworzenia bardziej sprawiedliwego świata. Thomas-Greenfield podkreśliła również, że technologia ta jest już wykorzystywana do wcześniejszego i dokładniejszego wykrywania i diagnozowania chorób; pomaga naukowcom lepiej przewidywać trzęsienia ziemi, powodzie i huragany; umożliwia także bezbronnym społecznościom przygotowanie się na klęski żywiołowe i reagowanie na nie. „Mówiąc najprościej, sztuczna inteligencja okazuje się dla nas wszystkich motorem pozwalającym nadrobić straty, a nawet osiągnąć cele zrównoważonego rozwoju” – stwierdziła. Niezwykle istotne

jest zapewnienie, aby żaden rząd ani inne podmioty nie mogły wykorzystywać sztucznej inteligencji do podważania pokoju i praw człowieka.

Na konferencji prasowej po głosowaniu ambasadorowie Bahamów, Japonii, Holandii, Maroka, Singapuru i Wielkiej Brytanii entuzjastycznie poparli uchwałę, dołączając do ambasadora USA, który nazwał ten dzień „dobrym [...] dla Organizacji Narodów Zjednoczonych i dobrym [...] dla multilateralizmu”. Zgromadzenie wezwało również wszystkie państwa, sektor prywatny, społeczeństwo obywatelskie, organizacje badawcze i media do opracowania i wspierania podejść i ram regulacyjnych oraz zarządczych związanych z bezpiecznym i godnym zaufania wykorzystaniem sztucznej inteligencji.

Wiceprezydent USA Kamala Harris i doradca ds. bezpieczeństwa narodowego Jake Sullivan nazwali uchwałę „historyczną” ze względu na określenie zasad bezpiecznego korzystania ze sztucznej inteligencji. Sekretarz stanu Antony Blinken określił ją „przełomowym wysiłkiem i pierwszym w swoim rodzaju globalnym podejściem do rozwoju i wykorzystania tej potężnej, powstającej technologii”. „Sztuczna inteligencja musi leżeć w interesie publicznym – należy ją przyjąć i rozwijać w sposób, który chroni wszystkich przed potencjalnymi szkodami i zapewnia każdemu możliwość korzystania z jej dobrodziejstw” – stwierdziła K. Harris w oświadczeniu.

Thomas-Greenfield powiedziała w wywiadzie dla Associated Press, że jej zdaniem narody świata zjednoczyły się po części dlatego, że „technologia rozwija się tak szybko, że ludzie nie mają pojęcia, co się dzieje i jaki to będzie mieć na nich wpływ, szczególnie dla krajów rozwijających się”. „Chcą wiedzieć, że ta technologia będzie dla nich dostępna i będą mogli z niej skorzystać w przyszłości, dlatego ta uchwała daje im tę pewność”.

Zgodnie z postanowieniami rezolucji zatytułowanej „Wykorzystanie możliwości, jakie dają bezpieczne i godne zaufania systemy sztucznej inteligencji na rzecz zrównoważonego rozwoju” (dokument A/78/L/49), którą przyjęto bez głosowania, Zgromadzenie planuje pokonać sztuczne bariery w wykorzystaniu AI i inne przepaści cyfrowe między krajami.

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ma na celu zniwelowanie przepaści cyfrowej między krajami i upewnienie się, że wszystkie one wezmą udział w dyskusjach na temat sztucznej inteligencji oraz że dysponują

technologią i możliwościami wykorzystania jej zalet, w tym wykrywania chorób, przewidywania powodzi i szkolenia następnego pokolenia pracowników. W rezolucji podkreślono pilną potrzebę osiągnięcia globalnego konsensusu w sprawie bezpiecznych, chronionych i godnych zaufania systemów sztucznej inteligencji. Uznano również, że „zarządzanie systemami sztucznej inteligencji jest rozwijającym się obszarem”, który wymaga dalszych dyskusji.

Rezolucja odnotowała ponadto inne wysiłki ONZ, w tym sekretarza generalnego Antonio Guterresa, Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego, Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) oraz Rady Praw Człowieka, mające na celu zapewnienie, że sztuczna inteligencja będzie wykorzystywana z korzyścią dla świata. Kraje na całym świecie, w tym Stany Zjednoczone i Chiny, oraz grupa 20 największych państw uprzemysłowionych również dążą do opracowania przepisów dotyczących sztucznej inteligencji. Duże firmy technologiczne generalnie popierają potrzebę uregulowania sztucznej inteligencji, jednocześnie lobbując, aby zapewnić, że wszelkie przepisy działają na ich korzyść.

Rezolucja zachęca wszystkie kraje, organizacje regionalne i międzynarodowe, społeczności technologiczne, społeczeństwo obywatelskie, media, środowisko akademickie, instytucje badawcze i osoby prywatne do „opracowywania i wspierania podejść i ram regulacyjnych i zarządczych” dla bezpiecznych systemów sztucznej inteligencji. Jednocześnie ostrzega przed niewłaściwym lub złośliwym projektowaniem, rozwojem, wdrażaniem i wykorzystywaniem systemów sztucznej inteligencji, np. bez odpowiednich zabezpieczeń lub w sposób niezgodny z prawem międzynarodowym.

Kluczowym celem, zgodnie z rezolucją, jest wykorzystanie sztucznej inteligencji do pobudzenia postępu w kierunku osiągnięcia bardzo opóźnionych celów rozwojowych ONZ na 2030 r., w tym położenia kresu głodowi i ubóstwu na świecie, poprawy zdrowia na całym świecie, zapewnienia wysokiej jakości edukacji średniej dla wszystkich dzieci i osiągnięcia równości płci.

Rezolucja wzywa 193 państwa członkowskie ONZ i inne do pomocy krajom rozwijającym się w dostępie do korzyści płynących z transformacji cyfrowej i bezpiecznych systemów sztucznej inteligencji. Podkreślono, że

prawa człowieka i podstawowe wolności muszą być szanowane, chronione i promowane w całym cyklu życia systemów sztucznej inteligencji.

Sergiusz Paweł Wasiuta

Seventy-eighth session Agenda item 13 Integrated and coordinated implementation of and follow-up to the outcomes of the major United Nations conferences and summits in the economic, social and related fields, <https://documents.un.org/doc/undoc/ltid/n24/065/92/pdf/n2406592.pdf?token=e9MVog8zSL08LoRTu6&fe=true> [dostęp 27.03.2024]; *General Assembly Adopts Landmark Resolution on Steering Artificial Intelligence towards Global Good, Faster Realization of Sustainable Development*, <https://press.un.org/en/2024/ga12588.doc.htm> [dostęp 27.03.2024]; *UN approves first resolution on AI in bid to make it safe and secure*, <https://www.euronews.com/next/2024/03/21/un-set-to-vote-on-first-ai-resolution-aiming-to-make-it-safe-and-secure> [dostęp 27.03.2024]; *Draft UN resolution on AI aims to make it 'safe and trustworthy'*, 13.03.2024, <https://www.euronews.com/next/2024/03/13/draft-un-resolution-on-ai-aims-to-make-it-safe-and-trustworthy> [dostęp 27.03.2024]; *General Assembly adopts landmark resolution on artificial intelligence*, <https://news.un.org/en/story/2024/03/1147831> [dostęp 27.03.2024]; *Draft UN resolution on AI aims to make it 'safe and trustworthy'*, <https://www.euronews.com/next/2024/03/13/draft-un-resolution-on-ai-aims-to-make-it-safe-and-trustworthy>

ROSYJSKI AUTONOMICZNY POJAZD PODWODNY O NAPĘDZIE ATOMOWYM POSEJDON zdolny do przenoszenia zarówno głowic konwencjonalnych, jak i nuklearnych. Jego początki sięgają lat 50. XX w., kiedy Związek Radziecki rozpoczął realizację dwóch odrębnych programów rozwoju torped nuklearnych wystrzeliwanych z łodzi podwodnych T-5 i T-15. Były one częścią szerszej strategii mającej na celu zwiększenie potencjału nuklearnego państwa i uzyskanie przewagi w czasie ewentualnego kryzysu politycznego między NATO a Układem Warszawskim.

Znaczenie torped nuklearnych unaocznili wydarzenia z października 1962 r., kiedy radziecki okręt podwodny uzbrojony w torpedę T-5 był bliski jej wystrzelenia przeciwko wojskom amerykańskim w pobliżu Kuby, ponieważ dowódca Walentin Sawicki sądził, że wojna ze Stanami Zjednoczonymi już się rozpoczęła. Do wybuchu wojny nie doszło tylko dzięki temu, że jego zastępca Wasilij Archipow przekonał innych oficerów, iż wystrzelenie torpedy byłoby fatalnym błędem.

Pierwsze informacje na temat pojazdu Posejdon w obecnej postaci pojawiły się w 2015 r. podczas briefingu prasowego Ministerstwa Obrony Narodowej Rosji. System ten miał być testowany od 2016 roku, wdrożenie do służby natomiast ma nastąpić w 2027 r. Szacuje się, że Rosja potrzebuje minimum 30 pojazdów, aby skutecznie przeprowadzić atak odwetowy. Posejdona planuje się rozmieścić na czterech okrętach podwodnych – dwóch wchodzących w skład Floty Północnej i dwóch wchodzących w skład Floty Pacyfiku. Każda łódź podwodna miałaby przenosić do ośmiu torped uzbrojonych w dwumegatonowe ładunki jądrowe lub konwencjonalne. Jednym z przykładów okrętów zdolnych do przenoszenia Posejdona jest okręt K-329 Biełgorod zwodowany w 2019 r. na Morzu Białym. Jest to największy rosyjski okręt podwodny, jaki powstał w ciągu ostatnich 30 lat, mierzący 184 m długości. Teoretycznie pojazd mógłby być wystrzeliwany z portów marynarki wojennej, ale rozmieszczenie na okrętach podwodnych utrudnia jego lokalizację i zniszczenie. Kształtem przypomina gigantyczną torpedę, za pomocą której Kreml może uderzyć w nadmorskie miasta, zdetonować ją u wybrzeży Stanów Zjednoczonych, doprowadzając do powstania radioaktywnych tsunami bądź wykorzystać jako taktyczną broń atomową, niszcząc lotniskową grupę bojową.

Posejdon ma osiągać prędkość ok. 100 węzłów (185 km na godzinę) oraz zasięg 10 tys. km przy zanurzeniu do 1000 m, co oznacza, że zniszczenie jego będzie niemożliwe za pomocą dostępne istniejących torped używanych przez marynarkę wojenną USA. Największą zaletą ma być jednak moc w postaci głowicy nuklearnej, która ma wynosić do 100 Mt. Dla porównania siła wybuchu radzieckiej bomby Car wynosiła ok. 50 Mt. Administracja amerykańska zmuszona będzie do opracowania nowej kosztownej broni defensywnej zdolnej do przechwycenia Posejdona. Z drugiej jednak strony, jak pokazały wydarzenia z 1962 r., czynnik ludzki jest niezwykle istotny i może zadecydować o uniknięciu katastrofy nuklearnej. Będzie on sterowany za pomocą komunikacji zdalnej i automatyki pokładowej, które mogą ulec awarii lub cyberatakowi, co z kolei może doprowadzić do utraty kontroli nad maszyną, awarii technicznych, a nawet niezamierzonej eskalacji.

Ponadto Posejdon nie jest tak szybki jak broń hipersoniczna i międzykontynentalne pociski balistyczne. Przeciwnie, jest duży i hałaśliwy,

a dotarcie do wybrzeży USA może zająć aż kilka dni. Posejdona należy traktować jako ewolucję rosyjskiej strategii odstraszania nuklearnego. W czasie zimnej wojny Związek Radziecki posiadał system „Martwa Ręka”, znany również pod nazwą „Obwód”. Był to zautomatyzowany system dowodzenia bronią nuklearną, który miał zagwarantować pewność nuklearnego odwetu w sytuacji przerwania tradycyjnych linii komunikacyjnych bądź wyeliminowania przywództwa politycznego państwa przez atak dekapitacyjny.

Wraz z postępem technologicznym amerykańskich systemów obrony przeciwrakietowej rosyjski „Obwód” obejmujący wyłącznie międzykontynentalne pociski balistyczne stracił jednak na znaczeniu. Posejdon jest zatem jedną z odpowiedzi na „tarczę antyrakietową”. Nie ma charakteru pocisku, dlatego jest niewrażliwy na systemy obrony przeciwrakietowej. Pierwsze egzemplarze torped jądrowych miały zostać wyprodukowane na początku 2023 r. Taką informację podała agencja informacyjna TASS. Zdaniem niektórych ekspertów, takich jak Maksymilian Dura, należy ją jednak całkowicie zbagatelizować z kilku powodów. Po pierwsze, jest mało prawdopodobne, że rosyjskie zakłady zbrojeniowe rozpoczęły produkcję systemu uzbrojenia, którego elementy wciąż przechodziły testy. Po drugie, nie przedstawiono do tego czasu dowodów wskazujących na przeprowadzony test zakończony sukcesem. Gdyby nastąpił, kierownictwo polityczne i wojskowe państwa z pewnością poinformowałoby o tym fakcie opinię publiczną. Po trzecie, od samego początku realizacji planów produkcji wielkiej torpedy o napędzie jądrowym projekt wydawał się wątpliwy. Rosja nie była w stanie zbudować wcześniej małych dronów podwodnych, lecz zdecydowała się na kosztowne przedsięwzięcie o dużym ryzyku niepowodzenia. Być może decyzja wynikała z faktu, że elementy elektroniczne oraz układy zasilania, jakimi dysponuje, nadają się wyłącznie do dużych obiektów i nie da się ich zmieścić w mniejszych obudowach. Po czwarte wreszcie, do wszystkich komunikatów agencji TASS należy podchodzić z dużą ostrożnością. W przeszłości donosiła ona, że Rosja zniszczyła 200 ukraińskich helikopterów wojskowych, czyli więcej niż ten kraj posiadał przed wybuchem wojny, oraz 367 samolotów bojowych, co również znacznie przekraczało zasoby Sił Powietrznych Ukrainy. Podobnego zdania jest były sekretarz obrony USA James Mattis, który podkreślił, że torpedy tego rodzaju nie zmieniają strategicznej równowagi

między Stanami Zjednoczonymi a Rosją. Kreml już posiada zdolność do niszczenia miast w państwach członkowskich NATO, w tym USA. Ponadto wprowadzenie go do służby zwiększyłoby zagrożenie wyłącznie w obszarach przybrzeżnych. Biorąc pod uwagę powyższe fakty, Posejdon postrzegany jest przede wszystkim jako broń psychologiczna, która będzie służyć do komunikowania strategicznego, a nie do faktycznego użycia.

Tomasz Wójtowicz

Russia's Nuclear Weapons: Doctrine, Forces, and Modernization, Congressional Research Service 2022, <https://sgp.fas.org/crs/nuke/R45861.pdf> [dostęp 8.03.2022]; *Rozpoczęły się testy nosiciela atomowego Posejdona*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rozpoczely-sie-testy-nosiciela-atomowego-posejdona> [dostęp 9.03.2022]; H. Sutton, *Russia's New 'Poseidon' Super-Weapons: What You Need To Know*, <https://www.navalnews.com/naval-news/2022/03/russias-new-poseidon-super-weapon-what-you-need-to-know/> [dostęp 9.03.2022]; M. Dura, *Rosja: Zamiast nowoczesnych niszczycieli – wielkie torpedy „Posejdon”*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosja-zamiast-nowoczesnych-niszczycieli-wielkie-torpedy-posejdon-komentarz> [dostęp 25.03.2024]; K. Mizokami, *Russia Has Built Its First Batch of Terrifying Apocalypse Torpedoes*, <https://www.popularmechanics.com/military/navy-ships/a42537023/russia-poseidon-torpedo/> [dostęp 25.03.2024]; S. Kaur, *One nuclear-armed Poseidon torpedo could decimate a coastal city. Russia wants 30 of them*, <https://thebulletin.org/2023/06/one-nuclear-armed-poseidon-torpedo-could-decimate-a-coastal-city-russia-wants-30-of-them/> [dostęp 25.03.2024].

ROSYJSKI HIPERSONICZNY POJAZD SZYBUJĄCY AWANGARD – broń hipersoniczna, która według oficjalnych informacji może osiągać prędkość między 20 a 27 Ma. Jej początki sięgają lat 80. XX w., kiedy w Związku Radzieckim rozpoczęto badania w ramach projektu „4202”. Celem pracy była próba znalezienia odpowiedzi na amerykański system obrony przeciwrakietowej. Wtedy po raz pierwszy zaproponowano stworzenie specjalnego pocisku międzykontynentalnego, wyposażonego w szybującą głowicę manewrującą. Program został zatwierdzony w 1987 r. i otrzymał nazwę „Albatros”. W 1989 r. ze względów ekonomicznych zarzucono tworzenie specjalnej rakiety nośnej. Projektantom udało się jednak przekonać rząd, że należy kontynuować rozwój przynajmniej jednostki planistycznej. Zostało to jednak opóźnione ze względu na kryzys

gospodarczy po rozpadzie państwa w 1991 r., a następnie z powodu nałożonych sankcji po aneksji Krymu w 2014 r. Większość elementów systemów sterowania „pojazdem szybującym” wykorzystywanych w projekcie produkowana była w ukraińskich zakładach przemysłowych, dlatego Rosja zmuszona została zdecydować się na znalezienie zamienników. W ten sposób powstał projekt „Awangard”.

Pierwsze dwa starty testowe systemu nastąpiły na początku roku 1990, jednak po rozpadzie ZSRR rozpoczęła się jeszcze większa redukcja zamówień obronnych. W czasie kryzysu generalny projektant Herbert Efremow potrafił utrzymać potencjał techniczny i kadrowy przedsiębiorstwa.

W związku z wycofaniem się USA z Traktatu o rakietach przeciwbalistycznych w 2001 r. i rosnącymi napięciami w stosunkach rosyjsko-amerykańskich rząd rosyjski podjął decyzję o wznowieniu rozwoju systemu. W lutym 2004 r. szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Rosji Jurij Bałujewski powiedział: „Podczas szkolenia przetestowano statek kosmiczny, który podczas wykonywania manewrów może latać z prędkością hipersoniczną”.

W latach 1990–2018 przeprowadzonych zostało łącznie 14 testów pojazdu, w większości nieudanych. Nie powiodło się rozwiązanie problemu stabilnej kontroli urządzenia i zapewnienia jego ochrony przed ultrawysokimi temperaturami, z powodu których rząd planował zamknąć projekt. Jednak programiści ponownie dali się przekonać do kontynuowania prac. Po serii eksperymentów projektantom udało się stworzyć niezawodny system sterowania i materiały żaroodporne. Jednostka została wyposażona w system termoregulacji. W lipcu 2018 r. ogłoszono zakończenie prac nad systemem raketowym Awangard, a także ogłoszono, że przedsiębiorstwa przemysłu obronnego rozpoczęły jego masową produkcję.

W grudniu 2018 r. został wystrzelony z bazy raketowej Dombrowskij (obwód Orenburg) na poligonie Kura, za pomocą międzykontynentalnego pocisku balistycznego UR-100UTTCh (SS-19). Według dostępnych danych Awangard po osiągnięciu wysokości 100 km, poruszając się z prędkością ponad 6000 km/h, odłączył się od rakiety, a następnie szybując w dół, osiągnął cel znajdujący się na Kamczatce. Poza prędkością jego największą zaletą jest duża manewrowość. Oznacza to, że tor lotu pojazdu będzie trudny do przewidzenia i tym samym pojazd będzie trudny do zniszczenia przez dostępne systemy broni przeciwraкетowej. W czasie konfliktu

zbrojnego może być wykorzystany podczas pierwszego ataku nuklearnego, przełamując zachodnie systemy obronne.

Po testach systemu raketowego Awangard, które uznano za udane, 26 grudnia 2018 r. Prezydent Władimir Putin ogłosił zakończenie programu lotów testowych kompleksu i w roku 2019 system ten miałby wejść w skład uzbrojenia armii rosyjskiej. W grudniu 2019 r. Ministerstwo Obrony Narodowej Rosji ogłosiło za pośrednictwem państwowego serwisu informacyjnego TASS, że rozmieściło pierwszy pułk wyposażony w pojazdy Awangard w bazie Wojsk Rakietowych Przeznaczenia Strategicznego Dombarowskij. Siergiej Szojgu podkreślił także, że jest to łącznie 31 wyrzutni. Drugi pułk międzykontynentalnych rakiet balistycznych z hipersonicznymi jednostkami szybowcowymi Awangard podjął służbę bojową w dywizji raketowej Orenburg Rosyjskich Strategicznych Sił Rakietowych w grudniu 2022 r.

Szczegółowe parametry taktyczne i techniczne nie zostały oficjalnie opublikowane. Według oficjalnie dostępnych danych Awangard waży ok. 2000 kg i wyposażony jest w dwumegatonową głowicę nuklearną lub konwencjonalną odłamkowo-burzącą. Pojazd przenoszony jest na wysokość suborbitalną przez raketę nośną, zanim zostanie odłączony. Następnie przechodzi w „tryb przelotowy”, po czym ponownie wchodzi w atmosferę i przyspiesza do deklarowanej prędkości od 20 do nawet 27 Ma. Do 2027 r. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej planują wyposażać dwa pułki w sześć systemów Awangard. Rosyjscy eksperci szacują także, że do zestrzelania jednego Awangarda Amerykanie będą zmuszeni użyć około 50 rakiet przeciwlotniczych Standard SM-3.

Według stanu na koniec 2023 r. w służbie znajduje się ok. 18 jednostek (trzy pułki raketowe po sześć jednostek każdy, dokładna liczba nie jest ujawniona), a zgodnie z oświadczeniem ministra obrony Rosji Siergieja Szojgu strategiczne siły raketowe zakończyły przebrojenie na system raketowy z szybującym blokiem bojowym Awangarda.

Tomasz Wójtowicz

Avangard, <https://missilethreat.csis.org/missile/avangard/> [dostęp 3.03.2022];
Avangard, <https://missilethreat.csis.org/missile/avangard/> [dostęp 3.03.2022];
Russia's Nuclear Weapons: Doctrine, Forces, and Modernization, <https://sgp.fas.org/crs/>

nuke/R45861.pdf [dostęp 7.03.2022]; M. Fiszer, *Potężna broń hipersoniczna. Rosja i Chiny już ją mają*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1978870,1,poteczna-bron-hipersoniczna-rosja-i-chiny-juz-ja-maja.read> [dostęp 9.03.2022].

ROSYJSKI POCISK MANEWRUJĄCY POWIETRZE-ZIEMIA -KH-101/KH-102 (pol. Ch-101/Ch-102; ALCM – Air Launched Cruise Missile) wyposażony w konwencjonalną głowicę bojową lub głowicę z ładunkiem nuklearnym o mocy 250 kt. Zarówno Kh-101, jak i Kh-102 opracowane zostały jako pociski manewrujące dalekiego zasięgu celem zastąpienia starzejących się pocisków Kh-55 i Kh-555 ALCM. Radzieccy inżynierowie rozpoczęli pracę nad nimi pod koniec lat 80. XX w., jednak rozwój na „pełną skalę” nastąpił w 1995 r. Kh-101 uzyskał wstępną gotowość operacyjną w sierpniu 2003 r. i wszedł do służby w 2012 r. Oba pociski mają zbliżone parametry techniczne. Ich długość wynosi 7,45 m, a średnica 0,51 m. Podczas startu ważą 2300–2400 kg i wyrzeliwane są bez „wzmocniacza”, wykorzystując pęd lecącego samolotu, co nadaje im prędkość początkową. Mogą osiągać maksymalną prędkość 0,78 Ma oraz zasięg od 2500 do 2800 km. Niepotwierdzone raporty rosyjskiego Ministerstwa Obrony Narodowej podają jednak, że może on wynosić nawet 4500 km. Przenoszone są przez rosyjskie bombowce strategiczne Tu-160 „Blackjack”, Tu-95MS16 „Bear-H”, Tu-22M3/5 „Blackfire C” i Su-27 (Su-32) „Flanker”. Kh-101 wyposażony może być w 450-kilogramową głowicę odłamkowo-burzącą, penetrującą lub kasetową. Kh-102 natomiast przenosi głowicę jądrową o mocy 250 kt lub, jak część ekspertów podkreślą, 450 kt. Jego zasięg może być większy ze względu na mniejszą masę i wymiary głowicy. Charakteryzuje go także większa odporność na zakłócenia.

Tupolew Tu-160 „Blackjack” może przenosić do 12 pocisków Kh-101 w swoich wewnętrznych komorach. Tu-95 natomiast może przenosić maksymalnie osiem pocisków na zewnętrznych belkach podskrzydłowych. Aby było to możliwe, „Niedźwiedź” przeszedł specjalną modernizację, w czasie której pylony zostały zaprojektowane na nowo, a elektronika pokładowa dostosowana do wykonywania operacji z użyciem Kh-101. Długość pocisków uniemożliwia natomiast umieszczanie ich w wewnętrznych komarach samolotu. Przenosi głowicę konwencjonalną Kh-101 i przeznaczony jest do zwalczania systemów obrony powietrznej. W celu

uniknięcia wykrycia przez systemy radarowe i podczerwieni zbudowany został z materiałów kompozytowych pochłaniających promieniowanie radarów, a lot odbywa się na niskich wysokościach. Jego dodatkowym atutem jest duża precyzja, którą umożliwia nawigacja satelitarna GLONASS, oraz optoelektroniczny system, wykorzystujący mapę terenu zapisaną na komputerze pokładowym. Miara dokładności systemu nawigacyjnego (CEP) szacowana jest różnie – od 6 do 20 m.

Od wejścia do służby Kh-101 wykorzystany był kilkakrotnie przez Siły Powietrzno- Kosmiczne Federacji Rosyjskiej. Pierwsze użycie było reakcją na katastrofę samolotu Metrojet 9268. 31 października 2015 r. samolot średniego zasięgu typu Airbus A321 rosyjskich linii lotniczych Metrojet odleciał z lotniska egipskiego kurortu turystycznego Szarm el-Szejk i skierował się na północ w kierunku Petersburga. 23 minuty po starcie kontrola lotu straciła kontakt z pilotami. Jak się później okazało, maszyna rozbiła się o ziemię na półwyspie Synaj, a śmierć poniosło 249 pasażerów. Zdaniem Dyrektora FSB Aleksandra Bortnikowa przyczyną katastrofy był zamach terrorystyczny przeprowadzony przez egipskich zwolenników Państwa Islamskiego. Na pokładzie samolotu miało dojść do eksplozji ładunku wybuchowego domowej roboty w sile 1 kg trotylu, w rezultacie czego samolot rozpadł się w powietrzu. Odpowiedzią Rosji na zamach była seria ataków rakietowy na cele ISIS w Syrii: Rakka, Deir ez-Zor, Aleppo i prowincję Idlib. Bombowce Tu-160 i Tu-95 wystrzeliły łącznie 32 pociski manewrujące Kh-101.

Do ponownych ataków za pomocą Kh-101 doszło 17 listopada 2016 r., 5 lipca 2017 r. oraz 26 września 2017 r. W lipcu 2017 r. zniszczone zostały trzy magazyny amunicji i centra dowodzenia ISIS na pograniczu prowincji Homs i Hama. Rakiety przeleciały wówczas 1000 km, zanim osiągnęły cele. W wrześniu 2017 r. natomiast bombowce Tu-95 MS przebyły 7000 km z lotniska Engels w południowej Rosji przez iracką i irańską przestrzeń powietrzną, zanim wystrzeliły nieznaną liczbę Kh-101. Według informacji przedstawionych przez stronę rosyjską zniszczone zostały stanowiska dowodzenia ISIS. Pociski użyte zostały także w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Według ukraińskiego wywiadu przed rozpoczęciem agresji w lutym 2022 r. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej posiadały 444 pocisków Kh-101

oraz bliżej nieokreśloną liczbę starszych pocisków Kh-555 i Kh-55SM. Do końca 2022 r. rosyjski przemysł zbrojeniowy miał wyprodukować kolejne 290 Kh-101. Większość z nich została już użyta. Na początku 2023 r. w rosyjskim arsenale miało pozostać zaledwie 118 Kh-101. Możliwości produkcji strona ukraińska oceniła z kolei na 30–40 sztuk miesięcznie. Zdając sobie sprawę z tempa użycia, w drugiej połowie 2023 r. Rosja ograniczyła wykorzystanie Kh-101. Dzięki temu do końca tego roku Siły Powietrzno-Kosmiczne zgromadziły ponad 300 pocisków. Łącznie od początku wybuchu wojny do końca 2023 r. bombowce Tu-95MS i Tu-160 miały wystrzelić 1430 pocisków manewrujących Kh-101 i Kh-555/5, z czego ukraińska obrona przeciwlotnicza zestrzeliła 1104.

Tomasz Wójtowicz

X-101/102, крылатые ракеты, <https://web.archive.org/web/20220316061135/http://www.arms-expo.ru/armament/samples/1357/72318/> [dostęp 25.02.2024]; *Kh-101/Kh-102/X-101/102*, <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/kh-101.htm> [dostęp 25.02.2024]; *Rosja: katastrofa samolotu w Egipcie była aktem terroryzmu*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C432299%2Crosja-katastrofa-samolotu-w-egipcie-%0Abyla-aktem-terroryzmu.html> [dostęp 25.02.2024]; *Kh-101/Kh-102*, <https://missilethreat.csis.org/missile/kh-101-kh-102/> [dostęp 25.02.2024]; *Kh-101 cruise missile – Russian weapon used in attacks on Ukraine*, <https://defence-industry.eu/kh-101-cruise-missile-russian-weapon-used-in-attacks-on-ukraine-brief/> [dostęp 29.03.2024].

SABOTAŻ (z fr. *sabotage*) – to celowe działanie mające na celu osłabienie ustroju, rządu lub organizacji przez działalność wywrotową, utrudnianie, demoralizację, destabilizację, podział, zakłócenia lub zniszczenie; zakłócenie procesu gospodarczego lub wojskowego w celu osiągnięcia określonego (często politycznego) celu; to również proces, w wyniku którego dokonuje się modyfikacji, zniszczenia, utrudniania lub jakiegokolwiek ingerencji w cudzą działalność w celu uzyskania dla siebie korzyści lub spowodowania umyślnej szkody. W języku potocznym sabotaż często oznacza gwałtowne uszkodzenie i zniszczenie urządzeń, maszyn, infrastruktury itp. Sabotaż może również wpłynąć na procesy produkcyjne, dokumentację i inne ustalone procedury. Sabotażyści zazwyczaj starają się ukryć swoją tożsamość ze względu na konsekwencje swoich działań i unikać powoływania się na wymogi prawne i organizacyjne dotyczące przeciwdziałania sabotażowi.

Sabotaż ma na celu uniemożliwienie lub utrudnienie prawidłowego funkcjonowania zakładów albo urządzeń lub instytucji o poważnym znaczeniu dla działania państwa. Jako działanie dezorganizujące pracę przez celowe uchylanie się od niej lub świadome wykonywanie jej wadliwie ma swoje korzenie we Francji XIX w. Początkowo był formą protestu robotników przeciwko wyzyskowi, polegającą na uszkodzaniu maszyn, co

doprowadzało do zakłóceń w produkcji. Stopniowo pojawiły się nowe formy sabotażu, takie jak utrudnianie pracy przez wykonanie jej szybko, lecz niedokładnie, czy też przestrzeganie przepisów z nadmierną dokładnością. Sabotaż rozszerzył swoje spektrum wraz z wybuchem I wojny światowej, stając się akceptowaną formą walki z nieprzyjacielem. Obejmował on m.in. celowe niszczenie środków komunikacji i urządzeń wojennych. Walka z sabotażem wymagała nie tylko rozbudowanego aparatu ścigania, lecz także nowego ustawodawstwa, co znalazło odzwierciedlenie w wydanych dekreтах i powołaniu Trybunałów Rewolucyjnych. Wraz z utworzeniem specjalistycznych jednostek w wielu krajach pojawiły się również nowe strategie doktrynalne dotyczące operacji specjalnych, które nie tylko obejmują klasyczne operacje wojskowe, lecz także angażują znaczne zasoby służb specjalnych. Wywiad może dostarczyć kluczowych informacji dla oddziałów specjalnych, podczas gdy analiza danych może określić cele ataku. Wykorzystanie lokalnej agentury do wsparcia działań lub utrzymania kontaktu z oficerami operacyjnymi może być niezwykle cenne. Działania dywersyjno-sabotażowe stają się zatem istotnym elementem pola walki.

Słownik języka polskiego definiuje pojęcie jako formę walki z wrogiem lub formę protestu polegającą na uchylaniu się od pracy, wadliwym jej wykonywaniu lub na uszkodzaniu maszyn i narzędzi bądź ukryte działanie mające na celu przeszkodzenie komuś w realizacji jakiegoś planu. Istnieje w środowisku naukowym jeszcze jedna definicja, powiązana z pozostałymi.

Sabotaż jest działaniem nielegalnym i narusza prawo. Osoby odpowiedzialne za sabotaż mogą podlegać karze zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi. Termin ten jest często używany w kontekście działań przeciwko państwom, organizacjom czy instytucjom, które uważane są za wrogie lub nieprzyjazne. W obowiązującym w Polsce kodeksie karnym jedyną formą sabotażu podlegającą karze jest sabotaż komputerowy. Zgodnie z artykułem 269 Kodeksu karnego sabotaż komputerowy polega na działaniach takich jak niszczenie, uszkodzanie, usuwanie lub zmienianie danych informatycznych o szczególnym znaczeniu dla obronności kraju, bezpieczeństwa w komunikacji, funkcjonowania administracji rządowej, innego organu państwowego lub instytucji państwowej albo samorządu terytorialnego. Zawiera także zakłócanie lub uniemożliwianie automatycznego przetwarzania, gromadzenia lub przekazywania takich danych.

Sabotaż komputerowy jest zagrożony karą pozbawienia wolności od pół roku do ośmiu lat. Ponadto podlega karalności niszczenie, uszkodzanie lub zmienianie komputerowego urządzenia służącego do automatycznego gromadzenia, przetwarzania i przesyłania informacji. Sabotaż w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego może przybierać różne formy i obejmować różne dziedziny. Przykładami sabotaży są:

- ▶ atak na systemy informacyjne: sabotaż w bezpieczeństwie wewnętrznym może obejmować ataki na systemy informatyczne, w tym próby włamań, zainfekowanie złośliwym oprogramowaniem lub uszkodzenie danych. Taki atak może zaszkodzić operacyjności systemów używanych przez organy bezpieczeństwa wewnętrznego; w postępującej erze cyberprzestrzeni jest to często występujący rodzaj sabotażu, głównie używany w stosunku do ważnych firm/instytucji;
- ▶ manipulacja danych: może polegać na celowym wprowadzaniu błędnych informacji do systemów lub baz danych, co może prowadzić do fałszywych wniosków, błędnych decyzji lub osłabienia zdolności analizy sytuacji bezpieczeństwa;
- ▶ sabotaż fizyczny obiektów: pracownik ochrony fizycznej, mający dostęp do kluczowego obiektu bezpieczeństwa wewnętrznego, celowo dezaktywuje systemy monitoringu, blokuje dostęp do pomieszczeń lub niszczy sprzęt komputerowy;
- ▶ sabotaż w działaniach operacyjnych: osoba z wiedzą na temat planów operacyjnych celowo wprowadza błędne informacje w celu zmylenia śledczych lub utrudnienia działań organów ścigania;
- ▶ zakłócenie komunikacji: atak na systemy łączności organów bezpieczeństwa wewnętrznego, skutkujący utratą komunikacji w kluczowym momencie operacji, co prowadzi do dezorganizacji działań i utraty zdolności do natychmiastowej reakcji;
- ▶ zdrada wewnętrzna: pracownik odpowiedzialny za analizę danych zdradza poufne informacje na temat śledztwa lub działań bezpieczeństwa wewnętrznego osobom nieuprawnionym, co prowadzi do kompromitacji operacji.

Sabotaż może być również psychiczny i obejmować działania mające na celu demoralizację personelu lub społeczności, np. przez szerzenie

dezinformacji, fałszywych plotek czy prowadzenie działań psychologicznych mających na celu obniżenie morale i efektywności pracy. Często sabotaż jest narzędziem w konfliktach politycznych, społecznych czy gospodarczych, używanym zarówno przez grupy opozycyjne, jak i przez państwa w ramach działań wojennych lub hybrydowych. W historii znane są liczne przypadki, kiedy sabotaż był kluczowym elementem ruchów oporu czy działań wywiadowczych. Działania sabotażowe są zazwyczaj nielegalne i karane przez prawo, chociaż w niektórych kontekstach, takich jak wojna, mogą być uznawane za legalne działania bojowe. Skutki sabotażu mogą być bardzo poważne, prowadząc do znacznych strat materialnych, zakłóceń w funkcjonowaniu społeczeństwa, a nawet utraty życia.

Sabotaż jest to też forma działań opozycyjnych lub konfrontacyjnych, ma głębokie korzenie historyczne i ewoluował wraz z rozwojem technologii i zmianami w strukturze społeczno-politycznej świata. Jest to zjawisko złożone, mogące przyjmować różnorodne formy i metody, zależnie od celów, jakie sobie stawiają sabotażyści. Podstawowy cel sabotażu to zakłócenie normalnego funkcjonowania danego systemu, organizacji, procesu produkcyjnego lub infrastruktury, w celu osiągnięcia konkretnych korzyści przez sprawcę lub grupę, która stoi za danym działaniem. Motywacje mogą być różnorodne – od prób zmiany politycznych przez nacisk na rząd czy inną organizację, po zemstę, protest społeczny czy próbę osiągnięcia przewagi konkurencyjnej. Możemy wyróżnić różne formy sabotażu, którymi są:

- ▶ sabotaż przemysłowy: skierowany przeciwko przedsiębiorstwom, fabrykom, linom produkcyjnym, ma na celu zakłócenie produkcji lub uszkodzenie produktów;
- ▶ sabotaż ekologiczny: działania mające na celu ochronę środowiska przez przeszkadzanie w działalności firm czy w projektach uznawanych za szkodliwe dla natury;
- ▶ sabotaż cybernetyczny (cyberatak): wykorzystuje technologię do zakłócenia funkcjonowania systemów informatycznych, sieci komputerowych czy baz danych;
- ▶ sabotaż komputerowy: wszelkie działania mające na celu wyeliminowanie lub modyfikację funkcji lub danych komputera bez zezwolenia, w celu utrudnienia jego prawidłowego funkcjonowania,

czyli spowodowania uszkodzenia sprzętu lub oprogramowania systemu; metody stosowane w celu spowodowania uszkodzeń systemów komputerowych mają bardzo zróżnicowany charakter i ewoluują w kierunku coraz bardziej wyrafinowanych technik, które są trudne do wykrycia;

- ▶ sabotaż socjalny: ma na celu zakłócenie społecznej kohezji, np. przez szerzenie dezinformacji, fałszywych wiadomości mających wpłynąć na opinie publiczną lub morale społeczeństwa;
- ▶ sabotaż wojskowy: działania mające na celu osłabienie potencjału wroga przez zniszczenie lub uszkodzenie sprzętu wojskowego, infrastruktury czy zasobów;
- ▶ mały sabotaż: dawniej polegał na pisaniu antyhitlerowskich haseł na murach, wysyłaniu ostrzeżeń, ośmieszaniu zarządzeń okupanta i dezorganizowaniu jego akcji propagandowych; mały sabotaż był stosowany przez ruch oporu w wielu krajach okupowanej Europy.

Sabotaż podczas wojny to działalność osoby lub grupy niezwiązanej z wojskiem walczących stron, np. zagranicznego agenta lub zwolennika wroga, szczególnie gdy działania te skutkują zniszczeniem lub uszkodzeniem produkcyjnego albo istotnego dla wojska obiektu, również sprzętu, fabryk, obiektów energetycznych, magazynów lub szlaków logistycznych. Podobnie jak szpiedzy, sabotażyści, którzy prowadzą operację wojskową w cywilnych ubraniach lub w mundurach wroga za liniami wroga, zamiast być przetrzymywani jako jeńcy wojenni, podlegają ściganiu i sankcjom karnym.

Nowoczesną formą sabotażu podczas wojny jest dystrybucja oprogramowania mającego na celu uszkodzenie określonych systemów przemysłowych. Takim przykładem może być robak komputerowy Stuxnet, który został zaprojektowany w celu subtelnego infekowania i uszkodzania określonych typów urządzeń przemysłowych. Prawdopodobnie wykonany sabotaż jest z natury trudny do wykrycia i wysledzenia jego źródła.

Sabotaż na wojnie obejmuje zarówno wysoce techniczne zamachy wymagające szczegółowego planowania i specjalnie przeszkolonych agentów, jak i niezliczone proste działania, które mogą przeprowadzić zwykli obywatele sabotażyści. Prosty sabotaż przeprowadza się w sposób minimalizujący ryzyko obrażeń, wykrycia i odwetu. Istnieją dwie główne

metody sabotażu: zniszczenie fizyczne i „element ludzki”. Choć metoda zniszczenia fizycznego jest oczywista, jej cele są zróżnicowane i odzwierciedlają obiekty, do których sabotażysta ma normalny i dyskretny dostęp w życiu codziennym. „Element ludzki” opiera się na uniwersalnych możliwościach podejmowania złych decyzji, przyjmowania postawy niechętniej do współpracy i nakłaniania innych do takich działań.

Sabotaż jest zazwyczaj działaniem nielegalnym, naruszającym prawo krajowe lub międzynarodowe, i może prowadzić do poważnych konsekwencji prawnych dla osób za niego odpowiedzialnych. Jednak w niektórych przypadkach, szczególnie w kontekście walki z opresją czy w obronie środowiska, sabotażyści mogą być postrzegani jako bohaterowie walczący o słuszną sprawę. Wartość etyczna sabotażu jest często przedmiotem debat, w których wąż się interesy różnych grup społecznych, ekonomicznych czy politycznych. Taki sabotaż ma też duży wpływ na społeczeństwo. Może on być różnorodny – od bezpośrednich strat materialnych, przez zakłócenie życia codziennego, aż po długofalowe zmiany w polityce czy gospodarce. W niektórych przypadkach sabotaż może przynieść pożądane zmiany społeczne lub polityczne, w innych może prowadzić do eskalacji konfliktów, represji i utraty zaufania między różnymi grupami społecznymi.

Warto również wspomnieć, że nie należy mylić sabotażu z dywersją, co jest bardzo łatwe, ponieważ są podobnymi sposobami działania, często stosowanymi w podobnym celu. Może to stanowić problem w ich odróżnieniu, jednak są między nimi pewne różnice. Sabotaż to świadome unikanie pracy lub wykonywanie jej w sposób nieodpowiedni bądź taki, aby utrudnić funkcjonowanie danych jednostek. Dywersja to niszczenie istotnych składników infrastruktury lub uszkodzanie ich w celu uniemożliwienia ich działania. Można więc zauważyć, że różnica polega tym, iż dywersja jest działaniem bezpośrednio skierowanym przeciwko wrogowi i niszczącym pewne elementy, a sabotaż jest nieprawidłowym wykonywaniem zadań lub w pewnym sensie zniszczeniem infrastruktury wroga.

W polskim prawie termin „sabotaż” nie występuje jako odrębne przestępstwo w Kodeksie karnym. Jednakże działania związane z sabotażem mogą być objęte różnymi przepisami dotyczącymi przestępstw przeciwko bezpieczeństwu narodowemu, gospodarce, funkcjonowaniu państwa oraz przeciwko mieniu.

Kategorie przestępstw z KK, które mogą być powiązane z sabotażem:

- ▶ przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu narodowemu, takie jak: szpiegostwo (art. 130 KK), zdrada stanu (art. 129 KK), ujawnienie informacji niejawnych (art. 130a KK), działalność na szkodę interesów RP w obcym państwie (art. 130b KK);
- ▶ przestępstwa przeciwko gospodarce, np. wprowadzenie w błąd co do środka transportu lub ładunku (art. 233 KK), uszkodzenie lub zniszczenie środka transportu (art. 234 KK), wprowadzenie w błąd co do jakości towaru lub usługi (art. 286 KK);
- ▶ przestępstwa przeciwko funkcjonowaniu państwa, czyli naruszenie zasad bezpieczeństwa w zakładzie pracy (art. 209 KK).
- ▶ przestępstwa przeciwko mieniu: uszkodzenie mienia (art. 288 KK), zniszczenie mienia (art. 289 KK), działania na szkodę systemu teleinformatycznego (art. 269a KK).

W przypadku, gdy działania sabotażowe mają na celu wyrządzenie szkody systemowi teleinformatycznemu, mogą być one objęte przepisami dotyczącymi przestępstw związanych z cyberprzestępczością. Należy pamiętać, że kwalifikacja konkretnych działań jako przestępstwa oraz wymierzenie odpowiedniej kary zależą od okoliczności każdego przypadku oraz od decyzji organów ścigania i sądów.

Sabotaż jest złożonym i wielowymiarowym zjawiskiem, które może przyjmować różnorodne formy i być motywowane przez szeroki zakres celów. Od akcji dywersyjnych w czasach wojny, przez cyfrowe ataki w erze informacji, po działania mające na celu wyrażenie protestu lub przeciwdziałanie działaniom uznawanym za szkodliwe dla społeczeństwa lub środowiska. Metody sabotażu ewoluują wraz z rozwojem technologii i zmianami w strukturze społeczno-politycznej, co wymaga ciągłej adaptacji strategii zarówno dla potencjalnych sprawców, jak i celów ataków. Konsekwencje sabotażu mogą być rozległe, wpływając na gospodarkę, bezpieczeństwo, a nawet stabilność polityczną państw. W przypadku skutecznego sabotażu jego wpływ może wykraczać poza bezpośrednie skutki materialne, oddziałując na morale społeczeństwa, relacje międzynarodowe oraz politykę wewnętrzną i zewnętrzną.

Żanna Osikowicz

J. Raubo, *Dywersja i sabotaż czyli naturalny obraz wojny na Ukrainie*, <https://defence24.pl/geopolityka/dywersja-i-sabotaz-czyli-naturalny-obraz-wojny-na-ukrainie> [dostęp 26.04.2022]; *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/sabota%C5%BC> [dostęp 09.03.2024]; M. Romański, *O sabotażu i dywersji w świetle polskiego ustawodawstwa po 1944 roku*, „Czasopismo prawno-historyczne”, Toruń 2013, Tom LXV; P. Lubiewski, A. Drózd, *Dywersja i sabotaż – istota oraz wzajemne relacje*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2007; Polskie Radio. Historia, *Mały sabotaż Szarych Szeregów wymagał wielkiej odwagi*, <https://www.polskieradio.pl/39/156/artukul/2433263,maly-sabotaz-szarych-szeregow-wymagal-wielkiej-odwagi> [dostęp 10.01.2024]; A. Fedorska, *Niemiecki wywiad ostrzega przed sabotażem infrastruktury krytycznej*, <https://biznesalert.pl/niemcy-wywiad-sabotaz-infrastruktura-krytyczna/> [dostęp 05.01.2023]; J. Prońko, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, *Kryzys i Zarządzanie*. Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2006; K. Jabłonowski, *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa w zwalczaniu aktów sabotażu w jednostkach gospodarki społeczno-ochronianych przez pion Departamentu V MSW*. WSO MSW, Legionowo 2011; P. Lewandowski, *Przestępstwo sabotażu w świetle teorii i praktyki*. WSO MSW, Legionowo 2010; A. Fronczyk, Z. Kuźniar, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnego świata. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych”, Warszawa 2012, nr 4; M. Romański, *O sabotażu i dywersji w świetle polskiego ustawodawstwa po 1944 roku*, „Czasopismo prawno-historyczne”, 2013, Tom 65, nr 1.

SIŁY POWIETRZNE ARMII STANÓW ZJEDNOCZONYCH (United States Army Air Forces – USAAF) – formacja lotnictwa wojskowego Armii USA oraz *de facto* samodzielny rodzaj sił zbrojnych Armii Stanów Zjednoczonych podczas II wojny światowej i tuż po niej, utworzony 20 czerwca 1941 r. jako następca Korpusu Lotniczego Armii Stanów Zjednoczonych i bezpośredni poprzednik Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych, jednego z sześciu oficjalnych rodzajów Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych.

Wcześniej siły powietrzne były podzielone między wojska lądowe i marynarkę wojenną, nie stanowiąc osobnego rodzaju sił zbrojnych. Podobnie jak w innych krajach, nawet tych mających status mocarstwa, praktycznie aż do wojny domowej w Hiszpanii nie brakowało sceptyków uważających lotnictwo za pomocniczy środek walki zarówno w wymiarze lądowym, jak i morskim.

W czasie II wojny światowej amerykańskie siły powietrzne obecne były na każdym teatrze działań przeciw państwom osi zarówno w strategicznym

(bombardowania dywanowe), jak i taktycznym wymiarze. Chociaż inne kraje miały już oddzielne siły powietrzne, niezależne od swojej armii lub marynarki wojennej (takie jak Królewskie Siły Powietrzne i niemiecka Luftwaffe), AAF pozostawały częścią armii do czasu, gdy reorganizacja obrony w okresie powojennym ustawą Kongresu USA z 1947 roku wyodrębniła lotnictwo jako osobny rodzaj sił zbrojnych USA. Ze względu na zdolności przenoszenia broni jądrowej na długim dystansie USAAF stało się od tego momentu istotnym komponentem sił zbrojnych USA. W narastającej konfrontacji z ZSRR strategiczne bombowce Be-29, a potem Be-52 stały się ważną częścią systemu odstraszania nuklearnego wobec Związku Sowieckiego. Siły powietrzne Stanów Zjednoczonych uczestniczyły we wszystkich konfliktach od wojny koreańskiej po wojnę w Zatoce Perskiej i interwencję w Afganistanie.

Obecnie jest to drugi najmłodszy (po wojskach cybernetycznych) rodzaj Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych i czwarty pod względem pierwszeństwa. Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych określają swoje podstawowe misje jako: dominację w powietrzu, globalny zintegrowany wywiad, obserwację i rozpoznanie, szybką globalną mobilność, możliwość uderzeń w wymiarze globalnym oraz dowodzenie i kontrolę w obszarze powietrznym.

Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych podlegają Departamentowi Sił Powietrznych, jednego z trzech departamentów wojskowych Departamentu Obrony. Na czele Sił Powietrznych za pośrednictwem Departamentu Sił Powietrznych stoi cywilny Sekretarz Sił Powietrznych (obecnie jest nim Frank Kendall III), który podlega Sekretarzowi Obrony i jest mianowany przez Prezydenta za zgodą Senatu. Najwyższym rangą oficerem Sił Powietrznych jest Szef Sztabu Sił Powietrznych (obecnie generał David Wayne Allvin), sprawuje nadzór nad jednostkami Sił Powietrznych i pełni funkcję jednego z Połączonych Szefów Sztabów. Zgodnie z zaleceniami Sekretarza Obrony i Sekretarza Sił Powietrznych niektóre komponenty Sił Powietrznych są przypisane do zjednoczonych dowództw bojowych. Dowódcom bojowym powierzono władzę operacyjną przydzielonych im sił, natomiast Sekretarz Sił Powietrznych i Szef Sztabu Sił Powietrznych zachowują władzę administracyjną nad podległymi im jednostkami. Oprócz prowadzenia niezależnych operacji powietrznych

Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych zapewniają wsparcie powietrzne siłom lądowym i morskim oraz pomagają w odzyskiwaniu wojsk w terenie. Od 2017 r. w ramach tej usługi eksploatowanych jest ponad 5369 samolotów wojskowych i 406 międzykontynentalnych rakiet międzykontynentalnych. Największe siły powietrzne na świecie, dysponujące budżetem wynoszącym 179,7 mld dolarów, są drugim co do wielkości rodzajem Sił Zbrojnych USA, liczącym 321 848 żołnierzy w czynnej służbie, 147 879 członków personelu cywilnego, 68 927 rezerwistów, 105 104 żołnierzy Powietrznej Gwardii Narodowej i ok. 60 tys. żołnierzy pomocniczych Cywilnego Patrolu Powietrznego.

Jedną z istotniejszych funkcji lotnictwa USA jest odpowiedzialność tego rodzaju sił zbrojnych za strategiczne siły nuklearne, w skład których wchodzi wyspecjalizowane jednostki amerykańskich sił powietrznych i marynarki wojennej. Od 2021 r. amerykańskie siły nuklearne na lądzie składają się z 400 międzykontynentalnych rakiet międzykontynentalnych Minuteman III rozmieszczonych w 450 wyrzutniach operacyjnych, obsługiwanych przez Dowództwo Globalnego Ataku Sił Powietrznych. Te na morzach składa się z 14 okrętów podwodnych klasy Ohio o zdolności do przenoszenia rakiet międzykontynentalnych nuklearnej Trident, 9 na Pacyfiku i 5 na Atlantyku. Możliwości nuklearne w powietrzu zapewnia 60 ciężkich bombowców zdolnych do przenoszenia broni nuklearnej, 20 bombowców B-2 i 40 B-52.

Siły Powietrzne zmodernizowały swoje rakiety Minuteman III, aby wytrzymać do 2030 r., a w 2029 r. zacznie je zastępować naziemny strategiczny środek odstraszający (GBSD). Marynarka wojenna podjęła wysiłki, aby przedłużyć żywotność swoich rakiet w głowicach bojowych. Projektowane i budowane są także nowe okręty podwodne typu Columbia, które mają zastąpić okręty typu Ohio od 2031 r. Siły Powietrzne wycofują także nuklearne rakiety manewrujące ze swoich B-52, pozostawiając jedynie połowę zdolnych do użycia nosicieli broni nuklearnej. USAF zamierza zakupić w latach 20. XX w. nowy bombowiec dalekiego zasięgu B-21 oraz nowy pocisk manewrujący dalekiego zasięgu.

Na początku XXI w. dwa projekty zakupu samolotów USAF, programy KC-X i F-35, trwały dłużej niż oczekiwano. W rezultacie USAF ustanawiało nowe rekordy średniego wieku samolotów.

Od 2005 r. Siły Powietrzne USAF kładą duży nacisk na doskonalenie podstawowego szkolenia wojskowego (BMT) dla personelu szeregowego. Chociaż intensywne szkolenie wydłużyło się, przesunęło się i obejmuje fazę rozmieszczenia. Ta faza rozmieszczenia, obecnie nazywana BEAST, umieszcza uczestników w symulowanym środowisku bojowym, którego mogą doświadczyć po rozmieszczeniu. Podczas gdy stażyści pokonują ogromne tory przeszkód wraz z BEAST, pozostałe części obejmują obronę i ochronę bazy operacyjnej, tworzenie struktury dowodzenia, kierowanie poszukiwaniami i odyskiwaniem oraz podstawową opiekę nad pilotami w ramach samopomocy w sytuacji, gdy ich samoloty zostały zestrzelone nad terytorium wroga. W trakcie tego wydarzenia instruktorzy szkolenia wojskowego odgrywają rolę mentorów i sił przeciwnika podczas ćwiczeń rozmieszczania. W listopadzie 2022 r. USAF ogłosiło, że zaprzestanie programu BEAST i zastąpi go innym programem szkolenia, o nazwie PACER FORGE.

W 2007 r. USAF dokonało redukcji siły. Ze względu na ograniczenia budżetowe USAF planowały zmniejszyć liczebność tej służby z 360 000 członków personelu czynnego do 316 000. Wielkość czynnych sił zbrojnych w 2007 r. wynosiła w przybliżeniu 64% liczebności USAF pod koniec pierwszej wojny w Zatoce Perskiej w 1991 r. Jednak redukcja personelu w 2008 r. zakończyła się na poziomie ok. 330 000, w celu spełnienia żądań dowódców taktycznych związków bojowych i związanych z nimi wymagań misji. W związku z tymi samymi ograniczeniami od 2005 r. doszło do gwałtownego skrócenia czasu przeznaczonego na szkolenie załogi, a zastępca Szefa Sztabu ds. Personelu kierował się oceną czasu pracy lotników w planowaniu szkoleń w warunkach zbliżonych do bojowych. 5 czerwca 2008 r. ówczesny Sekretarz Obrony Robert Gates przyjął rezygnację zarówno Sekretarza Sił Powietrznych Michaela Wynne'a, jak i Szefa Sztabu Sił Powietrznych, generała Teeda Michaela Moseleya. Swoją decyzję o tych dymisjach Gates motywował „problemami systemowymi związanymi ze [...] zmniejszającym się skupieniem i wynikami misji nuklearnych Sił Powietrznych”. Gates pominął fakt, że wielokrotnie spierał się z Wynne'em i Moseleyem w kwestii innych ważnych dla służby spraw niezwiązanych z wyposażeniem nuklearnym. Nastąpiło to po dochodzeniu dotyczącym dwóch incydentów związanych z niewłaściwym

obchodzeniem się z bronią jądrową: w szczególności incydentu z bronią jądrową na pokładzie samolotu B-52 między bazami Minot a Barksdale oraz przypadkowego transportu komponentów broni jądrowej na Tajwan. Aby położyć większy nacisk na zasoby nuklearne, USAF utworzyło 24 października 2008 r. skupione na broni nuklearnej Globalne Dowództwo Sił Powietrznych, które później przejęło kontrolę nad wszystkimi bombowcami strategicznymi USAF.

26 czerwca 2009 r. USAF opublikowało plan struktury sił, który przewidywał redukcję samolotów myśliwskich i przesunięcie zasobów w celu lepszego wspierania wojny nuklearnej, nieregularnej i informacyjnej. 23 lipca 2009 r. Siły Powietrzne USAF opublikowały plan lotu bezzałogowego systemu powietrznego (UAS), szczegółowo opisując plany UAS Sił Powietrznych do 2047 r. $\frac{1}{3}$ samolotów, które USAF planowały zamówić w przyszłości, miała być bezzałogowa. Według naukowca Sił Powietrznych, Grega Zachariasa, Siły Powietrzne USAF przewidują posiadanie broni hipersonicznej do lat 20. XXI w., hipersonicznych bezzałogowych statków powietrznych (znanych również jako pojazdy zdalnie sterowane, RPA) do lat 30. XXI w., a hipersonicznych samolotów RPA z możliwością odzyskiwania do lat 40. XXI w. USAF zamierzają rozmieścić myśliwiec odrzutowy szóstej generacji do połowy lat 30. XX wieku. 22 października 2023 r. USAF przeprowadziły w pobliżu Półwyspu Koreańskiego pierwsze w historii trójstronne ćwiczenia z siłami powietrznymi Korei Południowej i Japonii. Nie obyło się przy tym bez niebezpiecznego incydentu: 29 listopada 2023 r. samolot Boeing V-22 Osprey USAF Bell rozbił się na japońskiej wyspie Jakushima, zabijając jednego lotnika. Pomimo starań wszystkich służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo operacji powietrznych wypadki lotnicze ciągle są udziałem żołnierzy sił powietrznych Stanów Zjednoczonych.

Kandydatom do służby w siłach powietrznych stawia się o wiele wyższe wymagania niż rekrutom sił lądowych czy piechoty morskiej. Wszyscy zaciągnięci do USAF żołnierze uczestniczą w podstawowym szkoleniu wojskowym w bazie sił powietrznych Lackland w San Antonio w Teksasie, a następnie otrzymują przydziały do służby w zależności od posiadanego wykształcenia i kwalifikacji. Personel latający wywodzi się w zdecydowanej liczbie spośród absolwentów Akademii Sił Powietrznych

mieszczącej się nieopodal Colorado Springs w stanie Kolorado. Podczas pobytu w akademii kadeci otrzymują chesne, zakwaterowanie i wyżywienie oraz miesięczne stypendium, a całość opłacana jest przez Siły Powietrzne. Pierwszego dnia studiów na drugim roczniku kadeci zobowiązują się do odbycia kilkuletniej służby w charakterze oficera w Siłach Powietrznych lub Siłach Kosmicznych. Od osób, które nie ukończyły tego etapu, oczekuje się, że wypełnią swoje obowiązki w ramach służby zawodowej lub zwrócą pełne chesne. Zaangażowanie obejmuje zwykle 5 lat czynnej służby i 3 lata w rezerwie, chociaż różni się w zależności od kodeksu specjalizacji sił powietrznych absolwenta. Uczelnia ta cieszy się wysokim prestiżem, a jej absolwenci po ukończeniu zawodowej służby wojskowej nie mają większych problemów z kontynuacją kariery pilota w firmach cywilnych. Personel latający pochodzi również z innych uczelni w ramach programu Korpusu Szkolenia Oficerów Rezerwy Sił Powietrznych lub Szkoły Szkolenia Oficerów Sił Powietrznych, zlokalizowanego od 1993 r. w bazie sił powietrznych Maxwell w Montgomery w stanie Alabama, obejmuje z kolei dwa odrębne programy przygotowujące do służby czynnej: podstawowe szkolenie oficerskie (BOT), które jest przeznaczone dla kandydatów na oficerów Sił Powietrznych Regularnych i Rezerwy Sił Powietrznych oraz Akademię Nauk Wojskowych (AMS), do której aplikują kandydaci na oficerów Lotniczej Gwardii Narodowej. Siły powietrzne Stanów Zjednoczonych nie narzekają na brak chętnych do służby absolwentów cywilnych uczelni zatrudnianych na stanowiskach oficerskich szeroko rozumianej logistyki jako lekarze, inżynierowie obsługi naziemnej, informatycy, meteorolodzy czy kartografowie.

Samoloty będące na wyposażeniu sił powietrznych USA to absolutne i – w przypadku niektórych płatowców – niedościgłe wzorce, niemające swych odpowiedników w siłach powietrznych innych państw, jak np. F-22 (rząd amerykański nie zgodził się na eksport tych maszyn do nawet bardzo bliskich krajów sojusznicznych jak Izrael czy Wielka Brytania) czy F-35. Można przypuszczać, że w dającej się przewidzieć perspektywie czasowej ta przewaga technologiczna Stanów Zjednoczonych powinna się utrzymać. Ma to istotne znaczenie, bowiem amerykańska doktryna wspierania sojuszników ewoluuje w stronę tzw. *offshore balancing*, które w interesującym nas kontekście oznaczać może ograniczone wsparcie

Stanów Zjednoczonych dla europejskich sojuszników właśnie za pomocą sił powietrznych.

Anna Kochnowska

B. Archer, *US Air Force: The New Century*. Midland Publishing, New York 2000; *US Air Force Alphabet Book*, J. Pallotta (ed.), Charlesbridge Publishing U.S., New York 2023; S.Wesley, *US Air Force Photo book: A Visual Tribute to the Heroes of the Sky*. Independently Published, London 2023; *The Official Page of USAAF*, <https://www.af.mil/> [dostęp 5.02.2024]; *Air Force History*, [index.org, https://airforcehistoryindex.org/](https://airforcehistoryindex.org/) [dostęp 5.02.2024]; *National Commission on the Structure of Air Force*, <https://www.govinfo.gov/app/details/GOVPUB-Y3-PURL-gpo45920> [dostęp 5.02.2024]; *Internet Archive: Digital Library, United States Air Force*, <https://archive.org/search?query=%28%22United+States+Air+Force%22+OR+%22USAF%22%29> [dostęp 5.02.2024].

SIŁY ZBROJNE PAŃSTWA IZRAEL – z formalnego punktu widzenia Państwo Izrael nie posiada armii, lecz wyłącznie Siły Obronne (ang. Israel Defence Forces – IDF, hebr. **צְבָא הַהֲגָנָה לְיִשְׂרָאֵל** Cwa ha-Hagana le-Isra'el, co czasami jest wyrażone w akronimie Cahal). Nie zmienia to faktu, że IDF zajmuje 18. miejsce w rankingu sił zbrojnych świata, a izraelski budżet obrony wynosił (2020 r.) 19 miliarda dolarów.

IDF powstała ok. 2 tygodnie po Państwie Izrael, podczas bitew wojny o niepodległość. Rząd Tymczasowy podjął decyzję o jej utworzeniu, a premier David Ben-Gurion podpisał Rozporządzenie o utworzeniu Sił Obronnych Izraela 26 maja 1948 r., natomiast 31 maja wydał Rozkaz dzienny dotyczący utworzenia Sił Obronnych Izraela. Rozkaz ów zawierał jednoznaczną instrukcję, że w Państwie Izrael nie będzie innej siły militarnej niż IDF; sformułowanie to posłużyło później jako uzasadnienie zaprzestania działalności podziemnych sił z okresu poprzedzającego powstanie niepodległego Izraela takich jak Hagana czy Lehi. Początkowo siły zbrojne Izraela stanowiły wyłącznie siły lądowe, a dopiero w następnych miesiącach wyodrębniono lotnictwo (Israel Air Firce hebr. **זְרֹעַ הָאֵוִיר וְהַחֵל**, Zroa HaAvir VeHahalal) oraz marynarkę wojenną (dosłownie: korpus morski: Israeli Sea Corps, hebr. **חֵיל הַיָּם הַיִּשְׂרָאֵלִי**, Heil HaYam HaYisraeli).

U progu swego istnienia Izraelskie Siły Obronne cierpiały na deficyt zarówno kadry dowódczej, jak i sprzętu militarnego. W zasadzie jest to pewne uproszczenie, albowiem sprzętu o militarnym przeznaczeniu na Bliskim Wschodzie końca lat 40. XX w. nie brakowało, z tym że był on niezwykle zróżnicowany. Dość powiedzieć, że lotnictwo izraelskie u progu swego istnienia używało samolotów amerykańskich, brytyjskich, a nawet niemieckich. Podobnie rzecz się miała z kadrą dowódczą. Izraelska kadra oficerska i podoficerska wywodziła się z amerykańskich i brytyjskich sił zbrojnych, wśród których nie brakowało weteranów II wojny światowej, a nawet z byłych żołnierzy II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych. Pomimo przewagi sąsiadujących z Izraelem państw arabskich Państwo Żydowskie zwyciężyło w tym konflikcie, co pozwoliło na okrzepnięcie jego sił zbrojnych. U progu lat 50. XX stulecia nawiązano współpracę wojskową z Francją, co pozwoliło na przebrojenie IDF w nowoczesny sprzęt pochodzący z tego kraju. Współpraca ta zakończyła się wraz z wybuchem wojny 6-dniowej w 1967 r. IDF wygrały wszystkie regularne konflikty z Egiptem, Jordanią i Syrią wspieranymi przez wszystkie niemal kraje arabskie w konfliktach lat 1956, 1967 oraz 1973. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że w regularnych konfliktach pełnoskalowych Izrael był zawsze górą. Gorzej wiodło się Siłom Obronnym Izraela w operacjach przeciw islamskim terrorystom na południu Libanu czy w Strefie Gazy.

IDF jest armią opartą na poborze powszechnym. Obowiązek wojskowy dotyczy wszystkich mężczyzn i kobiet powyżej 18. roku życia. Regularna służba trwa obecnie 2 lata i 8 miesięcy w przypadku mężczyzn oraz 2 i 4 miesiące w przypadku kobiet. Ze służby wojskowej zwalniani są radykalni, ortodoksyjni wyznawcy judaizmu, co zresztą wzbudza w społeczeństwie izraelskim poważne kontrowersje. Po odbyciu służby wojskowej rezerwiści są zobowiązani do natychmiastowego stawienia się w macierzystych jednostkach na wypadek mobilizacji. Ponadto wszyscy rezerwiści do 45. roku życia muszą uczestniczyć w corocznych manewrach. Zdolności mobilizacyjne Izraela są oceniane na ok 800 000 ludzi, przy czym liczba rezerwistów gotowych do natychmiastowej mobilizacji wynosi ok. 700 000 oficerów i żołnierzy, co jest znakomitą wynikiem, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że liczba mieszkańców Państwa Izrael wynosi 9 000 000 ludzi. Poborowe służą w Kobiecych Korpusach Armii, znanych pod hebrajskim

skrótom Chen. Po 5 tygodniach podstawowego treningu żołnierki zostają kierownicami, pielęgniarkami, radiooperatorkami, kontrolerkami lotów, instruktorkami kursów. Kobiety nie biorą udziału w bezpośrednich walkach zbrojnych od czasów wojny wyzwoleniczej w 1948 r.

Siły lądowe to podstawa Sił Obronnych Państwa Izrael. Składają się z 4 podstawowych korpusów: Piechoty, Pancernego, Artylerii oraz Inżynieryjnego. Personel na stopie pokojowej liczy 126 000 oficerów i żołnierzy. Rezerwy wynoszą ok. 400 000 ludzi. Armia lądowa Państwa Izrael korzysta przede wszystkim ze sprzętu rodzimej produkcji, m.in. takiego jak: czołg Merkava, transporter opancerzony Achzarit, system obrony przeciwrakietowej Żelazna Kopuła, system aktywnej ochrony pojazdów Trophy oraz karabiny szturmowe Galil i Tavor. Pistolet maszynowy Uzi skonstruowany w Izraelu był używany przez Siły Lądowe do grudnia 2003 r., kończąc niemal 50-letnią karierę podstawowej broni strzeleckiej rozpoczętą w 1954 r. Siły lądowe IDF mają bogate doświadczenie bojowe zdobyte podczas wojny Jom Kippur w 1973 r. oraz wcześniejszych konfliktów – w 1956 i 1967 r. Zdecydowana większość poborowych trafia właśnie do sił lądowych IDF.

Izraelskie Siły Powietrzne liczą na stopie pokojowej 34 000 ludzi, natomiast liczba rezerwistów sięga 55 000 oficerów i żołnierzy. Ze względu na bardzo wysoki stopień technicyzacji tego rodzaju sił zbrojnych izraelskie Siły Powietrzne są najbardziej stechnicyzowaną częścią IDF. Cechuje je także wysoka profesjonalizacja. Poborowi są nieliczni (i muszą posiadać wysokie kwalifikacje), służą w służbie wartowniczej i logistycznej. Samoloty F-15, F-16, a także F-35 są w dużej mierze wyposażone w rodzime systemy walki oraz elektronikę. Początkowo (do 1967 r.) korzystano ze sprzętu francuskiego; ze względu na embargo ze strony Paryża, Izrael dokonał konwersji uzbrojenia sił powietrznych na sprzęt amerykański i taka sytuacja trwa do dziś. Lotnictwo izraelskie należy do najlepszych na świecie, a jego piloci mają na koncie wiele spektakularnych akcji, jak np. atak na reaktor atomowy Osiraq w Iraku (operacja Opera – 9 czerwca 1982 r.)

Izraelskie siły morskie, zwane Korpusem Morskim, to najmniejszy element IDF, liczący 9500 oficerów i marynarzy na stopie pokojowej oraz nieco ponad 10 000 rezerwistów. Marynarka izraelska działa na dwóch morzach – Śródziemnym i Czerwonym. Jej główne siły uderzeniowe

składają się z 7 korwet rakietowych (typu Sa'ar 5 i 6) oraz 5 okrętów podwodnych, a także kilkunastu mniejszych ścigaczy rakietowych oraz jednostek patrolowych. W ostatnich latach rola Izraelskiego Korpusu Morskiego ulega systematycznemu zwiększeniu, albowiem eksperci militarni w tym państwie doszli do wniosku, że jedynie morze zapewnia Izraelowi głębię strategiczną, której nie daje bardzo wąskie, rozciągnięte południkowo terytorium Państwa Żydowskiego. Większość okrętów izraelskiej floty została zbudowana przez stocznie niemieckie, przy czym ich budowę częściowo finansował niemiecki rząd federalny, co jest swego rodzaju moralnym zadośćuczynieniem za Holokaust. Dodać należy, że izraelskie okręty podwodne wyposażone w pociski manewrujące o zasięgu do 2000 km są najprawdopodobniej jednymi z nosicieli broni jądrowej. Wprawdzie Izrael oficjalnie nie przyznaje się do jej posiadania, ale znawcy tematu określają liczebność głowic nuklearnych IDF na 80 do 300.

Stopnie wojskowe IDF są jednolite dla wszystkich rodzajów sił zbrojnych. W przeciwieństwie do wielu innych armii świata w IDF są tylko 3 stopnie generalskie: generała brygady (hebr. Tat Aluf), generała majora (Aluf) i generała porucznika (Rav Aluf). Dwa najwyższe stopnie generalskie są ściśle reglamentowane. Generałem majorem mogą być w zasadzie: zastępca szefa Sztabu Generalnego IDF, dowódca poszczególnych rodzajów sił zbrojnych oraz szef wywiadu wojskowego (Aman). Najwyższy stopień (generała porucznika) przysługuje tylko szefowi Sztabu Generalnego. Jedynie raz podczas wojny Yom Kippur zdarzyło się, że w służbie czynnej było dwóch generałów w tej randze – ówczesny szef Sztabu Generalnego, gen. David Elazar, i jego poprzednik, powołany z rezerwy na dowódcę tzw. Frontu Południowego gen. Haim Bar-Lev. Szef Sztabu Generalnego IDF należy do ścisłego establishmentu Państwa Izrael. Wielu generałów pełniących tę funkcję po przejściu do rezerwy odgrywało istotną rolę jako ministrowie, a nawet premierzy, by wymienić Icchaka Rabina czy Ehuda Baraka. Całością polityki obronnej Izraela kieruje minister obrony, którym niemal bez wyjątku jest wysokiej rangi oficer rezerwy, często w stopniu generalskim. Jest nie do pomyślenia, by w Izraelu funkcję tę sprawował laik (np. lekarz z zawodu), co ostatnio niestety staje się regułą w państwach europejskich. Polityka obronna cieszy się żywym zainteresowaniem społecznym, wojskowi darzeni są sporym szacunkiem społecznym. Zrazem

nawet zawodowi oficerowie czy podoficerowie kończą służbę wojskową w stosunkowo młodym wieku i przechodzą do pracy w zawodach cywilnych. Jest to zresztą polityka wspierana przez państwo; chodzi o to, by nie powstała w Państwie Żydowskim zamknięta, militarystyczna kasta. Ministrowi obrony bezpośrednio podlega szef Sztabu Generalnego, który w wypadku wojny pełni funkcję naczelnego dowódcy. Nie jest to jednak funkcja formalna i wykonywana jest w ścisłej współpracy z ministrem obrony. Z reguły Szefem Sztabu Generalnego IDF jest generał wojsk lądowych, choć dwukrotnie pełnili tę funkcję oficerowie lotnictwa – gen. Chajim Laskov (1958–1961) oraz generał Dan Chaluc (2005–2007). Siedziba Sztabu Generalnego IDF mieści się w wieżowcu Matcal Tower w centrum Tel Awiwu. Zadaniem Sztabu Generalnego IDF jest przede wszystkim sprawowanie kontroli przez koordynowanie i monitorowanie. Zastosowane elementy dowodzenia i koordynacji nie mogą ograniczać swobody działania podległych dowódców rodzajów sił zbrojnych oraz dowódców regionalnych. Przez koordynowanie rozumie się tu wsparcie dowódców przez sztab w postaci gromadzenia, przetwarzania i przedstawiania informacji w sposób, który pomaga Szefowi Sztabu Generalnego wybrać właściwy wariant działania. W związku z tym sztab odpowiedzialny jest za szczegółowe przygotowanie i doprowadzenie do wykonawców elementów dowodzenia i koordynacji działań, które zwykle zawiera się w rozkazach. W ramach drugiej i pokrywającej się z koordynowaniem funkcji monitorowania sztab stwarza warunki niezbędne do terminowego podejmowania decyzji. Do szczegółowych zadań Sztabu Generalnego IDF należą: gromadzenie informacji, ocenianie sytuacji, przewidywanie, informowanie, rekomendowanie, wydawanie zarządzeń w imieniu szefa, monitorowanie i koordynowanie działań. Szefowi Sztabu Generalnego IDF podlegają dwie istotne instytucje: wywiad wojskowy Aman oraz Jednostka Rozpoznawcza Sztabu Generalnego IDF – Sajjeret Matkal (jest to akronim od hebr. סיירת מט"ח הכללי, Sajjeret Matte ha-Kelali). Jednostka powstała w 1957 r. i była wzorowana na brytyjskim SAS. Jest przygotowana do prowadzenia szerokiej gamy operacji specjalnych: rozpoznania specjalnego i zbierania informacji wywiadowczych pola walki, antyterrorystycznych i kontrterrorystycznych, głębokiego rozpoznania i działań wywiadowczych oraz akcji bezpośrednich, działań specjalnych na tyłach przeciwnika.

Sajjeret Matkal jest również używana do misji ratowania zakładników poza granicami Izraela. Jest to oddział specjalny, który można porównać pod względem podporządkowania i przeznaczenia do np. amerykańskiej Delta Force, brytyjskiego 22. Pułku SAS czy polskiego GROM-u. Jednostka ma na swym koncie wiele udanych operacji, z których najsłynniejszą była akcja odbicia zakładników porwanego przez terrorystów samolotu linii El-Al na lotnisku Entebbe, zwana akcją Jonatan od imienia ówczesnego dowódcy tej jednostki ppłk. Jonathana Netanjahu (brata wieloletniego premiera Izraela), który jako jedyny żołnierz izraelski poległ w tej akcji.

Podstawowe elementy doktryny obronnej Państwa Izrael są następujące:

- ▶ Izrael nie może sobie pozwolić na przegranie jakiegokolwiek wojny;
- ▶ strategia ma charakter defensywny, Izrael nie ma roszczeń terytorialnych;
- ▶ dążenie do uniknięcia otwartego konfliktu zbrojnego przez działania polityczne i strategię odstraszenia;
- ▶ unikanie eskalacji konfliktów;
- ▶ zażegnywanie ewentualnych niebezpieczeństw dla państwa w sposób błyskawiczny i zdecydowane zwalczanie terroryzmu.

Doktryna obronna państwa Izrael w sferze szczegółowej podlega nieustannej weryfikacji. Pod względem nowatorstwa w dziedzinie militarnej Izrael należy do absolutnej światowej czołówki. Rozwija współpracę wojskową przede wszystkim z USA, niezawodnym sojusznikiem Państwa Żydowskiego, ale także z innymi krajami NATO, także z Polską.

Siły Zbrojne Izraela w coraz większym stopniu wyposażane są w sprzęt rodzimej produkcji. Choć nadal jest importerem uzbrojenia, w ostatnim ćwierćwieczu stał się także znaczącym eksporterem broni. W ostatniej dekadzie wpływy z eksportu broni oscylują w granicach 8 mld dolarów rocznie.

Roman Kochnowski, Katarzyna Pabis-Cisowska

K. Gebert, *Pokój z widokiem na wojnę. Historia. Izraela*. Wydawnictwo Agora, Warszawa 2023; M. Jędrzejewski, *Izrael na tle światowych potęg w cyberprzestrzeni. Analiza porównawcza*. Wydawnictwo Inforteditions, Tarnowskie Góry 2023; J. Laffin, *The Israeli Army in the Middle East Wars 1948-73*. Osprey Publishing, London 1982; R.D. Marcus, *Israel's Long War with Hezbollah: Military Innovation*

and Adaptation under Fire. Georgetown University Press, Washington D.C.: 2018;
 P. Tyler, *Twierdza Izrael*. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2018; Strona internetowa
Sił zbrojnych Państwa Izrael, <https://www.idf.il/> [dostęp 25.01.2024].

SŁUŻBA BEZPIECZEŃSTWA UKRAINY SBU (ukr. *Служба безпеки України* – СБУ) – organ egzekwowania prawa oraz wywiadu i bezpieczeństwa rządu Ukrainy w obszarach działalności kontrwywiadu i zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Konstytucja Ukrainy definiuje SBU jako formację wojskową; podlega bezpośrednio prezydentowi Ukrainy. Ma także własną jednostkę sił specjalnych – Grupę Alpha.

SBU jest następcą ukraińskiego oddziału sowieckiego KGB, utworzonego po Deklaracji niepodległości Ukrainy w 1991 r. 20 września 1991 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła uchwałę „w sprawie utworzenia Służby Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy” – na jej mocy zlikwidowano Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Ukraińskiej SRR. Przyjęto również inne ustawy regulujące działalność Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, m.in. „O działalności kontrwywiadu”, „O walce z terroryzmem”, „O działalności operacyjnej i dochodzeniowej”, „O podstawach organizacyjno-prawnych walki przeciwko przestępczości zorganizowanej”, „O tajemnicy państwowej”, „O walce z korupcją” i inne. Służba natychmiast stanęła przed niezwykle poważnymi wyzwaniami – ochroną bezpieczeństwa i suwerenności państwa, porządku konstytucyjnego, integralności terytorialnej i potencjału obronnego.

W momencie uzyskania niepodległości Ukrainy cały liczny i potężny system organów bezpieczeństwa państwa, znajdujący się pod kontrolą byłego KGB ukraińskiej SRR, został przeniesiony na Ukrainę. Przez większą część swojej historii ukraińska opinia publiczna postrzegała agencję negatywnie, za skorumpowaną i znaną z aresztowań oraz zastraszania dysydentów politycznych. W odróżnieniu od obecnej struktury organizacyjno-kadrowej Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, w latach 1991–2007 w skład Służby Bezpieczeństwa wchodziły:

- ▶ organy ochrony państwa wyższych urzędników (do 1998 r.),
- ▶ organy i jednostki wywiadu zagranicznego wraz z wojskowymi jednostkami wywiadu elektronicznego (do 2005 r.), na ich podstawie utworzono Służbę Wywiadu Zagranicznego Ukrainy,

- organy i jednostki specjalnych systemów telekomunikacyjnych i ochrony informacji wraz z podległymi im rządowymi oddziałami łączności (do 2007 r.), na ich podstawie utworzono Państwową Służbę Specjalną Łączności i Ochrony Informacji Ukrainy.

Po rewolucji godności w 2014 r. SBU przeszła restrukturyzację ze względu na korupcję i możliwą infiltrację przez agencje wywiadowcze Rosji. Od tego czasu SBU była zaangażowana w operacje przeciwko Rosji, prorosyjskim separatystom w Donbasie i innym rosyjskim sympatykom po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Prawdziwe testy bojowe czekały pracowników SBU na początku 2014 r., kiedy to Ukraina została zaatakowana przez Rosję – te wrogie działania mające na celu zajęcie Krymu i części Donbasu wiosną 2014 r. były dobrze przygotowane i z wielu powodów nie spotkały się z odpowiednim oporem ukraińskich struktur bezpieczeństwa oraz władzy: rosyjskie służby specjalne zorganizowały liczne prorosyjskie wiece w miastach wschodniej Ukrainy, które często przeradzały się w masowe zamieszki polegające na blokowaniu i zajmowaniu instytucji państwowych i obiektów wojskowych. Jednocześnie lokalni przywódcy byli zdezorientowani wydarzeniami w Kijowie, pod wpływem antyukraińskiej propagandy Moskwy, a w niektórych przypadkach zostali zwerbowani przez wroga (zwłaszcza na Krymie, gdzie po zajęciu półwyspu pozostało jedynie 213 z 2300 pracowników).

Główny ciężar w strefie ATO (operacja antyterrorystyczna), a następnie Siły Operacji Specjalnych (SSO) spadł na Centrum Operacji Specjalnych ds. Zwalczania Terroryzmu, Ochrony Uczestników wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych i funkcjonariuszy organów ścigania lub Centrum Operacji Specjalnych „A” SBU, którzy zatrzymali setki uzbrojonych prorosyjskich terrorystów i członków grup dywersyjnych. Jako pierwsi walczyli również z nielegalnymi grupami zbrojnymi.

Jako priorytetowe funkcje Służby Bezpieczeństwa Ukrainy uznano:

- ochronę suwerenności państwa, porządku konstytucyjnego, integralności terytorialnej, potencjału gospodarczego, naukowego i technicznego, obronnego Ukrainy, uzasadnionych interesów państwa i praw obywateli przed działalnością wywiadowczą zagranicznych służb specjalnych, atakami wywrotowymi poszczególnych organizacji i osób,

- ▶ zapobieganie, wykrywanie i ujawnianie przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, terroryzmu, korupcji i przestępczości zorganizowanej w sferze zarządzania, gospodarki i innych nielegalnych działań, które bezpośrednio zagrażają żywotnym interesom Ukrainy,
- ▶ działalność informacyjną i analityczną, której celem jest pomoc władzom Ukrainy w realizacji polityki zagranicznej i wewnętrznej Ukrainy w kierunku wzmacniania zdolności obronnych i potencjału gospodarczego, poszerzania współpracy międzynarodowej,
- ▶ kontrolę społeczną, bezpieczeństwo informacyjne i psychiczne obywateli Ukrainy, informacyjne przeciwdziałanie dezinformacji politycznej i propagandzie.

Centralna Administracja Służby Bezpieczeństwa Ukrainy odpowiada za stan bezpieczeństwa państwa, koordynuje i kontroluje działalność innych organów Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. Obejmuje Biuro Szefa Służby Bezpieczeństwa Ukrainy oraz pionów funkcjonalne:

- ▶ kontrwywiad,
- ▶ ochrona państwowości narodowej,
- ▶ kontrwywiadowcza ochrona interesów państwa w zakresie bezpieczeństwa gospodarczego,
- ▶ kontrwywiadowcza ochrona interesów państwa w zakresie bezpieczeństwa informacji,
- ▶ ochrona tajemnicy państwowej i licencjonowanie,
- ▶ walka z korupcją i przestępczością zorganizowaną,
- ▶ walka z terroryzmem, ochrona uczestników postępowań karnych i funkcjonariuszy organów ścigania,
- ▶ środki operacyjne i techniczne,
- ▶ dokumentacja operacyjna,
- ▶ informacyjno-analityczna, kadrowa, prawna, ekonomiczna, finansowa, medyczna i inna działalność operacyjna i usługowa Służby Bezpieczeństwa Ukrainy.

Wraz z inwazją Rosji na Ukrainę w 2022 r. SBU rozpoczęła prowadzenie szeroko zakrojonego kontrwywiadu przeciwko rosyjskim służbom wywiadowczym: śledziła rosyjskich sympatyków, kolaborantów, szpiegów i infiltratorów. Opublikowała także na swojej stronie internetowej wiele

przechwyconych rozmów telefonicznych pokazujących problemy z morale lub przyznanie się wojsk rosyjskich do zbrodni wojennych.

Departament Ochrony Państwowości Narodowej (Departament „T”) Służby Bezpieczeństwa Ukrainy realizuje politykę państwa w zakresie zwalczania organizacji i osób, których celem jest podważanie państwowości narodowej, likwidacja niepodległości Ukrainy, zmiana porządku konstytucyjnego przy użyciu środków przemocy, naruszenie suwerenności i integralności terytorialnej państwa, nielegalne przejęcie władzy państwowej, prowadzenie propagandy wojennej, przemoc, podżeganie do wrogości międzyetnicznej, rasowej, religijnej i innej, naruszanie praw i wolności człowieka itp. W tym celu departament dysponuje rozbudowaną siecią agencyjną w szkolnictwie wyższym, partiach politycznych, ruchach, władzach państwowych, ruchach młodzieżowych, organizacjach naukowych i kulturalnych. Monitoruje także wpływ zagranicznych polityków, organizacji i partii na kwestie porządku i suwerenności państwa ukraińskiego.

Do zadań SBU należy m.in. walka z korupcją i przestępczością zorganizowaną. Jednym z organów państwowych uprawnionych do pracy w tym obszarze jest Główna Dyrekcja ds. Zwalczania Korupcji i Przestępczości Zorganizowanej Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (Oddział „K”). Do jego zadań i podległych mu departamentów w regionach należy:

- ▶ organizacja, prowadzenie dochodzeń i koordynacja działań operacyjno-śledczych dotyczących przestępstw z zakresu administracji państwowej, systemu monetarnego i finansowego, organów władzy, legalizacji dochodów, przemytu, zorganizowanych grup przestępczych (a także gangów narkotykowych) i innych szczególnie skomplikowanych przestępstw,
- ▶ wykrywanie, zapobieganie i likwidowanie działalności międzyregionalnych zorganizowanych grup przestępczych,
- ▶ wszczynanie i prowadzenie dochodzeń przygotowawczych poza jurysdykcją ogólną w sprawach o korupcję, na polecenie prokuratora okręgowego.

Walka z terroryzmem jest jednym z najważniejszych zadań wszystkich służb specjalnych nie tylko Ukrainy, ale także innych państw. W SBU funkcjonuje Centrum Antyterrorystyczne, w skład którego wchodzi

przedstawiciele SBU, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Państwowej Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Państwowej Służby Łączności Specjalnej i Ochrony Informacji Ukrainy, Państwowej Służby Kryzysowej, Sztab Generalny Sił Zbrojnych Ukrainy i Ministerstwo Obrony, Administracja Prezydenta, Gabinet Ministrów Ukrainy, ministerstwa i departamenty. Do zadań Centrum Operacji Specjalnych Zwalczenia Terroryzmu i Ochrony Uczestników Wymiaru Sprawiedliwości w sprawach karnych SBU należy zapobieganie, we współpracy z jednostkami operacyjnymi SBU, aktom terrorystycznym, przestępstwom o charakterze brutalnym i stwarzającym zagrożenie dla interesów narodowych Ukrainy oraz innym. W oddziałach centrum znajdują się wyspecjalizowane jednostki spadochroniarzy (grupa „Kryło”), pływaków i nurków bojowych, wspinaczy, snajperów, treserów psów (zespół „K”), pirotechników, specjalistów radiokomunikacji oraz psychologów specjalizujących się w negocjacjach z terrorystami. Są oni lepiej znani jako jednostka specjalna SBU „A” (Alfa). Centrum jest także uprawnione, zgodnie z orzeczeniem sądu, do zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom postępowania karnego (sędziom, pokrzywdzonym, świadkom, prokuratorom, śledczym, oskarżonym) przy pomocy jednostek specjalnych.

System organów kontrwywiadu wojskowego SBU składa się z wydziału, oddziałów terenowych, jednostek operacyjnych w wydziałach, dowództw (oddziałów) okręgowych i terytorialnych, jednostek i oddziałów wojskowych, organów Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, Państwowej Straży Granicznej i innych formacji wojskowych. Do głównych obszarów działalności organów kontrwywiadu wojskowego SBU należą:

- ▶ rozwiązywanie zadań związanych z wykrywaniem, zapobieganiem i likwidacją działalności wywiadowczej oraz innej działalności służb specjalnych i organizacji obcych państw, a także osób mających na celu wyrządzenie szkody bezpieczeństwu Ukrainy, siłom zbrojnym i innym formacjom wojskowym, Państwowej Straży Granicznej i ich organom zarządzającym,
- ▶ walka z przestępczością i działalnością terrorystyczną, która przewiduje, że organy bezpieczeństwa w wojsku rozwiązują zadania związane z wykrywaniem, zapobieganiem i eliminowaniem

przestępstw powierzonych jurysdykcji organów Służby Bezpieczeństwa Ukrainy i jednostek dochodzeniowych prokuratury; wykrywanie, zapobieganie oraz likwidowanie działalności terrorystycznej i dywersyjnej skierowanej przeciwko Siłom Zbrojnym Ukrainy, innym formacjom wojskowym, Państwowej Straży Granicznej i jej organom kierowniczym; organizowanie i prowadzenie wraz z innymi organami państwowymi walki z przestępczością zorganizowaną, korupcją, przemytem, nielegalnym obrotem bronią, amunicją, materiałami wybuchowymi i substancjami trującymi, środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, a także z nielegalnymi formacjami zbrojeniowymi, grupami przestępczymi, osobami fizycznymi i stowarzyszeniami publicznymi, których celem jest organizacja zbrojnego buntu, brutalna zmiana ustroju konstytucyjnego Ukrainy lub przejęcie władzy,

- ▶ działalność administracyjno-prawna, której celem jest zapewnienie prawidłowego reżimu administracyjno-prawnego, a mianowicie: wykrywanie przestępstw administracyjnych, wszczynanie i/lub rozpatrywanie spraw kierowanych do organów Służby Bezpieczeństwa Ukrainy; zapobieganie nieuprawnionym działaniom z użyciem broni nuklearnej, chemicznej, biologicznej lub innej o dużym wpływie, której użycie powoduje masowe straty i/lub zniszczenia; udział w opracowywaniu i wdrażaniu środków ochrony tajemnicy państwowej oraz kontrola nad zapewnieniem zachowania informacji stanowiących tajemnicę państwową w siłach zbrojnych, innych formacjach wojskowych oraz Państwowej Straży Granicznej i organach zarządzających; wdrożenie działań związanych z dopuszczeniem personelu wojskowego i cywilnego do tajemnicy państwowej; udział w rozwiązywaniu kwestii związanych z ich wyjazdem poza Ukrainę; rozstrzyganie kwestii dotyczących reżimu pobytu cudzoziemców i bezpaństwowców na terytorium Ukrainy, ich wizyt w obiektach wojskowych,
- ▶ działalność informacyjna agencji kontrwywiadu wojskowego polegająca na analizowaniu informacji o rzeczywistych i potencjalnych zagrożeniach dla bezpieczeństwa sił zbrojnych, prognozowaniu trendów ich rozwoju, pozyskiwaniu informacji i wymianie ich na

podstawie umów międzynarodowych z organami ścigania, kontrwywiadem i służbami wywiadowczymi obcych państw, informowaniu organów i urzędników administracji wojskowej o wykrytej działalności służb specjalnych i organizacji obcych państw, wykrywaniu, zapobieganiu i eliminowaniu innej nielegalnej działalności oraz naruszeń ustalonych wymagań dotyczących zapewnienia różnych rodzajów bezpieczeństwa w Siłach Zbrojnych Ukrainy, innych formacjach i organach wojskowych, informowaniu kierownictwa wojskowo-politycznego kraju, władz państwowych Ukrainy, organów administracji wojskowej i urzędników o zagrożeniach dla bezpieczeństwa Ukrainy, sił zbrojnych, innych formacji wojskowych, Państwowej Straży Granicznej i organów kierowniczych o wystąpieniu sytuacji nadzwyczajnych, a także udzielaniu innych informacji niezbędnych do zapewnienia obronności i bezpieczeństwa państwa.

Organy kontrwywiadu wojskowego SBU informują także prokuraturę wojskową, organy prowadzące działalność operacyjną i dochodzeniową o wykrytych aktach nielegalnej działalności wchodzących w zakres ich kompetencji, ściśle współpracują z prokuraturami wojskowymi obwodów i garnizonami Dyrekcji Głównej, Dyrekcji Centralnej w Kijowie i obwodu kijowskiego oraz wydziałami strefowymi Wojskowej Służby Prawa i Porządku w Siłach Zbrojnych Ukrainy w sprawach zapewnienia bezpieczeństwa wojsk i wykrywania przestępstw.

Sergiusz Wasiuta

Закон України Про Службу безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, nr 27 (382); Постанова Верховної Ради України „Про створення Служби національної безпеки України”. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, nr 49 (689); *Служба безпеки України*, <https://ssu.gov.ua/> [dostęp 21.03.2024]; *Місія та цінності*, <https://ssu.gov.ua/misia-ta-tsinnosti> [dostęp 19.03.2024]; *Історія СБУ*, <https://ssu.gov.ua/istoriia-ssu> [dostęp 19.03.2024]; *Структура*, <https://ssu.gov.ua/struktura> [dostęp 19.03.2024]; *Контррозвідка*, <https://ssu.gov.ua/kontrrozvidka> [dostęp 19.03.2024]; *Служба безпеки України: історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення*. Видавничий дім «Професіонал», Київ 2022; О. Ткач, В. Сорокін, *Національна безпека: До проблеми реформування СБУ*

в контексті євроінтеграції, Український науковий журнал „Освіта Регіону” 2016, nr 4; О.В. Грідін, *Становлення та розвиток органів служби безпеки України (історико-правовий аналіз)*, „Держава і право” 2010, nr 47; *Служба безпеки України: історія і сучасність: До 20-ї річниці створення*, Видавець Корбуш, Київ 2012; Т. Kuzio, *The Security Service of Ukraine (SBU)*, <https://rieas.gr/images/tarask.pdf> [dostęp 21.03.2024]; В.С. Степановський, *Діяльність Служби Безпеки України як суб’єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*, <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/56.pdf> [dostęp 21.03.2024]; С.А. Кокін, В.Т. Окіпнюк, *Служба безпеки України*, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21Po1=0&S21Po2=0&S21Po3=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sluzhba_bezpeky_Ukrainy [dostęp 21.03.2024]; *Реформа ГПУ, СБУ і ДФС: у команді Зеленського пообіцяли „викорінити” старі кадри*, https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/reforma-gpu-sbu-i-dfs-ukomandi-zelenskogo-poobicyali-vikoriniti-stari-kadri50014423.html?prefer_lang=ukr [dostęp 19.03.2024]; І.Г. Фурман, *Завдання Служби Безпеки України у сфері запобігання тероризму*, http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/25.pdf [dostęp 19.03.2024].

SŁUŻBA WIĘZIENNA – polska umundurowana i uzbrojona formacja, działająca w zgodzie z zasadą apolityczności, która podlega Ministrowi Sprawiedliwości. Służba Więzienna posiada własną strukturę organizacyjną i realizuje zadania w zakresie dokonywania tymczasowego aresztowania, kar pozbawienia wolności, środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności oraz kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego. Zadania, strukturę organizacyjną służby, zakres uprawnień funkcjonariuszy i ich stosunek służbowy, organizację i sposób kształcenia pracowników Służby Więziennej, stanowiska służbowe i stopnie, bezpieczeństwo funkcjonariuszy, umundurowanie i wyposażenie, prawa, obowiązki i zakres odpowiedzialności funkcjonariuszy Służby Więziennej określa przede wszystkim Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. z 2023 r. poz. 1683 i 1860). Do innych ważnych aktów prawnych regulujących kwestie związane z funkcjonowaniem Służby Więziennej można zaliczyć następujące źródła: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r. poz. 127, 818, 1606 i 1860); Ustawa z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego,

Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Straży Marszałkowskiej, Służby Ochrony Państwa, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Celno-Skarbowej i Służby Więziennej oraz ich rodzin (Dz. U. z 2023 r. poz. 1280, 1429 i 1834); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2024 r. poz. 17); Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju Sądów Powszechnych (Dz. U. z 2023 r. poz. 217, 614, 1030, 1429, 1606, 1615 i 1860); Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks Pracy (Dz. U. z 2023 r. poz. 1465). Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości określają natomiast m.in.: regulamin organizacyjno-porządkowy wykonywania tymczasowego aresztowania oraz kary pozbawienia wolności; sposoby załatwiania wniosków, skarg i próśb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz warunki wstępu na teren jednostek organizacyjnych Służby Więziennej osób niebędących funkcjonariuszami lub pracownikami Służby Więziennej albo pracownikami przywieziennych zakładów pracy.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej wskazuje katalog podstawowych zadań, jakie ustawodawca przewidział do realizacji dla funkcjonariuszy tej służby. Są to:

- ▶ prowadzenie oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych, zajęć z zakresu kultury fizycznej i sportu oraz specjalistycznych oddziaływań terapeutycznych;
- ▶ wykonywanie tymczasowego aresztowania w sposób zabezpieczający prawidłowy tok postępowania karnego o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe;
- ▶ zapewnienie osobom skazanym na karę pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym, a także osobom, wobec których są wykonywane kary pozbawienia wolności i środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności, przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków bytowych, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej;
- ▶ humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności;

- ▶ ochrona społeczeństwa przed sprawcami przestępstw lub przestępstw skarbowych osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych;
- ▶ zapewnienie w zakładach karnych i aresztach śledczych porządku i bezpieczeństwa;
- ▶ wykonywanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej tymczasowego aresztowania oraz kar pozbawienia wolności i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności, jeżeli mają być wykonywane w zakładach karnych i aresztach śledczych i jeżeli wynikają z realizacji orzeczenia wydanego przez właściwy organ;
- ▶ prowadzenie Centralnej Bazy Danych Osób Pozbawionych Wolności;
- ▶ współdziałanie z odpowiednimi formacjami innych państw oraz z organizacjami międzynarodowymi na podstawie umów i porozumień międzynarodowych;
- ▶ realizacja czynności wykonywanych przez podmioty, o których mowa w art. 43g § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (chodzi o dozór elektroniczny wykonywany przez podmiot prowadzący centralę monitorowania – w zakresie czynności związanych z obsługą tej centrali oraz podmiot dozoru – w zakresie pozostałych czynności), w przypadku powierzenia tych czynności przez Ministra Sprawiedliwości;
- ▶ edukacja prawna młodzieży związana z prewencją przestępstw.

Strukturę organizacyjną Służby Więziennej tworzą: Dyrektor Generalny Służby Więziennej, Szef Inspektoratu Wewnętrznego Służby Więziennej, dyrektor okręgowy Służby Więziennej, dyrektor zakładu karnego i dyrektor aresztu śledczego, Rektor-Komendant uczelni Służby Więziennej, Komendant Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej, komendant ośrodka szkolenia Służby Więziennej i komendant ośrodka doskonalenia kadr Służby Więziennej. Są to organy Służby Więziennej, natomiast jednostki organizacyjne Służby Więziennej to: Centralny Zarząd Służby Więziennej, Inspektorat Wewnętrzny Służby Więziennej, okręgowe inspektoraty Służby Więziennej, zakłady karne i areszty śledcze, uczelnia Służby Więziennej, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej oraz ośrodki szkolenia Służby Więziennej i ośrodki doskonalenia kadr Służby

Więziennej. Okręgowe inspektoraty Służby Więziennej zlokalizowano w: Bydgoszczy, Katowicach, Koszalinie, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie i Warszawie. W Kulach znajduje się Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, natomiast pozostałe ośrodki szkolenia Służby Więziennej zlokalizowane zostały w: Suchej, Popowie i Olszanicy.

Funkcjonariusze Służby Więziennej, wykonując swoje czynności służbowe, mają prawo:

- ▶ legitymowania osób ubiegających się o wstęp oraz opuszczających teren jednostek organizacyjnych i deponowania dokumentów tożsamości osób przebywających na terenie jednostki organizacyjnej;
- ▶ legitymowania funkcjonariuszy i pracowników wchodzących i wychodzących z jednostki organizacyjnej;
- ▶ żądania od wyżej wskazanych osób przekazania do depozytu przedmiotów niedozwolonych, przeprowadzania kontroli pobieżnej, sprawdzania pojazdów wjeżdżających oraz wyjeżdżających, a także ładunków tych pojazdów, również za pomocą środków technicznych przeznaczonych do wykrywania przedmiotów niedozwolonych lub substancji psychoaktywnych bądź z wykorzystaniem psa służbowego wytresowanego do wyszukiwania psychoaktywnych przedmiotów niedozwolonych, jak również, w uzasadnionych przypadkach, przeprowadzania kontroli osobistej tych osób;
- ▶ wzywania osób zakłócających spokój i porządek w bezpośrednim sąsiedztwie lub na terenie jednostki organizacyjnej, nawiązujących niedozwolone kontakty z osobami pozbawionymi wolności lub usiłujących bez zezwolenia funkcjonariuszy dostarczyć jakiegokolwiek przedmioty na teren jednostki organizacyjnej, do zaniechania takich zachowań;
- ▶ zatrzymania, na terenie jednostki organizacyjnej lub na terenie przyległym do tej jednostki, w celu niezwłocznego przekazania Policji, osób, co do których istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary;
- ▶ usunięcia z terenu jednostki organizacyjnej osoby, która nie stosuje się do polecenia wydanego na podstawie obowiązujących przepisów;

- ▶ zatrzymania osób pozbawionych wolności, które: a) dokonały ucieczki z aresztu śledczego lub zakładu karnego; b) dokonały ucieczki w trakcie konwojowania lub zatrudnienia; c) na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i nie powróciły do niego w wyznaczonym terminie, korzystając z zezwolenia na czasowe opuszczenie aresztu śledczego lub zakładu karnego bez konwoju funkcjonariusza lub korzystając z przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności;
- ▶ podjęcia pościgu, jeżeli zbieg znajduje się w polu widzenia lub znany jest kierunek jego ucieczki bądź po ustaleniu czasu i kierunku ucieczki zorganizowania pościgu;
- ▶ zwracania się w nagłych przypadkach do organów ochrony porządku publicznego i bezpieczeństwa państwa lub do każdej osoby o udzielenie doraźnej pomocy w ramach obowiązujących przepisów prawa.

Służba Więzienna odgrywa również istotną rolę w strukturze systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, w zakresie bezpieczeństwa publicznego, powszechnego i społecznego. Podejmuje współpracę z wieloma elementami systemu, tj. formacjami mundurowymi: Policją, Państwową Strażą Pożarną, Strażą Graniczną, Agencją Bezpieczeństwa Wewnętrznego czy Siłami Zbrojnymi RP. W zakresie zadań resocjalizacyjnych Służba Więzienna współdziała ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami pożytku publicznego, a także kościołami i związkami wyznaniowymi.

Służba Więzienna zapewnia realizację przepisów zawartych w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Europejskich Regułach Więziennych oraz Wzorcowych Regułach Minimalnych Postępowania z Więźniami. Poza wykonywaniem kary pozbawienia wolności Służba Więzienna pełni szereg funkcji zapewniających społeczeństwu bezpieczeństwo. Przede wszystkim chroni społeczeństwo przed sprawcami przestępstw, którzy są osadzeni w zakładach karnych i aresztach śledczych. Służba Więzienna zapewnia ich izolację, ale przygotowuje też do prawidłowego funkcjonowania przez prowadzenie różnorodnych oddziaływań resocjalizacyjnych. Przykładem takiego działania jest program „Praca dla więźniów”, który został zainicjowany przez Ministra Sprawiedliwości

w 2016 r. Realizowany jest przez Służbę Więzienną i polega na wspieraniu, szeroko rozumianej, readaptacji społecznej osób odbywających kary przez ich aktywizację zawodową. Podejmowane przedsięwzięcia opierają się na trzech filarach: budowie na terenie zakładów karnych hal produkcyjnych; rozszerzeniu zakresu możliwości nieodpłatnej pracy więźniów na rzecz samorządów; ulgach dla przedsiębiorców i kontrahentów zatrudniających więźniów. Odbywanie kary pozbawienia wolności przy jednoczesnej możliwości przyuczenia do wykonywania zawodu i nabyciu umiejętności pozwalających na stabilne zatrudnienie po opuszczeniu murów więzienia przynosi wiele korzyści społecznych i ekonomicznych. Poza oddziaływaniem resocjalizacyjnym osadzony ma możliwość przeznaczania zarobionych pieniędzy na własne potrzeby w sposób akceptowalny społecznie oraz na spłatę posiadanych zobowiązań (alimenty, grzywny, koszty procesowe itd.). Służba Więzienna odpowiada zatem za ochronę społeczeństwa, humanitarne i praworządne traktowanie osób pozbawionych wolności oraz resocjalizację skazanych.

Paweł Lubiński

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U.2023.1683 i 1860 t.j.); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U.2023 r.127, 818, 1606 i 1860); Ustawa z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Straży Marszałkowskiej, Służby Ochrony Państwa, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Celno-Skarbowej i Służby Więziennej oraz ich rodzin (Dz.U.2023.1280, 1429 i 1834); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U.2024.17); Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju Sądów Powszechnych (Dz.U.2023.217, 614, 1030, 1429, 1606, 1615 i 1860); Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks Pracy (Dz.U.2023.465). Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulamin organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz.U.2022.2848); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U.2022.2847); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów załatwiania wniosków, skarg i prośb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U.2022.1960); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie warunków wstępu na teren

jednostek organizacyjnych Służby Więziennej osób niebędących funkcjonariuszami lub pracownikami Służby Więziennej albo pracownikami przywiezionych zakładów pracy (Dz.U.2022.2771); M. Lewandowski, *Zadania Służby Więziennej na rzecz bezpieczeństwa państwa – kierunki zmian*, „Wiedza Obronna” 2019, nr 1-2; R. Poklek, *Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa państwa* „Securitologia” 2013, nr 1(17); J. Majewski, *Służba Więzienna*, [w:] *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, M. Paździor, B. Szmulik (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012; *Strona internetowa Służby Więziennej*, <https://www.sw.gov.pl> [dostęp 15.03.2024].

SMISHING – cyberatak, odmiana phishingu stosowana przez cyberprzestępców wobec użytkowników telefonów komórkowych. Nazwa pochodzi od połączenia dwóch słów SMS i phishing. Jest to forma ataku polegającego na wysłaniu wiadomości tekstowej na telefon komórkowy. Przestępca za jego pośrednictwem dąży do uzyskania w sposób nielegalny danych osobowych, numeru ubezpieczenia społecznego, karty kredytowej bądź niekorzystnego rozporządzenia mieniem. Metoda najczęściej stosowana przez hakerów ze względu na łatwe zdobycie numeru telefonu ofiary. Każda bowiem kombinacja cyfr umożliwia wysłanie wiadomości do nieznanym odbiorców. Zachowanie sprawcy polega na skłonieniu właściciela telefonu komórkowego do odebrania wysłanej treści i kliknięciu w wysłany link. Modus operandi może również obejmować zachowanie polegające na podszywaniu się pod pracownika danej instytucji albo wykorzystaniu taktyki inżynierii społecznej w celu wywołania przychylności, wrażliwości i współczucia pod pretekstem zdobycia danych wrażliwych.

Sprawca posługujący się atakiem smishingowym używa manipulacji psychologicznych celem dokonania oszustwa w postaci nadużycia w komunikacji elektronicznej. Manipulowanie ofiarami w celu kradzieży danych osobowych bądź innego rodzaju ataku rozpatrywać należy w obszarze socjoinformatyki. Smisher musi dokładnie przygotować się do cyberataku. Wiąże się to ze zdobyciem wszelkich istotnych informacji dotyczących danej instytucji, w szczególności wykonywanej działalności bądź oferowanych usług. Sprawca pod pretekstem musi wręcz umiejętnie wykorzystać naiwność ludzką. Sposób postępowania przestępców może przebiegać następująco:

- ▶ wytypowanie ofiary – zazwyczaj polega na losowej kombinacji numerów telefonów bądź wybraniu wcześniej ustalonych osób;

- ▶ konstruowanie tekstu wiadomości – edytowanie treści w formie przypominającej danego nadawcę zwracającego się z przypomnieniem, np. uregulowania należności;
- ▶ wysyłanie wiadomości – czynność z wykorzystaniem zainfekowanych urządzeń polegająca na dostarczeniu treści do potencjalnych pokrzywdzonych;
- ▶ nakłanianie ofiary przestępstwa – przekonywanie odbiorcy SMS-a do podania danych osobowych, numerów kart kredytowych bądź oddzwonienia na dany numer telefonu;
- ▶ kompletowanie uzyskanych informacji – gromadzenie danych osobowych lub finansowych i umieszczenie ich na fałszywej witrynie internetowej;
- ▶ wprowadzenie wirusa komputerowego – nieświadome pobranie przez odbiorcę programu o szkodliwym działaniu;
- ▶ popełnianie przestępstw – dokonywanie kradzieży tożsamości, wykonywanie nieautoryzowanych transakcji, opracowanie innych form oszustw;
- ▶ kamuflowanie śladów – stosowanie różnorodnych technik maskujących przestępczą działalność np. zmodyfikowanie numerów telefonu, zmiana lokalizacji.

Smishing stał się niebywałym narzędziem wykorzystywanym przez przestępców. Wysyłanie wiadomości tekstowych zawierających linki do stron phishingowych stało się wręcz nagminnym i uciążliwym dla odbiorców zjawiskiem. Narzędziem zapewniającym bezpieczeństwo przed oszustwami było uchwalenie ustawy o zwalczaniu nadużyć w komunikacji elektronicznej. W akcie prawnym określono zachowania stanowiące przedmiot nieuczciwości. Według użytych w ustawie objaśnień, nadużycie w komunikacji elektronicznej to świadczenie lub korzystanie z usługi telekomunikacyjnej bądź korzystanie z urządzeń telekomunikacyjnych niezgodnie z ich przeznaczeniem lub przepisami prawa, których celem lub skutkiem jest wyrządzenie szkody przedsiębiorcy telekomunikacyjnemu lub użytkownikowi końcowemu albo osiągnięcie nienależnych korzyści dla podmiotu dopuszczającego się nadużycia w komunikacji elektronicznej, innej osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej. Ustawodawca wprowadził obowiązek

prowadzenia przez Zespół Reagowania na Incydenty Bezpieczeństwa Komputerowego (CSIRT NASK) wzorców wysyłanych fałszywych wiadomości i sporządzanie wykazu zastrzeżonych nadpisów SMS, w szczególności złośliwych wariantów. W konsekwencji powyższego prawodawca nałożył na operatorów telekomunikacyjnych obligatoryjne blokowanie ataków smishingowych. Ataki smishingowe obejmują różnorodne metody oszustw typu:

- ▶ wiadomość pochodząca od instytucji, firmy bądź usługodawcy, zazwyczaj sprawcy proszą o weryfikację konta i kliknięcie w fałszywy link;
- ▶ informowanie o awarii urządzeń i prośba o kontakt z pomocą techniczną, na ogół chodzi o pretekst umożliwiający kradzież danych osobowych;
- ▶ ostrzeżenie o nieautoryzowanych transakcjach bankowych i kliknięcie w podany link;
- ▶ informacja od urzędu podatkowego o fikcyjnym zwrocie lub braku dokonania zwrotu podatku, najczęściej dotyczy jednak podania danych osobowych lub finansowych;
- ▶ komunikat powiadamiający o wygranej sumie pieniędzy lub nagrodzie rzeczowej, w rzeczywistości chodzi o kradzież pieniędzy przez wybranie linku;
- ▶ promowanie ciekawej aplikacji rozrywkowej, przy pomocy której instalowane jest złośliwe oprogramowanie;
- ▶ zawiadomienie o niezapłaconej grzywnie w drodze mandatu karnego, w odniesieniu do wyłudzenia danych albo utraty pieniędzy.

W ustawie anty-smishingowej prawodawca określił wymienione nadużycia o charakterze zakazanych w komunikacji elektronicznej, definiując smishing, jako wysłanie krótkiej wiadomości tekstowej (SMS), w której nadawca podszywa się pod inny podmiot w celu nakłonienia odbiorcy tej wiadomości do określonego zachowania, w szczególności przekazania danych osobowych, niekorzystnego rozporządzenia mieniem, otwarcia strony internetowej, inicjowania połączenia głosowego lub instalacji oprogramowania. Nowelizacja przepisów prawnych obejmująca kwestie bezpieczeństwa komunikacji elektronicznej jest skuteczną reakcją wobec rosnącej liczby oszustw realizowanych przez wysyłanie SMS-ów. Akt

prawny w artykule 30 ust.1 określa sankcję karną za smishing. Każdy, kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, korzyści osobistej lub wyrządzenia innej osobie szkody wysyła krótką wiadomość tekstową (SMS), wiadomość multimedialną (MMS) lub wiadomość za pośrednictwem innych usług komunikacji interpersonalnej, w której podszywa się pod inny podmiot w celu nakłonienia odbiorcy tej wiadomości do przekazania danych osobowych, niekorzystnego rozporządzenia mieniem, otwarcia strony internetowej, inicjowania połączenia głosowego, instalacji oprogramowania, przekazania haseł komputerowych, kodów dostępu lub innych danych umożliwiających nieuprawniony dostęp do informacji przechowywanych w systemie informatycznym, teleinformatycznym lub sieci teleinformatycznej – podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli sprawa będzie mniejszej wagi, to wówczas na sprawcę nałożona zostanie grzywna, kara ograniczenia wolności albo kara pozbawienia wolności do roku. Natomiast w przypadkach, gdy wskazany czyn zostanie popełniony na szkodę osób najbliższych, ściganie sprawcy nastąpi po uprzednim złożeniu wniosku przez pokrzywdzonego.

Oszustwa dokonywane przez cyberprzestępców mogą obejmować obszary rozmaitych dziedzin typu: finanse, bankowość, urzędy czy usługi. Należy jednak podkreślić, że sprawcy nie ingerują w zabezpieczenia systemu, nie doszukują się błędów w technologiach ani luk prawnych. Ich zainteresowaniem są skuteczne sposoby dotarcia do użytkowników telefonów komórkowych z zastosowaniem technik behawioralnych, przede wszystkim wymuszeniem pierwszego zachowania. Ten rodzaj manipulacji wiąże się z akceptowaniem wcześniejszych rozwiązań. Jednostka, która uprzednio podjęła decyzję, ukierunkowuje swoje zachowanie na persewerację. Sposób ten opiera się na ludzkiej potrzebie zaakcentowania powtarzanych słów oraz przekonaniu o ważności i poprawności pierwszej decyzji. Pokrzywdzony z zasady wybiera rolę ofiary, zamiast przyznać się do własnego błędu co do oceny okoliczności zdarzenia. Wskazana metoda postępowania jest wręcz wysublimowaną manipulacją, ponieważ wymaga od sprawcy użycia niezwykłych umiejętności wprowadzenia podstęp. Malwersacja opiera się jednak na sprowokowaniu pokrzywdzonego do dokonania wyboru, w wyniku którego wywołana zostanie inna niekorzystna decyzja.

Skuteczną obroną przed atakami cyberprzestępców jest uświadamianie i edukowanie społeczeństwa. W przypadku prób wyłudzenia danych osobowych dobrym przeciwśrodkiem jest poznanie algorytmu i metod wykorzystywanych przez oszustów. Ważnym aspektem jest również czasookres podejmowanych działań, np. święta. Doniosłe znaczenie ma znajomość firm usługowych, pod które sprawcy się podszywają. Fundamentalną cechą w edukacji jest zwrócenie uwagi na kwestie związane z prośbą dokonywania opłat. Niejednokrotnie nierozważność jednostki może spowodować zagrożenie, wywołać zdarzenie, a ciekawość i roztropność przyczynić się do poniesionych strat. Świadomość, że nie braliśmy udziału w żadnym konkursie, nie zamawialiśmy konkretnego artykułu i nie popełniliśmy wykroczenia, to informacje, które powinny ułatwić bezpieczne postępowanie. Oprócz umiejętności społecznych i posiadanej wiedzy przeciwdziałaniem jest również rozsądne zachowanie podmiotu, np. przez dokładne czytanie przesłanej wiadomości, załączników i regulaminów. Kształtowanie świadomości społecznej w zakresie zagrożeń cybernetycznych jest przedsięwzięciem kluczowym, ponieważ pomimo wdrożonych sankcji karnych oszuści w dalszym ciągu będą tworzyć nowe formy cyberataków.

Dariusz Hybś

A. Boniewicz, *Jak nie dać się załapać na wędkę O bezpieczeństwie urządzeń mobilnych*, Wydawnictwo Helion S.A., Gliwice 2023; C. Bravo, *Cyberbezpieczeństwo dla zaawansowanych Skuteczne zabezpieczenia systemu Windows, Linux, LoT i infrastruktury w chmurze*, Wydawnictwo Helion S.A., Gliwice 2023; J. Gray, *Socjotechniki w praktyce Podręcznik etycznego hakera*, Wydawnictwo Helion S.A., Gliwice 2022; R. V. Joule, J. L. Beauvois, *Gra w manipulację Wywieranie wpływu na ludzi dla uczciwych*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne sp. z o.o., Sopot 2006; P. Motylińska, A. Warchoń, D. Hybś, *Phishing* [w:] *Encyklopedia bezpieczeństwa*, (red.) O. Wasiuta, S. Wasiuta, tom 3 L-R. Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2021; T. Trejderowski, *Kradzież tożsamości Terroryzm informacyjny Cyberprzestępstwa Internet Telefon Facebook*, Eneteia Wydawnictwo Szkolenia, Warszawa 2013; Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa, Dz.U. 2023, poz. 913, 1703 z późn. zm.; Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zwalczaniu nadużyć w komunikacji elektronicznej, Dz.U. 2023, poz. 1703 z późn. zm.; Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne, Dz.U. 2024, poz. 34 z późn. zm. https://www-proofpoint-com.threat-reference/smishing?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=rq [dostęp 7.04.2024].

SPYWARE to oprogramowanie szpiegujące, które pozwala na zbieranie danych na temat konkretnego użytkownika lub organizacji, bez jego wiedzy i zgody. Spyware może infekować komputery oraz urządzenia mobilne. Jest wykorzystywane do różnych celów, w tym m.in. do: zbierania i przysyłania informacji o użytkownikach do podmiotu inwigilującego, monitorowania aktywności użytkownika, kradzieży danych osobowych, śledzenia nawyków i zachowań użytkowników w Internecie, a nawet zdalnego sterowania zainfekowanymi urządzeniami.

Spyware wykorzystują zarówno podmioty państwowe, jak i podmioty pozapaństwowe, o charakterze transnarodowym, ale także indywidualne jednostki działające w cyberprzestrzeni. Jest to złośliwe oprogramowanie często wykorzystywane także do cyberszpiegostwa. Służy pozyskiwaniu informacji niejawnych w obrębie cyberprzestrzeni. Wiąże się również z kradzieżą własności intelektualnej, czego ofiarami padają instytucje i koncerny państwowe, jak również przedsiębiorstwa z sektora prywatnego, ale także indywidualni użytkownicy, np. artyści. Co do zasady oprogramowanie wykorzystuje się nie do wyrządzenia bezpośrednich szkód, ale pozyskania ważnych informacji, jednakże ich wyciek może stanowić poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zaatakowanego podmiotu.

Spyware może infekować komputery i urządzenia mobilne za pomocą różnych metod, w tym przez pobieranie zainfekowanych plików lub aplikacji, klikanie przez użytkownika w złośliwe linki czy otwieranie zainfekowanych załączników e-mailowych lub nawet przez niezauważone wykorzystanie luk w zabezpieczeniach systemu.

Programy szpiegujące stanowią podstawowe narzędzie w rękach cyberszpiegów i cyberprzestępców. Informacje gromadzone przez spyware to m.in.: dane osobowe, numery kart płatniczych, hasła, adresy stron internetowych odwiedzanych przez użytkownika oraz poczty elektronicznej, czas, który spędza on na przeglądaniu danej witryny, hasła oraz zainteresowania użytkownika wyprowadzone na podstawie wpisywanych słów w wyszukiwarce internetowej. Spyware są często wykorzystywane przeciwko konkretnym użytkownikom i systemom komputerowym, które zostały już wcześniej rozpoznane.

W sytuacji, gdy programy szpiegujące tworzone i wykorzystywane są przez instytucje państwowe (rządy, agencje bezpieczeństwa), nazywamy je

govware. Przykładem jest amerykański program PRISM, administrowany od 2007 r. przez National Security Agency (NSA), gwarantujący wywiadowi USA dostęp do informacji zgromadzonych na serwerach największych koncernów internetowych, takich jak: Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, PalTalk, AOL, Skype, YouTube, Apple. Jego funkcjonowanie ujawnił w 2013 r. na łamach „The Washington Post” i „The Guardian” Edward Snowden, były pracownik Central Intelligence Agency (CIA).

Snowden przekonywał, że PRISM umożliwia amerykańskim służbom dostęp do nagrań audio i wideo, zdjęć, czatów, rozmów oraz poczty użytkowników, którzy korzystają z serwisów wspomnianych firm. Fakt istnienia programu PRISM i korzystania z niego przez amerykańskie służby wywołał światową falę krytyki pod adresem USA. Mimo to amerykańskie władze podkreślały, że program jest zgodny z prawem, co więcej – zabronione jest wykorzystywanie go względem obywateli USA lub osób mieszkających na terenie Stanów Zjednoczonych. Program miał na celu, zgodnie z tym, co mówił James Clapper, dyrektor amerykańskiego wywiadu, wyłącznie ochronę obywateli przed zagrożeniami takimi jak terroryzm. W podobnym tonie wypowiadał się szef NSA, gen. Keith B. Alexander, który podkreślał, że ujawnienie informacji o programie pozwoliło udaremnić wiele spisków o charakterze terrorystycznym.

Edward Snowden dla jednych stał się bohaterem, a dla innych szpiegiem, który przyczynił się do zniesławienia USA na arenie międzynarodowej. W opinii niektórych mocarstwo uważające się za strażnika bezpieczeństwa cybernetycznego stało się w mgnieniu oka światowym cyberagresorem i inwigilatorem. Pomimo zapewnień amerykańskich władz dokumenty ujawnione przez Snowdena wyraźnie wskazywały, że inwigilacja dotyczy także „zwykłych” obywateli USA, a „Der Spiegel” informował, iż Amerykanie podsłuchiwali także rozmowy telefoniczne przedstawicieli UE pracujących w Nowym Jorku i Waszyngtonie oraz w siedzibie Rady UE w Brukseli. „The Guardian” podawał, że na liście przekazanej przez Snowdena znajdowało się 38 obiektów będących celami inwigilacji, w tym ambasad należących do najbliższych sojuszników USA.

Pozytywnym wymiarem Snowdengate jest zwiększenie świadomości zagrożeń w cyberprzestrzeni przez użytkowników sieci. Bez wątpienia dotyczy to także zrozumienia bycia inwigilowanym przez amerykańskie

służby organizacji terrorystycznych – i to już zdecydowana negatywna strona działań Snowdena. Przyczynił się on do wzmocnienia ochrony komunikacji terrorystów przed służbami. Z pewnością znajomość technik i narzędzi stosowanych przez amerykański wywiad okazała się przydatna przy modernizacji ich kanałów komunikacji.

Kolejnym przykładem tego typu oprogramowania jest Pegasus, czyli zaawansowany program szpiegujący, opracowywany, sprzedawany i licencjonowany dla rządów na całym świecie przez izraelską firmę NSO Group. Może infekować miliardy telefonów z systemem operacyjnym iOS lub Android. Daje odbiorcom dostęp do rozmów, kamery, mikrofonu, zaszyfrowanych wiadomości oraz haseł. Problemem nie jest posiadanie tego typu systemu przez służby specjalne w ramach realizacji ustawowych kompetencji związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa państwa, lecz sposób jego wykorzystywania i związane z tym różnego rodzaju nadużycia. Co do zasady powinien być on używany w celu zbierania informacji, np. o organizacjach przestępczych czy terrorystach, które mają wykryć podmioty zagrażające bezpieczeństwu państwa. Tymczasem raporty światowych organizacji takich jak Amnesty International oraz niezależne śledztwa dziennikarskie wskazują, że Pegasus był wykorzystywany do inwigilacji dziennikarzy, polityków opozycyjnych (doniesienia o inwigilacji dotyczą także polskich działaczy i polityków m.in.: Romana Giertycha, Krzysztofa Brejzy) i aktywistów w wielu krajach na świecie, stając się narzędziem politycznym.

W badaniu zleconym przez komisję śledczą Parlamentu Europejskiego do spraw zbadania stosowania oprogramowania Pegasus i równoważnego oprogramowania szpiegowskiego służącego inwigilacji (PEGA) autorzy wskazali, że „mechanizmy nadzoru nad stosowaniem specjalnych technik dochodzeniowych – zwłaszcza z użyciem oprogramowania szpiegującego takie jak Pegasus lub podobnego – należy stosować, aby zagwarantować pełne poszanowanie prawa i praw podstawowych, ale w niektórych państwach członkowskich wydają się one bardzo słabe lub całkowicie nieskuteczne. Brak niezależności mechanizmów nadzoru na Węgrzech, w Grecji, Polsce i Hiszpanii doprowadził do tego, co krytycy uznali za nadużywanie Pegasusa i równoważnego oprogramowania szpiegującego. Zatem „państwa członkowskie, które dopuszczają stosowanie specjalnych

technik śledczych (hakowanie, używanie oprogramowania szpiegującego itp.) przez swoje organy ścigania lub agencje wywiadowcze, powinny przyjąć i wdrożyć jasne i skuteczne przepisy szczegółowo je regulujące, przewidujące gwarancje proceduralne, kontrole i nadzór *ex ante* i *ex post*, za pomocą procedur wewnętrznych, kontroli parlamentarnej oraz sądowego przeglądu i mechanizmów dochodzenia roszczeń”. Warto tutaj dodać, że Pegasus często klasyfikowany jest jako cyberbroń.

W Polsce w 2023 r. ukazał się *Raport końcowy z prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw wyjaśnienia przypadków nielegalnej inwigilacji, ich wpływu na proces wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej oraz reformy służb specjalnych*. Zgodnie z ustaleniami zawartymi w raporcie zainstalowanie oprogramowania Pegasus na urządzeniu odbywa się zdalnie, bez świadomości użytkownika, i otwiera podmiotowi inwigilującemu nieograniczony dostęp do urządzenia. Umożliwia mu m.in.: dostęp do wiadomości e-mail oraz SMS i komunikatorów internetowych, śledzenie lokalizacji urządzenia (GPS), dostęp do ustawień urządzenia, zgromadzonych plików, do historii przeglądanych stron internetowych, zapisanych kontaktów, sieci społecznościowych, dokonywanie przeglądania wpisów w kalendarzu, dostęp do aparatu i galerii urządzenia, połączeń telefonicznych oraz aplikacji zapisanych na urządzeniu. Jednocześnie oprogramowanie umożliwia: instalowanie w urządzeniu własnych plików, modyfikację plików istniejących, modyfikowanie ustawień technicznych urządzenia (w tym dostępu do sieci), wykonywanie połączeń telefonicznych, wysyłanie wiadomości, wykonywanie zdjęć, filmów i zrzutów ekranu, nagrywanie dźwięku, jak również pozyskiwanie plików z urządzenia (w tym też usuniętych).

17 stycznia 2024 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął uchwałę w sprawie powołania Komisji Śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości czynności operacyjno-rozpoznawczych podejmowanych m.in. z wykorzystaniem oprogramowania Pegasus przez członków Rady Ministrów, służby specjalne, Policję, organy kontroli skarbowej oraz celno-skarbowej, organy powołane do ścigania przestępstw i prokuraturę w okresie od dnia 16 listopada 2015 r. do dnia 20 listopada 2023 r. W skład Komisji wchodzi 11 posłów.

Spyware wykorzystywane są także w kampaniach cyberszpiegowskich. Uczestniczą w nich państwa, firmy, osoby indywidualne. W 2013 r. do

opinii publicznej przedostały się informacje o amerykańsko-chińskim sporze dotyczącym infiltrowania sieci i kradzieży własności intelektualnej. Media od dłuższego czasu przekazywały światu informacje dotyczące cyberszpiegowskiej kampanii wymierzonej w USA, jednak pozostawały one w strefie spekulacji aż do momentu opublikowania przez firmę Mandiant raportu pt. *Exposing One of China's Cyber Espionage Units*.

W czasie prowadzonego od 2004 r. śledztwa autorom raportu udało się zgromadzić informacje na temat chińskiej jednostki 61398. Jest to komórka chińskiego wywiadu komputerowego, odpowiedzialna za pokąźną liczbę ataków na amerykańskie firmy i agencje rządowe. Ponadto, amerykańskie media, powołując się na tajny raport grupy doradczej Departamentu Obrony USA, poinformowały o nieuprawnionym dostępie chińskich hakerów do informacji dotyczących systemów uzbrojenia sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych. Chińskie władze zaprzeczyły amerykańskim zarzutom, podkreślając, że na terenie Chińskiej Republiki Ludowej hakerstwo jest niezgodne z prawem. Ponadto, Chiny określają siebie jako ofiarę amerykańskich hakerów i ich przestępczej działalności w cyberprzestrzeni. Z początkiem 2015 r. Barack Obama, Prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki, podpisał dekret ustanawiający program sankcji za cyberszpiegostwo. Sankcje można nakładać na przedsiębiorstwa, które świadomie czerpią korzyści z kradzieży tajemnic handlowych. Było to pokłosie ataku na Sony Pictures, o który podejrzewana jest Korea Północna.

W zakresie działania programów szpiegujących na uwagę zasługują tzw. keyloggery, sprowadzające się do oprogramowania szkodliwego rejestrującego ruch klawiszy naciskanych przez użytkownika, tym samym umożliwiające rejestrowanie treści wynikających z tego ruchu. Oprócz keyloggerów do spyware zaliczamy m.in.: adware, trojany, mobile spyware. Skutki zainfekowania urządzenia spyware mogą obejmować: utratę danych osobowych lub finansowych, naruszenie prywatności, szantaż czy utratę kontroli nad zainfekowanym urządzeniem. Aby zminimalizować ryzyko infekcji spyware, należy: regularnie skanować komputer oprogramowaniem antywirusowym, unikać podejrzanych linków i załączników, aktualizować oprogramowanie systemowe oraz dbać o ogólną świadomość w zakresie cyberbezpieczeństwa.

Agnieszka Warchoł

A. Warchoł, *Wpływ cyberprzestrzeni na bezpieczeństwo państwa na początku XXI wieku* (Praca doktorska), Kraków 2017; A. Warchoł, *Ochrona praw i wolności człowieka w dobie Internetu*, [w:] W. Fehler (red.), *Cyberprzestrzeń jako pole zmagania o bezpieczeństwo informacyjne*. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2022; M. Kowalewski, M. Jakubiak (red.), *Współczesne trendy cyberzagrożeń społeczeństwa informacyjnego*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2022; D. Pegg, S. Cutler, *What is Pegasus spyware and how does it hack phones?* <https://www.theguardian.com/news/2021/jul/18/what-is-pegasus-spyware-and-how-does-it-hack-phones> [dostęp 04.03.2024]; M. Fraser, *Sztuczna inteligencja pozwoli unikać podsłuchów? Powstaje neuronowy kamuflaż dźwiękowy*, <https://cyberdefence24.pl/prywatnosc/sztuczna-inteligencja-pozwoli-unikac-podsluchow-powstaje-neuronowy-kamuflaz-dzwiekowy> [dostęp 04.02.2024]; A.S. Gillis, *Spyware*, <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/spyware>, [dostęp 12.02.2024]; *Poselski projekt uchwały w sprawie powołania Komisji Śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości czynności operacyjno-rozpoznawczych podejmowanych m.in. z wykorzystaniem oprogramowania Pegasus przez członków Rady Ministrów, służby specjalne, Policję, organy kontroli skarbowej oraz celno-skarbowej w okresie od dnia 16 listopada 2015 r. do dnia 20 listopada 2023 r.*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm10.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=57> [dostęp 02.02.2024]; *Sprawozdanie w sprawie dochodzenia w sprawie zarzutów naruszenia prawa Unii i niewłaściwego administrowania w jego stosowaniu w odniesieniu do oprogramowania Pegasus i równoważnego oprogramowania szpiegowskiego*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0189_PL.html [dostęp 02.02.2024]; *Raport końcowy z prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw wyjaśnienia przypadków nielegalnej inwigilacji, ich wpływu na proces wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej oraz reformy służb specjalnych*, 2023; M. Grzelak, *Szpiegostwo i inwigilacja w internecie*, [w:] K. Liedel, P. Piasecka, T. R. Aleksandrowicz, (red.), *Sięciocentryczne bezpieczeństwo. Wojna, pokój i terroryzm w epoce informacji*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014; G. Greenwald, E. MacAskill, *NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others*, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data> [04.02.2024]; *Stosowanie oprogramowania Pegasus i równoważnego oprogramowania szpiegowskiego służącego inwigilacji. Obowiązujące w państwach członkowskich UE ramy prawne dotyczące nabywania i stosowania oprogramowania Pegasus i równoważnego oprogramowania szpiegującego*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/740151/IPOL_STU\(2022\)740151\(SUM01\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/740151/IPOL_STU(2022)740151(SUM01)_PL.pdf) [dostęp 10.02.2024]; *Exposing One of China's Cyber Espionage Units*, http://intelreport.mandiant.com/Mandiant_APT1_Report.pdf [dostęp 13.02.2024].

STRATEGICZNE SIŁY WSPARCIA CHIŃSKIEJ ARMII LUDOWO-WYZWOLEŃCZEJ – rodzaj sił zbrojnych w ramach Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej, odpowiedzialny za operacje w cyberprzestrzeni, przestrzeni kosmicznej oraz w spektrum elektromagnetycznym, w tym działania psychologiczne, oddziaływanie polityczne oraz szeroko rozumiane działania informacyjne. Strategiczne Siły Wsparcia funkcjonują od 1 stycznia 2016 r., a ich powołanie było elementem szeroko zakrojonej reformy systemu dowodzenia Chińskiej Armii-Ludowo Wyzwoleńczej, w ramach którego m.in. powołano także Wojska Rakietowe Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej. Kwatera główna znajduje się w Haidian, dzielnicy Pekinu.

Nadrzędnym celem Strategicznych Sił Wsparcia jest uzyskanie dominacji informacyjnej, co ma przełożyć się na przewagę w podejmowaniu decyzji, a tym samym przybliżyć realizację założeń powziętych przez chińskie kierownictwo polityczne i dowództwo wojskowe zarówno w trakcie konfliktu zbrojnego, jak i poniżej jego progu. Prawdopodobnie działania Strategicznych Sił Wsparcia sytuują się na dwóch szczeblach sztuki wojennej. Górnym szczeblem jest szczebel strategiczny – szeroko rozumiane wsparcie w dziedzinie informacji oferowane jest najwyższemu dowództwu Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej oraz decydentom politycznym. Niższym szczeblem jest szczebel operacyjny – wsparcie w dziedzinie informacji dostarczane jest dowództwom teatrów działań wojennych. Koncentracja działań w cyberprzestrzeni, przestrzeni kosmicznej oraz w spektrum elektromagnetycznym w ramach jednego rodzaju sił zbrojnych ma też służyć wzmocnieniu tendencji do integracji działań realizowanych przez różne struktury funkcjonalne Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej w ramach koncepcji operacji połączonych. Strategiczne Siły Wsparcia mają być też mechanizmem stymulującym innowacyjność oraz rozwój nowych technologii użytecznych w dziedzinie szeroko pojętej obrony narodowej. Przypuszcza się, że znaczna część podejmowanych w Chinach badań nad rozwojem sztucznej inteligencji, także w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, jest koordynowana i finansowana przez Strategiczne Siły Wsparcia.

Wśród jednostek centralnych Strategicznych Sił Wsparcia wyróżnia się Sztab, Department Pracy Politycznej oraz Department Inspekcji Dyscyplinarnej.

Działania w przestrzeni kosmicznej koordynuje Department Systemów Kosmicznych, któremu podlegają m.in.:

- ▶ Korpus Astronautów;
- ▶ Centrum Kontroli Lotów Kosmicznych w Pekinie;
- ▶ 20 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się port kosmiczny Jiuquan;
- ▶ 21 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się poligon raketowo-nuklearny Lop Nur;
- ▶ 23 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się port morski Jiangyin, z którego operują okręty typu Yuan Wang, przeznaczone do śledzenia lotów kosmicznych oraz prób raketowych;
- ▶ 25 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się port kosmiczny Tiayuan;
- ▶ 26 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się centrum kontroli lotów kosmicznych Xi'an;
- ▶ 27 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się port kosmiczny Xichang, a prawdopodobnie także port kosmiczny Wenchang;
- ▶ 29 Baza Testowo-Szkoleniowa: w jej strukturach znajduje się Centrum Badawczo-Rozwojowe Aerodynamiki;
- ▶ 33 Eksperymentalna Baza Szkoleniowa: prawdopodobnie realizuje zadania z zakresu analizy danych meteorologicznych, telemetrycznych i astronomicznych pochodzących ze źródeł kosmicznych.

Działania w cyberprzestrzeni koordynuje Department Systemów Sieciowych, któremu podlegają m.in.:

- ▶ Jednostka 61398, specjalizująca się w działaniach hakerskich (znana też jako „APT1”);
- ▶ Jednostka 61486, specjalizująca się w cyberszpiegostwie (znana też jako „Putter Panda”),
- ▶ Jednostka 61726, specjalizująca się w działaniach w cyberprzestrzeni wymierzonych w Tajwan (znana też jako „Szóste Biuro”);
- ▶ Jednostka 61786, specjalizująca się w przechwytywaniu komunikacji z Rosji i państw Azji Centralnej (znana też jako „Ósme Biuro”);

- ▶ 56 Instytut Badawczy, prowadzący badania nad informatyką, cyberbezpieczeństwem, oprogramowaniem i sprzętem komputerowym.

Innymi jednostkami w strukturach Strategicznych Sił Wsparcia Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej są m.in.:

- ▶ Baza 311, znana także jako „Baza Trinity”, prowadząca działania z zakresu wojny psychologicznej wymierzone w Tajwan; są one realizowane w ramach koncepcji „trzech wojen”, będącej strategią działań niekinetycznych Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej; „trzy wojny” obejmują działania wpływające na opinię publiczną, wojnę psychologiczną oraz działania wykorzystujące prawo międzynarodowe oraz krajowe, by na ich gruncie forsować chińskie interesy; baza 311 podejmuje takie działania, jak nadawanie treści propagandowych za pomocą rozgłośni radiowych (m.in. stacja radiowa „Głos Cieśniny”), a także działania w mediach społecznościowych;
- ▶ Centrum Medyczne Strategicznych Sił Wsparcia;
- ▶ Brygada Środków Przeciwdziałania Radioelektronicznego;

Ponadto w strukturach Strategicznych Sił Wsparcia funkcjonują podmioty akademickie oraz badawczo-rozwojowe, w tym:

- ▶ Uniwersytet Inżynierii Kosmicznej Pekinie;
- ▶ Uniwersytet Inżynierii Informacyjnej w Zhengzhou i Luoyang.

Rafał Kopeć

K. Pollpeter, *Coercive Space Activities. The View from PRC Sources*, China Aerospace Studies Institute, Monterey 2024; J. Costello, J. McReynolds, *China's Strategic Support Force: a Force for a New Era*, Center for the Study of Chinese Military Affairs, National Defense University, Washington 2018; N. Li, R. Clarke, *The New Strategic Support Force of the Chinese Military and Implications for Regional Security*, National University of Singapore, Singapore 2021; Tsung-Han Wu, Chia-Ling Hung, *Cyber Warfare Capabilities of the PLA Strategic Support Force (SSF)*, [w:] *2021 Report on the Defense Technology Trend Assessment. Assessment of the New Generation of Chinese Communist Party's Military Technology*, Tzu-Yun Su, Jui-Min Hung (red.), Institute for National Defense and Security Research, Taipei 2021, p. 97-110; *Military and Security Developments Involving The People's Republic of China*, U.S. Department of Defense, Washington 2023.

STRAŻ OCHRONY KOLEI – umundurowana i uzbrojona formacja działająca na podstawie Ustawy z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym, zajmująca się w szczególności ochroną i przestrzeganiem przepisów porządku publicznego na obszarze kolejowym, w pociągach i innych pojazdach kolejowych.

Pierwsze wzmianki o Straży Ochrony Kolei pochodzą z 1918 r. i są ściśle związane z polskim kolejnictwem, które – tworzone w czasach zaborów i niewoli – rozwijało się nierównomiernie. I wojna światowa spowodowała duże zniszczenia w całym taborze kolejowym oraz ogólnej komunikacji. Prócz skutków, które bezpośrednio wynikały z działań wojennych, bezpieczeństwo pogorszało się również w wyniku działań rabunkowych. Uzbrojone grupy kradły mienie kolei, a także tabor do przewozu osób i towarów potrzebnych do odbudowy zrujnowanego kraju. Dochodziło nawet do sytuacji, w których wagony kolejowe przyjeżdżały puste, lub też ginęły w niewyjaśnionych okolicznościach.

Na skutek opisanych wyżej sytuacji zagrażających bezpieczeństwu ludzi, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, zdecydowano się na powołanie Straży Kolejowej. W listopadzie 1918 r. Ministerstwo Kolei Żelaznych na wniosek warszawskiej Dyrekcji Kolejowej powołało na wzór wojskowy formację mundurową mającą na celu zapobieganie zjawiskom grabieży w okolicach stacji kolejowych oraz ochronę osób i mienia kolejowego. Na czele nowo powołanej formacji stanął Emil Rauer, prezes I okręgu Ziemi Warszawskiej, który wślawił się działalnością społeczną podczas I Wojny Światowej, tworząc w 1915 r. Straż Obywatelską (wchodzącą w skład Policji Komunalnej – później Policji Państwowej), a w 1918 r. Straż Narodową.

Zadania funkcjonariuszy w poszczególnych okręgach w tamtym okresie polegały przede wszystkim na: ochronie terenu kolejowego i wszelkiego majątku podległego kolejom państwowym; zapewnieniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej; ochronie wszystkich transportów – państwowych, prywatnych i komunalnych; kontrolowaniu przepisów bezpośrednio wynikających z ustaw Ministerstwa Kolei Żelaznych; utrzymywaniu porządku, ładu i bezpieczeństwa na dworcach kolejowych; ochronie mostów, a także linii kolejowych na terenie całego kraju.

Kolejne zmiany nastąpiły wraz z wybuchem wojny bolszewickiej. Straż Ochrony Kolei w 1919 r. została przeformowana na wzór wojskowy,

otrzymując nazwę Wojskowej Straży Kolejowej, podległej pod Ministerstwo Spraw Wojskowych, które wydało dekret o przejściu formacji w struktury wojskowe. Otrzymano nowe obowiązki, które opierały się przede wszystkim na ochronie transportu wojskowego i jego majątku; służbie wartowniczej przy mostach, tunelach i centralach odpowiadających za łączność; ochronie wież ciśnień, samochodów przewożących paliwo oraz żywność dla żołnierzy.

Kolejne zmiany nastąpiły już w roku 1920, gdy Wojskowa Straż Kolejowa została rozformowana, a całość zakresu działań przejęła Policja Państwowa, sprawując pieczę nad porządkiem i bezpieczeństwem obszarów kolejowych. Była to nieprzemyślana decyzja, która w konsekwencji spowodowała wzrost przestępczości, m.in. powróciły grabieże, porwania przesyłek kolejowych w trakcie działań logistycznych, napady na podróżnych w pociągach czy dworcach. Stan ten trwał aż do 1935 r., gdy na nowo zorganizowano Straż Ochrony Kolei.

Wraz z porozumieniem zawartym z ówczesnym Ministrem Spraw Wewnętrznych do wcześniejszych zadań ochronnych dla porządku publicznego dodano również prawo dla funkcjonariuszy do nakładania nakazów karnych w formie doraźnej, możliwości legitymowania i zatrzymywania osób naruszających przepisy porządkowe na terenie kolei oraz doprowadzania ich do jednostek Policji Państwowej, a także możliwość noszenia oraz używania broni palnej.

II wojna światowa przerwała kolejne reformy dla formacji. Tuż przed rozpoczęciem działań wojennych wydano zarządzenie Ministra Komunikacji o przeorganizowaniu Straży Ochrony Kolei w Straż Kolejową, która swoje działania miała realizować przez oddziały: główny, okręgowy, oddziałowy i rejonowy. Na czas wojny zakres obowiązków został przejęty przez niemiecką organizację odpowiadającą za bezpieczeństwo kolejowe dla III Rzeczy – Bahnschutzpolizei.

W czasach Polski Ludowej, po zakończeniu działań wojennych, wróciła do swoich zadań na nowo zorganizowana Służba Ochrony Kolei (SOK). Od 1945 r. do 1997 r. (już czasy polski demokratycznej) przechodziła szereg zmian dotyczących nazewnictwa oraz przekazywania lub przyjmowania uprawnień dla i od Milicji Obywatelskiej (później, od 1991 r. – Policji). Zadania były zbieżne z ustalonymi w dwudziestoleciu międzywojennym oraz

dodano nowe, w zakresie nakładania grzywien w drodze mandatu karnego. Delegowanie zadań odbywało się od głównego zarządu, Komendy Głównej Służby Ochrony Kolei, podległej Ministrowi Komunikacji, do Komend Okręgowych, Oddziałowych oraz nowo powstałego Ośrodka Hodowli i Tresury Psów w Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Poznaniu.

Obecnie Straż Ochrony Kolei działa na przepisach ustawowych z 1997 r., z późniejszymi zmianami, które przede wszystkim wpłynęły na strukturę organizacyjną, włączając formację do Polskich Kolei Państwowej. SOK utrzymuje jednak autonomię w tworzeniu służby, co nadaje jej indywidualnego charakteru. Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. (z p. zm.) o transporcie kolejowym określa szczegółowe zadania funkcjonowania Straży Ochrony Kolei oraz zakres działania, m.in.: kontrolowanie przestrzegania przepisów porządkowych na obszarze kolejowym, w miejscach, w pociągach oraz innych pojazdach, a także w pomieszczeniach obsługi podróżnych; ochronę życia i zdrowia ludzi oraz mienia kolejowego. Obecnie funkcjonariusz ma prawo do: legitymowania osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa lub wykroczenia, ich ujęcia oraz doprowadzenia do najbliższej jednostki Policji; zatrzymywania i kontroli pojazdów przebywających na lub poruszających się po obszarze kolejowym, które naruszają lub sprawiają podejrzenie naruszenia porządku publicznego, wykroczenia lub przestępstwa; nakładania grzywien w drodze mandatu karnego. Funkcjonariusz ma również prawo do użycia broni palnej oraz środków przymusu bezpośredniego (tj. siły fizycznej, pałki służbowej, kajdanków, ręcznego miotacza gazu, psa służbowego, paralizatora), jeśli zawiodły inne formy ochrony porządku publicznego.

Straż Ochrony Kolei funkcjonuje w ramach ustawowego schematu organizacyjnego, w skład którego, oprócz Komendy Głównej, wchodzi 16 Komend Regionalnych dla każdego województwa oraz 78 posterunków, które są zlokalizowane w obrębie całego kraju. Dodatkowo w strukturze organizacyjnej znajduje się również Ośrodek Szkolenia Zawodowego SOK oraz Hodowli i Tresury Psów Służbowych w Zbąszyniu z filią w Przemyśle, funkcjonujący od 1945 r. do dziś. Nieocenionym wsparciem dla podstawowych jednostek SOK są również Grupy Interwencyjno-Operacyjne, działające przy Komendach Regionalnych, zajmujące się wykonywaniem zadań specjalnych, zapobiegające przestępstwom i wykroczeniom na

obszarach kolejowych. Funkcjonariusze są szkoleni przez instruktorów z pododdziałów antyterrorystycznych Policji, posiadają dzięki temu umiejętności w zakresie technik interwencyjnych, strzelania i sztuk walki.

W ramach współpracy krajowej funkcjonariusze SOK realizują swoje zadania przy pomocy Policji, Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Więziennej, Inspekcji Transportu Ruchu Drogowego, Żandarmerii Wojskowej oraz z oddziałami organów Administracji Krajowej. Współpraca polega przede wszystkim na działaniach prewencyjnych i operacyjnych, które sprzyjają poprawie bezpieczeństwa na terenach kolejowych, takich jak np. wspólne patrole, zabezpieczanie śladów na miejscu zdarzenia do momentu przyjazdu odpowiednich służb posiadających kompetencje dochodzeniowo-śledcze czy ratunkowe.

Natomiast w ramach współpracy międzynarodowej od 2022 r. SOK stała się pełnoprawnym członkiem organizacji policyjnej RAILPOL (European Association of Railway Police Force), która zajmuje się bezpieczeństwem kolejowym w Europie. Stowarzyszenie realizuje wzajemną współpracę między policjami i strażami kolejowymi w zakresie wymiany informacji i doświadczeń, aby podnieść bezpieczeństwo w transporcie kolejowym na arenie międzynarodowej. Dodatkowo SOK jest również członkiem Międzynarodowej Unii Kolejowej (UIC) przez powołaną do życia w 1980 r. formację COLPOFER. Zadaniem organizacji jest stworzenie strategii bezpieczeństwa, która będzie przeciwdziałać takim zagrożeniom kolejowym, jak: kradzieże elementów kolejowych, kradzieże na szkodę podróży, wandalizm, przestępstwa o charakterze kryminalnym czy niebezpieczne sytuacje w ruchu kolejowym.

Funkcjonariuszem Straży Ochrony Kolei może zostać osoba, która ukończyła 21 lat, jest obywatelem polskim oraz posiada pełną zdolność do czynności prawnych, a także posiada co najmniej wykształcenie średnie. Kandydat powinien również wykazywać zdolność fizyczną i psychiczną do pełnienia służby w formacjach mundurowych, co zostaje potwierdzone w postępowaniu kwalifikacyjnym. Finalnie, po pozytywnym rozpatrzeniu wszystkich aspektów procedury kwalifikacyjnej, kandydat jest kierowany na szkolenie przygotowujące do pełnienia służby w formacji uzbrojonej.

Służbę w Straży Ochrony Kolei pełnią również funkcjonariusze czworonogi, które są nieocenionym wsparciem w codziennej pracy. Psy sprawdzają się tam, gdzie zmysły ludzkie zawodzą, stąd pomoc czworonoga na takim szczególnym obszarze jak teren kolejowy jest nieoceniona. Obecnie w SOK służy około 80 psów i są to m.in. owczarki niemieckie, belgijskie malinois oraz holenderskie. Psy, które są kandydatami do służby, przechodzą szczegółową selekcję. Najczęściej wybierane są szczeniaki w wieku od 12 do 20 miesięcy. Największe predyspozycje posiadają czworonogi, które nie wykazują strachu przed hukiem, oraz takie, które bardzo szybko przyswajają polecenia i komendy od przewodnika. Wspomniane wyżej rasy psów wykazują się takimi cechami, jak: inteligencja, posłuszeństwo, wysoka sprawność fizyczna, odwaga, brak strachu, ogólne dobre zachowanie i temperament – które są pożądane w doborze do pełnienia służby na co dzień.

Psy w SOK są najczęściej szkolone pod kątem czynności patrolowo-tropiących. Zakres szkolenia ma na celu w pierwszej kolejności zapoznanie się z terenem kolejowym oraz ze swoim opiekunem, późniejszym przewodnikiem. Kolejny etap to przygotowanie wstępne na kursie podstawowym, podczas którego zwierzęta uczą się aportowania, pokonywania różnego rodzaju przeszkód. Dodatkowo podczas takiego kursu przygotowany jest również funkcjonariusz, który po zdanym egzaminie (wraz z psem) pełnić będzie funkcję przewodnika. Pies funkcjonariusz przechodzi następnie coroczną atestację oraz wraz z opiekunem uczestniczy w różnorodnych kursach doszkalających, m.in. z Policją, Strażą Graniczną czy Krajową Administracją Skarbową. Na co dzień pies wykonuje takie zadania, jak: patrolowanie stacji i szlaków kolejowych, pościg za osobami podejrzanymi o przestępstwo oraz ich obezwładnianie, obrona przewodnika przed atakami, które mogą zagrażać jego życiu, a także udział w różnego rodzaju zasadzkach i działaniach operacyjnych w celu ujęcia osoby podejrzanego o popełnienie przestępstwa. Psi funkcjonariusz pełni służbę od 10 do 13 lat, w zależności od stanu zdrowia czy sprawności fizycznej potrzebnej do uzyskania atestu służbowego.

Służba Ochrony Kolei jest nieocenioną formacją mundurową sprawującą pieczę nad bezpieczeństwem na obszarze kolejowym. SOK jest jednym z komponentów systemu bezpieczeństwa RP, a współpracując

z innymi formacjami mundurowymi, ma obowiązek zapewnienia ochrony zdrowia i życia ludzi oraz bezpieczeństwa mienia na obszarze kolejowym.

Justyna Rokitowska

Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym, Dz.U. 2003 nr 86 poz. 789; A. Cichy, D. Zagórny, L. Ochoa Siguencia, *Rola Straży Ochrony Kolei w Zarządzaniu Kryzysowym*, Instytut Badań i Innowacji w Edukacji, Częstochowa 2019; Straż Ochrony Kolei, <https://kgsok.pl> [dostęp 20.03.2024]; A. Tyburska, *Współpraca policji z innymi podmiotami w zakresie ochrony obiektów ważnych dla bezpieczeństwa państwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2009; P. T. Nowakowski, *Stan bezpieczeństwa i porządku na obszarach kolejowych*, „Komunikacja Publiczna”, 2013, nr 3; P. Goruk-Górski, *Ochrona obszaru kolejowego RP w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, wyd. SilvaRerum, Poznań 2019; *Wojskowa Straż Kolejowa 1918-1920 (szkic monograficzny)*, Wydawnictwo Dowództwa Głównego Wojskowej Straży Kolejowej, Warszawa 1920, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/109738/edition/120629/content> [dostęp 20.03.2024]; Dziennik Informacji Publicznej MSWiA, *Uzasadnienie SOK*, <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/download/4/27892/Uzasadnienie20maja2016r.pdf> [dostęp 20.03.2024].

SURVIVAL (ang. przetrwanie) – jest to zespół praktyk opartych na wiedzy i umiejętnościach, które pozwalają na przetrwanie w wynikających z nagłego zagrożenia skrajnie ekstremalnych, niesprzyjających warunkach, często w sytuacji izolacji i braku podstawowych dóbr. Survival zasadza się na planowaniu, opartym na założeniu zaistnienia ekstremalnych sytuacji i czynienia przygotowań do ich przetrwania. W literaturze takie podejście określane jest jako: „bycie przygotowanym”. Oznacza to posiadanie przedmiotów survivalowych i wiedzy, jak ich używać. Przykładami przygotowania survivalowego są: wożenie koła zapasowego w samochodzie na wypadek przebicia opony czy lokalizowanie wyjść ewakuacyjnych na sali kinowej w przewidywaniu konieczności szybkiego jej opuszczenia w sytuacji zagrożenia. Ekstremalna sytuacja może wynikać z takich zdarzeń, jak: wypadki, klęski żywiołowe, klęski ekologiczne, awarie, pandemia czy też wojna.

Swoim zakresem survival obejmuje następujące dziedziny.

1. Zapewnienie odpowiedniego schronienia – człowiek działający w izolacji, często w niesprzyjających warunkach, powinien

- posiadać umiejętność zapewnienia sobie schronienia przed trudnymi warunkami atmosferycznymi, jak również przed dzikimi zwierzętami czy owadami. Wiedza w zakresie zapewniania odpowiedniego schronienia nie tylko dotyczy zbudowania komfortowego i bezpiecznego obozowiska, lecz także obejmuje umiejętność wykorzystania naturalnych uwarunkowań terenu, takich jak: grotty, wyżłobienia skalne, wyłomy drzew, opuszczone budynki.
2. Rozpalanie ognia, który jest bardzo ważnym elementem przetrwania w trudnych warunkach, pozwala bowiem na ogrzanie się, wysuszenie odzieży, przygotowywanie posiłków, ale też odstrasza owady i niebezpieczne zwierzęta. Ponadto w określonych sytuacjach umożliwia wezwanie pomocy, stąd tak istotne jest posiadanie umiejętności wzniesienia ognia, często w nietypowy sposób, przez: krzesanie iskier krzemieniem, krzesiwem, skupianie światła soczewką czy też wykorzystanie alternatywnych podpałek, takich jak płatki kosmetyczne, tampony, kora brzozy itp.
 3. Pozyskiwanie wody – jest to istotna umiejętność, gdyż bez dostępu do wody nie ma możliwości przeżycia czasu dłuższego niż kilka dni. Dlatego też ważne jest posiadanie umiejętności pozyskiwania jej (np. z roślin, rosy, śniegu, deszczówki), ale też filtrowania tej zebranej ze stojących zbiorników (stawy, kałuże). Filtry można wykonać np. z węgla drzewnego, kamieni, piasku, czy też gazy.
 4. Zdobywanie pożywienia – jest to wiedza w zakresie alternatywnych form żywienia, w trudnych warunkach. Dotyczy przygotowania posiłków z upolowanych zwierząt, takich jak: psy, koty, zające, jeże, skorupiaki, owady, mięczaki, gady i ptaki, gryzonie, jak również z różnego rodzaju roślin.
 5. Wykonywanie improwizowanych narzędzi i broni oraz posługiwanie się nimi – w trudnych warunkach, gdy nie ma dostępu do broni palnej. Cenna jest umiejętność konstruowania alternatywnych narzędzi służących do polowania lub samoobrony, takich jak: łuki, strzały, noże, proce, wędki oraz różnego rodzaju pułapki.
 6. Wzywanie pomocy – znajdując się w krytycznym położeniu, w sytuacji zagrożenia i izolacji, człowiek powinien być przygotowany na skuteczne wezwanie pomocy. Ważna w tym wypadku jest

- znajomość międzynarodowego sygnału wzywania pomocy – „SOS” (*Save Our Souls* – ang.: ratujcie nasze dusze), który można przekazywać: pisemnie, akustycznie, radiowo. Może to być także nadawanie sygnałów za pomocą ognia lub emitowanie dźwięków przez: strzelanie, gwizdanie, krzyk bądź uderzanie w różne przedmioty. Uwagę można zwracać wysyłaniem sygnałów optycznych przy użyciu: rac, świec dymnych i pochodni. Można również komunikować się dzięki poruszaniu przedmiotami czy przez ruch własnego ciała (np. wzruszanie ramionami). Pożądaną umiejętnością jest nadawanie sygnałów radiowych. Komunikaty ratunkowe mogą być wysyłane w relacji ziemia–powietrze, na morzu czy w górach.
7. Umiejętność prognozowania zjawisk meteorologicznych – dotyczy metod przewidywania zmian pogodowych na podstawie koloru nieba, kształtu chmur.
 8. Orientacja w terenie – umożliwia właściwe ustalenie kierunku marszu, a w przypadku zagrożeń CBRN pozwala na określenie właściwego kierunku ewakuacji/miejsca schronienia. W orientacji terenowej niezbędna jest umiejętność oceny odległości oraz posługiwania się mapą i kompasem. Przydatna jest również wiedza w zakresie orientacji na podstawie słońca, zegara, terenu, gwiazd, księżyca, mchu, wież kościołów.
 9. Umiejętność doboru wyposażenia.

Podstawowym elementem survivalu jest umiejętność identyfikacji zagrożeń z uwzględnieniem ich stopniowania. W literaturze można spotkać podział, według którego poziom zagrożenia stopniowany jest przy użyciu następujących kolorów.

1. Poziom zielony – w którym zagrożenia nie występują, nie docierają do nas żadne niepokojące informacje, które mogłyby świadczyć o pojawieniu się jakiegokolwiek zagrożenia. Przy poziomie zielonym państwo i wszystkie jego elementy działają bez zakłóceń. Jest to stan komfortu, w którym bez przeszkód możemy normalnie funkcjonować. Należy jednak pamiętać, że może on być jedynie stanem przejściowym, poprzedzającym zaistnienie sytuacji niebezpiecznej. Stąd powinniśmy przygotować się do ewentualnej, nagłej zmiany sytuacji na mniej komfortową. Jest to czas na zgromadzenie

odpowiednich zapasów, znalezienie miejsc, które w trudnych sytuacjach będą mogłyby zapewnić schronienie (istotne jest również opracowanie tras dojścia bądź też dojazdu do tych miejsc).

2. Poziom żółty – występuje, kiedy nie ma jeszcze bezpośredniego zagrożenia, wszystko nadal funkcjonuje bez jakichkolwiek zakłóceń, ale pojawiają się wiadomości, które świadczą o mogącym wkrótce pojawić się zagrożeniu lub kryzysie. Klasycznym przykładem poziomu żółtego może być sytuacja z 2019 r., gdy do Polski zaczęły docierać pierwsze informacje o tajemniczym wirusie w Chinach. Zagrożenie było daleko i niekoniecznie musiało pojawić się w Europie. Poziom żółty oznacza więc potencjalne zagrożenie, którego należy być świadomym. Odnotowanie poziomu żółtego jest to dobry moment na podjęcie stosownych działań przygotowawczych. W przypadku otrzymania informacji o potencjalnym zagrożeniu występującym na danym terenie nie należy planować tam wyjazdów. Jest to też dobry moment na sprawdzenie i uzupełnienie zapasów. Poziom żółty to również czas na wyeliminowanie wszystkiego, co potencjalnie mogłoby utrudnić funkcjonowanie i przetrwanie w sytuacji zagrożenia. Może to być zadbanie o dobry stan zdrowia czy też wyeliminowanie usterek i niesprawności w samochodzie.
3. Poziom pomarańczowy – oznacza, że zagrożenie, które dotychczas było oznaczone poziomem żółtym, uległo zwiększeniu. W przypadku konfliktów zbrojnych może to być zwiększanie się obszarów objętych ich działaniami, a w przypadku epidemii pojawianie się zakażeń coraz bliżej naszego miejsca zamieszkania. Zaistnienie sytuacji, w której zagrożenie możemy określić poziomem pomarańczowym, to moment, w którym należy podjąć działania takie jak:
 - unikanie wyjazdów i pozostanie w miejscu zamieszkania;
 - zapewnienie odpowiedniej ilości zapasów, które umożliwią przetrwanie bez zewnętrznych dostaw, przez jeden miesiąc lub dłużej;
 - zabezpieczenie odpowiedniej ilości gotówki, która może nam być przydatna w przypadku zaistnienia kryzysowej sytuacji;
 - zgromadzenie rzeczy, które pozwoliłyby na prowadzenie handlu wymiennego, np: wódki, papierosów, czekolady, kawy.

4. Poziom czerwony – w którym zagrożenie pojawia się bezpośrednio w naszym otoczeniu. Może to być dotarcie działań zbrojnych do naszego kraju, ogólne zbiorowe zakłócenie porządku publicznego w postaci masowych zamieszek, jak również pojawienie się epidemii w miejscu naszego zamieszkania czy też wystąpienie kataklizmu naturalnego. Może się zdarzyć, że poziom czerwony pojawi się bez wcześniejszego zaistnienia poziomu zielonego, żółtego lub pomarańczowego. Zagrożenie na poziomie czerwonym oznacza przerwanie normalnego funkcjonowania państwa, społeczeństwa oraz gospodarki i wprowadzenie jednego ze stanów nadzwyczajnych: wojennego, wyjątkowego lub klęski żywiołowej – wiąże się to z dużymi utrudnieniami i ograniczeniami w życiu codziennym.
5. Poziom fioletowy – jest to strefa zagrożenia, w której prowadzone są działania wojenne. W celu zwiększenia szans na przetrwanie powinno się opuścić taki teren. W przypadku pozostania w miejscu zamieszkania, które objęte jest działaniami wojennymi, należy pamiętać, że na takich obszarach całą władzę i czynności administracyjne sprawują organy wojskowe. Celem zminimalizowania zagrożenia konieczne jest wykonywanie wszelkich wydawanych przez nie poleceń. Nie powinno się opuszczać miejsca zamieszkania w celach innych niż niezbędne do zapewnienia podstawowych dóbr, takich jak żywność woda czy leki. Bezcelowe spacerowanie mogą być śmiertelnym zagrożeniem, ponieważ w strefie działań wojennych można zostać postrzelonym lub schwytanym jako osoba uznana za szpiega strony przeciwnej.
6. Poziom czarny – w literaturze określany mianem strefy śmierci. Pod żadnym pozorem nie powinno się pozostawać w jej zasięgu. Należy podjąć wszelkie działania zmierzające do natychmiastowego wydostania się z niej. Strefy określane poziomem czarnym to np. masowo bombardowane miasta, płonące budynki czy też bezpośrednio strefy skażenia chemicznego lub promieniotwórczego.

Podstawą przygotowania survivalowego są dobrze skomponowane zapasy pożywienia, które zawierają wysokokaloryczną, niepsującą się żywność, taką jak:

- kasze, ryże, makarony;

- ▶ herbatniki, suchary, paluszki;
- ▶ oleje roślinne (słonecznikowe, z pestek winogron, oliwa z oliwek, rzepakowy) – posłużą nie tylko do obróbki termicznej, lecz także można je wykorzystać jako paliwo do oświetlenia lub ogrzewania);
- ▶ czekolada, batony energetyczne i białkowe – są łatwe w przechowywaniu i zajmują niewiele miejsca;
- ▶ warzywa mrożone i owoce liofilizowane;
- ▶ musy owocowe i przeciery warzywne w tubkach;
- ▶ warzywa konserwowe i kiszone – tylko w warunkach stacjonarnych, z powodu ich dużej wagi i objętości;
- ▶ konserwy – tylko w warunkach stacjonarnych, z powodu ich dużej wagi i objętości;
- ▶ mięso suszone (np. typu „Beef Jerky”);
- ▶ kabanosy;
- ▶ pieczywo (suche oraz ciemne, pakowane próżniowo);
- ▶ pemnican – specjalny, wysokokaloryczny i wysokoodżywczy koncentrat żywnościowy, który jest łatwy w użytkowaniu i transporcie (nieдоступny w sprzedaży, łatwy do samodzielnego przyrządzenia);
- ▶ wojskowe racje żywnościowe;
- ▶ alkohol (wódka, whisky, spirytus) – może posłużyć jako środek znieczulający, paliwo, środek płatniczy;
- ▶ woda – maksymalnie kilka pojemników, od 5 do 20 l;
- ▶ słodkie napoje gazowane.

Kolejnym istotnym elementem wyposażenia jest właściwie skompletowana apteczka medyczna. Powinna ona zostać podzielona na część urazową i lekową. Część urazowa powinna zawierać:

- ▶ nożyce,
- ▶ rękawiczki jednorazowe (lateks/nitryl),
- ▶ 2 stazy (specjalistyczne opaski uciskowe),
- ▶ opatrunki wojskowe,
- ▶ gazy i bandaże jałowe,
- ▶ bandaże elastyczne i bandaże samoprzyczepne,
- ▶ opatrunki na oparzenia,
- ▶ opatrunki hemostatyczne,
- ▶ plastry różnych rozmiarów (na odciski, skaleczenia, oparzenia),

- ▶ sól fizjologiczną,
- ▶ jodynę,
- ▶ nadmanganian potasu,
- ▶ środek odkażający w sprayu,
- ▶ spirytus,
- ▶ repelent,
- ▶ zestaw do usuwania jadu,
- ▶ szczypce do usuwania kleszczy,
- ▶ igły i strzykawki,
- ▶ środek odkażający (najlepiej w buteleczce z atomizerem),
- ▶ folię ratunkową,
- ▶ chustę trójkątną,
- ▶ latarkę czołową,
- ▶ nóż ratowniczy,
- ▶ ogrzewacze,
- ▶ cienką linkę.

Część lekowa winna zawierać:

- ▶ przyjmowane na stałe medykamenty,
- ▶ środki przeciwbólowe, przeciwzapalne, przeciwbiegunkowe,
- ▶ środki przeciwalergiczne,
- ▶ antybiotyki o szerokim spektrum działania – w czasie zagrożenia zdobycie recepty może być niewykonalne, natomiast zastosowanie leku niezbędne.

Dobłą praktyką jest przygotowanie zapasu leków przynajmniej na jeden miesiąc.

Kolejnym ważnym elementem przygotowania do przetrwania w nagłej sytuacji zagrożenia jest skomponowanie indywidualnego zestawu przetrwania. Najlepiej, gdy taki zestaw spreparowany zostanie, w formie plecaka ewakuacyjnego. Powinien on zawierać niezbędne przedmioty, które umożliwią sprostanie niebezpieczeństwom w najbardziej zaskakujących sytuacjach. Plecak ewakuacyjny powinien być wodoodporny, wygodny i dopasowany, a także zapewnić nam swobodę poruszania się, m.in. przy pokonywaniu przeszkód terenowych. Taśmy nośne powinny być odpowiednio miękkie i szerokie. Wskazane jest również, aby plecak posiadał pas biodrowy i zapinany łącznik piersiowy taśm naramiennych,

co ułatwi właściwe rozłożenie ciężaru. Dobrze, gdy na plecaku znajdują się zewnętrzne, zapinane kieszenie i taśmy, umożliwiające dopięcie/przytroczenie dodatkowych paneli (sakiew) z wyposażeniem. W tak przygotowanym plecaku ewakuacyjnym powinny się znaleźć następujące przedmioty.

W zakresie komunikacji:

- ▶ telefon komórkowy – najlepiej klasyczny z klawiaturą, starego typu (smartfony są bardziej narażone na zniszczenie i zużywają dużo więcej energii); dobrym rozwiązaniem jest zaopatrzenie się w tzw. „pancerny” telefon, odporny na wodę, kurz i wstrząsy oraz posiadający baterię o dużej pojemności;
- ▶ powerbank o dużej pojemności (dobrym rozwiązaniem jest też zapasowy, solarny powerbank);
- ▶ małe radio – pozwoli na nasłuchiwanie lokalnych bieżących informacji; dobrze jest zaopatrzyć się w radio, które posiada kilka alternatywnych sposobów zasilania – bateryjny, solarny, korbowy;
- ▶ kompas i mapy;
- ▶ solidny (wodo- i wstrząsoodporny) zegarek tarczowy;
- ▶ latarka typu „czołówka”;
- ▶ klasyczna latarka wraz z zapasem baterii.

W zakresie zabezpieczenia danych:

- ▶ dokumenty – potwierdzające tożsamość i posiadane kwalifikacje oraz wszelkie akty własności nieruchomości i pojazdów; oprócz oryginałów dobrze jest również posiadać kserokopie oraz pendrive z ich skanami; wszystko powinno być odpowiednio zabezpieczone przed wilgocią;
- ▶ mały notes, długopisy, markery permanentne, ołówki.

W zakresie odzieży:

- ▶ bielizna na zmianę;
- ▶ termoaktywne kalesony i koszulka z długim rękawem;
- ▶ polar;
- ▶ kurtka puchowa;
- ▶ okulary oraz gogle – dobrym rozwiązaniem są gogle strzeleckie lub narciarskie;
- ▶ płaszcz przeciwdeszczowy;
- ▶ czapka, komin, rękawiczki (najlepiej dwa komplety).

W zakresie zabezpieczenia żywności (powinno się kierować zasadą zabrania zapasów, które pozwolą przetrwać trzy doby):

- ▶ zestawy gotowych posiłków wraz z podgrzewaczami chemicznymi – np. wojskowe zestawy typu „MRE – MEAL READY TO EAT INDIVIDUAL”;
- ▶ czekolada i batony energetyczne;
- ▶ od dwóch do trzech litrowych pojemników z wodą;
- ▶ batony energetyczne/białkowe;
- ▶ czekolada w tabliczkach;
- ▶ kabanosy;
- ▶ od dwóch do trzech szczelnych paczek porcjowanego pumpernika – posiada on dobre właściwości odżywcze oraz długi termin przydatności do spożycia, jest przy tym lekki i zajmuje mało miejsca;
- ▶ glukoza w tabletkach lub w proszku;
- ▶ tabletki musujące do przyrządzania napojów (np. witaminowe);
- ▶ tabletki do uzdatniania wody;
- ▶ niezbędnik – specjalny polowy zestaw sztućców;
- ▶ miska, garnuszek i kubek – metalowe.

Narzędzia i dodatkowe niezbędne wyposażenie:

- ▶ linki, karabińczyki;
- ▶ zaciski plastikowe („trytytki”);
- ▶ świece;
- ▶ multitool z funkcją piły;
- ▶ nóż ciesielski,
- ▶ nóż ratowniczy (ze zbijakiem do szyb i ostrzem do cięcia pasów);
- ▶ zestaw przyborów do szycia;
- ▶ mały łom;
- ▶ składana saperka,
- ▶ siekierka,
- ▶ suche paliwo;
- ▶ folia nrc;
- ▶ źródła ognia – zapalki, zapalniczka, krzesiwo;
- ▶ taśma typu „power tape”;
- ▶ zatyczki do uszu;

- ▶ czapka tzw. bejsbolówka, czapka typu „bucket” z siatką na szyję;
- ▶ chusteczki higieniczne, tampony, waciki kosmetyczne;
- ▶ buteleczka nafty;
- ▶ wytrzymała latarka taktyczna;
- ▶ race;
- ▶ światła chemiczne;
- ▶ preparat WD – 40 lub inny, o podobnych właściwościach;
- ▶ rękawiczki taktyczne i ogumowane robocze;
- ▶ gwizdek;
- ▶ mocne worki na śmieci (pojemność 60 i 120 litrów);
- ▶ pałatka;
- ▶ śpiwór;
- ▶ apteczka.

Należy pamiętać, że tak przygotowane plecaki powinni mieć wszyscy członkowie rodziny. Ponadto każdy powinien umieć posługiwać się jego wyposażeniem. Nie jest dobrym rozwiązaniem kupowanie gotowych zestawów survivalowych, ponieważ na ogół zawierają one przypadkowe elementy, dość niskiej jakości. W każdym skompletowanym już plecaku ewakuacyjnym powinna znajdować się checklista, czyli spis jego zawartości.

Ważną kwestią jest przygotowanie odpowiedniej odzieży, która powinna być wygodna, wykonana z naturalnych, oddychających, solidnych i mocnych tkanin. Należy zwrócić uwagę na to, by spodnie, koszule i kurtki posiadały dużo kieszeni oraz odpowiednią klasę wodoodporności. Obuwie powinno zapewniać komfort i zabezpieczać przed urazami, takimi jak zwichnięcie czy też skręcenie. Istotne jest również posiadanie ciepłej, polarowej czapki, ponieważ zapewnia ona ochronę przed czynnikami atmosferycznymi i utratą ok. 70% ciepła. Należy unikać odzieży zawierającej elementy wojskowego kamuflażu i militarnych elementów.

Wybierając wyposażenie survivalowe, należy szukać przedmiotów, które można wykorzystać w więcej niż tylko jednym celu. Determinantą survivalu jest nasze bezpośrednie środowisko i to ono w znacznym stopniu implikuje sposób przygotowania i wyposażenie. Podstawą takiego przygotowania są: umiejętności posługiwania się wyposażeniem, jego trwałość i rozmiar pozwalający na zabezpieczenie podstawowych potrzeb przy

jednoczesnej łatwości jego przenoszenia. Survival opiera się na prostych rozwiązaniach, które mają zapewnić przetrwanie.

Krzysztof Czop

U.S. Army Survival Manual. Independently published, New York 2019; Kafir, Kaczor, *Cywil na wojnie – jak przetrwać w warunkach współczesnego konfliktu zbrojnego*. Bellona, Warszawa 2023; Kafir, *Survival – ABC przetrwania w mieście*. Bellona, Warszawa 2021; Kafir, *Pandemia – jak przetrwać i nie zwariować*. Bellona, Warszawa 2020; J. Pałkiewicz, *Survival – sztuka przetrwania*. Bellona, Warszawa 1998; Naval, *Ekstremalny poradnik przetrwania*. Bellona, Warszawa 2022; *Co to jest survival?* 03.07.2023, <https://8a.pl/8academy/co-to-jest-survival/> [dostęp 30.03.2024]; *Największe epidemie XX wieku*, <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2020/numer-182-maj-2020/188576,Najwieksze-epidemie-XX-wieku.html> [dostęp 30.03.2024]; *Survival*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/71975/survival> [dostęp 30.03.2024].

SYSTEM ZBIOROWEGO ZAOPATRZENIA W WODĘ (SZZW) – stanowi jeden z istotnych elementów tzw. infrastruktury krytycznej, a zatem systemów oraz wchodzących w ich skład powiązanych ze sobą funkcjonalnie obiektów, w tym obiektów budowlanych urządzeń, instalacji, usług kluczowych dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służących zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji publicznej, a także instytucji i przedsiębiorców.

System zaopatrzenia w wodę stanowi powiązane ze sobą przedsiębiorstwa i urządzenia pobierające, uszlachetniające, dostarczające i oczyszczające wodę dla odbiorców indywidualnych oraz przemysłu. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym oraz postępującą koncentracją ludności w aglomeracjach miejskich zaopatrzenie w wodę i odbiór ścieków w dzisiejszych czasach stały się jedną z najistotniejszych usług zapewniających sprawne funkcjonowanie społeczności. Zatem ochrona SZZW jest szczególnie istotna i powinna obejmować wszelkie działania zmierzające do zapewnienia funkcjonalności, ciągłości działań i integralności systemu w celu zapobiegania zagrożeniom, ryzykom lub powstawaniu słabych punktów oraz ograniczenia i neutralizacji ich skutków i szybkiego odtworzenia tej infrastruktury na wypadek awarii, ataków oraz innych zdarzeń zakłócających jej prawidłowe funkcjonowanie.

Z racji tego, że systemy wodociągowe stają się coraz bardziej z informatyzowane, a w związku z tym rośnie liczba cyberzagrożeń, na które są narażone, system zaopatrzenia w wodę nie mógłby prawidłowo funkcjonować bez systemu zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa, systemu łączności, a także systemu sieci teleinformatycznych. Wiadome jest, że woda ma zasadnicze znaczenie dla życia biologicznego, zdrowia ludzi i funkcjonowania gospodarki. Jest wykorzystywana i niezbędna niemalże we wszystkich dziedzinach działalności człowieka i odgrywa istotną rolę w pozostałych systemach infrastruktury krytycznej. Infrastruktura wodociągowa, z racji powiązań z innymi systemami infrastruktury krytycznej, jest narażona na zagrożenia fizyczne, w tym klęski żywiołowe, ataki terrorystyczne i wypadki, jak również na coraz poważniejsze cyberzagrożenia, które wykorzystują rozwój cyfryzacji i automatyzacji. Wspomniane współzależności potwierdzają tezę, zgodnie z którą system infrastruktury krytycznej winien być analizowany i opisywany w sposób holistyczny i kompleksowy, a zatem z uwzględnieniem wszystkich wchodzących w jego skład podsystemów.

System zbiorowego zaopatrzenia w wodę powinien charakteryzować się wymaganym poziomem bezpieczeństwa, rozumianym jako odporność systemu na potencjalne zagrożenia.

W skład SZZW wchodzi:

- ▶ podsystem dostarczania wody (podsystem ujmowania wody, uzdatniania wody, przesyłania wody);
- ▶ podsystem gromadzenia wody;
- ▶ podsystem dystrybucji wody;
- ▶ sieć wodociągowa;
- ▶ instalacje wodociągowe.

Najbardziej podatna na uszkodzenia jest sieć wodociągowa, natomiast najmniejszą awaryjnością charakteryzuje się podsystem gromadzenia wody. Do właściwej oceny zdarzenia niepożądanego potrzebna jest pełna jego charakterystyka, uwzględniająca m.in. przyczynę wystąpienia, czas trwania awarii oraz jej skutki.

System zaopatrzenia w wodę jest zasadniczym elementem infrastruktury komunalnej, która to z kolei jest działem gospodarki narodowej, zarządzanym najczęściej przez administrację państwową (administrację

samorządową – systemy zaopatrzenia w wodę, systemy ciepłne oraz administrację rządową – systemy energetyczne, gazowe). Podstawowym celem infrastruktury komunalnej jest zaspokojenie potrzeb materialno-bytowych społeczeństwa przez świadczenie usług materialnych (np. dostawa wody, ciepła, gazu, itp.) oraz niematerialnych (nauka, oświata, bezpieczeństwo, ratownictwo).

System zaopatrzenia w wodę odgrywa priorytetowe znaczenie w zintegrowanej infrastrukturze miejskiej, z tego też względu jest zaliczany do obiektów tzw. infrastruktury krytycznej funkcjonowania aglomeracji miejskich. Stan elementów liniowych i urządzeń ma istotny wpływ na funkcjonowanie systemu zaopatrzenia w wodę. Podczas eksploatacji infrastruktury wodociągowej urządzenia i przewody poddawane są działaniu różnych niekorzystnych czynników, które prowadzą do chwilowej lub całkowitej utraty niezawodności. Objawami niesprawności systemu wodociągowego mogą być, występujące pojedynczo lub zbiorowo, zdarzenia, których skutki wystąpienia prowadzą do: pogorszenia jakości dostarczanej wody, stałych lub okresowych spadków ciśnienia o zasięgu lokalnym lub dzielnicowym, które powodują trudności związane z poborem wody z urządzeń wodociągowych i uruchamianiem niektórych urządzeń sanitarnych, oraz braków w dostawie wody. Awaryjność urządzeń i przewodów infrastruktury wodociągowej jest jednym z czynników zmniejszających poziom niezawodności systemu dystrybucji wody. Ocena ryzyka stanowi podstawę podejmowania skutecznych działań prewencyjnych zapewniających zwiększenie poziomu bezpieczeństwa konsumentów wody. Szczególnie ważny aspekt stanowi konieczność minimalizowania prawdopodobieństwa zaistnienia zagrożenia dla zdrowia lub życia ludzkiego.

Z uwagi na istotę SZZW warto wspomnieć o wybranych potencjalnych zagrożeniach dla poszczególnych elementów tego systemu. Do niebezpieczeństw nękających podsystem dostarczania wody możemy zaliczyć m.in. awaryjne i incydentalne skażenia źródeł wody, tj. wód powierzchniowych płynących (rzeki, potoki); zdarzenia o znamionach poważnej awarii oraz poważne awarie, których rejestr prowadzi Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, np. zanieczyszczenie rzeki substancjami ropopochodnymi spowodowane katastrofą w ruchu lądowym, niekontrolowany wyciek nieoczyszczonych ścieków sanitarnych z oczyszczalni ścieków, celowe

działanie osób trzecich: działania wojenne, atak terrorystyczny lub cyberterrorystyczny, atak psychopaty lub akt wandalizmu, pogodowe zjawiska ekstremalne – susze oraz powodzie; roboty prowadzone w sąsiedztwie infrastruktury dostarczania wody bez podjęcia obligatoryjnych środków zabezpieczających; nadmierne obciążenia od ruchu kołowego; zły dobór armatury, automatyki, ochrony antykorozyjnej.

W przypadku podsystemu gromadzenia wody możemy mówić o ekstremalnych zjawiskach hydrologicznych (susze, powodzie, intensywne opady); zanieczyszczenia wód (punktowe – ścieki bytowe i zanieczyszczenia przemysłowe, obszarowe – wody spływające do rzek i jezior z krajo-brazu rolniczego oraz liniowe, pochodzące z systemów komunikacyjnych; przedostawanie się substancji biogennych i zanieczyszczeń chemicznych do wód z opadem atmosferycznym – „kwaśny deszcz”); zmniejszenie zdolności retencyjnej gleby – pogarszanie się struktury gleby w wyniku utraty materii organicznej i używania ciężkiego sprzętu powodującego zagęszczenie podornych warstw gleby.

Dla podsystemu dystrybucji wody są to niewłaściwe procedury eksploatacji (niewłaściwa strategia remontowa i konserwacyjna, deficyt systemu aktywnej kontroli wycieków i systemu monitoringu pracy sieci); sytuacje nadzwyczajne i zdarzenia incydentalne wywołane zjawiskami naturalnymi, katastrofami, atakami terrorystycznymi lub działaniami wojennymi.

Do istotnych zagrożeń dla sieci wodociągowej możemy zaliczyć m.in.: skażenie sieci, awarie podstawowych jej elementów, długotrwałe przerwy w dostawie energii elektrycznej oraz wtórne zanieczyszczenie wody, będące najczęściej skutkiem przemieszczania się miękkich osadów w postaci półpłynnej, które powodują wzrost jej mętności i zabarwienia w kolorze czerwono-brunatno-czarnym.

Natomiast niebezpieczne dla podsystemu instalacji wodociągowej mogą okazać się: zanieczyszczenie wody w instalacji wodociągowej, będące efektem działalności człowieka, zanieczyszczenie wody w instalacji wodociągowej wywołane awarią (usterką lub nieszczelnością), powodujące wymywanie ze ścianek rur szkodliwych substancji i namnażanie mikroorganizmów, a także tzw. przepływy zwrotne. W wyniku przepływu zwrotnego woda pitna z sieci wodociągowej może zostać skażona

zanieczyszczeniami zawartymi w wodzie powracającej do sieci z instalacji wewnętrznej. Dzieje się to, kiedy ciśnienie po stronie sieci wodociągowej jest niższe niż po stronie instalacji wewnętrznej, np. na skutek bardzo dużego poboru wody przez odbiorców lub uszkodzenia wodociągu, lub też kiedy wzrośnie ciśnienie po stronie wewnętrznej instalacji, np. na skutek podgrzewania wody lub pompowania wody ze studni.

Jak wynika z przytoczonych przykładów, awarie systemu zbiorowego zaopatrzenia w wodę stanowią istotny problem i poważną przeszkodę w prawidłowym funkcjonowaniu poszczególnych elementów. Dlatego też opracowuje się tzw. Plany Bezpieczeństwa Wody (ang. Water Safety Plan, WSP), będące prewencyjnym systemem zarządzania systemem zbiorowego zaopatrzenia w wodę. WSP został zaproponowany przez Światową Organizację Zdrowia w celu zapewnienia skutecznej kontroli systemu tak, aby dostarczać nieprzerwanie wodę odpowiedniej jakości i w odpowiedniej ilości. Plan Bezpieczeństwa Wody możemy podzielić na trzy moduły:

- ▶ ocena systemu zaopatrzenia w wodę, czy jako całość zapewnia odpowiednią jakość usług;
- ▶ monitoring – bieżąca kontrola jakości;
- ▶ zarządzanie i komunikacja – przewiduje działania do podjęcia w przypadku pojawienia się zarówno sytuacji standardowych, jak i ekstremalnych.

WSP polega w głównej mierze na: identyfikacji zagrożeń i zdarzeń potencjalnie niebezpiecznych występujących w systemie, poczynwszy od źródła wody, aż do kranu konsumentów, oszacowaniu poziomu zagrożenia, ograniczaniu ryzyka przez zastosowanie środków minimalizujących zagrożenie, minimalizacji ryzyka u źródła. W planie bezpieczeństwa wody rozpoznane i właściwie określone zagrożenia są uszeregowane pod względem ich potencjalnego wpływu na zdrowie konsumentów. W przypadku ograniczonych zasobów i niemożności eliminacji wszystkich zagrożeń usuwane są stopniowo i systematycznie w miarę upływu czasu. Koncepcja WSP wprowadza proces walidacji i weryfikacji skuteczności systemów kontroli zarządzania w celu zapewniania jakości i bezpieczeństwa wody do picia.

W ramach systemu zbiorowego zaopatrzenia w wodę wyróżniamy podmioty wiodące i wspierające. Do podmiotów wiodących zalicza się

przede wszystkim: ministra właściwego do spraw gospodarki wodnej, jednostki samorządu terytorialnego (jst) odpowiedzialne za realizację zadań związanych z zaopatrzeniem ludności w wodę, podmioty realizujące zadania jst (spółki gminne i przedsiębiorstwa wodnokanalizacyjne), właścicieli ujęć wodnych, Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie (Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej, regionalne zarządy gospodarki wodnej, zarządy zlewni, nadzory wodne), Państwową Inspekcję Sanitarną (inspekcje do spraw sanitarnych i epidemiologicznych), wojewódzkie i lokalne inspekcje właściwe do spraw jakości wody, właścicieli wewnętrznych systemów wodociągowych. Natomiast podmiotami wspierającymi SZZW są: laboratoria ochrony środowiska i zdrowia publicznego, resort do spraw zdrowia, rządowy pełnomocnik do spraw ochrony środowiska, podmioty realizujące na rzecz przedsiębiorstw wodno-kanalizacyjnych usługi ochrony obiektów wodociągowych, zespoły zarządzania kryzysowego na poszczególnych poziomach (krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym, podmioty krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, wydzielone pododdziały siły zbrojnych. Wskazane podmioty realizują przydzielone im zadania zarówno w przypadku stabilnej sytuacji, jak i w czasie rzeczywistych zagrożeń.

Nadzór nad systemami zbiorowego zaopatrzenia w wodę pełni administracja samorządowa (gminna i powiatowa), do której podstawowych zadań należą m.in. podejmowanie czynności kontrolnych w zakresie ochrony systemów zaopatrzenia w wodę oraz sprawdzanie stopnia gotowości przedsiębiorstw wodociągowych w przypadku pojawienia się sytuacji kryzysowej.

Julia Anna Gawęcka

Ustawa z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków, Dz. U. 2001 Nr 72, poz. 747, z późn. zm.; Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej 2023, <https://www.gov.pl/web/rcb/narodowy-program-ochrony-infrastruktury-krytycznej> [dostęp 02.03.2024]; S. Denczew, *Zarządzanie systemem zaopatrzenia w wodę*, „Ochrona Środowiska” 2005, nr 4; J. Kowalski, *Podmiotowy i przedmiotowy wymiar ochrony infrastruktury krytycznej w aspekcie zagrożeń asymetrycznych*, s. 340-354, <https://wspia.eu/media/vobhm5j3/37-kowalski.pdf> [dostęp 05.03.2024]; M. Kulbik, *Wpływ*

warunków hydraulicznych w sieci wodociągowej na wtórne zanieczyszczenie wody, [w:] *Zaopatrzenie w wodę, jakość i ochrona wód – zagadnienia współczesne*, t. 2, (red.) J. F. Lemański, F. Zabawa. Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych. Oddział Wielkopolski, Poznań 2010; I. Zimoch, E. Szymura, *Czynniki ryzyka dostaw wody do konsumenta*, [w:] *Zaopatrzenie w wodę, jakość i ochrona wód – zagadnienia współczesne*, t. 2, (red.) J. F. Lemański, F. Zabawa. Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych. Oddział Wielkopolski, Poznań 2010; A. Machnac, *Metody rozpoznawania, wyznaczania i projektowania infrastruktury krytycznej na potrzeby ochrony ludności oraz zapewnienia funkcjonowania organów administracji*, „Wiedza Obronna” 2011, nr 2; J. Rak, *Dopuszczalne ryzyko zdrowotne związane z konsumpcją wody wodociągowej*, „Gaz, Woda i Technika Sanitarna” 2009, nr 3; J. Rak, B. Tchórzewska-Cieślak, D. Szpak, *Paradygmaty analizy i oceny ryzyka w systemach wodociągowych*, „Instal” 2019, nr 10; D. Szpak, B. Tchórzewska-Cieślak, *Analiza awaryjności sieci wodociągowej w aspekcie bezpieczeństwa funkcjonowania infrastruktury krytycznej*, „Chemik” 2014, nr 68; D. Szpak, B. Tchórzewska-Cieślak, *Metoda analizy i oceny bezpieczeństwa ujęć wód powierzchniowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2011; Z. W. Kundzewicz, M. Zalewski, A. Kędziora, E. Pierzgałski, *Zagrożenia związane z wodą*, „Nauka”, 2010, nr 4; *Plany Bezpieczeństwa Wody*, <https://www.igwp.org.pl/plany-bezpieczenstwa-wody/> [dostęp 07.03.2024].

SYTUACJA OPERACYJNA – ogół czynników i okoliczności, jakie mogą mieć znaczenie i wpływ na możliwości planowanej pracy operacyjnej. Korzystna sytuacja operacyjna to taka, która umożliwia dalsze przedsięwzięcia operacyjne. Może ona być wynikiem wcześniej zrealizowanej kombinacji operacyjnej. Niekiedy jednak zachodzi jako splot szeregu przypadkowych zdarzeń. Niekorzystna sytuacja operacyjna to taka, która znacznie utrudnia lub uniemożliwia dalsze przedsięwzięcia operacyjne.

Przykładami korzystnych sytuacji operacyjnych mogą być różnorodne okoliczności. Będzie to czyjaś nieobecność w danym miejscu, która mogłaby zaszkodzić działaniom operacyjnym, takim jak np. tajne wejście czy działania agenturalne lub werbunkowe bądź utrudnić je. W innych przypadkach z kolei będzie to czyjaś obecność w danym miejscu mogąca np. uwiarygodnić działania funkcjonariusza pod przykryciem czy agenta służb specjalnych. Korzystną sytuacją operacyjną będzie zawsze awans agenta służb specjalnych na bardziej eksponowane stanowisko państwowe bądź na stanowisko, z którym wiąże się szerszy dostęp do informacji

państwowych. W sytuacji wnikięcia agentury w struktury prowadzące wrogą czy przestępczą działalność wszelkie zdarzenia uwiarygadniające agenturę będą korzystnymi sytuacjami operacyjnymi. Sytuacje operacyjne niekoniecznie muszą polegać na szeregu skomplikowanych czynników. Nierzadko ich zaistnienie jest wynikiem nad wyraz trywialnych zdarzeń. Niekiedy jednak wymagają nałożenia się na siebie całego ciągu różnorodnych okoliczności. Jak wspomniano, korzystne sytuacje operacyjne mogą być również wynikiem zdarzeń przypadkowych. Pytaniem otwartym pozostaje, na ile w działaniach służb specjalnych rola przypadku odgrywa pierwszoplanowe znaczenie. Niewątpliwie przypadek może zarówno agregować plany służb specjalnych, jak i je niweczyć.

Dla skutecznego werbunku niezbędne jest zawsze zaistnienie lub wytworzenie korzystnej sytuacji operacyjnej, która pozwoli na jego pomyślne przeprowadzenie. Również inne metody pracy operacyjnej obok wymienionych już tajnego wejścia, działań agenturalnych czy werbunkowych niekiedy nie mogą być skutecznie realizowane przy niekorzystnej sytuacji operacyjnej. W szczególności metody takie jak:

- ▶ tajne zatrzymanie;
- ▶ operacja specjalna (polityczno-dyplomatyczna; ekonomiczna; propagandowo-ideologiczna; wojskowa/paramilitarna);
- ▶ przedsięwzięcia aktywne;
- ▶ transakcje pozorne;
- ▶ gra operacyjna;
- ▶ wykorzystanie sytuacji wtórnikowej;
- ▶ obca flaga;

wymagają korzystnej sytuacji operacyjnej dla ich skuteczności.

Dla lepszego zobrazowania powyższych spostrzeżeń warto oprzeć się na przykładach historycznych. Z nich bowiem można czerpać wiedzę o zaistnieniu, bądź nie, korzystnych sytuacji operacyjnych.

Operacja „Trust” po dziś dzień stanowi pewien model działalności służb specjalnych, w tym zwłaszcza rosyjskich, w operowaniu informacją, sianiu dezinformacji i finalnie doprowadzeniu do dezintegracji przeciwnika. Jej zaprojektowanie i wdrożenie stało się możliwe dzięki zaistnieniu korzystnej sytuacji operacyjnej. Wszystko zaczęło się w lecie 1921 r. w dzisiejszej stolicy Estonii Talline. Miasto to wówczas nosiło nazwę Rewel.

Z bolszewickiej Rosji przyjechał do niego koleją Aleksander Jakuszew, były urzędnik carski. Jakuszew mimo to był wówczas zatrudniony na eksponowanym stanowisku w Ludowym Komisariacie (Ministerstwie) Handlu Wewnętrznego. Wynikało to z faktu, że bolszewikom brakowało ludzi wykształconych oraz fachowców. Jakuszew miał kochankę, która formalnie była żoną oficera Białej Armii, Trojkowa. Pojechał do Rewla, by na neutralnym gruncie, poza granicami Rosji, spotkać się z Trojkowem w sprawach osobistych. Chciał bowiem prosić go o zgodę na rozwód, by móc zalegalizować swój związek z kochanką. Do spotkania doszło. Rozmowa odbyła się w kulturalny sposób. Po ustaleniu spraw osobistych mężczyźni rozmawiali o polityce. Jakuszew, mimo że pracował dla bolszewików, zwierzył się Trojkowowi, iż nastroje w Rosji pod rządami komunistów są fatalne. Jednocześnie w przesadny sposób przedstawił rzekome istnienie w kraju silnego ruchu opozycyjnego. Trojkow zafrasowany tym, co mu powiedział Jakuszew, przesłał raport z rozmowy do działaczy Białej Emigracji. Napisał w nim, że od wysokiego urzędnika bolszewickiego dowiedział się o istnieniu w Rosji silnej opozycji. Raport Trojkowa rozprzestrzenił się wśród Białej Emigracji na zachodzie Europy. Siłą rzeczy trafił również do agentury CzK uplasowanej w tym środowisku. Centrala w Moskwie powzięła tym samym wiedzę o raporcie. CzK ustaliła, że rozmówcą Trojkowa był Jakuszew. Został on wraz z kochanką aresztowany. Zaistniała korzystna sytuacja operacyjna, jak widać będąca splotem szeregu okoliczności, pozwoliła na jej wyzyskanie przez służby specjalne bolszewickiej Rosji. Wysoki funkcjonariusz CzK, dezertier z Wojska Polskiego, Wiktor Steckiewicz, działając pod przykryciem, posługując się nazwiskiem Kolesnikow, udał się do Rewla, by tam spotkać się z Trojkowem. Przekazał mu pozdrowienia od rzekomego przyjaciela, Jakuszewa. Steckiewicz jako Kolesnikow ugruntował mylne przekonanie Trojkowa o istnieniu opozycji antykomunistycznej w Rosji. W ten sposób doszło do zawiazania długoletniej „współpracy” Białej Emigracji, a później także służb specjalnych szeregu państw europejskich z Monarchistyczną Organizacją Centralnej Rosji (MOCR). Organizacja ta w rzeczywistości nie była żadną opozycją, tylko podmiotem w całości kontrolowanym przez CzK, a później GPU i OGPU. Realizacja operacji „Trust” pozwoliła służbom specjalnym Moskwy na:

- ▶ penetrację środowiska Białej Emigracji oraz jej dezintegrację;
- ▶ karmienie obcych wywiadów dezinformacją;
- ▶ karmienie społeczeństw zachodnich dezinformacją na temat Związku Sowieckiego;
- ▶ pozyskanie bezcennych informacji o działalności obcych wywiadów;
- ▶ pozyskanie środków finansowych od obcych wywiadów (rzekomo mających wspierać MOCR);
- ▶ przechwytywanie i eliminację wysłanników obcych wywiadów;
- ▶ wytworzenie sytuacji, w której wywiady państw zachodnich czy Polski stają się nieufne wobec własnych funkcjonariuszy i agentów oraz wobec siebie nawzajem.

Wskazać należy, że wszystko to stało się możliwe dzięki wyzyskaniu korzystnej sytuacji operacyjnej związanej z zaistnieniem i przebiegiem spotkania Jakuszewa z Trojkowem w Rewlu. Nadmienić należy, że w jednym z dalszych etapów operacji „Trust” wyzyskano inną korzystną sytuację operacyjną w postaci zaginięcia podczas wojny domowej w Rosji syna byłego członka carskiego parlamentu, Wasilija Szulgina, by pod pretekstem pomocy ze strony MOCR w jego odszukaniu zwabić ojca do Związku Sowieckiego.

Specyficznymi odmianami sytuacji operacyjnej są sytuacja operacyjna terenu oraz sytuacja wtórnikowa.

Sytuacją operacyjną terenu jest ogół uwarunkowań determinujących możliwości prowadzenia działań wywiadowczych. Składają się nań czynniki o charakterze trwałym bądź nietrwałym. Mogą one być ograniczone w swym występowaniu do określonego miejsca lub obejmować swym zasięgiem teren całego państwa. Jan Henryk Larecki widzi sytuację operacyjną terenu w dwóch wymiarach. Pierwszy z nich to sytuacja wywiadowcza terenu. Składają się na nią w szczególności:

- ▶ struktura i kondycja służb specjalnych przeciwnika;
- ▶ stosowane przez służby specjalne przeciwnika metody pracy operacyjnej;
- ▶ swoboda poruszania się;
- ▶ występowanie obowiązku posiadania przy sobie dokumentów identyfikacyjnych;

- ▶ stosunek obywateli do własnego państwa;
- ▶ struktura etniczna państwa;
- ▶ występowanie konfliktów społecznych;
- ▶ skala przestępczości;
- ▶ skuteczność organów ścigania;
- ▶ skuteczność wymiaru sprawiedliwości;
- ▶ poziom wykształcenia przeciętnego obywatela.

Drugi wymiar to sytuacja kontrwywiadowcza terenu, na którą składają się w szczególności:

- ▶ reżim kontrwywiadowczy na danym terenie bądź w danym państwie;
- ▶ rozmieszczenie i użyteczność systemu monitoringu wizyjnego w przestrzeni publicznej;
- ▶ zdarzenia powodujące wzmożone akcje kontrolno-rozpoznawcze (akty terrorystyczne, stany pogotowia militarnego);
- ▶ liczba i skuteczność miejscowych służb kontrwywiadowczych i policyjnych;
- ▶ rygory kontroli przy ważnych obiektach państwowych;
- ▶ stan kontroli na przejściach granicznych;
- ▶ nastroje społeczne.

Sytuacja operacyjna terenu wymaga nieustannego monitorowania i odnotowywania wszelkich w niej zmian celem optymalizacji podejmowanych działań operacyjnych.

Sytuacja wtórnikowa zachodzi w momencie powzięcia przez służbę specjalną wiedzy o konkretnej osobie mogącej być tzw. dawcą sytuacji (tzn. tożsamości) dla nielegala. Opierając się na ustaleniach Sławomira Cenckiewicza, jako przykład można tu podać plany z kwietnia 1966 r. ppłk. Mirosława Wojciechowskiego z Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Bazując na doświadczeniach GRU, zaproponował on metodę pozyskiwania dawców sytuacji przez porwania nieletnich na Zachodzie. Jego zdaniem korzystna sytuacja operacyjna, zwłaszcza w wielkich miastach Stanów Zjednoczonych, sprzyjała zaistnieniu sytuacji wtórnikowej. Warto w tym miejscu zacytować obszerniejsze fragmenty opracowania ppłk. Wojciechowskiego przytaczane przez Sławomira Cenckiewicza: „operacje plasowania należy przeprowadzić o wiele staranniej, rzec by

można w sposób organiczny, zaczynając od uchwycenia (wytypowania) tożsamości przyszłego nieleżała w okresie stosunkowo wcześniej młodości. Innymi słowy należy wybrać do wykorzystania tożsamość młodego człowieka (lat 14) rzeczywiście żyjącego. Stany Zjednoczone, szczególnie wielkie ośrodki miejskie, stanowią swego rodzaju dżunglę społeczną. Jest tam wiele bezdomnych dzieci i młodzieży. Należy wytypować z tego środowiska młodego człowieka i nielegalnie przywieźć go do Polski [de facto porwać – przyp. J.P.], a na jego miejsce wywieźć naszego człowieka [tj. nieleżała – przyp. J.P.] posługującego się tożsamością wywiezionego. Takich bezdomnych osobników łatwo jest wyrwać ze środowiska (nie mają rodziny, nie wyjeżdżali za granicę, nie wyrabiali paszportów). Nie mając perspektyw godziwego życia, skłonni są iść na wszystko, do awanturnictwa włącznie. W oparciu o nagrane opowiadania przywiezionego będzie można przeszkolić kandydata na nieleżała i wytransportować do USA. Zakładam, że osobnik przywieziony z USA ma 14 lat. Dodając do tego 2–3 lata szkolenia kandydata na nieleżała, otrzymujemy 16–17 lat. Jeżeli kandydat na nieleżała jest człowiekiem drobnym i wątłym, może mieć z powodzeniem o 2–3 lata więcej, niż wskazuje na to przechwycona tożsamość. W efekcie nasz nieleżał w chwili wyjazdu za granicę miałby około 19–21 lat”.

Z powyższym planem wiązało się jednak oczywiste niebezpieczeństwo dekonspiracji uplasowanego za granicą nieleżała przez zgłoszenie się dawcy sytuacji na terenie Polski do przedstawicielstwa kraju pochodzenia. Tym samym doszłoby do zaistnienia niekorzystnej sytuacji operacyjnej uniemożliwiającej dalsze działanie nieleżała i potrzebę przybrania przez niego nowej tożsamości (tzw. skóry) lub, gdyby nie było to możliwe, jego ewakuacji. By tego uniknąć, ppłk Wojciechowski wysunął uwiązanie przywiezionego obcokrajowca przez skompromitowanie go wobec władz kraju jego pochodzenia. W tym celu zaproponował w szczególności zastosowanie kombinacji operacyjnej. Miała ona polegać postawieniu obcokrajowca wobec okoliczności, które spowodują u niego przekonanie, że dokonał zabójstwa na swoim rodaku. Tym samym stworzono by korzystną sytuację operacyjną. Przedstawił w tym zakresie poniższy scenariusz kombinacji operacyjnej: „Statek wiozący nielegalnie obcokrajowca z USA zawija po drodze do jednego z portów w Ameryce Łacińskiej. Chłopiec wraz

z opiekującym się nim marynarzem wychodzą na ląd. Zwiedzają port, zaglądają do kilku barów, wypijają 2–3 whisky. W pewnym momencie marynarz lekko zaniepokojony powiada, że chyba są śledzeni, i po chwili potwierdza obawy, opisując chłopcu chodzącego za nimi osobnika. Wracając o zmroku do portu, napotykają przy nabrzeżu w bezpośrednim sąsiedztwie statku opisanego osobnika (wysoki, krótko podstrzyżony, żuje gumę). Podekscytowany przygodą ucieczki i dalekiej podróży po obcych krajach, zamroczony alkoholem chłopiec widzi w stojącym na nabrzeżu osobniku koniec frapującej przyszłości. Rozmowa z osobnikiem rozwiewa resztę wątpliwości i poinstruowany uprzednio przez marynarza chłopiec, korzystając z nieuwagi Jankesa, na dany znak popycha go do wody. Osobnik niknie pod wodą, wypływa chwilę na powierzchnię i idzie na dno. Marynarz z chłopcem chronią się na statku, który po kilku godzinach odpływa bez przeszkód. Po takim umiejętnościem zaaranżowanym zajściu (w świadomości chłopca będzie to zabójstwo funkcjonariusza FBI) praktycznie można wykluczyć z jego strony próby skontaktowania się z ambasadą amerykańską”. Jak słusznie zauważa Sławomir Cenckiewicz, przedstawienie przez ppłk. Wojciechowskiego powyższego scenariusza mogło być jedynie kamuflażem innego faktycznego rozwiązania niekorzystnej sytuacji operacyjnej przez zabójstwo porwanego, którego miał zastąpić nieleżał, w celu ochrony nowej tożsamości tego ostatniego. W tym wypadku zabójstwo porwanego stanowiłoby korzystną sytuację operacyjną, jednak przy założeniu, że nigdy nie zostałyby wykryte.

Jakub Purchla

S. Cenckiewicz, *Transformacja*, Wydawnictwo LTW, Dziekanów Leśny 2022; J. H. Larecki, *Wielki leksykon tajnych służb świata*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2017; J. Piekalkiewicz, *Dzieje szpiegostwa*, Czytelnik, Warszawa 1999; M. Świerczek, *Modus operandi GPU na przykładzie operacji „Trust” opisanej w Trioch stolicach W.W. Szulgina. Próba analizy*. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2015, nr 12; R. Buliński, *Operacja „Trust” – majstersztyk kontrwywiadu sowieckiego*, 31.03.2016, <https://wiekdwudziesty.pl/operacja-trust-majstersztyk-kontrwywiadu-sowieckiego/> [dostęp 15.03.2024].

SWORZEŃ GEOPOLITYCZNY (oś geopolityczna, ang. *geopolitical pivot*) – to określenie państwa, którego znaczenie na arenie międzynarodowej nie wynika z jego potęgi czy ambicji, ale z ważnego położenia geograficznego oraz zasobów surowcowych, którymi dysponuje. Pojęcie sworzni geopolitycznego wprowadził do użytku Profesor Zbigniew Brzeziński (1928–2017). W pracy: *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviet Contest* (1986 r.) zauważył, że na styku rywalizujących bloków – zachodniego i wschodniego – znajdują się „kraje osiowe”, których opanowanie ma istotne znaczenie dla rezultatu końcowego trwającej „zimnej wojny”. Kluczową rolę tych państw dla globalnych stosunków międzynarodowych potwierdził w koncepcji Wielkiej Szachownicy, której założenia zawarł w książce: *The Great Chessboard: American Dominance and Its Geostrategic Imperatives*, opublikowanej w 1997 r. (polski przekład „Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej” z 1998 r.).

Status sworzni geopolitycznych posiadają kraje szczególnie ważne dla światowego układu sił, które odgrywają istotną rolę w polityce największych graczy geostrategicznym, umożliwiając im dostęp do ważnych obszarów lub dostęp ten blokując. Niekiedy samo istnienie sworzni wpływa na politykę czy kulturę poszczególnych graczy, może decydować o możliwościach obronnych sąsiednich państw, a nawet pełnić funkcję tarczy obronnej dla całego regionu. Co znamienne, przez państwa zakwalifikowane do kategorii sworzni geopolitycznych często przebiegają najważniejsze szlaki handlowe. Przez ich terytoria często prowadzą trasy rurociągów zaopatrujących świat zachodni w surowce energetyczne oraz pozostają one na linii styku wpływów mocarstw globalnych, tj. USA, Rosji czy Chin. Znaczenie kategorii sworzni geopolitycznego jest ściśle związane ze stabilnością państw określanych tym mianem. Skutki ich potencjalnej niestabilności mogą prowokować zachowania mocarstw oraz wywierać wpływ na sytuację w regionie.

Aby zidentyfikować państwa pełniące funkcję sworzni geopolitycznych, należy określić miejsce poszczególnych krajów na tzw. szachownicy światowej rywalizacji o potęgę, pozycję i wpływy. Nie wystarczy tylko ich wysoka pozycja w rankingach potęgi państw. Istotna jest również specyfika środowiska bezpieczeństwa, w jakim funkcjonują, oraz określenie ich interesów. Kluczowa rola, jaką odgrywają państwa sworznie w środowisku

międzynarodowym, powoduje, że pozostałe kraje próbują je pozyskać dla własnych interesów, niejednokrotnie udzielając im wsparcia materialnego i niematerialnego oraz chroniąc i wspierając na arenie międzynarodowej. Do grona państw pełniących funkcję sworzni geopolitycznych Zbigniew Brzeziński zaliczył 5 krajów: Ukrainę, Azerbejdżan, Koreę Południową, Turcję oraz Iran.

Ukraina została uznana za sworzeń geopolityczny z uwagi na jej istotne znaczenie dla Rosji. Już samo istnienie państwa ukraińskiego jako niepodległego kraju wpływa na pozycję Rosji i jej geopolitykę. Z uwagi na bliskość kulturową i religijną Rosjanie mają skłonność do traktowania Ukrainy jako regionu im bliskiego i podległego. Tak było w okresie caratu, za czasów Związku Radzieckiego i tak pozostało do czasów współczesnych. Z racji swego położenia i posiadanych zasobów naturalnych Ukraina stanowi łącznik między Rosją a obszarem zachodnim. Jeżeli Moskwa zdobędzie władzę nad Ukrainą, wraz z jej obywatelami, ogromnymi bogactwami naturalnymi oraz dostępem do Morza Czarnego, automatycznie odzyska możliwość stania się potężnym imperium spinającym Europę i Azję. Zdobycie kontroli nad państwem ukraińskim stworzy zatem imperium eurazjatyckie, natomiast suwerenna Ukraina odcina Rosję od Zachodu i ogranicza ją tylko do roli imperium azjatyckiego. Oznacza to, że tak naprawdę od Ukrainy zależy, czy Rosja stanie się państwem prodemokratycznym czy pozostanie submocarstwem azjatyckim. Tym faktem należy tłumaczyć działania Rosji w stosunku do Ukrainy: aneksję Krymu w 2014 r. i prowadzony konflikt w Donbasie oraz pełnoskalową agresję prowadzoną od 24 lutego 2022 r. Jak długo Ukraina zachowa niepodległość, tak długo pozostanie ona sworznem geopolitycznym regionu. Utrata niepodległości miałaby konsekwencje dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej, szczególnie dla Polski, przekształcając ją w sworzeń geopolityczny na wschodniej granicy Europy. W interesie Rosji leży zatem odcięcie Ukrainy od Zachodu oraz uniemożliwienie jej integracji ze strukturami NATO i Unii Europejskiej. Sukces rosyjskich przedsięwzięć będzie zależny nie tylko od utrzymywania destabilizacji tego państwa, lecz także od skali wsparcia militarnego, gospodarczego i politycznego ze strony Zachodu.

Rolę sworzni geopolitycznego na euroazjatyckiej szachownicy odgrywa również Azerbejdżan, który pomimo swoich ograniczonych rozmiarów

i niewielkiej liczby ludności posiada doniosłe znaczenie geopolityczne. Dysponuje bowiem ogromnymi zasobami surowców energetycznych i pełni funkcję „przedsionka” do bogactwa krajów basenu Morza Kaspijskiego i Azji Środkowej. Silna pozycja Azerbejdżanu w regionie, położenie na strategicznym skrzyżowaniu Północy z Południem i Wschodu z Zachodem czyni ten kraj ważnym elementem w zmieniających się rozgrywkach najważniejszych mocarstw takich jak Rosja, USA, Turcja oraz Unia Europejska. Niepodległy Azerbejdżan, połączony rurociągami z zachodnimi rynkami nieprzechodzącymi przez obszary kontrolowane przez Rosję, staje się również niezwykle ważnym pomostem zapewniającym gospodarcom krajów rozwiniętych dostęp do republik Azji Środkowej, bogatych w surowce energetyczne. Jeśli Azerbejdżan znalazłby się pod całkowitą kontrolą Rosji, to pod jej kontrolą znalazłby się także jego zasoby ropy naftowej, jak również zagrożona byłaby niepodległość państw regionu. Zatem podobnie jak w przypadku Ukrainy, przyszłość Azerbejdżanu i Azji Środkowej ma kluczowe znaczenie dla określenia przyszłości wpływów Rosji w tym regionie i na świecie. Azerbejdżan stara się umiejętnie grać swoim położeniem i możliwościami, jakie daje mu posiadany potencjał energetyczny. Polityka zagraniczna i sąsiedzka tego kraju od lat jest niezwykle aktywna i przynosi wiele pozytywnych rezultatów, zwłaszcza w zakresie tranzytu ropy z Kazachstanem oraz budowy rurociągów między Unią Europejską a Turkmenią. Pozycja Azerbejdżanu w regionie jest silna jednak nie tylko ze względu na relacje z byłymi republikami związkowymi. Azerowie rozgrywają przede wszystkim istotną politykę zarówno z Rosją, jak i z Zachodem. Zagrożenie ze strony Kremla i brak gwarancji zachodnich sprawiają, że Azerbejdżan staje się coraz bardziej zamknięty wewnętrznie, unikający poważniejszych kontaktów politycznych z Unią Europejską i Rosją. Skutkuje to zmianami wewnątrz struktury politycznej kraju, który powoli zaczyna zmierzać w autorytarnym kierunku, represjonując opozycję oraz ograniczając wpływy organizacji międzynarodowych czy pozarządowych. Sprawia to, że współpraca z Unią Europejską zaczyna mieć charakter coraz bardziej techniczny, związany wyłącznie z wymianą surowców niż charakter pogłębionej współpracy politycznej i gospodarczej.

Szczególnym typem sworzni jest Korea Południowa, której geopolityczne znaczenie nie jest bezpośrednio związane z surowcami

energetycznymi czy szlakami komunikacyjnymi. Pozycja Korei wynika bezpośrednio z jej lokalizacji w strefie wpływów dwóch najważniejszych graczy Azji Wschodniej – Chin oraz USA – i roli bufora bezpieczeństwa, jaką odgrywa wobec Korei Północnej i Chin. W związku z tym, że Korea Południowa jest bardzo silnie związana sojuszami ze Stanami Zjednoczonymi i pozwala na stacjonowanie wojsk amerykańskich na swoim terytorium, zmniejsza znaczenie militarne USA w Japonii. Oznacza to, że Stany Zjednoczone skutecznie chronią Japonię z bezpiecznej odległości, zapobiegając jednocześnie jej potencjalnym dążeniom niepodległościowym i przekształceniu się w niezależną potęgę militarną. Nie bez znaczenia dla dobrych relacji południowokoreańsko-amerykańskich pozostają również wciąż silna gospodarka koreańska oraz fakt, że obszar tego kraju to dla Stanów Zjednoczonych istotny przyczółek wojskowy, również w kontekście ochrony Tajwanu. Jakakolwiek zmiana geopolityczna Korei Południowej, czy to przez zjednoczenie z Północą, czy znalezienie się w strefie wpływów Chin, zmieniłaby diametralnie rolę USA na Dalekim Wschodzie. Dlatego położenie Korei Południowej stanowi jedną z podstaw strategii USA wobec tego regionu. Dla Chińskiej Republiki Ludowej podział Korei i istnienie dwóch państw koreańskich jest jednocześnie źródłem zysków i strat. Z jednej strony, skutecznie angażuje to uwagę i środki USA na Półwyspie, co sprzyja rozwojowi interesów chińskich w innych regionach Azji. Z drugiej jednak strony, częste działania zaczepne Korei Północnej nie spotykają się z aprobatą Pekinu. Korea Południowa zdaje sobie doskonale sprawę ze swojego wyjątkowego położenia między dwoma mocarstwami, stając się niejako źródłem miękkiej siły w regionie i stanowiąc platformę dialogu i współpracy.

Rola Turcji jako sworzni wynika z niepowtarzalnego położenia tego kraju pod względem znaczenia geopolitycznego. Lokalizacja na skrzyżowaniu tras handlowych, rurociągów, gazociągów oraz różnych kultur, czyni Turcję kluczowym elementem polityki najważniejszych graczy regionu. Krzyżują się tutaj bowiem interesy Unii Europejskiej (Rumunia, Bułgaria, potencjalnie Turcja), Rosji (Kaukaz, Krym, Ukraina), USA (Ukraina, Gruzja, Bliski Wschód), a także NATO (Turcja, Bułgaria, Rumunia, Grecja). Z jednej strony, Turcja pełni funkcję stabilizatora w regionie Morza Czarnego, potencjalnie zapobiegając rosyjskiej ekspansji w kierunku Morza

Śródziemnego, i kontroluje cieśniny łączące Morze Czarne z Morzem Śródziemnym. Z drugiej strony, równoważy wpływy Rosji na Kaukazie. Stanowi również jedną z najważniejszych flank NATO i odgrywa rolę „kotwicy” Sojuszu na tym obszarze. Turcja to swoiste „państwo izolator”, które będąc stale pod wpływem wydarzeń i polityki kilku regionów jednocześnie, podlega wpływom Europy, Kaukazu i Bliskiego Wschodu.

Turcja, będąca krajem położonym w sąsiedztwie państw dysponujących połową światowych zasobów surowców energetycznych, korzysta z tego przywileju, pozyskując zdecydowaną większość swojego zapotrzebowania na te surowce z importu. Stanowi również korytarz energetyczny dla Europy, stwarzając możliwość stabilizowania tranzytu ropy naftowej i gazu na Zachód, głównie z Turkmenii i Kazachstanu. Turcja jest ponadto szybko rozwijającą się potęgą gospodarczą, której sercem jest grupa firm o zdolności konkurencyjnej na rynku globalnym. Dzięki nim, państwo staje się handlowym centrum regionu, wykorzystującym lukratywne rynki eksportowe Rosji i Bliskiego Wschodu i przyciągającym inwestycje warte miliardy dolarów. Turcja to także potęga militarna – posiada jedną z najsilniejszych armii w NATO. Szacuje się, że potencjał bojowy tej armii plasuje się na drugim miejscu w Sojuszu, za Stanami Zjednoczonymi. Z uwagi na istotne znaczenie Turcji jako sworzni geopolitycznego, zdaniem Zbigniewa Brzezińskiego, Stany Zjednoczone powinny wspierać przystąpienie tego kraju do UE i wciągać ją do zachodniego i prodemokratycznego kręgu politycznego. Bowiernak długo, jak islamiści nie przejmą kontroli nad państwem tureckim, ono samo pozostanie przyczółkiem modernizacji w stylu zachodnim. Współczesna polityka regionalna Turcji realizowana jest w myśl zasady „zero problemów i maksimum współpracy”. Świadczą o tym postępująca normalizacja stosunków z Grecją, próby zakończenia konfliktu z Armenią, podejmowanie działań na rzecz rozwoju stosunków dyplomatycznych. Na korzyść Turcji w regionie przemawia również fakt, że coraz bardziej staje się pożądanym modelem funkcjonowania państwa dla świata arabskiego – stanowi dobry przykład współistnienia demokracji i Islamu.

Iran pełni funkcję sworzni geopolitycznego, będąc jednocześnie państwem aktywnym geostrategicznie. O jego kluczowym znaczeniu międzynarodowym decyduje położenie geograficzne, które m.in. umożliwia

dostawy ropy naftowej z pominięciem terytoriów rosyjskich. Iran kontroluje bowiem cieśninę Ormuz, najważniejszą na świecie drogę transportu ropy naftowej, która stanowi wyjście z Zatoki Perskiej na Ocean Indyjski. Sojusz USA z Iranem zmniejszyłby presję energetyczną na Azerbejdżan, kraj kluczowy dla przepływu surowców z Morza Kaspijskiego na Zachód. Powoduje to, że Turcja i Iran toczą walkę o wpływy wokół Morza Kaspijskiego i Azji Centralnej. Iran jest ponadto ważnym partnerem Chin w realizacji programu „Jeden pas i jedna droga”, który ma na celu reaktywację Jedwabnego Szlaku. Jest też największym szyickim krajem na świecie, a jego lokalizacja obok „ideologicznych wrogów” – sunnitów (Arabia Saudyjska) – determinuje w znacznym stopniu kierunki polityki zagranicznej państwa. Od czasu porozumienia dotyczącego irańskiego programu rozwoju broni jądrowej (2015) i zniesienia sankcji gospodarczych Iran staje się coraz istotniejszym graczem w obszarze Bliskiego Wschodu. Wykorzystuje więc swoją pozycję i coraz bardziej otwiera się gospodarczo również na Zachód.

Każdy z krajów pełniących funkcję sworzni geopolitycznego jest na arenie światowej ważnym elementem polityki międzynarodowej, a zarazem kluczowym dla budowania stabilizacji i bezpieczeństwa w swoim regionie. Ich pozycja (może z wyjątkiem Turcji) nie wynika z potęgi militarnej czy też gospodarczej, ale ze strategicznego położenia geograficznego oraz potencjału surowcowego, jakim dysponują. Relacje z państwami sworzniami są ważnym elementem polityki największych graczy międzynarodowych. Ewentualna gwałtowna destabilizacja któregoś ze sworzni może prowadzić do poważnego zachwiania bezpieczeństwa w danym regionie. Przykładem jest sytuacja Ukrainy, która posiada zdolność do zmiany geopolityki kontynentu, a zwłaszcza Europy Środkowo-Wschodniej, działając jako tarcza ochronna przed rosyjską agresją imperialną, a także jako środek ciężkości dla państw postkomunistycznych należących już do świata Zachodu. Obecnie sworznie geopolityczne wciąż są kluczowymi elementami w polityce międzynarodowej największych mocarstw i rola, jaką Zbigniew Brzeziński przypisał tym krajom, mimo upływu lat, jest wciąż aktualna.

Sabina Olszyk

Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, Politeja, Warszawa 1998; P. Nowak, *Sworzenie wielkiej szachownicy Zbigniewa Brzezińskiego – współczesne znaczenie geopolityczne*. „Przegląd Geopolityczny”, 2017, nr 22, s. 73-85; J. Stańczyk, *Wpływ Ukrainy, jako sworznia geopolitycznego, na bezpieczeństwo w Europie Środkowo-Wschodniej*. „Studia Wschodnioeuropejskie”, 2023, t. 2, nr 19, s. 110-147, <http://swe.uw.edu.pl/19.2.7.pdf> [dostęp: 10.02.2024]; Zbigniew Brzeziński: *Ukraina jako sworzeń geopolityczny*, <https://geopolityka.net/ukraina-jako-sworzen-geopolityczny/> [dostęp: 13.02.2024].

SZALIKOWCY – to subkultura kibiców piłki nożnej, której członkowie wyróżniają się noszonymi na szyjach klubowymi szalikami, w barwach i z logo ich ulubionej drużyny Stanowią oni jedno z poważniejszych zagrożeń w przestrzeni publicznej, zwłaszcza w dużych aglomeracjach. Są często sprawcami poważnych zbiorowych zakłóceń porządku i bezpieczeństwa. Do przywracania spokoju Policja jest zmuszona wówczas używać pododdziałów zwartych, które często posługują się środkami przymusu bezpośredniego takimi jak: wodne środki obezwładniające, konie służbowe, pociski niepenetracyjne czy chemiczne środki obezwładniające. Tak poważny arsenał jest konieczny do opanowania zamieszek, których uczestnicy uzbrojeni są w kamienie, pałki, a niekiedy tasaki czy maczety. Do zajęć dochodzi nie tylko na samych trybunach podczas meczu, lecz także na ulicach, gdy zantagonizowane grupy docierają na stadion lub opuszczają go. Często następuje również organizowanie tzw. „ustawek”, gdy ich uczestnicy umawiają się na konfrontację, która odbywa się w miejscach publicznych, z reguły przy użyciu niebezpiecznych narzędzi. Trudno się więc dziwić, że tego rodzaju ekscesy kończą się nie tylko dewastacją infrastruktury stadionowej czy niszczeniem taboru komunikacji miejskiej oraz parkujących na ulicach samochodów, lecz także ofiarami, które doznają poważnego uszczerbku na zdrowiu, a niekiedy ponoszą śmierć. Tylko w 2022 r. Policja zabezpieczała 5 845 imprez masowych, a do działań skierowano 268 523 policjantów. Natomiast 207 imprez zakwalifikowano jako podwyższonego ryzyka. Były to głównie mecze piłki nożnej, do których zabezpieczenia skierowano najwięcej funkcjonariuszy, bo aż 38 267.

Korzenie negatywnych zachowań kibiców sięgają już czasów starożytnych. W 1300 r. p.n.e. kibice egipscy w wyniku tzw. „wojny” stadionowej doprowadzili do wybuchu wojny domowej, której skutkiem było obalenie

faraona Fikasa. Podobny sposób kibicowania występował w Imperium Rzymskim podczas organizowanych w Koloseum wyścigów rydwanów. O przypadku pierwszego morderstwa popełnionego na arenie sportowej dowiadujemy się właśnie ze starożytnych kronik rzymskich. Konsekwencją takich negatywnych zachowań było wprowadzenie szeregu zabezpieczeń, z których część jest stosowana do czasów współczesnych. Przykładem takiego działania profilaktycznego jest wprowadzony już w 450 r. p.n.e. w Delfach zakaz wnoszenia alkoholu na teren stadionu.

Szalikowcy zachowują się w sposób wyjątkowo brutalny, używają nieprzystoitego języka i dopuszczają się aktów wandalizmu. Te grupy wyróżniają się najbardziej agresywnymi postawami i prowokacyjnym stylem bycia. Początki współczesnego stadionowego chuligaństwa odnotowano już na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego wieku w Wielkiej Brytanii. Tam właśnie podczas rozgrywanych ligowych meczy piłki nożnej dochodziło do bójek między kibicami drużyn przeciwnych. Agresywni fani w barwach klubowych jako pierwsi zaczęli dopingować swoje drużyny podczas meczów wyjazdowych, na początku tylko na terenie Zjednoczonego Królestwa, a później w całej Europie. Na nieoficjalnej stronie internetowej Arki Gdynia „Ultra Hools” można było przeczytać, że chuligańskie zachowania na stadionie mają już ponad sto lat i że pod koniec XIX w. na czele kibicowskiego gangu stanął irlandzki magnat Edward Hooligan, a jego pełne ekscesów życie dało początek używanemu do dzisiaj słowu „hooligans”. Inspiratorami chuligaństwa stadionowego na Wyspach byli głównie kibice Chelsea zwani „łowcami głów” oraz kibice Manchesteru United określani jako „czerwona armia”. Szalikowcy Chelsea bardzo długo byli uznawani za najniebezpieczniejszych i najnieobliczalniejszych kibiców w Wielkiej Brytanii. Na swym koncie mieli ofiary śmiertelne, a na teren stadionów wchodziłi uzbrojeni w niebezpieczne narzędzia takie jak noże czy siekiery.

Szalikowcy są kategorią pseudokibiców będących sprawcami najpoważniejszych, często tragicznych w skutkach masowych zakłóceń bezpieczeństwa i porządku publicznego. Najbardziej spektakularne wydarzenie związane z naruszeniem bezpieczeństwa podczas imprezy sportowej miało miejsce na stadionie Heysel, w Brukseli. Przed rozpoczęciem finałowego meczu Pucharu Europy pomiędzy kibicami Juventusu i Liverpoolu

doszło do starcia. Było to wynikiem błędu organizatora, który ulokował kibiców zantagonizowanych drużyn w sektorach znajdujących się obok siebie. Tragiczne w skutkach było również niezabezpieczenie bramek, co doprowadziło do nadmiernego zagęszczenia widzów w sektorach. Kibice wrogich sobie klubów odseparowani byli jedynie trzymetrową siatką. Obrzucali się wyzwiskami i dochodziło do utarczek słownych, a 45 minut przed rozpoczęciem meczu angielscy szalikowcy zaczęli rzucać w stronę kibiców Juventusu kawałkami betonu. Następnie, uzbrojeni w metalowe pręty, rozerwali siatkę i zaatakowali. Kibice Juventusu znaleźli się w pułapce, z której próbowali się wydostać, uciekając w kierunku wysokiej na 3 m betonowej krawędzi trybun. Wielu stratowało się nawzajem, a napierający w panice tłum doprowadził do zawalenia się części trybun. Upadające betonowe bloki przygniotły kibiców włoskiej drużyny. Śmierć pod gruzami poniosło 39 osób, wśród których było dziesięcioletnie dziecko. Poważne obrażenia odniosło 425 osób.

W Polsce „szalikowcy” pojawili się na trybunach zdecydowanie później, bo dopiero w połowie lat 70. ubiegłego wieku. Wówczas telewizja zaczęła transmitować mecze ligi angielskiej, a transmisje te pokazały polskim kibicom zupełnie nowy dla nich świat, nowe formy kibicowania oraz kibiców ubranych w barwy klubowe, z atrybutami kibica, tj. szalikami i flagami ulubionego klubu. Kolejnym równie ważnym czynnikiem pojawienia się „szalikowców” w Polsce było to, że kibice zaczęli wyjeżdżać na mecze ze swoimi drużynami, tworząc zintegrowane grupy, z nieformalnymi przywódcami. Do chwili obecnej kibice niektórych klubów toczą spór, kto był w Polsce pierwszy w obszarze takiego zorganizowanego kibicowania. Według Łukasza Stańka szalikowcy ŁKS-u stanowili awangardę. Grupa studentów z szalikami i klubowymi flagami zbierała się przed każdym meczem w tym samym miejscu, śpiewając piosenki oraz skandując hasła dopingujące ŁKS. Do miana prekursorów ruchu „szalikowców” w Polsce kandydują oprócz fanów ŁKS-u co najmniej 3 ekipy klubowe: Polonia Bytom, Legia Warszawa oraz Lechia Gdańsk. Faktem jest, że na początku lat 70. kibice ŁKS-u byli najliczniejszą, najbarwniejszą i najaktywniejszą grupą. Wkrótce dołączyli do nich kibice: Arki Gdynia, Pogoni Szczecin, Śląska Wrocław oraz z GKS-u Tychy. Członkowie grup pseudokibiców za najważniejsze uważają barwy swego klubu, a każdy z nich chce się wykazać

odwagą, brawurą, działaniem ekstremalnym, które zapewni mu uznanie i silną pozycję w grupie.

Szczególnym atrybutem jest szalik z logo i barwami klubu. Jego utrata uznawana jest za dyshonor. Pozycja danej grupy jest oceniana m.in. przy uwzględnieniu liczby zdobytych szalików zabranych członkom innej grupy. Te trofea są skrupulatnie odnotowywane w tzw. fan-zonach, będąc dowodem chulikańskiej siły danej grupy. Pozyskane szaliki są prowokacyjnie wywieszane na stadionowych ogrodzeniach, a niekiedy też podpalane, by jeszcze bardziej upokorzyć kibiców konkurencyjnej drużyny. Wykładnikiem pozycji klubu jest także liczba kombinacji i wzorów szalików. Są grupy kibiców, które używają nawet 100 wzorów tego klubowego atrybutu. Szaliki, których projektanci starają się wykazać szczególną kreatywnością, są produkowane na zamówienie fanklubów i klubowych bojówek. Już na początku lat 90. ubiegłego wieku na rynku pojawiły się szaliki wykonywane metodą haftu komputerowego, zawierające klubowe zawołania i sentencje, a także herby. Powstały firmy, które na masową skalę zajęły się produkcją tych akcesoriów, a popyt na nie stale rośnie.

Miejscem, gdzie tradycyjnie grupują się szalikowcy, jest stadion, a na nim tzw. „młyn”, inaczej określany „kotłem”, który zlokalizowany jest z reguły naprzeciwko trybuny honorowej. Każdy „młyn” ma swoją, wyróżniającą go nazwę, często związaną z nazwą sektora, w którym jest usytuowany. Kibice Wisły Kraków nazywają swój „młyn” „Sektorem Dziesiątym”, a zantagonizowani z nimi kibice Legii Warszawa mają swoją „Żyletę”. Podczas tworzenia rankingu grup pseudokibiców ważnym elementem oceny jest właśnie wielkość „kotła”. Bierze się pod uwagę: jego liczebność, prezentowane hasła, atrakcyjność flag, banerów i szalików. Jeśli jakaś drużyna nie ma swego „młyna”, to nie liczy się w tzw. lidze pseudokibiców. Na czele każdego „młyna” stoi dowódca, który ma do dyspozycji kapelmistrzów organizujących doping, skandowanie haseł i śpiew klubowego hymnu czy piosenek. Młyn jest swoistą twierdzą, gdzie pseudokibice prowadzą doping, śpiewają piosenki, skandują hasła, których celem jest tworzenie bojowej atmosfery, deprimowanie zawodników drużyny przeciwnej czy obrażanie członków rywalizującej z nimi grupy. Niekiedy poza głównym młynem są jeszcze dwa dodatkowe, by łatwiej zagrzewać kibiców do doping, a piłkarzy do skutecznej gry. Grupy „szalikowców” mają swoją

organizację hierarchiczną. Na jej czele jest lider zwany dowódcą, który musi cechować się charyzmą, posiadać uznanie i autorytet wśród członków grupy. Stara się więc manifestować odwagę, waleczność, przywiązanie i lojalność w stosunku do pozostałych pseudokibiców. Z reguły jest też dobrze znany wśród pseudokibiców innych drużyn i nie uczestniczy bezpośrednio w toczonych bójkach. Zakres jego zadań obejmuje organizację wyjazdów na mecze i komunikowanie się z liderami czy też emisariuszami innych grup pseudokibiców. Najczęściej to od jego opinii zależy podjęcie decyzji, z kim kierowana przez niego grupa zawiera sojusz, a wobec kogo podejmuje bezpardonową walkę.

Ważną rolę w rytuale szalikowców odgrywają pieśni klubowe, które są intonowane, gdy kolumna pseudokibiców kieruje się na stadion, ale też na ulicach i w środkach komunikacji miejskiej. Każda grupa sympatyków danej drużyny piłkarskiej ma własny repertuar pieśni, z których najważniejszą jest hymn klubu. Jednym z najstarszych i powszechnie znanych jest hymn jednej z najstarszych polskich drużyn piłkarskich – Wisły Kraków. Odśpiewanie hymnu następuje zawsze przed rozpoczęciem meczu. Kibice stoją wtedy, trzymając ponad swoimi głowami rozpostarte szaliki lub wielką flagę, która przekazywana jest z rąk do rąk. Taka flaga jest zwana „sektorówką” i stanowi szczególny powód do dumy dla kibiców każdej drużyny.

Zarzewiem konfliktu na stadionie jest zwykle niesatysfakcjonujący dla danej grupy pseudokibiców wynik meczu. Wówczas inicjują oni bójki, starając się przerwać spotkanie przez wrzucanie na murawę boiska niebezpiecznych przedmiotów czy też płonących rac. Dopuszczają się aktów wandalizmu, dewastując stadionową infrastrukturę. Wyrwywają krzeselka, płyty chodnikowe, łamią ogrodzenie i rzucają nim w stronę rywali lub zawodników konkurencyjnej drużyny. Szczególnie niebezpiecznym zjawiskiem jest tzw. „kosa”, którą można zdefiniować jako obustronne zwalczanie się zantagonizowanych grup pseudokibiców, regularne bójki niekiedy przeistaczające się w duże starcia, z użyciem niebezpiecznych przedmiotów. Odbywają się już przed meczem, a kontynuowane są w trakcie jego trwania i po jego zakończeniu. Przemocy fizycznej towarzyszy także agresja werbalna przejawiająca się we wznoszeniu wrogich okrzyków i intonowaniu przyspiewek obrażających kibiców drużyny przeciwnej.

Szalikowcy dokonują także zasadzek na pojazdy, którymi poruszają się kibice rywali. Ich celem jest pobicie członków grupy, z którą mają tzw. „kosę”, i zabranie im kibicowskich atrybutów, takich jak szaliki, flagi czy transparenty. To właśnie one są później, w trakcie meczu, publicznie niszczone, najczęściej przez spalanie.

Szalikowcy dysponują także własnymi niepisаныmi zasadami, które przez nich samych, w sposób nieuprawniony, zwane są kodeksem honorowym. Tworzą go zasady narzucające określone zachowania, jasno precyzujące, co jest dozwolone, a czego nie wolno robić członkowi grupy. Oto najważniejsze, które bywa, że są łamane przez pseudokibiców.

1. Niedopuszczalne jest podejmowanie jakiegokolwiek współpracy z Policją, nie wolno szukać u niej ochrony przed innymi kibicami. W konflikcie między pseudokibicem a Policją szalikowiec zawsze wspiera tego pierwszego (choćby byłby to członek wrogiej grupy, ze strony której doznał krzywdy). Zasada ta jest powszechnie przestrzegana. Jej rozwinięciem są kolejne wskazania, zgodnie z którymi: nie wolno wydawać Policji nawet przeciwników z najbardziej antagonistycznych klubów. Szalikowiec, nawet dotkliwie pobity, gdy proszony jest przez Policję o wskazanie sprawcy, powinien milczeć. Jeśli odzyskane zostaną szaliki, flagi, które wcześniej zostały zabrane przez funkcjonariuszy Policji, nie wolno ich już używać, gdyż zostały zhańbione ich rękami. Nie mogą być już wywieszane na stadionach, gdyż nie są już symbolem siły, lecz porażki doznanej od stróżów prawa. Ta zasada nie jest bezwzględnie przestrzegana. Jeżeli w trakcie interwencji funkcjonariusze Policji używają siły wobec szalikowców z nawet najbardziej zniecierliwionego klubu, obowiązkiem pseudokibiców jest udzielenie im wsparcia. Obowiązująca w takich sytuacjach wulgarna przysiężka brzmi: „Zawsze i wszędzie Policja jebana będzie”. Szalikowiec ma poczucie honoru i nie potrzebuje ochrony i wsparcia ze strony Policji. Szalikowcy szukający takiej pomocy narażeni są na największą pogardę i odrzucenie. Wyżej ceniona jest nawet ucieczka szalikowca z pola walki niż tego typu zachowania. Nie przejmują się legitymowaniem i spisywaniem danych przez Policję. Ostatnio dodatkowo tego rodzaju czynności funkcjonariuszy wspierane są

- zapisem wizerunków pseudokibiców. Ze względów identyfikacyjno-dowodowych jest to już regularna procedura.
2. Zasada lojalności wobec drużyny zawarta w słowach przyspiewki: „Czy przegrywasz, czy też nie, ja i tak kocham cię” to najważniejszy punkt kodeksu fana, który każe być na dobre i złe z klubem, niezależnie od postawy piłkarzy. Szalikowcy przyjmują założenie, że prawdziwy kibic identyfikuje się z nazwą drużyny, jej tradycją, klubowymi barwami, herbem, a nie związanymi z nią ludźmi, czyli: piłkarzami, sponsorami, czy działaczami. Ci bowiem często się zmieniają. Nakazem jest zero tolerancji dla zachowań korupcyjnych – sprzedawanych i ustawianych meczów. Nie ma też pobłażania dla lenistwa piłkarzy. Dopuszcza się możliwość przegranej, ale piłkarze muszą z zaangażowaniem walczyć do samego końca. Zasada ta jest przestrzegana.
 3. Zasada regulująca dopuszczalne metody i narzędzia walki między pseudokibicami – walka między szalikowcami winna być prowadzona na gołe pięści, a tylko w szczególnych przypadkach, za wcześniejszą zgodą obu stron, przy zastosowaniu „sprzętu”. Bitwy powinno się przeprowadzać w ustronnym miejscu, aby nie wciągać do walki osób postronnych. Zasada ta absolutnie nie jest przestrzegana. Kibice walczą przy użyciu wszystkich dostępnych i bardzo niebezpiecznych przedmiotów (kastety, noże, maczety, a nawet miecze samurajskie). Wszelkie wcześniejsze ustalenia i umowy są łamane, zaś „ekipy” naruszające te zasady nie są z reguły potępiane przez środowisko pseudokibiców. Liczy się dla nich wyłącznie cel, którym jest zwycięstwo, zniszczenie i upokorzenie przeciwnika. Pokonanego, słabszego nikt przecież nie słucha. Wyżej cenione jest zwycięstwo, choćby odniesione wbrew zasadom, niż poniesiona honorowa porażka.
 4. Pseudokibicom nie wolno kraść rzeczy osobistych, takich jak: telefonów komórkowych, kurtek, butów i innych przedmiotów niezwiązanych z kibicowaniem. Szalikowcy nie mogą być pospolitymi złodziejami. Zasada ta w ogóle nie jest przestrzegana. Obecnie członkowie grup pseudokibiców kradną dosłownie wszystko, często przy użyciu przemocy i groźby. Są to wówczas rozboje,

niekiedy dokonywane przy użyciu niebezpiecznych narzędzi. Łupem sprawców padają: pieniądze, zegarki, kurtki, telefony, aparaty fotograficzne. Niektóre „ekipy” wbrew deklarowanym zasadom mającym stanowić etos grupy wręcz szczyć się tym, ile „skroili” pieniędzy. Taka postawa, nawet upubliczniona, także nie spotyka się z potępieniem ze strony tego środowiska.

5. Jeśli pseudokibic z wrogiej grupy podda się, przekazując szalik lub flagę, i nie wykazuje woli dalszej walki, należy go puścić wolno. Jeśli występował sam przeciwko większej grupie, można mu zaproponować indywidualny pojedynek, „solówkę”. Nie należy znęcać się nad pokonanym, bezbronnym przeciwnikiem. Zasada ta zupełnie nie jest przestrzegana. Regułą jest, że kilku napastników bije samotnionego przeciwnika, często posługując się niebezpiecznymi przedmiotami. Ich celem jest wyrządzenie mu jak największej krzywdy, a nawet zabicie go. Bici są często bardzo młodzi kibice, będący jeszcze dziećmi. Sprawcy szczyć się potem, że wyprawili ich do szpitala.
6. Podczas spotkań polskiej reprezentacji narodowej powinien być zawierany i przestrzegany przez zantagonizowanych kibiców rozejm w myśl zasady, że wszyscy dopingujemy jedną wspólną drużynę. Zasada ta także nie jest przestrzegana.
7. Należy szanować zawarte „zgody” i ustalone „układy”. Ich łamanie nie jest dozwolone w żadnej sytuacji. Ostatnio w tym obszarze pojawiły się pewne niejasności skutkujące nieprzestrzeganiem tych uzgodnień. Wynika to z faktu, że szczególnie w dużych grupach pseudokibiców funkcjonują autonomiczne podgrupy posiadające własne preferencje i prywatne kontakty, często niespójne, a nawet sprzeczne z interesami całej grupy.

Agresywne zachowania pseudokibiców cechuje duża dynamika, która wymusza na wszystkich podmiotach systemu bezpieczeństwa skoordynowane i zdecydowane działania, które muszą mieć charakter nie tylko interwencyjny, lecz także operacyjny, rozpoznawczy i profilaktyczny. Stąd dla skutecznego przeciwdziałania agresji szalikowców Policja tworzy w komendach wojewódzkich wydziały, które mają za zadanie pozyskiwanie informacji o planowanych działaniach pseudokibiców oraz operacyjne

rozpracowywanie środowiska pseudokibiców. To priorytetowa aktywność pionu kryminalnego wynikająca z tego, że poza wywoływaniem zbiorowych zakłóceń porządku grupy te dokonują czynów przestępczych, takich jak produkcja i rozprowadzanie narkotyków oraz ich przemycanie z zagranicy. W dużej mierze kryminalna działalność grup szalikowców ma cechy transgranicznej i międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Takim przestępstwem dokonany przez szalikowców była próba przemytu do Polski z terenu Hiszpanii 65 kg marihuany o rynkowej wartości ok. 2 mln zł. Funkcjonariusze z Centralnego Biura Śledczego Policji zatrzymali 5 osób stanowiących kierownictwo grupy przestępczej złożonej z pseudokibiców jednego z krakowskich klubów piłkarskich. Policjanci zorganizowali obserwację, a następnie zasadzkę. Prokuratura wobec zatrzymanych sformułowała zarzuty uczestniczenia w zorganizowanej grupie przestępczej i dokonania przemytu dużej ilości narkotyków. CBŚP poinformowało, że zabezpieczone narkotyki miały trafić do środowiska krakowskich szalikowców. W ten sposób pseudokibice odegrali w tej sprawie potrójnie negatywną rolę: przemytników, handlarzy narkotyków oraz ich konsumentów. Tak wygląda współczesny obraz tego środowiska. Środki finansowe pozyskane z przestępczości narkotkowej wydawane są najczęściej na pokrycie kosztów obsługi prawnej i medycznej, jak również na opłacanie wyjazdów czy też udzielanie pomocy rodzinom aresztowanych pseudokibiców. W dalszym ciągu wykrywanie i zatrzymywanie szalikowców stanowiących trzon grup zorganizowanych jest bardzo trudne z uwagi na fakt, że obowiązuje wśród nich „zmowa milczenia”, którą jednak coraz częściej policjantom udaje się złamać.

Andrzej Czop

A. Czop, A. Juszcak, *Geneza i ewolucja subkultury pseudokibiców jako ważnego determinantu zagrożenia przestępczością w aglomeracjach*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Securitate et Educatione Civili”, 2017, nr 7; R. Cohn, J. Russell, *Heysel Stadium disaster*, Britannica, <https://www.britannica.com/event/Heysel-Stadium-Disaster> [dostęp 12.03.2024]; M. Coleman, *Sfaulowany futbol*. Wydawnictwo Egmont Polska, Warszawa 2000; J. Dudala, *Fani – chuligani, Recz o polskich kibolach studium socjologiczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004; P. Sielecki, P. Sobiech, *Szalikowcy – podstawowe informacje*.

Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2006; G.W.Russell, *Aggression in the Sports World A Social Psychological Perspective*, Oxford University Press, Oxford 2008; *Raport – Bezpieczeństwo imprez masowych w 2022 roku*, Komenda Główna Policji, Główny Sztab Policji, Warszawa, marzec 2023 roku.

SZCZYT KLIMATYCZNE ONZ to międzynarodowe zgromadzenie przygotowywane przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), których celem jest debata i podejmowanie działań dotyczących mitygacji i adaptacji do zmian klimatycznych. W wydarzeniach uczestniczą przedstawiciele państw członkowskich ONZ, organizacje pozarządowe, naukowcy oraz inni interesariusze. Efektem szczytów są podjęte wspólnie decyzje i porozumienia mające na celu budowanie odporności i promowanie zrównoważonego rozwoju. Jedną z najbardziej znanych narad klimatycznych jest coroczna Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu tzw. COP – „Conference of Parties”, czyli konferencja stron, tj. państw będących sygnatariuszami Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu (UNFCCC – *United Nations Framework Convention on Climate Change* z 1992 r.).

Historia szczytów klimatycznych ONZ sięga lat 70. XX w., kiedy to zaczęto dostrzegać narastające zagrożenie zmianami klimatycznymi spowodowane działalnością człowieka. Rozmowy o konieczności adaptacji rozpoczęto międzynarodowym spotkaniem ONZ (Szczyt Ziemi) w Sztokholmie w 1972 r., gdzie uwagę poświęcono kwestiom ochrony środowiska naturalnego, w tym problematyce zanieczyszczenia powietrza i wody. Konferencja skutkowała wypracowanym „Planem działania dla środowiska ludzkiego”, który składał się z 109 zaleceń dotyczących ochrony środowiska i ustanowieniem corocznego Dnia Ziemi, przypadającym na 22 kwietnia. Wspomniana UNFCCC została ustanowiona podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych o Środowisku i Rozwoju (UNCED), która odbyła się w Rio de Janeiro w 1992 r. Wówczas był to pierwszy międzynarodowy instrument prawny, który motywował do podjęcia działań na rzecz stabilizacji stężenia gazów cieplarnianych w atmosferze. Stanowi zatem fundament późniejszych przedsięwzięć, gdyż uznano, że państwa mają wspólną, ale różnicowaną odpowiedzialność za zmiany klimatyczne.

Kolejnym wydarzeniem była pierwsza Konferencja Stron, tzw. COP 1, który odbył się w 1995 r. w Berlinie. Zauważyć należy, że Konferencja Stron jest najwyższym organem konwencji UNFCCC (siedziba mieści się w Bonn), przez co ma możliwość dokonywania postanowień i egzekwowania ich realizacji. COP to forum, na którym interesariusze gromadzą się, aby omówić postępy w działaniach dotyczących zmian klimatycznych i podejmować decyzje mające na celu mitygację i adaptację. W założeniu opinie państw najbiedniejszych oraz najbogatszych są podczas tych spotkań równe. Prezydencja COP rotuje pomiędzy kontynentami, by funkcję administratora mogły pełnić zróżnicowane kraje.

Zaznaczyć należy, że nie zawsze narady o klimacie kończyły się określonymi decyzjami i porozumieniami, gdyż interesy wielu państw, przez wzgląd na aspekty społeczno-gospodarcze, przyrodnicze i polityczne, są sprzeczne. COP pełni zatem funkcję pola negocjacji i stolika do rozmów, w ramach którego dąży się dojęcia konkretnych decyzji w zakresie redukcji emisji, finansowania działań klimatycznych, współpracy międzynarodowej czy też ustanowienia nowych mechanizmów i narzędzi wsparcia. Ponadto stanowi moment monitoringu realizacji już podjętych porozumień. Ewaluacja jest dokonywana przez państwa, ale również interesariuszy zewnętrznych, którzy niejednokrotnie zabierają głos w dyskusji. Na COP 1 ustanowiono tzw. mandat berliński, stanowiący kamień milowy w rozmowach o klimacie i zawierający utworzenie kilku grup roboczych, mających zajmować się konkretnymi aspektami działań na rzecz zmian klimatycznych oraz przygotowywać propozycje protokołu klimatycznego, który miałby rozszerzyć zakres i zobowiązania wynikające z UNFCCC.

Konferencja COP 2 odbyła się w 1996 r. w Genewie, gdzie kontynuowano prace nad wcześniejszymi założeniami oraz dyskutowano nad kwestiami związanymi z mechanizmami finansowymi i technologicznymi, które powinny wesprzeć państwa członkowskie w podejmowanych działaniach. Kolejno w 1997 r. na COP 3 w Kioto przyjęto tzw. Protokół z Kioto, który był pierwszym międzynarodowym traktatem nakładającym na państwa wysoko rozwinięte (kraje Grupy 7 oraz Unii Europejskiej) zobowiązanie do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. W ramach zapisów dokumentu państwa zobowiązały się do ograniczenia swoich emisji gazów cieplarnianych o określoną liczbę procentów w porównaniu

do poziomów z lat 90. XX w. Średni cel redukcji wynosił 5,2% w stosunku do poziomów z 1990 r. Co istotne, kraje negocjowały cele i warunki, które docelowo były zróżnicowane.

Polska została zobligowana do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych w okresie 2008–2012 o 6% w porównaniu do poziomów z lat 1988–1990 (średnia UE to 8%). Ponadto zachowała prawo do korzystania z mechanizmów elastyczności zawartych w protokole, tj. handlu emisjami, czystego rozwoju oraz mechanizm wdrożenia wspólnego (limity i handel emisjami, kredyty redukcji emisji, rekompensaty) i pozyskiwania funduszy zewnętrznych. Stany Zjednoczone i Kanada są oponentami traktatu, argumentując, że umowa ta stanowi obciążenie dla gospodarki i nie uwzględniała odpowiednio innych krajów, takich jak Chiny i Indie, które były również odpowiedzialne za emisje gazów cieplarnianych. Głosy ekspertów podzielone są z uwagi na obliczanie wartości w stosunku do roku bazowego, gdzie celem jest neutralność klimatyczna, czyli tzw. zeroemisyjność (niekiedy osiągalna jedynie poprzez bilansowanie). Bez względu na opinie z pewnością jest to element sformalizowanego działania na rzecz ochrony środowiska oraz łagodzenia i ograniczania skutków zmian klimatu.

Aktualnie stronami umowy są 192 państwa. W 1998 r. COP 4 odbyło się w Buenos Aires, a w 1999 COP 5 w Bonn, gdzie podejmowano tematy implementacji Protokołu z Kioto oraz roli sektora prywatnego. W 2000 r. COP 6 w Hadze zakończył się brakiem porozumienia w sprawie ustalenia konkretnych zasad dotyczących mechanizmów elastyczności, takich jak handel emisjami oraz mechanizm czystego rozwoju, które miały umożliwić krajom osiągnięcie swoich celów redukcji emisji gazów cieplarnianych.

Konferencja Stron w 2001 r. (COP 7) odbyła się w Marakeszu, a jej efektem było przyjęcie „Planu działania z Marakeszu” (Marrakesh Accords) zawierającego szereg decyzji i zasad dotyczących wdrażania Protokołu z Kioto i stanowiącego odpowiedź na pojawiające się wyzwania we wdrażaniu. Z kolei jednym z kluczowych tematów podczas COP 8 w 2002 r. w New Delhi było również omówienie roli i znaczenia lasów w kontekście walki ze zmianami klimatycznymi oraz aspekty finansowe inwestycji klimatycznych. Konferencje w 2003 (Mediolan) i 2004 r. (Buenos Aires) stanowiły kontynuację prac oraz dyskusji nad podejściem strategicznym

do problematyki mitygacji i adaptacji. W 2005 r. w Montrealu na COP 11 rozważano przyszłość Protokołu z Kioto, którego pierwszy okres zobowiązań (2008–2012) zbliżał się ku końcowi. Państwa uczestniczące w konferencji kontynuowały rozmowy na temat mechanizmów elastyczności oraz dalszych działań na rzecz redukcji emisji gazów cieplarnianych. Przyjęto również „Deklarację z Montrealu”, która potwierdziła zobowiązanie państw do kontynuacji działań na rzecz walki ze zmianami klimatycznymi po zakończeniu pierwszego okresu zobowiązań Protokołu z Kioto.

Podczas COP 12 w kolejnym roku w Nairobi dyskutowano nad tożsamy zakres tematycznym. W 2007 r. podczas COP 13 na Bali przyjęto „Plan działania z Bali” (Bali Road Map), który zawierał zobowiązanie państw do kontynuacji negocjacji nad przyszłymi porozumieniami klimatycznymi, w tym nad nowymi celami redukcji emisji gazów cieplarnianych na okres po 2012 r. W 2008 r. podczas recesji gospodarczej COP 14 odbyło się w Poznaniu, wówczas analizowano nowe możliwości kolejnego porozumienia, ale również ogłoszono przyjęcie „Poznańskiego planu działania” (Poznań Strategic Programme on Technology Transfer), który promował zwiększenie transferu technologii oraz wiedzy w zakresie ochrony klimatu z krajów rozwiniętych do krajów rozwijających się, co miało wspierać wspólne ograniczanie emisji gazów cieplarnianych oraz adaptację do zmian klimatycznych.

Z kolei w 2013 r. na COP 15 w Kopenhadze omawiano przyjęcie nowego, ambitnego porozumienia klimatycznego, które miałyby zastąpić Protokół z Kioto po zakończeniu pierwszego okresu zobowiązań w 2012 r., co skutkowało jego brakiem. W w Cancún na COP 16 zostało przyjęte nieformalne porozumienie, znane jako „Porozumienie z Cancún”, które zawierało m.in. obowiązek państw do ograniczenia globalnego wzrostu temperatury do 2°C w stosunku do poziomów sprzed epoki przemysłowej, co stanowiło pierwszy przełom w rozmowach. COP 17 przyniósł na analogicznej zasadzie „Płaszczyzny działań z Durbanu”, a w 2012 r. w Doha na COP 18 uzgodniono zasady przedłużenia Protokołu z Kioto na kolejny okres zobowiązań, który obejmował lata 2013–2020.

W kolejnym roku w Warszawie przyjęto m.in. decyzję dotyczącą „Warszawskiego mechanizmu szkód i uzupełnienia” (Warsaw International Mechanism for Loss and Damage). Mechanizm ten został utworzony

w celu wsparcia krajów najbardziej dotkniętych skutkami zmian klimatycznych, które nie są w stanie samodzielnie poradzić sobie z ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi i innymi negatywnymi konsekwencjami zmian klimatycznych. Podczas COP 20 w 2014 r. w Limie państwa członkowskie UNFCCC pracowały nad projektem tekstu porozumienia klimatycznego (jego ramy nazwano „Lima Call for Climate Action”), które miałyby zostać przyjęte na konferencji COP 21 w Paryżu.

W 2015 r. przyjęto „Porozumienie paryskie”, które zostało określone jako najbardziej przełomowy krok w globalnych wysiłkach na rzecz walki ze zmianami klimatycznymi. Kluczowym elementem Porozumienia Paryskiego jest zobowiązanie do ograniczenia wzrostu temperatury na Ziemi poniżej 2°C w stosunku do okresu przedprzemysłowego, dążenie do ograniczenia tego wzrostu do 1,5°C oraz zobowiązania poszczególnych państw do przedstawienia i realizacji krajowych planów redukcji emisji gazów cieplarnianych. W 2016 r. w Marakeszu przyjęto m.in. deklarację, która potwierdzała zobowiązanie państw do kontynuacji walki ze zmianami klimatycznymi i wdrażania „Porozumienia paryskiego” oraz skupiono się na aspektach finansowych wobec obowiązku wypełnienia redukcji emisji. Konferencja COP 23 w Bonn podkreśliła również potrzebę większego zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego, sektora prywatnego oraz innych interesariuszy w działania na rzecz ochrony klimatu. Z kolei w 2018 r. w Katowicach podczas COP 24 udało się osiągnąć porozumienie („Katowice Climate Package”) w sprawie zasad wdrażania „Porozumienia paryskiego”, co uporządkowało zasady działania.

Narada COP 25 w Madrycie nie przyniosła spodziewanych rezultatów, a negocjacje nie doprowadziły do osiągnięcia porozumienia w kwestiach związanych z handlem emisjami czy zasadami rynków węgla i paliw kopalnych. W 2021 r. efektem konferencji stało się „Porozumienie z Glasgow”, które określiło kolejne kroki i zobowiązania państw, m.in. zobowiązanie do dalszej redukcji emisji gazów cieplarnianych oraz wsparcia dla krajów najbardziej dotkniętych skutkami zmian klimatycznych; dyskutowano też nad sytuacją mitygacji i adaptacji krajów rozwijających się. W 2022 w Szarm el-Szejk oraz 2023 r. w Dubaju kontynuowano rozmowy na temat wyzwań i możliwości budowania odporności klimatycznej. Kolejne spotkanie, COP 29 w 2024 r., zaplanowano w Baku, a jego głównym założeniem będą

prawdopodobnie omówienie postępów w realizacji celów klimatycznych oraz kolejne negocjacje dotyczące mechanizmów finansowania działań na rzecz walki ze zmianami klimatycznymi.

Szczyty klimatyczne ONZ stanowią kluczowe forum do dyskusji, negocjacji i podejmowania działań dotyczących ochrony klimatu. Ponadto wydarzenia takie jak COP umożliwiają państwom członkowskim ustalanie wspólnych celów oraz negocjowanie porozumień dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych. Co istotne, tworzą również platformę do promowania innowacyjnych rozwiązań technologicznych i finansowych wspierających walkę ze zmianami klimatycznymi oraz stanowią bazę dobrych praktyk i inspiracji. Podczas ich trwania dyskutowana jest rola społeczeństwa obywatelskiego, naukowców oraz przedsiębiorstw i rządów w procesie mitygacji i adaptacji do zmian klimatu. Zauważyć jednak należy, że przyjęte wyzwania i wypracowane porozumienia wiążą się z szeregiem trudności związanych z realizacją postanowień, w tym koniecznością zwiększenia ambicji działań oraz zapewnienia odpowiednich środków finansowych na rzecz adaptacji i redukcji emisji. Niewątpliwie szczyty klimatyczne ONZ odgrywają kluczową rolę w globalnym wysiłku na rzecz ochrony klimatu i są niezbędnym narzędziem do osiągnięcia porozumienia i wspólnego działania wszystkich państw na rzecz bezpieczeństwa klimatycznego.

Karolina Baron

J. Gajewski, W. Paprocki, *Polityka klimatyczna i jej realizacja w pierwszej połowie XXI wieku*, Centrum Myśli Strategicznych, Sopot 2020; M. Sobolewski, *Nowe ramy unijnej polityki klimatyczno-energetycznej*, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2014; I. Pavlova-Marciniak, *Światowe i unijne normatywne dokumenty a rozwój OZE w Polsce*, Politechnika Częstochowska, Instytut Elektroenergetyki, „Przegląd Elektrotechniczny”, 2014, nr 7; Z. Wolska, *Polityka Unii Europejskiej wobec zmian klimatycznych*, „Studia Europejskie”, 2010, nr 3; T. Okulski, K. Stala-Szlugaj, *Międzynarodowe działania mające na celu przeciwdziałanie zmianom klimatu*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 95; *Fit for 55: a stepping stone or a stumbling block?*, Brussels: EESC, 2022; *The United Nations Framework Convention on Climate Change (the „Convention”)*; Porozumienie Paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U.2017.36).

6 BRYGADA POWIETRZNODESANTOWA – (skrót: 6 BPD) to związek taktyczny wojsk aeromobilnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Polskie Siły Zbrojne dzielą się na pięć rodzajów: Wojska Lądowe, Siły Powietrzne, Marynarkę Wojenną, Wojska Specjalne i Wojska Obrony Terytorialnej. 6 Brygada Powietrznodesantowa jest jedną z jednostek Wojsk Lądowych, pomimo przynależności do tego rodzaju w zakresie jej działań istnieje ścisła współpraca z innymi rodzajami Sił Zbrojnych RP, szczególnie z Siłami Powietrznymi. 6 Brygada Powietrznodesantowa stanowi w polskich siłach zbrojnych jedną z dwóch działających brygad powietrznodesantowych. Brygada jest to jednostka taktyczna licząca od ok. 3 tys. do 7 tys. żołnierzy. 6 Brygada Powietrznodesantowa liczy 3,5 tys. żołnierzy.

6 Brygada Powietrznodesantowa nosi imię gen. bryg. Stanisława Franciszka Sosabowskiego. Generał brygady Stanisław Sosabowski podczas trwania II wojny światowej pełnił funkcję generała brygady i dowodził 1 Samodzielną Brygadą Spadochronową. Na kartach historii zapisał się jako jeden z najwybitniejszych polskich dowódców powietrznodesantowych. Generał Stanisław Sosabowski wraz ze swoją brygadą brał udział w niezwykle trudnej i krwawej bitwie o Arnhem w ramach operacji Market Garden pod koniec trwania II wojny światowej w 1944 r. Pomimo niepowodzenia i bardzo dużych strat w tej bitwie generał zyskał uznanie i szacunek za to, w jaki sposób kierował swoją brygadą. Jego działania charakteryzowała olbrzymia odwaga, szybka decyzyjność oraz determinacja, które to cechy przekazywał swoim żołnierzom. Determinacja oraz poświęcenie dla sprawy walki o wolność Polski i Europy w ciężkich czasach II wojny światowej zostały powszechnie docenione (w Polsce, jak i poza jej granicami), czego efektem jest m.in. fakt, iż jego imieniem i nazwiskiem nazywa się jedna z najprężniej i najdłużej działających jednostek wojskowych w Polsce.

6 Brygada Powietrznodesantowa wywodzi się od 1 Samodzielnej Brygady Spadochronowej, która działa pod dowództwem obecnego patrona 6 Brygady Powietrznodesantowej gen. dyw. Stanisława Sosabowskiego. 6 Brygada Powietrznodesantowa na przestrzeni lat przeszła kilka transformacji związanych z nazwą jednostki, jednak główny zakres działań jednostki wojskowej pozostał niezmienny. Wywodzi się z 6 Dywizji Piechoty,

która następnie funkcjonowała pod nazwą 6 Pomorskiej Dywizji Powietrznodesantowej, a ta w 1957 r. została przekształcona z dywizji w brygadę oraz określana była jako brygada powietrzno-szturmowa. Ostatecznie funkcjonująca nazwa jednostki to 6 Brygada Powietrznodesantowa.

Jednostka licząca ok. 3,5 tys. żołnierzy podzielona jest na następujące korpusy stacjonujące na terenie Polski: 6 Batalion Dowodzenia w Krakowie, 10 Batalion Powietrznodesantowy w Krakowie, 6 Batalion Logistyczny w Krakowie, 18 Batalion Powietrznodesantowy w Bielsku-Białej, 6 Batalion Powietrznodesantowy w Gliwicach. Główna siedziba 6 Brygady Powietrznodesantowej ulokowana jest w garnizonie Kraków. Garnizony stacjonujące w Krakowie obejmują pion dowódczy i pion logistyczny. Zadania prowadzone w tym zakresie dotyczą całej jednostki wojskowej. Wszelkie działania i decyzje podporządkowane są nadrzędnym organom wojsk, czyli Dowództwu Wojsk Lądowych oraz Dowództwu Generalnych Rodzajów Sił Zbrojnych.

Odnaczenie symboliczne jednostki 6 Brygady Powietrznodesantowej składa się z kilku elementów znajdujących się w okrągłej tarczy. W centralnym miejscu widnieje spadochron, który jest rozłożony. Spadochron odnosi się do głównej dziedziny działań realizowanych przez 6 Brygadę Powietrznodesantową. W sposób symboliczny podkreśla on zdolność do szybkiego desantu oraz fakt, że brygada jest w stanie prowadzić działania w trudno dostępnych miejscach, do który nie da się dotrzeć drogą lądową lub jest to znacznie utrudnione. Na tle spadochronu, na pierwszym planie widnieje symbol lecącego orła. Wizerunek zwierzęcia jest ściśle związany z przynależnością do państwa polskiego i takie też ma znaczenie jego umieszczenie na odznace. Orzeł symbolizuje związek 6 Brygady Powietrznodesantowej z Polskimi Siłami Zbrojnymi oraz podkreśla tożsamość polskiej wojskowości. Symbole te znajdują się w otoczeniu półwieńców. Jedna część półwieńca jest wykonana z liści laurowych, natomiast druga z liści dębowych. Półwieńiec jest alegorią zwycięstwa i chwały. Dodatkowej symboliki dodaje fakt, że jedna z jego części jest z liści dębu, będącego jednym z bardziej charakterystycznych gatunków drzew liściastych w Polsce. Logo 6 Brygady Powietrznodesantowej w jednoznaczny sposób kojarzy się z jednostką przez użycie symboli ściśle nawiązujących do kluczowych zadań przez nią wykonywanych, podkreśla ono również ściśle powiązanie

z państwem, któremu służą żołnierze tej brygady. Kolor tła w zależności od batalionu jest następujący: 6 Batalion Dowodzenia Kraków, 18 Batalion Powietrznodesantowy Bielsko-Biała – kolor bordowy, 16 Batalion Powietrznodesantowy Kraków – kolor czerwony, 6 Batalion Logistyczny Kraków – kolor szary, 6 Batalion Powietrznodesantowy Gliwice – kolor niebieski. Kolor tła jest również zależny od rodzaju wykonywania działań; może on być piaskowożółty czy też zielony. Często na oznakach w celu łatwej identyfikacji wokół symbolu znajduje się biały napis 6 Brygada Powietrznodesantowa lub 6 BPD.

Na dzień 22 marca 2024 r. dowódcą 6 Brygady Powietrznodesantowej jest gen. bryg. Michał Strzelecki. Dowódca ten posiada szereg umiejętności teoretycznych oraz praktycznych potrzebnych do zarządzania jednostką wojskową. Ukończył szereg studiów wyższych związanych z aspektem obronności oraz bezpieczeństwa i przez wiele lat wypełniał swoje obowiązki na rzecz jednostek wojskowych, do których przynależał, brał udział w kilku misjach zagranicznych w ramach sojuszniczych działań NATO. Pełnił również roczną służbę w strukturach Ministerstwa Obrony Narodowej.

Mundury 6 Brygady Powietrznodesantowej są koloru zielonego i można podzielić je na trzy rodzaje. Mundur galowy używany jest podczas najważniejszych wydarzeń wojskowych i państwowych. Jest on elegancki i składa się z beretu, marynarki, białej koszuli, krawatu, spodni, czarnych butów za kostkę, dodatkowo jest uzupełniony przez naszyte odznaczenia i stopnie wojskowe na klatce piersiowej oraz na pagonach znajdujących się na ramionach. Mundur służbowy używany jest przez żołnierzy na co dzień podczas wykonywania zadań w czasie pokoju na terenie jednostek wojskowych. Składa się on z kurtki, zielonego podkoszulka, spodni oraz czarnych butów. Strój ten jest wygodny i komfortowy, tak by nie przeszkadzał podczas wykonywania codziennych czynności służbowych. W celu identyfikacji tożsamości żołnierza mundur ten obejmuje naszywkę z imieniem (lub pierwszą literą imienia) i nazwiskiem oraz naszywkę z oznaczeniem stopnia wojskowego. Mundur polowy wykorzystywany jest podczas ćwiczeń oraz realizowanych misji. Dostosowany jest do rodzaju wykonywanych działań i posiada szereg udogodnień sprzyjających ich realizacji, np. związanej z oddawaniem skoków spadochronowych lub pełnieniem

misji zagranicznych. Mundur polowy również ma naszywki pozwalające na identyfikację żołnierza. Na każdym z mundurów widnieje naszywka z symbolem jednostki 6 Brygady Powietrznodesantowej. Wszystkie rodzaje mundurów podlegają standaryzacji i są zgodne z obowiązującymi przepisami umundurowania w Wojsku Polskim. Cechą charakterystyczną wchodzącą w skład ubioru żołnierzy 6 Brygady Powietrznodesantowej są berety, często w mowie potocznej i symbolicznej jednostki powietrznodesantowe określane są jako „czerwone berety”. Berety mają najczęściej kolor ciemnej czerwieni wchodzącej w kolor bordowy. Na berecie znajdują się informacje pozwalające na identyfikację żołnierza oraz określenie jego przynależności do jednostki. Czerwone berety oprócz pełnienia funkcji identyfikacyjnej oraz funkcji ochrony głowy mają znaczenie symboliczne charakterystyczne dla żołnierzy służących w jednostkach powietrznodesantowych. Symbolizują one odwagę, determinację oraz profesjonalizm żołnierzy wyszkolonych do wykonywania działań powietrznodesantowych.

6 Brygada Powietrznodesantowa jest w stanie samodzielnie prowadzić złożone operacje w czasie zagrożenia. W jej skład wchodzi różne pododdziały specjalizujące się w wykonywaniu konkretnych działań. Jest to brygada o wysokim stopniu specjalizacji. Zakres działań 6 Brygady Powietrznodesantowej jest bardzo szeroki i można zaliczyć do nich zadania prowadzone jako desant spadochronowy lub działania desantowo-szturmowe. Zadania brygady w zależności od potrzeb mogą być dostosowywane do konkretnych potrzeb operacyjnych oraz do decyzji wyższego dowództwa. Brygada funkcjonuje w czasie pokoju, a działania, do których się przygotowuje, realizuje podczas wystąpienia zagrożenia lub na misjach zagranicznych. Głównym zadaniem 6 Brygady Powietrznodesantowej są szkolenie żołnierzy w aspekcie technik powietrznodesantowych opierających się na szkoleniach spadochronowych oraz walki w warunkach specjalnych. Ponadto zajmują się zabezpieczaniem lotnisk i terenów desantowych. 6 Brygada Powietrznodesantowa utrzymuje stałą gotowość bojową do szybkiego reagowania na różne rodzaje destabilizacji środowiska bezpieczeństwa. Zadania realizowane przez 6 Brygadę Powietrznodesantową obejmują działania interoperacyjne. Jednostka podejmuje wspólne działania z wojskami innych państw, m.in. państwami członkowskimi NATO. Działania te polegają na odbywaniu wspólnych ćwiczeń oraz

braniu udziału w międzynarodowych operacjach na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa. 6 Brygada Powietrznodesantowa była pierwszą jednostką wojskową z Polski, która realizowała misje w Afganistanie, ponadto była ona obecna na misjach w Iraku, Kosowie, Libanie oraz na Bałkanach. Działania w tym zakresie mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa, walkę z terroryzmem oraz szkolenie sił innych krajów. 6 Brygada Powietrznodesantowa stanowi wsparcie dla wojsk specjalnych podczas takich zdarzeń jak ewakuacje, ochrona personelu wojskowego i medycznego oraz rozpoznanie i likwidacja celów wroga. W zależności od potrzeb operacyjnych 6 Brygada Powietrznodesantowa może być delegowana do realizacji różnorodnych zadań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa państwa oraz jego sojuszników. Do takich działań można zaliczyć reagowanie i pomoc podczas sytuacji kryzysowych, ochronę obiektów strategicznych czy wszelkiego rodzaju wsparcie humanitarne. Przykładem realizacji działań wynikających z nagłych i bieżących problemów środowiska bezpieczeństwa państwa są czynne działania podejmowane przez 6 Brygadę Powietrznodesantową na granicy polsko-białoruskiej. Zapewniała tam wsparcie dla straży granicznej, pilnując granicy Polski. Żołnierze reagowali na każdy rodzaj zagrożenia granicy, udzielali wsparcia logistycznego jednostkom działającym na granicy, monitorowali sytuację na granicy, reagując na zdarzenia wymagające interwencji służb. Podejmowanie wszystkich działań jest wynikiem decyzji państwa oraz dowództwa w odpowiedzi na aktualne potrzeby związane z zapewnieniem bezpieczeństwa.

6 Brygada Powietrznodesantowa współpracuje z Wojskami Specjalnymi w obszarze prowadzenia operacji specjalnych i ich zabezpieczenia oraz z Siłami Powietrznymi w aspekcie korzystania ze sprzętu lotniczego niezbędnego do realizacji zadań powietrznodesantowych i szturmowych. Żołnierze 6 Brygady Powietrznodesantowej realizują wiele ćwiczeń spadochronowych we współpracy z 8 Bazą Lotnictwa Transportowego mającego swoją bazę w Balicach koło Krakowa udostępniając samoloty transportowe Hercules C-130 oraz CASA C-295, które umożliwiają żołnierzom oddawanie próbnych skoków spadochronowych m.in. na Pustynię Błędną znajdującą się niedaleko od Krakowa.

6 Brygada Powietrznodesantowa stanowi jeden z filarów funkcjonowania Wojsk Lądowych. Wykonywane przez nią zadania są kluczowe

w aspekcie obrony przed możliwie występującymi zagrożeniami państwa. Elastyczność i mobilność 6 Brygady Powietrznodesantowej pozwala na szybką reakcję w aspekcie wystąpienia różnorodnych potrzeb operacyjnych. 6 Brygada Powietrznodesantowa jest ważnym elementem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie zagwarantowania bezpieczeństwa państwa oraz wywiązywania się z międzynarodowych zobowiązań.

Agnieszka Homoncik

H. M. Królikowski, *6 Pomorska Dywizja Powietrznodesantowa*. Wydawnictwo Ajaks, Łódź 1997; M. Ogdowski, *zAfganistanu.pl Alfabet polskiej misji*. Wydawnictwo ENDER, Bydgoszcz 2011; L. Drab, *Dyplomacja obronna w procesie kształtowania bezpieczeństwa RP*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2018; J. L. Englert, *General Sosabowski*. Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego, Londyn 2001; *524 miliardy złotych na modernizację Wojska Polskiego do 2035 roku*, <https://www.wojsko-polskie.pl/wyposazenie/> [dostęp 22.03.2024]; *6 Brygada Powietrznodesantowa*, <https://www.wojsko-polskie.pl/6bpd/o-nas/> [dostęp 22.03.2024]; *Zadania Brygady*, <https://www.wojsko-polskie.pl/6bpd/zadania-brygady/> [dostęp 22.03.2024].

SZTOKHOLMSKIE CENTRUM STUDIÓW NAD EUROPĄ WSCHODNIĄ (Stockholm Center for Eastern European Studies – SCEEUS) Szwedzkiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (UI) – niezależna i odrębna jednostka organizacyjna, oparta na Szwedzkim Instytucie Spraw Międzynarodowych (UI). Centrum powstało decyzją rządu Szwecji w sierpniu 2020 r. Pod koniec 2020 r. zawarta została umowa ramowa pomiędzy szwedzkim Ministerstwem Spraw Zagranicznych a Szwedzkim Instytutem Spraw Międzynarodowych, zaś centrum rozpoczęło działalność wiosną 2021 r., zastępując poprzedni program „Rosja i Eurazja” w Szwedzkim Instytucie Spraw Międzynarodowych. Jest finansowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Szwecji.

Centrum zapewnia analizy i badania istotne dla polityki na temat krajów Europy Wschodniej (Azerbejdżanu, Armenii, Białorusi, Gruzji, Mołdawii, Rosji i Ukrainy). Jest także wspólną platformą dla innych szwedzkich instytucji i sieci współpracujących z regionem, a także służy jako miejsce prowadzenia krajowych i międzynarodowych dyskusji na temat Rosji i Europy Wschodniej.

Działalność centrum dotyczy głównych aspektów polityki wewnętrznej, zagranicznej i bezpieczeństwa Europy Wschodniej, a także gospodarczych i społecznych w regionie, jednocześnie podkreślając znaczenie polityki Szwecji, Unii Europejskiej i państw zachodnich w stosunku do poszczególnych krajów regionu. Centrum zapewnia analizy, badania i rekomendacje dotyczące zagadnień z obszaru szczególnie ważnych dla interesów Szwecji.

Od 2021 r. centrum publikuje specjalną serię raportów skupiających się na bezpieczeństwie i prawach człowieka w związku z przedłużającą się wojną i konfliktami w Europie Wschodniej oraz organizuje seminaria, prezentacje, konferencje, dyskusje przy okrągłym stole i inne działania.

Kluczowe obszary działalności SCEEUS dotyczą aspektów polityki wewnętrznej, zagranicznej i bezpieczeństwa Europy Wschodniej, a także gospodarczych i społecznych w regionie. Analizowane są także polityka Szwecji, Unii Europejskiej i Zachodu w stosunku do poszczególnych krajów regionu. Centrum zapewnia analizy, badania i rekomendacje dotyczące zagadnień z obszarów szczególnie ważnych dla interesów Szwecji. Językami roboczymi centrum są szwedzki i angielski.

Rada doradcza zapewnia centrum ogólne wytyczne, w tym ocenia jego jakość i przydatność. W skład rady doradczej wchodzi przedstawiciele Ministerstwa Spraw Zagranicznych (przewodniczący), Szwedzkiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (UI), Sztokholmskiego Instytutu Ekonomiki Transformacji (SITE), Szwedzkiej Agencji Badań nad Obronnością (FOI), Instytutu Studiów Rosyjskich i Eurazjatyckich na Uniwersytecie z Uppsali (IRES) i przedstawiciel szwedzkiej społeczności biznesowej.

W latach 2022–2023 projekt polityki Europy Wschodniej SCEEUS był finansowany przez szwedzkie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w celu zapewnienia rządowi szwedzkiemu wkładu w politykę i zaleceń przed i w trakcie szwedzkiej prezydencji w UE w 2023 r. w odniesieniu do przyszłej polityki UE w Europie Wschodniej. Obejmowało to wszystkie tematy związane z integracją, przystąpieniem i współpracą z UE, wsparciem wojennym dla Ukrainy, odbudową Ukrainy i współpracą regionalną, gdzie nacisk położony był na takie kraje, jak Ukraina, Mołdawia, Gruzja, Armenia, Azerbejdżan i Białoruś.

W dniu 22 lutego 2023 r. Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem w Sztokholmie (Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI)

i Sztokholmskie Centrum Studiów Europy Wschodniej (SCEEUS) były gospodarzami okrągłego stołu pt. „Zarządzanie bezpieczeństwem po wojnie Rosji z Ukrainą”. Dyskusja skupiała się na różnych scenariuszach dla Ukrainy i niezbędnych środkach dla jej przyszłego bezpieczeństwa jako części Europy i Zachodu.

Od wiosny 2023 r. SCEEUS publikuje serię raportów zawierających aktualne analizy dotyczące różnych aspektów rozwoju ukraińskiego społeczeństwa. Szwedzcy i międzynarodowi eksperci – w tym kilku z Ukrainy – poruszają m.in. takie aspekty, jak wewnętrzny rozwój polityczny, gospodarka, rozwój wojskowy, walka z korupcją, demografia, odporność, integracja z UE i rekonstrukcja. W 2023 r. SCEEUS opublikował również serię raportów napisanych przez rosyjskich i międzynarodowych ekspertów dotyczących różnych kwestii ważnych dla zrozumienia obecnej trajektorii Rosji i perspektyw na przyszłość.

Olga Wasiuta

M. Emerson, S. Blockmans, *The 2023 Enlargement Package – Major Political Proposals and Glimmers of a Staged Accession Approach*, 21.11.2023, <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/11/the-2023-enlargement-package.pdf> [dostęp 10.03.2024]; *Stockholm Centre for Eastern European Studies*, <https://www.ui.se/english/research/stockholm-centre-for-eastern-european-studies/> [dostęp 10.03.2024]; *Policy-oriented analysis on Russia and Eastern Europe*, <https://sceeus.se/en> [dostęp 10.03.2024]; *Publications*, <https://sceeus.se/en/publications/> [dostęp 11.03.2024]; *SCEEUS Eastern Europe Policy Project*, <https://sceeus.se/en/projects/eastern-europe-policy/> [dostęp 11.03.2024]; *Research*, <https://www.ui.se/english/research/> [dostęp 11.03.2024]; *SCEEUS Report Series on Ukrainian Domestic Affairs*, <https://sceeus.se/en/projects/ukrainian-domestic-affairs/> [dostęp 10.03.2024]; *SIPRI and SCEEUS host event on security governance after Russia's war against Ukraine*, 24.02.2023, <https://www.sipri.org/news/2023/sipri-and-sceeus-host-event-security-governance-after-russias-war-against-ukraine> [dostęp 10.03.2024].

SZTOKHOLMSKI MIĘDZYNARODOWY INSTYTUT BADAŃ POKOJOWYCH (SIPRI – *Stockholm International Peace Research Institute*) to niezależny, międzynarodowy instytut zajmujący się badaniami nad pokojem, konfliktami, a także rozbrojeniem. Założony w roku 1966 z siedzibą w Sztokholmie instytut opracowuje dane, analizy i rekomendacje oparte na

otwartych źródłach adresowane do decydentów, badaczy, mediów i zainteresowanych przedstawicieli opinii publicznej. SIPRI został utworzony na mocy decyzji szwedzkiego parlamentu i po dziś dzień znaczna część kosztów Instytutu finansowana jest w formie rocznej dotacji państwowej. SIPRI koncentruje się na działaniach, które ułatwią dyskusję nad rozwiązywaniem konfliktów, promowaniem transparentności i odpowiedzialności. SIPRI realizując cele statutowe, stale utrzymuje relacje z najważniejszymi światowymi ośrodkami badawczymi, współpracuje z organizacjami, tj. ONZ i Unią Europejską, a także regularnie przyjmuje na wizytację delegacje parlamentarne, eksperckie oraz naukowe.

Międzynarodowy Instytut Badań Pokojowych w Sztokholmie stale rozwija **Program Badawczy SIPRI**, który pełni funkcję informacyjną dla przedstawicieli rządów, parlamentarzystów, dyplomatów, dziennikarzy i ekspertów. Kanały rozpowszechniania treści obejmują aktywny program mediów, komunikacji, seminariów, konferencji, a także wydawanego każdego miesiąca biuletynu oraz programu renomowanych publikacji. Od momentu ukazania się pierwszej publikacji w roku 1969 SIPRI opublikował setki materiałów naukowych, raportów, arkuszy informacyjnych, dokumentów i rekomendacji. Obecnie organem odpowiedzialnym za publikację i dystrybucję treści tworzonych przez SIPRI jest Oxford University Press. W bibliotece SIPRI znaleźć można ponad 25 000 książek, raportów i artykułów konferencyjnych dotyczących zagadnień pokoju i bezpieczeństwa. Zbiory obejmują także setki czasopism drukowanych i dostępnych w formie cyfrowej. Założona w 1968 r. biblioteka stale się rozrasta i dostosowuje swoje zbiory, aby wspomagać Program Badawczy SIPRI. Aktualny księgozbiór można przeglądać przez internetowy katalog biblioteczny, który jest na bieżąco aktualizowany. Wśród najczęściej wykorzystanych przez światowe media zbiorów danych SIPRI można wymienić prace poświęcone przemysłowi zbrojeniowemu, transferowi broni, wydatków wojskowych oraz broni nuklearnej. Ponadto eksperci pracujący w SIPRI na bieżąco publikują komunikaty prasowe, które informują o najważniejszych wnioskach z prowadzonych badań.

Publikowanym każdego roku niezależnym źródłem informacji przeznaczonym dla polityków, dyplomatów, dziennikarzy, naukowców, studentów oraz osób cywilnych jest „**Rocznik SIPRI**”. Najważniejsze kategorie,

jakie porusza publikacja, to tematyka zbrojeń, sposobów rozbrajania oraz bezpieczeństwa międzynarodowego. Zawiera także przegląd rozwiązań z zakresu bezpieczeństwa międzynarodowego, broni, technologii, wydatków wojskowych, handlu, produkcji broni oraz konfliktów zbrojnych. Analizuje również działania podejmowane na rzecz kontroli broni konwencjonalnej, nuklearnej, chemicznej i biologicznej. Pierwsza publikacja „Rocznika SIPRI” ukazała się w roku 1969 i miała na celu przedstawienie zainteresowanym podmiotom „zgodnego ze stanem faktycznym i wyważonego opisu kontrowersyjnego tematu, jakim był wówczas wyścig zbrojeń i próby jego powstrzymania”. W kolejnych edycjach „Rocznik SIPRI” zawierał istotne dane dotyczące m.in. światowych wydatków zbrojeniowych, handlu bronią i rozwoju broni nuklearnej. Z biegiem lat zbiory danych były udoskonalane, modyfikowane oraz uzupełniane. Dzięki rygorystycznym standardom redakcyjnym egzekwowanym przez SIPRI „Rocznik” stanowi ważne źródło odniesienia podczas prowadzenia badań związanych z polityką międzynarodową oraz bezpieczeństwem.

Kolejnym ważnym zbiorem informacji obejmującym działania w zakresie współpracy i wsparcia jest **Baza Danych SIPRI**, którą można podzielić na:

- ▶ bazę danych działań w zakresie współpracy i pomocy zawierającą informacje w dziedzinie transferu oraz kontroli broni strzeleckiej i lekkiej (BSiL); baza danych umożliwia realizację przez państwa należące do Programu dyrektyw ONZ w sprawie BSiL z 2001 r. i Traktatu o handlu bronią z 2013 r. działania prowadzone od roku 2012;
- ▶ bazę danych przemysłu zbrojeniowego, która zawiera informacje o 100 największych przedsiębiorstwach zajmujących się produkcją broni i świadczeniem usług wojskowych;
- ▶ bazę danych wielostronnych operacji pokojowych zawierającą informacje na temat wszystkich operacji pokojowych przeprowadzonych od roku 2000; obejmuje ona statystyki dotyczące personelu, zaangażowania poszczególnych krajów, ofiar śmiertelnych i budżetu;
- ▶ bazę danych wydatków wojskowych określającą roczne wydatki wojskowe ponoszone przez poszczególne kraje od roku 1949, która

umożliwia porównanie wydatków wojskowych w walucie lokalnej, w dolarach amerykańskich według stałych cen i kursów wymiany oraz jako udziału w PKB.

Ponadto SIPRI w swoich raportach prowadzi statystyki uwzględniające wszystkie embarga na broń wprowadzone przez grupy państw oraz organizacje międzynarodowe, tj. UE i ONZ, i obowiązujące od 1998 r. SIPRI udostępnia również raporty krajowe oparte na eksporcie broni. Są one stale aktualizowane i zawierają odniesienia do nowo publikowanych sprawozdań krajowych dotyczących tematu szeroko pojętego eksportu uzbrojenia. Wykorzystując raporty z Archiwum Raportów Krajowych, SIPRI w swoich analizach szacuje wartość przybliżoną eksportu broni, a w oparciu o Archiwum Budżetów Państw opracowywane są przez Instytut źródłowe dokumenty budżetowe poszczególnych krajów z podziałem na lata.

SIPRI na bieżąco monitoruje najważniejsze konsekwencje braku bezpieczeństwa w poszczególnych regionach, np. stan bezpieczeństwa w Europie, możliwości rozwoju na terenie Azji oraz operacje pokojowe i zarządzanie konfliktami przez prowadzenie istotnych z punktu widzenia polityki bezpieczeństwa badań dotyczących trendów, rozwoju oraz kwestii płci w odniesieniu do operacji pokojowych i zarządzania konfliktami. Powyższy monitoring rozwoju wydarzeń ma na celu stworzenie rekomendacji do podejmowania wysiłków umożliwiających minimalizację zagrożeń charakterystycznych dla danego obszaru geograficznego. W ramach inicjatywy **Pokój i Rozwój** eksperci SIPRI analizują długoterminowe przyczyny braku bezpieczeństwa, co pozwala zrozumieć, w jaki sposób poszczególne społeczeństwa postrzegają ścieżki prowadzące do trwałego pokoju. Kluczową częścią prac SIPRI jest Sztokholmskie Forum na Rzecz Pokoju i Rozwoju, które oparte jest na realizacji czterech programów badawczych.

1. **Zmiany Klimatyczne i Ryzyko** – obejmujący kwestie ekstremalnych zjawisk pogodowych, braku dostępu do wody oraz niezdolności dostosowania i łagodzenia zmian klimatycznych. Badacze SIPRI analizują, w jaki sposób różne instytucje polityczne mogą pomóc w rozwiązaniu problemu i uzyskać poradę na temat adaptacji do konfliktów, strategii łagodzenia oraz znalezienia sposobów umożliwiających uzyskanie dostępu do pomocy międzynarodowej.

2. **Środowisko Pokoju** – został utworzony w maju 2020 r. w celu zgromadzenia najnowszych badań na temat wpływu zmian klimatycznych i degradacji środowiska na międzynarodowy pokój i bezpieczeństwo. Analizy przeprowadzone w ramach tego programu dowiodły, że kryzys środowiskowy zwiększa ryzyko dla bezpieczeństwa i pokoju na całym świecie, zwłaszcza w krajach niestabilnych. Raporty „Środowisko Pokoju” badają ewoluujący krajobraz zagrożeń i dokumentują szereg zmian wskazujących punkty wyjścia dla zintegrowanych reakcji na kryzysy – w prawie i polityce międzynarodowej, a także w operacjach pokojowych i wśród organizacji pozarządowych.
3. **Jedzenie, pokój i bezpieczeństwo** to program, w ramach którego prowadzone są badania nad powiązaniem bezpieczeństwa żywnościowego, konfliktu i pokoju. Eksperci SIPRI badają interdyscyplinarne elementy, tj. zmianę klimatu, płęć, rolę podmiotów oraz darczyńców zajmujących się pomocą humanitarną w kontekście związków między bezpieczeństwem żywnościowym a konfliktami. Główna współpraca badawcza SIPRI w tej dziedzinie zakłada partnerstwo merytoryczne przy współpracy ze Światowym Programem Żywnościowym (WFP), który przez wieloletnie badania obejmujące wiele krajów bada, w jaki sposób WFP może przyczynić się do pokoju.
4. **Zarządzanie i społeczeństwo** to program mający na celu przedstawienie rekomendacji, w jaki sposób rządy oraz społeczeństwa mogą przeprowadzić skuteczną reformę zarządzania podstawowymi dobrami publicznymi. Program ponadto bada, w jaki sposób włączenie społeczne może przyczynić się do promowania pokoju i rozwoju w społeczeństwach oraz w jaki sposób wyzwania związane z zarządzaniem mogą sprzyjać konfliktom w społeczeństwach lub między nimi. Otrzymane wyniki badań pozwalają na tworzenie analiz, które umożliwiają przedstawienie rekomendacji dotyczących tworzenia globalnych zasad, norm i instytucji pozwalających przeciwstawić się wyzwaniom transnarodowym.

Struktura organizacyjna SIPRI obejmuje: Zarząd i Dyrektora, Zastępcę Dyrektora, Kolegium Pracowników Naukowych oraz Personel Pomocniczy

liczący ok. 100 osób. Jednostka oferuje platformę dla badaczy z różnych krajów, która umożliwia ścisłą współpracę nad zróżnicowanymi projektami. Naukowcy są rekrutowani na określony okres z różnych regionów i reprezentują różne dyscypliny akademickie. SIPRI gości także badaczy, którzy pracują nad zagadnieniami związanymi bezpośrednio z programem badawczym SIPRI. Zarząd podejmuje kluczowe decyzje w ważnych sprawach dotyczących programu badawczego SIPRI, prowadzonej działalności, organizacji i zarządzania finansami. W sprawach niepodlegających Zarządowi podejmowane decyzje zależne są od rekomendacji Dyrektora. Kolegium Pracowników Naukowych doradza Dyrektorowi w kwestiach badawczych. Pomimo faktu, że SIPRI nie jest instytutem dydaktycznym, przyjmuje on stażystów, którzy pragną poszerzyć swoją wiedzę odnośnie do jego działalności badawczej. Skład Zarządu SIPRI w 2024 r. tworzą: Stefan Löfven, dr Mohamed Ibn Chambas, Chan Heng Chee, Jean-Marie Guéhenno, dr Radha Kumar, dr Patricia Lewis oraz dr Jessica Tuchman Mathews.

Artur Jach-Chrzyszcz

C. Craft, *Weapons for Peace, Weapons for War The Effect of Arms Transfers on War Outbreak, Involvement and Outcomes*, Taylor & Francis, London 1999; *Stockholm International Peace Research Institute*, <https://www.sipri.org> [dostęp 25.03.2024]; *SIPRI Yearbook 2023*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-06/yb23_summary_en_o.pdf [dostęp 25.03.2024]; *Stockholm International Peace Research Institute, Policies for Common Security*, Taylor & Francis, London 2019; J. Walker, *Security and arms control in post-confrontation Europe*, Oxford University Press 1994; *Stockholm International Peace Research Institute / UNESCO, Peace, Security and Conflict Prevention SIPRI-UNESCO Handbook*, Oxford University Press, Michigan 2008; B. Roberts, *Weapons Proliferation and World Order After the Cold War*, BRILL ACADEMIC PUB, Leiden (The Netherlands) 1996; E. Laurance, S. Wezeman, H. Wulf, *Arms Watch SIPRI Report on the First Year of the UN Register of Conventional Arms*, Oxford University Press, New York 1993.

SZWEDZKA AGENCJA BADAŃ NAD OBRONNOŚCIĄ (Totalförsvarets forskningsinstitut – FOI; ang. Swedish Defense Research Agency) – jeden z wiodących europejskich instytutów badawczych zajmujących się obronnością i bezpieczeństwem z siedzibą w Kista (Sztokholm). Inne biura lub ośrodki badawcze znajdują się w Grindsjön, Linköping i Umeå. Do jej

zadań należą prace badawczo-rozwojowe w dziedzinie polityki obronnej i ochrony ludności. Podlega szwedzkiemu Ministerstwu Obrony.

Agencja powstała w 2001 r. z połączenia Instytutu Badań nad Obro-
ną Narodową (Försvarets forskningsanstalt, FOA) z Instytutem Badań
Techniki Lotniczej (Flygtekniska försöksanstalten, FFA), który zaczął
działać w 1940 r. w Bromma jako rządowy instytut badawczy dla szwedz-
kiego przemysłu lotniczego, głównie do celów wojskowych. Drugi Instytut
(FOA) powstał w 1945 r. z trzech ówczesnych organizacji:

- ▶ Instytutu Chemicznego Szwedzkich Sił Zbrojnych (FKA) – agencji
rządowej utworzonej w 1937 r. i zlokalizowanej w Urvik, w gminie
Sundbyberg, wywodzącej się z projektów badań nad bronią che-
miczną na uniwersytetach w Lund od 1926 r. i Uppsali od 1928 r.,
- ▶ Instytutu Fizyki Wojskowej (MFI) – organizacji współpracującej
z wydziałami fizyki szwedzkich uniwersytetów, powstałej w 1941 r.
jako inicjatywa wykorzystania nowoczesnej wiedzy fizycznej do
dyspozycji szwedzkiej obrony podczas II wojny światowej,
- ▶ Sekcji Szwedzkiej Izby Wynałazków (SUN) utworzonej w 1942 r.
w celu badania technologii radarowej.

FOA po 1945 r. odgrywała kluczową rolę w badaniach nad bronią
jądrową. Obejmowało to działania ochronne i dochodzenia, ale także
przygotowania do ewentualnego szwedzkiego programu broni jądrowej.
W latach 50. i 60. badania jądrowe stanowiły znaczną część działalności
FOA. Po podpisaniu przez Szwecję układu o nierozprzestrzenianiu broni
jądrowej w 1968 r. pozostałe działania związane z rozwojem jądrowym
zostały zlikwidowane. Początkowo wszystkie działania FOA były zlokalizo-
wane w regionie Sztokholmu, ale w latach 70. niektóre zostały przeniesione
do Karlstad, Linköping i Umeå.

Szwedzkie badania obronne były szeroko zakrojone podczas zimnej
wojny. Stanowiły kwestię bezpieczeństwa i dlatego traktowano je priory-
tetowo. Szwedzka polityka obronna i dążenie do niezaangażowania wy-
musiły ambitny program badań w dziedzinie obronności. Przez długi czas
pochłaniała ona znaczną część publicznego budżetu na badania naukowe.

FOI prowadzi badania nad bezpieczeństwem na wszystkich pozio-
mach społeczeństwa – krajowym, regionalnym i lokalnym. Wiedza spe-
cjalistyczna FOI jest również poszukiwana na arenie międzynarodowej.

Zadaniem FOI jest prowadzenie badań, analiz technologii oraz prac dochodzeniowych na rzecz obrony oraz wsparcia rozbrojenia, nierozprzestrzeniania broni jądrowej i bezpieczeństwa międzynarodowego, głównie na potrzeby obrony wojskowej, ale także w sytuacjach kryzysowych, klęsk żywiołowych, bezpieczeństwa itp. Agencja musi działać na rzecz współpracy między badaniami wojskowymi i cywilnymi oraz krajowymi i międzynarodowymi. Analizy prowadzone są na zlecenie głównie szwedzkich sił zbrojnych, Ministerstwa Obrony, Administracji Materiałów Obronnych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Szwedzkiej Cywilnej Agencji ds. Sytuacji Nadzwyczajnych oraz przemysłu lotniczego. FOI ma również wiele zadań dla innych agencji rządowych, gmin i firm, przede wszystkim w obszarze gotowości i bezpieczeństwa na wypadek sytuacji kryzysowych. Jest zaangażowana w kilka projektów badawczych z innymi podmiotami, takimi jak uniwersytety i szkoły wyższe.

FOI, podobnie jak inne agencje obrony, przyczynia się do realizacji ogólnego celu obrony totalnej i obrony wojskowej w latach 2021–2025. Celami średnioterminowymi są stawianie czoła przyszłym wyzwaniom dzięki nauce i technologii, ze szczególnym uwzględnieniem:

- ▶ kluczowych kompetencji i wiedzy specjalistycznej w sektorach strategicznych,
- ▶ dialogu z klientami i zlecniodawcami,
- ▶ inspirującego przywództwa i konstruktywnych relacji w miejscu pracy,
- ▶ równowagi zadań i zasobów dla opłacalnego biznesu.

Szwedzka Agencja Badań nad Obronnością wybrała najważniejsze obszary, które dotyczą zarówno uwarunkowań zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Cele strategiczne FOI dotyczą roli Szwecji – zwiększenia zdolności i odnowy w zakresie obrony totalnej, tożsamości instytucji obronnych, jednocześnie podkreślając, że FOI jest jednym z najbardziej atrakcyjnych pracodawców rządowych w Szwecji. Koncentruje się na działaniach, które służą interesom obronności i bezpieczeństwa, teraz i w przyszłości.

FOI jest nośnikiem wiedzy i wsparcia eksperckiego w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa, a jej misją jest zapewnienie najnowocześniejszych badań i wiedzy specjalistycznej w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa.

FOI działa jako bank wiedzy dla szwedzkiej organizacji obronnej, gromadząc informacje i doświadczenia oparte na badaniach, które mogą być następnie udostępniane w celu zaspokojenia pełnego zakresu potrzeb obronnych, od wstępnych studiów koncepcyjnych, poprzez pozyskiwanie materiałów, po wsparcie w czasie rzeczywistym podczas operacji.

Zadaniem FOI jest wspieranie kształtowania, rozbudowy i wykorzystania zasobów obronnych Szwecji poprzez wiedzę i doświadczenia oparte na badaniach. W porozumieniu ze szwedzkimi siłami zbrojnymi i Szwedzką Administracją Materiałów Obronnych FOI ma rozwijać swoje zasoby z korzyścią dla szwedzkich sił obrony operacyjnej, zarówno w perspektywie krótko-, jak i długoterminowej, a także stosować tę wiedzę w pełnym zakresie procesów obronnych.

Ogólne zadanie powierzone FOI przez szwedzkie siły zbrojne (badania i rozwój technologii) to akumulacja wiedzy i doświadczeń (publikowanie raportów z badań, artykułów naukowych i wystąpień pokonferencyjnych). Ze strony FOI stanowi to podstawę do długotrwałej pracy w następujących obszarach:

- ▶ modelowanie i symulacja,
- ▶ dowodzenie i kontrola z interakcją człowiek–system,
- ▶ technologia podwodna,
- ▶ broń i ochrona,
- ▶ walka elektroniczna,
- ▶ środowisko,
- ▶ aeronautyka z elektroniką i metodami konstrukcyjnymi.

FOI zajmuje się również polityką bezpieczeństwa, konfliktami i sprawami międzynarodowymi – jest podzielona na siedem działów, z czego sześć prowadzi badania w zakresie obronności i bezpieczeństwa, takich jak technologie i systemy dowodzenia, kontrola, komunikacja, wywiad, nadzór i rozpoznanie. Obejmuje to czujniki radarowe i optoelektroniczne, a także sieci komunikacyjne, sztuczną inteligencję, bezpieczeństwo informacji, właściwości materiałów chemicznych, biologicznych, radioaktywnych i jądrowych, a także incydenty i działania wojenne z udziałem tych materiałów oraz sposoby ochrony przed nimi; zagadnienia związane z technologią i uzbrojeniem, w tym aeronautyką, podwodnymi sonarami,

napędem odrzutowym, technologią raketową, bronią jądrową i kontrolą zbrojeń, ochroną balistyczną; zarządzanie kryzysowe, konflikty, bezpieczeństwo międzynarodowe i strategię. **Siódmy dział wsparcia zajmuje się administracją, informatyką i komunikacją.** Raporty FOI są publikowane online lub w formie drukowanej w języku szwedzkim i/lub angielskim.

FOI ma specjalne laboratoria broni chemicznej i biologicznej, morskie stacje eksperymentalne, centrum symulacji walki powietrznej, ośrodek cybernetyczny, superkomputery, elektroniczne laboratoria badawcze, w tym kilka punktów pomiarowych anten i radarów, laboratoria projektowania i produkcji elektroniki wysokiej częstotliwości, laboratoria obiektów wybuchowych i warsztaty. W Umeå FOI uczestniczy również w dorocznej konferencji Pax Nordica, poświęconej szeroko rozumianym kwestiom polityki bezpieczeństwa w najbardziej wysuniętej na północ Europie oraz temu, jak wpływają one na Szwecję.

Wiedza i możliwości FOI są wykorzystywane w wielu odrębnych aspektach obronnych. Szwedzkie siły zbrojne i Szwedzka Administracja Materiałów Obronnych każdego roku przydzielają FOI około 100 zadań związanych z zastosowaniem wiedzy. W ten sposób FOI, wykorzystując swoje zbiorowe kompetencje w krótszej perspektywie, jest w stanie pomóc w rozwiązywaniu wielu problemów związanych z obronnością. Przyczynia się m.in. do długoterminowego procesu planowania szwedzkich sił zbrojnych, nabywania i konserwacji sprzętu obronnego, stopniowego wycofywania i usuwania nadwyżek sprzętu i instalacji, działań i gotowości jednostek sił zbrojnych oraz prowadzenia operacji pokojowych.

FOI otrzymało odrębne zadania w celu zapewnienia wsparcia działań operacyjnych szwedzkich sił zbrojnych w różnych obszarach, w tym:

- ▶ szkolenia personelu służb związanych z wywiadem kryminalistycznym i różnorodną bronią,
- ▶ specjalistycznego wsparcia technicznego dla szwedzkiej Służby Wywiadu Wojskowego i Bezpieczeństwa (MUST),
- ▶ wsparcia operacyjnego operacji lotniczych w Libii w zakresie walki elektronicznej,
- ▶ szyfrowania wojskowego GPS w związku z operacjami powietrznymi w Libii,

- ▶ zestawiania i udostępniania międzynarodowych doświadczeń w zakresie startu i lądowania śmigłowców w trudnych warunkach,
- ▶ pomocy eksperckiej dla mobilnych laboratoriów szwedzkich sił zbrojnych w zakresie analizy substancji biologicznych, chemicznych i promieniotwórczych,
- ▶ zwiększenia zdolności szwedzkich sił zbrojnych do działania na wodach.

W ostatnich latach w ramach zadań FOI:

- ▶ zidentyfikowano obszary ryzyka w odniesieniu do amunicji do broni strzeleckiej,
- ▶ opracowano system wsparcia do zdalnego wykrywania celów podwodnych,
- ▶ opracowano metody szkolenia psów do wykrywania min,
- ▶ przeprowadzono kontrole bezpieczeństwa technicznego materiałów bezdymnych,
- ▶ opracowano koncepcje niszczenia min morskich,
- ▶ opracowano metody testowania planów z wykorzystaniem symulacji,
- ▶ uczestniczono w międzynarodowych próbach terenowych pod auspicjami grupy NATO „Multi Sensor Integration for urban operations”.

Większość środków FOI pochodzi ze zleceń szwedzkich sił zbrojnych, Szwedzkiej Administracji Materiałów Obronnych (FMV) oraz ministerstw i władz różnego szczebla. W sumie stanowi to 95% finansowania, a wraz ze wsparciem dla badań naukowych UE – 97%. Ponieważ FOI działa w sektorze obronności, wszelka współpraca międzynarodowa poza UE/ Europejską Agencją Obrony (EDA) wymaga zatwierdzenia przez rząd lub organy przez niego wyznaczone.

Szwedzka Agencja Badań nad Obronnością podlega szwedzkiemu Ministerstwu Obrony, które zapewnia znaczną część jego budżetu. Otrzymuje również fundusze od innych szwedzkich instytucji rządowych oraz, w mniejszym stopniu, z UE. Agencja prowadzi również badania na zlecenie klientów prywatnych na zasadach komercyjnych, także poza Szwecją. W 2022 r. dochody od sił zbrojnych, Zakładów Materiałowych Sił Zbrojnych, innych władz szwedzkich i Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz

z dotacji z Ministerstwa Obrony wyniosły łącznie około 1323 mln SEK (około 20% wszystkich wydatków). Dochód od szwedzkiego biznesu, UE i innych klientów zagranicznych wyniósł około 42 mln SEK.

Szwedzka Agencja Badań nad Obronnością ma prawo do otrzymywania zleceń od zagranicznych klientów. W 2022 r. zatrudniała nieco ponad 1100 pracowników. FOI nie zajmuje się gromadzeniem danych wywiadowczych, gdyż jest to zadanie Szwedzkiej Służby Wywiadu Wojskowego i Bezpieczeństwa (MUST).

Kierownictwo wyższego szczebla FOI składa się z dyrektora generalnego, zastępcy dyrektora generalnego, dyrektora ds. planowania, dyrektora finansowego i sześciu kierowników działów. FOI posiada również Radę Dyrektorów.

Olga Wasiuta

Organization, <https://www.foi.se/en/foi/about-foi/organization.html> [dostęp 15.03.2024]; *About FOI*, <https://www.foi.se/en/foi/about-foi.html> [dostęp 15.03.2024]; *Reports*, <https://foi.se/en/foi/reports.html> [dostęp 15.03.2024]; *Vision and mission*, <https://www.foi.se/en/foi/about-foi/vision-and-mission.html> [dostęp 15.03.2024]; F. Bertilsson, *The Swedish Defence Research Establishment (FOA) and the influence of historical knowledge on Swedish civil resistance policy*, „Scandinavian Journal of History” 2021, t. 46, nr 4, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/03468755.2021.1880474?needAccess=true> [dostęp 15.03.2024]; J. Gotkowska, *Szwedzka polityka bezpieczeństwa. Obrona totalna na miarę możliwości*, „OSW” 01.2021, nr 81, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_Szwedzka-polityka-bezpieczenstwa_net%281%29.pdf [dostęp 16.03.2024].

ŚPIEWAJĄCA REWOLUCJA (est. *laulev revolutsioon*, łot. *dziesmotā revolūcija*, lit. *dainuojanti revoliucija*) – seria pokojowych protestów (śpiewów i innych, zorganizowanych i spontanicznych) ludności Estonii, Łotwy i Litwy w latach 1987–1991, które w efekcie doprowadziły do odzyskania przez nie niepodległości. Po raz pierwszy pojęcie to zostało użyte przez estońskiego karykaturzystę i osobę publiczną (jeden z założycieli Estońskiego Frontu Ludowego) Heinza Valka (nazwisko rodowe Heinrich Valk; ur. 7 marca 1936 r.) w artykule opublikowanym tydzień po spontanicznych masowych akcjach nocnego śpiewania w Tallinie 10–11 czerwca 1988 r. Sentencja H. Valka „Pewnego dnia i tak wygramy!” (est. *Ükskord me võidame niikuinii!*) stała się jedną z najbardziej znanych na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Symbolem „Śpiewającej rewolucji” były pieśni ludowe wykonywane na wiecach w Estonii, na Łotwie i Litwie.

Protesty w trzech krajach bałtyckich miały podobne tło kulturowe i warunki polityczne. Rozwój narodowego ruchu politycznego w krajach bałtyckich jest związany z procesami „pierestrojki” (1985–1991) w całym ZSRR, które rozpoczęły się w 1985 r. z inicjatywy Michaiła Gorbaczowa – Sekretarza Generalnego Komitetu Centralnego KPZR (1985–1991). Masowe demonstracje przeciwko sowieckiemu reżimowi rozpoczęły się po tym, jak liberalizacja reżimu nie uwzględniła specyfiki narodowej. Coraz

większe tłumy zbierały się spontanicznie z flagami, by śpiewać zakazane pieśni patriotyczne.

W tamtych latach muzyka stała się głównym ekspresyjnym środkiem demonstracji nastrojów niepodległościowych i patriotycznych. Obejmowały one nowe pieśni, które miały pewien wydźwięk polityczny; tradycyjne pieśni narodowe, niezależnie od ich treści, wykonywane tylko ze względu na fakt, że były „narodowe” w przeciwieństwie do „radzieckich” lub „rosyjskich”; oraz wykonywanie zakazanej muzyki, która była wewnętrznym aktem buntu (na przykład rock, praktycznie zabroniony przez władze radzieckie jako kwintesencja zachodniego/kapitalistycznego gatunku). Wspólne śpiewanie pieśni ludowych na festiwalach w czasach sowieckich stało się czynnikiem kształtującym tożsamość i manifestacją solidarności oporu wobec rządów komunistycznych i prób rusefikacji.

Wiosną 1987 r. w Estonii rozpoczęły się zakrojone na szeroką skalę protesty ekologiczne („wojna fosforanowa”, est. *Fosforiidisõda*) przeciwko otwarciu dużych kopalni fosforanów w regionie Virumaa (północno-wschodnia część republiki). Protesty nie tylko osiągnęły swoje bezpośrednie cele, lecz także przyczyniły się do rozwoju ruchu narodowego i jego upolitycznienia, co ostatecznie doprowadziło do przywrócenia niepodległości Estonii. Obawy o zanieczyszczenie środowiska były połączone z lękami, że duże kopalnie będą wymagały importu siły roboczej z innych republik radzieckich, co jeszcze bardziej zmieni równowagę demograficzną Estonii: liczba Estończyków spadła z ok. 97% bezpośrednio po II wojnie światowej do 61,5% w 1989 r. Kwestie środowiskowe i demograficzne zostały spotęgowane przez gorące debaty polityczne. 15 sierpnia 1987 r. powstała Estońska Grupa na rzecz Upublicznienia Paktu Ribbentrop–Mołotow (podpisanego 23 sierpnia 1939 r.). Z jej inicjatywy 23 sierpnia w Tallinie odbył się wiec, na którym domagano się upublicznienia treści tajnego protokołu do traktatu i wyeliminowania jego konsekwencji. W tym samym czasie Towarzystwo Dziedzictwa (założone w 1987 r.) skupiło się na rozpowszechnianiu informacji o historii Estonii.

Prawdziwa „Śpiewająca rewolucja” rozpoczęła się w 1988 r., kiedy wykonywanie pieśni patriotycznych podczas różnych wydarzeń publicznych stało się normą. Ten rok jest uważany za szczytowy moment „Śpiewającej rewolucji”, polegający w głównej mierze na powstaniu

zinstytucjonalizowanego frontu ludowego, który wypracował hasła społeczno-polityczne odnoszące się do funkcjonowania republiki. Ze względu na aktywność polityczną mas spowodowaną wzrostem świadomości narodowej letnie miesiące tego roku nazwano „gorącym latem”.

Głównym repertuarem było kilkadziesiąt najbardziej ulubionych piosenek, wykonywanych przez artystów na scenie i śpiewanych w kręgu rodzinnym. Oprócz tego część repertuaru stanowiły pieśni z czasów narodowego przebudzenia Estończyków, w tym hymn Republiki Estońskiej „Moja rodzinna ziemia, moje szczęście i radość” (est. *Mu isamaa, mu õnn ja rõõm*, słowa estońskiego poety Johanna Voldemara Jannseni, 1819–1890), którego publiczne wykonanie za czasów ZSRR mogłoby być karane jako „chuligaństwo”. Dodano również popularne piosenki ówczesnych artystów, wykonywane w różnych gatunkach muzycznych (rock, folk itp.).

W maju 1988 r. na Tartu Pop Festival odbyła się premiera cyklu „Pięć pieśni patriotycznych” estońskiego muzyka i kompozytora Alo Mattiisena (1961–1996). W czerwcu w Tallinie odbył się Festiwal Starego Miasta, po którym ludzie zaczęli spontanicznie śpiewać pieśni patriotyczne na ulicach.

Jednym z najważniejszych wydarzeń był festiwal muzyczny „Pieśń Estonii” zorganizowany przez Estoński Front Ludowy (założony 13 kwietnia 1988 r.). Wydarzenie nastąpiło 11 września 1988 r. na terenie Pola Śpiewu w Tallinie, gdzie zgromadziło się ok. 300 tys. osób. To właśnie w tym czasie, 16 listopada 1988 r., estoński parlament przyjął Deklarację Suwerenności. W marcu 1990 r. Komunistyczna Partia Estonii ogłosiła secesję od KPZR i niepodległość. Wybory parlamentarne w marcu 1990 r. wygrał Front Ludowy. 30 marca 1990 r. nowo wybrany parlament estoński (przewodniczący – Arnold Rüütel, 1990–1992) przyjął Uchwałę o nielegalności władzy państwowej ZSRR w Estonii od momentu jej ustanowienia i ogłosił „początek przywrócenia niepodległości Republiki Estonii”. Referendum w tej sprawie odbyło się 3 marca 1991 r.: 77,8% głosujących poparło demokrację i niepodległość.

Podobnie jak w Estonii, protestacyjna aktywność społeczno-polityczna łotewskiego społeczeństwa była początkowo realizowana także w ramach antyrządowych inicjatyw ekologicznych: w 1986 r. protestowano przeciwko budowie zapory hydroelektrycznej na rzece Dźwinie i budowie metra w Rydze; na początku 1987 r. powstał Klub Ochrony Środowiska,

którego działalność miała na celu organizowanie protestów przeciwko wysypiskom niebezpiecznych odpadów chemicznych i zanieczyszczaniu Morza Bałtyckiego. Środowisko kulturalne również stało się aktywniejsze: wcześniej zakazana muzyka rockowa wyszła z podziemia, a koncerty organizował popularny wówczas zespół rockowy Līvi, założony w 1971 r. i wyznający łotewski patriotyzm, który był postrzegany przez władze sowieckie jako antyradziecki. To właśnie piosenka tego zespołu „Język ojczysty” (łot. *Dzimtā valoda*) wygrała popularny plebiscyt Mikrofon-86 (coroczny konkurs piosenki pop na Łotwie).

Z kolei same koncerty rockowe często kończyły się spontanicznymi protestami młodych ludzi. Na siłę zyskiwał ruch na rzecz przywrócenia i rehabilitacji symboli niepodległościowych Łotwy, w tym flagi i hymnu z lat 20. i 30. XX wieku. Dyskusje na temat elementów kultury ludowej i profesjonalnej również stały się powszechne. Jesienią 1988 r. łotewski parlament zezwolił na używanie narodowych symboli „kulturowych i historycznych”. Z czasem kontrowersje społeczno-polityczne i różne inicjatywy obywatelskie znalazły wyraz w działalności masowych ruchów narodowych. Latem 1988 r. na Łotwie powstały dwie najważniejsze organizacje: Łotewski Front Ludowy i Ruch na rzecz Niepodległości Narodowej Łotwy. 7 października 1988 r. odbyła się masowa publiczna demonstracja wzywająca do niepodległości Łotwy, a Łotewski Front Ludowy stał się głównym głosem na rzecz przywrócenia niepodległości kraju.

28 lipca 1989 r. łotewski parlament przyjął Deklarację suwerenności państwowej. Potępiono przyłączenie Łotwy do ZSRR w 1940 r., a politykę sowiecką określono jako „administracyjny i agresywny totalitaryzm wobec Łotwy”. Wybory parlamentarne w marcu 1990 r. wygrał Front Ludowy, który utworzył pierwszy powojenny niekomunistyczny rząd. 4 maja 1990 r. parlament (pod przewodnictwem Anatolijisa Gorbunovsa, 1988–1990) zatwierdził Deklarację Niepodległości, przywrócił Konstytucję Łotwy z 1922 r., stary hymn narodowy i herb.

Litewska część „Śpiewającej rewolucji” obracała się wokół tzw. Sąjūdisu (lit. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, pol. Litewski Ruch na rzecz Przebudowy), społeczności 35 intelektualistów i artystów założonej 3 czerwca 1988 r. w celu wsparcia procesów „pierestrojki” i „głasności” (kierowanej przez muzykologa i pianistę Vytautasa Landsbergisa, ur. w 1932 r.).

Następnie Sąjūdis zaktualizował konkretne zadania do zdobycia niezależności narodowej: przywrócenie języka litewskiego, kampanie ochrony środowiska, ujawnienie faktów i dokumentów dotyczących stalinizmu, tajnych protokołów paktu nazistowsko-sowieckiego; wysuwano konkretne żądania: kontynuowania rozpoczętych reform, przyznania Litwie większej samodzielności, przywrócenia symboliki narodowej. W ciągu kilku miesięcy Sąjūdis stał się lokomotywą litewskiego ruchu niepodległościowego.

Muzyka odegrała centralną i bardzo ważną rolę w tym procesie. Podobnie jak w innych krajach bałtyckich, na Litwie spontanicznie śpiewano tradycyjne pieśni narodowe i tworzone nowe pieśni patriotyczne. Organizowano specjalne tematyczne wydarzenia muzyczne, z których najpopularniejszym był tzw. Marsz Rockowy, odbywający się przez 3 kolejne lata: 1987–1989. Znaczenie tych wydarzeń muzycznych polegało nie tylko na wykonywaniu pieśni protestacyjnych czy narodowych: ważna była idea wykonywania gatunków zakazanych, czyli typowo zachodnich. A organizowanie takich koncertów było już oznaką protestu. Czasami zespoły z Łotwy i Estonii brały udział w takich koncertach, co stanowiło ważny dowód spójności trzech krajów bałtyckich. Wśród aktywnych członków Sąjūdisu, współorganizatorów Marszu Rockowego, był architekt Algirdas Kaušpėdas. Podróżował po Litwie i zapisywał starożytne litewskie pieśni śpiewane przez lokalnych mieszkańców, przyczyniając się w ten sposób do ich odradzania (w tym hymnu narodowego, który jest obecnie w użyciu) i nadania im nowego brzmienia. A. Kaushpėdas stał się również założycielem popularnego zespołu Antis (w tłumaczeniu z języka litewskiego „kaczka” i „sensacja medialna”). W tych latach Antis wydał 4 albumy, a prawie każda piosenka w nich dotyczyła jakiegoś aspektu sowieckiego ucisku i tzw. szczęśliwego życia. „Śpiewająca rewolucja” pomogła wypromować Litwę wśród społeczności międzynarodowej jako kraj ze wszystkimi jego wartościami, a nie jako wyłącznie radziecką republikę. Samym Litwinom przypomniiała, kim byli i kim chcą być: niezależnym krajem z pewnymi wartościami, atrybutami państwowości, językiem i tożsamością.

Litewski hymn narodowy i tradycyjna trójkolorowa flaga narodowa zostały zalegalizowane na Litwie 18 listopada 1988 r. W styczniu 1989 r. litewski parlament przyjął ustawę o statusie języka litewskiego jako języka państwowego, a 18 maja – Deklarację suwerenności państwowej. Na

zjeździe Litewskiej Partii Komunistycznej w grudniu 1989 r. I sekretarz Algirdas Mykolas Brazauskas (1932–2010) ogłosił odłączenie się partii od KPZR i jej niezależność. 7 lutego 1990 r. parlament przyjął uchwałę uznającą przyłączenie Litwy do ZSRR za nieprawomocne. 24 lutego odbyły się pierwsze demokratyczne wybory, w których zwyciężył Sąjūdis (101 mandatów na 141). 11 marca nowo wybrany litewski parlament, kierowany przez Vytautasa Landsbergisa (1990–1992), ogłosił przywrócenie suwerenności państwowej Litwy, tradycyjnego godła narodowego, flagi i hymnu, a także przedwojennej konstytucji z 1938 r., co miało wskazywać na ciągłość procesu budowania państwowości narodowej. Litwa stała się pierwszą republiką, która ogłosiła niepodległość od ZSRR.

Kilka wydarzeń (bezpośrednio lub pośrednio związanych ze „Śpiewającą rewolucją”) zostało zorganizowanych przez 3 kraje bałtyckie (Fronty Ludowe) jako wspólne akcje. Niewątpliwie szczególne miejsce zajmuje tzw. Droga Bałtycka. 23 sierpnia 1989 r., w 50. rocznicę podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow (1939 r., który doprowadził do sowieckiej okupacji krajów bałtyckich), ok. 2 mln ludzi trzymających się za ręce utworzyło ludzki łańcuch o długości 675,4 km, łączący trzy stolice: Tallin, Rygę i Wilno. Celem akcji było potwierdzenie niezłomności narodów Estonii, Łotwy i Litwy w dążeniu do odzyskania niepodległości. Podczas tego wydarzenia ludzie śpiewali pieśni patriotyczne.

W 2009 r. UNESCO uznało akcję za fenomen oporu bez użycia przemocy i włączyło ją do międzynarodowego rejestru programu „Pamięć Świata” (ang. Memory of the World International Register). Jest to projekt zapoczątkowany w 1992 r., którego celem jest podejmowanie działań służących zachowaniu, ratowaniu i udostępnianiu dokumentów: rękopisów, druków, inskrypcji, przekazów ustnych, materiałów audiowizualnych, bibliotek i zbiorów archiwalnych o światowym znaczeniu historycznym lub cywilizacyjnym.

„Śpiewająca rewolucja” lat 1988–1990 polegała na udanej próbie zerwania zależności od państwa radzieckiego, przyspieszonej modernizacji ukierunkowanej na zachodnioeuropejski model demokracji i wprowadzeniu gospodarki wolnorynkowej. Nie ma wątpliwości, że dzięki wszystkim pokojowym i/lub artystycznym inicjatywom, które przyczyniły się do powstania trzech ruchów niepodległościowych, społeczność międzynarodowa

stawiała się coraz bardziej świadoma narodowych żądań państw bałtyckich, ostatecznie uznając ich prawo do niepodległości.

Zoya Baran

J. Hiden, P. Salmon, *The Baltic Nations and Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. Routledge, London 1994; J. Lewandowski, *Historia Estonii*. Wydawnictwo Osso, Wrocław – Warszawa – Kraków, 2002; J. Lewandowski, *Estońskie drogi do wolności – przez Warszawę*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 2005, Sectio F, VOL. LX; *Memory of the World*. UNESCO, <https://www.unesco.org/en/memory-world>; G. Rauch, *The Baltic States: The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*. University of California Press 1974; C. Thomson, *The Singing revolution*. Michael Joseph, London 1992; H. Vogt, *Between Utopia And Disillusionment: A Narrative Of The Political Transformation In Eastern Europe* (Studies in Contemporary European History). Berghahn Books. New York 2005; P. Vesilind, J. Tusty, M. Castle Tusty, *The Singing Revolution: How Culture Saved a Nation*, Varrak, Tallinn, Estonia 2008.

TAKSONOMIA ŚRODOWISKOWA to powszechna i użytkowa nazwa przyjętego 18 czerwca 2020 r. Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852. Stanowi akt prawny Unii Europejskiej, który określa ramy i kryteria, jakie muszą spełniać działalności gospodarcze, aby być uznawanymi za zrównoważone ekologicznie. Ściśle wiąże się z możliwościami inwestycyjnymi, które wpływają na bezpieczeństwo ekologiczne, ale również kształtuje siły ekonomiczne w regionie. Wśród ocenianych elementów znajdują się m.in. aspekty dotyczące redukcji emisji gazów cieplarnianych, efektywności wykorzystania zasobów, ochrony bioróżnorodności, a także promowania zielonych innowacji.

Celem wprowadzenia nowych zasad jest ochrona środowiska w sposób wspierający dla alternatywnych rozwiązań, ale nieodcinający drogi do działalności tradycyjnej i/lub negatywnie oddziałującej na środowisko, a będących jednocześnie w granicach prawa. Co więcej, stanowi odpowiedź na zjawisko nieuczciwych praktyk wprowadzania konsumentów w błąd co do ekologiczności lub zrównoważonego charakteru produktów i działań przez kreatywne akcje marketingowe (tzw. greenwashing). Zauważyć jednak należy, że szereg programów finansowych Unii Europejskiej aktualnie przeznaczają środki na inwestycje zgodne z taksonomią, co

w pewnie sposób kształtuje podejście do bezpieczeństwa klimatycznego i środowiskowego. Rozporządzenie wskazuje na 6 celów środowiskowych:

- ▶ łagodzenie zmian klimatu;
- ▶ adaptacja do zmian klimatu;
- ▶ zrównoważone użytkowanie i ochrona zasobów wodnych i morskich;
- ▶ przejście na gospodarkę o obiegu zamkniętym;
- ▶ zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola;
- ▶ ochrona i przywracanie różnorodności biologicznej i ekosystemów.

Przed przedsiębiorstwem podczas oceny, czy jego działalność jest zrównoważona, stawia się konkretne wymagania:

istotny wkład w realizację co najmniej jednego z sześciu celów środowiskowych;

- ▶ brak poważnych szkód w stosunku do celów środowiskowych;
- ▶ prowadzenie zgodnie z minimalnymi gwarancjami;
- ▶ przestrzeganie technicznych kryteriów kwalifikacji.

Co istotne, podmiot kwalifikuje się jako zrównoważony środowiskowo, jeżeli łącznie spełnia 4 warunki. Kwestie związane z taksonomią dotyczą wszystkich krajów członkowskich, lecz w szczególności uczestników rynków finansowych i przedsiębiorców oraz pośrednio również użytkowników końcowych. Istotny wkład w realizację co najmniej jednego z 6 celów środowiskowych może zostać wdrożony przez różnorakie rozwiązania, lecz warunkiem jest przynoszenie realnych efektów. Brak poważnych szkód w stosunku do celów środowiskowych oznacza, że działalność, produkt lub projekt nie wywołuje istotnych negatywnych skutków dla środowiska naturalnego, co oznacza, iż nie przyczynia się w istotny sposób do zanieczyszczenia powietrza, wody lub gleby, nie prowadzi do degradacji ekosystemów, nie wpływa negatywnie na różnorodność biologiczną ani nie narusza innych istotnych procesów ekologicznych. Oznacza również minimalizację lub unikanie produkcji odpadów, zastosowanie zrównoważonych praktyk wydobycia surowców naturalnych oraz redukcję zużycia zasobów naturalnych. Z kolei prowadzenie biznesu zgodnie z minimalnymi gwarancjami taksonomii oznacza, że podmiot angażuje się w minimalne wymagania dotyczące ochrony środowiska, aby przyczynić się do realizacji celów. Dążenie do przestrzegania tych standardów

minimalnych jest ważne zarówno dla zaufania inwestorów i konsumentów, jak i dla zapewnienia spójności i skuteczności taksonomii jako narzędzia wspierającego przejście do bardziej zrównoważonej gospodarki. Natomiast techniczne kryteria taksonomii odnoszą się do określonych wymogów lub standardów specyficznych dla danej inwestycji, które muszą być spełnione przez dany produkt, usługę, projekt lub działalność gospodarczą, aby mogły być zaklasyfikowane jako zgodne z zasadami. Te kryteria mogą obejmować różne aspekty, takie jak efektywność energetyczna, emisje gazów cieplarnianych, zużycie wody, stosowanie substancji chemicznych i wykorzystanie surowców odnawialnych.

Unia Europejska, podążając za przyjętym rozporządzeniem, przyjęła pakiet rozwiązań, który ma na celu poprawę przepływu środków pieniężnych i rozwój zrównoważonych inwestycji. Wobec powyższego na rynku powstały podmioty oceniające elementy działalności pod względem taksonomii, ale również innych czynników pozafinansowych. Ratingi pozafinansowe przedsiębiorstw, państw i organizacji mają na celu identyfikację odpowiednich kierunków inwestowania, ale co istotne mogą służyć również weryfikacji poziomu bezpieczeństwa danego podmiotu, gdyż dotyczą szacunku poziomu trzech elementów: E – środowisko (z ang. environmental), S – społeczna odpowiedzialność (z ang. social responsibility) i G – ład korporacyjny (z ang. corporate governance). Raportowanie ESG to aktualny przykład rozwoju i praktycznego wdrożenia koncepcji taksonomii. Wymogi sprawozdawcze określa Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088 (Tekst mający znaczenie dla EOG).

Obszar związany ze środowiskiem uwzględnia kwestie bliskie rozumieniu taksonomii, a więc emisje gazów cieplarnianych, zużycie wody, zarządzanie odpadami, zużycie energii, stosowanie surowców odnawialnych oraz ogólną politykę i praktyki związane z ochroną środowiska. Natomiast sektor społecznej odpowiedzialności odnosi się do relacji przedsiębiorstwa z jego pracownikami, społecznością, klientami i innymi zainteresowanymi stronami, a więc uwzględnia takie aspekty, jak: prawa pracownicze, bezpieczeństwo i higiena pracy, różnorodność i niedyskryminacja, zaangażowanie społeczności lokalnej, relacje z klientami oraz

działania na rzecz społeczności (również lokalnej). Ład korporacyjny to płaszczyzna dotycząca struktury zarządzania i sposobu funkcjonowania przedsiębiorstwa.

W raportach ESG należy uwzględnić takie kwestie, jak: skład i funkcjonowanie zarządu, praktyki i metody zarządzania, przejrzystość korporacyjna, walka z korupcją i przekupstwem, polityka wynagrodzeń oraz zgodność z regulacjami prawno-etycznymi. Niefinansowe elementy opinii stanowią wyzwanie przy raportowaniu. Kluczowym krokiem jest określenie istotnych wskaźników budujących ESG, które mają być uwzględniane w ocenie. Mogą to być różnorodne aspekty związane z ochroną środowiska, społeczną odpowiedzialnością oraz zarządzaniem korporacyjnym, ale w procesie obliczania wyniku ESG należy zbierać rzetelne dane z różnych źródeł, takich jak raporty firm, bazy danych publicznych czy raporty ratingowe. Następnie przypisuje się wagi poszczególnym wskaźnikom w zależności od ich znaczenia dla oceny ESG, a ostateczny wynik jest obliczany przez agregację wyników poszczególnych wskaźników, co pozwala na analizę efektywności firmy lub organizacji pod kątem zaangażowania w kwestie środowiskowe, społeczne i zarządcze oraz identyfikację obszarów do poprawy.

W raportowaniu ESG istotne jest ujawnienie danych liczbowych oraz przedstawienie informacji o podmiocie, jednakże pomiar takich statystyk jest subiektywny, a brak standardów i regulacji oznacza, że proces obliczania ESG może być różny w zależności od kontekstu i celu oceny. Wdrażanie praktyk ESG różni się w zależności od sektora, ale tendencja integracji kryteriów środowiskowych, społecznych i zarządczych w decyzjach inwestycyjnych przyczyniła się do uprzedzeń dotyczących prawdziwej skuteczności i znaczenia ESG dla bezpieczeństwa, a także utworzyła pole do manipulacji, ponieważ związane jest to z opłacalnością inwestycyjną. Warto zauważyć, że rzeczywiste skutki zmian w praktykach inwestycyjnych trudno jest określić ilościowo, ponieważ niektóre zmienne mają charakter raczej jakościowy niż ilościowy, ale istotnie wpływają na bezpieczeństwo ekologiczne i ekonomiczne obszaru bądź sektora. Rosnąca liczba inwestycji związanych z ESG wskazuje na ich znaczenie dla budowania odporności, elastyczności oraz rozwoju trwałego i zrównoważonego.

Taksonomia oraz raportowanie ESG stanowią system zachęt dla zrównoważonych inwestycji. To może skłonić przedsiębiorstwa do innowacji

i rozwoju technologii przyjaznych dla środowiska. Ponadto ustanowienie taksonomii środowiskowej i zasad ESG pozwala na standaryzację kryteriów oceny działań gospodarczych pod kątem ich wpływu na środowisko, co przekłada się na działania dążące do zmniejszenia negatywnego wpływu działalności gospodarczej na środowisko naturalne. Jako system regulacyjny niejako wymusza odpowiedzialne decyzje inwestycyjne w kontekście środowiskowym i społecznym. Ponadto umożliwia przedsiębiorstwom i instytucjom finansowym wykazywanie swojego zaangażowania w ochronę środowiska przez spełnienie określonych kryteriów i standardów, co może przyczynić się do budowania zaufania klientów, inwestorów i społeczności do tych podmiotów. Zauważyć należy również, że powiązania taksonomii i raportowania ESG z bezpieczeństwem są wielowymiarowe, gdyż dotyczą degradacji ekosystemów, zmian klimatycznych, które mogą prowadzić do różnych zagrożeń dla bezpieczeństwa, w tym ekstremalnych zjawisk pogodowych, niedoboru zasobów naturalnych oraz konfliktów związanych z dostępem do nich. Co więcej, zawierają w sobie aspekty społeczne takie jak walkę z nierównościami społecznymi czy brakiem dostępu do podstawowych usług, również mogą niwelować generowane w przyszłości napięcia społeczne i konflikty, które mogą zagrażać bezpieczeństwu wewnętrznemu i zewnętrznemu. Z kolei efektywne zarządzanie może wpłynąć na stabilność polityczną i gospodarczą, co jest kluczowe dla zapewnienia bezpieczeństwa. Wdrażanie strategii ESG i zasad taksonomii może przyczynić się do redukcji zagrożeń przez promowanie zrównoważonego rozwoju, poprawę zarządzania ryzykiem oraz budowania większej odporności na zmienne warunki społeczno-ekonomiczne.

Taksonomia środowiskowa stanowi niezwykle istotne narzędzie w dążeniu do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju oraz ochrony środowiska, a tym samym bezpieczeństwa. Przez klasyfikację różnych działalności gospodarczych i projektów inwestycyjnych pod względem ich wpływu na środowisko umożliwia identyfikację i promowanie zrównoważonych inwestycji oraz działań. Jest to krok w kierunku przejścia do bardziej zrównoważonej gospodarki, a dzięki jasno określonym kryteriom oraz przejrzystości informacji taksonomia wspiera również ochronę inwestorów przed greenwashingiem oraz pomaga w podejmowaniu świadomych decyzji inwestycyjnych. Stosowanie tychże zasad i wskaźników, ze

względem na istniejące luki, jest również narażone na nadużycia, co winno stać się przedmiotem szczegółowych obostrzeń i precyzyjnych zapisów w przyszłości. Niemniej jednak uwzględnienie w taksonomii oraz raportowaniu pozafinansowym nie tylko aspektów środowiskowych, lecz także społecznych, technicznych i gospodarczych, promuje holistyczne podejście do zrównoważonego rozwoju, które uwzględni kompleksową analizę i ocenę różnych wymiarów wpływu działań gospodarczych na środowisko i społeczeństwo.

Karolina Baron

B. Ocicka, K. Gemra (red.), *Zrównoważona transformacja: stan i uwarunkowania w kontekście ESG: przedsiębiorstwa, instytucje finansowe, jednostki samorządu terytorialnego*, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2023; E. Papaj-Wlisłocka, *Uwarunkowania ujawnień informacji niefinansowych w Polsce – teoria i praktyka*, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice 2021; B. Bek-Gaik, A. Surowiec, *Informacje niefinansowe w sprawozdawczości organizacji*, CeDeWu, Warszawa, 2020; R. T. Trahan, B. Jantz, *What is ESG? Rethinking the “E” pillar*, “Business strategy and the environment”, 2023, Vol.32 (7); C. Bradford, *ESG preferences, risk and return*. “European financial management: the journal of the European Financial Management Association”, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2021 Vol.27 (1); R. Maruszkin (red.), *Taksonomia. Komentarz do rozporządzenia 2020/852 w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje*, Wydawnictwo Beck, Warszawa 2022; Porozumienie Paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U.2017.36); Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088 z dnia 27 listopada 2019 r. w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju; Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) 2022/1214 zmieniające rozporządzenie delegowane (UE) 2021/2139 w odniesieniu do działalności gospodarczej w niektórych sektorach energetycznych oraz rozporządzenie delegowane (UE) 2021/2178 w odniesieniu do publicznego ujawniania szczególnych informacji w odniesieniu do tych rodzajów działalności gospodarczej; Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) 2021/2178 z dnia 6 lipca 2021 r. uzupełniające rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852

przez sprecyzowanie treści i prezentacji informacji dotyczących zrównoważonej środowiskowo działalności gospodarczej oraz określenie metody spełnienia tego obowiązku ujawniania informacji; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088 („Taksonomia”).

TERRORYZM PAŃSTWOWY – stosowanie taktyki terrorystycznej przez państwo lub inne podmioty w jego interesie w celu zastraszenia własnych obywateli lub obywateli (rządu) innego państwa dla osiągnięcia celów politycznych. Pojęcie to nie jest jednoznacznie akceptowane w środowisku naukowym. Szczególną rolę w badaniach nad tym zjawiskiem i popularyzacji tego pojęcia odgrywają tzw. studia krytyczne nad terroryzmem (Critical Studies on Terrorism) związane przede wszystkim z British International Studies Association, stowarzyszeniem powstałym przy University of Birmingham.

To podejście badawcze odrzuca definiowanie terroryzmu pod kątem podmiotu (wykonawcy), a zwraca uwagę na istotę samego czynu i jego celu. Odrzuca zatem zawężenie perspektywy badawczej do rozumienia terroryzmu jako formy przemocy stosowanej przez zbrojnych aktorów niepaństwowych (*violent non-state actors* – VNSA), terroryzm państw pomijając. Kiedy mówi się o terroryzmie państwowym, zwykle ogranicza się on do opisu „terroryzmu sponsorowanego przez państwo” przez „państwa zbójckie” (*rogue states*). Co więcej, pomijanie faktu bezpośredniego wykorzystania terroryzmu przez aktorów państwowych potwierdza niejako niewypowiedziane przekonanie, że w szczególności zachodnie liberalno-demokratyczne państwa nigdy nie stosują terroryzmu do realizacji swojej polityki – tylko czasami w wyniku błędu lub błędnej oceny. Często podnosi się także argument, że przemoc ze strony państw jest *de facto* uzasadniona, ponieważ wynika z istoty państwa i dlatego nie może być terroryzmem.

Terroryzm państwowy nie różni się od terroryzmu niepaństwowego pod względem cech składowych. Dotyczy groźby lub popełnienia przemocy skierowanej przeciwko „ofierze”. Aktor stosujący przemoc ma na celu wywoływać przerażenie u niektórych świadków, którzy na ogół różnią się od ofiary. Brutalny aktor oczekuje, że sterroryzowany świadek

przemoc w jakiś sposób zmieni zachowanie. Państwo może stosować dwa odmienne rodzaje środków: organy państwa (np. wojsko, służby specjalne) lub nieformalne narzędzia (np. formacje paramilitarne). Zatem państwo może stosować terroryzm jawnie lub nie. Może bezpośrednio dokonywać takich aktów, wspierać je lub przyzwalać na nie.

Terroryzm państwowy może przybrać dwie podstawowe formy. Po pierwsze, występuje jako operacje ukierunkowane na konkretne cele, które określamy mianem stanu ograniczonego terroryzmu (*limited state terrorism*). Obejmuje to jednorazowe małe operacje lub ich serie, skierowane przeciwko jednej grupie lub sektorowi (np. przeciwko opozycji w Chile z czasów junty Pinocheta). Po drugie, pojawia się jako wzbudzenie strachu wśród dużej części populacji. Można to nazwać uogólnionym zarządzaniem przez strach lub pełnoskalowym terroryzmem państwowym (*wholesale state terrorism*). Jest to wykorzystanie narzędzi kontrolowania całych populacji lub do użytku w czasie wojny (np. bombardowanie Drezną w 1942 czy atak nuklearny na Japonię i późniejsza kampania propagandowa mająca na celu przestraszyć Japończyków kolejnymi atakami).

W przypadku działań wobec obywateli własnych należy odróżnić terroryzm od działań prawnych państwa wynikających z jego prerogatyw. W przypadku działań legalnych mamy raczej do czynienia z przemocą symboliczną lub bezpośrednią, którą można określić mianem terroru. W przypadku działań bezprawnych łamiących prawo, w tym prawo międzynarodowe, zwłaszcza motywowanych nie dobrem publicznym, ale chociażby interesem własnym elit rządzących, a zwłaszcza działań niejawnych, stosowanie terminu terroryzm państwowy można uznać za uzasadnione. Działania bezprawne, zwłaszcza poniżej progu wojny, mające na celu uzyskanie oczekiwanego zachowania społeczności innego państwa, w tym obliczone na uzyskanie w ten sposób zachowania rządu tej społeczności zgodne z interesem agresora, a będące zatem pogwałceniem suwerenności, wydają się klarownym przykładem terroryzmu państwowego.

Badacze koncentrowali się przede wszystkim na terrorze stosowanym przez państwa totalitarne (III Rzesza Niemiecka, ZSRR zwłaszcza za czasów Stalina czy rządy Pol Pota w Kambodży). Termin „terroryzm” zaczął być szczególnie popularyzowany w latach 70. XX w. i w dużej mierze zastąpił koncepcję działań kontrpowstańczych. W 1972 r. w USA utworzono

Rządowy Komitet ds. Zwalczania Terroryzmu (Cabinet Committee to Combat Terrorism), pierwsza amerykańska konferencja na temat terroryzmu odbyła się też w 1972 r. Pod koniec tego roku prezydent USA Nixon zlecił think-tankowi RAND badania mające „zapewnić szerokie zrozumienie o początkach, teorii, strategii i taktyce współczesnego terroryzmu”. Do głównych projektów RAND należało stworzenie chronologii „międzynarodowych wydarzeń terrorystycznych”. Do 1978 r. odbyło się 29 konferencji poświęconych terroryzmowi, z 400 uczestnikami. Na konferencji w 1972 r. „terroryzm” był rozumiany bardzo podobnie jak konceptualizowano przemoc polityczną w ramach wcześniejszej koncepcji „kontrpowstańczej”. Od 1976 r. prawie wszystkie główne założenia tego dyskursu zostały obalone. Od tego momentu był używany przez określone typy aktorów, o określonej wartości moralnej i politycznej. Tak wytworzyła się tzw. klasyczna szkoła badań terroryzmu (*orthodox school*), zwana też „niewidzialnym uniwersytetem”, utożsamiająca terroryzm z walką asymetryczną skierowaną przeciwko światu zachodniemu i jego liberalnym wartościom.

Pierwszymi próbami krytycznego podejścia do teorii terroryzmu były prace z 1979 r. autorstwa Noama Chomsky'ego i Edwarda S. Hermana. Argumentowali oni, że Stany Zjednoczone wspierają terroryzm państwowy i wykorzystują go w czasie zimnej wojny, i była to forma amerykańskiego „neokolonializmu”, czyli systemu państw klientów rządzonych głównie przez terror i służących interesom małego lokalnego i zagranicznego biznesu oraz elity wojskowe. Autorzy spotkali się jednak z zarzutami o wspieranie bloku komunistycznego, co w pewnej mierze blokowało rozwój tej szkoły. Upadek ZSRR, ale też nowe ramy metodologiczne zdynamizowały badania w tym kierunku. Po pierwsze przyczyniła się do tego kopenhaska szkoła badań nad bezpieczeństwem, która zwróciła uwagę na problem narracji i semantyki. Istotą problemu było zatem, kto posługuje się takim terminem, w jakim celu i co przez to rozumie. Drugą ważną perspektywą badawczą były dekolonizacja i odejście od badań na zasadzie konfrontacji perspektywy globalnej północy i południa. Wreszcie kluczowa okazała się koncepcja wojny z terroryzmem (War on Terror) narzucona po zamachach w USA z 11 września 2001 r. Pierwszymi pracami w tym nurcie były chociażby te Marka Curtisa (2003) i Iana Cobaina (2013). Udokumentowały

one użycie terroryzmu jako centralnego elementu polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii w XX w., natomiast Doug Stokes (2005) zbadał, w jaki sposób terroryzm państwowy jest na stałe zakorzeniony w amerykańskiej doktrynie kontrapowstańczej. D. Stokes i Sam Raphael (2010) udokumentowali wykorzystanie sponsorowanego przez USA terroryzmu państwowego w regionach bogatych w ropę naftową.

Kampanie kontrapowstańcze (counterinsurgency – CI) prowadzone były przez lokalne wojsko i grupy paramilitarne wspierane materialnie i niematerialnie przez USA. Pomoc USA w zakresie bezpieczeństwa dla sojuszników w niestabilnych regionach miała na celu reorientację, odsunięcie sił bezpieczeństwa od obrony zewnętrznej w kierunku bezpieczeństwa wewnętrznego, nadzorowanie własnej ludności w celu zwalczania oznak niepokojów politycznych. Szkolenie w USA w przeciwdziałaniu powstańcom skupia się nie tylko na pokonaniu grup zbrojnych, lecz także na kontrolowaniu populacji, w obrębie której się przemieszczają, i nadzorowaniu jej pod kątem oznak działalności „wywrotowej”. Przykładem takiego działania może być operacja „Phoenix”, przeprowadzona przez CIA w Wietnamie. Celem było usprawnienie wywiadu dla zniszczenia infrastruktury i samego Vietcongu. W rzeczywistości przez powszechność stosowania tortur i wzbudzenia strachu u obywateli podejrzanych o wspieranie powstania dokonano zastraszenia całej populacji na terenie prowadzonych działań. S. Raphael (2009) badał rolę, jaką odegrali eksperci do spraw terroryzmu, w tym członkowie akademii, dla odwrócenia uwagi od wykorzystania i sponsorowania terroryzmu państwowego przez USA i sojuszników. Niektóre z badań tego nurtu miały znaczący wpływ na badania terroryzmu w klasycznej szkole, jak choćby następujących autorów: Eric Herring i D. Stokes (2011), Lee Jarvis i Michael Lister (2014), Jonathan M. Joseph (2011); Anthony McKeown (2011), podczas gdy inni przedstawili szczegółowe analizy empiryczne, szczególne przypadki terroryzmu państwowego w imię neoliberalizmu (David Maher i Andrew Thomson 2011; S. Raphael 2009). Razem te prace zaczynają zapełniać istotną lukę w literaturze, wprowadzając na pierwszy plan to, co niewygodne, czyli prawdę o stosowaniu terroryzmu przez potężne państwa demokratyczne.

Teoria terroryzmu państwowego spotkała się ze znaczną krytyką. Kofi Annan, były Sekretarz Generalny ONZ, powiedział, że „czas odłożyć na

bok debaty na temat tak zwanego «terroryzmu państwowego». Użycie siły przez państwa jest już regulowane przez prawo międzynarodowe».

Również najważniejsi badacze nurtu klasycznego mocno skrytykowali takie podejście badawcze. Bruce Hoffman uważa, że istnieje „podstawowa różnica jakościowa między tymi dwoma rodzajami przemocy”, gdyż „nawet podczas wojny istnieją zasady i akceptowane normy zachowania, które zabraniają pewnych rodzajów broni i taktyk oraz zakazują ataków na określone kategorie celów. Na przykład przepisy skodyfikowane w konwencji genewskiej i haskiej o działaniach wojennych zabraniają brania cywilów jako zakładników, zabraniają represji wobec cywilów lub jeńców wojennych, uznają terytorium neutralne itd.” Konkludując, można stwierdzić, że „nawet najbardziej pobieżny przegląd taktyk i celów terrorystycznych w ciągu ostatniego ćwierćwiecza ujawnia, iż terroryści naruszyli wszystkie te zasady”. Walter Laqueur stwierdza: „ci, którzy twierdzą, że terroryzm państwowy powinien być włączony do badań nad terroryzmem, ignorują fakt, iż «samo istnienie państwa opiera się na jego monopolu władzy. Gdyby było inaczej, państwa nie miałyby prawa ani nie byłyby w stanie utrzymać tego minimalnego porządku, na którym opiera się całe cywilizowane życie”. Badacze jednak nie tłumaczą, dlaczego do opisu tych samych metod i celów stosują inne terminy (zbrodnia wojenna vs. terroryzm). Empirycznie ich stanowisko również podlega falsyfikacji. Przykładowo Rosja w wojnie z Ukrainą złamała niemal wszystkie normy humanitarnego prawa konfliktów zbrojnych, zatem to rozróżnienie wydaje się być błędne, jedyną różnicą między Rosją a Al-Kaidą czy Państwem Islamskim jest status podmiotu (państwowy/niepaństwowy). Dla przykładu w I wojnie światowej wszyscy aktorzy złamali chyba wszystkie normy prawa humanitarnego. Jednym z argumentów podnoszonym za uznaniem terminu terroryzm państwowy są przypadki działań mających na celu przestraszenie ludności, często przez stosowanie przemocy czy nawet zabójstw. Takim przykładem była tzw. wojna dronów, czyli częste stosowanie tej broni do zabijania ludności w Pakistanie i Afganistanie przez USA podejrzewanej o współpracę z terrorystami. Śmiertelne ataki były dokonywane na ludność cywilną, wobec której nie były prowadzone dochodzenia w sprawie rzekomej współpracy, bez formalnego ogłoszenia wojny, dochodziło zatem *de facto* do pozasądowych egzekucji, oficjalnie tłumaczonych walką z terroryzmem.

Termin terroryzm państwowy pokrywa się z wieloma innymi, jak: czystka etniczna, ludobójstwo, zbrodnie wojenna, zbrodnie przeciw ludzkości czy terror. Wymaga zatem dalszych prac konceptualizacyjnych, zwłaszcza w zakresie demarkacji terminologicznej. Jest on użyteczny na poziomie dekonstrukcji subiektywizmu pojęcia terroryzm, we wskazaniu nieuprawnionych działań państw, również tych demokratycznych, czy wskazaniu na manipulacje mające odwieść naszą uwagę od bezprawnych zachowań państw i sekurytyzowania zagrożeń przez wykorzystywanie słowa stanowiącego pewne tabu, jakim jest terroryzm. „Kariera” terminu terroryzm daje też pojęciu terroryzmu państwowego użyteczność na poziomie komunikowania społecznego, dzięki czemu jest bardziej zrozumiałe i ułatwia percepcję pewnych faktów przez ogół.

Przemysław Mazur

B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London 1998; D. Byman, *Deadly Connections. States that Sponsor Terrorism*. Cambridge University Press, New York 2007; N. Chomsky, E. Herman, *After the Cataclysm: Postwar Indochina and the Reconstruction of Imperial Ideology*. The Political Economy of Human Rights, vol. II, Nottingham 1979; N. Chomsky, E. Herman, *The Washington Connection and Third World Fascism, The Political Economy of Human Rights*, vol. I, Boston 1979; L. Jarvis, M. Lister, *State Terrorism Research and Critical Terrorism Studies: An Assessment*, „Critical Studies on Terrorism”, 2014, no. 7(1), p. 43–61; L. Stampnitzky, *Disciplining an Unruly Field: Terrorism Experts and Theories of Scientific/Intellectual Production*, „Qualitative Sociology”, 2011, no. 34(1), p. 1–19; M. Stohl, *The State as Terrorist: Insights and Implications*, „Democracy and Security”, 2006, no. 2, p. 1–25; J. Zulaika, W. Douglass, *Terror and Taboo: The Follies, Fables and Faces of Terrorism*. Routledge, Abingdon 1996; *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*, (red.) R. Jackson, London 2018; *Critical Terrorism Studies A new research agenda* (red.) R. Jackson, M. B. Smyth J. Gunning, London 2009.

TIKTOK – serwis internetowy służący do publikacji krótkich materiałów wideo, nagrywanych na urządzeniach mobilnych. Jest międzynarodową wersją chińskiej aplikacji Douyin. Tik Tok został stworzony przez spółkę ByteDance z siedzibą w Pekinie we wrześniu 2016 r., jednak powszechne zainteresowanie użytkowników zdobył w 2020 r., w czasie pandemii

COVID-19, a w 2022 r. był już najczęściej pobieraną aplikacją na świecie – przekroczył 3,3 mld pobrań.

Użytkownik platformy może oglądać i nagrywać tzw. TikToki, czyli krótkie materiały wideo, których temat może być całkowicie dowolny. TikTok wpisujące się w aktualne trendy, czyli popularne w danym momencie słowa, dźwięki, gesty czy fragmenty piosenek, częściej znajdują się w czołówce, co nazywane jest „viral” (z ang. *going viral*, czyli stawać się popularnym w sieci). Treści viralowe są przedstawiane obserwatorom i osobom, które mogą być nimi zainteresowane, a w sytuacji, gdy wideo zostało opublikowane przez użytkownika niemającego żadnych obserwujących, algorytm przedstawi go grupie wybranej na podstawie systemu rekomendacji. Oznacza to, że każdy nagrany materiał obejrzy co najmniej jedna osoba. Na TikToku kluczowe są reakcje użytkowników. Wysoki poziom zaangażowania odbiorców, czyli komentarze, udostępnienia i polubienia, determinuje wartość danego materiału i sprawia, że algorytm zwiększa jego widoczność w zakładce „Dla Ciebie”. W 2023 r. zapowiedziano wprowadzenie możliwości oznaczania przez użytkowników danych treści jako wygenerowanych przez sztuczną inteligencję.

Aplikacja dostępna jest w ponad 150 krajach i przetłumaczona została na 75 języków, a według danych Wallaroo użytkownicy korzystają z niej średnio 95 minut dziennie. 60% użytkowników TikToka to pokolenie Z, czyli ludzie urodzeni między 1995 a 2012 r. Jak wskazuje Anna Tereszkie-wicz, „badania w oparciu o podejście zastosowań i gratyfikacji (ang. *uses and gratifications*) wykazały szereg sposobów i celów użycia medium. Wskazuje się przede wszystkim na pasywną konsumpcję treści przez użytkowników, z ograniczoną aktywnością twórczą. Celem użycia TikToka jest przede wszystkim rozrywka, zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, chęć kreatywnego wyrażania siebie oraz dążenie do zdobycia popularności. Inne zastosowania obejmują archiwizację treści, poszukiwanie informacji, interakcję i podglądanie życia innych. Co więcej, TikTok stanowi istotne narzędzie w kreowaniu tożsamości, budowaniu przynależności do grupy rówieśniczej i integracji”. Andreas Schellewald w swoim tekście dotyczącym komunikacji na TikToku, dzięki jakościowej analizie treści publikowanych TikToków, wyróżnił 6 stylów komunikacyjnych popularnych na platformie: komediowy (ang. *comedic*), dokumentalny

(ang. documentary), wspólnotowy (ang. communal), interaktywny (ang. interactive), wyjaśniający (ang. explanatory) i styl meta (ang. meta), odnoszący się do TikToka jako takiego – do jego algorytmu czy np. zagrożeń i szans związanych z jego użytkowaniem.

Aktualna wersja tej aplikacji to połączenie TikToka oraz przejętej przez ByteDance we wrześniu 2017 r. popularnej aplikacji musical.ly. TikTok umożliwia nagrywanie krótkich plików wideo do wybranej przez siebie muzyki, oglądanie transmisji na żywo innych użytkowników, a także interakcje z nimi przez wysyłanie: wiadomości, polubień, komentarzy, obserwowanie czy znajdowanie swoich znajomych. Użytkownik zarejestrowany na platformie może przekształcać swoje nagranie przy wykorzystaniu różnych efektów, filtrów, naklejek, nakładek oraz utworów muzycznych. Można także dodać pliki audio lub zdjęcia ze swojego urządzenia mobilnego, pobrać film na telefon, a także oznaczać innych użytkowników w swoich TikTokach. Wideo wyświetlane są w pionie, w pętli i z automatycznie włączonym dźwiękiem, a ogląda się je najczęściej z poziomu zakładki „Dla Ciebie”, czyli tzw. FYP (z ang. For You Page), na której kolejne filmy podsuwane są użytkownikom przez algorytm. Nowy użytkownik, który nie obserwuje jeszcze żadnych innych kont na TikToku, od razu ma wypełniony ekran strumieniem krótkich wideo, wybranych spośród tego, co jest akurat aktualne w serwisie. Sprawia to, że TikTok angażuje użytkownika od samego początku. Daje mu to przewagę w stosunku do innych platform, takich jak Twitter czy Meta (dawniej Facebook), gdzie bez znajomych i obserwowanych profili na tablicy użytkownika nic się nie dzieje.

To, co wyróżnia TikToka od innych serwisów internetowych, to z pewnością system rekomendacji, dzięki któremu aplikacja w dużym stopniu skutecznie dobiera treści, jakie mają wzbudzić zainteresowanie użytkownika. TikTok tłumaczy, że na system rekomendacji wpływa wiele czynników – od zakupów po streaming i wyszukiwarki. „Systemy rekomendacji zaprojektowano tak, aby zapewnić użytkownikom bardziej spersonalizowane doświadczenia. Ogólnie rzecz biorąc, systemy te sugerują treści po uwzględnieniu preferencji użytkownika wyrażonych w interakcjach z aplikacją, takich jak opublikowanie komentarza lub obserwowanie konta. Sygnały te pomagają systemowi rekomendacji ocenić,

które treści Ci się podobają, a także te, które wolisz pominąć” – czytamy w opisie systemu rekomendacji TikToka. Tak więc algorytm TikToka opiera się na interakcjach użytkownika, czyli na tym, co użytkownikowi się podoba, na jego reakcjach, zainteresowaniach przejawiających się w obserwowanych kontach oraz treściach, które tworzy na własnym koncie. Dodatkowo, zbierane są informacje o filmach, których użytkownik szuka w wyszukiwarce. Wpływ na system rekomendacji mają także ustawienia urządzenia i konta. Jednak to, w jaki sposób te wszystkie dane są ważone i jakie dokładnie czynniki powodują, że konkretny film trafia do danego użytkownika, pozostaje niejasne.

Bez wątpienia TikTok, a dokładnie algorytm platformy, jest narzędziem wpływu w zakresie kreowania rzeczywistości politycznej, bardzo często będąc zagrożeniem dla bezpieczeństwa danego podmiotu, co pokazuje ogrom dezinformacji, propagandy i manipulacji znajdujących się w treściach zawartych na platformie. Dla przykładu, po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. nowemu użytkownikowi TikToka w ciągu 40 minut od rejestracji konta były dostarczane fałszywe i wprowadzające w błąd treści dotyczące wojny, niezależnie od tego, czy wyszukiwał treści dotyczące wojny czy nie. Organizacja badawcza NewsGuard opisała w swoim raporcie, że wyszukiwanie przez użytkownika terminów związanych z konfliktem, takich jak „Ukraina” czy „Donbas”, skutkowało tym, iż algorytm TikToka proponował materiały zawierające dezinformacje. W dodatku tego typu materiały wprowadzające w błąd były wśród 20 najtrafniejszych wyników wyszukiwania.

Kontrowersje związane z TikTokiem dotyczą także jego związków z władzami Chin. W marcu 2023 r. na przesłuchaniu w Senackiej Komisji ds. Wywiadu w sprawie światowych zagrożeń dla bezpieczeństwa USA Christopher Wray – szef FBI – powiedział, że rząd Chin mógł używać TikToka do kontrolowania danych milionów amerykańskich użytkowników. Wray stwierdził, że TikTok jest narzędziem znajdującym się pod kontrolą chińskiego rządu i powinien być rozpatrywany jako zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych. Dodatkowo, algorytm TikToka może być wykorzystywany przez chińskie władze do kontrolowania treści, które są rekomendowane użytkownikom z innych krajów, np. w celu realizacji operacji wpływu lub kontroli oprogramowania

zainstalowanego na urządzeniach mobilnych, co stanowi zagrożenie dla ich bezpieczeństwa. Zarzuty, że TikTok gromadzi dane użytkowników i przekazuje je chińskiemu rządowi, podnoszone są także przez inne państwa oraz organizacje międzynarodowe. W praktyce zazwyczaj oznacza to zakaz używania aplikacji TikTok na urządzeniach służbowych, np. wśród urzędników Komisji Europejskiej i instytucji publicznych w Kanadzie, Wielkiej Brytanii, USA, Belgii, Nowej Zelandii czy na Tajwanie.

Przez wiele podmiotów, zarówno państwowych, jak i organizacji pozarządowych, TikTok jest oskarżany o cenzurowanie treści niezgodnych z poglądami chińskiego rządu. Jak wynika z raportu organizacji Citizen Lab, nie ma jednak jednoznacznych dowodów na to, czy TikTok stosuje cenzurę polityczną postów użytkowników. Dodatkowo, przedstawiciele firmy wielokrotnie podkreślają, że TikTok nie jest chiński, jednak faktem jest, iż należy do firmy ByteDance, mającej biuro w Chinach, a jak wskazuje NBC News, oznacza to, że podlega pod chińskie prawo. To z kolei jest jednoznaczne z przekazywaniem przez firmę informacji wymaganych przez rząd, gdyż takie są przepisy dotyczące funkcjonowania przedsiębiorstw w Chinach. Ten argument był jednym z kluczowych w głosowaniu w marcu 2024 r. w Izbie Reprezentantów Stanów Zjednoczonych dotyczącym przyjęcia ustawy, która umożliwia prezydentowi USA uznanie TikToka za aplikację kontrolowaną przez zagranicznego przeciwnika, a więc za zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego i zablokowanie jej na amerykańskim rynku, chyba że TikTok zerwie powiązania z Chinami w ciągu 6 miesięcy.

TikToki mają ogromny wpływ na codzienne funkcjonowanie użytkowników, gdyż są opiniotwórcze, a dla części użytkowników platformy krótkie filmiki są podstawowym źródłem informacji o świecie. Algorytm TikToka wzmacnia zjawisko bańki informacyjnej, w której użytkownikom udostępniane są treści promującą jedną stronę sceny politycznej. Jak wskazuje Maria Piątek, może to prowadzić do wzmocnienia polaryzacji i radykalizacji poglądów politycznych. TikTok stał się miejscem aktywizmu politycznego, trollingu, ale także formowania się ideologii.

Zgodnie z regulaminem TikToka, aby można było się zarejestrować, użytkownik musi spełnić wymóg minimalnego wieku, co oznacza, że jeśli chce korzystać z serwisu, **musi mieć ukończone co najmniej 13 lat**. Są od

tego wyjątki, np. w Stanach Zjednoczonych jest dostępna osobna wersja TikToka dla osób poniżej 13. roku życia, która oferuje bardziej ograniczone treści oraz podlega dodatkowym środkom bezpieczeństwa i specjalnym zasadom polityki prywatności. Dodatkowo, istnieje wymóg osiągnięcia wieku 16 lat, aby korzystać z wiadomości bezpośrednich, oraz co najmniej 18 lat, aby rozpocząć transmisję LIVE, wysyłać prezenty twórcom podczas sesji LIVE lub korzystać z funkcji monetyzacji. W sytuacji, gdy istnieje podejrzenie, że użytkownik nie spełnia wymogu minimalnego wieku na TikToku, jego konto jest blokowane. Użytkownik może odwołać się od tej decyzji. Członkowie społeczności mogą zgłaszać osoby, które ich zdaniem nie spełniają wymogu minimalnego wieku. Pomimo tego niedostateczne starania TikToka w zakresie ochrony danych osobowych dzieci dostrzegł w 2023 r. irlandzki organ ochrony danych osobowych i wymierzył platformie 345 mln euro kary, będącej efektem dochodzenia wszczętego w 2021 r. dotyczącego przetwarzania danych osobowych użytkowników w wieku 13–17 lat, z uwzględnieniem dzieci poniżej 13. roku życia. Irlandzki organ stwierdził, że TikTok naruszył RODO, m.in. dlatego, iż kontom dzieci jako domyślne ustawienie przypisywano „publiczne”, co powodowało, że każdy mógł oglądać i komentować filmy udostępniane przez użytkowników w tej grupie wiekowej. Niektóre państwa wprowadziły także ograniczenia w korzystaniu z TikToka, np. we Włoszy, w związku ze śmiercią 10-latką, która brała udział w „blackout challenge” na TikToku, czyli wyzwaniu, które polegało na samopodduszaniu się aż do utraty nieprzytomności. W wyniku tych tragicznych wydarzeń z Palermo włoski urząd ochrony danych osobowych (Autorità Garante per la Protezione dei Dati Personali – GPDP) postanowieniem z 22 stycznia 2021 r. wprowadził tymczasową blokadę dostępu do TikToka dla „użytkowników, dla których nie ma całkowitej pewności co do wieku”. Komisja Europejska w lutym 2024 r. wszczęła postępowanie, aby ocenić, czy TikTok mógł naruszyć ustawę o usługach cyfrowych (DSA) w obszarach związanych z ochroną nieletnich, przejrzystością reklam, dostępem do danych dla badaczy, a także zarządzaniem ryzykiem związanym z uzależniającym projektowaniem i szkodliwymi treściami.

Według stanu na styczeń 2024 r. Stany Zjednoczone były krajem o zdecydowanie największej liczbie odbiorców TikTok-a, z prawie 150 mln

użytkowników korzystających z tego serwisu internetowego. Na drugim miejscu uplasowała się Indonezja z ok. 126 mln użytkowników. Brazylia zajęła 3. miejsce, z prawie 99 mln. użytkowników. Według danych firmy Statista w 2022 r. TikTok wygenerował ok. 4 mld dolarów zysku na całym świecie za pośrednictwem reklam internetowych. Jak wskazuje Urszula Sawicka, popularność TikToka może wynikać z faktu, że platforma „umożliwia nie tylko upublicznienie swojej twórczości w postaci konkretnych nagrań, ale również oglądanie, ocenianie i udostępnianie materiałów zamieszczonych na platformie. Stwarza zatem możliwość komunikacji oraz interakcji jego użytkowników”. W zakresie kultury masowej TikTok jest platformą wyjątkowo gloryfikującą celebrytów i tzw. influencerów.

W sierpniu 2023 r. TikTok ogłosił, że zaczyna działać również na rynku e-commerce, czyli będzie posiadał własny sklep, w którym zaoferuje towary produkowane w Chinach, na początku w amerykańskiej wersji aplikacji.

Agnieszka Warchoł

A.Schiellewald, *Communicative Forms on TikTok: Perspectives From Digital Ethnography*, „International Journal of Communication” 2021, No 15; *Provvedimento del 22 gennaio 2021* [9524194], <https://www.gdpd.it/web/guest/home/docweb/-/docweb-display/docweb/9524194> [dostęp 10.03.2024]; *Commission opens formal proceedings against TikTok under the Digital Services Act*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_926, [dostęp 10.03.2024]; *WarTok: TikTok Is Feeding War Disinformation to New Users Within Minutes – Even if They Don’t Search for Ukraine-Related Content*, <https://www.newsguardtech.com/misinformation-monitor/march-2022/> [dostęp 10.03.2024]; *TikTok vs Douyin: A Security and Privacy Analysis*, *Citizen Lab Research Report No. 137*, University of Toronto, March 2021; *Sensor Tower’s Q1 2022 Data Digest: Worldwide App Downloads Reached 37 Billion Last Quarter*, <https://sensortower.com/blog/q1-2022-data-digest> [dostęp 10.03.2024]; E.Rutkowska, *345 mln euro kary dla TikToka. Platforma naruszyła prywatność dzieci*, <https://www.gazetaprawna.pl/firma-i-prawo/artykuly/9298991,345-mln-euro-kary-dla-tiktoka-platforma-naruszylo-prywatnosc-dzieci.html> [dostęp 10.03.2024]; M.Dankowska-Kosman, *TikTok – nowa przestrzeń komunikacji nastolatków*, „Rozprawy społeczne” 2021, tom 15, Nr 3; U. Sawicka, *TikTok w kontekście wspólnoty – relacje i reakcje użytkowników aplikacji w czasie pandemii*, „Media – kultura – komunikacja społeczna” 2021, Nr 17; *Jak żyć według TikToka? Raport końcowy UMCS*, <https://www.umcs.pl/pl/studencki-raport-pt-jak-zyc-wedlug-tiktoka,26353.htm> [dostęp 21.02.2024]; A. Hern, *How*

TikTok's algorithm made it a success: 'It pushes the boundaries', <https://www.theguardian.com/technology/2022/oct/23/tiktok-rise-algorithm-popularity> [dostęp 10.03.2024]; S. McLachlan, 2024 *TikTok Algorithm Explained + Tips to Go Viral*, <https://blog.hootsuite.com/tiktok-algorithm/> [dostęp 10.03.2024]; *TikTok. Zasady społeczności*, <https://www.tiktok.com/community-guidelines/pl-pl/overview/> [dostęp 12.03.2024]; M. Antoń, *Jak działa algorytm na TikToku?*, <https://www.grupa-icea.pl/blog/jak-dziala-algorytm-na-tiktoku/>, [dostęp 10.03.2024]; M. Piątek, *TikTok jako narzędzie wpływu i agitacji politycznej młodych obywateli*, <https://ine.org.pl/tiktok-jako-narzedzie-wplywu-i-agitacji-politycznej-mlodych-obywateli/> [dostęp 10.03.2024]; *FBI ostrzega: TikTok to narzędzie wpływu Chin na Amerykanów*, <https://cyberdefence24.pl/cyberbezpieczenstwo/fbi-ostrzega-tiktok-to-narzedzie-wplywu-chin-na-amerykanow> [dostęp 10.03.2024]; *TikTok Statistics – Updated Jan 2024*, <https://wallaroomedia.com/blog/social-media/tiktok-statistics/> [dostęp 10.03.2024]; *FBI chief says TikTok 'screams' of US national security concerns*, [dostęp 11.03.2024]; L. Matsakis, *TikTok is opening its own online U.S. store*, <https://www.semafor.com/article/06/28/2023/tiktok-is-opening-its-own-online-us-store> [dostęp 10.03.2024]; A. Tereszkiewicz, *TikTok – przegląd badań naukowych*, „Media i społeczeństwo” 2022, Nr 16; M. Aggarwal, R. Wang, *China accuses U.S. of 'bullying' after House passes bill that could ban TikTok*, <https://www.nbcnews.com/news/world/china-accuses-us-bullying-house-votes-tiktok-ban-rcna143344> [dostęp 12.03.2024]; S. Wong, K. Steward, R. Kaplan, *House passes bill that could ban TikTok in the U.S., sending it to the Senate* [dostęp 10.03.2024].

TRIADA STRATEGICZNA – 3 rodzaje środków przenoszenia strategicznej broni nuklearnej. Na triadę strategiczną składają się:

- ▶ międzykontynentalne pociski balistyczne bazowania lądowego, rozmieszczone na wyrzutniach stacjonarnych bądź mobilnych (za kryterium zaliczenia do broni strategicznej przyjmuje się w tym przypadku zasięg powyżej 5500 kilometrów);
- ▶ bombowce strategiczne, zdolne do przenoszenia bomb grawitacyjnych lub pocisków manewrujących z głowicami nuklearnymi;
- ▶ pociski balistyczne przenoszone i wystrzeliwane z okrętów podwodnych (obecnie dominują w tym zastosowaniu okręty podwodne z napędem nuklearnym, zdolne do odpalania pocisków z położenia podwodnego).

Dokładna definicja strategicznej broni nuklearnej ma zastosowanie tylko w przypadku Stanów Zjednoczonych i Rosji (tylko te państwa są

stronami traktatu New START, ograniczającego poziom strategicznych zbrojeń nuklearnych). Dodatkowo postrzeganie tego, jaka broń służy do celów strategicznych, będzie inne w przypadku supermocarstw nuklearnych, a inne w przypadku np. Pakistanu czy Izraela (przy czym nie chodzi tu tylko o wielkość arsenału, ogólny potencjał czy pozycję międzynarodową państwa, ale także o geograficzny rozkład potencjalnych celów).

Koncepcja strategicznej triady nuklearnej wyklarowała się na przełomie lat 50. i 60., gdy bombowce strategiczne – będące chronologicznie pierwszymi nosicielami strategicznej broni nuklearnej – zostały uzupełnione przez międzykontynentalne pociski balistyczne oraz strategiczne okręty podwodne. Pierwszymi międzykontynentalnymi pociskami balistycznymi bazowania lądowego były radzieckie R-7 testowane od 1957 r. oraz ich wersja rozwojowa R-7A, wdrożona do służby operacyjnej w niewielkiej liczbie w 1959 r. W Stanach Zjednoczonych wdrożono pociski SM-65D Atlas – w służbie operacyjnej od 1959 r. – i SM-68 Titan I – w służbie operacyjnej od 1960 r. Z kolei pierwszy strategiczny okręt podwodny z napędem nuklearnym typu „George Washington”, wyposażony w pociski UGM-27A Polaris A-1, rozpoczął patrole operacyjne w 1960 r. W Związku Radzieckim co prawda już wcześniej wykorzystywano okręty podwodne z pociskami balistycznymi, ale miały one mniejsze możliwości z powodu napędu konwencjonalnego, niemożności odpalania pocisków z położenia podwodnego lub niewielkiej liczby przenoszonych pocisków (okręty amerykańskie przenosiły po 16 pocisków balistycznych, wczesne radzieckie nie więcej niż 3). Pierwsze radzieckie okręty będące odpowiednikiem okrętów amerykańskich weszły do służby w 1967 r. (okręty typu 667A).

Proces doskonalenia technicznego i doktrynalnego triady doprowadził do wykształcenia się specyficznego podziału zadań między poszczególnymi gałęziami. Bombowce strategiczne stopniowo zredukowane zostały przede wszystkim do roli narzędzia sygnalizowania strategicznego, mającego ukazywać determinację w sposób widoczny i jednoznaczny dla przeciwnika, ale bez przekraczania progu wojny, a szczególnie wojny nuklearnej. Ich znaczenie czysto militarne gwałtownie spadło wraz z dynamicznym rozwojem systemów obrony powietrznej, który zakwestionował zdolność bombowców do penetracji przestrzeni powietrznej przeciwnika.

Strategiczne okręty podwodne przyjęły na siebie rolę wykonawców nuklearnego odwetu (czyli tzw. drugiego uderzenia). Wynikało to z przekonania, że są one tym elementem triady, który cechuje się największą przeżywalnością z uwagi na trudność wykrycia okrętu przebywającego na patrolu, a tym samym jego wyeliminowania.

Lądowa gałąź triady służy przede wszystkim jako narzędzie tzw. pierwszego uderzenia, które w dużej mierze miało być wymierzone było w nuklearny potencjał przeciwnika, redukując lub eliminując jego zdolność do realizacji odwetu. W przypadku lądowej gałęzi triady składającej się wyłącznie z wyrzutni stacjonarnych – jak w Stanach Zjednoczonych – ma ona do odegrania jeszcze jedną rolę: pełni funkcję „nuklearnej gąbki”, mając wchłonąć uderzenie nieprzyjaciela, zmuszając go do poświęcenia jak największej liczby głowic, by nie starczyło ich dla pozostałych celów. W Związku Radzieckim, a następnie w Rosji, przyjęto inną, bardziej złożoną strukturę lądowej gałęzi triady, z wyrzutniami stacjonarnymi i mobilnymi. Strategiczne umocowanie tych ostatnich nieco przypomina okręty podwodne, gdyż ich główną cechą jest oczekiwana przeżywalność wynikająca z możliwości zmiany lokalizacji i ukrycia się przed środkami wykrywania przeciwnika.

W pełni rozwiniętą triadę strategiczną posiadają obecnie Stany Zjednoczone i Federacja Rosyjska. Także Chiny dysponują trzema rodzajami środków przenoszenia broni nuklearnej, ale pewne wątpliwości dotyczą gałęzi morskiej (czy realizowane są ciągłe patrole strategicznych okrętów podwodnych?) oraz powietrznej (czy będące do dyspozycji samoloty bombowe można uznać za mające charakter strategiczny w sposób porównywalny do bombowców posiadanych przez USA i Rosję?). Europejskie państwa nuklearne – Francja i Wielka Brytania – dysponują najpotężniejszym i najbardziej skomplikowanym elementem triady, czyli strategicznymi okrętami podwodnymi z rakietami balistycznymi, ale z powodów doktrynalnych czy finansowych (albo kombinacji obu przyczyn) nie posiadają wszystkich elementów triady. Francja dysponowała w przeszłości triadą strategiczną, ale zrezygnowała z komponentu lądowego, pozostawiając strategiczny komponent morski oraz niestrategiczny komponent powietrzny. Wielka Brytania dysponuje tylko strategicznym komponentem morskim.

Indie rozwijają komponent morski, ale dwa będące w służbie okręty podwodne typu „Arihant” dysponują ograniczonymi możliwościami pod względem zasięgu lub liczby przenoszonych pocisków (12 pocisków o zasięgu 1500 km lub 4 pociski o zasięgu 4000 km). W zakresie wyrzutni lądowych pociski Agni-5 dysponują zasięgiem międzykontynentalnym, a co więcej, 11 marca 2024 r. przeprowadzono pierwszy test z ładunkiem w układzie MIRV (wiele niezależnie naprowadzanych głowic). Indyjskie samoloty uderzeniowe pod względem możliwości mają raczej charakter taktyczny, chociaż znajdują się pod komendą Dowództwa Sił Strategicznych.

Pakistan dysponuje dwoma rodzajami środków przenoszenia. Komponent powietrzny składa się z samolotów o charakterystykach taktycznych, natomiast komponent lądowy tworzą pociski balistyczne i manewrujące bliskiego oraz średniego zasięgu (poniżej 3000 km). Tworzony jest komponent morski (trwają testy uzbrojenia), który składał się będzie z odpalanych z położenia podwodnego pocisków manewrujących przenoszonych przez okręty podwodne o konwencjonalnym napędzie dieslowsko-elektrycznym.

Trzema rodzajami środków przenoszenia dysponuje prawdopodobnie Izrael. Najnowsza wersja rakiet balistycznych Jericho ma prawdopodobnie zasięg na pograniczu międzykontynentalnego (według różnych szacunków między 4800 a 6500 km), samoloty uderzeniowe są pod względem możliwości (w tym zasięgu i udźwigu) taktyczne, chociaż w geostrategicznych realiach Izraela mogą mieć znaczenie strategiczne, natomiast komponent morski składa się prawdopodobnie z okrętów podwodnych o napędzie konwencjonalnym zdolnych do wystrzeliwania pocisków manewrujących przenoszących głowice nuklearne.

Korea Północna dysponuje lądowymi wyrzutniami pocisków balistycznych i manewrujących o zróżnicowanym zasięgu, w tym o pełnym zasięgu międzykontynentalnym (rzędu kilkunastu tysięcy kilometrów). Ponadto rozwijane są pociski manewrujące i balistyczne wystrzeliwane z okrętów podwodnych o klasycznym napędzie dieslowsko-elektrycznym (Korea Północna nie dysponuje okrętami podwodnymi o napędzie atomowym).

Rafał Kopeć

R. Kopeć, *Strategie nuklearne w okresie pozimnowojennym*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014; R. Kopeć, *Ostatni atrybut supermocarstwa. Międzykontynentalne pociski balistyczne jako element rosyjskiej triady strategicznej*, „Przegląd Geopolityczny”, 2024, nr 47; R. Kopeć, *W kierunku nuklearnej hegemonii. Nowy wyścig zbrojeń w świetle Nuclear Posture Review*, „Przegląd Geopolityczny”, 2018, nr 24, s. 57-72; F.G. Klotz, A.E. Evans, *Modernizing the U.S. Nuclear Triad: The Rationale for a New Intercontinental Ballistic Missile*, Santa Monica 2022; M.R. Costlow, *Safety in Diversity: The Strategic Value of ICBMs and GBSD in the Nuclear Triad*, Fairfax 2021.

TRUMPIZM (ang. *trumpism*) – skrajnie prawicowy, populistyczny ruch polityczny bazujący na ideologiach kojarzonych z byłym prezydentem USA Donaldem Trumpem oraz jego politycznym zapleczem, mający swoje źródło w Stanach Zjednoczonych w latach 10. XXI w. Do tych charakterystycznych dla trumpizmu ideologii należą m.in.: narodowy konserwatyzm, autorytaryzm, izolacjonizm, antyfeminizm, natywizm czy neofaszyzm. Przedstawiciele tego ruchu cechują się także ksenofobią, seksizmem, rasizmem, pogardą dla „elit”, osób LGBTQ+ oraz dla emigrantów, szerzeniem teorii spiskowych i notorycznym zakłamywaniem rzeczywistości (np. uporczywe podważanie wyników wyborów prezydenckich z 2020 r.). Sam Donald Trump określił trumpizm jako „politykę skupioną na gospodarce, ochronie granic i ograniczaniu migracji, wzmacnianiu służb mundurowych i sił zbrojnych, ochronie przepisów dotyczących posiadania i noszenia broni oraz zwalczaniu propozycji ideologicznych Demokratów”. Jak zauważył Carlos de la Torre, „Donald Trump przeniósł populizm z marginesu do centrum i jest inspiracją dla prawicowych europejskich populistów”. Dlatego mianem „trumpistów” określa się także byłych i obecnych przywódców innych państw, którzy są sojusznikami Trumpa i zwolennikami jego polityki, i to nie tylko w Europie; są to m.in. Jair Bolsonaro (były już prezydent Brazylii), Viktor Orbán (premier Węgier) czy Recep Tayyip Erdoğan (prezydent Turcji).

Wyjaśnienie przyczyn uformowania się trumpizmu nie jest jednoznaczne. Sheri Berman w następujący sposób tłumaczy korzenie tego zjawiska w amerykańskiej polityce: „[p]ierwszy [nurt] ma charakter «odolny» i koncentruje się na strukturalnych tendencjach gospodarczych. Podejście to podkreśla wzmagające się nierówności, zmniejszającą się

mobilność, coraz większe ryzyko utraty pracy i coraz większy rozziew pomiędzy dynamicznymi regionami wielkich miast i podupadającymi obszarami wiejskimi. Te zmiany, od dziesięcioleci generowane przez kapitalistyczny postęp, stopniowo wpłynęły na preferencje i priorytety obywateli, przynosząc rozczarowanie demokracją i popychając ich w stronę prawicowego populizmu.

Inne wyjaśnienia z tego nurtu uwypuklają zmiany społeczno-kulturowe. Z tej perspektywy zwiększający się napływ imigrantów, mobilizacja mniejszości i kobiet oraz dramatyczne przemiany postaw wywołały w wielu obywatelach – zwłaszcza białych, niewykształconych, religijnych i zamieszkujących środkowe stany – poczucie «wyobcowania we własnym kraju», niechęci wobec «elit», które rzekomo szargają wyznawane przez nich wartości i tradycje, oraz wobec imigrantów i mniejszości, którzy jakoby odbierają im zasoby i możliwości.

Wyjaśnienia z drugiego nurtu mają charakter «odgórny» – skupiają się na decyzjach dzierżących władzę aktorów politycznych i na ich zachowaniu. W kontekście Ameryki oznacza to podkreślanie tego, jak [rzeczywiste] elity, a zwłaszcza moiżni, przekształcili Partię Republikańską w maszynę zajmującą się pilnowaniem własnych interesów, kosztem głęboko podzielonego społeczeństwa i rozchwianej demokracji”. Do własnych korzyści politycznych wykorzystano więc zjawiska już obecne w społeczeństwie amerykańskim.

Z kolei Jelani Cobb widzi analogie w historii USA i twierdzi: „[w] ciągu siedmiu lat, odkąd Trump zjechał złotymi schodami ruchomymi w Trump Tower, aby ogłosić swoją kandydaturę na prezydenta Stanów Zjednoczonych, ruch, który zjednoczył się wokół niego, umarł tysiąc razy, by wydostać się z płytkiego grobu, zanim pierwsza kielnia ziemi uderzyła w trumnę. [...] najbardziej znaczącą analogią pomiędzy karierą Trumpa w biznesie i w polityce jest jego brak pozycji twórcy. Jego talent nie polega na przywództwie organizacyjnym ani na prowadzeniu nowatorskiej koncepcji od jej powstania do znaczącego miejsca, ale raczej na marketingu. Trump wyłonił się jako siła polityczna w połowie pierwszej czarnej prezydentury i zręcznie wykorzystał rasistowskie i ksenofobiczne obawy, które towarzyszyły wyborowi Baracka Obamy. [...] Problemem jest i zawsze była wielkość odbiorców spieszących się, by kupić to, co on sprzedaje”.

Jak zauważają badacze, trumpizm „pokazał, że Ameryka jest historycznie, mentalnie, kulturowo i ekonomicznie podzielona”. Jednak są komentatorzy, którzy idą dalej, wskazując, że Trump i jego obóz polityczny te głęboko zakorzenione podziały mocno pogłębili. Jak zauważa Berman, trumpizm w dużej mierze oparty jest na szerzeniu w społeczeństwie lęków i antagonizmów: „[s]trategia ta opiera się na szerzeniu lęków związanych z imigrantami, podsycaniu niechęci wobec Afroamerykanów [...], aby biali wyborcy, a zwłaszcza biali należący do klasy robotniczej, odczuli, że wyznawane przez nich wartości, tradycje i tożsamość są zagrożone”. Wszystko to nie tyle z przekonania, ile dla odwrócenia uwagi społeczeństwa od niekorzystnych dla niego rozwiązań [głównie gospodarczych] i utrzymania nierówności społecznych korzystnych dla Republikanów.

Derek Thompson w swojej analizie Partii Republikańskiej z punktu widzenia „politycznego psychiatry” pisze: „[d]la niektórych trumpizm oznacza początek nowej Partii Republikańskiej. [...] Trump stworzył koalicję bardziej robotniczą i mniej białą niż głosy na GOP w poprzednich wyborach, łącząc antyimigracyjne i protekcyjnistyczne przesłanie z wezwaniem do demontażu sklerotycznej i skorumpowanej biurokracji. W 2020 roku poszerzył swoją bazę klasy robotniczej, pozyskując znacznie więcej Latynosów, szczególnie w południowym Teksasie i na Florydzie”. Według niektórych komentatorów łagodniejsza odmiana trumpizmu – pozbawiona natywizmu – mogłaby przeciągnąć na stronę GOP (Grand Old Party, inaczej Republikanie) nawet niebiałych Amerykanów z klasy robotniczej i w przyszłości zagwarantować Republikanom zwycięstwo w kolejnych wyborach. Takie rozwiązanie w teorii zakłada innego niż Trump lidera na czele GOP, co jednak w obecnej sytuacji, kiedy Trump jest jedynym kandydatem w walce o nominację prezydencką z ramienia Partii Republikańskiej, pozostaje mało prawdopodobne. W połowie marca 2024 r. Donald Trump prowadził w sondażach. Ma w nich coraz większe poparcie niebiałych Amerykanów, co Tim Stanley wyjaśnia w następujący sposób: „[h]istorycznie rzecz biorąc, partiom lewicowym udało się zbudować koalicję wokół klas. Współcześni Demokraci, choć nadal chętnie nakładają podatki i wydają pieniądze, zdają się być bardziej motywowani polityką kulturalną superbogatyh – kładąc nacisk na sekularyzm i otwarte granice, czyli kwestie, które mogą urazić gusta biednych,

a nawet zaszkodzić im ekonomicznie. Populistyczni Republikanie od lat argumentują, że masowa migracja jest wrogiem czarnych wyborców z klasy robotniczej czy też Latynosów, którzy dotarli tu «legalną drogą». [...] Innymi słowy, leniwe założenie, że bycie religią mniejszościową oznacza, iż muzułmanie są niemal zobowiązani ze względu na pochodzenie etniczne do głosowania na Demokratów, jest obraźliwe i błędne. Reagują, jak wszyscy inni, na politykę i warunki materialne. W tym duchu wielu czarnych mężczyzn – których poparcie dla Trumpa nieznacznie wzrosło w latach 2016–2020 – mogłoby ocenić, że Republikanie wcale nie są tacy źli. Trump sprowadził bezrobocie mniejszości do nowego minimum”. Jednak to może nie przynieść takich korzyści, jakich życzyliby sobie trumpiści, ponieważ „[o]dwrotną stroną zmiany rasowej, tą, która wywołuje mniej komentarzy, jest pęknięcie jednego solidnego republikańskiego bloku białych: Trump zepchnął białych wyborców z przedmieść, o wysokich dochodach, absolwentów wyższych uczelni w ramiona Partii Demokratycznej, prawdopodobnie w tempie, które z nadwyżką rekompensuje mikrofałę wyborców mniejszości kierowanych do GOP”.

Głównymi hasłami Trumpa są „America First” („Najpierw Ameryka”) i „Make America great again” („Uczyńmy Amerykę znowu wielką”). Hasła te zdradzają, że, przynajmniej w polityce zagranicznej, Trump kieruje się doktrynami izolacjonizmu i unilateralizmu, a interesy narodowe Stanów Zjednoczonych są dalece ważniejsze od zobowiązań sojuszniczych. O tym, jakim zagrożeniem dla bezpieczeństwa Europy może być w przyszłości trumpizm, pisał już w 2021 r. Mateusz Piotrowski z Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych: „[j]eśli Republikanie ponownie znajdą się u władzy, «trumpizm» będzie miał wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa. Wygrana konserwatystów może więc oznaczać osłabienie współpracy wielostronnej, politykę handlową wykorzystującą cła, transakcyjność w podejściu do sojuszników oraz kierowanie się przede wszystkim własnym interesem gospodarczym w relacjach handlowych. Przetrawanie «trumpizmu» i jego ewentualne wzmocnienie powinno być sygnałem dla sojuszników USA, że w GOP może dojść do głębszych zmian ideologicznych. Dotychczasowe mocne zaangażowanie USA w kwestie globalnego bezpieczeństwa i niemal bezwarunkowe wsparcie sojuszy mogą zostać zastąpione znanym z kadencji Trumpa podejściem transakcyjnym

i odejściem od dyplomacji wielostronnej. Decyzje przyszłych republikańskich administracji w polityce zagranicznej będą w większym stopniu determinowane interesem gospodarczym i wewnętrznym stanem państwa. Możliwe będzie też podejmowanie decyzji jednostronnie, bez sojuszniczych konsultacji (podobnie jak w przypadku decyzji o relokacji wojsk z Niemiec czy wprowadzeniu ceł na stal i aluminium, które dotknęły m.in. UE). Zakorzenianie się «trumpizmu» w GOP może więc w przyszłości pośrednio wpłynąć na NATO, sojuszników USA w Europie, Azji i na Bliskim Wschodzie, a także przewartościować relacje amerykańsko-rosyjsko i amerykańsko-chińskie”. Było to jeszcze przed pełnoskalową inwazją Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. W obliczu wojny w Ukrainie te prognozy brzmią jeszcze bardziej złowieszczo. Możliwe zwycięstwo Donalda Trumpa w wyborach prezydenckich w 2024 r. może oznaczać koniec wspierania Ukrainy przez Stany Zjednoczone w walce z rosyjskim najeźdźcą, a w konsekwencji zwycięstwo putinowskiej Rosji w tej wojnie i zagrożenie rosyjskim atakiem na kraje NATO, przede wszystkim na Estonię, Łotwę lub Litwę, ale także na Polskę. Trump wielokrotnie podawał w wątpliwość sens pomagania sojusznikom w ramach artykułu 5 Paktu Północnoatlantyckiego, a na początku 2024 r. zadeklarował, że jako prezydent będzie zachęcał Rosję, aby „robiła, co chce” z państwami, które nie przeznaczają 2% PKB na obronność. Trump i towarzysząca mu ideologia trumpizmu są więc niebezpieczne nie tylko dla Stanów Zjednoczonych i jedności amerykańskiego społeczeństwa, lecz także dla sojuszników USA w Europie.

Małgorzata Cichy

S. Berman, *Skąd się wziął trumpizm?* <https://krytykapolityczna.pl/swiat/sheriberman-skad-sie-wzial-trumpizm/> [dostęp 12.03.2024]; J. Cobb, *The Enduring Power of Trumpism*, <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-enduring-power-of-trumpism> [dostęp 11.03.2024]; C. De la Torre, *Trumpism and the Future of Democracy in America*, 2017 (t. 71), <https://www.clingendael.org/pub/2017/3/trumpism-and-democracy/> [dostęp 12.03.2024]; M. Gessen, *Since Day One, Donald Trump Has Been an Autocrat in the Making*, <https://www.theguardian.com/books/2020/jun/27/since-day-one-donald-trump-autocrat-making-surviving-autocracy-masha-gessen> [dostęp 12.03.2024]; R. Gray, *Trump Declines to Affirm*

NATO's Article 5, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/05/trump-declines-to-affirm-natos-article-5/528129/> [dostęp 12.03.2024]; V. Grubov, V. Svyrenenko, I. Khraban, *Trumpism as an Alternative Look at the Great America*, "Środkowoeuropejskie Studia Polityczne", 2021, nr 3, <http://ssp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/ssp-2021-3-03.pdf> [dostęp 13.03.2024]; M. Piotrowski, *Wpływ 'trumpizmu' na przyszłość Partii Republikańskiej*, "Biuletyn PISM", 2021, nr 60 (2258), <https://pism.pl/upload/images/artykuly/3bc896e1-0ef5-43a5-8c8c-227f442a2b7b/1616157476251.pdf> [dostęp 13.03.2024]; T. Stanley, *Trumpism Has Destroyed Identity Politics*, <https://www.telegraph.co.uk/us/comment/2024/03/14/donald-trump-black-vote-joe-biden-november-election/> [dostęp 15.03.2024]; K. Sullivan, *Trump Says He Would Encourage Russia to 'Do Whatever the Hell They Want' to Any NATO Country That Doesn't Pay Enough*, <https://edition.cnn.com/2024/02/10/politics/trump-russia-nato/index.html> [dostęp 11.03.2024]; D. Thompson, *The Deep Story of Trumpism*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/12/deep-story-trumpism/617498/> [dostęp 11.03.2024]; J. Thompson, *Understanding Trumpism: the New President's Foreign Policy*, "SIRIUS", 2017, No 1(2), <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Thompson-2017-Sirius-Trumpism-EN.pdf> [dostęp 14.03.2024]; J. Webb, *A Gentler Trumpism Can Be a Winning Ticket*, <https://www.thetimes.co.uk/article/a-gentler-trumpism-can-be-a-winning-ticket-msjb7pwht> [dostęp 14.03.2024].

TRYBUNAŁ DO SPRAW ZBRODNI AGRESJI FEDERACJI ROSYJSKIEJ PRZECIWKO UKRAINIE był zaproponowany w kwietniu 2022 r. przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (PACE), które wezwało do powołania międzynarodowego trybunału karnego *ad hoc* dla ścigania Federacji Rosyjskiej oraz wyższych przywódców Rosji i Białorusi za rosyjskie najazdy na Ukrainę jako zbrodnię agresji. Kilka instytucji międzynarodowych ogłosiło swoje poparcie dla tej inicjatywy, w tym Rada Europy, Komisja Europejska, Zgromadzenie Parlamentarne NATO i Parlament Europejski.

Po raz pierwszy brytyjski prawnik Philip Sands zaproponował zbadanie zbrodni rosyjskiej agresji już w lutym 2022 r., przy wsparciu byłego premiera Wielkiej Brytanii Gordona Browna.

W marcu 2022 r. Biuro Prezydenta Ukrainy i Ministerstwo Spraw Zagranicznych zaczęły opowiadać się za utworzeniem trybunału. Kilka miesięcy później wniosek został poparty przez Zgromadzenie Parlamentarne

Rady Europy i Parlament Europejski. Rosja jest państwem-agresorem w wojnie z Ukrainą – to niepodważalny fakt, o czym świadczą filmy i zdjęcia przedstawiające niewinnych Ukraińców zabijanych, gwałconych i torturowanych, ukraińskie miasta i dzielnice mieszkalne z infrastrukturą krytyczną celowo niszczone oraz deklarowana przez Rosję polityka niszczenia tożsamości narodowej Ukrainy.

To najbardziej brutalny i agresywny akt militarny od czasów II wojny światowej. Powojenny porządek prawny został zagrożony, dlatego cały cywilizowany świat próbuje się zjednoczyć, aby podjąć wszelkie możliwe środki w celu przywrócenia globalnego pokoju i bezpieczeństwa. Społeczność międzynarodowa uważa, że osoby najbardziej odpowiedzialne za agresję na Ukrainę muszą być postawione przed sądem.

Ponieważ nie istnieje żaden międzynarodowy mechanizm, który mógłby osądzić najwyższe kierownictwo polityczne i wojskowe Rosji za zbrodnię agresji wobec Ukrainy, społeczność międzynarodowa musi go stworzyć. Ustanowienie specjalnego międzynarodowego trybunału ds. zbrodni agresji jest niezbędnym krokiem w kierunku osiągnięcia tego celu.

We wrześniu 2022 r. Rada Europy zaproponowała utworzenie trybunału, który miałby mandat do „badania i ścigania zbrodni agresji” popełnionej przez „przywództwo polityczne i wojskowe Federacji Rosyjskiej”. Zgodnie z propozycją Rady Europy trybunał powinien mieć siedzibę w Strasburgu, „stosować definicję zbrodni agresji” ustanowioną w zwyczajowym prawie międzynarodowym oraz „mieć uprawnienia do wydawania międzynarodowych nakazów aresztowania i nie powinien być ograniczony immunitetem państwa lub immunitetem szefów państw i rządów oraz innych urzędników państwowych”.

Propozycje powołania specjalnego trybunału dla Ukrainy odnoszą się bezpośrednio do zbrodni agresji i są odrębne od międzynarodowych dochodzeń prowadzonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny w sprawie zbrodni wojennych i innych zbrodni międzynarodowych, które mogły zostać popełnione w następstwie inwazji Rosji na Ukrainę.

Po inwazji Rosji na Ukrainę, 24 lutego 2022 r. niektóre państwa w swoich bezpośrednich reakcjach szybko określiły to jako akt agresji. Już 2 marca 2022 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło uchwałę pt. „Agresja na Ukrainę”.

Zbrodnia agresji najwyższego kierownictwa polityczno-wojskowego państwa agresora, podejmującego decyzje dotyczące agresji, określona w prawie międzynarodowym, jest jedną z trzech najcięższych zbrodni międzynarodowych, obok zbrodni przeciw ludzkości i zbrodni wojennych. Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK, ang. International Criminal Court, ICC) jest uprawniony do prowadzenia dochodzeń w sprawie zbrodni przeciw ludzkości i zbrodni wojennych popełnionych przez Federację Rosyjską w Ukrainie, ale MTK bada zbrodnię agresji, jeśli zgoda państwa na jego odpowiedzialność za agresję zostanie potwierdzona traktatem. Ponieważ Ukraina nie jest stroną statutu rzymskiego (porozumienia między stronami MTK), a Federacja Rosyjska odmówiła udziału w Międzynarodowym Trybunale Karnym w 2016 r., to MTK nie może ścigać przywódców politycznych i wojskowych Rosji za zbrodnię agresji w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej. Specjalny trybunał powinien mieć uprawnienia do ścigania i swobodę w zakresie immunitetów państwa i jego przywódców, urzędników państwowych w związku ze zbrodniami międzynarodowymi popełnionymi w Ukrainie i powinien wypełnić wszelkie luki ze strony MTK w zakresie odpowiedzialności prawnej winnych agresji.

Aby wypełnić luki w postępowaniach karnych MTK, w lutym 2023 r. przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen podczas 24 szczytu UE-Ukraina zapowiedziała utworzenie Międzynarodowego Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine, ICPA), co stanowi pierwszy krok w procesie zabezpieczania dowodów i przygotowywania spraw dla przyszłych procesów, postępowania, czy to przed sądami krajowymi, specjalnym trybunałem, czy Międzynarodowym Trybunałem Karnym za przestępstwa podlegające jego jurysdykcji. Na początku marca 2023 r. Unia Europejska zgodziła się na utworzenie takiego centrum, aby wypełnić wszelkie luki w postępowaniu karnym przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym (MTK). Wysiłki na rzecz utworzenia specjalnego trybunału do kwietnia 2024 r. wspierały 44 państwa i cztery organizacje międzynarodowe (PACE, UE, ZP NATO, ZP OBWE).

Śledztwo Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie Ukrainy obejmuje jurysdykcję jedynie w sprawie zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości popełnionych w Ukrainie, a nie w sprawie rosyjskiej

agresji. Rada Bezpieczeństwa ONZ może wszcząć śledztwo przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym, ale Chiny i Rosja mają prawo zawetowania tej decyzji.. Specjalny trybunał właściwy w sprawach zbrodni przeciwko pokojowi umożliwiłby ściganie najwyższych rangą przywódców Rosji, którzy w przeciwnym razie uniknęliby odpowiedzialności. Utworzenia takiego trybunału wielokrotnie domagała się Ukraina, a także kraje bałtyckie.

W ciągu kilkumiesięcznych negocjacji potrzebę utworzenia specjalnego trybunału poparł Parlament Europejski, zgromadzenia parlamentarne Rady Europy, NATO i OBWE oraz 11 państw. 30 listopada 2022 r. szefowa Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen zaproponowała utworzenie przy wsparciu ONZ wyspecjalizowanego sądu, który miałby badać rosyjską agresję. Francja wraz ze swoimi europejskimi i ukraińskimi partnerami rozpoczęła prace nad utworzeniem specjalnego trybunału, który będzie badał zbrodnie „popołnione w Ukrainie po rozpoczęciu rosyjskiej agresji”. Francuski MSZ potwierdził słowa szefa Komisji Europejskiej, który stwierdził, że prace specjalnego trybunału implikują jak najszerzy konsensus społeczności międzynarodowej. Holandia, która jest już siedzibą Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze, ogłosiła gotowość przyjęcia specjalnego trybunału.

W listopadzie 2022 r. Zgromadzenie Parlamentarne NATO uznało Federację Rosyjską za organizację terrorystyczną i wezwało społeczność międzynarodową do „podjęcia zbiorowych działań w kierunku powołania międzynarodowego trybunału do ścigania zbrodni agresji popołnionej przez Rosję w czasie jej wojny przeciwko Ukrainie”. Komisja Europejska stwierdziła, że Unia Europejska będzie pracować nad powołaniem trybunału karnego *ad hoc* w celu prowadzenia dochodzeń i ścigania zbrodni agresji. W tym samym miesiącu Parlament Europejski również nazwał Rosję państwowym sponsorem terroryzmu, powołując się na ataki na ludność cywilną, zbrodnie wojenne i inne okrucieństwa.

W styczniu 2023 r. rząd brytyjski zaoferował kwalifikowane wsparcie dla utworzenia trybunału. Parlament Europejski przyjął uchwałę wzywającą do utworzenia trybunału dla Putina i Łukaszenki. Tekst został przyjęty większością 472 głosów do 19, przy 33 wstrzymujących się. Do tego czasu największe poparcie uzyskała propozycja utworzenia sądu

za pośrednictwem ONZ wymagającego porozumienia między Ukrainą a ONZ po głosowaniu Zgromadzenia Ogólnego, które nada trybunałowi międzynarodową legitymizację. W raporcie dla Parlamentu Europejskiego eksperci prawa międzynarodowego Olivier Courten i Vaios Koutroulis przekonują, że dynamiczna interpretacja Karty Narodów Zjednoczonych, wspierająca jej prawo do utworzenia, w drodze wyjątku, specjalnego trybunału ds. zbrodni agresji poprzez zastosowanie wiążącej rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, wydaje się możliwa. W takim scenariuszu status specjalnego trybunału byłby podobny do statusu trybunałów dla Jugosławii i Rwandy: podstawą prawną utworzenia i wykonywania jurysdykcji przez trybunał byłaby wiążąca uchwała Zgromadzenia Ogólnego ONZ, a zatem przy pomocy takiej uchwały możliwe byłoby zarówno uchylenie istniejącego immunitetu dowolnego urzędnika, jak i zmuszenie wszystkich krajów członkowskich ONZ do współpracy z trybunałem.

17 marca 2023 r. Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) w Hadze wydał nakaz aresztowania prezydenta Rosji Władimira Putina, któremu postawiono zarzuty o zbrodnię wojenną – nielegalny przymusowy transport ukraińskich dzieci z okupowanych terytoriów Ukrainy do Rosji podczas rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Putin został trzecią głową państwa i pierwszym stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ, którego aresztowania domagał się MTK. Przed nim postawiono zarzuty prezydentowi Sudanu Umarowi al-Baszirowi i władcy Libii Muammarowi Kaddafiemu. Wydano także nakaz aresztowania Marii Lwowej-Bełowej pełniącej funkcję pełnomocniczki Kremla ds. praw dziecka. Po wydaniu nakazu Putin i Lwowa-Biełowa mogą zostać aresztowani i przekazani do MTK w każdym ze 123 krajów, które ratyfikowały statut rzymski. Powodem rozpatrzenia sprawy było przesłanie w 2022 r. przez francuskiego prawnika Emmanuela Douada raportu informacyjnego do Międzynarodowego Trybunału Karnego na temat odpowiedzialności Putina i Lwowej-Biełowej za przymusowe wywożenie ukraińskich dzieci, co jest przejawem ludobójstwa.

Na początku lipca 2023 r. w Hadze rozpoczęło pracę Międzynarodowe Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie (ICPA), w skład którego weszli prokuratorzy z Ukrainy, Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych i Międzynarodowego Trybunału Karnego. Utworzenie centrum jest pierwszym krokiem w stronę powołania specjalnego trybunału,

gdyż zebrane przez ośrodek materiały staną się podstawą do wszczęcia postępowania karnego w sprawie zbrodni agresji na Ukrainę. Oprócz Ukrainy w początkowej fazie ICPA uczestniczy pięciu członków wspólnego zespołu dochodzeniowo-śledczego: Litwa, Łotwa, Estonia, Polska i Rumunia. Protokół ustaleń ustanawiający ICPA przewiduje także udział Międzynarodowego Trybunału Karnego. Na mocy tego memorandum Stany Zjednoczone wyznaczyły pełnomocnika do wspierania działań ICPA.

Niektórzy prawnicy międzynarodowi skrytykowali proponowany trybunał. Kevin Jon Heller podkreślił kwestie praktyczne, w tym uzyskanie podejrzanych i dowodów, przestrzegł, że trybunał niekoniecznie „będzie w stanie ścigać rosyjskich urzędników, którzy byliby uprawnieni do immunitetu państwowego”, i wyraził obawy dotyczące „selektywności międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych”. Siergiej Wasiliew argumentował, że trybunał *ad hoc* nie byłby w stanie zapewnić obecności Putina ani innych oskarżonych w przypadku braku współpracy rosyjskiej. Z kolei Carrie McDougall argumentowała, że trybunał *ad hoc* jest najlepszą dostępną opcją do osądzenia zbrodni agresji, która została popełniona i w związku z którą Międzynarodowy Trybunał Karny nie ma jurysdykcji. Ideę tę popierają także Evhen Tsybulenko i Henna Rinta-Pollari w poświęconym temu zagadnieniu artykule: „Najwłaściwszym podejściem do ścigania zbrodni w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej jest ustanowienie międzynarodowego trybunału *ad hoc*, albo w drodze traktatu podpisanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych i Ukrainę na podstawie skierowania Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych i Sekretarza Generalnego ONZ, albo w drodze wielostronnego traktatu między Ukrainą a innymi państwami wspieranymi przez Organizację Narodów Zjednoczonych”.

Jak podkreśla Marcin Jędrysiak z Ośrodka Studiów Wschodnich, sceptycy w kwestii powołania specjalnego trybunału wskazują także na problemy techniczne z tym związane oraz na sprawę jego finansowania – nie wiadomo, jaka grupa państw lub która organizacja międzynarodowa byłaby gotowa ponieść te koszty. Jest to rzeczywisty problem, gdyż 11 lat aktywności Specjalnego Trybunału dla Libanu utworzonego na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ pochłonęło co najmniej 970 mln dolarów, a jego działalność zakończyła się porażką głównie wskutek braku wsparcia

pieniężnego (sąd był finansowany w 49% przez Liban, a w pozostałym zakresie – przez dobrowolnych darczyńców). Prawnicy podnoszący ten argument zwracają też uwagę, że zapewnienie pomieszczeń czy znalezienie personelu zajmie prawdopodobnie kilka lat, a nie miesięcy – utworzenie TSL trwało dwa lata.

Pełnoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę stanowi impuls i szansę na zmiany. Obecnie dyskutuje się o kilku możliwych sposobach pociągnięcia do odpowiedzialności osób odpowiedzialnych za zbrodnię agresji na Ukrainę. Trzy z nich zostały przewidziane w dokumencie informacyjnym Rady Europy z 31 stycznia 2023 r.

1. Powołanie trybunału na podstawie porozumienia między Ukrainą a ONZ, popartego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ.
2. Powołanie trybunału na podstawie wielostronnego porozumienia między Ukrainą a innymi zainteresowanymi państwami – Kijów uważa taki wariant za najbardziej optymalny. Przykładem takiej formy jest trybunał w Norymberdze, powołany po II wojnie światowej, który zajmował się zbrodniami faszystowskich Niemiec.
3. Ustanowienie trybunału „hybrydowego” opartego na jurysdykcji i prawie ukraińskim, ale z udziałem międzynarodowym. Wariant ten jest jednak problematyczny, bo prawo ukraińskie przyznaje immunitet osobisty najwyższym władzom: prezydentowi, premierowi i szefowi MSZ. Ukraińcy nie poprą modelu, który pozwoli władzom Federacji Rosyjskiej, w tym prezydentowi, uniknąć odpowiedzialności. Powołanie trybunału, który ukarałby najwyższe władze wojskowe i polityczne Rosji za zbrodnię agresji, to kwestia kluczowa w systemie pociągnięcia Moskwy do odpowiedzialności za zbrodnie wobec Ukrainy. Prezydent Wołodymyr Zełeński uważa, że taki trybunał byłby ogniwnem, które rozwiąże problem niemożności ścigania zbrodni agresji przez Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) w Hadze. Według szacunków Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy w ciągu roku inwazji rosyjskiej na Ukrainę zarejestrowanych zostało ponad 71 tys. zbrodni agresji i zbrodni wojennych.

Istnieją również dwa inne możliwe scenariusze omawiane przez międzynarodowych ekspertów prawnych:

1. Rozszerzenie jurysdykcji MTK w odniesieniu do zbrodni agresji w celu odzwierciedlenia jurysdykcji trybunału w odniesieniu do innych zbrodni okrucieństwa. Miałoby się to odbyć poprzez zmianę statutu rzymskiego. Jednak proces ten zająłby dużo czasu.
2. Utworzenie trybunału na podstawie umowy między Radą Europy i/lub Unią Europejską a Ukrainą (tj. model „europejski”).

Najskuteczniejszą opcją dla Ukrainy byłby trybunał oparty na porozumieniu między Ukrainą a ONZ lub utworzony na mocy wielostronnego traktatu między Ukrainą a innymi zainteresowanymi państwami. Trybunał musi być jak najbardziej międzynarodowy, z szerokim poparciem niezbędnym do ustanowienia go legalnym i wiarygodnym mechanizmem sądowym.

Olga Wasiuta

P. Butchard, *Conflict in Ukraine: A Special Tribunal on the Crime of Aggression*, 22.02.2024, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9968/CBP-968.pdf> [dostęp 25.03.2024]; United Nations A/ES-11/L.1 General Assembly Distr.: Limited 1 March 2022. *Eleventh emergency special session Agenda item 5 Letter dated 28 February 2014 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/2014/136)*, <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n22/272/27/pdf/n2227227.pdf?token=qd-DVvkvonF2O1OASZb&fe=true> [dostęp 25.03.2024]; *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 stycznia 2023 r. w sprawie utworzenia trybunału do spraw zbrodni agresji przeciwko Ukrainie, 2022/3017(RSP)*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_PL.html [dostęp 25.03.2024]; A. Smyrnov, A. Korynevych, M. Ellis, *Comment and analysis: Why the world needs a tribunal to try the Russian leadership for the crime of aggression*, 8.03.2023, <https://www.ibanet.org/why-the-world-needs-a-tribunal-to-try-the-Russian-leadership-for-the-crime-of-aggression> [dostęp 25.03.2024]; *Ukraine war: MEPs push for special tribunal to punish Russian crimes*, 19.01.2023, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230113IPR66653/ukraine-war-meps-push-for-special-tribunal-to-punish-russian-crimes> [dostęp 25.03.2024]; POLITICAL COMMITTEE 178 PC 22 E rev. 1 fin | Original: English NATO POST-MADRID SUMMIT: FIT FOR PURPOSE IN THE NEW STRATEGIC ERA₁ RESOLUTION 479, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-11/RESOLUTION%20479%20-%20%20NATO%20POST%20MADRID%20.pdf> [dostęp 25.03.2024]; *PACE calls for an ad hoc international criminal tribunal to hold to*

account perpetrators of the crime of aggression against Ukraine, 28.04.2022, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/pace-calls-for-an-ad-hoc-international-criminal-tribunal-to-investigate-war-crimes-in-ukraine> [dostęp 25.03.2024]; *PACE calls for the setting up of an ad hoc international criminal tribunal to hold to account perpetrators of the crime of aggression against Ukraine*, 28.04.2022, <https://pace.coe.int/en/news/8699/pace-calls-for-the-setting-up-of-an-ad-hoc-international-criminal-tribunal-to-hold-to-account-perpetrators-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine> [dostęp 25.03.2024]; *President Zelensky: We are doing everything to create Special Tribunal for Russian crimes*, 30.11.2022, <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3624632-president-zelensky-we-are-doing-everything-to-create-special-tribunal-for-russian-crimes.html> [dostęp 25.03.2024]; *Statement calling for the creation of a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine*, <https://gordonandsarahbrown.com/wp-content/uploads/2022/03/Combined-Statement-and-Declaration.pdf> [dostęp 25.03.2024]; *Wystąpienie na szczycie ws. powołania Specjalnego Trybunału ds. zbrodni agresji przeciwko Ukrainie*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/szczyt-liderow-panstw-koalicji-ds-powolania-specjalnego-trybunalu-ds-zbrodni-agresji-przeciwko-ukrainie,68084> [dostęp 25.03.2024]; M. Jędrusiak, *Osądzić Rosję. Ukraińskie starania na rzecz utworzenia trybunału ds. zbrodni agresji*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-12-12/osadzic-rosje-ukrainskie-starania-na-rzecz-utworzenia> [dostęp 25.03.2024]; B. Солов'ян, К. Шимкевич, *Задіяння експертного потенціалу Ради Європи для створення міжнародного спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Релевантний досвід Західних Балкан*, https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/01/Ukr_NGRN_12_Int_Tribunal.pdf [dostęp 25.03.2024]; *Ukraine calls for international tribunal to bring Putin to justice more quickly*, <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/21/ukraine-calls-for-international-tribunal-to-bring-putin-to-justice-more-quickly> [dostęp 25.03.2024]; *Statement by President von der Leyen on Russian accountability and the use of Russian frozen assets*, 30.11.2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_7307 [dostęp 25.03.2024].

UNIwersytet Narodów Zjednoczonych (ang. United Nations University, UNU). Idea powstania Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych zrodziła się w 1969 r. Wówczas Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) U Thant w swoim rocznym sprawozdaniu, adresowanym do Zgromadzenia Ogólnego ONZ zaproponował utworzenie Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych, który byłby instytucją międzynarodową, posiadającą misję ściśle związaną z wartościami wyrażonymi w Karcie Narodów Zjednoczonych (KNZ). Propozycja ta spotkała się z natychmiastową odpowiedzią Zgromadzenia Ogólnego, które utworzyło panel ekspertów mających za zadanie współpracować z Organizacją Narodów Zjednoczonych ds. Edukacji, Nauki i Kultury (ang. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO) w przeanalizowaniu możliwości powołania takiej instytucji. Prace panelu zakończyły się w 1972 r. Raport kończący je został następnie przedłożony Radzie Gospodarczej i Społecznej ONZ. W tym samym roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło decyzję o ustanowieniu Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych, który stał się pierwszym na świecie uniwersytetem o zasięgu międzynarodowym.

W grudniu 1973 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ zatwierdziło statut Uniwersytetu oraz rezolucję. Rząd Japonii zdecydował się z kolei zapewnić

Uniwersytetowi siedzibę oraz przekazać środki finansowe w wysokości 100 mln dolarów amerykańskich na ustanowienie funduszu powierniczego. Dzięki temu UNU rozpoczęło swoje funkcjonowanie we wrześniu 1975 r. Ceremonia otwarcia nastąpiła 20 stycznia 1975 r. Siedzibą Uniwersytetu zostało Tokio. Od tego czasu w ramach UNU działa 13 instytutów naukowych, które prowadzą działalność badawczą i edukacyjną w 12 państwach świata – są to: Niemcy, Niderlandy, Belgia, Wenezuela, Ghana, Finlandia, Stany Zjednoczone, Malezja, Portugalia, Kanada, Japonia i Chiny.

Stanowisko pierwszego rektora UNU objął dr James M. Hester. Jeśli chodzi o ówczesny program priorytetowy, wokół którego miała koncentrować się działalność UNU, to należały do niego zagadnienia związane z problemem głodu na świecie, zasobów naturalnych oraz rozwoju ludzkiego i społecznego. Obszary priorytetowe Uniwersytetu w ciągu ostatnich pięciu dekad zmieniały się, tak samo jak zmieniały się problemy międzynarodowe. Z tego też względu działalność UNU obecnie sprowadza się do kwestii bezpieczeństwa i pokoju, zmian społecznych i rozwoju gospodarczego, a także środowiska, klimatu i energii. Tematyka ta jest podejmowana zarówno w ramach działalności edukacyjnej UNU, jak i działalności badawczej tej instytucji.

Współcześnie Uniwersytet prowadzi studia magisterskie, doktoranckie oraz szkolenia specjalistyczne. Już na poziomie studiów magisterskich studenci są zachęceni do podejmowania badań naukowych we współpracy z ekspertami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Programy studiów magisterskich są dostępne zarówno dla młodych absolwentów studiów licencjackich, jak i dla osób, które posiadają przynajmniej kilkuletnie doświadczenie zawodowe. Studia magisterskie oferowane przez UNU mają w założeniu przygotować ich absolwentów do podjęcia pracy w ONZ oraz innych międzynarodowych organizacjach. Absolwenci tych studiów mogą również po ich ukończeniu rozpocząć studia doktoranckie. Obecnie zainteresowane osoby mogą wziąć udział w procedurze aplikacyjnej na studia magisterskie na trzech kierunkach: zrównoważony rozwój, polityka publiczna i rozwój społeczny, geografia zagrożeń środowiskowych i bezpieczeństwa ludzi.

Pierwszy kierunek studiów, tj. zrównoważony rozwój, został uruchomiony w Instytucie Badań Zaawansowanych w zakresie Zrównoważonego

Rozwoju Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych (ang. Institute for the Advanced Study of Sustainability) w Tokio. Program trwa 2 lata i w założeniu ma wyposażyć studentów w wiedzę i praktyczne umiejętności, niezbędne w rozwiązywaniu problemów związanych ze zrównoważonym rozwojem. O przyjęcie na studia mogą ubiegać się osoby, które posiadają dyplom studiów licencjackich, bardzo dobrą znajomość języka angielskiego oraz gotowość do zamieszkania w Japonii przez okres trwania studiów, a także możliwość pokrycia kosztów nauki i wydatków związanych z życiem w Tokio. Roczne czesne na tym kierunku studiów wynosi 12 000 dolarów amerykańskich.

Drugi z wymienionych programów studiów magisterskich to polityka publiczna i rozwój społeczny. Program realizowany jest we współpracy UNU z Uniwersytetem Maastricht w Niderlandach. Tam też odbywają się zajęcia. Studia trwają rok, a ich absolwenci otrzymują dwa dyplomy, tj. jeden wystawiony przez władze Uniwersytetu Maastricht, a drugi przez Władze Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych. W trakcie trwania programu studenci nabywają umiejętności w zakresie projektowania, monitorowania i oceny polityki publicznej. Umożliwia im to m.in. przyswojenie ilościowych i jakościowych metod prowadzenia badań naukowych. Studenci podejmujący naukę na tym kierunku muszą posiadać także dyplom ukończenia studiów licencjackich, odpowiednią znajomość języka angielskiego, która umożliwia im odbycie studiów w tym języku, a także gotowość do zamieszkania w Maastricht i poniesienia kosztów nauki i życia w Niderlandach. Opłata ustawowa za studia wynosi 2 530 euro, natomiast opłata instytucjonalna 16 600 euro.

Ostatnim z wymienionych programów studiów magisterskich znajdującym się w ofercie edukacyjnej UNU są studia na kierunku geografia zagrożeń środowiskowych i bezpieczeństwa ludzi. Są one prowadzone przez Uniwersytet Narodów Zjednoczonych w partnerstwie z Uniwersyte-tem w Bonn, gdzie realizowane są zajęcia. W ramach dwuletnich studiów studenci nabywają szczegółową wiedzę, a także wypracowują strategie i narzędzia niezbędne do przyjęcia interdyscyplinarnego podejścia do zagrożeń środowiskowych i bezpieczeństwa ludzi w sytuacjach takich zagrożeń. Szczególną uwagę są objęte takie zagadnienia, jak: zrównoważony rozwój, zmiany klimatyczne, zarządzanie katastrofami, geomorfologia,

geografia rozwojowa. Już na etapie studiów studenci mogą uczestniczyć w projektach badawczych jak też nawiązywać współpracę z agendami ONZ, innymi organizacjami międzynarodowymi, a także agendami rządowymi wybranych państw czy też firmami prywatnymi, których działalność jest zbieżna z profilem studiów.

Oprócz studiów magisterskich UNU ma w swojej ofercie dydaktycznej również kilka programów studiów doktoranckich. Podobnie jak w przypadku studiów magisterskich, także studia doktoranckie są zorientowane na rozwiązywanie kluczowych problemów, które znajdują się w kręgu zainteresowania ONZ, jej państw członkowskich oraz ich mieszkańców. Bez względu na program, do którego kandydat chce być zakwalifikowany, musi on posiadać dyplom ukończenia studiów magisterskich oraz zaawansowaną znajomość języka, w którym prowadzony jest program. Obecnie UNU prowadzi 3 pełnowymiarowe programy studiów doktoranckich.

Jednym z nich jest ten dedykowany naukom o zrównoważonym rozwoju. W efekcie jego ukończenia absolwenci zdobywają multidyscyplinarną wiedzę z zakresu problemów rozwojowych i roli zrównoważonego rozwoju w zakresie zmian globalnych. W trakcie studiów doktoranckich słuchacze biorą udział w projektach badawczych zorientowanych na rozwiązywanie konkretnych problemów z wykorzystaniem metod ilościowych i jakościowych. Studia trwają 3 lata. Opłata za studia wynosi obecnie 12 000 dolarów amerykańskich rocznie.

Inny program studiów doktoranckich dostępny na UNU dotyczy innowacji, ekonomii i zarządzania na rzecz zrównoważonego rozwoju. Program ten jest realizowany we współpracy z Uniwersytetem Maastricht w Niderlandach, gdzie jest on częściowo prowadzony. Doktoranci realizują badania naukowe w ramach trzech głównych problemów badawczych – są to: ekonomia innowacji, polityka publiczna i zarządzanie, transformacje społeczne.

W zakresie realizacji studiów doktoranckich UNU podjął również w 2015 r. współpracę z Uniwersytetem Technicznym w Dreźnie. Tym samym ustanowiono studia doktoranckie w dziedzinie zintegrowanego zarządzania wodą, glebą i odpadami. Zapewnia on absolwentom wiedzę i narzędzia do interdyscyplinarnego i zintegrowanego zarządzania zasobami środowiskowymi. W dużym względzie jest on kierowany do państw rozwijających się, gdzie występuje problem dostępu do wody pitnej i żywej

gleby. Doktoranci w ramach podjętych studiów współpracują z agendami ONZ oraz innymi organizacjami międzynarodowymi. Studenci nie opłacają czesnego, gdyż program go nie uwzględnia.

Uniwersytet Narodów Zjednoczonych oprócz studiów magisterskich i doktoranckich organizuje również specjalistyczne kursy i szkolenia. Odbywają się one nie tylko w Tokio, lecz także w innych miastach świata, gdzie są zlokalizowane instytuty naukowe należące do UNU – są to: Helsinki, Akra, Caracas, Brugia, Bonn, Drezno, Maastricht. Tematyka zajęć pokrywa się z tematyką istotnych problemów globalnych.

Od swego powstania UNU równocześnie z działalnością edukacyjną zaczął uskuteczniać swoją działalność w zakresie prowadzenia badań naukowych. Podobnie jak w przypadku programów edukacyjnych, także badania prowadzone na UNU są zbieżne z celami zrównoważonego rozwoju ONZ. Z tego względu dotyczą przede wszystkim: ubóstwa, nierówności społecznych, zmian klimatu, edukacji, ochrony zdrowia, infrastruktury, dostępu do wody pitnej, zapewnienia pokoju i sprawiedliwości. UNU dodatkowo trudni się działalnością wydawniczą. Obecnie w każdej z 13 instytucji badawczych funkcjonujących w ramach UNU wydawane są książki, czasopisma naukowe, raporty z badań. Promocja badań naukowych wiąże się z kolei z cykliczną organizacją wykładów, seminariów, konferencji naukowych. Przykładowo w kilku różnych instytucjach badawczych UNU w 2024 r. odbyły się wydarzenia naukowe poświęcone takim tematom jak prawa kobiet, zrównoważony rozwój, globalny stan zdrowia, zmiany klimatu itp.

Paulina Szeląg

About UNU, <https://unu.edu/about> [dostęp 14.03.2024]; *Doctoral Programmes*, <https://unu.edu/learning/doctoral-programmes> [dostęp 14.03.2024]; *Events*, <https://unu.edu/events> [dostęp 14.03.2024]; *Master's Programmes*, <https://unu.edu/learning/masters-programmes> [dostęp 14.03.2024]; *MSc in Geography of Environmental Risks and Human Security*, <https://ehs.unu.edu/education/masters/international-joint-msc-programme-geography-of-environmental-risks-and-human-security.html#overview> [dostęp 14.03.2024]; *MSc in Public Policy and Human Development*, <https://www.merit.unu.edu/training/msc-in-public-policy-and-human-development/> [dostęp 14.03.2024]; *MSc in Sustainability*, <https://unu.edu/ias/masters-degree/msc-sustainability#overview>, [dostęp 14.03.2024]; *Non-degree Courses and Training*, <https://unu.edu/learning/>

non-degree-courses-training [dostęp 14.03.2024]; *PhD in Integrated Management of Water, Soil and Waste*, <https://flores.unu.edu/en/education/phd-programme/phd-programme-in-integrated-management-of-water-soil-and-waste.html#overview> [dostęp 14.03.2024]; *PhD Programme on Innovation, Economics and Governance for Sustainable Development (IEGSD)*, <https://www.merit.unu.edu/training/phd-programme-on-innovation-economics-governance-and-sustainable-development-iegds/> [dostęp 14.03.2024]; *PhD in Sustainability Science*, <https://unu.edu/ias/doctorate-degree/phd-sustainability-science#overview>, [dostęp 14.03.2024]; *UNU Charter*, <https://unu.edu/about/unu-charter> [dostęp 14.03.2024]; *UNU System*, <https://unu.edu/unu-system>, [dostęp 14.03.2024].

USTAWA UE O SZTUCZNEJ INTELIGENCJI (AI Act) została przyjęta 13 marca 2024 r. przez Parlament Europejski. Jest to pierwszą na świecie ustawą regulującą rozwój i wykorzystanie sztucznej inteligencji, która odnosi się do zagrożeń związanych z AI i umożliwia Europie odgrywanie wiodącej roli w świecie. Ustawa o sztucznej inteligencji ma na celu zapewnienie twórcom i instalatorom sztucznej inteligencji jasnych wymogów i obowiązków dotyczących konkretnych zastosowań sztucznej inteligencji. Jednocześnie rozporządzenie ma na celu zmniejszenie obciążeń administracyjnych i finansowych dla przedsiębiorstw, w szczególności małych i średnich. Akt ten musi jeszcze zostać zatwierdzony przez Radę Europejską i wejdzie w życie w pełni za 24 miesiące.

Akt o sztucznej inteligencji jest częścią szerszego pakietu środków politycznych wspierających rozwój wiarygodnej sztucznej inteligencji, który obejmuje również pakiet innowacji w dziedzinie AI i skoordynowany plan w zakresie sztucznej inteligencji. Łącznie środki te zagwarantują bezpieczeństwo i podstawowe prawa obywateli i przedsiębiorstw w odniesieniu do sztucznej inteligencji. Wzmocnią one również absorpcję, inwestycje i innowacje w dziedzinie AI w całej UE.

Celem nowych przepisów jest wspieranie wiarygodnej sztucznej inteligencji w Europie i poza nią poprzez zapewnienie, że systemy sztucznej inteligencji będą przestrzegać podstawowe prawa w zakresie bezpieczeństwa i zasad etycznych, a także przeciwdziałać zagrożeniom związanym z bardzo potężnymi i wpływowymi modelami sztucznej inteligencji.

Droga legislacyjna tego przełomowego rozporządzenia rozpoczęła się od propozycji w kwietniu 2021 r. Od tego czasu przeszło ono rygorystyczne

dyskusje, negocjacje i udoskonalenia w organach ustawodawczych UE, a już na początku grudnia 2023 r. UE wynegocjowała tymczasowy konsensus polityczny, który następnie został zatwierdzony na sesji Parlamentu 13 marca 2024 r. (523 głosy za, 46 – przeciw, i 49 – nieoddanych). „Europa TERAZ wyznacza światowe standardy w dziedzinie sztucznej inteligencji” – napisał Thierry Breton, europejski komisarz ds. rynku wewnętrznego. Przewodnicząca Parlamentu Europejskiego Roberta Metsola określiła ustawę jako pionierską, mówiąc, że umożliwi ona innowacje, przy jednoczesnej ochronie praw podstawowych: „Sztuczna inteligencja jest już bardzo ważną częścią naszego codziennego życia. Teraz będzie również częścią naszego prawodawstwa”. Dragos Tudorache, prawodawca, który nadzorował negocjacje UE w sprawie umowy, pochwalił umowę, ale zauważył, że największą przeszkodą pozostaje jej realizacja.

Akt w sprawie sztucznej inteligencji zapewnia Europejczykom zaufanie do tego, co AI ma do zaoferowania. Podczas gdy większość systemów sztucznej inteligencji nie stwarza żadnego ryzyka i może przyczynić się do rozwiązywania wielu problemów społecznych, niektóre systemy sztucznej inteligencji stwarzają ryzyko, którym musimy się zająć, aby uniknąć niepożądanych skutków. Na przykład często nie jest możliwe ustalenie, dlaczego system sztucznej inteligencji podjął pewną decyzję czy konkretne działanie. W związku z tym może być trudno ocenić, czy ktoś znalazł się niesprawiedliwie w niekorzystnej sytuacji, np. w kwestii zatrudnienia lub przyznania programu pożytku publicznego. Chociaż obowiązujące przepisy zapewniają pewną ochronę, nie są wystarczające do sprostania konkretnym wyzwaniom, jakie mogą nieść ze sobą systemy sztucznej inteligencji.

Proponowane przepisy:

- ▶ przeciwdziałanie ryzyku stwarzanemu przez aplikacje sztucznej inteligencji,
- ▶ zakazanie praktyk związanych z sztuczną inteligencją, które stwarzają niedopuszczalne ryzyko,
- ▶ określenie wykazu zastosowań wysokiego ryzyka,
- ▶ określenie jasnych wymogów dla systemów sztucznej inteligencji do zastosowań wysokiego ryzyka,
- ▶ określenie szczegółowych obowiązków podmiotów wdrażających i dostawców zastosowań sztucznej inteligencji wysokiego ryzyka,

- ▶ wymaganie oceny zgodności przed oddaniem danego systemu sztucznej inteligencji do użytku lub wprowadzeniem do obrotu,
- ▶ egzekwowanie przepisów po wprowadzeniu danego systemu sztucznej inteligencji do obrotu,
- ▶ ustanowienie struktury zarządzania na szczeblu europejskim i krajowym.

Dla UE, która nie jest liderem technologicznym w rozwoju sztucznej inteligencji, to mocny wniosek o przywództwo polityczno-prawne w tej dziedzinie w globalnym wyścigu z USA i Chinami. Kluczową rolę w jego wdrażaniu będzie odgrywać nowo utworzone Biuro AI, czuwające nad przestrzeganiem nowych zasad, egzekwowaniem prawa i badaniem naruszenia jego norm.

Ustawa o sztucznej inteligencji ma na celu ustanowienie wytycznych dla technologii sztucznej inteligencji, odnosząc się do potencjalnych zagrożeń z nią związanych. Rozporządzenie to stosuje podejście oparte na ryzyku, czyli kategoryzuje systemy sztucznej inteligencji na podstawie poziomu ryzyka, jakie stwarzają. Unijny akt w sprawie sztucznej inteligencji określa cztery poziomy ryzyka dla systemów sztucznej inteligencji.

1. **Niedopuszczalne ryzyko:** systemy AI należące do tej kategorii są całkowicie zakazane. Stwarzają znaczny potencjał szkód, takich jak manipulowanie zachowaniem poprzez podświadome przysyłanie wiadomości lub wykorzystywanie słabych punktów, bazując na wieku, niepełnosprawności lub statusie społeczno-ekonomicznym. Ponadto systemy AI zaangażowane w *scoring* społeczny (ocenę osób na podstawie ich zachowań społecznych) są surowo zabronione. Do „zabronionych” systemów należą również technologie rozpoznawania emocji i manipulacji zachowaniem, przewidywanie na potrzeby egzekwowania prawa (*predictive policing*), a także większość systemów identyfikacji biometrycznej. Wszystkie systemy sztucznej inteligencji uważane za wyraźne zagrożenie dla bezpieczeństwa, środków utrzymania i praw ludzi zostaną zakazane, od punktacji społecznej przez rządy do zabawek wykorzystujących pomoc głosową, która zachęca do niebezpiecznych zachowań. Te zabronione praktyki obejmują marketing, dostarczanie lub używanie systemów opartych na sztucznej inteligencji, które:

- używają technik manipulacyjnych, zwodniczych i/lub podprogowych, aby wpłynąć na osobę, aby podjęła określoną decyzję, w sposób, który może wyrządzić tej osobie lub innym znaczną krzywdę,
 - wykorzystują bezbronność osoby wynikającą z jej wieku, niepełnosprawności lub szczególnej sytuacji społeczno-ekonomicznej w celu wywarcia wpływu na jej zachowanie w sposób, który może wyrządzić tej osobie lub innym znaczną krzywdę,
 - wykorzystują dane biometryczne do kategoryzowania osób na podstawie ich rasy, poglądów politycznych, przynależności do związków zawodowych, przekonań religijnych lub filozoficznych, życia seksualnego lub orientacji seksualnej,
 - tworzą lub rozszerzają bazy danych poprzez nieukierunkowane pobieranie wizerunków twarzy z internetu lub nagrań telewizji przemysłowej.
2. **Wysokie ryzyko:** systemy sztucznej inteligencji zidentyfikowane jako systemy wysokiego ryzyka podlegają najbardziej rygorystycznym przepisom i obejmują technologię sztucznej inteligencji stosowaną w stosunku do:
- infrastruktury krytycznej (np. transport), która mogłaby narażać życie i zdrowie obywateli,
 - kształcenia lub szkolenia zawodowego, które może decydować o dostępie do edukacji i przebiegu zawodowego czyjegoś życia (np. punktacja egzaminów),
 - elementów bezpieczeństwa produktów (np. zastosowanie sztucznej inteligencji w chirurgii wspomaganej robotem),
 - zatrudnienia, zarządzania pracownikami i dostępu do samozatrudnienia (np. oprogramowanie do sortowania CV w procedurach rekrutacyjnych),
 - podstawowych usług prywatnych i publicznych (np. punktacja kredytowa odmawiająca obywatelom możliwości uzyskania pożyczki),
 - egzekwowania prawa, które może ingerować w prawa podstawowe obywateli (np. ocena wiarygodności dowodów),

- zarządzania migracją, azylem i kontrolą graniczną (np. zautomatyzowane rozpatrywanie wniosków wizowych),
- administrowania wymiarem sprawiedliwości i procesami demokratycznymi (np. rozwiązywania w zakresie sztucznej inteligencji w poszukiwaniu orzeczeń sądowych).

Systemy sztucznej inteligencji wysokiego ryzyka będą podlegać rygorystycznym weryfikacjom, zanim zostaną wprowadzone do obrotu. Należą do nich m.in. wszystkie systemy zdalnej identyfikacji biometrycznej. Stosowanie zdalnej identyfikacji biometrycznej w przestrzeniach ogólnodostępnych do celów egzekwowania prawa jest co do zasady zabronione. Wąskie wyjątki są ściśle określone i uregulowane, np. w razie potrzeby w celu poszukiwania zaginionego dziecka, zapobiegania konkretnemu i bezpośredniemu zagrożeniu terrorystycznemu lub wykrywania, lokalizowania, identyfikowania lub ścigania sprawcy lub podejrzanego o poważne przestępstwo. Zastosowania te wymagają zezwolenia sądowego lub innego niezależnego organu oraz odpowiednich ograniczeń czasowych, zasięgu geograficznego i wyszukiwanych baz danych.

3. **Ograniczone ryzyko** odnosi się do braku przejrzystości w stosowaniu sztucznej inteligencji i chociaż systemy te nie są tak ściśle regulowane jak np. wysokiego ryzyka, muszą przestrzegać standardów w zakresie przejrzystości. Ustawa o sztucznej inteligencji wprowadza szczególne obowiązki w zakresie przejrzystości w celu zapewnienia, aby ludzie byli informowani w razie potrzeby, zwiększając zaufanie. Na przykład podczas korzystania z systemów sztucznej inteligencji, takich jak chatboty, ludzie powinni być świadomi, że wchodzi w interakcję z maszyną, aby mogli podjąć świadomą decyzję o kontynuowaniu lub wycofaniu się z tej czynności. Dostawcy będą również musieli zapewnić identyfikowalność treści generowanych przez sztuczną inteligencję. Ponadto tekst wygenerowany przez sztuczną inteligencję opublikowany w celu informowania społeczeństwa o sprawach leżących w interesie publicznym musi być oznakowany jako sztucznie wygenerowany. Dotyczy to również treści audio i wideo stanowiących głębokie podróbki.
4. **Minimalne/niskie ryzyko:** ustawa o sztucznej inteligencji umożliwia swobodne stosowanie AI stwarzającej minimalne ryzyko lub

w pełni bezpiecznej dla osób fizycznych (np. niektóre gry wideo i filtry antyspamowe). Systemy te wymagają mniejszej liczby regulacji w porównaniu z innymi kategoriami. W przypadku tych systemów ustawa o sztucznej inteligencji nie nakazuje szerokiego nadzoru ani ścisłych środków zgodności ze względu na ich znikomą wpływ na zdrowie, bezpieczeństwo lub prawa podstawowe. Zdecydowana większość systemów sztucznej inteligencji stosowanych obecnie w UE należy do tej kategorii.

Zrozumienie kategoryzacji ma fundamentalne znaczenie dla organizacji, aby dokładnie ocenić systemy AI. Dzięki temu zapewnia się zgodność z postanowieniami ustawy, umożliwiając firmom przyjęcie niezbędnych środków i strategii zgodności związanych z konkretną kategorią ryzyka ich systemów AI.

Ustawa o sztucznej inteligencji wprowadza obowiązki w zakresie przejrzystości w odniesieniu do wszystkich modeli sztucznej inteligencji ogólnego przeznaczenia, aby umożliwić lepsze zrozumienie tych modeli i dodatkowe obowiązki w zakresie zarządzania ryzykiem w odniesieniu do bardzo zdolnych i skutecznych modeli. Te dodatkowe obowiązki obejmują samoocenę i ograniczanie ryzyka systemowego, zgłaszanie poważnych incydentów, przeprowadzanie testów i ocen modeli, a także wymogi w zakresie cyberbezpieczeństwa.

Ponieważ sztuczna inteligencja szybko się rozwija, jej zastosowanie powinno pozostać wiarygodne nawet po wprowadzeniu do obrotu. Wymaga to stałego zarządzania jakością i ryzykiem przez dostawców.

Europejski Urząd ds. AI, ustanowiony w lutym 2024 r. w ramach Komisji UE, nadzoruje egzekwowanie i wdrażanie ustawy o sztucznej inteligencji we współpracy z państwami członkowskimi. Jego celem jest stworzenie środowiska, w którym technologie AI szanują ludzką godność, prawa i budzą zaufanie. Wspiera również współpracę, innowacje i badania w dziedzinie sztucznej inteligencji między różnymi zainteresowanymi stronami. Ponadto angażuje się w międzynarodowy dialog i współpracę w kwestiach związanych ze sztuczną inteligencją, uznając potrzebę globalnego dostosowania do zarządzania sztuczną inteligencją. Dzięki tym wysiłkom Europejski Urząd ds. AI stara się pozycjonować Europę jako lidera w zakresie etycznego i zrównoważonego rozwoju technologii AI.

Aby ułatwić przejście na nowe ramy regulacyjne, Komisja uruchomiła pakt na rzecz sztucznej inteligencji – dobrowolną inicjatywę mającą na celu wsparcie przyszłego wdrażania, i zachęca twórców AI z Europy i spoza niej do przestrzegania kluczowych obowiązków określonych w akcie o sztucznej inteligencji z wyprzedzeniem.

Nowe ustawodawstwo uzyskało duże poparcie polityczne, ale główny opór wobec jego przyjęcia pochodzi właśnie ze strony wielkiego biznesu, głównie korporacji międzynarodowych. Firmy planujące wdrożenie swoich technologii AI na arenie międzynarodowej postrzegają te przepisy jako zagrożenie dla ich dalszej działalności na rynku UE. Jeszcze w czerwcu 2023 r. ponad 150 dużych korporacji z różnych dziedzin, w tym Siemens, Airbus i Danone, podpisało list otwarty do UE, wzywając do przeglądu planów regulacyjnych dotyczących sztucznej inteligencji. Autorzy listu twierdzili, że zatwierdzone zasady mogą podważyć potencjał technologiczny UE i zagrozić konkurencyjności i suwerenności technologicznej Europy.

Już po przyjęciu ustawy jedna z największych firm technologicznych Meta wypowiadała się przeciwko wszelkim działaniom unijnym, które mogłyby ograniczać innowacje. „Ważne jest, abyśmy nie stracili z oczu ogromnego potencjału sztucznej inteligencji w zakresie napędzania innowacji i zapewniania konkurencji, a otwartość jest tutaj kluczowa” – powiedział Marco Pancini, dyrektor Meta w UE.

Jednak nie tylko duże firmy sprzeciwiają się tej regulacji. Niektóre kraje UE już wcześniej opowiadały się za samoregulacją zamiast rządowych ograniczeń, w związku z obawami, że dławienie regulacji może stanowić przeszkodę w konkurowaniu Europy z chińskimi i amerykańskimi firmami w sektorze technologicznym. Wśród krytyków znalazły się Niemcy i Francja, argumentując, że jej obowiązkowe zasady zaszkodziłyby europejskim start-upom i że należy rozważyć opcje „samoregulacji”.

W tym sensie można naprawdę uznać wiodącą rolę UE w regulowaniu rozwoju i stosowania technologii sztucznej inteligencji. Już 21 marca 2024 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło własną uchwałę w sprawie sztucznej inteligencji, w której poparło wysiłki na rzecz opracowania zasad regulacji tych technologii. G7 zgodziła się również na wspólne opracowanie przepisów dotyczących sztucznej inteligencji.

Prymat UE w tym kierunku jest już niepodważalny. Jednak przywództwo prawne nie gwarantuje jeszcze sukcesu technologicznego; równie ważna będzie dalsza regulacja branży przez innych światowych liderów – Chiny, USA i Wielką Brytanię, które w swoich strategiach AI priorytetowo traktują rozwój technologiczny i przemysłowy. Regulacje obowiązujące w tych jurysdykcjach mogą sprawić, że obawy przedsiębiorców staną się rzeczywistością: europejskie firmy przeniosą swoją działalność do bardziej lojalnych jurysdykcji.

Sergiusz Paweł Wasiuta

P9_TA(2024)0138, Artificial Intelligence Act European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf [dostęp 28.03.2024]; K. Gilchrist, R. Iordache, *World's first major act to regulate AI passed by European lawmakers*, 13.03.2024, <https://www.cnn.com/2024/03/13/european-lawmakers-endorse-worlds-first-major-act-to-regulate-ai.html> [dostęp 28.03.2024]; *Open letter to the representatives of the European Commission, the European Council and the European Parliament. Artificial Intelligence: Europe's chance to rejoin the technological avant-garde*, <https://drive.google.com/file/d/1wrtxfvcD9FwfNfWGD37Q6Nd8wBKXCKn/view> [dostęp 28.03.2024]; *UN approves first resolution on AI in bid to make it safe and secure*, <https://www.euronews.com/next/2024/03/21/un-set-to-vote-on-first-ai-resolution-aiming-to-make-it-safe-and-secure> [dostęp 28.03.2024]; *AI Pact*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-pact> [dostęp 28.03.2024]; R. Jain, *The European Union's AI Act: What You Need to Know*, 15.03.2024, <https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2024/03/the-european-unions-ai-act-what-you-need-to-know> [dostęp 28.03.2024]; *EU AI Act reaction: Tech experts say the world's first AI law is 'historic' but 'bittersweet'*, 16.03.2024, <https://www.euronews.com/next/2024/03/16/eu-ai-act-reaction-tech-experts-say-the-worlds-first-ai-law-is-historic-but-bitter-sweet> [dostęp 28.03.2024]; P. Dudka, *Intellectual Property. AI Act adopted. Artificial intelligence under EU control*, 18.03.2024, <https://www.tgc.eu/en/publications/ai-act-adopted-artificial-intelligence-under-eu-control/> [dostęp 28.03.2024]; J. Ojamo, *Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law*, 13.03.2024, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> [dostęp 28.03.2024]; *European Parliament Adopts Landmark Artificial Intelligence Act*, <https://jpt.spe.org/>

europa-parliament-adopts-landmark-artificial-intelligence-act?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwTqmwBhBVEiwAL-WAYTfyT27XCaOy66PpTdOl9MV1eYoJM-IWdxeYdmEFZE9mHGwShZ7CtBoCTOsQAvD_BwE [dostęp 28.03.2024]; G7 домовилася про узгодження правил щодо штучного інтелекту, 14.03.2024, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/03/14/7181755/> [dostęp 28.03.2024].

UZNANIE ROSJI ZA PAŃSTWO TERRORYSTYCZNE (ang. *Russia is a terrorist state*, ukr. *Росія – терористична держава*) – międzynarodowy akt prawny, wokół którego debata toczy się wielokrotnie od 2014 r., po rozpoczęciu wojny we wschodniej Ukrainie; nieoficjalna kampania społeczna prowadzona przez społeczeństwo obywatelskie i rząd Ukrainy, a także zagranicznych polityków mająca na celu międzynarodowe uznanie Rosji jako państwa sponsora terroryzmu w odpowiedzi na jej inwazję na Ukrainę. Kampania jest szeroko udostępniana na Twitterze pod hasztagiem #RussiaIsATerroristState. W 2022 r. w związku z inwazją Rosji na Ukrainę na pełną skalę i licznymi zbrodniami wojennymi popełnionymi przez wojska rosyjskie na ludności cywilnej Ukrainy pojawiła się propozycja uznania Rosji za państwo terrorystyczne.

Od rozpoczęcia inwazji na Ukrainę w 2022 r. Ukraina, Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, Czechy, Holandia, Słowacja, a także Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, Parlament Europejski i Zgromadzenie Parlamentarne NATO, w różnych sformułowaniach, uznały reżim rosyjski za terrorystyczny za systematyczną przemoc wobec ludności cywilnej, umyślne ataki na obiekty i infrastrukturę cywilną oraz inne przykłady przemocy i zastraszania Ukraińców dla osiągnięcia celów politycznych.

Międzynarodowa debata na temat uznania Rosji za państwo terrorystyczne, sponsorujące terroryzm lub stosujące metody terrorystyczne opracowane zostały w drugiej dekadzie XXI wieku w związku z działaniami Rosji w wojnie domowej w Syrii, wojnie rosyjsko-ukraińskiej i innych konfliktach, jej wsparciem dla organizacji terrorystycznych i państwowych sponsorów terroryzmu, zabijaniem przeciwników politycznych w innych krajach oraz próbami zamachów.

W dyskusjach w USA coraz częściej omawiano poczynania Rosji w konfliktach na Bliskim Wschodzie – jej rolę jako sponsora terroryzmu

rozpatrywano w kontekście dostaw broni dla talibów, wsparcia dla Iranu, Hezbollahu oraz Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej (w tym przypadku dyplomata Michael Carpenter użył określenia „sponsor terroryzmu”), a także bezpośredniego udziału w wojnie domowej w Syrii w celu ochrony reżimu Bashara al-Assada i agresji na Ukrainę, która doprowadziła do licznych ofiar wśród ludności cywilnej.

Po zamachu na Siergieja Skripała w Londynie przy użyciu bojowego środka chemicznego sekretarz stanu USA zlecił Departamentowi Stanu zbadanie kwestii umieszczenia Rosji na liście krajów sponsorujących terroryzm w ramach amerykańskiego ustawodawstwa. Podobną sugestię zgłosili także członek Senackiej Komisji Polityki Zagranicznej z Partii Demokratycznej Robert Menendez, republikański senator Cory Gardner i inni.

Jako argumenty za umieszczeniem Rosji na liście krajów sponsorujących terroryzm politycy i media podają: zabójstwa i morderstwa przeciwników politycznych za granicą, wsparcie dla organizacji stosujących metody terrorystyczne (talibowie i Hezbollah), udział w wojnie domowej w Syrii w celu wspierania reżimu Bashara al-Assada, udział w konflikcie we wschodniej Ukrainie.

Dyskusja publiczna i polityczna na temat terrorystycznej działalności Rosji pod rządami Władimira Putina rozwinęła się po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2014 r. (m.in. aneksji Krymu, zajęciu części obwodów donieckiego i ługańskiego, zestrzeleniu samolotu pasażerskiego przez rosyjski system Buk) i uwidocznieniu ogólnej tendencji w rosyjskiej polityce zagranicznej nakierowanej na konfrontację z krajami zachodnimi.

Wielu komentatorów zauważyło, że istnieją wystarczające przesłanki formalne do umieszczenia Rosji na liście krajów sponsorujących terroryzm. Szybko jednak porzucono tę inicjatywę, aby nie ryzykować perspektyw współpracy w innych kwestiach, choć charakter dyskusji wyraźnie wskazywał na pogorszenie stanowiska USA wobec Rosji. 16 grudnia 2021 r., w kontekście ponownego pogorszenia się stosunków rosyjsko-ukraińskich, grupa dziewięciu senatorów republikańskich pod przewodnictwem Jima Risch'a zaproponowała uznanie Rosji za kraj sponsorujący terroryzm, jeśli zdecyduje się ona zaatakować Ukrainę.

Jednocześnie nazywanie Rosji krajem sponsorującym terroryzm lub państwem terrorystycznym do 2022 r. często ograniczało się do chwytu

retorycznego. Tym samym brytyjski minister obrony Michael Fallon nazwał Rosję sponsorem terroryzmu za wspieranie grup zbrojnych we wschodniej Ukrainie; premier Ukrainy Arsenij Jaceniuk – za ataki na infrastrukturę energetyczną; prezydent Litwy Dalia Grybauskaitė zaś – w kontekście rosyjskiej agresji. Wtedy stwierdzenia te nie miały formalnej wagi.

Po inwazji Rosji na Ukrainę Stany Zjednoczone postulowały uznanie Rosji za kraj sponsorujący terroryzm; w szczególności inicjatywę tę poparli zarówno spiker Izby Reprezentantów USA demokratka Nancy Pelosi, jak i przywódca mniejszości w senacie Mitch McConnell.

W kwietniu 2022 r. prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełeński w rozmowie telefonicznej przekonywał prezydenta USA Joe Bidena do wpisania Rosji na amerykańską listę państw sponsorujących terroryzm. 18 kwietnia przedstawiciel Departamentu Stanu USA Ned Price powiedział, że sankcje nałożone już na Rosję obejmują takie same ograniczenia, jakie zostałyby nałożone, gdyby Rosja została uznana za sponsora terroryzmu. 19 kwietnia oficjalny przedstawiciel Pentagonu John Kirby oświadczył, że nie było wówczas żadnej poważnej dyskusji na ten temat. Natomiast 28 kwietnia 2022 r. sekretarz stanu USA Anthony Blinken poinformował, że Stany Zjednoczone rozważają uznanie Rosji za państwowego sponsora terroryzmu; według niego prawnicy badali, czy Rosja spełnia wymogi prawne dotyczące takiego statusu.

23 czerwca 2022 r. Komisja Spraw Zagranicznych Senatu USA poparła uchwałę uznającą Rosję za sponsora terroryzmu i zaleciła rządowi rozważenie tej inicjatywy. 28 lipca senat USA wezwał przywódców kraju do uznania Rosji za sponsora terroryzmu za jej działania podczas wojen w Czeczenii, Gruzji, Syrii i Ukrainie, które doprowadziły do licznych ofiar wśród ludności cywilnej. Sam Departament Stanu USA zajął bardziej ostrożne stanowisko i wstrzymywał się od formalnego uznania Rosji za kraj sponsorujący terroryzm. Taka decyzja miałaby wielkie znaczenie symboliczne, ale byłaby nieskuteczna dla polityki zagranicznej krajów. W szczególności zaszkodziłoby to relacjom z krajami UE zależnymi od rosyjskich surowców energetycznych, a także z międzynarodowymi partnerami handlowymi Rosji – Chinami, Indiami, Pakistanem, RPA, Brazylią. Formalny status kraju sponsora terroryzmu nieuchronnie uderzyłby

w rosyjski eksport, po czym nastąpiłby światowy wzrost cen, a także ograniczył przestrzeń dla dyplomacji i rozwiązywania konfliktów w przyszłości.

Pierwszym krajem, który oficjalnie uznał Rosję za państwo terrorystyczne, była Litwa. 10 maja 2022 r. sejm Litwy jednomyślnie (128 głosami) poparł uchwałę nazywającą zabijanie ludności cywilnej (w tym dzieci), uprowadzenia, tortury, gwałty i znęcanie się nad ciałami zabitych ludobójstwem w celu całkowitego lub częściowego zniszczenie narodu ukraińskiego i celowe ataki na obiekty cywilne – terroryzmem. Sejm podkreślił, że siły Federacji Rosyjskiej „świadomie i systematycznie wybierały obiekty cywilne jako cele ostrzału”, i wezwał do utworzenia międzynarodowego trybunału na wzór norymberskiego, który miałby sądzić rosyjskich urzędników. Również 14 marca 2023 r. sejm jednomyślnie uznał Wagnera PMC za organizację terrorystyczną dopuszczającą się systematycznych zbrodni agresji o charakterze terrorystycznym. W uchwale odrębnie stwierdzono, że władze rosyjskie zapewniają szkolenie najemników oraz wyposażają ich w czołgi, pojazdy opancerzone i działa przeciwlotnicze

23 czerwca Komisja ds. Stosunków Międzynarodowych Senatu USA przyjęła uchwałę nazywającą Rosję państwowym sponsorem terroryzmu i zalecającą przyjęcie tej nomenklatury przez rząd USA.

29 czerwca, po ataku rakietowym sił rosyjskich na centrum handlowe w Krzemieńczuku, w którym zginęło co najmniej 18 cywilów, W. Zeleński oświadczył, że Rosja stała się państwem terrorystycznym, i wezwał do wydalenia jej z Organizacji Narodów Zjednoczonych. 30 czerwca były minister obrony Ukrainy Andrij Zahorodniuk nawoływał do uznania Rosji za państwo terrorystyczne w związku z wydarzeniami w Krzemieńczuku, a także trzema atakami rakietowymi na budynki mieszkalne w Mikołajowie i Oczakowie.

6 lipca 2022 r. W. Zeleński podpisał przyjęty przez Radę Najwyższą projekt nowelizacji ustawy, uznający Rosję za państwo terrorystyczne realizujące cele państwowego ludobójstwa narodu ukraińskiego, dopuszczającego się masowych mordów na obywatelach Ukrainy, międzynarodowych zbrodni na ludności cywilnej, wykorzystując zakazane metody prowadzenia wojny, niszczenie obiektów cywilnych i infrastruktury krytycznej, powodując katastrofy humanitarne w niektórych regionach

Ukrainy. Ustawa zakazała także stosowania, używania lub propagowania symboli rosyjskiej inwazji na Ukrainę.

Pod koniec lipca 2022 r. senat USA przyjął przy poparciu obu stron niewiążącą uchwałę wzywającą Departament Stanu USA do uznania Rosji za państwowego sponsora terroryzmu ze względu na jej inwazję na Ukrainę, a także Czeczenię, Gruzję i Syrię, co spowodowało śmierć wielu niewinnych mężczyzn, kobiet i dzieci. Spikerka Izby Reprezentantów Nancy Pelosi wraz z prezydentem Ukrainy Wołodymyrem Zeleńskim i ukraińskim parlamentem również lobbowali w Departamencie Stanu, aby uznał on Rosję za państwowego sponsora terroryzmu, jednak sekretarz stanu USA Anthony Blinken odmówił umieszczenia Rosji na liście krajów terrorystycznych, która obejmuje Koreę Północną, Syrię, Iran i Kubę. W odpowiedzi na to ponadpartyjna para senatorów nalegała, aby administracja prezydenta to uczyniła, mówiąc, że przyjmie w Kongresie taką ustawę bez wsparcia prezydenta Joe Bidena.

11 sierpnia 2022 r. łotewski sejm większością głosów (67 na 100) zatwierdził oświadczenie „w sprawie ukierunkowanych ataków wojskowych Rosji na ukraińską ludność cywilną i przestrzeń publiczną”, w którym podkreślono umyślny charakter przemocy i tortur wobec obywateli Ukrainy w celu stłumienia ich zdolności do stawiania oporu i okupowania kraju. Dokument zdefiniował przemoc wobec ludności cywilnej dla osiągnięcia celów politycznych jako terroryzm, a Rosję – jako państwo wspierające terroryzm.

6 września, pomimo żądania Ukrainy, aby uznać Rosję za państwo terrorystyczne, prezydent USA Joe Biden nie zdecydował się na to, a sekretarz prasowy Białego Domu Karin Jean-Pierre wyjaśniła tę decyzję faktem, że „takie działanie mogłoby mieć niepożądane konsekwencje dla Ukrainy i świata”.

10 października 2022 r. w ambasadzie Rosji w Wiedniu odbyła się akcja pod nazwą „#russiaisaterroriststate” mająca na celu potępienie terroru raketowego.

13 października 2022 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy jako pierwsza organizacja międzynarodowa uznała Rosję za reżim terrorystyczny. W uchwale „Dalsza eskalacja agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie”, przyjętej większością głosów (99 na 100), stwierdzono,

że rosyjska inwazja przyniosła cierpienia i zniszczenia, jakich Europa nie widziała od II wojny światowej. W dokumencie podkreślono, że osiągając nowy poziom przemocy i zniszczenia, rosyjski reżim narusza podstawowe prawa człowieka i podstawy prawa międzynarodowego, potwierdzając swój terrorystyczny charakter. ZPRE wezwała członków Rady Europy do uznania Rosji za reżim terrorystyczny, a także rosyjskich partii politycznych, które głosowały za decyzjami naruszającymi suwerenność Ukrainy, za organizacje propagujące terroryzm

18 października 2022 r. estoński parlament (Riigikogu) jednomyślnie (88 głosów) przyjął oświadczenie potępiające rosyjską agresję i aneksję terytoriów okupowanych, wspierając dochodzenia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i MTK. Wyrażając poparcie dla Ukrainy, posłowie uznali reżim rosyjski za terrorystyczny, zaś Federację Rosyjską – za państwowego sponsora terroryzmu, zwrócili także uwagę na potrzebę oficjalnego uznania PKW Wagner, LPR i DPR za organizacje terrorystyczne. 26 października również polski senat uznał rząd rosyjski za reżim terrorystyczny.

13 listopada Komisja Spraw Zagranicznych czeskiego parlamentu przyjęła uchwałę, w której uznała obecny reżim rosyjski za terrorystyczny, a 15 listopada Izba Deputowanych Parlamentu Republiki Czeskiej większością głosów przyjęła uchwałę uznającą ataki ukierunkowane na ludność cywilną, obiekty cywilne i infrastrukturę krytyczną za metody terrorystyczne, czyli próby osiągnięcia celów politycznych poprzez zastraszanie ludności cywilnej. Posłowie poparli uchwałę PACE z 13 października 2022 r. i uznali rosyjski reżim polityczny za terrorystyczny.

21 listopada 2022 r. Zgromadzenie Parlamentarne NATO jednomyślnie przyjęło uchwałę uznającą Rosję za państwo terrorystyczne. Przewodnicząca Zgromadzenia Joëlle Garriau-Melam nazwała rosyjskie ataki na ludność i infrastrukturę cywilną barbarzyństwem i podkreśliła potrzebę ścigania władz rosyjskich jako terrorystów przed międzynarodowym trybunałem. Zgromadzenie wezwało rządy i parlamenty państw członkowskich NATO do wydania oświadczeń uznających reżim rosyjski za terrorystyczny.

23 listopada 2022 r. Parlament Europejski większością głosów (494 na 705) przyjął uchwałę uznającą Rosję za państwo sponsorujące terroryzm

i stosujące metody terrorystyczne. W dokumentach wskazano, że umyślne ataki i przestępstwa, niszczenie infrastruktury cywilnej oraz naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego przez rosyjskie siły zbrojne stanowią zbrodnie wojenne i są równoznaczne z aktami terroryzmu. Ponieważ wówczas prawodawstwo UE zezwalało jedynie na wpisywanie organizacji i osób na listę terrorystów, Parlament Europejski wezwał UE i państwa członkowskie do opracowania niezbędnych ram prawnych umożliwiających wpisanie na listę państw. Posłowie wezwali także Radę Unii Europejskiej do wpisania na listę organizacji terrorystycznych Grupy Wagnera, Specjalnego Pułku Zmotoryzowanego im. A.A. Kadyrowa i innych struktur zbrojnych.

Dzień po opublikowaniu uchwały Parlamentu Europejskiego z 24 listopada 2022 r. Izba Reprezentantów Holandii uznała Rosję za państwowego sponsora terroryzmu w związku z działaniami zbrojnymi w Ukrainie. Decyzja uzyskała poparcie zdecydowanej większości partii.

„Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uznaje Federację Rosyjską za państwo wspierające terroryzm i stosujące środki terroru” – głosi treść uchwały podjętej przez sejm Rzeczypospolitej Polski 14 grudnia 2022 r. Jak stwierdzono w dokumencie, Rosja „systematycznie narusza prawa człowieka, prawo międzynarodowe oraz Kartę Narodów Zjednoczonych i szereg innych zobowiązań”, „dokonuje aneksji terytoriów innych państw, napaści zbrojnych, zbrodni wojennych i ludobójstw” oraz „podejmuje wrogie działania gospodarcze, w szczególności w sferze energetyki”.

16 lutego 2023 r. Rada Narodowa Republiki Słowackiej przyjęła uchwałę uznającą reżim Władimira Putina za terrorystyczny, a Rosję – za państwowego sponsora terroryzmu. Posłowie osobno potępiли wyrażane przez Rosję bezpośrednie i pośrednie groźby użycia broni nuklearnej.

4 lipca 2023 r. Zgromadzenie Parlamentarne OBWE uznało Rosję za państwowego sponsora terroryzmu, a Grupę Wagnera – za organizację terrorystyczną.

Uchwały Parlamentu Europejskiego, PACE, Zgromadzenia Parlamentarnego NATO i innych struktur międzynarodowych są instrumentami prawa miękkiego – nie mają wiążącej mocy prawnej, ale dużą wagę symboliczną. W przypadku braku konkretnych przepisów (np. możliwości wpisania krajów na unijną listę reżimów terrorystycznych) nie można wprowadzać formalnych ograniczeń wobec Rosji, jednak takie uchwały,

a także decyzje parlamentów poszczególnych krajów UE są wyrazem solidarności z Ukrainą i podkreślają zamiar podjęcia dalszych kroków w celu ścigania Rosji za zbrodnie w Ukrainie, w tym w ramach międzynarodowego trybunału.

Ustawodawstwo amerykańskie, w przeciwieństwie do prawodawstwa europejskiego, zakłada formalny status państw sponsorujących terroryzm z określonymi kryteriami włączenia i jasnymi konsekwencjami. Te formalne dla krajów sponsorujących terroryzm obejmują zakaz wszelkiej pomocy zagranicznej ze strony Stanów Zjednoczonych (zgodnie z art. 620 ustawy o pomocy zagranicznej z 1961 r.), zakaz dostaw dla wojska oraz dostaw produktów podwójnego zastosowania (zgodnie z art. 4 ustawy o pomocy zagranicznej; ustawa o kontroli eksportu broni, i art. 1754 (c) ustawa o kontroli eksportu z 2018 r.). Ponadto, zgodnie z ustawą o imunitetach suwerennych państw obcych, kraj sponsorujący terroryzm zostaje pozbawiony immunitetu przed ściganiem amerykańskiego sądu, co umożliwia wytaczanie mu pozwów. Wchodzą w życie także sankcje wtórne, które czynią kraj sponsorujący terroryzm jeszcze bardziej toksycznym i izolującym go.

W kontekście inwazji Rosji na Ukrainę istniejące sankcje zawiązują równowagę konsekwencje ewentualnych ograniczeń nałożonych na kraj sponsorujący terroryzm, jednak pozbawienie immunitetu prawnego teoretycznie pozwala powodom na uzyskanie odszkodowań z rosyjskiego majątku za granicą, co w praktyce pozbawia kraj możliwości prowadzenia spraw finansowych poza własnymi granicami i ograniczoną listą krajów, w których majątek nie zostanie zajęty decyzją sądu amerykańskiego (ustawa ogranicza jednak także listę ewentualnych powodów z tytułu odpowiednich roszczeń, co nie pozwoliłoby obywatelom Ukrainy uzyskać od Rosji odszkodowania za wyrządzone szkody).

Amerykański historyk Oleksandr Motyl uważa, że Rosja spełniała kryteria państwowego sponsora terroryzmu jeszcze w 2014 r., kiedy wspierała separatystów w Donbasie. Obecnie, jego zdaniem, z prawnego punktu widzenia spełnia kryteria państwa terrorystycznego przyjęte przez USA i UE.

Brytyjski ekspert ds. polityki Taras Kuzio w 2015 r. i amerykański ekspert ds. polityki zagranicznej Daniel Bayman w 2018 r. również uważali, że

Rosja wspierała wówczas grupy terrorystyczne w Donbasie i tym samym spełniała kryteria sponsora terroryzmu.

Olga Wasiuta

C. Gardner, *Is Russia Sponsoring Terrorism?*, 19.04.2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/19/opinion/russia-sponsoring-terrorism.html> [dostęp 30.03.2024]; S. Hewitt, *Terrorism by the State is still Terrorism*, <https://www.birmingham.ac.uk/research/perspective/terrorism-by-the-state-is-still-terrorism> [dostęp 30.03.2024]; C. Gardner, *Russia is a terrorist state*, 6.02.2024, <https://kyivindependent.com/cory-gardner-russia-is-a-terrorist-state/> [dostęp 30.03.2024]; *Lithuania Adopts Resolution Calling Russia 'Terrorist State', Accuses Moscow Of 'Genocide'*, <https://www.rferl.org/a/lithuania-resolution-russia-genocide/31842970.html> [dostęp 30.03.2024]; ЗАКОН УКРАЇНИ, *Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну*, 14.06.2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-IX> [dostęp 30.03.2024]; ПАРЕ, *визнала російський режим терористичним*, 13.10.2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63244427> [dostęp 30.03.2024]; Ch. Wilkie, *U.S. is taking 'a close look' at whether to label Russia a state sponsor of terrorism. Here's what that means*, 19.04.2022, <https://www.cnbc.com/2022/04/19/us-is-taking-a-close-look-at-whether-to-label-russia-a-state-sponsor-of-terrorism-heres-what-that-means.html> [dostęp 30.03.2024]; A.J. Motyl, *Is Russia – legally – a 'state sponsor of terrorism'?*, 8.06.2022, <https://euobserver.com/opinion/155155> [dostęp 30.03.2024]; Є. Луценко, *Росія – держава-терорист, а символіка «Z» та «V» – заборонена: Верховна Рада ухвалила законопроект*, 14.04.2022, <https://hromadske.ua/post-s/v-ukrayini-zaboronili-simvoliku-z-ta-v-yaku-rosijska-armiya-vikoristovuye-pid-chas-vtorgnennya> [dostęp 30.03.2024]; S. Anderson, *Why Russia Should Fear Being Declared A State Sponsor Of Terrorism*, 5.07.2022, <https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2022/07/05/why-russia-should-fear-being-declared-a-state-sponsor-of-terrorism/?sh=39a3f7ed2b6e> [dostęp 30.03.2024]; *Sejm uznał Rosję za państwo wspierające terroryzm*, 14.12.2022, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4774505381CECC10C1258918007022FA> [dostęp 30.03.2024]; *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie uznania Federacji Rosyjskiej za państwo wspierające terroryzm*, <https://www.sejm.gov.pl/media9.nsf/files/MPRA-CM4RYE/%24File/Uchwa%C5%82a%20ws.%20uznania%20Federacji%20Rosyjskiej%20za%20pa%C5%84stwo%20wspieraj%C4%85ce%20terroryzm.pdf> [dostęp 30.03.2024].

WIELKA SZACHOWNICA (*The Great Chessboard*) – koncepcja geopolityczna stworzona przez Zbigniewa Brzezińskiego (1928-2017) – polsko-amerykańskiego politologa i sowietologa, geostratega i dyplomatę, profesora nauk politycznych na Uniwersytecie Columbia oraz Uniwersytecie Johns Hopkinsa, a także doradcę do spraw bezpieczeństwa narodowego USA prezydenta Jimmy’ego Cartera (1977–1981), wcześniej także doradcę prezydentów – Lyndona Bainesa Johnsona oraz Johna Fitzgeralda Kennedy’ego. Założenia koncepcji zawarł w jednym ze swoich fundamentalnych dzieł: *The Great Chessboard: American Dominance and Its Geostrategic Imperatives* („Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej”), opublikowanym w języku angielskim w 1997 r.; polski przekład wydano w 1998 r. Koncepcja Wielkiej Szachownicy obejmuje wizję światowego przywództwa oraz kluczowych problemów geostrategicznych współczesnego świata i szeroko nawiązuje do klasycznych teorii geopolityki m.in. Halforda Mackindera (idea Hartlandu) oraz Nicholasa Spykmana (teoria Rimlandu).

W swojej koncepcji Z. Brzeziński porównał powierzchnię kuli ziemskiej do pola gry – szachownicy, a wszelkie stosunki międzynarodowe do wielkiej gry w szachy, która przybiera formę rywalizacji między mocarstwami i innymi państwami. Koncepcja oparta została na modelu

dwóch trójkątów, z czego pierwszy to trójkąt współpracy między Ameryką, Europą i Japonią; drugi to trójkąt rywalizacji między Ameryką, Chinami i Związkiem Radzieckim (Rosja). Powstały model pozornie wydaje się jasny i prosty, w rzeczywistości jest niezwykle skomplikowany. Uwzględniając wzajemne interesy państw obu trójkątów oraz istnienie trójkątów mniejszych, można zauważyć, że zamiast o równowadze międzynarodowej należy mówić o grze mocarstw. Był to swoisty przełom w postrzeganiu stosunków międzynarodowych. Dotychczas bowiem sytuację światową rozpatrywano przez pryzmat trójstronnych stosunków na osi Moskwa–Pekin–Waszyngton. W tym układzie znacznie marginalizowano zarówno sojuszników, jak i przeciwników Stanów Zjednoczonych. Dlatego podejście Brzezińskiego uznawane było za nowatorskie.

Tytułową szachownicę stanowi Eurazja jako światowe centrum władzy o kluczowym znaczeniu geopolitycznym, na którym toczy się walka o światową hegemonię i którego opanowanie oznacza rzeczywistą władzę nad światem. Eurazja to ogromny obszar lądowy (ok. 55 mln km) rozciągający się od Atlantyku po ocean Spokojny, od Lizbony po Władywostok, obejmujący także Bliski Wschód, Indie i Azję Południowo-Wschodnią. Znajdują się tu aż dwa z trzech kluczowych regionów globu – obszar ten wytwarza 60% światowego PKB, posiada $\frac{3}{4}$ znanych światowych zasobów surowców energetycznych, zamieszkuje tu 75% ludności świata.

Szachownica euroazjatycka dzieli się na kilka obszarów:

- ▶ zachodni (Europę i Amerykę Północną);
- ▶ południowy (Bliski i Środkowy Wschód, wraz z Indiami dzielonymi między obszar wschodni i południowy);
- ▶ wschodni (Daleki Wschód i Indochiny);
- ▶ centralny (Rosja, Kazachstan i Mongolia).

Kluczową rolę w tym modelu odgrywają peryferia Europy i Azji Południowo-Wschodniej. Największe geopolityczne zagrożenie stworzyłoby połączenie obszaru centralnego z innym regionem. Dla światowych graczy geopolitycznych dominacja nad poszczególnymi obszarami stanowi warunek konieczny zwycięstwa w tej rozgrywce. Jeżeli obszar centralny znalazłby się w orbicie wpływów Zachodu (gdzie dominuje USA), a region południowy nie stałby się domeną jednego gracza i część wschodnia nie zostałaby zjednoczona w taki sposób, że Ameryka utraciłaby swoje

przyczółki na obrzeżu, wówczas można będzie uznać, że Stany Zjednoczone zdobyły przewagę na szachownicy. Jeśli jednak obszar centrum odrzuci wpływy Zachodu, stanie się silną i ekspansywną całością, zdobędzie kontrolę nad południem albo zawrze sojusz z potężnym graczem ze wschodu, wówczas wpływy amerykańskie w Eurazji drastycznie się skurczą. W przypadku wycofania się Stanów Zjednoczonych z zachodniego krańca planszy obszar ten zostanie zdominowany przez gracza z centrum.

Analizując czołowych uczestników gry na wielkiej szachownicy, Zbigniew Brzeziński zidentyfikował graczy o różnym statusie, którzy uczestniczą w światowej polityce:

- ▶ państwa o statusie światowego hegemonu,
- ▶ kluczowi gracze geostrategiczni,
- ▶ ośrodki strategiczne, tzw. sworznie geopolityczne.

Koncepcja wielkiej szachownicy zakłada dominującą rolę Stanów Zjednoczonych jako supermocarstwa i światowego hegemonu. Jest to jedyne państwo na świecie o tym statusie, które obserwuje rozgrywkę na arenie międzynarodowej i dąży do utrzymania swojej pozycji. Jest to możliwe dzięki izolowaniu i osłabianiu każdego podmiotu, który dążyłby do zdobycia dominacji nad Eurazją. Jedno z głównych geopolitycznych zadań USA, dające gwarancję zachowania statusu supermocarstwa, to niedopuszczenie do rozwoju potęgi mocarstw regionalnych, a także przeciwdziałanie wszelkim próbom ustanowienia bloków geopolitycznych złożonych z mocarstw regionalnych, np. bloku rosyjsko-indyjsko-chińskiego.

O potęgę Stanów Zjednoczonych decydują cztery zasadnicze czynniki:

- ▶ potęgą wojskową – Stany Zjednoczone jako jedyne państwo na świecie są obecne we wszystkich najważniejszych rejonach świata i posiadają środki techniczne pozwalające na podjęcie akcji w dowolnym punkcie globu; żadne inne państwo nie dysponuje podobnymi możliwościami;
- ▶ potencjał ekonomiczny – odgrywają rolę głównej lokomotywy napędzającej światowy rozwój ekonomiczny; inne państwa również mogą odgrywać istotną rolę w tym zakresie (np. Niemcy, Japonia, Chiny), jednak nie dysponują jednocześnie potęgą w pozostałych trzech obszarach;

- ▶ rozwój technologiczny – przewaga w rozstrzygających dziedzinach innowacji, w tym szybkie tempo rozwoju we wszystkich dziedzinach jednocześnie, zwłaszcza tych, które decydują o przewadze wojskowej;
- ▶ wpływ kulturalny – przenikanie kultury amerykańskiej odbywa się w bardzo szybkim tempie i ma siłę przyciągającą, której ulega szczególnie młodzież na całym świecie.

Jednoczesne połączenie wszystkich czterech komponentów pozwala wpływać Stanom Zjednoczonym na wydarzenia na całym świecie, w skali, jakiej nie posiada żadne inne państwo. Jednak pozycja tego kraju i odgrywana przez nie rola stabilizująca w skali światowej i zmierzająca do rozszerzenia demokracji i współpracy międzynarodowej nie musi być trwała. Aby utrzymać pozycję światowego hegemonu, Stany Zjednoczone muszą zachować przewagę militarną oraz gospodarczą, tak aby móc stanowić o bezpieczeństwie Ameryki i jej sojuszników oraz kreować globalny ład.

Gracze geostrategiczni to państwa, które dzięki swojej potędze, wpływom i możliwościom zmieniają lub mogą zmieniać układ sił politycznych i gospodarczych. To kraje, które prowadzą zaangażowaną, wielowymiarową politykę, śmiało artykułują swoje cele, angażują się ideologicznie, posiadają zdolność i wolę narodową do wpływania na sytuację geopolityczną w stopniu oddziałującym na politykę Stanów Zjednoczonych. Ich działania mogą być motywowane marzeniami o wielkości, mesjanizmem religijnym lub ideologią. Co istotne, sama potęga gospodarcza czy militarna nie czyni danego państwa automatycznie aktywnym graczem geostrategicznym, chociaż często takie państwa aspirują do tego miana (np. Wielka Brytania). Aktualnie do grona kluczowych graczy należą: Francja, Niemcy, Rosja, Chiny oraz Indie.

Pierwsi dwaj gracze – Francja i Niemcy – wyznaczają dynamikę geostrategiczną na zachodnim krańcu Eurazji. Obydwa kraje pragną stworzyć zjednoczoną Europę, ale różni je kwestia roli USA w tej budowie. Francja posiada własną koncepcję Europy, minimalizującą rolę Stanów Zjednoczonych i ograniczającą dominację niemiecką na kontynencie. Dlatego podejmuje działania zmierzające do umocnienia swojej pozycji, często wykorzystując do tego Wielką Brytanię przeciwko Niemcom, a czasem także Rosję przeciwko Stanom Zjednoczonym. Francja stała się

krajem o globalnym znaczeniu dzięki temu, że odgrywa główną rolę decyzyjną w ramach współpracy z Afryką Północną, posiada broń nuklearną i stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

Niemcy z kolei, będąc świadomymi swojej szczególnej roli jako ekonomicznej i politycznej siły napędowej w Europie, pragną wyhamować Europę Środkową. Posiadają naturalną możliwość nawiązania silnego partnerstwa z Rosją ze względu na swoje położenie geograficzne, ale jednocześnie pragną ściśle współpracować z USA. Stany Zjednoczone preferują zatem bardziej niemieckie niż francuskie przywództwo w Europie, co powoduje, że Francja traktuje Rosję i Wielką Brytanię jako na przeciwwagę dla wpływów Niemiec na kontynencie.

Rosja pełni funkcję kluczowego gracza geostrategicznego, ponieważ zajmuje centralny obszar Eurazji. Do niedawna imperium o ogromnym zasięgu terytorialnym, przywódca bloku państw satelickich, stała się państwem narodowym z poważnymi problemami wewnętrznymi, z utrudnionym dostępem do reszty świata, często narażonym na konflikty z sąsiadami. Posiada jednakże ogromny potencjał terytorialny, ludnościowy, surowcowy i militarny, co stanowi o jej znaczącej pozycji na szachownicy i generuje powrót ambicji imperialnych. Ich rozwijanie stanowi zagrożenie dla interesów Stanów Zjednoczonych, które nie mogą utracić dominacji, dopóki Rosja nie stanie się demokratyczna.

Chiny, będąc jednym z głównych graczy na scenie międzynarodowej, stopniowo stają się dominującym mocarstwem w Azji Wschodniej. Może to spowodować reaktywację konfliktu z Tajwanem, jeśli Chiny uczynią z jego odzyskania swój cel strategiczny. Podbój Tajwanu przez Chiny podważyłby amerykańską reputację na Dalekim Wschodzie, dlatego Brzeziński zalecał, aby USA były gotowe do walki w przypadku, gdyby Tajwan został zaatakowany. W obszarze zainteresowania Chin mogą znajdować się również, niepodległe obecnie, kraje byłego ZSRR, co może spowodować napięcia z Rosją. Stany Zjednoczone mogłyby próbować dokooptować Chiny do międzynarodowego systemu liberalnego i zachęcić do większej otwartości, powstałoby jednak ryzyko, że Chiny będą rosły gospodarczo w siłę, a co za tym idzie, politycznie i militarnie zachowałyby jednocześnie swój niedemokratyczny system. Stanowiłoby to zagrożenie dla hegemonii Stanów Zjednoczonych oraz porządku międzynarodowego.

W takim przypadku Japonia zostałaby zmuszona do wyjścia z rezerwy i stałaby się realną przeciwwagą międzynarodową dla Chin, co z kolei osłabiłoby amerykańską rolę na Dalekim Wschodzie. Japonia jest bowiem uśpionym mocarstwem, które mogłoby osiągnąć status znaczącego gracza geostrategicznego. Nie jest to jednak w interesie USA, które straciłyby pozycję hegemonu i wpływy w tym regionie. Dla Stanów Zjednoczonych istotne będzie zatem zacieśnianie stosunków z Chinami jako mocarstwem regionalnym, przy jednoczesnym zachowaniu dotychczasowych stosunków z Japonią. Brzeziński uważał bowiem, że Chiny nie staną się w najbliższym czasie globalnym mocarstwem militarnym z uwagi na zbyt duże zacofanie kraju. Najbardziej niekorzystny scenariusz dla Stanów Zjednoczonych przewidywałby koalicję między Chinami, Rosją i Iranem, w której Chiny najprawdopodobniej pełniłyby funkcję lidera. Dla Stanów Zjednoczonych niekorzystna byłaby także koalicja Niemiec z Rosją oraz Francji z Rosją. Chiny stopniowo stają się mocarstwem regionalnym, sprzymierzając się z Pakistanem i Birmą, okrążając w ten sposób Indie i blokując im pozostanie regionalnym hegemonem Azji Południowej. Dzięki temu mogą mieć większy wpływ na żeglugę w regionie, co w pewnym stopniu kontroluje dostęp Japonii do bliskowschodniej ropy i rynków europejskich. Zadaniem USA jest więc utrzymanie sytuacji, w której wzrost znaczenia Chin nie będzie przeszkadzał w tworzeniu geopolitycznego trójkąta stabilności w Azji Wschodniej pomiędzy Chinami, Japonią i Stanami Zjednoczonymi.

Indie to kolejny kraj należący do grona kluczowych graczy na scenie euroazjatyckiej, który od stosunkowo niedawna stanowi potęgę regionalną, co w przyszłości może przekształcić to państwo w potęgę globalną. Jest to najpotężniejsze państwo w Azji Południowej, aktualnie jednak nie stanowi zagrożenia dla interesów USA w takim stopniu jak Chiny czy Rosja.

Każdy zatem region posiada „swojego” gracza geostrategicznego. Zachód dysponuje aż dwoma (Francja, Niemcy), Indie natomiast znajdują się zarówno w strefie Południa jak i Wschodu, co jeszcze bardziej wzmacnia znaczenie geopolityczne tego kraju.

Ośrodki strategiczne to państwa krytycznie istotne geopolitycznie, tzw. *sworznie geopolityczne* (*geopolitical pivots*) – o ich statusie decydują położenie geograficzne oraz zasoby surowców, którymi dysponują, co

czyni je podatnymi na wpływy geopolitycznych graczy. Międzynarodowe znaczenie tych państw nie jest związane z ich potęgą, lecz z położeniem geograficznym – mogą narażać okoliczne kraje na niebezpieczeństwo lub blokować dostęp do zasobów o dużym znaczeniu dla któregoś z głównych graczy. Państwa te mogą również pełnić funkcję tarczy obronnej dla dużego państwa lub nawet dla całego regionu. Niekiedy samo istnienie sworzni ma bardzo istotne konsekwencje polityczne i kulturalne dla jednego z sąsiadów. Dlatego rolą Stanów Zjednoczonych jako supermocarstwa jest identyfikacja i ochrona państw, które odgrywają rolę sworzni geopolitycznych. Aktualnie należą do nich: Ukraina, Azerbejdżan, Korea Południowa, Turcja i Iran.

Ukraina stanowi niezwykle ważne pole na szachownicy eurazjatyckiej, będąc kluczowym elementem rosyjskiej geopolityki. Z racji swego położenia i posiadanych zasobów naturalnych jest łącznikiem między graczem obszaru centrum (Rosją) a obszarem zachodnim. Utrata niepodległości przez Ukrainę miałyby konsekwencje dla Europy Środkowej, przekształcając Polskę w sworzeń geopolityczny na wschodniej granicy zjednoczonej Europy.

Rolę sworzni odgrywa również Azerbejdżan, który dysponuje ogromnymi zasobami surowców energetycznych. Podobnie jak w przypadku Ukrainy, Azerbejdżan ma kluczowe znaczenie dla określenia przyszłości Rosji. Funkcję szczególnego sworzni pełni Korea Południowa, która jako sojusznik Stanów Zjednoczonych pozwala na stacjonowanie wojsk amerykańskich na swoim terenie, przez co pozwala im chronić Japonię, zapobiegając jej przekształceniu się w niezależną potęgę militarną i ograniczając japońskie aspiracje niepodległościowe. Również Turcja odgrywa rolę ośrodka geostrategicznego, łącząc terytorialnie Zachód ze Wschodem Eurazji oraz stanowi miejsce krzyżowania się szlaków gospodarczych i komunikacyjnych. Pełni ponadto funkcję stabilizatora i kontrolera dostępu do Morza Czarnego, a zatem potencjalnie zapobiega rosyjskiej ekspansji w kierunku Morza Śródziemnego. Turcja stanowi ponadto swoistą „kotwicę” NATO, a także alternatywę dla fundamentalizmu islamskiego. Również Iran jest sworzniem, ale jednocześnie jest państwem aktywnym geostrategicznie. Dąży do osiągnięcia statusu mocarstwa regionalnego, dzięki swojemu strategicznemu położeniu na ważnym szlaku

komunikacyjnym, potencjałowi energetycznemu, spuściznie historyczno-kulturowej starożytnej Persji oraz czynnikom ideologiczno-religijnym i odmiennej od Zachodniej percepcji ładu międzynarodowego.

Koncepcja wielkiej szachownicy przewiduje również ważną rolę wielu innych obszarów i podmiotów międzynarodowych, które mogą w znaczący sposób wpływać na kształt struktury międzynarodowej. Jednym z takich obszarów jest kontynent europejski, postrzegany przez Brzezińskiego jako naturalny sojusznik Stanów Zjednoczonych, ze względu na swoje religijne i demokratyczne dziedzictwo. Jest on również motorem ekspansji na wschód (Ukraina, Białoruś, Rosja), pozwalającym zaszczerpić i utrwaląć demokratyczne idee na tym terenie. Głównym celem Stanów Zjednoczonych na tym obszarze jest budowa Europy opartej na relacji francusko-niemieckiej, wspierana przez USA. Aktualnie odbywa się jednak rywalizacja między Francją a Niemcami o przewodnictwo na kontynencie. Francja szuka w Europie odrodzenia, pragnąc odzyskać dawną wielkość. Niechętna rozszerzeniu NATO na wschód z uwagi na uprzywilejowane więzi z Rosją, dąży do wywarcia presji na Stany Zjednoczone. Obawiając się amerykanizacji świata, odrzuca wszystko to, co postrzega jako świat anglosaski, a jej celem jest wypchnięcie Stanów Zjednoczonych z Europy, jednak bez konieczności podporządkowania się Niemcom. Niemcy, zdaje się, znają granice francuskiej potęgi, która jest słabsza gospodarczo, ale jednak wystarczająco silna, aby złamać próby zamachów stanu w swoich afrykańskich państwach satelickich. Nie jest jednak wystarczająco mocnym krajem, aby chronić całą Europę.

Niemcy z kolei, widząc w Europie nadzieję na swoje odkupienie i wspierając się na Polsce, dokonują projekcji w kierunku państw bałtyckich, jak również w kierunku Ukrainy i Białorusi. Polska jest zbyt słabym krajem, by być istotnym graczem na arenie międzynarodowej. Jej jedyną opcją na wpływanie na sprawy światowe jest integracja z Zachodem. Wielka Brytania z kolei to kraj bardzo ważny na mapie świata, ale aktualnie niebędący aktywnym graczem geostrategicznym. Utrata siły, od czasu I wojny światowej, uniemożliwiła jej odgrywanie dawnej roli arbitra Europy. Kraj ten jest obecnie lojalnym sojusznikiem, ważną bazą wojskową USA i głównym partnerem wywiadowczym, przez co stał się „nieistotny” jako odrębny gracz na szachownicy.

Sama Unia Europejska jako konglomerat wielu państw, zdaniem Brzezińskiego, nie powinna zmierzać w kierunku państwa narodowego, ze względu na trwałość tradycji narodowych w poszczególnych państwach. Powinna stać się podmiotem, który przez wspólne instytucje polityczne będzie uosabiał wspólne wartości demokratyczne. Sojusz Północnoatlantycki NATO jako główne ogniwo łączące Stany Zjednoczone z Europą zapewnia główny mechanizm wywierania amerykańskiego wpływu na sprawy europejskie i uzasadnia obecność USA na terytorium Europy. Wzmocniona jedność europejska przekształciłaby NATO w równoprawnego partnera Europy, słaba integracja krajów europejskich sytuuje go na pozycji hegemonu. Zdaniem Brzezińskiego zarówno UE, jak i NATO powinny być pilnie poszerzane o nowe kraje członkowskie.

Rozpad ZSRR stworzył geopolityczną „czarną dziurę” w centrum Eurazji. Długoterminowym zadaniem Stanów Zjednoczonych powinno być wspieranie demokratycznych przemian w Rosji, a także odbudowa gospodarcza, przy jednoczesnym zapobieganiu tworzeniu imperium euroazjatyckiego. Niepodległość Ukrainy to dla Rosji szczególna strata, gdyż pozbawia ją dominującej pozycji nad Morzem Czarnym, a tym samym uniemożliwia Rosji wykorzystanie Odessy do handlu z Morzem Śródziemnym. Ponadto pozbawia kontroli nad potencjalnie bogatym przemysłowo i rolniczo regionem, zamieszkałym przez 52 mln ludzi. Dlatego Brzeziński nie wykluczał, że wzmocnienie polityczne i gospodarcze Rosji po upadku ZSRR może rozbudzać imperialne zapędy tego kraju i zwrot w kierunku ponownego podporządkowania sobie Ukrainy.

Również relacje między Rosją a Chinami uległy odwróceniu z uwagi na rosnącą potęgę Chin. Pekin wykazuje duże zainteresowanie zasobami energetycznymi regionu Azji Centralnej i dąży do tego, aby Rosja nie zdominowała tego obszaru. Jest to cenny region z uwagi na położenie strategiczne oraz dostęp do Morza Kaspijskiego. Kluczowy jest ponadto teren Bałkanów Euroazjatyckich – obszaru, niestabilnego, a więc zapraszającego do ingerencji potężniejsze kraje. Ten, kto dominuje nad tą strefą, będzie zarządzał większą częścią Eurazji, ponieważ zawiera ona bogactwa niezbędne dla krajów rozwiniętych. Jest to obszar konfrontacji między Rosją, Turcją, Iranem i Chinami. Większość krajów znajdujących się na tym terenie lub graniczących z nim to państwa niestabilne. Jedyne Armenia, Gruzja

i Azerbejdżan są oparte na prawdziwych narodach, z nacjonalistycznymi tendencjami. W pozostałych krajach Azji Środkowej obserwuje się dopiero proces „budowania narodu”. Skutkuje to powstawaniem niepodległych państw, które albo mają charakter wieloetniczny (Kazachstan), albo są krajami, które mogą paść ofiarą doktryn islamskich.

Azerbejdżan znajduje się pod presją nie tylko Rosji, lecz także Iranu, gdyż w Iranie mieszka kilka milionów Azerów. Niepodległy Azerbejdżan blisko Turcji byłby niekorzystny dla Rosji, gdyż nie mogłaby ona mieć monopolu na zasoby Azji Środkowej. Problemem Gruzji jest obecność mniejszości etnicznych, stanowiących 30% jej populacji. Niektóre z nich – Osetyjczycy i Abchazowie – podejmując próbę secesji, mogłyby liczyć na poparcie Rosji. Celem rosyjskim było skłonienie Gruzji do uległości wobec rosyjskich nacisków w sprawie pozostania we Wspólnocie Niepodległych Państw i zachowania baz wojskowych na jej terenie. Z kolei niepodległością Azerbejdżanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu, a także Gruzji zainteresowana jest Ukraina, która wspiera Turcję w celu zmniejszenia rosyjskich wpływów na Morzu Czarnym. Popiera również tureckie starania o przekierowanie środkowoazjatyckich rurociągów naftowych przez Turcję. W interesie Stanów Zjednoczonych leży, aby żadne pojedyncze państwo nie miało pełnej kontroli nad przestrzenią geopolityczną Bałkanów Euroazjatyckich. Dlatego należy sprzeciwiać się próbom monopolizacji władzy przez Rosję. Pluralizm geopolityczny jest niezbędny dla swobodnego przepływu surowców na tym obszarze. Jednak wykluczenie Rosji z tego obszaru nie jest ani pożądane, ani wykonalne. Należy zatem traktować ją jako partnera. Zdaniem Brzezińskiego państwa, które powinny otrzymać najsilniejsze wsparcie geopolityczne ze strony Stanów Zjednoczonych, to Azerbejdżan, Uzbekistan oraz Ukraina; ostrożnie należy też wspierać Kazachstan.

Jeśli Stany Zjednoczone dążą do tego, aby ich polityka euroazjatycka była skuteczna, muszą wzmocnić swoje bazy na Dalekim Wschodzie. Silne stosunki dwustronne z Japonią są konieczne i należą do najważniejszych. Kraj ten posiada bowiem znaczący potencjał geopolityczny, ale niechętnie dąży do osiągnięcia dominacji w regionie. Japonia nie zdobyła międzynarodowego znaczenia, ponieważ stosowała się do doktryny Yoshidy, nadając priorytet rozwojowi gospodarczemu, inwestując w lekkie uzbrojenie i nieangażowanie się w konflikty międzynarodowe, a także

podporządkowała się przywództwu politycznemu i ochronie militarnej USA. Szczególnie zainteresowane zmianą relacji USA–Japonia są Chiny, które traktują Japonię jako historycznego rywala.

Chiny są naturalnym sojusznikiem dla Stanów Zjednoczonych, zatem współpraca z Chinami kontynentalnymi powinna być kontynuowana. Interesy obu krajów mogą być jednak rozbieżne w różnych kwestiach i na różnych obszarach – chociażby w Korei Północnej, która jest strefą buforową wykorzystywaną przez Chiny, aby zapobiec zjednoczeniu obydwu Korei pod panowaniem amerykańskim. Interesem Chin jest, aby Korea Północna utrzymywała swoją niezależność tak długo, jak długo Korea Południowa jest proamerykańska. Chiny również pragną poszerzać swoje wpływy w krajach Azji Centralnej, tj. Kazachstanie, jednak te państwa, obawiając się ich nadmiernej aktywności, zwracają się w kierunku Rosji, aby zachować swój słowiański wymiar. Podobnie Kirgistan i Tadżykistan znajdują się w pewnym momencie w strefie wpływów Moskwy.

Pozostałe kraje świata, które odgrywają istotną rolę w swoich regionach, nie mają mocy wpływania na relacje w skali globalnej. Takim państwem jest Indonezja – najważniejszy kraj w Azji Południowo-Wschodniej – której zdolność do wywierania wpływu poza granicami jest znikoma ze względu na słabo rozwiniętą gospodarkę. Istnieje ryzyko, że kraj ten będzie hamowany przez potencjalne konflikty etniczne, niepewność polityczną i jego rozdrobnioną geografę. Indonezja może stać się jednak przeszkodą dla ekspansji chińskich wpływów na południe. Świadoma tego Australia zacieśniła swoją współpracę z Indonezją. Z kolei Bliski Wschód jest ważnym obszarem dla Stanów Zjednoczonych, które utrzymują tam swoje bazy wojskowe. Brzeziński zauważył, że Azja jest przyszłym gospodarczym środkiem ciężkości świata, ale jednocześnie „potencjalnym wulkanem politycznym”. Kontynent ma braki polityczne, brakuje mu wielostronnych struktur współpracy, jest także jednym z wielkich ośrodków masowego nacjonalizmu.

Koncepcja Wielkiej Szachownicy zawiera konkluzje dla Stanów Zjednoczonych, które chcąc utrzymać status supermocarstwa, powinny wdrożyć kompleksową, długoterminową geostrategię dla całej Eurazji:

- skłonić amerykańskie elity do uznania, że Eurazja jest centralną areną globu;

- ▶ w Europie oprzeć się na Francji i Niemczech, a także wspomagać demokratyzację krajów, które odgrywają rolę demokratycznych przyczółków w Eurazji;
- ▶ znaleźć chińsko-amerykański konsensus geostrategiczny, w przeciwnym razie Ameryce nie uda się utrzymać poparcia w Azji;
- ▶ rozszerzać NATO o dalsze kraje europejskie po to, aby zachować więzi między USA a Europą;
- ▶ ustabilizować relacje z Rosją – ekspansja w Europie Środkowej powinna być prowadzona dyplomatycznie, aby uspokoić Rosję; Rosyjskie elity muszą zrozumieć jednak, że priorytetem są stabilizacja i wzrost gospodarki, modernizacja, a nie dążenie do zdobycia władzy;
- ▶ utrzymywać dominującą pozycję Stanów Zjednoczonych przez co najmniej jedno pokolenie, a jeśli to możliwe – dłużej, oraz stworzyć ramy geopolityczne, które pozwolą przetrzymać wiele szoków i zmian społeczno-politycznych.

Koncepcja wielkiej szachownicy, jakkolwiek traktowana jako przełomowa i nowatorska, popierana przez wielu uczonych i obserwatorów areny międzynarodowej, spotkała się ze sporą krytyką. Oponenci sugerowali, że przedstawienie świata jako gry mocarstw straciło na aktualności. Nawet Chiny, naturalnie pretendujące do roli mocarstwa światowego, nie dysponują adekwatnym do Stanów Zjednoczonych poziomem zaangażowania we wszystkich regionach szachownicy. Krytycy zarzucali Brzezińskiemu ponadto, że niezmiennie przedstawia globalną rzeczywistość jako dwubiegunową rywalizację między dwoma mocarstwami – USA i Rosją. Brzeziński nie zgadzał się z tym twierdzeniem i ostrzegał amerykański establishment polityczny, że rozpad Związku Radzieckiego nie zakończył imperialnych dążeń Moskwy. Z pewnością Brzeziński widział we Władimirze Putnie człowieka poradzieckiego, produkt sowieckiej indoktrynacji imperialistycznej, który poczuł się głęboko upokorzony upadkiem Związku Radzieckiego i Układu Warszawskiego. Imperialistyczne dążenia Rosji traktował jako systemową cechę rosyjskiej duszy, z natury podatnej na ekspansjonizm oraz ciągły strach i niepewność z powodu poczucia bycia otoczonym przez wrogów. Zgodnie z tą logiką Rosja może być silna tylko wtedy, gdy jej establishment polityczny będzie asertywny, a inne kraje

będą bezwarunkowo respektować wolę Kremla. Dlatego każdy przywódca Kremla musi być agresywny oraz dzielić i podbijać obce ziemie. Brzeziński uznawał to za zagrożenie i przestrzegł Zachód przed odradzaniem się imperializmu rosyjskiego, gdyż zdawał sobie sprawę, jak mało jest prawdopodobne, że Rosja przekształci się w kraj o demokratycznym systemie rządów typu zachodniego. Tym samym poparł przyspieszone przystąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej, wiedząc, że jest to jedyna szansa na wyjście ze strefy wpływów Rosji. Ostrzegał przywódców NATO przed niebezpieczeństwami związanymi z Rosją: podczas aneksji Krymu wzywał kraje zachodnie do przekazania Ukrainie broni obronnej w celu obrony głównych miast. Świat zachodni nie dawał wiary tym sugestiom, co tylko zachęciło Władimira Putina do kontynuowania polityki ekspansjonistycznej.

Wydaje się, że ostatecznie wydarzenia w Ukrainie z 24 lutego 2022 r. potwierdziły słuszność tezy Brzezińskiego w praktyce. Opór wobec rosyjskiej agresji świadczy o rosnącej zdolności Ukrainy do wpływania na transformację swojej przestrzeni geopolitycznej. Jako sworzeń wykazuje bowiem zdolność do zmiany geopolityki kontynentu europejskiego, działając jako tarcza przed rosyjską agresją imperialną, a także jako środek ciężkości dla państw postkomunistycznych należących już do świata Zachodu. Ukraina przestała być komórką na polu wielkiej szachownicy i stała się na tym polu figurą aktywną. Boleśnie zweryfikowała aspiracje Rosji do statusu mocarstwa i uświadomiła państwom Zachodu swoje strategiczne znaczenie dla przetrwania cywilizacji zachodniej w przyszłości.

Sabina Olszyk

Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, „Politeja”, Warszawa 1998; P. Mrówka, *Szachownica Brzezińskiego czyli o grze mocarstw*, „Teologia Polityczna”, 2022.05.24, <https://teologiapolityczna.pl/przemyslaw-mrowka-szachownica-brzezinskiego-czyli-o-grze-mocarstw/pdf> [dostęp: 15.02.2024]; P. Pietrzak, *Doktryna Brzezińskiego i reakcja NATO na atak Rosji na Ukrainę*, https://moderndiplomacy-eu.translate.google/2023/01/12/the-brzezinski-doctrine-and-natos-response-to-russias-assault-on-ukraine/?_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc [dostęp: 15.02.2024]; P. Nowak, *Sworzenie wielkiej szachownicy Zbigniewa Brzezińskiego – współczesne znaczenie*

geopolityczne, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 22; J. Wilk, Zbigniew Brzeziński (1928-2017). *In memoriam*, „Nowa Geopolityka”, 2017; M. Kopeć, *USA jako „ostatnie supermocarstwo” w ujęciu Zbigniewa Brzezińskiego*, [w:] *Przestrzeń i polityka. Czynniki geograficzne w badaniach politologicznych*, (red.) L. Sykulski, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Częstochowa 2013.

WOJSKA RAKIETOWE CHIŃSKIEJ ARMII LUDOWO-WYZWOLEŃCZEJ – rodzaj sił zbrojnych w ramach Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwolenczej, odpowiedzialny za operacje z wykorzystaniem wyrzucanych z wyrzutni lądowych pocisków raketowych, balistycznych i manewrujących (w tym hiperdźwiękowych), zarówno z głowicami konwencjonalnymi, jak i nuklearnymi. Wojska Raketowe funkcjonują od 1 stycznia 2016 r., a ich powołanie było elementem szeroko zakrojonej reformy systemu dowodzenia Chińskiej Armii Ludowo Wyzwolenczej, w ramach którego m.in. powołano także Strategiczne Siły Wsparcia Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwolenczej. Powstały na bazie Drugiego Korpusu Artylerii, ustanowionego 1 lipca 1966 r. Kwatera główna znajduje się w Qinghe, dzielnicy Pekinu. Wojska Raketowe funkcjonują pod bezpośrednią kontrolą Centralnej Komisji Wojskowej, dualnego organu (partyjnego i wojskowego) sprawującego nadzór nad całym chińskim systemem obronnym, czyli Chińską Armią Ludowo-Wyzwolenczą, Ludową Policją Zbrojną oraz Milicją Ludową. Personel Wojsk Raketowych Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwolenczej obejmuje ok. 120 tys. osób.

Zasadniczą strukturę tworzy 6 baz raketowych, będących jednak nie tyle określonymi lokalizacjami, ile jednostkami wielkości korpusu. Do pewnego stopnia można je porównać z dywizjami raketowymi ze składu Wojsk Raketowych Strategicznego Przeznaczenia Federacji Rosyjskiej czy skrzydłami raketowymi ze składu Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych. Bazy raketowe posiadają numery od 61 do 66. W strukturach każdej bazy znajduje się od 6 do 8 brygad raketowych o różnym składzie.

Bazy mają zestandaryzowaną strukturę, w skład której obok brygad raketowych wchodzi sztab, oddział pracy politycznej oraz jednostki wsparcia w liczbie 5 do 7, w zależności od bazy. Jednostki wsparcia zorganizowane są jako pułki i charakteryzują się następującymi specjalizacjami:

- ▶ pułk szkoleniowy – odpowiedzialny za szkolenie nowych rekrutów przydzielonych do danej bazy oraz za zaawansowane szkolenia specjalistyczne;
- ▶ pułk łączności – odpowiedzialny za zapewnienie łączności pomiędzy dowództwem bazy a jednostkami podrzędnymi;
- ▶ pułk wsparcia operacyjnego – w ramach jego zadań znajdują się ochrona instalacji, obrona przed bronią masowego rażenia, prace inżynieryjne, wsparcie meteorologiczne oraz kartograficzne; pułki tego typu powstały ok. 2012 r. przez konsolidację w ramach jednego oddziału zadań dotychczas wykonywanych przez różne jednostki;
- ▶ pułk wsparcia ogólnego – w ramach jego zadań znajdują się bieżąca eksploatacja oraz naprawy znajdujących się na stanie bazy pojazdów oraz innego rodzaju sprzętu, a także składowanie pocisków, głowic, paliwa oraz innego rodzaju materiałów i dostarczanie ich do poszczególnych jednostek z wykorzystaniem środków transportu kołowego oraz kolejowego; prawdopodobnie pułki tego rodzaju odpowiedzialne są także za różnego rodzaju zadania pomocnicze, takie jak przygotowywanie posiłków, działalność kulturalno-oświatowa oraz medialna, a także szkolenie personelu pomocniczego; pułki tego typu powstały ok. 2017 r. przez integrację zadań i struktur dotychczas istniejących jednostek remontowych oraz pułków obsługi technicznej, z myślą o zwiększeniu efektywności szeroko rozumianego wsparcia logistycznego;
- ▶ pułk kontroli wyposażenia – odpowiedzialny za magazynowanie, utrzymanie oraz dystrybucję głowic nuklearnych przydzielonych do danej bazy; większość głowic nuklearnych na stanie Wojsk Raketowych jest składowana w centralnej bazie Tabai, jednak prawdopodobnie ograniczona liczba głowic znajduje się w magazynach zarządzanych przez pułki kontroli wyposażenia i może być dostarczana siłami transportu pułku do poszczególnych brygad raketowych w strukturach danej bazy;
- ▶ szpital – w ramach każdej bazy funkcjonuje co najmniej jeden szpital, którego głównym zadaniem jest zabezpieczenie medyczne procesu szkolenia; w przypadku konfliktu zbrojnego szpitale wystawiać mają połowę zespołu zabezpieczenia medycznego, które

zapewnić mają kompleksową opiekę medyczną nad poszczególnymi jednostkami wchodzącymi w skład bazy.

Na wyposażeniu brygad znajduje się zazwyczaj od 6 do 12 wyrzutni raketowych dla międzykontynentalnych pocisków balistycznych, od 12 do 36 wyrzutni raketowych dla pocisków balistycznych średniego i pośredniego zasięgu oraz od 26 do 48 wyrzutni raketowych dla pocisków balistycznych bliskiego zasięgu oraz pocisków manewrujących.

Liczba brygad według stanu na 2024 r. to prawdopodobnie 45, w tym kilka będących w trakcie formowania. Struktura ta nie jest jednak oficjalnie podawana przez chińskie władze, stąd też informacje opierają się m.in. na opracowaniach amerykańskich ośrodków analitycznych (w tym opublikowanego w 2022 r. raportu ośrodka China Aerospace Studies Institute, działającego w strukturach Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych – szczegółowość raportu sugerowała korzystanie z informacji pochodzących ze źródeł sytuujących się wewnątrz Wojsk Raketowych). Około 30 z tych brygad dysponuje zdolnościami nuklearnymi.

Bazy raketowe funkcjonują w strukturach wszystkich 5 dowództw teatrów działań, które w ramach wspomnianej reformy systemu dowodzenia z przełomu 2015 i 2016 r. stanowią podstawowy szczebel dowodzenia na poziomie operacyjnym. Poniżej przedstawiono bazy raketowe wraz z ich umocowaniem w strukturach dowodzenia operacyjnego oraz krótką charakterystyką:

- ▶ 61 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Wschodniego – obejmuje głównie pociski raketowe bliskiego i średniego zasięgu z głowicami konwencjonalnymi (DF-11, DF-15, DF-16, DF-17, DF-21), których użycie jest planowane w ramach ewentualnej konfrontacji z Tajwanem;
- ▶ 62 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Południowego – obejmuje głównie pociski raketowe zasięgu średniego i pośredniego (DF-17, DF-21, DF-26) oraz pociski manewrujące (CJ-10), które mają razić przede wszystkim cele w basenie Morza Południowochińskiego; na wyposażeniu są także międzykontynentalne pociski balistyczne z głowicami nuklearnymi DF-31;
- ▶ 63 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Południowego – posiada na wyposażeniu przede wszystkim międzykontynentalne

pociski balistyczne z głowicami nuklearnymi (DF-5, DF-31), a także balistyczne i manewrujące pociski średniego zasięgu (DF-16, CJ-10), ukierunkowane na cele w basenie Morza Południowochińskiego;

- ▶ 64 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Zachodniego – posiada na wyposażeniu przede wszystkim międzykontynentalne pociski balistyczne z głowicami nuklearnymi (DF-31, DF-41); w jej ramach powstają nowe lokalizacje ze stacjonarnymi podziemnymi silosami raketowymi w rejonach Yunen i Hami; w ramach tej struktury funkcjonują także wyrzutnie rakiet zasięgu pośredniego (DF-26), które mogą być wymierzone w cele na terytorium Indii;
- ▶ 65 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Północnego; posiada na wyposażeniu zarówno pociski balistyczne i manewrujące zasięgu średniego i pośredniego (prawdopodobnie DF-17, DF-21, DF-26, CJ-100), jak i międzykontynentalne pociski balistyczne (DF-31); w jej ramach powstaje nowa lokalizacja ze stacjonarnymi podziemnymi silosami raketowymi w rejonie Yulin;
- ▶ 66 Baza Rakietowa w ramach Dowództwa Teatru Centralnego; posiada na wyposażeniu zarówno pociski balistyczne zasięgu średniego i pośredniego (DF-17, DF-26,), jak i międzykontynentalne pociski balistyczne (DF-5, DF-31, DF-41).

Poza bazami raketowymi zasadniczą strukturę Wojsk Rakietowych tworzą:

- ▶ baza centralnego składowania broni nuklearnej (Baza 67), z głównym magazynem prawdopodobnie w podziemnych tunelach wydrążonych w górze Tabai w środkowo-wschodnich Chinach;
- ▶ baza utrzymania infrastruktury (Baza 68);
- ▶ baza zajmująca się procesem szkolenia oraz testami pocisków raketowych (Baza 69).

W ostatnich latach Wojska Rakietowe Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej doświadczają intensywnego rozwoju, zarówno jakościowego, jak i ilościowego. Do służby operacyjnej wdrożone zostały nowe typu pocisków raketowych o zaawansowanej konstrukcji i znacznych możliwościach bojowych. W zakresie międzykontynentalnych pocisków balistycznych najnowszą konstrukcją jest pocisk DF-41. Jest to trójstopniowy

pocisk na paliwo stałe o zasięgu szacowanym na ok. 12–13 tys. kilometrów. Ma on zdolność MIRV (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle), czyli jest w stanie przenosić wiele niezależnie naprowadzanych głowic, zdolnych do porażenia różnych, oddalonych od siebie celów. Przyпуска się, że DF-41 może przenosić ok. 8–10 takich głowic, ale pociski znajdujące się w służbie operacyjnej mają ich na pokładzie przenosząc ich mniej – prawdopodobnie po 3 głowice – pozostałą część ładowności wykorzystując do przenoszenia celów pozornych zwiększających możliwości przełamania obrony powietrznej przeciwnika. Pocisk jest produkowany w wersji stacjonarnej (wyszczelwanej z podziemnego silosu) oraz mobilnej (wyszczelwanej z samobieżnej wyrzutni kołowej w układzie 16x16 HFT5690). Przetestowano także wyrzutnię kolejową.

Innym zaawansowanym rodzajem uzbrojenia są pociski średniego zasięgu (prawdopodobnie ok. 1800 km) DF-17. Pierwszy stopień tego pocisku stanowi rakiet balistyczna będąca pochodną pocisku DF-16, natomiast o możliwościach bojowych świadczy drugi stopień, którym jest hiperdźwiękowy pojazd szybujący DF-ZF. Większa manewrowość oraz odmienna, niższa trajektoria lotu takiego pojazdu względem klasycznych głowic pocisków balistycznych mają utrudnić przechwytywanie przez systemy obrony przeciwrakietowej.

Oprócz pocisków balistycznych, które stanowią gros wyposażenia Wojsk Rakietowych Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej, w służbie znajdują się także pociski manewrujące, z których największymi możliwościami dysponuje CJ-100. Jest to pocisk o zasięgu szacowanym na 2000–3000 km, przeznaczony do rażenia celów naziemnych oraz nawodnych z wykorzystaniem głowicy konwencjonalnej lub nuklearnej. W odróżnieniu od większości tej klasy pocisków, poruszających się z prędkością poddźwiękową, jest to pocisk naddźwiękowy (prędkość szacowana na Mach 4–5), a co więcej, prawie cały lot odbywa się z takimi prędkościami.

W zakresie rozbudowy ilościowej szczególny oddźwięk wywołały dążenia do zwielokrotnienia dotychczasowego potencjału w zakresie międzykontynentalnych pocisków balistycznych wyszczelwanych ze stacjonarnych, wzmocnionych silosów rakietowych. Zobrazowania satelitarne wskazują, że w budowie znajdują się trzy nowe „pola silosowe”: Yumen

(120 silosów), Hami (110 silosów) oraz Yulin (90 silosów). Doprowadzenie tego przedsięwzięcia do stanu operacyjnego oznaczało będzie znaczny wzrost chińskiego potencjału strategicznego i może być traktowane jako wyraz porzucenia dotychczasowego „minimalizmu” w dziedzinie broni nuklearnej i dążenia do uzyskania pozycji quasi-parytetowej względem dotychczasowych supermocarstw nuklearnych, czyli Stanów Zjednoczonych i Federacji Rosyjskiej.

Rafał Kopeć

H.M. Kristensen, M. Korda, E. Johns, M. Knight, *Chinese nuclear weapons*, 2024, “Bulletin of the Atomic Scientists”, 2024, Vol. 80, Issue 1, s. 49-72; Ma Xiu, *PLA Rocket Force Organization*, China Aerospace Studies Institute, Montgomery 2022; Ch. J. Mihal, *Understanding the People’s Liberation Army Rocket Force. Strategy, Armament, and Disposition*, “Military Review. The Professional Journal of the US Army”, 2021, July-August, s. 220-234; D. Eveleth, *People’s Liberation Army Rocket Force Order of Battle 2023*, Middlebury Institute of International Studies at Monterey, Monterey 2023; *Military and Security Developments Involving The People’s Republic of China*, U.S. Department of Defense, Washington 2023.

WOLONTARIAT – to działania wykonywane na rzecz użytku publicznego w sposób dobrowolny i nieodpłatny. Osoby podejmujące je nazywane są wolontariuszami. Wolontariat obejmuje różnorodne działania, których głównym celem jest bezinteresowne świadczenie pracy na rzecz drugiego człowieka, społeczności lokalnej lub konkretnych organizacji i instytucji. Wolontariusz nie oczekuje za swoją pracę wynagrodzenia, jednak nie jest wykluczone, że je otrzyma (nie zawsze finansowe). Poświęca swój czas wolny, wiedzę, zasoby czy też doświadczenie i umiejętności. Praca ta jest dobrowolna – oznacza to, że nikt nie może zmusić ani nakazać podjęcia wykonywania danych czynności osobie, która jest wolontariuszem. Równocześnie wolontariat jest indywidualną i świadomą decyzją, z której można zrezygnować w każdym momencie. By pełnić funkcje wolontariusza, z założenia nie trzeba posiadać wysokich kompetencji twardych. Natomiast trzeba posiadać szereg kompetencji miękkich, takich jak: empatia, komunikatywność, chęć pomocy, zaangażowanie, dyspozycyjność, umiejętność dostosowania się do sytuacji.

Istotą wolontariatu są chęć pomocy oraz zaangażowanie się w działania na rzecz wspólnego dobra. Akcje wolontariuszy przyczyniają się do budowy społeczności lokalnych i państwowych (obywatelskich) oraz do zwiększenia bezpieczeństwa danych obszarów. Działania te niejednokrotnie stanowią jeden z kluczowych elementów zapewniających zwiększenie poziomu bezpieczeństwa w sytuacjach zagrożenia. Służby ratownicze często współpracują z wolontariuszami, którzy pomagają im w wykonywaniu mniej specjalistycznych czynności. Liczebność służb ratowniczych często nie jest wystarczająca, by móc sprostać wyzwaniom. Z tego powodu pomoc wolontariuszy w tych okolicznościach często jest nieoceniona, ponieważ potrzebna jest wtedy bardzo duża liczba osób, które będą gotowe podejmować akcje.

Formy wolontariatu mogą być bardzo różne w zależności od wymagań danych obszarów i społeczności. Niektóre rodzaje wolontariatu powstają w odpowiedzi na wyzwania środowiska bezpieczeństwa. Mogą one wynikać np. z sytuacji geopolitycznej konkretnego państwa. Różnorodność form wolontariatu sprzyja temu, że wiele osób chce podejmować taki rodzaj działania. W zakresie różnych form wolontariatu ludzie są w stanie zależeć te, które najbardziej odpowiadają ich zainteresowaniom i umiejętnościom. Opcje realizacji wolontariatu można podzielić na kilka kategorii, które zostaną przedstawione poniżej.

Bezpośrednia praca na rzecz lokalnych społeczności i organizacji. Ten rodzaju wolontariatu charakteryzują bezpośredniość działań, reagowanie na potrzeby konkretnego czasu i miejsca oraz realny kontakt z osobami lub instytucjami. Potrzeby lokalnych społeczności są bardzo różne, jednak wiele z nich się pokrywa ze względu na zależności występujące na terenie całego państwa. Starzejące się społeczeństwo jest dużym wyzwaniem dla władz. Zapewnienie opieki dla osób starszych wymaga nakładu bardzo dużej liczby osób oferujących swoją pomoc oraz sporych środków finansowych. Podejmowanie akcji z tego zakresu jest nieocenione oraz bardzo potrzebne. Inicjatywy te opierają się na działaniach w obszarze fizycznym oraz emocjonalnym. Wsparcie wolontariuszy na rzecz osób starszych może przejawiać się m.in.: pomocą w codziennych czynnościach takich jak robienie zakupów, sprzątanie lub gotowanie, wsparciem w obsłudze nowych urządzeń technologicznych czy organizacją wydarzeń mających

na celu umożliwienie starszym osobom uczestnictwo w życiu społecznym lub naukę nowych umiejętności. Może także mieć formę szkoleń z tematyki związanej ze zdrowiem, by m.in. polepszyć i wykreować dobre nawyki żywieniowe wśród osób starszych, lub załatwiania spraw administracyjnych i prawnych. Wolontariat skupia się także na wsparciu emocjonalnym z uwagi na bardzo duży współczynnik odczuwania samotności i niezrozumienia wśród osób w podeszłym wieku. Osoby starsze potrzebują czasu wspólnie spędzonego z drugim człowiekiem. Często brakuje im rozmowy, bliskości czy też poczucia zainteresowania i wysłuchania. W tym samym czasie wolontariusze mają możliwość nauczania się wielu rzeczy od osób starszych, korzystając z ich życiowego doświadczenia. Jest to dla nich także możliwość poznania historii danej społeczności od żywych świadków zmian polityczno-społecznych. Kolejnym przykładem działań wolontariuszy jest praca z dziećmi. Zakres zadań w tym aspekcie jest bardzo szeroki. Główny cel to pomoc rodzicom w wychowywaniu dzieci oraz poprawa jakości życia najmłodszych. Przykładowy zakres działań obejmuje: udzielanie korepetycji, pomoc w odrabianiu zadań domowych, organizację zajęć pozalekcyjnych, rozwijanie pasji wśród dzieci, organizowanie i realizowanie warsztatów edukacyjnych. Można zauważyć, że działania te w głównej mierze skupiają się na realizacji różnych form spędzania czasu z dziećmi, tak aby równocześnie rodzice mogli realizować swoje zobowiązania, dzięki którym zarabiają pieniądze dające możliwość utrzymania rodziny. Praca wolontariuszy jest szczególnie ważna, kiedy realizowana jest w ośrodkach pomocy małoletnim takich jak: domy dziecka, domy samotnej matki czy zakłady poprawcze. Pomoc zwierzętom również zalicza się do wolontariatu. Działania w tym zakresie obejmują akcje np. w schroniskach dla zwierząt, gdzie wolontariusze pomagają bezpańskim zwierzętom przez zadbanie o warunki sanitarne, wyprowadzanie ich, karmienie czy szukanie nowych właścicieli.

Wolontariat w organizacjach non-profit. Organizacje non-profit z założenia są jednostkami nienakierowanymi na zaspokajanie interesów o charakterze ekonomicznym. Można do nich zaliczyć: fundacje, stowarzyszenia czy też organizacje użytku publicznego. Działania podejmowane przez wolontariuszy tego rodzaju organizacji są różnorodne i odpowiadają aktualnym potrzebom społeczności lokalnych. Najczęściej

zadania realizowane w tym zakresie to zbiórki pieniężne oraz zbiórki rzeczy materialnych aktualnie potrzebnych osobom potrzebującym, np. bezdomnym. Podejmowane są także akcje nastawione na promowanie kultury i sztuki, np. przez wspieranie młodych artystów lub zapewnienie darmowego dostępu do kultury wysokiej. Działania mogą również przyjmować formę zapewniania opieki zdrowotnej osobom, których nie stać na takie usługi, np. przez nieodpłatne wykonywanie badań specjalistycznych. Wolontariusze działają w imię ochrony praw człowieka, walcząc z dyskryminacją, przemocą lub rasizmem, chroniąc środowisko naturalne przez podejmowanie różnorodnych akcji zachęcających i promujących działania ekologiczne. Realizowane są także projekty edukacyjne polegające na kształtowaniu świadomego społeczeństwa oraz zwiększające poziom życia codziennego np. przez rozbudowę infrastruktury danej lokalności.

Wolontariat związany z ekologią. We współczesnym świecie ten rodzaj wolontariatu jest niezwykle istotny, ponieważ zmierza on do zmniejszenia negatywnego wpływu zmian klimatycznych. W tym aspekcie bardzo ważne jest, by zaangażować w działania na rzecz ekologii jak największą liczbę osób, ponieważ jedynie działania na wielką skalę są w stanie doprowadzić do zmian oraz zatrzymania zjawisk zaburzających strefę bezpieczeństwa ekologicznego. Działania wolontariuszy w tym zakresie przejawiają się w organizacji i przeprowadzaniu wielu akcji na rzecz ekologii w małych społecznościach, np. akcji zbierania śmieci, sprzątania lasów, rzek czy plaż. Wolontariusze zachęcają do angażowania się w inicjatywy oraz starają się różnymi sposobami podnosić świadomość ekologiczną wśród ludzi.

Zdalny wolontariat. W świecie, w którym technologia rozwinięta jest na wysokim poziomie, wolontariat odbywa się również w sposób zdalny. Ma on wiele zalet zarówno dla wolontariuszy, którzy mogą wykonywać różnorodne działania w sposób zdalny z każdego miejsca na ziemi oraz mogą wykonywać działania w dogodnym dla siebie czasie, jak i dla odbiorców, którzy w łatwy sposób mogą korzystać z pomocy oraz w szybki sposób otrzymywać informacje dotyczące akcji i organizowanych wydarzeń. Możliwość podejmowania działań zdalnych rozszerza spektrum inicjatyw. Wiele działań realizowanych w formie zdalnej opiera się na różnorodnych akcjach opisanych w powyższej części. Do zadań przypisanych pracy zdalnej wolontariusza można zaliczyć: tłumaczenie oraz redakcję tekstów,

tworzenie stron internetowych wydarzeń lub zbiorów oraz prowadzenie analiz danych. Dzięki temu rodzajowi wolontariatu duża liczba osób ma możliwość skorzystania z pomocy. Wolontariat prowadzony zdalnie w obecnych czasach jest bardzo dobrze rozwinięty i funkcjonuje na wysokim poziomie. Warto wiedzieć, że jest on równie skuteczny i wartościowy jak tradycyjna forma wolontariatu. Warunek, jaki musi zostać spełniony, by móc realizować wolontariat zdalny, to posiadanie urządzenia elektronicznego, np. komputera lub laptopa oraz dostępu do Internetu.

Wolontariat doraźny. Jest to forma krótkotrwałej działalności w odniesieniu do aktualnie występujących na danym terenie sytuacji nadzwyczajnych wymagających podjęcia działań specjalnych. Sytuacje takie tworzą konieczność szybkiej reakcji oraz udzielenia pomocy przez dużą liczbę podmiotów. Ta forma realizowana jest najczęściej przez osoby niemające możliwości zaangażowania się w długotrwałe akcje, ale które w sytuacji zagrożenia nadzwyczajnego są w stanie poświęcić swój czas i dobrowolnie pomagać. Przykłady działań doraźnych są różnorodne i w pełni zależne od zdarzeń, które zaistnieją w danym miejscu i czasie. Mogą dotyczyć: udziału w akcjach ratowniczych, np. w usuwania skutków klęsk żywiołowych, oddawania żywności i odzieży osobom potrzebującym, zasilania zbiorów finansowych przeznaczanych na cele charytatywne, angażowania się w krótkotrwałe aktywności na rzecz danej społeczności, do których zorganizowania potrzebne jest zaangażowanie dużej liczby wolontariuszy. Jednym z przykładów działań wolontariuszy na ogromną skalę był czas rozpoczęcia wojny między Rosją a Ukrainą. Po eskalacji działań wojennych ze strony Federacji Rosyjskiej do Polski przyjechało mnóstwo osób z zaatakowanego państwa, które potrzebowały pomocy i opieki. Pomoc doraźna w tym zakresie odbywała się na wielu płaszczyznach – potrzebne były osoby do tłumaczenia języka, do pracy w zakresie działań administracyjnych, zaopatrzenia w potrzebne do przeżycia materiały pierwszego użytku, zapewnienia wsparcia psychologicznego. Zaangażowanie Polaków pokazało, jak wiele osób chce i potrafi działać bezinteresownie w czasie wystąpienia ciężkiej sytuacji innych ludzi. Działania dotyczące wolontariatu doraźnego wymagają od służb i instytucji bardzo dobrej organizacji, tak aby były spójne, nie pokrywały się oraz by nie przyniosły odmiennych skutków niż pomoc.

Wolontariat międzynarodowy. Działania wolontariuszy nie są ograniczone do działań podejmowanych tylko na terytorium jednego państwa. Wolontariat często przybiera formę międzynarodową, której realizacja dotyczy dotarcia do znacznie większej liczby osób. Działania wolontariatu międzynarodowego mogą być prowadzone w sposób zdalny lub stacjonarny w przypadku, kiedy wolontariusz zmienia miejsce swojego pobytu i udaje się do innego miejsca, by świadczyć pomoc innym osobom.

Wolontariat stanowi formę aktywności społecznej, która kształtuje pożądane postawy etyczne ludzi żyjących w społeczeństwie, takie jak: empatia, współczucie, odpowiedzialność oraz altruizm. Bezinteresowne podejmowanie wysiłku na rzecz drugiego człowieka lub instytucji jest istotne dla budowy wspólnego bezpieczeństwa oraz niezakłóconego funkcjonowania społeczności lokalnych. Każda forma wolontariatu jest cenna i ważna dla społeczności oraz dla samego wolontariusza. Działania podejmowane na zasadzie wolontariatu powinny być doceniane i propagowane przez rząd.

Agnieszka Homoncik

M. Muchacki, J. Machowska-Goc, B. Sufa, *Wolontariat w dobie płynnej rzeczywistości*. Wydawnictwo Petrus, Wieliczka 2020; B. Jałowiecki, *Reguły działania w społeczeństwie i nauce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019; P. Mikołajczyk, *Rozwój organizacji pozarządowych wobec wyzwań współczesności*. CeDeWu, Warszawa 2023; K. Bakalarski, *Kulturowe bariery i szanse dialogu*. Difin, Warszawa 2022; D. Maroń, *Wolontariat w trzecim sektorze. Prawo i praktyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009; E. Gross – Gołacka, *Zarządzanie różnorodnością. W kierunku zróżnicowanych zasobów ludzkich w organizacji*. Difin, Warszawa 2018.

WPLYW CYBERBEZPIECZEŃSTWA NA STABILNOŚĆ RYNKÓW FINANSOWYCH. Cyberbezpieczeństwo rozumiane jako zbiór technik, procesów oraz praktyk zaprojektowanych do ochrony sieci, komputerów, programów oraz danych przed atakami, uszkodzeniami lub nieautoryzowanym dostępem, stanowi fundament bezawaryjnego funkcjonowania rynków finansowych. W dobie cyfryzacji, gdzie transakcje finansowe przeprowadzane są w ułamku sekundy na globalną skalę, integralność

i poufność danych ma kluczowe znaczenie. Ochrona przed cyberzagrożeniami nie jest już opcją, lecz koniecznością, aby zapewnić stabilność finansową i utrzymać zaufanie inwestorów. Znaczenie cyberbezpieczeństwa rośnie wraz z ewolucją technologiczną, stając się nieodłączną częścią strategii każdej instytucji finansowej.

Począwszy od stosunkowo prymitywnych prób phishingowych, po zaawansowane operacje wykradające miliardy dolarów, historia cyberataków na instytucje finansowe jest pełna dramatycznych zwrotów akcji. Weźmy np. słynny atak na Bangladesh Bank w 2016 r., który wstrząsnął światowymi rynkami finansowymi, ujawniając nie tylko potencjał finansowy, ale i geopolityczny cyberprzestępczości. Ataki te, zmieniające się wraz z rozwojem technologii i dostępnych narzędzi, są coraz bardziej wyrafinowane, skłaniają do refleksji nad ciągłym wyścigiem między cyberbezpieczeństwem a cyberzagrożeniami. Każdy nowy atak, od wyrafinowanych operacji hakerskich po zmasowane ataki typu DDoS, nie tylko generuje bezpośrednie straty finansowe, ale także zmniejsza zaufanie publiczne do systemu finansowego, co może prowadzić do długotrwałych perturbacji na rynkach. W tej niekończącej się grze w kotka i myszkę historia cyberataków na instytucje finansowe stanowi przestrożę, ale i źródło wiedzy, jak lepiej je zabezpieczyć.

Cyberbezpieczeństwo w dzisiejszych niezwykle dynamicznych czasach wyłania się jako kluczowy filar stabilności rynków finansowych. Z jednej strony, jego rola w ochronie infrastruktury krytycznej – od sieci transakcyjnych po bazy danych klientów – jest nie do przecenienia. Systemy te stają przed wyzwaniami, jakie niesie ze sobą ciągła ewolucja zagrożeń cybernetycznych. Ich złożoność, wzajemne powiązania oraz nieustająca potrzeba gwarancji nieprzerwanej działalności podkreślają, jak bardzo cyberbezpieczeństwo stało się integralną częścią architektury finansowej świata.

Z drugiej strony, wpływ cyberbezpieczeństwa na zaufanie, jakim inwestorzy i konsumenci darzą rynki finansowe, jest równie monumentalny. Zaufanie to może być budowane przez lata, a zniszczone – w mgnieniu oka; przykładem może być jedno tylko nieudane odparcie ataku cybernetycznego. W świetle tych faktów inwestycje w cyberbezpieczeństwo nie są już postrzegane jako koszt, ale inwestycja w trwałość i wiarygodność

instytucji finansowych. W odpowiedzi na te wyzwania rynki finansowe na całym świecie wdrażają zaawansowane protokoły bezpieczeństwa, od autoryzacji wieloskładnikowej po zastosowanie sztucznej inteligencji w celu wykrywania anomalii w transakcjach, co świadczy o głębokim zrozumieniu, że cyberbezpieczeństwo jest nie tylko ochroną przed zagrożeniami, ale także budulcem trwałego zaufania.

W tym kontekście cyberbezpieczeństwo przestaje być wyłącznie technicznym aspektem działalności rynków finansowych, przekształcając się w strategiczny element wpływający na ich globalną stabilność. Świadomość tej roli i odpowiedzialność za nią kształtują podejście zarówno regulatorów, jak i samych instytucji, co w efekcie prowadzi do tworzenia coraz to nowszych metod zabezpieczeń i polityk zarządzania ryzykiem cybernetycznym. W ten sposób cyberbezpieczeństwo staje się nie tylko tarczą chroniącą infrastrukturę krytyczną, ale również fundamentem, na którym opiera się zaufanie do całego systemu finansowego.

W labiryncie cyfrowego świata rynki finansowe stają przed zróżnicowanym spektrum zagrożeń cybernetycznych, które ewoluują równie dynamicznie co technologia. Te cyfrowe zagrożenia, od phishingu przez ataki DDoS po złośliwe oprogramowanie i ransomware, mają potencjał do zdestabilizowania instytucji finansowych, wpływając na ich operacje, reputację i ostatecznie – stabilność rynków.

Phishing, z pozoru prosta, ale niezwykle skuteczna metoda, wykorzystuje inżynierię społeczną do wyłudzenia poufnych informacji, takich jak dane do logowania lub informacje o kartach kredytowych. Metoda ta, często pomijana jako banalna, w rzeczywistości stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa informacji, zdolne do otwarcia drzwi do znacznie poważniejszych naruszeń bezpieczeństwa.

Ataki DDoS (Distributed Denial of Service) z kolei zalewają systemy finansowe lawiną zapytań z różnych źródeł, co prowadzi do przeciążenia serwerów i uniemożliwienia dostępu do kluczowych usług finansowych. Takie ataki, choć mogą wydawać się tylko chwilową niedogodnością, w rzeczywistości mogą maskować inne, bardziej złośliwe działania, jak np. kradzież danych.

Malware i ransomware to kolejne wyrafinowane narzędzia w arsenale cyberprzestępców mające na celu infekowanie systemów, kradzież cennych

danych lub szyfrowanie danych i żądanie okupu za ich odblokowanie. Złośliwe oprogramowanie może przybierać różne formy i być wysyłane poprzez pozornie niewinne załączniki mailowe lub poprzez wykorzystywanie luk w oprogramowaniu.

Historia zna wiele przykładów, kiedy to giełdy, banki, fundusze inwestycyjne i inne podmioty finansowe stały się celami tych ataków. Przypadki takie jak atak na bank w Bangladeszu, który doprowadził do nieautoryzowanych transakcji wartych miliony dolarów, czy ataki ransomware na banki, które paraliżowały ich operacje na całym świecie, podkreślają nie tylko bezpośrednie straty finansowe, ale również długotrwałe skutki rzutujące na zaufanie inwestorów oraz klientów.

Zróżnicowanie metod i technik stosowanych przez cyberprzestępców wymaga od rynków finansowych nieustannej czujności, inwestycji w zaawansowane technologie ochrony oraz edukacji pracowników i klientów.

Cyberataki na rynki finansowe stanowią coraz bardziej złożone wyzwanie dla globalnej stabilności ekonomicznej, determinując zarówno krótko-, jak i długoterminowe zagrożenia. W krótkim okresie reakcja rynków na takie incydenty często charakteryzuje się gwałtownymi fluktuacjami cen aktywów, wzrostem niepewności wśród inwestorów i zmniejszeniem płynności rynkowej. Te bezpośrednie skutki mogą prowadzić do chwilowych, ale intensywnych zmian, wpływając na decyzje inwestycyjne i strategię firm. Przykład ataku hackerskiego na JP Morgan Chase, w wyniku którego w 2014 r. przechwycono dane osobowe ponad 83 mln jego klientów, a hakerzy uzyskali również dostęp do danych E*Trade Financial Corp, Scottrade Inc oraz News Corp's Dow Jones & Co', jasno ilustruje, jak szybko zaufanie może zostać podważone, co w krótkiej perspektywie skutkuje spadkami na giełdzie i wzrostem zmienności.

Jednak to długoterminowe konsekwencje tych ataków zasługują na szczególną uwagę. Po pierwsze, instytucje finansowe, zmagając się z naprawą wizerunku i systemów, ponoszą znaczne koszty, które mogą ograniczać ich zdolności inwestycyjne i innowacyjne. Ponadto zwiększone obciążenia regulacyjne, jak te wprowadzone przez dyrektywę w sprawie środków na rzecz wysokiego wspólnego poziomu cyberbezpieczeństwa w całej Unii NIS, a później NIS2, mają na celu wzmocnienie odporności na przyszłe ataki cybernetyczne, lecz jednocześnie wprowadzają dodatkowe koszty

operacyjne. Zaostrzenie przepisów, choć niezbędne, wymaga od instytucji finansowych nie tylko większych inwestycji w zabezpieczenia, ale także w procesy weryfikacyjne i szkolenia pracowników, co może z czasem hamować rozwój nowych produktów i usług.

Przypadki takie jak atak na bank w Bangladeszu czy wyciek danych w Equifax² służą jako przypomnienie o ciągłym ryzyku i potrzebie adaptacji. W Bangladeszu straty wyniosły 81 milionów dolarów, ale mogły być znacznie wyższe, gdyby nie szybka interwencja. Ten przypadek podkreśla, jak cyberprzestępcy mogą celować w słabe punkty międzynarodowego systemu finansowego, dążąc do wywołania chaosu na niewyobrażalną skalę. Z kolei kryzys w Equifax ujawnił, jak wyciek danych osobowych milionów ludzi może podważyć zaufanie do instytucji finansowych i systemu kredytowego, mając długofalowe skutki dla całego sektora.

Analiza tych przypadków dostarcza cennych wskazówek o znaczeniu prewencyjnym wobec działań w zakresie cyberbezpieczeństwa oraz o konieczności szybkiego reagowania w przypadku naruszeń. Jako że cyberataki stają się coraz bardziej wyrafinowane, kluczowe staje się nie tylko inwestowanie w zaawansowane technologie ochrony, ale również budowanie kultury bezpieczeństwa i świadomości wśród pracowników i klientów instytucji finansowych. Tylko poprzez holistyczne podejście, łączące technologię, edukację i regulacje prawne, można zminimalizować potencjalne skutki cyberataków na stabilność rynków finansowych i utrzymać zaufanie publiczne do tego krytycznego sektora gospodarki.

W cyfrowym labiryncie, gdzie zagrożenia ewoluują bardzo szybko, rynki finansowe stawiają czoła wyzwaniom cyberbezpieczeństwa z arsenałem strategii i narzędzi: od szczegółowych protokołów autoryzacji po innowacyjne zastosowania technologii blockchain, sektor finansowy nieustannie dąży do wzmocnienia swojej odporności na cyberataki. Równie istotne są jednak globalne standardy i regulacje, które wyznaczają ramy dla tych działań, zapewniając spójność i skuteczność ochrony na arenie międzynarodowej.

Najlepsze praktyki i standardy w cyberbezpieczeństwie obejmują szeroki zakres działań: od wdrażania kompleksowych polityk bezpieczeństwa informacji, przez regularne audyty i testy penetracyjne, po szkolenia pracowników z zakresu świadomości cybernetycznej. Kluczowym elementem

jest tu zasada najmniejszych uprawnień, ograniczająca dostęp do wrażliwych zasobów tylko do osób, dla których jest on absolutnie niezbędny. Instytucje finansowe stosują również zaawansowane systemy zarządzania tożsamością i dostępem (IAM), które pozwalają na precyzyjne kontrolowanie, kto, kiedy i w jakim celu uzyskuje dostęp do krytycznych systemów.

W kontekście regulacji dyrektywa NIS i Ogólne rozporządzenie o ochronie danych (RODO) w Unii Europejskiej stanowią podstawę, wymuszając na organizacjach wdrażanie solidnych mechanizmów ochrony danych i systemów. Podobnie w Stanach Zjednoczonych, ustawa o ochronie infrastruktury krytycznej (Critical Infrastructure Protection Act, CIPA) oraz wytyczne Agencji Bezpieczeństwa Infrastruktury i Cyberbezpieczeństwa (CISA) kreują działania sektora finansowego na rzecz lepszego przygotowania na cyberzagrożenia.

Innowacje technologiczne odgrywają kluczową rolę w zabezpieczeniu systemów cybernetycznych. Autoryzacja dwuetapowa (2FA), stanowiąca dodatkową warstwę zabezpieczeń, jest już standardem w wielu instytucjach finansowych, znacząco utrudniając nieautoryzowany dostęp. Szyfrowanie danych, zarówno w stanie spoczynku, jak i przesyłanych, chroni informacje przed przechwyceniem przez niepowołane osoby. Natomiast technologia blockchain, z listą rekordów zwanych blokami, które powiązane są ze sobą z użyciem elementów kryptografii, oferuje nowe możliwości w zapewnianiu integralności danych transakcyjnych i zwiększaniu transparentności, przy jednoczesnym zachowaniu prywatności użytkowników.

W tej dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości strategii cyberbezpieczeństwa na rynkach finansowych są niczym płynna mozaika składająca się z wielu elementów – od sprawdzonych metod po przełomowe technologie. Każdy z nich, starannie dobranych i zsynchronizowanych, współtworzy tarczę ochronną mającą na celu nie tylko obronę przed aktualnymi zagrożeniami, ale także przewidywanie i neutralizowanie tych przyszłych. W tym nieustającym wyścigu z czasem, gdzie stawka to bezpieczeństwo finansowe milionów, innowacyjność i adaptacja są kluczowymi elementami do utrzymania przewagi przed coraz bardziej wyrafinowanymi cyberatakami.

W erze globalizacji współpraca międzynarodowa i regulacje w zakresie cyberbezpieczeństwa nabierają nowego, kluczowego wymiaru.

Organizacje międzynarodowe i organy regulacyjne odgrywają fundamentalną rolę nie tylko w ustanawianiu standardów cyberbezpieczeństwa, ale także w kreowaniu platformy do międzynarodowej współpracy i wymiany informacji o zagrożeniach oraz najlepszych praktykach.

Rola międzynarodowych organizacji finansowych i organów regulacyjnych jest nie do przecenienia, gdyż te instytucje stanowią pomost między różnymi jurysdykcjami, umożliwiając harmonizację standardów cyberbezpieczeństwa. Organizacje takie jak G10, Międzynarodowa Organizacja Komisji Papierów Wartościowych (IOSCO), a także Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) pracują nad globalnymi ramami regulacyjnymi, które mają na celu zwiększenie odporności sektora finansowego na ataki cybernetyczne. Poprzez promowanie standardów takich jak te opracowane przez Radę Stabilności Finansowej (FSB)⁵ na temat efektywnych praktyk w zakresie reagowania na incydenty cybernetyczne te instytucje ułatwiają transgraniczną koordynację działań ochronnych.

Istotne umowy międzynarodowe i inicjatywy w zakresie cyberbezpieczeństwa stanowią kolejny filar międzynarodowych wysiłków na rzecz bezpieczeństwa cyfrowego. Przykładem może być Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, która jest pierwszym międzynarodowym traktatem mającym na celu zwalczanie przestępczości komputerowej poprzez ułatwienie odkrywania i ścigania cyberprzestępców. Inną ważną inicjatywą jest The Global Forum on Cyber Expertise (GFCE), który zrzesza kraje, sektor prywatny oraz organizacje międzynarodowe w celu wymiany wiedzy i doświadczeń w zakresie ochrony infrastruktury krytycznej.

Ponadto inicjatywy takie jak strategia cyfrowa Unii Europejskiej, w tym dyrektywa NIS oraz jej aktualizacja – NIS-2, demonstrują, jak regionalne bloki mogą wpływać na ustanawianie standardów i praktyk, które potencjalnie mogą być adaptowane na szerszą skalę międzynarodową.

W tym złożonym i dynamicznie zmieniającym się krajobrazie współpraca międzynarodowa i regulacje stanowią kluczowe narzędzia w dążeniu do osiągnięcia wyższego poziomu cyberbezpieczeństwa. Poprzez wspólne wysiłki, dzielenie się wiedzą i zasobami oraz dążenie do harmonizacji prawa światowa społeczność ma szansę stworzyć bardziej zintegrowany i odporny na cyberzagrożenia system finansowy. Bez takiej współpracy pojedyncze narody pozostają znacznie bardziej podatne na skomplikowane

i transgraniczne ataki cybernetyczne, które nie znają granic w cyfrowym świecie.

Przyszłość cyberbezpieczeństwa rynków finansowych rysuje się na tle szybko zmieniającego się krajobrazu technologicznego, gdzie innowacje oferują zarówno obiecujące możliwości, jak i nowe wyzwania: sztuczna inteligencja (AI) i uczenie maszynowe (ML) rozwijają się jako dwie główne siły napędowe, które mogą zrewolucjonizować sposób, w jaki instytucje finansowe chronią się przed cyberzagrożeniami, ale także, paradoksalnie, jak te zagrożenia są tworzone i rozwijane przez przestępców.

Sztuczna inteligencja i uczenie maszynowe, wykorzystywane do analizy dużych zbiorów danych w celu identyfikacji i reagowania na zagrożenia w czasie rzeczywistym, oferują obiecujące ścieżki wzmocnienia cyberbezpieczeństwa poprzez automatyzację procesów wykrywania i reagowania na incydenty, AI i ML mogą znacząco zwiększyć efektywność obrony przed coraz bardziej złożonymi atakami cybernetycznymi. Jednakże te same technologie dostępne dla cyberprzestępców mogą również zostać wykorzystane do tworzenia bardziej wyrafinowanych metod ataków, takich jak automatyczne tworzenie phishingowych wiadomości e-mail, które są coraz trudniejsze do odróżnienia od prawdziwych komunikatów.

W kontekście rosnącej złożoności ataków cybernetycznych branża finansowa stoi przed koniecznością ciągłego adaptowania i rozwijania swoich systemów bezpieczeństwa. Dynamiczne zmiany w technologiach płatności, takie jak cyfrowe waluty, blockchain i systemy płatności P2P (płatności e-mailowe, przelewy na telefon), otwierają nowe możliwości dla cyberprzestępców, jednocześnie komplikując procesy ich zwalczania. Zwiększenie zależności od technologii cyfrowych i sieciowych sprawia, że rynki finansowe stają się bardziej podatne na ataki, które mogą zakłócać działalność gospodarczą, powodować straty finansowe i podważać zaufanie do systemu finansowego.

Oprócz technologicznych aspektów bezpieczeństwa instytucje finansowe muszą również zmierzyć się z wyzwaniami regulacyjnymi i zgodnościowymi w międzynarodowym środowisku. Harmonizacja przepisów dotyczących cyberbezpieczeństwa na poziomie globalnym pozostaje trudna, jednak jest niezbędna do skutecznej ochrony przed transgranicznymi zagrożeniami cybernetycznymi.

W odpowiedzi na te wyzwania przyszłość cyberbezpieczeństwa w sektorze finansowym będzie prawdopodobnie charakteryzować się większą automatyzacją, wykorzystaniem zaawansowanych technologii AI i ML do obrony i monitorowania, a także dalszym rozwojem i integracją globalnych standardów i praktyk. Kluczowe będzie również promowanie kultury bezpieczeństwa cybernetycznego na wszystkich poziomach organizacji, od zarządu po indywidualnych pracowników, aby zapewnić, że wszystkie strony są świadome potencjalnych zagrożeń i odpowiednio na nie reagują.

W świetle szybko ewoluującego krajobrazu cyfrowego cyberbezpieczeństwo ugruntowało swoją pozycję jako niezbędny filar stabilności i bezpieczeństwa rynków finansowych. Rozwój technologiczny, choć otwiera nowe możliwości dla sektora finansowego, równie dynamicznie eskaluje poziom i złożoność cyberzagrożeń. Sztuczna inteligencja i uczenie maszynowe oferują zarówno potężne narzędzia do walki z cyberprzestępczością, jak i potencjalne wektory ataków w rękach przestępców. W tym kontekście międzynarodowa współpraca i regulacje nabierają nowego znaczenia, podkreślając potrzebę globalnej harmonizacji i wymiany wiedzy w celu skutecznego przeciwdziałania cyberzagrożeniom.

Przyszłe wyzwania w zakresie cyberbezpieczeństwa będą wymagały nie tylko zaawansowanych technologicznie rozwiązań, ale również zwiększonej świadomości oraz zaangażowania na wszystkich poziomach organizacji finansowych. Kultura bezpieczeństwa cybernetycznego, promowana od najwyższych szczebli zarządzania aż po indywidualnych pracowników, wraz z ciągłym szkoleniem i edukacją, staną się fundamentem odporności na cyberataki.

Wnioski płynące z dyskusji są jasne: cyberbezpieczeństwo jest nie tylko technologicznym zabezpieczeniem, ale także strategicznym elementem, który wpływa na stabilność finansową i zaufanie inwestorów i klientów. W erze cyfrowej, gdzie granice między światem fizycznym a cyfrowym zacierają się, ochrona przed cyberzagrożeniami staje się równie ważna co tradycyjne aspekty bezpieczeństwa finansowego.

Podsumowując, w miarę, jak rynki finansowe stają się coraz bardziej zintegrowane z technologią cyfrową, cyberbezpieczeństwo musi być postrzegane jako integralna część strategii biznesowej. Inwestycje w technologie ochronne, współpraca międzynarodowa i ciągłe dostosowywanie

do zmieniającego się środowiska zagrożeń są kluczowe dla zapewnienia przyszłej odporności i sukcesu w sektorze finansowym. Tylko poprzez holistyczne i proaktywne podejście do cyberbezpieczeństwa możemy zbudować bardziej bezpieczną i stabilną przyszłość dla globalnych rynków finansowych.

Aleksander Wasiuta

T. Ahnert, M. Brolley, D. Cimon, R. Riordan, *Cyber Risk and Security Investment*, 2022, <http://www.toniahnert.com/CyberRiskAndSecurityInvestment.pdf> [dostęp 10.03.2024]; K. Anand, C. Duley, P. Gai, *Cybersecurity and Financial Stability*, „Deutsche Bundesbank Discussion Paper” 2022, nr 8, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4073158> [dostęp 10.03.2024]; V. Bozhenko, V. Koibichuk, M. Gabenko, *The Impact of Cyber Threats on the Financial System on the Example of EU Countries*, „Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка” 2021, nr 2; A. Caro Rincon, G. Ordóñez, *The impact of cybersecurity management practices on the likelihood of cyber events and its effect on financial risk*, 2023, <https://www.modyanalytics.com/-/media/whitepaper/2023/the-impact-of-cyber-security-management-practices.pdf> [dostęp 10.03.2024]; *Critical infrastructure protection act*, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-114hrpt240/html/CRPT-114hrpt240.htm> [dostęp 22.02.2024]; *Cybersecurity and infrastructure security agency*, <https://www.cisa.gov/> [dostęp 22.02.2024]; I. Dorosh, *Cyber security and its role in the financial sector: threats and protection measures*, „Economics. Finances. Law” 2023, nr 10; K.N. Johnson, *Innovating Heists: Regulating Cyber Threats in the Financial Services Industry*, „Seton Hall Public Law Research Paper” 2017, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3058383> [dostęp 10.03.2024]; K. Koskinen, H. Laakkonen, *Most significant international threats to stability relate to securities markets*, 2017, <https://www.bofbulletin.fi/en/2017/2/most-significant-international-threats-to-stability-relate-to-securities-markets/> [dostęp 10.03.2024]; O. Onunka, A.M. Alabi, C.M. Okafor, A.N. Obiki-Osafiele, T. Onunka, C. Daraojimba, *Cybersecurity in U.S. and Nigeria Banking and Financial Institutions: Review and Assessing Risks and Economic Impacts*, „Acta Informatica Malaysia (AIM)” 2023, nr 7 (1), <http://doi.org/10.26480/aim.01.2023.54.62> [dostęp 10.03.2024]; *Rada Stabilności Finansowej (FSB)*, <https://www.lei.direct/pl/slowniczek/rada-stabilnosci-finansowej-fsb/> [dostęp 22.02.2024]; *Wyciek danych 100 mln osób. Haker w rękach amerykańskich służb*, <https://www.forbes.pl/wiadomosci/cyberatak-na-jp-morgan-chase-and-co-haker-w-rekach-sluzb-usa/z54s58l> [dostęp 22.02.2024]; *Wyciek danych osobowych ponad 143 mln klientów firmy Equifax*, <https://www.erp-view.pl/bezpieczenstwo-it/18324-wyciek-danych-osobowych-ponad-143-mln-klientow-firmy-equifax.html> [dostęp 22.02.2024].

WPŁYW KORUPCJI NA BEZPIECZEŃSTWO EKONOMICZNE PAŃSTW.

Korupcja jest złożonym zjawiskiem społeczno-ekonomicznym, które można zdefiniować jako nadużycie powierzonej władzy dla prywatnej korzyści. Charakteryzują ją działania, w których osoby pełniące funkcje publiczne, zarówno na wysokich stanowiskach, jak i na niższych szczeblach administracji, wykorzystują swoją pozycję do uzyskania korzyści materialnych lub niematerialnych w sposób niezgodny z przepisami i etyką zawodową. Korupcja może przyjmować różnorodne formy, w tym łapownictwo, nepotyzm, malwersacje finansowe, a także korupcję w sektorze prywatnym, gdzie nieuczciwe praktyki biznesowe wpływają negatywnie na konkurencję i gospodarkę jako całość. Definicja ta podkreśla nie tylko bezpośrednie transakcje między podmiotami korumpującymi a korumpowanymi, ale również szerszy kontekst społeczny i gospodarczy, w którym takie działania mają miejsce. Korupcja jest zjawiskiem globalnym, występującym w różnych formach i skalach we wszystkich krajach, niezależnie od poziomu ich rozwoju ekonomicznego. Podważa ona fundamenty państwa, efektywność administracji publicznej i instytucji państwowych, zniekształca alokację zasobów gospodarczych, hamuje wzrost gospodarczy oraz pogłębia nierówności społeczne. Zrozumienie korupcji wymaga uwzględnienia jej wielowymiarowości i adaptacyjności do zmieniających się warunków gospodarczych, politycznych i społecznych. Z tego względu walka z korupcją jest wyzwaniem globalnym wymagającym skoordynowanych działań na poziomie krajowym i międzynarodowym opartych na przejrzystości, odpowiedzialności oraz zaangażowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

Bezpieczeństwo ekonomiczne, będące fundamentem stabilności i rozwoju państwa, odnosi się do stanu, w którym jego gospodarka jest zdolna do efektywnego reagowania na różnorodne wewnętrzne i zewnętrzne zagrożenia, zachowując przy tym zdolność do zrównoważonego wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Bezpieczeństwo to nie jest jedynie miarą odporności na niestabilność finansową czy gospodarcze recesje, ale również odzwierciedla zdolność państwa do ochrony swoich obywateli przed ekonomicznymi konsekwencjami korupcji, która podkopuje efektywność instytucji publicznych, zniekształca alokację zasobów i ogranicza dostęp do usług publicznych, pogłębiając nierówności i hamując inwestycje.

Związki między korupcją a bezpieczeństwem ekonomicznym są zatem złożone i wieloaspektowe. Korupcja nie tylko bezpośrednio wpływa na efektywność ekonomiczną poprzez zniekształcenia alokacyjne i obniżenie jakości usług publicznych, ale również pośrednio, przez podważenie zaufania społecznego i destabilizację systemów politycznych, co z kolei ma dalekosiężne konsekwencje dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

Związki między korupcją a bezpieczeństwem ekonomicznym państwa są złożone i wpływają na różne aspekty funkcjonowania gospodarki oraz stabilność i rozwój gospodarczy. Korupcja, będąc manifestacją nadużycia władzy dla prywatnej korzyści, nie tylko podkopuje efektywność administracji publicznej i instytucji, ale również zniekształca mechanizmy rynkowe, co ma bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo ekonomiczne państw:

- ▶ zniekształcenie alokacji zasobów: korupcja prowadzi do nieefektywnej alokacji zasobów, gdyż decyzje inwestycyjne i alokacyjne są podejmowane na podstawie prywatnych korzyści, a nie efektywności ekonomicznej czy potrzeb społecznych, co z kolei osłabia potencjał wzrostu gospodarczego i zdolność państwa do reagowania na wewnętrzne i zewnętrzne szoki ekonomiczne,
- ▶ podważanie rozwoju innowacyjnego: korupcja hamuje innowacje i ucziwłą konkurencję gospodarczą, ponieważ przedsiębiorstwa, które uczestniczą w korupcyjnych praktykach, często uzyskują nieuczciwą przewagę nad konkurentami, co zniechęca do inwestycji w nowe technologie czy badania i rozwój,
- ▶ wpływ na stabilność finansową: korupcja prowadzi do destabilizacji systemów finansowych przez podważenie zaufania inwestorów i obniżenie rankingów kredytowych państwa, co zwiększa koszty pożyczek i ogranicza dostęp do międzynarodowych rynków kapitałowych,
- ▶ percepcja ryzyka inwestycyjnego: korupcja znacząco wpływa na percepcję ryzyka inwestycyjnego przez inwestorów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Wysoki poziom korupcji jest postrzegany jako sygnał wysokiego ryzyka operacyjnego i prawnego, co może zniechęcać do dokonywania inwestycji ze względu na obawy o nieprzewidywalność środowiska biznesowego, możliwość

wystąpienia dodatkowych kosztów oraz ryzyko związane z egzekwowaniem umów i ochroną praw własności,

- zaufanie społeczne: korupcja obniża zaufanie społeczne zarówno do instytucji publicznych, jak i sektora prywatnego. Spadek zaufania społecznego osłabia spójność społeczno-ekonomiczną, podważa prawomocność rządów i może prowadzić do wzrostu społecznej frustracji i niestabilności. Ponadto niskie zaufanie społeczne utrudnia współpracę między sektorem publicznym a prywatnym, co jest kluczowe dla efektywnego rozwoju gospodarczego i społecznego.

Badania wykazują, że korupcja ma negatywny wpływ na wzrost gospodarczy poprzez zwiększenie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, tworzenie niepewności prawnej i osłabienie efektywności instytucji publicznych, korupcja zmniejsza atrakcyjność danego kraju dla inwestorów. To z kolei prowadzi do spadku inwestycji, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, co bezpośrednio wpływa na tempo wzrostu gospodarczego. Ponadto korupcja może prowadzić do niewłaściwej alokacji zasobów publicznych ze względu na działania korupcyjne, zamiast tych, które są najbardziej korzystne dla społeczeństwa i gospodarki.

Zjawisko korupcji wpływa na decyzje inwestycyjne zarówno przedsiębiorstw krajowych, jak i zagranicznych: inwestorzy często postrzegają korupcję jako dodatkowy koszt inwestycyjny, co sprawia, że inwestycje w krajach o wysokim poziomie korupcji są mniej atrakcyjne. Ponadto wysoki poziom korupcji może prowadzić do nieprzewidywalności w egzekwowaniu umów i praw własności, co zwiększa ryzyko inwestycyjne, w wyniku czego państwa charakteryzujące się wysoką korupcją mogą mieć trudności w przyciąganiu nowych inwestycji, co negatywnie wpływa na ich wzrost gospodarczy.

Wpływ korupcji na wzrost gospodarczy:

- zniekształcenie decyzji inwestycyjnych: korupcja prowadzi do zniekształcenia decyzji inwestycyjnych, gdyż inwestycje są często kierowane nie tam, gdzie najbardziej efektywnie oddziałują z ekonomicznego punktu widzenia, ale tam, gdzie można uzyskać korzyści korupcyjne. Skutkuje to nieefektywną alokacją kapitału i zasobów, ograniczając potencjał produkcyjny gospodarki,

- ▶ zwiększone koszty i niższa konkurencyjność: korupcja generuje dodatkowe „koszty korupcyjne” dla przedsiębiorstw, które zniechęcają do inwestycji, zwłaszcza w sektorach wysoko regulowanych, gdzie możliwości korupcyjne są większe. To z kolei obniża konkurencyjność gospodarki na arenie międzynarodowej,
- ▶ ograniczenie inwestycji zagranicznych: wysoki poziom korupcji może odstraszać inwestorów zagranicznych, którzy obawiają się nieprzewidywalności kosztów oraz ryzyka prawnoregulacyjnego, co ogranicza napływ kapitału zagranicznego, który jest często kluczowy dla rozwoju gospodarczego.

Analizując przypadki państw z różnym poziomem korupcji, można zaobserwować znaczące różnice w ich bezpieczeństwie ekonomicznym i rozwoju gospodarczym. Na przykład kraje takie jak Dania, Finlandia czy Nowa Zelandia, które regularnie zajmują czołowe miejsca w Indeksie Percepcji Korupcji (CPI), wiodącym globalnym wskaźniku korupcji w sektorze publicznym, charakteryzują się stabilnym wzrostem gospodarczym, wysokim poziomem zaufania inwestorów oraz skutecznym systemem instytucji publicznych. Z drugiej strony, kraje z wysokim poziomem korupcji, takie jak Wenezuela czy Somalia, borykają się z problemami ekonomicznymi, takimi jak inflacja, brak inwestycji oraz utrata zaufania społeczeństwa do instytucji publicznych.

Wpływ korupcji na system finansowy

Korupcja w sektorze finansowym ma daleko idące skutki dla stabilności całego systemu finansowego, wpływając nie tylko na pojedyncze instytucje, ale także gospodarkę jako całość. Jednym z głównych skutków korupcji w systemie finansowym jest podważenie zaufania inwestorów i konsumentów, co jest kluczowym elementem dla funkcjonowania rynków finansowych. Zaufanie to jest fundamentem, na którym opierają się decyzje gospodarcze, takie jak oszczędzanie i inwestowanie czy udzielanie kredytów, a korupcja kardynalnie obniża to zaufanie, prowadząc do zmniejszenia aktywności inwestycyjnej, a w skrajnych przypadkach – do masowych wypłat depozytów, co może skutkować kryzysem bankowym, gdy system bankowy kraju nie jest zdolny do realizowania swoich obowiązków kredytowych – banki są niewypłacalne i zatrzymują spłatę swoich długów.

Ponadto korupcja w systemie finansowym prowadzi do niewłaściwej alokacji zasobów: przyznawanie kredytów na podstawie relacji korupcyjnych, a nie rzeczywistej zdolności kredytowej lub opłacalności inwestycji, skutkuje nadmiernym ryzykiem i ostatecznie – stratami finansowymi. Takie praktyki zniekształcają konkurencję i hamują innowacje, ponieważ zasoby kieruje się do firm, które niekoniecznie są najbardziej efektywne lub innowacyjne.

Przykładów państw dotkniętych korupcją w sektorze bankowym nie brakuje, można wymienić m.in. Włochy w latach 90. XX w., gdzie ujawniono, że liczne banki były zaangażowane w korupcję, a administracja państwowa miała powiązania ze strukturami mafijnymi, co doprowadziło do ogromnych strat finansowych i zmusiło rząd do interwencji w celu stabilizacji systemu bankowego. Innym przykładem jest Nigeria, gdzie korupcja w sektorze bankowym jest uważana za ogromną, co utrudnia rozwój gospodarczy i zwiększa ryzyko finansowe: tylko w latach 2006–2013 55 wysokich urzędników państwowych, w tym m.in. ministrów, gubernatorów, a także bankierów i biznesmenów, przejęło 6,8 mld dolarów z nigerskiego budżetu. W obu przypadkach korupcja w sektorze bankowym miała negatywny wpływ na stabilność finansową, zniechęcając inwestorów zagranicznych i lokalnych do angażowania kapitału w gospodarkę.

Korupcja w sektorze bankowym nie tylko zagraża stabilności finansowej kraju, ale również podważa rozwój gospodarczy, zwiększając koszty pożyczek dla przedsiębiorstw i gospodarstw domowych, ograniczając dostęp do finansowania i hamując wzrost gospodarczy. Aby przeciwdziałać tym negatywnym skutkom, niezbędne jest wdrożenie skutecznych mechanizmów nadzoru i regulacji, promowanie transparentności i odpowiedzialności w sektorze finansowym, a także budowanie kultury etycznej wśród pracowników instytucji finansowych. Tylko poprzez zdecydowane działania można przywrócić zaufanie do systemu finansowego i zapewnić jego stabilność oraz sprzyjać trwałemu rozwojowi gospodarczemu.

Wpływ korupcji na konkurencyjność gospodarki

Korupcja ma znaczący wpływ na konkurencyjność gospodarki, oddziałując negatywnie na pozycję konkurencyjną państw na rynkach międzynarodowych. Mechanizmy tego wpływu są złożone i wielowymiarowe; obejmują zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie skutki korupcji na

działalność gospodarczą. Z jednej strony, korupcja zniekształca zasady konkurencji, faworyzując przedsiębiorstwa, które angażują się w praktyki korupcyjne kosztem tych, które funkcjonują w sposób transparentny i etyczny. Z drugiej – przedsiębiorstwa, które oferują łapówki w zamian za kontrakty publiczne lub preferencyjne traktowanie, mogą uzyskiwać nienależne korzyści, co podważa zasadę sprawiedliwej konkurencji. Tym samym korupcja hamuje innowacyjność i efektywność, ponieważ nie zawsze najlepsze produkty lub usługi wygrywają na rynku.

Ponadto korupcja wpływa na pozycję konkurencyjną państw na rynkach międzynarodowych poprzez wpływ na koszty transakcyjne i ryzyko inwestycyjne. Wysokie poziomy korupcji są często postrzegane jako wskaźnik większego ryzyka gospodarczego, co zniechęca inwestorów zagranicznych i ogranicza przepływ kapitału do gospodarki, a to z kolei wpływa na zdolność krajów do przyciągania inwestycji zagranicznych, które są kluczowe dla rozwoju gospodarczego i technologicznego.

Analiza przypadków państw z różnymi poziomami korupcji ilustruje te zależności: np. Dania i Nowa Zelandia, które regularnie zajmują czołowe miejsca m.in. w Indeksie Percepcji Korupcji, są uznawane za jedno z najbardziej konkurencyjnych gospodarek świata. Ich wysoka pozycja jest częściowo wynikiem niskiego poziomu korupcji, co sprzyja transparentnemu środowisku biznesowemu, stabilności prawnej i efektywnemu wykorzystaniu zasobów.

Korupcja ma ogromny wpływ na równość społeczną, przyczyniając się do zwiększenia nierówności dochodowych i społecznych. Mechanizm wpływu korupcji na dystrybucję dochodów jest złożony i obejmuje zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie kanały, przez które wpływa na strukturę społeczną i ekonomiczną społeczeństw. Bezpośredni wpływ korupcji na nierówności społeczne objawia się poprzez faworyzowanie pewnych grup społecznych lub ekonomicznych kosztem innych. Korupcja często prowadzi do koncentracji zasobów w rękach niewielkiej grupy osób, które mają dostęp do mechanizmów władzy lub kapitału umożliwiających im angażowanie się w praktyki korupcyjne. W wyniku takich działań zasoby publiczne, które miałyby służyć szerokiej populacji, są nieuczciwie przekierowywane, co przyczynia się do pogłębiania różnic społecznych i ekonomicznych.

Pośrednio korupcja wpływa na równość społeczną poprzez osłabienie instytucji publicznych i ograniczenie skuteczności polityk społecznych. W sektorze publicznym może prowadzić do nieskutecznej alokacji środków na cele społeczne, takie jak edukacja, opieka zdrowotna czy wsparcie dla osób ubogich i starszych, co skutkuje obniżeniem jakości usług publicznych dostępnych dla szerszej społeczności, a najbardziej dotkliwie odczuwają to osoby z niższych warstw społecznych.

Przykładem kraju, gdzie korupcja miała wyraźny wpływ na nierówności społeczne, jest Brazylia. Skandale korupcyjne na szeroką skalę, które wstrząsnęły krajem, ujawniły, jak głęboko korupcja zakorzeniła się w strukturach politycznych i gospodarczych. Przekierowywanie publicznych funduszy na wysokim szczeblu doprowadziło do znacznego ograniczenia zasobów przeznaczonych na programy społeczne, co przyczyniło się do zwiększenia nierówności i pogorszenia warunków życia najuboższych warstw społeczeństwa.

Innym przykładem są Indie, gdzie korupcja jest uważana za jedną z głównych przeszkód w walce z ubóstwem i nierównościami. Korupcja w indyjskim systemie administracyjnym i politycznym wpływa na dystrybucję zasobów i dostęp do usług publicznych, co z kolei przekłada się na utrzymujące się wysokie poziomy nierówności dochodowych i społecznych.

Podsumowując, korupcja stanowi znaczącą barierę w dążeniu do równości społecznej. Przez wpływ na dystrybucję dochodów i ograniczenie efektywności interwencji publicznych pogłębia nierówności społeczne i ekonomiczne. Działania mające na celu ograniczenie korupcji, poprawę transparentności i wzmocnienie instytucji publicznych są kluczowe w promowaniu sprawiedliwości społecznej i redukcji nierówności.

Strategie i polityka zwalczania korupcji wymagają złożonego podejścia, które uwzględnia specyfikę kontekstu kulturowego, społecznego i gospodarczego danego kraju. Skuteczne strategie antykorupcyjne opierają się na międzynarodowych inicjatywach i dobrych praktykach, które promują transparentność, odpowiedzialność oraz integralność w sektorze publicznym i prywatnym.

Na arenie międzynarodowej Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji (UNCAC) stanowi fundamentalne ramy prawne dla

działań antykorupcyjnych. UNCAC zaleca państwom członkowskim wdrożenie kompleksowych środków prawnych, instytucjonalnych i administracyjnych w celu zwalczania korupcji. Do dobrych praktyk należy również rozwój i implementacja krajowych strategii antykorupcyjnych, które są dostosowane do specyficznych wyzwań i potrzeb danego kraju. Dodatkowo inicjatywy takie jak Transparency International promują globalne standardy i zapewniają platformę do wymiany wiedzy i doświadczeń między krajami. Przykładem może być Indeks Percepcji Korupcji (CPI), który służy jako narzędzie do monitorowania postępów i identyfikowania obszarów wymagających interwencji w tym kontekście. Kluczowe jest zaangażowanie w budowanie silnych, niezależnych i transparentnych instytucji państwowych. Należy promować etykę i integralność wśród urzędników publicznych poprzez szkolenia, kodeksy postępowania oraz systemy raportowania i karania nieprawidłowości. Ważnym elementem jest również wzmocnienie roli społeczeństwa obywatelskiego i mediów w procesie monitorowania działań rządu i administracji publicznej. Innym ważnym aspektem jest promowanie transparentności w procesach publicznych, w tym w przetargach i udzielaniu koncesji. Implementacja elektronicznych systemów przetargowych może znacznie ograniczyć możliwości korupcyjne poprzez zwiększenie dostępu do informacji i zasad konkurencji.

Jednym z głównych wyzwań w czasie implementacji skutecznych strategii antykorupcyjnych jest opór ze strony zainteresowanych stron, które czerpią korzyści z istniejącego systemu korupcyjnego. Dodatkowo słabe instytucje publiczne i brak odpowiednich zasobów finansowych i ludzkich ograniczają zdolność do skutecznego zwalczania korupcji. Kolejnym problemem jest zapewnienie niezależności i ochrony dla osób zgłaszających tego rodzaju przypadki, albowiem bez skutecznej ochrony whistleblowerów (sygnalistów), którzy obawiają się konsekwencji swoich działań, trudno jest wykryć i ścigać przypadki korupcji.

Podsumowując, skuteczne strategie i polityka zwalczania korupcji wymagają zintegrowanego podejścia, które obejmuje wzmocnienie ram prawnych i instytucjonalnych, promowanie transparentności i odpowiedzialności, a także aktywne zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego. Mimo licznych wyzwań międzynarodowe inicjatywy i dobre praktyki

dostarczają cennych wskazówek dla krajów dążących do ograniczenia korupcji i zwiększenia zaufania obywateli do instytucji publicznych.

Aleksander Wasiuta

J.N. Bhagwati, *Alternative Theories of Illegal Trade: Economic Consequences and Statistical Detection*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1981, t. 117, nr 3; C.E. DiRienzo, D. Jayoti, *Shadow economies: the role of corruption and economic development: Global Change*, „Peace & Security” 2022, t. 34, nr 1; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii, 305 OJ L § (2019), <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1937/oj/pol> [dostęp 22.02.2024]; M. Benedyk, *Kryzys we Włoszech – przyczyny i próby reform*, Instytut Edukacji Ekonomicznej im. Ludwiga von Misesa 2018, <https://mises.pl/artukul/benedyk-kryzys-we-wloszech> [dostęp 22.02.2024]; N.A. Dwi, J.P. Cubillos Tovar, S.T. Bopushhev, N. Bozsik, I. Fehér, Z. Lakner, *Effects of corruption control on the number of undernourished people in developing countries*, „Foods” 2022, t. 11, nr 7, <https://doi.org/10.3390/foods11070924> [dostęp 22.02.2024]; Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji, Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/konwencja-narodow-zjednoczonych-przeciwko-korupcji> [dostęp 26.01.2024]; M. Školník, *Corruption and its impact on protest activities in post-communist Europe*, „European Review” 2022, t. 30, nr 3, <https://doi.org/10.1017/S1062798721000041> [dostęp 22.02.2024]; *Corruption Perceptions Index*, Transparency international, <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> [dostęp 22.02.2024]; T. Sani, *55 Nigerians Stole over 1.34 trillion in 8 Years – Lai Mohammed*, Premium Times Nigeria, <https://www.premiumtimesng.com/news/headlines/196981-55-nigerians-stole-over-n-1-34-trillion-in-8-years-lai-mohammed.html> [dostęp 15.02.2024]; V. Robertas, A. Vasiliauskaite, *An Assessment of the impact of legal regulation on financial security in OECD countries*, „Journal of Risk and Financial Management” 2022, t. 15, nr 2, <https://doi.org/10.3390/jrfm15020086> [dostęp 22.02.2024].

WSPÓLNA POLITYKA ZAGRANICZNA I BEZPIECZEŃSTWA UE – WPZIB. Pierwotnie utworzona jako mechanizm współpracy w zakresie polityki zagranicznej różnych krajów, a następnie włączona do dorobku wspólnotowego zgodnie z zapisami Traktatu z Maastricht z 1997 r. Od tej pory Unia Europejska (UE) może działać na arenie międzynarodowej i wyrażać swoje stanowisko w sprawie konfliktów zbrojnych, kwestii praw człowieka lub innych kwestii dotyczących podstawowych zasad i wspólnych

wartości UE. Aby osiągnąć większą efektywność i widoczność polityki zagranicznej UE, Traktat amsterdamski stworzył stanowisko Wysokiego Przedstawiciela ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa. Traktat nicejski wprowadził niewiele zmian w zakresie WPZiB. Podjęto przede wszystkim decyzje rozszerzające rolę Wysokiego Przedstawiciela o zadania polegające na informowaniu Parlamentu Europejskiego i państw członkowskich o realizacji wzmocnionej współpracy.

WPZiB została skonsolidowana na mocy Traktatu lizbońskiego z 2009 r., który nadał Unii osobowość prawną i zdolność do zawierania umów z państwami i organizacjami międzynarodowymi. Traktat z Lizbony znacznie zreformował struktury WPZiB. Na mocy nowych zapisów zmieniono nazwę urzędu na Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa. Stanowisko Wysokiego Przedstawiciela ds. WPZiB zostało połączone ze stanowiskiem Komisarza ds. Zagranicznych UE, podniesiono go do rangi wiceprzewodniczącego Komisji, a także włączono szereg funkcji pełnionych wcześniej przez rotacyjną prezydencję (np. przewodniczenie miesięcznikowi spotkanie ministrów spraw zagranicznych UE). Wybór na to stanowisko dokonywany jest większością kwalifikowaną przez Radę Europejską i podlega akceptacji przez Parlament Europejski wraz z całym składem Komisji Europejskiej. W ramach Traktatu lizbońskiego utworzono Europejską Służbę Działań Zewnętrznych (ESDZ), na której czele stoi Wysoki Przedstawiciel. Służba zatrudnia urzędników rekrutowanych z instytucji Unii Europejskiej, a także pracowników przysyłanych ze służb dyplomatycznych państw członkowskich. Europejska Służba Działań Zewnętrznych dysponuje siecią ponad 130 delegatur, które promują europejskie wartości i interesy na całym świecie. Wysoki Przedstawiciel przewodniczy także Radzie ds. Zagranicznych (FAC), która jest centralnym organem decyzyjnym WPZiB, a tym samym także Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (WPBiO). W jej skład wchodzi ministrowie spraw zagranicznych państw członkowskich UE. Zwykle FAC spotyka się raz w miesiącu. Cele WPZiB określone w art. 21 Traktatu o Unii Europejskiej obejmują:

- ▶ utrzymanie pokoju i wzmacnianie bezpieczeństwa międzynarodowego;
- ▶ promowanie współpracy międzynarodowej z państwami trzecimi;

- ▶ rozwój i konsolidację demokracji i praworządności;
- ▶ promowanie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności.

W tym celu Unia Europejska utrzymuje partnerstwo i dialog polityczny z głównymi podmiotami międzynarodowymi oparty na wspólnych interesach i korzyściach oraz regularnie organizuje szczyty z krajami, z którymi kontynuuje strategiczne partnerstwo, a także liczne spotkania na różnych poziomach z innymi krajami i organami regionalnymi na wielu kontynentach. UE dysponuje szeregiem instrumentów umożliwiających prowadzenie polityki zagranicznej. Instrumenty polityczne obejmują:

- ▶ konkluzje Rady (jednego z organów UE), które są kluczowym instrumentem politycznym FAC i Rady Europejskiej; są one opracowywane w wyniku intensywnych konsultacji między państwami członkowskimi UE a ESDZ;
- ▶ akty prawne, które określają działania, jakie ma podjąć UE (np. operacje i misje WPBiO) oraz stanowiska, jakie ma zająć UE (np. nałożenie środków ograniczających na dany kraj);
- ▶ środki ograniczające (sankcje) – są stosowane przez UE w dążeniu do swoich celów politycznych; Rada nakłada środki ograniczające głównie na przedstawicieli rządów krajów trzecich, ale także na przedsiębiorstwa państwowe oraz inne osoby prawne i fizyczne; można rozróżnić sankcje przyjęte przez UE autonomicznie od sankcji, które UE musi przyjąć w związku z uchwałą Rady Bezpieczeństwa ONZ;
- ▶ oświadczenia i *démarche* UE skierowane do przedstawicieli rządów krajów trzecich;
- ▶ dialog polityczny z krajami trzecimi (i grupami państw) – stał się on ważnym i często używanym instrumentem; ramy instytucjonalne dialogu politycznego ustanawiane są w umowach (np. umowach o stowarzyszeniu, partnerstwie lub współpracy), wspólnych deklaracjach lub wymianie listów; podczas spotkań w ramach dialogu politycznego na szczęblu głów państw i rządów UE reprezentuje przewodniczący Rady Europejskiej, na szczęblu ministrów spraw zagranicznych w imieniu UE przemawia Wysoki Przedstawiciel;

- Specjalnych Przedstawicieli UE (SPUE) – stanowią oni kolejny element zestawu narzędzi WPZiB; obecnie mianowano 10 SPUE, np. ds. Praw Człowieka, Bośni i Hercegowiny, Kosowa czy Południowego Kaukazu; od września 2019 r. austriacki dyplomata Johann Sattler jest SPUE w Bośni i Hercegowinie oraz szefem delegatury UE w Sarajewie.

Innym aspektem funkcjonowania WPZiB jest rola poszczególnych organów UE. Parlament Europejski nie wpływa znacznie na obszar polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Rola Parlamentu sprowadza się głównie do konsultacji. Najważniejszym i realnym jego działaniem jest kontrola budżetu. Każda instytucja, z wyjątkiem Europejskiego Banku Centralnego, sporządza swój preliminarz wydatków, włączany następnie do projektu rocznego budżetu Unii, podlegającego zatwierdzeniu przez Parlament. Ma on prawo wniesienia poprawek do projektu budżetu, może go także odrzucić, co skutkuje koniecznością przedłożenia nowego projektu. Parlament konsultuje także sprawy pieniędzy przeznaczonych na natychmiastowe finansowanie inicjatyw wynikających z polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Kolejnym organem jest Rada Europejska, która określa interesy UE, a także formułuje cele i wytyczne dla prowadzenia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.

Jednym z najbardziej widocznych filarów WPZiB jest Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony, w ramach której UE prowadzi misje cywilne i operacje wojskowe. WPBiO została szerzej opisana w Traktacie z Lizbony, czyli Traktacie o Unii Europejskiej (TUE), który wszedł w życie w 2009 r. WPBiO kształtowała się stopniowo w latach 1999–2003 i została znacznie rozszerzona na mocy Traktatu z Lizbony z 2009 r. Jest to główny instrument UE, służący do radzenia sobie z nowymi i niekonwencjonalnymi zagrożeniami bezpieczeństwa, przede wszystkim ma przygotowywać do ewentualnej wspólnej europejskiej obrony UE. Misje i operacje z ramienia WPBiO mają na celu zapobieganie konfliktom, rozwiązywanie ich lub łagodzenie ich skutków i zwykle obejmują wspólne operacje rozbrojeniowe, akcje humanitarne i ratunkowe, doradztwo i pomoc wojskową, utrzymywanie pokoju lub zarządzanie kryzysowe. Istnieją jednak spore różnice pomiędzy misjami z ramienia ONZ a NATO. Po pierwsze, w zakresie misji i operacji WPBiO jest ograniczony. Drugą różnicą jest kompleksowe

podejście UE, łączące takie narzędzia, jak polityka handlowa i pomocowa. Misje i operacje w ramach WPBiO często przynosiły rezultaty powoli. Jest to częściowo konsekwencją trudnych i często niestabilnych sytuacji krajów, w jakich działają, takich jak Kosowo czy Somalia. Niemniej jednak od czasu pierwszego rozmieszczenia w 2003 r. misje i operacje WPBiO w znaczący sposób przyczyniły się do realizacji priorytetów polityki zagranicznej UE, w tym wzmacniania praworządności, reformy sektora bezpieczeństwa, zapobiegania konfliktom i zwalczania piractwa. Najważniejsze misje wojskowe przeprowadzone pod auspicjami Unii Europejskiej w ramach WPBiO to: EUFOR Althea, EUNAVFOR Atalanta, EUTM Somalia, EUNAVFOR MED Sophia, EUFOR Artemis, EUFOR Czad / Republika Środkowej Afryki, EUFOR RD Kongo, EUTM Mali czy EUMAM RCA / EUTM Republika Środkowoafrykańska.

Operację wojskową EUFOR Althea rozpoczęto w grudniu 2004 r., przejmując misję pokojową NATO – SFOR. Bezpośrednią przyczyną utworzenia misji była wojna w Bośni i Hercegowinie, która trwała w latach 1992–1995. Zadania misji zmieniano czterokrotnie. Od 2012 r. jej celem jest:

- ▶ zapewnienie budowania potencjału i szkolenia sił zbrojnych Bośni i Hercegowiny (BiH) (mandat niewykonawczy);
- ▶ wsparcie władz BiH w rozwiązywaniu problemu nadwyżek broni i amunicji oraz min;
- ▶ przyczynianie się do utrzymania bezpiecznego środowiska w BiH (mandat wykonawczy);
- ▶ zapewnienie kompleksowego podejścia UE w Bośni i Hercegowinie.

Mandat wykonawczy zostaje nadany operacji Althea przez Radę Bezpieczeństwa ONZ na mocy rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych (obecnie nr 2384/2017) i oznacza, że siły operacyjne mogą interweniować bez uprzedniej zgody rządu BiH. Operacja Althea działa głównie z Sarajewa i obejmuje 5502 pracowników z 22 krajów UE, w tym państw członkowskich UE, i 768 pracowników z 11 państw spoza UE.

Operacja EUNAVFOR Atalanta działa zgodnie z rezolucjami Rady Bezpieczeństwa ONZ i jest pierwszą operacją morską WPBiO pod przewodnictwem UE. Została uruchomiona 8 grudnia 2008 r. i ma następujące cele:

- ▶ ochrona statków Światowego Programu Żywnościowego (WFP) dostarczających pomoc żywnościową wysiedleńcom w Somalii;
- ▶ ochrona żeglugi Misji Unii Afrykańskiej w Somalii (AMISOM);
- ▶ powstrzymywanie, zwalczanie aktów piractwa i rozboju u wybrzeży Somalii i zapobieganie im;
- ▶ ochrona bezbronných statków u wybrzeży Somalii w zależności od przypadku;
- ▶ ponadto EU Atalanta przyczynia się do monitorowania działalności poławowej u wybrzeży Somalii.

Misja szkoleniowa Unii Europejskiej EUTM Somalia rozpoczęła się w kwietniu 2010 r. Celem inicjatywy jest przyczynienie się do stabilizacji sytuacji w zakresie bezpieczeństwa w Somalii zgodnie z porozumieniem z Dżibuti z 2008 r. Doszło do upadku struktur wojskowych państwa somalijskiego oraz wzrostu piractwa i przestępczości w regionie Rogu Afryki. Celem operacji jest stworzenie dostatecznych warunków, aby somalijskie siły zbrojne mogły samodzielnie dbać o bezpieczeństwo kraju przez szkolenia i doradztwo Ministerstwu Obrony oraz Sztabowi Generalnemu Somalii w sprawach wojskowych.

Dominika Trojanowska

M. Boniecka, *Cele, zasady i struktura wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej – próba oceny po zmianach w Traktacie lizbońskim*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM”, nr. 5, 2015; I. Słomczyńska, *Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony. Uwarunkowania, struktury, funkcjonowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007; M. Sitek, *Instytucje i organy Unii Europejskiej w świetle postanowień Traktatu Lizbońskiego*, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej, Warszawa 2010; M. Łuszkiewicz, *Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony – Kształtowanie i Założenia*, „Obronność. Zeszyty Naukowe”, nr 3(19), 2016.

WSPÓLNY EUROPEJSKI SYSTEM AZYLOWY – CEAS (ang. Common European Asylum System, CEAS). W preambule Konwencji dotyczącej statusu uchodźców w 1951 r. podkreślono, że „przyznanie azylu może być dla niektórych państw zbyt uciążliwe i że zadowalające rozwiązanie problemu, którego doniosłość i międzynarodowy charakter Narody Zjednoczone

uznały, nie może z tego powodu być osiągnięte bez międzynarodowej współpracy”. W kontekście Unii Europejskiej, będącej obszarem otwartych granic i swobodnego przemieszczania się, państwa członkowskie podzielają wspólne wartości i ponoszą wspólną odpowiedzialność za godne przyjęcie osób ubiegających się o azyl, zapewnienie im sprawiedliwego traktowania oraz rozpatrywanie ich spraw zgodnie z jednolitymi standardami. Ta zasada gwarantuje, że niezależnie od miejsca składania wniosku o azyl wynik będzie podobny.

Decyzję o rozpoczęciu prac nad Wspólnym Europejskim Systemem Azylowym – CEAS podjęto na posiedzeniu Rady Europejskiej odbywającej się w Tampere 15–16 października 1999 r. Zobowiązania podjęte w ramach programu stanowiły kluczowy etap w kształtowaniu polityki migracyjnej i azylowej UE, doprowadzając do ustanowienia szeregu unijnych aktów prawnych skoncentrowanych na ustanowieniu jednolitych zasad dotyczących przyznawania statusu uchodźcy, ustalaniu warunków przyjmowania osób ubiegających się o azyl oraz określaniu procedur i obowiązków państw członkowskich w zakresie azylu. Założono, że w perspektywie krótkoterminowej CEAS powinien w sposób wyraźny i wykonalny określić państwo odpowiedzialne za rozpatrzenie wniosku o azyl, ustalić wspólne standardy dla sprawiedliwej i skutecznej procedury azylowej, w tym minimalne warunki przyjmowania osób ubiegających się o azyl, a także zbliżyć zasady uznawania i treści statusu uchodźcy. Określenie środków subsydiarnych form ochrony, gwarantujące odpowiedni status każdej osobie potrzebującej takiej ochrony, miały stanowić uzupełnienie systemu. W perspektywie długoterminowej, regulacje wspólnotowe należało kierować w stronę ustanowienia jednolitej procedury azylowej oraz spójnego statusu dla osób, które uzyskały azyl, mającej zastosowanie na obszarze całej Unii Europejskiej.

CEAS reguluje Agencja Unii Europejskiej ds. Azylu – EUAA (European Union Agency for Asylum) i 5 wymienionych niżej instrumentów prawnych.

1. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (wersja przekształcona).
2. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących

- przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (wersja przekształcona).
3. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (wersja przekształcona).
 4. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (wersja przekształcona), tzw. rozporządzenie dublińskie lub Dublin III.
 5. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 603/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia systemu Eurodac do porównywania odcisków palców w celu skutecznego stosowania rozporządzenia (UE) nr 604/2013 w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca oraz w sprawie występowania o porównanie z danymi Eurodac przez organy ścigania państw członkowskich i Europol na potrzeby ochrony porządku publicznego, oraz zmieniające rozporządzenie (UE) nr 1077/2011 ustanawiające Europejską Agencję ds. Zarządzania Operacyjnego Wielkoskalowymi Systemami Informatycznymi w Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości (wersja przekształcona).
 6. Dyrektywa 2013/32/UE ustanawia wspólne procedury udzielania i cofania ochrony międzynarodowej na mocy dyrektywy 2011/95/UE. Wytyczne obejmują kilka kluczowych obszarów. W pierwszym rządzie określono jednoznacznie kryteria rejestracji i procesu składania wniosków, informowanie i doradztwo w ośrodkach

zatrzymań i na przejściach granicznych, prawo do pozostawiania w państwie członkowskim do czasu rozpatrzenia wniosku, gwarancje i obowiązki wnioskodawców, wymogi i zakres przeprowadzenia przesłuchania dotyczącego merytorycznej treści wniosku. Termin rozpatrzenia wniosku na etapie administracyjnym przewiduje co do zasady okres 6 miesięcy. Jednocześnie system ten pozwala na przyspieszenie procesu w sytuacjach, gdzie istnieje uzasadnione podejrzenie bezpodstawności wniosku lub złej wiary ze strony składającego go podmiotu. Dyrektywa zwraca uwagę na potrzeby osób wymagających szczególnych gwarancji, tj. małoletnich bez opieki, osób w podeszłym wieku, osób niepełnosprawnych czy dotkniętych chorobą, eliminując bariery i zapewniając wsparcie na miarę potrzeb.

Dokument określa m.in. zasady bezpłatnego udzielania informacji prawnych i proceduralnych w postępowaniach pierwszej instancji, bezpłatnej pomocy i reprezentacji prawnej w postępowaniach odwoławczych, procedur w przypadku dorozumianego wycofania lub zaprzestania popierania procedury, cofania ochrony międzynarodowej, postępowania odwoławczego, roli Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców. Procedura azylowa uwzględnia koncepcję kraju pierwszego azylu, koncepcję bezpiecznego kraju pochodzenia, koncepcję bezpiecznego kraju trzeciego i koncepcję europejskiego bezpiecznego kraju trzeciego. W lipcu 2016 r. Komisja Europejska przedstawiła wniosek dotyczący nowego rozporządzenia w sprawie procedury azylowej mający na celu ustanowienie autentycznie wspólnej procedury ochrony międzynarodowej, równocześnie eliminującej zachęty do wtórnego przemieszczania się między państwami członkowskimi. W związku z brakiem porozumienia między współprawodawcami we wrześniu 2020 r. Komisja Europejska przedstawiła nowy, zmieniony wniosek wraz z paktem o migracji i azylu. Kluczowe elementy reformy obejmują: (1) połączenie obecnych przepisów dotyczących azylu i powrotów w jednym instrumencie prawnym, (2) jasne określenie, że chociaż wnioski o azyl składane na zewnętrznych granicach UE muszą być poddane ocenie; nie przekłada się to automatycznie na prawo do wjazdu na terytorium UE; (3) zapewnienie, że wnioski o azyl, które stanowią wyraźne nadużycie lub w przypadku, gdy wnioskodawca stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa

albo jest mało prawdopodobne, że potrzebuje ochrony międzynarodowej, będą poddane ocenie w ramach procedury azylowej na granicy.

Integralną częścią procedur azylowych w krajach UE są standardy warunków przyjmowania wnioskodawców. Dyrektywa nr 2013/33/UE zapewnia im dostęp do mieszkania, wyżywienia, odzieży, opieki zdrowotnej, edukacji nieletnich oraz możliwości zatrudnienia w okresie maksymalnie 9 miesięcy. Szczególną troską otacza się osoby bezbronne, zwłaszcza małoletnich bez opieki i ofiary tortur, dlatego państwa członkowskie zobowiązane są do przeprowadzania indywidualnej oceny mającej na celu identyfikację specyficznych potrzeb osób bezbronych oraz zapewnienie im dostępu do wsparcia medycznego i psychologicznego. W kontekście utrzymania równowagi między zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego a poszanowaniem godności i praw jednostki dyrektywa uwzględnia również zasady dotyczące zatrzymywania osób ubiegających się o azyl i alternatywy dla zatrzymania. W związku z kryzysem migracyjnym w lipcu 2016 r. Komisja Europejska złożyła wniosek o dokonanie przeglądu warunków przyjmowania ujętych w dyrektywie. We wrześniu Europejski Urząd Wsparcia w dziedzinie Azylu (ang. European Asylum Support Office, EASO), obecnie EUAA, opublikował wytyczne dotyczące warunków przyjmowania standardów operacyjnych i wskaźników odzwierciedlających już istniejącą praktykę w państwach członkowskich UE. W marcu 2018 r. wydał wytyczne odnośnie do warunków przyjmowania dzieci bez opieki, a w grudniu – planowania awaryjnego w kontekście przyjmowania uchodźców, mające na celu wzmocnienie gotowości i zdolności organów przyjmujących do radzenia sobie z sytuacjami, które powodują obciążenie organizacyjne. Przekształcona dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania zakłada m.in., że państwa będą mogły przydzielić osoby ubiegające się o azyl do obszaru geograficznego na swoim terytorium, przypisać im miejsce zamieszkania i nałożyć obowiązki sprawozdawcze, aby zniechęcić ich do ucieczki. Osoby z uzasadnionymi roszczeniami otrzymają prawo do pracy nie później niż 6 miesięcy po zarejestrowaniu ich wniosku, małoletni otrzymają edukację w ciągu 2 miesięcy od daty złożenia wniosku; małoletni bez opieki otrzymają pomoc natychmiastową, a ich przedstawiciele zostaną wyznaczeni nie później niż 15 dni od chwili złożenia wniosku o azyl.

Dyrektywa kwalifikacyjna nr 2011/95/UE z 2011 r. zmieniła dyrektywę Rady 2004/83/WE 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osoby, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony oraz zawartości przyznawanej ochrony. Stanowi ona kluczowy akt prawny, który precyzyjnie określa podstawy uzyskania ochrony w postaci statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej, podstawy wykluczenia z ochrony i procedury cofnięcia ochrony. Dyrektywa normuje prawa osób, którym przyznano jeden z tych statusów, w tym m.in. zezwolenia na pobyt, dokument podróży, prawo utrzymania jedności rodziny, dostęp do zatrudnienia, edukacji, opieki społecznej, opieki zdrowotnej, zakwaterowania, udogodnień integracyjnych, swobody przemieszczania się, repatriacji. Obejmuje przepisy dotyczące dzieci i osób wymagających szczególnego traktowania. Zapewnia, że przy ocenie wniosków o azyl, a także we wdrażaniu zasad dotyczących zakresu ochrony międzynarodowej, brane są pod uwagę najlepszy interes dziecka oraz aspekty związane z płcią, co stanowi ważny element humanitarnego podejścia do procesu udzielania ochrony. Umożliwia również wprowadzenie lub utrzymanie przez państwa UE standardów korzystniejszych niż te określone w jej przepisach. W lipcu 2016 r. Komisja Europejska przedstawiła wniosek dotyczący rozporządzenia w sprawie kwalifikowania, który m.in. kodyfikuje odpowiednie orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE w tym zakresie, celuje w dalszą harmonizację praw beneficjentów ochrony międzynarodowej oraz zapewnia, że ochrona jest udzielana jedynie tak długo, jak długo utrzymują się podstawy do prześladowania lub poważnej krzywdy bez wpływu na perspektywy integracji danej osoby.

Rozporządzenie dublińskie z 2013 r. określa państwo członkowskie odpowiedzialne za rozpatrzenie wniosku o azyl. Kryteria ustalania odpowiedzialnego państwa stosuje się w następującej kolejności:

- ▶ względy rodzinne;
- ▶ niedawne posiadanie wizy lub dokumentu pobytowego w państwie członkowskim;
- ▶ czy wjazd wnioskodawcy do UE jest regularny czy nieregularny.

W świetle rozporządzenia do skuteczniejszego funkcjonowania CEAS przyczyniają się:

- ▶ mechanizm wczesnego ostrzegania, gotowości i zarządzania kryzysami azyłowymi skoncentrowany na usuwaniu pierwotnych przyczyn dysfunkcji krajowych systemów azylowych lub problemów wynikających ze szczególnej presji;
- ▶ współpraca administracyjna i wymiana informacji między państwami UE;
- ▶ ujednolicone przepisy dotyczące ochrony wnioskodawców, w tym: obowiązkowa indywidualna rozmowa, gwarancje dla małoletnich, członków rodziny, wydanie dokumentów pobytu lub wiz, zapewnienie bezpłatnej pomocy prawnej na żądanie, uregulowanie podstaw zatrzymania, traktowania osób ubiegających się o azyl, które w niektórych przypadkach mogłyby zostać uznane za migrantów o nieuregulowanym statusie i odesłane na mocy dyrektywy powrotowej, w ramach procedury dublińskiej (w 2018 r. Komisja Europejska zaproponowała przekształcenie dyrektywy powrotowej, w 2019 r. Rada wypracowała częściowe podejście ogólne do tekstu, z wyjątkiem procedury granicznej w przypadku powrotów);
- ▶ zagwarantowanie prawa wniesienia do sądu skutecznego środka zaskarżenia w formie odwołania lub wniosku o ponowne rozpoznanie; równocześnie gwarantuje to prawo osoby ubiegającej się o azyl do pozostania na terytorium w oczekiwaniu na decyzję sądu w sprawie zawieszenia przekazania, co stanowi istotny element sprawiedliwości proceduralnej.

W 2020 r. Komisja zaproponowała zastąpienie rozporządzenia Dublin III nowym rozporządzeniem w sprawie zarządzania azylem i migracją wprowadzającym **mechanizm solidarności** na wypadek presji migracyjnej, w ramach którego wszystkie państwa UE byłyby zobligowane do wniesienia wkładu, zachowując możliwość wyboru spośród różnych form solidarności: **relokacji osób ubiegających się o azyl z kraju pierwszego wjazdu, przejmowania odpowiedzialności za powrót osób bez prawa pobytu, innych form wsparcia operacyjnego.**

Rozporządzenie Eurodac z 2013 r. ułatwia dostęp organom ścigania do unijnej bazy danych zawierającej odciski palców osób ubiegających się o azyl, jednakże w ścisłe ograniczonej skali. Dostęp ten jest ukierunkowany na wykrywanie, prowadzenie dochodzeń w sprawie najpoważniejszych

przestępstw, takich jak morderstwa i terroryzm, oraz zapobieganie im. Jednocześnie rozporządzenie wspiera określanie państwa członkowskiego odpowiedzialnego, zgodnie z zasadami rozporządzenia dublińskiego.

Kluczową rolę w poprawie funkcjonowania oraz wdrażania CEAS odgrywa Agencja Unii Europejskiej ds. Azylu, oferująca m.in. wsparcie operacyjne i techniczne dla państw członkowskich UE w procesie oceny wniosków o ochronę międzynarodową.

We wrześniu 2020 r. Komisja Europejska opublikowała Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie nowego paktu o migracji i azylu. Przedstawiła także propozycje 9 instrumentów: nowego rozporządzenia w sprawie kontroli przesiewowych, zmienionego wniosku zmieniającego rozporządzenie w sprawie procedur azylowych, zmienionego wniosku zmieniającego rozporządzenie w sprawie systemu Eurodac, nowego rozporządzenia w sprawie zarządzania azylem i migracją, nowego rozporządzenia w sprawie kryzysu i siły wyższej, nowego planu gotowości na wypadek sytuacji migracyjnej i kryzysowej, nowego zalecenia w sprawie przesiedleń i ścieżek uzupełniających, nowego zalecenia w sprawie operacji poszukiwawczo-ratowniczych prowadzonych przez prywatne statki, nowych wytycznych dotyczących dyrektywy w sprawie ułatwień. Propozycjom legislacyjnym składającym się na pakt towarzyszył szczegółowy dokument zawierający wyczerpujące informacje dotyczące dowodów i doświadczeń, które stanowią podstawę przedstawionych inicjatyw ustawodawczych. Dokument ten odgrywał kluczową rolę w uzasadnieniu oraz wyjaśnieniu podstawowych założeń, celów i skutków proponowanych działań prawnych. Zgodnie z Zaleceniem Komisji (UE) 2020/1365 z dnia 23 września 2020 r. dotyczącym współpracy państw członkowskich w zakresie operacji prowadzonych przez statki należące do podmiotów prywatnych lub przez nie eksploatowane w celach poszukiwawczo-ratowniczych w marcu 2021 r. utworzono Europejską Grupę Kontaktową ds. Poszukiwania i Ratownictwa, stanowiącą platformę dialogową między krajami UE i państwami stowarzyszonymi w ramach Schengen oraz z innymi zainteresowanymi stronami na temat wdrażania ram prawnych i ewoluującej praktyki w kontekście kryzysu migracyjnego. W kwietniu ogłoszono strategię UE w sprawie zwalczania handlu ludźmi oraz strategię

UE w sprawie dobrowolnych powrotów i reintegracji. W czerwcu Komisja poinformowała, że uruchomi pierwsze partnerstwa na rzecz talentów z partnerami z Afryki Północnej, w szczególności z Egiptem, Marokiem i Tunezją, aby rozpocząć ich wdrażanie do końca 2022 r. We wrześniu przedstawiono odnowiony plan działania UE przeciwko przemytowi migrantów na lata 2021–2025, a w grudniu dokonano przeglądu kodeksu granicznego Schengen i opublikowano rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie sytuacji instrumentalizacji w obszarze migracji i azylu. W 2022 r. w styczniu Agencja UE ds. Azylu zastąpiła Europejski Urząd Wsparcia w dziedzinie Azylu, a w marcu powołano nowego unijnego Koordynatora ds. Powrotów. W opublikowanym w kwietniu komunikacie Komisji Europejskiej dotyczącym przyciągania umiejętności i talentów do Unii Europejskiej wskazano na 3 kluczowe filary zrównoważonej polityki UE w dziedzinie legalnej migracji:

- ▶ filar legislacyjny obejmujący przekształcenie dyrektywy w sprawie rezydentów długoterminowych i dyrektywy w sprawie jednego zezwolenia celem uproszczenia procedur przyjmowania do UE pracowników o różnych poziomach kwalifikacji oraz ułatwienia mobilności wewnątrzunijnej pracowników z państw trzecich, którzy już przebywają w UE, a także wzmocnienia ich praw i ochrony przed wyzyskiem;
- ▶ filar operacyjny ukierunkowany na dopasowanie popytu na pracę i jej podaż w kontekście międzynarodowym przez określenie konkretnych działań ukierunkowanych na rozwój partnerstw w zakresie talentów z kluczowymi krajami partnerskimi oraz wskazanie zasadniczych cech unijnej puli talentów;
- ▶ filar przyszłościowy obejmujący 3 priorytety działania wytyczające kierunek przyszłej polityki UE w dziedzinie legalnej migracji, tj.: opiekę, młodzież i innowacje.

W czerwcu 21 krajów europejskich podpisało Deklarację Solidarności ustanawiającą Dobrowolny Mechanizm Solidarności, którego celem jest „zapewnienie konkretnej odpowiedzi na trudności migracyjne śródlądowych państw członkowskich” przez relokację osób ubiegających się o azyl i uchodźców lub przez wkład finansowy. W 2023 r. w styczniu Komisja Europejska przedstawiła dokument programowy *W kierunku*

strategii operacyjnej na rzecz skuteczniejszych powrotów, w marcu zalecenie w sprawie wzajemnego uznawania decyzji nakazujących powrót i przyspieszania powrotów przy wdrażaniu dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE. W czerwcu Rada Europejska osiągnęła porozumienie w sprawie rozporządzenia o zarządzaniu migracją i azylem oraz wydała rozporządzenia o procedurach azylowych. W grudniu Parlament Europejski i Rada doszły do politycznego konsensusu w sprawie paktu o migracji i azylu stanowiącego istotny przełom dla wspólnego systemu zarządzania migracją w UE. Porozumienie obejmuje 5 kluczowych propozycji paktu.

1. Rozporządzenie w sprawie kontroli przesiewowej mające na celu ustanowienie jednolitych zasad identyfikacji obywateli spoza Unii Europejskiej po ich przybyciu. Ten krok ma istotne znaczenie dla zwiększenia bezpieczeństwa w strefie Schengen przez skuteczną identyfikację osób wjeżdżających na jej obszar. Standardy te mają zastosowanie do obywateli spoza UE, co pozwala na skuteczną kontrolę granic i minimalizację potencjalnych zagrożeń.
2. Rozporządzenie w sprawie Eurodac przewidujące utworzenie wspólnej bazy danych, która gromadzić będzie dokładniejsze i pełniejsze informacje w celu skutecznego wykrywania nieuprawnionego przemieszczania się. Wprowadzenie tej bazy umożliwi lepszą identyfikację osób ubiegających się o azyl oraz przeciwdziałanie nielegalnym praktykom związanym z migracją.
3. Rozporządzenie w sprawie procedur azylowych stanowiące o przyspieszeniu i zwiększeniu skuteczności procedur azylowych, powrotowych i granicznych.
4. Rozporządzenie w sprawie zarządzania migracją azylową wprowadzające nowy mechanizm solidarności między państwami członkowskimi. Mechanizm ma na celu zrównoważenie obecnego systemu, w którym kilka krajów jest głównie odpowiedzialnych za obsługę większości wniosków o azyl. Jasno określone zasady dotyczące odpowiedzialności za wnioski o azyl mają zapewnić uczciwy i równy podział obciążeń w ramach Unii Europejskiej.
5. Rozporządzenie w sprawie sytuacji kryzysowych i siły wyższej mające na celu zabezpieczenie Unii Europejskiej przed potencjalnymi zagrożeniami wynikającymi z kryzysów humanitarnych,

w tym instrumentalizacją migrantów. Zapewnia ono, że UE będzie w przyszłości lepiej przygotowana na tego rodzaju sytuacje, umożliwiając szybką i skoordynowaną reakcję na ewentualne kryzysy migracyjne.

Klaudia Cenda-Miedzińska

Council of the European Union, Presidency Conclusions, Tampere European Council, 15-16 October 1999, 16 October 1999; Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast), OJ L 180, 29.6.2013; Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast), OJ L 180, 29.6.2013; Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast), OJ L 337, 20.12.2011; Regulation (EU) No 604/2013 of The European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast), OJ L 180, 29.6.2013, s. 31-59; Regulation (EU) No 603/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of Regulation (EU) No 604/2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person and on requests for the comparison with Eurodac data by Member States' law enforcement authorities and Europol for law enforcement purposes, and amending Regulation (EU) No 1077/2011 establishing a European Agency for the operational management of large-scale IT systems in the area of freedom, security and justice (recast), OJ L 180, 29.6.2013, s. 1-30; Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a common procedure for international protection in the Union and repealing Directive 2013/32/EU, COM/2016/0467, final – 2016/0224 (COD); Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast), COM/2016/0465, final – 2016/0222 (COD); Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on standards for the qualification of third-country nationals or

stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection and for the content of the protection granted and amending Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents, COM/2016/0466, final – 2016/0223 (COD); Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions on a New Pact on Migration and Asylum, COM/2020/609 final; Commission Recommendation (EU) 2020/1365 of 23 September 2020 on cooperation among Member States concerning operations carried out by vessels owned or operated by private entities for the purpose of search and rescue activities, C/2020/6468, OJ L 317, 1.10.2020; Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Attracting skills and talent to the EU, COM/2022/657 final; Policy Document Towards an operational strategy for more effective returns, COM/2023/45 final.

WSPÓŁPRACA CYWILNO-WOJSKOWA JEST KIERUNKIEM DZIAŁANIA RÓWNIEŻ SIŁ ZBROJNYCH UKRAINY, których celem jest wzmocnienie relacji społeczeństwa obywatelskiego z organizacją wojskową państwa. Główne metody stosowane w tej działalności to poszukiwanie problemów w interakcji ludności i Sił Zbrojnych Ukrainy, określanie i wdrażanie sposobów ich przezwyciężenia. W tym celu wykorzystuje się monitorowanie opinii publicznej, wyjaśnianie potrzeb ludności potrzebującej pomocy w celu poprawy standardu życia, koordynację wysiłków wolontariuszy i innych stowarzyszeń społecznych na rzecz niesienia pomocy potrzebującym. Grupy współpracy cywilno-wojskowej ściśle współdziałają z międzynarodowymi organizacjami humanitarnymi i udzielają im pomocy w wypełnianiu ich funkcji i zadań.

Odrębny obszar działań w zakresie współpracy cywilno-wojskowej związany jest ze zwiększaniem autorytetu Sił Zbrojnych Ukrainy w oczach społeczeństwa. W tym celu wykorzystuje się szeroki arsenał metod z zakresu pracy kulturalnej i oświatowej, optymalizacji warunków życia i wypoczynku obywateli, patriotycznej edukacji młodzieży, kreowania pozytywnego wizerunku żołnierza w świadomości społecznej.

Według ONZ w Ukrainie od początku wojny na pełną skalę, na dzień 21 listopada 2023 r., zginęło co najmniej 10 tys. cywilów, z czego ponad 560

to dzieci; rannych zostało ponad 18,5 tys. osób, ponad 13,5 mln osób (w tym 3,5 mln dzieci) zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów, około 6 mln to uchodźcy, 8 mln – przesiedleńcy wewnętrzni, a 11 tys. ukraińskich cywilów uważa się za zaginionych. Wielu cywilów torturowano i wykorzystywano seksualnie. Domy ludności cywilnej, dzielnice mieszkalne miast, obiekty infrastruktury społecznej zamieniły się w cele masowych ataków artyleryjskich, bombowych, dronowych i rakietowych. Te dane wskazują, że Rosja dokonuje prawdziwego ludobójstwa na Ukraińcach.

W tych okolicznościach ochrona ludności cywilnej w ogóle, a w szczególności współpraca cywilno-wojskowa, jest dla Ukrainy kwestią szczególnie pilną. Rozwiązywane są zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym, przy udziale wyspecjalizowanych służb państwowych, organów ścigania, wspólnot terytorialnych, organizacji publicznych.

Centralna Komisja Wojskowa dąży do utworzenia sprzyjających warunków w środowisku cywilnym dla osiągania celów wojskowych poprzez organizowanie i utrzymywanie odpowiedniego poziomu interakcji cywilno-wojskowych z obiektami środowiska cywilnego na obszarach realizacji zadań zgodnie z przeznaczeniem (przemieszczeniem) jednostek i pododdziałów

Olga Wasiuta, Sergiusz Wasiuta

APJ-9. *NATO Civil-Military Co-Operation (CIMIC) Doctrine* (o6.2003), <http://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf> [dostęp 25.03.2024]; A. Antczak, L. Elak, *Żołnierze CIMIC i oficerowie prasowi w operacjach międzynarodowych – wybrane aspekty*, AON, Warszawa 2009; A. Krawczyk, *Rola i znaczenie CIMIC – wybrane zagadnienia*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, t. 18, z. 5, cz. 3; R.R. Scott, J.D. Maclay, D. Sokolow, *NATO and allied CIVIL-military co-operation doctrine, operations, & organization of forces*, http://csis.org/files/media/csis/pubs/o90128_nato_civil_militaryDoctrine_and_ops.pdf [dostęp 25.03.2024]; A. Krzemińska, *Rola i znaczenie CIMIC we współczesnych operacjach*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2014, nr 3 (11); A. Czupryński, J. Trembecki, *Uwarunkowania współpracy cywilno-wojskowej w rejonie działania*, AON, Warszawa 2008; L. Elak, *Komponent cywilno-wojskowy w operacjach reagowania kryzysowego*, AON, Warszawa 2011; *Multi-national CIMIC group*, <https://www.cimicgroup.org/> [dostęp 25.03.2024]; *Роль цивільнової військової співробітництва у захисті цивільного населення: досвід*

України, 10.2023, https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf [dostęp 25.03.2024]; *Коли слова стали зброєю: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні*, https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/11/When-Words-Become-Weapons_UKR.pdf [dostęp 25.03.2024]; *Взаємодія Збройних Сил України з громадянським суспільством*, <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf> [dostęp 25.03.2024]; *Цивільно-військове співробітництво у захисті населення під час війни в Україні*, Київ 2023, <https://razumkov.org.ua/images/2024/02/2024-Sunhurovskyi-CIVIL-WAR-1-F.pdf> [dostęp 25.03.2024]; *Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи*, <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=736> [dostęp 25.03.2024]; *Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО (Civil-Military Cooperation)*, <https://sptn.army/content/elib/%9E.pdf> [dostęp 25.03.2024].

ZABEZPIECZENIA EKONOMICZNE W CZASACH KRYZYSÓW GLOBALNYCH – to strategie i mechanizmy mające na celu ochronę gospodarek przed negatywnymi skutkami kryzysów globalnych, obejmujące szeroki zakres działań – od polityki monetarnej i fiskalnej, przez regulacje finansowe, aż po międzynarodową współpracę i pomoc. Ich znaczenie wykracza poza prostą ochronę przed chwilowymi wstrząsami, stanowiąc fundament dla trwałej stabilności i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, a w obliczu nieustannie zmieniającej się globalnej gospodarki zabezpieczenia ekonomiczne stają się nie tyle opcją, co koniecznością.

Kryzysy globalne nie są ani sporadyczne, ani przewidywalne – każdy z nich (zarówno wielki kryzys lat 30. XX w., naftowy w latach 70., jak i globalny z 2008 r. i niedawny związany z pandemią Covid-19), stanowił poważne wyzwanie dla światowej gospodarki. Skutki były zawsze odczuwalne na wielu poziomach – od makroekonomicznych turbulencji, przez zawirowania na rynkach finansowych, aż po bezpośredni wpływ na codzienne życie poszczególnych ludzi. Analiza tych wydarzeń ujawnia nie tylko ich destrukcyjny potencjał, ale także podkreśla znaczenie skutecznych zabezpieczeń ekonomicznych.

Teoretyczne podstawy zabezpieczeń ekonomicznych są równie zróżnicowane co same strategie ich wdrażania, albowiem opierają się one na

szerokim spektrum teorii ekonomicznych, od klasycznych pojęć keynesizmu, przez teorie monetarne, aż po nowoczesne koncepcje ekonomii behawioralnej. Te różnorodne podejścia nie tylko wskazują na złożoność wyzwań stojących przed współczesnymi gospodarkami, ale także różnorodność narzędzi, które mogą i powinny być wykorzystane do ich zwalczania. W tym kontekście zabezpieczenia ekonomiczne można postrzegać nie tylko jako środek obrony przed kryzysami gospodarczymi, ale także sposób na budowanie odporności i promowanie zrównoważonego rozwoju.

Świat stoi w obliczu różnorodnych kryzysów globalnych, które wywierają wpływ na gospodarki i społeczności na całym świecie – każdy kryzys, niezależnie od jego rodzaju, niesie ze sobą wyjątkowe wyzwania, które wymagają specyficznych działań naprawczych. Globalne kryzysy można podzielić na kilka kluczowych kategorii: finansowe, zdrowotne, polityczne oraz naturalne:

- ▶ finansowe, jak wielki kryzys z lat 30. XX w. czy z 2008 r., pokazały, jak zawodność systemów bankowych i ryzykowne inwestycje mogą prowadzić do globalnych recesji. Ich wpływ na gospodarki świata był ogromny, prowadząc do wzrostu bezrobocia, spadku wartości walut krajowych oraz ogólnego spowolnienia aktywności ekonomicznej,
- ▶ zdrowotne, jak pandemia Covid-19, która rozpoczęła się w 2019 r., rzucają światło na znaczenie globalnych systemów opieki zdrowotnej oraz ich odporność na nieoczekiwane wyzwania. Covid-19 spowodował nie tylko tragiczne straty ludzkie na całym świecie, ale także zakłócił globalne łańcuchy dostaw, co miało dalekosiężne konsekwencje dla światowej gospodarki,
- ▶ polityczne, obejmujące wojny, konflikty zbrojne i napięcia międzynarodowe, również mają potencjał do wywoływania globalnych kryzysów gospodarczych. Na przykład wojna w Syrii i jej humanitarne oraz migracyjne konsekwencje pokazały, jak konflikty mogą destabilizować regiony oraz generować ogromne fale uchodźców,
- ▶ kataklizmy naturalne, takie jak trzęsienia ziemi, huragany czy susze, choć często są zjawiskami lokalnymi, mogą mieć wpływ na globalne gospodarki, szczególnie w dzisiejszym zglobalizowanym świecie. Przykładem może być trzęsienie ziemi i tsunami w Japonii w 2011

r., które zniszczyło elektrownię jądrową w Fukushima, wpływając na globalne rynki finansowe, łańcuchy dostaw oraz świadomość i postawę społeczną.

Analizując te różnorodne typy kryzysów, ważne jest, by dostrzec, że żaden z nich nie jest izolowanym zjawiskiem. Interakcje między kryzysami finansowymi, zdrowotnymi, politycznymi i naturalnymi mogą prowadzić do skumulowanych efektów, wzmacniając ich negatywne konsekwencje dla globalnej gospodarki i społeczności.

W kontekście rozwiązywania i łagodzenia skutków globalnych kryzysów kluczowe jest zrozumienie, że wymagają one skoordynowanych działań na poziomie międzynarodowym – wymiana informacji, współpraca badawcza i dzielenie się zasobami odgrywają zasadniczą rolę w przygotowaniach globalnej społeczności na przyszłe wyzwania. Tym samym przywódcy państw, organizacje międzynarodowe oraz korporacje muszą aktywnie szukać nowych dróg współpracy, aby minimalizować wpływ kryzysów na ludzkie życie i dobrobyt.

Mechanizmy zabezpieczeń ekonomicznych są kluczowymi narzędziami, które państwa i międzynarodowe instytucje finansowe wykorzystują do zapewnienia stabilności gospodarczej, zwłaszcza w czasach kryzysów globalnych. Te mechanizmy obejmują szeroki wachlarz działań: od polityki monetarnej i fiskalnej, przez zarządzanie rezerwami międzynarodowymi, po regulacje rynku finansowego i międzynarodową współpracę.

Polityka monetarna i fiskalna są podstawą w procesie stabilizacji gospodarek w czasie lub po kryzysie. Banki centralne, wykorzystując narzędzia polityki monetarnej, takie jak kontrola stóp procentowych czy operacje otwartego rynku, wpływają na podaż pieniądza w gospodarce, co z kolei oddziałuje na inflację, konsumpcję, inwestycje i ogólny poziom cen. Przykładem jest obniżka stóp procentowych, której celem jest stymulacja gospodarki poprzez zachęcanie do pożyczania i wydawania pieniędzy. Z drugiej strony, polityka fiskalna zakłada wykorzystanie wydatków rządowych i polityki podatkowej w celu wpływania na aktywność ekonomiczną w danym państwie. Podczas recesji rządy, zwiększając wydatki lub obniżając podatki, stymulują popyt i ożywiają gospodarkę, przykładowo wzrost wydatków publicznych na projekty infrastrukturalne jest działaniem, które przyspiesza gospodarczą aktywność.

Rezerwy międzynarodowe, czyli zapasy walut obcych i złota, przechowywane przez banki centralne (np. poprzez gromadzenie nadwyżek eksportowych czy zaciągnięcie kredytów), pełnią istotną rolę w zachowaniu płynności finansowej. Umożliwiają państwom interwencję na rynku walutowym w celu stabilizacji kursu własnej waluty lub sfinansowanie deficytu bieżącego. Są one również formą ubezpieczenia w czasach kryzysu finansowego, zapewniając dostęp do potrzebnych środków.

Stabilność systemu finansowego zależy również od efektywnego nadzoru i regulacji formalno-prawnych. Organy regulacyjne, takie jak polska Komisja Nadzoru Finansowego : Komisja Papierów Wartościowych i Giełd Stanów Zjednoczonych, nadzorują działalność banków i instytucji finansowych, aby zapewnić im bezpieczeństwo, ograniczyć ryzyko systemowe i chronić konsumentów. Regulacje te mogą obejmować wymogi kapitałowe, ograniczenia w działalności inwestycyjnej czy zasady dotyczące kredytowania.

W okresach kryzysów międzynarodowe wsparcie finansowe jest również kluczowe dla wielu gospodarek – instytucje takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) czy Bank Światowy udzielają kredytów, grantów i pomocy technicznej krajom borykającym się z problemami finansowymi, wspierają również reformy strukturalne i fiskalne niezbędne do osiągnięcia długoterminowej stabilności ekonomicznej.

Mechanizmy zabezpieczeń ekonomicznych są niezbędne do zapewnienia stabilności finansowej i ograniczania wpływu negatywnych zjawisk ekonomicznych na gospodarkę. Wymagają zarówno skoordynowanych działań na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym, aby efektywnie reagować na wyzwania i unikać przyszłych kryzysów.

Zabezpieczenia ekonomiczne na poziomie korporacyjnym są kluczowym elementem strategii zarządzania ryzykiem dla przedsiębiorstw, zapewniając odporność na zewnętrzne szoki i niepewność gospodarczą, jak również pomagają w ochronie zasobów firmy i utrzymaniu płynności finansowej. Skuteczne zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie obejmuje wiele strategii i narzędzi, z których najważniejszymi są dywersyfikacja działalności, odpowiednie ubezpieczenia oraz kompleksowa analiza ryzyka.

Od początku swojego istnienia firmy powinny przeprowadzić szczegółową analizę ryzyka, aby zidentyfikować potencjalne zagrożenia dla

swojej obecnej i przyszłej działalności. Mogą one mieć charakter finansowy, operacyjny, prawny czy technologiczny i na podstawie tej analizy przedsiębiorstwo powinno opracować plan działań, który minimalizuje wpływ zidentyfikowanych ryzyk na działalność. Jednym z kluczowych elementów takich planów jest utworzenie systemów wczesnego ostrzegania i monitorowania, które umożliwią szybką reakcję na zmieniające się warunki rynkowe lub inne czynniki ryzyka.

Dywersyfikacja jest jedną z fundamentalnych strategii zarządzania ryzykiem, która polega na rozproszeniu działalności przedsiębiorstwa na różne produkty, usługi, rynki geograficzne lub branże i zróżnicowaniu inwestycji w celu minimalizacji ryzyka. Taka strategia pozwala na zmniejszenie zależności od jednego źródła przychodów, co jest szczególnie ważne w czasie zawirowań gospodarczych lub gdy pewne sektory gospodarki, w których dane przedsiębiorstwo pracuje, przeżywają kryzys. Dywersyfikacja również otwiera nowe możliwości wzrostu.

Ubezpieczenia są istotnym elementem zabezpieczeń ekonomicznych na poziomie korporacyjnym. Oferują ochronę przed szerokim zakresem ryzyk, od strat materialnych pośrednich czy bezpośrednich, aż po odpowiedzialność cywilną za szkody wobec osób trzecich. Dzięki ubezpieczeniom przedsiębiorstwa mogą skuteczniej zarządzać potencjalnymi stratami, które wynikają nierzadko z nieoczekiwanych zdarzeń, takich jak katastrofy naturalne, awarie techniczne, cyberataki czy kradzieże.

Wybór odpowiednich polis ubezpieczeniowych dostosowanych do specyfiki i rozmiaru działalności jest również jednym z fundamentów dla zapewnienia ochrony przed nieprzewidywanymi czynnikami ryzyka. Dodatkowo ubezpieczenia wspierają ciągłość działania firmy poprzez pokrycie kosztów związanych z odbudową, naprawami czy nawet zastępowaniem utraconych dochodów w przypadku przerw w działalności.

Zabezpieczenia ekonomiczne na poziomie indywidualnym mają kluczowe znaczenie dla zapewnienia stabilności finansowej oraz ochrony przed nieprzewidywanymi wydarzeniami życiowymi. Są one fundamentem, który pozwala nie tylko na bardziej spokojne życie, ale i skuteczne osiąganie długoterminowych celów finansowych. Istnieją trzy główne filary indywidualnych zabezpieczeń ekonomicznych: oszczędności i inwestycje, dywersyfikacja portfela inwestycyjnego oraz ubezpieczenia osobiste i majątkowe.

Oszczędności stanowią podstawę zabezpieczenia ekonomicznego: są one niezbędnym buforem, który zabezpiecza przed niespodziewanymi wydatkami bądź okresami, kiedy dochody mogą być niższe niż zazwyczaj, a inwestowanie z kolei pozwala na pomnażanie zgromadzonych oszczędności i zabezpieczenie przyszłych dochodów. Poprzez inwestycje, takie jak zakup akcji, obligacji, nieruchomości czy inwestycje w fundusze inwestycyjne, jednostki mogą oczekiwać wyższego zwrotu w dłuższej perspektywie, który przełoży się na bardziej komfortowe życie w przyszłości czy bezpieczną emeryturę.

Dywersyfikacja jest kluczowym elementem skutecznego zarządzania portfelem inwestycyjnym, która polega na rozmieszczeniu zasobów finansowych w różnych instrumentach inwestycyjnych i sektorach, co ma na celu zmniejszenie ryzyka związanego z inwestowaniem. Nie wszystkie aktywa reagują w taki sam sposób na zmiany w gospodarce, więc posiadając zdywersyfikowane inwestycje, potencjalne straty w jednym segmencie są równoważone przez zyski w innym. Dywersyfikacja może również obejmować inwestycje w różnych regionach geograficznych, co pozwala unikać ryzyka związanego z niepewnością w konkretnym regionie świata.

Ubezpieczenia są nieodłącznym elementem kompleksowego planowania zabezpieczenia finansowego. Ubezpieczenia osobiste, takie jak na życie, zdrowotne czy na wypadek niezdolności do pracy, chronią przed finansowymi skutkami niespodziewanych wydarzeń losowych, zapewniając wsparcie finansowe w trudnych sytuacjach życiowych. Ubezpieczenia majątkowe, np. od pożaru, kradzieży czy zalania, chronią mienie i aktywa, minimalizując finansową stratę w przypadku ich uszkodzenia lub utraty. Dzięki odpowiednio dobranym polisom można skutecznie zabezpieczyć się przed wieloma ryzykami, które występują w życiu codziennym.

Podsumowując, solidne zabezpieczenie ekonomiczne na poziomie indywidualnym wymaga świadomego planowania i odpowiedzialności: oszczędności i inwestycje, wspierane przez strategie dywersyfikacji oraz właściwie dobrane ubezpieczenia, pozwalają na budowanie i utrzymanie stabilności finansowej przez całe życie, chroniąc jednocześnie przed nieprzewidywanymi wydarzeniami, które mogą mieć miejsce.

Analiza wybranych kryzysów globalnych i stosowanych zabezpieczeń ekonomicznych

Globalny kryzys finansowy (2007–2009), który rozpoczął się od kryzysu na rynku nieruchomości w Stanach Zjednoczonych i szybko rozprzestrzenił się na globalne rynki finansowe. Był to wynik nadmiernego ryzyka podejmowanego przez banki, braku przejrzystości instrumentów finansowych oraz niewystarczającej regulacji rynków finansowych.

Zastosowane zabezpieczenia:

- ▶ polityka monetarna: banki centralne na całym świecie obniżyły stopy procentowe do rekordowo niskich poziomów, aby stymulować gospodarkę,
- ▶ programy ilościowego luzowania: wprowadzenie niekonwencjonalnych środków polityki pieniężnej, takich jak ilościowe luzowanie polegające na skupie aktywów finansowych przez banki centralne, aby zwiększyć płynność w systemie bankowym,
- ▶ wsparcie finansowe: rządy i międzynarodowe instytucje finansowe uruchomiły pakiety ratunkowe dla instytucji finansowych zagrożonych upadłością.

Środki te były kluczowe w stabilizacji rynków finansowych i zapobieganiu globalnej depresji, jednak krytycy zwracają uwagę na długoterminowe skutki, takie jak zwiększenie zadłużenia publicznego i potencjalne ryzyko tworzenia kolejnych baniek spekulacyjnych.

Pandemia Covid-19 (2020–2021), która rozpoczęła się w 2020 r., spowodowała globalny szok dla gospodarek, zakłócając łańcuchy dostaw, zamykając przedsiębiorstwa i powodując masowe bezrobocie.

Zastosowane zabezpieczenia:

- ▶ polityka fiskalna: rządy na całym świecie wprowadziły bezprecedensowe pakiety stymulacyjne obejmujące bezpośrednie subsydia pieniężne dla obywateli, wsparcie dla przedsiębiorstw oraz inwestycje w służbę zdrowia,
- ▶ polityka monetarna: banki centralne obniżyły stopy procentowe i uruchomiły programy skupu aktywów, aby zapewnić płynność finansową,
- ▶ wsparcie międzynarodowe: instytucje takie jak MFW i Bank Światowy zwiększyły dostępność funduszy ratunkowych dla krajów szczególnie dotkniętych pandemią.

Choć te środki były pomocne w łagodzeniu bezpośrednich skutków ekonomicznych pandemii, ich długoterminowe konsekwencje, w tym wzrost zadłużenia publicznego i prywatnego, nadal budzą obawy. Ponadto pandemia ujawniła i pogłębiła istniejące nierówności społeczno-ekonomiczne.

Analiza tych przypadków pokazuje, że skuteczność zabezpieczeń ekonomicznych w czasach kryzysów globalnych zależy od szybkości reakcji, dopasowania zastosowanych środków oraz zdolności do adaptacji w zmieniających się warunkach. Ważne jest również zrozumienie, że środki te mają długoterminowe konsekwencje, które wymagają starannego zarządzania i monitorowania. Kryzysy te podkreślają również znaczenie międzynarodowej współpracy i solidarności w zarządzaniu globalnymi wyzwaniami.

Obecna sytuacja globalnej gospodarki światowej stawia wiele wyzwań, które mogą wpływać na jej stabilność w przyszłości: zmieniające się dynamicznie środowisko ekonomiczne, rosnąca nierówność ekonomiczna, zmiany klimatyczne oraz szybki rozwój technologii – to tylko niektóre z czynników, które będą kształtować przyszłe kierunki w obszarze stabilności ekonomicznej i zabezpieczeń ekonomicznych.

Wyzwania dla globalnej stabilności ekonomicznej:

- ▶ zmiany klimatyczne: coraz bardziej oczywistym wyzwaniem są skutki zmian klimatycznych, które mają bezpośrednie i pośrednie konsekwencje dla globalnej ekonomii. Ekstremalne zjawiska pogodowe nie tylko niosą zagrożenie dla życia i zdrowia społeczeństw, ale również zakłócają łańcuchy dostaw, niszczą infrastrukturę i zasoby naturalne,
- ▶ rozwarstwienie społeczno-ekonomiczne: zwiększająca się przepaść między bogatymi a biednymi w wielu regionach świata prowadzi do niestabilności społecznej, zakłóceń i wyzwań politycznych, które w konsekwencji wpływają na stabilność ekonomiczną,
- ▶ cyberzagrożenia: w erze cyfryzacji cyberzagrożenia stanowią poważne ryzyko dla instytucji finansowych, przedsiębiorstw, a nawet całych rządów, albowiem ataki hackerskie mogą prowadzić nie tylko do utraty danych i środków finansowych, ale również do zakłócenia kluczowych operacji gospodarczych.

Prognozowanie przyszłych kryzysów wymaga zintegrowanego podejścia, które uwzględni szeroki zakres czynników ekonomicznych, politycznych, środowiskowych i technologicznych, a użycie zaawansowanych modeli ekonometrycznych, sztucznej inteligencji i uczenia maszynowego do analizy dużych zbiorów danych może pomóc we wczesnym wykrywaniu sygnałów ostrzegawczych i potencjalnych kryzysów.

Innowacje w zabezpieczeniach ekonomicznych i rola technologii:

- ▶ sztuczna inteligencja (AI) i big data: wykorzystanie AI i dużych zbiorów danych może zrewolucjonizować zarządzanie ryzykiem oraz podejście do zabezpieczeń ekonomicznych poprzez możliwość przewidywania tendencji rynkowych i potencjalnych kryzysów z większą precyzją,
- ▶ blockchain i kryptowaluty: technologia blockchain oferuje nowe możliwości w zakresie bezpieczeństwa transakcji finansowych, zmniejszenia kosztów i zwiększenia przejrzystości. Kryptowaluty i inne produkty finansowe oparte na technologii blockchain mogą z kolei zmieniać strukturę globalnego systemu finansowego,
- ▶ nowe modele ubezpieczeń: zmiany klimatyczne i nowe technologie wymuszają również innowacje w branży ubezpieczeniowej, włączając ubezpieczenia parametryczne, które mogą automatycznie wypłacać środki po spełnieniu konkretnych warunków (np. w przypadku katastrof naturalnych), wystarczy realizacja warunku, który jest mierzalny, obiektywny oraz niezależny od ubezpieczonego.

Wypracowanie skutecznych strategii zabezpieczeń ekonomicznych w obliczu przewidywanych i nieprzewidywanych wyzwań wymaga współpracy na skalę globalną. Innowacje technologiczne mają potencjał do znacznego poprawienia zarządzania ryzykiem i przewidywania kryzysów, lecz równie ważna jest budowa odpornych, zrównoważonych systemów ekonomicznych, które są w stanie przeciwdziałać zarówno obecnym, jak i przyszłym wyzwaniom.

Aleksander Wasiuta

S.S. Ahmed, *The Impact of Food and Global Economic Crises (2008) on Food Security in Egypt*, „African and Asian Studies” 2014, nr 13 (1–2); C. Breisinger, X. Diao, P.A. Dorosh, J. Mbuthia, L. Omune, E.O. Oseko, A. Pradesha, J. Smart, J. Thurlow,

Kenya: Impacts of the Ukraine and global crises on poverty and food security, „International Food Policy Research Institute (IFPRI)” 2022, <https://doi.org/10.2499/p15738coll2.135942> [dostęp 22.02.2024]; J. Finke, *Financial Crisis*, [w:] *The Oxford Handbook of the International Law of Global Security*, R. Geiß, N. Melzer (red.), Oxford University Press, Oxford 2021; G. Mišev, *The security aspects of globalized crises and the phenomenon of generated instability in the post-Soviet space*, „Vojno delo” 2023, nr 75 (1); T. Shabelnyk, T. Marena, M.M. Shabelnyk, *The model of control and risk assessment of foreign economic security of national economies in the conditions of global crisis*, „Journal of International Economic Policy” 2023, nr 1; W. Timothy Coombs, D. Laufer, *Global crisis management – current research and future directions*, „Journal of International Management” 2018, t. 24, nr 3.

ZAGROŻENIA BIOLOGICZNE – odnoszą się do potencjalnych lub rzeczywistych zagrożeń dla zdrowia człowieka lub innych organizmów, wynikających z obecności lub działania żywych czynników biologicznych, które mogą prowadzić do chorób, zakażeń, zatrucia pokarmowego lub istotnych zmian w środowisku naturalnym. Obejmują one zakażenia wywołane przez bakterie, wirusy, zakażenia grzybicze, pasożytnicze oraz zatrucia wywołane różnymi toksynami pochodzenia biologicznego. Zagrożenia te mogą występować w różnych środowiskach, w tym w miejscach pracy, domu, przestrzeni publicznej oraz środowisku naturalnym. Zagrożenia o których mowa mogą być naturalne, takie jak wybuch epidemii lub pandemii, wynikać z działań człowieka, na przykład w sytuacji wypadków laboratoryjnych, zanieczyszczenia środowiska, jak również być efektem zastosowania broni biologicznej lub w atakach bioterrorystycznych. Zagrożenia biologiczne są szczególnie niebezpieczne, ponieważ mogą prowadzić do chorób, zakażeń, zniszczenia upraw roślinnych, strat w hodowli zwierząt i tym samym wpływać m.in. na bezpieczeństwo żywnościowe, a także destabilizować funkcjonowanie państw.

Możemy wyróżnić różne rodzaje zagrożeń biologicznych występujących w różnych kontekstach i środowiskach, które obejmują m.in. choroby zakaźne wywoływane drobnoustrojami chorobotwórczymi wywołujące choroby u ludzi i zwierząt. Choroby te mogą być przenoszone drogą kropelkową, pokarmową, kontaktową oraz przez wektory, takie jak komary i kleszcze. Przykładem chorób zakaźnych może być gruźlica, oспа wietrzna, malaria czy HIV/AIDS. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) prowadzi

szczególną obserwację zapadalności na choroby zakaźne. W ostatnich latach liczba zgonów spowodowanych chorobami zakaźnymi zmniejszyła się. Poczyniono również wielkie postępy w ograniczaniu niektórych chorób zakaźnych wiodących na świecie. Takie choroby jak gruźlica czy HIV/AIDS wypadły z listy 10 najważniejszych światowych przyczyn zgonów w 2019 r. natomiast pozostałe siedem stanowią choroby niezakaźne. Natomiast wciąż dużym problemem jest malaria, na całym świecie według statystyk WHO w roku 2021 odnotowano 247 mln przypadków malarii w 84 krajach endemicznych i jest to wzrost o 2 mln przypadków w porównaniu z rokiem 2020. Wzrosła również liczba zgonów z powodu malarii z 568 tys. w 2019 r. do 625 tys. w roku 2020. Problem jest znaczący, ponieważ w miejscach, gdzie odnotowuje się najwięcej zachorowań, obserwuje się także odporność na stosowane środki ochrony osobistej oraz leczenie dedykowane tej chorobie.

Innym rodzajem zagrożeń biologicznych mogą być epidemie i pandemia. Pandemia, czyli epidemia o szczególnych dużych rozmiarach, obejmująca znaczące obszary geograficzne. Cechą charakterystyczną tych zjawisk jest, wystąpienie choroby zakaźnej o wysokiej zaraźliwości i zdolności do szybkiego rozprzestrzenienia się między ludźmi. Przykładem może być pandemia grypy A/H1N1. Pandemie mogą mieć szczególne znaczenie i konsekwencje dla społeczeństwa, systemów ochrony zdrowia i całej gospodarki. Jedną z ostatnich sytuacji z jakimi borykał się świat była pandemia COVID-19, choroby wywoływanej wirusem SARS-CoV-2. Do końca grudnia 2023 r. odnotowano blisko 773 mln przypadków zachorowań na całym świecie oraz 6,98 mln zgonów. Najbardziej dotknięte zostały regiony obu Ameryk oraz region europejski, łącznie ponad trzy czwarte przypadków. Pandemia COVID-19 ujawniła długotrwałe nierówności w zdrowiu, zakłóciła dostęp do podstawowych leków i usług medycznych. Przyczyniła się także do znacznego pogorszenia się sytuacji ekonomicznej wielu krajów świata w tym Polski. Pandemia w sposób zdecydowany wpłynęła na słabsze systemy opieki zdrowotnej, tym samym zagrażając ciężko wypracowanym korzyściom w zakresie zdrowia i bezpieczeństwa zdrowotnego poczynionym w minionych latach. Dodatkowo wszelkie realizowane działania zapobiegawcze w rozprzestrzenianiu się wirusa tj.: noszenie maseczek, dystans społeczny i odpowiednia higiena były mniej

skuteczne w regionach i miejscach, które były przeludnione (osoby żyjące w ubóstwie) potęgując zagrożenie i pogłębiając nierówności w zdrowiu. Pandemia COVID-19 była wyraźnym przypomnieniem, że choroby zakaźne mogą pojawić się lub powrócić, aby wyrządzić szkodę – potencjalnie wszystkim. Według WHO choroby zakaźne, które wcześniej były pod kontrolą, mogą w wyniku oporności na środki przeciwdrobnoustrojowe, cofnąć ten postęp. Ponadto w międzyczasie zmiany klimatu nadal pogarszają środowiskowe i społeczne uwarunkowania zdrowia fizycznego i psychicznego, stwarzając ogromne ryzyko dla wszystkich.

Bakterie, wirusy, grzyby i toksyny mogą zanieczyścić żywność i wodę, prowadząc do zatruc pokarmowych. Zatrucia pokarmowe są kolejnym rodzajem zagrożeń biologicznych. Konsekwencje oraz liczba zatruc może być związana m.in. z niewłaściwym przechowywaniem i przygotowywaniem posiłków oraz z niewłaściwą higieną, tu szczególne znaczenie ma miejsce spożywania posiłków oraz środowisko w jakim żyje człowiek. Objawy zatrucia pokarmowego mogą obejmować ból brzucha, nudności, biegunkę, wysoką temperaturę ciała. Zatrucia zazwyczaj rozwijają się gwałtownie, natomiast czas trwania i przebieg zależy od rodzaju patogenu i trwa zwykle do 3 dni. Kluczowe znaczenie dla zapobiegania tego typu incydentom ma przede wszystkim dbałość o przestrzeganie zasad higieny oraz np. pozyskiwanie produktów spożywczych ze sprawdzonych źródeł.

Kolejnym rodzajem zagrożeń biologicznych są zakażenia szpitalne oraz te do których dochodzi w miejscach pracy. Kluczową rolę odgrywają panujące warunki sanitarne w pomieszczeniach w których przebywają ludzie. W ramach zakażeń szpitalnych obserwuje się szczególnie oporne na leczenie patogeny. Powodem jest tu niewłaściwa higiena rąk, ale też zanieczyszczenia środowiska szpitalnego i nadużywanie antybiotyków. Aby zapobiegać zakażeniom, szczególnie ważna jest tu zasada dotycząca przestrzegania procedur aseptyki i antyseptyki. W miejscach pracy niemal 30% chorób zawodowych wynika z kontaktu z wirusami i innymi chorobami zakaźnymi, takimi jak borelioza, WZW typu C i gruźlica. Dla zwiększenia bezpieczeństwa ważne jest, aby pracodawcy dokonywali regularnej oceny ryzyka w miejscu pracy, a także kluczowe jest informowanie pracowników o potencjalnych zagrożeniach i szkolenia ich w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy.

Zagrożenia biologiczne mogą również wynikać z zanieczyszczenia biologicznego środowiska. Wirusy, bakterie, pleśń, grzyby i inne mikroorganizmy mogą prowadzić do zanieczyszczenia gleby, wody lub powietrza. Co może mieć negatywny wpływ na organizmy żywe i ekosystemy naturalne. Zanieczyszczenia biologiczne mogą prowadzić do rozwoju wielu niebezpiecznych chorób zakaźnych i pasożytniczych, a ich źródłem często są ścieki, działalność rolnicza, zrzuty przemysłowe, odpady gospodarstw domowych lub działalność inwentarza żywego. W tym przypadku ważne są działania zapobiegawcze, które dotyczą przestrzegania higieny, ale też właściwe gospodarowanie odpadami, oczyszczanie ścieków oraz regularna kontrola emisji zanieczyszczeń z działalności przemysłowej i rolniczej.

Trudno jest jednoznacznie określić skalę niebezpieczeństwa wynikającą z zagrożeń biologicznych z uwagi na dużą różnorodność patogenów, różnych miejsca i okoliczności ich występowania oraz siły oddziaływania na organizmy żywe. Niektóre z powszechnie występujących patogenów w środowisku naturalnym, mogą być wykorzystane przez człowieka w sposób nielegalny oraz celowy, jako broń biologiczna lub w atakach bioterrorystycznych, jest to szczególnie niebezpieczny rodzaj zagrożeń biologicznych i stanowi poważne zagrożenie dla ludzi i bezpieczeństwa państwa. Ataki bioterrorystyczne mogą być wymierzone nie tylko w stosunku do człowieka, lecz także zwierząt oraz roślin. Przyczyną takich działań mogą być pobudki religijne, polityczne lub społeczne, celem natomiast wywołanie paniki, lęku, chaosu społecznego i spowodowanie destabilizacji gospodarki. Czynniki, które mogą być potencjalnie wykorzystane w ataku, rozróżnia się m.in. pod względem zjadliwości, śmiertelności czy siły rażenia. Czynniki szczególnie niebezpieczne zostały sklasyfikowane przez Centrum Kontroli Chorób i Zapobiegania (CDC – Centers for Disease Control and Prevention). W ramach tej klasyfikacji wyróżniono 3 kategorie, gdzie do kategorii A zaliczono patogeny najniebezpieczniejsze dla człowieka, ale też takie, które łatwo się rozprzestrzeniają oraz charakteryzują się długą przeżywalnością w środowisku, a w przypadku niektórych czynników w tej kategorii wystarczy niewielka ich liczba, aby wywołać chorobę – przykładowo *Francisella tularensis* – wywołująca Tularamię u ludzi – już 10–50 pojedynczych drobnoustrojów powoduje chorobę, jeśli zakażenie nastąpi poprzez inhalację lub przez skórę czy śluzówki. Innymi

przykładami patogenów w tej kategorii są: *Yersinia pestis* – wywołująca dżumą, *Bacillus anthracis* – wąglika, *Ortopoxviridae* – ospę prawdziwą oraz *Filoviridae* – gorączkę krwotoczną Ebola. W kategorii B również znajdują się niebezpieczne patogeny charakteryzujące się łatwym rozprzestrzenianiem, ale trudniejsze do utrzymania w środowisku i cechujące się umiarkowaną zachorowalnością i niską śmiertelnością, np. *Brucella abortus* – wywołująca chorobę brucelozę, *Coxiella burnetti* – gorączkę Q czy *Vibrio cholerae* – cholera. Natomiast w kategorii C znajdują się nowo powstałe środki, które mogą stać się przedmiotem manipulacji genetycznej (zwiększając zjadliwość i lekooporność), cechujące się stosunkowo wysoką chorobotwórczością i śmiertelnością, a ich użycie może mieć istotne znaczenie dla zdrowia publicznego, np. *Flavivirus* – wywołujący żółta febra – czy *Nipah virus* – malajskie zapalenie mózgu.

Podstawą zapewniania bezpieczeństwa biologicznego jest znajomość czynników chorobotwórczych oraz metod ich zwalczania, co wymaga stałego monitorowania i analiz. Niepewność i obawy są związane z możliwością powstania nowego, nieznanego patogenu, którego siła rażenia będzie ogromna. Pojawienie się nowego drobnoustroju wymaga jego poznania i opracowania strategii postępowania, a także czasu i zaangażowania wielu instytucji, co wpływa na poczucie bezpieczeństwa, a także stanowi wyzwanie dla działalności służb i dedykowanych do tego typu zagrożeń podmiotów. Nie można wykluczyć sytuacji, w której rozprzestrzenianie się nowej choroby będzie szybsze niż możliwość reakcji służb. Scenariusz taki jest możliwy, ponieważ współczesne metody prowadzenia walk nie wykluczają zamierzonego ataku z wykorzystaniem czynnika biologicznego, który może być poddany modyfikacji genetycznej. W przypadku zagrożeń biologicznych ważny jest również sposób przedostania się patogenu do organizmu człowieka. Najbardziej niebezpieczne są te, które zostałyby rozpylone i zainhalowane do płuc w sytuacji potencjalnego ataku.

Większość patogenów klasyfikowanych przez CDC jako możliwe do zastosowania w atakach występuje w środowisku w sposób naturalny i rejestruje się przypadki zachorowań i zgonów na różne choroby zakaźne na całym świecie. Najniebezpieczniejszą chorobą jest endemicznie występująca w regionie Afryki subsaharyjskiej gorączka krwotoczna Ebola. Aktualnie wskaźnik śmiertelności wynosi ok. 50%. Z uwagi na zjadliwość

patogenu były nim zainteresowane grupy terrorystyczne, m.in. sekta Aum Shinrikyo. W 1992 r. przywódca tej organizacji Shoko Asohara przybył wraz z 40 swoimi wyznawcami do Zairu, aby jak twierdził, nieść pomoc osobom zakażonym. Raport Stałego Podkomitetu Śledczego Senatu Stanów Zjednoczonych mówi jednak, że wyprawa ta miała na celu właśnie pozyskanie próbek wirusa, aby go później użyć w ataku biologicznym.

Ryzyko związane z zachorowaniem/zakażeniem rośnie wraz z podróżami w regiony, gdzie występują niebezpieczne patogeny. Ma na to wpływ wiele czynników, od stanu zdrowia pojedynczego człowieka, przez warunki sanitarne panujące w danym kraju, stopnia endemiczności regionu po podjęte działania ochronne w ramach szeroko rozumianej profilaktyki zdrowotnej. Badania osób podróżujących w regiony, gdzie są złe warunki sanitarne i panuje klimat gorący, wykazały, że podczas 3-miesięcznej podróży ryzyko związane z wystąpieniem jakichkolwiek problemów zdrowotnych wynosi 60–70%, a u 26% pojawiają się problemy zdrowotne po powrocie z podróży. Ryzyko dotyczy również możliwości zawleczenia patogenu do innego kraju, co rozpoczęłoby epidemię. Dlatego, aby zapewnić bezpieczeństwo biologiczne, konieczne jest stałe, bieżące monitorowanie i poszerzanie wiedzy na temat patogenów, chorób nimi wywoływanych oraz epidemiologii, a także nadzór nad zanieczyszczeniami środowiska. Skuteczne zarządzanie zagrożeniami biologicznymi wymaga współpracy na wielu poziomach krajowych i międzynarodowych. Istotne jest wdrożenie działań prewencyjnych, takich jak szczepienia ochronne oraz edukacja w zakresie zagrożeń zdrowotnych, ale także promowanie w zakresie szeroko rozumianej higieny osobistej czy środków ochrony osobistej ważnych dla zmniejszenia ryzyka wystąpienia chorób zakaźnych i innych problemów biologicznych. Kluczowe jest również odpowiednie przygotowanie służb oraz instytucji, w tym systemów opieki zdrowotnej, na sytuację niebezpieczną z punktu widzenia zdrowia publicznego.

Zagrożenia biologiczne stanowią istotne wyzwanie dla zdrowia publicznego, bezpieczeństwa państwa i środowiska naturalnego. Efektywne zarządzanie tymi zagrożeniami wymaga współpracy na wielu poziomach oraz wdrożenia działań prewencyjnych, permanentnego monitorowania, przygotowania i właściwego reagowania tak, aby w sytuacji wystąpienia

zagrożenia móc podjąć skuteczne i niezbędne działania dla ochrony życia i zdrowia społeczeństwa.

Żaneta Mrożek

K. Chomiczewski, J. Kocik, M.T.Szkoda, *Bioterroryzm. Zasady postępowania lekarskiego*, PZWL, Warszawa 2002; M. Prusakowski, *Bioterror: jak nie dać się zabić*, Tower Press, Gdańsk 2001; M. Żuber, *Broń masowego rażenia w działalności terrorystycznej*, Warszawa 2015; Płusa T., *Współczesne zagrożenie patogenami biologicznymi*, Warszawa 2015; B. Michailiuk, *Broń biologiczna jako zagrożenie bezpieczeństwa państwa*, AON, Warszawa 2015; K. Korzeniewski, *Medycyna podróży. Kompendium*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2016; P. Moore, *Tajemnicze choroby współczesnego świata. Nowe zagrożenia wirusy, bakterie, zarazki*, Bellona, Warszawa 2009; S.Wasiuta, *Broń biologiczna*, [w:] *Encyklopedia Bezpieczeństwa*. W 4 tomach, (red.) O.Wasiuta, S.Wasiuta. T.1 – A-C; Wydawnictwo Libron, Kraków 2021; E. Mróz, E.Dworniczek, *Zagrożenia biologiczne*, [w:] J.Jakubaszko (red.), *Ratownik medyczny*, Górnicki Wydawnictwo Medyczne, Wrocław 2010; B. Michailiuk, *Broń biologiczna i bioterroryzm*, „Zeszyty Naukowe AON” 2016, nr 1(102); G.D. Koblenz, *Biosecurity Reconsidered: Calibrating Biological Threats and Responses*, „International Security” 2010, nr 34(4); K. Chomiczewski, *Patogeny zwierzęce jako broń biologiczna*, „Przegląd Epidemiologiczny” 2003, nr 57; M. Weiner, K. Tarasiuk, *Uwarunkowania prawne współczesnego bioterroryzmu*, „Rozprawy Społeczne” 2017, nr 11(3); *Ebola virus disease*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ebola-virus-disease> [dostęp 20.03.2024]; CDC, *Bioterrorism Agents/Diseases*, <https://emergency.cdc.gov/agent/agentlist-category.asp> [dostęp 21.03.2024]; *The top 10 causes of death*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death> [dostęp 21.03.2024]; WHO, *World health statistics 2023: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals*, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240074323> [dostęp 20.03.2024]; *Coronavirus disease (COVID-19)*, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> [dostęp 20.03.2024]; X. Kruszewska, *Choroby zakaźne polskich pracowników*, <https://zdrowiewpracy.pl/zdrowie-pracownika/choroby-zakazne-pracownikow/> [dostęp 22.03.2024]; *Skażenie biologiczne*, <https://www.renovablesverdes.com/pl/ska%C5%BCenie-biologiczne/> [dostęp 22.03.2024]; European Environment Agency, *Czym jest zanieczyszczenie środowiska?*, <https://www.eea.europa.eu/pl/sygnal42y/sygnaly-2020/infografika/czym-jest-zanieczyszczenie-srodowiska/view> [dostęp 23.03.2024].

ZAKAZANE ŚRODKI I METODY WALKI – szereg działań i narzędzi, których zastosowanie jest złamaniem międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych (MPH) i może być uznane za zbrodnię wojenną. MPH przez wieki rozwijało się, formułując reguły prowadzenia działań wojennych w konfliktach zbrojnych. Do jego zrozumienia niezbędne jest poznanie jego głównych zasad: równości stron, konieczności wojskowej, humanitarnego traktowania, proporcjonalności i rozróżnienia.

Zasada równości stron dotyczy równych praw i obowiązków stron walczących – zgodnie z tą zasadą reguły i normy MPH stosuje się jednako do każdej ze stron walczących, bez względu na jej status prawny czy polityczny, przyczyny prowadzenia działań zbrojnych czy cel prowadzenia wojny; oznacza to, że każda ze stron walczących ma taki sam zakres praw i obowiązków wynikających z MPH i każdy chroniony jest tak samo.

Zasada konieczności wojskowej polega na tym, że w czasie konfliktu zbrojnego kombatanci mogą zniszczyć wszystko, czego zniszczenie jest konieczne z punktu widzenia wojskowego, ale nic ponad to; można powiedzieć, że wolno jest „musieć wygrać wojnę”. W przypadku, gdy konieczność wojskowa przemawia za zaatakowaniem danego obiektu, lecz wśród potencjalnych ofiar znajdują się cywile, atakujący powinien kierować się zasadą proporcjonalności. Możliwe jest uchylenie ochronnego statusu ze względu na stanowczą lub podobnie określaną (np. bezwzględną) konieczność wojskową w stopniu koniecznym dla osiągnięcia zakładanej korzyści wojskowej. Jednak w większości przypadków to zasada humanitaryzmu przeważa.

Zasada humanitaryzmu, inaczej zasada humanitarnego traktowania, mówi o tym, że osoby chronione w konflikcie zbrojnym (osoby cywilne, jeńcy wojenni, osoby ranne, chorzy, rozbitkowie) powinny być w każdym czasie traktowane humanitarnie. Kładzie ona nacisk na zapobieganie ludzkim cierpieniom, ich łagodzenie i bezstronne udzielanie pomocy wyłącznie według kryterium nagłości i pilności. Każdego należy traktować tak, aby mógł spełnić swoje potrzeby fizyczne i psychiczne. Wiąże się z tym zakaz zadawania „zbędnego cierpienia”. Zasada ta zapisana jest m.in. w czterech Konwencjach Genewskich z 1949.

Zasada proporcjonalności to próba znalezienia równowagi między zasadą humanitarnego traktowania a zasadą konieczności wojskowej.

Jak wcześniej wspomniano, żaden budynek nie jest chroniony tylko dlatego, że znajdują się w nim cywile. Jeśli spodziewana korzyść wojskowa przewyższa ewentualne straty w cywilach, można przeprowadzić atak. Dobierając środki i metody ataku, planujący atak powinni jednak przedsięwziąć wszystkie praktycznie możliwe środki ostrożności w celu uniknięcia, a przynajmniej sprowadzenia do minimum, niezamierzonych strat w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych i szkód w dobrach o charakterze cywilnym; powinni również powstrzymać się od podjęcia ataku, który mógłby spowodować niezamierzone straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienie osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub takie straty i szkody łącznie, których rozmiary byłyby nadmierne w stosunku do oczekiwanej konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej. Walczący nie mają nieograniczonego arsenału metod i środków walki. Nie mogą bowiem używać broni, która wywołuje nadmierne cierpienie. Dlatego też zakazano użycia broni biologicznej czy chemicznej, min przeciwpiechotnych, broni zapalającej, oslepiającej, pozostawiającej niewykrywalne odłamki czy ładunki wybuchowe, broni kasetowej. Zasada obowiązuje od wejścia w życie Deklaracji Petersburskiej (1868), później zawierały ją Regulamin Haski i Klauzula Martensa.

Zasada rozróżnienia polega na tym, że podczas prowadzenia operacji wojskowych w każdym czasie należy dokonywać rozróżnienia między osobami aktywnie biorącymi udział w działaniach zbrojnych (kombatan-tami) a ludnością cywilną oraz między celami wojskowymi a obiektami cywilnymi. Walczący mogą zabijać/ranić innych kombatan-tów lub osoby, które wezmą bezpośredni udział w działaniach zbrojnych, natomiast nie mogą atakować osób chronionych. Nie wolno niszczyć mienia cywilnego, lecz można atakować wszelkie obiekty wojskowe, czyli takie, które ze względu na swoją naturę, rozmieszczenie, przeznaczenie czy wykorzystanie wnoszą istotny wkład do działalności wojskowej, a ich całkowite lub częściowe zniszczenie, zajęcie, zneutralizowanie daje określoną korzyść. To na przeprowadzających operacje zbrojne ciąży obowiązek sprawdzenia, czy planowany cel ataku ma charakter cywilny czy wojskowy. Jednocześnie osoby cywilne i szczególnie chronione tracą swój szczególny status, jeśli biorą udział w działaniach zbrojnych (tracą go na czas brania udziału).

Bezpośrednie branie udziału oznacza takie działanie, które może zaszkodzić wrogowi.

Konsekwencją zasady rozróżnienia jest zakaz dokonywania tzw. ataków bez rozróżnienia (*indiscriminate attacks*). Art. 51 ust. 4 Protokołu Dodatkowego I do Konwencji Genewskich stanowi, że określenie ataki „bez rozróżnienia” oznacza:

- ▶ ataki, które nie są skierowane przeciwko określonemu celowi wojskowemu;
- ▶ ataki, w których stosuje się metody i środki walki, jakie nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego;
- ▶ ataki, w których stosuje się metody i środki walki, których skutki nie mogą być ograniczone i w następstwie tego w każdym z tych wypadków mogą godzić bez rozróżnienia w cele wojskowe i w osoby cywilne lub w dobra o charakterze cywilnym.

Ataki traktowane jako ataki bez rozróżnienia to „ataki w postaci bombardowania, niezależnie od zastosowanych metod i środków, które jako jeden cel wojskowy traktują pewną liczbę celów wojskowych wyraźnie zarysowanych i odróżniających się, położonych w mieście, na wsi lub w innej strefie obejmującej podobne skupienie osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym” („ataki dywanowe”) oraz „ataki, co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową” (czyli z naruszeniem zasady proporcjonalności). Za broń, która nie jest w stanie rozróżnić między celami wojskowymi a osobami/obiektami cywilnymi, uważa się m.in. broń kasetową, miny przeciwpiechotne czy napalm.

Prawo międzynarodowe reguluje stosowane w konfliktach zbrojnych środki walki w następujący sposób:

- ▶ nie wolno używać trucizny i broni zatrutej (np. kule pokryte trucizną, zatrucie czy zanieczyszczanie studni);
- ▶ zakazane jest używanie broni chemicznej i bakteriologicznej;
- ▶ nie wolno używać broni, pocisków lub innych środków mogących zadawać zbyteczne cierpienia;

- ▶ zakazane jest używanie środków masowej zagłady (godzą w ludność cywilną, która jest pod ochroną prawa wojennego);
- ▶ nie wolno używać pocisków wybuchających lub zawierających substancje piorunujące czy zapalne, wagi mniejszej niż 400 g (pociski eksplodujące małego kalibru);
- ▶ nie wolno używać kul, które łatwo rozszerzają się lub spłaszczają w ciele, takich jak kule w twardej powłoce, niepokrywającej całkowicie ołowiu lub nacinanej (tzw. kule dum-dum);
- ▶ nie wolno używać różnych rodzajów pocisków odłamkowych, których zasadnicze działanie polega na rażeniu odłamkami niemożliwymi do wykrycia za pomocą promieni Röntgena (np. pociski-strzałki *fléchettes*);
- ▶ zakazane jest używanie min przeciwpiechotnych;
- ▶ zakazane jest używanie amunicji kasetowej;
- ▶ nie wolno używać broni zapalającej;
- ▶ zakazane jest używanie włóczni i harpunów z zadziorami lub zębatych bagnetów;
- ▶ nie wolno używać torped niekierowanych;
- ▶ zakazane jest stosowanie pułapek.

Czymś innym niż „środki” są „metody” prowadzenia działań zbrojnych. Stosowane w konfliktach zbrojnych metody walki są regulowane przez prawo międzynarodowe w następujący sposób:

- ▶ zakazane jest stosowanie głodu jako metody walki;
- ▶ zakazane jest niszczenie elementów budownictwa niezbędnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb cywilów;
- ▶ nie wolno zdradziecko ranić lub zabijać osób należących do ludności lub do armii nieprzyjacielskiej;
- ▶ nie wolno ranić lub zabijać nieprzyjaciela, który – złożąwszy broń lub nie dysponując już środkami obrony – prosi o łaskę (*hors de combat* to określenie żołnierza, który jest niezdolny do pełnienia swoich wojskowych funkcji, może to być zestrzelony pilot, lecz także każdy chory lub ranny; żołnierze *hors de combat* mają zagwarantowane specjalne przywileje i ochronę);
- ▶ nie wolno atakować spadochroniarzy;
- ▶ nie wolno ogłaszać, że nikomu nie będzie darowane życie;

- ▶ nie wolno niszczyć lub konfiskować własności nieprzyjacielskiej, chyba że wymaga tego konieczność wojenna;
- ▶ zakazane są łupiestwo i grabież;
- ▶ nie wolno używać podstępów lub oszustwa jako metody walki;
- ▶ zakazane jest wiarołomstwo;
- ▶ nie wolno atakować, w tym bombardować, niebroniących się miast, osiedli czy budynków oraz dóbr kultury (są to cele cywilne);
- ▶ zakazane jest nagłe zrywanie zawieszenia broni bez powiadomienia drugiej strony;
- ▶ zakazane jest stosowanie metody „spalonej ziemi”.

Najważniejszymi aktami prawnymi, w których znajdziemy wyżej wymienione zasady, są konwencje, regulaminy i protokoły. Regulamin Haski (Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej), czyli załącznik do Konwencji Haskich z 1899 i z 1907 r. wylicza środki i metody, które wolno stosować. W 1948 r. w Nowym Jorku podpisano Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. W 1949 r. w Genewie podpisano słynne cztery Konwencje Genewskie o ochronie ofiar wojny:

- ▶ I o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych na lądzie;
- ▶ II o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu;
- ▶ III o traktowaniu jeńców wojennych;
- ▶ IV o ochronie osób cywilnych podczas wojny.

W 1977 do Konwencji Genewskich dodano Protokoły Dodatkowe:

- ▶ I dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych;
- ▶ II dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych.

Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami, została sporządzona w Genewie 10 października 1980 r. Do Konwencji dołączono 3 protokoły:

- ▶ I w sprawie niewykrywalnych odłamków;
- ▶ II w sprawie zakazów lub ograniczeń użycia min, min pułapek i innych urządzeń (z załącznikiem technicznym);

- III w sprawie zakazów lub ograniczeń użycia broni zapalających.

IV Protokół w sprawie laserowych broni oślepiających dodano w 1995 r., obowiązuje od 1998 r. Zaś V Protokół o wybuchowych pozostałościach wojennych dodano w 2003 r., obowiązuje od 2006 r.

Wszystkie te akty prawne mają na celu karanie działań, które jednak mimo obowiązującego międzynarodowego prawa humanitarnego ciągle występują, i zapobieganie im. Wyżej wymienione zasady i zakazy są nągminnie łamane w konfliktach zbrojnych, zarówno międzynarodowych, jak i niemiędzynarodowych na całym świecie. Tragicznym przykładem mogą być prowadzone w Ukrainie działania Rosji i popełniane tam zbrodnie wojenne m.in. przez atakowanie celów cywilnych.

Małgorzata Cichy

A.Clapham, P.Gaeta, *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2015; *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej*, Dz.U. 1927, nr 21 poz. 161; *Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami*, Dz.U. 1984 nr 23 poz. 104; *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, Dz.U. 1952 nr 2 poz. 9; *Konwencje o ochronie ofiar wojny*, Dz.U.1956.38.171, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencje-o-ochronie-ofiar-wojny-genewa-1949-08-12-16783214> [dostęp 13.03.2024]; *Protokoły Dodatkowe do Konwencji Genewskich*, Dz.U.1992.41.175, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/protokoly-dodatkowe-do-konwencji-genewskich-z-12-sierpnia-1949-r-16794697> [dostęp 14.03.2024].

ZESPÓŁ REAGOWANIA NA INCYDENTY BEZPIECZEŃSTWA KOMPUTEROWEGO (ang. Computer Security Incident Response Team, CSIRT) –zespół ekspertów powołany do oceny, dokumentowania i reagowania na incydenty bezpieczeństwa komputerowego (incydent to zdarzenie, które ma lub może mieć niekorzystny wpływ na cyberbezpieczeństwo). Zespoły te prowadzą również prace badawcze, analityczne i edukacyjne w zakresie cyberbezpieczeństwa. W Polsce działają 3 zespoły na poziomie krajowym (CSIRT GOV, CSIRT MON i CSIRT NASK) oraz liczne zespoły sektorowe lub powiązane z działaniem konkretnej organizacji (np. CSIRT powołany przez Centrum e-Zdrowia na potrzeby sektora

Ochrony Zdrowia lub CSIRT Komisji Nadzoru Finansowego). Na stronie ENISA (ang. The European Union Agency for Cybersecurity, pol. Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa) dostępna jest interaktywna mapa rozmieszczenia Zespołów Reagowania na Incydynty Bezpieczeństwa Komputerowego w krajach Unii Europejskiej; na początku roku 2024 na mapie uwzględniono 581 zespołów, z czego 38 w Polsce.

W dokumentach i literaturze przedmiotu opisującej działania różnych zespołów reagowania na zagrożenia w cyberprzestrzeni pojawiają się jeszcze, poza nazwą „CSIRT”, nazwy takie jak CERT (ang. Computer Emergency Response Team), IRT (ang. Incident Response Team) lub CIRT (ang. Computer Incident Response Team). Pomimo pewnych różnic w definiowaniu zadań poszczególnych zespołów najczęściej tych nazw używa się zamiennie.

Zgodnie z Ustawą o Krajowym Systemie Cyberbezpieczeństwa w Polsce działają 3 Zespoły Reagowania na Incydynty Bezpieczeństwa Komputerowego:

- ▶ CSIRT GOV – prowadzony przez Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego;
- ▶ CSIRT MON – prowadzony przez Ministra Obrony Narodowej, funkcjonujący w ramach Dowództwa Komponentu Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni;
- ▶ CSIRT NASK – prowadzony przez Naukową i Akademicką Sieć Komputerową – Państwowy Instytut Badawczy.

Głównym celem działania krajowych Zespołów Reagowania na Incydynty Bezpieczeństwa Komputerowego jest zapewnienie spójnego i kompletnego systemu zarządzania ryzykiem w obszarze cyberbezpieczeństwa na poziomie krajowym, w tym przeciwdziałanie zagrożeniom cyberbezpieczeństwa i koordynacja obsługi zgłoszonych incydentów. Wszystkie 3 Zespoły zobowiązane są do współpracy ze sobą oraz z innymi organami właściwymi do spraw cyberbezpieczeństwa w kraju.

Do zadań CSIRT MON, CSIRT NASK i CSIRT GOV (pełna i szczegółowa lista zadań została określona w art. 26 Ustawy o Krajowym Systemie Cyberbezpieczeństwa) należą m.in.:

- ▶ monitorowanie zagrożeń cyberbezpieczeństwa i incydentów na poziomie krajowym;

- ▶ szacowanie ryzyka związanego z ujawnionym zagrożeniem cyberbezpieczeństwa oraz zaistniałymi incydentami;
- ▶ przekazywanie informacji dotyczących incydentów i ryzyk podmiotom krajowego systemu cyberbezpieczeństwa;
- ▶ wydawanie komunikatów o zidentyfikowanych zagrożeniach cyberbezpieczeństwa;
- ▶ reagowanie na zgłoszone incydenty;
- ▶ klasyfikowanie incydentów, w tym incydentów poważnych oraz incydentów istotnych, jako incydenty krytyczne oraz koordynowanie obsługi incydentów krytycznych i zmiana klasyfikacji incydentów w określonych przypadkach (klasyfikowanie incydentów związane jest z oceną skutków danego incydentu – np. czy incydent może zaszkodzić bezpieczeństwu lub porządkowi publicznemu, interesom międzynarodowym bądź prawu i wolnościom obywatelskim albo życiu i zdrowiu ludzi);
- ▶ przekazywanie do innych państw, w tym państw członkowskich Unii Europejskiej, a także przyjmowanie z tych państw informacji o określonych typach incydentów, które dotyczą dwóch lub większej liczby państw członkowskich;
- ▶ opracowywanie i przekazywanie określonym podmiotom różnego rodzaju zestawień i raportów o identyfikowanych zagrożeniach i incydentach cyberbezpieczeństwa;
- ▶ zapewnienie możliwości prowadzenia prac analitycznych oraz badawczo-rozwojowych (m.in. zaawansowanych analiz złośliwego oprogramowania oraz analiz podatności, monitorowania wskaźników zagrożeń cyberbezpieczeństwa, rozwijania narzędzi i metod do wykrywania oraz zwalczania zagrożeń cyberbezpieczeństwa, opracowywania standardów, rekomendacji i dobrych praktyk w zakresie cyberbezpieczeństwa, wspierania podmiotów krajowego systemu cyberbezpieczeństwa, prowadzenia działań z zakresu budowania świadomości oraz edukacji w obszarze cyberbezpieczeństwa).

Każdy z zespołów koordynuje obsługę incydentów zgłaszanych przez różne podmioty: CSIRT MON zajmuje się incydentami zgłoszonymi m.in. przez podmioty podległe Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego

nadzorowane oraz określonych przedsiębiorców realizujących zadania na rzecz Sił Zbrojnych; CSIRT NASK – incydentami zgłoszonymi m.in. przez jednostki sektora finansów publicznych lub podległe organom administracji rządowej, instytuty badawcze, część dostawców usług cyfrowych i operatorów usług kluczowych oraz osoby fizyczne; a CSIRT GOV – incydentami zgłoszonymi m.in. przez jednostki sektora finansów publicznych oraz podległe Prezesowi Rady Ministrów lub przez niego nadzorowane i Narodowy Bank Polski. Jeśli Zespół otrzymał zgłoszenie o incydencie, a nie jest właściwym podmiotem do jego obsługi, to oczywiście jest zobowiązany niezwłocznie przekazać informację do właściwego CSIRT.

Na stronie internetowej CSIRT GOV można znaleźć informacje o tworzeniu systemu ARAKIS-GOV, czyli systemu wczesnego ostrzegania o zagrożeniach w Internecie, który ma wspierać podmioty administracji państwowej i operatorów infrastruktury krytycznej w zapewnieniu ochrony zasobów teleinformatycznych. System ARAKIS-GOV dostarcza informacje o nowych zagrożeniach pojawiających się w Internecie (np. nowych typach ataków lub trendach aktywności złośliwego oprogramowania) oraz zagrożeniach lokalnych (np. związanych z zainfekowaniem sieci wewnętrznej lub próbach skanowania). Przystąpienie do systemu ARAKIS-GOV jest bezpłatne, a został on już wdrożony w ponad 140 instytucjach administracji publicznej. CSIRT GOV publikuje także coroczny dokument „Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP”, w którym przedstawia m.in. statystyki incydentów koordynowanych przez zespół, analizę zidentyfikowanych zagrożeń i ocenę bezpieczeństwa systemów IT.

Dla użytkownika Internetu szczególne znaczenie ma działalność CSIRT NASK – zespół ten udostępnia narzędzia do zgłaszania incydentów przez osoby fizyczne. Każdy internauta, za pomocą serwisu internetowego CERT.PL Zgłoś incydent, może zgłosić domenę internetową służącą do wyłudzeń danych i środków finansowych, podejrzane wiadomości SMS-owe lub e-mailowe (np. zawierające podejrzane załączniki, szantaż lub będące rodzajem wiadomości phishingowej), oszustwo (np. fałszywe sklepy internetowe lub próby podszywania się), złośliwe oprogramowanie (np. próbki wirusów lub pliki zaszyfrowane oprogramowaniem typu ransomware) lub podatności (np. błędy w oprogramowaniu lub aplikacjach internetowych). Dodatkowo, CSIRT NASK obsługuje serwis internetowy

Dyżurnet, związany z obowiązkiem ustawowym Zespołu do prowadzenia działalności w zakresie zgłaszania i analizy przypadków dystrybucji, rozpowszechniania lub przysyłania pornografii dziecięcej. W serwisie Dyżurnet można zgłaszać wykryte w Internecie nielegalne treści, takie jak materiały przedstawiające seksualne wykorzystywanie dziecka, materiały przedstawiające twardą pornografię (obejmującą treści przedstawiające przemoc lub posługiwanie się zwierzęciem), treści propagujące rasizm i ksenofobię oraz inne nielegalne treści (treści, które nie dotyczą żadnej z wymienionych wcześniej kategorii, ale zawierają materiały takie jak np. propagowanie lub pochwalanie zachowań o charakterze pedofilskim lub uwodzenie dziecka poniżej 15 roku życia przez Internet). CSIRT NASK prowadzi również portal internetowy CyberPolicy, w którym publikowane są treści na temat cyberbezpieczeństwa, m.in. takie jak informacje o nowych regulacjach prawnych w tym obszarze, dokumentach strategicznych (polskich, europejskich lub ogólnie międzynarodowych) w kwestii cyberbezpieczeństwa, dobrych praktykach i partnerstwach, a także liczne publikacje (w tym wywiady eksperckie i analizy). Dostępne są również dokumenty podsumowujące działalność CSIRT NASK, np. *Raport roczny zespołu Dyżurnet.pl* lub *Raport roczny z działalności CERT Polska: Kraj-obraz bezpieczeństwa polskiego Internetu*.

W ramach Unii Europejskiej działa Sieć Zespołów Reagowania na Incydenty Bezpieczeństwa Komputerowego (ang. The European Union CSIRTs Network), w skład której wchodzi zespoły CSIRT wyznaczone przez państwa członkowskie UE, CERT-EU, a Komisja Europejska uczestniczy w sieci w charakterze obserwatora. Misją Sieci CSIRT są m.in.:

- ▶ wymiana informacji pomiędzy zespołami;
- ▶ wsparcie i (ewentualne) wdrożenie skoordynowanej reakcji na incydenty;
- ▶ zapewnienie pomocy przy rozwiązywaniu incydentów transgranicznych;
- ▶ współpraca i wymiana dobrych praktyk w zakresie reagowania na incydenty;
- ▶ pomoc zespołom w rozpoznawaniu i reagowaniu na podatności i zagrożenia, które mogą mieć wpływ na więcej państw członkowskich UE.

Unijna Sieć CSIRT została utworzona w 2016 r. na mocy tzw. Dyrektywy NIS, czyli dokumentu prawa europejskiego, w którym zobowiązano wszystkie państwa członkowskie UE do zagwarantowania minimalnego poziomu krajowych zdolności w dziedzinie bezpieczeństwa teleinformatycznego. Według Dyrektywy NIS kraje UE mogły wyznaczyć jeden CSIRT dla całego kraju lub utworzyć sieć zespołów sektorowych. Działanie Sieci CSIRT zostało umocnione nową Dyrektywą NIS2 (która weszła w życie w 2023 r.), w której podkreślono, że Sieć powinna przyczyniać się do wspierania szybkiej i skutecznej współpracy operacyjnej między państwami członkowskimi w zakresie cyberbezpieczeństwa. Według Dyrektywy NIS2 zespoły CSIRT powinny być wyposażone w odpowiednie zasoby i możliwości techniczne, by zapobiegać incydom i ryzyku, wykrywać je i reagować na nie, a także przywracać normalne działanie po wystąpieniu incydentu oraz neutralizować jego skutki.

Paulina Motylińska

*Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa (Dz.U. 2018 poz. 1560 z późn. zm.); Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2555 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie środków na rzecz wysokiego wspólnego poziomu cyberbezpieczeństwa na terytorium Unii, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 910/2014 i dyrektywę (UE) 2018/1972 oraz uchylająca dyrektywę (UE) 2016/1148 (dyrektywa NIS 2) (Tekst mający znaczenie dla EOG); CSIRT GOV, Zespół Reagowania na Incydenty Bezpieczeństwa Komputerowego <https://csirt.gov.pl/cer> [dostęp: 12.03.2024]; CSIRT NASK, <https://www.nask.pl/pl/dzialalnosc/csirt-nask/3424,CSIRT-NASK.html> [dostęp: 15.03.2024]; CSIRT MON, <https://csirt-mon.wp.mil.pl/pl/pages/zadania-2017-01-16-4/> [dostęp: 15.03.2024]; Dyżurnet.pl, *Zgłoś nielegalne treści* <https://dyzurnet.pl/zglos-nielegalne-tresci> [dostęp: 12.03.2024]; CERT.PL, *Zgłoś incydent* <https://incydent.cert.pl> [dostęp: 12.03.2024]; CSIRT KNF, https://www.knf.gov.pl/dla_rynku/CSIRT_KNF [dostęp: 15.03.2024]; CSIRT CeZ, <https://www.cez.gov.pl/index.php/pl/page/o-nas-o> [dostęp: 15.03.2024]; ENISA, *CSIRTs by Country – Interactive Map*, <https://www.enisa.europa.eu/topics/incident-response/csirt-inventory/certs-by-country-interactive-map> [dostęp: 15.03.2024]; NASK, *CyberPolicy* <https://cyberpolicy.nask.pl/> [dostęp: 15.03.2023]; CSIRTs Network, <https://csirtsnetwork.eu/> [dostęp: 15.03.2024]; ENISA, *How to set up CSIRT and SOC*, 2020, <https://www.enisa.europa.eu/publications/how-to-set-up-csirt-and-soc> [dostęp: 15.03.2024].*

ZESPÓŁ STRESU POURAZOWEGO (ANG. POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER, PTSD) jest poważnym zaburzeniem psychicznym, wywołanym przez wydarzenia traumatyczne, w wyniku których osoby doświadczają nieprzyjemnych emocji, myśli i wspomnień. Większość z nich wraz z upływem czasu czuje się jednak coraz lepiej. Jednakże gdy negatywne reakcje nie ulegają osłabieniu, wpływając tym samym na czyjeś życie codzienne, osoba taka może cierpieć na PTSD.

Stres stanowi naturalne zjawisko fizjologiczne, które towarzyszy ludzkiej egzystencji już od zarania dziejów. Jako pojęcie interdyscyplinarne jest charakterystyczny nie tylko dla psychologii, socjologii czy też medycyny, lecz także nauk o bezpieczeństwie oraz nauk o obronności. Termin „stres”, w swoim podstawowym zakresie, jest postrzegany w zasadzie w sposób dualny, zatem rozpatruje się go przeważnie w kategoriach negatywnych lub pozytywnych. W ujęciu negatywnym najczęściej stres jest kojarzony z reakcją na pojawiające się zagrożenie, natomiast jego pozytywny aspekt dotyczy przeważnie sytuacji, w których mobilizuje nas do działania i pozwala podjąć konkretną aktywność, zwłaszcza w sytuacjach trudnych. Pomimo że odczuwanie stresu jest w zasadzie nieuniknione, długotrwałe narażenie na stres może powodować konkretne problemy adaptacyjne.

Termin „stres” po raz pierwszy w literaturze naukowej został użyty w latach 50. XX w. przez Hansa Hugona Selye’a – kanadyjskiego lekarza. W najogólniejszym rozumieniu stres jest procesem, za pomocą którego czynniki środowiskowe (tzw. stresory) zagrażają równowadze organizmu lub ją naruszają i za pomocą którego organizm reaguje na zagrożenie.

Pierwsze naukowe koncepcje wyjaśniające samo zjawisko stresu datuje się na początek XX w., kiedy to podjęto badania nad skutkami działania stresorów na organizmy zwierząt i człowieka. Zgodnie z najbardziej popularną koncepcją stresu, tzw. modelem „walcz lub uciekaj”, autorstwa Waltera Bratforda Cannona, reakcją na stres jest pobudzenie dwóch układów. Pierwszy z nich to gruczoł przysadki, który wydziela hormon adrenokortykotropowy (ACTH, *adrenocorticotropic hormone*) aktywujący korę nadnerczy i wydzielanie przez nią kortykosteroidów, a zwłaszcza kortyzolu, powodującego zwiększone spalanie białka i tłuszczu oraz zmniejszanie stanu zapalnego. Drugi układ działa przez pobudzenie

współczulnego układu nerwowego, który następnie aktywuje rdzeń nadnerczy, a ten z kolei wydziela epinefrynę (adrenalinę) oraz norepinefrynę (noradrenalinę). Wspomniane hormony odpowiadają za pobudzenie (a zatem wzmoczoną reakcję układu krążenia, intensywne oddychanie, zwiększony przepływ krwi do aktywnych mięśni, zwiększoną aktywność umysłową oraz fizyczną) organizmu, a tym samym umożliwiają szybszą jego reakcję na pojawiające się niebezpieczeństwo. Kluczowe rozważania Cannona koncentrowały się na konstatacji, że hormony te pełnią poniekąd funkcję bezpieczeństwa, implikując tym samym proces adaptacji, jednakże nadmierne ich wydzielanie przez określony czas może zaburzać właściwe funkcjonowanie organizmu, powodując jego wyczerpanie, a w konsekwencji nawet śmierć.

Warto zaznaczyć, że sam termin „stres” doczekał się wielu interpretacji naukowych, niemalże we wszystkich dziedzinach aktywności człowieka. Niemniej jednak bardzo często pojęcie jest mylone ze stresem pourazowym bądź błędnie traktowane w kategoriach jego synonimu. Stres pourazowy, w przeciwieństwie do ogólnie pojmowanego stresu, jest wywołany przez doświadczenia traumatyczne, zatem utożsamianie chociażby trwającej w Ukrainie wojny z przyczyną stresu pourazowego w społeczeństwie polskim stanowi duże nadużycie i poważny błąd merytoryczny.

Na przełomie XX i XXI w., wraz z pojawieniem się nowych zagrożeń dla bezpieczeństwa, nastąpił wzmoczony wzrost liczby badań koncentrujących się na zespole stresu pourazowego. Do traumatycznych wydarzeń, które w głównej mierze zaktywizowały środowisko naukowe do podjęcia się analizy PTSD, a także przyczyniły się do zainicjowania debaty publicznej w tym zakresie, możemy zaliczyć przede wszystkim wojnę w Afganistanie oraz Iraku, a także ataki terrorystyczne z 11 września 2001 r. na World Trade Center i Pentagon.

PTSD stanowi powszechny problem zdrowia psychicznego związany ze znaczną zachorowalnością psychiatryczną. PTSD, jako konkretna diagnoza, po raz pierwszy został wprowadzony w trzeciej edycji DSM w 1980 r. (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders; klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, zawierająca opisy zaburzeń stanów psychicznych człowieka, jego zachowań i sposobów myślenia). W ostatniej, piątej edycji DSM PTSD został usunięty

z rozdziału *Zaburzenia lękowe* i przeniesiony do nowego rozdziału zatytułowanego *Zaburzenia związane z traumą i stresem*. Chociaż definicja PTSD różniła się nieco w poprzednich wydaniach klasyfikacji DSM, jego 4 kluczowe cechy pozostały niezmienione, a mianowicie:

- ▶ przeżywanie lub bycie świadkiem stresującego wydarzenia;
- ▶ ponowne doświadczenie objawów zdarzenia w postaci koszmarów sennych i (lub) retrospekcji;
- ▶ starania unikania sytuacji, miejsc i osób, które przypominają o traumatycznym wydarzeniu;
- ▶ objawy nadmiernego pobudzenia, m.in. drażliwość, problemy z koncentracją, zaburzenia snu.

Dodatkowo, w DSM-5 dodano kolejne kryterium PTSD w postaci negatywnych zmian w procesach poznawczych i nastroju. Zgodnie z tym kryterium najczęstszymi objawami są uporczywe negatywne przekonania i oczekiwania wobec siebie, zniekształcone obwinianie siebie lub innych, objawy dysocjacyjne, poczucie oderwania i ograniczonego afektu.

Warto nadmienić, że PTSD najczęściej współwystępuje z innymi zaburzeniami psychicznymi. Natomiast to, co odróżnia PTSD od pozostałych zaburzeń, to przede wszystkim ekspozycja na traumę oraz ponowne doświadczanie objawów w postaci koszmarów sennych lub retrospekcji. Z racji współwystępowania podobnych objawów PTSD jest często mylony z zespołem lęku uogólnionego, depresją lub zespołem lęku napadowego. Dlatego też w takich przypadkach niezwykle istotna jest właściwa diagnoza i weryfikacja, czy jednostka ponownie doświadcza objawów wywołanych traumatycznym doświadczeniem. Niestety owa diagnoza nie należy również do zadań łatwych, bowiem istnieje poważny spór interpretacyjny wokół rozumienia pojęcia doświadczenia traumatycznego. W poprzednich edycjach DSM tzw. czynnikiem zewnętrznym (stresorem) było zazwyczaj zdarzenie niepokojące dla każdego i wykraczające poza zakres standardowego ludzkiego doświadczenia. Jak widać, określenie to było niezwykle enigmatyczne i ambiwalentne. Dlatego kolejne edycje DSM wprowadziły nieco szerszy zakres znaczeniowy wydarzeń traumatycznych, określając chociażby konkretną reakcję jednostki doświadczającej traumy (intensywny strach, przerażenie i bezradność). Jednak to w ostatniej, piątej edycji DSM uznano, że kryterium stresu wymaga narażenia na śmierć,

groźbę śmierci, rzeczywiste lub groźące poważnymi obrażeniami, bądź rzeczywistą lub groźącą przemoc seksualną.

Jak wynika ze współczesnych badań, większość ludzi w poszczególnych społecznościach doświadczyła traumatycznych wydarzeń spełniających jednocześnie kryterium stresora dla PTSD. W przypadku płci męskiej najczęściej wydarzenia te dotyczyły: bycia świadkiem zabójstwa lub ciężkiego zranienia innej osoby, udziału w wypadku zagrażającym życiu bądź groźby użycia broni. W przypadku kobiet do zdarzeń tych zaliczono: doświadczenia związane z przeżyciem klęski żywiołowej, bycie świadkiem śmierci lub ciężkich obrażeń innej osoby oraz udział w wypadku zarażającym życie.

Zatem PTSD należy utożsamiać z zaburzeniem psychicznym, które zostało spowodowane traumatycznym dla człowieka wydarzeniem, a przyczyną PTSD jest wystawienie na zagrożenie lub rzeczywiste doświadczenie śmierci, poważnych obrażeń lub przemocy seksualnej. Ponadto ludzie mogą być narażeni na wspomniane traumy w sposób bezpośredni, przez bycie świadkiem czy otrzymanie informacji.

PTSD jest zespołem objawów psychopatologicznych będących następstwem doświadczenia nagłego zagrożenia życia i zdrowia własnego lub bycia świadkiem takiego zdarzenia. Wspomniane sytuacje generuje najczęściej pole walki, a także atak terrorystyczny, klęska żywiołowa, poważny wypadek komunikacyjny lub wypadek w pracy, doświadczenie przemocy fizycznej np. podczas napadu oraz przemocy seksualnej. Aby można było mówić o PTSD, sytuacja taka musi wywoływać bardzo silne negatywne emocje, często wręcz określane w kategoriach emocji ekstremalnych, ekstremalnego strachu, przerażenia, poczucia bezradności, doznań dysocjacyjnych.

W rozumieniu potocznym PTSD najczęściej jest kojarzone z objawami występującymi u weteranów wojennych wymagających długotrwałej opieki psychiatrycznej i psychologicznej. Amerykańscy badacze są zdania, że PTSD dotknął około 10% weteranów wojny w Zatoce Perskiej, a także od 6 do 10% żołnierzy biorących udział w operacjach w Iraku i Afganistanie. PTSD był w zasadzie określany w różny sposób. Po wojnie secesyjnej w Stanach Zjednoczonych Ameryki (USA) objawy właściwe dla PTSD były nazywane „żołnierskim sercem”. W czasie I wojny światowej wielokrotnie

wspominano o „zmęczeniu kombatanta”. Natomiast w trakcie II wojny światowej żołnierzy dotyczyła „wstrętna reakcja na stres”, z kolei kombatanci wietnamscy cierpieli na „syndrom powietnamski”.

Wydarzenia traumatyczne są szokujące dla jednostek, bowiem nie jesteśmy w stanie ich racjonalnie uzasadnić i dopasować do naszego postrzegania rzeczywistości. Najczęściej człowiek odbiera traumatyczne doświadczenia w kategoriach przypadkowości, co jednocześnie wyklucza zrozumienie ich sensu w naszym życiu. Wydarzenia tego typu, z uwagi na dowolność czasu ich pojawiania się, wywołują poczucie niepewności, zagrożenia, strach, a w konsekwencji mogą implikować zakwestionowanie własnej tożsamości i stan przygnębienia.

Ludzie na całym świecie w ciągu całego swojego życia doświadczają przynajmniej jednego traumatycznego wydarzenia, jednakże nie u każdej jednostki może w związku z tym rozwinąć się PTSD. Odczuwanie po traumie żalu, smutku, złości, niepokoju czy poczucia winy nie musi oznaczać PTSD, dlatego że w większości przypadków u osób mających traumę objawy typowe dla PTSD ustępują częstokroć samoistnie, a osoba, która doświadczyła traumatycznego zdarzenia, powraca do normalnego funkcjonowania. Jedynie u pewnej grupy reakcje stresowe będą przybierać na sile, niemniej jednak czas wystąpienia objawów i przebieg choroby jest zawsze cechą indywidualną, zależną od osobistych predyspozycji, psychiki jednostki i poziomu odporności na sytuacje traumatyczne. Objawy PTSD mogą pojawić się nagle, stopniowo lub pojawiają się i znikają w określonym czasie. Niekiedy uwiadcniają się pozornie znikąd, w tzw. pełnym zdrowiu. W innych przypadkach są wywołane przez coś, co przypomina autentyczne wydarzenie traumatyczne, np. hałas, obraz, pewne słowa czy specyficzne zapachy. Należy również pamiętać, że typowe dla PTSD objawy mogą pojawić się natychmiast po ekspozycji na traumatyczne przeżycie bądź po kilku tygodniach, czy też nawet miesiącach. Niektóre grupy ludzi (zwłaszcza specyficzne grupy zawodowe: służby mundurowe, pracownicy socjalni, personel oddziału intensywnej terapii, personel wojskowy oraz osoby przebywające w strefach działań wojennych) są narażone na zwiększone ryzyko rozwoju PTSD. Ryzyko to zmniejsza się, jeśli jednostka ma zapewniony dostęp do odpowiedniej pomocy społecznej i może wyzdrowieć po wydarzeniu traumatycznym w spokojnej,

pozbawionej stresu atmosferze. Tabela 1 zawiera opis objawów psychicznych i fizycznych towarzyszących PTSD.

Tabela 1. Typowe objawy psychiczne i fizyczne PTSD

Objawy psychiczne	Objawy fizyczne traktowane w kategoriach naturalnych z uwagi na to, że ludzkie ciało próbuje niewłaściwie przetworzyć traumę.
Pamięć – jednostka nie jest w stanie lub nie chce przypomnieć sobie traumatycznego wydarzenia, chociaż sam fakt przypomnienia może pomóc zrozumieć sytuację i zadbać o zdrowie psychiczne.	Adrenalina – hormon produkowany przez ludzkie ciało w trakcie doświadczania stresu. Pomaga to w przygotowaniu na aktywności, które wymagają dużo energii, np. ucieczkę lub walkę. Gdy stres znika, poziom adrenaliny zazwyczaj powraca do normy. W przypadku PTSD żywe wspomnienia traumy mogą utrzymywać wysoki poziom adrenaliny, co prowadzi do spięcia, rozdrażnienia, trudności w odpoczynku lub zasypianiu.
Myśli natrętne lub flashbacki – można je postrzegać jako odtwarzanie zaistniałych wydarzeń; zmuszają jednostkę do myślenia o traumie, aby przygotować ją na wypadek powtórzenia się traumatycznej sytuacji. W przypadku PTSD myśli te czasem powodują jedynie nieprzyjemne doznania.	Hipokamp – część mózgu odpowiedzialna za przetwarzanie wspomnień. Wysoki poziom hormonów stresu (np. adrenaliny) może negatywnie wpływać na jego prawidłowe funkcjonowanie. Wspomnienia związane z traumatycznym przeżyciem nie zostaną nawet przetworzone. Dlatego jednostka może zapamiętać wydarzenie jako ryzyko, które jest wciąż obecne, a nie coś, co nastąpiło w przeszłości.
Unikanie i odrętwienie – pamięć o traumie męczą i jest niezwykle bolesna; tzw. unikanie i uczucie odrętwienia pomagają nie myśleć o wydarzeniu, jednocześnie mogą niestety uniemożliwić znalezienie sensu w przeżytych doświadczeniach.	
Nadmierna czujność – będąc „na straży”, można mieć wrażenie przygotowania na szybką reakcję w przypadku ewentualnego kolejnego wydarzenia traumatycznego; taka postawa może dawać energię do wykonywania pracy niezbędnej po wypadku lub kryzysie. Częstokroć może być to jednak również wyczerpujące uczucie, które wyklucza wykonywanie czynności dających radość życia.	

Źródło: opracowanie własne na podstawie N. Greenberg, *Zespół stresu pourazowego (PTSD)*, Royal College of Psychiatrists, [https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-\(PTSD\)](https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-(PTSD)) [dostęp 07.03.2024].

Diagnoza zespołu stresu pourazowego nie zawsze jest właściwa i możliwa. PTSD nie da się zdiagnozować w ciągu pierwszego miesiąca od traumatycznego wydarzenia. Jeśli jednostka doświadcza w sposób niezwykle intensywny objawów traumy od razu, a objawy te uniemożliwiają jej właściwe funkcjonowanie w społeczeństwie, to najprawdopodobniej doświadcza wówczas tzw. ostrej reakcji stresowej (ang. *acute stress disorder*, ASD). Ponadto, istnieją też okoliczności i czynniki, które uniemożliwiają diagnozę. Należą do nich przede wszystkim: stygmat i nieporozumienie (jednostki z PTSD unikają mówienia o swoich odczuciach; istnieje również błędne przekonanie, że na PTSD są narażeni wyłącznie żołnierze), nieprawidłowa diagnoza (mylenie PTSD z lękiem lub depresją), uzależnienie od używek (alkoholu, narkotyków).

Najpopularniejszymi formami i metodami leczenia PTSD są: terapia poznawczo-behawioralna ogniskująca się na urazie (TF-CBT, *trauma focused cognitive behavioural therapy*), metoda desensytyzacji i przetwarzania przez ruch oczu (EMDR – *eye movement desensitization and reprocessing*) oraz terapia farmakologiczna (przewidziana dla osób, które nie chcą skorzystać z terapii mówiących bądź nie mają takiej możliwości).

Istotnymi celami terapii PTSD są:

- ▶ redukcja ciężkości głównych objawów;
- ▶ wzmocnienie elastyczności;
- ▶ redukcja współzależności;
- ▶ redukcja wtórnej niesprawności;
- ▶ poprawa jakości życia.

W Tabeli 2 zostały pokrótce opisane trzy kluczowe metody leczenia PTSD.

Tabela 2. Metody leczenia PTSD

Metoda leczenia	Krótką charakterystyką metody
Terapia poznawczo-behawioralna skoncentrowana na traumie (TF-CBT)	Tzw. terapia mówiąca, która może pomóc jednostce zmienić swoje sposoby myślenia. Z czasem może pomóc czuć się lepiej i zachowywać się inaczej; zazwyczaj jest to dostarczane jeden na jeden, chociaż istnieją pewne dowody że TF-CBT może być również organizowana w grupach.

Metoda leczenia	Krótką charakterystyka metody
Metoda desensytyzacji i przetwarzania przez ruch oczu (EMDR)	Technika wykorzystująca ruchy oczu tak, aby pomóc mózgowi w przetwarzaniu traumatycznych wspomnień. Jednostka, biorąca udział w EMDR, zostaje poproszona o przypomnienie traumatycznego wydarzenia i opis jak się z tym czuje. W trakcie tych czynności jednostka musi wykonać określone ruchy oczu lub otrzymuje „bilateralnej stymulacji”, np. stukanie rąk. Zmniejsza to intensywność emocji, których doświadcza, przypominając sobie traumę. Metoda ta jest zazwyczaj stosowana przez 8–12 sesji, trwających 60–90 minut.
Terapia farmakologiczna	Metoda stosowana w postaci podawania jednostce leków przeciwdepresyjnych, w sytuacji gdy dwie poprzednie metody okazały się nieskuteczne. Najczęściej podaje się tzw. selektywne inhibitory wychwyty zwrotnego serotoniny (SSRIs – <i>selective serotonin reuptake inhibitors</i>), leki przeciwdrgawkowe, benzodwiazepiny, atypowe leki przeciwpsychotyczne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie N. Greenberg, *Zespół stresu pourazowego (PTSD)*, Royal College of Psychiatrists, [https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-\(PTSD\)](https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-(PTSD)) [dostęp 07.03.2024].

W przypadku PTSD możemy również mówić o złożonych zaburzeniach stresu pourazowego (tzw. kompleks stresu pourazowego). Jest to spowodowane przeżywaniem zdarzenia lub serii zdarzeń, które są niezwykle groźne lub przerażające. Wydarzenia te mogły nastąpić w dzieciństwie lub być przeżywane już w życiu dorosłym. Do zdarzeń tych zalicza się m.in.:

- ▶ torturę;
- ▶ niewolnictwo;
- ▶ ludobójstwo;
- ▶ życie w strefie wojennej;
- ▶ długotrwałą przemoc domową;
- ▶ wielokrotne wykorzystywanie seksualne lub fizyczne w dzieciństwie.

Tak jak w przypadku objawów stresu pourazowego jednostki ze złożonym stresem pourazowym mogą również prezentować skrajnie negatywne przekonania o sobie, wykazują znaczne trudności w regulowaniu swoich reakcji emocjonalnych, mają problemy w utrzymaniu bliskich relacji z innymi.

Powszechną egzemplifikacją PTSD są objawy występujące u weteranów wojennych, którzy w trakcie swojej służby, operacji czy też misji doświadczali traumatycznych wydarzeń. Dla żołnierzy uczestniczących w misjach wojskowych charakterystyczne są np. natarczywie powracające odgłosy wystrzałów, strzępki rozmów, a przede wszystkim poczucie winy, z którym nie mogą sobie poradzić, zwłaszcza jeśli w trakcie konfliktu zbrojnego pozbawili życia przeciwnika. Wspomniane retrospekcje mogą pojawiać się w formie dźwięków, obrazów czy zapachów. Poszczególne objawy PTSD każdy przeżywa w sposób indywidualny, zależny od wielu subiektywnych i obiektywnych czynników. Niejednokrotnie przeżywane traumy są tak silne, że postawiają w jednostce jakiś ślad i wręcz wyczulenie na określone sytuacje czy zachowania. Dlatego tak ważna jest pomoc osobie z objawami PTSD. Deficyt leczenia może utrzymywać zaburzenia, wprowadzając trwałe zmiany w osobowości weterana, w tym nawet doprowadzić do próby samobójczej.

Warto również mieć na uwadze, że PTSD doświadczają również żony/partnerki żołnierzy lub korespondentów wojennych. Niedostateczna wiedza o wydarzeniach na misji, ciągła tęsknota, przejęcie przez kobietę całkowitej odpowiedzialności za ognisko domowe, a także permanentny strach o zdrowie i życie partnera przebywającego na misji mogą wywoływać objawy stresu bojowego także u kobiet niedoświadczających bezpośrednio traumatycznych wydarzeń związanych z konfliktem zbrojnym. Jako potwierdzenie może posłużyć przypadek Grażyny Jagielskiej – żony korespondenta wojennego Wojciecha Jagielskiego, autorki książek *Miłość z kamienia. Życie z korespondentem wojennym* oraz *Anioły jedzą trzy razy dziennie. 147 dni w psychiatriku*.

Jak obrazuje wskazany przykład, najczęściej objawy PTSD występują u żołnierzy biorących udział w konfliktach zbrojnych. W takich przypadkach kluczowa wydaje się być pomoc w postaci terapii. Najbardziej zaawansowaną pomoc w wypadku PTSD oferuje swoim żołnierzom armia amerykańska, bowiem terapii poddawani są wszyscy wracający z konkretnych misji. W Polsce niestety nadal panują wstyd i obawa przed konsekwencjami czynów dokonanych w trakcie misji.

Kolejny przykład koncentruje się na objawach PTSD zaobserwowanych u osób chorych przewlekle, zwłaszcza śmiertelnie. Jak wynika

z literatury przedmiotu w tym zakresie, wspomniany aspekt postrzegania PTSD stanowi dość kontrowersyjny nurt badawczy. Niemniej jednak prowadzono badania nad występowaniem objawów PTSD wśród osób zakażonych wirusem HIV oraz cierpiących z powodu przewlekłego bólu. Niektórzy badacze są zdania, że pacjenci zakażeni wirusem HIV są narażeni na zaburzenia psychiczne po stresie traumatycznym. W przypadku jednostki dowiadującej się o chorobie pojawiające się zaburzenia łączą się z konkretnymi czynnikami traumatyzującymi, m.in. świadomością obecności w organizmie potencjalnie śmiertelnego wirusa, nieprzewidywalnym przebiegiem infekcji HIV, permanentną świadomością ryzyka przedwczesnej śmierci, utrzymującą się silną stygmatyzacją społeczną wobec osób zakażonych podważającą ich dotychczasowy status społeczny. Zatem badania wskazują wyraźnie na traumatyczny charakter infekcji HIV. Ponadto świadomość zakażenia wirusem może wiązać się z ryzykiem samobójstwa, wpływa na pogorszenie nastroju, powoduje pobudzenie psychomotoryczne. Symptomy potraumatyczne wiążą się w tym przypadku z samym przebiegiem choroby oraz długotrwałym procesem leczenia. Świadomość ryzyka zagrożenia życia, a także permanentny lęk przed śmiercią mogą powodować objawy psychopatologiczne oraz PTSD. Stan ciągłej niepewności oraz świadomość niemożności całkowitego wyjścia z choroby mogą wywołać poczucie beznadziejności, głęboki smutek, odrętwienie uczuciowe, a przede wszystkim ryzyko myśli i prób samobójczych. Dochodzą do tego kwestie stygmatyzacji i dyskryminacji osób seropozytywnych, wykluczenia z życia rodzinnego i społecznego, a nawet problemy przemocy domowej wobec nich.

Jak wynika z podanego przykładu, nie tylko traumatyczne przeżycia związane z doświadczeniami wojennymi, lecz także zapadalność na choroby przewlekłe może powodować objawy charakterystyczne dla PTSD. Niemniej jednak badania w opisywanym zakresie nadal wymagają dalszej eksploracji, bowiem nie wyczerpują w całości przesłanek do uznania osoby zarażonej wirusem HIV za podatną na PTSD.

Podsumowując, należy stwierdzić, że bez względu na indywidualny przypadek zespół stresu pourazowego stanowi współcześnie poważny problem, który wymaga kompleksowego podejścia wielu instytucji z obszaru zabezpieczenia społecznego. Niezmiennie istotna w tym zakresie wydaje

się szeroko pojęta współpraca wielu specjalistów z dziedziny zdrowia, psychologii oraz psychiatrii.

Julia Anna Gawęcka

American Psychological Association (APA), *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. 5th ed. Arlington (VA): APA; 2013; N. Breslau N., R. C. Kessler, *The stressor criterion in DSM-IV posttraumatic stress disorder: an empirical investigation*, „Biol Psychiatry” 2001, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11704077/>, [dostęp: 03.03.2024]; W. B. Cannon, *Neural organization for emotional expression*, [w:] *Feelings and emotions: The Wittenberg symposium*, red. M. L. Reymert, Clark University Press, Worcester, MA 1928; M. Domurat, *Ponad DSM – czym są zaburzenia psychiczne?*, „Psychologia w praktyce” 2022, <https://psychologiawpraktyce.pl/artukul/ponad-dsm-czym-sa-zaburzenia-psychiczne> [dostęp 03.03.2024]; N. Greenberg, *Zespół stresu pourazowego (PTSD)*, Royal College of Psychiatrists, [https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-\(PTSD\)](https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/polish/Zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-(PTSD)) [dostęp 03.03.2024]; A. Grygorczuk, *Pojęcie stresu w medycynie i psychologii*, „Via Medica” 2008, t. 5, nr 3; A. Grześkiewicz-Sobotka, *Zespół stresu pourazowego: jak pomóc weteranom z PTSD*, <https://www.poradnikzdrowie.pl/zdrowie/psychiatria/zesp%C3%B3%C5%82-stresu-pourazowego-jak-pomoc-weteranom-z-ptsd-aa-4w4U-JzKb-gAty.html> [dostęp 03.03.2024]; A. Holiczer, M. Gałuszko, W. J. Cubała, *Zaburzenie stresowe pourazowe – opis ewolucji koncepcji zaburzenia i podejść terapeutycznych*, „Via Medica” 2007, t. 4, nr 1, <https://journals.viamedica.pl/psychiatria/article/viewFile/29182/23947> [dostęp 03.03.2024]; R. C. Kessler, A. Sonnega, E. Bromet i in., *Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey*, „Arch Gen Psychiatry” 1995; L. Martin, A. Kagee, *Lifetime and HIV related PTSD among persons recently diagnosed with HIV*, „AIDS and Behavior” 2011, nr 15; M. Rzeszutek M., *PTSD w obliczu przewlekłej choroby somatycznej na przykładzie pacjentów zakażonych wirusem HIV oraz cierpiących z powodu chronicznego bólu: przegląd badań*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 1, https://pfp.ukw.edu.pl/archive/article-full/271/rzeszutek_ptsd/ [dostęp: 03.03.2024]; J. Sareen, *Posttraumatic Stress Disorder in Adults: Impact, Comorbidity, Risk Factors and Treatment*, „The Canadian Journal of Psychiatry” 2014, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4168808> [dostęp: 31.05.2023]; H. Selye, *Stres życia*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1960; R. Tworus R., *Żeby nastąpił stres pourazowy, musi wystąpić doświadczenie traumatyczne – wywiad*, <https://swiatlekarza.pl/dr-n-med-radoslaw-tworus-zeby-nastapil-stres-pourazowy-musi-wystapic-doswiadczenie-traumatyczne/> [dostęp 03.03.2024].

ŻOŁNIERZ ZAWODOWY – żołnierz pełniący zawodową służbę wojskową, będącą jedną z rodzajów czynnej służby wojskowej. Żołnierzem może być poborowy lub ochotniczy, podoficer, chorąży lub oficer. Słowo żołnierz pochodzi od angielskiego słowa *soudeour*, co oznacza najemnik. Słowo to jest również spokrewnione ze średniowiecznym łacińskim *soldarius*, oznaczającym żołnierza (dosłownie „ten, który ma zapłatę”). W większości armii ma ono ogólne znaczenie, które odnosi się do wszystkich członków dowolnej armii, w odróżnieniu od bardziej wyspecjalizowanych zawodów wojskowych, które wymagają innych dziedzin wiedzy i umiejętności.

W kwietniu 2022 r. uchwalono ustawę o obronie Ojczyzny, zastępującą kilkanaście aktów prawnych, w tym m.in. ustawę z 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony oraz ustawę z 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych. Nowa ustawa opiera się na trzech filarach – zwiększeniu finansowania Sił Zbrojnych RP, wprowadzeniu koncepcji obrony powszechnej i zwiększeniu liczebności Wojska Polskiego do ok. 250 tys. żołnierzy zawodowych i ok. 50 tys. żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej. Jako jedno z rozwiązań ułatwiających osiągnięcie tego celu wprowadzona została m.in. dobrowolna zasadnicza służba wojskowa. Jest ona przeznaczona dla ochotników, którzy odbędą 28-dniowe szkolenie podstawowe, a potem do 11 miesięcy szkolenie specjalistyczne. Osoba decydująca się

na tę formę służby zyskuje wynagrodzenie na poziomie żołnierzy zawodowych, pierwszeństwo w naborze do zawodowej służby wojskowej oraz pierwszeństwo zatrudnienia w administracji publicznej.

W celu zwiększenia potencjału osobowego Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej dokonano również reorganizacji obecnej struktury pozyskiwania nowych kandydatów. Przeniesiono akcent z pasywnego zarządzania zasobami ludzkimi na aktywne poszukiwanie nowych rekrutów. W związku z tym zlikwidowano wojewódzkie sztaby wojskowe wraz ze stanowiskami ich szefów oraz wojskowe komendy uzupełnień wraz ze stanowiskami wojskowych komendantów uzupełnień. W uzasadnieniu do projektu ustawy zwrócono uwagę na to, że dotychczas obowiązująca struktura była bardziej skoncentrowana na realizacji zadań dotyczących zarządzania kryzysowego, mobilizacji i rezerwy. Nie kładziono za to nacisku na pozyskiwanie nowych kandydatów, co stanowi jeden z głównych celów nowo powstałej regulacji.

Powołanie do zawodowej służby wojskowej może nastąpić, jeżeli przemawiają za tym potrzeby Sił Zbrojnych. Stosunek służbowy żołnierza zawodowego powstaje w drodze powołania na podstawie dobrowolnego zgłoszenia się do tej służby i następuje na czas nieokreślony. Termin rozpoczęcia pełnienia zawodowej służby wojskowej oraz stanowisko służbowe, na jakim będzie pełniona ta służba, określa rozkaz personalny.

Osoba chcąca zostać żołnierzem zawodowym musi spełnić podstawowe przesłanki dla każdego żołnierza, tj. być pełnoletnia, posiadać obywatelstwo polskie, nieposzlakowaną opinię, dobry stan zdrowia (udokumentowany orzeczeniem lekarskim) oraz status niekaralności za przestępstwo umyślne. Poza tym, w zależności od stopnia, na jaki zamierza aplikować, przesłanki dodatkowe:

- ▶ do zawodowej służby wojskowej w korpusie oficerów można powołać osobę, która spełnia łącznie następujące warunki: posiada tytuł zawodowy co najmniej magistra lub równorzędną oraz stopień wojskowy równy lub bezpośrednio niższy od stopnia etatowego stanowiska służbowego, na jakie ma być wyznaczona;
- ▶ do zawodowej służby wojskowej w korpusie podoficerów można powołać osobę, która spełnia łącznie następujące warunki: posiada co najmniej wykształcenie średnie lub średnie branżowe oraz stopień wojskowy równy lub bezpośrednio niższy od stopnia

wojskowego stanowiska etatowego, do którego ma być zaszeregowana po powołaniu do zawodowej służby wojskowej;

- ▶ do zawodowej służby wojskowej w korpusie szeregowych można powołać osobę, która spełnia łącznie następujące warunki: posiada co najmniej wykształcenie podstawowe, gimnazjalne, zasadnicze zawodowe lub zasadnicze branżowe, posiada przygotowanie zawodowe lub kwalifikacje albo umiejętności przydatne w korpusie osobowym, w jakim ma pełnić zawodową służbę wojskową, odbyła co najmniej szkolenie podstawowe w wymiarze do 28 dni zakończone przysięgą wojskową i wydaniem książeczki wojskowej, o ile nie pełniła wcześniej czynnej służby wojskowej (wymagania te nie są konieczne dla żołnierzy, którzy przeszli kształcenie dla kandydatów po ich powołaniu do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej przez minimalny wymagany okres).

Kandydat do zawodowej służby wojskowej ubiegający się o przyjęcie na uczelnię wojskową, do szkoły podoficerskiej, centrum szkolenia lub ośrodka szkolenia jest poddawany postępowaniu rekrutacyjnemu, obejmującemu egzamin wstępny, rozmowę kwalifikacyjną oraz analizę ocen uzyskanych przez osobę ubiegającą się o powołanie do tej służby na świadectwie dojrzałości lub świadectwie ukończenia szkoły. Przyjęcie na uczelnię wojskową, do szkoły podoficerskiej, centrum szkolenia lub ośrodka szkolenia jest uzależnione od:

- ▶ wyniku uzyskanego w postępowaniu rekrutacyjnym w tej uczelni, szkole, centrum szkolenia lub ośrodku;
- ▶ orzeczenia wojskowej komisji lekarskiej ustalającej kategorię zdolności do zawodowej służby wojskowej;
- ▶ orzeczenia psychologicznego o braku przeciwwskazań do pełnienia zawodowej służby wojskowej.

Rozpoczęcie kształcenia kandydata do zawodowej służby wojskowej następuje po jego powołaniu do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej, trwającej przez okres:

- ▶ pierwszego roku kształcenia określonego programem studiów uczelni wojskowej – w przypadku kształcenia w uczelni wojskowej;
- ▶ w przypadku kształcenia w szkole podoficerskiej oraz centrum szkolenia lub ośrodku szkolenia, a także w przypadku kształcenia

w uczelni wojskowej w ramach kursu oficerskiego przez kandydatów posiadających tytuł magistra lub równorzędny:

- a) pierwszego roku kształcenia – gdy program kształcenia jest dłuższy niż 12 miesięcy;
- b) kształcenia – gdy program kształcenia jest krótszy niż 12 miesięcy.

Powołanie do zawodowej służby wojskowej żołnierza w tym wypadku następuje po odbyciu dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej, na wniosek tego żołnierza, z uwzględnieniem potrzeb Sił Zbrojnych. W pozostałych wymienionych przypadkach powołanie do zawodowej służby wojskowej żołnierza następuje na wniosek tego żołnierza, z uwzględnieniem potrzeb Sił Zbrojnych, po podpisaniu umowy określającej warunki zwrotu poniesionych kosztów na utrzymanie i naukę. Koszty te nie podlegają zwrotowi w przypadku orzeczenia o niezdolności do służby wojskowej lub orzeczenia psychologicznego stwierdzającego przeciwwskazania do pełnienia tej służby.

Po zakończeniu kształcenia przewidzianego programem studiów uczelni wojskowej albo nauczania szkoły podoficerskiej lub ośrodka szkolenia oraz wyznaczeniu na stanowisko służbowe żołnierz nabywa pozostałe uprawnienia przewidziane dla żołnierzy zawodowych. Absolwenta uczelni wyższej innej niż uczelnia wojskowa, posiadającego tytuł zawodowy magistra lub równorzędny, który ukończył kierunek studiów zapewniający nabycie kwalifikacji szczególnie przydatnych w Siłach Zbrojnych oraz złożył wniosek o powołanie do zawodowej służby wojskowej, można skierować na kurs oficerski, pod warunkiem odbycia odpowiedniego szkolenia.

Zdolność fizyczną i psychiczną do pełnienia zawodowej służby wojskowej ustala wojskowa komisja lekarska właściwa ze względu na miejsce stacjonowania jednostki wojskowej lub pododdziału jednostki wojskowej, w której żołnierz pełni służbę, a w przypadku określania zdolności do służby w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych oraz rodzajach wojsk właściwa rzeczowo wojskowa komisja lekarska. Ustalono następujące kategorie zdolności fizycznej i psychicznej do zawodowej służby wojskowej:

- kategoria Z – zdolny do zawodowej służby wojskowej, co oznacza zdolność do pełnienia zawodowej służby wojskowej, a także

zdolność do pełnienia dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej w okresie kształcenia, o którym mowa w art. 95 ust. 4;

- ▶ kategoria Z/O – zdolny do zawodowej służby wojskowej z ograniczeniami, co oznacza ograniczoną zdolność do dalszego pełnienia zawodowej służby wojskowej w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych i rodzajach wojsk oraz na określonych stanowiskach służbowych;
- ▶ kategoria N – trwale lub czasowo niezdolny do zawodowej służby wojskowej oraz niezdolny do służby w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego.

Żołnierz zawodowy pełni zawodową służbę wojskową:

- ▶ na stanowisku służbowym;
- ▶ w uczelni wojskowej, szkole podoficerskiej, centrum szkolenia, ośrodku szkolenia, w których pobiera naukę;
- ▶ w dyspozycji.

Żołnierzom zawodowym, niezwłocznie po rozpoczęciu pełnienia służby wojskowej, wydaje się legitymację służbową stwierdzającą pełnienie zawodowej służby wojskowej. Zamieszcza się w niej następujące dane:

- ▶ nazwisko i imię (imiona) żołnierza zawodowego;
- ▶ datę urodzenia i płeć żołnierza zawodowego;
- ▶ numer PESEL;
- ▶ posiadany stopień wojskowy i kod oznaczenia stopnia wojskowego według kodów Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego;
- ▶ nazwę jednostki wojskowej;
- ▶ fotografię żołnierza zawodowego;
- ▶ datę wydania i datę ważności legitymacji.

Żołnierz zawodowy może pełnić zawodową służbę wojskową na stanowiskach służbowych w spółkach kapitałowych wykonujących działalność leczniczą, utworzonych przez Ministra Obrony Narodowej, oraz w podmiotach leczniczych niebędących przedsiębiorcami, dla których Minister Obrony Narodowej jest podmiotem tworzącym w rozumieniu przepisów o działalności leczniczej. Żołnierz zawodowy może być także wyznaczony na stanowisko służbowe w organizacjach międzynarodowych, międzynarodowych strukturach wojskowych lub przy siłach zbrojnych państw obcych stacjonujących na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Za swoją pisemną zgodą może również pełnić zawodową służbę wojskową na stanowiskach w Służbie Kontrwywiadu Wojskowego albo w Służbie Wywiadu Wojskowego. Może być ponadto wyznaczony lub skierowany do pełnienia zawodowej służby wojskowej poza granicami państwa. W trakcie pełnienia zawodowej służby wojskowej poza granicami państwa przysługują mu liczne uprawnienia i świadczenia związane z uposażeniem, zakwaterowaniem, pokryciem kosztów leczenia oraz przebywaniem w miejscu pełnienia służby wraz z małżonkiem i dziećmi pozostającymi na jego utrzymaniu.

Obowiązkiem żołnierza zawodowego jest utrzymywanie przez niego sprawności fizycznej zapewniającej mu możliwość wykonywania zadań służbowych. Raz w roku kalendarzowym poddawany jest rocznemu sprawdzianowi sprawności fizycznej. Na polecenie dowódcy jednostki zobowiązany jest do uczestnictwa w zorganizowanych zajęciach z wychowania fizycznego.

Żołnierzowi zawodowemu nie wolno podejmować pracy zarobkowej, prowadzić działalności gospodarczej, brać udziału w zgromadzeniach o charakterze politycznym ani być członkiem partii politycznej. Ponadto nie może wchodzić w skład organów spółek, innych przedsiębiorców oraz fundacji ani uczestniczyć w zgromadzeniach akcjonariuszy lub zgromadzeniach wspólników. Żołnierz zawodowy może natomiast kandydować do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Parlamentu Europejskiego, na kierownicze stanowiska w państwie obsadzone na podstawie wyboru oraz do organów samorządu terytorialnego, o czym niezwłocznie informuje dowódcę jednostki wojskowej. Na czas trwania kampanii wyborczej udziela się mu urlopu bezpłatnego.

Żołnierzom zawodowym nie wolno tworzyć związków zawodowych i zrzeszać się w związkach zawodowych. W jednostkach wojskowych mogą natomiast tworzyć, w drodze wyboru, organy przedstawicielskie poszczególnych korpusów kadry zawodowej Sił Zbrojnych, do zadań których należy obrona praw żołnierzy zawodowych i środowiska wojskowego oraz reprezentowanie interesów żołnierzy zawodowych, w tym przez spełnianie funkcji opiniodawczo-doradczej wobec właściwego w danej sprawie organu. Organy przedstawicielskie opracowują i przyjmują Kodeks Honorowy

Żołnierza Zawodowego Wojska Polskiego określający zasady etyki oraz honoru i godności żołnierzy zawodowych.

Żołnierz zawodowy może pobierać naukę, jeżeli nie koliduje to z wykonywaniem przez niego zadań służbowych. O fakcie pobierania nauki informuje pisemnie dowódcę. Jeśli poziom i kierunek nauki są zbieżne z wymaganiami kwalifikacyjnymi na zajmowanym lub na planowanym do wyznaczenia stanowisku służbowym żołnierz zawodowy może wystąpić do dowódcy z wnioskiem o udzielenie pomocy w związku z pobieraniem nauki.

Ewa Durek

*Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zwiekszenie-liczebnosci-wojska-polskiego-> [dostęp 24.03.2024]; J. Bulira, A. Jagnieża, E. Krempeć, H. Królikowski, F. Seredyński, *Obrona Ojczyzny. Komentarz*. Wolters Kluwer, Warszawa 2023; K. Bieńkowski, *Ustawa o obronie Ojczyzny – zmiany w prawie wprowadzone po rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”, 2022, nr 2 (18); *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.*

